

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Dönümü münasebetine арналган

“TÜRK ЭЛДЕРИНИН САЛТТУУ СПОРТ ОЮНДАРЫ” XII ЭЛ АРАЛЫК СИМПОЗИУМУ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Dönümü Münasebetiyle

XII. ULUSLARARASI TÜRK HALKLARI GELENEKSEL SPOR OYUNLARI SEMPOZYUMU

К 100-летию основания Турецкой Республики

XII МЕЖДУНАРОДНЫЙ СИМПОЗИУМ «ТРАДИЦИОННЫЕ СПОРТИВНЫЕ ИГРЫ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ»

On the Occasion of the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye

“TRADITIONAL SPORTS GAMES OF THE TURKIC PEOPLES” 12TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM

Бишкек - 2023 Bishkek 2023

TÜRK ЭЛДЕРИНИН САЛТТУУ СПОРТ ОЮНДАРЫ XII ЭЛ АРАЛЫК СИМПОЗИУМУ
XII. ULUSLARARASI TÜRK HALKLARI GELENEKSEL SPOR OYUNLARI SEMPOZYUMU
XII МЕЖДУНАРОДНЫЙ СИМПОЗИУМ ТРАДИЦИОННЫЕ СПОРТИВНЫЕ ИГРЫ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ
TRADITIONAL SPORTS GAMES OF THE TURKIC PEOPLES 12TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM

ISBN 9967-9490-6-6

Özbekistan Turizm Üniversitesi

Kazakistan Korkut Ata Kizilorda Üniversitesi

Azərbaycan Texnoloji Universiteti

ХӨДӨЛМӨРИЙН ГАВЬЛАНЫ УЛААН ТҮГИЙН ОДОНТ ШИНЖЛЭХ УХААН, ТЕХНОЛОГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
MONGOLIAN UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
САЛТТУУ ОЮН ЖАНА СПОРТ ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ
GELENEKSEL OYUN VE SPOR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Түркия Республикасынын 100 жылдык маарекесине арналган
“ТҮРК ЭЛДЕРИНИН САЛТТУУ СПОРТ ОЮНДАРЫ”
XII ЭЛ АРАЛЫК СИМПОЗИУМУ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.Yıl Dönümü Münasebetiyle
XII. ULUSLARARASI TÜRK HALKLARI
GELENEKSEL SPOR OYUNLARI SEMPOZYUMU

К 100-летию основания Турецкой Республики
XII МЕЖДУНАРОДНЫЙ СИМПОЗИУМ
«ТРАДИЦИОННЫЕ СПОРТИВНЫЕ ИГРЫ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ»

On the Occasion of the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye
“TRADITIONAL SPORTS GAMES OF THE TURKIC PEOPLES”
12TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM

УДК 796
ББК 75.727
Т 92

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин басылмалары: 376
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 376

Т 92 Түркия Республикасынын 100 жылдык маарекесине арналган “Түрк элдеринин салттуу спорт оюндары” XII Эл аралык симпозиумдун илимий баяндамалар жыйнагы. Түзүүчүлөр: О. Өзгүл, К. Белек, К. Жанузаков, Н. Жейлан, А. Касмалиева. Б.: Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин басылмалары, 2023. – 728 б.

T 92 Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.Yıl Dönümü Münasebetiyle XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu Bildirileri. Editörler: O. Özgül, K. Belek, K. Canuzakov, N. Seylan, A. Kasmaliyeva. Bıřkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2023. -728 s.

ISBN 978-9967-9490-6-5

Түркия Республикасынын 100 жылдык маарекесине арналган “Түрк элдеринин салттуу спорт оюндары” аттуу XII Эл аралык симпозиумдун илимий баяндамаларынын бардык укуктары Кыргыз-Түрк “Манас” университетине таандык. Китептеги илимий баяндамалардын мазмундарына байланыштуу жоопкерчиликтер авторлоруна тиешелүү болуп, китептин түзүүчүлөрү менен басмакананы милдеттендирбейт. Булакка шилтеме берип, цитата келтирсе болот.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.Yıl Dönümü Münasebetiyle XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu bildirilerinin tüm yayın hakları Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'ne aittir. Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına ait olup, editörlerini ve yayın evini bağlamaz. Kaynak gösterilerek iktibas yapılabilir.

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин басма бөлүмү, Ч. Айтматов атындагы студенттик шаарча, Жал, Бишкек
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayın Ofisi, Ç. Aytmatov Cal Kampüsü, Cal, Bıřkek.

Көркөмдөгөн: Кайрат Белек
İç Tasarım: Kayrat Belek
Техникалык редактор: Ш. Даулятов
Такник Үзүм: Ş. Daulyatov

ISBN 978-9967-9490-6-5

УДК 796
ББК 75.727
КТМУ, 2023

**Түркия Республикасынын 100 жылдык маарекесине арналган
“ТҮРК ЭЛДЕРИНИН САЛТТУУ СПОРТ ОЮНДАРЫ” XII ЭЛ АРАЛЫК
СИМПОЗИУМУ**

**Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.Yıl Dönümü Münasebetiyle
XII. ULUSLARARASI TÜRK HALKLARI GELENEKSEL SPOR OYUNLARI
SEMPOZYUMU**

Эл аралык симпозиумдун илимий баяндамалары

•
Uluslararası Sempozyumu Bildirileri

Түзүүчүлөр / Editörler
Октай Өзгүл / Oktay ÖZGÜL
Кайрат Белек / Kayrat BELEK
Канат Жанузаков / Kanat CANUZAKOV
Незахат Жейлан / Nezahat CEYLAN
Анаркан Касмалиева / Anarkan KASMALİYEVA

Бишкек - 2023 • Bıřkek 2023

СИМПОЗИУМДУН ЖЕТЕКЧИЛЕРИ/ ПРЕДСЕДАТЕЛН СИМПОЗИУМА

Проф., др. Алпаслан Жейлан - Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин ректору
Э. и. к., Бактыгүл Каламбаева - Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин биринчи проректору

АРДАКТУУ КЕҢЕШ / ПОЧЕТНЫЙ СОВЕТ

Проф., др. Фахреттин Алтун - Түркиянын президенттик коммуникациянын башчысы, КТМУнун Камкорчулар кеңешинин төрагасы.

Др. Осман Ашкын Бак - ТР Жаштар жана спорт министри.
Билал Эрдоган – Дүйнөлүк этноспорт конфедерациясынын башчысы.

Кубанычбек Өмүралиев – Түрк мамлекеттер уюмунун Башкы катчысы.

Мехмет Нури Эрсой - ТР Маданият жана туризм министри.
Алтынбек Максутов – КР Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министри.

Доктургүл Кендирбаева - КР Билим берүү жана илим министри.

Др. Хакан Казанжы - ТР Салттуу спорт федерациясынын башкаруу кеңешинин төрагасы.

Хайреттин Гүнгөр - ТР Кахраманмараш шаарынын мэри.
Фатма Шахин - ТР Газинтеп шаарынын мэри.
Мехмет Секмен - ТР Эрзурум шаарынын мэри.

УЮШТУРУУ КОМИТЕТИ / ОРГКОМИТЕТ

Проф., др. Султан Раев - ТҮРКСОҮ Башкы катчысы.
Проф., др. Шахин Мустафаев - Эл аралык түрк академиясынын башчысы

Доц., др. Октай Өзгүл - КТМУ Башкы катчысы
Данияр Төлөнов - КР Студенттик спорт федерациясынын башчысы

Проф., др. Канат Жанузаков - КТУ “Манас” Спорт илимдери факультетинин деканы
Доц., др. Незахат Жейлан - КТУ “Манас”
Др. Кайрат Белек - КТУ “Манас”.

Др. Уланбек Алимов - КТУ “Манас”.
Проф., др. Унал Түркчапар - КТУ “Манас”.
Др. Джипаркуль Абдрахманова - КТУ “Манас”.
Др. Анаркан Касмалиева - КТУ “Манас”.

Проф., др. Сердар Гери - ТР Йалова университети, Спорт илимдери факультети
Проф., др. Билал Демирхан - ТР Бартын университети, Спорт илимдери факультети
п.и.д., проф. Акматали Алимбеков - КТУ “Манас”.

ЧАКЫРЫЛГАН БАЯНДАМАЧЫЛАР / ПРИГЛАШЕННЫЕ ДОКЛАДЧИКИ

Проф., др. Орхан Доган - Түркиядагы Кахраманмараш Сүтчү Имам университети, декан
п.и.д., проф. Токтобек Иманалиев - КР Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы
Ахмат Айбазов – Карачай-Черкесия мамлекеттик университети, Карачай, Черкесия/Россия

ОРГАНИЗАЦИИ УЧАСТНИКИ / КАТЫШУУЧУ УЮМДАР

Дүйнөлүк этноспорт конфедерациясы.
Түрк мамлекеттер уюму.
Түрк университеттеринин биримдиги.
Кыргыз-Түрк “Манас” университети.
Кахраманмараш шаарынын мэриясы.
Газинтеп шаарынын мэриясы.

ИЛИМИЙ КЕҢЕШ / НАУЧНЫЙ СОВЕТ

Др. Октай Өзгүл, KGZ - төрага
Др. Канат Жанузаков, KGS
Др. Абакир Мамытгов, KGZ
Др. Абдурасул Исаков, USA
Др. Абдуллах Гүндөгду, TUR

Др. Ахмат Айбазов, Карачай—Черкесия
Др. Али Ришванлы, KGZ
Др. Алпер Карадаг, TUR
Др. Анаркан Касмалиева, KGZ
Др. Аскарбек Түлөбаев, KGZ
Др. Бек Рахман, UZB
Др. Билал Демирхан, TUR
Др. Джипаркуль Абдрахманова, KGZ
Др. Егор Кудрин, RU
Др. Елемес Алимханов, KZ
Др. Ержан Маханбет, KZ
Др. Эврим Өлчер, TUR
Др. Фатих Бекташ, TUR
Др. Гулкай Шагапова, Башкортостан
Др. Гулсара Асатова, UZB
Др. Хижран Шарифов, AZ
Др. Хүсейин Эроглу, TUR
Др. Инга Мендот, RUS/Tuva
Др. К. Стефан Валуч, POL
Др. Калимахан Кадырова, UZB
Др. Марат Саралаев, KGZ
Др. Мехмет Өзкаржы, TUR
Др. Мехмет Түркмен, TUR
Др. Мыктыбек Тагаев, KGZ
Др. Муалла Уйду Йүжел, TUR
Др. Мурат Кийзбаев, KGZ
Др. Муяссар Нуриддинова, UZB
Др. Наргиза П. Камолова, UZB
Др. Нежла Гүнай , TUR
Др. Незахат Жейлан, TUR
Др. Николай Сагалаков, Хакасия
Др. Нурмира Абдыбекова, KGZ
Др. Октай Кайа, TUR
Др. Орхан Доган, TUR
Др. Расул Динаев, Карачай—Черкесия
Др. Сантдин Азизбаев, KGZ
Др. Салимжон Йолдошев, UZB
Др. Сердар Гери, TUR
Др. Сонер Хункан, TUR
Др. Тахмира Сабралиева, KGZ
Др. Токтобек Иманалиев, KGZ
Др. Унал Түркчапар, KGZ
Др. Йинн Тианйинг, CN
Др. Зинаида Кузнецова, Татарстан

БАЯНДАМАЛАРДЫ РЕЦЕНЗИЯЛОО КОМИТЕТИ / КОМИТЕТ РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ ДОКЛАДОВ

Др. Канат Жанузаков - төрага
Др. Унал Түркчапар
Др. Билал Демирхан
Др. Сердар Гери
Др. Незахат Жейлан
Др. Уланбек Алимов
Др. Кайрат Белек
Др. Джипаркуль Абдрахманова
Др. Анаркан Касмалиева
Др. Тахмира Сабралиева

ЖООПТУУ КАТЧЫЛАР / ОТВЕТСТВЕННЫЕ СЕКРЕТАРИ

Проф., др. Канат Жанузаков - КТУ “Манас”.
Др. Анаркан Касмалиева - КТУ “Манас”.
Др. Кайрат Белек - КТУ “Манас”.
Сыймык Арстанбеков - КТУ “Манас”.

КАТЧЫЛЫК/СЕКРЕТАРИАТ

Темирлан Алибеков - КТУ “Манас”.
Жылдызбек Осмоналиев - КТМУ Салттык оюндар жана спорт изилдөө институту
Др. Сафа Кырвели- КТУ “Манас”.
Шамшар Алимжанов - КТУ “Манас”.

SEMPOZYUM BAŞKANLARI / SYMPOSIUM PRESIDENTS

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü
Dr. Baktıgöl KALAMBEKOVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektör Vekili

ONUR KURULU / HONORARY BOARD

Prof. Dr. Fahrettin ALTUN - T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı, KTMÜ Mütevelli Heyet Başkanı
Dr. Osman Aşkın BAK - T.C. Gençlik ve Spor Bakanı
Bilal ERDOĞAN - Dünya Etnospor Konfederasyonu Başkanı
Kubancıbek ÖMÜRALİYEV - Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri
Mehmet Nuri ERSOY - T.C. Kültür ve Turizm Bakanı
Altınbek MAKSUTOV - K.C. Kültür, Enformasyon, Spor ve Gençlik Politikası Bakanı
Dogdurgül KENDİRBAYEVA - K.C. Eğitim ve Bilim Bakanı
Dr. Hakan KAZANCI - T.C. Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Yönetim Kurulu Başkanı
Hayrettin GÜNGÖR - T.C. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı
Fatma ŞAHİN - T.C. Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı
Mehmet SEKMEN - T.C. Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanı

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU / SYMPOSIUM ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Sultan RAYEV - TÜRKSOY Genel Sekreteri
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV - Uluslararası Türk Akademisi Başkanı
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - KTMÜ Genel Sekreteri
Daniyar TÖLÖNOV - K.C. Öğrenci Sporları Federasyonu Başkanı
Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV - KTMÜ Spor Bilimler Fakültesi Dekanı, GOSAE Müdürü
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - KTMÜ
Dr. Kayrat BELEK - KTMÜ
Ulanbek ALİMOV - KTMÜ
Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR - KTMÜ
Doç. Dr. Cıparegül ABDİRAHMANOVA - KTMÜ
Dr. Anarcan KASMALIYEVA - KTMÜ
Prof. Dr. Serdar GERİ - T.C. Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Bilal DEMİRHAN - T.C. Bartın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Akmatalı ALİMBEKOV - KTMÜ

DAVETLİ KONUŞMACILAR / INVITED SPEAKERS

Prof. Dr. Orhan DOĞAN - T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, TR
Ahmad AYBAZOV - Karaçay-Çerkes Devlet Üniversitesi, Karaçay-Çerkesya
Prof. Dr. Toktobek İMANALİYEV - K.C. Devlet Beden Eğitimi ve Spor Akademisi, KGZ

KATILIMCI KURULUŞLAR / PARTICIPATING ORGANIZATIONS

Dünya Etnospor Konfederasyonu
Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanlığı
Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanlığı

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Dr. Oktay ÖZGÜL, KGZ- Başkan
Dr. Kanat CANUZAKOV, KGS
Dr. Abakir MAMITOV, KGZ
Dr. Abdrasul İSAKOV, USA
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, TUR
Dr. Ahmad AYBAZOV, Karaçay-Çerkesya
Dr. Ali RİŞVANLI, KGZ
Dr. Alper KARADAĞ, TUR
Dr. Anarcan KASMALIYEVA, KGZ
Dr. Askarbek TÖLÖBAYEV, KGZ

Dr. Kayrat BELEK, KGZ
Dr. Bek RAHMAN, UZB
Dr. Bilal DEMİRHAN, TUR
Dr. Cıparegül ABDİRAHMANOVA, KGZ
Dr. Egor KUDRİN, RUS
Dr. Elemen ALİMHANOV, KZ
Dr. Ercan MAHANBET, KZ
Dr. Evrim ÖLÇER, TUR
Dr. Fatih BEKTAŞ, TUR
Dr. Gulkay ŞAGAPOVA, RUS/Başkırđistan
Dr. Gulsara ASATOVA, UZB
Dr. Hicran ŞARİFOV, AZR
Dr. Hüseyin EROĞLU, TUR
Dr. Inga MENDOT, RUS/Tuva
Dr. K. Stefan WALUCH, POL
Dr. Khalimakan KADIROVA, UZB
Dr. Marat SARALAEV, KGZ
Dr. Mehmet ÖZKARCI, TUR
Dr. Mehmet TÜRKMEN, TUR
Dr. Mıktubek TAGAYEV, KGZ
Dr. Muallâ Uydu YÜCEL, TUR
Dr. Murat KİYİZBAYEV, KGZ
Dr. Muyassar NURİDDİNOVA, UZB
Dr. Nargiza P. KAMOLOVA, UZB
Dr. Nejla GÜNAY, TUR
Dr. Nezahat CEYLAN, TUR
Dr. Nikolay SAGALAKOV, RUS/Hakasya
Dr. Nurmira ABDİBEKOVA, KGZ
Dr. Oktay KAYA, TUR
Dr. Orhan DOĞAN, TUR
Dr. Rasul DİNAYEV, RUS/Karaçay-Çerkesya
Dr. Saitdin AZİZBAYEV, KGZ
Dr. Salimcon YOLDOŞEV, UZB
Dr. Serdar GERİ, TUR
Dr. Soner HUNKAN, TUR
Dr. Tahmira SABRALİYEVA, KGZ
Dr. Toktobek İMANALİYEV, KGZ
Dr. Ünal TÜRKÇAPAR, KGZ
Dr. Yin. TIANYING, CİN
Dr. Zinaida KUZNETSOVA, Tataristan

SEMPOZYUM MAKALE HAKEM KURULU / SYMPOSIUM ARTICLE REFEREE COMMITTEE

Dr. Kanat CANUZAKOV – Başkan
Dr. Ünal TÜRKÇAPAR
Dr. Bilal DEMİRHAN
Dr. Serdar GERİ
Dr. Nezahat CEYLAN
Dr. Ulanbek ALİMOV
Dr. Kayrat BELEK
Dr. Cıparegül ABDİRAHMANOVA
Dr. Anarcan KASMALIYEVA
Dr. Tahmira SABRALİYEVA

GENEL SEKRETERLER / GENERAL SECRETARIES

Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV - KTMÜ, GOSAE Müdürü
Dr. Anarcan KASMALIYEVA - KTMÜ
Dr. Kayrat BELEK - KTMÜ
Siyımık ARSTANBEKOV – KTMÜ

SEKRETARYA / SECRETARIAT

Temirlan ALİBEKOV - KTMÜ
Cıldızbek OSMONALİYEV - KTMÜ GOSAE
Dr. Safa KIRVELİ - KTMÜ
Şamşar ALİMCANOV - KTMÜ

МАЗМУНУ•İÇİNDEKİLER•СОДЕРЖАНИЕ•CONTENTS•

SUNUŞ.....	11
------------	----

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / AÇILIŞ TÖRENİ / OPENING CEREMONY

Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü Müdürü	14
Prof. Dr. Orhan DOĞAN - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Genel Türk Tarihi Bölüm Başkanı.....	16
п. н. к., проф. Токтобек ИМАНАЛИЕВ - “Б. Т. Турусбеков” атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы	19
Dr. Baktgül KALAMBEKOVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektör Vekili, Sempozyum Başkanı.....	20
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü, Sempozyum Başkanı	22
Necmeddin Bilal ERDOĞAN - Dünya Etnospor Konfederasyonu Başkanı.....	25

ПЛЕНАРДЫК ОТУРУМ / AÇILIŞ OTURUMU / PLENARY SESSION

1. Айбазов А. Ю.: <i>Археологические свидетельства существования традиционных игр народов Кавказа в древности и средневековье на примере игры в альчики</i>	27
2. Мамытов А.: <i>Кыргызстанда жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдерин улуттук спорттун түрлөрүнө адистештирип даярдоонун актуалдуу көйгөйлөрү</i>	33
3. Orhan Doğan: <i>Geleneksel Spor Oyunlarında Türk Kadını</i>	39
4. Монгуш В. Б. Мендот Эм. Э. Мендот Эреса. В.: <i>Роль и значение тувинской борьбы «хуреш» в развитии человека</i>	45
5. Алимханов Е., Касымбекова С., Ахметов И., Муханбеталиев А.: <i>Научно-методические основы формирования правил международных этноспортивных соревнований</i>	51
6. Кудрин Е. П., Черкашина Е. В., Черкашин И. А.: <i>Анализ технико-тактической подготовленности зарубежных спортсменов в мас-рестлинге</i>	57
7. Кузнецова З. М., Кузнецов А. С., Кузнецов С. А.: <i>«Борьба на поясах» как национальный и международный вид спорта</i>	59
8. Сагалаков Н. У.: <i>Введение хакасских национальных видов спорта в образовательный процесс образовательных организаций как средство развития традиционных игр и состязаний</i>	65
9. Бекмирзаев Р. Б., Йүлдөшев С. В., Илебаев А. К.: <i>Роль национальных игр народов ферганской долины как общечеловеческой ценности</i>	72
10. Alpaslan Ceylan, Oktay Özgül, Nezahat Ceylan: <i>Kırgızistan'da Yer Alan Bazı Kaya Resimlerindeki At Eğiticiliği Tasvirleri Üzerine</i>	78

ИЛИМИЙ БАЯНДАМАЛАР / BİLDİRİLER / SCIENTIFIC REPORTS

11. Түлөбаев А. З., Гүлназ Аскарбек: <i>Күлүк тандоодогу, багуудагы жана таптоодогу каталар (XIX кылымдын акыры - XX кылымдын башы)</i>	90
12. Kayrat Belek: <i>Teskey Tanrı Dağ Petrogliflerindeki Avcılık</i>	96
13. S. H. Yılmaz, E. D. Yavuz, B. Demirhan, K. Dzhanuzakov, R. Geri: <i>Geleneksel Türk Oyunu: Mangala</i>	99
14. Алымбаев Ж.: <i>Кратко об историографии традиционных игр кыргызов</i>	109
15. Мусалиева К., Саралаев М., Бакберген К.: <i>Кыргызстандын тоолуу айыл-кыштактарында сакталып келген этникалык оюндарынын кээ бир түрлөрү</i>	117
16. Табалдиев К.: <i>Байыркы оюндар археологиялык изилдөөлөрдө</i>	123
17. Илебаев А., Айткеев Т. К.: <i>О гипотезах и теориях возникновения игры</i>	126
18. Мурзакметов А.: <i>Элдик оюндарга байланышкан миф жана миф жаратуучулук</i>	133
19. Kadırova Kh.: <i>Özbek Ulusal Aksiyon Oyunlarında Tarihsellik ve Modernliğin Birleşimi</i>	138
20. Atilla Çakar: <i>Türkiye'de Geleneksel Spor Oyunlarının Sürdürülebilir Korunması ve Kültürel Aktarımı: Devlet Destekli ve Sivil Toplum İnişiyatiflerinin İncelenmesi</i>	142
21. Кожобеков М.: <i>Эрте орто кылымдар мезгилиндеги кыргыздардын чарбасы менен салттуу оюндары ортосундагы байланыштар</i>	148

22. İsakov A., Lkhundev G.: <i>Kırgızlarda ve Moğollarda Avcılık</i>	152
23. Касым Кая, Назеков А., Илебаев А.: <i>Спортификация народных игр (на примере забавы таяк тартыш)</i>	158
24. Асылташов Б. С.: <i>Кыргыз күрөшүнүн түрлөрү жана өнүгүү этаптары</i>	162
25. Н. Nurgül Begiç, B. Kocabaş Altıntaş: <i>Deve Güreşlerinde Kullanılan Deve Donatıları Üzerine Bir Çalışma</i>	172
26. Атышов К. А., Асанова К. Т.: <i>Традиции народов в анимационных программах в гостиничных предприятиях как фактор развития туризма и укрепления межкультурных связей</i>	179
27. M. Türkmen, D. Hristoforova Maydon: <i>Geleneksel Sporlarda Kırgızların Yeri: Türk Dünyası İçinde</i>	188
28. Молдалиев Э. К.: <i>Кыргызские конные игры и их отражение в кино</i>	193
29. Нуриддинова М.: <i>Развитие и исторические факторы этноспорта в Узбекистане</i>	197
30. Ergeşov M., Türkmen M.: <i>Geleneksel okçuluğunun oluşumu ve dönüşümü</i>	202
31. Бөкөшов Ж.: <i>Салттуу оюндар жана көчмөн жашоо</i>	209
32. Abdıkulova R.: <i>Bilimsel Araştırmalara Göre Kırgız Spor Oyunlarının Tasnifi</i>	216
33. Байкожоев Ж., Илебаев А.: <i>Кыргызские игры и их аналоги у тюркских народов</i>	222
34. Ergeşov M., Abdımalkova C.: <i>Sovyet Türkmen Sinemasında Geleneksel Sporların Sunumu</i>	229
35. Алимбеков А.: <i>Кыргыз балдар оюндарынын гендердик ролдук маданиятка тарбиялоочу мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө</i>	237
36. Маханбет Ержан, Рахымжанов А., Исаев А.: <i>Қазақ күресіндегі спорттық-әдістік дайындық негіздері</i>	243
37. Касмалиева А., Темирбаева А. Сариева М.: <i>Дене тарбия сабактарында улуттук кыймылдуу оюндардын тарбиялык милдеттери</i>	249
38. Эсеналиева Г. О., Ибраева Н. И., Шаева Т. Н., Мамытбеков Б. Т.: <i>Кыргыз элинин улуттук оюндарынын турмуштагы жана адамдын ден-соолугунун өсүп өнүгүшүндөгү мааниси</i>	253
39. Исакова Ж. Ж., Турдубекова А. С.: <i>Үй-бүлөлүк тарбиялоону элдик оюндар аркылуу ишке ашыруу</i>	257
40. Осоева Т. К.: <i>Атуулдук тарбия берүүдө элдик ат оюндарынын орду</i>	261
41. Боркошев М. М., Кочкорова Г. А.: <i>Тогуз коргоол оюну жана адептик маданият</i>	266
42. Сарымсаков К. К.: <i>Кыргыз элинин улуттук спорт түрлөрүнүн инсанды тарбиялоодогу ролу</i>	270
43. Мамбетова М. К., Омурзаков К. Т., Жумаев Р. А.: <i>Тогуз коргоол улуттук оюнунун интеллектти өнүктүрүүдөгү ролу жана мааниси</i>	273
44. Абдыбекова Н. А., Арзыбаев К. А., Таирбеков М. М.: <i>Духовно-нравственное воспитание молодежи на основе национальных видов спорта</i>	278
45. Бектурганова Н. И., Халиалдаева А. С., Кыдыралиев А.: <i>Роль и значение традиционных народных игр в развитии и воспитании детей дошкольного возраста</i>	285
46. Абдыкеримов Ш. А., Токонова Г. Т., Базакечев Т. М.: <i>Традиционные игры и виды спорта тюркских народов как социальный фактор формирования личности в современном обществе</i>	290
47. Абдимиталип уулу Н.: <i>Словарь Махмуда Кашгари “Диван лугат ат-турк” как источник по этнографии тувинцев (на примере традиционных игр)</i>	293
48. Манашева К. П.: <i>Тогуз коргоол оюну аркылуу студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүү</i>	300
49. Манликова М. Х.: <i>Лингвометодические аспекты национальных видов спорта в учебниках по русскому языку для студентов-спортсменов по направлению “Физическая культура и спорт”</i>	303
50. Бек Рахман Али, Улку Сена Бай., Илебаев А. К.: <i>Сведения об играх и развлечениях в эпосе «Манас»</i>	314
51. Тажибаева У. К., Карагозуева Г. Ж.: <i>Кыргыз тили сабагында улуттук ат оюндары боюнча терминдерди окутуунун жолдору</i>	323
52. Казым Кая, Улку Сена Бай, Илебаев А.: <i>Об играх и развлечениях в произведении м. кашгари «диван лугат-ат тюрк»</i>	327
53. Ахматова А., Илебаев А.: <i>«Бабур-наме» как этнографический источник</i>	335

54. Анарбекова В. Э., Анарбаева Г. А.: <i>Каракалпак дастандарында жылкыларга болгон сый-урматтын сүрөттөлүшү</i>	341
55. Исмаилов М. Г., Асанбаев У. С., Калыбаев К. А.: <i>Ордо оюнунун Т. Касымбековдун “Сынган кылыч” романында сүрөттөлүшү</i>	345
56. Йүлдошев С., Илебаев А.: <i>Отражение игровой культуры в эпосе «Манас»</i>	350
57. Кайыпова К., Машарапов А., Төлөбаева А.: <i>Кыргыз адабиятындагы улуттук оюндарынын чагылдырылышы</i>	359
58. Надырбаева К. О.: <i>Т. Касымбековдун “Сынган кылыч” романында элдик оюндарды сүрөттөөдөгү коннотациялар</i>	363
59. Супатаева Э. А.: <i>“Игра” при обучении языку</i>	371
60. Үсөн уулу Ж.: <i>Кыргыз курөшүнүн тамыры «Манас» эпосунда</i>	377
61. Абдиев Т.: <i>Азыркы кыргыз тилиндеги этнографизмдер</i>	383
62. Манликова М. Х., Тоялиева Э. Р.: <i>Этнопедагогические аспекты русских народных игр в курсе русского языка для студентов-спортсменов</i>	388
63. Турдубекова С.: <i>Кыргыз тилиндеги “тоо-лыжа” термининин ордуна “тоо чангы” деген терминдин аталышы жөнүндө</i>	399
64. Жылкычиева Ч.: <i>Сөз менен коштолгучу оюндар: жаңылмач</i>	403
65. S. H. Yılmaz, B. Demirhan, E. D. Yavuz, K. Dzhanuzakov, S. Geri: <i>Türkiye’de yapılan bazı geleneksel güreşler: yağlı güreş, karakucak güreşi ve aba güreşi</i>	408
66. Маханбет Ержан, Исаев Абдинаби, Рахымжанов А.: <i>Қазақша күресте психикалық дайындық және жаттыгулар мен жарыстық жүктемелер</i>	416
67. Абдырахманова Д., Джанузакон К., Туркчапар У., Абдырахманов Б.: <i>Влияние кыргызских национальных игр на улучшение двигательного навыка взрослых людей второго зрелого возраста в условиях среднегорья</i>	420
68. Кыдырова М., Каниметова К., Кырбашева М.: <i>Физикалык машыгууга чейин жана кийин балбандардын жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык көрсөткүчтөрүн изилдөө</i>	429
69. Арстанбеков С., Жанузакон К., Абдырахманова Ж., Болжирова Э.: <i>Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндардын 0-жаштагы балдардын физикалык даярдыгына тийгизген таасири</i>	434
70. Базакечев Т., Саралаев М., Сабралиева Т.: <i>Жорго салыш мелдештеринин эң баалуу жана жетишкендиктери жөнүндө</i>	443
71. Султанмуратова Н., Николаева Л.: <i>Тогуз коргоол оюнунда оюнчулардын тузу жок учурда оюндун аягы</i>	448
72. Джанузакон К., Алимжанов Ш., Муратбек уулу С.: <i>Улуттук салттуу оюндардын улуу жаштагы, орто жаштагы жана жаштар арасында таанымалдуулугу</i>	456
73. İrfan Gürdal: <i>Atlı Okçulukta At Eğitiminin Önemi</i>	462
74. Арстанбеков С., Абдырахманова Ж., Гери С., Гери Р., Болжирова Э.: <i>Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндардын 0-жаштагы балдардын функционалдык өзгөчөлүгүнө таасири</i>	465
75. Темирбаева А., Касмалиева А., Кудабаева Б.: <i>Баиталгыч класстагы дене тарбия сабактарында улуттук кыймылдуу оюндарын колдонуунун методикалык негиздери</i>	472
76. Мураталиев Б. А., Маматов Н. Э.: <i>Кыргызстанда тайган таптоо өнөрүн өркүндөтүү иштери</i>	477
77. Акматов Н. А., Жумабек уулу К.: <i>Ок атуу спортунун жаштарды аскерге чакырууга чейинки даярдоодогу мааниси</i>	482
78. Байсеркеев А. Э., Кийзбаев М. С., Малаева Г.: <i>Тогуз коргоол оюнчуларынын окуу-машыгуусунун баиталгыч баскычындагы үйрөтүү ыкмалары (технологиясы)</i>	486
79. Джамангулов Д. К., Дыйканов И. А., Тукеев Э. М.: <i>Кыргыз улуттук спорттук күрөш эрежесине карата толуктоолор</i>	493
80. Тукеев Э. М., Уметалиев Э. Б., Кушгубеков К. К.: <i>Баиталгыч спорттук адистештирүү этабында кыргыз улуттук спорттук күрөш балбандарынын техникалык жана тактикалык даярдыгы</i>	501
81. Канмов К. К.: <i>Теоретические основы педагогического развития быстроты у младших школьников средствами кыргызских народных подвижных игр</i>	504

82. Оруналиева Н. М., Абдыкадыр кызы Н.: <i>Дене тарбия жана спорт бакалаврларын даярдоодо тогуз коргоол оюнун уюштуруунун – методикалык негиздери</i>	510
83. Канмов К. К.: <i>Теоретико-педагогические особенности игры в развитии школьников младших классов</i>	514
84. Баймуратов К. К., Рахманов М. А., Райымбердиев Ы. А.: <i>Формирование математических способностей учащихся начальных классов посредством игры «тогуз коргоол»</i>	521
85. Джамбаева А., Световая И.: <i>Оценка уровня проявления ключевых компетентностей учащихся класса по физической культуре</i>	528
86. Алдашев А., Токсонбаев Р.: <i>Болочок дене тарбия мугалиминин кесиптик компетенциясын улуттук спорттун төрлөрүнүн негизинде калаптандыруу</i>	534
87. Сабралиева Т. М., Сапарбаева У. Ч.: <i>Кыргыз курөш менен машыккан спортчулардын физикалык өнүгүүсүн жана физикалык даярдыгынын изилдөө</i>	539
88. Нурсейитов А. Ж.: <i>“Тогуз коргоол” жана “мангала” оюндарынын окшоштук, айырмачылык өзгөчөлүктөрү</i>	545
89. Кузнецова З., Мутаева И., Исмагилова Л., Шарифуллина С.: <i>Традиционные народные игры в содержании занятий элективные дисциплины (модули) по физической культуре и спорту в вузе</i>	552
90. Акунов А.: <i>Салбуурун</i>	558
91. Добаев К. Д., Инь Тянинь: <i>Сравнительно-сопоставительное исследование образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации (на примере физической культуры)</i>	561

ВЕБИНАР БАЯНДАМАЛАР / ÇEVİRİM İÇİ BİLDİRİLER

92. Zoltan Varga: <i>History and Practical Development Period of Traditional Games and Sports in Hungary</i>	565
93. S. Necati Metin, Fikret Soyer: <i>Türk Mitolojisinde Ok ve Yay</i>	569
94. S. Necati Metin, Fikret Soyer: <i>İslamiyetin Türk Okçuluğu Üzerine Etkisi</i>	573
95. Tayfun Kara, Ahmet Koyunlu: <i>Türklerde İslam Öncesi Dönemde Okçuluk</i>	577
96. Шагапова Г.: <i>Военно-спортивные игры у башкир</i>	583
97. B. Yılmaz, Y. Yasul, F. Sarısoy, Ü. Türkçapar, M. Günay: <i>Geleneksel Okçulukta Branşa Özgü Faaliyetler: İsimler</i>	589
98. Hakkı Ulucan, Sevim Kır, M. Altun Ekiz: <i>Halk Oyunlarına Yönelik Tutumun İncelenmesi (Kırşehir İli Uygulaması)</i>	595
99. Tamer Karademir, Cengizhan Pakyardım: <i>Güreş Antrenörlerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin İncelenmesi</i>	603
100. Tamer Karademir, Cengizhan Pakyardım: <i>Okçuluk Sporunu Yapan Sporcularda Psikolojik Dayanıklılık</i>	607
101. İhsan Kuyulu, Mete Akyol, Ozan Pektaş: <i>Geleneksel Türk Oyunları, Oyunların Günümüze Yansımaları</i>	611
102. Kürşat Hazar, M. Said Yanar: <i>Sporcu Eğitim Merkezinde Yer Alan Güreşçilerin Vücut Kompozisyonları ile Performans Değerlerinin Araştırılması</i>	615
103. İhsan Kuyulu, Bilge Kuyulu: <i>Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumuna Genel Bir Bakış</i>	621
104. Ünal Türkçapar, Davut Atılğan, Onur Öztürk: <i>Rekreatif Etkinliklere Katılan Bireylerin Geleneksel Sportlara Yönelik Tutumlarının İncelenmesi</i>	626
105. Onur Öztürk, Davut Atılğan, Ünal Türkçapar: <i>Geleneksel Sporların Sanal Gerçeklik Ortamına Taşınması (Geleneksel Okçuluk Örneği)</i>	631
106. Tamer Karademir, Cengizhan Pakyardım: <i>Elit Düzey Erkek Güreşçilerin Öfke İfade Biçimlerinin İncelenmesi</i>	635
107. Tamer Karademir, Cengizhan Pakyardım: <i>Karakucak Güreşi Yapan Sporcularda Vücut Benlik Algısı</i>	639
108. Шарифов Х., Гурбанов К.: <i>Роль национальных игр в воспитании и развитии молодежи</i>	644
109. Alptuğ Soyer, Ersin Eskiler: <i>Yerel Yönetimlerde Çalışmakta Olan Personelin Serbest Zaman İlgilenimi ile Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki</i>	650

110. Alptuğ Soyer, Serkan İbiş, Nuri B. Güngör: <i>Sporda İnsan Hakları</i>	663
111. Ünal Türkçapar, İhsan Kuyulu, Ömer Yıldız, Adnan Semih Dağ: <i>Beden Eğitimi ve Etnospor</i>	670
112. Enes Beltekin, Osman Orman: <i>Geleneksel Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin Ekonomik Boyutu</i>	677
113. İhsan Kuyulu, Enes Beltekin, Bilge Kuyulu, Evgin Kaya: <i>Geleneksel Türk Sporları ve Gençlik Spor Bakanlığı</i>	683
114. Kürşat Hazar, Merve R. Alpay: <i>Güreş ve İyi Oluş (Well-Being): Bu Kadim Spora Bütüncül Bir Yaklaşım</i>	688
115. Meryem A. Ekiz, Sevim Kır, Murat Atasoy, Ünal Türkçapar: <i>Geleneksel Çocuk Oyunlarının ve Eğitsel Oyunların Çocukların Özgüven Gelişimine Etkisi</i>	693
116. Tamer Karademir, Cengizhan Pakyardım: <i>Geleneksel ve Olimpik (Modern) Stil Okçuluk Antrenörlerinin Liderlik Özelliklerinin İncelenmesi</i>	703
117. Kamolova N.: <i>Uzbek National Games As a Key Factor in the Mechanism of State Governance: History and Today</i>	708
118. Tayfun Kara, Ahmet Koyunlu: <i>Geleneksel Okçuluk Yapan Bireylerin Boş Zaman Faaliyetlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi</i>	710
119. Mete Akyol, Ozan Pektaş: <i>Geleneksel Türk Oyunları, Oyunların Günümüze Yansımaları</i>	717

ТЕЗИСТЕР / ÖZETLER / ABSTRACTS

120. Alimov U.: <i>Kök-Börü Oyunundaki Kuralların Gelişimi Üzerine</i>	721
121. Ekrem Arıkoğlu: <i>Kahramanmaraş Helete Kasabasında Oynanan Seyirlik Oyun: Karaca</i>	721
122. Асатова Г. Р.: <i>Национальные виды спорта в Узбекистане: от досуга - к международному признанию</i>	722
123. Barış Mutlu, A. Babataev: <i>Spor Felsefesi Bağlamında Geleneksel Türk Spor Oyunları</i>	723

РЕЗОЛЮЦИЯ / SONUÇ BİLDİRİSİ

<i>Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Dönümü Münasebetiyle XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu Sonuç Bildirisi</i>	727
--	-----

SUNUŞ

Değerli okuyucular!

Bilindiği üzere geleneksel sporlarımız, binlerce yıldır değişik coğrafyalara (Orta Asya, Hindistan, Sibirya, Balkanlar, Anadolu, İran, Avrupa ve Kuzey Afrika) yayılan Türk milletinin kendine has geliştirdiği sporlardır. Bu sporlar bazen savaşa hazırlık için yapılan birer talim gibi bazen de spor amaçlı yapılan eğlenceli etkinlikler olup Türk kültür hayatında tarih boyunca hep önemli olmuştur. M.Ö. 3000'li yıllardan itibaren atın Orta Asya'da atın evcilleştirilmesiyle beraber, eski Türk toplumsal hayatında yeni bir devir başlamış daha sonra da demirin işlenmesiyle bam başka bir medeniyet ortaya çıkmaya başlamıştır. Adına **“bozkır medeniyeti”**, **“atlı kavimler devri”**, **“atlı bozkır kültürü”** adı verilen yeni siyasi yapılar, Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağ'dan itibaren bütün Asya bozkırlarını kaplamıştır. Bu hızlı gelişen yapılanmalar, daha sonra Ön Asya ve Avrupa'da asırlar boyunca hükümlük kuracak Türk devletlerinin çekirdek yapısını oluşturmuşlardır. Çünkü atın evcilleştirilmesiyle beraber uzak olan yerler yakın olmuş, bilinmeyen yerler biliniyor olmuştur. Coğrafi şartların değişmesi, Çin'in batısındaki siyasi kargaşa ve otlakların azlığı vb. nedenlerle başlayan Orta Asya göçleri, at ve atlı arabaların kullanılması ile daha hızlı bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Türkler atı kullanmaları ve teşkilatlılıkları konusundaki üstün yetenekleri sayesinde gitmiş oldukları coğrafyalarda kısa sürede büyük bir üstünlük sağlamışlardır. Bu üstünlüklerini de tarihte farklı coğrafyalarda birçok devlet ve imparatorluk kurarak ispatlamışlardır. Şüphesiz bu devlet ve imparatorlukların temelinde yatan şey; at ve demirin uyumlu kullanılmasından kaynaklanan manevra gücü ve Türklerin atçılığa verdikleri önemden kaynaklanıyordu.

Bugün yaklaşık 285 milyonu aşan Türk Dünyası, üzerindeki yüzyılın getirmiş olduğu yorgunluğu ve miskinliği atmakla beraber, geçmişten beri sevdalı oldukları ata sporlarına yeniden sarılmaya başlamışlardır. Günümüzde Türk Dünyasının hemen hemen her yerinde oynanan Atlı Cirit, Rahvan Binicilik, Atlı Okçuluk, Aba Güreşi, Şalvar Güreşi, Kuşak Güreşi, Geleneksel Kızak, Atlı Kızak ve Kökbörü ve benzeri sporlarımız, şanlı geçmişimizi geleceğe taşıyan kültür hazineleri olarak işlenmeyi beklemektedirler. Şüphesiz Türk Dünyası'nda geleneksel spor dalları branşları bazında bölge, il, ilçe ve köy bazında bu sporlara olan ilgiyi arttırmak ve sporcu potansiyelini ortaya çıkarmak, bu sporların geleceği bakımından kaçınılmazdır. Bu anlamda bir ilki gerçekleştiren Üniversitemiz, Türk Dünyası'nın değişik üniversitelerinden pek sporcu ve akademisyeni Üniversitemizde buluşturmuş ve gelecekte yapılacak olan Türk Dünyası Üniversiteler Arası Geleneksel Spor Olimpiyatlarının temellerini atmıştır.

Cumhuriyetimizin 100. Yıl Dönümü vesilesiyle Üniversitemiz bünyesinde yer alan Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü tarafından 11 Ekim 2023 tarihinde *XII. Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu* adı altındaki bilgi şöleni gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda başta Macaristan, Karaçay-Çerkez, Tataristan, Başkurtistan, Tuva, Saha, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Moğolistan, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Kırgızistan olmak üzere pek çok ülkeden yüz yüze ve çevrim içi ortamda 130 civarında bilim insanı bildiriler sunmuştur.

Elinizdeki bu eser, yukarıda bahsi geçen Türk kökenli ve akraba toplulukların geleneksel oyun ve sporları üzerinde odaklaşan ve uluslararası düzeyde alanlarında spor uzmanı ve sosyal bilimciler tarafından sunulmuş çalışmaları ihtiva etmektedir. Eserin içeriğindeki birbirinden kıymetli bildirimlerde Türk kökenli toplulukların geleneksel oyun ve sporlarının maddi-manevi kültürel unsurları yanında günümüzdeki geleneksel spor ve oyunların güncel durumları üzerine ilgi çekici bilgiler ortaya konulmuştur. Bu bilimsel çalışmalar hiç şüphesiz Türk topluluklarının geleneksel oyun ve sporlarının dünya medeniyetine sunduğu katkıları ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Bu bağlamda milletimizin geleneksel oyun ve sporları üzerindeki bilimsel çalışmaların gelecekte yapılacak kapsamlı diğer araştırmalara örnek teşkil ederek yol göstereceğine, toplumumuzun kültür-medeniyetinin gelişimine her yönlerden katkı sağlayacağına içtenlikle inanıyorum.

Himayetlerinde gerçekleştirdiğimiz ve XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları ve Sempozyumu'nun düzenlenmesinde emeği geçen Dünya Etnospor Konfederasyonu Genel Başkanı Sayın N. Bilal ERDOĞAN Beyefendi'ye ve bu sporların yaşamasında büyük gayretleri olan Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu Başkanı Sayın Dr. Hakan KAZANCI'ya şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АЧИЛИШ ТӨРӨНІ / OPENING CEREMONY

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АÇИЛИШ ТÖРЕНİ / OPENING CEREMONY

Sayın Rektörümüz, Sayın Rektör Vekilimiz, Türkiye’den gelen değerli misafirler, Türkiye Cumhuriyeti Bişkek Büyükelçiliği mensupları, Kıbrıs Temsilciliği mensupları, dekanlarımız, Kırgızistan Devlet Beden Eğitimi ve Spor Akademisi Rektörü, kıymetli misafirlerimiz, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumuna hoş geldiniz.

Değerli katılımcılar, katılmakta olduğunuz sempozyumumuzun “Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları” adını taşıyor olması basit algılanmamalıdır. Sempozyumumuz, 2014 yılında temellendirilip ilk defa gerçekleştirilmiştir. Sonraki yıl Türkiye’deki Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanlığı birlikteliğinde düzenlenmiş olup, bugünse 12.sine gelmiş bulunuyoruz.

“Sempozyumun amacı nedir?” diye bir soru soracak olursak, asırları geride bırakmış, 250 milyonluk nüfusuyla Türk halkları, 3 binden fazla geleneksel oyuna ve 100’e yakın milli oyuna sahip bulunuyor. Fakat bunların teorik bilgisi, tarihi gelişimi, metodüğü, eğitimsel uygulamaları ve usulleri pek dikkate alınmadan genellikle uygulamalı olarak günümüze intikal etmiştir. Günümüzde Türk devletleri bağımsızlıklarını ilan ettikten sonraki dönemde biz, Türk halklarının geleneksel oyunlarının, milli spor türlerinin tarihine, tekniğine, taktiğine, metodüğüne, eğitim-öğretim usullerine dikkat çekerek, onları araştırarak, gençleri gelecekte verimli çalışmaya, sağlıklı yaşama, vatani korumada yararlı olmalarına hazırlama çerçevesinde bu sempozyumu düzenlemekteyiz.

Sempozyumumuzun Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yıl dönümüne armağan edilmiş olmasında da büyük önem bulunmaktadır. Zira bağımsızlığını ilan ettiği ilk gün Kırgızistan’ı resmen tanıyan devletlerin arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ilk sıralarda olmuştur. Türkiye, bağımsızlığını ilan ettiği ilk günden bu yana Kırgızistan’a her konuda yardım etmiştir. Türkiye, Kırgızistan’ın ekonomisinin, eğitim öğretim sürecinin, bilimsel çalışmalarının, sağlık sisteminin ve kültürel faaliyetlerinin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Aynı şekilde, dünyanın en iyi 1422 üniversitesi sıralamasında 801’inci olan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nin Kırgızistan’da kurulmuş olması dahi büyük bir katkıdır. İçinde bulunduğumuz yıl, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yılı, bu sebeple biz de bu sempozyumumuzu bu yıl dönümüne ithaf etmiş bulunuyoruz. Sempozyuma gelen misafirlerimizin hepsinin benimle aynı fikirde olduklarını, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yıl dönümünü kutlamak için burada olduklarını düşünüyorum.

Değerli hazirun, XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu redaksiyon kuruluna 14 ülkeden 108 makale ulaştı. Bu makalelerin 77’si Kırgızistan’dan, 31’i Türkiye’den, 7’si Özbekistan’dan, 3’ü Kazakistan’dan olup, ayrıca Tuva’dan, Tataristan’dan, Azerbaycan’dan, Çin’den, ABD’den, Moğolistan’dan, Rusya’dan, Başkırdistan’dan ve özellikle belirtmek isterim ki ilk defa Karaçay-Çerkesya’dan katılımcı bulunmaktadır, bu sempozyumumuz için bir başarıdır.

Sempozyumumuzun açılış oturumu bu salonda gerçekleştirilecektir. Öğleden sonra devam edecek olan oturumlar 5 ayrı oturum yapılacaktır. 5 oturumun 2’si çevrim içi olup, söz konusu oturuma Türkiye’den, Azerbaycan’dan, Başkırdistan’dan, Kazakistan’dan, Özbekistan’dan bildirimlerini gönderen katılımcılar sunum yapacaktır. Bu katılımcılarımız çevrim

içi sözlü sunum yapabilmesi için tüm imkânlar seferler edilmiştir. Yüz yüze sözlü sunumlar için 3 ayrı oturum düzenlenecek olup, yine gerekli tüm imkânlar hazırlanmıştır. Biz bugün bütün sözlü sunumları dinleyip anlayarak, onları inceleme fırsatı bulacağımız kanaatindeyim.

Sempozyumun başarılı bir şekilde yürütülerek, bilim camiasına faydalı bir şekilde sonuçlandırılmasına büyük katkılar yapacağınızı umuyorum. İlginiz için teşekkür ederim. Sempozyumumuz yolu hayırlı, uğurlu olsun.

Prof. Dr. Kanat CANUZAKOV
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Spor Bilimler Fakültesi Dekanı,
Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü Müdürü

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АÇИЛИШ ТÖРЕНİ / OPENING CEREMONY

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN Hocama teşekkür ediyorum, sağ olsunlar, var olsunlar. Davetli konuşmacı onurunu bana burada sizlerle olma noktasında yaşattılar, kendilerine öncelikle şükranlarımı sunuyorum.

Sempozyumumuzun adı malumunuz üzere 12. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları, “geleneksel” derken “gelenek” nedir? Biraz açılış koşmasında 1 dakika da olsa gençlerimizin de bu konudaki hassasiyetine dikkat çekme noktasında “gelenek” kelimesinin kelimesinin kısa bir tarifini yapmak istiyorum. Milletleri meydana getiren temel unsurlardan birisi kültür değerleridir. Tabii kültür dediğimiz maddi ve manevi değerler ilk başta dille başlar; örf ve adetler, inançlar, sanat ve edebiyat ve bugünkü sempozyumumuzun konusu olan sporla devam eder. Dolayısıyla bir toplumun özellikle geçmiş yüzyıllardan akıp gelen sosyal değerleri olarak -ki az önce bu bahsetmiş olduğumuz kültür unsurlarını zikrettim- bu değerler toplumun sosyal dokusunu da esasında meydana getirirler. Bir milletin teşekkülünde dil, din, tarih kadar geleneklerin de önemli olduğunu bilmemiz lazım. Bazen hukuk yetersiz kalır, hukukun dahi yetersiz kaldığı zamanlar olur. Ancak gelenekler, milletleri ayakta tutmayı başarabilmiştir. Bu sebeple geleneklerimizin önemine vurgu yapmak istiyorum. İşte bu sebeptendir ki yıkıcı ve bölücü ideolojiler, öncelikle milletin ya da milletlerin geleneklerini ortadan kaldırmaya çalışırlar. Gelenekler, tarihini kesin olarak tespit edemediğimiz dönemlerden kalmaz. Neden, niçin ve nasıl gibi sorular sorulmaksızın atalarımızdan günümüze kadar bizlere intikal etmiş olan kültürel değerlerdir gelenekler. Bu özelliği ile millet bağımlı güçlendiren önemli unsurlardan kabul edilir. Sporlarımız da esasında milletler camiasında böyle bir geleneği yansıtır. Dolayısıyla bugün de adını vermiş olduğumuz 12. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu herhalde geleneğe vermiş olduğumuz önemin bir tezahürü olsa gerekir.

Değerli arkadaşlar, kıymetli konuklar benim esasında bugün konuşma konum “Geleneksel Spor Oyunlarında Türk Kadınları”. Bu anlamda değerlendirecek olursak Türkistan coğrafyasında veya bozkır sahasında Türk kadınlarının spor oyunlarına vermiş olduğu önemi ve yine sporda erkeklerin dışında kadınlarımızın da ne kadar hangi alanlarda öne çıktığını ortaya koymaktır esasında benim konum.

Türk kültüründe “Yuğ Törenleri” ve “Boy Şenlikleri”ne iştirak eden kadınlarımız esasında geleneksel spor oyunlarında öne çıkan değerlerimiz. Yine Türklerin Türkistan sahasının son derece sert ve zorlu yaşam şartlarına karşı sürekli mücadele içerisinde olmaları da günlük hayatlarımızın ve eğlence anlayışlarımızın bir tezahürüdür. Nitekim bozkır hayatı esasında hayatta kalma mücadelesi üzerine inşa edildiği için kız ve erkek çocukları küçük yaşlardan itibaren koyunların, keçilerin üzerinde, atların üzerinde kılıç oyunları oynayarak, bir sonraki sürece kendilerini hazırlamışlardır.

Türklerin geleneksel sporlarını incelediğimizde Türk kadınları, binicilik, yırtıcı kuşlarla avlanma, cirit, gülle, güreş, koşu, kayak ve top oyunlarında boy göstermişlerdir. Esasında önemli destanımız ve uluslararası niteliği olan destanımız, Manas Destanında ve yine bu coğrafyada ortaya çıkan yani Türkistan’daki destanlarda güreş gibi güç isteyen oyunlar başta olmak üzere bütün spor faaliyetlerinde kadınlarımızın yer almaları, onların sosyal statüde üstün mevkiye sahip olduklarını da göstermesi bakımından önemlidir.

Konargöçer bir hayata sahip olan Kırgız ve Türkistan coğrafyasındaki diğer Türklerin

kadim dönemdeki spor ritüellerini koruyarak devam ettirmelerinde yaşamış oldukları coğrafyanın da elbette ki önemi büyük. Öyle ki Kırgız milli sporlarından Kız-Börü, Kök-Börü ve Bergelin yanı sıra Odarış, Balban Körüş, Er Sayış, Kelin Carış, Kız Carış, Kız Uymak, Kelin Kumal, Kız Kumay gibi gelenekler, bu oyunların varlığını çok somut bir şekilde bu coğrafyada kendisini gösteriyor.

Bu çalışmada ya da bu konuşmada Türkistan coğrafyasında kadınlarımızın erkeklerle birlikte at üzerinde oynamış oldukları sporların icra şekillerinin Türk kültür tarihine olan etkilerinin izahını yapmaya çalışacağım. Ayrıca sosyal hayatta dışlanmayı erkekler gibi her işi yapabilecek potansiyele sahip oldukları üzerinde de kadınlarımızın hakkını teslim edeceğim. 5 dakika içerisinde olabildiğince konuşmamı tamamlamayı düşünüyorum değerli arkadaşlar. Ancak tarihsel süreçte Türkistan’daki kadınlarımızın spor faaliyetlerine de şöyle bir göz gezdirmekte fayda var diye düşünüyorum. Çünkü bu durum Türklerde özellikle de genç yaştaki erkek ve kız çocuklarımızın spor oyunlarının ileriki aşamada savaşa da hazırlık bağlamında geçiş aşaması oluşturduğunu da ifade etmek isterim. Tabii ki Türklerde savaş hazırlıkları ve spor faaliyetlerinin başlama evresinin az önce de ifade ettiğim gibi daha çocukluk dönemine kadar indirildiğini, bu çalışmalar, bu spor aktiviteleri çok somut bir şekilde bize gösteriyor.

Ata binmek ve ok atmak, erkeklerin yanı sıra eşit koşullara sahip olan kadınlarımızın da yapmış oldukları doğal iş olarak kabul ediliyor. Nitekim gülle atma, at yarışları, cirit, yırtıcı kuşlarla avlanma ve güreş mücadelesi azminin gelişmesine katkıda bulunuyor. Nitekim ilk kadın yöneticilerimizden Tomris Hatun var ki Tomris Hatunun ata binmeyi çok iyi bildiği gibi kılıç, ok, yay ve mızrak kullanmayı da kendisinde öngören maharetler olduğu tarihi kayıtlarda çok somut bir şekilde izah ediliyor.

Türk kültüründe öne çıkan sporlar özellikle “yuğ törenleri” var, bu törenlerde -ki bu törenlere “yaş törenleri” de diyoruz- ve boy şenliklerinde icra edildiğini tarihi kaynaklardan yine görebiliyoruz. Ama şunu da ifade etmem gerekir ki bu coğrafyanın yakın komşusu olan güçlü Çin devletinin tutmuş olduğu yıllıklarda ve bu yıllıkları incelediğimizde -ki Çin kaynaklarıdır bunlar- bu kaynaklardan aldığımız bilgilere baktığımızda bu bilgilere göre, M.Ö. 200 yıllarında kız ve erkeklerimiz bu sporlara alıştırılarak, savaşçılık kimliklerinin oluşmasının sağlandığını sadece kendi kaynaklarımızdan değil, Çin kaynaklarından da öğrenebiliyoruz. Bu yabancı bir kaynağın Türklerin ve Türk kadınlarının spora olan vermiş olduğu değeri anlatması bakımından önemlidir.

Kırgızların dünyaca ünlü Manas Destanına göre, düzenlenen törenlerde dil, din ve ırk ayrımı yapılmadığını görüyoruz. Böylece Türkistan sahasındaki bütün toplulukların bu törenlerde bir araya geldiğini ve birlikte spor faaliyetlerine iştirak ettiklerini yine farklı kaynaklardan görebiliyoruz. Tabii tarihlere baktığımızda törenlere katılan misafirlerin yaklaşık 2.000 çadırda konuk edildiği de yine kaynaklarda çok net bir şekilde izah ediliyor.

Savaşta ve sporda yetenekleriyle öne çıkan kadınlarımız, sadece yabancı kaynaklarda mı yoksa sadece kendi kaynaklarımızda anlatılıyor? Hayır, seyahatnamelerde de yine Türkistan coğrafyasındaki bu bozkır alanında kadınlarımızın spora vermiş olduğu önem ve bilakis aktivite içerisindeki spor noktasındaki durumları bu seyahatnamelerde somut bir şekilde anlatılıyor ki örnek vereceğim bu konuda. Mesela, kadınların ve erkeklerin M.Ö. 645 yılında bir araya gelerek spor kulüplerini kurmaya yönelik düşüncelere sahip olduklarını görüyoruz. Evet, M.Ö. bu düşüncelerin 3.000 yıllarına kadar gittiğini yine kayıtlar bize çok net bir şekilde bu etkinlikleri anlatmaktadır.

Yine bir örnek vereceğim, Çinli bir tacir Son Wien’in daha sonra bu sahada yapmış olduğu ticari faaliyetlerini seyahatnamedeki kayıtlarına döktüğü sırada kadınlarımızın ve erkeklerimizin özellikle de kadınlarımızın bu coğrafyadaki spor aktivitelerini çok çok net bir şekilde kendi ifadeleriyle anlattığını görüyoruz. Mesela, Son Wien Türklerin Orta Asya’daki bir şehirde düzenlemiş oldukları spor müsabakalarını üç cümleyle şu şekilde anlattığını görüyoruz.

“Bağlı spor kulüpleri sık sık büyük bayramlar organize ederlerdi.” Yine aralıksız bir şekilde 3 gün 3 gece devam eden bu bayramlarda pehlivanların güreştiğini, insanların koşarak yarıştığını, atların koşturulduğunu, topların oynandığını ve okların atıldığını Son Wien hatıratında ve daha sonra seyahatnameye dönüştürdüğü eserinde çok net bir şekilde bozkırdaki Türk kadınlarının spor faaliyetlerini kaleme alıyor.

Kadınlar çok iyi binici oldukları için zaman zaman ordu birliklerinde de görevlendirildiğini yine Çin kaynaklarından öğrenebiliyoruz. Mesela, Asya Hun Devletinden sonra Çin’in kuzey tarafında bir devlet kurulmuş, bu devletin adı Coo Devleti. Çin’in kuzey tarafındaki Ordos Bölgesinde kurulmuş olan bu devletin hükümdarı olan Ulu Tonga, 4. Yüzyılın ilk dört çeyreğinde başkentte kızlardan oluşan yaklaşık bin kişilik bir kumanda birliği kuruyor. Bu da yine Çin kaynaklarında anlatılmaktadır. İpekli ve kadifeden giysileri olan bu kadınlar, hem piyade hem de at üzerindeyken çok iyi savaşa yöntemini öğreniyorlar. İşte bu durumun, Çin ve komşu ülkeler tarafından anlatılması, onlar açısından izahı mümkün olmayan ve onların hakikaten hayal edemedikleri bir durum; ama bozkır coğrafyasında Kazak, Kırgız, Türkmen kadınlarımızın gerçekleştirmiş oldukları bir aktivite olarak karşımıza çıkıyor. Bu durumu tuhaf karşıyorlar ve tuhaf karşıladıklarını da kendi kayıtlarında bu şekilde ifade ediyorlar.

Yine Hun kadınlarının, kendi bedenlerinin geliştirilmesine ve daha sağlıklı olmaya özen gösterdikleri için özellikle Nisan ve Mayıs aylarında düzenlenen bahar bayramlarındaki at yarışları ve avcılık faaliyetlerine katılmaları da yine spor dallarının oldukça sevildiğini, Türkler arasında yayıldığını çok somut bir şekilde gösteren önemli ipuçları olarak karşımıza çıkıyor.

Yine İskit toplumundaki kadınlarımızın erkekler gibi at üzerinde ok ve yay kullandıklarını görebiliyoruz. Yine okçuluktaki becerisiyle öne çıkan “Skit-âpin” işaretinin yay, bele bağlanan kemer ve kemere asılan altın kadeh olduğunu görebiliyoruz.

Uygur toplumunda ise kadınlarımızın saygı gördüğünü, ata bindiğini, ok attığını ve top oynadıklarını hatta güreş gibi ağır sporları yapabilen güçlü kadın imajının ortaya çıktığını yine Uygur toplumunda çok net bir şekilde kaynaklar bize izah ediyor.

Türkistan’daki kadınların erkeklerle birlikte at üzerinde oynamış olduğu spor faaliyetleri tabii ki farklı farklı isimlerle anlatılıyor; Kök-Börü, Kız-Börü, Beyge gibi daha farklı farklı isimler de var. Bunların ayrıntılarını zaten öğleden sonraki oturumlardaki konuşma başlıklarını göz geçirdim çok daha teferruatlı, çok daha ayrıntılı bir şekilde değerli bilim adamları bizlerle öğleden sonraki oturumlarında paylaşacaklar. Ben çok daha sabrınızı zorlamak istemiyorum. Sonuç olarak şu ifadelerle konuşmamı tamamlamak istiyorum. Eski Türklerin sosyal hayatındaki kadın-erkek ilişkileri esasında sevgi ve saygının yanı sıra kadının sıradan bir kişi olmaktan ziyade toplumun her köşesinde yer edinerek, sosyal statü bakımından üstün bir mevkiye sahip olduğunu söylüyor; hepimizi saygı, sevgi ve muhabbetle selamlıyorum.

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Genel Türk Tarihi Bölüm Başkanı

AЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АÇИЛИŞ ТÖРЕНİ / OPENING CEREMONY

Саламатасыздарбы, кадырлуу замандаштар, симпозиумдун катышуучулары XII “Түрк элдердин салттуу спорт оюндары” симпозиумдун ачылышы менен куттуктайм! Урматтуу коллегалар боордош түрк элдеринин илимпоздору, Өзбекстандан, Якутиядан, Хакасиядан, Россиядан Татарстандан, Түркиядан, Казахстандан жана биздин Кыргыз Республикасынын ар кайсы булуң-бурчунан келген кесиптештер менен жоолугуп атканыма абдан кубунычтамын. Биринчи кезекте, бул симпозиумдун тарыхы 2014-жылдан башталат деп айтып кеттик. КМДТЖСАсы ошол симпозиумдун уюшулган жылынан баштап активдүү катышып келе жатканын мен баса белгилеп коюшум керек. Ушул убакта биздин академиянын мугалимдери ар кандай илимий билдирүүлөр менен, кийинчерээк академиянын студенттери ушул симпозиумдун алкагында салттуу спорт оюндарына активдүү катышып өнүгүүдө. “Түрк элдеринин салттуу спорт оюндары” XII симпозиуму абдан жооптуу мезгилде өтүп жатат. Биздин эң чоң милдеттерибиздин бири, ата-бабаларбыздан калган, сакталып келген түрк тилдүү элдердин салттуу спорт оюндарынын өнүгүүсүнө, дүйно элдеринин калың катмарына тарашына, илимий негизде өркүндөп өсүүсүнө шарттарды түзүп берүү болот. Ушул жерде өтүп жаткан симпозиум дагы, мен ойлойм, ошол түрк элдеринин салттуу спорт оюндарынын калың элдин катмарына тарашына, дүйнөгө сиңиришине абдан чоң таасир этип, пайда алып келет деген ойдомун. “Түрк элдеринин салттуу спорт оюндарынын” XII симпозиумун өткөрүп жаткан Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин жалпы профессордук-окутуучулар жамаатына, ошонун ичинде Спорт илимдери факультетинин окутуучуларына жана университеттин ректору профессор Алпаслан Жейлан мырзага биздин Академиянын окумуштууларынын, ректордун атынан чоң ыраазычылык билдирип коюга уруксат кылыңыздар. Эми, учурдан пайдаланып, ушул симпозиумдун ишине ийгилик каалайм. Симпозиум жакшы өтсүн, симпозиумдун материалдары, чечимдери түрк элдеринин салттуу спорт оюндарынын өнүгүшүнө дагы өзүнүн чоң салымын кошот деген ойду чоң ишенимде айткым келет. Көңүл бурганыңыздарга чоң рахмат!

п.н.к., проф. Т. Т. Иманалиев
“Б. Т. Турусбеков” атындагы
Кыргыз мамлекеттик
дене тарбия жана спорт академиясы

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АÇИЛИШ ТÖРЕНİ / OPENING CEREMONY

Sayın Rektörümüz, Rektör Yardımcılarımız, Sayın Milletvekilimiz, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sayın Bıřkek Büyükelçisi, kıymetli misafirler ve değerli katılımcılar, güneřli bir günde Kırgızistan'ın başkenti Bıřkek'e, Türk halklarının ortak değeri olan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'ne hoş geldiniz diyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Gününüz hayırlı olsun, bugün gerçekten de hayırlı bir gün, çünkü biz üniversitemizde gelenek hâline gelen büyük bir faaliyete řahitlik ediyoruz. Söylendiđi gibi Avrasya'nın 14'e yakın ülkesinden katılımcıların olduđu eğitim, bilim, siyaset, spor temsilcileriyle XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda buluşmak hepimizi sevindiriyor.

Bu sempozyumu özel yapan nokta, kardeş ve dost Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümüne armağan edilmiş olmasıdır. Bu münasebetle Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün temsilcilerinin içinde bulunduđumuz ayın sonunda kutlanacak olan bayramlarını tebrik ederiz. Türkiye'nin yüzyıllık tarihi ebedi olsun, gelişsin. Biz Türk kardeşlerimizin başarısına, iyiliđine her zaman birlikte seviniyoruz, birlikte yürüyoruz, başlarına bir kötü iş gelse birlikte acılarını paylaşıyoruz. İki halkın arasında, Kırgızistan ve Türkiye arasında "21. Yüzyıla Hep Birlikte" başlıklı resmî vizyon kabul edilmişti, işte bu vizyonun hayata geçtiđini görüyoruz, bu vizyonun örneklerinden biri üniversitemizdir.

Kırgızistan uluslar arası arenada birçoklarının dikkatini üstünde toplayarak, destek olma ve bir araya gelmenin önünü açan girişimlerin düzenleyicisi olarak tanınmaktadır. Bunların içinde bütün Türk dünyasının gururu olan, giderek dünya çapında tanınmış hâle gelen göçmen oyunları bulunmaktadır. Bu oyunlar münasebetiyle başlatılan geleneksel oyunların yaklaşık 10 yıllık tarihini yazan bilim insanlarının çođu bu salonda bulunuyor. Bu münasebetle onlara ve onların idarecileriyle geleneksel oyunlarını bilimle sentezleyen, bu kapsamdaki faaliyetleri kesintisiz düzenleyen inisiyatif grubuna ve organizasyon komitesine řükranlarımı sunuyorum.

Malumunuz, oyunların insanođunun doğasında var olduđu biliyoruz. "Sađlıđı iyi olan olan kiři, işini de iyi yapar" atasözü nesilden nesile söyleneđelmıştır. Bir çocuđa küçüklüđünden yetişkinliđe kadar eşlik eden ilginç oyunlar, giderek daha fazla zihnin gelişimine odaklanıyor ve yalnızca kiřinin kişisel niteliklerine deđil, aynı zamanda toplumun kültürel gelişimine de etkili bir katkı sađlıyor. Oyun dediđimizde aklımıza sadece hareket, egzersiz, dinlenme veya kondisyon deđil; aynı zamanda düşünmek, akıl yürütmek, gücümüzü sınamak, kuralları bilmek, düzeni sađlamak, çevreyle uzlaşmak yani uyumlu gibi önemli konular da gelir. Oyunlar, özellikle de yüzyılların sınavını geçip gelenek hâline gelen oyunlar, her milletin milli değeri, eskimeyen hazinesi, ortak gururudur. Hiç řüphesiz yok ki bunları korumak, öğrenmek, kullanmak, canlandırmak, çađa göre geliřtirmek çok yüksek bir görevdir. Bu dođrultuda bilimsel ve uygulamalı faaliyetler büyük önem taşımaktadır.

Geleneksel oyunların bir diđer önemli tarafı da her milletin devlet oluşumu ve yönetimi konusundaki düşüncelerini dođrudan ve dolaylı olarak yansımasıdır. řu ya da bu oyunun, o ya da bu dönemdeki devlet işlerinin örgütlenmesi ve uygulanmasının düzenini, prosedürünü, edinilmiş tecrübesini anlamayı mümkün kılabileceđini söyleyen arařtırmacılar var. Durum böyle olunca geleneksel oyunların tarihini, iç yüzünü, kurallarını, dilini her yönüyle inceleyerek ve öğrenerek topluma hizmet edecek alanında uzman kiřilerin yetiřtirilmesi konusu konusu özel bir yaklaşım gerektirmiyor mu? Bu nedenle değerli kardeşlerim, sempozyumda sunacađınız

makaleleriniz, çok önemli bir çalışmaya katkı sađlayacađı için saygıyla kabul edilecektir.

Hepimizin ortak dileđi, oyunların olumlu sonuçlarından yararlanılmasıdır. Geleneksel oyunlar, sizin hayatımızın ayrılmaz bir parçası olarak devam etsin. Oyunlardan hiçbir zaman kötülük çıkmamasın. Yeniden hoş geldiniz diyor, sempozyumun başarıyla geçmesini diliyorum.

Dr. Baktıđül KALAMBEKOVA
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektör Vekili
Sempozyum Başkanı

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АÇИЛИШ ТÖРЕНİ / OPENING CEREMONY

Çok kıymetli Kırgızistan temsilcimiz, milletvekilimiz, bürokratlar, rektörler, kıymetli hocalar, sevgili öğrenciler hoş geldiniz.

Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunun 12.sini düzenliyoruz, bu sempozyum bizim için kıymetli. Biraz önce enstitü müdürümüz, dekanımız, katılımcılarla ilgili bilgiler verdi; özellikle milli kültürü ayakta tutan en önemli şey insanların onu özümsemesi ve yaşatmasıdır. Biz bu kültürümüzü, özümüzü yaşatmanın her türlü yolunu bulmamız lazım. Çünkü kültür yaşanmazsa yok olur, yiter, gider. Ne olur? İnsanların vatani dünya, milleti de umumî beşer yani bütün insanlık olur. Aslında böyle bir şey söz konusu olamaz. Onun için her millet kültürüne sahip olması lazım. Kültüre sahip olmanın yönlerinden biri de sportif faaliyetlerdir. Bu sportif faaliyetler, kültürle sporun birleştiği noktada geleneksel sporlar oluyor.

Özellikle bu sempozyumun gerçekleşmesinde ve yarın öbür gün yapacağımız geleneksel spor şöleninde, buraya gelmesinde, hayata geçmesinde, en önemli neden, en önemli katkı, Sayın Etnospor Konfederasyon Başkanımız Necmeddin Bilal ERDOĞAN'dır. Kendisine şükranlarımı sunuyorum, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ailesi adına, sizler adına, sağ olsun, var olsun. Başkanım bütün şartları zorlayarak, programında yer olmamasına rağmen inşallah yarın burada olacak. Oyunların açılışını hep birlikte gerçekleştireceğiz.

Evet, burada biz mangaladan at okçuluğuna hatta Bişkek'te ilk defa yapılacak cirit oyununa kadar pek çok geleneksel oyunumuzu şalvar güreşimizi, aba güreşimizi, Kırgız güreşimizi, Kazak güreşimizi ve Türk dünyasının akıl oyunlarını hep birlikte yarın seyredeceğiz.

Tabii bunun bilimsel bir yönü de var. Türk dünyasındaki bu oyunların geleceğe taşınmasındaki en önemli nokta bilimsel çalışmalardır. Bu bilimsel çalışmaları yürütecek olan da siz değerli bilim insanları. Benim bildiğim, Türk dünyasında ve dünyada Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü olan tek üniversite olmanın şerefi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesine aittir. Biz burada daha çok etkinlikler, daha güzel işleri hep birlikte, sizlerle birlikte gerçekleştireceğiz.

Şöyle bir geriye gittim; 2012 yılı Isık Göl kenarında, soğuk bir gecede Türkiye Gençlik ve Spor Bakanı Yardımcımız Metin YILMAZ, şu anda rahmetli olan Atlı Cirit Asbaşkanımız Prof. Dr. Ziya Gökalp CEYLAN ve bir ekiple beraber bu çalışmalara başlamıştık. 4 ülke vardı; Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye. O gün uzun saatler, belki 9-10 saat süren toplantılar yapmıştık. Biraz daha çetin toplantılar geçmişti. Bu toplantılarda birimizin dediğini ötekinin kabul etmediği bir ortamda bir araya gelmiş, birkaç günlük çalışma yapmıştık. Hatta zaman zaman masadan kalkan delegasyonlar olmuştu, "hadi biz terk ediyoruz" diyenlerle tekrar masaya dönmüştük ve devam etmiştik. O günden bugüne gelineceğini biliyorduk. Bu anlamda Sayın Bakan Yardımcımız Metin YILMAZ'a da sonsuz teşekkürlerimi diliyorum. Burada olmasını da çok arzu ederdim. İnşallah bir konferansa çağırırız, Metin Başkan yaşadıklarımızı birinci elden anlatır.

Evet, dediğim gibi çok zor görüşmeler oldu; ama görüşmeleri tamamladık, bir sonraki, bir sonraki derken 2014 yılında Dünya Göçebe Oyunlarını hayata geçirdik. Ben bu isme çok muhalefet etmiştim. Hâlâ muhalefet ediyorum. Çünkü Türk milleti, hayatının hiçbir dönem göçebe olmamıştır. Dünyada göçebe milletler var, isimlerini sayıp onları rencide etmek

istemiyorum. Ama Türk milleti, hayatının hiçbir dönem göçebe olmamıştır. Göçebe olsaydık biz burada olmazdık. Göçebe olsaydık Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olmazdı. Türk milleti köklerine sıkı sıkıya bağlı bir millettir. Konargöçer diyebilirsiniz. Göçer konar diyebilirsiniz. İki gün önce burada çalıştay vardı; Türk Tarihi ve Türk Eskiçağ Bilimleri Çalıştayı. Bu çalıştayda Prof. Dr. İlhami DURMUŞ hocam "Türk bozkır kültürü" ismini teklif etmişti; bu da güzel bir isimdi, bunların birini, üç isimden birini de kullanabiliriz. Ama göçebe değiliz biz. Bunda bir aşığılama yok. Ama Türk milleti göçebe değildir. Neyse isme takılmayalım bu işi devam ettirelim diye başladık 2014 yılında Isık Göl'de çok güzel bir etkinlik düzenledik. Bunda hep benim gençlik yıllarımdaki düşüncelerim yatıyordu. Ben o zaman şunu düşünüyordum. İngilizler bir küçük yarım ada kalkıp dünyada İngiliz oyunları yapıyor, 300 milyonluk Türk milleti biz kendi oyunlarımızı yapamıyoruz. Gençliğim bu düşüncelerle geçmişti. 2014 yılının Eylül ayında hamdolsun Isık Göl'de bunu gerçekleştirdik. İkicisini yine Kırgızistan'da yaptık. Üçüncüsünü yine Kırgızistan'da yaptık. O dönem bir karar almıştık delegasyon olarak. Her iki yılda bir yapacağız. Her iki yılda başka bir ülkeye yani bu dört ülkenin birine geçecekti. Üçünü Kırgızistan'da yaptık, dördüncüsünü geçen yıl İznik'te çok muhteşem bir törenle hayata geçirmiş olduk. Katlanarak devam ediyor, inşallah 2024'te Kazakistan'da sıra, yine muhteşem bir törenle geçmişteki kültürlerimizi geleceğe aktarmış olacağız.

Türklerde "alp" kavramı vardır. "alp" kahraman, yiğit, dürüst, cesaretli ve tam bir Türkü temsil eden bir unvandır. Bu "alplik", öyle bir şeydir ki her insana yakışmaz her Türk'e de yakışmaz. Ancak bunun için özel olarak yetişmesi her türlü donanımla savaşından siyasetine, kültüründen sanatına kadar tam teçhizatlı yetişmiş olması gerekir. Türk milleti, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bir de buna "eren" ifadesi ilave edilmiştir. Yani "alp-eren" kavramı, Türk milletinde Türk İslam kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Türkler okçuluğa, atçılığa çok önem vermiştir. Hani Manas Destanında Ak Kulamız var; Manas'ımızın adı. "At, Türkün kanadır" diyor bir bilim insanımız. Yine bununla ilgili değerlendirme yapan başka bir bilim insanı diyor ki "Türk milleti atın üstünde öyle mücadele eder ki sanki çiviyle çakılmış gibidir ata". Onun mücadelesini seyretmek insanlara doyumsuz keyif verir. Yine Manas'ın köpeği "Kumayık" var, bizim için çok kıymetlidir. Zaten eğer Kırgız halkı, Kırgız kardeşlerimiz bugün kültürlerini yaşatıyorsa bunu Manas Destanına borçluyuz. Sevgili gençler, sevgili öğrencilerimiz, her vesile ile sizlere soruyorum ve övünerek karşılığımı alıyorum. Manas Destanını okuyorsunuz, aman ha sakın ihmal etmeyin. Manas Destanını okumaktan geri durmayın, Manas bizim hayatımız, can damarlarımızdan birisidir.

Biz neden bu geleneksel oyunları yapıyoruz, farkındalık yaratmak için. Farkında olamazsak yok oluruz. Farkında olmalıyız, bunu geleceğe taşımalıyız, bunu çocuklarımıza aşılmalıyız. Şöyle küçük bir hatırlatma yapmak istiyorum. Artık spor endüstriyel bir kaynaktır. Amaç, para kazanmaktır. Siz de takip ediyorsunuz, milyon dolarların döndüğü bir sektör hâline dönüşmüştür. Bu sektörde her şey kazanmak için mubahdır. Ama Türk sporlarında, ata sporumuzda kazanmak için her şey mubah değildir. Mesela, yarın seyredeceğimiz ya da Cuma günü seyredeceğimiz Cirit oyununda sopasını yani mızrağını rakibine yaklaştırıp vurmaya daha çok puan alır. Bu affetmek demektir. Türk sporunda affetmek önemlidir. Yine güreşlerimizde rakibini yıkan güreşçi, rakibini yerden kaldırır, kucaklar ve elini havaya kaldırır. Bütün bunlar bizim sporu niçin yaptığımızı göstergesidir. Tarihimizde bakalım, Sultan Alparslan Malazgirt'te mağlup ettiği Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i, bir imparator gibi kendi çadırında ağırlamıştır, bu durum Türk milletine has bir özelliktir. Bu özelliklerimizi yaşatmak, bizim asli görevimizdir.

Sayın bilim insanları, sevgili meslektaşlarım, burada bu olayları yaşadığımız dönemde, bize iştirak eden, burada oturan, birlikte olduğum kardeşlerim var. Federasyon döneminde birlikte yaşadığımız, birlikte ekmek böldüğümüz kardeşlerimiz var. Biz Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olarak, Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü ile birlikte pek çok

şeye hazırız. Yani, geleneksel sporların merkez üssü, bizim Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü'dür. Katılan bütün bilim insanlarını biz bu enstitümüzün birer ferdi olarak görüyoruz. Bu anlamda kendi evinizdesiniz, kendi enstitünüzdesiniz, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi sizindir, onun için sizleri konuk olarak değerlendirmiyoruz, bunu bilirsiniz. Etnospor Konfederasyonu Başkanlığında Başkan Beyin başlatmış olduğu ansiklopedi çalışmalarımız var. Bunun da yine merkez üssünün üniversitemiz olacağını ifade edeyim. Bu çalışmalarını da yürüteceğiz. Özellikle çok uzaklardan gelen sevgili misafirlerimize ev sahipliği yapan değerli dekanımız, değerli yöneticilerimiz, hepsine tek tek teşekkür ediyorum. Üniversitemiz üst üste pek çok etkinliği gerçekleştiriyor. Bunları başarıyla gerçekleştiren başta genel sekreter ve diğer ekibine de teşekkür ediyorum. Ayrıca Türkiye'den belediyelerin önemli katkısı var, burada aramızda Gaziantep Belediyesi Başkan Vekilimiz var, ona da hoş geldin diyorum. Benim Türkiye'den de ağabeyimdir. Kendisine tekrar hoş geldin diyorum. Diğer gelenlere de evinize hoş geldiniz diyorum, sağ olun, var olun.

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rekörü
Sempozyum Başkanı

АЧЫЛЫШ АЗЕМИ / АÇИЛИŞ ТÖRENİ / OPENING CEREMONY

Çok kıymetli Türkiye Cumhuriyeti Bışkek Büyükelçisi, çok kıymetli milletvekilleri, rektörlerimiz, Kazakistan'ın sivil toplum kuruluşlarını temsilen gelen dostlarımız, hepimiz bu güzel günde Bışkek'in hakikaten bu yazdan kalma gününde bu güzel mekâna hoş geldiniz, safalar getirdiniz.

Çok değerli katılımcılar, bu topraklar hakikaten dünyada geleneksel sporların en canlı şekilde yaşatıldığı topraklar, bu sebeptendir ki 2015 yılında dünya geleneksel sporlarının çatı kuruluşu olan Dünya Etnospor Konfederasyonu Bışkek'te kuruldu. 2016, 2018 ve 2022 yıllarında yapılan dünya göçebe oyunları organizasyonlarında önemli rol oynadı. Bugün geldiğimiz noktada İznik'te yapılan dünya göçebe oyunlarına 100'ün üstünde ülkeden sporcuların katıldığına şahit olduk. Hamdolsun, yaptığımız geleneksel sporların ihyası forumlarına 60'ün üzerinde ülkeden katılımcılar oldu. Ve bugün konfederasyonumuz 19 ülkeden 27 üyesiyle kurumsal anlamda her geçen yıl güçlenmeye devam ediyor. Geleneksel sporların sadece Türk dünyasında değil bütün dünyada güçlenmesi, yaygınlaşması için çalışıyoruz. Çünkü benden önceki konuşmacıların da söylediği gibi biz kültürlerin yaşamasının, kültürlerin canlılığının, dünya barışına katkı sağladığını; dünya barışı, toplumların birbiriyle dayanışması ve kardeşliği için kıymetli olduğunu düşünüyoruz. Dünyanın renkliliğinin korunmasının dünya için kıymetli olduğunu düşünüyoruz. Buna katkı sağlayan herkesi, Dünya Etnospor Konfederasyonunun çalışmalarını destekleme davet ediyoruz. Onun için geleneksel sporlardan gelen rektörümüze Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği Geleneksel Spor Oyunlarını başlatmasından dolayı teşekkür ediyorum. Bu bir başlangıç ancak güzel bir başlangıç inşallah bundan sonra güçlenerek devam eder üniversitelerimiz bünyesinde geleneksel spor branşlarının desteklenmesinin ve oynatılmasının çok değerli olduğuna inanıyoruz. Çünkü bu kültürlerin yaşatılması genç nesillere aktarmamızla doğrudan ilişkili. Yeni nesillere aktarmamızla da üniversitelerin sosyal hayatında geleneksel sporların güçlü bir şekilde var olması çok kıymetli çok değerli. Bendeniz bugün burada Kırgızistan halkına, devletine, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesine ve emeği geçen bütün üniversitelerimizin yönetimlerine teşekkür etmek istiyorum. Çünkü sempozyuma katılan bütün bilim insanlarına teşekkür ediyorum. Bir kez daha buradan bilim dünyamız için önemli olan Dünya Etnospor Konfederasyonu doktora burslarını ve ansiklopedi çalışmamızı da hatırlatmak istiyorum, bu çalışmalarımızı da güçlendirmeye devam edeceğiz. Ve böylelikle geleneksel sporlar ve oyunlar alanındaki akademik çalışmaların hem sayısını hem de kalitesini artırmayı hedefliyoruz. Buraya bugün katılan bütün üniversite öğrencilerimizi tebrik ediyorum, darısı bizim ülkemizdeki merkezimizin bulunduğu Türkiye'deki üniversitelerimizin başına. Orada da üniversiteler bünyesindeki geleneksel spor ve geleneksel oyunlarla ilgili çalışmaları zenginleştirmeye güçlendirmeye gayret ediyoruz. Hepiniz yeniden hoş geldiniz, safalar getirdiniz. Bu Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği I. Geleneksel Spor oyunları başlamıştır, hayırlı uğurlu olsun!

Necmeddin Bilal ERDOĞAN
Dünya Etnospor Konfederasyonu Başkanı

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА СУЩЕСТВОВАНИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ИГР НАРОДОВ КАВКАЗА В ДРЕВНОСТИ И СРЕДНЕВЕКОВЬЕ НА ПРИМЕРЕ ИГРЫ В АЛЬЧИКИ

Айбазов А. Ю.*

*зав. археологическим музеем КЧГУ имени У. Д. Алиева, Россия, aybazov-ahmat@mail.ru

Аннотация: в данной статье рассматривается тема археологических свидетельств существования традиционных игр народов Кавказа в древности и средневековом периоде. Особое внимание уделяется игре в альчики – одной из самых популярных игр среди кавказских народов. Автор исследует историю возникновения этой игры, ее особенности и значение для культуры региона. В работе также представлены результаты археологических исследований на территории Карачаево-Черкесской республики и в соседних регионах, которые подтверждают существование игры в альчики уже в древние времена. Автор также дает историческую справку об открытии учебного учреждения в г. Карачаевск. В работе рассматриваются значимые моменты, способствующие развитию традиционных видов игр в Карачаево-Черкесской Республике в которых КЧГУ имени У.Д. Алиева принимает участие. Немалую роль в деле укрепления исторической памяти среди населения региона играют археологические и исторические музеи. В работе проводится обзор разнообразных вариаций игры в альчики у разных народов в разных странах. Статья является ценным источником информации для всех интересующихся историей и культурой народов Кавказа.

Ключевые слова: этносport, альчики, ашык, игра, Средняя Азия, Киргизия, Казахстан, археология, музей.

Archaeological evidence of the existence of traditional games of the peoples of the Caucasus in antiquity and the Middle Ages on the example of the game of alchiki

Abstract: this article discusses the topic of archaeological evidence of the existence of traditional games of the peoples of the Caucasus in antiquity and the medieval period. Special attention is paid to the game of alchiki – one of the most popular games among the Caucasian peoples. The author explores the history of the origin of this game, its features and significance for the culture of the region. The paper also presents the results of archaeological research on the territory of the Karachay-Cherkess Republic and in neighboring regions, which confirm the existence of the game of alchiki already in ancient times. The author also gives a historical reference about the opening of an educational institution in Karachayevsk. The paper considers significant moments contributing to the development of traditional types of games in the Karachay-Cherkess Republic in which the U.D. Aliyev KCHSU takes part. Archaeological and historical museums play a significant role in strengthening historical memory among the population of the region. The paper provides an overview of the diverse variations of the game of alchiki among different peoples in different countries. The article is a valuable source of information for everyone interested in the history and culture of the peoples of the Caucasus.

Key words: ethnosport, alchiki, ashyk, game, Central Asia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, archeology, museum.

Eski ve Orta Çağlarda Kafkasya halklarının geleneksel oyunlarının varlığının arkeolojik kanıtı, Alçık oyunu örneği

Özet: Bu makalede, antik çağlarda ve ortaçağ döneminde Kafkasya halklarının geleneksel oyunlarının varlığına dair arkeolojik kanıtlar konusu ele alınmaktadır. Kafkas halkları arasında en popüler oyunlardan biri olan Alchiki oyununa özel önem verilmektedir. Yazar, bu oyunun ortaya çıkış tarihini, özelliklerini ve bölgenin kültürüne olan önemini araştırıyor. Çalışma aynı zamanda Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti topraklarında ve komşu bölgelerde arkeolojik çalışmaların sonuçlarını da sunmakta olup, antik çağlarda Alchiki oyununun varlığını doğrulamaktadır. Yazar ayrıca Karaçayevsk şehrinde bir eğitim kurumunun açılmasıyla ilgili tarihi bir sertifika da vermektedir. Bu çalışma, U.D. Aliyev'in adı altında yer aldığı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki geleneksel oyun türlerinin gelişimine katkıda bulunan önemli anları ele alıyor. Bölgenin nüfusu arasında tarihi hafızanın güçlendirilmesinde önemli bir rol oynayan arkeolojik ve tarihi müzeler vardır. Çalışma, farklı ülkelerdeki farklı halkların alıcılarındaki oyunun çeşitli varyasyonlarına genel bir bakış sunmaktadır. Makale, Kafkasya halklarının tarihi ve kültürüyle ilgilenen herkes için değerli bir bilgi kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: etnosport, alchiki, aşık, oyun, Orta Asya, Kırgızistan, Kazakistan, arkeoloji, müze.

Карачаево-Черкесский государственный университет – первое высшее учебное заведение республики, основанное в 1938 году. Карачаево-Черкесский государственный университет – старейший вуз республики. Он имеет свою историю, сформировавшиеся традиции и характерные особенности. Университет является центром образования, науки, культуры Карачаево-Черкесии, способствует сохранению исторического наследия, национального своеобразия, языков народов региона, укрепляет дружбу и

ПЛЕНАРДЫК ОТУРУМ / AÇILIŞ OTURUMU / PLENARY SESSION

взаимопонимание между ними.

Постановлением народных комиссаров РСФСР 1 октября 1938 года в Микоян-Шахаре (ныне г. Карачаевск) Карачаевской автономной области был открыт двух-годовой учительский институт для подготовки учителей национальных средних школ Карачаевской и Черкесской автономных областей. Становлению и дальнейшему развитию вуза помешала война. В августе 1942 года, когда немецко-фашистские захватчики оккупировали территорию Карачаевской и Черкесской автономных областей, институт был вынужден прекратить свою работу. Он возобновил свою деятельность 1 сентября 1943 года, но 2 ноября 1943 года была ликвидирована Карачаевская автономная область, и все карачаевское население насильственно депортировано в Среднюю Азию и Казахстан, а Карачаево-Черкесский педагогический институт был объединен с Пятигорским.

В связи с возвращением карачаевского народа на свою историческую родину и образованием объединенной Карачаево-Черкесской автономной области постановлением Совета министров РСФСР 1 октября 1957 года Карачаево-Черкесский государственный педагогический институт возобновил свою работу (<https://kchgu.ru/>).

За весь период работы университета внутри него функционировали различные музеи и выставки, посвященные истории университета, а также этнографические и художественные.

В 2017 году на базе КЧГУ имени У.Д. Алиева указом ректора Т.А. Узденова был открыт археологический музей. Открытие археологического музея было неслучайным. С 2015 года резко возрос интерес к археологическим исследованиям на территории республики, как научных-академических, так и коммерческих «новостроечных» экспедиций. Археологический материал передавался в краеведческий музей в г. Черкесске, антропологический - вовсе терялся бесследно. С открытием археологического музея на базе КЧГУ этот вопрос отпал.

Карачаево-Черкессия - многонациональный регион с более чем тысячелетней историей. Одних только более или менее известных археологических памятников на территории республики около 30 тысяч. Это как курганы эпохи бронзы (III тысячелетие до н.э.), так и большое количество средневековых памятников, от неукрепленных поселений до крупных городищ со статусом столиц средневековых государств.

В данной статье мы будем обращать внимание на некоторые экспонаты в коллекции музея, которые имеют ценность для всего тюркского мира. Этот предмет из кости называется альчик, ашык, ашыкъ, асык, астрагал. Ни для кого не секрет, что игра в ашык является одной из древнейших игр в тюркском мире. Так и в Карачае эта игра осталась в памяти народа на многие поколения. В Карачае имеется более 10 разновидностей этой игры, где могут играть от двух до 10 и более человек.

Карачаевцы – тюркоязычный (карач.-балк. - къарачайлыла, таулула) коренной народ Кавказа, Карачаево-Черкесии, населяющий, в основном, её горные и предгорные районы. Углубляться в историю карачаевского народа мы не будем, а рассмотрим один из видов детской и юношеской игры, который был сильно распространён в Карачае и сохранился вплоть до наших дней. Хотя, надо заметить, что в современных реалиях с появлением соцсетей и высокотехнологичных гаджетов развлечения детей сильно меняются.

Игры являются неотъемлемой частью культуры и традиций народов. Они, как ничто другое, отражают особенности образа жизни, мировоззрения и взаимоотношений между людьми. На протяжении многих веков народы Кавказа обладали своими уникальными играми, которые передавались из поколения в поколение. Игра – одна из значимых сторон в жизнедеятельности человека. Особые виды игр способствуют умению

объединяться в группы, укреплению коллективного мышления, логики, ловкости и общего физического состояния. Конечно же, под самим термином «игра» принято понимать, что, в основном, она направлена на детское времяпрепровождение, своего рода развлечения. В современный период появилось множество игр, которые вырвались на мировой уровень и не претендуют на глубокую историю. Олимпийские игры, чемпионаты разных уровней и т.п., в новейшее время приняли серьезные экономические, а в некоторых случаях и политическое значение, что назвать их игрой было бы делом несправедливым. Однако, к счастью, сохранились виды игр, которые развиваются на этнокультурном уровне и имеют тысячелетнюю историю. Одна игра, которая сохранилась и сильно развивается в современности, имеющая, по некоторым данным, 5-тысячелетнюю историю называется Го. Го – логическая настольная игра с глубоким стратегическим содержанием, возникшая в Древнем Китае, по разным оценкам, от 2 до 5 тысяч лет назад. Вероятней всего, она может претендовать на место первой игры в мире, в которую еще играют.

Но мы бы хотели сегодня рассказать о другой, не менее интересной игре, которая известна по археологическим данным с 3-го тысячелетия до н.э. в различных регионах Евразии.

За многие годы работ археологических экспедиций в Карачаево-Черкесии удалось собрать огромное количество свидетельств существования игровой культуры, которые, несомненно, доказывают преемственность культурной традиции. Одним из видов популярной игры, в которую играют до сих пор, среди народов Средней Азии, Казахстана и Северного Кавказа являются альчики. На Северном Кавказе с эпохи ранней бронзы (III тыс. до н.э.) известны находки так называемых альчиков (астрагал) на поселениях и могильниках. Делать однозначные выводы, являются ли эти кости игральными или использовались в качестве амулетов или украшений, на данном этапе было бы поспешным, но эти находки наталкивают нас на некоторые размышления.

Археология Северного Кавказа, в частности Карачаево-Черкесии, осталось далеко позади от остальных соседних регионов. Только в начале 2000-х возобновились многие научные и новостроечные проекты в области археологии. С послевоенного времени до конца 80-х гг. XX столетия была предпринята попытка изучения истории народов, проживающих в данном субъекте, начиная с археологии и заканчивая этнографическими записями. Но, к большому сожалению, часть археологических находок была утеряна в различных музеях Ставропольского края и Московской области, в связи с отсутствием фондов и ученых в собственном регионе. Некоторые сохранившиеся коллекции, которые находились в хранении в ИА РАН г. Москва, удалось вернуть в музейные фонды Карачаево-Черкесии, в частности, в археологический музей КЧГУ. Так, в 2017 г. фонд музея КЧГУ был пополнен коллекцией с археологических раскопов 1983-1985 гг. М.П. Абрамовой, которая копала Хумаринское поселение I – III вв. н.э. (Абрамова М.П. 1983г., 43 с., 1984г., 48 с., 1985г. 50 с. // Архив ИА РАН). Благодаря ученику М. П. Абрамовой, В.Ю. Малашеву коллекция, насчитывающая более 500 наименований, была сохранена и передана в археологический музей КЧГУ. Сегодня большая часть этой коллекции экспонируется в нашем музее. Это и керамическая посуда, и прекрасно отреставрированные бронзовые предметы, и украшения. В числе этих предметов и находятся те самые игровые, на наш взгляд, кости – астрагалы. Одних только альчиков со следами какой-либо искусственной обработки более 30 экземпляров (сверление, шлифование, лакирование, покраска). Как мы уже упоминали выше, эти альчики относятся к началу новой эры, но это отнюдь не самые древние находки. Так, в связи с расширением автомобильной дороги Черкесск–Домбай, в с. Важное и а. Сары-Тюз Усть-Джегутинского района КЧР было раскопано несколько курганов эпохи бронзы (III тыс. до

н.э.), где также обнаружено несколько десятков астрагалов мелкого рогатого скота (Прокофьев Р.В. 2020. 254 с. // *Архив ИА РАН*). В большинстве случаев астрагалы обнаруживаются по несколько штук в одном месте, что также свидетельствует не о простых отходах жизнедеятельности человека, а о культовом значении этих предметов.

В более позднее время, на самом закате эпохи бронзы и на этапе раннего железного века VIII–IV вв. до н.э., альчики становятся по-настоящему культовыми. Об этом свидетельствует большое количество находок обработанных астрагалов в этот период. Так, в 2017 году сотрудниками КЧГУ на северной окраине а. Сары-Тюз было обнаружено городище позднекобанского периода VI–IV вв. до н.э. (Меньшикова В.А. 2018 г. 138 с. // *Архив ИА РАН*). Чуть позднее на этом городище был заложен раскоп 100 кв. м. Был открыт угол небольшого жилища с каменными стенами и каменным полом. Среди большого количества фрагментированной керамической посуды обнаружили более 50 астрагалов мелкого рогатого скота, около 20 из них обработаны методом шлифовки. Это количество достаточно велико, учитывая размер разбитого раскопа, и является свидетельством игровой культуры, как неотъемлемой части жизни древних обитателей этой территории.

За последние несколько лет в Карачаево-Черкесии проведено большое количество археологических работ, памятники выявляются и изучаются путем земляных работ. Как следствие - множество новых данных о раннесредневековых, ранее не известных памятниках на данной территории. Так, под зону реконструируемого участка автодороги Черкесск-Домбай в ст. Красногорская попал некрополь средневекового населения с частично разрезающим могильник поселением. Более 300 индивидов было раскопано. Погребения были устроены в каменных ящиках, реже - просто в земляных ямах, с ориентировкой запад-восток. Погребения безынвентарные, не считая элементов одежды и религиозных атрибутов (железные, бронзовые, деревянные нательные крестики), что свидетельствует о христианском обряде захоронения. Памятник датируется X–XII вв. н.э. На данном памятнике было обнаружено свыше 50 астрагалов мелкого рогатого и около 10 крупного рогатого скота. На правом берегу Кубани, чуть западнее от этого могильника, был изучен идентичный памятник. Там тоже обнаружено около 50 астрагалов мелкого и крупного рогатого скота.

Что касается более позднего времени, в археологическом плане, наличие таких костей также типично для данного региона. В 2019 году сотрудниками КЧГУ был выявлен и раскопан средневековый могильник Архыз II (руководитель работ О.С. Чагаров) Могильник примыкает к юго-западной части городища X–XIV вв. и, вероятно, является кладбищем этого средневекового города. Западнее могильника и городища в 1–1,5 км находится знаменитая церковная поляна с большим количеством христианских культовых сооружений. Могильные ямы, выкопанные на склоне горы, идут почти ровными рядами. Могилы имеют северо-западную ориентировку и не содержат погребального инвентаря. Положение рук погребенных – скрещены на груди или на поясе. Перечисленные черты погребального обряда не оставляют сомнений в том, что обряд этот христианский. На этом могильнике был обнаружен скелет подростка, предположительно 10–12 лет, на груди у которого находился астрагал мелкого рогатого скота. В том, что этот альчик был игровым, нет сомнения, так как он не имеет отверстия, чтобы он был привязан в качестве амулета на теле человека. Тем более, вероятность того, что человек в таком возрасте занимался колдовством или шаманизмом, практически равна нулю. Плюс ко всему сказанному, особо нужно выделить христианское вероисповедание, которое в принципе должно отрицать такого рода занятия. После проведения радиоуглеродного анализа индивидов с могильника Архыз II была уточнена дата - XIV в.

Это всего лишь малая часть свидетельств, по археологическим данным, существования игры в альчики с древнейших времен на данной территории.

Естественно, как мы упоминали ранее, наш регион не единственный с такого рода археологическими находками. Хотелось бы рассказать об особо интересных памятниках, которые географически расположены не так далеко от нашего региона. Особый интерес представляют материалы ингульской катакомбной культуры (XXVIII—XX вв. до н. э.) и синхронные погребения ростово-луганской группы. Памятник находится в ст. Грушевская, близ г. Новочеркаска. Погребение совершено в катакомбе в ЮЗ секторе кургана. Ориентировано по линии СЗ – ЮВ. Входной колодец округлый. Вход в камеру был закрыт циновкой и вертикально стоящими жердями, у входа устроен невысокий порожек. В камере подпрямоугольной формы на подстилке находился взрослый умерший, на правом боку, среднескорченно, с заваленной вперед левой частью груди, теменной частью головы на СВ. Левая рука за спиной, согнута, кисть под тазом. Правая рука вытянута. Инвентарь: 1) у СВ стенки камеры установлен лепной сосуд с орнаментом: по венчику проглажен пояс из четырех линий, в верхней части тулова расположены одиночный вертикальный и четыре группы парных налепов, скругленно-выступающие в верхней части, по плоскости выведен широкий проглаженный желобок; 2) у левого локтя в заполнении встречен астрагал мелкого рогатого скота, подточенный с боковых сторон. (Власкин Н. М. 2018. – С. 56-59.)

В. В. Рогудеев в своей статье «Редкое срубное погребение с игральными костями» описывает уникальные в своем роде находки. «В 2015 г. при раскопках могильника Черкасов IV (автор раскопок С.А. Науменко) в кургане 11 было исследовано погребение эпохи поздней бронзы с игральными костями. Это первое погребение с полным игральным набором, состоящим из костяного «стакана» и двух костяных кубиков. Погребение 1 находилось в 19 м к северо-востоку от центра кургана и было совершено в каменном ящике, сделанном из четырех вертикально поставленных крупных плит ракушечника и песчаника. Дно ямы было покрыто подстилкой, сохранившейся в виде продольных белесых растительных волокон. На подстилке лежал костяк ребенка в возрасте около 5–6 лет, скорченно на левом боку, головой на юго-запад. Левая рука немного согнута и локтем отставлена от туловища. Правая согнута в локте, кисть лежала поверх локтя левой. Ноги согнуты и поджаты пятками к тазу. К северу от погребенного, около рук, было обнаружено 10 астрагал МРС. У костей левого предплечья, вплотную с севера, лежал миниатюрный лепной сосудик, направленный устьем на северо-восток; дно сосудика – плоское, тулово вытянутое, со скругленным ребром, устье заужено, глина грубая» (Рогудеев В. В., 2018– С. 135-138).

Естественно, приведенные нами примеры находок альчиков в археологических раскопках это всего лишь малая часть. Но она вполне дает нам ясную картину об игровой культуре древних людей. Сегодня делаются хорошие попытки восстановления и дальнейшего развития этой игровой культуры. Конечно же, страны Центральной Азии идут впереди в стремлении поднять уровень игровой культуры на более высокий уровень. Так, в Казахстане, Киргизии и других странах приравнивают эту игру к национальным видам и относят к виду этноспорта, что, естественно, является положительной тенденцией. Карачаево-Черкесский государственный университет на протяжении нескольких лет занимается профилактической работой в отношении развития этой игры. В 2022 году археологическим музеем КЧГУ проведена акция «Ночь музеев», где на высоком уровне проведен мини-чемпионат по игре в ашыкъ среди гостей мероприятия. Естественно, это не единственное мероприятие такого рода. Археологический музей КЧГУ периодически проводит мастер-классы и соревнования среди школьников г. Карачаевска, тем самым вызывая большой интерес у детей к данной игре. Все это проводится с большой надеждой, что игровая культура, которая была на территории Кавказа на протяжении тысячелетий, не забудется и выйдет на уровень этноспорта.

Использованные источники:

Абрамова М.П. Отчёт об археологических исследованиях Карачаево-Черкесского отряда на Хумаринском поселении в Карачаево-Черкесии в 1983 г. 1986 г. 43 с. // Архив ИА РАН.

Абрамова М.П. Отчёт об археологических исследованиях Карачаево-Черкесского отряда на Хумаринском поселении в Карачаево-Черкесии в 1984 г. 1986 г. 48 с. // Архив ИА РАН

Абрамова М.П. Отчёт об археологических исследованиях Карачаево-Черкесского отряда на Хумаринском поселении в Карачаево-Черкесии в 1985 г. 1987 г. 50 с. // Архив ИА РАН

Власкин Н. М. Новые погребения Ингульской катакомбной культуры на Нижнем Дону // Кавказ в системе культурных связей Евразии в древности и средневековье. XXX "Крупновские чтения" по археологии Северного Кавказа: Материалы Международной научной конференции, Карачаевск, 22–29 апреля 2018 года / Карачаево-Черкесский государственный университет имени У.Д. Алиева; Институт археологии Российской академии наук; Российское историческое общество; Ответственный редактор У.Ю. Кочкаров – Карачаевск: Карачаево-Черкесский государственный университет им. У.Д. Алиева, 2018. – С. 56-59. – EDN XMVCDJ.

Меньшикова В.А. Отчет о проведении археологических разведок на северо-восточной окраине а. Сары-Тюз в Усть-Джегутинском районе Карачаево-Черкесской республики в 2017 г. г. Карачаевск. 2018 г. - 138 с. // Архив ИА РАН.

Официальный сайт Карачаево-Черкесского государственного университета имени У.Д. Алиева - <https://kchgu.ru/>

Прокофьев Р.В. Отчет об археологических раскопках курганов из могильников «Важное V», «Красногорская XII» «Красногорский XII» и «Сары-Тюз» в Усть-Джегутинском районе Карачаево-Черкесской республики в 2018-2019 годах. Том 1, Ростов-на-Дону, 2020. - 254 с. // Архив ИА РАН.

Рогудеев В. В. Редкое срубное погребение с игральными костями / В. В. Рогудеев // Кавказ в системе культурных связей Евразии в древности и средневековье. XXX "Крупновские чтения" по археологии Северного Кавказа: Материалы Международной научной конференции, Карачаевск, 22–29 апреля 2018 года / Карачаево-Черкесский государственный университет имени У.Д. Алиева; Институт археологии Российской академии наук; Российское историческое общество; Ответственный редактор У.Ю. Кочкаров – Карачаевск: Карачаево-Черкесский государственный университет им. У.Д. Алиева, 2018. – С. 135-138. – EDN XMVCDJ.

КЫРГЫЗСТАНДА ЖОГОРКУ БИЛИМДҮҮ ДЕНЕ ТАРБИЯ МУГАЛИМДЕРИН УЛУТТУК СПОРТТУН ТҮРЛӨРҮНӨ АДИСТЕШТИРИП ДАЯРДООНУН АКТУАЛДУУ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Мамытов А.*

*педагогика илимдеринин доктору, профессор, Бишкек, Кыргызстан.

Аннотация. Макалада улуттук спорттун түрлөрүнө адистешкен жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдерин Кыргызстанда даярдоонун соңку мезгилге карата орун алган актуалдуу көйгөйлөрү чагылдырылат. Алар Кыргыз Республикасындагы мектеп билиминин маселелерин тескөөгө алган жаңы муундагы укуктук-ченемдик актыларынын негизинде болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоо процессинде ишке ашыруу жолдорун камтыйт. Мазмундук реформанын өзүгүн аныктаган 3 идея анализденет. Алардын курамын 1) мектептик билим берүүнүн мазмунун мектеп баскычтарынын бүтүрүүчүлөрүн мүнөздөгөн моделдик белгилерге таянып калыптандыруу; 2) билим берүү процессинин натыйжалуулугун баалоодо критерийлик баалоону кенири колдонуу; 3) жогорку класстардагы билим берүүнүн мазмунун профилдик окутуунун багыттарын жана алардын көп түрдүүлүгүн эсепке алып калыптандыруу идеялары аныктайт.

Түйүндүү сөздөр. Негизги идеялар, укуктук-ченемдик актылар (мамлекеттик билим берүү стандарты, предметтик стандарттар, окуу программалары), мектеп бүтүрүүчүсүнүн моделдик белгилери, критерийлик баалоо, профилдик билим берүү, улуттук спортко адистешкен дене тарбия мугалими.

Kırgızistan'da Ulusal Spor Dallarında Uzmanlaşmış Yükseköğretime Sahip Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Hazırlıklarının Güncel Sorunları

Özet. Makale, Kırgızistan'da ulusal spor dallarında uzmanlaşmış yükseköğretime sahip fiziksel kültür öğretmenlerinin hazırlanmasının güncel zorluklarını yansıtmaktadır. Bunlar, Kırgız Cumhuriyeti'ndeki okul eğitiminin konularını düzenleyen yeni nesil düzenleyici yasal düzenlemeler temelinde gelecekteki beden eğitimi öğretmenlerinin hazırlanması sürecinde uygulama yollarını kapsamaktadır. İçerik reformunun özünü belirleyen 3 fikir analiz edilir. Kompozisyonları, 1) okul aşamalarının mezunlarını karakterize eden model özelliklerine dayanarak okul eğitiminin içeriğinin oluşumu ile belirlenir; 2) eğitim sürecinin etkinliğini değerlendirirken kriter değerlendirmenin geniş bir şekilde kullanılması; 3) profil eğitiminin yönlerini ve çeşitliliğini dikkate alarak liselerde eğitim içeriğinin oluşumu fikirleri.

Anahtar kelimeler. Temel fikirler, düzenleyici yasal düzenlemeler (devlet eğitim standardı, konu standartları, müfredatlar), okul mezunlarının model tanımları, kriter değerlendirmesi, profil eğitimi, ulusal sporda uzmanlaşmış beden eğitimi öğretmeni.

Actual Problems of Training Physical Education Teachers with Higher Education Specializing in National Sports in Kyrgyzstan

Annotation. The article reflects the current problems of training physical education teachers with higher education specializing in national sports in Kyrgyzstan. They cover the ways of implementation in the process of training future physical education teachers on the basis of new generation regulatory legal acts regulating school education in the Kyrgyz Republic. 3 ideas that define the essence of content reform are analyzed. Their composition is determined by 1) the formation of the content of school education on the basis of model features that characterize graduates of school stages; 2) the widespread use of criteria assessment in assessing the effectiveness of the educational process; 3) ideas for the formation of the content of education in high school, taking into account the directions of specialized training and their diversity.

Key Words. Basic ideas, normative legal acts (state educational standard, subject standards, curricula), model designations of school graduates, criteria assessment, specialized education, physical education teacher specializing in national sports.

Кирришүү. Кыргызстанда жогорку билимдүү дене тарбия адистери спорттун 27 түрүнө адистештирилип жалпысынан 9 окуу жайда даярдалат. Алардын сап башында Бейшен Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясы жана Кыргыз-Түрк “Манас” университети турушат. Улуттук спорттун түрлөрүнө адистешкен жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдерин дардоо боюнча алгылыктуу тажрыйба мына ушул эки жогорку окуу жайда топтолгон. Тийиштүү тажрыйба кыргыз күрөшүнө, ордо оюнуна, тогуз коргоолго жана жаа атуу спортуна байланыштуу калыптанган. Өзгөчө кыргыз күрөшүн жана ордо оюнун жогорку билимдүү дене тарбия

мугалимдерин даярдоодо адистештирип даярдоонун каражаты катары колдонуу жакшы жолго коюлган. Аталган спорттун түрлөрү менен машыгуунун теориялык жана методикалык негиздери, адистик билим берүү программалары, окуу-методикалык комплекстери, студенттердин спорттук даярдыгына коюлуучу талаптары жана болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоонун педагогикалык шарттары иштелип чыккан. Соңку мезгилде бул маселелерди изилдеген эки илимий диссертациялык иш (Э. Тукеев, 2022-ж. жана М. Абдуллаев, 2023-ж.) ийгиликтүү корголду [1;9]. Ал эми тогуз коргоол жана жаа атуу спортторуна адистештирип дене тарбия мугалимдерин даярдоо маселелерин изилдөө жаңыдан колго алына баштады.

Жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдерин даярдоонун соңку мезгилге мүнөздүү көйгөйү катары Кыргыз Өкмөтү тарабынан демилгеленген мектеп билиминдеги мазмундук реформаны белгилөө зарыл. Анткени, 2023/2024-окуу жылынан баштап мектеп билиминин мазмуну жаңы муундагы укуктук-ченемдик актылардын негизинде жүргүзүлө тургандыгы жарыяланды. Сөз Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан 2022-жылдын 22-июлундага № 393 токтому менен бекитилген мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты жөнүндө жүрүп жатат (мындан ары мамлекеттик стандарт) [2]. Ага байланыштуу мектеп билиминде окутулуучу бардык предметтердин, алар менен бирге дене тарбия сабагынын да мазмунун өзгөртүү маселеси орун алды. Учурда дене тарбия сабагынын башталгыч, негизги жана жогорку класстары үчүн дайындалган предметтик стандарттары жана окуу программалары Кыргыз билим берүү академиясы тарабынан иштелип чыкты жана ишке киргизилди [3-5]. Орун алган жагдай болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоодо тийиштүү өзгөртүүлөрдү киргизүүнү, адистик билим берүү программаларын кайрадан иштеп чыгууну, алардын талаптарын жогоруда белгиленген укуктук-ченемдик актылардын талаптарына шайкеш келтирүүнү талап кылат.

Мына ошол себептен макаланын максатын улуттук спорттун түрлөрүнө адистешкен жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдерин Кыргызстанда даярдоонун мазмундук багыттарын жана аларды ишке ашыруу жолдорун көрсөтүү иретинде аныктадык.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору. Изилдөөнүн **объекти** катары кыргыз элинин улуттук спорт түрлөрүнө адистешкен дене тарбия мугалимдерин даярдоо тажрыйбасы, 2023/2024-окуу жылынан баштап ишке киргизилип жаткан мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты, дене тарбия сабагынын предметтик стандарттары жана окуу программалары, ал эми изилдөөнүн **предмети** катары жогоруда аталган укуктук-ченемдик документте орун алган негизги идеялар жана аларды ишке ашыруу жолдору аныкталды.

Изилдөөнүн **методу** укуктук-ченемдик актыларда жана заманбап илимий булактарда орун алган идеялардын жана жоболордун контент-анализи иретинде тастыкталды.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана аларды талкуулоо. Изилдөөнүн объектинен жана предметинен тийиштүү укуктук-ченемдик актылардын анализи тарыхый өңүттө Кыргызстанда үч ирет олуттуу өзгөртүлгөндүгүн көрсөттү. Биринчи муундагы мамлекеттик стандарт 2005-2006-жылдары иштелип чыгып 2015-жылга чейин, экинчи муундагы мамлекеттик стандарт 2015-2016-жылдары иштелип чыгып 2023-жылга чейин, ал эми үчүнчү муундагы мамлекеттик стандарт, жогоруда белгиленгендей, 2021-2022-жылдары иштелип чыгып быйылкы окуу жылынан баштап ишке киргизилди. Методологиялык өңүттө биринчи муундагы стандарттын негизин билим, билгичтик жана көндүмдөрдү калыптандыруу, кыскартып айтканда ЗУН (знание-билим, умение-билгичтик жана навык – көндүм) мамилеси, экинчи жана үчүнчү муундагы мамлекеттик стандарттардын негизин компетенттүүлүк мамилеси түзгөндүгүн белгилей кетүү зарыл

[6-7]. Башкача айтканда, мамлекеттик стандарттын экинчи жана үчүнчү муундарына мүнөздүү методологиялык окшоштук бар экендигин, мазмундук реформада белгилүү деңгээлде уланмалуулук принциби жетекчиликке алынганын тастыктайбыз.

Мамлекеттик стандарттардын өзөгүн түзгөн негизги идеялардын курамынын анализи төмөндөгүлөрдү көрсөттү. Экинчи муундагы мамлекеттик стандартынын негизин үч принципалдуу идея түзүп, үчүнчү муундагы стандартта алардын курамы кеңейтилгенин байкайбыз. Тактап айтканда, экинчи муундагы стандарттын негизги идеялары катары а) өлкөдө коом менен макулдашылган мектептик билим берүүнү ишке ашыруу; б) мектептик билим берүүнүн мазмунун билимдик мамиледен компетенттүүлүк мамилеге өткөрүү жана в) окутуудан күтүлүүчү натыйжаны баалоо үчүн баалоонун жаңы системасын киргизүү орун алышты. Билим берүүнүн сапатын стандартташтырылган инструменттерди колдонуп, баалоо процедураларын окуучунун, класстын, мектептин жана билим берүү системасынын деңгээлдеринде жүргүзүү каралды. Баалоо процедураларын жүргүзүүдө тышкы жана көз карандысыз баалоо институттарына артыкчылык берилери баса белгиленди. Бул мурда орун алган тажрыйбага карата олуттуу өзгөрүү демилгеленди дегенди билдирет.

Ал эми соңку мезгилде ишке киргизилген мамлекеттик стандарттын анализи жогоруда белгиленген идеялардын жалпы жонуна сакталып калганын, бирок принципалдуу мааниге ээ болгон жаңы идеялар менен толукталганын бышыктады. Алардын курамы төмөндөгүлөрдөн турат: 1) мектептик билим берүүнүн мазмунун мектеп баскычтарынын бүтүрүүчүлөрүн мүнөздөгөн моделдик белгилерге таянып калыптандыруу; 2) билим берүү процессинин натыйжалуулугун баалоодо критерийлик баалоону кеңири колдонуу; 3) жогорку класстардагы билим берүүнүн мазмунун профилдик окутуунун багыттарын жана алардын көп түрдүүлүгүн эсепке алып калыптандыруу.

Албетте, болочок мугалимдердин бардыгы, алардын катарында дене тарбия мугалимдери да мектеп билиминдеги жаңыланууга карата тийиштүү даярдыкка ээ болушу шарт. Бул жогорку окуу жайлардагы дене тарбия адистиги боюнча ишке ашырылып жаткан адистик билим берүү программаларына мазмундук толуктоолордун жана болочок мугалимдерди даярдоодо эске алынышын талап кылат дегенди билдирет.

Белгилей кетүүчү дагы бир жагдай, илимий чөйрөдө жарык көргөн адабий булактарда мамлекеттик стандарттын экинчи муунуна мүнөздүү илимий-методикалык маалымат жетишээрлик орун алгандыгы [8]. Ага байланыштуу, макаланын алкагында мамлекеттик стандарттын жаңы муунуна тийиштүү идеялардын мүнөздөмөсүнө токтолууну туура деп чечтик.

Биринчи идеяга кайрылып, мектептик билим берүүнүн ар бир баскычында ишке ашырылуучу мазмун бүтүрүүчүнүн моделин мүнөздөөчү белгилерди калыптандырууга багыттоо талабы коюлганын белгилейбиз. Тактап айтканда, башталгыч класстын бүтүрүүчүлөрү үчүн 9, негизги жана орто мектептин бүтүрүүчүлөрү үчүн 12 моделдик белгилер аныкталган. Бүтүрүүчүлөрдүн мамлекеттик стандартта көрсөтүлгөн моделдик белгилерге татыктуу болушу билим берүүнүн канчалык деңгээлде натыйжалуу болгондугун күбөлөндүрөт, анын баалоо критерийи катары негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээлдери таанылат дегенди билдирет.

Демек, дене тарбия сабактарынын мазмунун жана методикасын калыптандырууда жогоруда белгиленген моделдик жыйынтыкка тийиштүү салым кошуу зарылдыгы орун алат. Дене тарбия сабагынын ресурстары менен окуучулардын мотивацияланган окуу иш-аракеттерин калыптандыруу, алар менен байланышкан билгичтиктерди, көндүмдөрдү жана сапаттарды өрчүтүү, окуучуну жеке гигиеналык талаптарды сактоого, сергек жашоого үйрөтүү, үлгүлүү социалдык жүрүм-турумдун, маданияттын, этиканын алып жүрүүчүсү болушуна жардам берүү, мелдешүүгө жана атаандашууга негизделген

ишмердүүлүктө орун алуучу көйгөйлөрдү чыр-чатаксыз чечүүгө үйрөтүү маселелерин чечүү зарыл. Мындан тышкары, мектептик билим берүүнүн негизги жана жогорку баскычтарынын бүтүрүүчүлөрү үчүн мамлекеттик стандартта каралган даярдыктын бир белгисине жетишүү олуттуу маселе экендигин белгилейбиз жана төмөндөгүдөй пикирибизди билдиребиз.

Сөз негизги мектептин бүтүрүүчүсү спорттун бир түрү боюнча даярдыкка ээ болушу жөнүндө жүрүп жатат. Бул моделдик белгиге жетишүү бир катар карама-каршылыктар менен коштолоорун четке кагууга болбойт.

Биринчиден, спорттун бир түрү боюнча даярдануу талабы советтик жана постсоветтик практикада орун алган эмес. Эгерде бул талаптын укуктук маанисине кайрылсак, анда окуучунун даярдык деңгээли спорттук разряддын нормасына/талабына жооп бериши зарыл. Ага жетишүү атайын окуу-машыгуу программасынын негизинде ишке ашаары, жумасына үч жолудан кем эмес көлөмдө машыгууну талап кылат. Тилекке каршы, мындай шарт жаңы муундагы мамлекеттик стандартта каралган эмес. Адилеттүүлүк үчүн белгилей кетүүчү жагдай, спорттук ишмердүүлүккө негизделген дене тарбия сабактарын өткөрүү Улуу Британияда активдүү жана техникалык жактан татаал спорттун түрлөрүнө басым жасалат, Германияда жана Италияда негизинен футбол менен, ал эми АКШда баскетбол менен машыгышат. Евробиримдик өлкөлөрүндө дене тарбия сабактары жумасына 4 саатка чейинки көлөмдө өткөрүлөт жана тиешелүү материалдык-техникалык базага таянат. Японияда, тескерисинче, басым окуучунун ден соолугуна жана инсандык өнүгүүсүнө жасалат. Дене тарбия мугалими окуучунун физикалык өнүгүүсүн, физикалык даярдыгын жана ден соолугун такай көзөмөлдөп турат жана кандайдыр бир көйгөй жаралган учурда атайын машыгуунун жана тамактануунун программасын сунуштайт [10].

Экинчиден, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө мектеп дене тарбиясынын илимий-методикалык негиздери ар башка жана өзгөчөлүктөргө ээ. Аларды эсепке алуу менен дене тарбия сабагынын мазмуну, каражаттары, ыкмалары, формалары жана ошондой эле болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоонун мазмундук багыты аныкталат. Советтик жана постсоветтик мейкиндикте иштелип чыккан дене тарбия теориясы тийиштүү ишмердүүлүктүн комплекстүү мүнөздө болушун талап кылат. Бул окуу программасында окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык келген жана алардын ден соолугуна, физикалык өнүгүүсүнө жана дене-бой даярдыгына оң таасирин тийгизген прикладдык мааниси жогору физикалык көнүгүүлөрдүн, кыймылдуу жана спорттук оюндардын негизги түрлөрүн кеңири колдонуу дегенди билдирет. Ошону менен бирге көздөгөн максат окуучунун ар тараптуу өнүгүүсүн, анын адептик-ахлактык тазалыкка, руханий байлыкка, эмгекке жана Мекенди коргоого таянып даярдоо иретинде аныктайт.

Критерийлүү баалоону киргизүү идеясына кайрылып анын аныктамасына токтолобуз. Критерийлүү баалоо окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандырууга өбөлгө түзүүчү билим берүүнүн максаттарына жана мазмунуна ылайык келген, так аныкталган, жамааттык иштелип чыккан, билим берүү процессинин бардык катышуучуларына алдын ала белгилүү критерийлер менен окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин салыштыруунун негизинде баалоону жүзөгө ашыруу зарылдыгын билдирет [2.,5-пункт]. Улуттук оюндарга адистешкен болочок дене тарбия мугалимдери дене тарбия предметинин ресурсу менен калыптануучу эки багыттагы компетенттүүлүктү жана аларды баалоо критерийлерди колдоно билүүгө даяр болушу зарыл.

Биринчиден, болочок дене тарбия мугалимдери дене тарбия сабагынын ресурстары менен окуучунун маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга жетишиши зарыл. Мындай жетишкендик негизги компетенттүүлүк катары таанылат жана баалоонун ар кандай

индикаторлору, репродуктивдүү, продуктивдүү жана чыгармачыл деңгээлдери менен бааланат.

Экинчиден, болочок дене тарбия мугалимдери окуучунун предметтик компетенттүүлүгүн калыптандырып, анын физикалык даярдыгын, ден соолугун камсыз кылууга милдеттүү. Физикалык даярдык негизги дене сапаттарын нормативдик баалоонун жардамы менен баалоону талап кылса, ден соолукту чындоо физикалык, эмоционалдык (психикалык) жана социалдык саламаттыктын индикаторлорун жетекчиликке алып, аларды баалоонун жөнөкөй ыкмаларын өздөштүрүүнү талап кылат. Тийиштүү критерийлер дене тарбия сабагынын предметтик стандартында берилгендигин да белгилеп кетелиз.

Акырында, мектеп дене тарбиясынын мазмуну жогорку класстарда профилдик билим берүүнүн көп түрдүүлүгүн эсепке алып калыптандыруу талабы мектеп стандартында орун алган жаңы жана олуттуу идея экендигин белгилейбиз. Тилекке каршы, профилдик билим берүүнүн Базистик окуу планы долбоор иретинде орун алгандыктан, биз кеңири орун алган эки вариантына токтолобуз жана болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоодо эске алуу зарылдыгын белгилейбиз. Сөз табигый илимий жана социалдык-гуманитардык профилдик багыттар жөнүндө жүрмөкчү.

Профилдик табигый-илимий багыт окуучунун изилдөөчүлүк кызыгуусун, математикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүрөт, табият таануунун азыркы абалы жөнүндө комплекстүү түшүнүктү калыптандырат жана анын негизинде мектеп бүтүрүүчүсүн инженерия, технология, медицина жана биотехнология тармагында кесиптерди өздөштүрүүгө, тийиштүү кесиптик билим алууга даярдайт. Демек, болочок дене тарбия мугалимдери маалыматтык, өзүн өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу ишмердүүлүгүнө карата жакшы даярдыкка ээ болушу зарыл. Алар биомеханикалык анализди сапаттуу жүргүзүүгө, орун алган көйгөйлөрдү аныктоого, пландоо маселелерин чечүү жолдорун таба билүүгө даяр болушу маанилүү.

Социалдык-гуманитардык профилдик билим берүү окуучунун коммуникабельдүүлүк (өз ойлорун формулировкалоо, диалог жүргүзүү, өз көз карашын талашуу жөндөмү), өнүккөн эмпатия (шериктеш болуу, угуу, айланадагылардын муктаждыктарын түшүнүү жөндөмү), бай фантазия (дүйнөгө болгон көз карашка ээ болуу, күнүмдүк нерселерди адаттан тыш жарыкта көрсөтүү), чыгармачылык жөндөмдөрдү (ырдаганды, бийлегенди, музыкалык аспаптарда ойногонду) жана адабий чыгармачылыкты калыптандырууну көздөйт жана анын негизинде мектеп бүтүрүүчүсүн башкаруу, саясат, психология, конфликтология, соода, юриспруденция жана чыгармачыл иштин ар кандай түрлөрү менен байланышкан кесиптерди өздөштүрүүгө, кесиптик билим алууга даярдайт. Демек, болочок дене тарбия мугалими окуучунун социалдык-коммуникативдик, өзүн өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда даяр болушу шарт. Ага байланыштуу, коммуникативдик кырдаалды талдоого, анын сапатын жакшыртууга, коммуникативдик ишмердүүлүктү пландоого, коммуникациянын ийгиликтүүлүгүн камсыз кылууга басым жасалышы маанилүү. Мындай натыйжага жетишүүгө атаандаштыкка негизделген, командалык ишмердүүлүк үстөмдүк кылган спорттук оюндарды (волейбол, баскетбол, ордо) жана эстафеталарды максаттуу колдонууга болочок мугалимдерди үйрөтүү маанилүү роль ойнойт. Анткени, спорттук оюндарда орун алуучу оюндун тактикасы социалдык-гуманитардык профилдик билим берүүдө орун алуучу өзгөчөлүктөрдү эсепке алуу жана ишке ашыруу максатында колдонууга татыктуу.

Жыйынтыктап айтканда, мектептик билим берүүнүн жаңы муундагы ченемдик-укуктук актылары камтыган негизги идеялар болочок дене тарбия мугалимдерин улуттук спорттун түрлөрүнө адистештирип даярдоодо эске алынышы шарт.

Тыянак. Кыргыз Республикасында Мектептик жалпы билим берүү чөйрөсүндөгү мамилелерди жөнгө салуучу ченемдик-укуктук актылардын жаңы муунун ишке

киргизилиши, алар камтыган негизги идеялар мурда орун алган идеяларга карата олуттуу өзгөртүлдү жана кеңейтилди. Алардын курамына мектеп билиминин мазмунун бүтүрүүчүсүнүн моделдик белгилерине багыттап калыптандыруу, билим берүүдөн күтүлүүчү натыйжаларды критерийлик баалоо, мектептик билим берүүнүн жогорку баскычынын мазмунун профилдик билим берүү багытында калыптандыруу идеялары кирет. Болочок дене тарбия мугалимдерин улуттук спорттун түрлөрүнө адистештирип даярдоо жогоруда белгиленген жаңы идеяларды жетекчиликке алуу менен жүргүзүлүшү шарт.

Колдонулган булактар

- Абдуллаев, М.Т. Улуттук ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоодо колдонуу негиздери. 13.00.01, 13.00.04 адистиктери. Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты.– Бишкек, 2023. – 21 б.
- Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы № 393 токтому менен бекитилген. [Электрондук ресурс] <https://online.toktom.kg/NewsTopic/6697>.
- Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 1-4-класстары үчүн "Дене тарбия" предметтик стандарты. Иштеп чыгуучулар А. Мамытов, М. Мамбетова/ [Электрондук ресурс]: <https://kao.kg/wp-content/uploads/2023>
- Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстары үчүн "Дене тарбия" предметтик стандарты. Иштеп чыгуучулар А. Мамытов, М. Мамбетова / [Электрондук ресурс]: <https://kao.kg/wp-content/uploads/2023>
- Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 10-11-класстары үчүн "Дене тарбия" предметтик стандарты. Иштеп чыгуучулар А. Мамытов, М. Мамбетова / [Электрондук ресурс]: <https://kao.kg/wp-content/uploads/2023>.
- Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты. (КР Өкмөтүнүн 15-ноябрь 2016-жылдагы токтомдорунун редакциясында № 590, 18-август 2017-жыл № 496, 30-август 2017-жыл № 544 , 7-декабрь 2018-жыл № 573 [Электрондук ресурс]: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/>
- Мамытов А. Стандарты нового поколения в школьном образовании Кыргызстана как предпосылка к пересмотру инструментария оценки образовательных достижений учащихся. В книге «Диагностика предметных компетентностей учащихся, обучающихся по стандартам нового поколения (5-6 классы). А. Мамытов, Г. Тагаева, Н. Ажыкулова. – Б.: «Полиграфбумресурс», 2021. - С. 7-26.
- Мамытов А. Модернизация системы образования в Кыргызской Республике. – Б., 2014. – 296 б.
- Тукеев, Э.М. Күрөш боюнча дене тарбия багытындагы жогорку окуу жайынын студенттеринин окуусунун мазмунунун өзгөчөлүгү жана ыкмаларын өздөштүрүү (Жалпы курс). 13.00.04 адистиги. Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты.– Бишкек, 2022. – 22 б.
- Туребеков, Б. А. Научные основы модернизации содержания трехразовых в неделю уроков физической культуры в начальной школе. Автореф. дисс. на соис. учен. степ. канд. пед. наук. Специальность 13.00.04 – теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры. – Бишкек, 2021. – 21 с.

GELENEKSEL SPOR OYUNLARINDA TÜRK KADINI

Orhan Doğan*

*Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye/Kahramanmaraş odogan@ksu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-9404-7752

Öz

Çalışmada; “Geleneksel Spor Oyunlarında Türk Kadını” başlığı altında Türk kültüründe yuğ ve toy şenliklerine iştirak eden kadınların geleneksel spor oyunları ele alınmıştır. Türklerin Türkistan sahasının son derece sert ve zorlu yaşam şartlarına karşı sürekli mücadele içerisinde olmaları gündelik yaşamlarına ve eğlence anlayışlarına yansımıştır. Nitekim bozkır hayatı hayatta kalma mücadelesi üzerine inşa edildiği için kız ve erkek çocukları küçük yaşlardan itibaren at ve kılıçlı oyunlar oynamışlardır. Türklerin geleneksel sporlarını incelediğimizde kadınların; binicilik, yırtıcı kuşlar ile avlanma, cirit, gülle, güreş, koşu, kayak ve top (futbol, golf ve poloya benzer neviler) oyunlarında boy gösterdikleri anlaşılmaktadır. Türk Kadını'nın Manas ve Türkistan'daki destanlarda güreş gibi güç isteyen oyunlar başta olmak üzere bütün spor faaliyetlerinde yer almaları sosyal statüde üstün mevkii sahip olduklarını göstermektedir. Konargöçer bir hayata sahip olan Kırgız ve Orta Asya'daki diğer Türklerin kadim dönemdeki spor ritüellerini koruyarak devam ettirmelerinde yaşadıkları coğrafyanın koşullarına göre hareket etme mecburiyetinde olmalarıdır. Öyle ki Kırgız Milli sporlarından Kızbörü, Kökbörü ve Berge'nin yanı sıra odarış, balban-küröş, er-sayış, kelin-carış, kız-carış, kız-uynak, kız-börü, kelin-kumay, kızkumay gibi geleneksel oyunlar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Çalışmada; Türkistan coğrafyasında kadınların erkeklerle birlikte at üzerinde oynadıkları sporların icra şekillerinin Türk Kültür Tarihi'ne olan etkilerinin izahı yapılmıştır. Ayrıca sosyal hayatta dışlanmayıp erkekler gibi her işi yapabilecek potansiyele sahip oldukları gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelime: Spor, Türk kadını, Türkistan, Kırgız

Turkish Women in Traditional Sports Games

Abstract

In the research, we delved into the traditional sports games of Turkish women, specifically focusing on their participation in yug and toy festivals within Turkish culture. The Turks' perpetual struggle with the challenging living conditions in the Turkistan area is evident in both their daily lives and their approach to entertainment. Indeed, given that steppe life revolved around the relentless pursuit of survival, it was commonplace for girls and boys to engage in games involving horses and swords from an early age. When delving into the traditional sports of the Turks, it becomes apparent that women actively participated in activities such as riding, hunting with predatory birds, javelin, gulle, wrestling, and running. Interestingly, they also engaged in skiing and ball games resembling football, golf, and polo. The active involvement of Turkish women in a wide array of sports, notably in physically demanding games like wrestling depicted in the epics of Manas and Turkestan, underscores their elevated social status and prominent role in these activities. It's a reality that Kyrgyz and other Turks in Central Asia, leading a Konargourian lifestyle, must adapt their sports rituals from ancient times to the conditions of the geographical environment they inhabit. As a result, alongside Kızgız National Sports, Kökboru, and Berge, traditional games like odarış, balban-kuros, er-sayış, kelin-carış, Kızı-carış, and others such as girl-sleeper, girl-pipe, kelin-kumah, and kızkumah have endured and persisted.

In the study, the effects of the sports performed by women on horses with men in the geography of Turkestan on Turkish Cultural History were expounded upon. Furthermore, it has been observed that they are not excluded in social life and possess the potential to undertake any job, akin to men.

Keywords: Sports, Turkish women, Turkistan, Kyrgyz

Tarihsel Süreçte Türkistan coğrafyasında Kadınların Spor Faaliyetleri

Türk toplumunda kadına verilen ehemmiyetin başka bir toplumda görülmesi mümkün değildir. Eski Türklerde kadın-erkek ilişkilerinde sevgi ve saygının yanı sıra kadın sıradan bir kişi olmaktan daha ziyade sosyal ve iktisadi hayatta özel bir konumdadır. Türk kadınları, her işi yapabilecek potansiyele sahip oldukları gibi erkekler ile mücadele edecek kadar güçlü ve dirayetlilerdir (Gömeç 2022:18). Türk toplumunun eğlence ve yarışma türünün ön plana çıkmasında; mücadele ve üstün gelme fikri yatmaktadır. Türkistan sahasının son derece sert ve zorlu yaşam şartlarına karşı kadınların ve erkeklerin sürekli mücadele içerisinde olmaları gündelik yaşamlarına ve eğlence anlayışlarına da yansımıştır (Doğan vd., 2019:355). Bozkır hayatı hayatta kalma mücadelesi üzerine inşa edildiği için bu coğrafyada yaşayanlar için toplumsal bir dinamizm mevcuttu. Nitekim çocuklar küçük yaşlardan itibaren büyüklerini örnek alarak kız-erkek ayrımı yapmaksızın at ve kılıçlı oyunlar oynayıp keçi ve koyunların üzerlerine

binerek zaman içerisinde bunların gerçeklerine binmeye başlamışlardır (Çavuşoğlu 2008:160). Bu durum **Türklerde savaş hazırlıkları ve spor faaliyetlerinin başlama evresinin çocukluk dönemine kadar indirildiğini göstermektedir**. Ata binmek ve ok atmak erkeklerin yanı sıra eşit koşullara sahip olan kadınların da yaptıkları doğal iş olarak kabul görmüştür. Nitekim gülle atma, at yarışları, cirit, yırtıcı kuşlar ile avlanma ve güreş mücadele azminin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Taşağıl 2020:68-69; Üdücü vd., 2012:33). Nitekim ilk kadın yöneticilerden **Tomris Hatun’un** ata binmeyi çok iyi bildiği gibi kılıç, ok, yay, mızrak kullanmayı da bilen maharete olduğu bilinmektedir (Yuvalı ve Demirci 2021:44).

Türk kültüründe öne çıkan sporlar yuğ (**yaş**) ve toy şenliklerinde icra edilmiştir. **Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre** M.Ö. 200 yıllarında kız ve erkek çocukları bu sporlara alıştırtılarak savaşçılık kimliklerinin oluşması sağlanmıştır. Nitekim Kırgızlara ait olan Manas destanına göre düzenlenen törenlerde din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın Türkistan sahasındaki bütün topluluklar bir araya gelerek spor faaliyetlerine iştirak etmişlerdir. Törenlere katılan misafirlerin yaklaşık 2000 çadırda misafir edildiği kaydedilmiştir (İmamoğlu 1997:140).

Savaşta ve sporda yetenekleri ile öne çıkan kadınların ve erkeklerin M.Ö. 645 yılında bir araya gelerek spor kulüplerini kurmaya yönelik düşünceleri M.Ö. 3000'lere kadar dayanmaktadır. Çinli bir tacir olan **Son-Wen**, Türklerin Orta Asya'da Kaveşka şehrinde düzenledikleri spor müsabakasını şöyle anlatmıştır: **“Mabetlere, bağlı spor kulüpleri sık sık büyük bayramlar organize ederler. Aralıksız üç gün üç gece devam eden bu bayramlarda pehlivanlar güreşir, insanlar koşar (yarışır), atlar koşturulur, top oynanır, ok atılır.”** (Özen, 2012:30) Kadınlar, çok iyi binici oldukları için zaman zaman ordu birliklerinde görevlendirilmişlerdir. Mesela Asya Hun Devleti'nden sonra Çin'in kuzey taraflarında yer alan Ordos bölgesinde kurulan **Chaoların hükümdarı Ulug Tonga**, 4. yüzyıl'ın ilk çeyreğinde başkentte kızlardan oluşan yaklaşık bin kişilik kumanda birliği kurdu. İpekli ve kadifeden giysileri olan bu kadınlar hem piyade, hem de at üzerindeyken çok iyi savaşma yöntemini öğrenmişlerdir. Bu durum, Çin ve komşu ülkeler tarafından tuhaf karşılanmıştır (Gömeç 2016:831). Hun kadınlarının bedenlerinin geliştirilmesine ve daha sağlıklı olmaya özen gösterdikleri için nisan ve mayıs aylarında düzenlenen bahar bayramlarındaki at yarışları ve avcılık faaliyetlerine katılmaları bu spor dallarının oldukça sevildiğini göstermektedir (Kafesoğlu, s. 287). Kadınlar, binicilik ve ok atma noktasında ileri seviyede oldukları gibi kendi aralarında güreş müsabakaları da yapmışlardır (Çandarlıoğlu 2004:38). Karakteristik olarak Türk kültürünü yansıtan Moğollar'da Gök-Türk ve Uygurların spor faaliyetlerini benimsemişlerdir. Nitekim ok ve yay taşıyan kadınların ata bindikleri ve uzun süre at üzerinde kaldıkları söylenmektedir (Carpini, s. 49).

Altay sahasındaki kurganlarda yapılan arkeolojik araştırmalara göre bölgedeki Türkler için eserler 2500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Tengri'nin yeryüzündeki temsilcisi olan Hükümdar (Hakan)'ın hatunu atlı kadın birliklerine sahip olup korumaları ise okçulukta oldukça hünerlidir. Eski Türk kültür tarihinde genç, yaşlı, kadın ve erkeklerin sevdiği spor dallarının başında ok ve yay atma gelmektedir (Yıldız 2019:77). Nitekim İskit toplumundaki kadınların erkekler gibi at üzerinde ok ve yay kullandıklarını; okçuluktaki becerisi ile öne çıkan Skit Alpin işaretinin **“yay, bele bağlanan kemer ve kemere asılan altın kadeh”** olduğunu görmekteyiz (Özen, 2012:7-8). Uygur toplumunda ise kadınlar saygı görmekte, ata binen, ok atan ve top oynayan hatta güreş gibi ağır sporlar yapabilen güçlü kadın imajı çizilmektedir (Yuvalı ve Demirci 2021:187).

Tarihsel süreç içerisinde geleneksel sporlara erkeklerin yanında kadınlarında iştiraki söz konusudur. Kadınlar, binicilik ve ustalık isteyen Orta Asya'nın en eski spor oyunlarından biri olan cirit oyunlarında boy göstermişlerdir. Ancak müsabakaların kadınların katılacakları düzeyde olmaması geleneksel sporlarda farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Atılğan vd., 2019:173). Konar-göçer bir hayata sahip olan Kırgız ve Orta Asya'daki diğer Türklerin kadim

dönemdeki spor ritüellerini koruyarak devam ettirmelerinde yaşadıkları coğrafyanın koşullarına göre hareket etme mecburiyetinde olmalarıdır. Nitekim Kırgız Türklerinin Cigit Kumay / Cigit Kuu (Yiğit kovalama) olarak bilinen ve 50 kişi ikişer gruba ayrılarak kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın oynanan bu oyun varlığını devam ettirmektedir (Türkmen, vd., 2019:580-581). Kırgızlarda geleneksel kız oyunları içinde **Ayaldardın Küröşü** (Kadın Güreşi), kadınların güreş tuttuğu ve yarıştığı oyundur. **Ayaldardın Sayışı** ise at üzerinde oynanan attan düşürenin yendiği oyun, oyuncunun hem at kullanma hem de nayza kullanımının ölçüldüğü bir spor müsabakasıdır. Kelin/kız yarış ise kızların oynadığı at yarışısıdır (Taşbaş ve Marat kızı 2010:227).

Kırgızların milli spor oyunlarından diğeri nesilden nesillere aktarılan Kızbörü'dür. Evlilik törenlerinde oynanan bu oyunda kesilen hayvanlar kız tarafından kaçırılırdı. Bunun üzerine damat tarafı da gelini kovalayarak hayvanı elinden almaya çalışırdı. Bu oyundaki amaç gelinin iyi bir binici, savunucu ve güçlü olduğunu kanıtlamasıdır (Bayır vd., 2022:64). Kadın ve erkeklerin katılımları ile oynanan oyunlardan biri de Kökbörü'dür. Kırgızların en çok ilgi gösterdikleri ve heyecan duydukları bu oyun Kazaklar ve Özbekler başta olmak üzere Asya'nın muhtelif bölgelerine yayılmıştır. Kökbörü oyununda erkekler, atın üzerindeki kadının kucagındaki kesilmiş kuzuyu kapmak için kıyasıya mücadele etmişlerdir. Kesilen hayvanı kadının yanından koşarak tek eliyle almak isteyen oyunu kazanmış olur. Ancak kızın önüne geçerek onu engel olmaya çalışması ya da iki eli ile almak isterse kız kırbağı ile ona mani olmaya çalışmıştır. Orta Asya'daki kadınların erkeklerle birlikte at üzerinde oynadığı spor faaliyetlerinden biri ise **Beyge**'dir. Bu oyunda en iyi ve en hızlı ata bindirilen kadınla evlenmek isteyen erkekler kendi aralarında yarışarak onu yakalayıp atın terkesine almaya çalışmışlardır. Kız, istemediği erkekten biri terkesine yaklaştığı zaman elindeki kamçı ile ona vurarak uzaklaşmasını sağlamıştır. Ancak istediği erkek yaklaştığında karşı koyması daha hafif olmuştur. Bunun üzerine genç onu kucaklayıp terkesine alması halinde derhal nikâhları kıyılmıştır (Durmuş 2021:4). **Beyge** yarış, Türk halkları arasında (Özbek, Kırgız, Tatar, Altay, Kazak vs. en eski ve en popüler at yarışlarından biridir. **Beyge**'nin Kazak Türkçesinde iki manası vardır. Birincisi at yarış, ikincisi ödülüdür. **Beyge** yarış, engebeli arazide yapılır, dayanıklılık, yürekli, bahadrlık, cesaret ve zekiliği öğreten en önemli yarışlardan biridir. Bu yarış kızlar da yapabilmektedir (Uydu Yücel 2010:362).

19. yüzyıl'ın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında **odariş, er-sayış, balban-küröş**, gibi savaş özelliği olan ve bugün erkekler tarafından oynandığı bilinen geleneksel sporlara kadınlarında aktif katılımcı oldukları bilinmektedir. Ayrıca **kelin-carış, kız-börü, kız-carış, kız-uynak, kelin-kumay, kız-kumay**, gibi kadınlara özgü geleneksel atlı oyun ve yarışlarda mevcuttur. Türkistan sahasında erkeklerin yaptığı bütün spor faaliyetlerinde kadınlarında yer alması sosyal statüde üstün mevki sahibi olduklarını göstermektedir. Kırgız toplumunda ilerleyen süreçlerde eğlenceler ve geleneksel spor kültürü yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim cambı atış (at üzerinde oynanan okçuluk yarış), Tıyın-enmey (atın üzerinde yerde madeni para bulma), kız-kuumay (kızlar ve erkekler arasındaki binicilik yarış), ve corgo/yorga (rahvan atların yarışıtılması) gibi oyunların halk tarafından öne çıkmaya başlamıştır (Türkmen 2021:141).

Eski Türk Tarihi'nde top oyunlarının (futbol, golf ve polo) benzer nevilere kadınlar tarafından oynandığını ve bu sporun Gök-Türkler döneminde Çin'e kadar yayıldığını görmekteyiz (Kafesoğlu, s. 287). Türklerin sevdiği sporların başında futbola benzerliği ile bilinen tepük gelmektedir. Bu oyunun Türklerdeki varlığını Kaşgarlı Mahmud'un **Divânü Lugatî-t-Türk** isimli eserinde öğrenmekteyiz. İlgili eserde tepük terimi **“kurşun eritilerek iş ağırşığı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar”** şeklinde tanımlanmıştır (Mahmud 1985: 386). Çin kaynaklarında bu sporun kadınlar ve kızlar tarafından oynandığı belirtilmektedir (Yıldız 2019:74). Gök-Türkler'den sonra Uygur kadınları da tepük oyununu benimsemişlerdir. Bunun dışında avcılığın önde gelen sporlar dallarından biri haline dönüşmesinde geçim kaynağı ve sportif faaliyetlerin etkisi olduğu

söylenbilir. Ancak Eski Türk toplumunda ihtiyaçtan daha ziyade askeri yeteneklerin gösterilmesi için yapılan bir hazırlık olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu sebepten ordumillet anlayışı gereği savaş taktiklerinin uygulanması ve öğrenilmesi için kadın ve erkekler birlikte çıkmışlardır. Çin kaynaklarında M.Ö. 62 yılında Hun hükümdarının riyasetinde tertip edilen sürek avına katılanların sayısının 100 bin kişi olduğu ve diğer sürek avında ise 350 km’lik alanın kuşatıldığı ifade edilmektedir (Taşağıl 2020:69).

Türklerin en başta gelen ata sporlarından biri güreştir. Kaşgarlı Mahmud eserinde Türk lehçesinde güreş anlamında kullanılan bazı kelimeleri vermiştir. Bunlar: Sitgadı (ol kalın sitgadı, o kolunu sıgadı) ve Badğadı (*ol anıñ adhakın badğadı / o, onun ayağını güreşye yakaladı, çelme vurdu*)’dır (Mahmud 1985: 288). Ayrıca ilgili eserde güreşin sadece bir erkek sporu olmayı olmayıp kadınlar tarafından da yapıldığını görmekteyiz. Nitekim “*kız birle küreşme, kısrak birle yarışma / kızla güreşme, kısrakla yarışma*” atasözünden hareketle Türk kızların güreş ve at sürme konusunda hünerli oldukları anlaşılmaktadır (Yıldız 2019:74). Kahraman kadınlardan bahseden Manas ve Türkistan’daki diğer destanları incelediğimizde erkeklerden sonra meydana çıkan kadınların şaka ya da ciddi güreştiklerini ve galip gelenin evcil hayvanla ödüllendirildiklerini görmekteyiz. Ayrıca bazen erkeklerle karşı üstünlük kurdukları için *balban kelin (güçlü gelin), balban kız (güçlü kız)* lakaplarını almışlardır (Türkmen 2021:142).

Kazak Türklerinde de kadınların en fazla ilgi gösterdikleri sporların başında koşu ve güreş gelmektedir (Dever vd., 2015: 56). Kazak Türklerinin kadınları *Ak Serek-Kök Serek, Kız Kuu* (Kız Kovalama), büyük-küçük, genç yaşlı herkesin katıldığı dikkatle katıldığı ve dikkatle izlediği bir oyundur. Spor alanlarında, yazlık açık alanlarda veya ovalarda oynanır. Bu yüzden de bu oyun günümüzde spor oyunları arasında sayılmaktadır. At üstünde oynanan ve bir binicilik mahareti şeklinde kendini göstermektedir (Uydu Yücel, 2010:358). Kazaklar döneminde evlenme, cenaze ve ölüm yıl dönümlerinde verilen ziyafet sonrasında düzenlenen çeşitli yarışmaları kazananlara ödüller verilmiştir. Genç erkekler ve kızlar arasındaki kısa mesafeli yarışlarda biniciler çeviklik hünerlerini göstermeye çalışmışlardır. Bu yarışta kızlar erkeklerden sıyrılmaya çalışırken, delikanlılar ise önüne kesmek için uğraşmışlardır (Bacon, s. 58).

Orta Asya Türklerinin yaşadıkları coğrafyayı dikkate aldığımızda Çin’e doğru ilerledikçe kuzey ve kuzey batısında yer alan bölgelerin dağ ve ormanlarla örtülü olması, kış mevsiminin uzun sürdüğü için şiddetli soğukların yaşanması erken yaşanması doğa ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Türklerin yaşadıkları koşulları dikkate aldığımızda kaçma, kovalama, yer değiştirme ve avlanma esnasında kızak kullandıklarını söyleyebiliriz. Bu sebepten Hunların spor faaliyetleri hakkında bilgiler veren tarihi kaynaklar kadın ve erkeklerin kayak yaptıklarını belirtmektedir. Hunların, dizden aşağıda kalan kısımlarına özel bir araç takarak kaydıkları ve hayvanlarını meralarda bu şekilde otlattıkları belirtilmektedir (Dever vd., 2015: 59-50).

Sonuç

Eski Türklerin sosyal hayatındaki kadın-erkek ilişkilerinde sevgi ve saygının yanı sıra kadın sıradan bir kişi olmaktan daha ziyade toplumun her köşesinde yer edinerek sosyal statü açısından üstün mevki sahibi olmuştur. Türk kadınları, bozkırın sert koşullarına rağmen erkekler gibi dirayetli ve güçlü olduklarını göstermişlerdir. Bu sebepten sosyal hayatın kadim geleneği haline gelen spor faaliyetlerinde faal bir şekilde binicilik, avcılık, cirit, güreş vd. müsabakalarda yer edinmişlerdir. Eski Türk toplumunda spor, genellikle hayat tarzına bağlı hayvancılıkla bütünleşen bir yapıdadır. At ve hayvancılıkla gelişen spor, doğaya ve düşmanlara karşı korunmada vücudun gelişiminde önemli rol oynamıştır. Spor müsabakalarının genellikle yarışlar ve oyunlar şeklinde bir güç gösterisine dönüşmesi, bağımsızlık duygusu ve üstünlük hislerinin de gelişmesinde önemlidir. Ayrıca top oyunlarının (futbol, golf ve polo) benzer neşeler) Gök-Türkler döneminde Çin’e kadar yayılmasını sağladıkları tespit edilmiştir. Şüphesiz Türklerin kadim spor geleneklerinin dünya tarihine tanıtılmasını sağlamalarında toplumsal olarak birlik ve

beraberlik içerisinde olmaları etkili olmuştur. Öyle ki Kırgızlara ait olan Manas destanında düzenlenen törenlerde din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın Türkistan sahasındaki bütün toplulukların bir araya gelerek spor faaliyetlerine iştirak etikleri belirtilmiştir. Bu durumun Bozkır’da geleneksel sporların gelişmesine doğrudan katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan kadınların ve erkeklerin M.Ö. 645 yılında bir araya gelerek spor kulüplerini kurmaya yönelik düşüncelerinin M.Ö. 3000’lere kadar dayandığı Çin kaynaklarında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

Türklerdeki spor faaliyetleri 19. yüzyılın sonu ile 20. Yüzyıl’ın başlarında ilerleyerek devam etmiştir. Balban-küröş, er-sayış, odarış gibi savaş karakterli olan ve bugün erkekler tarafından oynandığı bilinen geleneksel sporlara kadınların da aktif katılımcı oldukları kaynaklarda geçmektedir. Kırgız toplumunda geleneksel spor kültürünün yaygın olduğu bilinmektedir. Nitekim cambı atış (at üzerinde oynanan okçuluk yarışı), Tıyın-enmey (atın üzerinde yerde madeni para bulma), kızkumay (kızlar ve erkekler arasındaki binicilik yarışı), ve corgo/yorga (rahvan atların yarıştırmaları) gibi oyunlar halk tarafından öne çıkarılmıştır.

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere islam öncesi ve sonrası sürdürülen geleneksel spor oyunlarının Türk halkının sosyal ve kültürel anlamda gelişmesine katkıda bulunduğu bu çalışma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Atılğan, Davut, vd., “Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunlarından Cirit”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu VIII Bildiri Kitabı*, Kahramanmaraş, 2019, ss. 173-187.
- Bacon, Elizabeth E, *Esir Orta Asya*, çev. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Bayır, Zehra, vd., “Kırgız Destanlarındaki “Kökbörü” Oyununun Halkbilimsel Açısından İncelenmesi”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 2022, ss. 654-670.
- Carpini, Johann De Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, çev. E. Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Çandarlıoğlu, Gülçin, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2004.
- Çavuşoğlu, Ali, “Çevgen/Çögen Oyunu Kültürü Ve Edebî, Tasavvufî Metinlerde Yansıması”, *İstem*, 6/11, 2008, ss. 159-174.
- Dever, Ayhan, vd., “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kültüründe Spor Algısı”, *Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4/5, 2015, ss. 46-61.
- Doğan, Orhan, vd., *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.
- Durmuş, İlhami, “Türk Kültür Çerçevesinde At”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 2021, ss. 1-12.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Kültüründe At*, Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiri Kitabı, Selçuk Üniversitesi, 2016.
- Gömeç, Saadettin *Eski Türklerde Katunluk Durumu*, Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kadın Çalışmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Erzurum, 2022.
- İmamoğlu, Osman, vd., “Türk Kültüründe Spor”, *Araştırma Makalesi* 10/1, 1997, ss. 139-144.
- Mahmud, Kaşgarlı, *Divanü Lûgati’t-Türk*, I, çev. Beşim Atalay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985.
- Mehmet Türkmen, vd., “Cigit Kumay / Yiğit Kovalama”, *Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu VIII Bildiri Kitabı*, Kahramanmaraş, 2019, ss. 575-587.
- Özen, Nihat, “Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları”, *Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Batman, 2012.
- Taşbaş, Erhan, Aymira Maratkızı, Kırgız Ulusal Oyunları, ACTA TURCICA, Yıl 2, Sayı 1,

2010, ‘Kültür Tarihimizde Yarış, Edt. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, ss. 221-243.

Taşagıl, Ahmet, *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Gök-Türkler, Uygurlar*, Kronik Yayınları, Ankara, 2020.

Türkmen, Mehmet, “19. yüzyılın Sonu ile 20. yüzyılın Başlarında Kırgızların Milli Eğlenceleri ve Oyunları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127, 2021, ss. 133-150.

Ündücü, Cemile Arıkoğlu, vd., “Kamu Hayatında Türk Kadını”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 31, 2012, ss. 31-53.

Yıldız, Onur, “Divanü Lûgati’t-Türk’te Yer Alan Spor Kavramları”, *Türk Balklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu VIII Bildiri Kitabı*, Kahramanmaraş, 2019, ss. 71-77.

Uydu Yücel, Mualla, “Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları”, ACTA TURCICA, Yıl 2, Sayı 1, 2010, ‘Kültür Tarihimizde Yarış, Edt. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, ss. 353—376.

Yuvalı, Abdulkadir Hikmet Demirci, *Türk Dünyası’nın Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТУВИНСКОЙ БОРЬБЫ «ХУРЕШ» В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕКА

Монгуш В. Б.* Мендот Эм. Э.** Мендот Эреса. В.***

*воспитатель, Кызылского президентского кадетского училища, г. Кызыл, Республика Тыва

**ст. преп. Кызылский техникум экономики и права ПК

***кардиолог-реабилитолог, ГБУЗ Минздрава Республики Тыва, г. Кызыл, Республика Тыва

Аннотация: В данной статье раскрывается тувинская борьба «Хуреш» как спортивное единоборство, где происходит соревнование духовной и физической силы, демонстрация мастерства владения приемами двух борцов, но при этом важнейшим качеством оказывается умение не потерять равновесие при быстрых атаках, бросках и обманных движениях. В нем понимается особенность народа, обычаи, традиций, фольклора, народных устоев сохраняющей из поколения в поколение.

Существенную часть духовного наследия тувинского народа составляют традиции и обычаи, тесно связанные со всеми сферами его общественной (трудовой и физической) и семейной жизни. Они имеют глубокие генетические истоки, являются неотъемлемой составной частью духовной и физической культуры тувинского народа на разных этапах его исторического развития. Традиции и обычаи сложились на основе трудового, физического и жизненного опыта народа и связаны с его хозяйственно-культурным укладом, морально-этическими нормами и повседневной жизнью.

Хуреш – это самобытная тувинская традиция, своеобразный кодекс чести. Все знают, что схватка борцов – это не только борьба двух человек друг с другом, это прежде всего сражение двух духовных сил. Вот почему люди так восхищаются *хурешом*. Они по-настоящему понимают очарование мгновенного столкновения ловкости, смелости, сил.

Повышается роль и ответственность школы в деле обеспечения необходимой физической подготовки школьников. В то же время существуют неисчерпаемые возможности успешного развития и воспитания подрастающего поколения в кладезе народной мудрости, концентрирующей традиции физического воспитания народа.

The Role and Significance of the Tuvan Struggle “Khuresh” in Human Development

Abstract: This article reveals Tuvan wrestling "Khuresh" as a martial art, where there is a competition of spiritual and physical strength, a demonstration of mastery of the techniques of two wrestlers, but at the same time the most important quality is the ability not to lose balance with fast attacks, throws and deceptive movements. It understands the peculiarity of the people, customs, traditions, folklore, folk traditions preserved from generation to generation. A significant part of the spiritual heritage of the Tuvan people is made up of traditions and customs closely related to all spheres of their social (labor and physical) and family life. They have deep genetic origins, are an integral part of the spiritual and physical culture of the Tuvan people at different stages of its historical development. Traditions and customs were formed on the basis of the labor, physical and life experience of the people and are connected with their economic and cultural way of life, moral and ethical norms and daily life.

Khuresh is an original Tuvan tradition, a kind of code of honor. Everyone knows that the fight of wrestlers is not only a struggle of two people with each other, it is primarily a battle of two spiritual forces. That's why people admire Khuresh so much. They truly understand the charm of an instant clash of agility, courage, strength. The role and responsibility of the school in providing the necessary physical training of schoolchildren is increasing. At the same time, there are inexhaustible opportunities for the successful development and education of the younger generation in the storehouse of folk wisdom, concentrating the traditions of physical education of the people.

Для организации занятий и соревнований не требуется специальной материально-технической базы и снаряжений; встреча двух борцов предоставляет возможность посоревноваться в силе. Экипировка борцов чрезвычайно проста и демократична. Она представляет собой традиционную форму – *содак и шуудак* (специальные куртки и короткие плавки), изготовленные из плотного простеганного шелка, подклад талма, и кадыг идик (тувинская национальная обувь). Экипировку тувинского борца старейшины толкуют так: «У тувинского народа *содак и шуудак* не было, боролись прямо в национальной одежде (тыва тон). Давным-давно, во время проведения соревнования борьбы «Хуреш», появился сильный борец, которого никто не смог победить. Много лет борцы думали, как его победить, через несколько лет услышали от аратов (людей), что непобедимый борец – женщина. Мудрейшие старейшины борцы начали думать каким

образом решить в лучшую сторону возникшую проблему, и пришли к выводу чтобы изменить одежду борца – «халат на *содак* и *шуудак*», чтобы женщина не смогла участвовать на соревнованиях (Мендот И.Э, 2015).

«*Содак* и *шуудак*» составляют костюм с открытой передней частью, завязывающейся на шнурок. Борьбу вели в специальном костюме, состоящем из трусов и короткой распашной рубашки, сшитых обычно из выделанной (наподобие грубой замши, кожи) из шкуры косули и молодых оленей самцов, передняя часть полностью была открыта, чтобы не производить захваты за одежду. Единственный национальный вид борьбы, в котором применяется специальная форма одежды, доказывает историческое развитие в суровых климатогеографических условиях жизни тувинцев. «*Содак*, *шуудак*» изготавливали из специально выделанной кожи, шкура не должна лежать более двух суток, и она обрабатывается вручную. В «*хуреш*» каждого борца, выходящего на поединок, сопровождает его секундант. Именно он зазывает спортсмена на борьбу, знакомит зрителей и соперника с титулами своего борца, из какого он рода. В обязанность секунданта входит в первую очередь поднятие боевого духа и защита интересов борца в пределах правил соревнований. Он имеет право давать советы спортсмену во время схватки, оказывать помощь в завязывании *содака*, выражать свое мнение в спорных моментах и защищать честь и достоинство борца. Борьба по всем правилам местного искусства проходит под руководством *моге салыкчызы*. Он громко вызывает желающих бороться. Борцы, похлопывая себя по голым бедрам и размахивая руками, мелкими шажками сходятся, высматривая один другого. Секундант (*моге салыкчызы*) высоко подняв на кулаке шапки борцов, держит их так во все время борьбы (в течение одной схватки) (Ооржак С.Б., 2008).

Как показали исследования О.Ч. Ондар (1982), приемы национальной борьбы «*хуреш*» – это демонстрация не только силы, но и совершенной техники и необычной пластичности тела борца.

В тувинской борьбе «*хуреш*» проигравшим считается тот, кто коснулся третьей точкой земли. Данное правило объясняется следующими особенностями борьбы «*Хуреш*»: весовые категории не учитываются, так как не существует подразделения участников соревнований на весовые категории встречаются борцы 70 кг и 120 кг это в свою очередь требует от борца с наименьшим весом ловкость. Ловкость необходима, чтобы охотиться, добыть пищу, заарканить лошадь и т.д. Победитель пропускает под рукой (словно под крылом), проигравшего борца в знак полного мира и согласия, после этого исполняет танец орла.

В схватке для выполнения приемов один борец стремится вывести своего соперника из устойчивого состояния, чтобы заставить упасть его, а другой пытается сохранить эту устойчивость и сделать то же со своим противником. Однако добившись потери противником равновесия, атакующий борец также теряет устойчивость, ибо выполнить движения без потери равновесия невозможно.

Таким образом, при борьбе оба соперника непрерывно теряют и восстанавливают равновесие. Человек падает, когда теряет равновесие и не успевает его восстановить. Это результат проекции общего центра тяжести (ОЦТ) выхода за границы площади опоры.

В мире существует великое множество видов борьбы. По принятой классификации их можно разделить на 2 вида:

1. Борьба только в стойке.
2. Борьба в стойке и в партере, в *Хуреше* борьба в партере не проводится.

Борьба в стойке, в свою очередь, подразделяется на следующие виды:

1. Борьба в стойке без подножек и захватов ниже пояса (греко-римская, русская борьба «в схватку», молдавская «трынтье», узбекская «кураш» и др.).

2. То же, но с подножками (грузинская «чидаоба», армянский «кох», таджикская «гуштангири» и др.).

3. *Хуреш* относится к третьей группе видов борьбы, где можно делать захваты ниже пояса и применять подножки, подсечки и зацепы ног. Отсюда видно, что борьба *хуреш* имеет понятные и доступные для всех правила. Для того чтобы победить в *хуреш*, достаточно свалить соперника на землю (лежащих не бьют) или вынудить его коснуться земли какой-либо частью тела, кроме ступней. При этом разрешены все приемы, существующие в спортивных единоборствах, и захваты, кроме *хачылай тудары* – крестного захвата за отворот *содака* (зажим горла).

Соревнования проводятся по олимпийской системе – проигравший борец выбывает из турнира. Раньше во время проведения соревнований ограничения по времени не существовало, могли бороться часами, сейчас если борьба длится немного дольше, то секунданты дают команду руками другу друга за *шуудак* и это прием называется «*хончулаштырар*».

«*Содак* и *шуудак*» составляют костюм с открытой передней частью, завязывающейся на шнурок. Борьбу вели в специальном костюме, состоящем из трусов и короткой распашной рубашки, сшитых обычно из выделанной (наподобие грубой замши, кожи) из шкуры косули и молодых оленей самцов, передняя часть полностью была открыта, чтобы не производить захваты за одежду. Единственный национальный вид борьбы, в котором применяется специальная форма одежды, доказывает историческое развитие в суровых климатогеографических условиях жизни тувинцев. Раньше «*содак*, *шуудак*» изготавливали из специально выделанной кожи, шкура не должна лежать более двух суток, и она обрабатывается вручную. В «*хуреш*» каждого борца, выходящего на поединок, сопровождает его секундант. Именно он зазывает спортсмена на борьбу, знакомит зрителей и соперника с титулами своего борца, из какого он рода. В обязанность секунданта входит в первую очередь поднятие боевого духа и защита интересов борца в

пределах правил соревнований. Он имеет право давать советы спортсмену во время схватки, оказывать помощь в завязывании *содака*, выражать свое мнение в спорных моментах и защищать честь и достоинство борца. Борьба по всем правилам местного искусства проходит под руководством *моге салыкчызы* (секундант). Он громко вызывает желающих бороться. Борцы, похлопывая себя по голым бедрам и размахивая руками, мелкими шажками сходятся, высматривая один другого. *Моге салыкчызы* (секундант) высоко поднимая на кулаке шапки борцов, держит их так во все время борьбы (в течение одной схватки).

Борьба начинается неизменно установленным приемом захвата противника, шея к шее и плечо к плечу, а кончается или подножкой, или броском. Иногда внезапная хитрая уловка обнаруживает в борце или долгую тренировку, или же большое проворство. Победа встречается громкими криками болельщиков. Победитель, похлопывая себя по бедрам, прыжками обегает вокруг побежденного и подбегает к распорядителю торжества (танец орла исполняет), а тот кладет герою в пригоршню кусочки сыра. Отведав сыр, победитель остатки бросает в толпу, и она жадно их ловит.

Существует поверье, если «моге кижинин сартыын чиир болзунза келир уеде угун моге болур», т. е. испробуешь «сартык» – подаяние богатыря, то наследники будут сильными (богатырями). Борьба иногда продолжается два-три дня, и победителем на празднестве считается победитель над всеми первоначальными победителями (т.е. способ выбывания, проигравшего). Он получает первый приз (Мендот Эл.Э., 2011).

Легенды о почти что сказочных борцах, таких как Араптан, Калчаа-Сарыг, Кудерек, Союспан, Сыгдык, Тозур, сын Арбака Лопсан, Шойдан, до сих пор передаются из поколения в поколение и вызывают чувство гордости и восхищения. Этим исполинов народ почитает, любит за благородство, мужество и храбрость, за физическую силу.

Из века в век от поколения к поколению эта борьба обогащалась все новыми и новыми элементами, постоянно усложнялась и, наконец, приобрела чрезвычайную популярность в народе Тувы. Соревнования по борьбе «хуреш» проводились строго по канонам и имели определенную композицию, состоящую из трех частей: начало – представление богатырей, демонстрация силы, мощи и приглашение к поединку; схватка борцов и завершающая сцена – прославление победителя (Самбу И.У. 1992).

По традиционным правилам проведения соревнований обязательным было определенное количество участников: 32, 64, 128 и 136 до 1028.

В настоящее время в основном число борцов крупных соревнований доходит до 128. Судя по материалам Тувинского госархива (1896–1909) и свидетельствам путешественников конца XVIII в., лучших борцов выставляли монастыри и феодалы. В соревнованиях принимали участие две группы – борцы-ламы и борцы, представляющие феодалов. До проникновения ламаизма в Туву соревнования проводились между членами родовых общин. Соревнования по борьбе всегда привлекали иностранцев своей необычностью и оригинальностью. Победивший в поединке борец имел право участвовать в следующем туре состязаний, и для него выбирали нового противника. Если борец во всех турах удавалось одержать победу, ему присваивали титул *авырга* (исполин). Вторым по значимости идет звание – *арзылан* (лев), третьим – *чаан* (слон). А также существовали титулы: *начын* – (сокол), «шоноор» (кречет), *харциг* (ястреб), *бургат* (орел). Но после Народной революции в Туве эти титулы были отменены. Кроме присвоения высоких званий и титулов, борцам победителям вручали награды. Нередко в качестве награды борец получал коня, подарок поистине бесценный для кочующего арата. В современное время перечисленные титулы восстановлены в борьбе *хуреш*, и в качестве подарка победителю дарят автомобиль, который по сравнению с прошлым временем, автомобиль приравнивается лошади, как средство передвижения и ценный приз.

Тувинская национальная борьба «хуреш» – старинный, любимый тувинцами вид спорта. По данным П. Бороздина, народные борцы пользовались большой популярностью среди населения, и память о них сохранилась до наших дней. Ареной для *хуреш* служит ровное место, в нем нет весовых категорий и правила соревнований схожи с монгольской национальной борьбой. Число участников должно быть кратным четырем – 16, 32, 64, 128, 164, так как в результате каждого круга должно оставаться четное число борцов, чтобы до конца оно делилось на два. Своеобразна и жеребьевка, которая проводится следующим образом. На одинаковых размером листочках пишутся фамилия, имя, отчество и другие данные борца. Листочки свертывают трубочкой и опускают в крутящийся барабан. Затем борцы подходят по очереди и вытаскивают бумажки из барабана и таким образом составляются пары. Это повторяется после каждого круга, пока не останутся два борца.

Если встречаются родственники, два брата или сын с отцом, в предварительных схватках, то им дают возможность сначала встретиться с другими борцами; между собой они могут встретиться только в финале. Судейская коллегия, которая подводит итоги борьбы, присуждает победу, как правило, состоит из трех-пяти человек, на поле находятся еще помощники судей – «моге-салыкчызы» (секундант), их количество определяется числом борющихся пар, потому что на каждую пару полагается два *моге-салыкчызы*.

Хуреш начинается красивым мужественным танцем «Девиг» – (танец орла), в котором участвуют все борцы. «Девиг» проходит в темпе, демонстрирует ловкость, силу, придает борцу уверенность в победе. Танец орла производит сильное впечатление на зрителей (Ондар О.Ч.1985). Таким образом считается, что во время ритуала «Девиг» борцы поклоняются Вечному синему небу, с верой и надеждой на победу.

За выдающиеся успехи в национальной борьбе «Хуреш» в республике официально ввели следующие звания. Звание *Кучутен моге* (исполина) для абсолютного чемпиона по национальной борьбе хуреш, пользующегося в республике огромной популярностью среди местных жителей. Об этом стало известно после того, как глава республики Шолбан Кара-оол подписал соответствующие изменения в региональный закон "О государственных наградах".

Звание *Кучутен* добавилось к узаконенным ранее в регионе древним титулам *Чаан* (слон), *Арзылан* (лев) и *Начын* (сокол) за победы в тувинской борьбе хуреш. С нынешнего года звание Исполин будет присуждаться за выдающиеся успехи в этом виде спорта. Оно должно присваиваться пятикратному победителю абсолютных чемпионатов Тувы по *хурешу* на национальном празднике животноводов Наадыме при условии, что в каждом турнире участвовало не менее 128 борцов.

Почетные титулы будут присваиваться по указу главы Тувы, для каждого обладателя за счет средств республиканского бюджета изготовят специальный нагрудный знак в виде медальона и удостоверение.

В Туве звания *Чаан моге* (слон) принято удостоивать за три победы в аналогичном

первенстве, а также за два, но при условии, что борец до этого дважды становился вице-чемпионом абсолютного чемпионата.

Звания *Арзылан моге* (лев) достоин борец, хоть раз, становившийся первым на таких соревнованиях, или трижды занимавший на них второе место.

Наконец, к награде *Начын моге* (сокол) представляют атлетов, единожды достигавших 2-4 мест или дважды занимавших с 5 по 8 места среди 128 участников на турнире по *хурешу* в честь Наадыма.

Таким образом, тувинская борьба «Хуреш» в республике является одной из самых популярных видов, и он выполняет одну из главных задач для привлечения населения к систематическим занятиям физической культурой и спортом.

Литература:

- Ооржак С. Ы. Хуреш: борьба по-тувински: учебник борьбы хуреш / С. Ы. Ооржак. – М.: Медиа Групп, 2008. – 96с.
- Ондар О. Ч. Исследование интереса населения Тувы к национальным и международным видам борьбы / О. Ч. Ондар // Теория и практика физической культуры. – 1985. – №1. – С.33–55.
- Мендот Э. Э. Тувинские народные (традиционные) игры для детей старшего дошкольного возраста: учебно-методическое пособие / Э. Э. Мендот. – Кызыл: Изд-во ТувГУ, 2011. – 72с.
- Мендот И.Э. История становления и развития национальных видов спорта тувинского народа: дисс.канд.пед.наук: 13.00.04: защищена 16.04.15: /Мендот Инга Эрес-ооловна.-У-Удэ., 2015.-158с.
- Самбу И. У. Тыва оюннар: төөгү-этнографтыг очерк / И. У. Самбу. – Кызыл : Тувин. кн. изд-во, 1992. – С.20–32.
- Самбу И. У. Тувинские народные игры: историко-этнографический очерк / И.У. Самбу. – Кызыл, 1978. – 140с.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВИЛ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭТНОСПОРТИВНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ

Алимханов Е.^{1*} Касымбекова С.^{2*} Ахметов И.^{3*} Муханбеталиев А.^{4*}

^{1*}доктор педагогических наук, профессор, Алматы, Казакстан.

^{2*}доктор педагогических наук, профессор, Алматы, Казакстан.

^{3*}кандидат философских наук, Алматы, Казакстан.

^{4*}магистр педагогики, Атырау, Казакстан.

Аннотация. Статья подчеркивает важную роль этноигр и спорта в жизни человека и показывает, что они оказывают большое благотворное влияние на человека с раннего возраста с точки зрения образования, познания, этического, эстетического, нравственного и физического воспитания. Тюркские народы своими этноиграми и спортом показывают, что они сохраняют духовное наследие народа, соблюдают традиции, передают их из поколения в поколение, сохраняют единство, мир, родство народов. В статье отмечается, что среди народов встречаются похожие виды этноспорта и известные только в одной стране. На примере игры «Кокпар», которая относится к конному спорту, широко популярному среди тюркских народов. Отмечается широкое распространение данного вида этноспорта в Казахстане, Узбекистане, Кыргызстане, Турции, Таджикистане, Афганистане, Пакистане, Китае, Монголии, России и др. странах. Отмечается, что проводятся международные соревнования, в том числе «Игры кочевников», чемпионат Азии, чемпионаты Мира которые пользуются широкой поддержкой среди народов.

Статья поднимает вопрос о отсутствии единых согласованных Правил соревнований в ходе проведения международных соревнований, указывая на то, что из-за этого недостатка между командами возникает много споров и недоразумений. Отсутствие общепринятых международных правил свидетельствует о трудностях принятия общих решений в подготовке специалистов, образовании, научных исследованиях, написании учебников, законотворчестве и т.д. Статья представляет собой теоретическую и методологическую основу написания международного общего правил соревнований по видам этноспорта, определяя его цели и задачи. К совместной работе по разработке международного положения приглашаются ученые-исследователи из стран-участниц соревнований этноспорта, специалисты федерации, тренеры, спортсмены.

Ключевые слова: Этноспорт, международная правила соревнований, игра «Кокпар», требования, принципы, классификация, систематика, группировка.

Халықаралық этноспорт жарыстарына арналған Ережені қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негізі

Аннотация. Түйін. Мақала этноойындар мен спорттың адам өміріндегі маңызды ролін айқындай келіп, олардың адамға жас кезінен бастап білімдік, танымдық, этикалық, эстетикалық, адамгершілік, денені шынықтыру тұрғысынан үлкен пайдалы тәрбиелік әсері бар екендігін көрсетеді. Түркі халықтары да өздерінің этноойындары және спорттары арқылы халықтың рухани мұрасын, салт-дәстүрін сақтап оны ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып отырғандығын көрсетеді. Мақалада халықтар арасында этноспорттардың бір-біріне ұқсас түрлерімен қатар, тек бір елде ғана белгілі түрлері де кездесетіндігін айта келіп, көптеген Түркі халықтарының Қазақстанда, Өзбекстанда, Қырғызстанда, Турцияда, Тәжікстанда, Ауғанстанда, Пакистанда, Қытайда, Монголияда, Ресей т.б. елдерде кеңінен танымал ат спортына жататын «Көкпар» ойыны бойынша «Көшпенділер ойыны», Азия чемпионаты, Әлем чемпионаттары өткізлетіндігін айта келіп, осы жарыстарды сапалы өткізуге арналған ортақ келісілген жарыс Ережесінің болмауын өзекті мәселе ретінде көтереді. Этноспорттар бойынша халықаралық ортақ Ереженің болмауы салдарынан жарыстарды өткізу барысында көптеген таластар мен түсінбеушіліктер туындап отырғандығын дәлелдейді. Мақала этноспорт түрлерінен халықаралық ортақ Ережені қалыптастырудың теориялық және әдістемелік негізін көрсете отырып Ереженің мақсат міндеттерін айқындап, оған қойылатын талаптарды, принциптерді, ереженің басты ұстанымдары қандай болуы керектігін үлгі ретінде ұсынады. Халықаралық Ережені жазуға этноспорт жарыстарына қатысушы елдердің зерттеуші ғалымдарымен қатар, федерация мамандарын, жаттықтырушыларды, спортшыларды жұмылдырып, бірлесіп еңбек ету қажеттігін көрсетеді.

Түйін сөздер: Этноспорт, халықаралық жарыс ережесі, «Көкпар» ойыны, жарыс ережелері талаптары, қағидалар, ұстанымдар, жүйелеу, топтау.

Uluslararası Etnospor Müsabakaları için Kuralların Oluşturulmasının Bilimsel ve Metodolojik Temeli

Özet. Makale, etnooyunların ve sporun insan yaşamındaki önemli rolünü ve bunların genç yaşlardan itibaren bir kişi üzerinde eğitim, bilişsel, etik, estetik, ahlaki ve fiziksel eğitim açısından büyük faydalı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Türk halklarının kendi etnik oyunları ve sporlarıyla halkın manevi mirasını koruduğunu, geleneklerini yerine getirerek kuşaktan kuşağa aktardığını, halkların birliğini, uyumunu ve akrabalığını koruduğunu göstermektedir. Sunulan çalışmada halklar arasında benzer etnospor türlerinin mevcut olduğu ve sadece bir

үлкөдө билген түрлөрүн болушунан баяндайып, Түрк халкы арасында ордукча мааниге ээ болгон атлы спортка айт “Көкпар” ойнуна өмкөк болуп бу түр этносунун Казакстан, Өзбекстан, Киргизстан, Түркия, Тажикстан, Афганстан’да ойнунасы, Пакистан, Чин, Моңолистан ве Русия’да айынылаштыгыны ве “Гөчөбө Ойунлары”, Азия Шампионаты ве Дүнья Шампионаты гыбы улустарарасы айынымаларда да гөрүлдүгүнү ве бу айынымаларын халк тарафидан дестеклендигини гөстөрйөр. Макаледе, улустарарасы айынымаларда рекабет куралларынн үзөринде муئابаката варламасынын асыл сорун олдугу vurgulanmakta ве бу ексикликтен долай муئابакалар сарасында такимлар арасында бирчөк алашмалык ве аныш алашылманн ортага чыктыгы гөстөрилмектедир. Ортак карар верилең улустарарасы куралларын болунамасы узманларын yetiştirilmesi, eğitim, bilimsel araştırma, ders kitabı yazımı, mevzuat vb. konularda ortak çözüm ve karar verme durumlarında zorluklar yaşanacağını гөстөрир. Макаледе етник спорларын улустарарасы ортак куралларынн yazılması kuramsal ve metodolojik temelleri anlatılmakta ве өмкөк болуп sunulmaktadır. Etnospor айынымаларына katılan ülkelerin araştırmacı bilim adamları, federasyon uzmanları, antrenörleri, sporcuları Ulusal Kuralların yazılması için birlikte çalışmaya davet edilir.

Anahtar kelimeler: Etnospor, ulusal yarışma kuralları, "Kokpar" oyunu, gereklilikler, ilkeler, sınıflandırma, taksonomi, gruplandırma.

Scientific and methodological basis for the formation of rules for international ethnospports competitions

Abstract. The article emphasizes the important role of ethnogames and sports in human life and shows that they have a great beneficial effect on a person from an early age in terms of education, cognition, ethical, aesthetic, moral, physical education. The Turkic peoples show by their games and sports that they preserve the spiritual heritage of the people, observe traditions, pass them on from generation to generation, preserve unity, peace, kinship of peoples. The article notes that there are similar types of ethnospports among the peoples and known only in one country, using the example of the game "kokpar", which refers to equestrian sports, widely popular among the Turkic peoples. There is a wide spread of this type of ethnospport in Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkey, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, China, Mongolia, Russia. It is noted that international competitions are held, including "Koshpendiler oiyiny", the Asian Championship, world championships, which enjoy wide support among the peoples. The article raises the issue of the lack of uniform agreed competition rules during international competitions, pointing out that due to this lack, many disputes and misunderstandings arise between the teams. The absence of generally accepted international rules indicates difficulties in making common decisions in training specialists, education, scientific research, writing textbooks, lawmaking, etc. The article is a theoretical and methodological basis for writing an international general regulation on the types of ethnospport, defining its goals and objectives. Researchers from participating countries of the ethnospport competitions, federation specialists, coaches, athletes are invited to work together to develop an international regulation.

Key words: Ethnosport, international competition rules, game “Kokpar”, requirements, principles, classification, taxonomy, grouping.

Среди общечеловеческих ценностей одним из видов рационального воспитания являются этноигры. Сфера образования и науки доказывает, что виды игр являются очень благоприятным инструментом с точки зрения воспитания, познания, этического, эстетического, нравственного, воспитания человека с детства. Через этноигры каждый народ может сохранить свое культурное, духовное наследие, традиции и передавать их из поколения в поколение. Возникновение национальных игр имеет различное содержание в зависимости от исторического социального развития населения, специфики ведения хозяйства, природы земли, традиций и обычаев народа.

Среди народов также встречаются похожие национальные игры и виды известные только среди одной нации. Игра «Кокпар», относящаяся к конному спорту, широко известная среди тюркских народов является разновидностью этноспорта, широко распространенной в Казахстане, Узбекистане, Кыргызстане, Турции, Таджикистане, Афганистане, Пакистане, Китае, Монголии, России и др. странах. Известный исследователь тюркских народных традиций физического воспитания Х.Баймурзин пишет, что «отдельные элементы традиции физического воспитания возникают в истории человечества с самого ее начала. Отсюда следует, что никаких традиций физического воспитания вообще, одинаковых для всех времен и народов, не существовало и не существует» [1].

Соревнования по этноспорту на международном уровне среди тюркских народов под названием «Игры кочевников» успешно проводились в Кыргызстане в 2014, 2016, 2018 годах, где «Игры кочевников» получила большую поддержку народов. IV – международная «Игры кочевников», запланированная на 2020 год в Турции, была

проведена осенью 2022 года с отсрочкой из-за распространения пандемии коронавируса. Следующий V – «Игры кочевников» планируется провести в Казахстане в 2024 году.

Большое положительное влияние для международного развития этноспорта тюркских народов оказывает проведение чемпионата Азии с 2013 года, чемпионата Мира с 2017 года, чемпионата Азии среди молодежи с 2019 года, что дает большой толчок развитию этноспорта. Становится очевидным, что для качественного проведения этих важных этноспортивных соревнований необходимо сформировать международное Правило соревнований, так как до сих пор не сформировано общее правило для стран-участниц, решение данного важного вопроса является актуальным.

В настоящее время реализуется применение положений для проведения международных соревнований от имени республиканских федераций по некоторым видам этноспорта например, конный спорт, национальная борьба и др. Если эти правила были приняты одной страной, некоторые страны участники выражают несогласие с ними например, федерация кокпара Кыргызстана выразила несогласие с международным Правилом принятым в 2019 году в г.Астане.

Из-за отсутствия общепринятых международных правил по этноспорту в ходе проведения спортивных соревнований возникает много споров и недоразумений. Также различия и многообразие содержания международных положений по этноспорту вызывает трудности в подготовке специалистов этноспорта, образовании, научных исследованиях, написании учебников, законодательстве и др.

Мы считаем, что для качественного решения этой важной работы необходима мобилизация специалистов в области научных исследований наряду со спортивными федерациями каждой страны. Считаем необходимым совместный труд ученых-исследователей стран-участниц соревнований этноспорта, специалистов федерации, тренеров, спортсменов для определения принципов и методик научного исследования для успешного решения возникающих проблем.

В настоящее время установлено, что качество утвержденных правил для видов этноспорта имеет множество недостатков из-за отсутствия научных исследований определяющих его эффективность, отсутствия практических испытаний правил соревнований. Для примера приводим некоторые данные например, утвержденное в 2022 году Правила соревнований по «Кокпару» для проведения чемпионатов и международных соревнований, проводимых в Казахстане утвержденные федерациями республик состоит из 6 глав, 5-я глава называется "Порядок и место проведения" соревнований, в данной главе содержится 36 пунктов статей, а Кыргызское положение "Кок бөрі" содержит 7 глав, глава "Ход игры" - состоит из 10 статей, разница в 26 статей. Даже при относительном рассмотрении глав и статей можно увидеть, что в правилах соревнований есть много различий.

Научно-методические обоснование. Основные направления и цели формирования международного Правил соревнований по видам этноспорта.

1. Основная цель формирования правил международного этноспортивного соревнования:

- необходимость международного развития этноспортивных игр в соответствии с современными требованиями;

- необходимость сформировать международное правило, которое сохраняло бы оригинальность этноигры, иметь воспитательное значение, способствовать развитию хорошего эстетического развития этноспорта, требовать от спортсменов высокого спортивного мастерства, способствовать честному прохождению соревнований.

2. Требования к правилам Международного этноспорта:

- Проведения международных этноспортивных соревнований на высоком профессиональном уровне;

- Строгое выполнение требований Правил в ходе соревнований;
- Сохранение и пропаганда национальных традиций, развитие межнациональной дружбы;
- Через международный этносport поиск источника средств для развития и совершенствование в профессиональном направлении;
- Применение этносportа в оздоровлении населения;
- Использование этносportа как профессионально-прикладного вида спорта в различных международных соревнованиях вплоть до олимпийских играх, в подготовке кадров специалистов по видам этносportа и игр.

3. Содержание проводимых необходимых анализов для формирования международного Правил соревнований по этносportу:

1. Проведения анализа развития собственного национального правила этносportивной игры и спорта каждого народа, необходимого для формирования международного правила соревнований;
2. Выявление (количественно и качественно) общих проявлений и расхождений в правилах в зависимости от вида этносportа;
3. Определение воспитательных и образовательных направлений и ценностей в содержании этносportивных игр;
4. Анализ состояния группировки и систематизации этносportивных игр каждого народа;
5. Анализ выполнения требований необходимых для перехода этноигр на спортивные виды: наличие индивидуально утвержденных правил для вида игры, наличие федераций, включение в календарь республиканских спортивных соревнований и т.д.
6. Определить количество и качество проводимых и планируемых внутренних и международных соревнований по этносportу в каждой стране;
7. Наличие законодательных правовых требований, необходимых для введения международных правил по этносportу.

4. Основные принципы, которым следуют правила международного этносportа:

- Международное правило соревнований предусматривает достижение высокого спортивного статуса по видам этносportа, отражающего национальные традиционные черты народов;

- Простое понимание правил международных соревнований, умение прививать зрителю высокий воспитательный, познавательный и эстетический вкус;

- Требовать от спортсмена высокой спортивной подготовки и мастерства.

5. Основные положения правил соревнований международного этносportа:

- Отсутствие в правилах действий наносящих вред здоровью людей и животных;
- Требовать высокого мастерства от спортсменов в ходе соревнований;
- За нарушение требований правил соревнований, строгая реализация мер связанных с его неисполнением.

Вопросы о необходимости классификации, систематики и терминологии этноигр и спорта является важным вопросом в теории и практики физической культуры и спорта, так как имея на руках классификацию и систематику этноигр каждого народа мы могли бы быстро определить цели и задачи игры, его воспитательно-педагогическое и психологическое воздействие на обучающихся, на какие двигательные навыки игра может иметь хорошие воздействия и т.п. Группируя и систематизируя этнические игры их по целям, задачам, особенностям их воздействия на физическую и интеллектуальную возможность можно качественно и широко использовать игру одного народа в других странах. Также группировка, систематизация и терминология этноигр обеспечивает

последовательность в подготовке кадров-специалистов, в сфере управления менеджмента и маркетинга, спортивных соревнованиях, принятии законов и решений, спортивном арбитраже, создает общее понимание среди специалистов.

Содержание более 300 игр казахского народа были систематизированы, разделены на группы, с указанием особенности и техники исполнения, основные виды движений и навыки которые можно развить во время игры, игры групповые или индивидуальные, виды инвентарей необходимые во время игры и т.д.

Группировка, систематизация этноигр поможет нам сформировать общее понимание сути игры, словарь термина, обеспечить последовательность в обучении, в научном исследовании и в методике преподавании.

В настоящее время из-за отсутствия общего понимания в государственных документах, средствах массовой информации (СМИ), в учебниках, в методических пособиях, в разговорной речи часто встречаются различные употребления, разные варианты написания, что вызывает много ошибок в практическом использовании этносportа.

Систематизация, группировка этноигр в одно общее научное понимание, позволяет собрать эту информацию одинаково для всех и способствует совершенствовать правило игры и методику обучения этой игре. В Казахстане сложилась несколько модель систематизации и группировки казахских этноигр и видов спорта.

Рисунок – 1. Основные направления классификации Казахских этноигр и этносportа по профессору Алимханова Е. [1].

1. Народно-традиционные развлекательные игры;
2. Интеллектуальные игры;
3. Праздничные игры;
4. Детские игры;
5. Игры с применением инвентаря, вещей и игрушек;
6. Игры с использованием животных, птиц и др;
7. Игры с использованием песни, стихи, игры под музыку;
8. Игры времен года;
9. Этноспортивные игры;

Рисунок – 2. Группировка казахских этноигр и видов спорта

1. Традиционно трудовые, бытовые и развлекательные игры;
2. Игры с использованием животных и птиц;
3. Современные новые разработанные игры;
4. Этноспортивные игры с установленными правилами;
5. Игры названия которые есть в источниках но содержание забыты и неизвестны.

Таблица 1. Систематизация и группировка этносportивных игр в Казахстане

Этноспорт с утвержденными правилами соревнований
1. Конный спорт: - Байга (скачки на конях); - Кокпар; - Аударыспак (Состязание перетягивание на коне); - Соревнование на иноходцах.
2. Казахская борьба Курес
3. Ителлектуальные игры: Тогызкумалак.
4. Спортивная охота с птицами Саятшылык
5. Стрельба из традиционного лука

Теоретически основной и целью проведения спортивных соревнований является определение качественной, количественной показателей спортивных достижений, путем проведения соревнований в рамках принятого правил по видам спорта. Проведение спортивных соревнований считается основным итоговым разделом всей спортивной работы. В настоящее время национальные этноигры некоторых стран становятся международными видами спорта, по ним проводятся международные, континентальные, мировые и олимпийские соревнования. На этих примерах мы видим, что проведение соревнований через специальной разработки правил соревнований на основе и учетом особенностей этноспорта являются актуальной работой.

Мы видим, что этноспортивная сфера, которая является одной из наиболее масштабных и массовых целевых мероприятий, организуемых в социальной среде путем проведения спортивных соревнований отвечает современным запросам населения. Для качественного проведения спортивных соревнований составляются, утверждаются правила и программа (регламент) проведения соревнований предназначенные для реализации поставленных перед ними целей и задач.

Для качественного проведения соревнований составляется программа проведения запланированных соревнований, данный документ является ведущим от начала до конца соревнований. Программа соревнований утверждается с указанием содержания: названий мероприятий, времени, места проведения соревнований, учреждения проведения соревнований, указанием судейского состава, требований к спортсменам-участникам соревнований, вида проведения соревнований, указанием финансовых и материальных средств, наградных, страховых случаев, требований к месту проведения соревнований, врачебного обеспечения и др.

Выводы. Этноигры и спорт каждого народа имеют определенные цели и задачи, социально-педагогическое и психологическое воздействие, поэтому этноигры и спорт являются объектом исследования с научной точки зрения для совершенствования воспитательного значения.

Исследования классификации, систематики и терминалогии этноигр и этноспорта показала, что этот вопрос пока малоизучены.

Классификация, группировка и систематизация этноигр и этноспорта поможет сформировать общее понимание, общий термин, обеспечить последовательность в обучении, в научном исследовании и в подготовке специалистов.

Литература:

- Алимханов Е. Қазақтың ұлттық халық ойындары мен спортының теориялық және педагогикалық негіздері. Монография. Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 330 б. ISBN 978-601-04-3094-5
- Баймурзин Х.Х. Тюркские народные традиции физического воспитания. Башкирский университет, 2000. 111стр.

АНАЛИЗ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ЗАРУБЕЖНЫХ СПОРТСМЕНОВ В МАС-РЕСТЛИНГЕ

Кудрин Е. П.^{1*} Черкашина Е. В.^{2*} Черкашин И. А.^{3*}

^{1*}к. п. н. доц., кафедры «Мас-рестлинг и национальные виды спорта» Институт физической культуры и спорта «Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова» г. Якутск. Республика Саха (Якутия), Россия.

^{2*} PhD, профессор кафедры «Спортивной подготовки» Института спорта, «Хайнаньский педагогический университет», г. Хайкоу, Китай

^{3*} д.п.н. проф., г. Якутск. Республика Саха (Якутия), Россия.

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ медального зачета по результатам чемпионата мира. По результатам анализа выводится развитие мас-рестлинга по странам. Золотыми медалями становились такие страны Россия, Кыргызстан, Грузия, Финляндия, Словакия, Узбекистан. Проведен анализ видеоматериала схваток чемпионата мира по мас-рестлингу 2023 года. По итогам анализа мы выявили технико-тактические действия зарубежных спортсменов лидеров. Выявили на наш взгляд слабые стороны технико-тактической подготовленности. Разработали рекомендации по усовершенствованию технико-тактической подготовленности. А также провели анализ международных правил вида спорта мас-рестлинг. Для дальнейшего развития мас-рестлинга обосновали ряд рекомендаций для изменения и дополнения в правилах.

Ключевые слова: мас-рестлинг, техника, тактика, анализ, соревнование.

Analysis of Technical and Tactical Preparedness of Foreign Athletes in Mas-Wrestling

Annotation. This article discusses the analysis of the medal standings based on the results of the World Championship. Based on the results of the analysis, the development of mas-wrestling by country is shown. The following countries became gold medalists: Russia, Kyrgyzstan, Georgia, Finland, Slovakia, and Uzbekistan. An analysis of the video material of the 2023 World Mas-Wrestling Championship bouts was carried out. Based on the results of the analysis, we identified the technical and tactical actions of foreign leading athletes. In our opinion, we identified the weaknesses of technical and tactical preparedness. We developed recommendations for improving technical and tactical preparedness. We also analyzed the international rules of the sport of mas-wrestling. For the further development of mas-wrestling, a number of recommendations for changes and additions to the rules were substantiated.

Keywords: mas-wrestling, technique, tactics, analysis, competition.

Мас-рестлинг на международной арене с 2014 года, с проведением первого официального чемпионата мира по мас-рестлингу. С этого года прошло 9 лет как данный вид спорта все больше и больше занимается спортсменов по всему миру. По мере развития спорта и включения различных спортсменов техника и тактика введения схваток обновляется новыми действиями, данные обстоятельства приводят примеры международных соревнований. В связи с этим технико-тактическая подготовка по мас-рестлингу не стоит на месте. Тренеры и спортсмены высоко класса проводят новых упражнений, создают свои различные методики подготовки и разрабатывают, усовершенствуют тренажеры.

Цель исследования – выявить слабые стороны технико-тактической подготовленности зарубежных спортсменов в мас-рестлинге.

Методы исследования: - анализ научно-методической литературы;
- анализ видеоматериала;

Последним из зарубежных стартов по мас-рестлингу являлся чемпионат мира 2023 года который состоялся в старинном историческом городе Хива республики Узбекистан. На данном чемпионате мира приняло участие более 180 спортсменов из 18 стран мира. Одним из новшеств данного чемпионате мира в развитии мас-рестлинга было включение в программу первенства мира среди юношей весовых категорий 50 кг, 60 кг, 70 кг, 80 кг, + 80 кг и юниорок 50 кг, 60 кг, 70 кг, + 70 кг., и чемпионата мира среди ветеранов мужчин 65 кг, 75 кг, 85 кг, 85 + кг., и женщин 65 кг, + 65 кг. Всего было разыграно 29 комплектов

медалей. Для наглядного представлены мы сделали анализ медального зачета по золотым медалям по странам таблица 1.

Таблица 1. Медальный зачет чемпионатов мира по мас-рестлингу.

Страна	II чемпионат мира 2016 года г. «Чолпон-Ата» Кыргызстан. Разыграно 12 комплектов	III чемпионат мира 2018 г. Якутск Россия. Разыграно 12 комплектов	IV чемпионат мира 2021 года г. Якутск Россия. Разыграно 14 комплектов	V чемпионат мира 2023 года г. Якутск Россия. Разыграно 29 комплектов
РФ	9	10	11	24
Кыргызстан	1		3	4
Узбекистан	-		-	1
Грузия	2		-	-
Финляндия		1		
Словакия		1		

Таблица 1. В последнем чемпионате мира из 29 разыгранных комплектов 24 золотых медалей выиграла Россия, 4 - Кыргызстан, 1 - Узбекистан.

Если рассмотреть предыдущие старты в 2016 года из 12 разыгранных комплектов медали 9 у России, 2 – Грузия, 1 – Кыргызстан. 2018 году третьем чемпионате мира разыграна также 12 комплектов 10 выиграла команда из России, по 1 золотой медали у команд Финляндии и Словакии. Второй чемпионат мира 9 – Россия, 2 – Грузия, 1 – Кыргызстан выиграла.

Необходимо в дальнейшем подключить близлежащий другие страны Азии, Европы, Америки, Африки и т.д.

Для выявления технико-тактической подготовленности зарубежных стран спортсменов мы провели видеоанализ чемпионата мира 2023 года по мас-рестлингу, который прошел г. Хива Узбекистан. Для начала мы провели анализ схваток юношей и юниорок. Проведен анализ 10 схваток.

«БОРЬБА НА ПОЯСАХ» КАК НАЦИОНАЛЬНЫЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ВИД СПОРТА

Кузнецова З. М.^{1*} Кузнецов А. С.^{2*} Кузнецов С. А.^{3*}

^{1,2*}Чайковская государственная академия физической культуры и спорта
Чайковский, Россия *kzm_diss@mail.ru*

^{1,2*}Набережночелнинский филиал Университета Управления «ТИСБИ»
Набережные Челны, Россия *kuznetsov-as@mail.ru*

^{3*}Набережночелнинский филиал Университета Управления «ТИСБИ»
Набережные Челны, Россия *stanislav.kuznetsov.79@mail.ru*

Аннотация. Актуальность анализа традиционной борьбы на поясах во многом обусловлена возросшим в последнее время интересом населения к национальной культуре, своеобразным стремлением избежать промышленного однообразия в бытовой сфере. В этой связи научная разработка темы может внести вклад в сохранение и возрождение культурно-национального наследия, решение культурно-восстановительных и просветительских задач. Значимость исследования вызвана также познавательным и практическим интересом к этнографическим и историческим моделям укрепления и сохранения этничности. Методологической основой работы служит комплексный подход. Он состоит из использования познавательных возможностей различных источников. В них приводится описание борьбы на поясах, а также во всестороннем ее изучении. Современная система борьбы на поясах подчеркивает ее возрастающую роль в обществе. Борьба на поясах выполняет ряд социально-заданных функций и, в первую очередь, функцию межнационального единства народов, имеющих разную культуру, обычаи. Борьба на поясах объединяет сходные по техническим приемам и правилам судейства поясные виды борьбы, существующие многие сотни лет у многих народов мира. Развитие борьбы на поясах в России, странах Евразийского сотрудничества отвечает интересам развития интернациональных связей, служит сближению стран и народов, содействует развитию межнационального и межрелигиозного диалога, укреплению мира и согласия в обществе.

Ключевые слова: борьба на поясах, национальные виды спорта, международный спорт.

“Belt Wrestling” As a National and International Sport

Abstract. The relevance of the analysis of traditional belt wrestling is largely due to the recently increased interest of the population in national culture, a peculiar desire to avoid industrial monotony in the household sphere. In this regard, the scientific development of the topic can contribute to the preservation and revival of cultural and national heritage, the solution of cultural restoration and educational tasks. The significance of the research is also caused by cognitive and practical interest in ethnographic and historical models of strengthening and preserving ethnicity. The methodological basis of the work is an integrated approach. It consists of using the cognitive capabilities of various sources. They provide a description of belt wrestling, as well as a comprehensive study of it. The modern belt wrestling system emphasizes its increasing role in society. Belt wrestling performs a number of socially defined functions and, first of all, the function of interethnic unity of peoples with different cultures and customs. Belt wrestling unites belt wrestling types similar in technical techniques and judging rules that have existed for many hundreds of years among many peoples of the world. The development of belt wrestling in Russia and the countries of Eurasian cooperation meets the interests of the development of international ties, serves to bring countries and peoples closer together, promotes the development of interethnic and interreligious dialogue, and strengthens peace and harmony in society.

Keywords: belt wrestling, national sports, international sports.

Борьба на поясах - один из самых древних традиционных видов спорта. Об этом нам говорят древние рукописи, документы и различные исторические памятники искусства. Археологи находили наскальные рисунки с изображением борьбы на поясах в самых различных уголках земли – в Центральной Америке, Африке, Европе, Азии.

О тысячелетней истории борьбы также свидетельствуют ценнейшие памятники искусства восточной группы кочевников III и I веков до нашей эры. Например, сцены борющейся пары изображены на двух бронзовых бляхах из Ордоса, из Китая и на серебряных сосудах из городка на реке Обь в Тюменской области [1].

На поясах боролись не только тюркоязычные народы. Этот вид спорта охватывает едва ли не всю современную Европу. У каждого народа борьба на поясах имеет свою специфику и свое название. Она собрала в себе самое интересное, самобытное из народных видов борьбы.

Этот вид борьбы был распространен, в основном, на юге России, в Поволжье, на Южном Урале, в Западной Сибири и на юге Украины. Все тюркские войны в мирное время повышали и оттачивали свое боевое мастерство через приемы борьбы на поясах. По мере развития оседлости у мужчин на одежде появился пояс или кушак, отсюда пошло и название. Противники сближались, схватив друг друга за кушаки, пытались, подтянув соперника ближе, вырвать его и бросить на землю.

В России борьба на поясах сохранилась, главным образом, у татар и башкир. Но по мере смены эпох кушак - пояс исчез из борьбы татар и башкир, тогда появилось белое полотенце. Обхватив друг друга полотенцами, борцы выясняли, кто же сильнейший. Самое раннее из известных упоминаний борьбы на поясах у русских содержится в мемуарах орловского помещика И. Г. Голубеева. Примерно этим же временем датируются и первые известные изображения борьбы на поясах: именно его можно увидеть в Русском музее на картине художника И. Щедровского, написанной в 1837 году. Путешествовавший по России в 18 веке академик И. Лепехин отмечал в своих наблюдениях, что в состязаниях борцы «берут друг друга не за ворот, а за кушаки и употребляют обыкновенные при борьбе ухватки».

Таким образом, борьбу на поясах можно смело причислить к одному из древнейших народных видов спорта, который своим рождением обязан древним тюркам. Ценные сведения о географии и месте борьбы на поясах в жизни тюркских племен содержались в трудах Махмуда Кашгари, всемирно известного историка и ученого, его труды датируются XI веком новой эры. В своем сочинении «Devonu lugatit turk» Кашгари повествует: «Они, ухватившись за рукава, раскачивают соперника из стороны в сторону с тем, чтобы вывести его из равновесия и повалить на ковер» [2].

Методика и тактика обучения борьбе в старину имела свои тонкости и особенности. Большинство мальчишек первые уроки по национальной борьбе получали от своих близких родственников: отца, старших братьев. Знаменитые в округе борцы обучали местных ребяташек не только технике, но и тактике ведения борьбы. Также, как и в других видах состязаний, в борьбе на поясах были свои правила проведения состязаний.

В XVIII – н. XX вв. состязания по борьбе на поясах проводились следующим образом: для того чтобы стать абсолютным победителем состязания, борцу нужно было одержать поочередно победу над тремя соперниками. Однако после двух удачных поединков, но при поражении в третьем поединке борец лишается не только награды, но и права дальнейшего участия в состязании. Борьба продолжается до тех пор, пока не разберутся все призовые ставки. Борьба происходила на ровной поверхности с естественным покрытием, вокруг борцовской арены располагался народ, который поддерживал своих борцов криками и рукоплесканиями. Судьями выступали аксакалы, те, кто в молодости сами были популярными борцами и поражали народ своей силой и ловкостью.

Борец выходил на середину круга в ожидании соперника, соперник мог выйти сам на арену борьбы, если же таковых было несколько, то брошенный между ними жребий должен был бы решить вопрос выбора соперника, или же он назначался из присутствующих борцов, аксакалами или же сами зрители избирали соперника. В борьбе на поясах в описанное время не было такого понятия, как весовые категории, это понятие вводится только в советское время, так же как и понятие временных границ [3].

Много позже борьба трансформировалась в праздничные состязания. Во время народных праздников борьба на поясах являлась «гвоздем» национальных праздничных программ. На территории всей России, в местах компактного проживания татар, испокон веков проходил народный праздник «Сабантуй» (сабан-плуг, соха, туй-свадьба. Праздник, символизирующий завершение весенних полевых работ), с множеством различных забав

и проведением состязаний по борьбе. Кульминационным моментом праздника являлось определение батыра Сабантуя. Еще арабский путешественник Ахмад Ибн Фадлан, посетивший Волжскую Булгарию в 992 году и Абу Хамид аль-Гарнати, побывавший там в 1131 году, оставили свои записи об этом народном празднике и о борцах-пахлеванах (богатырях).

В Москве первый ведомственный сабантуй прошел 12 августа 1934 года. До 1940 года Московский сабантуй проходил в «Нескучном саду». С 1940 по 1988 гг. – Московский сабантуй не проводился. С 1989 года возрождается традиция проведения Московского сабантуя. С 1989 по 2002 гг. он проводился в Измайловском лесопарке г. Москвы, начиная с 2003 г. Московский сабантуй проходит в конно - спортивном комплексе «Битца». Традиционным событием любого сабантуя является традиционная национальная борьба. В 2006 году в Московском сабантуе приняло участие 70 спортсменов из Москвы и области, Башкортостана, Татарстана, Карачаево-Черкесии и Рязанской области. Соревнования проходили в трех весовых категориях: до 75 кг, до 85 кг и свыше 85 кг. За титул абсолютного борца развернулся поединок между Афониним и Хаяповым. По баллам со счетом 3-2 выиграл москвич Афонин, студент Московской академии физической культуры. Ему достался главный приз – легковой автомобиль.

В настоящее время Сабантуй в Татарстане, Башкортостане, как и раньше, проводится повсеместно в селах, районах и городах. Из года в год география сабантуя расширяется. Он проводится как в столице нашей Родины-Москве, так и в других городах РФ, таких как Санкт- Петербург, Казань, Владивосток, Саратов, Челябинск и др., а также в странах ближнего зарубежья – Латвии, Узбекистане др., дальнего зарубежья – Турции [6,7].

Борьба на поясах как вид спорта появилась в России в 2003 году с создания по инициативе Рифа Фаткылбаяновича Гайнанова Всероссийской Федерации борьбы на поясах и внесения, как признанного вида спорта, в Единую Всероссийскую Спортивную Квалификацию Минспорта Российской Федерации. Это позволяет присваивать спортсменам спортивные звания, включать их в сборные команды России, выделять экипировку и средства на подготовку, открывать отделения в спортивных школах и т.д. Активное развитие борьбы на поясах в России и в других странах привело к созданию в 2011 году Ассоциации физкультурно-спортивных общественных объединений «Международная федерация борьбы на поясах» (IBWA) со штаб квартирой в городе Астана, Казахстан, президентом которой стал Рафик Гарифович Валиев.

Наиболее развитыми регионами страны по борьбе на поясах являются Татарстан, Карачаево-Черкессия, Кабардино-Балкария, Москва, Башкортостан, Мордовия, Северная Осетия и Челябинская область. До включения в программу Олимпийских игр ещё далеко, однако, представительство стран на международных соревнованиях уже очень серьёзное. Более полусотни национальных команд участвовало в ежегодных чемпионатах мира по борьбе на поясах.

Чемпионат мира 2013 года собрал около 300 спортсменов из 38 стран. В числе лидеров этого вида спорта: Туркмения, Казахстан, Узбекистан, Киргизия, Таджикистан, Украина, Монголия, Азербайджан, Молдавия, Грузия, Белоруссия. Почти все республики бывшего СССР. На ЧМ-2013 россияне завоевали 18 из 19 золотых медалей.

Упадок борьбы на поясах приходится на конец 50-х – начало 60-х годов прошлого столетия, когда борьба находилась под контролем трех федераций: классической (греко-римской), вольной борьбы и самбо. Именно в этот период правила борьбы на поясах стали подгоняться под правила греко-римской борьбы, что в корне поменяло суть древнейшего вида борьбы. От прежнего, традиционного стиля, сохранился только один атрибут – пояс [1]. Также «выдавливание» национальной борьбы повлияло на культуру сабантуя: стали

исчезать из гардероба национальные халаты, все чаще стали появляться борцы с обнаженным торсом.

В настоящее время на официальных турнирах по борьбе на поясах соревнуются в двух видах: в классическом и вольном стиле. Основные изменения в современной борьбе на поясах заключаются в условиях проведения состязаний. Сейчас победитель определяется по балльной системе, кроме того, введены жесткие ограничения по времени. Ведь, если бы боролись по старинке – «до лопаток», то соревнования могли бы длиться часами [5].

Современные правила борьбы на поясах отличаются от традиционных правил. Так, например, ритуал приветствия борцов перед поединком возник еще в глубокой древности, о чем свидетельствуют предания тюркских народов. Ритуал приветствия с течением времени стал характерным и для борцов-батыров, которые в знак уважения приветствуют друг друга перед поединком поклоном, рукопожатием. Такое приветствие характерно и для боевых единоборств. После поединка борцы также обмениваются рукопожатиями. При рассмотрении приемов борьбы на поясах в сравнительном аспекте, т.е. какие из них были характерны для национальной борьбы в древности, мы можем отметить, какие из них присущи борьбе в настоящее время. Так, например, еще в древности в борьбе на поясах были запрещены всевозможные подножки и подсечки. Это правило применительно и в современной борьбе на поясах, в этом заключается одна из особенностей традиционности современной борьбы [8,9,10].

В древности борцы боролись с завязанными кушаками. С течением времени это правило изменилось. В работах авторов XVIII - XIX вв. отмечается тот факт, что борцы в национальной борьбе кушак не завязывают вокруг пояса, а накидывают на спину друг друга, от плечевого пояса до поясицы, во время поединка нельзя было отпускать концы кушака, каждый из соперников концы своего кушака наматывал на свои руки. Кушак был и остается единственным атрибутом борьбы на поясах. Это основное правило сохранилось и до наших дней.

Современные правила в борьбе на поясах также запрещают прикасаться, или же становиться на землю коленом, оказывать воздействие с помощью рук на бока соперника, обхватывать соперника ногами и коленями, проводить броски с помощью головы и колен, проводить захват соперника за голову, оказывать давление массой своего тела на соперника.

Первый современный чемпионат мира по борьбе на поясах был проведен в 2002 году в киргизском городе Ош по инициативе Эркинбаева Баямана. На первый чемпионат мира прибыли представители 21 страны, которые и стали учредителями нового международного объединения – Международная федерация борьбы на поясах «Алыш» (International Federation Wrestling on Belts Alysh), ведёт свою деятельность в Киргизии и Белоруссии, вместе с FILA проводит континентальные и мировые чемпионаты.

Конечно, без объединения разрозненных усилий невозможно стабильное и поступательное развитие, поэтому на плечи FILA должна лечь задача соединить вместе всех любителей борьбы на поясах. Только в этом случае можно достичь включения борьбы на поясах в программу Олимпийских игр. (IFWBA). Чемпионат Мира по борьбе на поясах (история турниров): 2002 - Ош (Киргизия); 2003 - Тегеран (Иран); 2004 – Стамбул (Турция); 2005 - Казань (Россия); 2006 - Алма-Ата (Казахстан); 2007 - Уфа (Россия); 2008 - Ломе (Того); 2009 - Ташкент (Узбекистан); 2010 - не проводился; 2011 - Бишкек (Киргизия); 2012 - Астана (Казахстан); 2013 - Салават (Россия); 2014 – Ашхабад (Туркмения); 2015 – Казань (Россия); 2016 – Набережные Челны (Россия); 2017 – Астана (Казахстан); 2018 – Казань (Россия).

Большой победой борьбы на поясах стала XXVII Всемирная Универсиада 2013 года

в Казани. В программу студенческих игр по решению организаторов всегда включаются дополнительные виды спорта.

В столице Татарстана не могли не обратить внимание на борьбу на поясах - традиционный атрибут национальных праздников тюркских народов Сабантуй. Результатом стало включение борьбы на поясах в число 27 видов спорта летней Универсиады-2013.

В настоящее время борьба на поясах культивируется в 70 странах мира, на 4-х континентах. В г. Анталья (Турция) в феврале 2018 года прошел форум по возрождению традиционных видов спорта, который организовала Всемирная конфедерация этноспорта World Ethnosports Confederation (ВКЭ). ВКЭ была создана в 2015 г. по инициативе Республики Турция и Кыргызской Республики, а президентом стал Н.Б. Эрдоган – крупный турецкий бизнесмен и сын действующего Президента Турции. Конфедерация, поставившая главной целью своей деятельности – популяризацию традиционных видов спорта среди населения всего мира и выведение его на профессиональный уровень вровень олимпийскому движению, уже внесла значительный вклад в ее реализацию, организовав Всемирные Игры кочевников в Кыргызстане (2016) и Этноспортивный фестиваль культуры в Стамбуле (2016, 2017). На форум прибыли делегации из 58 стран мира. Председатель Всемирной конфедерации этноспорта Билаль Эрдоган в своем выступлении показал важность данного мероприятия в сближении народов, укреплении их дружбы и взаимопонимания на основе обращения к этническим традициям, уходящими вглубь веков. В особенности он делал акцент на интеграцию традиционных видов спорта тюркских народов – татар, турок, казахов, кыргызов, азербайджанцев, якутов, башкир и других, кочевников Великой Степи и наследников, в основном, кочевой культуры. По мнению докладчика, этноспорт должен поставить преграду на пути разрушающего влияния глобализации и коммерциализированного профессионального спорта, размывающего этнокультурную специфику, идентичность и превратившего спорт в шоу, источник прибыли и маркетинговый продукт. Работа форума, прошедшего в интерактивном режиме, признана плодотворной и способствует подъему этой альтернативной формы спорта в мире.

Заключение. Борьба на поясах на протяжении веков и до настоящего времени претерпела определенные изменения, связанные с техникой выполнения приемов, тактикой ведения поединка и, конечно же, самих правил проведения состязаний, но при этом не потеряла своей традиционности.

Введение новых правил в борьбе на поясах стало своеобразной ступенью в продвижении этого вида национальной борьбы к профессиональному спорту. Данный процесс характерен и для других национальных видов поясной борьбы. Введенные правила, с одной стороны, нарушают традиционность борьбы на поясах, но с другой стороны, способствуют его дальнейшему усовершенствованию. Несмотря на это, этот вид спорта сохраняет свою самобытность и сегодня. Борьба на поясах объединяет сходные по техническим приемам и правилам судейства поясные виды борьбы, существующие многие сотни лет у многих народов во многих странах мира. Развитие борьбы на поясах в России и в странах Евразийского сотрудничества отвечает интересам развития интернациональных связей, служит сближению стран и народов, содействует развитию межнационального и межрелигиозного диалога, укреплению мира и согласия в обществе.

Список литературы:

1. Ильдаринов И.Г. Мы родом из «Курэш». Казань: Гасыр. 2003: 42.
2. Кашгарий М. Devonu lugatit turk. ФанНашриети. 1960; 1: 344.
3. Ким-Кимэн А.Н. Кузнецова З.М. Развитие традиций предков во славу якутского спорта.

Педагогико-психологические и медикобиологические проблемы физической культуры и спорта. 2018; 13(2): 143-148. DOI 10.14526/02_2018_319. URL: <http://journalscience.org/ru/article/1012.html>

4. Кузнецов А.С., Шулика Ю.А. Теоретические основы и методология овладения техникой и тактикой борьбы на поясах. Казань: Поволжская ГАФКСиТ. 2010: 264.
5. Кузнецова З.М. История физической культуры и спорта в Республике Татарстан. Монография. Набережные Челны: КамГиФК. 1999: 268.
6. Кузнецова З.М. Народные игры на уроках физической культуры. Набережные Челны: Камаз. 1996: 160.
7. Кузнецова З.М. Физическая культура и спорт в Республики Татарстан. Учебное пособие для преподавателей и студентов. Казань: Институт экономики, управления и права. 1998: 210.
8. Сорокин Н.Н. Спортивная борьба. М: Физкультура и спорт. 1960.
9. Kuznetsov A., Mutaeva I., Kuznetsova Z., 2017. Diagnostics of Functional State and Reserve Capacity of young Athletes' Organism. In Proceedings of the 5th International Congress on Sport Sciences Research and Technology support. SCITEPRESS. P. 111-115 (Scopus).
10. Kuznetsova Z., Kuznetsov A., Mutaeva I., Khalikov G., Zakharova A., 2015. Athletes training based on a complex assessment of functional state. In Proceedings of the 3rd International Congress on Sport Sciences Research and Technology support. SCITEPRESS. P. 156-160 (Scopus).

Авторы:

Кузнецова Зинаида Михайловна – доктор педагогических наук, профессор, эксперт ЮНЕСКО, Чайковская государственная академия физической культуры и спорта, Чайковский, Россия, Набережночелнинский филиал Университета управления «ТИСБИ», Набережные Челны, Россия, e-mail: kzm_diss@mail.ru

Кузнецов Александр Семенович – доктор педагогических наук, профессор, Заслуженный тренер России по греко-римской борьбе, Заслуженный тренер Республики Татарстан по национальной борьбе, Чайковская государственная академия физической культуры и спорта, Чайковский, Россия, Набережночелнинский филиал Университета управления «ТИСБИ», Набережные Челны, Республика Татарстан, Россия, e-mail: kuznetsov-as@mail.ru

Кузнецов Станислав Александрович – кандидат педагогических наук, доцент, Набережночелнинский филиал Университета управления «ТИСБИ», Набережные Челны, Республика Татарстан, Россия, e-mail: stanislav.kuznetsov.79@mail.ru

ВВЕДЕНИЕ ХАКАССКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ТРАДИЦИОННЫХ ИГР И СОСТЯЗАНИЙ

Сагалаков Н. У.*

*Управление образования Администрации Аскизского района с. Аскиз, Республика Хакасия, Российская Федерация, metodaskiz@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема обучения и воспитания обучающихся образовательных организаций с использованием хакасских народных игр и состязаний. Описывается традиционная культура хакасов по физическому воспитанию детей и их связь с хозяйственной деятельностью. Автор прослеживает ключевые этапы возрождения и развития хакасских народных игр и состязаний в современных условиях. Особое внимание уделено опыту введения национальных видов спорта в образовательный процесс общеобразовательных организаций для использования на уроках физической культуры и проведении спортивно-массовых мероприятий, народных праздников.

Обобщается практический опыт организации и проведения детского праздника хакасской культуры «Тун Айран». Особенностью данного праздника является то, что он задуман как национальный праздник для детей, традиции проведения которого ранее не существовало.

Более подробное описание дается народным играм и состязаниям, которые легли в основу разработки современных спортивных правил хакасских национальных видов спорта. Единые правила позволяют организовать провести соревнования по народным играм в короткие сроки с большим количеством участников и определить занятые места всех спортсменов.

С помощью национальных видов спорта решаются проблемы не только физического совершенствования детей, укрепления их здоровья, но и формирования духовно-нравственных основ человека.

Ключевые слова: хакасские народные игры и состязания, учебная программа, образовательный процесс, Федеральный государственный образовательный стандарт, хакасские народные праздники, детский праздник хакасской культуры «Тун Айран», правила хакасских национальных видов спорта.

Implementation of the Khakass Ethnic Sports Into The Process of Education at the Educational Organizations As a Mean of the Development of the Traditional Games and Competitions

Annotation. This article deals with the problem of training and education of students in educational organizations using the Khakass ethnic games and competitions. The traditional culture of the Khakass in the physical education of children and their connection with economic activity are described. The author traces the key stages of the revival and development of the Khakass ethnic games and competitions in modern conditions. Particular attention is paid to the experience of introducing national sports into the educational process of educational organizations for use in physical education lessons and holding mass sports events and ethnic holidays.

The practical experience of organizing and holding a children's holiday of the Khakass culture "Tun Ayran" is summarized. The peculiarity of this holiday is that it is conceived as an ethnic holiday for children, the tradition of which did not exist before.

A more detailed description is given to the ethnic games and competitions, which formed the basis for the development of modern sports rules for Khakass ethnic sports. The unified rules make it possible to organize competitions in ethnic games in a short time with a large number of participants and determine the places taken by all athletes.

Alongside with the solving the problems of the physical improvement of children and strengthening their health, the use of the ethnic sports helps to form the spiritual and moral foundations of a person.

Key words:

Khakass ethnic games and competitions, curriculum, educational process, Federal State Educational Standard, Khakass ethnic holidays, children's holiday of Khakass culture "Tun Ayran", rules of Khakass ethnic sports.

В последние годы мы все чаще обращаемся к народному опыту физического воспитания как неисчерпаемому источнику знаний о многовековых традициях физической культуры различных этносов, входящих в состав Российской Федерации

В народных играх и состязаниях отражался образ жизни людей, их быт, труд, национальные устои, представлении о нравственности. Такие игры служили, и служат средством самопознания, физического и общего развития, подготовки к трудовой и ратной деятельности, развлечения и отдыха.

Во все времена люди отмечали важность игры для общего развития ребёнка и необходимость применения её в воспитании. Человек в хорошей, увлекательной игре растёт, развивается духовно и физически. Различаясь по содержанию, все игры схожи в главном – они успешно решают проблемы становления и развития человека.

В мире существует бесконечное множество различных игр и состязаний, их число неуклонно растёт. Однако особой ценностью обладают системы игр, использовавшиеся на протяжении длительного исторического периода на определённых территориях – национальные игры. Национальные игры являются заметным фактором самоидентификации народа.

Первые сведения о хакасских играх относятся к началу XVIII века (экспедиция Д.Г. Мессершмидта). Но наиболее ярко они сохранились в фотоархивах этнографа Степана Дмитриевича Майнагашева, отснятых им во время экспедиций 1913-1914 гг., ныне хранящихся в Музее антропологии и этнографии имени императора Петра Великого (фотографические коллекции № 2410, 2287, а также 2181 отдела этнографии Сибири МАЭ РАН). Известно, что С.Д. Майнагашев осуществлял по заданию Музея антропологии и этнографии (Кунсткамера) фольклорно-этнографические и лингвистические экспедиции в Хакасию. Исследователем было сделано более 400 фотоснимков, десять из которых посвящены национальным играм. Восемь фотографий отражают игровые действия молодежи ночью, в начале лета. В ночных народных игрищах участвовали и дети, и взрослые. Основной задачей таких игр являлась консолидация общества, всех его участников, вне зависимости от возраста, половой или социальной принадлежности.

Систему физического воспитания и сохранения здоровья невозможно рассматривать в отрыве от конкретной среды обитания народа, от природно-географических и климатических условий, его материальной и духовной культуры.

Главной хозяйственной деятельностью хакасского народа было в основном полукочевое скотоводство. В семье обычно накапливали значительное количество овечьих и коровьих астрагалов, и дети охотно с ними играли. Игры с астрагалами у хакасов имели общее название – *хазы хойыны*.

Содержанием игры детей было подражание взрослым, когда дети воспроизводили те или иные виды хозяйственной деятельности, сцены из семейного быта. Овечьи астрагалы изображали лошадей, иногда к ним приделывали упряжь. Помимо лошадей астрагалы символизировали овец, коров и других животных, составляя целые стада и табуны маленьких «хозяев». Дети кормили, поили, перегоняли свои стада, отары с пастбища на пастбище, выступали в роли чабанов. В играх детей просматривается подражательный характер, ибо трудно представить, что, не имея коня, можно играть в конную игру, перекочевку стойбища и т. д.

Широкой популярностью среди хакасов пользовались борьба, стрельба из лука, метание и толкание камней, поднятие и переноска тяжестей, перетягивание палки, метание аркана и другие.

Необходимо отметить, что многие игры детей проводились на открытом воздухе независимо от погодных условий. Это несомненно способствовало закалке и укреплению организма. Инвентарь для игр и состязаний изготавливался, как правило, из природных материалов (дерева, камней, кожи, шерсти, кости и т.д.), что было удобно и достаточно экономно, а также всегда находилось под рукой.

Таким образом, игры хакасских детей были основным средством приобщения их к трудовой деятельности, ведению домашнего хозяйства, а также одним из средств умственного, нравственного и физического воспитания и психологической подготовки к будущим жизненным ситуациям.

Народные игры и состязания были направлены не только на развитие жизненно

необходимых физических качеств и двигательных навыков, но и способствовали воспитанию решительности, смелости, находчивости, коллективизма. Очень часто в них активное участие принимали девочки и женщины. Это, в первую очередь, было связано с тем, что в условиях полукочевой жизни им приходилось выполнять тяжелую физическую работу, требовавшую от них соответствующего уровня физического развития и двигательной подготовленности. Об этом свидетельствуют и образы женщин-богатырок в хакасском героическом эпосе (алыптыхнымах). В эпосе основанным сюжетом выступает защита родины от иноземных захватчиков и богатырки (Алтын-Арыг, Хыс-Хан, Пора Нинчи, Паян-хыс и др.), совершают великие деяния и демонстрируют сверхчеловеческую силу.

Старожилы с. Красный Ключ Бейского района помнят, что жительница села Чебо-чакова Арина Яковлевна, 1927 года рождения и Чебочакова Вера Афанасьевна (урождённая Кызласова), 1933 года рождения, на равных с мужчинами принимали участие и даже выигрывали состязания «Кізіхапханы» (поднятие человека), требующие проявления значительных силовых способностей. На праздниках женщины села принимали участие в соревнованиях по рукоборью, беге на различные дистанции, конных скачках.

У девочек и женщин существовали и свойственные только для них игры, которые в основном были направлены на эстетическое воспитание.

Однако в советский период развития страны национальные виды спорта не были включены в содержание учебной программы предмета «Физическая культура». На уроках физической культуры дети в основном изучали олимпийские виды спорта: легкую атлетику, гимнастику, волейбол, баскетбол, лыжную подготовку, плавание. Это привело к тому, что в физическом воспитании учащихся, как правило, не использовались богатые возможности народных игр и состязаний. Наблюдалось отсутствие интереса молодого поколения к восприятию самобытности, традиций, обрядов своего народа. У значительной части населения, включая выдающихся спортсменов, сложилось мнение, что исторически у хакасов были развиты только борьба «Күрес» (борьба на поясах), конные скачки (ат чарызы), поднятие камня (гас хапханы). Эти виды спорта были включены в программу праздника «Тун Пайрам», возрожденного в 1980 году усилиями этнографа, доктора исторических наук Виктора Яковлевича Бутанаева.

С преобразованием Хакасской автономной области в Хакасскую Советскую Социалистическую Республику в 1991 году, затем в Республику Хакасия в 1993 году, активизируется интерес хакасов к изучению и накоплению духовных, материальных ценностей своего народа, его культуры и языка.

В рамках реализуемой в тот период в общеобразовательных школах комплексной программы физического воспитания учащихся 1-11 классов (В.И. Лях, Л.Б. Кофман) часы вариативной части можно было распределить на виды спорта с учетом региональных, национальных и местных особенностей работы школ. Инициативные и творческие учителя физической культуры Аскизского района Хакасии, заинтересованные в сохранении и развитии национальной культуры, стали использовать знакомые с детства игры для проведения уроков физкультуры, спортивно-массовых мероприятий, различных праздников.

В 1994 году были проведены первые районные соревнования среди учащихся общеобразовательных школ по 12 хакасским народным играм и состязаниям. На следующих районных соревнованиях из программы исключили конные скачки в связи с высокой травмоопасностью для участников.

С целью обобщения передового педагогического опыта методическим кабинетом управления образования были проведены обучающие семинары на базе лучших школ и организована работа по сбору хакасских народных игр в селах Аскизского района.

В результате полевых этнопедагогических исследований учителями было выявлено

65 народных игр, состязаний и самобытных физических упражнений. Итогом исследований стало издание в 1996 году методического пособия «Хакасские народные игры и состязания» (Кильчичаков А.Г., Челтыгмашев А.И. и др.). По своему содержанию физические упражнения были классифицированы как: настольные игры, единоборства, упражнения с тяжестями, игры на местности, игры с костями, хороводы и состязания, имеющие прикладное значение.

Для удобства использования в работе авторы свели описания игр к единому стилю. Вначале дается историческая справка, затем последовательно идёт описание места проведения, необходимого инвентаря, содержания самой игры или состязания, правила их проведения и, если имеются, варианты игры. Значительное внимание уделено правилам игры, так как научить ребенка соблюдать разумные правила – это краеугольный камень педагогики, а также основа и условие существования общества.

Собранный материал дал возможность учителям физической культуры района разрабатывать программу обучения учащихся хакасским народным играм, исходя из условий работы школы.

В 1997 была создана федерация национальных видов спорта Аскизского района (председатель Чертыков Ю.К.), учредительные документы которого были зарегистрированы в Министерстве юстиции республики Хакасия.

Педагоги района проводят большую работу не только по фиксации и систематизации этнических традиций в области народной системы физического воспитания, но и активно содействуют их популяризации, внедрению в образовательный процесс, подчеркивая их роль в формировании личности, ее физических и нравственных качеств.

Новым этапом развития национальных видов спорта стало включение предмета «Физическая культура» в перечень предметов национально-регионального компонента (далее – НРК), государственного стандарта общего образования в соответствии с Базисным учебным планом образовательных учреждений Республики Хакасия, утвержденным постановлением Правительства Республики Хакасия от 03.06.2005 № 214. Автором статьи был разработан НРК по физической культуре, примерные программы начального, основного, среднего (полного) общего образования. Основными средствами реализации программ физического воспитания учащихся по НРК стали хакасские народные игры и состязания.

Содержание НРК апробировано в условиях Есинской средней общеобразовательной школы Аскизского района, где обучаются преимущественно дети хакасской национальности. В связи с этим, в учебном материале преобладают хакасские народные игры и состязания. Вместе с тем учителя школы значительное внимание уделяют играм других народов, проживающих в селе, в частности, развитию городошного спорта и русской лапты. Такой подход, когда в урочные и внеурочные формы занятий включаются игры разных народов, представляется наиболее целесообразным. Таким образом, решаются вопросы взаимодействия самобытной культуры того или иного народа с культурами других народов.

Использование народных игр и национальных видов спорта в системе физического воспитания школьников значительно обогащает и расширяет программный учебный материал, способствует формированию компетенции учащихся по физической культуре.

Программный материал включает в себя четыре основных раздела: 1) культурно-исторические основы знаний о физкультурной деятельности; 2) способы физкультурной деятельности с общеразвивающей, общеприкладной, профессионально-прикладной направленностью; 3) двигательные действия и навыки; 4) требования к уровню подготовленности учащихся. Все эти разделы взаимосвязаны по своему содержанию и направленности, а также отражают преемственность в освоении материала базовой части

учебной программы по годам обучения и обеспечивают поэтапное формирование у школьников интереса к самостоятельным занятиям с использованием национальных физических упражнений, игр и состязаний.

Все народные игры выразительны и доступны детскому пониманию. Учитывая, что младший школьный возраст является оптимальным для формирования познавательного интереса, двигательных навыков и умений, на изучение народных игр выделяется 9 часов в начальных классах. В старших классах на изучение и совершенствование игр планируется 6 часов. Однако в течение всего учебного года игры используются на всех уроках базовой части программы, в зависимости от изучаемой темы. Например, на уроках гимнастики с успехом применяются игры и упражнения, направленные на развитие гибкости, ловкости, силы, на уроках легкой атлетики – игры на местности и хороводы и т.д.

Игры и состязания, изученные на уроках физической культуры, активно используются при проведении спортивно-массовых мероприятий во внеучебное время, различных праздников. В настоящее время в школах района в системе проводятся традиционные национальные праздники, такие как «Тун Айран» (праздник первого молока, проводится в начале лета, июне), «Чыл Пазы» (хакасский новый год, проводится в день весеннего равноденствия, 22 марта), «Уртун той» (праздник урожая, проводится в день осеннего равноденствия, 22 сентября).

Одним из таких воспитательных мероприятий, имеющих широкие возможности реализации регионального и этнокультурного содержания образования, способствующих овладению духовными ценностями и культурой народа, является детский праздник хакасской культуры «Тун Айран».

Первый детский праздник «Тун Айран» был проведен в 1996 году в с.Аскиз и в 1997 году в с.Полтаково Аскизского района. В настоящее время праздник отмечается раз в два года в с.Аскиз. Особенностью данного праздника является то, что он задуман как национальный праздник для детей. Традиции проведения детского национального праздника, где главными участниками и зрителями являются дети, ранее не существовало. Праздник ориентирован, прежде всего, на ученические и педагогические коллективы образовательных организаций. В данном случае предпринята попытка использования и реализации средств педагогической культуры народа в воспитании детей через специально организованное воспитательное мероприятие. Основная цель праздника - приобщение молодого поколения к национальной культуре, традициям и обычаям хакасского народа, пропаганда здорового образа жизни. Средствами достижения этой цели стали различные конкурсы культурной программы и соревнования по 11 хакасским играм и состязаниям. Это борьба «Күрес» (борьба на поясах, юн.), «Тобит» - хакасская настольная игра (юн.+дев.), «Хазых» - игра в кости (юн.+дев.), «Хол пазыс» - рукоборье на земле (юн.+дев.), «Хурнаң тартызары»- перетягивание ремнем на шее (юн.), «Тас тастааны»- бросок камня через плечо на расстояние (юн.), «Арғамхы тастааны»- метание аркана (юн.), «Охчаадаң атыс» - стрельба из лука (юн. + дев.), «Ағаснаң тартыс» - перетягивание палкой (юн.+дев.), «Пакпа ойнааны» - игра в бабки (юн.+дев.), «Сырғайлығ чарыс» - бег с шестом с преодолением препятствий (юн+дев).

Тематически праздник включает материалы, отражающие важнейшие элементы культуры народа: традиционное жилище, обряды жизненного цикла, питание, одежду, фольклор, трудовое, эстетическое, физическое воспитание. В культурную программу праздника входят следующие конкурсы: «Чайлағ» (летник, хакасская юрта), «Тадаркибірлері» (гостевой этикет, обряды жизненного цикла), «Айтыс» -исполнителей тапахов (музыкальный фольклор, поэтическое состязание певцов-импровизаторов), «Ай сіліи» (луноликая красавица) - (традиционные представления о женской красоте), «Күмүс үннер» (серебряные голоса)- эстрадной детской хакасской песни, «Аал – «Чиитернің узы»

(город мастеров – мастер классы по традиционным ремеслам), «Ус холлар» (умелые руки) - выставка декоративно-прикладного искусства, «Алтын стол» (золотой стол) - национальные блюда.

На празднике «Тун Айран» от участников конкурсов требуются глубокие знания, широкий кругозор, практические умения и навыки в различных областях. Так, участники конкурса «Ай силии» должны ответить на вопросы, связанные с хакасским эпосом, фольклором, историей, уметь исполнять народный танец, песню, подготовить национальный костюм. Участники конкурса «Чайлаг» (Летник) должны знать внутреннее убранство юрты, гостевой этикет, показать народные обряды и ритуалы.

С каждым годом растёт популярность детского праздника «Тун Айран». На первом празднике приняли участие делегации из 13 образовательных организаций района, в последующие годы их число возросло до 20.

В 2010, 2012гг. организаторами праздника стали Международная кафедра ЮНЕСКО / НГУ (Новосибирский госуниверситет) по устойчивому развитию, наукам об окружающей среде и социальным проблемам, Хакасский Центр образовательной деятельности НГУ по расширению доступа к локальным культурам, при поддержке Бюро ЮНЕСКО в Москве по Российской Федерации.

В 2010 г. в празднике приняли участие делегации 22 образовательных организаций района, РГОУ Хакасская национальная гимназия, МОУ Беловская СОШ Беловского района Кемеровской области. Праздник был посвящён Международному Году сближения культур и Всемирному Дню культурного разнообразия.

В 2012 г. на празднике уже участвовали делегации всех районов и городов Республики Хакасия, а также делегации 12 краев и областей Российской Федерации.

Таким образом, начавшись как небольшое внутриведомственное мероприятие, детский праздник «Тун Айран» вырос в событие межрегионального значения.

Проведение детского праздника «Тун Айран» способствует расширению доступа к хакасской культуре, содействует сохранению и развитию культурного многообразия, и воспитанию учащихся и молодёжи на традициях национальной культуры.

С 2018 года Хакасский республиканский национальный музей-заповедник совместно с управлением образования Аскизского района, Министерством культуры Республики Хакасия организует в аале Казановка (аал Хазан) «Алыптар ойынары» (Богатырские игры) по перечисленным выше 11 спортивным дисциплинам.

Педагогами-новаторами ведется постоянная работа по развитию национальных видов спорта. В настоящее время богатый народный опыт широко используется в практике физического воспитания учащихся образовательных организаций.

Правила хакасских игр и состязаний апробированы на районных, республиканских, межрегиональных соревнованиях, ежегодно проводимых в Аскизском районе. Практика показала, что в современных условиях необходимы существенные изменения известных вариантов хакасских народных игр и состязаний, их унификация и разработка единых требований к проведению соревнований.

В 2021 году такие правила хакасских игр и состязаний, адаптированных к современным условиям, были разработаны учителями и одобрены решением районного методического объединения учителей физической культуры Аскизского района.

В 2022 году издано методическое пособие для учителя «Правила хакасских игр и состязаний». Единые правила позволяют организовано провести соревнования по народным играм в короткие сроки с большим количеством участников и определить занятые места всех спортсменом.

В этом же году республиканский календарь спортивно-массовых мероприятий был дополнен соревнованиями школьной спортивной лиги Хакасии. В рамках программы

школьной лиги проводятся соревнования по хакасской настольной игре «Тобит» среди учащихся 1-4, 5-7, 8-9, 10-11 классов.

В связи с введением в 2023-2023 учебном году обновленных Федеральных государственных образовательных стандартов возникла необходимость разработки нового содержания образовательного модуля «Хакасские национальные виды спорта» учебного предмета «Физическая культура». Примерная рабочая программа образовательного модуля «Хакасские национальные виды спорта начального общего образования была разработана в соответствии с образовательным модулем «Прикладно-ориентированная физическая культура», основного общего образования – с модулем «Спорт», среднего общего образования – с модулем «Спортивная и физическая подготовка». В содержание модуля включены хакасские национальные виды спорта, народные игры и состязания, основывающиеся на этнокультурных, исторических и современных традициях образовательных организаций Республики Хакасия.

Данный модуль позволит удовлетворить интересы учащихся в занятиях спортом и активном участии в спортивных соревнованиях, развитии национальных форм соревновательной деятельности и систем физического воспитания.

В своей социально-ценностной ориентации модуль «Хакасские национальные виды спорта» сохраняет исторически сложившееся предназначение национальных видов физических упражнений, игр, единоборств в качестве средства подготовки учащихся к предстоящей жизнедеятельности, укрепления их здоровья, повышения функциональных и адаптивных возможностей систем организма, развития жизненно важных физических качеств.

В настоящее время ведется работа по подготовке к изданию методического пособия для учителя «Хакасские национальные виды спорта».

Возможности применения народных игр и состязаний, национальных видов спорта в условиях школы, как показывает практика, широки и многообразны. С их помощью можно решать не только проблемы физического совершенствования, но и формирования духовно-нравственных основ человека.

Использование в практике воспитания подрастающего поколения средств народной педагогики, обычаев, традиций, связанных с физическим воспитанием, способствует сохранению национальной культуры, восстановлению связи между поколениями, развитию межэтнического диалога.

Литература:

- Бутанаев В.Я., Верник А.А. Детские игры и спортивные состязания народов Хакасии. – Абакан, 1995.
- Кильчичаков А.Г. Челтыгмашев А.И. и др. Хакасские народные игры и состязания. Пособие для учителя. – Абакан, 1996.
- Кустова Ю.Г. Традиционные детские спортивные игры хакасов: Сборник: Народная педагогика, воспитание подростков, детей, молодежи. – Екатеринбург, 1993.
- Кустова Ю.Г. Ребенок и детство в традиционной культуре хакасов. – С.-Петербург, 2000.
- Кышпанакова О.Н. Хакасские народные игры. – Абакан, 1993.
- Сагалаков Н.У. Национально-региональный компонент физического воспитания учащихся. Учебно-методическое пособие для учителя. – Абакан, 2007.
- Сагалаков Н.У., Еремин Л.В. Хакасский детский праздник Тун Пайрам. Пособие для учителя. – Абакан, 2011.
- Сагалаков Н.У., Кильчичаков А.Г. Правила хакасских народных игр и состязаний. Методическое пособие для учителя. – Абакан, 2022.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР НАРОДОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ КАК ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ

Farg'ona vodiysi xalqlari milliy o'yinlarining umuminsoniy qadriyat sifatidagi o'rni

Бекмирзаев Р. Б.^{1*} Йўлдошев С. В.^{2*} Илебаев А. К.^{3*}

^{1*}Ферганский государственный университет, Фергана, Узбекистан, bekraxman@gmail.com

^{2*}к.и.н., доц. Ферганский государственный университет, Фергана, Узбекистан salimjonyoldoshev4@gmail.com

^{3*}к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

Аннотация

В данной статье подчеркивается тот факт, что национальные игры народа, имеющие многовековую историю и передаваемые от предков к поколениям, являются национальной и общечеловеческой ценностью. Духовность любого народа и нации невозможно представить без ее истории, самобытных обычаев и традиций, жизненных ценностей. В этом плане, конечно, немаловажным фактором служат духовное наследие, культурные ценности, старые исторические памятники. Особое внимание уделяется сохранению наших национальных традиций и ценностей и передаче их следующему поколению. Подчеркивалось, что большое внимание следует уделить восстановлению национальных ценностей, традиций и обычаев тюркских народов, в том числе народных игр. Народные игры проникнуты турецким духом и играют важную роль в формировании у молодых людей таких качеств, как смелость и ловкость, а также в их взрослении смекалкой и красавцем. Национальные виды спорта и народные игры передаются из поколения в поколение как уникальная ценность. В сердцах почитающих их молодых людей закрепляется чувство любви к Родине, формируется национальный дух, укрепляется чувство почитания традиций и обычаев народа. Итак, национальные игры являются одним из наиболее эффективных средств воспитания молодежи.

Ключевые слова: национальные праздники, духовное наследие, культурные ценности, национальная ценность, общечеловеческая ценность.

The role of national games of the peoples of the Fergana Valley as a universal value.

Abstract

This article emphasizes the fact that the national games of the people, having centuries-old history and passed from ancestors to generations, are a national and universal value. Spirituality of any people and nation cannot be imagined without its history, original customs and traditions, life values. In this regard, of course, spiritual heritage, cultural values, old historical monuments are an important factor. Special attention is paid to preserving our national traditions and values and passing them on to the next generation. It was emphasized that great attention should be paid to the restoration of national values, traditions and customs of Turkic peoples, including folk games. Folk games are imbued with the Turkish spirit and play an important role in the formation of such qualities as courage and agility in young people, as well as in their maturation as savvy and handsome. National sports and folk games are handed down from generation to generation as a unique value. In the hearts of young people who honor them, the feeling of love for the motherland is fixed, the national spirit is formed, the sense of honoring the traditions and customs of the people is strengthened. So, national games are one of the most effective means of education of youth.

Key words: national holidays, spiritual heritage, cultural values, national value, universal value.

Fergana Vadisi Halklarının Ulusal Oyunlarının Evrensel Bir Değer Olarak Rolü

Özet

Bu makale, asırlık bir geçmişe sahip olan ve atalardan nesillere aktarılan halk oyunlarının milli ve evrensel bir değer olduğu gerçeğini vurgulamaktadır. Herhangi bir halkın ve ulusun maneviyatı, tarihi, özgün gelenek ve görenekleri, yaşam değerleri olmadan düşünülemez. Bu bağlamda elbette manevî miras, kültürel değerler, eski tarihi eserler önemli bir faktördür. Milli gelenek ve değerlerimizin korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına özel önem verilmektedir. Halk oyunları da dahil olmak üzere Türk halklarının milli değerlerinin, gelenek ve göreneklerinin restorasyonuna büyük önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Halk oyunları Türk ruhuyla yoğrulmuştur ve gençlerin cesaret ve çeviklik gibi niteliklerinin yanı sıra esprili ve yakışıklı yetişmelerinde de önemli bir rol oynar. Milli sporlar ve halk oyunları eşsiz bir değer olarak nesilden nesile aktarılır. Onları onurlandıran gençlerin kalplerinde Anavatan sevgisi pekişir, ulusal ruh oluşur, halkın gelenek ve göreneklerini onurlandırma duygusu güçlenir. Dolayısıyla, milli oyunlar gençlerin eğitiminde en etkili araçlardan biridir.

Anahtar kelimeler: milli bayramlar, manevî miras, kültürel değerler, ulusal değer, evrensel değer.

Фергана ороонундоғу элдердин улуттук оюндарынын жалпы адамзаттык баалуулук катары ролу

Аннотация

Бул макалада элдин байыркы тарыхы бар, ата-бабалардан муунга өтүп келе жаткан улуттук оюндары

улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулук экени баса белгиленген. Кайсы бир элдин же элдин руханиятын анын тарыхы, кайталангыс каада-салттары, турмуштук баалуулуктары жок элестетүү мүмкүн эмес. Бул жагынан, албетте, руханий мурастар, маданий байлыктар, эски тарыхый эстеликтер маанилүү фактор болуп кызмат кылат. Улуттук каада-салттарыбызды, баалуулуктарыбызды сактап, кийинки муунга өткөрүп берүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Түрк элдеринин улуттук баалуулуктарын, каада-салттарын, үрп-адаттарын, анын ичинде элдик оюндарды калыбына келтирүүгө чоң көңүл буруу керектиги баса белгиленди. Элдик оюндар түрк рухуна сугарылып, жаштардын эр жүрөктүк, эпчилдик сыяктуу сапаттарды калыптандырууда, алардын курч акылдуу, келбеттүү болуп чоңоюусунда чоң роль ойнойт. Улуттук спорт, элдик оюндар уникалдуу баалуулук катары муундан муунга өтүп келет. Аларды ардактаган жаштардын жүрөгүндө Мекенге болгон сүйүү сезими калыптанып, улуттук дух калыптанып, элдин каада-салтын, үрп-адатын урматтоо сезими күч алат. Демек, улуттук оюндар жаштарды тарбиялоонун эң эффективдүү каражаттарынын бири.

Ачык сөздөр: улуттук майрамдар, руханий мурас, маданий байлык, улуттук баалуулук, жалпы адамзаттык баалуулук.

Ферганская долина является древнейшей историко-этнографической и важнейшей социально-экономической территорией в Центральной Азии. Вобрав с себя и синтезировав самый передовой опыт оседлых и кочующих цивилизаций, народ долины положил основу своей оригинальной культуре. Фергана – долина, расположенная среди гор. Её территория окружена на северо-западе Чаткальской и Курамской системой, на северо-востоке Ферганской, Южном Алайской и частично Туркестанской системой гор. Только на западе, где горная система снижается можно выйти на Мирзачуль. Эта территория шириной 8-10 км по праву называется «Ходжентскими воротами».

Территория Ферганской долины вместе с горами составляет 22,2 тыс. км². По форме напоминающее миндаль долина в длину 300 км и в самом широком месте 170 км.

На территории Ферганской долины расположены три административных областей Узбекистана (Андижан, Наманган и Фергана), одна Таджикистана (Ходжент) и три Кыргызстана (Ош, Жалалабад и Баткен).

Территорию Ферганской долины можно разделить на три зоны – равнина, предгорье и горы. Климатическая особенность зависит от географического расположения. Особенность географического расположения и благоприятные климатические условия долины с древних времён создали условия для проживания людей, земледелия и животноводства и их развития. Кстати, изученные археологические материалы подтверждают то, что ещё до нашей эры была большая плотность населения, разнообразие этносов, ускоренное течение межэтнических связей.

В связи проживанием бок о бок узбеков, таджиков, киргизов, близость их хозяйственных занятий на протяжении веков подтверждают наличие гармоничности этнокультурных процессов. (¹ Абдуллаев У, 2005: 36-74):

Являющееся национальной и общечеловеческой ценностью нашего народа народные игры, обладая глубокими и устойчивыми историческими корнями уходят в глубь веков. От поколения к поколению на протяжении 3-3,5 тысяч лет истории узбекской государственности изучением народных игр, их популяризация является важнейшей и современной темой этно исторических исследований.

Формирование и блеск народных игр была связано суб-поясным, гео-территориальным характером хозяйственной и бытовой жизни народов. Для повышение национальной ценности народный игры прошли вековые испытание и опыты. С первых моментов появления некоторые из игры сохранили свои особенности, некоторые прошли модернизацию.

Поэтому, посредством анализа историко-этнографической гармоничности, получив научные выводы можно показать актуальность изучаемой темы. В контексте всей республики Ферганская Долина с точки зрения территориальной, демографической, этнополитической, исторической, этнокультурной особенности занимает своё особое

место. В связи с появлением независимого государства Узбекистан, проведением в Ферганской Долине естественных и искусственных границ с соседним Таджикистаном и Кыргызстаном, произошли резкие изменения в системе суд территориальных, традиционных особенностей. Нельзя упускать из виду то, что многие линии границ независимого государства находятся в Ферганской долине. Наличие прав и обязанностей независимого государства в Центральной Азии и во всём мире это серьёзный вопрос.

Одним из факторов сохранности и упрочения таких общечеловеческих ценностей, как твёрдый мир, межнациональное согласие, политическое спокойствие, традиционное родство и сочувствие является организация и результативный исход народных игр узбеков, таджиков и киргизов. В начале XX-XXI веков посещавшие Центральную Азию, в частности Ферганскую Долину путешественники и военнослужащие, стали интересоваться многогранностью этнокультурной и хозяйственной жизнью местного населения. В воспоминаниях, произведениях и статьях приводятся интересные сведения об обычаях, обрядах и церемониях народов.

После завладения Царской Россией Средней Азии, русские исследователи начали всесторонне изучать этносоциальную особенность Ферганской Долины, собрав научно-обоснованные материалы, хотя их исследования носили цели и задачи колониальной политики, они охватили большой объём бесценной этнографической информации о великих народностях.

Например Х.Потанин, А.Шишов, А.П.Хорошхин, А.А.Диваев, А.Миддендорф, В.Вельяминов-Зернов, В.Фирсов, Н.Ф.Ситняковский, К.Тимаев, А.И.Бряннов, А.Шишов, А.Касаткин, А.Воейков, Н.Гаврилов, А.Е.Кушакевич, П.Е.Кузнецов и ряд воспоминаний, исследований и сведений неизвестных авторов, опубликованных в “Туркестанском сборнике”.

Сразу бросается в глаза общность компонентов обычаев и традиций этого народа в повседневной жизни, их обрядов и церемоний. В том числе при сравнительном анализе письменных источников можно увидеть то, что в обычаях и церемониях этих народов есть граничная особенность. Многовековые исследования выявили то, что умозрения о народных играх приобретавших свой блеск на фоне естественных условий и хозяйственных обычаев социально-экономического развития нуждаются в глубоком рассуждении.

Народные игры – это синкретическое действие основанная на единство ритмичности движений, символичности этнографических деталей, образцов, зрелищности элементов. Народные игры как древнейший элемент мышления наших предков, появились в древние времена как составная часть первобытных ритуалов и церемоний. С годами игры в таких церемониях утратив ритуальную особенность, превратились в простое зрелище или развлекательное средство.

Часть народных игр литературно отражая потребности древних народов, формировалась непосредственно в процессе труда. Охота, животноводство, земледелие, в том числе древнее ремесленное производство, ежедневной уклад жизни предков, являются первичными и главными социальными источниками появления народных игр.

Жизненный уклад наших предков – одних из древнейших тюркских паств был непосредственно связан с охотой и животноводством. Уклад жизни предков, основанный на кочевничество, требовал воспитания в детях хорошего всадника, стрелка силача, не упавшего спиной на землю. Поэтому скачки, стрельбища, борьба, в том числе, предметные и беспредметные игры детей в движении с древних времен имело широкое распространение. На основе этих обычаев на протяжении веков формировалась устойчивая система народных игр.

Народы Центральной Азии с древних времён знамениты бесчисленными обычаями, обрядами, традициями и свадьбами – массовыми представлениями и

развлекательными церемониями. Прошлое и настоящее народов долины, в том числе народные игры имеют своеобразие, основанную на хозяйственные традиции.

Изучая содержательное наследие нашего народа, среди тюркских народов наш народ является древнейшей, обладающей богатыми культурными массовой ценностями.

Наши предки в своей тысячелетней истории перенесли войны и разрушения, а также мир и этап культурного подъёма.

В прошлом наши отцы и деды оставили богатое культурное и материальное наследие, с древнейшими традициями государственности. Несколько раз китайцы не могли завоевать государство Даван (Фергана). Здешные города, богатая земледельческая культура и «небесные кони» были названы школой (Фирсов В, 1895: Т.479., Бичурин Н, 1950: 343-344., Малявкине А, 1989: 141):. Они хорошо освоили навыки всадника, стрелка и единоборства. Например, начиная с древних времён сведения о конных спортивных играх, сцены настоящего единоборства сохранились в произведениях изобразительного искусства. Например, отдельное внимание можно обратить на изображение выпуклой формы, в изготовленной из серебра и покрытой золотом вазе с ручкой, в найденной в возвышенности скифов «Чертемлык». В ней изображена церемония обуздания коня Асов, скиф в одной руке держит узды коня, другой рукой сгибает переднее копыто коня. В других рисунках отображена борьба скифов на коне, готовность к борьбе. (Искусство первобытного общества и древнейших государств на территории СССР, 1971: рис.226-229):

Неудивительно если, сохранившаяся до наших дней связанная с по обузданием и приручением коня церемония-игра «Упрямый конь» именно об этом. (Қорабоев У, 2001: 8): В найденной в обелиске Куль Оба золотом медальоне изображены два скифа скачущих на коне. (Искусство первобытного общества и древнейших государств на территории СССР, 1971: рис.224):

Сцены о скачках изображены во многих произведениях изобразительного искусства. Особенно часто встречаются сцены, где верхом на коне идёт охота на льва, барса и оленя, поражение этого зверя саблей, стрелой и ножом. Например, в музее Эрмитаж в Санкт-Петербурге на внешней стороне серебряного супника Греко-римской эпохи, изображена борьба трех всадников против льва. (Треверь К.В, 1940: табл.22-24.; Беленицкий А. М, 1973: табл. 46-49): По нашему мнению, начиная с тех древнейших времён охота на различных зверей, их захват, наконец ускоренный бег скакунов, выполнение различных трюков верхом на лошади требовали ловкость, силу и быстродействие. Развитие таких способностей, требовал постоянное участие в спортивных играх и закалку. На основе вышеизложенного можно сделать вывод о том, что улок-купкари, скачки появились на основе таких занятий.

Особенно конные игры народов Центральной Азии выделяются своими особенностями. В Ферганской Долине среди массовых народных игр, конные игры и соревнования имеют свои особенные черты.

Историк Геродот писал: «Массагеты как гордые и храбрые воины живут кочевничеством... Они владеют самыми лучшими конями, их соседи никогда не могли овладеть такими скакунами». (Фирсов С, 1909: 478 том, 130): Римский и китайские летописцы выражая близкие Геродоту мнения, писали о «небесных конях» (Қадимги тарихчилар Ўрта Осиё хақида, 2008: 55,151,159 -166):.

Исторические корни народных игр уходят в далёкое прошлое. Например, первая информация о различных играх тюркских народов как писал историк А.Аскараров, касалась народной игры кураш, в Узбекистане существует два его вида (Ферганский, Бухарский). В найденных в Ордосе, изготовленных две с половиной тысяч лет назад двух пряхах изображен способ современного кураша. На силача-сипоха надеты длинные шаровары, на

ногах изготовленный из кожи сапог без подошвы, на спине кожаный пояс. Его длинные волосы отброшены назад. Кони привязаны на дерево, силачи заняты борьбой. (Аскарлов А, 2005: 3-5):

Как подчеркивал известный венгерский писатель Л.Кун, формирование на протяжении веков Ферганский национальный вид кураша началом приходится на III тысячелетие до нашей эры. Найденную в Месопотамии бронзовую статуэтку двух борцов как аргумент, Л.Кун эту статуэтку подчеркивает как похожую на Ферганский национальный вид кураша. (Азизов Н, 1998:5-6.): То, что отличие Ферганского вида от Бухарского вида кураша, приходится на долгий исторический век имеют место в исследованиях. Например, В Бухарском виде борьбы юношей и девушек в гуляниях, свадьбах и различных играх использование подножки, отпуская пояс продолжить борьбу, относительно большой размер надетой на силаче халат, падение на бок, на колени с древних времён непризнание является отличием от Ферганского вида кураша. (Путевые записки, Риштанский район, село Жахонобод, 2004.): Отличительная особенность трех видов Ферганского кураша, т.е. свадьба, гуляние, соревнование обладает территориальными особенностями. Например, в отдельных районах Ферганской, Андижанской, Наманганской областях, Ошской области Киргизской Республики в курашах по случаю свадьбы и гуляний, опрокидывание соперника не отпуская его, только «дангал» (на языке народа приподняв опрокидывать), халял, не использовать подножку, приподняв опрокинуть на землю, является основным требованием, к тому же проигравший силач не теряет права на борьбу. Если организуются официальные соревнования за способы «чала, ёнбош, тизза, босма» дается по одному очку. На территории Согдийской области Республики Таджикистан в процессе кураша если колено силача задевает землю, приподняв соперника падает на землю, в тот же момент объявляется проигравшим, до окончания свадьбы, гуляния на ковер не выпускается. Также хорошо развилась игра кураш в населённых пунктах Долины (Риштан, Яйпан, Язьяван, Туракуртан, Ханабад, Кайрагач, Багдад, Балыкчи, Шахрихана, Чартак, Навкат) хотя и развилась своим различием, всё же наблюдаются общие правила ферганского вида кураша. (Путевые записки: наблюдения в населённых пунктах Риштан, Яйпан, Язьяван, Туракуртан, Ханабад, Кайрагач, Багдад, Балыкчи, Шахрихан, Чартак, Навкат.) В этом виде кураша есть три вида движений, каждый из них делится на несколько способов. Эти способы сложились исторически и состоит из следующих типов потряхивание, сгибание, боком, полувозврат, возврат, бросок, зацеп, вертушка, шаг, обман. (Азизов Н, 1998: 13-14): Обретая лоск вышеизложенным история кураша, показывает, что он имеет право занять место среди мировых видов спорта.

Литература.

1. Абдуллаев У.С. Фаргона водийсида этнослараро жараёнлар (XIX-XX аср бошлари).Т.: Янги аср авлоди.2005.
2. Азизов Н. Х. Белбоғли Туркистон кураши. Т.: Ўқитувчи. 1998.
3. Аскарлов А. А. Ўзбек миллий курашининг акс этиши // Марказий Осиёда анҳанавий ва замонавий этномаданий жараёнлар. 2-қисм. /Карим Шониёзов ўқишлари туркумидаги илмий-амалий конференция материаллари. Т: 2005.
4. Беленицкий А. М. Монументальное искусство Панжикента. М.: Искусство. 1973.
5. Бичурин Н.Я.Собрание сведений от народах, обитавших в Средней Азии и древнее времена.Т.: М – Л.1950.
6. Диваев А. «Древние игры киргизской молодёжи» “Туркестанская ведомость” за 1907. №54
7. Искусство первобытного общества и древнейших государств на территории СССР. М.:

Изобразительное искусства, 1971.

8. Касаткин А. «Переселенческое дело в Ферганской области». К истории возникновения русских поселков в Фергане // Ферганские областные ведомости. Скобелев-1907. № 92,95,99
9. «Коноводства Туркестана» “Туркестанский сборник” Т.501,1909г
10. Қадимги тарихчилар Ўрта Осиё ҳақида.(терма парчалар).Т.:Yurist-media markazi.2008.
11. Қорабоев У. Ўзбек халқ ўйинлари.Т.:2001.
12. Маливкин А.Г. Танские хроника. Новосибирск. 1989.
13. Миддендорф А. «Очерки Ферганской долины» СПб-1882.
15. Путевые записки:наблюдения в населённых пунктах Риштан, Яйпан, Язьяван, Туракуртан, Ханабад, Кайрагач, Багдад, Балыкчи, Шахрихан, Чартак, Навкат.
16. Путевые записки:Ферганская область, Риштанский район, село Жахонобод. 2004г.
18. Треверь К.В. Памятники Греко-Бактрийского искусство. М.-Л.:1940. табл. 22-24
20. «Туркестанский сборник» 1882, Том 431.
21. «Скотоводства» стр. 225-226. «Статистический обзор Ферганской области за 1905». Скобелев-1905.
22. Фирсов В. Туркестан и Туркестанские породы лошадей. Туркестанский сборник. 1895. Т.479
23. Шишов А., Хорошкин А.П. «Сборник статей, касающихся до Туркестанского края». СПб -1876.

KIRGIZİSTAN'DA YER ALAN BAZI KAYA RESİMLERİNDEKİ AT EĞİTİCİLİĞİ TASVİRLERİ ÜZERİNE

Alpaslan Ceylan* Oktay Özgül** Nezahat Ceylan***

* Prof. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Cengiz Aytmatov Caddesi 56, Bişkek, Kırgızistan +996 (312) 49 27 60 +996 (312) 49 27 56, alpaslan.ceylan@manas.edu.kg

**Doç. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktay.ozgul@manas.edu.kg

*** Doç.Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nezahat.ceylan@manas.edu.kg

Orta Asya'nın en dağlık coğrafyasına sahip olan Kırgızistan; Kuzey ve Kuzeybatısından Kazakistan, güneyinde Tacikistan, güneybatıda Özbekistan, doğuda Çin ile komşudur. Ülkenin büyük bir kısmını Tanrı Dağları ve Pamir-Alay Dağları oluşturmaktadır. Ülkenin yaklaşık %95'i deniz seviyesinden 1000 m yükseklikte yer almaktadır. Ülkenin en yüksek zirveleri; Zafer (Pabeda) Zirvesi (7439 m), Lenin Zirvesi (7134 m) ve Han Tengri Zirvesi 6995 m'dir. Ülkenin yüksek sıradağları güneydoğusunda Kakşaal Too, güneybatısında Alay ve Türkistan Dağları, kuzeybatı ve kuzeyinde Talas Ala Dağ, güneyinde Pamir'e dahil olan Alay Aralığı Dağları'dır (Foto I).

(Foto I) Kırgızistan Uydu Görüntüsü

Ülke ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılıktır. Tarım sektörü ülke gelirinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Tarım amaçlı topraklar yaklaşık 10,5 milyon hektardır. Bu alanın 1,30 milyon hektarı ekilebilir toptaktır. 8,8 milyon hektarı ise otlaklardır. Hayvancılıkta daha çok ince yünlü ve yarı ince yünlü koyun yetiştirilir. Hayvancılığın önemli bir kısmını da at yetiştiriciliği teşkil etmektedir. Etinden ve sütünden faydalanılan at, aynı zamanda Türk Milletinin karakterini yansıması açısından önemli bir kültürel değere sahiptir. Eski Türk geleneklerinin yoğun yaşandığı Kırgızistan'da at yetiştiriciliği çok kıymetli olup, yaklaşık 450 bin baş at

bulunmaktadır. Sütünden milli içecek kımız üretilmektedir. Son dönemde turizm ve sağlık amaçlı da kullanılan kımız, Kırgız günlük hayatının önemli bir parçasıdır. Bunun yanı sıra ülkenin yüksek kesimlerinde çok fazla masraf gerektirmeyen Yak (Tibet Sığırını) da yetiştirilmektedir.

Bölgedeki ilk insan yerleşimleri, Paleolitik Çağ'a kadar uzanır. Koçkor ve Narın Vadisi'nde keşfedilen Paleolitik döneme ait yerleşmeler, bölgenin ilk sakinleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bu bölgelerdeki insan yerleşimleri Neolitik ve Tunç Çağı boyunca da devam etmiştir (Abdykanova, 2019). Araştırmalarda Tacikistan ve Kırgızistan sınır bölgeleri ile Alay Bölgesi'nde Erken Halosen-Neolitik Dönem ve Geç Tunç Çağı'na ait yerleşmeler de tespit edilmiştir¹. Son arkeobotanik çalışmalarda Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçişte (MÖ 1065–825) göçer toplulukların sanılanın aksine, mevsimlik sulama sistemleri ile sulanmış olabilecek, su gerektiren mahsullerin (buğday, kabuklu arpa ve baklagiller) yerel olarak yetiştirildiğine dair kanıtlar ortaya konulmuştur (Matuzeviciute-Tabaldiev, 2019).

Kırgızistan, kaya resimleri bakımından Orta Asya'nın en zengin bölgelerinden biridir. Bölgede belirlenmiş; Saymalıtaş (Tashbayeva, 2001), Çiyim Taş (Amanbaeva-Suleymanova ve diğ., 2011; Özgül, 2022) Çolpan Ata (Amanbaeva- Suleymanova ve diğ. 2011), Örnok (Çjan So Ho- Çarginov ve diğ., 2011; Ceylan, 2022) ve Koçkor'un (Tabaldiyev-Coldoşev-Çınarbek, 2003; Ceylan N, 2022) yanı sıra literatüre girmemiş pek çok kaya resim alanının olduğu düşünülmektedir. Bunların içinde Saymalıtaş ritüel alanı, dünyadaki en özel kaya resim alanlarından biridir. Yaklaşık olarak 10 bin taşın üzerinde 100.000'e yakın resim barındıran kaya resim alanı, bu tür araştırmalar bakımından adeta bir laboratuvar görevi görmektedir (Ceylan, 2018; Ceylan, 2022).

Genelde Orta Asya ve özde Kırgızistan kaya resimlerinde; savaşan insan figürlerini, arabalı çadır tasvirleri, başları maskeli ve kuyruğu düğümlü, püskül süslemeli at tasvirleri, geyik, dağ keçisi, kurt, köpek, deve ve yılan gibi sembolik ve mitolojik anlamları olan hayvanlarla ilgili kompozisyonları görmek mümkündür. Bu kompozisyonları Proto Türklerin göç güzergahlarında ve Anadolu'da da görmek olasıdır (Ceylan, 2002; Ceylan, 2015; Ceylan N, 2016; Günasdı, 2016; Üngör, 2016; Karageçi, 2016; Bingöl, 2016; Ceylan, 2018; Özgül, 2021).

Kaya resimlerinde sıkça kullanılan tasvirlerden bir tanesi de at figürüdür. Türk lehçelerinde "at", "yılık", "çılığ", "cılığ" şeklinde ifade edilmiştir. Tarih boyunca konar-göçer Türk boylarında at yetiştiriciliği ekonomik hayatın önemli bir parçasını oluşturmuştur (Belek, 2015; Durmuş, 2021) Yazılı ve arkeolojik kaynakların yanı sıra kaya resimlerindeki at tasvirleri eski Türklerin atlı bir kültür oluşturmalarındaki başarılarını ortaya koyan bulgular olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte atın ne zaman evcilleştirildiği ve eğitildiği konusunda bilim dünyasında tartışmalar hala devam etmektedir. Atın evcilleştirilmesi şüphesiz tarih öncesi toplulukların en önemli başarılarından biridir. Bu hayvanların evcilleştirilmesinin kökenleri ve gelişimi hakkındaki bilgiler, önemli kültürel değişimlerin kökenleri hakkındaki tartışmaların önemli bir parçasıdır. At evcilleştirmenin ilk aşamaları ve bu sürecin Eneolitik ve Erken Tunç Çağı toplulukları üzerindeki etkisi, bu dönemin kilit araştırma sorunlarından biridir (Skrzyniecka, 2014).

Bozkırda at, evcilleştirilmeden çok daha önce besin kaynağı olarak ve belki de ritüel bağlamda önemli bir rol oynamıştır (Anthony-Brown, 2000). Mezolitik ve Erken Neolitik dönemde atların iskelet kalıntıları arkeolojik alanlardaki tüm hayvan kemiklerinin yaklaşık %40'ını oluşturduğu araştırmalardan bilinmektedir (Skrzyniecka, 2014). Avrasya Kıtası'nda

¹ Evcil hayvan ve bitki kullanımının erken bölgesel tarihini aydınlatabilecek katmanlı, çok bileşenli bir mağara olan Chegirtke Mağarası en az iki odayı içermekte ve Erken Holosen, Geç Neolitik ve Tunç Çağı (M.Ö. 2100 civarı) kültürel bileşenlerine ait bulgular içermektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: (Taylor-Svetlana ve diğ., 2019)

Mezolitik ve Erken Neolitik Çağ’da yabancı hayvanların yakalanabildiğini, evcilleştirilebildiğini ve hatta binicilik için ya da doğrudan besin kaynağı olarak kullanılabildiğini belirtmek gerekir. Evcilleştirme süreci, insanlar tarafından atların üreme ve üreme süreçleri üzerinde uygulanan ve evcilleştirilmiş örnekleri yabancı atalarından ayıran genetik, morfolojik, davranışsal özelliklerin vb. gelişmesine yol açan bir kontrol durumu olarak tanımlansa da insanlar tarafından saygı duyulan ve at ile sahibi arasında duygusal bir bağla sonuçlanan mülkiyet hakkını vurgulamak gerekir. Arkeolojik kayıtlarda atların binicilik, çekiş gücü veya besin kaynağı olarak kullanımını belirleme girişimi, bu hayvanların yetiştirilmesine ilişkin en eski kanıtların araştırılmasına dayanır. Bu noktada ek olarak kaya resimlerindeki bazı at tasvirlerindeki at-egiticiliği sahnelerinin bu tür araştırmalara destek sağlayabileceği gözden uzak tutulmamalıdır (Levine, 2012).

Atın evcilleştirilmesinin kökenleri üzerine yapılan araştırmalar için en yeni bulgulardan biri, Kuzey Kazakistan’daki Botai-Tersek Kültürü’nün (MÖ 3700-3100) kanıtlarıdır. Bu kültür, en iyi dört arkeolojik alanla temsil edilmektedir; Botai, Krasnyi Yar, Vasilkovka ve Roshchinskoe’dır (Skrzyniecka, 2014).

Atların kullanım amacı hakkındaki arkeolojik bulgular Afenasyeva Kültürü’ne kadar gider. Afenasyeva kurganlarından elde edilen bilgiler atların hem çekiş aracı olarak hem de besin kaynağı olarak kullanıldığına işaret eder. Ayrıca bazı kurganlarda rastlanan araba kalıntılarının da bu dönemde atın iyice insan hayatının bir parçası olduğunu ve at yetiştiriciliği ve eğitimi konusunda önemli mesafeler alındığını ortaya koymaktadır. Orta Asya’da atların MÖ III. binden itibaren Altaylar’da yük hayvanı olarak da kullanılmış olabileceği konusunda yapılmış çalışmalar da mevcuttur (Toraman, 2018).

Andronovo Kültürü ile beraber Orta Asya bozkırlarında at ve demirin etkin bir şekilde kullanılmaya başlaması sosyal ve iktisadi hayatta hızlı gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Proto Türk kültürü daha egemen ve yayılcı bir güç olarak bozkırlara hakim olmaya başlamıştır (Tarhan, 1970). Atın etkin olarak kullanıldığına dair bu döneme ait kaya resimlerinde ata koşulan dikdörtgen-oval şeklindeki savaş arabalarının varlığı, Andronovo Kültürü’nde atların binek ve yük hayvanı olarak kullanıldığına dair açık işaretlerdir (Toraman, 2018). Yenilenen tasvirlerde savaş arabalarının varlığı aynı zamanda atın bu dönemde artık savaş aracı olarak kullanıldığını da göstermektedir. Yine Saymalıtış kaya resimlerinde atın hem bir binek hem de bir çekiş aracı olarak kullanıldığına dair tasvirler bulunmaktadır (Tashbayeva, 2001).

Atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak kullanılması, Türklerin kültür ve uygarlığının önemli bir aşama kazanmasına yol açmıştır. Atın hızlı, açlığa karşı ve dağ silsilelerini aşmaya dayanıklı ve pratik olma özelliği sayesinde Türkler geniş sahalara yayılmasını sağlamıştır. Atın bütün Türk boyları için hayati önem taşıması, çok eski dönemlerde at koşum kültürünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Hatta zamanla insanların at ile olan ilişkilerinin artması atlara binme tekniğini de geliştirmiştir. İnsanlar, Demirçağı ile beraber artık at sırtında yay çekerek ok atma tekniğini ve hareketli saldırma gücünü de geliştirmeye başlayacaklardır. (Belek, 2008).

Konar-göçer Türk boylarında atın, sadece binek hayvanı olarak ekonomik hayatta yer almakla kalmadığı, aynı zamanda kültürel hayatta da önemli bir yer tuttuğu görülür. Tören ve şöenlerde, atın rolü her zaman ön plana çıkar ve toplumun dikkatini çeker. Törenlerde, özellikle at yarışlarında cins atlar bulunur ve onlar bu tür şenliklerin daha eğlenceli geçmesinde büyük rol oynarlar. Bu atlar, diğer atlara göre daha yetenekli, hızlı veya iyi yürüyüşlü olurlar. Her ne kadar cins olsalar da bu atların belli bir eğitimden geçmesi gerekir. Bu sebeple, yarış atlarını “seyis” denen özel bir bakıcı eğitir. Bu eğitici; onları düzenli bir eğitime tâbi tutarak, diğer atlara göre bunların yeteneklerini geliştirmeye çalışır. Seyisler, rahvan yürüyüşlü ve yarış atlarına verdikleri eğitimin niteliğine göre, kendi boylarının itibarlarının yükselmesine de hizmet ederlerdi.

2021 ve 2022 yıllarında başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında

Saymalıtış ve Beş Taş Koro bölgesinde daha önce tespiti yapılan kaya resim tasvirlerine ilaveten “at yetiştiriciliği-at eğitimi” temalı kaya tasvirlerini de tespit ettik. Bu alanlarda yapmış olduğumuz incelemelerdeki kaya resimlerinin özelliği: Erken Tunç Çağı’ndan itibaren kronolojiye uygun bir şekilde dağılım gösteren kaya resimlerindeki at yetiştiriciliği-at eğitimi tasvirlerinin bölgenin kurganlardan elde edilen at yetiştirme kronolojisine uygun bir şekilde karakterize edilmesidir.

Pano I-Saymalıtış At Eğitimi Tasviri: Saymalıtış kaya resimleri dünyanın en zengin kaya resim alanlarından biridir. Unesco Kültür Mirası Listesi’ne dahil olan bölgede yaklaşık olarak 10.000 taşın üzerinde yüz binin üzerinde resim tespit edilmiştir (Foto II-III-IV). Bu resimlerin çoğu Erken Tunç Çağı’ndan itibaren Demirçağ ve Ortaçağ boyunca yapılmış olan resimler olup, konar-göçer yaşamı sembolize eden tema ve kompozisyonlardan oluşur (Tashbayeva, 2001). Resimler ilk olarak 1902 yılında Türkistan Amatör Arkeoloji Derneği üyeleri tarafından keşfedilmiş ve Türkistan Amatör Arkeoloji Derneği üyesi I. T. Poslavskiy tarafından aynı yıl bir rapor haline getirilmiştir. 1950’li yıllarda A. N. Bernştam, Saymalıtış ritüel alanının konum-coğrafi tanım ve boyutlarını kapsamlı bir şekilde karakterize ederek resimlerin konularını ve tarzını tanımlamıştır. Aynı zamanda A. N. Bernştam bu petroglif kompleksinin tarihlendirilmesi konusunda önemli çalışmalar yürütmüştür (Pomaskina, 1975).

(Foto II) Saymalıtış Genel Görünüm

(Foto III) Saymalıtış Yüzey Araştırması 2021

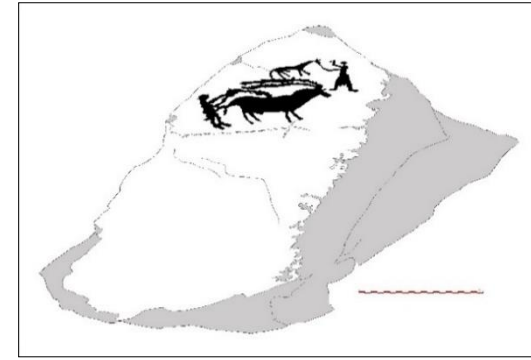

(Foto IV) Saymaltaş-Atlar

Saymalı-Taş kaya resimleri, Celalabad’ın 120 km kuzeydoğusunda, Fergana Sıradağlarındaki Kugart Nehri’nin üst kısımlarında yer almaktadır. “İşlemeli” veya “Desenli Taşlar” anlamına gelen Saymaltaş deniz seviyesinden yaklaşık olarak 3200-3750 m yükseklikte yer almaktadır (Pomaskina, 1975; Tashbayeva, 2001). Bölgedeki kaya resimleri Erken Tunç Çağı’ndan itibaren yakın döneme kadar değişen tarihlerde yapılan resimlerden oluşur. Saymaltaş’taki at yetiştiriciliği ve eğitimiyle ilgili en ilginç ve önemli sahnelerden biri savaş arabaları olarak yorumlanan tasvirlerdir. Bu tasvirleri çift sürme olarak yorumlayan ilk araştırmacılardan sonra Ya. Şer bunları mitolojik sahneler olarak tanımlamıştır (Sher, 1978-1980). Tasvir edilen arabalar basit arabalar ya da sabanlar değil, kutsal savaş arabalarıdır ve dağ keçisi ve yaban öküzü ya da eşek ve yaban öküzü, daha seyrek olarak da at ve yaban öküzü gibi çiftleştirilen hayvanların türlerindeki farklılık bu varsayımı kanıtlamaktadır. Çünkü gerçek hayatta bu tür kombinasyonlar pek mümkün değildir. 2021 yılına gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasında tespit ettiğimiz “at eğitme sahnesi” Saymaltaş’ın Erken Tunç Çağı petroglifleri ile aynı özellikleri taşımaktadır (Foto V-Çizim I-II).

(Foto V) At Eğitme Tasviri

Çizim I

Çizim II

Resmin Yorumu: Resimde iki adet tasvir yer almaktadır. Biri, öndeki (at eğitmeni olarak da nitelendirebileceğimiz) insanın ata sağ eliyle muhtemelen ot (besin?) vererek sol eliyle de atın yüzüne doğru komut verircesine/sakinleştirircesine yapmış olduğu işaretten oluşan resimdir. Resimdeki insan oldukça düzgün duruşlu, ayakta ve yan profilden çizilmiştir. İnsan, sol kolu bükülmeden düz bir şekilde çizilmiş, eli koluna kıyasla daha uzun ve düz bir şekilde tasvir edilmiştir. Sağ eli de yine düz bir şekilde dirsekten kırılmadan çizilmiş ve elinde bir yiyecek (ot-besin-veya başka bir madde) ile tasvir edilmiştir. Sol eli ile ata adeta komut verircesine bir eda ile işaret veren insanın ayakları iki yana ve açık bir şekilde betimlenmiştir. Burada çizimci, yan profilden baktığı zaman temayı gördüğü şekilde tasvir etmiş; ya da halusinojenik veya entoptik bir düşünceyle temayı tasvir etmiştir. Kazıma-vurma tekniği kullanılarak yapılan çizimde atın dört ayağı da belirgin ve orantılı bir biçimde çizilmiştir². Ön ve arka ayak uzunlukları hemen hemen aynıdır. Kuyruğu belirgin bir biçimde çizilen atın cinsel organı da çizilmiştir. Çizilen atın kulakları dik bir şekilde tasvir edilmiştir. Atın boyun ve cidago yüksekliği bölgenin at anatomisi ile örtüşmekle beraber bazı farklılıklar da barındırmaktadır. Bununla birlikte atın boyun kısmı oldukça uzun çizilmiş, sırt ile boyun arasındaki yükselti farkı neredeyse yok denecek kadar az

² Kaya resimlerinde çok kullanılan tekniklerden biri de gagalama (pecked) yöntemidir. Genellikle Orta Asya kaya resimlerinde Erken Tunç Çağı’ndan itibaren görülen bu teknikte sert bir cisim ile (tunç-demir veya benzeri) bir aletle kaya yüzeyinde nokta vuruşlar yapılarak elde edilen bir tür çizim tekniğidir. Bu teknikte çizilen resmin konturları belirgin ve iç yüzeyler dolgundur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkn: (Jillian Huntley, Lynley A. Wallis ve diğ. 2020)

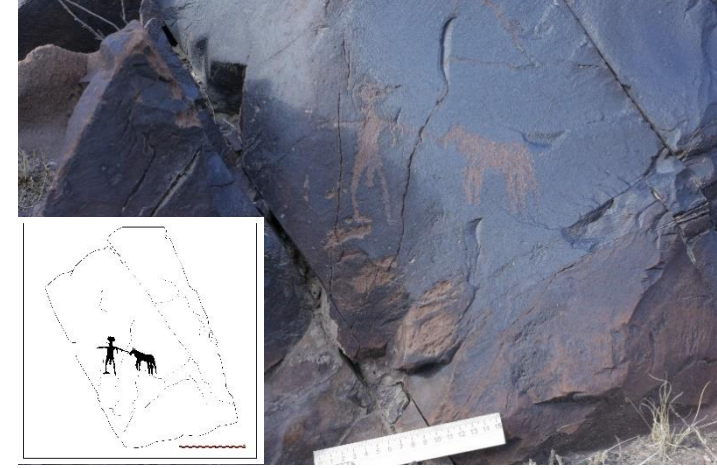
bir orantı ile tamamlanmıştır. At eğitimi olduğu düşünülen çizimin hemen altında ise boynuzları arkaya doğru oldukça uzun bir şekilde çizilmiş bir geyiği kuyruğundan yakalamış bir şekilde insanın elindeki bir nesne ile hayvanı terbiye edişi resmedilmiştir.

Pano II-Beş Taş Koroo At Eğitimi Tasviri: Kaya resimleri, Kırgızistan’ın Narın bölgesinin Koçkor ilçesine bağlı Beş-Taş-Koroo adıyla bilinen dağlık bölgede yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2000-2100 m yükseklikte yer alan bölgedeki ilk yüzey araştırmaları 1991-1992 yılları arasında Kırgız Milli Üniversitesi tarafından başlatılmış olup, kazı çalışmaları arkeolog Kubatbek Tabaldiyev tarafından yürütülmüştür (Tabaldiyev-Soltobayev, 1993). Beş-Taş-Koroo Paleolitik dönemden itibaren Tunç-Demir, İskit-Türk dönemlerinde sürekli yerleşim görmüş, konar-göçer kültürün arkeolojik miraslarına ev sahipliği yapmıştır. Petroglif, kurgan, taş baba (taş heykeller), balbal, eski meskenler, taş koroo denilen avullar gibi zengin arkeolojik eserleri barındıran bölge, aynı zamanda İpek yolu’nun tali güzergahları içinde yer almaktadır. Kaya resimlerinde, pek çok tasvirin yer aldığı temalar içinde dağ keçisi ve dans yapan şaman/kamların tasvirleri dikkat çekmektedir. Dağ keçilerinin yay ile avlandığı sahneler avcı-toplayıcı hayatın izlerini yansıtır (Tabaldiyev-Hudyakov, 1999). Beş-Taş-Koroo kaya tasvirlerinde at ve at terbiyesi ile ilgili sahnelerin görülmesi Proto-Türklerin sosyal, ekonomik ve kültür tarihinin genel manada atlı konar-göçer bir kültüre dayalı olarak geliştiğini gösterir.

Beş Taş Koroo Kaya resimlerinde iki adet at eğitimi ile ilgili tasvir yer alır (Foto VI-Foto VII-VIII, Çizim III-Çizim IV). Resimler bazalt kayanın üzerine çizilmiştir. Foto VI’da A kayası olarak gösterilen kayanın üst kısmı tahrip olmuştur. B kayasının ise üzerindeki çatlak ve korozyona rağmen daha düz olduğu ve resim yapmak için oldukça iyi bir seçim olduğu görülmektedir.

(Foto VI A Kayası-Çizim III)

(Foto VII B Kayası-Çizim IV)

(Foto VIII)-Beş Taş Koroo Genel Görünüm

Resimlerin Yorumu/A Kayası: Resimlerde Saymalıtaş’ta olduğu gibi pecked/gagalama yöntemi kullanılmıştır. A kayasındaki resimde insan sol eli aşağı doğru düz bir şekilde tasvir edilmiştir. Sağ eli ile ata besin verir şekilde profilden çizilen resimdeki dikkat çekici unsur, insanın sanki daha ürkek bir haldeki duruş pozisyonudur. Normalde bu tür atın terbiye edilişi tasvirlerinde insan daha etkin ve hâkim durumda resmedilirken, burada hem sol elin arkaya doğru çekimser bir şekilde duruşu hem de at ile insan arasındaki mesafe dikkat çekicidir. Atın dört ayağı da olduğu gibi çizilmiş, kuyruğu uzun bir şekilde hatta ayaklarından biraz daha uzun çizilmiştir. Atın kulakları hafifçe arkaya doğru ve dik bir şekilde tasvir edilmiştir. Ön profilden çizilen at eğitim sahnesindeki en önemli detaylardan biri atın cidagosunun yüksek olarak çizilmesidir. Resimde ayrıca at tasvirinin altında geyik boynuzlarını andıran tanımlanamayan bir şekil de yer almaktadır.

B Kayası: B kayasında, insan sol elini açmış olarak ata bir besin verirken; sağ eli ise sol eli ile aynı hizada açık bir şekilde tasvir edilmiştir. Atın kulakları A kayasındakine göre daha kısa hatta yok denecek kadar kısa çizilmiştir. Atın ayakları ve kuyruğu olduğu gibi tasvir

edilmiştir. Kuyruk kısmı ayaklar ile aynı mesafe ve ölçüde resmedilmiştir. Atın gövde ve ayak kısımlarındaki nokta vuruşlardaki boşluklar dikkat çekicidir. Atın cidagosu A kayasındakine göre biraz daha yüksektir. İnsanın sol elinde kol kısmında bir nesnenin varlığı dikkat çekicidir. Bu nesnenin bir eğitim aracı mı yoksa başka bir şey mi, tam olarak anlaşılamamaktadır. Atın ön sol ayağı az bir farkla öne doğru hamle yapar gibidir. İnsan tasvirinde A kayasından farklı olarak cinsel organ da belirgin bir şekilde çizilmiştir. Ön profilden çizilen sahnede sanki insan hem atı eğitiyor hem de ön tarafa yani sağına doğru ileriye hamle yapar gibidir. Her iki resmin de temel noktası: hareketli bir sahneyi yansıtmaya ve at ile insan arasındaki duygusal ilişkinin kültürel bir gelişmeyi gösteren bir imge haline gelmiş olmasıdır.

Sonuç

Her iki kaya resim alanında tespit ettiğimiz resimlerdeki at eğitimi sahneleri, Kırgızistan’daki MÖ III. Binden itibaren atın evcilleştirildiği tarihi kronolojik bilgiyi destekler niteliktedir. Bildirinin başında da ifade edildiği gibi MÖ II. Bin’den itibaren Andronovo Kültürü’nün yayılım alanına giren Kırgızistan’da Proto Türklerin atı evcilleştirip onunla bütünleşmeleri kaya resimlerine de yansımıştır. Başlangıçta bir besin aracı olarak tüketilen at, daha sonra yük aracı ve binek aracı olarak kullanılmıştır. Kazakistan’daki Botai ve Tersek Kültürü’nden bildiğimiz atın evcilleştirilmesine dair arkeolojik ve genetik kanıtlara ilaveten kaya resimlerindeki at eğitimi sahnelerinin de varlığı bu dönemde bozkırdaki demografik hareketlenmeyi de yansıtır. Özellikle at ve demirin birlikte kullanımının güçlü bir yansıması olan Andronovo toplulukları Abakan’dan başlayarak bütün Orta Asya’da güçlü bir yayılım alanı bulmuştur.

Saymalıtaş ve Beş Taş Koroo kaya resimlerindeki at eğitimi sahnelerinde öne çıkan unsur, her iki bölgedeki mesafeye rağmen her üç sahnede de insanların daha önceden bilinen bir durumu sanata aktarmaları olmuştur. Bu da bize bu sahnelerin rutin bir eğitim sahnesi olduğunu ve sanılanın aksine bu bölgedeki at eğitimciliğinin daha önceden bilindiğini anlatır. Eğer bu sahne daha önce tekrarlanmayan bir sahne olsaydı ya da vahşi bir atın terbiye edilmesinin resmedilişi sahnesi olsaydı daha kalabalık insan grupları ve bir ritüel eşliğinde bu eğitimin yapılacağı düşünülebilirdi. Bu yüzden resimlerdeki temadan da anlaşılacağı üzere resimlerde sadece iki unsur var: biri insan, diğeri de at. Resimlerden bu atların ne amaçla eğitildiği sonucunu çıkarmak zordur. Saymalıtaş kaya resimlerinde yapılan bazı çalışmalarda da belirtildiği gibi atlı arabalara koşulan atlar gibi seçilmiş de olabilir, bireysel olarak bir binek aracı olarak seçilmiş de olabilirler.

Kırgızistan topraklarındaki antik sanatın kökeni ve gelişimi ile sakinlerinin dini gelenekleri ve inançları ile bağlantılı birçok sorunun çözümü, Saymalıtaş’ın gizemli kaya sanatında aranmalıdır. Çünkü burası Hint-Avrupa kültürü teorisyenlerinin savunduğu Hint-Aryani yerleşikleri (tarım toplumları) ile bozkır Türk tarih tezini savunan Türk tarihçilerinin sık sık karşı karşıya geldikleri bir yerdir. Bu bölgedeki hareketli hayvan sahneleri başta olmak üzere daha sonraki yıllarda Türk kültüründe sıkça kullanılan semboller ve damgaların proto tiplerinin olduğu Saymalıtaş, Ön Türk diye isimlendirdiğimiz konar-göçer boyların uzun yıllar içinde kültür ve sanatlarını şekillendirdikleri bir ritüel alanı olma özelliği taşımaktadır. Bu ritüel alanı içinde özel bir yeri olan at ve onun eğitimi sahnesi ise konar-göçer Türk boylarının çok eski çağlardan beri at ile olan yakın ilişkisini ortaya koyar.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, Kırgızistan’daki kaya resimlerinde öne çıkan unsurlardan biri olan at yetiştirilmesi ve eğitilmesi tarihsel kronolojiye uygun olarak gelişmiştir. Erken Tunç Çağı’ndan başlayarak Demirçığ-İskit-Hun ve Göktürk dönemi kaya resimlerinde de görüleceği üzere atın eğitimi giderek gelişmiş, Göktürkler döneminde at üstünde geriye doğru ok atan süvari tasvirleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı Döneminde at yetiştirmeleri için Kırgızistan’dan bazı boylar Anadolu’ya götürülmüştür. Konya yöresine yerleştirilen bu boylara “Atçekenler” tabiri kullanılmıştır. Günümüzde Konya bölgesinde bu boydan gelenlerin bir

kısımının soy adı “Atçekenler”dir (Karadeniz, 2017).

Bugün Türk boylarının yaşadığı coğrafyalarda geleneksel sporlar olarak oynanan Gökbörü-Atlı Okçuluk-Atlı Cirit-Çevgan ve benzeri oyunların tamamındaki at eğitimi ve terbiyesinin kökleri MÖ III. Bin yıldaki atın bozkır hayatında insanla bütünleşmesine kadar dayanır. Son yıllarda bu alanda yapılan DNA, genetik ve antropolojik çalışmalara ilaveten kaya resimlerinde ortaya çıkan çalışmalar, atlı sporlardaki atın sosyo-kültürel değerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Geçmişte olduğu gibi bugün de başta Kırgızistan olmak üzere; Kazakistan, Moğolistan, Özbekistan, Altay ve Tuva’da atın hem bir besin olarak tüketilmesi hem cenazelerde bir ritüelin parçası olarak kurban edilmesi, hem de sanatsal objelere figür olarak yansması, bozkırlarda binlerce yıldır süregelen Türk kültürünün modern zamanlara taşınmasından başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

- Abdykanova, A. (2019). “New Discoveries About Ancient Naryn, Research”. *Paper*, 1-22, (University Of Central Asia).
- Amanbaeva, B.-Suleymanova, A.- Zholdoshev, C. (2011). “Rock Art in Kyrgyzstan”. *Rock Art in Central Asia A Thematic Study*, (Ed. Jean Clottes), Paris.
- Anthony, D. W.-Dorcas R. B. (2000). “Eneolithic horse exploitation in the Eurasian steppes: diet, ritual and riding”. *Antiquity*, 74, 75-86.
- Belek, K. (2008). Kırgızlarda At ve At Kültürü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bişkek.
- Belek, K. (2015). “Eski Türklerde At Ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)”. *Gazi Türkiyat*, Bahar (16), 111-128.
- Bingöl, A. (2016). “Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (39), 347-355.
- Ceylan, A. (2002). “Anadolu’daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası”. *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, Ankara, s. 425-429.
- Ceylan, A. (2015). “Çıldır Başköy Kaya Resimleri”. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* (BELGÜ), Sayı: 2, 7-29.
- Ceylan, A. (2018). “Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri”. *XVII. Türk Tarih Kurumu Kongresi Ankara: 15-17 Eylül 2014*, Cilt I, Ankara, 155-206.
- Ceylan, A. (2022). *Doğu Anadolu’da Erken Dönem Türk İzleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ceylan, A. (2022). “Kırgızistan Örnök Kaya Resimleri”. *XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim*, Ankara, (Baskıda).
- Ceylan, N. (2016). “Yağlıca Kalesi’nde Yılan Figürü ve Türklerde Yılan Simgesi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (39), 409-421.
- Ceylan, N. (2022). “Kırgızistan Koçkor Kaya Resimleri”. *XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim*, Ankara, (Baskıda).
- Çjan So Ho- Çargımov, T.T.-Soltobayev, O. A.-Coldoşov, Ç.M. (2011). Petroglyphs in Central and Eastern Kyrgyzstan.
- Durmuş, İ. (2021). “Türk Kültür Çevresinde At”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1,1-12.
- Giedre, M. M.-Tabaldiev, K.-Hermes, T. -Ananyevskaya, E.-Grikpedis, M.-Luneau, E.-Merkytea, I.-Rouse, L. M. (2019). “High-Altitude Agro-Pastoralism in the Kyrgyz Tien Shan”. New Excavations of the Chap Farmstead (1065–825 CAL B.C.). *Journal of Field Archaeology*, Trustees of Boston University, 1-17.
- Günaşdı, Y. (2016). “Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları”. *SUTAD*, Bahar (39), 391-407.
- Huntley, J.- Lynley A. W.-Birgitta, S.-Karlka, N. A. C.,-Davis, A. (2020). “A multi-technique

- approach to contextualising painted rock art in the Central Pilbara of Western Australia: Integrating in-field and laboratory methods”, *Quaternary International*, 1-22.
- Karadeniz, B. H. (2017). “Atçeken Oymaklarının Menşei, Etnik Durumları, Boy ve Aile Yapıları”. *III. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi*, İstanbul, 52-67.
- Karageçi, M. (2016). “Doğu Anadolu Kaya Resimlerindeki Süvari Tasvirleri”. *IV. Uluslararası Türk Şöleni, Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum, 551-561.
- Levine M. (2012). “Domestication of the horse”. (ed. In N. A. Silberman), *The Oxford companion to archaeology*, New York: Oxford University Press, 15–19.
- Özgül, O. (2021). “Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri”. *Belleten*, 85(304), 781-818.
- Özgül, O. (2022). “Kırgızistan/Issık Göl-Çiyim Taş Kaya Resimleri”. *XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim*, Ankara, (Baskıda).
- Pomaskina, G. A. (1975). *Kogda bogi byli na zemle...* (Naskalnaya galereya Saimaly-Tasha), Kyrgyzstan: Frunze.
- Skrzyniecka, W. (2014). “The problem of horse domestication. Selected issues”. *Analecta Archaeologica Ressorviensia*, V, 9, 299-325.
- Şer, Y. A. (1980). *Petroglifi Sredney i Tsentralnoy Azii*. Moskova.
- Tabaldiyev, K.-Coldoşev, Ş.-Çınarbek, M. (2003). “Obraztsı İzobrazitel’noy Deyatel’nosti Drevnetyurkskih Plemyon Tenir-Too”. *Sosyal Bilimler Dergisi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları*, S. 8, 111-136.
- Tabaldiyev, K.-Hudyakov, Y. S. (1999). “Drevnetyrkskiy Pamyatnik Beş-Taş-Koroo”. *Pamyatniki Kul’turı Drevnih Tyurok v Yucnoy Sibirii i Tsentral’noy Azii. Sbornik Nauçnih Trudov*. Novosibirsk, No. 3. S, 55-82.
- Tabaldiyev, K.-Soltobayev, O. F. (1993). “İssledovaniye Pamyatnika Beş-Taş-Koroo”. *Tezisi Dokladov Nauçnoy Konferentsii Professorsko-Prepodavatel’skogo Sostava İstoriçeskogo Fakul’teta*. Bişkek, 25-27.
- Tarhan, M. T. (1970). “Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi”, *Tarih Dergisi*, 24, 17-32.
- Tashbayeva, K. (2001). *Petroglyphs of Kyrgyzstan, Petroglyphs of Central Asia*. Bishkek.
- Taylor, W.T.T.- Shnaider, S.-Spengler, R. ve diğ. (2019). “Investigating ancient animal economies and exchange in Kyrgyzstan’s Alay Valley”. *Antiquity*, 93 (367), e2, 1–5.
- Toraman, A. (2018). *Arkeolojik Veriler Işığında Altaylarda At Koşumları ve Savaş Aletleri (İlk Zamanlardan IX. Yüzyıla Kadar)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Üngör, İ. (2016). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereçi Kaya Resimleri)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 357-370.

ИЛИМИЙ БАЯНДАМАЛАР / BİLDİRİLER / SCIENTIFIC REPORTS

КҮЛҮК ТАНДОДОГУ, БАГУУДАГЫ ЖАНА ТАПТООДОГУ КАТАЛАР (XIX кылымдын акыры - XX кылымдын башы)

Түлөбаев А. З.* Гүлназ Аскарбек**

*в. и. д., профессор, Ветеринария факультети, Кыргыз-Түрк Манас университети,
Бишкек, Кыргызстан askarbek.tulobayev@manas.edu.kg

**докторант, Коомдук илимдер институту, Кыргыз-Түрк Манас университети,
Бишкек, Кыргызстан gulnaz.askarbek@manas.edu.kg

Аннотация: Кыргыз элинде күлүк тандоо, багуу жана таптоо боюнча саяпкерлердин өзгөчө ыкмалары калыптанган. Үйрөнчүк саяпкерлер, кээде тажырыйбалуу саяпкерлер жана ошондой эле чабандес тарабынан дагы күлүк тандоо, багуу жана таптоо учурларында кээ бир жеңил жана орчундуу каталар кетирилген. Кыргыз саяпкерлеринин салттуу күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталар бүгүнкү күнгө чейин изилдөөгө алынган эмес. Ошондуктан макалада кыргыз саяпкерлеринин XIX кылымдын акырындагы XX кылымдын башындагы салттуу күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталар бүгүнкү күнгө чейин изилдөөгө алынган эмес. Ошондуктан макалада кыргыз саяпкерлеринин XIX кылымдын акырындагы XX кылымдын башындагы салттуу күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү төмөндөгү каталар аныкталды: 1. Күлүккө камчы салуу. 2. Күлүк тандоону кеч баштоо. 3. Ат чабышка чабылуучу күлүктү көк бөрүдө колдонуу. 4. Күлүктү ашыкча семиртүү. 5. Күлүктүн ашыкча арыкташы. 6. Күлүктүн денесин терден тазалоодогу, укалоодогу каталар. 7. Күлүктүн туура багылбай калышы. 8. Чабандестин каталары. Ат таптаган саяпкерлер дагы, күлүк аттарды сынаган сынчылар дагы күлүктөрдүн табын байкап, каталарын баалап, туюшкан, бул маалыматтарды бекем сакташкан. Саяпкерлердин каталарын, сынчылар жашырбай эле күлүк ээлерине, саяпкерлерине айтып беришип, керек болсо катасын оңдоо жолдорун дагы үйрөтүшкөн.

Ачык сөздөр: ат чабыш, саяпкер, күлүк таптоо, ат оюндары.

Mistakes in the Selection, Care and Training of a Horse (end of the 19th century, beginning of the 20th century)

Abstract: The Kyrgyz have developed special methods of riders for choosing, caring for and taming horses. There are some minor and critical mistakes made by beginners, sometimes experienced and even professional racers when choosing, caring for and training horses. Errors associated with the traditional methods of selection, care and training of horses by Kyrgyz breeders have not yet been studied. Therefore, the article presents the mistakes of the Kyrgyz breeders of the late 19th and early 20th centuries, associated with the traditional methods of choosing, caring for and taming horses. Research was carried out in scientific and Internet sources. As a result of the study, the following errors were identified related to the methods of selection, care and training of horses of the late 19th and early 20th centuries by Kyrgyz breeders: 1. Whipping a horse with a whip. 2. Late start of selection. 3. The use of a horse at the games kok boru. 4. Excessive weight gain. 5. Excessive weight loss. 6. Mistakes when cleaning and massaging the body of a horse. 7. Improper care of the horse. 8. Errors of the rider. Both grooms and critics who analyze racehorses watched their performances, assessed their mistakes and kept this information firmly. Critics did not hide the mistakes of the breeders and told the owners of the horses and the riders themselves about them, and if necessary taught them to correct their mistakes.

Keywords: at chabysh (traditional horse racing), sajakker (breeder, trainer-trainer of horses), preparation of horses for a horse racing, horse games.

Киришүү

Үч миң жылдык тарыхы бар кыргыз эли негизинен көчмөн турмуш өткөрүп, жашоо-тиричилиги малчылыкка тыгыз байланышса, оюн-зооктору салттуу ат оюндары менен жыйынтыкталган – *тай чабыш, кунан чабыш, ат чабыш, жорго салыш, эр сайыш, оодарыш, көк бөрү (улак тартыш, торпок тартыш) ж.б.*

Узак жылдар аралыгында кыргыз элинде күлүк тандоо, багуу жана таптоо боюнча саяпкерлердин өзгөчө ыкмалары дагы калыптанган (Омурзаков, Тологенов, 1980; Акмолдоева, 1989; Чоко тегин, 2013; Азизбаев, 2015: 45; Belek, 2015: 112; Айдаркулов, Анарбекова, 2018: 32; Turkmen, Belek, 2020: 194).

Атты таптаганда бир нече ыкма менен даярдыгы билинген (Саралаев, Азизбаев, 2019): тери калган-калбаганы; денедө май калбаганы (күлүк семиз болбойт); денеси

булчундуу, көрктүү болушу; толук суутулушу. Ат чабыш учурунда кайсы бир начар тапталган, же табы жетпей калган болсо күлүктүн өлүп калышы да ыктымал. Андай өлүмдүн саяпкерлердин айтуусу боюнча негизги үч себеби болот: акча болгондуктан; өтө эттүү, семиздиктен; тери толук чыгарылбагандыктан.

Сынчылардын жана тажрыйбалуу саяпкерлердин ою боюнча жарышта жеңе турган аттарда төмөндөгүдөй белгилер болгон: ойноктоп, жулунуп, ала качып турушу; жүнү тикчийип, көздөрү алаңдап калышы; заарасы тунук болуп, жалпы абалынын жакшы сезилиши [Саралаев, Ашым, 2019].

Ошону менен бирге эле үйрөнчүк саяпкерлер, кээде тажырыйбалуу саяпкерлер жана ошондой эле чабандес тарабынан дагы күлүк тандоо, багуу жана таптоо учурларында кээ бир жеңил жана орчундуу каталар кетирилип келген.

Кыргыз саяпкерлеринин салттуу күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталар бүгүнкү күнгө чейин изилдөөгө алынган эмес. Ошондуктан макалада кыргыз саяпкерлеринин XIX кылымдын акырындагы XX кылымдын башындагы салттуу күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталары берилди.

Материалдар жана методдор

Изилдөөлөрдүн объектиси болуп кыргыз элинин ат чабышындагы салттуу системасы, предмети болуп күлүк тандоодогу, багуудагы жана таптоодогу салттуу билимдери жана ыкмалары саналды.

Изилдөөлөр илимий жана интернет булактарында жүргүзүлдү.

Кыргыз саяпкерлеринин XIX кылымдын акырындагы XX кылымдын башындагы күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталар боюнча топтолгон тарыхый-этнографиялык маалыматтар талданды.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы жана талкуулоо

Изилдөөлөргө ачык болгон фольклордук жана илимий маалыматтардын анализинин жыйынтыгында саяпкерчиликтин төмөндөгүдөй алгоритми ачыкталган (Түлөбаев, 2021):

1. Күлүк тандоо.
2. Күлүктү жаш-курагына жараша тарбиялоо.
3. Күлүктү багуу.
4. Күлүктү машыктыруу.
5. Күлүктүн терин алуу.
6. Күлүктү суутуу.
7. Күлүк таптоодогу ырым-жырымдар.

Кыргыз саяпкерлеринин XIX кылымдын акырындагы XX кылымдын башындагы күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталары саяпкерчиликтин жогорудагы алгоритминин негизинде баяндалды.

Жылкы баласы кулун-тай кезинде колго үйрөтүлүп, кунан кезинде туруктуу минилип, ал тургай ат чабышка дагы салына башталган.

Аргымак болчу жылкы баласы кулунунан эле билинген. Сыны, келбети, соорулары келишип, буттары эликтиндей түптүз шыңга келип, туяктары тегиз жерге тийип, түптүз мойну койкойот. Тумшугун ойдо көтөрүп, таноолорун кере, айлананы таңыркай карап, энесинин ууз сүтүн соруп, тойгон соң, төрт аягын бүкпөй ары-бери чуркап ойноп, коюн-колтугу жазыла, күн өткөн сайын ылдамдыгы да артат. Мүдүрүлүп жыгылары капарына келбей, анча-мынча аң-дөңдөн аярлабай аттап өтүп, жар-ташка келсе ойт берип энесинин кулагын жапыра тыйганына болбой шоктоно берет (Жетимишов, 2015: 72), баш сөөгүндө бир кесим эт жок, кийик баш, как элес, эки көзү булактын көзүндөй туптунук, ботону-кундай жайнайт, уяң жал, далысы билинбей келип өркөчкө жабышкан (Рыскулов, 1971).

Кунандын ат чабышта жарышка түшүшү боюнча бир мисал: ...Атактуу Шергазы

саяпкер жарышта жолдон жолугуп – бир чабдар кашка кунан баратат, даана күлүк, чабандеси саал кичирээк экен, жаштык кылып үзө чаап койбосо ошол кунан чыгат, дейт. Койчу Шеке! Аттан кантип кунан чыксын? А... балдар, кунандын кунаны бар... Жанынан күлүгү менен чаап өтүп бара жаткан Суртайга Шергазы кыйкырып калды – Айланайын балам!? Кунаның күүлүү экен, тизгининди жыя тарт! Каруусун кетирип аласың! Үзө чаппа?!... (Рыскулов, 1971).

Саяпкерлер күлүк атты таптаганда анын мүнөзүнөн, абалынан, сырткы көрүнүшүнөн жеңишке жетерин же жетпесин да билип коюшкан. Атактуу саяпкерлер, сынчылар таптоонун жетишгүү экенин же болбосо канча күн жетпей калганына дагы көздөрү жеткен.

Ошондуктан дээрлик көпчүлүк ат чабыштардын күнү-сааты, чабыла турган аралыгы так болбогондуктан, сынчы жана саяпкерлердин күлүктөргө берген купуя баасына жараша уюштуруучулар ат чабыштын мөөнөтүн жана аралыгын өздөрү билемдикке салып аныктап коюшкан. Мындай учурлар уюштуруучуларга тиешелүү күлүктөрдүн табына жараша болуп, митайымчылыкка жол берилген.

Мисалы, 1880-жылдары бугу манабы Мураталынын ашында, саяктын чиркей уругунан Кенжебайдын Арчатору деген аты чыгып, бирдин соңу Чыныбай Тилекмат уулунун күлүк жээрде аты келген. Ат чабыштын мурунку күнү аттардын баарынан тер алып жатканда, Кенжебай сындатып жүрүп, өз атынын чыгарын, Чыныбайдын аты экинчи болорун билген. Эгерде андай болбосо казак менен солто, сарбагыш кыргыздарынан барган кооптуу күлүк аттарды чаптырбаска бүткүл саяк менен бугунун манаптары жана байлары кеңешип токтотушмак (Солтоноев, 2003).

Ат таптаган саяпкерлер дагы, күлүк аттарды сынаган сынчылар дагы күлүктөрдүн табын байкап, каталарын баалап, туюп коюшкан. Бирок бул маалыматтарды бекем сактаганга аракет кылышкан. Ошондой болсо дагы, ар кандай варианттарды колдонушуп, тыңчылар аркылуу дагы маалымат алышкан.

Мисалы, 1886-жылдын сентябрь айынын башында Байсал атасы Байтик баатырга аш бермек болуп, чөйчөгү алда семирген Керкашка атын Шергазы саяпкерге бир айда табына келтирүү боюнча катуу тапшырма берет. Шергазы бир күндө экиден тер алып таптоого кирген. Эки күндөн соң ат чабылат дегенде, Байсал Керкашка аттын чөйчөгү бир аз гана жанганын көрүп, бул ат жарабай калыптыр деп бүтүм чыгарат. Шергазы саяпкердин аттан бир күндө эки тер алып, камыштын шабырлуу кара суусуна жана көк бедеге агыта берип, ич майын калтырбастан, сыртына тарттырып койгонун билбейт, күлүк ээси. Шергазы аттын бир гана кемчилиги калганын сезген менен так билбейт. Таластан келген Буурул аттуу саяпкер аттын бир гана жеринде табы калыптыр, аны Шергазы билбейт деп ойлойт. Имиш-имиштерди Шергазы дагы угуп, катасын билмекке бир боз баланы жаман кийиндирип, калп эле сөз укпас каңырыш кулак болгонсуп, буурул аттын ээси жаткан үйгө от жагымыш болуп, Керкашка тууралуу эмне айтса дароо айтып келүүгө тыңчылыкка жумшаган. ...Буурул аттуу саяпкер – Шергазы анык саяпкер экен, эч бир саяпкер бир айдын ичинде ыраңга семирген ат түгүл, бедеге байланган атты да тапка келтире албайт, өңгөсүндө сиркедей айып жок, аттын умасында азыноолак май калыптыр. Күн чукул калды, эртең ат чабылат, ал майды кетирүүгө 3-4 күн керек, дегенин тыңчы бала Шергазыга жеткирет. ...Шергазы Керкашка атты коштоп, Карасууга келип, атты намаз бешимден намаз куптага чейин сууга капталына чейин малынтып, байлап коюп, титиреп жыгыларында чыгарып келип, көк бедеден орточо жедирип, катуу тердетип, анан танапшырып койгон... (Солтоноев, 1993).

Дагы бир маалымат боюнча казактардагы ат чабышта... «...Шергазы саяпкер байлаган Керкашка аттын табы абдан жакшы экен... Шонун эки жеринде азыраак айыбы бар экен. Ошол эки айыбын оңдоп жиберсе, андан баш байгени эч кандай ат талаша

албайт. Бир айыбы туякта турат. Туягы таштуу жерге көп минилип кош эрин болуп калыптыр, бир аз сайга байлай коюп, туягын ийрилип, алдыңкы кош эрин болгон жерин алып таштап, туяктын илебин чыгарып койсо... Жана бир айыбы картасында катып калган тезеги бар окшоп турат... Картасындагы каткан тезекти эртең мененки сугарганда катуу желип барып, чукул бура тартып койсо тезеги ыргып кетет», дейт казак саяпкер. Бул сөздүн баарын тыңчы бала угуп, Шергазы саяпкерге жеткирет. «Туягын өзүм дагы билет элем, каткан тезеги бар экен дегени кандай сөз» деп, эртеси сугарганда катуу желип барып, чукул бура тартса, кашкадан томолок тезек ыргып кеткен экен. Керкашканы чубатууга салганда саяпкер казак көрүп алып «ой-бай ау түндө киши барып айтпаса, Шергазы менден артык саяпкер экен го» деген экен. Айткандай Керкашка эрөөлдө бир топ ыраак чыгып келген экен... (Солтоноев, 2003).

Ат таптаган саяпкерлердин кетирген каталарын, күлүктүн табын сынап көргөн кээ бир баамчыл сынчылар жашырбай эле күлүк ээлерине, саяпкерлерине айтып беришип, керек болсо катасын оңдоо жолдорун дагы үйрөтүшкөн.

Мисалы, Алайда уюштурулган бир ат чабыштын алдында Кожомкул саяпкер күлүгүнүн улам үргүлөй кетип турганын келгенде эле байкаган. Бирок ага көңүл бөлбөгөн, бирок астейдил сарсеп салса чындап эле айыбы бардай. Бир аксакал чабандес күлүктү көрүп: Кышында улакка чабылып, туяктары тебеленген экен. Эми бүтө баштаптыр. Тапчысы дадил окшойт. Башта, кара жумушта кагылып куруп калган экен. Бир жылда орду-ордуна коноптур. Узакка чуркагандай түрү бар. Кечээ катуу жол жүрүп келип, отко койгон экен. Бүгүн кечке от искебептир. ...Чын аба. Канткенде от алдырам? ...Эми сугарба, Алайдын жашаң көдөөсүн ашыга жеп алып, аш кыла албай, карынына туруп калыптыр. Суу боюндагы сазга алып барып, оонат. Бир аз жатат. Ичине сыз өткөн соң, тезеги өзү чыгат. ...Баягы карт саяпкер айтканындай атынын ээрин, жабуусун алып, суу боюндагы сазга жетелеп барса, «кашаң тору» алды жерди жыттап туруп, жумшак өлөңдүн үстүнө алдыңкы буту менен чөгөлөй жатып, оонап кирет. Тура калып катуу силкинет да, кайра жатып аңтарыла-аңтарыла дагы оонайт. Анан, барган жеринен турбай жатып алат. Саяпкер атынын оюна коюп, козгобойт. Күн ылдыйлап батууга жакындап баратканда «кашаң күрөңдү» ордунан тургузса, ал тарткынчактап тура кала, куйругун көтөрө тезек таштайт. Баягы чабандеске жоолугуп, сурай калганына аябай сүйүнүп, атты жылуулай жабуулап, шамалдан кылдоо колотко аса байлайт... (Жетимишов, 2015: 66).

Дагы бир мисал: ...казак Кожомберди султандын ашындагы ат чабышта Супатайдын Кашка атына Шергазы саяпкер: ...Атында эки айып бар. Биринчиси, көп суутуу жеп уйкудан калган, карачы, кирпичтерин ирмөөгө зар болуп катып турат. Экинчиси, дайым тер алганда эки желдиктин орду кургак калып келген, ошо да чарчагандыктын белгиси болот. Бүткөн боюн балбыратып кенен таштабай, сууткан сайын чыйралтып, этин жыйып жүргөндүктөн, ошол эки желдиктин ордунан тер чыккан эмес. Ал оңой. Аттар болсо эртең чабылат. Азыр окчун ээн талаага баргыла да, атты жайдактап коё бергиле. Эзилген бетеге, боз от таптагы атты бузбайт. Уйкудан калган ат бетегеден көп деле оттобос. Эки чалып, бир чалып анан жуушаганга кирер. Качан уйкусу канганда, ордунан туруп керилип, адамча оозун ачып эстеп, кайра жатып оонап, кайра туруп силкинет. Анан кургак бетегени аймап кирет. Ою менен тойгуз да, кечинде катуу кыйнабай текирең-чокураң менен келип суутуп кой, жем бербе. Кочкордун жыланач арпасынан ала келгендирсиң, бетегенин үстүнө жем берсең атың катуу бузулат. Бул жердин чөбү жемден күчтүү. Бүгүн кечкисин суутканыңда уйкусу канган эменин эки көзүнүн чарасы ого бетер толуп, бүткөн бою жибиш, кетпеген жеринен тер кетет. Эки желдиктин алдын ошондо көр, көл-шал болот. Анан эртең менен өлбөгөн жерде калышып жанын үрөйт. Катуу салгылашат... (Рыскулов, 1971).

Ошол эле казак Кожомберди султандын ашындагы ат чабышта Шергазы саяпкер:

Көлдөн Моюттун Чал-Куйругу келиптир. Көл айланасы боюнча Чал-Куйруктан күлүк ат, Моюттан мыкты саяпкер жок. Моют аттын табын менден кем билбейт. Чал-Куйруктун бир айыбы түндө жабуусу жука болуп үшүп калыптыр. Жүнү түктүйүп күптү болгон экен, териси жука жылкы да, жел өткөн көрүнөт, аттын ичи куркурап баратат. Жемин толук сиңирген эмес экен. Чулунун көпүрөсүндөй дагы эки жер болсо да бүгүн Чаар ат чыкмак. Эти оор экен. Ичинде бери болгондо бир жоон эли казы бар. Мунун саяпкери барып турган акмактын бири көрүнөт. Согумга соёбу?... (Рыскулов, 1971).

Корутунду

Кыргыз саяпкерлеринин XIX кылымдын акырындагы XX кылымдын башындагы күлүк тандоо, багуу жана таптоо ыкмаларына тиешелүү каталар төмөндөгүлөр:

1. Күлүккө камчы салуу.
2. Күлүк тандоону кеч баштоо.
3. Ат чабышка чабылуучу күлүктү көк бөрүдө колдонуу.
4. Күлүктү ашыкча семиртүү.
5. Күлүктүн ашыкча арыкташы.
6. Күлүктүн денесин терден тазалоодогу, укалоодогу каталар.
7. Күлүктүн туура багылбай калышы.
8. Чабандестин каталары.

Колдонулган адабияттар

- Азизбаев С.С. Кыргыз элинин ат оюндарынын жана мелдештеринин өзгөчөлүктөрү. *Вестник КНУ им.Ж.Баласагына*. Спецвыпуск. 2015. 42-46. ISBN 9967-21533X.
- Акмолдоева Б.Б. Традиции, верования и обряды киргизов, связанные с коневодством. *Актуальные вопросы этнографии и археологии Киргизии*. Фрунзе, Издательство КГУ. 1989. 53-59.
- Ашыралиев К. «Кыргыздын бийиктиги – тоолору менен жылкыларында». 2014. [Электрондук ресурс]. URL: <https://kmborboru.wordpress.com/2014/08/26/kemel-ashy-raliev-ky-rgy-zdy-n-bijiktigi-tooloru-menen-zhy-lky-lary-nda/> (кайрылуу датасы: 08.08.2022).
- Belek K. *Kültürel Hayatta At: Kirgizlarda Seyislik Mesleği*. Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары/Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları. Түзгөндөр: А. Мокеев ж.б. Б., 2015. 112-115. ISBN 978-9967-27-844-8.
- Жетимишов С. Кожомкул саяпкер. Ош, 2015. 240.
- Омурзаков Д., Тологенов Дж. *Скакуну горного Киргизстана/Кыргызстандын тулпарлары/Racers of the Mountain Kirghiz Land*. Фрунзе, Кыргызстан. 1980. 136.
- Рыскулов С. Кашка ат, карагер жорго. 1971. [Электрондук ресурс]. URL: <http://ruhesh.kg/ky/category/show/news/2083/sardarbek-riskulov-kashka-at-karager-zhorgo> (кайрылуу датасы: 07.08.2022).
- Саралаев М.К., Азизбаев С.С. Байыркы кыргыздардын кесиптик баалуулуктары: азоо атты минүүгө үйрөтүү, саяпкерлик, мүнүшкөрлүк, тайганчылык (The professional values of ancient Kyrgyz people: teaching riding horses, hunting, take care, falcontri). *Bulletin of Physical Culture and Sport* 2019. №2(25). С.54-60. ISSN 1694-6707.
- Саралаев М.К., Ашым у. Б. Кыргыздын ат оюндарынын өзгөчөлүктөрү: азоо атты минүүгө үйрөтүү, күлүктү жана жоргону таптоо. *Вестник Физической культуры и спорта*. 2019. (24). 1. 54-60. ISSN 1694-6707.
- Солтоноев Б. Кыргыз тарыхы. Жооптуу редактору: академик А.Ч. Какеев. Б.: АРХИ, 2003, 448 б. ISBN 9967-21-766-9.
- Солтоноев Б. *Кыргыз тарыхы: Тарыхый очерктер*. 2-китеп. Бишкек. 1993. 203-206.
- Turkmen M., Belek K. Kirgizlar'da Kaybolan Geleneksel bir Sosyal Kurum ve Sporu: Sayapker

Mesleği ve Yarışı. *The Journal of International Social Research*. 2020. Volume: 13 Issue: 74. 193-200.

Түлөбаев А.З. Кыргыз саяпкерлеринин салттуу «күлүк таптоо» ыкмасы физиологиялык көз карашта (Traditional Method of Training Horses "Kuluk Taptoo" of Kyrgyz Riding-Masters from a Physiological Point of View). 12TH INTERNATIONAL TURKISH FOLKS TRADITIONAL SPORTS GAMES SYMPOSIUM (Kahramanmarash, Turkey; Bishkek, Kyrgyz Republic; 05-07.11.2021). (e-ISBN 978-9967-9373-2-1). 116-122.

Чоко тегин М. Кыргыз жылкысы. Жаңы Ала-Тоо. 2013, 8 (52). 195-219.

TESKEY TANRI DAĞ PETROGLİFLERİNDEKİ AVCILIK

Kayrat Belek*

*Yrd. Doç. Dr. Kırgızistan-Türkiye "Manas" Üniversitesi,
Bişkek, Kırgızistan kairat.belek@manas.edu.kg

İnsanoğlu tarihine bakıldığında insan, hayvan ve tabiat üçgeni arasında güçlü bir bağlantının olduğu dikkati çeker. Taş Devri'nde (2,6 milyon yıllardan başlayarak 4. Bin yıllara kadar) insanoğlu günlük hayatını daha çok taştan, ağaçtan, kemikten yapılmış aletleri kullanarak, avcılık ve toplayıcılık ile yaşamını ve geçimini sağlamıştır (*Arheologiya SSSR*, 1984, 1989; 1964). Genellikle bu dönemlerde insanoğlu hayatını sürdürülebilmek için su kenarlarında, ormanlık alanlarda ve dağların eteklerindeki mağaralarda yaşamıştır. Mağara sanatında çizilen resimlerin genellikle hayvan olması, o zamanda insanların ilgilerinin daha çok hayvanlar olduğu gerçeğini ortaya koyar (Masson, 1984: 106-114; İslamov, 1990: 115-127).

Avrasya'da M. Ö. 12.-4. Bin yılları arası, yani arkeoloji biliminde Taş Devri olarak bilinen dönemlerinde, en temel hayat tarzının avcılık olması insan ve hayvan ilişkilerinin yoğun olarak bu dönemlerde olduğunu göstermektedir. Bir noktada insan ve avlanılan hayvanlar arasında güçlü bir bağlantının olduğu görülüyor. Bu güçlü bağlantıda insanoğlu arasında sosyal, idarî, siyasî ve ekonomik durum bakımından sınıflandırma sisteminin ortaya çıkmaya başlaması ile beraber evcilleştirilen hayvanların artması ve iklim şartlarının değişmesinden göçebelik hayat tarzının doğmuş olduğu muhtemel görülmektedir (Matsubara, 2005: 11-33; Vaynşteyn, 1991: 284-285). Avcılık hayatından göçebeliliğin yabani hayvanları avlamak ve kovalamakla başladığı söylenebilir. İnsanların hayvanları takip ede ede hayvan topluluklarını idare etme yöntemlerini buldukları anlaşılıyor. Onların ehlileştirilmesi, şüphesiz kültür ve uygarlıkların taşınması ve gelişmesine de tesir etmiştir. (Şahin, 2006: s. 201). Tabii ki bu hayvanların hepsi aynı zamanda evcilleştirilmemiştir. En erken dönemlerde evcilleştirilen hayvanların başında köpek (10 000 yıl önce) (Borodin, 2003: 4) daha sonra keçi ve koyunun (8000 yıl önce) (Borodin, 2003: 5) geldiği görülüyor. Çünkü evcilleştirilen koyun ve keçilerin ataları olan yabani hayvan türlerine bugün hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Yani bu durum onların evcilleştirilmesinin tarihinin, oldukça uzun dönemlere kadar gittiğini gösteriyor. Esasında taş üzerine yapılmış petrogliflerde dahi onların evcilleştirilmesine işaret eden örnek tasvirleri görmek mümkündür (Şer, 1980: 338; *Mir Naskalnogo İskusstva*. 2005: 427).

Petroglifler, Avrasya'nın daha çok yüksek tepelik bölgelerinde, kaya ve mağaralar üzerine çizilen ve başlangıçta avlanmaya konu olmuş olan hayvanların tasvirleri özelliğini gösterir. Bu tasvirlerde eski toplulukların hayat tarzı ile kültür ve medeniyetinin izlerini yakalamak mümkündür (Okladnikov, 1980; Şer, 1980: 338). Petroglifler, insanoğlunun doğayla, evrenle ve Tanrı'yla ilişkisini ana çizgilerle ifade etmektedir (Maryaşev, 1980: 216). Bunun yanında yukarıda belirttiğimiz gibi petrogliflerin insanoğlunun günlük hayatı, av ve insanlar arasındaki savaş sahnelerini yansıttığını da söyleyebiliriz (Şer: 1980: 328). Söz konusu petrogliflerin her biri, birçok yönüyle daha çok göçebeliliğin tarihinin temel unsurları olan dünya görüşleri, sanat ve estetik anlayışları, buldukları bölgelerin tarihî-coğrafi özellikleri, yani doğal hayatları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Göçerlerin yaşadıkları yüksek ovalık coğrafyalardaki kaya resimlerine bakıldığında, daha çok avcılar ve geyiklerin çizilen tasvirleri dikkati çeker. Bu özellikler, göçebeliliğin iktisadî gücünün genellikle hayvancılıkla iç içe olduğunu ifade eder (*Mir Naskalnogo İskusstva*. 2005: 427). Büyük baş hayvanların evcilleştirilmesi, göçebe hayatın gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Onların çadırdaki eşyaları dahi bunlardan elde edilen ürünlerden sağlanmıştır. Hatta zamanla insanların faaliyeti ve bunlara binme tekniği de gelişmiştir. İnsanoğlu, artık at sırtında yay çekerek ok atma tekniğini ve hareketli saldırma gücünü geliştirmeye başlamıştır (Bıçurin, 1998; Eberhard, 1996).

Göçer hayatında avcılık sadece yiyecek ve giyecek kaynağı değil, aynı zamanda hareketli göç, akın ve ordu-savaş hazırlıklarının alanı olmuştur. Göçebelerin sosyal hayatındaki bu temel yapı, bozkırlıların daha organize bir cemiyet yaşamına geçmelerini ve buna bağlı olarak devlet ve askerî teşkilatı daha süratle oluşturmalarını sağlamıştır. Göçerlerin avcılığında at'a ve tazı'ya (taygan) önemli görev düşüyordu. At ve tazı sayesinde yapılan avcılık sonucu, giyecek ve beslenme temin ediliyor ve konar-göçerlerin yaşamı için temel ihtiyacın önemli bir bölümü yararlanılarak elde ediliyordu (Belek, 2015: 134).

Diğer taraftan avcılık ile insanoğlu arasındaki ilişkilerin iç içe olması, insanoğlunun temel manevi kültürel unsurları olarak sayılan kaya resimlerinde (petroglifler), destanlarda, resimlerin yapılmasında ve bedizciliği ile dil ve edebiyatında yer almıştır. Bunun yanında giyinme, beslenme, barınma ve ticarî bir mal olarak kullanılması ve ayrıca Göçerlerin hayatında vazgeçilmez unsurlarından biri olması, zamanla avcılık bir kült olarak yer almasına neden olmuş ve bunun en bariz örneği de Kırgızların "Kococaş" destanı gösterilebilir.

M.Ö. 3. Yüzyıldan M.S. 5. Yüzyıla kadar bozkırlarda hayatını sürdüren ve Merkezî Asya'nın doğusundan batıda Tuna nehrine kadar yayılan ve üstünlüklerini yerleşiklere de kabul ettiren Hunlar, göçebeliliği imparatorluk seviyesine kadar yükselten ilk Bozkır İmparatorluğu olmuşlardır (Elçin, 1995: 160). Hunların böyle bir başarıya ulaşmalarının temelinde yüksek ovalar ve yaylaları olan bozkır coğrafyasının iklim şartlarından dolayı çobanlık ve hayvan besleyiciliği vardı. Hunların sosyo-ekonomik ve siyasî hayatındaki asıl güçlerinin hayvancılıkla ve akıncılıkta olduğu görülmüştür. Onların yaşamlarını sürdürdükleri coğrafya ve iklim şartları, bu şekilde yaşamalarını icap ettiriyordu. Göçer bozkırlılar hayatını sürdürebilmek için hem yeni toprakları keşfetmek, hem de yeni devlet kurma güçlerine sahip olmak zorundaydılar. Aksi takdirde, herhangi bir gücün baskısı altında kalacakları âşikârdı. Bu bağlamda Çin vesikalarına göre Hunlar geleceğin okçu Hun savaşçısı olarak daha çocukluk çağında eğitime başlıyorlar, koyun sırtında biniciliği deniyorlar, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak avcılığa alışıyorlar, büyüdükleri zaman da mükemmel atlı bir savaşçı oluyorlardı (Belek, 2015: 137).

Belirtilen bu hususlar çerçevesinde eskiden beri Göçer topluluklarının vatanı olarak bilinen Tanrı Dağlarındaki avcılık kültürünün araştırılması elzem gözükmektedir. Bu da günümüzdeki dönemlerde ister göçebe kültür dairesinde olsun, ister yerleşik hayat dairesinde olsun bütün hayat tarzlarında avcılığın "Salburun" fedarasyonu altında önemini halen devam ettirdiğini göstermektedir. Buna istinaden Kırgızlarda göçebe kültürü ve bu kültürün içinde yer alan avcılık ile ilgili pek çok unsurun günümüze kadar kaybolmadan ulaştığını görmekteyiz. Kırgızlarda av ve avcılık toplum içerisinde değerli saygı gören bir meslek, kutsal kült ve aynı zamanda spor olarak da kullanılmaktadır. Bunun ayrıntılı şekilleri *Manas*, *Semetey*, *Seytek*, *Kococaş* ve bu destanların arkasında kalan Kurmanbek, Er Töştük, Şırdakbek gibi destanlara detaylı olarak yansımaktadır.

Tanrı Dağlarındaki Av ve Avcılık Konulu Petroglifler

Isık-Göl, Çiyin-Taş, 2008. Foto ve çizim K. Tabaldiyev.

Koçkor, Narın, 2008. Foto ve çizim K. Tabaldiyev.

Авци» Истик-Гөл, Tegerek, 2019. Фото ve çizim K. Belek.

Av köpekleri ile avcılık, avlanılan geyik. Iстик-Гөл, Tegerek, 2019. Фото ve çizim K. Belek.

Kaynakça

- Arheologiya SSSR, 1984, 1989; 1964, Moskova: Akademiya Nauk SSSR.
Belek K. “Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2015/16. S. 134.
Biçurin İ. N. *Sobraniye Svedeniy o Narodah, Obitavshih v Sredney Azii v Drevniye Vremena*. I-II, Almatı, 1998.
Borodin P. M. “Domestikatsiya i Tsivilizatsiya”. *Vestnik VOGİS*. 21. Baskı, Moskva, 2003, s. 4.
Eberhard D. W. *Çin'in Şimal Komşuları*. Ankara, 1996.
Elçin Ş. “Türklerde Atın Armağan Olması”. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. İstanbul, 1995, s. 160.
İslamov U. İ. “Drevneyşaya Peşernaya Paleolitiçeskaya Stoyanka Sel – Unkur v Ferganskoy Doline”. *Rossiyskaya Arheologiya*. 2. Baskı, Moskva, 1990, s. 115-127;
Maryaşev A. N. “Petroglifi Semireçya”. *Zveri v Kamne*. Novosibirsk, 1980, s. 216.
Masson V. M. “Kirgiziya v Epohu Paleometalla. Razloceniy Pervobitnoobşinnogo Stroya”, *İstoriya Kirgizkoy SSR*, C. I, Frunze, 1984, s. 106-114;
Matsubara M. “Joron Yürashiashino Kouchikuni Mukete”. *Yürashia Sougen Karano Messege, Yûboku Kenkyu no Saizensen*. Ed. M. Matsubara; Y. Konagaya; H. Yang. Tokyo, 2005, s. 11-33;
Mir Naskalnogo İskusstva. Moskva, 2005, 427;
Okladnikov A. P. *Petroglifi Mongolii*. Leningrad, 1980; Y. A. Şer, a.g.e., Moskva, 1980, s. 338.
Şahin İ. “1638 Bağdat Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeniil ve Halep Türkmenleri”. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*. İstanbul, 2006, s. 201.
Şahin İ. “Nevruz ve Kırgızistan'da Nevruz Kutlamaları”. *Eurobirlik*, Sayı, 40, İstanbul, Nisan 2008, s. 24.
Şer Y. A. *Petroglifi Sredney i Tsentralnoy Azii*. Moskva, 1980, s. 338;
Vaynşteyn S. İ., *Mir Koçevnikov Tsentra Azii*. Moskova, 1991, s. 284-285.

GELENEKSEL TÜRK OYUNU: MANGALA

S. H. Yılmaz^{1*} E. D. Yavuz^{2*} B. Demirhan^{3*} K. Dzhanuzakov^{4*} R. Geri^{5*}

^{1*}Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, handanyilmazz@hotmail.com

^{2*}Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

^{3*}Prof. Dr., Bartın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, bilaldemirhan55@gmail.com

^{4*}Prof. Dr., Manas Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, kanat.dzhanuzakov@manas.edu.kg

^{5*}Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, refika.geri@yalova.edu.tr

Özet

Oyunun varoluşu insanlık tarihi kadar eskidir. Oyun, geçmişten bugüne dek en köklü sosyal edinimlerden biri olması açısından özellikle sosyal bilimcilerin üzerinde sıklıkla durduğu bir konu olup, tarihsel ve kültürel yorumlamaların yapılmasında bir belge niteliğindedir. Oyunlar, oynandığı dönemin kültürel dokusuna ait izleri, duyguları sonraki nesillere aktarmak için bir araç olabilmektedir. Bu yönü ile geçmiş ve gelecek kültürler arasında bir köprü oluşturmaktadır. Oyunun araç olarak ele alındığı bu ortamlarda temel hedef toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması, geleneklerin ve göreneklerin canlı tutulması ve yeni nesillere aktarılabilmesidir Türklerin de dünyanın en eski ve köklü kültür birikimine sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Türkler özellikle oyun hususunda oldukça zengin bir deneyime sahiptir. Bu oyunlar Türklerin eğlence anlayışlarını yansıtan doneleri bizlere taşımaları bakımından, bugün bizler için önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze uzanan köklü oyunlardan biri de Mangaladır. Mangala; Türk dünyasında, Dokuz Kumalak, Köçürme, Dokuz Korgol gibi farklı adları ile bilinen, bir zeka ve strateji oyunudur. Türklerden Araplara ve ardından tüm dünyaya yayılmış olup satrancın atası olarak da anılmaktadır. Mangala Türk kültürüne özgü bir oyun olup, Dünya üzerindeki en eski oyunlardan biri olma özelliğine sahiptir. Türk coğrafyasına dair izler taşıdığından, bu yönü ile bizlere miras niteliğindedir. Buradan yola çıkılarak tasarlanan araştırma; betimsel bir araştırma olup, literatüre dayalı kaynak taraması metodu ile gerçekleştirilmiştir. Mangala oyunu, oyunun geçmişten bugüne nasıl evrildiği ve nasıl oynandığı kuralları ile birlikte incelenerek oyuna dair kapsamlı bir bütün oluşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın konuya dair farkındalık oluşturacağı ve literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Yapılan kaynak taraması sonucunda Mangala Oyununun bir Türk zeka ve strateji oyunu olduğu, Türkler aracılığı ile de tüm dünyaya yayıldığını belirlenmiştir. Bunların yanı sıra oyun eski Türk boylarında ve beraberinde Osmanlıda oldukça sık oynansa da bir dönem unutulmaya yüz tuttuğu ancak bugün ülkemizde yeniden hayat bulmuş olup küllerinden doğduğu söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mangala, geleneksel, oyun

Abstract

The existence of the game is as old as human history. Since the game is one of the most deep-rooted social acquisitions from the past to the present, it is a subject that social scientists often focus on, and it is a document in making historical and cultural interpretations. Games can be a tool to transfer the traces of the cultural texture of the period in which they are played, and the emotions to the next generations. With this aspect, it creates a bridge between past and future cultures. In these environments where the game is handled as a tool, the main goal is to ensure unity and solidarity in the society, to keep traditions and customs alive and to transfer them to new generations. Turks have a very rich experience, especially in terms of games. These games have an important place for us today in terms of bringing the data reflecting the entertainment understanding of the Turks to us. One of the well-established games from the past to the present is Mangala. barbecue; It is an intelligence and strategy game known by different names such as Dokuz Kumalak, Köçürme, Dokuz Korgol in the Turkish world. It has spread from Turks to Arabs and then to the whole world and is also known as the ancestor of chess. Mangala is a game specific to Turkish culture and has the distinction of being one of the oldest games in the world. Since it carries traces of Turkish geography, it is a legacy to us with this aspect. The research designed from this point of view; It is a descriptive research and was carried out with the literature-based literature review method. It is aimed to create a comprehensive whole about the game by examining how the game has evolved from the past to the present and how it is played together with the rules. In this context, it is thought that the research will create awareness on the subject and contribute to the literature. As a result of the literature review, it has been determined that the Mangala Game is a Turkish intelligence and strategy game, and it has spread all over the world through the Turks. In addition to these, although the game was played quite often in the old Turkish tribes and in the Ottoman Empire, it can be said that it was forgotten for a while, but today it has been revived in our country and was born from the ashes.

Keywords: Mangala, traditional, game.

Giriş

Oyunun varoluşu insanlık tarihi kadar eskidir. Oyun, geçmişten bugüne dek en köklü sosyal edinimlerden biri olması açısından özellikle sosyal bilimcilerin üzerinde sıklıkla durduğu bir konu olup, tarihsel ve kültürel yorumlamaların yapılmasında bir belge niteliğindedir

(Durnagözü, 2015; Akyol ve Kutlu, 2020). İnsanlık tarihine uzanan ve süregelen aktivitelerden oluştuğu için de oyun tüm toplumlar tarafından önemsenmiştir (Durnagözü, 2015). Hayatta kalmak ve avlanmak için geliştirdiği sistemi karşısındakine ses ve hareketlerle anlatmaya çalışan insan, oyunun ortaya çıkışına zemin hazırlamış (Yengin, 2010) ve beraberinde oyun, insanoğlunun yapmış olduğu tüm işlerde her daim yer almıştır (Cole ve Morgan, 2011). Nitekim insanlığın izini süren araştırmalar da göstermektedir ki; tarih boyunca pek çok farklı oyunlar oynanmış ve bu oyunlar asırları, medeniyetleri ve coğrafyaları da aşmayı başararak günümüze dek ulaşmıştır (Cole ve Morgan, 2011; Gülsoy, 2019). Bu bağlamda; oyunun toplumsal yapılar ve beraberinde kültürle iç içe geçmiş bir yapı olduğu ve insanlık tarihinin, toplumsal değişim ve dinamiklerin izini taşıyan bir hüviyete sahip olduğu söylenebilmektedir (Gülsoy, 2019).

Huizinga oyunu (2015) yaşantımızdan yer ve zaman olarak ayırışan ancak gerçek dünyaya da bağlı kalan, fiziksel ve zihinsel birtakım özelliklerin de gelişimini destekleyen, törensel özelliklere sahip, önceden belirlenmiş kuralları olan ve bireylerin gönüllülük esası ile katılım sağladı özgün eylemler bütünü olarak tanımlamıştır. Mustafaoğlu (2018) ise oyunun kendiliğinden ortaya çıkan, belli bir amacı olmayan ancak bireye haz veren öğretici ve eğlenceli aktiviteler bütünü olduğunu ileri sürmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere oyun kimileri için enerji atmanın bir yolu iken kimine göre bir öykünme olabilmekte (Kara ve Gün, 2015), her yaş grubundan insana sağlık ve refah noktasında katkılar sağlayabilmektedir (Leeuwen ve Westwood, 2010). Oyunlar, oynandığı dönemin kültürel dokusuna ait izleri, duyguları sonraki nesillere aktarmak için bir araç olabilmektedir. Bu yönü ile geçmiş ve gelecek kültürler arasında bir köprü oluşturmaktadır (Gürbüz, 2016).

Dünyanın neresinde oynanırsa oynansın oyun, insanların birlikte yaşamaya dair duydukları gereksinimi ifade eder, bağlayıcı ve birleştirici rol oynar. Nitekim oyun; farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı diller konuşan insanları bir araya getirmeyi başarabilmektedir. (Ripol, 2011). Oyunun araç olarak ele alındığı bu ortamlarda temel hedef toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması, geleneklerin ve göreneklerin canlı tutulması ve yeni nesillere aktarılabilmesidir (Kuruç, 2018). Çünkü kültürel birikim bireye kimlik verir ve birey bu kimlikle kendini tanıır ve ifade edebilir. Türklerin de dünyanın en eski ve köklü kültür birikimine sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeği, kültürel varlıklar, dil, oyunlar, gelenek ve görenekler açıkça ortaya koymaktadır (Küçük yıldız, 2015). Türkler özellikle oyun hususunda oldukça zengin bir deneyime sahiptir. Bu oyunlar Türklerin eğlence anlayışlarını yansıtan doneleri bizlere taşınması bakımından, bugün bizler için önemli bir yere sahiptir (Serbest, 2019).

Geçmişten günümüze uzanan köklü oyunlardan biri de Mangaladır. Mangala; Türk dünyasında, Dokuz Kumalak, Köçürme, Dokuz Korgol gibi farklı adları ile bilinen, bir zeka ve strateji oyunudur. Türklerden Araplara ve ardından tüm dünyaya yayılmış olup satrancın atası olarak da anılmaktadır (Küçük yıldız, 2015). Mangala Türk kültürüne özgü bir oyun olup, Dünya üzerindeki en eski oyunlardan biri olma özelliğine sahiptir. Türk coğrafyasına dair izler taşıdığından, bu yönü ile bizlere miras niteliğindedir. Buradan yola çıkılarak tasarlanan araştırma; betimsel bir araştırma olup, literatüre dayalı kaynak taraması metodu ile gerçekleştirilmiştir. Mangala oyunu, oyunun geçmişten bugüne nasıl evrildiği ve nasıl oynandığı kuralları ile birlikte incelenerek oyuna dair kapsamlı bir bütün oluşturulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın konuya dair farkındalık oluşturacağı ve literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Mangala Oyunu

Göçürme, Togyzqumalaq, Köçürme, Köçertme, Toguz Korgool ve Mingala olarak da bilinen (Küçük yıldız, 2011), Mangala kendine özgü bir platform üzerinde oynanan, belirgin özelliklere sahip, temelde salt beceri, zeka ve strateji gücüne dayanan bir oyundur (Aslan ve Gökçen, 2022). Arapça kökenli bir kelime olan Mangala Türkçe’ye nakletmek şeklinde girmiş olup Arapça’da hareket ettirmek anlamını taşımaktadır. Türk toplumlarının sosyokültürel

yaşantılarını, inançlarını ve askeri görüşünden izler taşıyan etnografik bir oyun olma özelliği taşıyan bu oyunun, Dünya üzerindeki bilinen en eski oyunlardan biri olduğu düşünülmektedir (webcache.googleusercontent.com).

Resim 1. Mersin, Kanlı Divane’de bulunan 1000 yıllık Mangala kayası

Resim 2. Gaziantep’te Bulunan Mangala Kayası

Oyunu hayvan güden çobanların kayaya çukurlar oyarak ve bu çukurlara belirli sayıda taşları dizerek oluşturdukları söylenmekte olup (Küçük yıldız, 2015), bugün hala pek çok Türk halkı tarafından oynanmakta olduğu bilinmektedir. Nesilden nesile aktarılan oyun, 2020 yılında “Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye” adına, UNESCO’ nun “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi” ne alınmıştır (AREGEM, 2022). Her türlü materyal ile adabı ve kuralları dahilinde belirlenen bir platform üzerinde oynanabilen bu oyun, türü itibarıyla zeka oyunu özelliği taşıdığından bünyesinde tüm stratejik hamle niteliklerini barındırmaktadır (Boobekova, 2017). Özellikle Türk coğrafyasında Mangala oyununun atalarımız tarafından sıklıkla oynandığı bilinmekte ve binden fazla türünün olduğu söylenmektedir (Küçük yıldız, 2011). Mangala oyunu; başta bellek gelişimi, farkındalık problem çözme becerilerinin gelişimi ve öngörü olmak üzere, özellikle zihinsel gelişim açısından oynayanlara büyük katkılar sağlamakta (Şarman, 2015), bireyin stratejik düşünme, hafızada tutma, odaklanma, kurallara uyma becerilerini de büyük ölçüde geliştirmektedir. Bunların yanı sıra oyun, bireyin kurnazlık, direnme, planlama yapma, sağgörü gibi özelliklerinin gelişimini de desteklemektedir (Aslan, 2019).

Özellikle disiplinler arası ilişkiler gözetildiğinde Mangala ile en yakın ilişkinin Matematik ile olduğu görülmektedir. Nitekim oyun içerisindeki taş dağıtımında zihinsel performans en üst düzeydedir ve oyun içerisinde ritmik sayma becerileri de oldukça yoğun kullanılmaktadır (Umay, 2007). Mangala oyununun; tüm bu faydalarından sebeple bireyi öğrenmeye, düşünmeye ve yeni fikirler üretmeye teşvik ettiği, ayrıca sosyal zekasını da önemli oranda arttırdığı düşünülmektedir (Öztemiz ve Önal, 2013). Nitekim günlük hayatta karşılaşılan sorunların üstesinden gelebilmek, problem çözebilmek ve sosyal uyum sağlayabilmek noktasında bahsi geçen yetilere sahip olmak oldukça önemlidir. Bu nedenle de özellikle eğitim faaliyetlerinde Başta Mangala olmak üzere zeka oyunlarından sıklıkla faydalanılmaktadır (Umay, 2007).

Türk Dünyasında Mangala

Türkler var oldukları andan bu yana zengin bir medeniyet olma özelliğini korumuştur. Nitekim bugün bu zengin medeniyetin kalıntılarına fazlasıyla rastlanabilmektedir. Özellikle siyasi ve askeri yönden oldukça güçlü olan Türkler, bu güçlü kültürel değerlerini bugün hala muhafaza etmektedir. Bu geniş coğrafya üzerinde yüzyıllardır farklı devletlerin, farklı kültürlerin ve farklı dinlerin varlığı kültür birikiminin bu denli renkli ve zengin olmasına zemin oluşturmuştur (Oğuz, 2013). Toplumsal kültürün incelenmesi noktasında da oyunlar zengin kaynaklardır bu yönü ile de tarih sahnesinde bir Türk oyunu olarak bilinen Mangala oyunu da Türk kültürüne dair ipuçlarını bizlere vermektedir.

Resim 3. Kırgızistan Tokuz Korgol

Resim 4. Taş Üzerine Kazınmış Tokuz Korgol

Kültürel bağlamda Mangala oyununa ele alındığında, oyunun bizlere Türk kültürüne özgü köklü aktarımlar yaptığı görülebilmektedir. Nitekim Türklerin en kıymetli miraslarından biridir aslında; Mangala Oyunu çünkü geçmiş binlerce yıl öncesine dayanır. Oyun Türk dünyasında “Tokuz Korgool, Eson Korgol, Tokuz Kumalak, Kale, Altiev, Meneli Taş, Evcik, Mereköçtü, Köçürme, Mingala” gibi farklı adlarla ve kurallarla oynanmıştır (Küçük yıldız, 2015; Gül vd., 2018). Oyunun Türkler tarafından oynandığı, “Saka, Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Selçuklu, Osmanlı” kültürü çevresinde sıklıkla oynanmasının dışında Manas Destanında da bahsinin geçtiği bilinmektedir. Destanda Mangala Oyununun Tokuz Korgol olarak adlandırılan farklı bir türünden bahsedilmektedir (Küçük yıldız, 2011). Oyun şans başarısına yer vermeyen, akıl, zeka ve strateji gerektiren, hamlelerin ön planda yer aldığı, tüm bu özellikleri nedeni ile de Türklerde çok tercih edilen bir zeka oyunudur. Oyun Türklerde askeri yönde gelişmenin sağlanmasında strateji geliştiren bir araç olarak nitelendirilmiştir. Hatta bazı kaynaklar da oyuna adını veren kumalağın, Kazak Türkçesindeki anlamının koyun ve keçilerin yuvarlak ve siyah dışkı anlamına geldiğini ifade etmekte olup yine savaşçı ruha sahip Türk çobanlarının Mangala oyununu sık sık oynayarak bir nevi savaş stratejisi geliştirdikleri ileri sürmüştür.

Türklerin yenilmezliğinin sebepleri arasında; avlanma ve silah kullanmanın dışında, bu tür zeka oyunları ile savaş stratejileri geliştirmeleri gösterilmektedir (www.abdulvahapkara.com). Nitekim Mangala oyununu inceleme fırsatı bulan uzmanlar, Türklerin Mangala oyunundaki taşları asker olarak nitelendirdiğini ve oyunu oynarken asıl amaçlarının en çok askeri toplamak ve oyunu kazanmak olduğunu belirtmektedir. Kazak Türkçesi çukurları otağ ve toplanan taşların bulunduğu hazineyi ise orduların toplandığı karargahlar şeklinde tanımlamaktadır, bu tanım da yapılan araştırmaları destekler niteliktedir. Türklerin tarih sahnesindeki yerine farklı perspektiften bakıldığında zaten Mangala oyunu bizlere göçebe hayatın ve savaşçı ruhun izlerini fazlaca yansıtmakta olup (Küçük yıldız, 2015), bunlara ek olarak Türklerin sosyal hayatlarına dair ip uçlarını da bizlere fazlasıyla vermektedir.

Resim 5. Tokuz Kumalak oynayan Eski Türkler

Nitekim Mangala oyununda kendi çukuruna taş bırakmak kuralının ailedeki baba ocağına sahip çıkmak geleneğinin bir yansıması olduğu gerçeği buna en iyi örneklerden biridir. Çünkü baba ocağı Türkler için son derece önemlidir ve evdeki en küçük erkek çocuk her zaman baba ocağında kalmaktadır. Ailedeki diğer çocuklar ise ancak bu sayede baba ocağından ayrılarak, kendi evlerini kurabilmektedir. Özellikle yabancı seyahatnamelerde Türklerin Mangala oyununu saatlerce hiç tartışmadan ve zevkle oynadıklarından sıklıkla bahsedilmiştir. Bunların yanı sıra farklı kaynaklarda da Mangala Oyununun Türkler için önemli olduğunun bahsi geçmektedir. İlk Türkçe sözlük olarak bilinen Kaşgarlı Mahmut’un Divânü Lugâti’t-Türk eserinde de oyun Köçürme adı ile yerini almıştır (Atalay, 1985a; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015). Sözlükte boynuz boynuz (müngüz-müngüz) oyunu, çenglimengli, aşık oyunu, köçürme oyun veya ondört oyunu” hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır (Özdemir, 2006). Buradan da anlaşılacağı üzere sözlükte bahsi geçen Köçürme Oyun özünde Mangala Oyunudur. Köçürme yani Göçürme aslında saf bir Türkçe adlandırmadır aktarmak anlamını taşımaktadır ve Mangala Oyununun hemen hemen bilinen en eski adıdır. (Küçük yıldız, 2015). Tüm bu bilgilerden anlaşılacağı üzere oyun; farklı kurallar ve farklı isimler ile oynanmıştır (Gül vd., 2018). Örneğin Uygur Türkleri bu oyunu Saka Oyunu olarak adlandırmıştır (Uygur Halk Oyunlari, 2006). Türklerin kültürüne dair derin izler taşıyan, bu denli severek oynanan ve savaş stratejilerini geliştirmek için faydalandıkları Mangala Oyununu dünyaya 17. yüzyılda öğretmiş oldukları düşünülmektedir.

Bu silsile Türklerin Mangala Oyununu önce Araplara öğretmesi ile başlayarak, Araplardan tüm dünyaya yayılmıştır. Oyun bugün tüm dünyada yaygın olarak oynanmakta ve özellikle de Türk halkları arasında sıklıkla tercih edilmektedir. Bozkır kültürünü sürdüren “Kazak, Kırgız, Türkmen ve Altay” gibi Türk halkları için oyunun fazlasıyla önem arz ettiği söylenebilmektedir (Küçük yıldız, 2015). Oyunun bu denli talep görmesinin ve tercih edilmesinin öncelikli sebepleri arasında, gelenekselliği, zeka ve strateji oyunu olması, materyal ve oyun yeri kolaylığı, en önemlisi de eğlenceli olması gösterilmektedir (Özyürek, Dadak ve Yurt, 2021).

Osmanlı Devleti’nde Mangala

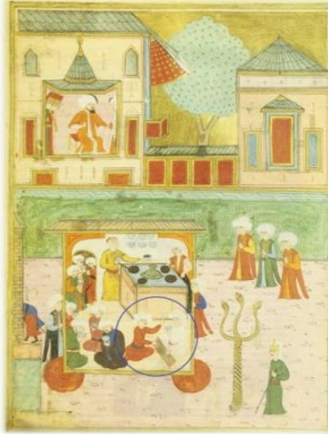
Osmanlı döneminin eğlence anlayışına yönelik seyyahların yazmış olduğu metinlerde ve mevcut siyasetnameler incelendiğinde eğlence amaçlı aktivitelerin; spora dayalı eğlence, zihine dayalı ve maharet isteyen gösteriler, müzik ve oyunlar şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Spora dayalı olanlar daha çok güreş, matrak ve cirit iken oyuna dayalı olanlarda en sık tercih edilen minkale olarak adlandırdıkları mangala oyunuydu (Orak vd., 2016). Tournefort seyahatnamesinde oyundan menkele adıyla bahsettiği, Türkler ile ilgili de kağıt ve şansa dayalı oyunları oynamadıklarından bu oyunu sıkça tercih ettiklerinden, uzun saatler boyunca oynadıklarından bahsetmişlerdir.

Resim 6. Osmanlıda Minkale Oyunu

Oyunu ise iki ayak boyu üzerinde çukurlar olan uzunca bir kutu üzerinde, deniz kabukları ile oynanan, herkesin kendine ait çukurları doldurmaya çalıştığı bir oyun olarak tasvir etmişlerdir (Tournefort, 2013). Oyun özellikle düşünme becerilerini geliştirmesi bakımından Osmanlı

döneminde şehzadeler tarafından da sarayda sıklıkla oynanmıştır (Orak vd., 2016). Bugün oyunun dünyaya yayılmasında batılı ülkelerin oyunu Osmanlıdan öğrenerek kendi ülkelerine götürmelerinin payı büyüktür (Küçüküydüz,2015).

Resim 7. Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü

Osmanlıda sık oynanan ve o dönem tüm dünyada benimsen mangala oyunu bu şaşalı serüveninin ardından bir dönem unutulmaya yüz tutmuştur. Uzun bir aranın ardından 194 yılında İstanbul'da açılan ve dünyada bir ilk olan kahvehane üzerine yapılan bir araştırma sırasında 1554-1645 yılları arasında tüm dünyadaki kahve kültürünü tasvir eden iki adet kaynağa ulaşılmıştır. Kaynaklardan ilki 1582 yılındaki Sultan Ahmet Meydanı'nda Şehzade Mehmed'in sünnet düğününü tasvir etmekte olup ikincisi Dublin'de Chester Beatty XV. Yüzyıl kütüphanesinde yer alan minyatürdür. Dikkat çeken nokta ise dünyanın ilk kafesinin İstanbul'da resmedilmiş olduğu minyatürde, mangala oyununun en köklü delil fotoğrafı olarak nitelendirilen ve şu anda Topkapı Sarayının deposundan muhafaza edilen minyatür olmasıdır. Minyatür incelendiğinde görülmektedir ki o gün insanlar tavlanın dışında başka bir oyun daha oynamışlardır. İvedilikle oyunun ne olduğu araştırılmış ve Kara (2007) tarafından yazılan “Dört Bin Yıllık Türk Zeka ve Strateji Oyunu: Dokuz Kumalak (Dokuz Taş)” başlıklı makaleye ulaşılmıştır. Bu sayede Osmanlıdan sonra Mangala Oyununun yayılması çalışmalarının temeli atılmıştır (www.abdulvahapkar.com). Kara (2007) bu makaleyi Kazakistan Dokuz Kumalak Federasyon temsilcisinin Makedonya'ya Türk Gençlik Kurultayı'na mangala öğretmeye gittiği esnada Kara' dan Türkiye' de yeniden canlandırmak amacı ile yardım istemesi neticesinde kaleme almıştır. Ardından Küçüküydüz (2015) tarafından yayımlanan Köçürme/ Mangala isimli kitap ile de oyun daha da tanınır hale gelmiş ve ardından yıllar içerisinde farklı çalışmalar ile blog siteleri le oyun adından söz ettirir olmuştur.

Günümüzde Mangala

Mangala oyunun küllerinden yeniden doğuş serüveni bir minyatürden başlamış olup 2009 yılının ekim ayında Mangala Oyun tahtası üretimi ile taçlandırılmıştır. Mangala Oyunu tüm pek çok internet sitesinde aktif bir biçimde satılmakta ve oldukça fazla talep görmektedir (Yalçınkaya, 2016). Bu üretim ile Mangala Oyununun yeniden tanıtılması ve Türk halkının bu oyunu yeniden oynaması amaçlanmaktadır. Tüm bu üretim faaliyetlerinin ardından Kültür ve Turizm Bakanlığı oyunun nesilden nesile aktarılması amacı ile ülkemizin tanıtımına da destek olabileceğini tavsiye eden bir kararı çıkarmıştır. Bu yaygınlaştırma hareketi kapsamında pek çok seminer ve panel düzenlenmiş, projeler gerçekleştirilmiş ve tanıtım programları yapılmıştır

(Akkuş vd., 2016). Ülkemizde 2015 yılında kurulan Mangala Federasyonu ve 2017 yılında kurulan Türk Zeka Oyunlar Federasyonu (TAZOF) bünyesinde de bugün hala Mangala Oyunu yaygınlaştırma faaliyetleri devam etmektedir. Ayrıca Dünya Etnospor Konfederasyonu da geleneksel spor ve oyunlara yönelik yaygınlaştırma ve uygulama çalışmaları yönetmektedir bünyesinde yer alan oyunlardan biri de Mangala Oyunudur. Başta Dede Korkut Hikayeleri olmak üzere pek çok çizgi filmde Mangala Oyunu ile ilgili kesitlere yer verilmektedir (Hardal ve Kılıç, 2015). Son olarak yapılan akademik araştırmalarda da sık olmamakla birlikte Mangala konusunun ele alındığı görülmektedir (Durnagözü, 2015; Aslan 2019; Aslan ve Gökçen, 2022).

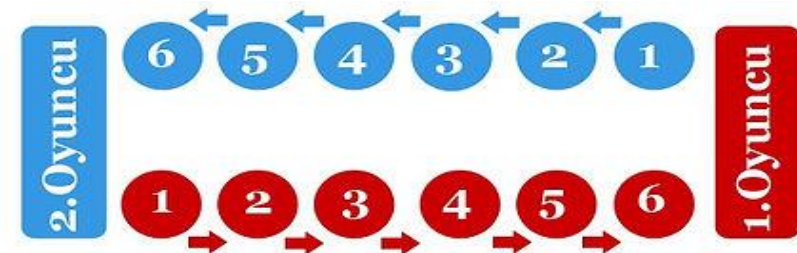
Mangala Oyun Adabı ve Kuralları

Bu oyun etrafta bulunabilecek tüm malzemeler ile oynanabilmektedir. 2 kişilik bir oyun olup 48 adet taş ile oyuna başlanır. Kura neticesinde ilk oyuncu belirlenir. Oyun tahta üzerinde bulunana 12 küçük kuyuya (her oyuncunun 6 kuyusu bulunmaktadır) toplam 48 adet taşın 4'er şekilde dağıtılması ile hazırlanır.

Resim 8. Mangala Tahtası ve Taşlar

Önce kendi kuyularından herhangi bir kuyudan taşlar alınır ardından ilk olarak alınan kuyuya ardından diğer kuyulara bir adet taş bırakılır. Bu ilerleme saat yönünün tersine, yani sağa doğru olmalıdır. Oyun tahtası üzerinde diğer tahtalardan daha büyük iki adet hazine kuyusu bulunmaktadır. Burada asıl amaç tahta üzerinde yer alan hazinelerde en çok taşı biriktirmektir. Nitekim en çok taşı hazinesinde toplayan oyunun galibi olur. Oyunu oynayanlardan birinin kuyusunda hiç taş kalmadığında oyun biter (Yağlı, 2019; MEB, 2020).

Resim 9. Mangala Oyununda Taşlarının Hareketi

Bunlara ek olarak eğer oyuncunun elindeki son taşı hazinesine denk gelirse tekrar oynama hakkı yine aynı oyuncunun olur. Oyuncunun kendi kuyusunda tek taşı varsa sıra geldiğinde bu taşı sağındaki kuyuya taşıyabilme hakkına sahiptir. Bunun sonucunda hamle sırası rakibe geçer. Hamle sırası gelen bir oyuncu kendi kuyusundan almış olduğu taşlarını dağıtırken eğer elinde taş kaldıysa rakibin kuyularına taş bırakmaya devam edebilir. Oyuncunun elindeki son taşı rakibin bölgesine denk gelirse ve oyuncu rakibinin taşlarının sayısını çift yapar ise oyuncu bu kuyudaki bütün taşların ve onları alıp hazinesine koyar, böylece sıra rakibe geçer. Oyun

içerisinde kendi bölgesindeki taşları ilk biten oyuncunun rakibinin bölgesindeki bütün taşları da kazanma hakkı olur (www.mangala.com). Oyunda toplamda 5 set vardır. Oyunu kazanan oyuncu bir puan kaybeden oyuncu ise sıfır puan alır. Berabere kalma durumunda ise oyuncular yarımşar puan alırlar. Buradan anlaşılacağı üzere oyun hep dinamik bir biçimde devam eder.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Mangala Oyununun pek çok farklı isim ile farklı yerde oynandığı ancak oyun adabının benzerlik teşkil ettiği belirlenmiştir. Araştırma sonucunda Mangala Oyununun bir Türk zeka ve strateji oyunu olduğunu, Türkler aracılığı ile de tüm dünyaya yayıldığını söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra oyun eski Türk boylarında ve beraberinde Osmanlıda oldukça sık oynansa da bir dönem unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak bugün ülkemizde yeniden hayat bulmuş olup adet küllerinden doğmuştur. Bu kapsamda paneller, programlar, turnuvalar düzenlenmiş ve oyun üretimi yapılarak satılmaya başlanmıştır. Bu durum Kültür Bakanlığı tarafından ülkemizin tanıtımı hususunda faydalı olabileceği ve Mangala Oyununun nesilden nesile aktarılması gerektiği düşüncesi ile koruma altına alınmıştır. Bu bağlamda günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte dijital oyunların daha sık oynanması, başta Mangala Oyunu olmak üzere tüm geleneksel oyunları yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki geleneksel oyunlar bize atalarımızdan mirastır bu nedenle yeni nesillere aktarılması için farklı türden çalışmalara devam edilmelidir. Özellikle başta yeni nesil çocuk ve gençlerin oyuna dair farkındalıklarının artırılması ve toplumun her kesiminden bireyin Mangala Oyununu öğrenmesi ve öğretmesi önem arz etmektedir. Beraberinde ise gerek yapılan akademik çalışma ve projeler gerek yerel yönetim destekli turnuvalar ile yaygınlaştırma faaliyetleri desteklenmeli ayrıca oyuna dair markalaşma yoluna gidilmelidir. Son olarak unutulmamalıdır ki kültürümüzü yaşatmak ve özümze sahip çıkmak her Türk gencinin asli görevidir.

Kaynakça

- AKKUŞ, Çetin, AKKUŞ, Gülizar ve BAYRAKTAR, Yusuf. "Somut kültürel mirası koruma çalışmaları: Erzincan Kemaliye sit alanı." *Turkish Studies (Elektronik)* 12.35 (2017): 1-12.
- AKYOL, Pınar Kasapoğlu ve KUTLU, M. Muhtar. "'Kör Keçi" den "Körebe" ye: Oyun İçinde Oyun." *Antropoloji* 39 (2020): 103-109.
- Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. (AREGEM). (2023). <https://aregem.ktb.gov.tr/TR50838/unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-listesi.htm>
- ASLAN, Mustafa, ve GÖKÇEN, Elvan. "İlkokul 2. Sınıf Öğretmenlerin Mangala Oyununa İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi." *Göbeklitepe Eğitim ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1.1 (2022): 1-11.
- ASLAN, Mustafa, "Zekâ oyunları dersine giren öğretmenlerin derste yaşadıkları problemlerin incelenmesi". *Scientific Educational Studies*, 3(1) (2019a): 56-73.
- ATALAY, Besim *Divanü Lügati't- Türk Tercümesi*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- BOOBKOVA, Kadian. *Çocuk Zekâ Geliştirici Akıl Oyunları, Türk Halkları Geleneksel Oyunlar Sporlar Sempozyum Kitapçığı*. Kahramanmaraş, 2017.
- COLE, Luella ve MORGAN, John, J. *Çocukluk ve gençlik psikolojisi*. (Vassaf. B.H. Çev.). İstanbul: Milli Eğitim, 2011.
- DURNAGÖLÜ, Nihal. *Antik Mankala Oyununun Stratonikeia'daki İzleri*, Ege Yayınları: İstanbul, 2015.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican ve AKKOYUNLU, Ziyat. *Divânü Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- GÜL, Mehmet; UZUN, Recep Nur; ÇEBİ, Mehmet. "Türk Kültürlerindeki Geleneksel Oyunlar

- ve Sporlara Yüzeysel Bir Bakış". *Turkish Studies*, 13/26, (2018): 655-671.
- GÜLSOY, Yasin ve Aysel DEMİROĞLU MEMİŞ. "İlkokul öğrencilerinin görsel algı düzeylerinin incelenmesi". *The Journal of International Education Science*, 21/6 (2019): 1-19.
- GÜRBÜZ, Özden Duru "Geleneksel çocuk oyunları ve eğitimsel işlevleri: Emirdağ örneği". *Electronic Turkish Studies*, 11/14 (2016): 529-564,
- HARDAL, Muammer ve KILIÇ, Recep. *Çocuklara Milli Kültür Aktarımında Çizgi Filmlerin Önemi: Dede Korkut Hikayeleri Örneği*, II. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyat Sempozyum Kitapçığı, İstanbul, 2015.
- HUIZİNGA, Johan. *Homo ludens oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Joseps de TOURNEFORT, *Tournefort Seyahatnamesi*, Kitap Yayınevi, C.2, İstanbul 2013, s.79
- Kara, Abdulvahap. "Dört Bin Yıllık Zekâ ve Strateji Oyunu Dokuz Kumalak (Dokuz Taş)." *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 18 (2007).
- KURUÇ, Tuğçe. "Kültürel Mirasın Korunmasında Araç Olarak Kültürel Miras Oluşturma Rota Rehberi" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2018.
- KÜÇÜKYILDIZ, Arslan. *Satranç'ın Atası Olan Türk Zeka Oyunu; Mangala*. www.academia.edu.tr. Erişim Tarihi:03.09.2023
- KÜÇÜKYILDIZ, Arslan. *Türk Zekâ Oyunları 1: Köçürme (Mangala)*, Delta Kültür Yayınevi: Ankara, 2015.
- Mangala Tarihi. webcache.googleusercontent.com. Erişim Tarihi:03.09.2023
- MEB. *Anadolu çocuk oyunları*. Ankara: MEB Yayınları, 2020.
- MUSTAFAOĞLU, Rüstem, YASACI, Zeynal, ZİREK, Emrah ve ÖZDİNÇLER, Arzu Razak. "Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri". *The Turkish Journal On Addictions*, 5/2, (2018): 227-247.
- OĞUZ, M. Öcal, Alan araştırması ve uluslararası işbirliği projeleri. M. Ö. Oğuz, E. Ö. Özünel ve S. Gürçayır Teke (Editörler), *Somut olmayan kültürel mirasın geleceği Türkiye deneyimi* içinde (ss.13-18). Grafiker Ltd. Şti, 2013.
- ORAK, Seval, KARADEMİR, Ersin, ve ARTVİNLİ, Eyüp. "Orta Asya'daki zekâ ve strateji oyunları destekli öğretime dayalı uygulamaların akademik başarıya ve tutuma etkisi." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi* 1.1 (2016): 1-18.
- ÖZDEMİR, Nebi, *Türk Çocuk Oyunları*. Cilt I, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Öztemiz, Semanur. "İlkokul öğrencilerinin oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazanmasına yönelik öğretmen görüşleri: Ankara Beytepe ilkokulu örneği." *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2.1 (2013): 65-79.
- ÖZYÜREK, Arzu, DAKAK, Songül, ve YURT, Neslihan. "Altı kıtada oynanan çocuk oyunları ve Türkiye'de oynanan oyunlarla benzerliği." *Unika Sağlık Bilimleri Dergisi* 1.2 (2021): 72-85.
- RİPOL, Oriol, *Birlikte Oynayalım*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2011.
- SERBEST, Kamile. "Divânü Lugâti't-Türk ve Uygur Türklerinde Çocuk Oyunları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2019/13, (2019),101-114.
- ŞARMAN, Selnur. "Geleneksel Çocuk Oyunlarının Temel Yaşam Becerilerinin Geliştirilmesine İşlevsel Katkı Açısından Yeni Bir Sınıflandırma Çözümlemesi". *Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi Bildiri Kitabı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2015.
- UMAY, Aysun. "Matematiksel muhakeme yeteneği." *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2003.24 (2003): 234-243.
- KARA, Abdulvahap, *Unutulan Dörtbin Yıllık Türk Zeka Oyunu*. www.abdulvahapkara.com. Erişim Tarihi:03.09.2023

- Uyğur Halk Oyunlari. Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, (2006).
Van Leeuwen, Lieselotte, and Diane Westwood. "If Winnicott could make toys..." *International Journal of Arts and Technology* 3.1 (2010): 57-65.
YAĞLI, Mehmet Cihat, “Zeka oyunlarının ilkökul öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisi”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
YALÇINKAYA, Timuçin, ve Ayşe Elif AY YALÇINKAYA. "KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE AKIL OYUNLARI." *Journal of International Social Research* 9/43 (2016).
YENGİN, Deniz, “Dijital oyunlarda şiddet kavramı- yeni şiddet”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

КРАТКО ОБ ИСТОРИОГРАФИИ ТРАДИЦИОННЫХ ИГР КЫРГЫЗОВ

Алымбаев Ж.*

*д. и. н., профессор Кыргызско-Турецкого университета “Манас”, jeenbek.alymbaev@manas.edu.kg

Аннотация

Статья посвящена исследовательским работам по кыргызским традиционным играм, развлечениям, забавам, национальным видам спорта, которые вышли в издательствах Кыргызстана и в мировой литературе, в советский и постсоветский период. Данная тема, которая в научной историографии именуется ещё, и, как непроизводительная общественная и индивидуальная деятельность, к сожалению достаточно не изучена. Описание игр, забав, развлечений и их правила использования частично приведены в китайских, персидских, арабских источниках. Непосредственно, первые записи аналитического и теоретического характера относятся к XIX веку, с проникновением России в Среднюю Азию, и принадлежат перу ярких представителей российской интеллигенции. С образованием киргизской государственности, и ростом грамотности и интеллектуального потенциала коренной национальности, стали появляться труды отечественных исследователей освещающих и эту сторону общественной жизни народа. За годы становления советской государственности, и независимого периода развития, изыскания данного характера вышли на новый уровень, и киргизская историография пополнилась популярными, научными, документальными и монографическими работами.

Ключевые слова: историография, забава, развлечение, потеха, традиционная игра, национальные виды спорта, непроизводительная деятельность.

Briefly on the Historiography Traditional Games of the Kyrgyz

Abstract

The article is devoted to the research works on Kyrgyz traditional games, entertainment, amusements, national sports, which were published in the publishing houses of Kyrgyzstan and in the world literature in the Soviet and post-Soviet period. This topic, which in scientific historiography is also called as non-productive social and individual activities, unfortunately is not studied enough. The description of games, amusements, entertainments and their rules of use are partly given in Chinese, Persian and Arabic sources. Directly, the first records of analytical and theoretical character belong to the XIX century, with the penetration of Russia into Central Asia, and belong to the bright representatives of the Russian intelligentsia. With the formation of Kyrgyz statehood and the growth of literacy and intellectual potential of the indigenous nationality, the works of Russian researchers began to appear covering this aspect of social life of the people. During the years of formation of the Soviet statehood and the independent period of development, the research of this character reached a new level, and the Kyrgyz historiography was enriched with popular, scientific, documentary and monographic works.

Key words: historiography, amusement, entertainment, amusement, fun, traditional game, national sports, non-productive activity.

Для исследования традиционных игр, развлечений, забав, становления и развития национальных видов спорта кыргызского народа, следует привлечь все материалы касаемо, развития самого народа. Проследить непосредственно его исторические корни, и взаимоотношения с сопредельными государствами имевших какую-либо письменность. На раннем этапе это будут возможно, записи китайских летописцев, индийские, шумеро-вавилонские, греческие, римские источники. В более поздний период арабо-персидские источники. Далее европейские, российские изыскания. Естественно, изучая данный вопрос, следует обратить особое внимание устному творчеству самого народа: сказкам, былинам, поговоркам, пословицам, малым и большим эпосам. Жизнь народа складывается не только из войн и насущных потребностей, чтобы понять народ, недостаточно знать, как люди одевались, и что ели, не менее важно понимать, как они проводили свой досуг.

Игры, развлечения, забавы, сюда можно включить песни и танцы, являются важным элементом социальной и духовной жизни народа. Корни которых восходят к первобытно общинному строю. Немаловажную роль они играют почти во всех сферах общественной и частной жизни индивида. В процессе игры происходит культурный обмен, так называемый, процесс – аккультурации, освоение элементов иной культуры, и

инкультурация, заимствование другой культуры. И встречающиеся элементы игровой культуры у кыргызского народа, можно наблюдать у представителей других этносов. Сегодняшняя интеллектуальная игра шахматы, имеет аналоги с древней игрой чатыраш. Конное состязание, известное в Европе как конное поло, в Азии назывался – чооган (чавган). Корни зараждающегося спорта таяк тартыш кроются в таких забавах, как аркан тартыш, бука тартыш, иг тартыш, тери тартыш, камчы тартыш. Таких примеров можно привести множество.

Непосредственно записи игр, развлечений, забав, обнаруживаются со времён продвижения российского царизма в глубь Средней Азии. (Мушкетов. Петроград, 1915: 1 т.). Помимо военной доктрины, где были задействованы военные специалисты эти края посетили учёные исследователи, для которых это был клондайк материалов об этнической стороне жизни аборигенов. В большинстве случаев, сами военные и административные чиновники, обладая широким кругозором знаний, посещая большие празднества устраиваемые по различным случаям, тризны по усопшим, вели путевые заметки, зарисовки о жизни и быте местного населения, в том числе его игры, забавы, развлечения, и время от времени печатали в научных и популярных журналах и газетах Санкт-Петербурга, Москвы, Казани и других культурных центрах. Большой интерес представляют журналы, «Туркестанский сборник», который начал выходить с 1864 года, под руководством В. Межова, и «Туркестанские ведомости», вышедший с 28 апреля 1870 года, до 1917 г., под редакцией Н. Маева.

Проследившая литературу об играх и развлечениях следует отметить Г.С. Загряжского, офицер Российской армии, юрист по образованию, этнограф по призванию. Который, в своих статьях: «Киргизские очерки: аш или тризна по умершим» (Загряжский Г.С., 1873: 1), «Кара-киргизы» (Загряжский Г.С., 1874: 25), «Быт кочевого населения долины Чу и Сырдарьи» (Загряжский Г.С., 1874: 28-30), «Очерки Токмакского уезда» (Загряжский Г.С., 1873: 1), помимо описания жизни и быта местного народа сообщает об его играх и развлечениях. Этнографический очерк «Киргизские игрища», принадлежат перу местного семинариста Алибия (Рустамбек), который помимо игр и забав, описал поминки, музыку, былины. (Алибий, 1903: 39-98; 1904: 6-86).

А.А. Диваев, учёный-этнограф, лингвист-тюрколог и фольклорист. Посвятил свои работы играм и развлечениям кыргызских детей: «Древние игры киргизской молодёжи» и «Игры киргизских детей». (Диваев А.А., 1904: 84). Также интересны работы Е. Ковалёва «Очерки быта кара-киргизов (из путевого дневника)», (Ковалёв Е., 1894: 62-64). Иш-Мухамеда Букина «Физическое и умственное воспитание киргизов» (Букин И.М., 1883: 7). М. Венюков в своих работах: «Очерки Заилийского края и Причуйской страны» (Венюков М., 1861: 4), и «Путешествия по окраинам Русской Азии и записки о них» (Венюков М., 1861: 5), описывал жизнь и быт жителей Центральной Азии, в том числе и кыргызов. М.Я Киттари в своих статьях, отчасти касается развлечений кыргызов. Надо признать, что эти записи скорее этнографического характера, в которых довлеет описательная форма, которая тем не менее является ценным письменным источником жизни и быта кыргызов рубежа XIX – XX века. (Киттари М.Я., Т. 375).

В 1895 году, в Ташкенте выходит книга К.Казанского: «Вблизи Памиров», где описываются конные состязания «эр сайыш» и «көк бөрү». Примечательно, что в это время ещё бытовало богатырское состязание «эр сайыш», «найза сайыш», поединок на пиках. В последствии под давлением российской администрации, этот вид боевого искусства был запрещён. Не понимаемая историю кочевого быта народа, они увидели в нём «варварство и дикость». Вторая примечательность в том, что автор конкретно указывает на племенное объединение *адыгине* и род *жапалак*, где проходили состязания. (родовое объединение *жапалак* входит в состав племени *муңгуш*) который входит в племенное

объединение *муңгуш*. (Казанский К., 1895: 207).

В 1925 году вышла статья «Исследования среди кара-киргиз», под авторством Ф.А. Фиельструппа, где он систематизировал и обобщил материалы научной экспедиции посвященной изучению кара-киргиз Семиречья, Пишпекского округа Кирг.АО. Автор изучая общественно-политическую и культурную жизнь кыргызов, одновременно даёт подробные сведения об общественных развлечениях кыргызской молодежи. Он пишет: «общественные развлечения у киргиз не исчерпываются играми, которые устраивает молодежь оба его пола, спортивными состязаниями и прочие. Стремление к общению со своими сверстниками и людьми, имеющими одинаковые интересы, выражается в организации обществ с выборным президентом и определенным уставом и правилами поведения. Такие общества собираются в течение всего сезона, летнего или зимнего в составе своих членов у каждого из них по очереди. Мужчины образуют обыкновенно три, так сказать, возрастные клубы, а женщины собираются все вместе. Главным моментом ежедневных летних собраний – шерине – является пирушка, на которой фигурируют свежее мясо и кумыс; зимние собрания – джоро – происходит раз в три дня таким же порядком, но место кумыса заступает сүзмө махсым – напиток, близкий к бузе». В то же время автор обращает внимание на распространенный вид охоты у кыргызов. Поэтому по поводу он пишет следующее: «довольно полный ассортимент принадлежностей и орудий для ловли ловчих птиц, их приручения, обучения и ухода за ними напоминает нам о большой распространенности охоты с орлами и соколами» (Фиельструпп Ф.А., 2002: 240).

В 1928 году во Фрунзе издательством Киробкома ВЛКСМ была издана научная брошюра под общей редакцией А.П. Рождественского «Киргизский национальный спорт и игры». Брошюра была подготовлена и составлена М. Хоревым и В. Девятовым. Они состояли на руководящей комсомольской и физкультурной работой Киробкома ВЛКСМ. В данном сборнике разработаны и описаны наиболее интересные национальные виды спорта и игры у кыргызов. Надо заметить, составители данной брошюры ставили цель разработать и описать спорт вообще и национальный в частности. В данной работе приводится 24 вида игр. Надо отметить, что книга вышла на русском и кыргызском языках. В кыргызском варианте был использован бытовавший тогда латинский шрифт. Несмотря на некоторые неточности в названиях игр, автор, по возможности, точно описал правила и порядок их использования. Заслуга автора и в том, что в этом издании он впервые рассмотрел игры с точки зрения их применения в спортивных целях, как воспитательное и оздоровительное средство, их влияние на организм и изменения в организме. (Рождественский А.П., 1928: 35).

В 1946 году Актан Тыныбеков, один из старейших знатоков жизни и быта народа, описал 44 вида игр и развлечений, из них конных – 11, бытовых – 29, игр с применением альчигов – 6. Надо отметить, что материалы, собранные этим старейшим *санжырачы*, *манасчы*, знатоком жизни и быта кыргызского народа, являются одним из ценнейших источников при изучении непродушенной деятельности народа. Следует подчеркнуть, что эти материалы в большинстве своём носят субъективно-описательный характер. Упомянув 50 игр, он описал правила только 44 видов. Выделив игру «*өргүтүп тамаша салу*», он сделал ошибку, это общий термин использования игр, а не отдельная игра. (Тыныбеков А., 1946: № 134).

В 1946 году в книге «Очерк культуры киргизского народа», вышедшей в г. Фрунзе, С.М. Абрамзон описывает 22 вида игр, среди них конных – 6, одна игра с применением альчигов – ордо, бытовых игр – 15. Он отмечает, что имелись и другие виды игр, к сожалению, не сохранившиеся ни описаний, ни правил, ни способов игры. Такие игры, как *ат чабыш*, *жамбы атмай*, *көк бөрү*, *оодарыш*, *сайыш*, *тыйын эңмей*, *күрөш* он относит к играм «имевшим пережиточный характер». (Абрамзон С.М., 1971: 403). В первом томе

«Истории Киргизской ССР с древнейших времён до наших дней» С.М. Абрамзон отмечает 13 игр. Многие описанные им игры не вошли в данное издание.

В 1955 году, коллектив авторов, Б.С. Беспалый, Б.Р. Маречек, Ю.М. Мусин, Д.О. Омурзаков, издали книгу, где излагаются исторические сведения о развитии физической культуры и спорта в Кыргызской Республике и о состоянии физической культуры и спорта. (Омурзаков Д.О., 1955: 42).

Д.О. Омурзаков, долгие годы возглавлявший комитет по туризму и спорту, единолично и в соавторстве выпустил 4 книги по народным играм и национальным видам спорта. В 1958 году в г. Фрунзе вышла его первая книга под названием: «Киргизские национальные виды спорта и народные игры», где он описывает 14 игр. Следует указать, данная работа носит чисто описательный характер, страдает ошибками в названиях игр и правилах их применения. Следует указать, что автор, это немаловажно, смог различить понятия «игра» и «спорт». (Омурзаков Д.О., 1958: 22).

В сборнике «Труды киргизско-археологической экспедиции», под редакцией Г.Ф. Дебеца, вышедшем в Москве, описываются три вида игр кыргызов, проживающих в Кызыл-Суйской области СУАР – *ака чөөл, тоотмек* (бытовые игры) и конное состязание – *улак тартыш*. Названия игр имеют свои территориально-диалектные особенности. Данный труд является лишь кратким упоминанием названий игр, бытующих в этом регионе.

Особое внимание привлекает книга историка Д. Айтмамбетова: «Культура киргизского народа во второй половине IX и нач. XX вв.», вышедшая во Фрунзе в 1967 году, где описаны 37 игр, среди них: конные – 8 разновидностей, одна игра с применением альчи́ков – ордо (упоминаются ещё 10 видов игр с альчи́ками, но нет их описания) и бытовые игры – 24 вида. После С.М. Абрамзона, это второй исследователь, рассматривающий игры с этнографической точки зрения. В разделе «Спортивные игры и развлечения» подробно анализировал содержание и характер многих массовых развлечений, и дал определение характеру основных народных игр: военизированные виды спорта; игры, отражающие быт народа; игры, развивающие мышление. При этом Д. Айтмамбетов среди военизированных видов конных состязаний перечисляет следующие игры: *эр сайыш, жамбы атыш, ат чабыш, жорго салыш, көк бөрү, оодарыш и тыйын эңмей*. (Айтмамбетов Д., 1967: 309).

Историю зарождения и становления физической культуры и спорта в Киргизской Советской Социалистической Республике, осветил в своём историческом очерке: «Физическая культура и спорт в Киргизской ССР» Л. П. Соколов, вышедшем в издательстве «Мектеп» в 1970 году, во Фрунзе. (Соколов Л.П., 1970: 100).

В рукописных фондах Нац.АН Кырг.Респ., за 1971 год под названием «Илгерки кыргыз элинин оюндары жана үлүш» встречаются описания игр, автором которых является Ж. Казакбаев. Здесь можно ознакомиться с 5 видами бытовых игр: *сатып алдым, буудай кур, ууру кармадым, өпкө чабыш, таз сүзүш*. Одна игра с применением альчи́ков – *кол жуммай* и развлечение-угощение *үлүш*. (Казакбаев Ж., 1977: № 603).

В 1973 году Д. Омурзаков в соавторстве с Ю.Мусиным выпускают книгу «Киргизские народные игры», где можно ознакомиться с 64 видами игр и правилами к ним. Среди них: конных – 11, игр с применением альчи́ков – 7, бытовых игр – 42, охотничьих развлечений – 4. Эта книга носит описательный характер. 22. (Омурзаков Д.О., 1973: 88).

В 1976 году, в издательстве «Мектеп» преподаватели: Ю.М. Мусин, З. Аманкулов, Ф.Е. Байманом, К. Садыков, издали книгу: «Киргизские национальные виды спорта» (правила соревнований, спортивная классификация), которая служила преподавателям высших учебных заведений республики, незаменимым источником по правилам соревнований по видам спорта и спортивной классификации.

В 1977 году, в издательстве «Физкультура и спорт», в г. Москва, увидела свет книга «Физическая культура в СССР», посвященная 60-летию Октябрьской революции. В книге рассказывается, о становлении советского физкультурного движения, его успехах за 60 лет. Она содержит фактический материал о развитии физической культуры и спорта во всех 15 советских союзных республиках. Общим для этих вышеперечисленных работ является то, что ученые исследовали проблему физическую культуру и спорта кыргызов в более широких масштабах, в научный оборот вовлекались новые фактические материалы.

В 1978 году во Фрунзе на кыргызском языке выходит книга З. Бектенова и Ю. Мусина «Кыргыз элдик оюндары», где они описывают 69 игр и развлечений народа. Среди них: конных – 9, игр с применением альчи́ков – 5, охотничьих развлечений и бытовых игр – 38. (Бектенов З., 1978: 140).

В 1981 году в соавторстве Д. Омурзакова и М. Саралаева во Фрунзе выходит книга под названием: «Киргизские национальные виды спорта и народные игры». Здесь авторы рассказывают читателям об истории развития кыргызского национального спорта и приводят описания 26 видов игр и развлечений народа. Среди них: конные – 7 видов, игры с альчи́ками – 4 вида, бытовые игры – 15. (Омурзаков Д.О., 1981: 64).

В 1984 году Г.Н. Симаков в Ленинграде издает книгу «Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX начале XX века». В этой книге упоминаются 110 кыргызских игр и развлечений. Среди них: конных – 27, бытовых – 84, игры с альчи́ками не упомянуты. Несмотря на некоторые орфографические ошибки при переводе названий игр и развлечений, эта работа отличается полнотой и колоритностью описания. На сегодняшний день это одна из серьезных исследовательских работ по играм кыргызского народа. (Симаков Г.Н., 1984: 229).

В 1991 году выходит книга С. Токторбаева: «Өспүрүмдөрдүн оюндары», где среди прочих игр описываются 222 игры кыргызского народа, из них конные состязания – 9 видов, бытовые игры – 202 вида, игры с применением альчи́ков – 11 видов. Описано охотничье развлечение: *чырга тартуу (мүнүшкөрлүк)*. Описание носит педагогико-просветительский характер. (Токторбаев С., 1991: 272).

В 1995 году И.Б. Молдобаев в своей книге: «Манас – историко-культурный памятник кыргызов», описывает 19 видов игры и развлечений, упоминавшиеся в эпосе «Манас» и «Семетей», где конные состязания – 5 видов, бытовые – 12 видов, игры с применением альчи́ков – 2 вида. В этой работе игры рассмотрены лишь в контексте изучения эпоса «Манас». (Молдобаев И.Б., 1995: 310).

В 1996 году Х.Ф. Анаркулов выпускает книгу: «Кыргыз эл оюндары» на кыргызском языке, где описаны правила и педагогико-воспитательные функции 96 видов игр и развлечений народа, где конные состязания – 16 видов, бытовые игры и развлечения – 65 видов. В работах Х.Ф. Анаркулова приведены ряд игр и развлечений, которые вообще не встречаются ни в источниках, ни в архивах, ни в упоминаниях информаторов. Данные игры вызывают сомнения в их бытовании и использовании в жизни. (Анаркулов Х.Ф., 1991: 192).

В 1999 году М. Саралаев в соавторстве, в своей работе: «Проблемы физической культуры, образования и науки», упоминают о 9 видах игр, среди них: конные – 2 вида и бытовые игры – 7 видов. Игры рассмотрены с педагогической и воспитательной точки зрения. (Саралаев М.К., 2002: 270).

В 2002 году, под редакцией Б.Х. Кармышева и С.С. Губаевой, выходит книга: «Из обрядовой жизни киргизов начала XX в.», которая целиком и полностью базируется на полевых исследованиях Ф.А. Фиельструпа. В этом издании приводятся четыре детских игры с пальцами рук (два варианта) – *буудай куур, кемирчек оюн, маңгел оюн*, шесть

разновидностей брачных игр (*кыз оюн*) – *такыя сайуу, оң или сол, садага чапкан, токмок салуу, кыз көрүшүү, төшөк талашуу, ат байге*, конные состязания (три вида) – *көк бөрү, тыйын эңмей, сайыш*, бытовые игры (тринадцать видов), игры с применением альчигов (два вида) – *ордо (кан), ашык*. Приведены девять видов угощений-развлечений: *үлүш, өрүлүк, жоро, гап, шерне, үй шерне, кийиз той, жер суу тайы, түлөө*. Данная работа может служить хорошим источником в изучении игр и развлечений народа. (Фиельструпа Ф.А., 2002: 240).

В 2004 году, в издательстве «Илим», академии наук КР, вышла книга «Кыргызские игры и развлечения», под авторством А. Касена, где были собраны и описаны более 200 видов игр и развлечений кыргызов с древности и до наших времён. Данное издание рассматривает самобытный характер игр одного из «древнейших народов» Центральной Азии. В ней описаны бытовые игры – 200 видов, конные состязания – 35 видов, игры с альчигами – 10 видов. (Касен А., 2004: 144).

В 2008 году, в Бишкеке вышла книга: «Кыргызская национальная физическая культура: теоретические и методические аспекты», объёмом 662 с. Книга имеет характер учебно-методического пособия.

В 2012 году, в Бишкеке увидела свет книга: «Этнические игры кыргызов», книга имеет характер учебного пособия для студентов высших учебных заведений.

В 2015 году, в Бишкеке выходит книга под названием: «Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта 60 лет», объёмом 280 с., где даётся анализ развития спорта и национальных видов спорта.

В 2018 году, в Бишкеке выходит книга на кыргызском языке, под коллективным авторством: «Көчмөн кыргыз элинин дене тарбиясы: тарыхы, өзгөчөлүктөрү жана заманбап мезгилиндеги абалы».

Изучение традиционных игр, развлечений, забав, национальных видов спорта отражались в издательствах академии наук Российской Федерации. Тематика исследований народных игр, игрушек, развлечений и спортивных состязаний на страницах журнала «Этнографическое обозрение» («Этнография», «Советская Этнография»), выглядит таким образом: игры и развлечения – 17 статей, детские игры – 2 статьи, шахматы – 4 статьи, игрушки – 7 статей, конные состязания – 2 статьи, спорт – 6 статей. Также в данных журналах приведены данные обращения учёных-этнографов к тематике народных игр и спортивных состязаний в сравнительной аналогии с другими аспектами культуры с 1975 по 2000 гг. Больше всего материалов по духовной культуре народа – 96 статей. Обрядам, праздникам и ритуалам посвящены – 50 статей, материальной культуре – 39 статей. Теории культуры – 25 статей, жилище и планировке поселений – 18 статей. Народному искусству и ремёслам – 13 статей. ХКТ и образу жизни – 11 статей, народным знаниям – 10 статей, семиотике культуры и символам – 9 статей. Спортивным состязаниям и играм, наряду с одеждой посвящены всего – 6 статей. После них занимают предпоследнее и последнее место, пища – 4 статьи и народный театр – 3 статьи.

Подводя итог работам посвящённым исследованию непроизводительной деятельности человека, т.е. всевозможным потехам, забавам, развлечениям, играм, национальным видам спорта, следует указать. Отдельные описания игр и развлечений, или только приведённых названий, можно встретить в китайских, индийских, персидских, арабских летописях. В сказках, былинах, малых и больших эпосах кыргызского народа содержится материал посвящённый данной теме. Непосредственно записи игры, с пояснениями и этническими элементами начала российской интеллигенция, с добровольным вхождением кыргызов в состав России. Период советской власти возматерил многих учёных которые посвятили свои работы данной теме. В настоящее время продолжают исследования игры и её роли в общественной жизни, различными специалистами.

Литература.

- Абрамзон С.М. Кыргызы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л.: Наука, 1971.- 403с.
- Абрамзон С.М. Очерк культуры киргизского народа.– Фрунзе: Изд-во Кирг. Фил. АН СССР, 1946.– 123 с.
- Азизбаев С. Саралаев М., Тагаев М. Көчмөн кыргыз элинин дене тарбиясы: тарыхы, өзгөчөлүктөрү жана заманбап мезгилиндеги абалы. – Бишкек, 2018. – 280 б.
- Айтмамбетов Д. Культура киргизского народа во 2-й половине XIX и начале XX века.– Фрунзе: Илим, 1967.- 309 с.
- Алибий. Кыргызские игрища // Туркестанские ведомости – 1903.– №39, 51, 58, 60, 61, 98; 1904.– № 6, 12, 22, 35, 82, 84, 86.
- Анаркулов Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. – Бишкек: Кыргызстан, 1991.– 192 б.
- Бектенов З., Мусин Ю. Кыргыз элдик оюндары.– Фрунзе: Кыргызстан, 1978.– 140 б.
- Букин И.М. «Физическое и умственное воспитание киргизов» // Туркестанские ведомости.– 1883.– № 17.
- Венюков М. Очерки Заилийского края // Записки Имперского РГО.,кн. 4 – СПб., 1861.
- Диваев А. Древние игры киргизской молодёжи // Туркестанский сборник. – №247; Он же: «Игры киргизских детей» // Туркестанские ведомости.– 1904.– №84; 1905.– №152; 1907.– № 54.
- Дооранов У. С. Сведения о физическом воспитании в трудах восточных авторов и устном народном творчестве кыргызов (IX-XIII вв.). – Бишкек, 2011. – 150 с.
- Загряжский Г. Кыргызские очерки: аш или тризна по умершим // Туркестанские ведомости– 1873.– №1; 1874.– №25, 27-32; Быт кочевого населения долины Чу и Сырдарьи.– 1874.– №28, 29, 30; Он же: Очерки Токмакского уезда // Туркестанские ведомости.–1873.–№1.
- Казакбаев Ж. Кыргыз элинин оюндары, жомоктор, кошоктор, макалдар. 1977. Рукоп. Фонд Нац. АН Кырг. Респ., инв. № 603 (5241).
- Казанский К. К. Вблизи Памиров. – Ташкент, 1895. – 207 с.
- Касен А. Кыргызские игры и развлечения. – Бишкек: Илим, 2004. – 144 с.
- Киттари М.Я. Кыргызский той // Туркестанский сборник.– Т. 375.
- Ковалёв Е. Очерки быта кара-киргизов (поминки по Боку Чалдыкову) // Туркестанские ведомости – 1894.– №62, 64; 1895.– №20, 21.
- Молдобаев И.Б. «Манас» – историко-культурный памятник кыргызов.– Бишкек: Кыргызстан, 1995.– 310 с.
- Мусин Ю. Кыргызские народные игры. – Фрунзе, 1973.
- Мушкетов И.В. Туркестан. Геологическое и орографическое описание по данным, собранным во время путешествий с 1874 г. По 1880 г. Т. 1. Петроград, 1915.
- Омурзаков Д. О. Кыргызские национальные виды спорта и народные игры.– Фрунзе: Киргизгосиздат, 1958.– 22 с.
- Омурзаков Д. О., Мусин Ю. Кыргызские народные игры.– Фрунзе: Кыргызстан, 1973.– 88 с.
- Омурзаков Д. О., Саралаев М. Кыргызские национальные виды спорта и народные игры.– Фрунзе: Кыргызстан, 1981.– 64 с.
- Омурзаков Д.О. Физическая культура и спорт в Кыргызской ССР. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1963.– 116 с.
- Рождественский А.П. Кыргызский национальный спорт и игра. – Фрунзе: Б.и., 1928.– 35 с.
- Саралаев М. К., Азизбаев С. С. История физической культуры и спорта в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2002. – 270 с.
- Симаков Г.Н. Общественные функции киргизских игр и развлечений в конце XIX – начале

XX в.в.– Л., Наука, 1984.– 229 с.

Соколов Л.П. «Физическая культура и спорт в Киргизской ССР». – Фрунзе: «Мектеп», 1970. – 100 с.

Токторбаев С. Өспүрүмдөр оюндары. – Бишкек: КС Енин Башкы ред., 1991.–272 б.

Тыныбеков А. Кыргыз улуттук оюндары б/п. 1946. Рукоп. Фонд Нац. АН Кырг. Респ., инв. № 134 (к+342).

Фиельструпа Ф.А. Из обрядовой жизни киргизов начала XX века / Отв. Ред. Б.Х. Кармышева, С.С. Губаева. – М., 2002. – с. 240.

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТООЛУУ АЙЫЛ – КЫШТАКТАРЫНДА САКТАЛЫП КЕЛГЕН ЭТНИКАЛЫК ОЮНДАРЫНЫН КЭЭ БИР ТҮРЛӨРҮ

Мусалиева К.* Саралаев М.** Бакберген К.***

*КМДТЖСАынын ага окутуучусу kozhoshkan@mail.ru

**п.и.к., КМДТЖСАынын доценти.

***КМДТЖСАынын магистранты

Аннотация. Макалда Кыргызстандын тоолу айыл-кыштактарында сакталып келген этникалык оюндарынын түрлөрүн, алардын мазмунун, эрежесин, пайдалуу жактарын изилдөө каралган. Бул макалада кыймылдуу оюндарынын тарыхы, эрежелери уюштуруу ыкмалары жөнүндө, алардын өспүрүм балдарды тарбиялоочу мааниси жөнүндө да көрсөтүлгөн. Ошондой эле кыргыз элинин кыймылдуу оюндарынын илимий классификациясы көрсөтүлгөн. Ошону менен бирге кыймылдуу оюндарынын балдардын дене тарбиялык жактан даярдыгын өнүктүрүүчү мааниси илимий жолу менен даана көрсөтүлбөгөндүгү, ошондой эле декларативдүү түрүндө булар дененин өнүгүүсүнө таасирин тийгизээр да кенири изилденген. Ошондой эле кыргыз элинин кыймылдуу оюндарынын эң эле көп түрүн көрүп, алардан керектүүлөрүн тандап алып изилдөөнү, илимий ыкмаларын аркылуу текшерүү менен бирге макалада көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: өспүрүм балдар, этникалык кыймыл - аракет оюндары, оюндардын өспүрүмдөрдү өнүктүрүүчү, тарбиялоочу жактары, кыргыз элинин кыймылдуу оюндарынын аталыштары. Оюндун шарты, оюндун мазмуну, катышуучулар.

Некоторые этнические игры, сохранившиеся в аилах и кишлаках горных районах Кыргызстана.

Аннотация. В статье проводится исследование видов этнических игр, их содержания, правил и полезных аспектов, сохранившихся в горных селах Кыргызстана. В данной статье показана история подвижных игр, способы организации правил и их воспитательное значение для подростков. Также представлена научная классификация подвижных игр кыргызов. В то же время широко изучено, что значение физических игр в развитии физического воспитания детей четко не доказано научным путем, а также то, что они влияют на развитие организма в декларативной форме. Также в статье показаны наиболее виды подвижных игр кыргызов, выбраны и исследованы их, рассмотрены с использованием научных методов.

Ключевые слова: подростки, этническое движение – игры-действия, развивающие и воспитательные аспекты игр для подростков, названия игр народного движения кыргызов. Условия игры, содержание игры, участники.

Some Ethnic Games Preserved in Ailas and Villages of Mountain Areas of Kyrgyzstan

Annotation. The article studies the types of ethnic games, their content, rules and useful aspects that have been preserved in the mountain villages of Kyrgyzstan. This article shows the history of outdoor games, ways of organizing the rules and their educational significance for teenagers. The scientific classification of outdoor games of the Kyrgyz people is also presented. At the same time, it has been widely studied that the importance of physical games in the development of children's physical education has not been clearly proven scientifically, and also that they influence the development of the body in a declarative form. The article also shows the most types of outdoor games of the Kyrgyz people, selected and studied them, and examined them using scientific methods.

Key words: teenagers, ethnic movement - action games, developmental and educational aspects of games for teenagers, names of games of the Kyrgyz people's movement. Conditions of the game, content of the game, participants.

Киришүү. Кыргыздын кыймылдуу оюндарын жаш өзгөчөлүгүнө карата пайдалануу - бул ата бабадан калган усул. Бул негизинен педагогиканын принциптерине туура келет жана материалдарды өзөштүрүүдө чоң мааниге ээ. Кыймылдуу оюндарды окуп үйрөнүүдөн мурда балдардын жаш өзгөчөлүгүн билүү шартка ылайык.

Мектеп жашындагы жаш балдарга жана өспүрүмдөргө төмөнкүлөр кирет:

1) 7-11 жаштагы балдар 1-4 класс.

2) 12-14 жаштагы өспүрүмдөр 5-8 класс.

7-11 жаштагы балдар үчүн төмөнкү оюндары ойносо болот: “чакан таш атмай”, “лянга (жуушан) тебүү”, “ак терек көк терек”.

12-14 Жаштагы өспүрүм балдарга туура келген оюндар төмөнкүлөр: “үч тапан” (чүкө оюну), “чикит чапмай”, “качмай топ”, “урмай топ”,

12-15 “каракоюм дүмпүлдөк”.

Теманын актуалдуулугу. Кыргыз элинин кыймылдуу оюндарынын өтө көп

экендигин билүү. Кыргыздын кыймылдуу оюндары жөнүндө көп эле маалыматтары адабияттарда жазылган. Бул маалыматтарда кыймылдуу оюндарынын тарыхы, эрежелери уюштуруу ыкмалары жөнүндө, алардын өспүрүм балдарды тарбиялоочу мааниси жөнүндө да көрсөтүлгөн. Ошондой эле кыргыз элинин кыймылдуу оюндарынын илимий классификациясы көрсөтүлгөн. Ошону менен бирге кыймылдуу оюндарынын балдардын дене тарбиялык жактан даярдыгын өнүктүрүүчү мааниси илимий жолу менен даана көрсөтүлбөгөндүгү, ошондой эле декларативдүү түрүндө булар дененин өнүгүүсүнө таасирин тийгизет деп болжолдоо ирэтинде айтылып келген. Бул теманы тандап алып жана ошого тиешелүү адабияттарды тандаган учурда изилдене элек жактарын белгилеп алдык. Ошондой эле кыргыз элинин кыймылдуу оюндарынын эң эле көп түрүн көрүп, алардан керектүүлөрүн тандап алып изилдөөнү, илимий ыкмаларын аркылуу текшерүүнү чечтик.

Мындай изидөө жаңы болгондуктан актуалдуу.

Изилдөөнүн максаты: кыргыздын кыймылдуу оюндарынын мектеп балдарынын дене тарбиялык жактан даярдыгын өнүктүрүүдөгү мааниси педагогикалык илимий ыкмалары аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Кыргыздын кыймылдуу оюндарынын өспүрүм балдардын дене тарбия жактан өнүгүүсүнө тийгизген таасирин изилдеп аныктоо:

2. Аналитикалык талдоонун жана илимий практикалык тажрыйбанын негизинде оюндардын өспүрүм балдардын, тарбиялык жактан өнүгүүсүнө ылайыктуулугун аныктоо үчүн атайын илимий ыкмаларын колдонуу:

3. Кыргыздын кыймылдуу оюндарынын өспүрүм балдардын дене тарбиялык жактан даярдыгын өнүктүрүүчү маанисин аныктоочу педагогикалык шарттарын аныктоо жана алардын маалыматтарын талдоо.

Изилдөөнүн методдору: адабияттагы маалыматтарды пайдалануу; кыргыздын оозеки чыгармаларындагы маалыматтарды да колдонуу; кыймылдуу оюндарын практика жүзүндө колдонуп келген адистер менен аңгемелешүү; кыргыздын тандалып алынган кыймылдуу оюндарынын өспүрүмдөрдү дене тарбия жактан өнүгүүсүнө тийгизген таасирин текшерүү үчүн педагогикалык илимий ыкмаларын колдонуп изилдөө.

Макаланын маалыматтары жана этникалык оюндардын мазмуну.

Оюндар адамзаттын маданий кенчи болуп саналат. Алар адам баласынын материалдуу жана руханий байлыгынын бир тармагы.

Дүйнөдө белгилүү педагогдор, прогрессивдүү коомдук ишмерлер элди, өспүрүм балдарды тарбиялоодо колдонула турган каражаттары деп көрсөтүшкөн. Оюндун тарбиялоодогу мааниси өтө баалуу болот экен. Алды менен оюндун учурунда өспүрүмдөрдүн чыгармачыл жагдайлары, коллективдүү кыймыл аракеттери өөрчүйт экен. Ошол эле учурда ойногондор өздөрү моралдуу жана эстетикалык канааттануусу да орун алат дешет. Оюндун инсандарды тарбиялоодогу мааниси да зор болгону далилденди.

Оюндардын мааниси, маңызы ар кандай жаныбарлардын жана канаттуу куштардын кыймыл аракеттерине да тыгыз байланыштуу экени көрүнөт. Оюндардын көпчүлүгүндө эмгектин элементтери чагылдырылат. Элдик оюндар айлана – чөйрөгө, кесиптик айлаларына, салт-санаага да байланыштуу экени байкалат. Оюндардын кайсы бирөөлөрү согушка да байланыштуу болот. Элдик кыймылдуу оюндардын спорт оюндарына окшош экени да дайым сезилип турат.

Оюнга өспүрүмдөрдүн катышуусу, алардан ар кандай керектүү аспаптарын даярдоо да талап кылынат. Чикит ойногондо, лянга тепкенде, чүкө атканда балдардын өздөрү даярдаган аспаптары колдонулат эмеспи. Оюндун таасири менен өспүрүм балдар айлана – чөйрө менен таанышат жана билим алат, башкалар менен мамиле түзгөндү да үйрөнөт.

Кыймылдуу оюндардын пайдалуу экендигин туура түшүнгөн адистер аларды

мектептеги дене тарбия сабагынын вариативдүү программасына кошуп өткөрүүнү пайдаланат. Оюндар балдарды дайыма кызыктырат жана спортко, физкультурага, туризмге өспүрүм балдарды катыштырууга көмөк берет.

Тоолуу аймактарда жашаган элибиздин арасында сакталып келген этникалык оюндарын изилдөөдө биз адабияттарды талдап, жергиликтүү адистер менен аңгемелешип изилдегенибизде төмөнкүдөй маалыматтарын топтоп алууга мүмкүнчүлүк болду.

Биринчиден Нарын шаарында жана ага жакын айылдарда балдар жана өспүрүмдөр арасында кеңири таралган оюндардан буларды аныктадык:

Ак терек- көк терек. Кыргыз элинин байыртадан бери кеңири тараган оюндарынан болуп эсептелет.

Оюнчулардын саны: 12-18 балдар катышат. Жаш өзгөчөлүгүнө жараша бөлүнүшүп ойношот. **Жашы** 7-10 жашка чейин.

Оюндун шарты: оюнчулар оюндун калысын шайлашат. Калыс оюнчуларды эки жаатка болот. Ар бир жаат өз-өзүнчө кол кармашып катарга тизилип, 15-20 метрдей аралыкка бетме-бет турушат. Калыс жаат башчыларын же өкүлдөрүн чакырып, чучукулак карматат же чүкө калчашат. Оюнду баштоо укугуна ээ болгон жаатын ичинен бирөө же бардыгы хор менен “Ак терек - көк терек, бизден сизге ким керек?”- дейт. Атаандаш жаатын ичинен бирөө “Сизден бизге, бир оюнчунун атын атап ошол керек”- дейт же “Кетирекей Керимбек, келсин бизге тезирээк!”- деп чакырат. Андан кийин ошол аты аталган оюнчу катуу чуркап келип, чакырган жааттын катарынын бир жерин жарып өтүүгө аракет жасайт. Эгер чуркап келген оюнчу катарды бузуп өтө алса, бөлүнүп калган жагын өзү менен кошо алып кетет. Сапты бузуп өтө албаса, анда өзү ошол жакта калат. Оюнга катышуучулардын сөз тапкычтыгына, жамакчылыгына жараша чакыруу улам бир тараптан болуп, тамашалуу да, маданияттуу да айтылышы керек. М: биринчи тарап “Элден элден, эл чабар, бизден сизге ким барар?”- десе, экинчи тарап “Шапылдаган шайыр кыз, келсин бизге Айым кыз”,-дейт.

Айтылуучу ыр ушул сыяктуу болуп, кезек менен улантылат. Оюндун акырында кайсы жаатка оюнчулар көп топтолсо ошол жаатын оюнчулары утат. Бул оюн Кыргызстандын түштүгүндө “Чартек” Алайда- “Эл чабар”- деп аталат.

“Урмай топ”. Даярдык. Бул оюнду 5-7 киши же болбосо жалпы ойношот. Кээде экиге бөлүнүп, жаат менен ойносо да болот. Эки жаатта 2 кичинекей топ болууга тийиш. Оюнга 12-14 жаштагы өспүрүмдөр катышат.

Мазмуну. Кишинин санына жараша, топ кең-кеесири теңине жакын баткандай кылып, түз жерден бир катарга чуңкур казылат. Эгерде 2 команда ойносо 2 катар чуңкур казылат. Чуңкурлардын аралыгы 10-15 см болот. Ойноочулардын максаты чуңкурлардын үстү менен топту тоголотуп, казылган чуңкурлардын бирине түшүрүү. Оюнга катышкан кишилердин баары өз чуңкурларынын жанында катар тизилип турушат. Таяк кармашта чыккан же чүкө калчашта уткан киши казылган чуңкурлардын башында 40см аралыкта туруп, топту чуңкурлардын бирине түшө турган кылып тоголотот. Эгерде топту түшүрө албай калса, кезектеги экинчи оюнчу топту тоголотот. Эгер топ чуңкурлардын бирине түшүп калса, анда оюнга катышкандардын баары качып жөнөйт. Чуңкуруна топ түшкөн киши топту ала коюп, качкандардын бирөөн топ менен уруп калууга аракеттенет. Топ тийгендин чуңкуруна кичинекей бир таш салынат. Ал бир жолу утулгандыктын белгиси. Экинчи жолу урса 2, үчүнчү жолу урса 3 ж.у.с. таштар салына берет. Эгер топ менен урган киши топту тийгизе албай калса, анда анын чуңкуруна да таш салынат. Андан ары оюн ушул тартипте улана берет. Кимдин чуңкуруна таш көп түшсө, ошол утулат. Ал белгилүү жерге чейин барып, аркасын тосуп турат. Калгандары кезектешип, аны топ менен урушат. Бул деген утулгандын жазасы болот.

Нарындын Кочкор кыштагында жана ага жакын айыл-кыштактарда өспүрүмдүн

арасында бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген, кеңири таралган этникалык төмөнкүдөй оюндары бар экен.

Лянга, жуушан тебүү. Күчтүүлүккө, шамдагайлыкка тарбиялоо оюну. Кыргыздарда кеңири тараган дунган элинин оюну. Оюндун шарты: оюнга 3см. диаметрче калыңдыгы 1-2 мили метр тоголок жүндүү териге жабыштырылган жэ тигилген темир, жэ коргошун «пара» деп аталган буюм жуушан керектелет. Оюн тегиз аянтчада өтөт. Калыс шайланып, ал оюнчулардын кезегин жана оюндун аягын жеңүүчүсүн аныктайт. Аягы 50, 70, 100 сандар менен аныкталат. М: аягы 100 дейли оюнчу параны жерге түшүрбөй удалап тээп жатып 30га жетип жыдып калса, кийинки кезегин 31 деп баштап кетет.

Оюнда ар бир паранын бутунун ичи менен тээп жатканда угузуп, «бир пара, эки пара үч пара, ж.б» деп санап туруш керек. Эгер төрт адам ойносо ар бири 100гө жетишке аракет жазашат алгачкы үч оюнчу 100го жетсе акыркы оюнчу «малай» деп аталат. Малай ар бир оюнга параны көкөлөтүп, ар кандай абалда салып берет. Оюнчу тепкенге шарт түзүлсө алыска катуу тебет да малайды жүгүртөт. Тепкенде «малай» жетип барып тээп калса, жэ тутуп алса малайлыктан кутулат. Эгер малай жетип тээп, жерге түшүрбөй ар бир тепкенде бир малай, 2 малай, 3 малай ж.б эсептеп тебе албай калганга, жэ жыдып калганга чейин «параны» тепсе, ошол параны салып бергенге, тиги өзү малай болот. Оюнчулар параны бири бирине тээп, «малайды» ары-бери жүгүртсө да болот. Оюндун башка түрлөрү да бар.

Чикит чапмай – 12-14 жаштагы өспүрүм балдар катышуучу кыймылдуу оюн. Бул оюнду эки-үч бала же эки жаат ойносо болот. Оюнда тегерете чийип, анын ортосуна 1,5 карыштан узун чуңкурча даярдалат. Ал жыдымык деп аталат. Оюнда бир таяк – «эне таяк» деп аталат, анан бала чикит же жөн эле чикит колдонулат. Таяктын узундугу 80-90 см болот. Анын учу ичкерээк болот. Чикит болсо 13-15 см болот да эки учу учталган болот, бирок колго тийсе сайылбагандай болот.

Чикитти таяк менен ээлеп, ким биринчи оюнду баштары белгиленет (чучу кулак кармоо). Кимде-ким көбүрөөк элесе, оюнду ошол баштайт. Жыдымыкка чикит туурасынан коюлат. Оюнчу таягын чикиттин астына сойлотуп өйдө ыргытат. Чикит киши боюнан бийигирээк ыргытып барып түшүп келатканда таяк менен алыска чабат. Ошол жакта талаада берки каршылашы «сугарып» жүрөт. Чикитти тосуп алса оюн алмашат. Тосо албаса чикит түшкөн жерден жыдымыкка (марага) коюлган таякка тийгизүүгө аракеттенип ыргытат. Таякка тийсе же чийиндин ичинде чикит калса оюнчулар орун алмашышат. Эгерде тийбей калса биринчи оюнчу чикитти сойлото тартып, таяк менен өйдө көтөрө ыргытып алыс чабат. Түшкөн жерден дагы чабат. Ошентип үч жолу чаап, эң акыркы чикит түшкөн жерден таягы менен жыдымык ченге чейин анын узундугу боюнча санайт. Кезекти беркиге берет. Ошентип алмак-салмак ойношот. Утулган оюнчуну, утуп алган оюнчу оюндун акырында «малай» кылат. Ал үчүн чикитти үч жолу чаап, ал барып түшкөн жерден чикитти колуна алып, марага чейин бир деми боюнча чуркап келет. Ошондо: «Акбай, Токбай, күлдүр-күлдүр шок бай, ата-энеси жок бай, чабалекей чам-чум м...м...м...м.» деп, дем албастан, жүгүрүп маарага келиши керек. Жолдон дем-алса - ошол жерден кайрадан чикит үч жолу чабылып утулган оюнчу чуркатылат.

Үч тапан – өспүрүм балдар үчүн кыймылдуу чүкө оюндарынын бири. Бул оюнду бир нече бала ойносо болот. Ар бир баланын бирден сакасы жана каалаганча чүкөлөрү болушу керек. Чындакей жана ойнокей эрежеси боюнча өткөрүлөт. Чындакей ойногондо уткан чүкөлөр уткан балада кала берет. Ойнокей ойногондо уткан чүкөлөр оюндун аягында чүкөлөрдүн ээлерине берилет.

Оюн ойнолуучу орун чөбү жок түз, даңгыл жер болушу керек. Ошол жерге 30 см-ге чейин чийилет. Чийинге канча бала ойносо ошончо чүкө тизилет. Ар бир бала бир чүкө кошот. Сакаларды калчашат. Киминики мурун консо ошол сакасын 3-5 метрче жерге

таштап саканы чыгарат. Калган оюнчулар чийинден ошол саканы кезек менен атышат. Атканда сакага тийип ошол сака үч тапандан көбүрөөк жерге сүрүлүп кетсе, анын ээси оюндан чыгып калат – анын сакасы өлгөн болот. Анан кезек боюнча сакасын алыс чыгарган оюнчу саканын ордунан чийиндеги чүкөлөрдү атат. Эгерде чүкөгө даана тийип, чүкө үч тапандан ашык чыкса аны аткан оюнчу алып койот. Атуусун дагы сакасы жаткан жерден улантат. Чүкө чыкпай калса кезектеги оюнчу чийинге жакын келип сакасын өкчөйт, консо чүкөнү же саканы атат. Аягында эки оюнчу калат. Кимиси таамай атса чүкө алат же сакасын өлтүрсө ошол бүт чүкөлөрдү утуп алат. Оюн кайрадан башталат. Чийинге жаңы чүкөлөр тизилет. Дагы эле ат калчоо менен башталат.

Үч тапан жана дагы башка кыймылдуу чүкө атмай оюндары ордо оюнуна көнүгүү катарында колдонулат.

Тогуз-Торонун Казарман селосунда өспүрүм балдар арасында өтө кызыктуу оюндары этникалык оюндарына кирет да жакшы таралган жана дайыма пайдаланган оюндардан экен. Аларга адистердин айтканы боюнча төмөнкүлөр кирет:

Чакан таш атмай – өспүрүм балдардын кыймылдуу оюну. Бул оюнга 2 ден 5 ке чейин оюнчу катышып ойной алышат. Ар бир оюнчунун бирден жалпак жана тегерек чакан ташы болушу керек. Дагы бир чоңураак жалпак ташты тике орнотуп ошону атып ойношот. Аны чийинге тургузуп кырынан коет. Ал жерден он-он эки кадам жердеги экинчи чийинден туруп кезек-кезеги менен жалпагынан ыргытып чоңураак ташты атышат. Кимдин чакан ташы марадагы жалпак ташка тийсе 5 упай берилет. Дагы бир атууга укук алат. Тийбесе жаткан жеринен кимдики алыс жатса ошол биринчи атыш оң колдун ортонун сол колдун манжалары менен керип туруп жалпак ташты атышат. Кимдин чакан ташы тийсе ошого бир упай жазылат. Оюн кайра-кайра башталып улантыла берет. Оюнчулардын кимиси сүйлөшүлгөн упайды биринчи топтоп алса ошол жеңген болот. Ал эми утулган оюнчулардын 4 эле аз упай топтолгон оюнчусу биринчи орунду ээлегенди аркасына көтөрүп, 30 кадам алып барып, кайра алып келет.

Оюн сайдын жээгинде таза жана топурак тапталган жерде ойнолот. Чакан таштарды жана жалпак таштарды сайдан балдар каалашынча таап алышат.

Бул оюн дайыма таза абада ойнолуп балдарды таамай атканга жана эсепке үйрөтөт.

Балдар өз ара акылдашканы боюнча 50 упайга чейин ойногондо кимдир бирөө биринчи болуп 50 упайды топтосо аяктайт. Утулган баланы жазалагандан кийин оюн кайта улантыла берет.

Качмай топ. Орустун «лапта» деген оюнуна окшош. Кыргыз эл оюну. Оюн тегиз жерде, мектептин спорт аянтчасында ойнолот. Оюнга 12-14 жаштагы эки жактан 7-10дон оюнчу катышат. Оюнчулар өздөрүнөн оюнга калыс шайлашат. Калыс оюнчулардын жаат башчыларын дайындайт. Оюнга кичинекей топ, топ чапкыдай таяк колдонулат. Оюн башталуучу жер менен чектин аралыгы 35-45 метрге чейин болот. Калыс жаат башчыларын чакырып таяк кармаштырат же эки оюнчусун жарыштырат. Жеңген жааты оюнду баштоого (топ чабууга) укук алат. Ал жааттын оюнчулары жаат башчысынын артына бирден тизилип турушат.

Алардын башчысына бетме-бет болуп эки метрдей алыстыкта атаандаш жааттын башчысы турат. Анын оюнчулары болсо чабылган топту тосуп алуу үчүн аянтчанын ар кайсы жерине чачырап турушат.

Топту алган оюнчу топту азырак көкөлөтүп ыргытып салып берет. Салынган топту таякчасы менен чабуучу оюнчу мүмкүн болушунча алыс чабат. Ошол учурда топ чапкан жааттын оюнчулары чекке топ тийгизбей чуркап барып келишсе (жок генде бироо), топту ошол эле жааттын кезекте турган экинчи оюнчусу чабат. Эгер атаандаш жааттын оюнулары чабылган топту жерге түшүрбөй тосуп алышса, анда жааттар орун алмашат. Ошондой эле чабылган топ жерге түшсө, аны аянтта чачырап турушкан оюнчулар тез

алып ыргытып, чекке жеткирет же чектен оюн башталуучу аянтчаны көздөй чуркап келе жаткан атаандаш жааттын оюнчуларын топ менен урат. Эгер урган топ алардын бирине тийсе, анда топ чабуу укугу топту оюнчуга уруп тийгизген жаатка өтөт. Тийбесе топту топ салып берип жаткан оюнчусуна беришет. Ал эми чекти карай чуркаган оюнчу чекке жетпей кайра келсе да жааттар орун алмашат. Эгер топ чаап жаткан оюнчу топ чабуу сызыгынан өтүп кетсе, топ салып берип жаткан оюнчу аны топ менен уруга акылуу. Топ чаап жаткан оюнчу таягын куру шилтеп топту чаба албай калса, топ чабуу укугунан ажырайт. Жааттын оюнчуларынын бардыгы тең топту бир сыйра чабышып, топ тийгизбей марага барып оюн башталуучу аянтчага кайра келишсе ошол жаатка бир упай эсептелет. Оюнчулар топту бир сыйра чаап марага барып келгенге чейин оюнчусуна топ тийсе же чапкан тобун жерге түшүрбөй атаандаш жааттын оюнчулары тосуп алса упай берилбейт. Эгер өнөктөрдүн бардыгы бирден топ чаап, эң акыркы оюнчу топту удаасы менен үч жолу чапканга чейин ал жааттын бир да оюнчусу чекке барып келе албаса, анда ал жаат утулат. Калыс упайларды эсептеп турат. Кайсы жааттын упайы көп болсо ошол жаат жеңишке ээ болот.

Жыйынтыктоо:

Кыргыз элинин этникалык кыймылдуу оюндары байыркы замандарда калыптанып, кылымдар бою өнүгүп келип, заманбап мезгилине чейин сакталып, тоолуу айыл-кыштактарында өспүрүм балдар-кыздар арасында өнүгүп келгени далилденди.

Азыркы мезгилде өспүрүм балдар арасында дайыма кездешкени бир нече адабияттарда баяндалган.

Биздин изилдөөбүздүн негизинде төмөнкүдөй жыйынтыктарын жасай алабыз:

1. Биз талдаган адабияттарда өспүрүм балдарга ылайыктуу кыргыздын кыймылдуу оюндарын дене тарбиялык жактан ар тараптан өнүгүүсүнө өз таасирин тийгизгендиги аныкталды. Алардын дене сапаттары өнүгүп, ден соолугу чыңалып, ишке жөндөмдүүлүгү өскөндүгү даана билинди;

2. Илимий ыкмаларын-адабиятты талдоо, дене тарбия документтерин иликтөө, кыймыл-аракет менен аткарылган оюндарын аткарууда өспүрүм балдар жана кыздар чыдамкай жана күжүрмөн болушуп, окууну да жакшы өздөштүргөндүгү аныкталды;

3. Кыргыз элинин этникалык оюндары өспүрүмдөрдүн жашына, физикалык даярдыгына ылайыктылып, пайдаланган учурда алардын жакшы таасири окуучулардын келбетин кооздоп, кыймыл-аракетин өнүктүрүп, алдыга коюлган талаптарын жакшы аткарып, дене тарбия сабактарын жакшы өздөштүрө алышты.

Колдонулган адабияттар:

Акматав Ч. Дене тарбия сабагында өткөрүлүүчү кыргыздын кыймыл-аракет оюндары. Улуттук дене тарбия боюнча 2005-жылы өткөрүлгөн конференциянын маалыматтарында. – Бишкек, 2005-ж. 88-91-бб.

Игры народов СССР. Составители: Л.В.Былеева, В.М.Григорьев. – Москва : «Физкультура и спорт». – 1985г. (С.210 – 217 - Киргизские игры.) 269 с.с илл.

Киргизский национальный спорт и игры. Под ред. А.П.Рождественского. – Фрунзе: Издат. Кирком ВЛКСМ, 1926 с.33

Омурзаков Д.О., Саралаев М.К. Киргизские национальные виды спорта и народные игры. – Фрунзе: Кыргызстан. – 1981. – 64 с.с илл.

Рысмендеева Н. Кыргыз элинин чуко оюндары. (Этнографиялык иликтоо). – Бишкек: Кыргыз жер. – 2016. – 176 б.,- сурот.

Токторбаев С. Оспурмдор оюндары. – Б.:КСЭнин башкы ред. – 1991. – 272 б.

Этнические игры кыргызов. Учебное пособие для студентов ВУЗов. Карасаева А.Х., Абдырахманова О.Д., Арыкова Ч.Н., Жаманкулов К.Ж. – Бишкек: ИП «Лапицкий». 2012. с.316.

БАЙЫРКЫ ОЮНДАР АРХЕОЛОГИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДӨ

Табалдиев К.*

*г.и.д., проф. Кыргыз-Түрк “Манас” университети, kubatbek.tabaldiev@manas.edu.kg

Байыркы мезгилдеги оюндар менен байланыштуу далилдерди археологиялык изилдөөлөр аркылуу топтоого мүмкүн боло турганын илимпоз археологдордун сейрек да болсо тажрыйбасы аркылуу аныкталып келе жатат. Атайын жүргүзүлгөн этнографиялык изилдөөлөрдө топтолгон элдик оюндар боюнча маалыматтарды археологиялык маалыматтар аркылуу талдоо усулдук жактан туура жана оң натыйжаларга алып келери шек жаратпайт.

Ошондуктан, биринчи кезекте колдо болгон археологиялык маалыматтарды изилдөөчүлөрдүн чөйрөсүнө жеткирүү милдети турат. Алдын ала белгилеп кетүүчү төмөнкү жагдайлар бар. Археологиялык маалыматтардын бир бөлүгү байыркы оюндарга тиешеси бар деп дароо аныкталышы мүмкүн. Кээ бир маалыматтар болжолдуу пикирлерди гана жарата алат. Айрым маалыматтар оюн традицияларына тиешеси жок деп четке кагылса да илимий-изилдөө үчүн пайдасы болот.

Археологиялык казуулардан кийин алынган маалыматтарга кайрылсак. Ысык-Көлдүн түндүк тарабындагы Кароол-Дөбө эстелигин казуу учурунда №7 дөбө-мүрзөдө маркумдун баш сөөгүнүн жанынан 65 койдун чүкөлөрү табылган. Чүкөлөрдүн 23 даанасы бир бурчу жагынан тешилген. 8 чүкөдө тешик жок. Тешиктердин диаметри 0,5 см чейин. Кээ бир чүкөлөдө кызыл боёктун изи билинип турган.

Маркумду сөөгү казанак көргө коюлган. Жанынан дагы жыгач идиштер, жаанын сөктөн жасалган бастырмалары табылган. Эстелик IV-V кылымга таандык деп аныкталган.

Мурда изилденген маалыматтарга карганда маркумдун жанына чүкө жайгаштыруу биринчи маалымат эмес эле. Археолог И. Кожомбердиевдин Талас жергесиндеги казууларында чүкө 5 эстеликтен экиден, үчтөн кездешкен. Кээ бир чүкөлөрдүн тешиктери болгон. Чүкөлөр Борбордук Теңир-Тоодо, Кетмен-Төбөдө, Ферганада, Ташкент оазисинде да кездешкен. Ташкент оазисиндеги Пскент эстелигинде 62 чүкө табылган (Кожомбердиев, 1963, 72-бет). Кеп, Кароол-Дөбө эстелигине мезгилдеш, II-V кылымдарга таандык эстеликтер жөнүндө болуп жатат. Болжолу, маркум жанына чүкө жайгаштыруу ушул мезгилде карым-катнашта, аталган аймактарда жашаган калктарга мүнөздүү болгон.

Ушул чүкө менен байланыштуу маркум жанынан табылган маалыматтардын элдик оюндарга тиешеси барбы?

Биздин эрте орто кылымдагы, б.з. VI-IX кылымдарына тиешелүү түрк тилдүү калктардын маркумду көмүүчү жайларында чүкө жайгаштыруу адатынын болгону азырынча белгисиз. Ошол учурдагы жылкысы менен бирге көмүлгөн жармоо көрлөрдө – жото жиликти (чүкөлүү жилик) гана жайгаштыруу мүнөздүү болгон. Анын оюн традициясы менен байланышы жок (Худяков, Табалдиев, 2000). Караханийлер династиясы мезгилине чейин түрк тилдүү калктардын отурукташуусу күч алган мезгилдеги турак-жайларды таап, казып, изилдөөдө чүкөлөр табылышы толук мүмкүн.

Турак-жайларды казанган учурда археологиялык маданий катмарларда чүкөлөр кездешет. Алардын кээ бири кадимки тамак-аш калдыктары менен таштандыларда аралаш абалда табылат. Таштандыларды таштоочу жерден тышкары жерде кездешкен учурлар бар.

Кыргыз-түрк «Манас» университетинин Ысык-Көлдүн Тон жергесинде, Кан-Дөбө шаар калдыгынын айланасындагы казууларында чүкөлөр табылган. Айрым чүкөлөрдүн

эки кыры, тагыраак айтканда айкүр (алчы) жана таа тараптарынын атайын сүрүп тегизделиши байыркы мезгилде эле чүкөнүн эки позициясына кондуруу аракети болгонунан кабар берет. Чүкөнүн эки капталын сүрүп-жонуу чүкө ойногондо упай топтоо шартына туура келери жалпыга маалым.

Ушул эле Кан-Дөбө шаарынын батыш тарабындагы Боз-Адыр жеринде кеч орто кылым мезгилине таандык маркум көмүү жайын казуу учурунда жеткинчек (6-10 жашар) же тестиер баланын (10-12-жашар) баланын көмүлгөн жайын казууда, жанынан бир канча чүкөлөр табылган. Кээ бирнин айкүр (алчы) жана таа тараптарынын түздөп, сүрүлгөн.

Кээ бир чүкөлөрдүн жогорку – «бөк» тарабында атайын учтуу курал менен атайын чукуп (бургулап) түшүрүлгөн чекиттерине караганда чүкө оюнунда эсептөө тартиби менен байланышы болгонун белгилеп кетүү керек. Азыр түшүрүлгөн чекиттердин маанисин ачуу кыйын болгону менен ал чүкөлөрдүн маркум жанына анын жеке буюмдары катары жайгаштырылышы, маркумду көмүү адатындагы жаш өзгөчөлүгүнүн эске алынышы сыяктуу маселелер ачыкка чыгып отурат.

Маркумду көмүүдө жаш өзгөчөлүгүнө жараша, аял-эркегине жараша буюм-теримин жайгаштыруу ислам дини киргенге чейинки мезгилде кеңири белгилүү болгон. Мисалы, Кочкор өрөөнүнүн чыгыш тарабындагы VII-VIII кылымдар арасына тиешелүү Беш-Ташкороо II көрүстөнүн казууда №35 дөбө-мүрзөнү казууда тестиер кезинде (12-14 жашында) көз жумган эркек баланын жанынан чакан жаа жана кылдат жыгачтан жасалган жебе учтары табылган. Бул археологиялык далилге таянып орто кылымдагы түрк тилдүү Он Ок элинин каада-салтында тестиер мезгилдеги маркум балага өзүнчө көңүл бурулуп, аны мергенчиликке жана жоокерчиликке даярдоо, тарбиялоо тартиби болгонун ишенимдүү болжоого болот.

Ошол эле Кочкор жергесиндеги Бел-Саз эстелигинде XIII-XIV кылымга таандык жеткинчек (6-10 жаштагы), тестиер курактагы бала көмүлгөн жайда жаанын сөөткөн жасалган «ортоңку» бастырмасы табылган. Эгер мурда же кийин табылган археологиялык табылгаларга көз жүгүртсөк кадимки жоокердин жаасынын «ортоңку» бастырмасы 20 сантиметрден кем болбосун анык билебиз. Өспүрүм баланын жаасынын бастырмасы 14 см болгон. Баланын жаш өзгөчөлүгүнө жараша жаа жасалганы айдан ачык эле көрүнүп турат. Ушул сыяктуу даректүү мисалдар балдарга карата өзгөчө мамиле жасалып, чакан жааны атайын жасатып берип, жоокерчиликке, мергенчиликке машыктыруу аракети болгонунан кабар берет.

Жогорудагыдай мисалдар аркылуу байыркы оюндар боюнча мисалдарды топтоону уланта беребиз. 2018-2020-жылдары Кочкор өрөөнүнүн чыгыш тарабындагы Чап жергесинде эрте темир дооруна жана орто кылымдарга таандык археологиялык маданий катмары бар эстеликте 3 метр тереңдикке чейин казуу жүргүзүлдү.

Чаптагы казууда ийиктин башы сымал диаметри 5 см чейин келген чоподон жасалган тегерекчелер табылды. Ушундай табылгалар мурда деле кездешип жүргөн. Археологдор аларды ийиктин башы үчүн даярдалган тегерекчелер деп атап келишет. Бирок турак-жайда ортосу тешилип, жип ийригенге даярдалганы табылган жок. Балким оюн үчүн даярдалган диск сымал тегерекчелерби? Деген ой жаралууда.

Байыркы он-зоок менен байланыштуу маалыматтар Кыргызстандагы аска бетине тартылган сүрөттөрдө кездешип калат. Түздөн-түз оюндар менен тыгыз байланыштуу табылган петрогифтердин саны аз.

Бирок, кыйыр түрдө алгыр куш менен аңчылыкка чыгуу – мүнүшкөрлүк, кийиктерге жаа менен аңчылыкка чыгуу, жөн гана жаа тартуу, ат чабуу учурун элестеткен сүрөттөр бар.

Колдонулган адабияттар

- Кожомбердиев И. Катакомбные памятники Таласской долины // Археологические памятники Таласской долины. Фрунзе, 1963. 33-77-беттер.
- Кольченко В.А. Ротт Ф. Г. Аварийные работы на могильнике Кароол-Дёбё в 2003-году // Материалы по археологии Кыргызстана. Выпуск 2, 2007. 21-33-беттер.
- Худяков Ю.С., Табалдиев К.Ш. Древние тюрки на Тянь-Шане. – Новосибирск. Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 2009.

О ГИПОТЕЗАХ И ТЕОРИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИГРЫ

Илбаев А.* Айтикеев Т.**

*к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

**директор института Конфуция при Ошского государственного университета taitikeev@oshsu.kg

*«Я не знаю ни одного законченного определения,
которое исчерпывало весь объём понятия,
все мои интуитивные представления об игре»,
И.С. Кон.*

Аннотация

В статье приведены мысли, гипотезы и теории возникновения игры в российской историографии, а также мысли, содержащиеся в переводных работах на русский язык зарубежных исследователей. Историография исследований игры и игровой культуры начинается с мыслителей периода классицизма Древней Греции до учёных нашего времени. Теоретические работы, посвящённые играм и игровой культуре приведены в хронологическом порядке, по времени их предложения научному сообществу. Рассматривая имеющиеся теоретические обоснования, в статье уделено внимание образованию и специализации тех, кто непосредственно занимался данной темой. На раннем этапе исследования игры и его места, в жизни индивида и общества в целом, доминировали биологические и индивидуально-психологические взгляды. Авторами идей в большинстве случаев были – философы, богословские философы, психологи, психиатры, врачи, естествоиспытатели, вследствие чего, появились «теория избытка нервных сил», «теория рекапитуляции и антиципации», «теория функционального удовольствия, реализация врожденных влечений», «теория инстинктивности, функции упражнения». В дальнейшем под взглядами историков культуры, искусствоведов, философов, писателей, педагогов, в исследовании игры, появились тенденции культурологического взгляда.

Ключевые слова: игра, гипотезы, теория происхождения, биологический, индивидуально-психологический, культурологический, функциональное удовольствие, инстинктивность, функции упражнения.

About the Hypotheses and Theories Game Formation

Abstract

The article presents the thoughts, hypotheses and theories of the origin of the game in Russian historiography, as well as the thoughts contained in translated works into Russian by foreign researchers. The historiography of research starts from the thinkers of the Classicism period of Ancient Greece, up to the scholars of our time. Theoretical works devoted to games and game culture are given in chronological order, according to the time of their proposal to the scientific community. In reviewing the available theoretical underpinnings, the article pays attention to the education and specialization of those who have been directly involved in the topic. At the early stage of the study of play and its place in the life of the individual and the community as a whole, biological and individual-psychological views dominated. The authors of ideas in most cases were philosophers, theological philosophers, psychologists, psychiatrists, physicians, natural scientists, as a result of which, there appeared "the theory of excess of nervous forces", "the theory of recapitulation and anticipation", "the theory of functional pleasure, realization of innate drives", "the theory of instinctiveness, the function of exercise". Later, under the views of cultural historians, art historians, philosophers, writers, teachers, the cultural approach in the study of the game began to dominate.

Keywords: game, hypotheses, theory of origin, biological, individual-psychological, cultural, functional pleasure, instinctive, exercise functions.

Oyunların Kökeninin Hipotezleri ve Teorileri Üzerine

Özet

Makalede, Rus tarih yazımında oyunun kökenine ilişkin düşünceler, hipotezler ve teorilerin yanı sıra yabancı araştırmacılar tarafından Rusça'ya çevrilen eserlerde yer alan düşünceler de sunulmaktadır. Araştırmancının tarih yazımı, Antik Yunan'ın klasisizm dönemi düşünürlerinden başlayarak günümüz bilim insanlarına kadar uzanmaktadır. Oyunlara ve oyun kültürüne adanmış teorik çalışmalar, bilim camiasına sunulma zamanlarına göre kronolojik sırayla verilmiştir. Makale, mevcut teorik gerekçeleri gözden geçirirken, konuyla doğrudan ilgilenenlerin eğitim ve uzmanlıklarına dikkat etmektedir. Oyun ve oyunun bireyin ve bir bütün olarak toplumun yaşamındaki yeri üzerine yapılan çalışmaların ilk aşamalarında, biyolojik ve bireysel-psikolojik görüşler hakim olmuştur. Çoğu durumda fikirlerin yazarları filozoflar, teolojik filozoflar, psikologlar, psikiyatristler, doktorlar, doğa bilimcileri ve bunun sonucunda "sinirsel güçlerin fazlalığı teorisi", "rekapitülasyon ve antipasyon teorisi", "işlevsel haz teorisi", "doğuştan gelen dürtülerin gerçekleştirilmesi", "içgüdüsellik teorisi, egzersizin işlevi" ortaya çıktı. Daha sonra, kültür tarihçileri, sanat tarihçileri, filozoflar, yazarlar, öğretmenlerin görüşleri altında, oyunun incelenmesinde kültürel yaklaşım hakim olmaya başladı.

Anahtar Kelimeler: oyun, hipotezler, köken teorisi, biyolojik, bireysel-psikolojik, kültürel, işlevsel haz, içgüdüsel, egzersiz işlevleri.

Аннотация

Макалада орус тарыхнаамасында оюндун келип чыгышы жөнүндөгү ойлор, гипотезалар жана теориялар, ошондой эле чет элдик изилдөөчүлөрдүн орус тилине котормо эмгектеринде камтылган ойлор берилген. Изилдөөлөрдүн тарыхнамасы Байыркы Грециянын классикалык доорунун ойчулдарынан, биздин замандын окумуштууларына чейин башталат. Оюндарга жана оюн маданиятына арналган теориялык эмгектер илимий коомчулукка сунуш кылынган мезгилине жараша хронологиялык тартипте берилген. Колдо болгон теориялык негиздемелерди эске алуу менен макалада бул темага түздөн-түз тиешеси бар адамдардын билимине жана адистигине көңүл бурулган. Оюнду жана анын инсандын жана жалпы коомчулуктун турмушундагы ордун изилдөөнүн алгачкы этабында биологиялык жана жеке психологиялык көз караштар үстөмдүк кылган. Идеялардын авторлору көпчүлүк учурда философтор, теолог философтор, психологдор, психиатрлар, дарыгерлер, табият таануучулар болгон, натыйжада «ашыкча нерв күчтөрүнүн теориясы», «рекапитуляция жана күтүү теориясы», «функционалдык ырахат алуу, тубаса пассивдүү ишке ашыруу», «теориялык инстинктивдүүлүк, көңүгүү функциясы». Кийинчерээк маданият тарыхчыларынын, искусство таануучулардын, философтордун, жазуучулардын, мугалимдердин көз караштары менен оюнду изилдөөгө маданий мамиле үстөмдүк кыла баштаган.

Ачык сөздөр: оюн, гипотеза, келип чыгуу теориясы, биологиялык, индивидуалдык психологиялык, маданий, функционалдык ырахат алуу, инстинктивдүүлүк, көңүгүү функциялары.

Человеческую жизнь в отдельности и общества в целом, с самого зарождения сопровождают всевозможные игры. Какова природа их возникновения, роль в повседневной жизни, что такое игра, чем отличается игра животных от игры человека, что понимают под игрой разные народы и множество других вопросов, связанных с игровой деятельностью, издревле беспокоили умы людей. Санскритское понимание игры – это радость. Греческий мир эпохи классического образца рабовладения, отождествлял игру с «ребячеством». Для римлян понятие игры сводилось к радости, веселью. У германцев игра это лёгкие, плавные движения, доставляющие удовольствие. Еврейский народ сводили смысл игры к понятию шутки, смеха.

Теоретические и прикладные аспекты игры рассматривали: фольклористы, историки, этнологи, писатели, педагоги, социологи, историки культуры, психологи, врачи, искусствоведы, философы, экологи, естествоиспытатели. Игра была в поле зрения, казалось бы, далёких от этой темы экономистов, математиков, физиков, экологов, энтомологов, футурологов. В философском понимании игру делили на две составные части:

– *естественная игра*, которая отражается в играх животных и детей до трёх лет.

Здесь уместно высказывание Л.Н. Толстого, который говорил: «От пятилетнего ребенка до меня только шаг. А от новорожденного до пятилетнего — страшное расстояние». (Толстой Л.Н., 2018: 80). Считалось, что эти игры даны самой природой, идеалисты связывали их происхождение с божественным предопределением;

– *искусственная игра*, созданная человечеством в своём историческом развитии, зависевшую от формы производительной деятельности и уровня развития общества.

Теоретические взгляды и мнения об игре, представлены с мыслителей Древней Греции, афинского философа Платона, основателя собственной школы мысли, который явился автором так называемой «кукольной» теории. Согласно Платону, игра есть занятие наиболее достойное человека, хотя он и выступает в ней как существо несамостоятельное, подчиненное, скорее игрушка, чем игрок. Тем не менее считал игру «одним из полезнейших занятий». (Платон, 1994: Т.3). Он одним из первых высказал мысль, *о связи игры с искусством и эстетической культурой*, эту идею в XVIII в., развил немецкий философ эпохи Просвещения Эммануил Кант, а немецкий философ, поэт, теоретик искусства Фридрих Шиллер высказывая мысль об эстетичности «состоянии игры», впоследствии заложил основы разработки общей теории игры. Также Ф. Шиллер рассматривал игру как важную характеристику человеческого поведения, видел в ней основную характеристику человека вообще. Игру он определял как наслаждение,

связанное со свободным от внешней потребности проявления избытка сил. Он говорил, что «человек ...бывает вполне человеком лишь тогда, когда играет». (Шиллер,1957: 387). Эту идею поддержали, его соотечественник педагог и философ Фридрих Фребель, шотландский «философ здравого смысла», как он сам себя называл, Рид Томас. Один из родоначальников эволюционизма, английский философ и социолог, основатель органической школы в социологии Герберт Спенсер.

Другой видный греческий философ Аристотель, ученик Платона, носивший звание «универсального человека». Видел в игре праздничное состояние человека, которое служит духовному, "высокому досугу" и познанию человеком в игре истинного счастья. "Наслаждение – вот исходный принцип толкования сущности досуга», считал он. (Аристотель, 1978: Т.1.).

Герберт Спенсер будучи последователем теории Фридриха Шиллера, впоследствии разработал *теорию избытка нервных систем и компенсаторности*. Он писал, через игру можно вывести избыток энергии, играть можно в состоянии усталости, что вовлекает в действие другие органы. (Спенсер Г.,1898: 412). Эту идею поддерживал немецкий этнограф и историк Генрих Шурц.

К.Д. Ушинский родоначальник русской научной педагогики, также считается родоначальником теории игры в российской науке. В игре дети не только получают удовольствие, игра – это сознательный и своеобразный род деятельности. Включая игру в деле воспитания ребёнка, есть его подготовка к будущей трудовой деятельности. Запрещение игры детям, это есть наказание для них. Он говорил: «игра, в которой самостоятельно работает детская душа, есть тоже деятельность для ребёнка». (Ушинский К.Д., 1989., Т.6: 340). Всё это отразилось в предложенной им *теории духовного развития ребенка в игре*. Последователями этой теории были российские учёные, педагог и писатель А.С. Макаренко, который вложил много усилий в деле воспитания и перевоспитания подростков. Педагог-новатор и детский писатель В.А. Сухомлинский, российские психологи Л.С. Выготский (Выготский Л.С.,1966: 541), Д.Б. Эльконин (Эльконин Д.Б.,1987:350), немецко-американский психолог Левин Курт Цадек, швейцарский психолог и философ Пиаже Жан Вильям Фриц.

Хейман Штейнталь германский филолог и философ, французский педагог А. Валлон, американский учёный-этолог и писатель Жорж Бэлс Шаллер (George Beals Schaller) и др., считали игру не столько компенсаторной, сколько уравновешенной, и предложили *теорию отдыха в игре*.

Немецкий врач, физиолог и психолог Вундт Вильгельм Максимилиан (Вундт В.,1886: 145), французский экономист и политический деятель Поль Лафарг, теоретик и последователь марксизма Г.В. Плеханов (Плеханов Г.В.,1958: 337), основой развития общества считали рост производительных сил и производственных отношений, и главным их критерием был труд, который также являлся *источником появления игры*. В настоящее время, в классификации традиционных игр, множество игр имеют корни трудового происхождения.

Американский педагог и психолог Холл Гренвилл Стэнли в детских догонялках, в стрельбе из рогаток и луков, игры в куклы и «домики», видел элементы прошлого – собирательства, охоты, войны, семейного быта. Он утверждал, что в «процессе развития ребёнка в разных его играх как бы оживляются типы деятельности, последовательность которых можно проследить на протяжении истории человеческой цивилизации». (Холл Г.С., 1920: 89). Эта гипотеза происхождения игры возникла на границе биологического и социального и получила название *теорией рекапитуляции*. Последователи этой теории утверждали, в детских играх отражаются корни прошлых обычаев и традиций.

Французский педагог А. Валлон рассматривая идею рекапитуляции, видел в

детских играх «предвосхищение и научение тем видам деятельности», которые появятся с ростом общественных форм производства и общественного мировоззрения, предвосхищение, т.е. идея *антиципации*. Он также указал на гендерные различия в играх детей, которые «обусловлены жизненной ролью, которая их ждёт». (Валлон А., 1967: 66). В науку эти идеи вошли как *теория рекапитуляции и антиципации*, которую поддержали немецкий естествоиспытатель и философ Геккель Эрнст Генрих Филипп Август, другие не менее известные учёные Европы. О.С. Газман занимавшийся в последние десятилетия ушедшего века игровой деятельностью детей. Рассматривая временные аспекты игры писал: «Игра всегда выступает одновременно как бы в двух временных измерениях: в настоящем и будущем. С одной стороны, она дарит сиюминутную радость, служит удовлетворением назревших актуальных потребностей. С другой – игра всегда направлена в будущее, так как в ней моделируются какие-то жизненные ситуации либо закрепляются свойства, качества, состояния, умения, способности, необходимые личности для выполнения социальных, профессиональных, творческих функций, а также для физической закалки развивающегося организма». (Газман О.С.,1988:8). Приверженцы этих теорий пытаются доказать, что игры, с одной стороны, генетически повторяют прошлое, с другой стороны, предвосхищают будущее, но "работают" на настоящее.

Австрийский невролог, психолог, психиатр и психоаналитик, основатель психоанализа Зигмунд Фрейд утверждал, играя человек получает удовлетворение, которое способствует очищению организма, «позволяют либидо развернуться и выразиться, высвобождают чувственность, стремящуюся испытать и познать себя». (Зигмунд Фрейд, Тбилиси, 1991. Т.1.). В этом и есть сущность и «полезность» игры. Его соотечественник и ученик, психиатр и психолог Альфред Адлер выдвинул теорию происхождения игры, как реализацию желаний, которые ребёнок не может осуществить в действительности. В науке известной как *теорией функционального удовольствия и реализацией врождённых влечений*. Впоследствии вызвавшая многие споры. Последователи этой теорий, немецкий психолог и лингвист, Карл Бюлер также видел игру как деятельность, совершаемую ради получения функционального удовольствия. Он указывает, в игре важен не практический результат, а сам процесс игровой деятельности, от которого ребёнок испытывает удовольствие. (Бюлер К.,1924: 54).

Карл Гросс, немецкий специалист по генетической психологии, психолог, одним из первых попытался дать научное определение игры и классифицировать детские игры. Он утверждал, что игра имеет огромное значение в развитие и воспитание ребёнка. (Гросс К.,1906: 93).Германо-американский психолог и философ Штерн Вильям Льюис, один из создателей «дифференциальной психологии и психологии личности», оказал большое влияние на зарождающуюся детскую психологию и поддерживал идею инстинктивности, функции упражнения. (Штерн В.,1922: 172).

Голландский психолог, Ф. Бойтендайт, не соглашаясь с данной гипотезой, утверждал: «инстинктивные формы поведения животных не нуждаются в упражнении (предупражнении). В игре лежат исходные влечения «к освобождению, к слиянию, к воспроизведению». Он писал, игра ребёнка, это его потребность для развития. Главные выводы сделанные им:

- инстинктивные формы деятельности, так же как и нервные механизмы, лежащие в их основе, созревают независимо от упражнения;

- упражнения или подготовительные упражнения, это вовсе не игра, они в корне отличаются от игры. Данная идея в науке носит название *теория инстинктивности, функции упражнения*.

По мнению голландского исследователя культуры, философа, историк Йохана Хейзинга, «игра старше культуры, ибо животные играют не дожидаясь появления

культуры» (Хейзинга Й., 1997: 416). Актёр, театровед, доктор искусствоведения В.Н. Всеволодский-Гернгросс, С.Н. Соколов и др., в различных играх с костюмами одомашненных животных и диких зверей, в ритуальных плясках, и первобытных верований человека, выдвинули идею *религиозного начала игры*. Сторонники этой гипотезы считали: «Ритуальная игра с самого начала полна элементов, свойственных игре вообще». (Игры народов СССР (сборник материалов), 1933:).

Под влиянием взглядов немецкого художника и писателя, лауреата Нобелевской премии Германа Гессе, испанского философа, публициста, социолога и эссеиста Хосе Ортега-и-Гассет, польского философа, футуролога и писателя Лем Станислав Германа, голландца Йохана Хейзинга, а также других деятелей, игру начали связывать с «общественным разумом, с культурой в целом». Долгие годы довлеющие взгляды на игру – философов, врачей, психологов и психиатров, естествоиспытателей, как феномена биологических, индивидуально-психологических аспектов, постепенно начали уступать социологическим и культурологическим взглядам. Йохан Хейзинга изучая игру, и её воздействие на духовную жизнь человека, считал его толчком человеческой цивилизации. «Игра даёт жизнь и обуславливает развитие всей культуры, её разнообразных форм и направлений», писал он. По мнению Й Хейзинга, интенсивность игры не объяснить никаким биологическим анализом. Феномен игры заложен в её интенсивности, «в ней сушность, исконное качество игры». Не разрядка энергии, не отдых, не компенсация несбывшихся желаний, а именно природная сила делает игру игрой с «напряжениями, творчеством, радостью и всеми заботами». (Хейзинга Й., 1997: 416).

По мнению сторонников этой идеи, ребёнок через игру начинает познавать и осознавать окружающий его мир. Изучая культуру первобытного, античного и средневекового обществ, Й. Хейзинга, рассмотрел в игре побуждение к самопроявлению: "Игровое состояние как общественный импульс, более старый чем сама культура, издревле заполняло жизнь и, подобно дрожжам, заставляло расти формы архаической культуры. Культ перерос в священную игру". (Й.Хейзинга, 1997: 416). Он считает, что танцы, музыка, поэзия «родились в игре» и были сплошь игрой. В дальнейшем развились благодаря игровым формам. «Мудрость и знание находили своё выражение в священных состязаниях». По его мнению культура, в её первоначальных формах, "играется". Она не происходит из игры, как живой плод, который отделяется от материнского тела, она развивается в игре.

Немецкий художник и писатель Герман Гессе, увлечённый идеей создания универсального языка культуры, некой системы символов культуры, единых для всех и позволяющих через эти знаки культуры выражать любую идею, любое содержание религии, философии, музыки, живописи и т.п., пытался дисциплинировать ум художника. Г. Гессе считал, что именно через игру ума можно достигнуть глубины общения и взаимопонимания людей. (Герман Г., 1969:). Взгляды сторонников видевших культуру как систему игры, организованной по правилам игры, в виде вечно развивающейся совокупности сюжетов, сценариев, ролей, норм, ценностей, символов, языка культуры, в последующем получило название *теорией абсолютизации культурного значения игры*.

Советский психолог и философ С.Л. Рубинштейн, также рассматривал игру через призму детских потребностей с внешним миром. В научном мире получила название, *теория воздействия на мир через игру*. Согласно Рубинштейну, сущность игры заключается в том, что она есть порождение практики, через которую преобразуется действительность, изменяется мир: "В игре формируется и проявляется потребность ребёнка воздействовать на мир". (Рубинштейн С.Л., 1946: 589). Мотивы игры кроются в многообразных переживаниях, значимых для ребёнка, вызванных окружающей действительностью.

Советский психолог А.Н. Леонтьев, занимавшийся проблемами сознания и

деятельности. Рассматривая детские игры, писал, игра осмысленный и ведущий тип деятельности. "Игра не является продуктивной деятельностью, её мотив лежит не в результате, а в содержании самого действия". (Леонтьев А.Н., 1965: 470). Овладение ребёнком более широким, непосредственно недоступным ему кругом действий, может совершаться только в игре. "Что представляет собой вообще ведущая деятельность? Ведущей мы называем такую деятельность, в связи, с развитием которой происходят главные изменения психики ребёнка, и внутри которой развиваются психические процессы, подготавливающие переход ребёнка к новой, высшей ступени его развития". Сторонники этой теории объясняли игру как доступный для ребёнка путь понимания и освоения мира. Свообразие игровой деятельности, таким образом, проявляется в единстве с практической деятельностью и потому носит активный, действенный характер.

Рассмотренные различные гипотезы и теории возникновения игры, имеющие на сегодняшний день классический характер, не без предсказательства, в дальнейшем будут дорабатываться и дополняться. Многие идеи и различные взгляды на игру, остались вне рамок описания, следует сказать, что феномен человеческой игры ещё нуждается в дополнительных и скрупулёзных изысканиях.

Подводя итог данной работе, представляя различные гипотезы и теории возникновения игры, следует сказать, она строилась на переводных работах зарубежных исследователей и российских изысканиях. Возможно, за чертой описания остались работы, из-за незнания языка автором. Тем не менее, в статье приведены идеи, взгляды, гипотезы и теории начиная с работ древнегреческих философов – Платона и Аристотеля. Помимо описания сути теории и их авторов, дополнительно даны информации о стране, где родились и формировались взгляды учёного. Подробно описаны специализации учёных обративших внимание на игру и игровую культуру. Это подтверждает о немаловажной значимости данной темы в истории развития общества. В статье приведены теории, считающиеся классическими на сегодняшний день:

- связь игры с искусством и эстетической культурой;
- теория избытка нервных систем и компенсаторности;
- теория духовного развития ребенка в игре;
- теория отдыха в игре;
- труд как источник появления игры;
- теория рекапитуляции и антиципации;
- теория функционального удовольствия, реализация врожденных влечений;
- теория инстинктивности, функции упражнения;
- теория религиозного начала;
- теория абсолютизации культурного значения игры;
- теория воздействия на мир через игру.

Думается это лишь малая часть, многолетних исследований различных специалистов из разных стран. Игра берущая начало с зарождения самого человека, и влияющая на общественное бытие до сегодняшнего дня, требует ещё более широкого и глубокого изучения.

Литература.

- Аристотель. Сочинения в четырех томах. Том 4 / Перев. и ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
- Бюлер К. пер. с нем. изд. под ред. и с предисл. В. Е.Смирнова.– Электрон. дан. (1 файл : 406 Мб). – М.: Новая Москва, 1924. – 556 с.
- Валлон А. Психическое развитие личности. – М.: Просвещение, 1967. – 164.
- Вундт В. Этика: Принципы нравственности. Области нравственной жизни. – Изд.2. – М.:

- Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 264 с.
- Выготский Л. С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка: Вопросы психологии. – М., 1966. – 541 с.
- Газман О.С. Каникулы: игра, воспитание. – М.: Просвещение, – 1988. – 160 с.
- Гроос К. «Душевная жизнь ребенка». Избр. лекции.– Киев, 1976.– 242 с.
- Игры народов СССР. Сост. Всеволодский-Гернгросс В. Н., Ковалева В. С., Степанова Е.И. – М.-Л.: Academia, 1933. – 564 с.
- Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. Т. I – М.: Педагогика, 1983.– 392 с.
- Макаренко, А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко.– Новосибирск: Кн. изд-во, 1988.– 639 с.
- Платон. Собр. соч. в 4 т.– М.: Мысль, 1994.– 830 с.
- Плеханов Г.В. Избр. филос. произв., Т. V. – М., 1956-1958. С. 336-337.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – СПб: Издательство «Питер», 2000 – 712 с.
- Спенсер Г. Основания психологии. Т. I.– М., 1876.– 712 с.
- Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: В 3 т / сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль.– М.: Педагогика, 1979. – Т. 1. – 560 с.
- Толстой Л.Н. Анна Каренина. – М.: Издательство: АСТ.– 2018.– 800 с.
- Ушинский К.Д. Собрание сочинений / К.Д. Ушинский – М.: Академия, 1989. – Т.6. – 340 с.
- Фрейд З. «Я и Оно». – Тбилиси: Мерани., 1991– 830 с.
- Хейзинга Й. Homo Ludens; Статьи по истории культуры. / Пер. с гол. Д. В. Сильвестрова. М.: Прогресс-Традиция, 1997.– 416 с.
- Холл С. Инстинкты и чувства в юношеском возрасте. Под ред. Л.Г. Оршанского. – Санкт-Петербург: Издательство "Шк. и жизнь".– 1913.– 90 с.
- Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека / Собр. соч. 7 т. – М.: Гос.издат, 1957.– Т.7.– 387 с.
- Шмаков С.А. Игры учащихся – феномен культуры. М., 1994.– 240 с.
- Штерн В. Психология раннего детства.– Петроград, 1922. – 280 с.
- Эльконин Д.Б. Психология игры.– М.: Просвещение, 1987.– 350 с.

ЭЛДИК ОЮНДАРГА БАЙЛАНЫШКАН МИФ ЖАНА МИФ ЖАРАТУУЧУЛУК

Мурзакметов А.*

*т.и.к., доцент Ош мамлекеттик университети, Кыргыз филологиясы жана журналистика факультети
suzak65@mail.ru

Аннотация: Эгерде өткөн мезгилдерде элибиздин оюнга карата болгон мамилесине баам салып карай турган турган болсок, анын балалыктагы маани-маңызын аңдап билген менен, негизинен оюнга жеңил-желпи, олуттуу эмес, жөн гана көңүл ачуу тамаша катары караганына ынаабыз. Мындай ойго келишибизге оюндарды кагазга түшүрүү, изилдөө иштери (алардын XX кылымдын башынан колго алынганы белгилүү) башталгандан тартып жаралган эмгектердин дээрлик басымдуу бөлүгү негизинен оюндардын ойнолуу эрежелерин көрсөтүп жазуу менен гана чектелишкени баамга урунат. Изилдөө иштери жигердүү жүргүзүлгөн совет доорунда жарык көргөн эмгектердин саны деле арбындыгы менен айырмалана алышпайт. Жогорудагыдай абал эгемендикке жеткен жылдардан кийин деле кескин өзгөрүп кеткени жок. Ырас, акыйкаттык үчүн белгилеп кетүү керек, көчмөн цивилизациясынын маданиятын жандандыруу жана сактоо максатында жергебизде үч ирет өткөн «Дүйнөлүк Көчмөндөр оюндары» (2014-ж., 2016-ж., 2018-ж.) бүтүндөй дүйнөлүк коомчулуктун, ириде өз элибиздин көңүлүн буруп, оюндардын тарыхый, маданий мурасыбыз экендигин дааналап бергендей болду. Анткен менен деле болсо көйгөйлөр жетиштүү. Алардын бири катары элдик оюндарыбыз тууралуу чындыктан алыс, мифтик мүнөздөгү маалыматтардын жарыялана баштагандыгын көрсөтө кеткибиз келет. Биздин чакан макалабыз дал ошондой айрым мифтердин жаралуу себебин көрсөтүүгө арналмакчы.

Ачык сөздөр: улуттук оюндар, көк бөрү, улак, кыз куумай, төө чечмей, миф.

Geleneksel Halk Oyunları ile İlgili Mitler ve Mit Yaratıcılık

Özet: Eğlence veya spor amaçlı oynanan oyunlar Kırgız kültürünün önemli bir parçasıdır. Birçoğu Manas Destan’da da anlatılıyor. Bu oyunlar artık düğünlerde, kutlamalarda ve resmi etkinliklerde yaygın olarak oynanmaktadır. Ancak Kırgız geleneksel oyunları üzerine yapılan ilmi araştırmalar nadirdir ve onların çoğunluğu Sovyet döneminde ele alınmaya başlamıştır. Bu çalışmalar esas olarak oyunların kurallarıyla ilgili olup, ancak onların ortaya çıkması ve anlamı üzerine pek durulmamıştır. Yukarıdaki durum, bağımsızlıktan yıllar sonra bile büyük ölçüde değişmedi. Doğru, doğrusunu söylemek gerekirse, göçebe uygarlık kültürünü canlandırmak ve korumak amacıyla ülkemizde üç kez (2014, 2016, 2018) düzenlenen Dünya Göçebe Oyunlarının ülkemiz ve tüm dünya toplumunun, özellikle ilim adamlarının dikkatini çektiğini belirtelim. Ancak bu alanda hâlâ yeterince sorunlar vardır. Bunlardan biri olarak, gerçeklerden uzak, halk oyunlarımız hakkında halk etimolojisi dediğimiz bilgilerin yayınlanmaya başladığını belirtmek isteriz. Kısa makalemiz bazı mitlerin yaratılma nedenlerini göstermeye ayrılacaktır.

Anahtar kelimeler: geleneksel oyunlar, kök börü, kız kuumay, halk etimolojisi, mit.

Myths and Myth-Making in Traditional Folk Games

Summary: Games played for entertainment or sports purposes are an important part of Kyrgyz culture. Many of them are also described in the Manas Epic. These games are now commonly played at weddings, celebrations and formal events. However, scientific research on Kyrgyz traditional games is rare, and the majority of them began to be studied during the Soviet period. These studies are mainly about the rules of the games, but their emergence and meaning are not much emphasized. The above situation has remained largely unchanged even years after independence. The World Nomad Games, which were held three times (2014, 2016, 2018) in our country with the aim of revitalizing and protecting the culture of nomadic civilization, attracted the attention of our country and the entire world community, especially scientists. However, there are still enough problems in this area. As one of these, we would like to state that information, which we call folk etymology, about our folk games, which is far from the truth, has started to be published. Our short article will be devoted to showing the reasons for the creation of some myths.

Keywords: traditional games, Kök Börü, Kız Kuumay, folk etymology, myth etc.

Мифы и мифотворчество в традиционных народных играх

Аннотация: Исследования традиционных игр кыргызского народа мало изучена в научной литературе. Основные труды написаны в советский период. Вышеописанная ситуация кардинально не изменилась даже за годы независимости. Правда, справедливости ради, следует отметить, что Всемирные игры кочевников, проводившиеся трижды в нашей стране (2014, 2016, 2018 годы) с целью возрождения и сохранения культуры кочевой цивилизации, привлекли внимание всего мирового сообщества, особенно ученого сообщества. Однако проблем еще достаточно. В качестве одного из них хотелось бы отметить, что опубликованы сведения о наших народных играх, далекие от истины и носят мифотворческого характера. Наша небольшая статья будет посвящена тому, чтобы показать причину создания некоторых мифов.

Ключевые слова: национальные игры, козлодрание, мифологизация, кыргызы.

Көчмөн кыргыздардын өткөн мезгилдердеги жашоо-тиричилиги мал чарбачылыгы менен тыгыз байланыштуу болгондуктан, оюндардын басымдуу көпчүлүгүнүн да, кызыктууларынын да ат үстүндөгү оюндар болгондугу мыйзам ченемдүү. Алардын эң кеңири белгилүүлөрүнүн бири – улак тартыш же улак тартуу. Кыргыз изилдөөчүлөрүнүн арасында элдик оюндар боюнча алгачкылардан болуп Актан Тыныбек уулу 1946-жылы «Кыргыздын улуттук оюндары» деген тарыхый-этнографиялык зор мааниси бар эмгегин жазып, ага жалпысынан элүүдөй оюндарды киргизген. Аталган эмгегинде автор: «Улак тартуу бардык эле тойлордо, шерне, жоролордо, майрамдарда, айттарда ойнолот. Улакты эң бир кадырлап тартышкан кыргыз элинин Түштүк тарабындагы кыргыздар болот. Алар эски убакта улак тартуу үчүн аттын эң жарамдуусун, кымбатына карабай алып, таптап минип жүрүүчү эле. Жана чоң улакчылар, чоң балбандар жалаң булгаарыдан кийим жасатып кийүүчү эле. Анын бир алып келип таштаганына той, аштын ээлери тобу менен кездемелерди салып коюп ат, арабасы менен берет эле. Кайсы бир элдер улак тартууну «көк бөрү тартабыз» дешет» деп көрсөткөн (Актан 1991: 204-205). Түштүк жергесинде аталган оюн эзелтен эле *улак тартыш* деп аталып келген, бул, сыягы, оюнда катышуучулардын (алардын улакчы деп аталарын да эстен чыгарбоо керек – М. А.) эмнени тартышкандыгынан улам эле жаралгандай. Улактын (кээде серкенин) салмагы көп деле оор болгондуктан, улак тартышка атчандын баары тең катыша берген, бул *аламан улак* деп аталган. Бирок кээде чоң той-аштарда оюндун шартын татаалдатып, улактын ордуна торпокту тартышкан, ошондо деле оюн *торпок улак* деп аталган.

Акыркы жылдары аталган оюндун Актан Тыныбек уулу «кайсы бир элдер улак тартууну «көк бөрү тартабыз» дешет» деп ким экендигин ачык көрсөтпөй, бирок өзү үчүн чоочун, жат аталыш катары көрсөткөн аталышы кеңири тарап, көк бөрү деп көбүрөөк атала баштагандыгы байкалат. Ырас, бул таптакыр жаңы деле аталыш эмес, мүмкүн ал Кыргызстандын кайсы бир аймактарында колдонулуп жүргөндүр, ошол себептүү айрым авторлор муну: «Кыргыздын спорттук бул оюну – улак тартыш, көк бөрү тартыш, торпок тартыш деп үч түрдүү айтылат» деп көрсөтүшкөн (Бектенов, Мусин 1978: 110). Кыргыз элинин улуттук оюндарын изилдөөчүлөрдүн бири Г. Симаков көк бөрүдө байыркы мезгилдерде спорттук кандайдыр бир эрежелер менен жөнгө салынбаган, тотемдик жаныбардын тулкусу үчүн болгон кармашка байланыштуу деген байкоосун билдирген (Симаков 1984: 91). Башкача айтканда, эч кандай эрежеге байланбаган оюн улакты бири биринен талашып, оозунан жулуп алып жаткан бөрүлөрдүн оюнун элестеткен. Көкбөрүнү дыйканчылыкты кесип кылган элдердин турмушунан да орун алып, көлмөлөрдү, суу аккан арыктарды тазалоодо ритуалдык оюн катары аткарылышынын көрсөтүп, суу табиятынын культу, түшүмдүүлүк культу, күндүн культу менен байланыштырган изилдөөчү Б. Х. Кармышева бир мезгилдерде тартыштын объектиси эчки эмес, бөрү болуусунун жаңырыктары – булардын баары бул оюндун жаралышын түрк дүйнөсү менен байланыштырган (Кармышева 1987: 237).

Улак тартыш оюнунун келип чыгышын себеби катары карышкырдын койго тийип, чабандын короосуна орду толгус жоготууга дуушар кылган. Ошондуктан байыркы кыргыздар бөрүлөрдү атчан кууп жетип, жаа, союл, камчыны пайдаланып, кээде жалаң кол менен менен эле кармап алышкан. Кайтып келе жатканда тамаша үчүн бөрүнүн тулкусун тартып ойношкон деп элдик этимологиянын негизинде чечмелеген көз караш кездешет. Мыйзам ченемдүү суроо туулат: эмне, бүгүн карышкырлар малга зыян келтирбей калыштыбы? Келтирсе, анда эмне үчүн бүгүн бөрүлөрдү атчан кууп жетип, жалаң кол менен кармап алышпайт? Аттар майдаланып кеттиби, бөрүлөр өсүп кеттиби же адамдар кубатсыз болуп калыштыбы? Жок, баары мурункусундай эле, болгону карышкыр эч качан жалаң колго карматып койчу жаныбар эмес, өзүнүн эч нерседен тартынбаган көкжалдыгы, чыдамкайлыгы, күчтүүлүгү менен урматталган айбан. Бардык изилдөөчүлөр

болжол иретинде айткан бөрүнүн тулкусун тартуу тарыхтын тээ бир алыскы учурларын- да, болсо да сейрек аткарылган көрүнүш болсо керек. Андыктан кайра кайтарылган ритуалдык оюндун аталышынан жаңылык таап, өткөндөрдү идеалдаштыруудан этият болсок деген ойдобуз.

Жогорудагыдай эле ритуалдык оюндардын катарына кыз куумай оюнун да кошууга болот. Биздин оюбузча, бул күйөөлөп келген жигитти сыноодон өткөрө турган атайын бир шарт. Күйөөгө берип жаткан кызынын кандай жерге, кандай күйөөгө барышы анын ата-энесин, туугандарын, уруулаштарын ар дайым түйшөлткөн. Себеби, болочок күйөө баланын үй оокатын жөндөп кете алышы аялын бага алышынын кепилдиги болгон. Муну билүү, текшерүү үчүн күйөөлөп келген жигитке кой сойдуруу, отун жардыруу ж.б. сыяктуу тапшырмалар берилген. Ошондой сыноолордун катарында колуктусун ат менен кууп жетүү да болгон деп ойлойбуз. Сынактын шартын оорлотуу үчүн кызга күлүктү, жигитке атайылап кашаңыраак атты тандап мингизишкен, себеби сыноо кыздын үйүндө, төркүнүндө өткөн. Бул сыноо кийин оюнга айлангандан кийин да кызды бута атым жерге илгерээк коюп, озуп кеткенге шарт түзүү эрежеси сакталып кала берген. Мындай тоскоолдуктарга карабай, жигит колуктусун кууп жетсе, байгеси үчүн кызды кучактап өөп, ал түгүл айрым шогураактары кыздын эмчегин да кармаганга батынышкан. Карап турган элге бул адепсиздик катары көрүнгөн эмес, себеби, калыңын төлөп, тоюн бергенден соң жигит кыздын мыйзамдуу күйөөсү болуп калары баарына дайын болгон. Кыз куумай кадимки оюндардын бири болсо, кызынын андай оюнга катышып, чоочун жигитке өптүрүшү ата-энеси, тууган-уругу үчүн намыс болмок.

Жогоруда белгиленгендерден улам биз кыз куумайды ар кандай аш-той, мааракелерде эмес, үйлөнүү тоюнда гана аткарылчу ритуалдык оюн катары санайбыз. Муну Актан Тыныбек уулунун: «Кыз куумай деген оюн кудалашып жүргөн гана эки кишинин урук-туугандарынын жана жамаат элдеринин айт күндөрүндө боло турган оюну болот» дегени да тастыктап турат (Актан 1991: 212). Белгилей кетчү нерсе, эгерде жигит кокусунан колуктусуна жетпей калса, белгиленген марага жеткенден кийин оюн кайра уланып, эми кыз менен жигит бир жерден жарышты баштап, бул жолу кыз жигитти кубалаган. Кокус жигит жеткирип койчу болсо, кыз аны камчысы менен сабап кирген. Мындан кыздын болочок күйөөсүн: «Мындай бошоң болсоң, кантип эр болуп, мени кандайча багасың?» дегендей жазалаганын байкоого болот. Мындан кыз берип жаткан жана келин алып жаткан тараптардын, кудалардын ортосундагы атаандаштык байкалат. Күйөөлөтүү шарты тууралуу элдик этнограф А. Акматалиев: «Болжошкон күнү оюнтамаша башталат. Түнү бою сармерден ырдалат, башка оюн-зооктор жүрөт. Эртеси кыз куумайда кызга жыландай сойлоп, ойноктоп турган жоргону мингизишет. Жигиттин колуна бир жорток ат тийип калат. Аттардын оозун кое бергенде эле кызга күйөө шап жетет. Буга кыздын төркүндөрү ченебей намыстанышат. «Оюндан от чыгып», ал тамашанын аягы эки куданын арасын ачуу менен бүтөт. Өкүттө калган эки жаш акыры баш кошушкан экен. Ага жүйөөлүү накылдар себепкер болуптур. Албетте, оюндун шартында жетпей калган жигит экинчи кыз куумайга түшпөгөн. Бирок, «ал кызга жетпей калды» деп, бел куда кызынан жигит куру калбаган. Экөөнүн кыз куумайга чыгышы – салт, элдин тамашасы, оюндун кызыкчылыгы» деп көрсөткөн (Акматалиев 2000: 106-107). Бул оюнду жаңы үйлөнүп жаткан жаштардын кимиси болочокто үйдүн бийлигин колго аларын алдын ала аныктоо максатында аткарылган тамашалуу сынак иретиндеги ырым оюну катары да саноого болот. Мүмкүн, үйлөнүп жаткан эки жаштын ортосундагы бийлик жүргүзүү үчүн болот унутулуу көчмөн коомдо кудалардын арасындагы атаандаштыкка айлануу кетиши да ыктымал.

Албетте, мезгилдин өтүшү менен оюндун бир мезгилдердеги ритуалдык маанилери унутулуп, жөн гана көңүл ачуучу тамашага айланып кетиши мыйзам ченемдүү. Ошол

себептүү кийин авторлор: «Кыз куумай оюну кыргыздын эл арасына өтө кеңири таралган – жаш уландар менен кыз-келиндердин оюну. Кыз куумай оюну көбүнчө той берген күндөрдө жана түрдүү тарыхый даталарга байланыштуу майрам күндөрүндө өткөрүлөт. Кээде күйөө кызга күйөөлөп жүргөн мезгилде да уюштурулат. Кыз куумай оюнуна көбүнчө үйлөнүшө элек кыз менен уландар катышышат. Бул оюнга кээде жаңы үйлөнүшкөндөр да катышып, күйөөсү келинчегин кууп, элге тамаша салып беришет. Мындай учурлар көбүнчө кыз төркүлөп барган учурда, берилип жаткан тойлордун үстүндө болот. ... Кийинки жылдарда «Кыз куумай» оюну интернационалдык кеңири мүнөзгө өтүп бара жатат. Кыргыз жаштарынын бул оюнуна орус жана башка улуттардын жаштары да активдүү катышчу болду» деп Совет өкмөтүнүн саясатына, идеологиясына, эркек-аял теңчилиги маселесине ылайыктап жазышкан менен, түпкүлүгүндө бул оюндун ритуалдык мааниси бар тамаша оюн экендигинен алыстай алышкан эмес (Бектенов, Мусин 1978: 105-106). Учурда байыртан кыргыз коомунда демократиялык баалуулуктар жашап, гендердик көйгөйлөр болбогонун жарыя кылып, анын бир көрүнүшү катары Чыгышта аялдар паранжы жамынып жүрүшсө, кыргыз кыз-келиндери эркектер менен жарыша ат чаап, элдин көзүнчө жүзүн эркекке сүйдүргөн кыз куумай оюну болгонун айтып жүрүшкөндөр арбын. Мындай пикирлердин баарын четке какпасак да, биз анын массалык, элдик оюн эмес, ритуалдык, ырым оюну болгонун, ал такай, бардык той-тамашаларда эмес, бир гана үйлөнүү тоюнда атайын максатта аткарылганын дагы бир ирет кошумчалай кеткибиз келет.

Сөз болуп жаткан ритуалдык оюндардын катарын дагы бир көөнө тамаша – айтылуу «Төө чечмей» оюну толуктамакчы. XIX кылымдын экинчи жарымында казак окумуштуусу Ч. Валиханов тарабынан кыргыздардын арасынан жазып алынган «Манас» эпосунун үзүндүсүндө Көкөтөйдүн ашында төө чечмей ойнолуп, ага чыккан калмактардын канышасы Оронгу жылаңачтанып чыгып, төөнү тиши менен чечип алганы тууралуу окуянын болушу оюндун өтө көөнө мезгилдерден бери келе жатканын айгинелейт (Ботояров 1996: 121-123). Аталган оюн тууралуу алгачкы маалымат бергендер да эң бир жаман, уят оюн катары баа беришет. Алардын айтымына караганда төө чечмей Ормон хандын убагына чейин келип, Ормон хан төө чечмейди бир катар койдурган дешет. Андан кийин дагы төө чечмей кызык оюн болот деп эл кайрадан баштамак болгондо Шабдан, Чыныбай, Байтик, Курманжандардын убагында төө чечмей калтырылган экен (Актан 1991: 242). Бул маалыматка таянсак, аталган оюн XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башына чейин сакталып келип жеткен деген жыйынтыкка келүүгө болот. Ал эми кийинки изилдөөчүлөр оюндун уяттуулугуна карабай, ислам дини киргенге чейин көчмөн кыргыздардын адептүүлүгү менен анчалык деле айырмаланышпагандыгынан жана өтө муктаж болгондуктан, кымбат баалуу белекке кызыккандыктан, ага катышууга чыккандардын дайым болушун белгилешет (Касен 2004: 103-104). Башкача айтсак, жогорудагы авторлор оюндун түпкү маанисинен кабарлары болгон эмес. Алгачкылардан болуп Г. Н. Симаков гана төө чечмей оюну бир жагынан тотемдик инкарнация тууралуу байыркы түшүнүктөрдөн, экинчи жагынан түшүмдүүлүк магиясынан келип чыккандай деп, анын жөн гана көңүл аччу тамаша эмес, ритуалдык оюн болушу мүмкүн экендигин туура божомолдогон (Симаков 1984: 121-122). Төө чечмейдин кыргыздардан сырткары казактарда да учураганы маалым. Андыктан ага атайын токтолгон казак изилдөөчүлөрү да оюн, анын түрлөрү, кыргыздардыкы менен болгон окшоштуктары жана айырмачылыктары (элдик маданиятта, оюндарда андай варианттуулук мыйзам ченемдүү эле көрүнүш) тууралуу кенен сөз кылышкандары менен негизинен төрөт жана сөөк коюу расмисине байланышкан ырым оюну экендигин танышкан эмес (Шомбал-Кукашев 2001: 372). Бирок буга карабай да болсо сөз болгон оюнду кыргыз элинин көңүл ачып, эс алууга багытталган эротикалык мүнөздөгү оюн катары карап, «Төө чечмей» оюнун

шарттуу түрдө гана кыргыздардын элдик оюндарынын катарына кошууга болот, анткени, ал өзүнүн эреже-шарты боюнча моралдык, адеп-ахлактык жактан алганда терс мүнөздөгү уяттуу, маскара оюн болгон. Андыктан, эл арасына кеңири тараган эмес», «байгенин баалуулугу, социалдык абалынын өтө начардыгы айрым аял-эркекти адеп-ахлак маселесин экинчи орунга жылдырып, «Төө чечмей» оюнунун каармандары болууга мажбур кылган», «Төө чечмей» оюнунун өткөрүлүшүн байлыгына маңчыркоонун, көпкөндүктүн белгиси катары кароого болот» деген сыяктуу пикирлер айтылып да, жазылып да келүүдө (Смадияров 2015: 551).

Жыйынтыктай келсек, бир мезгилдерде элдин байыркы диний ишеними, дүйнөгө карата болгон баеө көз караштары, өзүн табияттан айрып карай албаган мамилеси менен байланышта жаралып, узак мезгилдердин ичинде белгилүү бир милдетти аткарып келген ырымдар мезгилдин өтүшү менен алгачкы маанисин жоготуп, элдин өзү тарабынан унутулуп, ритуалдык оюн түрүнө өтүп кетишкен. Сөз башында белгилеп кеткендей, оюнга эле эмес, аны изилдөөгө да олуттуу мамиле жасалбагандыктан, ритуалдык оюн дегенден кабары жок элибиз айрым оюндардын маанисин элдик этимологиянын негизинде чечмелеп, бул болсо түрдүү мифтик жоромолдордун жаралышына жана таралышына себепкер болуп келүүдө.

Адабияттар:

1. Акматалиев Амантур Сейтаалы уулу. Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. – Б.: Шам, 2000.
2. Актан: (Көкөтөй чечен) Аңгеме-эскерме / Түз. Жана баш сөзүн жазган О. Сооронов. – Б.: Адабият, 1991.
3. Бектенов З., Мусин Ю. Кыргыздын элдик оюндары. – Ф.: Кыргызстан, 1978.
4. Ботояров К. Көөнөргүс мурас: / «Манастын» «Көкөтөйдүн ашы» эпизодунун Ч. Валиханов жаздырып алган варианты/: Изилдөө жана текст. – Б.: «Айбек» фирмасы, 1996.
5. Кармышева Б. Х. К вопросу о культовом значении конных игр в Средней Азии / Прошлое Средней Азии. – Душанбе: Дониш, 1987.
6. Касен А. Кыргызские игры и развлечения. – Бишкек: Илим, 2004.
7. Симаков Г. Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX – начале XX в. – Л.: Наука, 1984.
8. Смадияров С. «Манас» эпосундагы көңүл ачуу (эротикалык) оюндары / «Манас» жана кыргыз салты. Шинжан «Манас» изилдөө борбору түздү. – Үрүмчү: 2015.
9. Шомбал-Кукашев Р. К символикке старинного казахского поминального ритуала «Түйе шешу» / Обычай и обряды казахов в прошлом и настоящем. Сборник статей. – Алматы: НИЦ «Гылым», 2001.

ÖZBEK ULUSAL AKSİYON OYUNLARINDA TARİHSELLİK VE MODERNLİĞİN BİRLEŞİMİ

Kadirova Kh.*

*PhD. Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi khalimakadyrova2804@gmail.com

Abstract

In the article, the national action games of the Uzbek people, which have a special place in distinguishing themselves from other nations with their traditions, customs and values as an ancient nation, have kept their importance at the intersection of historicity and modernity until the 21st century, in ancient sources including the Avesta, hadiths, Alpomish epic, etc. (Iz, Turkmen, Tajik, Uyghur, etc.) because they lived in close contact with each other, they use similar national games, finds from the ancient lands of the Uzbek people as a result of archaeological research, i.e. stones Hunting, hunting weapons, hunting with animals, training birds and animals in carved forms and pictures indicate the action games of our ancient ancestors, since the second half of the 19th century, the Uzbek people have recording the contents of the games, starting to deal with the issues of teaching them to young people, dividing the national action games into categories based on the scientific and theoretical opinions of experts in the field and the content of the games, natural scenes, science, animal world, labor related, mass cultural events, games that serve to educate physical qualities, and comparative information about the series of national action games are presented.

Key words: national action games, types of games, customs, traditions, modernity.

Özet

Makalede, kadim bir millet olarak gelenek, görenek ve değerleriyle diğer milletlerden ayrışmasında özel bir yere sahip olan Özbek halkının milli aksiyon oyunları, günümüze kadar tarihsellik ve modernliğin kesişiminde önemini korumuştur. 21. yüzyılda Avesta, hadisler, Alpomiş destanı vb. kadim kaynaklarda (Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik, Uyghur vb.) birbirleriyle yakın temas halinde yaşadıkları için benzer milli ve milli hareket oyunları kullanılmış, buluntular Arkeolojik araştırmalar sonucunda Özbek halkının kadim topraklarından yani taşlardan Avlanma, av silahları, hayvanlarla avlanma, kuşları ve hayvanları eğitme şeklinde oyulmuş formlar ve resimler kadim atalarımızın aksiyon oyunlarını, yüzyılın ikinci yarısından itibaren işaret etmektedir. 19. yüzyılda Özbekler oyunlarını içeriklerini kayıt altına almış, gençlere öğretilmesi konularıyla ilgilenmeye başlamış, ulusal aksiyon oyunlarını alanında uzman kişilerin bilimsel ve teorik görüşlerine ve içeriklerine göre kategorilere ayırmıştır. oyunlar, doğa manzaraları, bilimler, hayvanlar alemi, emekle ilgili, kitlesel kültürel etkinlikler, fiziksel nitelikleri geliştirmeye hizmet eden oyunlar ve ulusal aksiyon oyunları serisi hakkında karşılaştırmalı bilgiler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: milli aksiyon oyunları, oyun türleri, gelenekler, gelenekler, tarihsellik, modernlik.

Özbek milleti dünyanın en eski milletlerinden biri olup kendine has örf, adet, gelenek ve değerleri olan bir millettir. Milli hareket oyunları aynı zamanda tarih ve modernliğin kavşağında bulunan Özbek halkının zengin somut olmayan mirasıyla da karakterize edilir.

Afrosiyab, Dalvarzintepa, Sırdarya'nın (Taşkent bölgesi) aşağı kesimleri ile Harezmi ve Karakalpakstan bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılara göre, araştırma çalışmalarının sonuçlarına dayanarak bulunan çeşitli eşyalar, objeler, süslemeler (fotoğraf) tanıklık ediyor 3-4 bin yıl önce atalarımız çeşitli oyunlar ve egzersizlerle meşguldü.

Vahşi hayvanları yakalamak, avlamak, kovalamak, mızraklamak ve taşımak ve diğer birçok karmaşık hareket faaliyeti resimlerde, seramiklerde ve metal nesnelere temsil edilmektedir. Ayrıca Amonkotan (Semerkant), Çarvak (Taşkent bölgesi) çevresindeki yassı taşlar ve mağaralar, insanların avlandığını, hayvanlarla dövüştüğünü, çeşitli oyunlar oynadığını gösteriyor. Bu tür vakalar Surhan ve Kaşkadarya vahalarındaki mağaralarda, plajlardaki taşlarda ve Fergana Vadisi'ndeki (Çotkal dağları) dağlık bölgelerde de yaygındır.

Kadim atalarımız günümüz Orta Asya'nın tüm halklarıyla (Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik, Uyghur vb.) yakın temas halinde yaşamışlardır. Sosyal yaşam kültürleri, gelenekleri, çeşitli törenleri birbirine çok benziyordu. Bu nedenle milli aksiyon oyunları birbirine karşılaştırılmaktadır. Örneğin kopkari-ulak, yarış, kız kovalama, atı devirme, at üzerinde eskrim, mızrak saplama, darağacı, güreş gibi karmaşık ve tehlikeli oyunlar Orta Asya'nın her bölgesinde yaygındır. Yaşamın sosyal ve kültürel koşullarından kaynaklanan "Kulak çekme", "Eşek bindi", "Ak Kemik", "Çilik", "Şapka tekmesi", "Yaya Yarışı", "Sürü bir toptur", "Güreşçi ve komutan taş

atma, yaydan (yay) mızrak (ok) atma, "Horoz dövüşü", "Kedi ve Fare", "Doksan taş", "Saklambaç" gibi yüzlerce milli aksiyon oyunu, tüm halkların, halkların, klanların ve bölgelerin hayatında derin bir yer edinmiştir. Bu oyunların geçmişi 2-3 bin yıldan az değildir.

Üç bin yıl önce oluşturulan "Avesta" kitabı, genç ve yaşlı insanların sağlığını iyileştirmek ve daha uzun yaşamak için çeşitli araç ve yöntemleri kullanmanın yollarını anlatıyor. Temizliğe dikkat, doğru beslenme, dinlenme, uyku gibi yaşamsal ihtiyaçlara özellikle dikkat edilir. Ayrıca temiz havada yürüyüş yapmak, terli çalışmak, vücudu hareket ettiren ve çalıştıran (gavda) faaliyetleri (egzersizler, oyunlar) düzenli olarak yapmak da belirtilmektedir [6:12].

"Alpomış", "Goroghli", "Kuntuğmush", "Kırk Kız", "Tahir va Zuhra" gibi folklorun başyapıtlarında adı geçen birçok oyun öncelikle ağızdan ağza geçerek bizlere kadar ulaşmıştır. "Alpomış" destanında Alpomiş ve Barçinoyn karakterlerinde güreş, yiğitlik, nişancılık, şövalyelik gibi nitelikler yüksek bir ruhla tasvir edilmiştir. Alpomiş'in, dedesinin (doksan batman) gençliğinde bıraktığı yayı taşıması, onun sadece Alplerden geldiğinin göstergesi değil, aynı zamanda onun büyükbaş hayvan yetiştirdiği, ata bindiği ve savaştığı gerçeğinin de bir ürünüdür. tepeler. Doksan Alplerin kaptanının Barçinoyn'un belirlediği şartları (güreş, at yarışı, okçuluk, okçuluk - bin adımdan para atmak) yerine getirerek mavi gözlüleri mağlup ettiği bir efsane olsa da bunun arkasında bazı gerçekler var. Yani eski zamanlarda Bobokhan dağları arasındaki Surhan bölgesinde yaşayan ve güreş yapan çok sayıda genç erkek ve kadın vardı. Onların torunları hala güreşte dünya şampiyonu. Bu özellikleri dikkate alarak, Devlet Başkanımız ve Hükümetimiz, milletin milli oyunlarının çağdaş bir ruhla oynanması için geniş bir yol açmıştır [6:14].

"Hadisler"de tembelliğin, çeşitli hastalıkların ve istenmeyen hareketlerin önlenmesi için her Müslüman müminin fiziksel çalışma yapması, çeşitli aktif oyunlar oynaması, organlarını temiz tutması tavsiye edilmektedir. Bu hatırlatmaların amacı çeşitli aksiyon oyunlarının giyinmeyi, temizliğe dikkat etmeyi, oyunlara dürüst katılımı ve ardından yıkama ve taramayı gerektirdiğidir. Dolayısıyla milli hareket oyunlarının içeriği ve amacı, fiziksel niteliklerin geliştirilmesi, insani niteliklerin gözetilmesi gibi olumlu özellikleri bünyesinde barındırmaktadır[6:12].

Ayrıca erkek çocuk nikahı, kız çocuğu doğumu, beşik, sünnet, Hz. Peygamber devri gibi düğünler, Nevruz, hasat bayramları (kavun toplama, çiçek toplama vb.), bayramlar, gâştaklar (sohbetler) ve birçok ritüeller gerçekleştirilmiştir. ulustan ulusa aşağı. Birçoğu keçi, yarış, devrilme, kız kovalama, güreş gibi oyunlardır.'yini), 'Gardkam' (sevgili oyunları) gibi çeşitli ilgi çekici oyunlar yukarıda bahsedilen ritüellerin bir parçasıdır.

Halkımızın milli aksiyon oyunları ülkemizde çok eski çağlardan beri kullanılan oyunlardır. Ancak bunların arasında Orta Asya ve Avrupa ülkelerinden şu ya da bu nedenle gelip derinden geliştirilip millileştirilen aksiyon oyunları da az değildir.

Örneğin "Kedi ve Fare", "Horoz", "Tuzak", "Bayrak için Dövüş", "Omuz" ("Horoz Dövüşü") ve diğer oyunlar bunlar arasında yer alabilir. Yukarıda da belirttiğim gibi Özbek halkının milli hareket oyunlarının kökeni ve gelişiminin tarihi, kadim ata ve torunların tarihine kadar uzanmaktadır. Arkeolog, akademisyen Yahya Gulomov, arkeolog, tarihçi genç bilim adamı Toshnazar Omonjolov ve daha birçok uzmanın bilimsel araştırmalarından aksiyon oyunları hakkında ilginç bilgiler elde edilebilir. Onlara göre, bölgede yapılan kazılarda Semerkand (Afrosiyab, Amonqo'ton, Registan çevresi), Surhandarya (Termiz, Dalvarzintepa, Teshiktaş), Taşkent (Sırdarya etekleri ve çevresi, Kurama sırtı dağları, çotkal etekleri) ve diğerleri bölgelerde hareketli bir oyunu tasvir eden nesnelere bulundu. Ayrıca taşlara oyulmuş figür ve resimlerde avlanma, av silahları, hayvanlarla avlanma, kuşların ve diğer hayvanların eğitilmesi gibi durumlar kadim atalarımızın zamanının aksiyon oyunlarına tanıklık etmektedir. Günümüzde halkımız arasında popüler olan milli oyunlar arasında en eski hareketli (karmaşık) oyunlar; güreş, çok keçi, yarış, kalecilik, eskrim, cirat atma, taş kaldırma gibi oyunlardır. Kökeni

ve gelişimi hakkında pek çok kaynak bulunmaktadır.

Özbek milli oyunlarının içeriklerinin kayıt altına alınması ve gençlere öğretilmesi konularının ele alınmaya başlanması esas olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. L. Bajenko (1840), A. Borj (1848), G. Vamper (1877), A. Arandarenko (1889) gibi Rus turist ve arkeologların eserlerinde ulusal halk oyunlarına ilişkin bilgiler bulmaktayız. 20. yüzyılın başında V. Bartold, A. Vinogradov, S.P. Tolstov, A. Shishkin ve Ya. Gulomov gibi arkeoloji ve tarih bilim adamları ulusal aksiyon oyunlarına büyük önem verdiler.

Eski Sovyet hükümeti yıllarında (1917-1991), bir dizi aksiyon oyunu koleksiyonu yayımlandı. Çoğunlukla eğitim kurumlarında çalışma rehberi olarak kullanıldılar. Maalesef takımımızda Özbek halkının milli aksiyon oyunları yok.

T.S.Usmonkhojayeve ve H.Tojiboyev, Rusça aksiyon oyunları üzerine bir metin derlediler, içeriklerini milli aksiyon oyunları ile desteklediler ve bunu ilk kez yayınladılar (1963).

Bağımsızlık yıllarında T.S. Usmonkhojayeve, A.Ş.Kasimov, F.N.Nasriddinov, O.O.Polatov, F.Khojayeve, F.L.Meliyev katkıda bulundu.

Jizzax (1995—1996) va Termizda (1998) xalq milliy o‘yinlariga bag‘ishlab ilk bor “Alpomish o‘yinlari” respublika festivallarining o‘tkazilib, ularda kurash, ko‘pkari-uloq, poyga kabi murakkab harakatli o‘yinlar hamda “Bo‘ron, “Shuvoq”, “To‘qqiz tosh”, “Orqang kuydi”, bilak kuchini sinash, arqon tortishish kabi milliy harakatli o‘yinlar namoyish etildi.

Jizzax (1995-1996) va Termizde (1998) xalq milliy o‘yinlariga adanan ilk cumhuriyet shenliklari "Alpomish o‘yinlari" dunyalandi. "Firtina", "Dokuz taş" gibi milli aksiyon oyunları, "Sırtını yakma", bilek kuvveti testi, halat çekme çalışmaları yapıldı.

Kadın faaliyetlerinin her yönüyle ilgi odağı olduğu biliniyor. Milli bir halk oyunu olan Cumhuriyet festivali "Tomaris oyunları" 1999 yılında Cizzaxh'ta büyük bir törenle düzenlendi. Sonraki festivaller Şehrisabz, Gülistan, Namangan'da düzenlendi. Önemli olan bu şenliklerde Özbek halkının milli kültürünün, çalışkanlığının ve çalışkanlığının yüceltilmesidir. Nevruz ve Bağımsızlık Günü'ne adanan kitlesel kültür spor etkinliklerinde sporlar arasında ulusal aksiyon oyunlarının örnekleri gösteriliyor.

Mamlakatda uzluksiz ta‘limning tarkibiy qismi sifatida ko‘p bosqichli sport musobaqalari — “Umid nihollari”, “Barkamol avlod”, “Universiada” o‘tkazish an‘anaga aylandi. Ularning dasturlarida, ayniqsa, “Universiada”ning ochilish va yopilish marosimlaridan milliy harakatli o‘yinlar ham haqli ravishda o‘rin olmoqda.

Ülkede sürekli eğitimin bir bileşeni olarak "Umut filizleri", "Mükemmel bir nesil", "Üniversite oyunları" gibi çok seviyeli spor yarışmalarının düzenlenmesi bir gelenek haline geldi. Programlarında özellikle Üniversite oyunları'nın açılış ve kapanış törenlerinde ulusal aksiyon oyunlarına yer veriliyor.

1991-2006 yıllarında düzenlenen cumhuriyetçi ve uluslararası bilimsel konferansların setlerinde yeni oyunlar yayımlandı. Aynı zamanda milli aksiyon oyunlarının eğitim süreçlerine daha fazla dahil edilmesi hususlarına da dikkat edildi.

T.S.Usmonkhojayeve ilk bilimsel araştırma faaliyetlerini aksiyon oyunlarına ayırdı ve 1963 yılında H.Tojiboyev ile işbirliği yaparak "Aksiyon Oyunları" koleksiyonunu yayınlamayı başardı. Daha sonraki dönemlerde bilimsel-pedagojik faaliyeti başka sorunlara odaklanmış olsa da aksiyon oyuncakları toplamaya devam etti. Sonuç olarak "1001 oyun" (1991), "Ulusal aksiyon oyunları" koleksiyonlarını hazırladı ve cumhuriyetteki binlerce uzmanın sorunlarını hafifletti [6:16].

Ünlü bilim adamları M.Murodov, U.Qomboyev, M.Jabborov, J.Toshpolatov, A.Atoyev, R.Abdumalikov, T.Usmonkhojayeve vb.'nin bilimsel-teorik görüşlerine dayanarak şunları yapabilirler:

1.Doğa manzarası ve bilimle ilgili oyunlar. Bu durum “Bitki ekimi”, “Patates ekimi”, “Yağmur” gibi oyunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu oyunlar, katılımcıların hava

değişimlerinden, soğuktan ve yağmurdan kaçınma yeteneği gibi eylemlere dayalı olarak uyanıklık, el becerisi, dayanıklılık gibi fiziksel nitelikleri ve zihinsel niteliklerini eğitmeye hizmet eder.

2.Hayvanlar alemi ile ilgili oyunlar. Bunlar arasında "Kuşlar uçup gitti", "Şahin geldi kaçtı evladım", "Kurtlar ve avcılar", "Hayvanat bahçesindeki kurtlar", "Kazlar", "Tilki ile horoz", "Köpek" ve karga" ve buna benzer pek çok oyun örnek teşkil edebilir. Bu oyunlarda karşılıklı ilişkiler, nezaket, öz bakım gibi erdemlerin yanı sıra tüm fiziksel nitelikler de geliştirilmektedir. Bu temelde çocuklar hayvanlar dünyasına ilgi duyabilir ve onu koruma ihtiyacı hissedebilirler.

3.İşle ilgili oyunlar. İnsan faaliyeti zihinsel ve fiziksel çalışmayla belirlenir. Aksiyon oyunlarının içeriğinde de bulunabilirler. Zihinsel çalışmayla ilgili oyunlar dizisi arasında "Sayma oyunları", "Sayıları yaz ve düşün", "Ayakta durarak git adını veya nesneyi söyle", "Hızlıca bir atlama şarkısı çiz", "Şekli yerleştir ve şeklini oluştur" yer alıyor. Kendi "yapma" ve benzeri faaliyetler oyunları içerir. Ayrıca fiziksel emeği yansıtan birçok aksiyon oyunu da var. Bunlar arasında "Odun kesmek", "Çoban" (çoban), "Çobanlık" (sürmek, koşmak), "Asmak", "Çekmek", "Taşıma", "Eşek binme", "Yaya yarışı", "Tren" yer almaktadır. Diğerleri. İçeriklerinde çalışma şekilleri, uygulama yöntemleri, dayanıklılığı ifade eden nitelikler yer almaktadır. Genel olarak tüm ulusal spor oyunlarında zihinsel ve fiziksel çalışma birleştirilir ve esas olarak fiziksel uygunluğun geliştirilmesine hizmet eder.

Fiziksel nitelikleri geliştirmeye hizmet eden oyunlar da farklı kategorilere ayrılmaktadır. Örnekler şunları içerir:

- hız oyunları: "Tuzak", "İlk kim", "Evsiz bir tavşan", "Dört ayak üzerinde koşmak" (sürünmek), "Kekeme kuşlar", "Üçüncüsü daha fazla", "Çeşitli bayrak yarışları" vb.;
- güc oyunları: "Beyaz kemik", "Çilik", "Eşak bindi", "İp çekme", "Bilek gücü testi", "El çekme" ve diğerleri;
- dayanıklılık oyunları: "Ak kavak mı, mavi kavak mı", "Çemberden çık", "Topal karga", "Ashiq", "Kılıç ustası", "Beş taş", "Dokuz taş", "Sırtını yak", "Sıkı", "Göz bağı", "Gizle", "Kim geldi", "Zuv-zuv" ve diğerleri.

Özbek halkının yukarıda bahsettiğimiz karmaşık ve basit milli oyunları, her yaşta insanın fiziksel özelliklerini eğitmekle birlikte, onlarda insani niteliklerin oluşmasına ve daha da geliştirilmesine doğrudan hizmet etmektedir. Çocukların el becerisinin, kompaktlığının, becerikliliğinin, inatçılığının, azimlerinin geliştirilmesinde sadece beden eğitimi derslerindeki aktif oyunlarla sınırlı kalmamak gerekir. Boş zamanlarında bahçede, sokakta, sahada serbestçe spor, jimnastik, atletizm ve güreş yapabilmelerinin sağlanması uygun olacaktır. Sonuç olarak farklı kategorilere ayrılan aksiyon oyunlarını zamanında kullanmak gerekiyor.

Kaynakça:

- Usmonkhojayeve T.S., Khojayeve F. Aksiyon Oyunları. - T., 1992.
Usmonkhojayeve T.S., Meliyev H. Ulusal aksiyon oyunları. - T., 2000.
Khojayeve F, Rakhimkulov K.D, Nigmanov B.B. Spor ve aksiyon oyunları ve öğretim metodolojisi. Elektronik versiyon, 2008.
Normurodov A.N.Özbek milli oyunları. - T., 1999.
Usmonkhojayeve T.S., Khojayeve F.1001 oyunları. - T., 1990.
Rahimkulov Karimjon. Ulusal aksiyon oyunları: çalışma kılavuzu/ K. Rahimkulov; Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek ve Orta Özel Eğitim Bakanlığı. — T.: "Tafakkur-Bostoni", 2012. - 144 s.

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL SPOR OYUNLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUNMASI VE KÜLTÜREL AKTARIMI: DEVLET DESTEKLİ VE SİVİL TOPLUM İNİSİYATİFLERİNİN İNCELENMESİ

Atilla Çakar*

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi atilla.cakar@manas.edu.kg

Öz

Türkiye'de geleneksel spor oyunlarının sürdürülebilir korunması ve kültürel aktarımı için hem devlet destekli programlar hem de sivil toplum inisiyatifleri önemli bir rol oynamaktadır. Devlet tarafından desteklenen programlar, milli ve ulusal festivaller gibi etkinlikler aracılığıyla geleneksel sporların tanıtımını ve yaşatılmasını sağlamaktadır. Sivil toplum kuruluşları da geleneksel sporların korunması ve yaygınlaştırılması için önemli bir rol oynamaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışma, Türkiye'de geleneksel spor oyunlarının sürdürülebilir korunması ve kültürel aktarım hedefini gerçekleştirmek amacıyla hangi stratejilerin geliştirildiğini ve hangi kurumların etkili olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada literatür taraması sonucunda geleneksel spor etkinlikleri, geleneksel spor organizasyonları, eğitim ve okullarda geleneksel sporlar, belgesel filmler ve yayınlar, eğitim materyalleri ve kitaplar, uluslararası iş birliği olmak üzere 6 alt başlık belirlenmiş ve bu strateji ve kurumlar detaylı olarak incelenmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'de geleneksel spor oyunlarının sürdürülebilir korunması ve kültürel aktarımı için devlet destekli programlar ve sivil toplum inisiyatifleri bir araya gelmektedir. Bu çabalar, geleneksel sporların zenginliğini ve önemini gelecek nesillere aktarma misyonunu başarıyla yerine getirmek için çalışmalar yürütmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Geleneksel sporlar, kültürel miras, sürdürülebilir koruma, devlet destekli programlar, sivil toplum inisiyatifleri*

Sustainable Preservation and Cultural Transmission of Traditional Sports Games in Turkey: An Examination of Government-Supported and Civil Society Initiatives

Absrtact

Sustainable sustentable and cultural transmission of traditional sports games in Turkey: Both government-supported programs and civil society initiatives play a significant role in the preservation and cultural transmission of traditional sports games in Turkey. Government-supported programs facilitate the promotion and preservation of traditional sports through events such as national and cultural festivals. Civil society organizations also play a crucial role in the preservation and popularization of traditional sports.

In light of this information, the study aims to examine the strategies developed and the institutions that have proven effective in achieving the goal of sustainable preservation and cultural transmission of traditional sports games in Turkey. Through a literature review, the study identifies six subtopics for examination, including traditional sports events, traditional sports organizations, traditional sports in education and schools, documentary films and publications, educational materials and books, and international cooperation. These strategies and institutions are examined in detail.

In conclusion, the sustainable preservation and cultural transmission of traditional sports games in Turkey are achieved through the collaboration of government-supported programs and civil society initiatives. These efforts successfully fulfill the mission of passing on the richness and significance of traditional sports to future generations.

Key Words: *Traditional sports, cultural heritage, sustainable preservation, government-supported programs, civil society initiatives*

Giriş

Geleneksel sporlar, bir toplumun kültürel mirası, tarihi ve kimliği ile bütünleşmiş önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Türkiye gibi zengin bir kültürel geçmişe sahip olan ülkelerde, geleneksel sporlar, yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan ve ulusal kimliğin bir parçası haline gelmiş değerli bir mirası temsil etmektedir. Bu geleneksel spor oyunlarının sürdürülebilir korunması ve kültürel aktarımı, Türkiye'nin kültürel zenginliğini gelecek nesillere taşıma ve ulusal kimliği güçlendirme misyonunu üstlenmektedir.

Türkiye, tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, çeşitli kültürel mirasları bünyesinde barındırmış ve bu mirası koruma, yaşatma ve gelecek nesillere aktarma konusunda önemli bir görevi üstlenmiştir. Bu zengin mirasın önemli bir parçası da geleneksel spor oyunlarıdır. Geleneksel sporlar, Türk toplumunun fiziksel yeteneklerini geliştirme, dayanıklılığı artırma ve bir arada toplumsal değerleri pekiştirme amacıyla yüzyıllardır icra edilen

etkinliklerdir. Ancak, bu önemli mirasın sürdürülebilirliği ve kültürel aktarımı, modernleşme ve değişen yaşam tarzları gibi faktörlerle tehdit altındadır.

Bu bağlamda, Türkiye'de geleneksel spor oyunlarının sürdürülebilir korunması ve kültürel aktarımı için hem devlet destekli programlar hem de sivil toplum inisiyatifleri büyük bir öneme sahiptir. Devlet tarafından desteklenen programlar, milli ve ulusal festivaller gibi etkinlikler aracılığıyla geleneksel sporları tanıtmaya ve yaşatmaya amacını taşırken, sivil toplum kuruluşları da bu mirası koruma ve yaygınlaştırma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de geleneksel spor oyunlarının sürdürülebilir korunması ve kültürel aktarım hedefini gerçekleştirmek amacıyla geliştirilen stratejileri ve etkili kurumları incelemeyi amaçlamaktadır. Altı ana başlık altında incelenen bu stratejiler ve kurumlar, geleneksel sporların ve kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik önemli adımları temsil etmektedir. Her biri, bu değerli mirası canlı tutmak ve ulusal kimliğin bir parçası olarak sürdürmek için bir araya gelmektedir. Ayrıca çalışma, Türkiye'nin geleneksel sporlarının önemini ve bu alandaki çalışmaların büyüklüğünü vurgulayarak, bu mirası geleceğe taşıma misyonuna katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'de Geleneksel Sporların Korunması ve Kültürel Aktarımı: Devlet ve Sivil İnişiyatifler

Türkiye'de geleneksel spor oyunlarının korunması ve aktarılması için çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Bu faaliyetler hem devlet destekli programlar hem de sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilmektedir. Çalışmada literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler ışığında; geleneksel spor etkinlikleri, geleneksel spor organizasyonları, eğitim ve okullarda geleneksel sporlar, belgesel filmler ve yayınlar, eğitim materyalleri ve kitaplar, uluslararası iş birliği olmak üzere 6 alt başlık belirlenmiş ve bu strateji ve kurumlar detaylı olarak incelenmiştir.

1.Geleneksel Spor Etkinlikleri: Türkiye'de geleneksel spor oyunlarına adanmış milli ve ulusal festivaller düzenlenmektedir. Türkiye'de düzenlenen geleneksel spor etkinlikleri çeşitli bölgelerde ve şehirlerde gerçekleştirilmektedir. Bu etkinlikler, geleneksel sporların tanıtılması, yaşatılması ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunurken farklı bölgelerden geleneksel sporcuların bir araya gelmesine ve geleneksel sporların tanıtılmasına olanak tanımaktadır.

Geleneksel Güreş Festivali: Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan güreşe dair, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde geleneksel güreş festivalleri düzenlenmektedir. Bu festivallerde çeşitli güreş türleri sergilenir ve geleneksel güreşçiler karşı karşıya gelir (Özdemir ve Çalışkan, 2018:501).

Kırkpınar Yağlı Güreşleri: Türkiye'nin en ünlü geleneksel spor etkinliklerinden biri olan Kırkpınar Yağlı Güreşleri, her yıl Edirne'de düzenlenmektedir. Bu festival, yağlı güreşçilerin karşı karşıya geldiği ve Osmanlı döneminden beri devam eden geleneğin bir parçasıdır. Oyunun en önemli yanı yardımseverlik, misafirperverlik gibi Türk örf ve geleneklerden beslenmesidir. Kırkpınar Yağlı Güreşleri, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer almaktadır (<https://edirne.ktb.gov.tr/TR-76392/kirkpinar-yagli-guresleri.html>).

Cirit Festivali: Manisa'da her yıl düzenlenen Çağlak Festivali kapsamında, ata sporları olan cirit oyununun ve efe geleneklerinin yaşatılmasını amaçlamaktadır. Festivalde cirit müsabakaları ve geleneksel efe gösterileri yer almaktadır (Atlı, 2018:348). Cirit turnuvaları Manisa dışında da başta İç Anadolu Bölgesi'nde olmak üzere Türkiye'nin birçok şehrinde düzenlenmektedir.

Geleneksel Okçuluk Festivalleri: Ülkemizin farklı bölgelerinde geleneksel okçuluk festivalleri düzenlenmektedir. Bu festivallerde geleneksel okçuluk atışları ve yarışmaları gerçekleştirilir (Tükel, Atılgan, Temel, 2019:357).

Avcılar Atlı Okçuluk ve Cirit Festivali: İstanbul'un Avcılar ilçesinde her yıl düzenlenen bu festival, atlı okçuluk ve cirit oyunlarını içerir. Festivalde atlı okçuluk yarışmaları, cirit müsabakaları ve geleneksel gösteriler yer almaktadır.

Geleneksel Halk Oyunları Gösterileri: Türkiye genelinde geleneksel halk oyunları gösterileri ve festivaller düzenlenmektedir. Bu etkinliklerde yöresel halk oyunları sergilenmekte ve geleneksel müzikler dinletilmektedir. Bunlardan başlıcası Aydın ilinde gerçekleştirilen, Ege Bölgesi’nde popüler olan zeybek dansının ve müziğinin kutlandığı Zeybek Festivali’dir. Festivalde geleneksel zeybek dansları ve yöresel zeybek müziği dinletileri yer almaktadır. Yine Karadeniz Bölgesi’nde popüler olan horon dansının ve müziğinin kutlandığı Horon Şenlikleri de geleneksel halk oyunlarında önde gelen organizasyonlardan biridir.

Bu etkinlikler, geleneksel sporların ve kültürel mirasın kutlandığı ve gelecek nesillere aktarıldığı önemli platformlardır. Her yıl düzenlenen bu festivaller, yerel halkın ve turistlerin katılımını çekerek geleneksel sporların ve kültürel değerlerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır.

2. Geleneksel Spor Organizasyonları: Türkiye’de geleneksel sporları koruma ve teşvik etme amacıyla birçok geleneksel spor organizasyonu düzenlenmektedir. Bu organizasyonlar, farklı spor branşlarına odaklanmakta ve geleneksel sporları tanıtmak, geliştirmek ve yaygınlaştırmak için çeşitli etkinlikler düzenlemektedir.

Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu (TÜGEF): TÜGEF, Türkiye’de geleneksel sporların tanıtılması ve korunması amacıyla faaliyet gösteren resmi bir federasyondur. TÜGEF, yağlı güreş, cirit, aba güreşi, tirit, karakucak güreşi gibi geleneksel sporların organizasyonlarını düzenlemektedir (<https://www.gsdf.gov.tr/>).

Türkiye Okçuluk Federasyonu: Türkiye Okçuluk Federasyonu, geleneksel Türk okçuluğunu ve atlı okçuluğu teşvik etmektedir. Geleneksel okçuluk organizasyonları, atlı okçuluk yarışmaları ve turnuvalar bu federasyon tarafından desteklenmektedir (<https://www.tof.gov.tr/>).

Türkiye Cirit Federasyonu: Cirit, geleneksel bir ata sporu olarak Türkiye’de popülerdir. Geleneksel Spor Oyunları Federasyonu bünyesinde yer alan Türkiye Cirit Federasyonu, ciritin tanıtılması ve geliştirilmesi için faaliyet göstermektedir. Yarışmalar, eğitim programları ve turnuvalar düzenlenmektedir (<https://gsdf.gov.tr/tr/spor/atli-cirit>).

Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu: Bu federasyon, yağlı güreş, aba güreşi, karakucak güreşi, kuşak güreşi ve şalvar güreşinin korunması ve geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktadır (<https://tggf.gov.tr/#geleneksel-guresler>).

Türkiye Geleneksel Okçuluk Federasyonu: Geleneksel Türk okçuluğu ve yayla okçuluğu gibi disiplinlere odaklanan bu federasyon, geleneksel okçuluk faaliyetlerini teşvik etmektedir (<https://tgotf.org.tr/>).

Türkiye Geleneksel Halk Oyunları Federasyonu: Geleneksel halk oyunları, sporun yanı sıra kültürel bir etkinliktir. Bu federasyon, geleneksel halk oyunlarını tanıtır ve ulusal ve uluslararası düzeyde organizasyonlar düzenlemektedir (<https://www.thof.gov.tr/>).

Geleneksel Spor Kulüpleri: Türkiye genelinde birçok geleneksel spor kulübü bulunmaktadır. Bu kulüpler, yerel ve ulusal düzeyde geleneksel spor etkinlikleri düzenlemektedir. Özellikle yağlı güreş, cirit ve okçuluk kulüpleri oldukça yaygındır.

Bu organizasyonlar, geleneksel sporları koruma ve teşvik etme amacıyla çeşitli faaliyetler düzenlemektedirler. Bu faaliyetler arasında ulusal ve uluslararası yarışmalar, eğitim programları, festivaller, seminerler ve kamplar yer almaktadır. Bu organizasyonlar, geleneksel sporların yaşatılmasına ve geliştirilmesine büyük katkı sağlamaktadır.

3. Eğitim ve Okullarda Geleneksel Sporlar: Bazı okullar ve üniversiteler, geleneksel sporları öğrencilere tanıtmak ve öğretmek amacıyla özel programlar sunmaktadır. Bu sayede genç nesiller geleneksel sporları öğrenerek bu kültürel mirası devralmaktadır.

Okullarda Geleneksel Spor Eğitimi: Bazı ilkokul ve ortaokullarda, öğrencilere geleneksel sporların temelleri öğretilmektedir. Özellikle beden eğitimi derslerinde, öğrencilere yağlı güreş, cirit, okçuluk gibi geleneksel sporlar hakkında kültürümüzü daha iyi tanıyabilmeleri

adına bilgi verilmekte ve temel teknikler öğretilmektedir (MEB, 2018:9).

Spor Okulları: Türkiye genelindeki spor okulları ve spor kulüpleri, geleneksel sporlar için özel programlar sunmaktadır. Bu okullarda çocuklar ve gençler, geleneksel sporların tekniklerini ve tarihini öğrenme fırsatı yakalamaktadır.

Üniversitelerde Geleneksel Spor Araştırmaları: Birçok üniversite, geleneksel sporların araştırılması ve öğretilmesi konusunda çalışmalar yapmaktadır. Spor bilimleri bölümleri, geleneksel sporların fiziksel, kültürel ve tarihsel yönlerini incelemekte ve bu konuda eğitim vermektedir. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi bünyesinde kurulan Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü bunlardan biridir (MEB, 2018:9).

Geleneksel Spor Eğitim Merkezleri: Türkiye genelinde geleneksel sporları öğretmeye odaklanan özel eğitim merkezleri ve kamplar bulunmaktadır. Bu merkezler, geleneksel sporların daha derinlemesine öğrenilmesi için hizmet vermektedir.

Antrenör ve Eğitimciler: Geleneksel sporların eğitimi için uzmanlaşmış antrenörler ve eğitimciler bulunmaktadır. Bu kişiler, sporcuları ve öğrencileri geleneksel sporlara hazırlamakta ve tekniklerini öğretmektedirler.

Türkiye’de geleneksel sporların eğitimde yer alması, bu sporların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu eğitimler geleneksel sporların kültürel miras olarak değerinin sürdürülmesine de yardımcı olmaktadır.

4. Belgesel Filmler ve Yayınlar: Geleneksel sporların belgesel filmleri ve televizyon programları, geniş bir izleyici kitlesi tarafından izlenerek bu sporların tanıtılmasına katkıda bulunmaktadır. Türkiye’de geleneksel sporların tanıtılması ve korunması amacıyla birçok belgesel film ve televizyon programı yapılmıştır. Bu yapımlar, geleneksel sporların tarihini, kültürel önemini ve sporcularını tanıtmak için etkili araçlardan biridir.

“Kırkpınar” Belgeseli: 1964 yılında beyaz perdeye aktarılan Kırkpınar Yağlı Güreşleri’nin tarihini ve güreşçilerin hikayelerini anlatan bir belgeseldir. Bu belgesel, Türkiye’nin geleneksel sporlarından biri olan yağlı güreşin önemini vurgulamaktadır.

“Genç Pehlivanlar” Belgeseli: Mete Gümürhan yönetmenliğinde 2017 yılında çekilen filmde Osmanlı’da okçuluk, cirit ve mızrak gibi sporların yanında yer alan güreşin geçmişi ve önemi anlatılmıştır.

“Efe ve Cirit” Belgeseli: Manisa’nın Alaşehir ilçesinde düzenlenen Efe ve Cirit Festivali’ni konu alan bir belgeseldir. Cirit oyununun kökenlerini ve festivalin geleneklerini incelemektedir.

“Horon: Karadeniz’in Ritmi” Belgeseli: Karadeniz Bölgesi’nde popüler olan horon dansının ve müziğinin incelendiği bir belgeseldir. Karadeniz’in kültürel mirasına odaklanmaktadır.

“Geleneksel Okçuluk” Belgeseli: Geleneksel Türk okçuluğunu ve atlı okçuluğu tanıtan bir belgeseldir. Okçuların tekniklerini ve geleneklerini anlatır.

“Geleneksel Güreş: Bir Mirasın İzinde” Belgeseli: Türkiye’deki geleneksel güreşi ve güreşçileri inceleyen bir belgeseldir. Geleneksel güreşin kültürel ve tarihsel önemini vurgulamaktadır.

“Taşlı Güreş: Kuvvetin ve Geleneğin Spor” Belgeseli: Türkiye’de taşlı güreşin tarihini ve güreşçilerin hikayelerini anlatan bir belgeseldir.

“Geleneksel Halk Oyunları Gösterileri” Televizyon Programları: Birçok televizyon kanalı, geleneksel halk oyunları gösterileri düzenlemekte ve bu gösterileri televizyon programları olarak yayınlamaktadır. Gelenekten Geleceğe (TRT), Anadolu’nun Sesi (TRT) gibi format programlarının yanı sıra çeşitli kanallarda geleneksel halk oyunları gösterileri de izleyiciyle buluşturulmaktadır.

Belgesel filmler ve televizyon programları, geleneksel sporların ve kültürel mirasın tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür yapımlar

ve yayınlar, Türkiye'nin geleneksel sporlarına ve kültürel değerlerine daha fazla ilgi ve anlayış sağlanmasına olanak sunmaktadır.

5.Eğitim Materyalleri ve Kitaplar: Geleneksel sporlar hakkında bilgi içeren kitaplar, broşürler ve diğer eğitim materyalleri hazırlanmakta ve dağıtılmaktadır. Bunlar arasında elbette bilimsel yayınlar geleneksel sporlar alanının akademi de gelişmesi adına önem arz etmektedir. Bu kitaplar Türkiye'nin geleneksel sporları, kültürel mirası ve tarihine ilişkin derin bilgi sunmaktadır. Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar (Kunter, 1938), Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış (Tayga, 1990), Türk Spor Ansiklopedisi, 1453-1991 Arası (Atabeyoğlu, 1991), Ata Sporlu Atlı Cirit (Gezder, 1991), Türk Spor Tarihi: Geleneksel Aba-Şalvar Güreşlerimiz (İşler, 2013) Türkçe literatürde karşımıza çıkan eserlerdir.

6.Uluslararası İş birliği: Türkiye'de geleneksel spor oyunları ile ilgili uluslararası iş birlikleri, bu sporların tanıtılması, korunması ve uluslararası platformlarda daha fazla görünürlüğünün sağlanması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Uluslararası spor organizasyonları ve festivaller bu iş birliğine katkı sağlamaktadır.

Uluslararası Geleneksel Spor Organizasyonları: Türkiye, uluslararası geleneksel spor organizasyonlarına katılarak diğer ülkelerle iş birliği yapmaktadır. Örneğin, yağlı güreş, cirit, okçuluk gibi sporlar uluslararası düzeyde düzenlenen organizasyonlarda Türk sporcuları tarafından temsil edilmekte ve uluslararası sporcular Türkiye'de ağırlandmaktadır.

UNESCO İş birliği: UNESCO, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve tanıtılması amacıyla Türkiye gibi ülkelerle iş birliği yapmaktadır. Türkiye'nin geleneksel sporları, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer aldığı için bu alandaki iş birliği özellikle önemlidir. Kırkpınar Yağlı Güreşleri, Türkiye'nin en ünlü geleneksel spor etkinliklerinden biridir ve 16 Kasım 2010 tarihinde 5.COM 6.42 no'lu kararla UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili Listesi'nde yer almaktadır (<https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-K%C3%BCl%C3%BCrel-Miras-Listeleri>).

Akdeniz Oyunları ve Dünya Oyunları: Geleneksel sporlar, Akdeniz Oyunları gibi bölgesel spor etkinliklerinde ve Dünya Oyunları gibi uluslararası spor organizasyonlarında yer almaktadır. Bu tür organizasyonlarda Türkiye, geleneksel sporları tanıtarak diğer ülkelerle iş birliği içindedir.

Geleneksel Spor ve Kültürel Değişim Programları: Bazı ülkeler, geleneksel sporlar aracılığıyla kültürel değişim programları düzenlemektedir. Bu programlar, farklı ülkelerden sporcuların ve kültürel temsilcilerin bir araya gelmesine olanak sağlamaktadır.

Spor ve Kültürel Diplomasi: Türkiye, geleneksel sporlarını uluslararası platformlarda bir kültürel diplomasi aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sayede Türk kültürünü ve geleneksel sporlarını diğer ülkelerle paylaşmakta ve kültürel etkileşimi teşvik etmektedir.

Türkiye'nin geleneksel sporlarla ilgili uluslararası iş birlikleri, bu sporların dünya genelinde daha fazla tanınması ve korunması amacıyla önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür iş birlikleri, kültürel mirasın ve geleneksel sporların sürdürülebilirliğine katkıda bulunmakta ve kültürel çeşitliliği teşvik etmektedir.

Sonuç

Geleneksel spor etkinlikleri, Türkiye'nin farklı bölgelerinde düzenlenen milli ve ulusal festivaller aracılığıyla geleneksel sporların tanıtılması, yaşatılması ve yaygınlaştırılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle Kırkpınar Yağlı Güreşleri, Çağlak Festivali ve Atlı Okçuluk ve Cirit Festivali gibi etkinlikler, geleneksel sporların kültürel değerini ve önemini vurgulamaktadır. Geleneksel spor organizasyonları, Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu, Türkiye Okçuluk Federasyonu ve Türkiye Geleneksel Halk Oyunları Federasyonu gibi kurumlar aracılığıyla çeşitli spor branşlarına odaklanarak geleneksel sporları tanıtmak,

geliştirmek ve yaygınlaştırmak için faaliyetler düzenlemektedir. Bu organizasyonlar, ulusal ve uluslararası yarışmalar, eğitim programları ve festivaller gibi etkinliklerle geleneksel sporların yaşatılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Eğitim ve okullarda geleneksel sporlar, ilkökul ve ortaokullarda öğrencilere geleneksel sporların temellerini öğretme ve sporla kültürel bağlarını güçlendirme amacıyla özel programlar sunmaktadır. Ayrıca, spor okulları, üniversitelerdeki araştırma enstitüleri ve geleneksel spor eğitim merkezleri, genç nesillerin geleneksel sporları öğrenmelerine ve bu kültürel mirası devralmalarına olanak sağlamaktadır. Belgesel filmler ve televizyon programları, geniş bir izleyici kitlesi tarafından izlenerek geleneksel sporların tanıtılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu tür yapımlar ve yayınlar, Türkiye'nin geleneksel sporlarına ve kültürel değerlerine daha fazla ilgi ve anlayış sağlamaktadır. Eğitim materyalleri ve kitaplar, geleneksel sporlar hakkında derinlemesine bilgi sunarak bu mirasın korunması ve kültürel aktarımına katkı sağlamaktadır. Uluslararası iş birliği, Türkiye'nin geleneksel spor mirasını dünya genelinde daha fazla tanıtmaya ve koruma çabalarının bir parçasıdır. UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan Kırkpınar Yağlı Güreşleri gibi etkinlikler, uluslararası platformlarda Türkiye'nin bu mirası tanıtmasına yardımcı olmaktadır.

Genel olarak bakıldığında geleneksel sporların Türkiye'de yaşatılması ve yaygınlaştırılması için bir dizi önemli çaba ve organizasyonun olduğu görülmektedir. Milli ve ulusal festivaller, federasyonlar, okul programları, belgesel filmler, eğitim materyalleri ve uluslararası iş birliği gibi çeşitli yöntemlerle geleneksel sporlarımızın korunması ve kültürel aktarımı sağlanmaktadır. Bu çabalar, geleneksel sporların köklerini güçlendirmek ve yeni nesillere taşımak için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, bu çabalara katkı sağlayan herkes, Türkiye'nin zengin spor mirasını yaşatmada önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

- Atabeyoğlu, C. (1991). Türk Spor Ansiklopedisi, 1453-1991 Arası. İstanbul: Fotospor Gazetesi Yayını.
- Atlı, Sagıp. (2018). Bir Süfinin Sılaya Vuslatından Günümüze: Manisa-Akhisar Çağlak Mesiresi/Festivali. TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6:15, 337-357.
- Gezder, N. (1991). Ata Sporlu Atlı Cirit. Erzurum.
- İşler, Haydar. (2013). Türk Spor Tarihi: Geleneksel Aba-Şalvar Güreşlerimiz. Turna Yayınları.
- Kunter, H. B. (1938). Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Beden Eğitimi ve Oyun Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- Özdemir, Günay., Çalışkan, Vedat. (2018). Geleneksel Bir Sporun Coğrafyası: Türkiye'de Yağlı Güreşler. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara, 501-521.
- Tayga, A. Z. (1990). Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış. Ankara: Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Tükel, Yalçın., Atılgan, Davut., Temel, Abdullah Sencer. (2019). Günümüzde Geleneksel Türk Okçuluğu. Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII, Kahramanmaraş, 347-360. <https://edirne.ktb.gov.tr/TR-76392/kirkpinar-yagli-guresleri.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)
- <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-K%C3%BCl%C3%BCrel-Miras-Listeleri> (Erişim Tarihi: 17.09.2023)
- <https://tgdf.gov.tr/#geleneksel-guresler> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)
- <https://tgotf.org.tr> (Erişim Tarihi: 14.09.2023)
- <https://gsdf.gov.tr/tr/spor/atli-cirit> (Erişim Tarihi: 15.09.2023)
- <https://www.tof.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 17.09.2023)
- <https://www.gsdf.gov.tr/tr> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)
- <https://www.thof.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.09.2023)

ЭРТЕ ОРТО КЫЛЫМДАР МЕЗГИЛИНДЕГИ КЫРГЫЗДАРДЫН ЧАРБАСЫ МЕНЕН САЛТТУУ ОЮНДАРЫ ОРТОСУНДАГЫ БАЙЛАНЫШТАР

Кожобеков М.*

*т.и.к., проф. Кыргыз-Түрк "Манас" университети, muratbek.kojobekov@manas.edu.kg

Аннотация

Кыргыздар Абакан жана Июс өзөндөрүнүн боюна ирригациялык системаларды курушуп, жасалма сугат жолу менен Кыргыз каганатынын калкынын муктаждыгын камсыз кылып турушкан. Кыргыз өлкөсүнүн экономикасы туурасында сөз кылганда Минусин өрөөнүн курчаган көчмөн талаа дүйнөсүн эстен чыгарбоо зарыл. Илимий изилдөөлөрдө Степь аталган географиялык катаал шартта табыкый тандап алуу процесси курч атаандаштык кырдаалда өткөндүгү маалым. Жылкы жалаң эле чарбалык иште же тамак – аш үчүн эмес, ал аң улуу, оюн – зоок сыяктуу көңүл ачуу ийримдерде алмашкыч каражат эсептелген.

Ачкыч сөздөр: Кыргыз каганаты, экономика, жылкы, ат оюндары, салттуу спорт.

Connections Between Economic Activities and Traditional Kyrgyz Games in the Early Middle Ages

Abstract

The Kyrgyz built irrigation systems along the Abakan and Iyus rivers and provided the needs of the population of the Kyrgyz Khaganate by means of artificial irrigation. When talking about the economy of the Kyrgyz country, it is important not to forget the nomadic steppe world that surrounds the Minusin valley. In scientific studies, it is known that the process of natural selection took place in the harsh geographical conditions of the Steppe in a situation of intense competition. Horses were used not only for economic work or for food, but also for entertainment such as hunting, games and entertainment.

Key words: Kyrgyz Khaganate, economy, horses, horse games, traditional sports.

Кыргыз чарбасы боюнча маалыматтар кенен форматтагы археологиялык табылгалар, кытай, араб жана фарси, ошондой эле кыргыздардын руникалык жазуулары менен жабдылган. Сибирь тарыхы боюнча абройлуу адистин пикирине биз да кошулуп, эрте орто кылымдар мезгилинде кыргыз чарбасында жер иштетүү өркүндөдүгүн жана жыйналган түшүмдү иштетиш үчүн өндүрүш каражаттарынын өркүндөтүлгөндүгүн белгилей кетмекчибиз. Кыргыздар Абакан жана Июс өзөндөрүнүн боюна ирригациялык системаларды курушуп, жасалма сугат жолу менен Кыргыз каганатынын калкынын муктаждыгын камсыз кылып турушкан. Кыргыз өлкөсүнүн экономикасы туурасында сөз кылганда Минусин өрөөнүн курчаган көчмөн талаа дүйнөсүн эстен чыгарбоо зарыл. Илимий изилдөөлөрдө Степь аталган географиялык катаал шартта табыкый тандап алуу процесси курч атаандаштык кырдаалда өткөндүгү маалым. Айрыкча, тартыш убакта көчмөндөр отурукташкан өлкөлөргө кол салышып, ички керектөө муктаждыгын канааттандырышкан. Кыргыз мамлекетинин бир калыпта өнүгүшү нугуна караганда, алардын комплекстүү чарба өнүгүшү экспанциялык саясаттын колдонулуш зарылчылыгын жокко чыгарган. Кыргыз мамлекети Кытай, Когуре, Силлага окшоп өзүн –өзү өндүрүш жана айыл чарба продукциясы менен камсыз кыла алган өлкөлөрдүн катарында турган.

Канткен күндө да кыргыз чарбасындагы негизги орунду малчылык ээлеген. Кыргыздар мал жандыгынан жылкыларды айрыкча ардактап баалашканы байкалат. «Тан шу булагында» кыргыз жылкылары чымыр жана бийик, катуу урушкандар мыкты деп эсептелинери белгиленет (Бичурин, 1950: 351). «Тайпин хуан юй цзи» булагынын маалыматына караганда, алардын жылкылары айрыкча чымыр жана олбурлуу келет; урушканга жарактууларын башкы жылкылар деп аталган (Кюнер, 1961: 59). Саясий байланышты чыңдоо жана куда сөөктүк мамилени куруш үчүн кыргыздар жылкыларды тартууга берген. Кытай авторлору аларды «атагы чыккан», «ажайып жылкылар», «мыкты күлүктөр» «ак аргымактар» деп аташкан. Кытай борборуна жеткирилген жылкылар императордун көңүлүн буруп, Уцун өзү аргымактар туурасында кабар алгандыгын билдирген. Кыргыздар берген аргымактар Кытай империясында ажайып «лун-ю тукумундай» деп

даңазаланган (Кюнер, 1961: 56-57; Супруненко, 1963: 70, 71, 75, 77; Худяков, 1984: 21).

Кыргыз өлкөсүндө бир канча түрдөгү жылкылардын багылгандыгын байкаса болот. Кытай авторлору белгилеген, «катуу урушкандар мыкты жылкылар» деп аталган порода согушка минилген карабайыр буудандар экендиги талашсыз. Жортуулга даярдалган аргымактар «капталынан буттарына чейин чопкут менен корголгон» (Кюнер, 1961: 59-60; Худяков, 1980). Алардын көөдөнү чоң, ичи белине тартылган, узун моюн башы кууш, жал менен куйругу келишкен тулпарлар болгон. Мындай группадагы жылкылар асыл тукум түрүнө кирген. Асыл тукум аргымактар аристократиялык катмарга таандык экендиги алардын жасалгасынан жана камкордук менен чопкут кийгизилгенинен билинет. Кыргыз өлкөсүндө асыл тукум жылкылардын айрыкча аздектелип багылгандыгын кытай императоруна белекке эки аргымактын гана берилгендигинен билсек болот (Супруненко, 1963: 70).

Экинчи топтогу жылкылар жоон денелүү, кыска моюндуу жана баштары чоң келип, кыска буттарына карабастан алардын көлөмдүү экендиги байкалат. Эстеликте алар ала темгил жана бир түстө чагылдырылган (Степи, 1981: 126). Кыргыз жылкыларынын ала темгил түсү кытай булактарында белгиленген. «Танхуйяо» булагында кыргыз жана гу-лигань (курыкан), си-ми (басмыл), гэ-ло-лу (карлук) калктарынын жылкылары окшош экендиги кабарланат. Булакта чжан-и-гулардын (байырку) жылкылары курыкандардыкы бир породадан экендиги айтылат. Байырку жылкыларынын соорусунда арбын кара так бар экендиги көрсөтүлүп, ала темгилден алар леопардга түспөлдөшүп кете тургандыгы (Зуев, 1960: 97, 102-103) белгиленет. Экинчи топ катары белгиленген айрым кыргыз жылкыларынын соорусу, Сулек эстелигинде чымгый кара темгил келип ал, жазма булак маалыматтары менен дал келет.

Кыргыз өлкөсүндө экинчи топтогу жылкылар согуш жана чарба тармактарында алмашкыч күч эсептелген. Петроглиф эстеликтерине караганда, мындай породадагы жылкылар жеңил атчан аскер биримдигинде колдонулган. Мындан сырткаары, алар айыл чарба ишине тартылып, тамак аш үчүн керектелгендиги байкалат.

Жылкы байлыктын жана сый мамиленин эквиваленти катары колдонулган. Кыргыздын атактуу уулуна арналып жазылган Суджи эстелигинде, Бойла Кутлуг-яргандын сан жеткис жылкылары болгону, ал өзүнүн насаатчысына 100 ала жылкы бергени айтылат (Малов, 1952: 84).

Асыл тукум аргымактарга тамга басылганы байкалат. Тамга жылкынын кайсыл калкка тиешелүү экендигин эле билдирбестен, жандыктын породасы туурасында так маалымат берген. Кытай авторлору түндүк уруулардын жылкылары туурасында топтогон маалыматта, айрым калктардын аттарынын тамгалары жок экендигине көңүл бурушкан (Зуев, 1960: 97-102).

Кыргыз жылкылары шарттуу түрдө «түштүк сибирдик» породага кирген. Анын таралыш ареалы Батыш Забайкалдан (байырку) башталып, Түндүк Прибайкал (курыкан), Минусин өрөөнү (кыргыздар) менен Кара Иртыш (карлуктар) боюнча кучагына алган (Нестеров, 1990: 23). Кыргыз жылкыларынын аталган аймактагы калктардын мал жандыктары менен тектештик белгиси бекер жерден чыккан эмес. Кытай авторлорунун белгилөөсүнө караганда, чиктердин жылкылары уйгур породасына кирген (Зуев, 1960: 97-98; Нестеров, 1990: 22). Эгер, чиктердин Кыргыз мамлекетинин саясий орбитасына жакындыгын эске алсак, анда биз географиялык мейкиндиктин ролун баалай алабыз. Кыргыз өлкөсүнө алып барчу жолдор туурасындагы чыгыш авторлору белгилеген маалымат, алардын Байкал боюндагы жана Чыгыш Түркстан аймагына ыктай жашаган этностор менен этномаданий интеграцияда болгондугун далилдейт. Кытай жазма даректери менен араб, фарси булактарын салыштыруудан кыргыздардын чарбалык маданий системасында өзгөрүү жүргөндүгү байкалат. Чарбалык жана этномаданий интеграция балким алардын этникалык тарыхына да таасир тийгизген.

Жылкынын айрыкча баалангандыгын курыкандардын 647-жылы кытай императоруна берген белегинен билсек болот. Император өзү он күлүктү тандап алып, аларга «ак бубактай калкыган», «ала кардай жалтырган», «ала шүүдүрүмдөй мөлтүрөгөн» сыяктуу эпитеттерди ыйгарган (Кюнер, 1961: 291). «Ат адамдын канаты» дегендей, орто кылымдагы адамдар күлүктүн баркын билип, аздектеп күтө билишкен. Минген аргымактарга арнап атайын ысым ыйгарылган. Манастын Ак Куласы сыяктуу, түрк аскер башчысы Күл тегиндин Боз Башгусу эпитафия эстелигинде негизги каармандай сүрөттөлөт. Талас эстелигинде Тум Кула деген ат туурасында маалымат келтирилет (Nemeth, 1926: 137-138; Малов, 1959: 60-61). Сулек петроглиф эстелигинде кыргыздардын жылкыга бапестеп жасаган мамилеси байкалат. Эстеликте күлүк менен жоокер бир образ катары сүрөттөлгөн. Эпикалык чыгармадагы баатыр менен анын минген аты ортосундагы бири – бирин түшүнүү, кыйышбас достук байланыш орто кылымдагы эпитафиялык эстеликтерден башат алганы байкалат.

Кыргыз коомчулугунда аргымак менен жоокер ортосундагы түшүнүк, Ажонун уйгур каганына жолдогон катында ачык байкалат. «Мен жакында сенин алтын ордонду алам, алдына өзүмдүн аргымагымды коём, өз туумду саям» (Бичурин, 1950: 355) деген Ажонун билдирүүсүндө бийлик атрибутикасындагы баалуулуктар көрсөтүлөт.

Арийне, орто кылымдагы пасторалдык чарба менен коммуникация тартыштыгы жылкынын транспорт каражаты катары ролун арттырган. Мындан тышкаары, кыргыздын күнүмдүк турмушун жылкысыз элестетиш мүмкүн эмес. Кыргыздар калыңды жылкы жана кой менен төлөшкөн. Бай адамдар жүз жана миң баштан беришкендиги белгиленген (Бичурин, 1950: 353).

Жылкы жалаң эле чарбалык иште же тамак – аш үчүн эмес, ал аң улоо, оюн – зоок сыяктуу көңүл ачуу ийримдерде алмашкыз каражат эсептелген. Алсак, ту-цюэ (түрк – М. К.) жылкылары алыскы жортуул жасай алат, ал эми аңчылыкка келгенде аларга эч ким тең келе албай тургандыгы белгиленет (Зуев, 1960: 98). Мындай жылкылар аң улоо жана согуш жортуулдар үчүн колдонулган.

Жазма булактарда кыргыздар чоң жыйындарда төө жарыш, арстан менен аттарды машыктырган сыяктуу оюндарды өткөрүшкөндүгү кабарланат (Кюнер, 1961: 59). «Тан шу» булагында кыргыздар ат үстүндө чабандестик оюн жасашкандыгы белгиленет (Бичурин, 1950: 353). Мындан улам бул топтогу жылкылардын чабандестик оюн үчүн даярдалгандыгын баамдасак болот.

Кыргыздардын жылкыларды колдонуу ыңгайына жараша бир канча түргө бөлүнгөндүгү байкалат: Биринчи топко, асыл тукум аргымактар кирген. Алар өз ичинен күлүктөр жана жортуулга минилчү буудандар болуп экиге бөлүнгөн. Экинчи топ, күндөлүк турмушта колдонулган жана жумушка чегерилген аттар эсептелген. Үчүнчү топту тамак аш үчүн керектелген жылкылар деп эсептесек болот.

Жазма булак маалыматтары көрсөткөндөй, кыргыз жергеси чер токойлуу, булаң чөптүү адыр тоолордон куралып, жаратылыш аңчылык үчүн бардык жагдайды жаратып берген. Кыргыз өлкөсүндө аң улоо экономиканын негизги тармагына айлангандыгын жазма булак маалыматтары менен петроглиф эстеликтеринен баамдасак болот. Кыргыздар аңчылык үчүн бардык каражаттарды колдонушкан. Ал түгүл атайын иттерди багышып, алар аң тери жана мускуска окшогон жандыктарга аңчылык кылаары катталган. Кыргыз өлкөсүндө эбегейсиз чоң иттердин тукуму X-XII кк. пайда болгон. Окумуштуулардын пикирине ылайык, кыязы алар Тибеттен алынып келсе керек. Ю. С. Худяковдун пикирине ылайык, Минусин өрөөнүндөгү Све-Тах жана Терен-Хол көрүстөн-дөрүндөгү кыргыз жоокери менен кошо иттерди ритуалдык көмүү салты, согушчан иттер кыргыздар тарабынан согуштук максатта колдонулган (Худяков, 1988: 130).

Кыргыз чарбасында аңчылыкка колдонулгон иттердин багылганы байкалат. Сулек

эстелигинде маралдарды кууп бараткан иттердин тобу тартылган. Мындан улам, иттердин мал жана үй кайтарууда, аң улоо сыяктуу чарба тармагындагы алмашкыз ордун белгилей кетүү абзел.

Кыргыз чарбасынын мүнөзү менен салттуу коомдук турмуш ортосундагы байланыштык биринчи кезекте жашоо образына негизделет. Жогоруда белгиленген малчылыктын түрлөрү жалаң эле экономикалык өнүгүүгө эмес, жашоо образына да таасир тийгизген. Мисалы алсак, жылкыны асыроодо, багуудан тышкары, тукумун асылдатуу менен бирге аны үйрөтүү, ар кандай оюн зоок, мелдештерге аралаштыруу сыяктуу иштер жасалган. Кытай булагарында кыргыздар мыкты урушкан жылкыларды айрыкча баалай тургандыгы белгиленет (Бичурин, 1950: 351). Мындан биз, мыкты урушкан жылкылар үчүн атайын атайын сыноолор өткөрүлүп, алардын тукумун сактоо бөюнча атайын селециялык иштер жасалгандыгын баамдайбыз. Асыл тукум жылкылар согуш аракеттери менен спорт оюндарына тартылып, алар үчүн айрыкча шарт түзүлгөн. Кытай авторлорунун, мыкты урушкан жылкылар деген белгелөөсү жоокерчиликтен тышкары, ар кандай сыноолор менен мелдештин түрлөрү туурасында айтылган маалымат болсо керек. Чабандестер ат үстүндө чеберчилигин көрсөтүшүп (Бичурин, 1950: 353), ар кандай ат оюндары өткөрүлгөндүгүн байкаса болот.

Муну менен бирге кыргыздар бактриан пародасындагы төөлөрдү багышкан. Төөлөр азык-түлүк продукт түрүндө, соода байланышында жана оюн-зооктордо колдонулган (Бичурин, 1950: 353; Нефёдкин, 2011: 63).

Экономикалык өнүгүү практикасы калктын эмгектенүү менен бирге аңчылык, согуш жана көңүл ачуу оюндарында бирдей колдонулган. Адамдар ар бир чарба тармагына ылайкташкан эс алуу, спорт оюндарын ойлоп табышкан.

Адабияттар

Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М., Л, 1950. – Т. I.

Зуев Ю. А. Тамги лошадей из вассальных княжеств (Перевод из Китайского сочинения 8 - 10 вв. Танхуйао. // Академия Наук Казахской ССР. – Алма-Ата, 1960.

Малов. Енисейская письменность тюрков. М., Л. — 1952.

Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Монголии и Киргизии. – М.-Л.: 1959.

Кюнер Н. В. Китайские известия о народах Южной Сибири, Центральной Азии и Дальнего Востока. – М., 1961.

Нефёдкин А. К. Боевые верблюды в Средней Азии в древности. // Лавровский сборник. – СПб, 2011.

Нестеров С. П. Конь в культурах тюркоязычных племён Центральной Азии в эпоху средневековья. – Новосибирск, 1990.

Степи Евразии в эпоху средневековья. // Археология СССР. – М., 1981.

Супруненко Г.П. Документы об отношениях Китая с енисейскими кыргызами в источнике IX века «Ли Вэй-гун хойчан ипинь цзи» («Собрание сочинений Ли Вэй-гуна периода правления Хойчан, 841-846 гг.»). // Известия Академии наук Киргизской ССР, серия Общественных наук, Т. V, Вып. 1, (История). Фрунзе: Изд-во АН Кирг.ССР, 1963.

Худяков. К вопросу о хозяйственно-культурном типе енисейских кыргызов в эпоху средневековья. // Этнография народов Сибири. Новосибирск: 1984. С. 18-24.

Худяков Ю. С. Кыргызы и Тибет. // Эпоха камня и палеометалла азиатской части СССР. – Новосибирск, 1988.

Nemet J. Die Köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan // Körösi Csoma –Archivium. volume II, Budapest, 1926.

KIRGIZLARDA VE MOĞOLLARDA AVCILIK

İsakov A.* Lkhundev G.**

*Dr., Ankara, Türkiye, rasulaali@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2015-7772

**Dr., Moğolistan Bilimler Akademisi, Ulanbator/Moğolistan, ganbatmogol@gmail.com

Özet

Avcılık, Türk-Moğol halkları için hem eğlence, hem askeri antrenman, hem maddi gelir, hem giysi hem de önemli gıda kaynağı idi. Bu bildiriye, Yenisey Kırgızları ve Moğolların orta çağlardaki avcılığına dair bilgilerin kıyaslaması yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Moğollar, Avcılık, Sürek avı

Hunting in Kyrgyzs and Mongols

Abstract:

Hunting was both entertainment, military training, financial income, clothing and an important source of food for the Turkic-Mongolian people. In this paper, a comparison will be made of the information about the hunting of the Yenisei Kyrgyzs and the Mongols in the middle ages.

Keywords: Kyrgyz, Mongols, Hunting, Battue

Giriş

Türk-Moğol halkları için avcılık önemli bir uğraşı türü idi. Konargöçer Türk-Moğol halklarından olan Kırgızlar ve Moğollar, orta çağlarda birbirlerinden uzak olmayan bölgelerde yaşıyor, dolayısıyla birbirlerinden bu alanda da etkilenmekteydi. Bu etkileşim sayesinde Kırgızlar ve Moğolların avcılık kültüründe çoğu şeyin benzer olduğu görülmektedir.

Kırgızlar ve Moğollar avcılıkla aktif uğraşmakla birlikte, çevre dengesinin korunmasına özen gösterirlerdi. Onların yaşam felsefesi bunu gerektiriyordu. Kırgızlar ve Moğollar yabancı hayvanların çiftleştiği, üreyip çoğaldığı dönemlerde onları avlamaz, onların gündelik yaşam huzurunu bozmazlardı. Bu yüzden avcılık genelde kış aylarında yapılırdı. Türk-Moğol halklarının hayvanlara karşı tuttuğu bu tutumu, kendilerini doğanın efendisi değil, onun bir parçası olarak görmelerinden kaynaklanıyordu.

Avcılık yetenek, sabır, dayanıklılık, güç gerektiren bir meslekti. Dolayısı ile avcılık, orta çağ konargöçerlerinin en önemli sporu idi denilebilir. Avcılıkta yetenekli olanlar, iyi kuşa, yıldıya, ok ve yaya sahip olanlar toylarda, yuğlarda ve şenliklerdeki yarışmalarda ödülleri kapmışlardır.

Kırgızlarda Avcılık

Yenisey Kırgızları için avcılık çok önemli bir meslek ve eğlenceydi. Avcılık yoluyla Kırgızlar askerlik hünerlerini geliştirmekle birlikte, avladıkları kıymetli avlarını Merkezi Asya'nın çeşitli bölgelerine de satarlardı. Ayrıca, Kırgızlar için avcılık geçim kaynağı görevi de görüyordu. Avcılığın bölgedeki geçmişinin çok eskilere dayandığı biliniyor.

Günümüz Hakasya topraklarında 37 tane olduğu tespit edilen ve bilim dünyasında "Sve" olarak bilinen kalelerden, kuruluşu Bronz dönemine ait Çebaki kalesinde bulunan kemiklerin laboratuvar analizi sonucunda bunların çoğunun yabancı ve yırtıcı kuş ve hayvanlara ait olduğu tespit edilmiştir. İnek, at ve koyunlara ait kemiklerin sayısı çok azdır. Karaca, kızıl geyik, misk geyik, yaban domuzu, ayı, vaşak, tilki, kunduz ve çeşitli kuşlar toplam 16 çeşit yabancı ve yırtıcı hayvan ve kuşların kemiklerin tespit edilmesi (Gotlib 1999: 13), bölgedeki av çeşitlerinin gözler önüne serilmesi, avcılığın kadim zamanlarda bölge halkı açısından kıymetinin ortaya konulması açısından önemlidir.

Kırgızlara ait Kemçik Cirkak Yazıtı'nda "avda .. atmak" ifadesi geçer (Malov 1951: 75). Minusin runik yazıtlarında turnayı avlayan yırtıcı kuş hakkında bilgiler mevcuttur; "Toguday'ın turnaları çoğalsın: kim kuşuyla onları avlayabilse- akıllı tutuk'u- iyilik, çoğalsın! Ulu hizmetçi

kaldı (tek başına)" (Kormuşin 2008: 140; Konstantinov 2012: 378). Demek, kuş eğitimi ve onların avda kullanılması orta çağlarda Kırgızlar arasında yaygındı.

Hudud al-Alam'da, Onlar, çadırlarda yaşıyor ve avcılıkla uğraşıyorlar.. Onlar, misk derileri ile ve başkaları için av avlayarak geçinirler (Kırgızdardın., 2002: 63) denilmektedir. Buradaki "Başkaları için av avlayarak geçinirler" ifadesi daha çok *Kıştımlar* için geçerli olsa gerek. (Yenisey Kırgız tarihinde *Kıştımların özel bir yeri vardır. Ağırlıklı olarak yerli halklardan olup, Kırgız Devleti sınırları dahilinde Kırgızlara boyun eğip yaşayan boylara "Kıştımlar" denilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bazı boylar kendilerinin boy isimlerini de Kıştımlar olarak belirlemişlerdir ve bunlar günümüze kadar Sibiryaya halkları arasında yaşamlarını sürdürmektedir* (İsakov 2017). Gerdizi de, Kırgızlara giden yolda "bol av hayvanı" olduğundan bahseder (Şeşen 2001:77). XIII. Yüzyılda Sayan Altay dağlarında avcılık gelir getiren bir meslekti (Kozmin 1934: 29-32). Genel olarak Güney Sibiryaya coğrafyasının yabancı hayvanlar, kuşlar için cennet gibi bir mekan olduğunu söyleyebiliriz.

Kırgız ülkesinde misk, çeşitli hayvan ve yırtıcı hayvan derileri, ak kavak ve halac ağacı, bıçak sapı için "hutu boynuzu" üretilirdi (Kırgızdardın., 2002, 63). Kırgızlar avcılık sayesinde elde ettiği ürünleri pazarlamasını da biliyorlardı. Rubruk, diğer ülkelerinin yanında Kırgız ülkesinden Moğol Ulusuna kürklerin geldiğini belirtmektedir (Rubruk 1957: 98-99).

O devirde Kırgız ülkesine Müslüman tüccarların gittiğini ve Kırgızların onlara kuşlar sattığını da öğreniyoruz; "Müslüman tacirler, Kırgız ve Koriz ilinden gelirken Hakan'a (Kubilay) beyaz kartal ve atmaca vd.. getirmişlerdi" denilmektedir (d'Ohsson, 2008: 233). Demek, Kırgızlarda orta çağlarda çeşitli kuşların avlanıp eğitilmesi ve satılması da söz konusudur.

Balık avcılığı, Sibiryaya halklarının eskiden beri meşgul olduğu zanaatlardan biridir. Araştırmacılar bölgede üç tür balık avcılığının olduğunu tespit etmişlerdir; Rastgele veya ilkel avcılık, mevsimlik avcılık ve yılın dört mevsiminde süren balık avcılığıdır (Everstov 1988: 118; Soenov 2001: 16). Sinolog Nikita Biçurin de Kırgızlarda balık avcılığının olduğundan bahseder; "Kırgızların hayatında avcılık ve balık avcılığı önemli yer tutar. Balıklardan biri yaklaşık yedi kadem uzunluğunda, pürüzsüz ve kemiksiz, ağzı burnunun altında bulunur (Biçurin 1950: 352; Karayev, 2008: 114). Bölgedeki kayalarda eski dönemlere ait balık ve kayık resimleri de kazanmıştır (Soenov 2001: 18-19).

Lidiya Evtyuhova, kaya resimlerinde Kırgızların avcılık yaptığını tasdik eden görüntülerin olduğunu, Köpen'deki resimlerde bunun açık görüldüğünü belirtir (Evtyuhova 1947:160). Aynı bilim adamı bölgede yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen verileri değerlendirerek, "Yerleşim yerlerinin hemen yanında bulunan kemik dolu çukurlar, et saklanan yerler olabilir. Az sayıdaki geyik, balık ve kuş kemikleri Kırgızların avcılıkla uğraştığını gösteriyor." Demektedir (Evtyuhova 1947:163).

Kırgızların yaşamında maral, geyik gibi toynaklılara yapılan avlar da önemli yer tutuyordu. Bununla ilgili yazılı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler petrogliflere kazınan resimlerle de desteklenmektedir. Tahrik avı at üstünde köpek, yay ve ok kullanılarak yapılırdı. Ormanda yaşayan Kıştımlar kürk avı yapar, Kırgızlara vergilerini samur ve sincapla öderlerdi (Biçurin 1950: 352).

Kırgız ülkesinin bozkır bölgelerinde adı "ab" olan sürek avı vardı. Bu ava ahalinin bütünü katılıyordu. G. Miller, arasında kadınlar ve çocuklar olan 300-400 kişinin av avlamak için atlar üstünde bozkırlara çıktıklarını belirtir. Av sonunda şıkar (avlar) bir araya getirilip avlamaya iştirak edenler arasında eşit olarak paylaşırlardı (Potapov 1957:135-186). Sürek avı genelde kış aylarında yapılırdı.

Kırgızların giyim kuşamlarında ve günlük kullanan eşyalarında avlanan hayvanların derileri, boynuzları ve tüyleri büyük rol oynuyordu. Çin kaynaklarında Kırgızların giysileri hakkında; "Kışın avladıkları hayvanların derilerinden bürk (baş giyim) dikerler. Yazın kalpaklarını altın ile süslerler. Üst tarafı sivri ve uzun, kıyısı dışa doğru çevrilidir" (Kırgızdardın.,

2003: 42) bilgisini verir. Sıradan halk sade kürk giyer, başları açık gezerler (Kyuner 1961:58). Sıradan halkın kürk giymesi, avcılığın halk arasında çok yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Moğollarda Avcılık

Türklerin tarih sahnesindeki gelişimleri içerisinde avcılığı yasa ile devlet düzenine ilk sokan Moğol Hanı Cengiz Han’dır. Cengiz Han’a göre, av “savaşın okulu”dur. Bu düşünce Türk ve Moğol halklarının avcılığa bakış açısını da ortaya koymaktadır. Cengiz Han avın yapılışını ve kurallarını yasa ile belirlemiş ve kendisi vefat ettikten sonra da aynı yasa bütün ülkede uygulanmıştır (Özbay 2006:6). Cuveyni, Moğolların avcılık kuralları hakkında şunları yazmaktadır; “Vahşi hayvan avı, bu işe bakan bir komutanın izniyle yapılırdı. Avcıların avda tutacakları saf, avı nasıl kuşatıp çember içine alacakları kurallara bağlanmıştı” (Cuveyni 1988:97).

Tatar hükümdarının av sırasında kullandığı çadıra Merkez Orda denir. Tatar hükümdarının sarayı da göç eder ve her ava çıktığında, sözde noyanlar da onu takip ederler (Cengizhan İmp., 2012:106). “Han’ın avlar için de kesin talimatı vardı; Moğollarda bu avlar yalnız eğlence değildi. Avlarda yiyecek temin edildiği gibi ordu için de talim yerini tutardı. Av kaidelerine uymamak bazen ölüm cezasına icap ettirirdi. Çingiz Han, daha sonra avların idaresini büyük oğlu Cuçi’ye verdi” (Barthold 1990:411).

Çin seyyahları Moğolların avcılığa düşkün olduğundan bahisle av hakkında ayrıntılı bilgi verirler; “Hükümdarları ava çıkarken herkesi yanına toplar; yerde çukur kazıp ağaç direkler dikerler; direkler arasına, hayvan kılı ve tüyünden imal edilen ipler bağlarlar; ip üzerine, keçe ve kuş tüyleri asarlar. Bu işlem Çinlilerin tavşan tuzağına benzemektedir ve 100 veya 200 li kadar mesafe uzunluğunda devam ettirilir. Rüzgar estiğinde kuş tüyleri sallanır ve bütün av hayvanları bundan kaçarak belli bir yere toplanırlar; hayvanlar bu yolla bir çember içine alındıktan sonra, içine girip avlanmaya başlarlar. Dokuzuncu aydan ikinci aya kadar av ile meşguldürler; av döneminde, avladıkları hayvanların eti ile yetindikleri için fazladan koyun kesmezler” (Cengizhan İmp., 2012:111-112). Av çemberi içinde birkaç yaralı ve arkadan gelen yorgun hayvan dışında herhangi bir av hayvanı kalmadığı zaman, ak sakallı yaşlı erkekler büyük bir saygı ile Han’ın yanına yaklaşip mutluluğu için dualar ederek kalan hayvanlar için şefaahat dilerler ve onların ot ve su yönünden zengin yerlere kaçmalarına müsaade edilmesi için ricada bulunurlardı (Roux 1994: 181).

Sürek avı orduyu idare etmek ve her askeri eğitmek için büyük bir önem taşıdığı için ister ferdî av olsun ister sürek avı olsun muhakkak ki, eski örfü âdet hukukundan gelen ve içine belli kaideleri alan bir kanun teşekkül etmiş bulunuyordu (Alinge 1967: 116). Hatta *Moğolların Gizli Tarihi*’ne göre, Ögedey Han av hayvanlarını barındırmak amacıyla bir yer tahsis ettirmiştir (Moğolların Gizli., 2010:205). Çağataylıların da Almalık ve Kuyas sınırında inşa ettikleri bir av yerleri vardır (Cuveyni 1988:89). Avcılıklarla ilgili kaidelerin Cengiz yasalarında da yer aldığı ileri sürmektedir (Alinge 1967: 116-117).

Moğolların avladıkları başlıca hayvanlar şunlardır; Tavşan, geyik, yaban domuzu, dağ sincabı, yang yang keçisi (boyun kemiği ile kaşık yapılıp), ceylan (sırtı ve boyunu sarı renkli olup kuyruğu yelpazeye benzer), yaban atı (eşeğe benzer) ve nehir balıkları (zemin donduktan sonra tutulabilir) Cengizhan İmp., 2012:109).

Rubruk da Moğolların şahin ile avlanmalarına dair bilgiler verir; “Onların çok sayıda şahini, bozdoğanı ve leylekleri var. Onları sağ kollarında taşırlar ve şahinin boynuna her zaman küçük kemer takarlar. Bu kemerin yardımıyla, yukarı gitmemesi ve rüzgardan etkilenmemesi için av avlayacakken sol koluyla şahinin kafasını ve göğsünü aşağı doğru eğler. Bu yolla onlar yemeklerinin önemli kısmını edinirler” (Rubruk 1957:98). *Moğolların Gizli Tarihi*’nde de Bodonçar’ın doğan besleyip onunla ördek avladığından bahsedilir (Moğolların Gizli., 2010:9-10).

Seyahatnamelerde İran Moğollarının da alıcı kuşlarla benzer şekilde avlandıkları görülür;

“Tatarlar şahinle güzel av avlarlar; onların bozdoğanları da çoktur; onlar dulavrat otu ile kuşları avlarlar, geyik ve büyük yırtıcı hayvanlarla ava çıkarlar. Bazen onların ordusu üzerinden kaz sürüleri geçer; orduda bulunanlar parmak büyüklüğünde oklarını kavisli ve tüyleri olmadan atarlar. Oklar düz gider, daha sonra döner ve kuşları hedef alır, boynuna, ayaklarına ve kanatlarına saplanır... İnsanların bağırışmaları ve oluşan kargaşadan korkarak yere düşerler” (Barbaro., 1974: 149).

Oyratlar da genellikle ormanlık alanlarda, göl ve nehir kıyılarında avcılık yapar, bazıları da balık tutarak hayatlarını sürdürürlerdi. Fakat yine de bu kabileler, sınırlı miktarda da olsa hayvancılık yapmakta idiler (Kalan 2008: 1-2).

Kırgız ve Moğollarda Avcılıkla İlgili Benzerlik ve Farklılıklar

Avcılık hem Kırgızlarda, hem de Moğollarda bir geçim kaynağı, savaş için iyi bir antreman, ayrıca eğlence vesilesi idi. Hem Kırgızlar, hem de Moğollar yırtıcı kuşları terbiye edip avlanmaya çıkmayı severlerdi.

Moğollarda avcılar avdan dönerken yolda birisiyle karşılaşır ve yolcu onlardan “şorolga” (biraz et) isterse, avcı avını paylaşmak durumundadır. Bu günümüz Kırgızlarında da aynı şekilde yaşatılmıştır ve buna “şiralga” denilir. Avcılar av etinin en iyisini karşısına çıkan yolcuya verebilir ama avın kafa ve kalbini kimseye vermezler (Kara 1993:224). Benzer anlayış Moğollarda da vardır. Moğollar da avcı av avladığı zaman “zuld” adını verdiği avın ana organlarını başkalarına vermez, verirse kendisinden avcılık yeteneğinin kaçacağına inanırdı (Sodnompilova, Nanzatov, Erdenebold 2012: 93-94).

Cengiz dönemi görülen toplu (sürek) av merasiminin aynısını orta çağ sonlarında Kırgızlar tarafından da gerçekleştirildiği biliniyor (Butanayev 2007:146-147). Hem Kırgızlar, hem de Moğollar hayvanlara karşı saygılı olmuş, onlara takma at vermişlerdir (Sarkozi 1972: 191-208).

Avcılıkla ilgili Kırgızlar ve Moğollarda ortak kelimeler de söz konusudur. Örneğin, avcılık- angçılık (Kırgızca), ançını (Moğolca); dağ keçisi- arkar (Kırgızca), argal (Moğolca); küheylan- argımak (Kırgızca), argamak (Moğolca); arslan- arstan (Kırgızca), arslan (Moğolca); çift toynaklılar- aça tuyaktuular (Kırgızca), ats tuuraytan (Moğolca); pars- bars (Kırgızca), bars (Moğolca); gebe- booz (Kırgızca), boos (Moğolca); meral- bugu (Kırgızca), buga (Moğolca); sayga- bökön (Kırgızca), böhön (Moğolca); deri- bulgaarı (Kırgızca), buligaar (Moğolca); kartal- bürküt (Kırgızca), bürgad (Moğolca); sülün- kırgool (Kırgızca), gurguul (Moğolca); antilop- ceeyren (Kırgızca); zeeren (Moğolca); keskin nişancı- mergen (Kırgızca), mergen (Moğolca); ganimet- olco (Kırgızca), olz (Moğolca); deri- şir, bulgaarı (Kırgızca), şir, bulgaar (Moğolca); şahin- şumkar (Kırgızca), şonhor (Moğolca); yay kutusu- saadak (Kırgızca), saadag (Moğolca); tazi- taygan (Kırgızca), taygan (Moğolca) (Satimova 2006).

Geyik derisinden yapılan kandagay (Kırgızca) ve handagay (Moğolca), deriden yapılan şapka olan bürk (Kırgızca) ve bürh, burh (Moğolca) avcılıkla elde edilen ortak giysi adlarına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Kırgızların kullandığı *cağal ton* (Kalmuk biçimindeki kürk), eş anlamlı iki kelimenin (cağal-kalmukça kürk + ton-kırgızca kürk) (Cumakunova 1995: 31) birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte Sibiryaya Türk lehçeleri ile Moğolca’daki balık adları birbirlerine benzemiyor. Moğol istilası sonrasında da balıkla ilgili hiçbir kelimenin Sibiryaya Türk lehçelerine girmediği, tersine bazı Türkçe ilgili kelimelerin Moğolca’ya geçtiğini görüyoruz (Soenov 2001: 213-24). Moğol balık isimlerinin çoğu, onların bozkıra çıkmasından önceki döneme rast geliyor. Balık isimleri büyük ihtimalle onların erken dönemlerde dağlık-ormanlık Amur çevresinde yaşadıkları dönemden kalmaz (Vaynşteyn 1991: 287). Örneğin, Moğollar balığa “zagas”, mersin balığına “hilem” derler (Agiymaa, Kruçkin 2009: 6, 140, 339).

Sonuç

Orta çağ Kırgızları ve Moğolları açısından avcılık yaşamlarının ayrılmaz bir parçası idi. Avcılık hem tek başına hem de toplu halde yapılırdı. Kırgızlar ve Moğollar avcılık sayesinde karınlarını doyurur, günlük yaşamlarında ihtiyacı olan eşyaları elde eder, savaş için talim görür ve ayrıca eğlenirdi. Hem Kırgızlar, hem de Moğollar yırtıcı kuşları terbiye edip avlanmaya çıkmayı severlerdi. Hem Kırgızlar hem de Moğollar doğaya, avladıkları hayvanlara saygıda kusur etmiyorlardı.

Kaynakça

- Agiymaa, Yu. Yu. Kruçkin, *Mongol-Oros Tol Biçig*, Moskova-Ulan-Bator: İnfinum, 2009.
- Alinge, C., *Moğol Kanunları*, Çev. Ç. Üçok, Ankara 1967.
- Cüveyni, Ata Melik Alaaddin. *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. M. Öztürk, 3 cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yay., 1990.
- Bıçurın, N. Ya., *Sobranie Svedeniy O Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnie Vremena*, c. I, Moskva-Leningrad 1950.
- Butanayev, V. Ya., V. İ. BUTANAIEVA, *Yenisey Kırgızları (Folklor ve Tarih)*, Çev. Yaşar Gümüş, İstanbul: Ötüken Yay., 2007.
- Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Yay. Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danuu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Cumakunova, Gülzura, *Manas Destanı Kırgız Edebi Dilinin Tarihi Kaynağı*, Ankara: TİKA Yay., 1995.
- D’OHSSON, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi*, Çev. Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yay., 2008.
- Eftuhova, L. A., “Arheologičeskie Pamyatniki Eniseyskih Kırgızov”, *KSİİMK*, Sayı: XVII, Moskova-Leningrad 1947, s. 158-161.
- Everstov, S. İ., *Rıbolovstvo v Sibiri. Kamenny Vek*, Novosibirsk: Nauka Yay., 1988.
- Gotlib, A. İ., *Gornie Soorujeniya- Sve Hakassko-Minusinskoy Kotlovini*, Basılmamış Doktora Tezi, Novosibirsk 1999.
- İsakov, Abdrasul, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yy.)*, Ankara: TTK Yay., 2017.
- Kalan, Ekrem, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara: TTK Yay., 2008.
- Kara, D., “Şirolka” (Pay v Dobçe Na Ohote) i Jivaya Starina”, *Mongolica (K 750-Letyu Sokrovennogo Skazaniya)*, Moskova 1993, s. 220-226.
- Karayev, Ömürkul, *Türkler ve Kağanlıkları*, Çev. Mustafa Kalkan, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2008.
- Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarihty Bulaktarı*, 2 cilt, Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yay., 2002-2003.
- Konstantinov, N. A., V. İ. SOENOV, “Sokolinaya Ohota v Gornom Altae”, *Drevnie Kul'turi Mongolii i Baykal'skoy Sibiri*, c. 2, Sayı: 3, Ulan Bator 2012, s. 374-381.
- Kontarini, Ambrodjo. *Barbaro i Kontarini o Rossii: K İstorii İtalo-Russkih Svyazey v XV Veka*, Leningrad: Nauka Yay., 1971.
- Kormuşin, İ. V., *Tyurkskie Eniseyskie Epitafii: Grammatika, Tekstologiya*, Moskova: Nauka Yay., 2008.
- Koz'min, N. N., *Problemy İstorii Mongolii i Yujnoy Sibiri v Novom Osveşenii*, Moskova-İrkutsk 1934.
- Kyuner, N. V., *Kitayskie İzvestiya o Narodah Yujnoy Sibiri, Tsentral'noy Azii i Dal'nego Vostoka*, Moskova 1961.
- Malov, S. E., *Pamyatniki Drevnyurkskoy Pismennosti*, Moskova-Leningrad: Bilimler

Akademisi Yay., 1951.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, Ankara: TTK Yay., 2010.

Özbay, Erhan, *Elazığ Yöresi Avcılık Terimleri Sözlüğü*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.

Potapov, L. P., *Proishojdeniye i Formirovaniye Hakasskoy Narodnosti*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1957.

Rubruk, V. *Puteşestvie v Vostoçnie Stranı Plano Karpini i Rubruka*, Moskova 1957, s. 98.

Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul: İşaret Yay., 1994.

Sarkozi, A., “A Mongolian Hunting Ritual”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. XXV, Budapest 1972, s. 191-208.

Satımova, *Şarapat, Mongol-Kırgız Sözdördün Ungusu Okşoş Sözdük*, Ulanbator 2006.

Sodnompilova, M. M., B. Z. Nanzatov, L. Erdenebold, “Zoomorfnyy Kod v Kontekste Etnogenetiçeskih Svyazey Mongol'skih i Tyurkskih Narodov (Na Primere Oyratov i Buryat)”, *Kul'turnoe Nasledie Narodov Tsentral'noy Azii*, Sayı: 3, Ulan Ude 2012, s. 83-97.

Soenov, V. İ., “Rıbolovstvo Na Altae”, *Drevnosti Altaya (İzvestiya Laboratorii Arheologii)*, Sayı: 6, Gorno Altaysk 2001, s. 16-32.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: TTK Yay., 2001.

Vaynşteyn, S. İ., *Mir Koçevnikov Tsentra Azii*, Moskova: Nauka Yay., 1991.

СПОРТИФИКАЦИЯ НАРОДНЫХ ИГР (НА ПРИМЕРЕ ЗАБАВЫ ТАЯК ТАРТЫШ)

Касым Кая* Назеков А.** Илебаев А.***

*Доц. Др., Университети Ахи Эвран, Кыршехир, Турция kkaaya@ahievran.edu.tr

**«Өндүрүштүк-техникалык эксперт» ЖЧКсынын жетекчиси

*** к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

«...От народной забавы к олимпийским высотам»

Аннотация

Данная статья рассматривает один из вопросов историзма игры, которые проходят свои этапы становления и развития. Игра возникает в определённый исторический отрезок времени, и имеет разнообразные корни происхождения, связанные с различными сторонами общественного быта, зависящие от географических условий, климатического влияния и хозяйственной деятельности. В различных регионах проживания кыргызов встречаются традиционные игры, развлечения, забавы, и связанные с ними элементы (инструментарии) игры. Среди них перетягивания аркана, который имел несколько вариантов: ит тартыш (перетягивания по собачьи), бука тартыш (перетягивания по бычьи). В Кызыл-Суйской области КНР, выявлено камчы тартыш (перетягивания кнута), в Тонском районе, Иссык-Кульской области КР, выявлено тери тартыш (перетягивание шкуры животных). В селе Лянгар, Ошской области записан жыгач күрөш (борьба на палках). В Чуйской области записано перетягивания деревянных ручек – лопаты, кетменя и др. Из всех разновидностей перетягивания был создан таяк тартыш, перетягивание палки небольшого размера. Прошедший этап спортификации. Дальнейшее его развитие, включение в реестр национальных видов спорта, популяризация в республике, и выход на мировую арену, с помощью исследователей, тренеров-методистов и заинтересованных лиц, предмет темы данной статьи.

Ключевые слова: народные игры, спортификация игры, аркан тартыш, ит тартыш, бука тартыш, таяк тартыш, традиционная игровая культура.

Abstract

This article examines one of the issues of historicism of games, which go through their stages of formation and development. The game appears in a certain historical period of time, and has various roots of origin associated with various aspects of social life, depending on geographical conditions, climatic influence and economic activity. Traditional games, entertainment, amusements, and related elements (tools) of the game are found in different regions of Kyrgyz residence. Among them are harness pulling, which had several variants: it tartysh (dog pulling), buka tartysh (bull pulling). In Kyzyl-Suu region, PRC, kamchy tartysh (tug of whip) was revealed, in Ton district, Issyk-Kul region, Kyrgyz Republic, teri tartysh (tug of animal skin) was revealed. In Lyangar village, Osh oblast, zhygach kurosh (stick wrestling) was recorded. In Chui oblast tug-of-war with wooden handles - shovel, ketmen, etc. is recorded. From all varieties of tug was created tayaq tartysh, tug of small stick. It passed the stage of sportification. Its further development, inclusion in the register of national sports, popularization in the republic, and entry into the world arena, with the help of researchers, coaches-methodists and interested persons, the subject of the article.

Key words: folk games, sportification of the game, arkan tartysh, it tartysh, buka tartysh, tayaq tartysh, traditional game culture.

Многолетние исследования, проводимые в районах компактного проживания кыргызов, обращение к архивам, специальной литературе, эпосам и былинам народа, позволили выявить разнообразные виды перетягивания различных предметов быта. Одним из доступных и простых видов развлечения, не требующий предмета для перетягивания, был *кол тартыш* (перетягивание руками). По данным информаторов, двое соперников садились лицом к лицу, опираясь ступнями ног, затем взявшись за руки, старались перетянуть или свалить соперника на бок. Побеждает тот, кто смог перетянуть соперника на свою сторону. Другая разновидность этого состязания в положение ног. Подтянув ноги поближе к себе и поставив ступни на землю, соперники упираются коленями друг другу. Остальное всё идёт по вышеописанным правилам.

Это древний вид забавы в настоящее время забыт и не применяется. (Альмов К., 1940 г.р., с. Кызыл-Суу, Иссык-Кульская обл.).

Эта же забава может проходить в стоячем положении. Перетягивание проходит также с помощью рук, без предметов, на определённой размеченной территории. Заступ линии считается проигрышем. Стоя лицом к лицу, соперники должны взяться за руки, и

по команде судьи или руководителя игры, стараться вытянуть соперника на свою территорию. Побеждает тот, кто затянул соперника на свою территорию. Существовал разновидность этой забавы, который заключался в том, что не было начального стационарного захвата. Руки участников опущены, и по определённой команде, они старались сделать захват рук соперника и затянуть его на свою сторону. (Абдыкалыков К., 1951 г.р., с. Лянгар, Карасуйский район, Ошская область).

Разновидности забавы в перетягивании встречаются, и в классификации детских и подростковых игр. Встречается детская забава *коон үзмөй*, это возможно, одна из фаз игры. Проигравшая команда согнувшись встаёт у дерева, столба или забора. Первый обхватывает предмет где стоит, остальные участники, обхватив друг друга за талии выстраиваются в цепочку. Каждый игрок победившей команды подходит к цепочке, и старается оторвать соперника. Сумевшего оторвать соперника от столба, считали *батыром*. Этот вид состязания имел и командный характер. Выстроившихся согнувшись в цепочку, проигравшую команду, победители стараются оторвать всей командой. (Касен А. 2004:144).

Развлечения по перетягиванию встречаются и в категории *кыз-жигит оюн* (брачные и предбрачные игры). Одним из них является *колго түшмөй*, где принимают участие девушки и парни. В игре принимают участие неограниченное количество желающих. Они делятся на две равные по составу команды, и по жеребьёвке определяют, кто находится в круге, а кто за кругом. Чертится круг, или круг образуется из верхней одежды игроков, в *аркан бою*, это древнее определение длины размера, который равняется примерно (4-5 м; 7-8 м; 10-11 м) (Байбосунов А.А., 1990:144).

По жребью одна команда заходит в круг, другая остаётся снаружи. *Даекчи* (руководитель игры) даёт сигнал к началу игры. Каждый игрок, который находится за кругом старается вытянуть, кого-нибудь из круга, а они в свою очередь стараются затащить соперника в круг. Игрок, которого затащили в круг, или наоборот вытащили из круга, в дальнейшем выходит из игры. Побеждает команда, которая смогла, затащить или вытащить всех своих соперников. Игрока, который уклоняется от борьбы, называют оскорбительным словом *чок-байтал* (кобыла со стриженной холкой), и если он остаётся один, игра прекращается. (Касен А. 2004:144).

Другой вид игры *төшөк талашуу*, которая также разыгрывалась во время брачных церемоний. Участники делились на два лагеря, женская – это сторона невесты, мужская сторона жениха. Цель игры: мужская сторона должна вытащить или разорвать *аркан*, один конец которого привязывался к колу, закопанного *тизе бою терең* (примерно на глубине 1 м). Женская сторона встав поперёк закопанного аркана, вооружившись жгутами, плетью, водой с навозом и пеплом защищала аркан. (Касен А. 2004:144).

Среди *кыз-жигит оюн* (брачные и предбрачные игры), упоминается забытая забава *жолук тартыш*. Два соперника садятся напротив друг друга, упираются ступнями ног, берут пояс, платок или жгут, обматывают один конец вокруг запястья руки, другой рукой придерживают платок и таким образом стараются перетянуть соперника. (Касен А. 2004:144).

По данным информаторов, бытовало перетягивание копыя. Это одна из фаз героического состязания *эр сайыш* (сражение на пиках). Имела военизированный характер и широко применялась в древнем кочевом быту. В этом состязании принимали участие только подготовленные мужчины и женщины. Большинство поединков заканчивалось гибелью или тяжёлым увечьем участника. Участник ристалища после столкновения перехватив пику соперника, старался свалить его с лошади или вырвать копьё. (Касен А. 2004:144).

Улак тартыш, в этом состязании используют лошадь, которая хорошо чувствует игру и сама включается в процесс игры. Более древнее название этого состязания – *көк бөрү*. В перетягивании используются туши – ягнёнка, барана, козла или телёнка. (Касен А. 2004:144).

В кочевом быту имело широкое распространение состязание *оодарыш* или *ээр эңиш* (богатырское сваливание). Было популярно на различных празднествах и тризнах. Состязания проходили среди различных групп, кто мог держаться в седле. Письменных данных не зафиксировано, но по многочисленным устным данным информаторов, в этом состязании активное участие принимали и женщины. Участники садились на подготовленную для такого единоборства лошадь, и захватив руки соперника пытались стащить его с лошади. (Касен А. 2004:144).

В категории бытовых игр, широкое распространение имела забава *аркан тартыш* (перетягивание каната). Существовали два индивидуальных вида перетягивания: *ит тартыш* или *бука тартыш*, и командное перетягивание. Эта игра, выявляющая силу и ловкость, проводилась во время крупных *тоев* (торжества, праздники) и *аш* (тризны, поминки). Принимали участие, как мужчины, так и женщины, иногда в состязаниях участвовали старики и старухи. Судья соревнований выдавал им *кыл аркан* – волосяной аркан или *кендир жип* – конопляную верёвку длиной до 10 м. Концы связывались узлом, образуя кольцо. Цель забавы заключалась в том, чтобы перетянуть соперника на свою сторону. На крупных торжествах или поминках участники состязания выходили от имени рода, племени, в кожаных штанах, босиком или лёгкой обуви, обнажённые по пояс. Брли в руки аркан, надевали на шею и пропускали под мышками. Встав спиной, друг к другу, старались перетянуть аркан. Ровно на середине от равноудалённых соперников намечалась линия и перевязывалась лентой. По положению этой ленты определялся победитель. Бытовал другой вариант, когда участники игры надевали аркан на шею и пропускали его между ног. Перетягивание шло на четвереньках, что добавляло больше веселья и забавляло зрителей, особенно когда один из игроков падал, и его затаскивали за отмеченную линию. Существовала командная игра, когда перетягивание каната происходило между группой людей одного или нескольких родовых объединений. (Касен А. 2004:).

Приводя следующие виды забавы: *тери тартыш* (перетягивание шкуры), *жыгач курош* или *жыгач кармашуу* (борьба на палках), *камчы тартыш* (перетягивание плётки), перетягивание черенка лопаты, кетменя. Следует указать, фольклорные и литературные данные, пока не обнаружен. По устным рассказам информаторов из различных регионов записаны следующие виды перетягивания.

Тери тартыш (перетягивание шкуры). Информацию как вида производственной деятельности, и в тоже время как забаву, дали: Н. Пиратова, К. Тукешов. По рассказам Пиратовой: для обработки кожи использовали *жады*, станок для резки соломы и сена. Состоявший из заострённой доски в горизонтальном положении, закреплённый с двух сторон подставками. Через эту доску, посредством перетягивания кожи в сидячем положении, два человека обрабатывали кожу. В минуты досуга, данный вид перетягивания кожи использовали и для развлечения. (Пиратова Н., 1938 г.р., с.Мамажан, Ошская обл.). По рассказам К. Тукешова, в детстве ради забавы, взрослые давали овечью шкуру, и они оперевшись ступнями ног, растягивали шкуру. (Тукешов К., 1938 г.р., с. Боконбаево, Иссык-Кульская обл.).

Жыгач курош или *жыгач кармашуу* (борьба на палках), К. Абдыкалыков рассказал забаву, где два участника, встав лицом к лицу брали палку, и посредством его старались затаскать или свалить друг друга. (Абдыкалыков К., 1943 г.р., с. Лянгар, Ошская обл.).

Камчы тартыш (перетягивание плётки), об этом виде перетягивания сообщил журналист Жеңиш Арзы. Как известно, в кочевой жизни кыргызского народа, *камчы* (плеть) играла важную роль. Информаторы сообщают о бытовании 21 вида *камчы*, которые предназначались для различных целей, делились по поло-возрастным критериям. Рукоять *камчы* изготавливалась из особой породы древесины, популярными были *кара жыгач*, *урюк*, *долоно*, *тавылга* (*спирея*). В состязании *камчу* захватывали в

горизонтальном положении, вторую *камчу* обычно закусывали зубами, и два участника севши скрестив ноги друг против друга, старались сдвинуть или свалить соперника. (Арзы Ж. Кызыл-Суйская обл., КНР).

Сотрудник Национальной академии наук КР, Муратбек Мукасов, вспоминает как будучи в школьном возрасте, их часто вывозили на прополку сахарной свеклы, и в минуты отдыха, чтобы размять затёкшие спину и ноги, они со сверстниками забавлялись в перетягивании черенка лопаты или кетменя. Сидели друг против друга, брали черенок в горизонтальном положении, и оперевшись ступнями ног, старались перетянуть своего соперника. (Мукасов М., 1948 г.р., г. Бишкек).

Исследование различных видов перетягивания, и теоретическое их осмысление, возродило древнюю игру предков, в новом качестве. В настоящее время, это забава вышла на новый уровень своего развития, она стала одним из видов спорта, под названием – таяк тартыш. В этом виде перетягивания, используются палка небольшого диаметра, крепкая и удобная для захвата. Размеры могут варьироваться от 25 см, до 1 м. Участники состязания захватывают палку в горизонтальном положении. Для перетягивания используется доска для упора. Разработаны правила судейства. Рекомендуются для включения в национальные виды спорта республики.

Подводя итог сообщению хотелось бы сказать. Игра возникает с возникновением человеческого общества. Игра имеет свои этапы развития. До сих пор нет точного определения понятиям – развлечения и игра. Игровая культура человеческой цивилизации одинакова везде, различия могут быть в инструментариях, правилах и методах игры. Забавы в перетягивании различных предметов домашней утвари, существовала и существует у многих народов. У кыргызского народа также бытовали различные виды перетягивания, которые приведены в данном сообщении. Сегодня можно с уверенностью сказать, что многолетние усилия по теоретическому изучению традиционных народных игр кыргызов, нашли своё отражение в практическом их возрождении. Забава в перетягивании палки (таяк тартыш), выходит на новый уровень своего развития, эта древняя игра стала одним из видов спорта. Дальнейшее его популяризация и включение в мировой реестр спортивных состязаний, задача сегодняшнего дня.

Информаторы.

Алымов Кусейин. с. Кызыл-Суу, Жети-Өгүзский р-н.
Абдыкалыков Кален, 1951 г.р., с. Лянгар, Карасуйский район, Ошская область.
Арзы Жеңиш, Кызыл-суйская обл., КНР.
Мукасов Мурат, ст. науч. сотруд., Национальной академии наук КР.
Тукешов Конокбек, 1948 г.р., житель села Боконбаево, Тонского района, Иссык-Кульской области.
Пиратова Назира 1934 г.р., жительница села Мамажан, Карасуйского района, Ошской области.Кадича.

Литература.

Айдаркулов К. «Манас» эпосундагы элдик оюндар. – Бишкек: Кыргызстан, 1994.- 56 б.
Айтмамбетов Д. Культура киргизского народа во 2-й половине XIX и начале XX века.– Фрунзе: Илим, 1967.- 309 с.
Алибий. Киргизские игрища // Туркестанские ведомости – 1903.– №39, 51, 58, 60, 61, 98; 1904.– № 6, 12, 22, 35, 82, 84, 86.
Байбосунов А.А. Донаучные представления киргизов о природе. – Бишкек: Мектеп, 1990.– 184 с.
Баласагуни, Юсуф. Благодатное знание.– Л.: Сов. Писатель, 1990.– 555с.
Касен А. Кыргызские игры и развлечения. – Бишкек: Илим, 2004.– 144 с.

КЫРГЫЗ КҮРӨШҮНҮН ТҮРЛӨРҮ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ЭТАПТАРЫ

Асылташов Б. С.*

*Кыргыз- Түрк “Манас” университетинин Спорт илимдер факультети, магистрант

Аннотация: Макалада улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрү, жана өнүгүү этаптары байыркы адам баласы жаралгандан бери эле күрөш жашап келет деп айтсак жаңылышпайбыз. Буга мисал катары байыркы аргологиялык табылгалар айгиленеп келет. Байыркы “Манас,Семетей, Сейтек эпосторунда, Кошой менен Жолой, Ак балбан менен Дөө балбан деген мисалдар көп. Эл оозунда алынып, муундан муунга өтүп келет. Изилдөө методдорунан Документалдык материалдарды, илимий методикалык адабияттарды талдоо менен бирге аңгемелешүү, сурамжылоо, интервью алуу методдорун пайдаландык. Алсак мындан тышкары мелдеш учурунда Улуттук күрөшүн түрлөрү менен жалпы элдин кызыгуусу жана өнүгүү жолуна түшүп келе жаткандыгын байкай алсак болот.

Кыргыз элинин “ Кыргыз күрөш” байыркылык менен эле терең байланышкан каада-салттар, үрп адаттар, калк арасында, феодалдык доордо кеңири жайылган. Кыргыз эли уруу урууга, уруулук уюмдардан түзүлгөн. Дене тарбия катары “Кыргыз күрөшкө”чоң маани берилген. Биздин ата-бабаларыбыз, көчмөн жашоо тиричилиги алып жүрүшкөн. Кыргыз күрөшү, алыш күрөшү, Лейлек күрөшү, Кулатуу күрөштөрүнүн түрлөрү жана түптөлүшү келип чыккан десек жаңылышпайбыз

Феодалдык доорлордо эл ичинде жай турмушта, аш-тойлордо, белгилүү майрам же болбосо байлардын тойлорунда, чоң байгелер коюлуп, улуттук оюндар, күрөш да болгон. Ал эми согуш учурларында кыргыздын жигиттери күрөштүн, кулатуунун техникалык элементтерин пайдаланып келишкен.

Октябрь революциясы бул жашоонун баардык тармактарынан өзгөртүүлөргө алып келген. Социалистик коомду курууда дене-тарбия жана спорт тармагында кыргыз күрөшүнүн өнүгүүсү басаңдай түшкөн.

Изилдөөнүн жыйынтыгында улуттук кыргыз күрөшү, лейлек күрөшү, алыш күрөшү, жана кулатуу күрөшүнүн өнүгүү этаптары каралды.

Ачык сөздөр: Улуттук кыргыз күрөш, Алыш, Спорт, Кулатуу, Лейлек күрөштөрү.

Киришүү

Изилдөөнүн максаты – бул улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн өзгөчөлүктөрүнүн, улуттук кыргыз күрөшү, айырмачылыктарынын жана өнүгүү этаптарын изилдөө.

Кыргыз элинин улуттук күрөштөрүнүн ар кандай түрлөрү байыркы заманда эле кеңири колдонулуп келген. Салтуу үч түрү жана Кулатуу менен 19- кылымдын аягы,20 – кылымдын башындагы адабий булактарга көз чаптырсак болот, Алар “Кыргыз күрөшү”, “Алыш күрөшү”, “Лейлек күрөшү” “Ферген күрөшү”деп “Кулатуу” албетте, бул күрөштүн түрлөрү жеке эле кыргыздарда эмес, Орто Азияга чейин эң кеңири таралган . Учурда “Лейлек”, “Ферген күрөшү”, “Кыргыз күрөш”, “Алыш күрөшү”, Кулатуу менен машыгуулардын саны жылдан жылга өсүүдө, жана көпчүлүк элдин бүйүрүн кызыктырып келүүдө десек жаңылышпайбыз. Машыккан балбандар дүйнөлүк жана эл аралык ареналарда көптөгөн ийгиликтерге жетишүүдө жана эл аралык мелдештерде кыргыз күрөшүнүн ыкмаларын пайдаланып жеңишке жетип жаткандарына да баарыбыз күбө болуп келе жатабыз. Бүткүл дүйнөлүк эрежесиз мушташ спортунда дагы Кулатуунун ыкмаларын пайдаланып балбандарыбыз таанымал боло башташкан учур. Алсак канчалык деңгееде биздин улуттук күрөштөрдүн орду керектигин, дагы ыкмаларынын пайдасы тийердигин, айгиленеп келишет.

Негизги максатыбыз канчалык деңгееде улуттук кыргыз күрөштөрүнүн ыкмалары натыйжалуу таасирин тийгизгенин аныктоо менен бирге, болочок балбандарга жана машыктыруучуларга сунуш пикирлерин айтуу, өнүгүү этаптарын жана түрлөрү илимий иштердин негизинен турат. Машыктыруучуларга болочок өспүрүмдөргө,учурдагы балбандарга изилдөөнүн жолдору менен иш көрсөтүү. Изилдөө ишин адабият булактардан, машыктыруучулардан аңгемелешүү сурамжылоо негизи менен жүргүздүк.

Окумуштуулардын илим эмгектерин талдап чыгып, Абдрахманов Б.А, Иманалиев Т.Т “Күрөш спортун өнүктүрүү үчүн жаштарды тартуу жана дене тарбияны үгүттөө.

Республикада, бүт аймактарда массалык салттар жана улуттук оюндарынын мелдештери анын ичинен күрөш спорт түрүн алдыңкы орунда өтчү. Кыргыз маданиятынын эң маанилүү баалуулугу болгон, салтуу оюндарынын ичинде, кыргыз күрөшүнүн өзгөчө орду бар. Кылымдар бою аймактык өзгөчөлүктөрү жана көптөгөн түрлөрү менен бир бүтүндүктү толуктап келет. Улуттук кыргыз күрөшү, Алыш күрөшү, Лейлек күрөшү, Кулатуу күрөшү сыяктуу түрлөрүн аракет кылабыз. Кыргыз күрөшүнүн түрлөрүн салыштыруу методунда колдонгонго аракет кылабыз. Эмгегибизде төмөнкү методорду колдонобуз.

Изилдөөнүн уюштурулушу

Изидөөнүн уюштурулушунда документалдык материалдарды карап, китепканалардан, күрөш жаатындагы жүргөн агайлардан, окумуштуулардын илим эмгектерин талдап чыгып, аңгемелешүү жана сурамжылоо керектүү материалдарды алдык

Методор:

1.Документалдык материалдарды, илимий -методикалык адабияттарды талдоо.

2.Сурамжылоо методдору:

* аңгемелешүү

* интервью алуу.

* Педагогикалык байкоо

Изилдөөнүн максаты:

Улуттук кыргыз күрөшү, Алыш күрөшү, Лейлек күрөшү, Кулатуу күрөшү, айырмачылыктарынын өзгөчөлүктөрүнүн анын өнүгүү этаптарын изилдөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1.Улуттук кыргыз күрөшүнүн , Лейлек күрөшүнүн, Алыш күрөшүнүн, Кулатуу күрөшүнүн өнүгүгүү этаптарын изилдөө.

2.Улуттук кыргыз күрөшүнүн, Алыш күрөшүнүн, Лейлек күрөшүнүн ,Кулатуу күрөштөрүнүн

Айырмачылыктарын, жана ыкмаларын талдоо.

Жана канчалык өсүүгө пайдасы бар экендигин аныктоо.

1.Улуттук кыргыз күрөшүнүн, Лейлек күрөшүнүн, Алыш күрөшүнүн, Кулатуу күрөшүнүн өнүгүгүү этаптарын изилдөө.

1.1 Кыргыз күрөшүнүн өнүгүү этабы

Маданият революцияны баштоодо, дене тарбияны өнүгүүгө чоң күч жумшалган. Ошол убактан айыл-кыштактарда салтты колдонушуп, улуттук спорт оюндарын дагы колдонуп келишчү. Ага байланыштуу карапайым калкты дене тарбия менен машыгууну улуттук оюндар аркылуу кызыктыруу болгон.

Күрөш спортун өнүктүрүү үчүн жаштарды тартуу жана дене тарбияны үгүттөө. Республикада, бүт аймактарда массалык салттар жана улуттук оюндарынын мелдештери анын ичинен күрөш спорт түрүн алдыңкы орунда өтчү.

1937-жылы И.Д.Спедвцев «күрөш» спорт түрү боюнча жаңы эрежелерин түзүгө иш аракет жазаган.

Анда балбандарга күрөшкө кийүүчү эки кийим көргөзүлгөн. Түштүк аймакта халат бутуна ичик сунушталган себеби өзбектер көп жашагандыгы менен түшүндүргөн. Ал эми түндүк тарапта бөлөк кийим түрүн сунуштанган – жөнөкөй күрөшкө кийилген трико жана жумшак бут кийим. Эки түрдө тең белинде кур менен. Далысы же каптал менен атаандашып жерге жаткырса, ал эми өзү бутунда турса, ошол адам жеңүүчү салынган.

И.Д.Спесивдин эрежелери улуттук күрөш талаптарына жооп берген эмес. Талапка жооп бербей тургандыгы, ал эрежелер менен өткөн мелдештер көргөзгөн.

Мелдешке 18 жаштан жогору болгондор катышышкан. Спорт кийими майка жана шортадан же шалбардан жана жумшак бут кийимден түзүлгөн. Бирок бул эрежеге техникалык аткарган балл берүү эске алынган эмес. Жеңил упайлар берилип тен чыгуулар кездешкен. Бул эрежелер республиканын райондорунда кеңири таралышы мүмкүн эмес болгон анын кесепетинен «күрөш» спорт түрү уюштурулбастан өтчү. Системалык үйрөтүү машыгуулары жок болгон.

1938-жылы 11-декабрда дене тарбия жана спорт иши боюнча камитет мындай буйрук берген «коргоодо чоң салымы бар «күрөш» спорт түрүн өнүктүрүүсүн». Массалык түрдө мелдештерди өткөрүүгө республикалык дене тарбия жана спорт камитети, бүт спорт уюмдарына 1939-жылы 18-июль дене тарбия күнүн өткөрүүгө чакырган.

1939-жылы Ош облусунда колхоз-совхоздук жеңил атлетика, күрөш, волейбол боюнча спартакиада өткөрүлгөн. Ош районунун спортсмендери күрөштө жеңүүчү алатды. 1940-жылы Фрунзе облусунун колхоз-совхоздук спартакиадасынын программасына эң массалык спорт түрү «күрөш» болгон.

Улуттук спорт түрлөрүн өнүгүшүнө өбөлгө кылып, кыргыз калкынын көп бөлүгүнүн чоң сүймөнчүлүгүнө жана андан ары өнүгүшүнө багыт алып, жумушчуларды дене-тарбия жана спорт менен аралашуусуна үгүттөп, Дене тарбия жана спорт камитети 1949-жылы 9-октябрда буйрук чыгарган.

Анда 1940-жылы 26-28 октябрда Жалал-Абад шаарында «күрөш» спорт түрү боюнча Кыргызстандын биринчилиги эң мыктысын аныктап жана «күрөш» улуттук спорт түрүн популяциялоо жайылтууга багыттаган.

1941-жылы «улуттук күрөш» боюнча мелдеш өтүп ага, Кыргызстан, Түркүстан жана Казакстан катышкан командалык утушту казак балбандары жеңишке жетишти, ал эми кыргыз балбандары экинчи орунду ээлешти. Республикада «улуттук күрөш» спорт түрү кен өнүгүшү классикалык андан ары эркин күрөшкө өз салымын кошкон.

1943-жылы бир катар айылдык райондордо массалык улуттук күрөш боюнча мелдештер өткөрүлгөн. Мындай мелдештер Ысык-Көл райондорунда 1943-жылы 5-декабрда өткөрүлгөн. Ал мелдеште бардык 36 райондук колхоздор жана совхоздор катышкан. Ушундай спорттук мааракелер бөлөк Ош, Жалал-Абад жана Тянь-Шань областардын райондорунда да өткөрүлгөн.

Мындан ары улуттук спорт түрлөрүн өнүктүрүү бул эң негизги маселеге жана көңүл буруу керектиги, өткөн спорт мааракелер көргөздү. 1945-жылы Республикада кеңири таралышы боюнча спорт түрү болуп жеңил атлетика, футбол жана «күрөш» анткени бул сапар боюнча машыгуулар ар дайым өтчү. Тек гана Фрунзе облусунда 1945-жылы 13 инструкторлор даярдалып жана ар кайсы мелдештерде 517 балбан катышкан.

Улуу Ата Мекендик согуш бүткөндөн кийин биринчи күнүнөн баштап өкмөт жана партиянын көзөмөлү менен советтик эл өлкөнүн элдик чарбасын калыбына келтирип жана андан ары өнүктүрүүгө колдоо алган. Кыргызстандагы дене тарбиялык кыймылдын алдында жаңы маселелер коюулган. Анын ичинде калкты дене тарбия жана спорттук машыгууларга тартуу.

1946-жылы 28 августа Кыргыз ИЦКП кабыл алган «Кыргызстандын дене тарбиялык жана спорттук жумуш абалы» Республикадагы дене тарбия менен машыккандар аз жана улуттук спорт түрүн өнүгүшү жай экендиги айтылган. Бул күрөштүү өнүктүрүү үчүн бир катар мааракелер өткөрүлгөн. 1946-жылы сентябрда элдик машыктыруучуларды даярдаш үчүн семинарлар өткөрүлгөн 12 адам семинарды аяктаган. Мындан кийин 1946-жылы 13-20-октябрга чейин Республикада колхоз-совхоздук спартакиаданын программасында, улуттук күрөш чоң кызыгууну жаратты.

1946-жылы Республиканын спорттук секцияларында 354 киши күрөш менен машыккан. 1947-жылы бул көрсөткүч 453 кишиге жогорулаган. Ага карабай бул көрсөткүч

өтө аз болгон. 1948-жылга Республикада 2075 киши улуттук күрөш менен машыккан.

1949-жылга күрөш 3469 киши машыккан. Бул сандын ичинен 1582 мектеп окуучулары болгон. Бир жыл ичинде 127 мелдеш өткөрүп 5210 катышуучу менен 23 күрөш боюнча тренер иштешкен. Тренерлер составынын квалификациясын жогорулатуу үчүн 10 күндүк окутуу өткөрүлгөн.

1949-жылы 5-апрелде «кыргыз ИККП чечим чыгарган. «Дене тарбия кыймылын массалык түрдө өнүктүрүүчү» Улуттук дене-тарбия көнүгүлөрүн колдонуп, айылдык дене тарбия кыймылын өзгөчө көңүл бурганы чечим чыгарып, анын ичинде «улуттук күрөшкө» дагы көңүл бурулган. 1949-жылы улуттук спорт түрлөрү боюнча биринчи спартакиада өткөрүлгөн.

«Улуттук күрөш» спорт түрү боюнча мелдештер Фрунзе шаарындагы мамлекеттик циркте 1949-жылы 20-22-ноябрда өткөн. Көптөгөн көрүүчүлөр коштосунда мелдеш уюштурулган. Мелдештин катышуучулары жаш балдар, чондор арасында 6 салмактык категорияга бөлүнгөн.

1951-жылы жаш балдар салмак категориясын киргизгенден баштап, жаштар үчүн күрөштүн өнүгүшүнө маанилүү роль ойногон. Республика боюнча орто мектептерде чоң кызыгуу жарала баштаган. Бирок Республикада бир дагы жолу жаш балдар арасында мелдеш өткөрүлбөгөндүгү «күрөштүн» өнүгүшүнө тоскоол болгон.

Күн аралыгында жаш балдар жана чондор үчүн 15 минута. Спорттук кийими спорттук шым, майка, кур жана жумшак бут кийимди түзгөн.

Республикалык улуттук спорт түрлөрү боюнча спартакиада, анын ичинде күрөш 1949-жылдан 1952-жылга чейин үзгүлтүксүз өткөрүлгөн. 1951-жылы III спартакиада ал эми, 1952-жылы IV спартакиада өткөн.

1950-жылы спартакиада 243 киши катышты, көбүнчө катышуучулар колхозчулар болгон. Алардын көбү ар кайсы спорт түрү боюнча чемпион аталышты. Күрөш боюнча жеңишке жеткендер: Түлөнчиев, Абралиев, Хибиев, Джумабаев жана башкалар.

Республикалык спартакиада аякташына, Республика областтарында жана райондорунда массалык мелдештер менен уланды. Бул массалык мелдештерде 568 киши катышты.

1950-жылы «күрөш» менен машыккандардын саны 5745 кишини түзгөн, айылдык орто мектептердин окуучулары эле 3171 киши болгон.

1951-жылы «күрөш» секцияларында машыгуучулардын саны 6230 киши, 1952-жылы 6796 киши болгон.

1953-жылы республика биринчилигинде бүт областтын балбандары катышкан. Бир орунду Талас командасы ээлеген.

Классикалык жана өзгөчө эркин күрөш боюнча өнүгүшүнө өзүнүн чоң салымын улуттук «күрөш» спорт түрү коштуу

1955-жылы гана Республикада биринчи эркин күрөш боюнча группа түзүлгөн. Машыгуучулардын чоң бөлүгүн кыргыз жаштары түзгөн. Алардын көп бөлүгү «күрөш» менен машыгуучулар болгон.

Республикада эркин күрөштү кеңири таратууда кыргыз күрөш чоң түрткү болгон. С.Чириков, Ш.Мусаев, М.Джылкычиев, Э.Жуманалиев, А.Келдибеков, Э.Мойдунов мурунку балбандар аз убакыттын ичинде эркин күрөштү өздөштүрүп жана ага кыргыз күрөшүнө техникалык жаңы кыймылдарды кошушкан.

Балбандардан чогулган кыргыздын командасы СССР биринчи спартакиадасына катышкан.

Кийинчерээк балбандардын көбү, эркин жана классикалык күрөш боюнча республика чемпиондору болушкан: С.Чикиров Э.Джуманалиев, А.Келдибеков, М.Джуманкулов жана башкалар.

Алардын бардыгы СССР спорт мастерлери болушту.

«Советская киргизия» гезитинде Улуттук спорттун түрлөрүн өнүктүрүү макаласында жазылган, республиканын айыл жаштар арасында «күрөш өтө белгилүү».

1960-жылы Кыргыз ССРдин республикалык спорт союзунун кеңешинин организациялары жана бирикмелери «күрөш» боюнча көп тираждагы окутуучу филм техникалык кыймыл, күрөштүн жүрүшүн жана мелдештин эрежелерине андан ары үйрөтүүгө чоң жардамын көргөзгөн.

1958-жылы Москвадагы ипподромдо өткөн декадада москвалыктардын чоң кызыгуусу кыргыз улуттук спорт түрүн көрсөткөндө башталды. Балбандардын беттешүүсүн чоң кызыгуу жана рахат алуу менен Москванын көрүүчүлөрү күбө болушту.

1970-жылы мамлекеттик дене тарбия институттун студенттери окуунун программасына «күрөш» спорт түрүн киргизилген. Ошентип «Күрөш» спорт түрү боюнча мелдештер республикада көп өткөрүлө баштаган. Биринчи көчмөндөр оюндары 2014. 08. Сентябрда, 2016, 2018, 2022 де эл аралык деңгээлде өткөрүлүп келет ага дүйнөнүн ар тарабынан көчмөн элдердин улуттук күрөштөрү жана башка ат ондары, акыл оюндары (тогуз коргоол)

1.2 Алыш күрөшү, өнүгүү этабы.

Кыска мөөнөтүн ичинде алыш федерациясы көп алгылыктуу иштерди аткарууга жетишти:

-2001- жылдын ноябрь айында Алыш боюнча Литвияда эл аралык турнир өткөрүлдү.

-2002- жылдын 29-майынан 2-июнга чейин Түркмөнстанда эл аралык мелдеш өткөрүлгөн.

-2002-жылдын февраль айынан тартып июлга чейинки мөөнөтө Казакстанда, Тажикстанда, Түркмөнстанда, Россияда, Карачай-Черкессияда, Казаньда, Москвада жана Иран Ислам өлкөлөрүндө семинарлар өткөрүлгөн.

-2002-жылдын август айында Иран Ислам Республикасында, Гулистан облусунда алыш күрөшү боюнча турнир өткөрүлдү.

- 2002-жылдын 21-22 сентябрь айында Кыргыз Республикасынын Ош шаарында дүйнөнүн 36 өлкөсүнүн өкүлдөрү катышкан эркектер жана аялдар арасында Азиялык жана Дүйнөлүк чемпионаттар өткөрүлдү.

-2002-жылдын ноябрь айында Германияда алыш күрөшү боюнча эл аралык турнир өткөрүлдү.

-2002-жылдын 16-17- декарында Беларусия мамлекетинин республикалык биринчилиги өткөрүлдү.

-2002-жылдын 3-6- июнунда Москва шаарында 9 өлкөнүн катышуусунда сабактар жана алыш күрөшү боюнча эл аралык турнир өткөрүлдү.

-2003-жылдын 19-20-сентябрь айында Алыш күрөшү боюнча Россия Федерациясынын чемпионаты өткөрүлдү.

-2003-жылдын апрель айында Түркмөнстандын тандалма чемпионаты өткөрүлдү.

-2003-жылдын 14-май айында 18-областын өкүлдөрү катышкан Иран Ислам Республикасынын чемпионаты өткөрүлдү.

-2003- жылдын 15-17- майында 7 өлкөнүн балбандары катышкан Иран Ислам Республикасынын эл аралык турнир өткөрүлдү жана башка эларалык өлкөлүк турнирлер өткөрүлдү.

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүнүн 10 жылдык майрамына арналган эркектер жана аялдар арасында белбоо “алыш” күрөшү боюнча эл аралык турнир 2001-жылы биринчи жолу Ош шаарында өткөрүлгөн. Бул турнирдин өзгөчөлүгү болуп биринчи жолу мындай маанидеги турнирлерге аялдардын катышуусу болуп саналат. Бул эл аралык

турнирге Россиянын, Литвянын, Армениянын, Тажикстандын, өзбекстандын, Кытайдын жана Кыргызстандын бардык областарынын көүлдөрү катышышкан. Бул турнирдин кийин белбоо күрөшүн ар өлкөлөрдө ар кандай аталыштар менен айтылып жүргөндүгүнө байланыштуу бирдиктүү “Алыш” деп атоого жана эл аралык “Алыш” федерациясын түзүү жөнүндө чечим кабыл алынган. Алыш бул: тарыхый өзөгү бар спорттун түрү, бул спорт түрүндө балбандар өздөрүнүн артыкчылыгын бул күрөштүн ыкмалары менен далилдешет. (эки тараптын күч мененкармашып турушу). Биринчи көчмөндөр оюндары 2014. 08. Сентябрьда, 2016, 2018, 2022 де эл аралык деңгээлде өткөрүлүп келет ага дүйнөнүн ар тарабынан көчмөн элдердин улуттук күрөштөрү, Алыш, Кыргыз күрөш, Алай күрөш, Аламан, жорго, тай, кунан чабыштар, ат ондары, акыл оюндары (тогуз коргоол) , жаа атуу, бүркүт салмай,(салбурун), эр эниш, кыз куумай, ордо, Көк бөрү, жана башка көчмөн элдердин оюндары ойнотулуп келет.

1.3 Лейлек күрөшүнүн өнүгүү этабы

Лейлек курошу эзелтен эле спорттун эл арасындагы эн кызыктуу түрлөрүнүн бири. Тойлордо, коомдук маарекелерде өткөрүлүп келет. Лейлек өрөөнүндө, исфанада, ж.б жерлерде кеңири таралган, лейлек күрөшү уюштуруучулук өгөчөлүккө ээ. Күрөштүн өзгөчөлүгү анын ыкмаларында, эрежесинде, жана кийген кийминде (чапан менен бел боо). Ыкмалары төмөндөгүдөй: Негизинен он жана сол, жамбаш он сол, кайтарма он сол, ж.б. ыкмалар колдонулат. Бел боо (кур) менен кармашканда колдорун бел боодон чыгарбоо талап кылынат, бел боонун асты жагынан он кол меенен эки, сол кол мени бир ороп кармайт. Эн биринчи жерге кимдин дениси тийсе, ал женилген болуп эсептелет. Буттан чалбайт. Бул курошто алгач жаш балдар, андан кийин оспурумдор, жигиттер чыгып курошот. Лейлек курошко турдуу байгелер коюлат. Лейлек курошу салмактык категорияларга болунбой абсалюттук турдо откорулот. Кийинки жылдары лейлек курошу Бишкек шаарында да откоруло баштады. Акыркы жылдары дене тарбия академиясынын жардамы менен Лейлектик атактуу балбан, Орто Азиянын чемпиону Абдрахман палвандын эстелигине арналган турнир уюштурула баштады. Бул турнир жыл сайын Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүк күнүнө арналып 31 – августта Бишкек шаарында өткөрүлүүдө.

1.4 Кулатуу күрөшү жаралышы жана өнүгүү этаптары:

Кулатуу «Ажыдаардын» мектеби болуп саналат. Найзалар, союздар жана канжарлар менен куралданган канаттуу жыланды элестетет. «Ажыдаардын» түзүлүшү Канжар кол, Найзакер, Союлчу, Куш, Жаачы жана Жылан стилдерин үйрөнүүдөн жыйынтык катары келип чыгат. Анын бардык эрежелери Турусбеков Темир Муканович тарабынан 1984-жылы иштелип чыккан. Кулатууда эки-экиден аткарылуучу көнүгүүлөрдүн төрт калыбы иштелип чыккан. Атап айтсак, «Жекеме-жеке», «Жалгыз экиге каршы», «Жалгыз үчкө каршы» жана «Жалгыз төрткө каршы». Ар бир аталган көнүгүүлөрдүн калыбында көнүгүүлөрдүн төрт түрү пайдаланылат. Алар: «Чабуул», «Коргонуу», «Каршы чабуул» жана «Каршы коргонуу». Иштелип чыккан калыптар жана түрлөр көнүгүүлөрдүн мазмундарына туура келет. 2013жылы 03 октябрда Бүткүл дүйнөлүк “Кулатуу курош Эртаймаш федерациясы” негизделет, президенти Кыдырмышев Руслан Жаманкулович. Аталган спорт түрү аскер өнөрүнө кирет. Куралсыз аскер Кулатуунун согуш образдарынын анатомиялык куралдары менен куралданган. Кулатуу кыргыздын кол менен салгылашуу боюнча “Мушташ” эрежесинин багыттарынын бири болуп саналат. Кыргыздын кол менен салгылашуу мектептерине «Эр сайыш», «Оодарыш», «Күрөш», «Кулатуу», «Тай тебиш» «Коен тебиш» жана башкалар кирет. Кулатуу – кыргыз элинин күрөш, жоокердик кармаш өнөрү. Кулатуу башка чыгыш оюндары сыяктуу өздүк эрежелерге, ыкмаларга бай. Бул спорт аркылуу кыргыз жаштары ден соолугун, рухий дүйнөсүн жана адамгерчилигин, спортко болгон кызыгуусун артыра алат. Кулатуу чыгыштын жекеме-жеке таймашууларынын контактуу багытына кирет. Жоболору да

чыгыш күрөштөрүнүн негизинде үйрөтүүнүн контактуу ыкмасына туураланып иштелген. Бул спорт түрүндө “уруп жыкпай, түртүп жык” боорукерлик аярлоо принцип да катылган. Машыгуу маалында машыктыруучу менен окуучу анатомиялык куралдар менен денелерине, моюндарына жана баштарына тийгизип түртүп иштейт. Түртүп, ордунан жылдырып же кулатып жыгуунун чеберчилигине карата упайлар берилет. Кулатуу- кол менен салгылашууну кыргызча түрү. Кулатуу- бул чыгыш жекеме-жеке таймаштарынын ичинен тийгизип кулатуу багытына кирет. Анда кол, бут аркылуу атаандаш менен таймаштардагы жумшак жана катуу тийип кулатуулары үйрөтүлөт. Жумшак тийип кулатууда түрдүү, анын түрлөрү, катуу тийип кулатууда сокку жасоо ыкмалары бар. Кулатууда соккунун жана түртүүнүн теориялары окутулат.

2.Улуттук кыргыз күрөшүнүн, Алыш күрөшүнүн, Лейлек күрөшүнүн, Кулаттуу күрөштөрүнүн

Айырмачылыктарын,жана ыкмаларын талдоо.

2.1 Улуттук Кыргыз күрөшүндө уруксаат берилген ыкмалар

- 1.Бутту кагуу,
- 2.Торой чалуу,
3. Колдон кармоо,
4. Моюндан алуу,
5. Белбоону алдыдан – капталдан, алдыдан – ийинден, алдыдан – үстүртөдөн кармоо.

6. Жамбашка салып ыргытуу, капталына салып ыргытуу.

7. Чалкалап, өзүнөн ашыра ыргытуу.

8. Бир колду белбоодон кое бергенде, бир колу дайыма курда болу керек.

2.2 Алыш күрөшүндө колдонулуучу ыкмалар

1. Кайтарма;
- 2 Бутту ичинен же сыртынан чалуу.
- 3 Тогонек артка (бутун атаандашынын бутуна илип артка жыгытуу);
- 4 Отургузуу;
- 5 Тизе оң, сол
- 6 Жамбаш оң, сол

Тыюу салынган аракеттер:

-Атаандашына курдан кармоого тоскоолдук кылуу;

-Бир колду курдан чыгарып ыкма аткаруу;

-Кармаш учурунда бир колду курдан чыгаруу;

- Атаандашына ыкма аткарууга тоскоолдук кылуу максатында башы менен түртүү; Колду курсакка такоо.

2.3 Лейлек (Фергена) күрөшүнүн ыкмалары, федерациясынын эрежелери:

Катышуу салмактары 57,62,68,74,82,90,100, +100 кг. Кыргыз Улуттук классикалык күрөшүнүн негизги принциби тизе, жамбаш менен таза көтөрүп жыгылтканда жана атаандашын көтөрүп бутун килемден үзгөндөн кийин ар кандай эреже менен жыгытса болот. Атаандаштардын күрөшүүсү 5 мүнөттөн турат. Балбандар бири бирин берилген убакытта жыгытпай калган учурда упайдын негизинде жеңишке ээ болот. **Колдонууга тыйуу салынган ыкмалар:** колду курдан чыгарууга, токонек салганга, чалмайга, бир колду курдан кое берүүгө, колдон, белден, желкеден жана буттан кармоого болбойт. Буттан ар кандай абалда илип, кысып, жата калып, чалууга тыйуу салынат. Бир колу менен атаандашынын капталынын, ички бетинен түртүүгө, килемге башынын үстүнөн ыргытууга, атайын сүзүүгө, күрөшүүдөн качып килемден чыгууга, курду табарсыктын

тушунан кармоого, бармак менен бөйрөктүн тушуна такаганга, калыстын уруксаты жок күрөштү баштоого болбойт. Балбандар упайлардын артыкчылы менен жеңишке төмөнкү учурда ээ болушат. Атаандашынын тизеси тийгенде, атаандашын килемден көтөрбөй туруп артка же алдыга бурап жыкканда 2 упай берилет. Атаандашын көтөрүп бирок өзү жыгылып же тизеси тийген кезде атаандашына 1 упай, тыйуу салынган ыкмаларды колдонгон балбанга калыстардын 2 жолку эскертүүсүнөн кийин атаандашына, эки балбан бирдей жыгылган учурда аракет кылган балбанга 1 упай ыйгарылат. Килемдин сыртына чыгарып таамай жыгылтса 2 упай ал эми 2 упайлык ыкмага жыгылса 1 упай берилет. Тең чыгууга болбойт оозеки андан кийин 3 эскертуу алган жеңилет. Упайлары бирдей болгон учурда акыркы упай алган утушка ээ болот, эскертуу алган балбан утулат. **Талаш маселелери** калыстардын чекчими менен жүргүзүлөт.

2.4 Кулатуунун ыкмалары.

1.Түртүшүү бөлүгү: Бул бөлүктө гумандуулук алдыңкы орунга чыгып, атаандаштар бирин-бири түртүп жыгып, упай алышат. Уруп согууга тыюу салынган.

2.Таймаш: Таймаш бөлүгүндө да уруп-согууга болбойт. Атаандаштар күрөштүн ыкмалары менен жыгууга, муунтуу, оорутуу, менен утууга болот.

3.Эр таймаш: Кадимки панкратионго окшош бөлүгү. Болгону, эр таймашта атаандаш жерде жатканда кол менен чабууга болот. Панкратиондон айырмасы, бул бөлүктө тизе, чыканак менен сокку узатууга тыюу салынат.

САЛГЫЛАШУУ ЫКМАЛАРЫ:

Кулатууда эң негизги 7 согуштук стиль бар. Анын баарын өздөштүргөн киши “Ажыдаар” наамына ээ болот. Алар: (кылыч кол, келчекти, келтек кол, алп жылаан, жыланчы, ажыдаар) – Кулатуунун баардык стилдеринин жандама образдары, кыймылдар, чабуулдар, коргонуу, каршы чабуул жана каршы коргонуу ыкмалары колдонулат.

Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын кулатуу күрөшүндө колдонулушу

№	Ыкмалардын аттары	Кыргыз	Алыш	Лейлек	Кулатуу
1	Он капталга аттап чабуу	+	+		
2	Сол капталга аттап чабуу	+	+		+
3	Бут менен чалуу	+	+		+
4	Буттан илип көтөрүү	+	+		+
5	Буттан торой чалуу	+	+		+
6	Ичтен чалуу	+	+		
7	Токонек тушоо	+	+		
8	Он жамбаш менен	+	+	+	+
9	Сол жамбаш менен	+	+	+	+
10	Оң тизеге алып ыргытуу	+	+	+	+
11	Сол тизеге алып ыргытуу	+	+	+	+
12	Өзөнөн ашырып ийилип ыргытуу (прогиб)	+	+	+	+
13	Силкип жыгуу	+	+	+	+
14	Салмак менен силкип жыгуу	+	+	+	

Корутунду

Изилдөөнүн максаты –бул улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрүнүн өзгөчөлүктөрүнүн, улуттук кыргыз күрөшүнүн ыкмаларынын, айырмачылыктарынын жана өнүгүү этаптарын изилдөө.

Кыргыз элинин улуттук күрөштөрүнүн ар кандай түрлөрү байыркы заманда эле кеңири колдонулуп келген. Салтуу үч түрү жана Кулатуу менен 19- кылымдын аягы, 20 – кылымдын башындагы адабий булактарга көз чаптырсак болот, Алар “Кыргыз күрөшү”, “Алыш күрөшү”, “Лейлек күрөшү” “Ферген күрөшү”-деп “Кулатуу” албетте, бул күрөштүн түрлөрү жеке эле кыргыздарда эмес, Орто Азияга чейин эң кеңири таралган . Учурда “Лейлек”, “Ферген күрөшү”-деп, “Кыргыз күрөш”, “Алыш күрөшү”, Кулатуу менен машыгуулардын саны жылдан жылга өсүүдө жана көпчүлүк элдин бүйүрүн кызыктырып келүүдө десек жаңылышпайбыз. Машыккан балбандар дүйнөлүк жана эл аралык аренада көптөгөн ийгиликтерге жетишүүдө жана эл аралык мелдештерде кыргыз күрөшүнүн ыкмаларын пайдаланып жеңишке жетип жаткандарына да баарыбыз күбө болуп келе жатабыз. Бүткүл дүйнөлүк эрежесиз мушташ спортунда дагы Кулатуунун ыкмаларын пайдаланып балбандарыбыз таанымал боло башташкан учур. Алсак канчалык деңгээлде биздин улуттук күрөштөрдүн орду керектигин, дагы ыкмаларынын пайдасы тийердигин, айгиленеп келишет.

Улуттук кыргыз күрөшү, Алыш күрөшү, Лейлек күрөштөрүнүн окшош ыкмалары көп, Кулатуу күрөшү айырмаланып турат бирок, ыкмаларын пайдаланып кулатса болот жана колу буттун жардамы менен айырмаланып турат сокулары менен. Техникалык ыкмаларынын классификациясы, ыкмалардын аткарылышына жараша бөлүктөргө бөлсөк болот. Жамбашка салып чабуу, оң сол жамбашка, буттун жардамы менен чалып жана (посешка), бутка тээп жыгуу деп айтып кетсек болот. Өзүнөн ашыра ыргытуу, чалкалап (прогиб) ыргытуу оң сол тарапка, айландырып чабуу, булкуп бурап жыгуу, түртүп жыгуу.

Кыймылына жараша топторго таандык ыкмалар бекитилди, алардын ичинен көтөрүп ыргытып чабуулар, айландырып чабуулар, чалып, илип, тороп жыгуулар, ордунан козгоп, тең салмакты чыгаруу, бурап жыгуулар.

Улуттук кыргыз күрөшү менен машыккан балбандар, Алыш күрөшү, Лейлек күрөшү, менен машыккан балбандар, жеке эле кыргыз элинин күрөштөрү эмес башка элдердин күрөштөрү менен күрөшүп жүргөндөрүн азыркы убакта “Көчмөндөр” оюндарында күрөшүп жүргөндөрүн байкай алсак болот. Дээрлик көп ыкмалары бири - бирине окшоштугу бар экендиги айгиленелип турат. Казак күрөшү, Түркмөн күрөшү, костюмдары же болбосо спорттук кийимдеринен айырма болбосо белбоо байланган күрөштөргө чыгып жүргөндөрүн байкайбыз. Мелдештерде балбандардын даярдыгына жараша ар түрдүү ыкмаларды пайдаланаары жана техникалык даярдыгына жараша колдонгон ыкмаларды жакшы аткаргандыгына жараша алардын ичинен кайтарма, оң жамбаш, сол жанбаш, оң, сол тизеге алуу, аладан кагып чабуу, бутунун артынан, алдынан тороп чабуу, булкуп ордунан козгоп чабуу, оң сол капталга аттап чабуу, бурап жыгуу, кайтарып чабуу. Бул ыкмалардын баардыгы эле Кыргыз күрөштөрүнүн түрлөрүнө эле эмес башка белбоо менен байланган күрөштөрдүн баардыгына кирет, эрежелеринде эле айырма болбосо. Ушундан улам бул күрөштөрдүн тарыхый түп тамыры бир экендигин байкаса болот, колдонуу ыкмаларынын бир болгондугу күрөштүн түрлөрүн бириктирүүдө, адам баласы эзелтеден баштап күрөшүп жүргөнү айгиленелип турат. Айырмачылыктары ыкмалардын аталышынан мисалы: алыш күрөшүнөн жасалган ыкманы жамбаш деп айта берет, кыргыз күрөшүндө жасалган ыкмаларга упай берилет 2, 1, далысы менен түшсө таза жеңишке ээ болот капталга жыгылса 2 упай деп. Ал эми Лейлек күрөшү бул кыргыз күрөшүнүн классикалык түрүнө кирет. Белбоону байланы

белден жогору жагы менен күрөшүшөт бутар менен иштегенге тыю салынат. Кулатуу бул ордунан кулатуу кол мененби бут мененби мушташып, күрөшүп кулатып, кол менен кайрып, муунтуп багындырып максатка жетүү. Андан башка кийинген кийимдерине чейин айырма бар. Кыргыз күрөшүндө шым (камдагай) бел боо кызыл, көк түстөгү үстүнө чапан. Лейлек күрөшүндө үстү жылаңач же болбосо кийим бел боо кызыл же көк түстөгү узунураак байланат эки колду ороп кармаганга .Алыш күрөшү болсо ушул эки күрөштүн ортосунан чыккан күрөш деп агыларыбыз айтып келет.

Колдонулган Адабияттар

1. Uluslararası Türk halkları geleneksel oyunlar-sporlar sempozyumu/08.12.2017.ж 290 б.Fatih Mehmet Erkoç, Cevdet Kabakcı, Mustafa Semerci, prof. Dr. Mehmet Türkmen.
- С.А Арстанбеков, Б.А Абдырахманов, магистр. Диссертация 2016. “ Улуттук кыргыз күрөшүнүн техникалык ыкмаларынын классификациясы жана аларды казак, түркмөн, күрөшүндө колдонуу өзгөчөлүктөрү”
- Пр Дк. Пед наук. Канат Джанузаков Илимий изилдөөнүн негиздери жана спортто колдонулуучу методдору: Илимий таанунун методологиясы/ Б 52-53.(текст) 04.11.2014.ж.
- Эркинбаев Б. Г. Вилейта.Г. Осмонов М.“Алыш” (борьба на поясах) Бишке:2003 сентябрь
- Абрахманов Б. А. Иманалиев. Т.Т. Улуттук кыргыз күрөшүнүн машыктыруунун негиздери, Улуттук кыргыз күрөшүнүн түрлөрү, Кыргыз күрөшүнүн азыркы абалы:11.05.2022г./7.12.б.17-18.б
- Анаркулов Б. Х. Научно-Педагогическое основы скоростно-силовой подготовки занимающихся кыргызско национальной спортивной борьбой “куреш”:Автореф-Дис.пед.наук/13.00.01. Б.Х.Анаркулов. -Алматы.2006.-26.с.

DEVE GÜREŞLERİNDE KULLANILAN DEVE DONATILARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

H. Nurgül Begiç* B. Kocabaş Altıntaş**

*Doç. Dr. İzmir Demokrasi Üniversitesi begicnurgul@gmail.com

**Yüksek Lisans Öğrencisi İzmir Demokrasi Üniversitesi berna.kcbs345@gmail.com

Özet

Anadolu coğrafyası binlerce yıllık kadim uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Türk kültüründe deve güç, güven ve bereket simgesi olarak değerlendirilir. Konar göçer yaşamda kullanılan deve çevresindeki oluşan kültürel çeşitliliğe sahiptir. Konar göçer yaşam biçiminde yük taşımada develer önemlidir. Develer yapısı gereği farklı ve zorlu hava şartlarına dayanıklı hayvanlardır. Sanayinin ve Teknolojinin gelişmesi sonucu, devenin yerini motorlu taşıtlar almıştır ve devecilik gün geçtikçe azalmaya başlamıştır. Günümüzde yük taşımada ziyade ege bölgesi başta olmak üzere deve güreşi şenlikleri yapılmaktadır. Bu coğrafyada yaşayan her yaşta kadın, erkek ve çocuklarıyla katılım sağlanan geleneksel etkinliktir. Deve güreşleri tam anlamıyla bir halk festivali haline gelmiştir. Geleneksel deve güreşleri İzmir ve çevresinde devam etmesinin sebebi olan bu çevrede yaşayan yürüklüdür. Geçmişte develerle madenleri İzmir limanına taşınması nedeniyle deve yetiştiriciliği bu yörede devam etmiştir. İzmir, Aydın, Çanakkale ve Balıkesir civarında her yıl halkında büyük katılımıyla deve güreşleri yapılmaktadır. Kış aylarında yapılan deve güreşlerinde kullanılmak üzere deve donatıları hazırlanır.

Bu araştırmanın amacı; İzmir ve civarında yapılan deve güreşlerinde kullanılan deve donatıları incelenerek kayıt altına alınacaktır. Çalışmada yazılı ve sanal kaynaklar taranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, gelenek, spor, deve güreşi, deve donatıları,

A Study on Camel Equipment Used in Camel Wrestling

Abstract

The Anatolian geography has hosted ancient civilizations for thousands of years. In Turkish culture, the camel is considered a symbol of power, trust and abundance. Konar has cultural diversity around the camels used in nomadic life. Camels are important in carrying loads in the nomadic lifestyle. Camels are animals that are resistant to different and harsh weather conditions due to their structure. As a result of the development of industry and technology, camels were replaced by motor vehicles and camel farming began to decrease day by day. Today, rather than carrying loads, camel wrestling festivals are held, especially in the Aegean region. It is a traditional event attended by men, women and children of all ages living in this geography. Camel wrestling has literally become a folk festival. The reason why traditional camel wrestling continues in Izmir and its surroundings are the nomads living in this area. In the past, camel breeding continued in this region because the mines were transported to Izmir port by camels. Camel wrestling is held every year around Izmir, Aydın, Çanakkale and Balıkesir with great participation from the public. Camel equipment is prepared to be used in camel wrestling during the winter months.

The purpose of this research; It is aimed to examine and record the camel equipment used in camel wrestling in Izmir and its surroundings. Written and virtual sources will be scanned in the study.

Key Words: Culture, tradition, sports, camel wrestling, camel equipment

1.Giriş

Kadim Anadolu toprakları üzerinde yürük kültürünün yaşam koşullarında deve önemli yere sahiptir. Türkiye sınırları içerisinde Ege bölgesi başta olmak üzere Batı Anadolu topraklarında deve yetiştiriciliği yaygındır. 'Deve yapısı gereği dayanıklı, yetiştiricisine sadık, sabırlı, aynı zamanda inatçı ve kindar özelliğe sahip olan bir türdür. Fizyolojik özellikler bakımından farklı olarak, uzun süre açlık ve susuzluğa dayanabilmektedir. Vücut sıcaklığını gece ve gündüz sıcaklıklarına göre azaltıp arttırabilmekte, besin maddesi bulunmadığı durumlarda hörgücünde depoladığı yağ dokusunu kullanarak vücudu için gerekli olan enerji ve suyu temin edebilmektedir (Atasoy & Özbaşer, 2014, s85). Bu doğrultuda ulaşımda, yük taşımada, savaş, gıda ve spor amacı ile insanoğluna hizmet etmiştir.

Geçmişte İzmir bölgesinde limana ürün taşımak amaçlı yük hayvanı olarak kullanılan develer teknolojinin ve motorlu taşıtların gelişmesiyle beraber bu fonksiyonlarını yitirmiştir. Günümüz koşullarında develer, güreş müsabakalarına çıkmalarıyla toplumda geleneksel spor alanında aktif olarak rol almaya başlamışlardır.

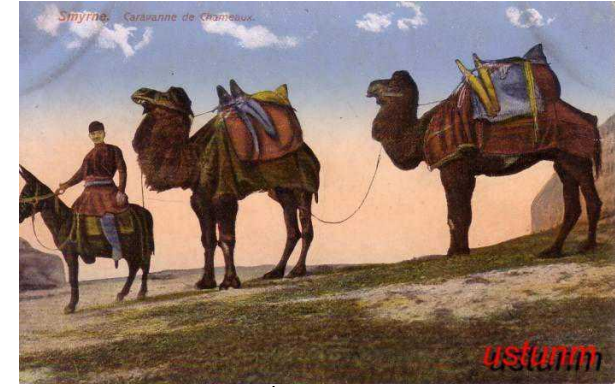
Deve güreşleri diğer spor dallarından farklı olarak, tam anlamıyla bir halk festivali haline gelmiştir. Bu doğrultuda develere güreş için özel hazırlıklar yapılmaktadır. Batı Anadolu

bölgesinde özellikle güreşlerin yoğun olarak yapıldığı yerlerde güreş öncesi süsleme aracı olarak kullanılan deve donatıları ayrı bir öneme sahiptir.

Bu doğrultuda deve güreşi yapılan İzmir ve civarında düzenlenen deve güreşleri araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Deve güreşleri için kullanılan süsleme araçları analiz edilip deve donatıları kayıt altına alınmıştır.

2.Deve Güreşi

Deve en son evcilleştirilen hayvan türlerinden birisi olduğunu ve M.Ö. 1.500 yıllarında Arabistan Yarımadası'nda evcilleştirildiğine, daha sonra M.Ö. 300 yıllarında Anadolu'ya yayıldığı bilinir. (Ertuğrul et al., 2015, s.13). Deve Anadolu topraklarında yaşayan Türkler için sadece konar-göçer yaşamı sürdürmede eşyalarını yükledikleri bir taşıyıcı olmamıştır. Konar göçer yaşamda göç zamanının da develerin süslenmesi, develere büyüklü küçüklü çanlar takılması, develerin nazara gelmemesi için takılan muskalar, boncuklar, devenin sahibinin gözünde maddi ve manevi değerini gösteren unsurlardır. Develerin güzel bakılmış olması, üzerlerindeki havutların, çulların güzel olması, deve kervanlarının gösterişli bir şekilde süslenmesi, develeri yetiştiren kişiler için bir statü göstergesidir (Ertürk & Şanlı, 2018, s.617).

Görsel 1. Osmanlı Dönemi İzmir Deve Kervanı Temalı Kartpostal
(https://www.kitantik.com) 06.10.2023

Tarihte Anadolu coğrafyasında yaşayan göçerler yerleşik hayata geçmesi üzerine değişikliklere bağlı olarak Anadolu'da deve yetiştiriciliğinde büyük bir gerileme meydana gelmiştir. (Çalışkan, 2013, s.143). Türkler tarafından yük taşımak amaçlı kullanılan develer, konakladıkları yerlerde güreş müsabakaları yapılmaya başlanmıştır. Daha sonraları bu etkinlik Anadolu'nun batısında deve güreşleri ile günümüze kadar taşınmıştır. Batı Anadolu Bölgesi'nin önemli bir kültürel ögesi olan deve güreşleri yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Devecilik kültürü bu bölgede yaşayan insanların yaşamlarının önemli bir parçası hâline gelerek deve güreşleri zamanla geleneksel bir spor haline dönüşmüştür. (Şanlı, 2019, s.35). "Günümüzde Akdeniz Bölgesinde yazın yaylak hayatı için Toros Dağlarına kışın da sıcak bölgelere kışlaklara inmek için az sayıda da olsa deve yetiştirilmektedir. Ege ve Marmara Bölgesinde ise daha çok güreştirmek amacıyla eski göçerler arasında deve yetiştiriciliği sürdürülmektedir" (Beğiç & Akpınar, 2016 s.491).

Ege bölgesinde başta İzmir olmak üzere birçok şehrimizde deve güreşleri yapılmaktadır. İzmir de Efes Selçuk, Pınarbaşı, Bergama, Torbalı ve Tire de halk festivalli düzenli şekilde kış aylarında geleneksel spor turizmi olarak izleyicilerini konuk etmektedir. Deve güreşleri için hava koşulları önemlidir. Müsabaka yapılabilmesi için havanın soğuk ve yağışsız olması gerekmektedir (Çulha, 2008, s.1844). Deve güreş festivali için deve donatılarının hazırlıkları aylar öncesinden yapılmaya başlanır.

Görsel 2. Deve Güreşleri “TIRE” (2015)
(<https://gezgindergi.com/deve-guresleri-tire/>) 06.10.2023

3.Deve Donatıları

Deve donanımları günümüzde devecilik kültürüne sahip ve güreş müsabakalarının yapıldığı bölgelerde hali hazırda yapılarak kullanılmaktadır. Güreşlere bir gelin edası ile çiçeklerin tüm renklerini üzerinde barındırarak ortaya çıkan develerin süslenmesi aslında görselliğin arasında bir takım işi de içerisinde barındırır. Deve güreşlerindeki donanımları oluşturan her bir parça kendi içinde özel bir anlam taşırken tümü uyum ve ahenk içerisindedir (Okça & Ertürk, 2018, s.32). Deve güreşinden bir önceki gün, hazırlıklar başlar. Güreş müsabakasına katılacak olan develer süslenir, deve sahipleri de geleneksel giyimleriyle develeri ile geçiş törenine katılırlar. Güreş düzenlenen yerleşkenin ana caddelerinden geçiş yapan deveciler ve develerine davul zurna çalan gruplar da eşlik eder. Çalınan ve oynanan zeybek havalarna, develerin sesleri karışır. Öğle saatlerinde gerçekleşen deve korteji olarak adlandırılan bu etkinlik yerleşmeye bir bayram havası katar (Çalışkan, 2013, s.150).

Görsel 3. Deve korteji olarak adlandırılan etkinlik, güreş düzenlenen yerleşmenin içinde güreşlerden önceki gün yapılır (<https://visitlocalturkey.com/camel-wrestling-festival/>) 07.10.2023

Deve donatılarını oluşturan ana parçalar havut, aşırıtma, ibik, arka süs (2 adet) ve boyunluktan (muskalık) oluşmaktadır. Deve donatılarını oluştururken kullanılan malzemeler halı, bez, orlon ip, boncuk, pul, zil, yılanbaşı (deniz kabuğu), keçe, deri kemer, demir toka, ayna oluşturmaktadır. Bir ritüel olarak başlayan hazırlıkların en başında yapılan duanın ardından,

havutları (deve semeri) giydirilerek davul zurna eşliğinde develere güreşlere alıştırmaya antrenmanı yaptırılır. Güreş erkek develer arasında yapılmaktadır.

3.1. Havut

Deve donatılarının en başında devenin güreşmesini ve yük taşımalarını sağlayan havut gelmektedir. Havut 35-40 kg arasında değişken ağırlıklardadır, saz, çul, keçe ve ahşap gibi doğal malzemeler kullanılarak yapılırlar. Dış kısmı renkli keçe ile kaplanır. Zömbek, tengah, hatap, tarak vb bölümlere sahiptir. Arka tarafında sivri kısmı yukarıya bakan zömbek yer alır. İki yanında geniş tengahlar yer alır. Havut yapımında sezon, Ağustos- Kasım ayları arasındadır. Ağustos ayında gerekli olan saz vb malzeme toplanır, Eylül ayı ortasında develerin ölçüsü alınarak havutun hazırlanmasına başlanır. Çünkü devenin havuttan rahatsız olmaması için sırt yüzeyine ve şekline uygun olması gerekir.

Havut yapımı ile uğraşan kişilere havutçu denilmektedir, bu mesleğin icra edildiği yerler ile deve güreşlerinin yapıldığı yerler arasında paralellik bulunmaktadır. Havut zanaatkârı tarafından yapılan havutların sergilendiği en gözde mekanlar arasında deve güreşi şenlikleri gelmektedir (Atmaca, 2023, s.32).

Görsel 4. Havut yapımı. (<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/guresci-develerin-susleri-icin-mesai-yapiyorlar/661875>) 07.10.2023

3.2.Hatap

Havutun altından gelen ön tarafın iki yanında bulunan ağaç çatmalardır. Havuta yükseklik kazandırır (Çalışka, 213, s.153).

Görsel 5. Hatap (https://egeyedonus.blogspot.com/2017/02/havut-deve-semeri_9.html) 07.10.2023

3.4. Peşi

Devenin arka tarafını örter ve süsler devenin kasabası, adı ve maşallah yazısı bu Peşi'ye yazılmaktadır (Atmaca, 2023, s.33).

Görsel 6. Peşi /isim levhası (Çalışkan, 2013s.153)

3.5. Havan

Hatapa asılan iri ve büyük bir çandır. Deve yürüdükçe ses verir

Görsel 7. Havan (Çalışkan, 2013s.154)

3.6. Boyunluk muskahk:

Nazardan etkilenme, sadece insanlar için değil, cansız varlıklar ve hayvanları içinde nazar söz konusudur (Türktaş, 2016, s.408). Anadolu coğrafyasında canlı ve cansız, insan, hayvan, bitki ve sahip olunan eşyalara nazar değmemesi için çeşitli uygulamalara rastlanmaktadır (Beğiş, 2022, S.173). Geleneksel olarak deveye duyulan sevgi, güreş müsabakalarına duyulan merak birçok nazardan korunmak için ritüelleri de beraberinde getirmektedir (Uygur, 2022, s.1643).

Görsel 8. Nazarlık Takılmış Deve; Selçuk-İzmir (H.N.Begiş arşivi)

3.7. Yular

Çılgak denilen yünden yapılmaktadır. Bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip (1, 2023).

Görsel 9. Yular

(<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/kurbanlik-deve-fiyati-12-bin-liradan-basliyor-494803.html>) 08.10.2023

3.8. Çul

Devenin hörgüç yüzeyi ile havudun arasına serileni, kıldan dokunan kilim benzeri yaygıdır.

Görsel 10. Çul

(<https://www.sabah.com.tr/marmara/2017/11/20/burhaniyede-guresci-82-deveye-havut-giydirildi>) 08.10.2023

4. Deve Donatılarında Kullanılan Malzemeler

Deve donatılarını oluştururken kullanılan malzemeler halı, bez, orlon ip, boncuk, pul, zil, yılanbaşı (deniz kabuğu), keçe, deri kemer, demir toka, ayna oluşturmaktadır.

Görsel 11. Boncuk, Deniz kabuğu, Ayna

(<https://canakkale.ktb.gov.tr/TR-70483/el-sanatleri-ve-hediyelik-esya.html>)

Sonuç

İnsan-hayvan ilişkisinin temelleri üzerine kurulan geleneğin sonucu olan deve güreşi yapısı ile çalışmada değerlendirilmiştir. Devecilik yörük kültürünün hâkim olduğu bölgelerde toplum yapısını çözümlenmeye ve anlamaya yönelik pek çok veri sağlamıştır. Geleneksel kültürün kuşaklar arasındaki aktarımını sağlaması yanı sıra insanlar arasında birlik ve beraberliği ve sosyalleşmeyi sağlamaktadır. İnsanoğlu var olduğu günden beri güzel olanı bulmaya ve yapmaya çalışmıştır. Devecilik kültüründe süsler ve donatılar deve güreşlerinin görselliği açısından büyük pay sahibi olmuştur. Develerin gerek göç esnasında gerekse güreş müsabakalarında giydirilen donatılar Türk halk kültürünün ne kadar zengin bir birikime sahip olduğunun da belgesidir.

Kaynakça

- Atasoy, F. & Özbaşer, F. T. (2014). Camel breeding in Anatolia and camel wrestles. Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi, 54 (2), 85-90.
- Atmaca, D, (2023), Germencik Turanlar Köyü’nde Yaşatılan Bir El Sanatı Geleneği “Deve Süsü Havut”, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (1), s. 31-42.
- Begiç, H. N. & Akpınar H. F. (2016) Geleneksel Keçe Sanatının Deve Donatılarında Kullanımı. I.Uluslararası Devecilik Kültürü Ve Deve Güreşleri Sempozyumu. I.Cilt Selçuk, İzmir.
- Begiç, H. N. (2022). ANADOLU NAZAR İNANCI VE NAZARLIKLAR . Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi , AYDIN UĞURLU VE Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 170-187
- Çalışkan, V. (2013). Somut olmayan kültürel bir mirasın güncel bir değerlendirilmesi: Anadolu devecilik Kültürü ve Geleneksel deve Güreşi Şenlikleri . Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi , (11) , 137-166.
- Çulha, O. (2008). “Kültür turizmi kapsamında destekleyici turistik ürün olarak deve güreşi festivalleri üzerine bir alan çalışması” Journal of Yasar University, 3 (12),1827-1852.
- Ertürk, D. And Şanlı, S. 2018. Gelenekten Moderne Anadolu’da Devecilik. Journal of Turkish Studies, vol.13, no.26 , 613-635.
- Koyuncu Okca A.& Ertürk D. (2018). Deve Güreşlerine Bağlı Olarak Sürdürülen Geleneksel Meslekler. II. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu.Selçuk, İzmir.
- Şanlı, S. (2019). Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Üzerine Antropolojik Bir Analiz . Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi , 4 (1) , 34-.
- Türktaş, M. Metin (2016). Denizli Yöresinde Nazar ve Nazarlıkla İlgili İnanış ve Uygulamalar. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Uygur, H. K. (2022). Deve Güreşlerinde Ritüelistik Bir Uygulama: Nazar. Ege Üniversitesi Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yayın No:17.
- <https://nedir.ileilgili.org/deve+yular%C4%B1> Deve Yuları 6 Ekim 2023

ТРАДИЦИИ НАРОДОВ В АНИМАЦИОННЫХ ПРОГРАММАХ В ГОСТИНИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Атышов К. А.* Асанова К. Т.**

* д.э.н. проф., Атышов К. А. КЭУ им М.Рыскулбекова
**Кыргызско-Турецкий университет “Манас”

Аннотация

В современном мире миллионы людей предпочитают проводить свой отпуск за границей, а современный турист наряду с комфортным размещением хочет получить яркие впечатления. Поэтому предприятиям туризма, в частности предприятиям размещения, важно предоставлять гостям возможность знакомства с местной культурой и обычаями. Анимационные услуги, также как и туризм в целом, играют важную роль в укреплении межкультурных связей. Кроме этого они вносят разнообразие в перечень туристских продуктов, формируют хороший имидж, повышают лояльность к региону и средству размещения, положительно влияют на продолжительность пребывания туристов и увеличение дополнительных продаж.

Целью данного исследования является изучение состояния анимационных услуг в средствах размещения Кыргызстана, где используются элементы традиций и обычаев кыргызского народа, а также разработка и предложение модели анимационной программы для предприятий размещения, которая отражает культурные ценности кыргызов.

Ключевые слова: туризм, предприятия туризма, гостиницы, средства размещения, анимация, традиции, обычай, модель.

Özet

Modern dünyada turistler tatillerini genellikle kendi ülkesi dışında geçirmeyi tercih ederken, konforlu konaklamanın yanı sıra yeni tecrübe ve deneyimler edinmek istemektedir. Bu nedenle turizm işletmelerinin, özellikle konaklama işletmelerinin misafirlere yerel kültür ve gelenekleri deneyimleme fırsatı sunması önemlidir. Turizm kültürlerarası bağların güçlenmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Animasyon hizmetleri de bu rolün vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bununla birlikte animasyon hizmetleri turizm ürünleri listesine çeşitlilik katar, iyi bir imaj oluşturur, bölgeye ve konaklama tesisine bağlılığı artırır, turistlerin kalış süresine olumlu yönde etki yapar ve ek satışları artırır.

Bu çalışmanın amacı, Kırgızistan'da Kırgız halkının gelenek ve göreneklerine ait unsurların kullanıldığı konaklama işletmelerinde animasyon hizmetlerinin durumunu incelemek ve bu özellikleri yansıtan konaklama işletmelerine yönelik bir animasyon programı modeli geliştirmek ve önermektir. Anahtar kelimeler: turizm, turizm işletmeleri, oteller, konaklama tesisleri, animasyon, gelenekler, gelenekler, model.

Anahtar kelimeler: turizm, turizm işletmeleri, oteller, konaklama tesisleri, animasyon, gelenekler, model.

Abstract

In the modern world, millions of people prefer to spend their holidays abroad, and a modern tourist, along with comfortable accommodation, wants to get vivid impressions. That's why it is important for tourism businesses, in particular for accommodation companies, to provide guests with the opportunity to experience local culture and customs. Animation services, as well as tourism in general, play an important role in fostering intercultural ties. In addition, they add variety to the list of tourist products, form a good image, increase loyalty to the region and the accommodation facility, positively affect the duration of tourists' stay and increase additional sales.

The purpose of this research is to study the state of animation services in the accommodation facilities of Kyrgyzstan, where elements of the traditions and customs of the Kyrgyz people are used, and the development and proposal of an animation program model for accommodation enterprises that reflect the cultural values of the Kyrgyz people.

Key words: tourism, tourism enterprises, hotels, accommodation facilities, animation, traditions, customs.

Введение

Благодаря технологическому прогрессу появились современные транспортные средства, повысилась благосостояние народа, уменьшились рабочие часы, что отразилось на предпочтениях отдыхающих. Если первым туристам достаточно было сменить обстановку и отдохнуть на природе, то современному туристу наряду с комфортными условиями проживания, желательно созерцать уникальные природные и рукотворные достопримечательности, узнавать культуру и традиции местного народа, получать

положительные эмоции от разных ивентов и т.п. Повышенный спрос на организованный отдых и рекреационные услуги послужил платформой для развития рекреационного туризма, наряду с которым стали развиваться анимационные услуги (Nazar, 1999:1). Также стоит отметить, что предпочтения туристов с пассивного участия в мероприятиях по организации досуга сдвинулись в сторону активного участия. Туристам стало интересно погружение в среду, т.е. самобытную культуру, где происходит активный обмен культурными ценностями, что привносит разнообразие в классическое понятие отдыха.

Обзор мировых новостей в сфере туризма, показывает что в последние годы Кыргызстан набирает популярность на мировом рынке туруслуг, все больше и больше обращая на себя внимание туристов с западных стран. В 2021 году в рейтинге The Guardian (www.guardian.com) он занял первое место, а в 2020 году The Spectator Index отдал почетное третье место в своем списке «Лучших дестинаций для отдыха». В этом контексте Кыргызстан рекомендовали для посещения такие авторитарные издания как Journal of Nomads (www.journalofnomads.com) и Travel Lemming (www.24.kg). Годом ранее Forbes и The Guardian внесли Кыргызстан в первую тройку стран рекомендованных для путешествий на 2019 год (www.forbes.com; www.theguardian.com), а по рейтингу Lonely Planet Кыргызстан занял пятое место (www.sputnik.kg).

По мнению составителей рейтинга авторитетного международного издательства Lonely Planet интерес туристов к Кыргызстану вырос с проведением Всемирных игр кочевников. Кроме этого значительное влияние на мнение иностранных туристов оказал список американского внешнеполитического ведомствства, где Кыргызстан признан безопасным для туристических поездок, наряду с Канадой, Южной Кореей и Казахстаном (www.sputnik.kg). В том же 2018 году по версии популярного блога о путешествиях Passion Passport, Кыргызстан вошел в первую двадцатку главных туристических направлений, оказавшись единственным представителем Центральной Азии (www.passionpassport.com). Так же анализ ТурСтата показал что Бишкек находится в десятке наиболее востребованных тур маршрутов среди стран СНГ (www.sputnik.kg).

В каждом из вышеперечисленных изданий отмечается нетронутая природа Кыргызстана, самобытная культура и гостеприимство народа. Это и неудивительно, т.к. современные исследования показывают что классическое направление туризма море-солнце-песок сдает свои позиции культурному и природному направлению, заставляя мировой гостиничный бизнес работать над дифференциацией и диверсификацией турпродукта. Краткий обзор анимационных программ ведущих резорт отелей показал что тенденция идет в сторону культурных ценностей, самобытных обычаев и обрядов. И так, традиции, обычаи, верования, артефакты, легенды и мифы могут стать важным элементом для развития туризма Кыргызстана. Всемирные игры кочевников (ВИК), которые трижды были организованы на территории нашей республики, служат ярким примером превращения культурных ценностей в турпродукт. Следовательно, прилагая усилия для разработки тур продуктов с использованием материальных и нематериальных ценностей кыргызов, предприятия туризма внесут огромный вклад в развитие своей компании на микроуровне, и в продвижение на мировом рынке Кыргызстана на макро уровне.

Обзор литературы.

Термин “анимация” в переводе с латинского означает воодушевление, одухотворение, стимулирование или вовлечение в активность. Оно в контексте туризма отличается от общепринятого понятия (Гречишкина, 2016:17) которое применяется в мультипликации и означает дополнительную услугу (Nazar,2003:42) по организации досуга туристов (Гаранин & Булыгина. 2002:4), которая способствует развитию социальных качеств, приобретению новых знаний, а также благотворно воздействует на психологическое и

физиологическое состояние туриста (Nazar, 1993; Зорин & Квартальнов. 1994)

Анимационные услуги развиваются параллельно с туризмом, который рассматривается в мировом масштабе как самый быстро развивающийся сектор экономики (Yıldız,2011:54). Анимация является важной частью услуг туркомплекса и основной составляющей любого турпродукта, т.к. его положительное влияние на уровень удовлетворенности туристов неоспорима (Гаранин & Булыгина, 2004:127). Анимационные услуги предоставляются предприятиями туризма, а средства размещения возглавляют этот список, отличаясь разнообразием предоставляемых услуг и насыщенностью программ (Nazar, 1999:73). Туристов заинтересовывают и побуждают принять активное участие в анимационных программах не только в гостиницах и ресторанах но и в транспортных средствах во время тур маршрутов, например таких как поезда и круизные лайнеры (Гаранин,1999:50).

Условия рыночных отношений обусловлены жесткой конкуренцией, благодаря которой предприятия обязаны все время совершенствовать свой продукт. В предприятиях туризма анимация, анимационные программы, услуги, мероприятия и анимационные продукты используются в одинаковом значении и воспринимаются как уникальный инструмент по сближению разных культур что непосредственно отражается в воспитании толерантности. Особенно стоит подчеркнуть мероприятия по организации досуга где турист может не только посмотреть но и окунуться в быт, культуру, обычаи и традиции народа. Наглядным примером развития сегмента анимационных услуг является то, что даже такие предприятия как аэропорты, конгресс центры и медицинские учреждения стали внедрять анимационные услуги.

Как отмечает Трубачева, анимационные услуги являются одним из наиболее эффективных инструментов для привлечения гостей в средства размещения, они оказывают положительное влияние на увеличение продаж предприятия (Трубачева, 2005:41).

Классическая анимационная программа обязательно включает в себя спорт, танцы, тематические вечеринки, карнавалы, шоу программы, конкурсы, эстафеты и игры (Гаранин & Булыгина, 2004:408). Кроме этого в программе можно увидеть музыкальные ивенты и тематические мастер классы т.к. она должна быть разнообразной, учитывать многообразие сфер интересов отдыхающих.

Говоря об анимационных услугах важно сказать что в мировой практике существуют брендовые анимационные программы которые рассмотрены в следующих категориях:

Шоу программы: “World Show”, “Arabian Night”, “African Show”, “Chinese Acrobatic”, “Kafe de Latino”, “Allegrya”, “White Party”, “Halloween”, “Kabare Show”, “Best Dance Show”, “Monako’s Circus”, “Frech Masquerade”, “Roman Night”, “Spain Dance Show”, “Turkish Folklor”, “Russian Night”, “Magic Show”, “Indian Dance and Magic” и т.д.

Спортивные мероприятия: футбол, волейбол, пляжный волейбол, водное поло, аэробика, йога, пилатес и т.д.

Социо-культурные мероприятия: показ мод, народные танцы, латинские танцы, творческая мастерская, фестивали, ярмарки, мастер классы и т.д.

ЗОЖ: Курортология (гидротерапия, климатотерапия), яхтинг, массажные салоны, трекинг, заплывы, марафоны по забегу и т.д.

Музыкальы: “Notre Dame de Paris”, “Romeo and Juliet” и т.д.

Известно, что среди туристов пользуются спросом турпакеты включающие посещение определенного мероприятия в той или иной стране: например в Тайланд едут на «фестиваль черепах»; в Германию ради фестиваля пива; во Францию на «карнавал шоколада», «гастро фестиваль» и «фестиваль яблок»; США предлагает посещение праздника холодного и горячего чая; Бразилия манит своим карнавалом; Испания собирает туристов на праздник помидоров; а Италия на праздник апельсинов (Гаранин & Булыгина, 2002:15).

С каждым годом все большую популярность приобретают туристские услуги, предлагающие полное либо частичное погружение в самобытную культуру, где турист знакомится и проживает настоящую жизнь народа. Следовательно, анимационные программы в средствах размещения играют ключевую роль в знакомстве туристов с традициями, обычаями и обрядами народа и могут рассматриваться как важный фактор привлечения гостей в средство размещения.

Для составления грамотной анимационной программы необходимо понимать, что мероприятия классифицируются как дневные/вечерние; возрастные (детские, молодежные, среднего и для людей преклонного возраста), активные/пассивные; развлекательные /познавательные; на открытых площадках/в помещении (Hazar, 1993:35). Важно чередовать активные и пассивные мероприятия, а также учитывать продолжительность анимационной программы, которая зависит от цели и среднего количества дней проживания туристов. Обычно энергозатратные виды анимационных мероприятий (игры, эстафеты, спортивные соревнования) в основном проводятся днем, в то время как развлекательные постановки, шоу программы и дискотеки проводятся в вечернее время (Hazar, 2003:62). Для успешной реализации программы необходимо учитывать ресурсы предприятия и особенности территории; отчеты за предыдущие годы; профиль туристов и прогноз о заполнении гостиницы; национальные и государственные ценности; групповые и индивидуальные особенности гостей; поставленные задачи (например, повышение продаж СПА). Кроме всего вышеперечисленного анимационная программа должна быть интересной, развлекательной, легкой в исполнении для туристов, креативной и полезной, т.к. одной из важных функций анимации является приобретение полезных навыков и положительного опыта.

Стоит помнить, что анимационные услуги являются важным инструментом маркетинга и поэтому перед аниматорами стоит задача постоянного обновления программы с учетом праздников, торжеств, новостей, а также юбилеев проживающих туристов. В курортных зонах анимационная программа обычно разрабатывается на одну или две недели, а в бизнес отелях под определенные группы или на один день. Иногда для туристов предоставляется возможность участия в мероприятиях проводимых за пределами средства размещения, или приглашаются аутсорсинг компании в гостиницу, например такие как цирк акробатов или шоу мотоциклистов. Также стоит отметить, что в некоторых предприятиях практикуются дни или вечера на такие темы как «Дружба народов» и «Интернациональ». В такие дни сами туристы знакомят присутствующих со своими традициями и обычаями, тем самым укрепляя межкультурный диалог.

Важно учитывать то что при реализации анимационных программ многогранность и аутентичность культуры должна быть передана без искажений, т.е. они должны строиться на научно подтвержденной основе и фактах, во избежание переименования и неправильной трактовки. Для этого вначале надо внести ясность данным понятиям.

Народные обычаи, традиции, обряды - это культурное наследие определенного этноса. ‘Традиция’ происходит от латинского Traditio – что означает «передача» или «предание» (Дворецкий, 1986:778), а в словаре иностранных слов «традиция» означает исторически сложившиеся и передаваемые из поколения в поколения обычаи, порядки, правила поведения (Спиркин, 1982:502). ‘Обычай’ - это общепринятый порядок (Ожегов, 1997), традиционно установившиеся правила общественного поведения (Ефремова, 2015), или реализация традиций в повседневной жизни (Мамырова и Рабидинова, 2008). Понятия обряд и ритуал не всегда четко различаются, а подчас и употребляются как синонимы (Триль, 2008), хотя у них имеются некоторые отличия. По мнению Бондырева ‘обряд’ - устное предание народа, не имеющее официального предписания, или действие, строго определенное обычаем, которое сопровождает и оформляет какие либо акты культового

характера. А ‘ритуал’ - это установленный порядок обрядовых действий религиозного характера (Ушакова, 2012), которое в энциклопедическом словаре поясняется как вид обряда и упорядоченная система действий (Большой энциклопедический словарь, 2012).

Итак, «традиция - это законы, устои, правила и знания народа, которые несут с собой только положительный эффект и передаются из поколения в поколение наглядным образом». Другими словами это свод правил и устоев, которые являются положительными для определенного региона или определенной местности. Обряд – это инструкция, т.е. порядок действий традиционного характера, а ритуал - свод правил к действию религиозного плана. Согласно мнению этнографа У.Алимова привычки формируют традицию, традиции же в свою очередь объединяясь, создают традиционную культуру народов или этнических групп, а лучшие ценности традиционной культуры формируют цивилизацию.

Анимационные услуги в Кыргызстане

Анализ рынка анимационных услуг Кыргызстана показал наличие устоявшихся мероприятия которые привлекают как местных так и иностранных туристов: ВИК, Көк бөрү, Ат чабыш, Салбурун; соревнования по тогуз коргоол, таяк тартыш; фестивали «Оймо», «Кийиз дүйнө», «Шырдак», «Айгүл», «Карагат», «Өрүк», «Кымыз», «Ашлям-Фу», «Бешбармак», «Курут»; «Айтыш», «Ыр кесе», «Сармерден», праздник Нооруз и т.д.

В республике наблюдается активный рост рынка организации торжеств и мероприятий где предлагаются услуги аниматоров, тамады, музыкантов, фокусников, танцоров и других шоу. Активно начали работать ассоциации, объединения и онлайн платформы такие как ‘Tamada.kg’, ‘Toy.kg’, ‘Event.kg’.

Ресторанный сектор Кыргызстана тоже не стоит на месте и активно внедряет в перечень своих услуг некоторые элементы культурного наследия. Ярким примером в свое время служил открывшийся ресторан Саябан, где гостей развлекал музыкант, наигрывая мелодии на разнообразных национальных музыкальных инструментах, рассказывал легенды и истории связанные с ними и желающие могли поиграть на них. Во многих банкетных залах гостей развлекают эффектным шоу при выносе в зал главного национального блюда «Бешбармак». В этно-комплексе Супара гостей встречает богатырь и после экскурсии провожает в юрту, где официанты приглашают гостя стать активным участником традиции «омовения рук». Этно комплекс знаменит своими национальными сладостями в новом формате, необычным оформлением блюд и шоу «ташмангал». Кроме этого на территории этно-комплекса есть возможность поиграть в некоторые национальные игры, а во время трапезы настоящий охотник с охотничьими птицами развлекает гостей занимательными рассказами, учит правильно обращаться и фотографирует гостей с птицами в национальной одежде.

Так сложилось, что в средствах размещения анимационные услуги предлагаются крупными предприятиями размещения категории резорт, так как содержание собственного штата аниматоров, закуп оборудования, подготовка декораций и приобретение костюмов требует больших вложений.

По данным Статистического комитета средства размещения категории резорт рассматриваются в рамках “Предприятия туризма и учреждения для отдыха” наряду с частым сектором, домами отдыха, турбазами, гостевыми домами. На территории Кыргызской Республики зарегистрировано 1123 предприятия туризма и учреждения для отдыха которые распределены следующим образом: в Бишкеке 218, в г.Ош 25, в Баткенской области 27, в Джалал-Абадской области 67, в Иссык-Кульской области 544, в Нарынской 129, в Ошской 37, в Таласской 17, в Чуйской 59 (stat.kg).

В данном исследовании приняла участие 7 ВУЗов готовящих специалистов для сектора туризма и гостеприимства, 55 пансионатов и центров отдыха расположенных в

курортных зонах страны с количеством более 200 койкомест. Было выявлено что территория многих бывших советских пансионатов, домов отдыха и турбаз поделена на мелкие частные сектора, где каждый из них ведет независимую деятельность. В исследовании не приняли участие санатории, т.к. они не относятся к предприятиям туризма.

Информация собиралась через изучение социальных страниц, вебсайтов и проводился опрос.

Во время исследования было выявлено что только в двух ВУЗах включен в программу обучения предмет по организации досуга гостей (Анимационные и рекреационные услуги в туризме). Исследования рынка анимационных услуг показало что из пятидесяти пяти (55) предприятий только четырнадцать (14) предлагают своим гостям на постоянной основе услуги детской анимации, которая в основном ограничивается услугами воспитателя и няни. Только в семи из четырнадцати предприятий предлагаются игры и эстафеты на пляже для взрослой категории гостей, все остальные предприятия туризма и отдыха предлагают услуги аниматоров по запросу клиента, либо не предлагают вообще.

Практическая часть данной работы состоит из модели анимационной программы для средств размещения Кыргызстана, которая разработана с учетом отзывов туристов, посетивших нашу страну и пожеланий руководителей средств размещения о минимизации дополнительных финансовых вложений.

Модель анимационной программы отражена в Таблице 1 и рассчитана на 2 недели, где ежедневно туристам предлагается общепринятый перечень утренних физических упражнений и вечерняя дискотека. А за две недели туристы могут принять активное участие в пятидесяти шести (56) мероприятиях, отражающих культуру и быт кыргызов, также дважды в неделю будет проводиться день «Дружбы народов», где зарубежные гости или представители других этнических групп страны знакомят друг друга со своей культурой. Все виды предлагаемых развлечений легко адаптируемы под условия средств размещения, а самое главное то, что более половины всех мероприятий предполагает активное участие гостей.

Как видно из Таблицы 1 ежедневно в 8:00 проводится Йога либо Стречинг, а в 9:30 команда аниматоров собирается для обсуждения планов и распределения обязанностей.

Ежедневно с 11:00 до 11:30 гостям предлагается активная программа, где гостей учат играть в национальные игры или приглашают на соревнования. За две недели гости могут принять участие в национальных играх и соревнованиях, таких как Стрельба из лука, игра в Упай и Ордо с альчиками, ментальная игра Тогуз коргоол, популярная игра Орто топ, Ак терек-Кок терек, Жоолук таштамай, Чака чапмай, Жамбы, Таяк тартыш и Жуушан. Тушоо той подразумевает отражение традиции народа где участники соревнуются в беге.

После обеда гости могут посетить мастер классы, реализуемые в рамках выставок-ярмарок изделий народного прикладного искусства: туш кийиз, шырдак, алакийиз, женская и мужская традиционная одежда; украшения, музыкальные инструменты и т.д. Туристы могут принять активное участие в изготовлении изделий, собрать юрту (uniyurt), узнать особенности головных уборов, а также познакомиться с устным творчеством (легенды, эпосы, истории).

С 16:00 до 17:00 персонал ресторана средства размещения приглашает гостей на мастер классы по изготовлению национальных блюд и напитков, которое плавно переходит в традиционное чаепитие. Гости могут научиться делать каттама, жарить борсоки, приготовить курут, быжы, бешбармак, сладкий талкан, калама, майда манты, куймак, чак-чак, ашлянфу, самсы и куурдак. Из напитков гостям предлагается изготовление и дегустация таких напитков как шербет, максым, чалап, курма чай, ак

сирке, жарма, бозо, айран и несколько видов чая из самовара.

Во время ужина, когда в зале собирается максимальное количество гостей дважды в неделю проводится тематический вечер «Дружба народов» где гости, представители разных этносов и народов, знакомят зрителей со своей культурой и обычаями. После ужина гостей развлекают показом фильмов, традиционными играми, шоу или музыкальными дебатами. Гости могут научиться танцевать Кара жорго, спеть в караоке, посмотреть фильмы, послушать манасчы, насладиться инструментальной музыкой, поиграть в Ак чөлмөк или посмотреть концерт.

Важно понимать что программа пластична и предполагает изменения в зависимости от каких либо праздников как принимающей стороны, так и стран из которых прибыли гости. Для реализации некоторых мероприятий важно привлекать мастеров прикладного искусства, народные таланты и местных умельцев.

Время	Понедельник	Вторник	Среда	Четверг	Пятница	Суббота	Воскресенье
8:00	Йога	Стречинг	Йога	Стречинг	Йога	Стречинг	Йога
9.30- 9.45	Meeting	Meeting	Meeting	Meeting	Meeting	Meeting	Meeting
10.00-10.30	Утренняя разминка	Утренняя разминка	Утренняя разминка	Утренняя разминка	Утренняя разминка	Утренняя разминка	Утренняя разминка
11.00-11.30 (2 недели)	Стрельба из лука	Игра «Упай»	Соревнование «Кол күрөш»	Игра «Ордо»	Игра «Тогуз коргоол»	Игра «Орто топ»	Игра «Ак терек, көк терек»
	Игра «Жушан»	Игра «Ширенке»	Игра «Жоолук таштамай»	Игра «Чака чапмай»	Игра «Жамбы»	Тушоо той	Соревнование «Таяк тартыш»
14.30-15.30 (2 недели) Выставки-ярмарки и мастер классы	Туш кийиз МК «Курак»	Традиционная женская одежда МК «Элечек»	Лошадь крылья человека. МК «Камчы»	Шырдак и Ала кийиз МК «Оймо»	Охота (птицы, тайган) МК «Томого»	Нац украшение МК «Чачпак»	Музыкальные инструменты МК «Чопо чоор»
	Кожаные изделия МК Браслет	Нац мужская одежда МК Калпак	Лекарственные растения МК Төлгө / Тамырчы	Войлок МК Войлочные украшения	Картины МК «Картина из кожи»	Боз үй МК Uni Yurt	Музыкальные инструменты МК «Тай туяк»
16.00-17.00 (2 недели) Полдник своими руками	Мастер класс «Каттама» «Самоор чай»	Мастер класс «Май токоч» «Кымыз»	Мастер класс «Курут» «Шербет»	Мастер класс «Быжы» «Максым»	Мастер класс «Көөлөнгөн талкан» «Чалап»	Мастер класс «Калама» «Курма чай»	Мастер класс «Бешбармак» «Ак сирке»
	Мастер класс «Майда манты» «Жарма»	Мастер класс «Куймак» «Бозо»	Мастер класс «Чак Чак» «Айран»	Мастер класс «Ашлянфу» «Пирожки»	Мастер класс «Самсы» «Эзме курут»	Мастер класс «Боорсок» «Сүт чай»	Мастер класс «Куурдак» «Көк чай»
Ужин			Дружба народов				Дружба народов
21.00-23.30 (2 недели)	Ак чөлмөк	Ыр кесе	Акыйнек айтышуу	Макал-лакап айтышы	Төкмө акын	Күүлөр	Селкиччек
	Санжыра	Концерт	Кара жорго	Караоке	Кинотеатр (д/ф, х/ф)	Вечер нац. мелодий	Мини сцена, эпос «Манас»
00.00-03.00	Дискотека	Дискотека	Дискотека	Дискотека	Дискотека	Дискотека	Дискотека
					Таблица 1. Модель анимационной программы		

Выводы и рекомендации

Классическое понятие об анимационных услугах как о дополнительной затратной услуге стало отходить, уступая место новому понятию как о приносящем доход отделе. Поэтому важно информировать о плюсах анимационных услуг не только отельеров и сотрудников средств размещения, но и другие предприятия туризма. Особо стоит подчеркнуть важную роль анимационных услуг в укреплении дружбы между народами и воспитании толерантности.

Разработанная модель анимационной программы для средств размещения, включает актуальные на данный момент услуги, отражающие культуру и быт кыргызского народа. Учитывая тенденции в предпочтениях туристов, программа составлена с учетом возможности погружения в аутентичную среду. Кыргызстан имеет уникальную возможность приобретения опыта развития сектора анимационных услуг т.к. у кыргызского народа с издревле есть яркие примеры организации досуга гостей, что может трансформироваться в современный формат.

Необходимо подчеркнуть, что многие этно-турпродукты страны стали брендом и привлекают туристов своей аутентичностью, а некоторые элементы традиций и обычаев кыргызов используются в предприятиях размещения в качестве анимационных показов. К сожалению, во время исследования, также выяснилось, что в некоторых случаях показ традиций или обычаев идет в искаженном варианте, причиной которого является отсутствие знаний или необходимых ресурсов. Поэтому организаторам и руководителям анимационных услуг важно помнить, что анимационная программа наряду с развлекательной функцией несет и просветительскую, которая подразумевает грамотную основу и необходимые навыки аниматоров.

Использованные источники:

- Прохоров А. М., (ред) (2004) Большой энциклопедический словарь, Большая Российская энциклопедия, Норинт
- Гаранин Н.И. (1999) Менеджмент туранимации в туркомплексах //Актуальные проблемы туризма. Москва
- Гаранин Н.И., Булыгина И.И. (2002) Менеджмент туристской и гостиничной анимации М.: Российская международная академия туризма
- Гаранин Н.И., Булыгина И.И.,(2004) Менеджмент туристской и гостиничной анимации.М.: Советский спорт.
- Гречишкина Е.А. (2016) Анимационная деятельность в туризме и гостеприимстве, Пинск ПолесГУ
- Дворецкий И.Х. (1986) Латинско-русский словарь,. Москва
- Ефремова, Т. Ф. (2015)., "Самый полный толковый словарь русского языка в 3 томах, Издательство АСТ
- Зорин И., Квартальнов В. (1994) Толковый словарь туристских терминов. Туризм. Туристская индустрия. Туристский бизнес. – Москва-Афины: Infogroup
- Мамырова М.И., Рабидинова А.Д. (2008) Роль традиций и обычаев в воспитании студенческой молодежи, КГТУ им. И.Раззакова. Известия КГТУ им. И.Раззакова №14 , УДК.: 37.035.6
- Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. (1997) Толковый словарь русского языка / Российская академия наук. Институт русского языка имени В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник
- Спиркин, А.Г. (ред) (1982) Словарь иностранных слов. М., Русский язык; Издание 9-е
- Триль Ю. Н. (2008) Ритуал в традиционной культуре, Известия РГПУ им. А. И. Герцена.. №61. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ritual-v-traditsionnoy-kulture> (дата

обращения: 19.09.2023).

- Трубачева Н.В. (2005) Курортная анимация // Курортные ведомости. – №2. – с.41-43
- Ушаков Д.Н. (2014). Толковый словарь, Славянский Дом Книги
- Hazar, Atilla (1993) Konaklama Tesislerinde Animasyon Hizmetlerinin yönetimi. Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı yayını.
- Hazar, Atilla (1999) Turizm İşletmelerinde Animasyon. Ankara: Detay Kitap ve Yayıncılık.
- Hazar, Atilla (2003) Rekreasyon ve Animasyon. Ankara: Detay Kitap ve Yayıncılık.
- Yıldız, Zafer (2011). Turizmin Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi 3(5), 54-71
- <https://www.journalofnomads.com/why-visit-kyrgyzstan/>
- https://24.kg/english/134401_Kyrgyzstan_included_in_30_top_emerging_travel_destinations_for_2020/
- <https://ru.sputnik.kg/society/20181024/1041689494/kyrgyzstan-lonely-planet-reyting-puteshestvie-turisty.html>
- <https://ru.sputnik.kg/society/20180113/1037245076/gosdep-otnes-kyrgyzstan-k-stranam-bezopasnyh-dlya-turistov-iz-ssha.html>
- <https://passionpassport.com/top-travel-destinations-2018/>
- <https://ru.sputnik.kg/society/20180724/1040319497/bishkek-turizm-goroda-statistika.html>
- <https://www.forbes.com/sites/ranagood/2019/02/27/5-best-countries-to-explore-on-horseback/#1f01fd970f19>
- https://www.theguardian.com/travel/ng-interactive/2019/jan/05/where-to-go-on-holiday-in-2019-the-hotlist?CMP=Share_iOSApp_Other#Asia
- <https://www.theguardian.com/travel/2021/jan/03/my-travel-dream-for-2021-top-12-readers-tips>
- <http://stat.kg/kg/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/>

GELENEKSEL SPORLARDA KIRGIZLARIN YERİ: TÜRK DÜNYASI İÇİNDE

M. Türkmen* D. Hristoforova Maydon**

*Prof. Dr., Giresun University – Sports Science Faculty, Giresun/Türkiye
dr.turkmenmehmet@gmail.com

**MSc, is a PhD tourism management candidate and a dedicated research assistant at Eastern
Mediterranean University denitsa.maydon@emu.edu.tr

Özet

Bu çalışmada amaç: Kırgız geleneksel spor oyunlarının dünyadaki yerini belirlemek, başta binicilik olmak üzere Kırgız kültürüne bu oyun ve sporları hazırlayan faktörleri açıklayabilmektir. Bu faktörler ışığında oyun ve sporların Kırgızlarda niçin kendisi kaldığı sorusuna yanıt bulmaktır. Ve dünya geleneksel spor oyunları içerisinde Kırgızların yerini gösterebilmektir. Yöntem: bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma ve karşılaştırmalı teknikleri uygulanmıştır. Problem: Bilindiği gibi günümüz dünyasında küreselleşme anaforu tazyikleriyle birlikte her gün milli kültür unsurlarından bir halka kopup gitmektedir. Bundan kendisine düşen payı, milli kültür ürünleri olan geleneksel spor oyunları da fazlasıyla almaktadır. Sonuç: Geçmişten günümüze eski Türk bozkır kültürünün oluştuğu ve geliştiği coğrafyalarda yaşayan, göçeri ve yerleşim yerlerini, iktisadi ve sosyal hayat sahalarını buna göre tayin eden Kırgızlar; aynı zamanda Türk ulusunun kadim karakteristik özelliklerini muhafaza edebilen kavim durumundadırlar. Bunların yanı sıra söz konusu sporların kökenine inmede, teorik ve pratik açıdan incelenmesinde, unutulmuş ve unutulmaya yüz tutmuşları gün ışığına çıkarmada, bilinmeyen yönleri ve orijinal adlarıyla doğru yansıtma da Kırgızlar; Türk halkları içerisinde en potansiyel bilgi ve birikimlere sahip oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgızlar, göçebe, kültür, geleneksel oyun -spor

The Place of Kyrgyzs in World Traditional Sports Games

Abstract

The purpose of this study; To determine the place of Kyrgyz traditional sports games in the world, to explain the factors that prepare these games and sports to the Kyrgyz culture, especially horse riding. In the light of these factors, it is to find an answer to the question of why games and sports remain in the Kyrgyz people. And to show the place of the Kyrgyz in the world traditional sports games. Methodology: from among qualitative research methods, descriptive and comparative research techniques were implemented in this study. Problem: As it is known, in today's world, with the pressures of the globalization eddy, a people is breaking away from the national cultural elements every day. Traditional sports games, which are national cultural products, also take their share from this. Conclusion: The Kyrgyz, who have lived in the geographies where the old Turkish steppe culture has formed and developed from past to present, and who have determined their nomads and settlements, their economic and social life areas accordingly; At the same time, they are a tribe that can preserve the ancient characteristics of the Turkish nation. In addition to these, the Kyrgyz are also able to go down to the origins of the sports in question, to examine them from a theoretical and practical point of view, to bring the forgotten and forgotten ones to light, to reflect the unknown aspects and their original names; They have the most potential knowledge and experience among Turkish peoples.

Keywords: Kyrgyz, nomads, culture, traditional games – sports

Giriş

Çin verilerine göre 'Kırgız' ismine ilk olarak M.Ö. III. Asırda rastlanır. Bu tarihlerde Tien-Shan / Tanrı-Dağları'nın orta bölgelerinde yaşayan Kırgızlar'ın bir de 'Ki-Ku / Kie-Ku' adında devletleri vardır (Abramzon, 1990: 23; Saray, 1996: 198). M.Ö. II. Asrın ortalarında Güney Sibirya ve Yenisey bölgelerinde, yani kuzeye göçen Kırgızlar, VI. Asra kadar Hunlara, bu asırdan itibaren de Göktürlere bağlı olarak yaşamışlardır (Nusupov, 1993: 56; Hayıt, 1975: 30). 840 yılında Uygur devletini yıkarak kendi devletlerini kurmuşlar ki; bu IX asır, Kırgızların en parlak devridir (Sokol, 1954: 142). 920 yılında Moğol ve diğer Türkler halkları gibi büyük Çin istilasından dolayı bu coğrafyadan dağılmışlardır. Çoğunluğu bugünkü Kırgızistan sınırlarına gelmiş ve o tarihten günümüze bu coğrafya da bulunmaktadır (Nusupov, 1993: 55).

X. Asra kadar Kök-Türkler gibi Türkçe konuşan ve yazan Kırgızların eski vatanları olan Güney Sibirya ve Yenisey bölgesi, siyasi ve medeni tarih açısından olduğu kadar, Türk atlı ve binicilik kültürü açısından en önemli tarihi bakıyelerin bulunduğu yerlerdir. Kırgızistan'ın şimdiki coğrafyası benzer tarihi öneme sahip görünmekle (Ögel, 1988: 122) birlikte Isık Göl ve özellikle Tanrı dağları, doğu ve kuzey ile batı Türklüğünün asırlardır yayla kaynaşma ve buluşma yeri (Barsenov, 1950: 80), dini ve sosyal merasimler ile bunların ayrılmaz bir parçası olan oyun

yada sporların topluca icra edildiği mekanlar olmuştur (Taşağıl, 1996: 59).

Dolayısıyla Türk dünyasıyla her türlü müşterek mirasa sahip Kırgızların eski coğrafyalarında, orijinal bozkır Türk kültürü ve bu kültürün oluşmasında baş aksiyon olan ve de bu kültüre adını verdiren at (Grodekov, 1889: 205) ile çok sayıda binicilik sporları ortaya çıkarmışlardır. Konar göçer hayat tarzına uyumlu, bu asker halkların milli iradelerine ve ortak karakteristik özelliklerine, iktisadi hayatları ile coğrafi ve iklim şartlarına uygun olarak ortaya çıkan bu sporlar, Kırgızların şimdiki coğrafyalarında Türk dünyasıyla ortak birçok uygulama alanı bulabilmiştir (Anarkulov, 1991: 3).

Bu bağlamda sergilenen ve gelişen söz konusu sporlar, XIX. Asrın sonları ve XX. Asrın başlarına kadar kendisi kalma başarısını da gösterebilmiştir. Çünkü söz konusu coğrafya bu sporların doğasını korumada en büyük etkidir (Sımakov, 1980: 8). Ancak, bu tarihlerde büyük sosyal ve siyasi çalkantılara maruz kalan, yeniden bir siyasi ve idari yapılanma altına giren Kırgızlar; maddi ve manevi kültür öğelerinden birçoğunu terk etmişler veya etmek zorunda kalmışlardır (Anarkulov, 1991: 7). Aynı zamanda motorlu araçlar ile ateşli silahların devreye girmesi ve atın tarihi rolünü yitirmesiyle birlikte, geleneksel binicilik sporlarının bünyesinde bulundurduğu çok yönlü fonksiyonlarından bazıları, hatta birçoğu kendi önemlerini yitirmiştir (Hayıt, 1975: 251). Bu tür sebeplerden dolayı çok sayıdaki sporlardan bazıları yapılmayarak unutulmuş, birçoğu utulmaya yüz tutmuş, bazıları ise zorda olsa varlığını halk arasında bugünlere getirebilmiştir. Kendisini yenileyen 10 adet Kırgız sporu ise; resmi yönetmelikler çerçevesine alınarak popülerliğini günümüze kadar sürdürebilmektedir (Bektenov & Musin, 1978: 134).

Bulgular ve Tartışma

Kırgızları Geleneksel Spor Oyunlarına Hazırlayan Faktörler:

Bu çalışmada, başta binicilik olmak üzere Kırgız spor oyunları kültürünü hazırlayan faktörleri belirlemek, bu faktörler ışığında geleneksel spor oyunların Kırgızlarda niçin kendisi kaldığı sorusuna yanıt bulmak, Türk halkları ve dünya geleneksel sporları içerisinde Kırgızların yerini gösterebilmek amaçlanmıştır. Çin verileri ve devrim öncesi ile sonrası Rusya'da yapılan araştırmalara göre Kırgızlar, diğer göçebe Türk kabileleri gibi ömürlerini at üstünde geçiren, en iyi atlar yetiştiren, sağlam ve dayanıklı bünyeleri olan, iyi avlanan ve savaşan bir toplumdur. Eski Türklerin karakteristik özelliklerini üzerlerinde taşıyan ve bunu korumayı bir gaye edinen, asker ve binici bir kavimdirler (Abramzon, 1960: 24; Gradekov, 1899: 79). Türk halkları kadimden beri Güney Sibirya ve Orta Asya'da ferdiyetçi temayüle dayalı boylar halinde yaşamışlardır. Bu yaşayış biçimi kabilecilik şuurunu Ulus bilincinin önüne çıkarmıştır. Sosyal ve siyasi yapı ve de yaşayışları buna göre tayin edilmiştir. Zaman zaman bu durum sosyal bütünleşmenin bozulmasına ve sosyal tabakalamalara neden olmuş, bundan menfi payını geleneksel spor oyunlarda almıştır.

Kaynağını aynı kültürden alan, fikri ve şekli yönleri aynı olan, aynı milli niteliklere göre sergilenen ve aynı milli haz alınan geleneksel oyunlarda bugün bir anlam boşalması yaşanmıştır. Orta Asya halklarından her biri bu oyunlar bizim oyunumuz, bize aittir vb. Kabilecilik anlayışı sergilenmektedirler. Eğer oyunlar bir Türk boyunda kendisi kalmış ve popülaritesini devam ediyor ise, diğer Türk boyu aynı oyuna suni değişiklikler yaparak orijin formatından uzaklaşmaktadır.

Kırgızların eski vatanları olan Güney Sibirya ve Yenisey bölgesi, siyasi ve medeni tarih açısından olduğu kadar Türk oyun ve spor kültürü açısından en önemli arkeolojik ve tarihi bakıyelerin bulunduğu yerlerdir. 'Moğolistan'ın güçlü aslanları' denilen Kırgızlar göçeri ve yerleşimlerini, iktisadi ve sosyal hayat sahalarını buna göre tayin etmişlerdir (Arat, 1977: 251).

Eski Türk yazıtlarına göre (Suci, 9. Yüzyıl ortaları): 'Kırgızların gün doğusundan- gün batısına ünleri varan (Boylu Kutlug Yargan), ağılları ile dağ ve vadilerinde sayısız at sürülerinin

olduğu’ belirtilir (Orkun, 1987: 156). Kırgızların şimdiki coğrafyaları benzeri tarihi öneme haiz görünmekle birlikte Isık Göl ve özellikle Tanrı Dağları, doğu Türklüğü ile batı Türklüğünün asırlardır yayla kaynaşma yeri dini ve sosyal merasimler ile bunların bir parçası olan oyun ya da eğlencelerin topluca icra edildiği mekânlar olmuştur (Taşağıl, 1996: 59). Çok fazla etnografik malzeme ve asırlardır süre gelen çok geniş sözlü edebiyatları oyun ve spor motifleriyle doludur.

Kırgızların iktisadi hayatları nerdeyse ikinci dünya savaşına kadar hayvancılığa bağlıydı ve her zaman ihtiyacın çok üstünde atlar yetiştirmişler, bu alışkanlıkları bugünde görülebilmektedir. Kırgızların bütün bu arkeolojik, siyasi, etnografi, iktisadi, edebi ve tarihi verilerin geleneksel binicilik sporları için büyük bir potansiyel olduğunun açıkça göstergesidir. Bugünkü coğrafi ve iklim şartları ise söz konusu sporların doğasını korumada etkindir. Bu durum özellikle XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında konuyla ilgisi olan ya da olmayan antropolog, arkeolog vb araştırmacı ya da gezginlerin hep ilgisini çekmiştir.

Durumu değerlendiren Kırgız ve birçok yazar XX. Yüzyılın başlarından itibaren konuyla ilgili çok sayıda kitap ve makale yazmışlardır. Bu yazılar, o coğrafyanın aynı kaderi, aynı tarihi ve aynı kültürü paylaşan diğer Türk halklarının milli kimliğini korumaları içinde ışık tutmuştur. Kırgız adıyla geçen bu verilerin bir kısmı Kazaklara ait olabilir. Fakat İXX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarına kadar Kazaklara da *Kırgız*, Kırgızlara ’da *Kara-kırgız* denildiği görülmektedir (Barthold, 1943: 17).

Kırgız yazarlar bu spor ya da oyunları; ‘çok asırlık kültür ve medeniyetlerini koruyup gelen milli hazineleri’ olarak değerlendirirler, aynı zamanda ‘halkın maddi ve manevi değerlerinin bütün sektörü’ olarak görürler (Toktorbaev, 1991: 3). Bir başka Kırgız yazar; ‘Halkın isteği, dileği, umudu, sevinci, tasası, kahramanlığı, hürriyete ve eşitliğe, adalete ve hakikate doğru atılmalı, mücadelesi ve her türlü karakteristik özellikleri bu oyunlara yansımış’ deyip, söz konusu sporların muhteşemliğini oluşturduğunu ve ‘Halkın terbiyevi güzel örnekleri, derin felsefi görüşleri oyunlarda görülebiliyor’ olduğunu bildirmektedir. (Anarkulov, 1991: 3) Günümüzde Kırgızistan’ın artık ‘Göçmen Oyunları’ gibi 80 (2018) ülkenin katılabildiği büyük organizasyonlara ortak olacak ‘Milli Sporlar Müdürlüğü’ bulunmaktadır (Türkmen & Ziyagil, 2020: 41). Bütün bunlar, söz konusu spor ya da oyunların ‘kendisi kalma başarısını’ olumlu yönde etkilemiştir. Kırgızların ‘Geçmişini olmayanın gelecek kaderi yoktur’ özdeyişinden hareketle geleneksel sporlara hem pratikte hem de teoride sahip çıkabilmişlerdir (Rojdestvenskiy, 1928: 4).

Eskiden beri Türk bozkır kültürünün oluştuğu ve geliştiği coğrafyalarda yaşayan, göçeri ve yerleşim yerlerini, iktisadi ve sosyal hayat sahalarını buna göre tayin eden Kırgızlar, aynı zamanda Türk ulusunun karakteristik özelliklerini de en fazla muhafaza eden Türk halkı durumundadırlar. Bunların yanı sıra Geleneksel oyun ve sporların kökenine inmede, teorik ve pratik açıdan incelenmesinde, unutulmuş ve unutulmaya yüz tutmuşları gün ışığına çıkarmada, bilinmeyen yönleri ve orijinal adlarıyla doğru yansıtma da Kırgızlar, Türk halkları içerisinde en potansiyel bilgi ve birikimlere sahiptirler. Diğer bir deyişle Kırgızistan, geleneksel oyunların kökenine inmede, kaynağını kendi yerinde ve kedi karakterinde incelemede, pratik ve teorik bağlamda en potansiyel Türk coğrafyasıdır (Türkmen & Arstanbekov, 2020: 92).

Son 8-10 yıldır Kırgızların başını çektiği bazı teşkilatlanma ve organizasyonlarla bu geleneksel mirasın âtil halden aktif hale gelmesinde bi-hayli mesafe kat edilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu mesafenin alınmasında ve oyunların milli niteliklerini korumasında, Türk halkları içerisinde en büyük paya Kırgızlar sahiptir. Yine bu konuda hem teorik hemde pratik bağlamda en potansiyel olarak kalan Türk halkı Kırgızlardır. Bu bağlamda Kırgızlar, Türk halkları kültürünün koruyucusu ve taşıyıcısı görevini üstlenmişlerdir. Çünkü ünlü sosyolog T. Adono; ‘Bir Toplumun kültürünü özetlemenin en mükemmel aracı spordur’ (1982: 52) demektedir. Aynı şekilde oyun ise, kültürel aktarımın en önemli vasıtasıdır.

Sonuç

Türk Bozkır kültürünün oluştuğu ve geliştiği bölgelerde eskiden beri yaşayan Kırgızlar, tarihi, coğrafi, ekonomik ve siyasi nedenlerle başta atlı oyunlar olmak üzere geleneksel sporlarının en yoğun muhafaza edildiği bölge ve soy durumundadırlar. Sovyet ideolojisi, bu sporların milli yönlerine zamanla tahammülsüzlük göstermiş olsa da oyunların kendisi kalmasını olumsuz yönde pek etkili olamamıştır. Kırgızistan ve Güney Sibirya Türk soyları dışında, Türkiye dâhil tüm Türk halkları küreselleşmeden daha çok etkilenmişlerdir. Gerek pratikte gerekse teoride Türk halklarının Kırgızistan potansiyelinin çok gerisinde olduklarını çeşitli araştırmalardan anlaşılmaktadır (Türkmen & Ziyagil, 2020: 42).

Asırlardır doğu ile batı Türklüğünün buluşma ve kaynaşma yeri olmuş Issık-köl, Üç defadır tarihi misyonuna uygun olarak ‘Göçmen Oyunları’na ev sahipliği yapmıştır. Türk dünyasının Kırgızistan’da buluşması ve Issık-köl’de geleneksel oyunların icra edilmesi son derece isabetlidir. Hala bu çabaların Türk halklarının geleneksel oyunlarını dünyada hak ettiği yere getirmekte yeterli değildir. Sadece Kırgızlar ve onların bu konudaki teşkilatları, Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu ve Etnospor Konfederasyonu’nun çabaları çok önemlidir.

Kırgızistan ve Kazakistan homojen bir genel kültüre sahip oldukları gibi, aynı kültürden kanyasını alan geleneksel spor oyunlarında da çok sınırlı lehçe farklılığının dışında yine aynı maziye kaynaklanan, homojen bir spor kültürlerine sahiptirler. Özbekistan ile Türkmenistan arasında da bu durum farklı değildir. Başta Kök-börü oyunu ve zekâ oyunları da denilen ‘strateji’ oyunlarında da birbirileri ile mücadeleleri soğuk savaş döneminden hiçte farklı değildir. Yabancıların da köruklemesiyle asırlardır ferdiyetçi temayüle dayalı boylar halinde yaşayıp, kabilecilik bilincini millet şuurunun önüne çıkartma alışkanlığından başta Orta Asya olmak üzere tüm Türk halkları kurtulmalıdır. Kırgızlar ve tüm Türkistan halkları söz konusu geleneksel spor oyunlarını ‘bu oyunun aslı bize ait’, bizimki sizinkinden daha iyi formatlanmış’ vs. Bunları övünülen değerler manzumesi olarak değil, yaşanan ve yaşatılabilen değerler demeti halinde görmelerini öneririz.

Kaynaklar

- Abdikalıkov, A. (1968). Yeniseyskiye kirgizi v. XVII veka, ilim yay. CC P Kırgızistan ilimler akademisi umumi Türkoloji ve Dunganoloji bölümü, Frunze: Nauk.
- Abramzon, S. M. (1990). Tvorçestvo Kirgizskogo naroda, Sov. Etnografiya. T (c.) .3, Moskova: Nauka.
- Abramzon, S.M. (1949). Rojdeniye i detstva kirgizskogo rebenka (iz abıçayev i obryadov Tyan-Şans -kirgizov), t. XII, St. Petersburg: MAE AN. SSSR.
- Abramzon, S.M. (1960).”Svadepniye e obiçai kirgizov pamira”, Trudi in-ta istorii, Arheol. İ etnogr, Duşanbe: AN Tadj.SSR
- Adorno, Theodor (1982). Prisms. Cambridge & Massachusetts: MIT Press
- Anarkulov, H. F. (1991). Kırgızdın El Oyundarı. Bişkek: Nauk.
- Arat, R. Rahmeti (1977), “Kırgızistan”, mad. İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Barthold, V. V. (1996) Selected Works on the History of Kyrgyz and Kyrgyzstan. Bishkek, Nauk.
- Barthold, V.V; (1943). Kirgizi, Frunze: İlim.
- Basenov, T.K. (1950). O soorujeni i Taş-akır, Nr: 80, Almaati: İzv. AN, Kaz. SSR.
- Bektenov, Ziyas & Musinim, Yunus (1978). Kırgızdın Eldik Oyundan, Frunze: Mektep 1978.
- Gradekov, N.İ (1899). Kirgizi i Karakirgizi Sırdaryinskoy oblasti, C (+) 1, Taşkent: Yuridiçeskiy bit.
- Hayıt. Baymirza (1975). Türkistan Rusya ve Çin Arasında, Almandan (Çev. Abdülkadir Sadak) İstanbul: Otağ Yayınları 1975.

- Nusupov, Ç (Ch). (1993) ‘Tarihten Dersler’, (Çev. H. Karabaş): Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, Cilt: I, Sayı: 4, Eylül, 1993, 53-56 ss.
- Orkun, Hüseyin Namık (1987). Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1988). İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi. Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Rojdestvenskiy, P. A. (1928/2021). Kırgizskiye natsionalniye sport igri [Kırgızların Milli Spor ve Oyunları] Rusça’dan (Çev. Mehmet Türkmen), Ankara: Gazi Kitabevi,
- Saray, Mehmet (1996). Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara: AKDTYK.- TTK Yayınları
- Simakov, G. N. (1980). Obshhestvennye funkcii kirgizskih narodnyh razvlechenij v konce XIX v. – nachale XX v. Leningrad: Nauk.
- Sokol, Edward Dennis (1954). The revolt of 1916 In Russia n central Asia, Baltimore: The Hopkins Press.
- Taşagıl, Ahmet (1996). ”Issık Göl”, Tarih ve Medeniyet, Sayı:28 Haziran 1996.
- Toktorbayev, S. (1991). Öspürümdör Oyundarı, Bişkek: Kırgız Cobet Baskısı.
- Türkmen, M. & Arstanbekov, S. (2020). “Kazakh Traditional Wrestling with its Formation and Transformation Aspects: Kyres (Küres)” European Journal of Physical Education and Sport Science, ISSN: 2501-1235, 6-(8): 91-103.
- Türkmen, M. & Ziyagil M.A. (2020). “Kırgızistan ve Türkiye’de Geleneksel Atlı Sporlarına Yönelik Bilgi Kaynağı, Tutum, Katılım ve Tercihlerin Karşılaştırılması”, 9th International Turkish Folks Traditional Sports Games Symposium, 29-30 November, Bishkek/ Kyrgyzstan, 2020, 39-51 pp.

КЫРГЫЗСКИЕ КОННЫЕ ИГРЫ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В КИНО

Молдалиев Э. К.*

*Магистр ФК и С. Кыргызская Академия Физической Культуры и Спорта, bekbars@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются кыргызские конные игры, отраженные в киноискусстве.

Ключевые слова: кыргызские конные игры, виды конных игр, кино

Кино тасмада көрсөтүлгөн кыргыз ат оюндары

Аннотация. Макалада кино тасмада корсотулгон кыргыз ат оюндары каралыпатат.

Негизи создор: кыргыз ат оюндары, кино тасма

Kırgız At Oyunlarının Sinemaya Yansımaları

Özet: Makalede sinemaya yansıyan at oyunları incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Kırgız at oyunları, at oyunları türleri, sinema

Kyrgyz Horse Games and Their Reflection in Cinema

Annotation. The article examines horse games reflected in cinematography

Keywords: Kyrgyz horse games, types of horse games, cinema

Введение. Кыргызские национальные конные игры отражают историю кыргызского народа, его культуру, традиции, обычаи, внутренний мир и душу кочевника - кыргыза. Диапазон конных игр чрезвычайно широк и многообразен, имеет неповторимую форму, правила соответствующие историческим, национальным, духовным традициям, особенностям жизни и быта кыргызов. Условия кочевой жизни в горных условиях способствовали развитию и совершенствованию скотоводческой хозяйственной деятельности, особенно коневодства. Конь был средством передвижения, оружием защиты и нападения, лучшей пищей, показателем богатства и престижности. Конь для кыргыза – это над материальное, метафизическое животное и способ выразить себя через конные состязания. Конь для кыргыза был всегда чем-то неизменно большим, это была часть его жизненной философии и мироощущения кочевника, а поведение коня – ответом на многие сложные человеческие вопросы бытия. Конные игры кыргызов получили яркое отражение в эпосе «Манас», а также в творчестве народного писателя Кыргызстана – Чынгыза Айтматова в повести «Прощай Гульсары!». С обретением независимости Кыргызской Республики кыргызские конные игры вышли на международную арену. Об этом свидетельствуют «Всемирные игры кочевников», яркое выступление кыргызских конников на международном фестивале «Camel fest» в Саудовской Аравии и других международных соревнований. На основе Закона Кыргызской Республики «О национальных видах спорта» от 21 апреля 2003г. №84 (в редакции Законов Кыргызской Республики и 18 мая 2011 г. №25). Где отраженно, что, являясь неотъемлемой частью истории и культуры кыргызского народа, национальные виды спорта наряду с народными играми представителей других народов, проживающих в Кыргызской Республике, На основе Закона Кыргызской Республики «О национальных видах спорта» от 21 апреля 2003г. №84 (в редакции Законов Кыргызской Республики и 18 мая 2011 г. №25). Где отраженно, что, являясь неотъемлемой частью истории и культуры кыргызского народа, национальные виды спорта наряду с народными играми представителей других народов, проживающих в Кыргызской Республике, способствуют гармоничному и физическому развитию личности и здоровому образу жизни. Настоящий Закон определяет правовые основы функционирования и развития национальных видов спорта в Кыргызской Республике. В статье 4 «Национальные виды спорта» отраженно, что к национальным видам спорта из кыргызских национальных конных видов спорта относятся «Ат чабыш», «Жорго салыш», «Кок бору» и «Кыз куумай», «Оодарыш», «Тыйын энмей». Исследование кыргызских национальных конных игр, истории, современного состояния, перспективы развития имеет большое значение в реализации

государственной политики и закона о национальных видах спорта. Без исторического углубленного всестороннего изучения и научного обобщения истории прошлого и анализа современного состояния кыргызских национальных конных игр невозможно его дальнейшее развитие и совершенствование.

Актуальность темы. Актуальность и новизна темы состоит в том, что исследование истории, развития и современного состояния кыргызских национальных конных игр имеет большое политико-экономическое и научно-практическое значение на современном этапе исторического развития Кыргызской Республики и в связи с образованием новых независимых государств на территории Центральной Азии. Практическая значимость и ценность работы в том, что накопление исторической информации об истории зарождения, развития, совершенствования различных национальных конных состязаний может послужить для лучшей организации конного спорта. Причем оценка современного состояния и перспектив выхода на международную арену, также имеет большое значение. На современном этапе развития киноискусства, телевидения и современных нано-технологий, которые являются средством популяризации и пропаганды идеологии, образа жизни, спорта и других ценностей, проблема представленного данного исследования определена как тема: «Кыргызские конные игры и их отражение в кино».

Цель, задачи, методы и организация исследования

Цель исследования. Изучение истории и современного состояния кыргызских конных игр и их отражение в кино. Объектом исследования являются кыргызские конные игры. Предметом исследования является отражение кыргызских конных игр в кино, выявление путей для их совершенствования и популяризации в мире.

Для реализации поставленной цели исследования поставлены следующие задачи: 1. Изучить и показать историю известных в настоящее время конных игр, их историческую и научно-практическую ценность в древности и в современное время. 2. Показать их отражение в кино.

Методы и организация исследования.

1. Изучение литературных источников.
2. Изучение «Закона о национальных видах спорта» Кыргызской Республики, постановлений, положений и протоколов соревнований по конным играм.
3. Просмотр, анализ кинофильмов, где отражены кыргызские конные игры и обобщение этих данных.
4. Использование опыта теоретических и практических учебно-тренировочных занятий с каскадерами-конниками, студентами специализации «конные игры» КГАФК и С им. Т. Турусбекова при проведении шоу представлений, киносъемок и конных игр.
5. Беседы и опрос знатоков конных игр, сынчы, саяпкеров, жылкычы, чабадесов, улакчы, конных каскадеров, сценаристов, режиссеров и операторов кино

Результаты исследования. В современных условиях кыргызские народные конные состязания играют большую роль в воспитании подрастающего поколения, воспитывают патриотизм, мужество, силу и выносливость. Они являются важным фактором оздоровления народа, возрождению обычаев и традиций, кодекса чести джигита («джигитчилик»), воинских традиций, боевого духа кыргызских воинов, завещанных нам Великим Манасом. Сила народа не в его многочисленности, а в его боевом духе. На современном этапе состязания по киргизским национальным конным играм проходят как по древним традиционным народным, так и по современным спортивным правилам, которые отвечают требованиям современного спорта. Что показывает ценность конных

игр кыргызов, связь времен и поколений. Использование богатейшего опыта проведения конных состязаний кыргызов и включение их в программу современных международных состязаний как Азиатские Олимпийские и Всемирные игры кочевников что обогатит и пополнит спортивное Международное Олимпийское движение новыми конными видами спорта и послужит интеграции народов Евразии и Мира и роль киноискусства в этом велика, для популяризации развития и совершенствования кыргызских конных игр в Мира. Культура кочевников - номадов, основанная на кочевом образе жизни тесно взаимосвязана с конем. В ходе развития номадов-кочевников сформировались и конные игры номадов, развивающие ловкость, быстроту, силу и выносливость при езде верхом на коне. Многие конные игры уходя с корнями в далекое прошлое, когда их суть была в подготовке хозяйственной деятельности (животноводство-коневодство). Многие конные игры имели военно-прикладное значение, такие, как аламан байге (скачки на длинные дистанции), жамбы атмай (стрельба из лука верхом на коне), тыйын энмей (поднятие монеты на скаку), эр сайыш (бой на пиках верхом на коне), оодарыш-аударыспак (борьба верхом на коне), эр чабыш – бой на плетках- камчи верхом на коне, особое место в подготовке конных воинов- кавалерии занимала командная конная игра улак тартыш-борьба за тушу козла (древнее название кок бору – кок пар «серый волк»). Многие традиционные виды конных игр номадов сохранили свою популярность и культивируются в современное время- это такие виды как: байга-атчабыш (скачки), тыйын энмей-кумис алу (поднятие монеты на скаку), оодарыш-аударыспак (борьба верхом на коне), кок бору-кок пар (борьба за тушу козла), кыз жарыш- кыз жарыс (скачки девушек верхом на коне), жамбы атмай (стрельба из лука на скаку), ат устундо жигит онору (джигитовка). Конные игры широко отражены в кино. «Ат чабыш- скачки» представлены в кинофильме «Алые маки Иссык-Куля» Кыргызфильм, «Каныбек» Кыргызфильм, «Бег иноходца» Ленфильм, «Кыз куумай» - к\ф «Джамиля» Кыргызфильм, «Кок бору»- к\ф «Кожожаш» Кыргызфильм, «Жамбы атмай», «Тыйын энмей», «Эр сайыш» - к\ф «Кожожаш», «Оодарыш» - к\ф «Первый учитель» Кыргызфильм, «Алые маки Иссык-Куля», «Эр сайыш» -к\ф «Кыз Жибек» Казахфильм, «Кок бору –перевод с кыргызского серый волк», «Боз каши- перевод с фарси серый волк» - это командная конноспортивная игра, где хорошо показана организация и проведение игры по древним традиционным народным правилам в голливудских кинопроектах «Всадник» и «Рэмбо-3». Во всех этих кинофильмах показаны проведение конных игр по народным традиционным правилам.

Выводы и практические рекомендации

1. Конные игры кыргызов сопровождают кыргызский народ с древних времен до современности. Неразрывно связаны с его образом жизни. Обычаями, традициями и хозяйственной деятельностью.
2. В современных условиях конные игры играют большую роль в воспитании подрастающего поколения, воспитывают патриотизм, мужество, силу и выносливость. Они являются важным фактором оздоровления народа, возрождения обычаев, традиций и развитию кыргызского языка, а также средством интеграции народов Евразии и Мира. Для популяризации и пропаганды конных игр кыргызов необходимо снимать учебные, научно-популярные и художественные кинофильмы.
3. Отражать в кино современное состояние кыргызских конных игр, организацию и правила проведения соревнований по современным спортивным правилам.

Литература:

Рождественский А.П. «Киргизский национальный спорт и игры». КирОбком ВЛКСМ. Фрунзе. 1928г.стр.33

- Омурзаков Д.О. «Киргизские национальные виды спорта и народные игры». «Киргиз Госиздат». Фрунзе. 1958г.стр 22
- Бектенов З., Мусин Ю. 2Кыргыз элдик оюндары». Фрунзе. «Кыргызстан» 1978г.
- Мусаев С. Эпос «Манас» Фрунзе 1979г. Стр 205
- Омурзаков Д.О. Саралаев М.К. «Киргизские национальные виды спорта и народные игры». Фрунзе. 1981г.
- «Манас» Кыргызский героический эпос. Москва. Главная редакция восточной литературы. 1984г.
- Симаков Г.Н «Общественные функции киргизских народных развлечений в конце XIX начале XX веков. Ленинград 1984г.
- Игорь Бобылев. «Конные игры». Ташкент: «Мехнат» 1989 г
- Девид Морел. «Рэмбо». Москва. 1992г.
- Саралаев М.К., Букуев М.Щ., Мамбеталиев С. «Манастан калган оюндар». Бишкек 1995г. Стр.126
- Молдалиев Э.К. «Трудовое воспитание и профессиональная ориентация в процессе занятий народными играми кыргызов» Бишкек. 1999г.
- Молдалиев Э.К. «Пути совершенствования командной конноспортивной игры народов Центральной Азии – «Кок бору». Материалы Международного научного Конгресса, посвященного III Центральнo – Азиатским играм». «Спорт и здоровье человека. Бишкек. 2000г.
- Молдалиев Э.К. «Современное состояние и перспективы развития национальной физической культуры». «Кыргызские национальные конные игры». Материалы научно-практической конференции. Бишкек 2005г.
- Молдалиев Э.К. Саралаев М.К. «Конные игры и состязания». Учебник. Бишкек 2008г. Стр. 586-611.
- Молдалиев Э.К. «Национальные конноспортивные виды состязаний номадов – как средство интеграции народов Евразии». 2-я Международная научно-практическая конференция «Теория и практика физической культуры и спорта». Алматы. 2008г. Стр.246-248.
- Молдалиев Э.К. «Организация и правила проведения соревнований кыргызских конных видов спорта по народным традиционным и современным спортивным правилам». «Развитие спорта высших спортивных достижений и массового спорта в новых условиях стран ШОС и СНГ к 20-летию СНГ». Вестник ФК и С. №2-№4, стр.283-286. 2011г.
- Маманов Р., Иманалиев К., Исаев К. Эргешева А., Дуйшекеев Т. «Скакуны горного Кыргызстана». Бишкек 2014г.

Фильмография, использованная в работе:

1. «Кожожаш», «Кыргызфильм»
2. «Красное яблоко», «Кыргызфильм»
3. «Джамиля», «Кыргызфильм»
4. «Первый учитель», «Кыргызфильм»
5. «Алые маки Иссык-Куля», «Кыргызфильм»
6. «Каныбек», «Кыргызфильм»
7. «Кыз Жибек», «Каззахфильм»
8. «Всадник», Голливуд
9. «Рэмбо-3», Голливуд
10. «Кок бору», «Кыргыз-казах фильм»

РАЗВИТИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ЭТНОСПОРТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Нуриддинова М.*

*доктор философии по педагогических наукам (PhD), доцент, Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, город Чирчик, Узбекистан, nuriddinova.muyassar83@mail.ru

Аннотация. В данной статье представлена информация об узбекских народных играх, развитии этноспорта и исторических источниках, а также о народных ценностях.

Ключевые слова: этноспорт, национальные игры, энциклопедия, традиции, народные ценности.
Annottatsion. This article provides information about Uzbek national games, the development of ethnosport and historical sources, as well as about folk values.

Keywords: ethnosport, national games, encyclopedia, traditions, folk values.

После обретения независимости нашей страны в различных аспектах общественной жизни, особенно в сфере спорта, стали происходить кардинальные изменения. В частности, особое внимание глава нашего государства уделил развитию спортивной сферы. Это не зря, конечно. Спорт имеет решающую силу в создании здоровой окружающей среды, в развитии молодого поколения во всех аспектах, физическом и умственном.

Итак, в чем же цель национальных игр? Конечно, в эти игры играют не ради развлечения. Потому что это комплекс духовных драгоценностей, накопленных нашим разумным народом веками. Посмотрите на мудрость узбекского народа, прежде всего, каждая игра проста и интересна, а ее суть наполнена такими чувствами, как национализм, доброта, мужество, отвага, патриотизм, самоотверженность и человечность. Такое сочетание образования и воспитания служит программой воспитания зрелого человека.

Если обратиться к истории, то первые образцы национальных игр начали появляться еще в период первобытной общины. Об этом мы поговорим позже отдельно.

На протяжении сотен лет наши преданные своему делу люди со всей душой создавали, шлифовали и совершенствовали каждую игру. Он бережно сохранял избранные виды игр для будущих поколений.

На любом этапе развития представители старшего поколения протягивают руку помощи представителям молодого поколения, по мере возможности неустанно передают молодым свои накопленные знания и опыт, свое отношение к своим увлечениям.

Так, если в процессе физического воспитания молодежь будет все больше использовать национальные игры, эффективность игр повысится. Это имеет большое значение для повышения влияния нашей страны и народа в мировом масштабе. Таким образом, созданные людьми игры сочетаются с работой, образом жизни, природой окружающей среды, культурным наследием народа, традициями, обычаями, общечеловеческими ценностями и создают чудесный баланс.

В процессе физического воспитания молодежь вместо некоторых обязательных упражнений выбирают национальные игры, танцы, физические упражнения и национальные виды спорта, определяя их размер, направленность и эффективность можно использовать «Махбубул-гулуб», «Фарход и Ширин» Алишера Навои. Прекрасными источниками служат произведения Умара Хайяма «Наврзунома», «Аль-Канун» Ибн Сины, «Кобуснома» Каювуса, «Девон-у-Лугати Тюрк» Махмуда Кашгари.

Изучение и исследование узбекских народных игр и внедрение их в практику для воспитания молодежи является одним из главных средств повышения наших ценностей, культуры и духовного богатства. Наша главная задача – бережно сохранить великое сокровище, созданное народом, сохранить колорит национализма и передать его следующему поколению.

На основании данных наблюдений и исследований доказано, что использование

активных игр на занятиях по физическому воспитанию или в свободное время оказывает положительное влияние на центральную нервную систему, контролирующую работу функциональных органов организма человека. В ходе игровых действий знакомство детей с определенными ролями и персонажами (охотником, снайпером, находчивым, медвежьим борцом, охотником на лис и другими имитациями) создает у них мотивацию, побуждающую их к поиску, творчеству, находчивости, изобретательности и другим подобным качествам. , и это не только подражание, скорее всего, это призывает к поиску способов удовлетворения и стремления к действию. В действительности виды и смысловые формы национальных игр разнообразны, это такие умения, как память, внимание, восприятие, сознание, мышление, воля, такие чувства, как произношение, речь, интонация, сплоченность, честность, патриотизм, которые формируют и воспитывают такие качества, как взаимовыручку, манеру и отвагу. Поэтому нет необходимости доказывать, что общечеловеческие и национальные подвижные игры являются приоритетным средством здоровья человека, его мировоззрения, воспитания молодого поколения как физически и психически развитой личности.

Появление узбекских национальных игр относится к эпохе до нашей эры, а точнее, к эпохе первобытного командного строя. Исторические, археологические, этнографические, фольклорные и другие источники подтверждают это полностью. По словам древнеримского писателя Элиана, игровые состязания были очень распространены в племени наших предков саков и считались любимыми обычаями народа. По его словам, юноши племени саков получили право жениться на девушках, выигравших в этой игресоревновании.

По сведениям, оставленным греческим историком Помпеем Трогом (I века нашей эры), отмечается, что древние племена, жившие на территории Средней Азии, были искусными воинами, умевшими хорошо воевать, то есть людьми с военным потенциалом. Узбекские народные игры были созданы несколько сотен лет назад в связи с потребностями общества. История игр тесно связана с развитием истории, археологии, этнографии, фольклора, педагогики, философии, спорта, театра, танцевального и циркового искусства в нашей стране.

По заключению участников международного симпозиума «Зараутсой-98», Зарауткамар был признан одной из первых начальных школ. Потому что об этом свидетельствуют древние изображения и письма, оставленные нашими предками. Согласно историческим данным, охотничьи игры играли важную роль в жизни первобытных людей. В одних источниках пишется, что игры проводятся перед охотой, в других высказываются мнения о последних играх после охоты. Если проанализировать эти данные глубже, то можно сказать, что охотничьи игры проводились как до, так и после охоты. Предоохотничьи игры служили предоохотничьими упражнениями (проверка готовности к охоте, моральной и физической подготовки к охоте) и организовывались в виде серьезного своеобразного небольшого обряда. В процессе этой игры первобытные люди учились приближаться к добыче, а затем легко ее ловить, для этого они надевали маску и принимали облик животного. Именно во время этих игр молодежь обучали охоте. Поэтому оно служило своеобразной школой, с одной стороны, помогало развивать охотничьи навыки, а с другой – формировало и развивало в них искусство подражания.

Указом Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёевым №6099 «О мерах по широкому внедрению здорового образа жизни и дальнейшему развитию массового спорта» на основе изучения истории отечественного спорта и национальных игр, была поставлена задача по созданию энциклопедии «Национальные виды спорта и народные игры Республики Узбекистан».

Энциклопедия национальных видов спорта и народных игр Республики Узбекистан

составлена на основе нормативно-правовых требований, правил, понятий и другой информации в области национальных видов спорта и народных игр нашей страны и направлена на воспитание подрастающего поколения как патриотичных, сильных, смелых борцов наших предков, а также научно и практически обучать национальным подвижным играм, чтобы они освоили виды и достигли высоких результатов на мировых спортивных аренах.

В энциклопедии национальные виды спорта узбекского народа включают кураш (борьба), белбогли кураш (борьба на посах) и его распространение, развитие кураша (борьбы) в разные периоды истории и его народные проявления, узбек жанг санати (узбекское боевое искусство) и его распространение в нашей стране, исторические символы и мастера борьбы, истоки Турон кураша (борьбы Турон) и его возникновение, его распространение по нашей стране и популярность. Сведения о Туронцах (Туранчиларах) представлены на основе определенных источников. При этом была дана информация о примерах народного устного творчества, передающихся от предков к поколениям, национальных и подвижных играх, воплощающих обычаи и традиции нашего народа, а также об ученых, проводивших исследования национальных игр.

Реализуется проект по созданию онлайн-платформы узбекских национальных игр. В этом вопросе над моделью турецкой платформы работает рабочая группа. Из узбекских национальных игр по своему этимологическому статусу выделены следующие игры, которые не забыли своего значения и остаются актуальными:

Буря

Буря- игра распространена в горных районах страны, где часто веют ветры, бури, которые гнут деревья, ломаются ветки. Эта древняя игра сопровождается криками и шумом, наверное поэтому и получила такое название. Традиционно, в эту игру играют в горной местности, на пастбищах, дети их сел и махаллей, разделившись на команды. Описание игры: чтобы начать игру определяются открытое поле, с намеченными границами, примерно 30:20 (25:12) метров. В ней участвуют команды игроков по 6:6, 10:10 человек. В игре используется узелок, весом 300 или 500 граммов, который можно держать в одной руке. На одном краю поля рисуют круг (финиш), диаметром 1,5, куда нужно донести этот узелок. Содержание игры – игра начинается со свистка судьи, который вбрасывает узелок руками на расстояние 20-30 метров. В это время члены команды захватывают узелок, и передавая его друг-другу стараются закинуть его в круг с расстояния 3 метра от него. Ход игры: эта народная игра, она проводится в два, при необходимости в три тайма ((151*5, 10 минут перерыва). С момента когда судья вбрасывает узелок на передний край поля, игроки обеих команд должны стремительно бежать вперед, захватить узелок, перекидывать друг другу и прийти первыми к финишу. Та команда, которая в первый раз вбросила узелок в финиш, получает счет в “один узел”. Повторное вбрасывание узла судья начинает со своего места. Команда, набравшая большее количество “узлов” за установленное время в 15:15-30 минут считается победившей. Правила игры: – эта игра напоминает вид спорта “регби”, поэтому допускается, что игроки борьбе за узел могут немного использовать силовые приемы; – не допускается отталкивание игроками друг-друга, подножки или удерживание за одежду; – игрок, допустивший грубость, выводится из игры и его не пускают и во 2-ю игру. Особенности и значение игры: помогает воспитывать у детей ловкость, быстроту и силу. Особенность игры заключается в быстром беге.

1-рисунок. Иллюстрация к игре «Буя»

Выталкивание из круга

Выталкивание из круга – одна из древних игр нашего народа, основная цель которой заключается в выводе противника из круга, поэтому так и называется. Описание игры: в эту игру первоначально играли дети-пастухи на полях, лужайках, а теперь это используется и на спортивных площадках. Порядок проведения игры: игроки разделяются на две равные команды. Между командами на земле нарисованы 3 круга – большой, средний и малый – диаметром 1,5-2 метра. Выходят и становятся по кругу по два-три представителя от каждой команды. Вокруг стоят игроки команд, держась за руки. Рядом с кругами стоят по одному судьи. С подачей сигнала игроки начинают выталкивать соперника. Тот, кто не удержался и вышел за линию круга, выбывает из игры. Затем его снова могут вернуть. Очередная пара выходит в круг и все повторяется. Выигрыш получают тот, кто вытолкнул соперника из круга. Правила игры:– при столкновении не допускается сильный толчок игрока; – участник игры вправе вытолкнуть противника, держа его за руку, толкая боком, плечом к плечу или ловко толкнув противника и сдвинуть с места. Особенности и значение игры: эта игра развивает в детях силу, ловкость и быстроту реакции.

2-рисунок. Иллюстрация к игре «Выталкивание из круга»

Прятание косточки

Прятание косточки-игра так называется, что в ней использовались абрикосовые косточки. Дети специально собирали во время урожая абрикосов. В нее можно играть парами или разделившись на группы. Для выяснения того, кто начинает игру, один из игроков прячет в одной руке косточку, и обнаруживший ее ведущий начинает игру. Описание игры: начинающий игрок, кладет в ладонь столько косточек, сколько сможет и говорит: «Сколько косточек у меня в руке?» Каждый из участников высказывает свое предположение. Затем, ребенок, спрятавший косточку, открывает руку и выкладывает косточки. Все, кто назвал меньшее число или большее, платит разницу косточками. Правила игры: кто правильно нашел количество косточек, получает и косточки, и очередь переходит к нему. Ладонь с косточками можно подробно рассматривать, и потрогать. В

зависимости от количества косточек, можно использовать одну ладонь или обе ладони вместе. Побеждает тот, у кого оказывается наибольшее количество косточек. Особенности и значение игры: эта традиционная игра воспитывает у детей внимательность, находчивость, а также развивает быстроту и выносливость.

3-рисунок. Иллюстрация к игре “Прятание косточки”

Литература:

1. Нуриддинова М.М. «Methods usage of moving games to develop physical skills and abilities of preschool children» //in Library – 2019. Т.:, 2019. №. 2. – Р. 48-49.
2. Усмонходжаев Т.С., Нуриддинова М.М. и др., Энциклопедия национальных видов спорта и народных игр Узбекистана Т.: Заминашр-2022. 375-С.

GELENEKSEL OKÇULUĞUNUN OLUŞUMU VE DÖNÜŞÜMÜ

Ergeşov M.* Türkmen M.**

*Öğr. Gör. Kırgızistan-Türkiye "Manas" Üniversitesi, marat.ergeshov@manas.edu.kg

**Prof. Dr. Giresun Üniversitesi, Giresun, Türkiye dr.turkmenmehmet@gmail.com

Özet

Bu tebliğde, dünyada geleneksel okçuluğun Helenistik çağdan günümüze tarihsel süreç içerisinde oluşumu, evrilmesi, gelişimi ve işlevi hakkında kısa bilgiler aktarılacaktır. İnsanlığın ilk icatlarından biri olarak kabul edilen 'yay', ilkel insanların yaşamında önemi tekerleğin ve ateşin icadıyla eş tutulur. Antik kültürlerin edebiyatları, mitolojileri, sanatı ve savaşları, o dönemdeki insanların yaşamının vazgeçilmez bir parçası olarak yayı ve oku mutlaka içermektedir. *Amacı:* Gelenekten geleceğe insanlığın birikimini aktarma, toplumların kültürel zenginliklerini geleneksel spor aracılığı ile gelecek kuşaklara aktararak geçmiş ve gelecek arasındaki bağın devamını daha güçlü bir şekilde sağlamaya katkıda bulunabilmeyi amaçladık. *Metodu:* Tarihi belgeler – kronikler taranarak elde edilen kaynaklar nitel desenler içerisinde yer alan betimsel tanımlama yöntemi uygulandı. *Evreni:* Dünya milletlerinde geçmişten günümüze geleneksel okçuluğun gelişimi ve işlevsel yönleri yüzeysel olarak not edilmesiyle sınırlandırıldı. *Sonuç:* Yaydan önce ok ve mızrak elle, daha sonra da atlat ile atılırdı. Bilinen en eski oklar son Buzul Çağı ertesi Üst Paleolitik ve Orta Taş-çağı dönemlerinde ortaya çıkmış ve Avustralya ve okyanus adaları dışında bütün dünyaya yayılmıştır. Her toplumun kendi doğası ve gereksinimine göre yay-ok tipi geliştirdiği anlaşılmıştır. Geleneksel okçulukta kompozit yayın icadı ile atlı savaşçılıkta ve avcılıkta büyük merhale katettiği; ateşli silahların 1520 yılında icadında tarihi fonksiyonlarını yitirse de, 19. yüzyılın başlarına kadar savaşlarda ve avcılıkta da kısmen de olsa 21 yüzyıla kadar rolünü devam ettirdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Dünyada geleneksel okçuluk, oluşum ve dönüşüm, okçuluğun tarihi rolü.

The Formation and Transformation of Traditional Archery

Abstract

In this paper, brief information will be given about the formation, evolution, development and function of traditional archery in the world throughout the historical process from the Hellenistic age to the present. The 'spring', considered one of the first inventions of humanity, is of equal importance in the lives of primitive people with the invention of the wheel and fire. Literatures, mythologies, art, and warfare of ancient cultures invariably included the bow and the arrow as an indispensable part of the lives of people in those times. *Purpose:* We aimed to contribute to the continuation of the bond between the past and the future in a stronger way by transferring the knowledge of human beings from tradition to the future, and transferring the cultural riches of societies to future generations through traditional sports and games. *Method:* The descriptive description method within qualitative patterns was applied to the sources obtained by scanning historical documents - chronicles. *Universe:* The development and functional aspects of traditional archery in the nations of the world from past to present are limited to superficial notes. *Conclusion:* Before the bow, arrows and spears were thrown by hand, and later with the atlatl. The oldest known arrows appeared in the Upper Paleolithic and Middle Stone Age periods after the last Ice Age and spread all over the world except Australia and the oceanic islands. It has been understood that each society develops a bow-arrow type according to its own nature and needs. With the invention of the composite bow in traditional archery, horsemanship and hunting have made great progress; Although it lost its historical functions with the invention of firearms in 1520, it was observed that it continued its role in wars and hunting until the early 19th century, at least partially, until the 21st century.

Keywords: Traditional archery, historical process, bow-arrow, function.

Giriş

Okçuluk, Türklerde olduğu gibi birçok toplum için ata sanatı ve zanaatıdır. Ok ve yay kullanılarak yapılan okçuluk, geçmişte savaş sanatı ve avcılık, günümüzde ise spor alanında önemli bir branş görünüşüyle varlığını sürdürmektedir. Önceleri, sadece yay, kiris ve ok, okçuluğun esas unsurları iken değişen teknoloji ve yeni buluşlar ile daha varsıllaşarak gelişimini sürdürmüştür. Okçuluğu yaşamlarının parçası haline getirmiş olan toplumlara bakıldığında kendilerine özgü ok ve yay ürettikleri görülür. Ok ve yayın gerek kullanımında gerek yapımında yararlanılan gereçlerde toplumların birbirlerinden etkilendikleri, böylece bazı eksikliklerin giderildiği ve geliştirildiği bilinmektedir (). Okçuluk insanlık tarihinin en eski çağlarına kadar inmektedir. Okçu kavimlerden olan Türkler, bozkır koşullarının yarattığı kendine özgü bir toplumsal yaşam biçimi geliştirmişlerdir. Bu yaşam biçiminin en temel unsurları taşımacılık için at, barınma için çadır, savunma ve geçim sağlamak için de ok ile yaydır. Bozkırda yaşayan insanlar için atın seçimi, bakımı ne kadar önemli ise ok ve yayın gereç seçimi ve kalitesi de o

derece önemlidir. Çünkü yenmek, kazanmak, güvende olmak gibi yaşamsal öğeler direkt olarak okçuluk ile ilgilidir. Türk toplumlarında yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olan okçuluk, çeşitli biçimlerde gelişerek ve değişerek günümüze kadar gelmiştir (Yücel, 2015: 1-2, 12).

İnsan yalnızca araçların geliştirilmesi sırasında değil, aynı zamanda insan vücudunun ana üretici güç olarak sürekli iyileştirilmesi sürecinde de bir insan oldu. Bir emek biçimi olarak avlanma insanın gelişiminde kilit bir rol oynamıştır. Çalışma sürecinde niteliksel olarak yeni beceriler ve hareketler edinen bir kişi, biyolojik yasaların sınırsız tahakkümünden kurtuldu ve gelişiminde sosyo-tarihsel modeller belirleyici oldu Böyle bir açıklama ile sporun kökeni temel olarak üretici güçlerin gelişimi ile bağlantılıdır.

Gelişmiş veya az gelişmiş toplumların çocuk ve yetişkinlerin birçok oyunu eski örflerin kalıntılarını temsil eder. Böyle bir arkaik kalıntıya yay ve ok açık bir örnektir. Bu eski ve ilkelik aşamasında yaygın olan silahı hem göçebelerde hem de yerleşik antik kültürlerde buluyoruz. Bunu Orta-çağa kadar izleyebiliyoruz. Ama günümüzde okçuların toplantısını ya da eylemlerini seyrettiğimiz çocukların en çok oyuncak yay ve oklarla oynadıkları zamanda köylerden geçtiğimizde görüyoruz ki, birkaç vahşi kabilede av ve savaşta hala öldürücü bir rol oynayan eski silah sıradan bir kalıntı, oyuncuğa dönüşmüştür. İnsan yalnızca çalışma araçlarının geliştirilmesi sırasında değil, ana üretici güç olarak insan organizmasının sürekli mükemmelleştirilmesi sonrasında da insan olmuştur. İnsanın oluşmasında çalışma şekli olarak av baş rolü oynamış, avcılıkta da arkaik kültürlerde en etkili silah okçuluk olmuştur. Çalışma sırasında nitelikçe yeni yatkınlık ve hareketleri kazanan insan biyolojik yasaların sınırsız hakimiyetinden kurtulmuş ve onun gelişiminde toplumsal-tarihi yasalar belirleyici olmuştur. Böyle bir açıklamada, genelde sporun özeld okçuluğun ortaya çıkışı başlıca olarak üretici güçlerin geliştirilmesine bağlıdır (Türkmen & Alimov, 2019: 1392).

Yay ve Okun (Okçuluğun) Tarihiçesi

Yaydan önce ok ve mızrak elle, daha sonra da *atlatl* ile atılırdı. Bilinen en eski oklar son Buzul Çağı ertesi Üst Paleolitik ve Orta Taş-çağı dönemlerinde ortaya çıkmış ve Avustralya ve okyanus adaları dışında bütün dünyaya yayılmıştır. En eski ok veya mızrak ucu Güney Afrika kıyılarında bulunmuş ve 71000 yıl öncesinden kalmadır, fakat bunlar atlatl ile atılan ucu taş *temrenli* mızrak ya da sivri çubuklar olabilir. Olası en eski yay buluntusu 17500-18000 yıl öncesinden kalmadır ve Almanya'nın Mannheim-Vogelstang bölgesinde bulunmuştur (Türkmen & Kaya, 2023: 4). Azilian adı verilen kültüre ait ok temrenleri İsviçre'deki Grotte du Bichon adlı mağarada avcının kemikleri yanında, biri avlanmış ayının üçüncü kaburga kemiğine saplı halde bulunmuş ve 13500 yıl öncesinden kalma olduğu tespit edilmiştir (Lahr et al, 2016: 395). Kenya'nın Turkana bölgesi Nataruk buluntu yerinde bir iskeletin kafatası ve göğüs kafesi içinde ok uçları bulunması ucu taş temrenli aletlerin 10.000 yıl önce kullanıldığını düşündürmektedir. En eski yekpare tahta yay karaağaçtan yapılmış Holmegaard yayı Danimarka'da MÖ 9000'den kalma olarak bulunmuştur. Aynı yerde MÖ 8000'den kalma birçok başka yay da bulunmuştur (O'Driscoll & Thompson, 2018: 32). Bunun sonradan yüksek verimli kopyaları da yapılacaktır. M.Ö. VIII – M.S. II yüzyıllarda Avrasya coğrafyasında yaşamış göçebe *İskitler*/günümüzde Kuzey Sibirya'da yaşayan *Sakalar* (Durmuş, 1993: 34), yaban keçisi boynuzu, ak-ağaç, sığırnın aşil-tendonu, doğal balık süzgecinden tutkal vb. birçok materyal bileşenden oluşan kompozit kısa yaylar yapmışlardır ki gerek avcılıkta gerekse savaşlarda, özellikle at üstüne kullanımında, ok ve yay kullanımında çağının gen gelişmiş merhalesidir (Andrianov, 1881: 39-46; Cunliffe, 2019: 12). İskitlerin bu kompozit yay yapımı ve bununla ok atışları, önceleri Orta Asya göçebelerinde, daha sonra Perslerde ve Avrasya medeniyetlerinde versiyonları kullanılmaya başlanmıştır (Dwyer, 2003: 71-82).

16. yüzyılda barutlu silahların yaygınlaşmasına kadar ok ve yay önemli bir avlanma ve savaş aletiydi. Ok ve yayın örgütlü ordu savaşlarında kullanımı Avrupa'da 17. yüzyılda bitti,

fakat doğuda ve yeni dünyada av ve kabile savaşlarında 19. yüzyıla kadar kullanıldı. Kanada'nın kuzeyinde yay 20. yüzyıl sonuna kadar Ren geyiği avında örneğin *Igloodik*'te kullanılıyordu. Yekpare yay yakın zamanda *Sahra* güneyi *Afrika*'da kabile savaş silahı olarak kullanılmıştır; Buna bir örnek 2009 da *Kenya*'da *Kisii* ve *Kalenjin* halkları arasındaki dört ölü ile sonuçlanan çatışmada belgelenmiştir (Zohra Bensemra, web; Kenyan Tribes Wage..., 2017 web).

Bulgular ve Tartışma

Yayın İşlevi:

Yayın kas kuvvetini oka en iyi verebilmesi için belli parametreler önemlidir. Yayın ok takıp çekildiğinde eller arasında ne kadar uzaklık olduğu hem çekenin kol uzunluğuna hem çeken elin kirişi nasıl tuttuğuna, hem de yayın sertliği esnekliği ile çekenin kas kuvveti dengesine bağlıdır. Yayda depolanan enerji bu aşamada en yüksek durumdadır.

Havada yalpalayan ok hem enerji israf eder hem de ucu hedeften şaşabilir. Okun yalpalamadan uçuşu kirişin salıverildiği noktadan kabza merkezine giden çizginin (kirişin yayla çekildiği okun kirişle itelendiği yönün) okun eksen çizgisi (okun gideceği yön) ile olan açısı mümkün olduğunca az olmasına bağlıdır. Okun kendi esnekliği ve ok bedeninin hedefe uçarken temren yivleri ve telek yönleri etkisiyle kendi ekseni etrafında dönme hızı da yalpalamayla etkiler.

Yayın tüm enerjisi oka aktarılmaz, bir kısmı çile ve yay kollarının geri hareketine harcanır. Okun çıkış hızı bunlara harcanan enerjinin en aza indirgenmesine de bağlıdır.

Türk yayı Asya kompozit yay geleneğinin zirve örneklerindedir. İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap oklarının mesâfesi bugünkü ölçülerle 500 metreyi geçmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ok 845,5 metreye kadar fırlatılmıştır ve bu rekor hala kırılmamaktadır. Dar mekânda, at veya diz üzerindeyken kullanılabilir kadar küçük, çok uzaktan vurabilecek, zırlı hedefi delip öbür tarafta *yalman* verecek (dışarı çıkabilecek) kadar kuvvetlidir.

Yapı Bakımından Yaylar:

Yaylar kirişle kasılmadan önceki yani kullanılmazken ki, duruşlarına göre isimlendirilir.

Recurve: kiriş gerili değilken kabzanın okçuya en yakın, kolların ve uçların daha ileri büküldüğü tip.

Reflex: kiriş gerili değilken sadece uçların ileri büküldüğü tip.

Decurve: her yanı okçu tarafında olan, kirişi normalde gergin olmayan bu yüzden devamlı kiriş takılı bulundurulabilen tip.

Deflex: kolları okçu tarafına bükük olan yay; Normalde daha az gergin olan ve tabii ki daha az enerji depolayabilen yay tipi.

Yassı kollu: Kolların bükülme yönünde daha ince olduğu, Amerikan yerlilerince kullanılan tipi

Piramit tipi: kollarının uçları ortaya yakın kısımlarından daha dar bu yüzden geri harekete daha az enerji harcayan tip.

Takedown/Sökülebilir: Parçalara ayrılıp katlanabilen daha seyahate uygun olan.

Okçuluğun Bir Sanat ve Spor Olarak Gelişimi

Yaylar, tüfekler 1520'de icat edilene kadar, sonraki birkaç yüzyıl boyunca savaşlarda ve avlanmada kullanılmaya devam etti. Tüfeklerin sonuca karar verdiği ilk büyük savaş, İngiliz filusunun 1588'de İspanyol donanmasını mağlup etmesiydi. 1595'e gelindiğinde, çoğu Okçu birliklerinin yerini silahşör birlikleri aldı. İngiliz okçularıyla son savaş 1644'te Tipper Muir'de gerçekleşti. Batı literatüründe: “*okçuluğu bir spor olarak teşvik eden ilk kral VIII. Henry oldu*” diye yazsa da (Lahr et al., 2016: 396), bu tarihten yaklaşık yüzyıl önce (1453-1454) II. Mehmed'in günümüzde *Okçular Meydanı* adıyla bilinen semte okçuluk eğitim merkezi niteliğinde İstanbul'da savaş ve avcılıkla hiç alakası olmayan tamamen bir spor disiplini olan

‘Menzil okçuluğu’nun ‘Okçular Mektebi’ (Tekke-i Kemânkeşân) kurduğunu (Ayvansarâyî, Hicri 1281 C.II, ss 18-21) gözardı edilmektedir. Oysa bu Okçular Tekkesi Cumhuriyet Türkiye’sinin 1939 yılına kadar aktif olarak çalışmış, bu tarihte işlevi sonlandırılmış ve 29 Mayıs 2013 tekrar faaliyete geçmiştir.

İngiliz 'Kral VIII. Henry'nin hükümdarlığı sırasında çeşitli okçuluk grupları mevcuttu ve ilk resmi gruba Okçuluğa İlişkin Patenti' adı verildi. 1652'de kurulan diğer büyük okçuluk grubu 'Finsbury Okçuluk Derneği' (*The Society of Finsbury Archery*) idi. Okçuluk grubu 'Kraliyet Toksofil Topluluğu' (*Royal Toxophilite Society*) 1781 yılında Sir Ashton Lever tarafından kuruldu ve şu anda bile varlığını sürdürüyor (Monroe, 2017: 28). Amerika Birleşik Devletleri'nde okçuluk, 1828 yılında Philadelphia'da United Bowmen grubunun kurulmasıyla bir spor haline geldi. Kulüp halen faaliyet göstermektedir. Sporun ABD'deki popüleritesi nedeniyle 1879'da Ulusal Okçuluk Derneği doğdu. Bilim adamları bile okçuluğun fiziğiyle ilgilenmeye başladı. Güçlü yaylar tasarlamak için fiberglas gibi yeni malzemeler denediler. Okçuluk turnuvaları hem ABD'de hem de İngiltere'de gelişmeye devam etti. Spor diğer ülkelere de yayıldı. Ancak bu tür okçuluk turnuvalarında ve yarışmalarında hedef okçuluk en popüler türdü. Saha okçuluğu yarışmaları çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri ile sınırlı kalıyor.

Olimpiyatlarda okçuluk, 1900 yılında Paris Olimpiyatları'nda spor branşlarının bir parçası haline getirildi. Okçuluk, düz ve açık bir alana sahip, hedeflerin değişen mesafelere yerleştirildiği hedef tipi okçuluktur. Daha önceki Olimpiyatlarda uzun yay yaygın olarak kullanılıyordu. Bununla birlikte, katılan çeşitli ülkelerin izlediği kural ve formatlardaki farklılık nedeniyle, okçuluk sporu etkinliği 1920'den sonra durduruldu. 1972'de Olimpiyat oyununda, erkekler ve kadınlar için ayrı etkinlikler ve belirlenmiş kurallarla yeniden başlatıldı. Olimpiyat Oyunlarında ve diğer uluslararası turnuvalarda okçuluk yarışmalarının popüleritesi, bu güzel sanatın birçok aksilik ve engellemeye rağmen hayatta kaldığını kanıtıyor. Günümüzde okçuluk en zorlu ve aynı zamanda ödüllendirici sporlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Gelenek Bakımından Yaylar:

Yekpare tahtadan yapılan *uzun yaylar*, genellikle hareketsizken atmaya müsait olduklarından savunma ve siper savaşında, bekleme yeri avcılığında kullanılır. Batı Avrupa'da çok yaygındılar ve genellikle porsuk ağacından yapılırlardı. İngilizler, Güney Amerika ve Afrika yerlileri de bu tip yay kullanırlardı. Malzeme olarak esnek, ısıtılınca verildiği şekli soğuduğunda koruyan ve budaksız, lifleri en uzunundan yöresel bir ağacın kuru gövdesi yarılarak elde edilen parçalar kullanılır.

Asya'da popüler olan geleneksel yaylar at üzerinde kullanıma uygun kısa, hafif, birçok malzemeyi birbirine yapııştırarak daha uzun yaylarla aynı özelliklere ulaşabilen *kompozit, katınc, bileşik* ya da *mürekkap* yaylardılar. *Kirişe* bakan tarafa sıkıştırmaya dayanıklı malzeme olan boynuz şeritler, hedefe bakan tarafa esnemeye daha dayanıklı kas uzantısı sinir lifleri yapıştırılır, ikisi arasında esnek, ısıtılınca verilen şekli soğuduğunda koruyan ve budaksız, lifleri en uzunundan yöresel birkaç tahta parça iskeleti oluşturacak şekilde yapıştırılır. Tutkal olarak kullanılır. *Çile* ipekten yapılır. Çilenin alternatifi *kiriştir* ve büküle-büküle kurutulmuş küçükbaş hayvan bağırsağından yapılır. Kirişin ve tutkalın ıslandığında kuvvetlerini kaybetmesi kurak iç kısımlarda pek sorun olmasa da, yay at derisi ile kaplanır kiriş yerine çile kullanılır.

Japon yayı: bambu ağacı şeritlerini değişik yönlerde birbirine yapııştırarak yapılsa da esasında bir yekpare malzeme yayıdır ve uzundur. Hareketsiz yavaş kullanıma müsaittir. Alt yanı kısadır, bu yüzden diz üstünde de kullanılabilir. Zamanla yaylarda birçok gelişmeler kaydedilmiştir. Ön Asya'da Türkler ve Pesler, kırışe dar bir halka asarak çilenin girdiği “*gez*” yani kertik yerine sivri bir uç olan bu yüzden çilesinde benzer halkalar olmayan düşmanın kullanamayacağı ok yöntemini geliştirdiler. Bu yöntem İslamiyet’le birlikte daha sonra Araplar

tarafından da kullanmışlardır. Türkler, Orta ve Ön Asya’da coğrafyasına hâkim olup, kurdukları Seljuk Empire (1037-1308) döneminde, elle kabza arasına yerleştirilen ve Türkçede “*nâvek*” adıyla anılan (Roux, 1984: 107) bir oluk sayesinde daha hızla daha uzağa atılabilen ve elinde nâvek olmayan düşmanın geri atamayacağı kısa ok yöntemini geliştirdiler [URL-1]. Düşmanın geri dönüş yapıp, tekrar kendilerine atamayacağı bu, kısa ok atım sistemini Türklerden sonra Pesler ve Koreliler de kullandılar (Bosworth, 1968: 202).

Kurmalı yay: Çin’de bunun daha gelişmiş şekli MÖ 500 gibi oluğa kabza ve yay monte edip, kirişi tetiklenebilir mekanik bir düzenle tutabilen ve germe işleminin kuvvetli bacak kaslarıyla veya germe dişlisi döndüren kollar çevrilerek kolayca ve önceden yapılabildiği Tatar yayı veya kurmalı yay oldu. Seri üretilen Tatar yayları ile silahlanan ordular Çin’in birleştirilmesinde ve genişlemesinde büyük rol oynadılar. Metal veya sentetik malzeme yaylar ve tutkallar kullanarak daha uzağa daha kuvvetlice atabilen, kendisi daha hafif ve daha rutubete dayanıklı olan modern kompozit yaylar geliştirildi. Ansiklopedilerde kurmalı yaylar ile ilgili bu bilgiler yar almakla birlikte, ancak bu kurmalı yayların icadının Çinliler değil, günümüzde Rusya federasyonu Tataristan Cumhuriyeti, Ukrayna’nın Kırım yarımadası ve Türkiye’de yaşayan Tatarların icadı olduğu ve günümüzde de kurmalı yaylara “Tatar yayı” denilmesinin bu sebepten kaynaklanmakta olduğu söylenir (Kerimullin, 1995: 171; Yavaş, 2019: 261). Çinliler kurmalı yayı (Chu-ko-nu / 連弩) geliştirmişlerdir. Roma ve Yunan dönemlerinde de bilinmekte *Tatar yayı* veya *kurmalı yay*, sonraları Avrupa’da çok daha meşhur olmuştur.

En son gelişme Compound (Makaralı) yaydır. Kiriş, karşı kollar uçlarındaki makaralardan dolaştırılarak iki yanda da mekanik avantaj oluşturulur, yani elin çekebildiği yay kuvveti katlanır, karşılığında kuvvet uygulama mesafesi de katlanır. Bu avantajlar yayı gerer iken iki yandaki sert yayların kısa ve güçlü hareketlerini, çeken elin iki misli kolay ve o kadar uzun hareketine, yay boşalırken de sert yayların kısa ve güçlü hareketlerini, ok için iki misli uzun süreli bir ivmelenme hareketine dönüştürür. Bu da elin yayı daha rahat gerebilmesini, okun da daha fazla ivme kazanıp, daha kuvvetle, daha uzaktaki bir hedefe saplanabilmesini sağlar. Makaralı yayın bir fazladan tasarım yenilik katkısı olarak, çilenin üzerinde dolanıp geldiği makaraların tam dairevi yapılmayıp, örneğin yumurtanın dikey kesitine benzer oval yapılmasının da ayrıca çok faydalı bazı etkileri vardır:

1. Yayı germenin erken kısmı, ip "yumurtanın (bisiklet vites dişlilerinden ortaldakileri gibi) kavislice dibini" dolanırken gibidir, yani epeyce bir kuvvet gerektirir, enerjinin büyük bir bölümü yayda bu evrede depolanır;

2. Yayı germenin sona yakın kısmı, "yumurtanın (bisiklet vites dişlilerinden yavaş vites amaçlı en geniş gibi) az kavisli yanını" dolanırken gibidir, yani çeken kolu zorlamaz, az kuvvet gerektirir;

3. Son, yani nişan alınacak yerden sonraki kısmı, "yumurtanın (bisiklet vites dişlilerinden en küçüğü gibi) dar kavisli sivri ucunu" dolanırken gibidir, yani çeken kolda acı kuvvet gerektirir, "dur/duvar" sinyali verir. Okçu böylece kolay bölge sonunun nerede olduğunu hisseder, "duvarın dibinde" yayın kuvvetinin %10 veya %20’si kadar kuvvetle tutarak çok daha rahat bir şekilde nişan alabilir.

- Bu, yayın tutarlı bir son gerginlikle çekilebileceği, yani her seferinde yayda aynı miktarda enerjinin depolanacağı, okun yaydan çıkış hızının her seferinde aynı olacağı, nereye gidebileceği hakkındaki tecrübelerimizin her seferinde geçerli olacağı demektir.

- Bu, daha uzun süre, zorlanıp el titremeden nişan alabilmek, bu yüzden hedefe daha güvenlice isabet ettirebilmek demektir.

- Bu, ayrıca yayı çeken kol yorulmadan uzun süre tutabileceği, bu sayede göstergeleri kontrol edecek vakit olacağı için, yay üzerine türlü hafif teknik edavatın takılabileceği, bunların okçuya yardım edebileceği anlamına gelir.

Son yıllarda geleneksel yay yapımı, başta Macarlar olmak üzere dünyanın hemen her

yerinde aktif hale gelmiştir. Hakeza ok yapımları da aynı şekildedir. Dünya Göçebe Oyunları, Kanada Yerlileri Oyunları, Macaristan Turan Kurultayı, Dünya Etnosport Konfederasyonu, Dünya Etnosport Federasyonu vb. yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası çok sayıda geleneksel okçuluk yarışma organizasyonları yapılmaktadır. Özellikle eskiden Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yer almış, günümüzde özerk veya bağımsız olmuş Orta Asya halkları geleneksel okçuluğa büyük önem vermektedirler. Çok sayıda geleneksel okçuluğun uygulamaları için yarış organizasyonları düzenlenmektedirler.

Orta Asya halkları, aynı zamanda geleneksel spor oyunları ve bunun içerisinde ya da ayrıca geleneksel okçulukla ilgili teorik bazda bilimsel konferanslar, sempozyumlar, seminerler, forum ve paneller düzenlenmektedirler. Bu halklar genelde geleneksel spor oyunlarını, özeldir geleneksel okçuluğu milli kültürlerinin birer unsuru olarak görmektedirler. Oysa Sovyetler döneminde Orta Asya halklarının geleneklerini kültür unsurlarını yaşamaları ve hatta ana dillerini konuşmaları da yasaklanmıştır. Bunun içindir ki, 70 yıla bu halkların birçoğu ana dillerini unutmuş. Bilindiği gibi kültür dilde yaşar ve dil ile nesilden nesile aktarılır, dilini unutan millet olma özelliğini de unuttur. Bunun içindir ki, her zaman milli kimliklerini yitirme endişesi taşımışlar, 1991 yılında tekrar milli kimliklerini elde edebilmek için ise bu tür geleneksel kültür unsurlarını yaşayıp, gelecek nesillere aktarabilmek için yine bu tür organizasyonlara ağırlık vermektedirler. İşte bu kitapta, geleneksel okçuluk üzerine Kırgızistan’da yapılan uluslararası bir panel neticesinde ortaya çıkabilmektedir.

Sonuç

Olası en eski yay buluntusu 17500-18000 yıl öncesinden kalmadır ve Almanya’nın Mannheim-Vogelstang bölgesinde bulunmuştur. *Azilian* adı verilen kültüre ait ok temrenleri İsviçre’deki *Grotte du Bichon* adlı mağarada avcının kemikleri yanında, biri avlanmış ayının üçüncü kaburga kemiğine saplı halde bulunmuş ve 13500 yıl öncesinden kalma olduğu tespit edilmiştir. Kenya’nın *Turkana* bölgesi *Nataruk* buluntu yerinde bir iskeletin kafatası ve göğüs kafesi içinde ok uçları bulunması ucu taş temrenli aletlerin 10000 yıl önce kullanıldığını düşündürmektedir. En eski yekpare tahta yay karaağaçtan yapılmış Holmegaard yayı Danimarka’da MÖ 9000’den kalma olarak bulunmuştur. Aynı yerde MÖ 8000’den kalma birçok başka yay da bulunmuştur. Yüksek verimli kopyaları yapılmaktadır. 16. yüzyılda barutlu silahların yaygınlaşmasına kadar ok ve yay önemli bir avlanma ve savaş aletiydi. Ok ve yayın örgütlü ordu savaşlarında ve özellikle at üstünde kullanımını ilk olarak İskitlerin (Sakalar) icadıyla M.Ö. 6-4.yüzyılda *Kompozit (Bileşik)* yay ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu savaşlarda Avrupa’da 17. yüzyılda bitti, fakat doğuda ve yeni dünyada av ve kabile savaşlarında 19. yüzyıla kadar kullanıldı. Kanada’nın kuzeyinde yay 20. yüzyıl sonuna kadar Ren geyiği avında örneğin *Igloodik*’te kullanılıyordu. Yay yakın zamanda Sahra güneyi Afrika’da kabile savaş silahı olarak kullanılmıştır; Buna bir örnek 2009 da Kenya’da *Kisii* ve *Kalenjin* halkları arasındaki 4 ölü ile sonuçlanan çatışmada belgelenmiştir. Olimpiyatlarda okçuluk, 1900 yılında Paris Olimpiyatları’nda spor branşlarının bir parçası haline getirildi. Okçuluk, düz ve açık bir alana sahip, hedeflerin değişen mesafelere yerleştirildiği hedef tipi okçuluktur. Daha önceki Olimpiyatlarda uzun yay yaygın olarak kullanılıyordu. Bununla birlikte, katılan çeşitli ülkelerin izlediği kural ve formatlardaki farklılık nedeniyle, okçuluk sporu etkinliği 1920’den sonra durduruldu. 1972’de Olimpiyat oyununda, erkekler ve kadınlar için ayrı etkinlikler ve belirlenmiş kurallarla yeniden başlatıldı. Olimpiyat Oyunlarında ve diğer uluslararası turnuvalarda okçuluk yarışmalarının popüleritesi, bu güzel sanatın birçok aksilik ve engellemeye rağmen hayatta kaldığını kanıtıyor. Günümüzde okçuluk en zorlu ve aynı zamanda ödüllendirici sporlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Кайнакча

- Andrianov, “Alexander Vasilievich (1881). Puteshestviye v Kuznetskiy kray”. *Izv. Imp. Russk. Geogr. o-va.*, 1881. T. XVII, vyp. 4. S. 39-46.
- Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi (Hicri 1281). *Hüseyn Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi*, Cilt II, İstanbul
- Brown Kyle S.; Marean, Curtis W.; ve diğerleri. (2012). "An early and enduring advanced technology originating 71,000 years ago in South Africa". *Nature*. 491 (7425). ss. 590-93. doi:10.1038/nature11660.
- Bosworth, Clifford (1968). "The Political and Dynastic History of the Iranian World (1000-1217)," ed. John A. Boyle, *Cambridge History of Iran V*, Cambridge: Cambridge University Press
- Cunliffe B. (2019). *The Scythians. Nomad Warriors of the Steppe*. Oxford University Press.
- Durmuş I, “ ‘Saka’ Adı Üzerine [On the Name 'Saka']”, *Milli Folklor Dergisi*, 3 (19), 1993, pp.33-34. URL: <https://www.millifolklor.com/Yayin/19>
- Dwyer, B. (2003). “Scythian-Style Bows Discovered in Xinjiang”. *Journal of the Society of Archer-Antiquaries*, Vol. 46, 2003, pp. 71-82. URL: https://www.academia.edu/es/11997831/Scythian_Style_Bows_Discovered_in_Xinjiang
- Kerimullin E. (1995). “Milliy Kitabımız Tariyhı Turında [On the Bibliography History of the Tatars]”. *Kazan Utları*, 1995/2, 166-175 pp.
- Lahr, M. Mirazón; Rivera, F.; Power, R.K.; Mounier, A.; Copsey, B.; Crivellaro, F.; Edung, J.E.; Fernandez, J.M. Maillou; Kiarie, C. (2016). "Inter-group violence among early Holocene hunter-gatherers of West Turkana, Kenya". *Nature*. 529 (7586). ss. 394-398.
- Monroe, Michael Henry. (2017). *A biography of the Australian continent: Aboriginal Australia: a student's guide*. Kenmore: Queensland <https://catalogue.nla.gov.au/catalog/7885981/citation>
- O'Driscoll Corey A; Thompson, Jessica C (2018). "The origins and early elaboration of projectile technology". *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*. 27 (1). 30-45 pp. doi: 10.1002/evan.21560
- Roux, J.P. (1984). *Türklerin Tarihi (Historie des Turks)*. Ad. ISBN 975-506-018-9.
- Türkmen M. & Alimov U. (2019). “Devinimsel Yönleriyle: Orta Asya Türkleri’nde Cambı Atış [With developmental aspects: cambı shoot in central Asian Turks], *The Journal of International Social Research*, Issn: 1307-9581, October 2019, Volume: 12, Issue (66), DOI: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3678>, 1391-1398 pp.
- Turkmen M. & Kaya A. (2023). “Jereed Games on Horseback from Ottoman Times to the Present Ottoman Times to the Present”. *Application of Traditional Equestrian Sports in the World*. (Editors: Adem Kaya & Mehmet Turkmen), New York: Nova Science Publisher, ISBN: 978-1-53618-286-1 (eBook), DOI: 10.52305/FWUB5550, 1-30 pp.
- Turkmen M. & Kaya A. (2023). “Jereed Games on Horseback from Ottoman Times to the Present Ottoman Times to the Present”. *Application of Traditional Equestrian Sports in the World*. (Editors: Adem Kaya & Mehmet Turkmen), New York: Nova Science Publisher, ISBN: 978-1-53618-286-1 (eBook), DOI: 10.52305/FWUB5550, 1-30 pp.
- URL-1: <https://www.youtube.com/watch?v=pi64K4EcSxA> Geleneksel Okçuluk / Navek ile Ok Atışı
- Yavaş, A. (2019). "Ortaçağ'ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun ‘Gizemli’ Uçları". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 28.12.2019, ISSN 1305-5992. Issue (31): 259-280 pp.
- Zohra Bensemra (24 Jul 2014) “Kenyan Tribes Wage a War With Bows and Arrows”. URL-1: <https://web.archive.org/web/20171019154958/http://content.time.com/time/photogallery/0,29307,1722198,00.html>

САЛТТУУ ОЮНДАР ЖАНА КӨЧМӨН ЖАШОО

Бөкөшов Ж.*

*ф.и.д., проф. Кыргыз-Түрк “Манас” университети, zhamgyrbek.bokoshov@manas.edu.kg

Аннотация

Изилдөөнүн максаты- салттуу оюндардын көчмөн турмуштагы ордун жана маанисин философиялык талдоо. Философия оюнду адам жашоосунун негизги жолдорунун бири катары, адамды адам катары калыптоонун өзгөчө аймагы катары карайт. Көчмөн маданиятында оюн маанилүү орун ээлейт. Көчмөн болумунун өзгөчө ыгы болгон салттуу оюндар аркылуу көчмөндөр өзүлөрү жашап жаткан табият чөйрөсүн, коомдук шарттарды, маданий дөөлөттөрдү, башка адамдарды жана өзүнүн инсандык касиеттерин таанып-билген. Чыныгы көчмөн болуш салттуу оюндарды билиш, аларга катышыш, өзүнүн физикалык жана интеллектуалдык күчүн сынап көрүш, жеңиштин даңазасын жана утулуштун ызысын көтөрө билиш жөндөмдөрүнө байланыштуу болгон. Азыркы доордо салттуу оюндардын феноменологиясын, онтологиясын, герменевтикасын, семантикасын изилдөө антропология, социология, маданият таануу, саясат тануу жагынан караганда чоң мааниге ээ. Салттуу оюндарды философиялык өңүттө изилдөө конкреттүү илимдердин натыйжасына таянуу менен бирге алар үчүн изилдөөнүн жаңы кыйырларын ачууга, алардын алдына жаңы маселелерди коюп, методологиялык ориентирлерди аныктоого аракет кылат.

Ачык сөздөр: салттуу оюндар, көчмөн болуму, көчмөндөр маданияты, оюн онтологиясы, оюн феноменологиясы, оюн герменевтикасы.

Традиционные игры и кочевое бытие

Аннотация

Цель исследования- философский анализ места и значения традиционных игр в кочевой жизни. Философия рассматривает игры как один из способов человеческого существования, как одна из сфер формирования человеческих качеств. Игра занимает важное место в кочевой культуре. Кочевники через традиционных игр, которые являлись особым способом кочевого бытия, познавали природную среду, социальных условий жизни, культурных ценностей, других людей, собственных личностных качеств. Быть настоящим кочевником означает знание традиционных игр, участие в них, испытание своих физических и интеллектуальных сил, способность достойного отношения к славе победы и к горечи проигрыша. В современной эпохе изучение феноменологии, онтологии, герменевтики, семантику традиционных игр имеет важное значение в антропологическом, социологическом, культурологическом, политологическом планах. Исследование традиционных игр в философском аспекте с одной стороны опирается на результаты конкретных наук, с другой стороны, открывает новые горизонты исследования, ставит новые вопросы перед конкретными наук, предлагает для них методологические ориентиры.

Ключевые слова: традиционные игры, кочевое бытие, культура кочевников, онтология игры, феноменология игры, герменевтика игры

Geleneksel Oyunlar ve Göçebe Yaşam

Özet

Bu çalışma geleneksel oyunların göçebe yaşamındaki yeri ve öneminin felsefi analizini yapmayı amaçlamaktadır. Felsefe oyunları insanın var olmasının önemli şartlarından ve insani niteliklerin oluşma alanlarından biri olarak görür. Oyun göçebe kültüründe önemli bir yere sahiptir. Göçebe varoluşunun özel bir yolu olan geleneksel oyunlar aracılığıyla göçebeler, doğal çevreyi, sosyal yaşam koşullarını, kültürel değerleri, diğer insanları ve kendi kişisel niteliklerini öğrenirler. Gerçek bir göçebe olmak, geleneksel oyunları bilmek, onlara katılmak, fiziksel ve entelektüel gücünüzü test etmek ve zaferin şerefine ve kaybın acısına saygı duyma yeteneği anlamına gelir. Modern çağda, geleneksel oyunların fenomenolojisi, ontolojisi, yorum bilgisi ve anlambilimi çalışmaları antropolojik, sosyolojik, kültürel ve siyaset biliminde önemli bir çalışmadır. Geleneksel oyunların felsefi açıdan incelenmesi, bir yandan belirli bilimlerin sonuçlarına dayanır, diğer yandan yeni araştırma ufukları açar, belirli bilimler için yeni sorular ortaya koyar ve onlara metodolojik kılavuzlar sunar.

Anahtar kelimeler: geleneksel oyunlar, göçebe yaşam, göçebe kültür, oyunun ontolojisi, oyunun fenomenolojisi, oyun yorumbilimi

Оюн – адам жашоо-турмушунун демейки окуясы, кубулушу. Бала да, чоң да ойнойт, оюнга катышат. Башкалардын оюнуна күбө болобуз, көрөбүз. Кадимки турмушта оюн практикасы- болушу, жүрүшү, уюштурулушу, оюнга тиешелүү иш-аракеттер-баарыбызга тааныш, маалым. Ал эми изилдөөчү катары оюндун ачыла элек сыры, табышмагы бар экенин, анын көп жагы көмүскөдө экенин, талдоого жана түшүндүрүүгө

муктаж экенин моюнга алышыбыз зарыл. Оюндун теориясы (математикалык эмес, гуманитардык теория тууралуу кеп болуп жатканы түшүнүктүү)- татаал жана көп кырлуу. Анткени, оюндун табияты татаал, түрлөрү көп, тарыхы узун, ар кайсы элдин тарыхый-маданий тажрыйбасына байланышкан өзгөчөлүктөрү бар. Ошондой эле гуманитардык илимдерде- философияда, социологияда, антропологияда, этнографияда, психологияда, педагогикада- оюндун тигил же бул жагын изилдеп түшүнүүдө, оюндун маани-маңызын сыпаттап-талдаган теория, концепция, модель, парадигма деңгээлинде ар кыл көз караштар, ой-түшүнүктөр кездешет. Бул дагы оюнду изилдегендер үчүн методологиялык кыйынчылыктарды жаратат.

Көчмөн оюндарын изилдөөгө арналган биздин илимий баянда оюн өзгөчө түр-кейиптеги жашоо-турмуштун феномени катары каралат. Мында «жашоо философиясы»-бул философиялык окуу же теория эмес (Ницше, Дильтей, Бергсондун эмгектериндегидей), көчмөндөрдүн өз жашоо-турмушун, өзүн курчап турган дүйнө менен карым-катышынын түпкү негиздерин баамдап-түшүнүүгө байланышкан ой-түшүнүктөр, ишенимдер, туюмдар тутуму. Көчмөн цивилизациясы, маданияты анын негизинде жаткан философиялык идея, көз караштарды ачыктап-аныктаганда гана өз маани-маңызын, өзүнчөлүгүн жана өзгөчөлүктөрүн изилдөөчүнүн алдына жаят. Биз «көчмөндөр» дейбиз. Ал эми өзү өзүн «көчмөн» атаганбы- жокпу, «көчмөн» эсептегенби-жокпу, буга карабай, ал өзүнүн жашоо-турмушунун маани-маңызын түшүнүүгө аракет кылат. Бул- эмне деген жашоо, эмне үчүн ушинтип- тынбай жер которуп, мал багып, жайлоо-кыштоо шарттарына ылайыктап- жан багып жатам, мындай тиргиликтин оң-терси, чын-жалганы, бийик-пасы, жакшы-жаманы кайсы, эмнелерди баалашым керек да, эмнелерден баш тартышым керек-деген сыяктуу сууролордун тегерегинде ой толгогон- ыр ырдаган, жомок баяндаган, осуят-насаат топтогон, акыл-кеңеш курган. Натыйжада көчмөн «жашоо философиясы» уюган. Азыркы илимий, методикалык адабиятта «спорт жана дене тарбия философиясы» деген сөз айкашы кеңири колдонулуп, ушундай аталыш менен илимий изилдөөлөрдүн жаңы тармагы калыптанып келе жатканы белгиленет (Столяров В.2011). Биздин баянда «дене маданиятынын философиясы» дегенде теория, илимий тармак эмес, көчмөндөрдү адам дени-карды, ден менен жандын карым-катышы, адам жашоосундагы дендин, дене тарбиянын орду туурасындагы ой-түшүнүктөр, ишеним, туюмдар тутуму каралат, талдоого алынат.

Көчмөн турмушта дени сактык, «алты саны амандык», «он эки мүчөнүн» толуктугу, күч-кубат өзгөчө мааниге ээ экени талашсыз. Оорукчан же бир мүчөсү кем адам өзүн «жарым жан» эсептеген. Коом турмушуна «жарым-жартылай» катышкан. Кыргызда «Биринчи байлык- ден соолук. Экинчи байлык- ак жоолук (үй-бүлө, бала-чака). Үчүнчү байлык- он соолук (мал-жан)» деген сөз айтылат. Муну көчмөн ата-бабабыздан калган осуят-насаат деп түшүнөбүз. Ошондой эле денге кам көрүү, денди сактоо («дени сак»), дене тарбиясы (машыгуу, көнүгүү, чыңдоо, жетилтүү) көчмөн турмушунда өзгөчө орун ээлеген. Демек, көчмөн оюндарын иликтеп- изилдөөнүн зарыл шарттарынын бири «көчмөн жашоо философиясын», «дене тарбия философиясын» ачыктап-аныктап билиш деп ырасташка ниет кылганыбыз бекер жерден эмес.

Көчмөн оюндары ар түрдүү жана мазмуну бай. Аларда жалпы эле оюн аттууга, адамзат маданиятына тиешелүү универсалдык касиеттер, ошону менен бирге көчмөн турмуштун жолуна байланышкан, көчмөн элдин тарыхый тажрыйбасы менен шартталган өзгөчө белгилери да бар экени шексиз. Көчмөн оюндарын инвентаризация кылуу, идентификация жасоо, ар биринин регламентин аныктоо, акыры келип энциклопедиясын түзүү кыялбы же жакын арада ишке ашчу жумушпу- муну так кесе айтыш азыр мүмкүн эмес. Биздин изилдөөнүн максаты да чектелүү. Ошондуктан өз максатыбызга ылайык айрым теориялык жоболорго кайрылып, анан көчмөн оюндарына мүнөздүү айрым

жагдайларга токтолобуз.

Йохан Хейзинга (Хейзинга Й. 2001), Евгений Финк (Финк Е. 2017), Роже Кайуа (Кайуа Р. 2007), Фридрих Георг Юнгер (Юнгер Ф.Г. 2012) сыяктуу окумуштуулардын изилдөөлөрү оюн теориясынын классикасын түзөт десек болот. Алардын теориялык жоболору, тыянактары, талдоо тажрыйбасы көчмөн оюндарын иликтеп-изилдеп түшүнүүдө да омоктуу өбөлгө болорун белгилей кетсек ашыкча болбос. Албетте, бул эмгектерде талаштуу же күмөн жараткан ырастамалар бар. Албетте, көчмөн оюндарын туура изилдөө атайын теориялык-методологиялык камылганы талап этет. Ошентсе да, оюн аттууга тиешелүү жалпы касиеттер сөзсүз эске алынышы абзел.

Биздин оюбузча, дегеле оюнду изилдөөнүн төмөнкү ченемдерин ажыратып караш зарыл:

- космологиялык ченем. Шарттуу түрдө «Бүт дүйнө- бул оюн» деген формула менен туюнтсак болот. Табият кубулуштары, ааламдын түзүлүш жана өзгөрүш мыйзамдары оюн катары сыпатталат. Мындай түшүнүктүн кезигиши- адамзаттын рух тажрыйбасында сейрек эмес. Мунун философиялык мисалы деп Мартин Хайдеггердин онтологиялык теориясын («төртилистик»- «das Geviert» тууралуу окуусун) көргөзсөк ылайык. Атактуу философ болумдун чындыгын (Sein) жер менен асмандын, адам менен кудайдын ортосундагы «дүйнөлүк оюн» аркылуу аныктоого аракет жасайт (Хайдеггер М. 1991. 80-111- беттер). Ал эми тарыхты казак мындай көз караштын башатын Байыркы Грециядан табабыз: Гераклит ааламды, дүйнөнү ойноп жаткан балага салыштырган;

- социалдык ченем. Муну «Жашоо- бул театр. Адамдар- анда ойногон актерлор» деген формула туюнтат. Бул- кеңири жайылган көз караш. Адам баласынын коомдогу орду, башкалар менен биргелешкен жашоо-турмушу, коомдун табияты театрдагы оюн кейпинде сыпатталат; мындай ченемде сахнада аткарылган оюн дегеле социал болумдун маңызын туюнтат, мыйзам ченемдүүлүктөрүн көргөзөт деп эсептелет;

- антропологиялык ченем. Бул- Homo ludens, «оюнкөч адам». Адам табиятынан оюнкөч, ойногон жан деп эсептелет. Адам оюн аркылуу адам болот. Декартты туурап айтсак (Cogito ergo sum), «Ойнойм, демек, бармын» дегендей жобо. Е. Финк өлүм, эмгек, бийлик, сүйүү менен катар оюн адам болумунун негизги феноменин түзөт деп ырастайт (Финк Е. 2017). Мындай көз караштын бир мааниси «Тагдырдын тамашасы» деп туюнтулары маалым: адам тагдырдын колундагы оюнчук, тагдыр адамдар менен ар кандай кейипте ойнойт;

- эстетикалык ченем. Муну «ойноп жашоо», «ишти ойноп аткаруу» деген формула менен белгилесек болот. Кант, Шиллер сыяктуу ойчулдар оюндун эстетикалык табиятына басым жасашкан. Мындай көз караштын башаты Байыркы гректердин маданиятынан келет десек да жарашат. Дүйнөнүн, жашоо-турмуштун кызыгы, көркү, кооздугу, сулуулугу оюн аркылуу көрсөтүлөт. Адамдын тигил же бул иш-аракетиндеги усталык, чебердик эстетикалык мааниге ээ болуп, «ойноп жасоо» бийик дөөлөт, жогорку баалуулук эсептелет. Х.У. Гумбрехт, азыркы немец философу, «Спорт көркүн даңктоо» аталган эмгегинде Антика Олимпиадаларын, Рыцарь турнирлерин, Ренессанс оюндарын, азыркы спорт практикасын талдай келип, «чындай келсе спорт эстетикасы терс категорияларды камтыбайт» деп тыянактайт (Гумбрехт Х.У. 2019, 128-бет). Кантип? Оюнда орой-одоно учурлар болсо же оюнчу алдамчылык кылса- көрүүчүлөр, оюнчулар ачуулангыч-кыжырланбайбы? Утулган тарап, күйөрмандар күйүп-бышып, кайгырбайбы? Спортто трагедиялык, драмалык учурлар жокпу? Төмөндө биз мисал туткан текстте- Чыңгыз Айтматовдун “Гүлсарат” повестинде улак тартыш эстетикасынын оң-терсин бирдей чагылдырылат. (Жалпысынан алганда Гумбрехтин эмгеги азыркы спорттун эстетикасын изилдөөдөгү ийгиликтүү тажрыйба экенин белгилей кеткибиз келет);

- онтологиялык ченем. Бул ченемде «Деги оюн деген эмне» деген суроо коюлат.

Оюнду оюн кылган кайсы касиет экенин түшүнүүгө, анын табиятын аныктоого аракет көрүлөт. Оюнду «оюн эместен» айрымалоо милдети ушул ченемде аткарылышы керек. Оюн өзүнө гана тиешелүү мейкин-мезгилге ээ болгон, башка чөйрөлөрдөн өзүнчө обочолонгон, чектелген, өзүнө гана тиешелүү эреже-талаптарга таянган феномен, реалдуулук деп саналат. «Оюн дүйнөсүнүн» кыйыр-чеги, түзүмү, мыйзамдары аныкталып, «чыныгы оюн» өзүн «оюнсымак» (псевдо-игра), оюн имитациясы, «чала оюн» жана башка чийки же жараксыз формаларынан айрымалап көргөзөт.

Оюндун бул ченемдери бир кыйла абстракттуу, теориялашкан кейипте көрүнгөнү менен оюндун гуманитардык маани-маңызын аныктоодо олуттуу методологиялык өбөлгө болот деген ойдобуз. Бул ченемдердин биримдиги оюндун конкреттүү түрлөрүн иликтеп-изидөөгө тикелей колдонулушу күмөн болсо да, оюндун жалпы теориясын түзүүдө, оюн аттуунун табиятын түшүнүүдө оң натыйжа берет деп эсептейбиз.

Эми конкреттүү бир оюндун көркөм сыпатталышын мисал тутуп, аны концептуализация жасоонун негизинде көчмөн оюндарына тиешелүү айрым жагдайларды белгилөөгө аракет кылсак. Кеп даңазалуу жазуучубуз Чынгыз Айтматовдун «Гүлсарат» повестинде улак тартыш оюнунун сыпатталышына байланышат.

Повестте көкбөрү (улак тартыш) оюну 5 бетте сүрөттөлөт. Анын алдында Танабай менен Гүлсарат катышкан чоң байге (ат чабыш) да 5 бетте сүрөттөлөт. Экөөнү кошуп талдаганыбыз оң. Ошондо экөө биригип 10 беттик баян. Биздин изилдөөнүн негизги максатына ылайык төмөнкү учурларды бөлүп көргөзүштү, атайлап белгилешти орундуу көрдүк.

1. Ат чабыш, улак тартыш биз сөз кылып жаткан чыгармада I-май майрамында өтүп жатканы айтылат. Көчмөн оюндары, албетте, демейки жашоо-турмуштун алкагында деле орундалып келген. Башкача айтканда, демейки окуя, демейки көрүнүш катары да жашаган. Бирок, чоң оюндар кайсы бир аш-тойго, майрам-салтанатка байланыштуу уюштурулган. Алдын ала жарыяланып, кабар берилип, атүгүл, кандай байге сайылары айтылып, алыс-жакындан көп эл келип катышкан. Майрам- демейки жашоодон обочолонуп турган өзгөчө мейкин.

2. Оюнга алдын ала кам көрүлөт. Оюнга зарыл шарттар дайындалат. Оюнчу, оюнга катышаар унаа даярданат. «Танабай жакындан бери жоргосун аспиегеп карап, жем-чөбүн ырастап, тер алып, таң ашырып, таптап жүргөн». Оюнду утурлай камдалган шарттар белгилүү бир салтка айланган талап-тартипке ылайык болот, бирок оюндун кандай болорун алдын ала аныктай албайт.

3. Оюнга тике же кыйыр катышкан ар кыл адамдар болот. Повестте оюн башкарган аксакалдар, ат айдаган адам, сүрөөнчүлөр белгиленет. Танабай Гулсарыны өзү таптаган. Ал- саяпкер дагы, чабандес дагы, атын да өзү чабат. Кыргызда Толубай сынчы тууралуу уламыш бар. Ал- чыныгы саяпкер. Атты ээси эмес, башка адам (өспүрүм, салмагы жеңил адам) чабышы да мүмкүн. Ошондо саяпкер оюнга кыйыр катышса, чабандес негизги оюнчу эсептелет. Анткени жарыштын натыйжасы күлүктүн табы гана эмес, чабандестин эби-ыгы, күлүктү башкара билишине да жараша болот. Оюнга катышкандардын ар кимисине тиешелүү өз орду, кызматы, укугу бар. Карап турган эл, күйөрмандар да оюнга кыйыр катышы барлар. Элдин көбү алыс-жакындан «оюн көргөнү» келет. Анан оюн тууралуу дискурс ошолордун (көрүүчүлөрдүн) арасында түзүлүп, башка элге тарайт.

4. Оюндун өзүнчө шааниси-шаңы, атмосферасы болот. Демейки турмуштан айрымаланып, «демейкидей эмес» кырдаал жаралат. Бул- оюнга катышкандардын, көрөрмандардын сезим-туюму, психологиялык абалы гана эмес, ошол жердеги жана убактагы чакан, локалдык социалдык чөйрөнүн абалы, өзгөчө касиети. Повестте «оюн шаңы» бийик маанайда белгиленет. Атүгүл Гүлсары да «демейкидей эмес», бир өзгөчө окуя болорун сезип жатты деп жазат Айтматов.

5. Оюндун мейкини, орду. Оюнга ылайык орун, жер болушу керек. Атайын

дардалган орун болот же оюн ордун алдын ала тандашат. Көчмөндөр ээн, бош, кең аймакта жашаганы менен табият шартына, жер ыңгайына жараша оюн ордун чектешкен. Жайлоодо, маселен, «ак чөлмөк» ойной турган өзүнчө аянтча белгиленет. Кыргыз айылдарында азыр да «улак тартчу» жер аталып калган аянттар кезигет. Оюн ландшафты да өзүнчө мааниге ээ, белгиси бар. «Гүлсарат» повестинде да ат чабыш жана улак тартыш өткөн мейкин, оюн орду белгилүү бир жактарынан сүрөттөлөт.

6. Оюн убактысы. Мейкин жагынан гана эмес, убакыт жагынан да оюн демейки турмуштан «бөлүнүп» турат. Оюндун өз убагы бар. Оюндун башталышы, мөөнөтү жана бүтүшү болот. Оюндун убакытка байланышкан чектерин белгилеген, көзөмөлдөгөн адамдар же макулдашылган белгилер болот. Повестте «Талаа бетинде көлөкөлөр узарганда гана аксакалдар «алды-качты аламанга» уруксат бата беришти» жана «Эми чекке аз калды, суудан өткөн соң оюнга тамам, анткени улак айыл аралап калат» деп жазылган.

7. Оюндун сыйкыры (сакралдык элементтери). Бир топ изилдөөчүлөр оюндун сырлуу-сыйкырдуу маанисин баса көрсөтүшөт (Й. Хейзинга, Р. Кайуа ж.б.). Оюндун айрым элементтери сакралдык мазмун менен байланышканда гана өз ордун табат. Оюнду илгертен келе жаткан каада-салт, ырым-жөрөлгө, ритуал коштоп жүрөт. Чынгыз Айтматов ат чабышта да, улак тартышта да аксакалдардын батасын, «деми күчтүү бата сөзүн» баса белгилейт. Ал эми көкбөрүнүн башталышы мындай сыпатталат: «Талаа-түздүн бетинде атам замандан калган арбактуу ураан жаңырып, жердин көкүрөгү добулбас ургандай дабырап кетти». Оюндун сырлуу-сыйкырдуу касиети оюнчуларды да, оюн көргөндөрдү да өзгөчө психологиялык абалга бөлөп, демейки турмуштун жай, көндүм ыргагынан жогору көтөрүп, «башкача дүйнөгө» кошот. Адам өзүн «башкача» сезет.

8. Оюндун салмагы. Ар оюндун өз салмагы, мааниси болот десек ылайык, ошого жараша майрамда, той-ашта алардын кезеги, ырааты аныкталат. Ошого жараша байге дайындалат. Жазуучу «Күлүктөр кайткычакты ортодо күрөш, оодарыш, тыйын энмей сыяктуу оюн-шоок болду. Мунун баары күлүк чабылар чоң байгенин алдындагы тамаша эле» деп белгилейт. Повестте ошондой эле «четки оюндар»- балдардын оюн-зоогу да сөзгө алынат. Кичинекей балдар өзүн Гүлсарыга теңеп, «Мен- Гүлсары» деп ойногону айтылат. Демек, алар үчүн каарман Танабай эмес, Гүлсары.

9. Оюндун генезиси. «Оюн (тигил же бул оюн) качан, кантип чыккан»- бул, албетте, изилдөөчүлөр үчүн татаал маселе. Айрым илимпоздор оюн генезисин изилдеп да кереги жок, бул куру мээнет деп эсептешет. Деген менен «Бул оюн кайдан чыккан» деген суроо бирде болбосо бирде курч коюлушу ыктымал. «Улак тартыш» оюндун атрибутун, оюн аракетин тике мүнөздөгөндөн чыккан аталыш болсо, анын ошол эле учурда «көкбөрү» аталышы илгерки ата-бабабыз өзүн «бөрү тукуму» эсептегинен улам чыккандыр. «Көкбөрү» жигиттери душманын улактай керип, улактай уйпалап таштоону кыялданып, ошого машыгып ойношкондур. Жазуучуга сөз берсек, Танабай улакты тартып алган соң, аны коштоп, курчай чапкан улакчылардан улам ал минтип жазат: «Илгери жигиттер барымтаны ушинтип ала качып жүргөнбү дейм, болбосо жаралуу баатырды жоо колунан ушинтип куткарып чыгып кеткенби дейм!».

10. Оюндун кумары, кызыгы. Бардык изилдөөчүлөр дээрлик оюнчулар үчүн биринчи орунда оюндун натыйжасы, ким утуп, ким утулганы эмес, оюндун жүрүшү туурасын белгилешет. Ойногондун өзү кызык. Оюндун маани-маңызы анын кумары менен байланышкан. Кумарланбай ойногон оюн оюн эмес. Айтматов улакчылардын кумарын, алардын баш оту менен оюнга кирип кетерин сүрөтчүлүк таланты менен таамай-таасын көргөзөт.

11. Оюндун жараяны. Ар кандай оюндун башталышы, жүрүшү жана аякташы бар. Оюндун жүрүшү ичинен бир нече этаптарга ажырашы ыктымал. Оюнчулар да, көрүүчүлөр да оюн жүрүшүндө качан эмне болорун жакшы билишет, кульминациясын

күтүшөт. Улак тартыштын да өз композициясы бар.

12. Оюнчунун жүрүм-туруму, чебердиги. Көрөрман жогору баалаган нерсе- бул оюнчунун чебердиги, усталыгы. Мыкты оюнчу- көрөрман кайсы командага, кайсы тарапка болушарына, жан тартарына карабай көрүүчүлөрдүн сүймөнчүгүнө айланат. Анын өз стили, ойноо манерасы, күтүлбөгөн өнөрү болушу мүмкүн. Жазуучу Танабайдын тажрыйбасын баса белгилеп, анын оюн маалындагы ой-санаасын сыпаттаганы бекеринен эмес. Танабай атактуу улакчы болбосо да көркөм баяндан анын улак тартыштын сырларын жакшы билерине көзүбүз жетет. Кыргыздар «Тулпар тушунда, күлүк күнүндө» деп коёт. Кеп болуп жаткан эпизоддо Танабайдын да, Гүлсарынын да «кези келип», болуп-толуп турган доору экени айтылат. Оюнчунун да «гүлдөп турган» учуру, ооматы обологон кези болот.

13. Оюн эрежелери. Оюндун тартип-эрежелери күн мурун маалым. Алар баарына бирдей. Эрежелердин сакталышын калыс же калыстар тобу гана эмес, күйөрмандар да көзөмөлдөйт.

14. Оюнчулардын ич ара мамилеси. Оюн- коммуникация аянтчасы. Оюнчулардын бири- бирине кылган мамилеси да орчундуу. Айтматов улак талашкан эки азамат бири- бирине каарланып, кыйкырышып, сөгүшүп жатканын жазат. Ошол эле учурда бул оюн иш-аракети экени шексиз, башкача айтканда, чындап жасалбаганы маалым. Атаандашты алдоо, жаңылтуу, адаштыруу же коркутуу, басым көргөзүү- бул оюн элементтери. Жалалиддин Руминин Термез шаарынын шахы тууралуу бир притчасы, чыгармасы бар. Чатраш, шахмат ойноп, маскарапозу (шут) шахка эки жолу мат коёт. Шах маскарапозду урат. Маскарапоз оюндун өз шарты бар экенин айтып уяткарат.

15. Оюндун мөөрөйү. Көп оюндарда жеңген тарап, жеңилген тарап болот. Ар кимисинин өз орду, алары, мөөрөйү бар. Оюндун кантип аяктаганы да маанилүү учур. Оюн финалынын өзүнчө каада-салттары болушу ыктымал. Улакчылар суудан кечти. «Оюн тамам»- деп жазат Айтматов. Оюндун аякташы болумдун бир айланпасынын бүтүшү кыязында сыпатталат.

16. Оюндун арты. Оюндан кийинки окуялар, иштер, жагдайлар кайсы бир жагынан оюн мейкинине байланышкан болот. Оюндун натыйжасы атак-даңк алып келет же ар-намыска доо кетирет. Кадимки турмуштагы экономикалык, социалдык, саясий же ыйманпейил маселелери өткөн оюндун натыйжалары менен ачык же көмүскө шартталышы ыктымал. Танабайдын түндөп Бүбүжанга барышы да оюн илебине байланышкан.

Албетте, улуу жазуучунун чыгармасына таянып, биз оюндун (улак тартыштын) айрым касиеттерин ажыратып караганга аракет кылдык. Ушул эле текстти тигилип талдап, дагы бир топ маселенин жөн-жайын айгинелесек болмок. Бирок, кеп төркүнү башкада. Оюн- көп кырдуу нерсе. Демейки турмуштун, көчмөн жашоонун ар кыл тараптары менен анын көрүнө-көмүскө карым-катыштарын дыкат карасак, адамдын жашоо маңызына да, оюндун табиятына да тиешелүү орчун жагдайлар ачыкка чыгары бышык. Бул жерде учкай белгилей кетчү жагдай- Чынгыз Айтматовдун каламгерлик чебердиги. Танабайдын улак тартышын сыпаттоо аркылуу жазуучу кыргыз элинин, көчмөн дүйнөнүн жашоосундагы өзөктүү касиеттерди туташ турпатында, ар нерсени орду-орду менен, оңой менен баамга уруна бербеген өзгөчөлүктөрүн белгилеп, оюнду көп ченемдүү кубулуш (жогоруда биз муну атайын белгиледик) катары сүрөттөп бергенинде.

Улакчылардын оюндан кайткан учурун жаза келип, автор ат чабыштын ыргагы жана музыкасы- казак домбрасынын, кыргыз комузунун күүсүн жараткандыр дейт. Оюн менен искусствонун тегине байланышкан маселени козгой кетет. Албетте, бул өзүнчө кепке арзыйт. Ал эми бул жерде баса белгилей турган жагдай: оюн- адамдын адам болушуна көмөк болчу конструкция, курал, социомаданий машина. Оюндун тегирменине түшүп, адам адамдык касиетин байытат, бекемдейт, күчөтөт.

Көчмөн маданияты оюн- дене, кара күч оюну гана эмес, рух, акыл-эс оюну да экенин айгинелейт. Оюн- эстутум. Ошол эле учурда оюнда кыял, фантазия өсөт, бийиктейт. Кыргыздарда акыйнек- жаштар оюну. Бул- интеллектаулдук оюндардын бир түрү экени шексиз. Өзгөчө балдар оюндарындагы кыялдын экзистенциялык маани-мазмуну терең көңүл бурушка арзыйт. Чоң кишилер бара- бара ушул жөндөмдү жоготот. Ошондуктан Экзюперинин «Кичинекей ханзаадасы» чоң кишилер «жөпжөнөкөй нерселерди түшүнбөйт», «зериккен немелер» деп кейийт. Ницшенин философиясында рух алгач төө болот, анан арыстанга айланат, анан балага айланат. Чыгармачылык, жаңыны жаратуу- бул баланын иши. Ушундан улам айтчу нерсе- көчмөн турмуштагы балдар оюнун атайлап изилдөө да чоң мааниге ээ.

Оюндун саясий турмуш менен байланышы ордо оюнда ачык көрүнөт. Белгилүү илимпоздор ордо- бийликтин, башкаруунун өзгөчө модели, чагылышы экенин белгилеп келишет (Какеев А.Ч. 2018). Ордо бузуу- бийликке кол салуу. «Манас» эпосунда Манастын душман менен биринчи бет келиши ордо оюнуна туш келгени бекеринен эмес. Эпикалык акыл-эс бийлик ордосу менен ордо оюну тикеден-тике байланышта экенин эскертет. Оюндун кадимки жашоо-турмуш менен карым-катышын иликтегенде мындай жагдайларды көз жаздымында калтырганыбыз туура тыянак жасоого кедерги болорун унутпашыбыз зарыл.

Жыйынтыктай келсек, көчмөн оюндарын ар тараптан изилдөө бул феноменди туура түшүнүү менен катар көчмөн цивилизациясынын өнүп-өсүшүнө тиешеси бар көптөгөн маселелердин жөн-жайын ачыктап чечмелегенге мүмкүндүк берет деген ишенимдебиз. Көчмөн болумун түшүнүү- бул кайсы бир жагынан көчмөндөрдүн кандай ойногонун, кантип ойногонун, ал оюндарга кандай мамиле кылганын түшүнүү десек да болот. Арийне, адам жашоосунун өзүн оюндан таптакыр ажыратып караш мүмкүн эмес. Ошол эле учурда алардын карым-катышын туура баамдап-баалап билиш биздин теориялык жана методологиялык камылгабызга, базабызга байланыштуу болору да талашсыз нерсе. Жалпылай айтсак, эгерде келечекте оюн тууралуу илим жаралса, анын бир тармагы оюн философиясы болот, ал оюн антропологиясы, оюн эпистемологиясы, оюн эстетикасы, оюн этикасы сыяктуу бутактарды камтыйт. Философия Чоң оюн, Оюндун өзү, Таза оюн, Оюн өз алдынча турганда дегендей түшүнүктөрдү аныктайт. Ал эми бул Адамдын өзүн өзү таанып-билишине кызмат кылат. Демек, “оюн философиясы” жана “көчмөн цивилизациясы” түшүнүктөрү бири-биринен алыс турган түшүнүктөр эмес. Атүгүл, глобализация доорундагы адам баласынын иш-аракетин талдап түшүнүшкө тиешеси бар деп айта алабыз. Азыркы философиянын феноменологиялык жана герменевтикалык инструменттери көчмөн оюндарын изилдөөнүн кыйырларын кыйла кеңейтет деген ишенимдебиз.

Адабияттар:

- Бөкөшов Ж. 2015. Салт жана билим. Бишкек.
 Гумбрехт Х. У. 2019. Похвала красоте спорта. Москва.
 Кайуа Р. 2007. Игры и люди. Статьи и эссе по социологии культуры. Москва.
 Какеев А.Ч. 2018. Игровое познание мира. Бишкек.
 Ницше Ф. 1992. Так говорил Заратустра. Москва.
 Столяров В. 2011. Философия спорта и человеческой телесности. Москва.
 Финк Е. 2017. Основные феномены человеческого бытия. Москва.
 Хайдеггер М. 1991. Время и бытие// Разговор на проселочной дороге. Москва.
 Хейзинга Й. 2001. Homo ludens. Человек играющий. Москва.
 Юнгер Ф. 2012. Игры. Ключ к их значению. Санкт-Петербург.

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA GÖRE KIRGIZ SPOR OYUNLARININ TASNİFİ

Abdikulova R.*

*Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, roza.abdykulova@manas.edu.kg

Özet

Kırgızlar milli spor oyunları ile tanınan Orta Asya'daki halklardan biridir. Göçebelik, yerleşik hayatlarında bu tür özelliklerden doğan spor oyunlarının bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Bu tür oyunlar atla bağlantılı veya akli geliştiren ya da hareketli oyunlar olarak bir kaç kısma ayırmak mümkündür. Bazı araştırmacılar yaşına, cinsiyetine, sosyal durumuna da bağlantılı olan oyun türleri olarak tasnif etmektedir. Sovyet öncesi ve dönemi, ardında egemenlik döneminde yapılan çalışmalara göre Kırgızların spor oyunlarının tasnifi üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: spor, Kırgızlar, spor oyunları, at, hareketli oyunlar.

Classification of Kyrgyz Sports Games According to Scientific Sources

Abstract

Kyrgyz people are one of the peoples in Central Asia known for their national sports games. Some of the sports games that emerged from such characteristics in nomadic and settled life have survived to this day. It is possible to divide these types of games into several categories: horse-related, mind-developing or active games. Some researchers classify them as types of games that are related to age, gender and social status. The focus will be on the classification of Kyrgyz sports games according to the studies carried out before and during the Soviet period and during the sovereignty period.

Key words: sports, Kyrgyzstan, sports games, horse, active games.

Giriş. Oyunun insan hayatında aldığı özel bir yeri olduğu gibi spor oyunlarının da bir milletin tarihi ve kültürel gelişmesinde aldığı yeri büyüktür. Kırgızlar göçebelik hayatı ile direk bağlantılı olan spor oyunlarına çok zengindir. Atla bağlantılı spor oyunları başta olmak üzere diğer oyunlar da geçmişten bugüne kadar gelmekte ve cedlerimiz tarafından nesilden nesile aktarılmaktadır. Bu tür geleneksel spor oyunları Kırgızların kültürel özelliklerini taşıyan ve tanıtan en önemli unsurlardan biridir. Kırgızların hayat tarzı, inancı, gelenekleri ve örf-adetleri oyunlara bürünerek ortaya çıkmaktadır. Bununla spor oyunları namus anlayışını, bağımsızlık anlayışını, bahadır ve cesur olma özelliklerini taşıyan ve senteze eden unsurdur. Çünkü spor oyunları insanı devamlı hareketli, sağlam, dinç, sağlıklı, vatansever ve hatta akıllı olarak yetişmesinde imkân sağlar.

Kırgızları da kapsayan Orta Asya halklarının spor oyunları veyahut genel olarak oyunlar hakkında bilgi veren en eski kaynaklar başta olmak üzere bugüne kadar araştırmalar devam etmektedir. Onlara Manas Destanı ve diğer sözlü edebiyatın türlerindeki bilgiler örnek getirilebilir. Kırgız folklorunda ve masallarda spor oyunlarının yer aldığını görmek mümkündür. Bunun yanı sıra efsanelerdeki bilgiler de dikkate değerdir. Bunların dışında sinolog Biçurin'in Kadim Enisey Kırgızları ve onların spor oyunları hakkında verdiği bilgilere deve, evcilleştirilmiş aslan ve at üstünde oyun oynama usulü, arkandan basma gibi oyunlar örnek verilebilir (Biçurin, 1950:253). Yazar Cengiz Aytmatov'un 'Manas destanı- Kırgızların edebi ansiklopedisi' dediği gibi destandan Kırgızların at üstünde oynanan spor oyunları hakkında bilgi alabiliriz. Onlara *at çabış, corgo çabış, alaman bayge* birer örnektir. Yukarıda belirtilen destanda Kırgız gençlerinin belli bir yaş dönemlerinde nelere yetenekli olduklarını çok güzel tasvir eden şiir satırlar da mevcuttur: *On iki yaşında yay atabilen, on üç yaşında mızrak eline tutarak düşmanla savaşılabilen, on dört yaşa geldiğinde, saraya gidip savaşılabilen, on beş yaşa gelince, yurt yönetebilen* olarak tasvir edilmektedir (Manas, 1980: 27).

Göçebelikle direk bağlantılı olan oyunlara *at çabış, corgo salış, kız kuumay, tıyın enmey, at üstünde oynama* örnektir. Bu tür at üstünde oynanan oyunlar Kırgız gençlerinin asker, kahraman, cesur olmasını sağlayan oyunlardır. Buna en iyi örnek *Er Toltoy ile Külçoror'un dövüşüdür*. Bu hakkında Doğu Türkistanlı Manasçı Cusup Mamay'ın varyantında (Cusup Mamay, 1995:296) şöyle bahsedilmektedir:

Kırgız-Türkçesi:	Türkiye-Türkçesi:
Künü-tünü dem albay,	Gece-gündüz dinlenmeden
Oodarışıp canaşıp.	Devamlı dövüşerek
Cakasınan karmaşıp,	Yakasından tutarak
Bardık küçün cumşaşıp,	Tüm gücünü sarfederek
Baatırlar uruş salıptır,	Bahadurlar dövüşür
Canaşa atın buruşup,	At üstünde yakın gelerek
Tartkılaşıp tartışıp,	Birbirlerini çekerek
Koldorunan çoyuşup.	Kollarından gererek
Ayanbastan enişip.	Tüm gücüyle attan indirmeye çalışmışlardır.

Sovyet öncesi dönemindeki Kırgızları da içine alan Orta Asya bölgesindeki spor oyunlar hakkında kaynaklara o dönemin derlemesi olan *Türkistan Derlemesi ve Türkistan Vedomosti* girmektedir. Burada Divaev, Zagryajski'nin eserleri (Divaev, 1904; Zagryajski, 1873) Kırgızların oyunları hakkında ise, Gavrilov'un (Gavrilov, 1909) eseri Orta Asya'daki Sartların spor oyunları hakkında bilgileri içermektedir. Bunlara o dönemde Orta Asya'ya gelmiş olan seyyahların ve bilim araştırmacıların (Grodekov, Valihanov, Almaşi, Pantusov, Seversev) eserlerini de dahil edebiliriz. Sovyet döneminde ise Kırgızlardaki spor oyunları hakkında bilgileri içeren eserlere Abramzon, Ömürzakov, Bektenovların eserleri (Abramzon, 1946; Ömürzakov, 1958, Bektenov, 1978; Bernştam, 1947) örnek olabilir. Sosyal bilimci, etnografardan ise Aytmambetov, Moldobayev, Simakov'un eserlerinden de Kırgızların spor oyunları hakkında malumatlar alınabilir.

Egemenliğini aldıktan sonra Kırgızistan'da Kırgızların oyunları ve özellikle spor oyunlarına olan ilgi artmıştır. Sadece bilimsel çalışmalar değil aynı zamanda spor oyunları ile ilgili her türlü müsabakalar başta olmak üzere bazı geleneklerin düzenlenmesinde spor oyunlarının yapılması da dikkate değerdir. 2020 yılında Kırgızların tarihi, şeceresi, gelenekleri ve spor oyunları hakkında bilgileri kapsayan yirmi ciltten oluşan Kırgızlar (Kırgızdar, 2020) adındaki eser de yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra 1991 yılında yayınlanan Kırgızdar adındaki eserin birinci cildinde Kırgızların spor oyunları üzerine bilgi edinmek mümkündür. Adı geçen eserde Kırgızların milli oyunlarını birkaç kısma ayırdığını görmekteyiz. Bunların arasında sosyal farklı tabakaları ortaya koyan oyunlara *Deve çeçemey, Öpkö çapmay, Taz süziş* örnektir. Gençlerin oynadığı eğlenceli oyunlara ise *Ak çölmök, Cooluk taştamay, Çakan taş* girmektedir. Geleneğe dayalı oyunlara ise *Tuşoo kesüü, Car köriü, Kız oyunu* girmektedir. Avcılıkla bağlantılı oyunlara ise *Kuş saluu, Taygan agıtuu, Kapkan saluu* örnektir. (Kırgızdar,1991:532).

Kırgızlarda bugüne kadar kullanılmakta olan ve tarihi çok eskiye dayanan spor oyunlarından *Ordo ve Kökbörüü* örnek getirmek mümkündür. Böyle oyunların menşei hakkında bazı araştırmacıların fikirleri dikkat çekmektedir. Örneğin, *Kökbörüü* toteme bağlayarak göçebelikle direk ilişkilendiren araştırmacılar da mevcuttur (Potapov, 1953:122). Bir diğer araştırmacı tabiata tapınmanın bir örneği olarak kabul etmektedir (Tolstov, 1948:284). Kökbörüü oyunun bir diğer adı *Ulak Tartış* olarak da bilinmektedir. Bu oyun Kırgızlar arasında bazen sadece düğün, toy gibi merasimlerde yapılırsa bazılarında hem iyilik hem de yas töreni gibi adetlerde bile uygulanmıştır. Bu farklılıklar bölgeye göre değişmektedir (Simakov, 1984:86). Günümüzde ise yas törenlerinde düzenlenen spor oyunları bir insanın çocuklarının sosyal statüsü ve ekonomik durumu iyileşince baba veya dedelerine 'aş vermek'- yas töreni düzenlerken uygulanan spor oyununa dönüşmektedir. Böylece genel olarak spor oyunları Kırgızların 'aş-toylarında' düzenlenen bayramın bir parçasına dönüşmekle sosyal açıdan aldığı yeri büyüktür. Aynı zamanda insanları sosyalleştirmede bir görev halindedir. *Aşık* adı verilen veya *çikö* dediğimiz kemik iliğiyle oynanan oyunlar sosyal hal, aile anlayışı ve alakalar, ritüelleri içine kapsamaktadır. Kökbörüü sadece Kırgızlara ait olmadan tüm göçebelikle uğraşan Türk kökenli

halklarda mevcuttur. Onlara Altay Türkleri Başkırtlar örnektir (Kıdıralıev, 2001:234).

Son zamanlarda ise Kırgızların akıl oyunları ile ilgili yapılan araştırmalar boldur. Onlara Saralayev, Sarlıkovaların çalışmaları örnektir. Akıl oyunlarının en başında *Torguz Korgool* gelmektedir. Bu tür oyunlar yaş özelliklerine göre tasnif edilecek olursa, en başta *Altı Korgool*, ardından *Çatraş*, *Börü Taş* oyunları ve son olarak da *Toguz Korgool* sıralanabilir. Bu oyunlar insanın veya çocuğun sayıyı iyi öğrenmesine, düzen anlayışını iyi kavramalarına neden olur. Kırgızlarda akıl oyunları ne kadar çok olmasına rağmen günümüzde genel olarak sadece *Toguz Korgool* aktüel olarak oynanmaya devam etmektedir. Diğer türleri ise bazı bölgelerde yaylalara çıkmakta olan ahali dışında pek uygulanmıyordur.

Oyunları genel olarak geleneksel oyunlar, spor oyunları veya at üstünde oyunlar, zeka geliştiren oyunlar, çocuk oyunları gibi birkaç sınıflandırma içine almak mümkündür. Bunların arasında sadece spor oyunlarını *hareketli oyunlar*, *at oyunları*, *stratejik zekâyı geliştiren oyunlar* olarak birkaç kısma ayırabiliriz. Bunların arasından at üstünde oynanan oyunların en başında belki de Kökbörü gelmektedir. Bu oyun bazı bölgelerde Ulak Tartış olarak da adlandırılmaktadır. Kırgızlarda bu oyun sadece *toylarda* (düğün ve merasimler) değil, diğer merasimlerde (vefat eden babayı veya dedeleri anma töreni) de düzenlenmişlerdir. Bu tür oyunların halkların sosyalleşmesinde aldığı yeri büyüktür. Bunun dışında at üstünde oynanan günümüze kadar aktüelliğini kaybetmeden gelmekte olan oyunlara *Tıymın enmey*, *At çabış*, *Cambı atuu*, *Kız kuumay* örnek getirilebilir. At çabış oyunu sadece erkeklere ait değil aynı zamanda kızlar da bir hüner olarak spor oyunları arasında özdeştirmişlerdir. Çünkü bu oyunla beraber *Kız kuumay* oyunundan kızların at üstünde ne kadar rahat ve yetenekli oldukları görünmektedir. Göçebe Kırgızlarda kendi halkını, ailesini, boyunu, soyunu düşmandan korumak için at üstünde her türlü savaşa hazır hale gelen yiğitleri olmuştur. Spor oyunlarında Kırgızların kuralları katı olmuştur. Bazen oyunu bozmak Kırgız boylarının arasında savaşa götürmüştür. At çabışta kullanılan atları veya yarış atlarını sayapkerler (seyisler) adını verdiğimiz at terbiyecileri eğitir. Bu konuyu çok güzel bir şekilde açıklayıcı Kırgızlarda ‘*Tolubayday sınçı bol*, *Toktogulday ırçı bol*’ (Tolubay gibi seyis ol, Toktogul gibi şair ol) deyimini dikkati çekmektedir. Ona göre Tolubay adındaki bir Kırgız sayapkerinin atlar içerisinde en iyisini nasıl seçtiğini ve belli bir müddet sonra o atın en iyi olduğunu yöneticiye (hana) ispatlayabilmesi ile ilgili hikayeden ortaya çıkmış Kırgız deyimidir.

Bazı araştırmacılar Kırgızların spor oyunlarını birkaç kısma ayırmışsa bazıları ise tasnif yaparken çok sayıda bölümlere ayırdığını görmek mümkündür. Onlara (Kırgızdar, 1991: 532) askerliğe hazırlayan spor oyunları, göçebelğe dayalı spor oyunları, fiziki güce dayalı oyunlar, sosyal eşitsizliği yansıtan oyunlar, genç ve çocukların spor oyunları, geleneğe dayalı ve avcılığa dayalı oyunlar olarak ayrılmaktadır. Bir diğer araştırmacı Anarkulov’un fikrine göre, Kırgız milli spor oyunları aşağıdaki gibi bölümlerden oluşmaktadır: ayakta oynanan, koşarak oynanan, fırlatarak oynanan, eşya ile oynanan, kar ve buzda oynanan, döverek veya ayakla oynanan, eşyaları taşıma oyunları, tek başına oynayan oyunlar, eğlenceli oyunlar, kelime hazinesi ile ilgili oyunlar, geleneksel oyunlar, sanatla ilgili oyunlar, at üstünde oynanan oyunlar olarak bölmektedir (Anarkulov, 1981). Bu tür bölümleri yaşına göre oynanan oyunlar, cinsiyetine göre oynanan oyunlar olarak da devam ettirmek mümkündür. Kırgızlara ait spor oyunlarının en başında at üstünde oynanan oyunlar gelmektedir. Göçebelikten doğan ve at kültürü onların hayatında aldığı yeri büyük olmakla geçmişten bugüne kadar gelmekte olan at üstünde oynanan oyunlara aşağıdaki oyunlar örnektir.

1. At üstünde oynanan oyunlardan birkaçı açıklamaya çalışılmıştır:

Kökbörü (Ulak tartış)	Bu spor oyununda at ve at üstündeki oyuncunun yeri büyüktür. Bu oyunda iştirak etmek için bazı katılımcılar en yetenekli ata sahip olmak için daha erkenden hazırlanırlar. Kendi atlarını oyuna daha erkenden
-----------------------	---

	hazırlar ve oyuna adapte etmeye çalışırlar. Herhangi bir sıradan at bu oyunda iştirak etmesi zordur.
Tıymın enmey	Yaklaşık on tane kuruşu (para) toprağı biraz kazarak çukurluk yapılır ve o kuruşlar yerleştirilir. Atlı yarışmacı atını koşturarak kuruşlardan at üstünde eğilerek eliyle alma yeteneğı olması lazım. Bu oyunda bazıları kazanır bazıları ise atının üstünden düşer ve hatta atı da o anda koşmadan yere düştüğü durumlar mevcuttur.
Oodariş	At üstünde güreş oyununa verilen isimdir.
Kız kuumay	Atlı oğlan atlı kızı kovalar. Eğer ulaşırsa kızı öpme şansını yakalar. Eğer kovalayarak ulaşamazsa kız kamçısıyla oğlanı döverek kovalar.

2. Hareketli oyunlar (at üstünde oynanan oyunlar dışındakiler):

Hareketli oyunlar olarak genelde çocuk ve gençlerin oynadığı oyunlara söylenebilir. Böyle oyun türleri oyuncuyu hızlı hareket etmeye, dikkatli olmaya mecbur eder. Bunlara günümüze kadar gelen spor oyunlarından *Altın Şakek uçup çık*, *Cooluk taştamay*, *Çaşınmak veya Bekinbeçek* örnek getirilebilir. Günümüzde ilbaharda köylerde insanların bir araya gelerek Sümölök pişirirken çocukların veya gençlerin gece olduğunda *Ak çölmök*, gündüz ise *Cooluk taştamay* veya *Bekinbeçek* oyunlarını oynadıkları bilinmektedir. Bu oyunlar sadece spor ve hareketli oyunlar olmakla beraber gençler için eğlenceli oyunlar olarak da tanınmaktadır. Başlangıç sınıf öğrencileri için spor oyunları arasında *Uçtu uçtu*, *Ortoğö turmay* veya *Cooluk taştamay* oyunları kırsal bölgelerde Beden Eğitimi dersinin pratik kısmında uygulanmaktadır.

Cooluk taştamay	Başörtü bırakmak. Katılımcılar yuvarlak şekilde otururlar. Bir katılımcı başörtüyü elinde tutarak onları dolaşır ve farketmeden bir katılımcının ardına başörtüyü bırakır. O tekrar oraya kadar gelince başörtü ardına bırakılan farkederek örtüyü alır bırakana kovalar. Eğer farketmezse örtüyü bırakan katılımcı onu kovalar ve örtüyle döver.
Çaşınmak veya Bekinbeçek	Katılımcılardan bir kişi belli bir kısa müddette gözlerini örtüyle bağlar, diğerleri her tarafa giderek ondan gizlenirler. O da gizlenenlerin nerede olduğunu tahmin ederek bulması gerekir.
Köz tanımay	Birkaç katılımcının gözlerini başörtüyle bağlarlar. Ortaya da uzun bir sapa bir başörtü bağlarlar. Gözleri bağlı olan katılımcılar o başörtüyü bulmaları gerekir. Oyunun katılımcılarını seyredenler onların hareketlerinden gülererek eğlenirler.
Ak terek kök terek	Katılımcılar ikiye ayrılır ve her grubun katılımcısı birbirleriyle elele tutuşurlar. İki grup birbirinden sırayla ‘ak terek kök terek bizden size kim gerek’ diye bağırırlar. Eğer bir gruptan birisinin adını söyleyerek ‘bize şu oyuncu gerek’ derlerse o adam hızlı koşarak gidip onların elele tutuştuğu yerden koparmalıdır. Arasından onların ellerini ayırarak geçmelidir. Geçemezse o gruba katılır, geçerse o grubun bir katılımcısını kendi grubuna götürür. Hangi grubun katılımcı sayısı çoğalırsa o grup oyunu kazanır.
Arkan tartış-Halat çekişme	Türkiye-Türkçesinde Halat çekişme olarak bilinen bu oyunda katılımcılar ikiye ayrılır. Hangi grup halatı güçlü bir şekilde çekebildiyse onlar oyunu kazanır.

Şakek salmay -yüzük gizlemek	Katılımcılardan biri yüzüğü iki avucunun ortasında gizleyerek tüm katılımcıların avucundan geçirirken bir katılımcının kollarının arasında gizlice bırakır. Eğer yanındaki katılımcı farkedirse yüzüğü bırakan katılımcı ‘Altın yüzük uçarak çık’ dediğinde, hemen yüzüğü alan komşusunu yakalaması gerekir. Yakalayamazsa o yüzüğü diğer katılımcılardan birisinin kollarının arasına gizlemeye devam eder.
Ortogo turmay	Katılımcılar iki gruba ayrılır. Bir grup ikiye ayrılarak ortada vurulan topu alarak ikinci grubuna atar. Ortada ise atılan toptan kaçan grup mümkün olduğu kadar topu değdirmemek için ortada kendini korur ve toptan kaçır.
Beş taş	Genelde kızlar oynar. Aynı büyüklükte olan beş taşı seçerek oynarlar. Beş taşı avucunda tutarak, fırlatarak, yayarak iki kolla oynama yeteneğine sahip olanlar arasında oynanan oyundur.
Balban küröş	Düğünlerde ve diğer merasimlerde oynanan spor oyun türüdür. Bu oyun Sovyet döneminde de oynanmıştır. İki insan (balban, yani pehlivan) ortaya çıkarak güreş oyununu gösterirler. Kazanan güreşçi merasimi düzenleyenler tarafından muhakkak ödüle sahip olur.

3. Akıl geliştirici stratejik oyunlar:

Strateji ve akıl geliştiren oyunların başında *Toguz Korgool* gelmektedir. Bu konuda araştırma yapan Aytmambetov *Toguz Korgool*'u akli geliştiren oyunların arasından birinci sıraya koymaktadır (Aytmambetov, 1967:173). İkinci sırada ise *Toguz Korgool* oyununun küçültülmüş hali olarak bilinen bir diğer oyun *Uyum Tuudu* oyunudur. Bu tür oyunlar oynayan insanın yetenek özelliklerinin gelişmesi ve düşünce yeteneğinin pekişmesinde büyük etkisi vardır. Her iki oyun da günümüze kadar oynanmakta olan oyun türleridir.

Toğuz Korgool	Eskiden yerde kazılan bir çukur günümüzde ise tahtadan yapılan malzeme kullanılmakta olan Toğuz kumalak oyunudur. İki oyuncu oynayan ve seyircileri bol olan oyun türüdür. Bu oyun düşünce becerini geliştiren oyundur. ve akıl
Uçtu uçtu	Bu oyun katılımcıların bir araya gelerek yuvarlak şekilde, çehreyi oluşturduktan sonra, tek kişi çıkarak ‘uçtu uçtu kuş uçtu’ veya ‘uçtu uçtu ağaç uçtu’ diyerek aniden söylediği sözü duyunca katılımcılar iki elini yukarı kaldırmaları gerekir. Eğer söylenen nesne gerçekten uçan biri ise iki ellerini yukarı kaldırır. Eğer uçmayan nesneyi söylerse iki eli yukarı kaldırmamak gerekir.

Sonuç. Günümüz dünyasında teknolojinin gelişmesi ve hayat tarzının daha çok globalleşmeye doğru gittiği çağımızda bazı kimliğimizi tanıtan temel unsurlardan uzaklaşmaktayız. Bunların arasında milli spor oyunları da yer almaktadır. Milli kimliklerin korunmasında geleneksel spor oyunları önemli yer tutar. Kırgızlardaki spor oyunları hem eğitici hem de eğlenceli spor oyunları olmakla beraber onların geçmişten bugüne doğru gelmekte olan kültürel özelliklerini de taşımaktadır. Her ne kadar psor oyunları konusunda araştırmalar devam etmekte olsa bile bazı oyunlar tarih sahnesinden çıktığını farketmek mümkündür. Kökbörü veya Ulak tartış başta olmak üzere bazı milli spor oyunları toy, düğün, merasim ve bayramlarda günümüze kadar oynanmaktadır. Buna rağmen bilindiği gibi Kırgızlar spor oyunlarını

hayatlarının bir parçası olarak görmektedir. Çünkü oyunlar manevi ve ekonomik hayatlarıyla direk bağlantılıdır ve en az üç yüz yıllık geçmişleri vardır. Spor oyunlarını yaşatmak, canlandırmak ve hayatta uygulamak zamanın gerektirdiği şartlarından biridir.

Kaynakça

- Abramzon. Kırgızdardın cana Kırgızstan tarığı bouñça tandalma emgekter. Bişkek, 1946.
Anarkulov H.N. Kırgız El Oyundarı. Frunze, 1981.
Aytmambetov D. Kultura Kırgızskogo Naroda vo vtoroy polvine XIX i naçale XX veka. Frunze, 1967.
Bektenov Z. Kırgız Eldik Oyundarı. Frunze , 1978.
Biçurin N. Ya. (İakinf). Sobraniye svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. Moskova. 1950 .
Cusup Mamay. Semetey epos. 1-kitep. Bişkek, 1995.
Divayev A. İğrı Kirgizskih Detey. Türkestanskiye Vedomosti. 1904. №84.
Gavrilov M. Perepeliniy sport u Taşkentskih sartov. Sankt Petersburg, 1909.- s. 071-075 (Jivaya Starina). 535. Cilt. Türkistan Derlemesi.
Kıdıralıev K. Etnopedagogika uluttuk nuktagı taanıp-Bilüünü cana Tarbiyaloonun bulağı. Bişkek, 2010.
Kırgızdar. I. Cilt. Bişkek, 1991.
Manas: Epos. Sagımbay Orozbak uulunun varyantı boyunca. Frunze, 1980.
Ömürzakov D. Kirgizskiyе Nasionalniye Vidı Sporta I Narodniye İğrı. Frunze, 1958.
Potapov L.P. Volk v starinnih narodnih poveriyah i primetah uzbekov. Moskva, 1953.
Simakov G.N. Obşestvenniye funkzii kirgizskih narodnih razvleçeniy v konse XIX naçale XX veka. Leningrad, 1984.
Tımbekov Aktan. Kırgızdardın uluttuk oyundarı. Kırgızdar. Bişkek, 1991.
Tolstov S.P. Drevniy Horezm. Moskva, 1948.
Zagryajski G. Kirgizskiyе Oçerki. Aş ili Trizna po umerşim. Turkestanskiye Vedomosti. 1873. №1.

КЫРГЫЗСКИЕ ИГРЫ И ИХ АНАЛОГИ У ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Байкожоев Ж* Илбаев А.**

* аспирант КГУ им. И. Арабаева

** к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

*Кулалы таптап куш кылдым,
Курама топтом журт кылдым.
Эпос Манас*

Аннотация

Статья затрагивает вопросы сравнительной характеристики бытования игр, забав, развлечений, у народов тюркского корня. Многовековая история различных родов и племенных объединений, позже объединившихся в своих многообразных формах в современные этносы, имеет много общего, как в производительной деятельности, так и в материальных и духовных накоплениях. Выделяя из созданного богатейшего наследия, игры и развлечения, подчёркивается, что большое влияние на их форму и содержание оказывает хозяйственный уклад жизни, климатические условия региона обитания, окружающая флора и фауна. Многообразие тюркского мира проявляется почти во всех сферах жизнедеятельности, и различаются по хозяйственно-культурному типу, по религиозным верованиям, по мировоззрению. Сравнительное описание игровой культуры, приводится для поисков решения вопросов этногенеза и культурогенеза родо-племенных объединений. Приводя и сравнивая игры, можно проследить исторические и этнические связи тюркских народов, их многообразие в хозяйственном укладе и образе жизни. Некоторые названия игр, одинаковы у многих народов, которые видны по правилам проведения. Многие идентичные игры различаются лишь по инструментариям использованных в игре, которое зависит от географических и климатических условий проживания.

Ключевые слова: игровая культура, род, племя, игры, развлечения, флора, фауна, хозяйственно-культурный тип, малые игры, большие игры, брачные и предбрачные игры.

Abstract

The article touches upon the issues of comparative characterization of games, amusements, entertainments among the peoples of Turkic origin. The centuries-old history of various clans and tribal associations, which later united in their diverse forms into modern ethnic groups, has much in common, both in productive activity and in material and spiritual accumulations. Highlighting the rich heritage of games and entertainment, it is emphasized that their form and content is greatly influenced by the economic way of life, climatic conditions of the region, surrounding flora and fauna. The diversity of the Turkic world is manifested in almost all spheres of life, and they differ in economic and cultural type, in religious beliefs, in world outlook. The comparative description of game culture is given for searching for the solution of questions of ethnogenesis and culturogenesis of clan-tribal associations. By bringing and comparing games, it is possible to trace historical and ethnic ties of Turkic peoples, their diversity in economic structure and way of life. Some names of games are the same among many peoples, which can be seen by the rules of conducting. Many identical games differ only by the tools used in the game, which depends on geographical and climatic conditions of residence.

Key words: game culture, clan, tribe, games, entertainment, flora, fauna, economic and cultural type, small games, big games, marriage and pre-marriage games.

Кыргызы, издревле кочующие на просторах Центральной Азии, по определению академика В.В. Бартольда, «...принадлежат к числу древнейших народов Средней Азии. Из народов, живущих в Средней Азии в настоящее время, нет, по-видимому, ни одного, название которого так рано встречалось бы в истории». (Бартольд В.В., 1927:1). Кочуя и осваивая просторы Азии, тесно переплетаясь с другими родо-племенными объединениями, кыргызы создали свою уникальную материальную и духовную культуру. Сюда можно отнести и всевозможные: забавы, развлечения, игры, которые биполярны в своём бытовании, и могут относиться как к материальным, так и духовным ценностям.

На форуме прошедшем, в 1956 году, в Академии наук Кыргызстана, где рассматривался вопрос этногенеза кыргызского народа, помимо прочих специалистов, непосредственно занимавшихся данной темой, участвовали и композитор В.С. Виноградов и этнограф, исследователь народной музыки, композитор А.В. Затаевич, которые сравнивая музыкальные традиции кыргызского народа с музыкой других тюркских народов, показали их общие и отличительные черты.

Изучая и сравнивая игры и забавы, которые начинаются с зарождением самого

человечества, ибо: «игра старше культуры» (Хейзинг Й., 1997:416), следует проанализировать и вопросы этногенеза и культурогенеза всех тюркоязычных народов, через непродуцирующую деятельность конкретного рода или племенного объединения. В историографии почти нет исследований в этом направлении, если не брать в расчёт статью К.К. Казанского: «Вблизи Памиров», изданного в Ташкенте, в 1895, где описывая конные ристалища «*эр сайыш*» и «*көк бөрү*», указывается род и племя *адигине* и *жапалак* (*входит в племенное объединение мунгуш*) проводившие эти состязания. (Казанский К.К., 1895:207). Говоря о родах и племенах, из которых состоит кыргызский народ, не зря упоминаются цифровые показатели: *кырк кыз* (*кыргыз*), *отуз уул*, что говорит о множестве компонентов (*курама*) сформировавших данный этнос.

Изучение игровой культуры народа, может в какой-то мере дать ответы или хотя бы приблизить к ним, о локализации и местах формирования и становления родов и племён внёсших свой вклад в формировании этносов тюркского мира. Также поможет в решении вопросов культурной интеграции тюркских народов. Даже поверхностное ознакомление с названиями игр и развлечений можно увидеть единые истоки.

Рассматривая сравнительную характеристику игр тюркоязычных народов, за основу были взяты классификации традиционных игр кыргызского народа, которые по древнему определению делились на: *майда оюндар* (малые игры), *чоң оюндар* (большие игры), *кыз-жигит оюндары* (брачные и предбрачные игры). С.М. Абрамзон выделял игры имеющие пережиточный характер. (Абрамзон С.М., 1971:403). Г.Н. Симаков описал игры по их общественным функциям. (Симаков Г.Н., 1984:229), А.Касен в своих работах сделал попытку классификации игр. (Касен А. 2004:144).

1. Бытовые игры, которые в свою очередь подразделяются,

- игры детей младшего возраста – *наристе оюндары* (от года до 7 лет);
- игры детей среднего и старшего возраста – *боз-бала оюндары* (7-15 лет);
- игры молодёжи – *кыз-жигит оюндары* (15-30 лет).

2. Игры с альчиками.

3. Конные игры, состязания, развлечения.

По методу количественного анализа, на сегодняшний день выявлено 23 вида игр детей младшего возраста (*наристе оюндары*). Игры детей среднего и старшего возраста (*боз-бала оюндары*) в количественном отношении составляют – 66 видов. Игры молодёжи, брачные и предбрачные (*кыз-жигит оюндары*) – 71 вид. Игры с применением альчиков (*ашык, чүкө*) – 26 видов. Конные игры, состязания, развлечения – 35 видов. В данную классификацию, в этой статье не включены подвиды игр, которые требуют тщательного анализа и дополнительной работы.

- интеллектуальные игры, которых выявлено 7 видов;
- вербальные игры и развлечения, выявлено 13 видов;
- угощения-развлечения – 15 видов.

В отдельную категорию выделены игры не имеющие описания и правила проведения, которых мы назвали – малоизученные игры. В данной категории встречаются более 100 названий. Дальнейшая работа с ними даст возможность более точно определить классификацию приведённых игр.

Количественный анализ игр и развлечений кыргызского народа, проводился с традиционными играми, имеющие свои исторические корни. В статье приведены данные полевых исследований до 2007 года. Собранные данные за последние годы, находятся в процессе обработки, которые планируются издать отдельной монографией.

Для работ по сравнительной характеристике традиционных игр тюркских народов, в первую очередь следует определить их традиционный хозяйственно-культурный тип (ХКТ), регион проживания и их контакты с сопредельными этносами, религиозные

верования, мировоззрение, которые непосредственно влияют на становление и развитие игровой культуры.

Тюркские народы: «Обитающие на огромном пространстве от Охотского моря и Ледовитого океана до Адриатического моря, в числе около 26 миллионов, тюрки говорят на одном языке, делящемся только на наречия, так что Средне-азиатский тюрк может понимать и якута, и тюрка-османа» (Аристов Н.А., 2003:458). По хозяйственно-культурному укладу тюркские этносы представляли широкий и многообразный спектр деятельности. Только скотоводство имело несколько видов, которые подразделялись на:

- классическое скотоводство, под которым понимается разведение нескольких видов скота с перекочёвкой на дальние расстояния, так называемая горизонтальная кочёвка. Кыргызы ведя такое хозяйство имели 5 видов животных: верблюды, лошади, крупный рогатый скот, овцы, козы, которых именовали – *беш түлүк*. Бытовала категория – *төрт түлүк*, где овцы и козы брались за один вид;
- полукочевое скотоводство;
- отгонное скотоводство;
- отгонно-яйлажное скотоводство;
- вертикально-кочевое скотоводство;
- экстенсивное скотоводство (кашкайцы, проживающие в провинции Фарс, Исфахан в Иране);
- осёдлое скотоводство (якуты, лошади самой северной породы);
- животноводство (буйволы), (кумыки, проживающие в 6 сёлах окрестностях Махачкалы в Дагестане).

В этот вид хозяйственной деятельностью, следует отнести: коневодство, оленеводство, которое также имеет свои разновидности:

- коневодство (шорцы, проживающие в южных районах Кемеровской обл., по нижнему течению реки Томи и её притоков);
 - оленеводство;
 - кочевое оленеводство;
 - таёжное оленеводство (тоджинцы, тофалары, проживающие в Республике Тыва).
- В следующий вид хозяйственной деятельности, следует отнести земледелие:
- классическое земледелие;
 - ирригационное земледелие (каракалпаки);
 - пашенное земледелие (салары, проживающие в провинции Цинхай КНР);
 - террасное земледелие (балкарцы, проживающие в южных районах Кабардино-Балкарии);

- огородство;
- садоводство (караимы, проживающие в обл., Галич, Луцк Украины, в Тракайском районе Литвы).

Ремесло и его разновидности являются ещё одним ведущим типом хозяйственной деятельности, на которой строилась вся жизнедеятельность общества. Выделяются такие виды ремесла:

- ковроткачество (афшары, карапахи проживающие в отдельных районах Турции, Ирана, Афганистана);
- ткачество (кумандинцы, проживающие в Солтонском районе Алтая);
- шёлкопрядство (лобнорцы, проживающие в долинных районах Кашгара);
- войлочное ремесло (трухмены, проживающие в нескольких районах Ставропольского края);
- плотничество (туркмены);
- кузнечное ремесло (шорцы, проживающие на юге Кемеровской обл.);

Далее можно привести такие виды хозяйственной деятельности:

- пчеловодство;
- бортничество;
- лесной промысел;
- собирательство;
- рыболовство;
- охота;
- промысловая охота (башкиры);
- охота с собаками (долганы, проживающие в Таймырском национальном округе, Красноярского края, в Анабарском районе Якутии);

- торговля.

По религиозным мировоззрениям тюркские этносы исповедуют:

- ислам, который в процентном отношении составляет большинство, и подразделяется на два течения; шииты и суниты;
- православие (чуваши, гагаузы, нагайбаки, татары: кряшены-мишари-нагайбаки-тептяри, сибирские татары, кумандинцы, чулымцы);
- иудаизм (караимы);
- буддизм (сары-уйгуры);
- тенгрианство (якуты, тувинцы, алтайцы);
- ламаизм (сары-уйгуры);
- будисты-ламаисты (урянхайцы);
- шаманизм;
- шаманизм с почитанием сайтанов (долганы);
- симбиоз шаманизма-тенгрианства;
- бурханизм;
- симбиоз ламаизма;
- сектанство (караимы);
- доисламский культ огня (кашкайцы);
- иудей-таллазитская религия (крымчаки);
- поклонение жер-суу (сары-уйгуры);
- анимизм (тофалары);
- культ гор (тофалары).

Рассматривая игры по названию и содержанию, можно выделить хозяйственно-культурный тип, регион обитания. На примере кыргызской игры *уюм туду* (корова отелилась), где используются катышки овец (*коргол*), и небольшая выкопанная ямка в земле, можно говорить о скотоводческой деятельности. Названия башкирских игр: *бакыр букэн* (медный пень), *йэбешкэк букэндэр* (липкие пеньки), *сойош таяк* (палка-кидалка), можно связать с одним из видов хозяйственной деятельности народа, сбора мёда диких пчёл – бортничеством. Долганские игры – нарты-сани, отбивка оленей, говорят об оленеводстве. Казахские игры – *ак каскыр байланган каскыр* (белый лютый - серый лютый), *ак сук* (белая кость), имеют корни скотоводческого происхождения. Туркменские игры – *агсак дурна* (хромой журавль), *агсак товук* (хромая курица), *гуйрук тутды* (держи за хвост), *йыгна алмалары* (собери яблоки), *орак атды* (брось серп), показывают разновидности хозяйственной деятельности народа, и связанные с ним атрибуты быта. В названиях узбекских игр – *айиклар ва асаларилар* (медведи и пчелы), *ок теракми, кук терак* (белый тополь, зеленый тополь), *эчкилар ва чупонлар* (пастух и козы), также показан вид хозяйственной деятельности. В чувашских играх – *пула* (рыбки), *сёткан кайак тинзэрэ* (хищник в море), *сыра серей* (летучая мышь), *уйохла хзель?* (луна или солнце?), при анализе также можно рассмотреть вид хозяйственной деятельности.

Азербайджанские игры – *ат бели* (со спины лошади), *геджа ее гюндюз* (день и ночь), *кишмиши* (изюминка), *кындын кылыз* (ножны-сабли), *хендейе душме* (не падай в ров), также имеют корни из одного вида хозяйственной деятельности, распространённого в народе. Татарские игры – *аксак толке* (хромая лиса), *ат булуп йогеру* (бег лошадкой), *аю-буре* (серый волк), *бакалар* (лягушата), *жайдактар* (всадники), *ике етеч* (петухи) *куян куу* (догони зайца), *кэшеке* (котёл), *мыяулы* (кошка-непоседа), *остелге тидеру* (припечатай к столу), *оялы кузбейлеш уены* (кто в норке), *очты-очты* (летели, летели), *сары буре* (серый волк), *чулмук уены* (продаём горшки), видны разные виды хозяйственной деятельности.

Сравнивая некоторые виды игр тюркских народов, можно найти много общего. У кыргызского народа издревле бытовали перетягивания с использованием незаменимого элемента кочевого быта – *аркана*, т.е. верёвки, который сплетался из волос животных. Это развлечение входило в *серию майда оюн*. Имелись его разновидности: *бука тартыш*, *ит тартыш*, которые были популярны в народе. Менее известные перетягивания: *тери тартыш*, *камчы тартыш*, *жыгач күрөш*. Такой же вид забавы выявлен у казахского народа – *тартыс*, по правилам идентичен кыргызскому, что говорит о тесной историко-культурной связи двух народов. У якутского народа, он называется – *мас тардыхы* (перетягивание палки), имеются другие виды перетягивания: затылками и ярмом. У хакасского народа – *хурнан тартызы*, *аттар тартызы*. Долганские – *тардыдлахы* (перетягивание), *мас тардыхыыта* (перетягивание на палке). Тувинские – *аргамчы тытары*. Татарские – *таяк белен тартышуу* (перетягивание на палках), *сызык аркалы тартып чыгаруу* (перетягивание через черту). Одинаковые названия развлечения, может свидетельствовать и близком географическом соседстве. Перетягивание распространённый вид игры, который встречается у многих народов. Разница в инструментариях и размерах элемента перетягивания, правилах проведения.

Среди досвадебных и свадебных игр *кыз-жигит оюндары* (брачные игры), у кыргызского народа встречается игра – *алтын шакек* (золотое колечко). Этот вид забавы встречается у узбекского народа – *узук солар*, у казахов называется – *сакина салу*, у хакасов – *турба чазылары* (спрячь колечко). Это развлечение также популярна среди детей и подростков. Кыргызская игра *ак чөлмөк* (белая кость), также входит в категорию брачных игр. Встречаются аналоги и у других народов. У казахского народа – *ак сүйөк* (белая кость), у уйгурского народа – *ак суяк* (белая кость), тувинцы называют *ак ыяш*, якутский народ *мюхе*, хакасы *пыласпах*. В этой же категории кыргызская игра *тап орун* (жгут), уйгурский аналог под названием *пота ташляш*.

В категории подростковых игр у кыргызов встречается развлечение популярное среди мальчишек, имеющие древнее название *ак уйум жөлөш*, *көк уйум жөлөш*, отражающее кочевой быт народа. У казахского народа игра называется *түртүс*, у татарского народа *ике етеч*. Вне всякого сомнения, что данный вид забавы есть и у других тюркских народов.

Популярная детская игра у кыргызского народа *ак терек көк терек*, похожая даже по названию встречается у казахских детей *ак терек*, у туркменских детей *ай терек*, *гун терек*, у узбекских детей *ок терак*, *кук терак*, у уйгурских детей – *ак теряк*, *кок теряк*. Одинаковая по названию игра девочек в подбрасывания камешек по определённым правилам, называется у кыргызов *чакмак таш* (топ таш), у уйгуров *бяш таш*, у долган *тааскаан ооннуу*, у туркмен *беш даш*, у казахов *бес тас*, у узбеков *бештош*, у якутов пока нашли русское название *игра в камешки*.

Кыргызская забава в прыжках *узундука секиру*, можно проследить в играх татар *бер аякта сикеру*, у хакасов *сыргайлыг атыгык*, *сыргайлык чарыс*; тувинцев *аскангырлаар*, у якутов *кылыы*, *ыстанга*, *куобах*, у долган *хырга нонуо ойуу* (прыжки через нарты); у узбеков *оксок карга*, у туркмен *агсак дурна*.

Детское развлечение кыргызских детей *каркыра турна желе тарт* (журавли-журавли), можно увидеть в балкарской игре *кьру-кьру*. Игру «кыз» *качыруу* в играх азербайджанских детей *мозадаш*, *мураба-мураба*. Кыргызское развлечение *көк бука* (*уйчу*), в азербайджанской игре *пула-пула ойну* (игра в лунку).

Игры отражающие кочевой быт, охоту, встречаются в играх разных народов: кыргызские *койчу жана карышкыр* (пастух и волки), *жаа атуу* (стрельба из лука), *корозчо урушмай* (петушинный бой), можно увидеть в долганских играх *боро у очна кулуннар* (волк и жеребята), волк и олени, олени и пастухи, ловля оленей, куропатки и охотники. В якутских играх *салгыдый* (стрельба в цель с кружением), *тэлэрик* (летающий диск), *мохсоцол охсунуута* (соколиный бой), в азербайджанских играх *ушаглар ее хоруз* (дети и петух).

В данной статье используя некоторые виды традиционных игр и развлечений кыргызского народа, и их классификацию, проводится сравнительное описание с их аналогами у других тюркоязычных народов. В первую очередь показана роль хозяйственной деятельности народа, географические и климатические условия, которые непосредственно влияют на формирование игровой культуры. Показаны виды хозяйственной деятельности, от классических форм скотоводства и земледелия, до кустарных видов ремесла. Выделены религиозные верования тюркских народов, которые тоже несомненно оказывают влияние на становление игры и различных видов забав. Приведены игры, имеющие корни различного вида трудового происхождения, которые отражаются в их названиях. На примере кыргызской игры в перетягивание различных предметов домашней утвари, показаны их аналоги встречающиеся в других народов. Также на примерах детских, подростковых, молодёжных (брачных, добрачных) играх показаны их разновидности у других народов.

Литература.

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л.: Наука, 1971.- 403с.
2. Агаев Г. Г. Азербайджанские народные подвижные игры. - Физкультура в школе, 1961, № 4, с. 24-26.
3. Аристов Н.А. Труды по истории и этническому составу тюркских племён.– Бишкек: Илим; Фонд «Сорос-Кыргызстан», 2003.– 458 с.
4. Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк // Соч.– Т.2., ч.1. – М., 1963.– С. 471-543.
5. Виноградов В.С. Киргизские народные музыканты и певцы. – М.: Сов.композитор,1972.– 96 с.
6. Волков Г. Н. Этнопедагогика. М.: Издательский центр «Академия», 1999. - 168 с.
7. Галеев Э. Х., Ханбиков Я. И. Татарские народные игры и праздники. - Казань: Татар. кн. изд-во, 1975. - 94 с.
8. Гуннер М. Сборник казахских национальных игр и развлечений.- Алма-Ата, 1938.- 38 с.
9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х тт.– М.: Терра, 1995.– Т.1.– 669с.; Т.2.– 779 с.; Т.3.– 555 с.; Т.4.– 683 с.
10. Дибиров М. А. Народные игры и спорт в Дагестане. - Махачкала, 1968. – 148 с.
11. Затаевич А.В. Киргизские инструментальные пьесы и напевы. - М.: Сов. композитор, 1971. – 67 с.
12. Каган Г.Д. Каракалпакские народные детские игры. - Ташкент, 1969. – 232 с.
13. Казанский К.К. Вблизи Памиров.– Ташкент: «Букинист», 1895. – 207 с.
14. Касен А. Кыргызские игры и развлечения.– Бишкек: Илим, 2004. – 144 с.
15. Нурмедов М. Туркменские народные игры и их роль в коммунистическом воспитании

- подростающего поколения. - В кн.: Вопросы, теория и жизнь. Под ред. Гурджиянца Н. Г. - Ашхабад, 1976, с. 146-160.
16. Паролов С. Л. Туркменские народные игры. - Ашхабад : Туркм. гос. изд-во, 1931. - 48 с.
17. Самбу И.У. Тувинские народные игры: Ист.-этногр. очерк. - Кызыл: Тув. кн. изд-во, 1978. - 137 с.
18. Симаков Г.Н. Общественные функции киргизских игр и развлечений в конце XIX - начале XX в.в.– Л., Наука, 1984.– 229 с.
19. Хейзинга Й. Homo Ludens; Статьи по истории культуры. / Пер. с гол. Д. В. Сильвестрова. М.: Прогресс-Традиция, 1997. – 416 с.
20. Чудинова М.А. Якутские народные подвижные игры для детей / М-во просвещения Якут. АССР. Якут. филиал Ин-та нац. школ АПН РСФСР. Якутск: Якуткнигоиздат, 1966.

SOVYET TÜRKMEN SİNEMASINDA GELENEKSEL SPORLARIN SUNUMU

Ergeşov M.* Abdimalikova C.**

*Öğr. Gör., Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi, marat.ergeshov@manas.edu.kg
**Arş. Gör., Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi, camila.abdimalikova@manas.edu.kg

Özet

Yirminci yüzyılda yetmiş yıl hayat sürdüren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde en önemli sanat dalı olarak sinema belirlenmiş ve etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Sovyetler Birliği’nin ideolojisi, yani Sosyalizm ve Komünizmi kurma çabası bütün Sovyet Cumhuriyetleri sinemaları aracılığıyla halka yayılmaya çalışılmıştır. Sovyet iktidarına hizmet eden Sovyet Vatandaşı imajı oluşturularak Komünist ve Sosyalist sistemin sunduğu yeni kültürel değerler, yeni toplum modeli vurgulanarak, SSCB içindeki halkların kendi milli kültürleri göz ardı edilmiştir. Milli kültür ve kimliği savunular Halk Düşmanı olarak hapse atılmış, sürgüne gönderilmiş veya öldürülmüştür. Ancak yine de bütün cumhuriyetler sinemacıları filmlerin dramaturjik unsurları olarak kendi filmlerinde geleneksel örf adetleri, gelenek görenekleri, sporları ve oyunları eklemeye çalışmışlardır. Özellikle, Kruşçev Çözülmesi (Ottepel) döneminde sansürün azalmasıyla birlikte milli kültürlerin filmlerde yansması çoğalmıştır.

Bu çalışma kapsamında kültürün önemli bir parçası olan geleneksel spor ve oyunların Sovyet Türkmen Sinemasında kullanılması incelenmiştir. Sovyet Türkmen Sineması ve Türkmenistan’da Geleneksel Sporlar konularında bir literatür taraması yapacak olan bu çalışma; Türkmen filmleri içerik çözümleme yöntemi ile analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnospor, Geleneksel Spor ve Oyunlar, Sovyet Sineması, Türkmen Sineması.

Representation of Traditional Sports in Soviet Turkmen Cinema

Abstract

Cinema was defined as the most important form of art and it was used as the most effective propaganda tool by the Union of Soviet Socialist Republics that existed nearly seventy years in the 20th century. All the efforts of the Soviet Union in establishing the socialism and communism that was known as the main ideology of the Soviet Union was disseminated through cinema and broadcasted to all fifteen soviet countries.

By creating the image of the soviet citizen serving the Soviet power, new cultural values and new society model offered by the Communist and Socialist system were emphasized, and the national cultures of the people within the USSR were ignored. Those who stood for national culture and identity were imprisoned, exiled or executed as enemies of the society. Despite all this, film directors of the Soviet Republics managed to use traditional customs, traditions, sports and games in the movies as dramaturgical elements. Especially with the decrease of the censorship during the Khrushchev Thaw (Ottepel), the reflection of national cultures in films increased significantly. In this study, we examined the reflection of traditional sports and games, significant elements of Turkmen culture, within Turkmen films, a distinct genre within the realm of Soviet Cinema. This study conducted a literature review of the Soviet Era Turkmen Cinema and Turkmen Traditional Sports, and analyzing movies using the content analysis method.

Key words: Ethnosport, Traditional Sports and Games, Soviet Cinema, Turkmen Cinema.

Giriş

1917 Ekim Devrimi sonucunda iktidara gelen Bolşevikler tarafından kurulan ve yetmiş yıl hayat sürdüren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde sinema, Vladimir Lenin’in “Sinema bizim için sanatların en önemlisidir” deyişiyle birlikte en önemli sanat dalı olarak belirlenmiş ve 1919 yılından itibaren sinema sanayisi devletin eline geçirilmiştir. Devlet tarafından katı bir sansür uygulanarak sinema, etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Sovyetler Birliği’nin ideolojisi, yani Sosyalizm ve Komünizmi kurma çabası bütün Sovyet Cumhuriyetleri sinemaları aracılığıyla halka yayılmaya çalışılmıştır. Sovyet iktidarına hizmet eden Sovyet Vatandaşı imajı oluşturularak Komünist ve Sosyalist sistemin sunduğu yeni kültürel değerler, yeni toplum modeli vurgulanarak, SSCB içindeki halkların kendi milli kültürleri göz ardı edilmiştir. Milli kültür ve kimliği savunular Halk Düşmanı olarak hapse atılmış, sürgüne gönderilmiş veya öldürülmüştür.

Sovyet ideolojisi daha çok belgeseller aracılığı ile halka yayılmaya gayret edilmiştir. *Agitfilm* veya *Agitki* adını taşıyan bu kısa belgesel filmlerinin amacı propaganda olup içeriği de ona göre belirlenirdi. Fakat sanat filmlerindeki durum da farklı değildi, yani ancak Sovyet ideolojisine hizmet eden senaryolar üretime uygun görülerek devlet tarafından destek görürdü. SSCB’de sinema üretimi sadece devlet sinema stüdyoları tarafından yürütüldüğü için filmlerin

içerğini kontrol etmek mümkündü. Dolayısıyla, milli kültür ve kimlik içeren senaryolar, yani Sovyet ideolojisine karşı gelenler üretime geçemezdi. Yine de bütün cumhuriyetlerin sinemacıları gibi Türkmen sinemacıları da geleneksel örf adetleri, gelenek görenekleri, sporları ve oyunları kendi filmlerine eklemeye çalışmışlardır. Özellikle, milli kültürlerin filmlerde yansması Kruşçev Çözülmesi (Ottepel) döneminde sansürün azalmasıyla birlikte çoğalmıştır.

Sovyet Sinemasına bakıldığında Rus sinemasının önderliği ve Gürcü, Kırgız Sinemalarının başarılı olduğu söz konusu olsa da Türkmen Sinemasının kendi yeri olmuştur. Gökyüzündeki sıcak güneş, sonsuz kum tepeleri ve çöl, koyunlara bakan yalnız çoban gibi sahneler Türkmen filmlerine ait olup, Türkmen sinema dilinin şiirsel bir yapıya sahip olmasına ve felsefi düşünceleri katmasına neden olmuştur. İlk başarılı adımlarını yönetmen Evgeniy İvanov-Barkov’un *Uzaktaki Gelin* (Dalyokaya Nevesta) gibi filmlerden başlayan Türkmen sineması Bulat Mansurov’un *Yarışma* (Sostyazaniye) ve Hocakuli Narliyev’in *Gelin* adlı eserleri gibi filmler ile dünyaya tanınmıştır.

Bu çalışma kapsamında kültürün önemli bir parçası olan geleneksel spor ve oyunların Sovyet Türkmen Sinemasında kullanılması incelenmiştir. Sovyet Türkmen Sineması ve Türkmenistan’da Geleneksel Sporlar konularında bir literatür taraması yapılmış, *Uzaktaki Gelin*, Benim Dostum Melekuş, Japbaklar ve Sahat’in Yazı adlı Türkmen filmleri ise İçerik çözümleme yöntemi ile analiz edilmiştir.

Kavramsal Çerçeve Sovyet Türkmen Sineması

Sovyetler Birliği oluştuğunda, ülkenin yöneticilerinin sinemayı kullanmada net amaçları olmuştur, çünkü ülkede çoğunluk halk okuryazar olmadığı sürece, Sovyet ideolojisinin, siyasetinin propagandasını yapmak için sinema çok uygun bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, iktidar tarafından Sovyetler Birliğine giren cumhuriyetlerin hepsinde sinema fabrikaları kurulmaya başlamıştır, prodüksiyon stüdyoları önceden olan ülkelerde ise teknik altyapı geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkmenistan’ı ele aldığımızda, Türkmen sinemasının 1926 yılında Türkmenfilm stüdyosunun oluşturulmasıyla başladığını görmek mümkündür (Stepanskaya, 2018: 440). Ekim devriminden önce Türkmenistan’da yerel sinema filmler üretimi olmadığı, fakat özel altı tane sinema salonlarının olduğu belirtilir (Yutkeviç, 1970: 679). Türkmenfilm sinema fabrikasının bazında ülkedeki değişimler, önemli olaylar hakkında Agit-propaganda kronikleri/ Agitki belgeselleri çekilmiştir. Türkmenfilm sinema fabrikasının oluştuğu ilk yıllarda orada çalışan uzmanların arasında yerel sinemacılar yoktu. Belli olduğu gibi, Sovyetler Birliğinin ilk kurulduğu yıllarda üye ülkelerin hepsinde sinema kurulları oluşturularak, uzmanlar Moskova, Leningrad gibi merkezi şehirlerden gönderilerek yerel sinema çekimlerini gerçekleştirmişlerdir.

1920-30 yıllarda ülke hayatında gerçekleşen yenilikler, Türkmen halkının geleneksel çalışma hayatı hakkında filmler çekilmiştir (Malışev, 2019: 6). Bu farklı belgeseller yoluyla Türkmenistan sinemacıları tecrübe toplayıp, uzman olarak geliştiği dile getirilir. İlk uzun metrajlı *Unutulmaz* (*Zabıt Nelzya*, yön. D.Poznanskiy) filmi ise Türkmenfilm kapsamında 1931 yılında üretilmiştir. Bundan yanı sıra bu yıllarda *Geri Döneceğim* (*Ya Vernus*, yön. A.Ledaşev, 1935), *Dursun* (yön. E.İvanov-Barkov, 1940) gibi kalite ve ele aldığı konu açısından önemli filmler çekilmiştir. Başarılı filmlerden yanı sıra, başarısız sayılan ve gösterime de sokulmayan filmler olmuştur, onların içeriği “gerçeklik aşırı verniklendiği için filmdeki çatışmalar yapmacık, hayati ilişkilerdeki zorluklar şematik, klişe” olarak eleştirilmiştir. Bu yıllardaki filmlerin içeriğine bakıldığında, yeni sistem, eskicil olgular ile mücadele, kadınlara özgürlük ve iş imkanları sağlama, Kızıl Ordunun devrim süresinde başarısı ve Türkmenistan’daki sınıfsal mücadeledeki yardımı gibi konular kapsanmıştır. Üstelik, diğer dillerde olan filmlerin Türkmen diline çevirerek, dublyajı yapılmıştır (Stepanskaya, 2018: 446-449). Dublyaj yapmayı öğretmek için Moskova’dan özel olarak uzmanlar getirilmiş ve dublyaj stüdyosu da oluşturulmuştur. Bu arada 1937 yılında Sovyetler Birliğinin bütün ülkelerinde gerçekleştirilen represyonların olumsuz

etkisi Türkmenistan’ın sinema alanını da etkilediği söz konusudur.

İkinci Dünya Savaşı süresinde Kiyev Sinema stüdyosu Türkmenistan’ın Aşhabad şehrine tahliye edilerek, Turkmenfilm stüdyosuna baz almışlardır. Bu dönemde Turkmenfilm stüdyosu belgesel kroniklere odaklanmıştır. Kiyev Sinema Stüdyosu ile Türkmenfilm stüdyosuna bir sürü ünlü, tecrübeli film yönetmenleri, kameramanlar, oyuncular gelerek çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Türkmenfilm stüdyosunun uzmanları onlarla birlikte çalışarak tecrübe alış verişi yapmışlardır ve bu bağlantı yıllar boyunca sürmüştür. 1948 yılında Aşhabad şehrinde çok yıkıcı sonuçları getiren güçlü deprem olmuştur. Deprem sonucunda şehir tamamen ast üst olmuştur, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Ayrıca 1939 yılında yenilenmiş olan “Turkmenfilm” stüdyosunun binaları, çekim stüdyoları da yıkılmıştır ve uzun süreye kadar stüdyonun üretimi aksamıştır. Sovyetler Birliğinin diğer ülkelerinde çekilen filmleri göstermek için Türkmen diline çevirerek dublyajı komşu Taşkent, Alma-Ata gibi şehirlerinde yapılmıştır (Stepanskaya, 2018: 450-452). 1953 yılında Türkmenfilm Stüdyosunu yeniden yapılandırma kararı alınarak, 1960 yılında stüdyonun üretim stüdyoları, laboratuvarları tamamlanmıştır. 1950 yıllarına gelindiğinde farklı filmlerin çekildiği görülmüş, bu sürede ön plana “Sovyet Vatandaşı imajı ve onun gelişmesi, karakterinin güçlenmesi, onun toplum ve ailesi ile ilişkileri” öne çıkmıştır (Malışev, 2019: 13-14). Ancak bu filmlerin yaratıcılık, sanat konusunda çok zayıf olduğu, dolayısıyla hiçbir başarıya ulaşamadığı dile getirilir (Stepanskaya, 2018: 453). 1960’larda Moskova’da sinema eğitimi görmüş yeni kuşak uzmanların gelmesi ülke sinemasının gelişmeye başlamasına neden olmuştur. B.Mansurov, H.Narliev, A.Artikov, Y.Seyidov, M.Kurbanklıçev, K.Orazsahatov gibi sinema uzmanları gelmiş, bunun dışında senaryo stüdyosunun etrafında gazetecilerden, yazarlardan, ressamardan, bestecilerden oluşan entellektüeller grubu oluşmuştur ve yaratıcılık süreçlerinde yeni yaklaşımlar doğarak, sonradan da Türkmen sineması yeni seviyelere yükselerek Türkmen sineması başarılı dönemine girmiştir (Stepanskaya, 2018: 454). 1964 yılında Türkmen yazarı N.Sarihanov yaratan *Şukur Bahşi* adlı öyküsünün sinemaya uyarlanması olan *Yarışma* filmi Türkmen yönetmeni B.Mansurov tarafından çekilerek Orta Asya Sinema Festivalinde baş ödülü kazanmış, birçok sinema uzmanlarının dikkatini Türkmen sinemasına çekmiştir. Bundan sonra Türkmen sineması hızla tanınmaya başlamıştır. Çünkü diğer Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Türkmen kültürünü, gerçeğini bilen, anlayan yerel uzmanları aktüel sorunları içererek izleyiciler anlayabilen sinema dilinde filmler çekmeye başlamışlardır.

Türkmen sinemasında çocuk filmleri de çekilerek, ilk çocuk filmi *Umbar* daha 1936 yılında gösterime girmiştir (Malışev, 2019: 18-19). Çocuk filmleri çekme geleneği sonra da başarılı bir şekilde devam ettirilmiştir. 1970’lerde ise Türkmen animasyon filmleri çekilmeye başlamıştır ve en başarılı animasyon filmlerinin içeriğinde de yerel folklor yer almıştır (Malışev, 2019: 24-25). 1960’larda sinema alanına gelen yeni kuşak sinema yönetmenleri tarafından çekilen filmler sadece yerel izleyicilerin beğenisine sahip olmadan, ülke dışında da tanınmış, bir sürü ulusal ve uluslararası festivallerde yönetmenlerin, ülkenin isimlerini tanıtmıştır. B.Mansurov, A.Karliyev, H.Narliyev, Y.Seyidov, U.Saparov en başarılı Türkmen film yönetmenleri olmuşlardır.

Bütün Sovyetler Birliğinde değişim getiren “Perestroyka” olgusu Türkmen sinemasını da etkilemiştir. Bu sürede Türkmen sinemasında yeni tür sosyal filmler çekilmeye başlamıştır. 1990’lardan sonra da sosyal/toplumsal sorunlar, çatışmaları yansıtan filmler çekilmeye başlamıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasının arkasından 1990’ların sonunda sinema alanına devletin desteği olmayınca sinema alanı çökmüştür. Bu dönemde filmler zorluklarla, özel tarafların parası ile çekilmiştir. Bundan yanı sıra Türkmenistan bağımsız olduktan sonra Cumhurbaşkanı olan Saparmurat Niyazov’un kitabı *Ruhnama* baz alınarak bir sürü filmlerin çekildiği dile getirilir (Malışev, 2019: 30). Görüldüğü gibi, Türkmenistan bağımsızlığı kazandıktan sonra devlet sistemi totaliter sistem olarak kalmıştır, sinema siyasi şartlardan bağımsız olmayan bir alan olarak, sansür altında kaldığı anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı

Saparmurat Niyazov’un döneminde ulusal Türkmenfilm stüdyosunun binası yıkılmış, yerine büyük otoyol inşa edilmiştir. Karşı çıkan sinemacılar ise, onlara iktidar tarafından iftira atıldığı için diğer ülkelere kaçmak veya “yeni şartlara” uymak zorunda kalmışlardır (Arabova, 2018: 29). 2000’lerde ülkedeki sinema salonların neredeyse hepsi yok olduğu ya da çalışma türünü değiştirdiği belirtilir. Ulusal sinemanı yeniden oluşturma kararı sonraki Cumhurbaşkanı Gurbanguly Berdimuhamedov geldikten sonra başlamıştır. Film stüdyosunda yeni değişimler olmuştur, yeniden sinema salonları da yapılmaya başlamıştır. Bu arada devlet gösterime sokulan filmler üzerinde katı kontrol oturtmuştur. Anlaşıldığı gibi mümkün olan ve olmayan konular belirtilmiştir ve ona göre dışarıdan gelen filmler kontrol edilmeliydi. Bu arada, yabancı filmler “korsan” disklerde yaygın olarak satıldığı belirtilir (Arabova, 2018, 30). Bundan yanı sıra, yakın olduğu ve kültürel-tarihsel ortaklığından dolayı İran sinemasının etkisi olduğu dile getirilir. 2008 ve 2010 yıllarında uluslararası film festivaller gerçekleştirilmiştir, amacı da “konuklara bağımsız Türkmenistan’ın gelenek-göreneklerini tanıtmak” olmuştur. Bu dönemde Türkmenistan filmlerinin uluslararası film festivallerine katılmadığı gözükmektedir, yani ülkede çekilen filmlerin hedef kitleleri olarak sadece kendi vatandaşları seçildiği anlaşılmaktadır.

Türkmenistan’da Geleneksel Sporlar

Diğer Türk halklarında olduğu gibi Türkmen halkında da bir çok hem eğlenceye hem fiziksel olarak yetiştirmeye yönelik oyunlar hem de akıl oyunları mevcuttur. Bu çalışma kapsamında Türkmenistan filmlerinde karşımıza çıkan geleneksel sporlar hakkında kısaca bilgi verilmeye başvurulmuştur. Dolayısıyla, filmlerin analizinde At Yarışları (At Çapyşyk), Güreş (Göreş), Okçuluk (Ok Atdı) ve Yarlığa Tovusmak olarak dört tane geleneksel spor ve oyunlar tespit edilmiştir.

At Yarışları (At Çapyşyk)

Bütün Türk halklarında olduğu gibi Türkmen’lerde de ata çok büyük önem verilmektedir. Üstelik, Ahal-Teke atlarının korunmasını sağlayan Türkmenler dünyadaki ilk ve tek At Bakanlığını kurmuşlar, Türkmen At Bayramını da her yıl kutlamaktadırlar. Bunların hepsi Türkmen kültüründe atın ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir. Türkmenler için at ailenin bir üyesi gibidir (Beşen Delice, 2015: 540) diyebiliriz. Türkmenler, ata sadece sevgi ve özen göstermekle kalmayıp, ata saygı göstererek onun hayranlık uyandıran bir varlık olduğuna inanırlar (Odekov’dan aktaran Beşen Delice, 2015: 540). Dolayısıyla, at yarışları Türkmen’lerde çok yaygın olarak çeşitli faaliyet ve düğünlerde, bayramlarda ülkenin bütün vilayetlerinde gerçekleştirilmektedir.

Türkmencede At Çapyşyk denilen bu yarışlar, en sevilen ve yaygın olan geleneksel spor türüdür. Eskiden beri gelen bu yarışlar genel olarak üç yaş atlar arasında 1600 metre uzaklıkta, dört yaş atlar arasında 1800, 2000 ve 2200 metre uzaklıklarda gerçekleştirilir. Diğer Türk halklarındaki at yarışları mesafelerine kıyasladığımızda bu çok uzun mesafe sayılmaz, örneğin Kırgızlar’da at yarışları 8, 11, 22 ve hatta 60 km uzaklıktaki mesafeler mevcuttur (Arstanbekov ve Azizbaev, 2023: 254). Çoğu zaman ilkbahar ve sonbaharda yapılan at yarışları bütün toy ve bayramların önemli ve halk tarafından beklenen kısmı sayılır.

Güreş (Göreş)

Türkmencede Göreş denilen Türkmen güreşi, eskiden beri gelen bir yarıştır ve kuşaklar ile gerçekleşmektedir. En eski güreşlerden olan Türkmen güreşi eskiden beri gelen kurallarını koruyarak aynı şekilde devam ettirilmektedir (Türkmen, Kaya, 2021: 337). Güreşte sporcuların ayaklarından başka bütün vücut parçaları yere değdiğinde puan kazanılmaktadır (a.g.e.). Diğer Türk halklarında olduğu gibi burada da usta çırak geleneği sürdürülmekte olup en iyi güreşçiler Pehlivan olabilmektedir. Eskiden Pehlivanlar halk arasında özel saygıya sahip olup, onlar hakkında şiirler, hikayeler üretilmekteydi.

Güreşler Türkmenlerde genel olarak bayramlarda, toylarda ve diğer toplumsal faaliyetlerde gerçekleşirdi ve bu yarışlara en iyi güreşçiler davet edilirdi (Dünya Göçebe Oyunları sitesi, <http://worldnomadgames.com/kg/sport/Goresh/>). Yerel pehlivanlar bu müsabakalarda yenerek kendi pehlivanlığını bir daha gösterme şansı bulurdu. Ayrıca, halk arasında tanınma ve saygının yanında pehlivanlar maddi hediyeleri de alıyorlardı.

Günümüzde Türkmen güreşi müsabakaları yaygın olarak yapılmakta ve yaşatılmaktadır. Klasik ve Serbest Stil olarak iki farklı Türkmen güreşi mevcuttur; Klasik türünde, rakibi kemerin altından tutmak çok sıkı şekilde yasaklanırken, Serbest Stilde ise rakibin bacaklarını yakalamak veya tutmak yasak değildir (Yazıcı ve Altıntaş, 2023:15). Yarışmalar hem erkek hem de kadınlar arasında farklı ağırlık kategorilerde yapılır.

Okçuluk (Ok Atdı)

Eskiden savaşta Türklerde sık kullanılan okçuluk yeteneğini geliştirmek için çocuklar arasında oynanan Ok Atdı (Ok Atmay, Ok Atuu, Okçuluk) oyunu diğer Türk halklarında da çok yaygındır. Oyunun asıl amacı gençlerin arasında yay kullanma becerilerini geliştirmek ve iyi okçuları yetiştirmektir.

Türkmenistan’da bu oyun eskiden beri oynanmakta ve bazı değişiklikleri içermektedir. Oyunun kısaca şartı şöyledir (Bileyeva ve Grigoryev, 1985:245); ilk önce oyuncular arasında bir yönetici seçilir. Sonra oyunun gerçekleştiği bir alanda 1 metre uzunluğunda çizgi yere çizilir ve oyuncular bu çizginin yanına gelirler. Yönetici kendi okunu çizgiden 10-15 metre uzaklığa götürüp yerleştiriyor ve kendi eline bit küçük top alıp çizgiden 8-10 metre uzaklıkta yerleşen kendi “şehri”ne gidiyor. Oyun yöneticisinin emri ile oyuncular ok atmaya başlıyorlar. Oyuncuların amacı yöneticinin okunu yıkmaktır veya en azından oka düşürmektir. Yönetici okuna vuran oyuncu ileriye bir kez zıplıyor ve düştüğü yere kendisi için yeni çizgi çiziyor. Böylelikle, başarılı olan oyuncu oka yakınlaşıyordur. Oka vuramayan oyuncular ise bir ayağında zıplayarak kendi oklarını getiriyorlar. O zaman yönetici oyuncuların birisine elindeki topu atıyor ve oyuncuya vurabilirse, top değmiş olan oyuncu oyunun yeni yöneticisi oluyor. Kim yöneticinin okuna birinci olarak varırsa o oyunu kazanıyordur.

Yarlığa Tovusmak

Türkmen halk oyunu olan Yarlığa Tovusmak oyunu genel olarak gençler arasında toy, düğün ve bayramlarda genel olarak oynanmaktadır. Ayrıca, çocuklar tarafından bahçede de oynanabilir. Bu oyunun şartına göre, atkılar veya diğer kurdeleler yüksek ağaç veya başka yerlere asılır ve oyuncular zıplayarak onları almaları lazımdır. En yüksek olan atkı en çok puan getirir veya oyuncu ulaşabildiği atkıyı hediye olarak kendine alır.

Bazen bu oyunda iki takım kurularak oynanır. Asılmış kurdelelerden 4 metre uzaklıkta bir çizgi çizilir ve oyuncular o çizgiden başlayarak kurdeleleri almaya çalışırlar (Bileyeva ve Grigoryev, 1985:247). En alttaki kurdele bir puan, ortadakiler iki puan ve en yüksek olanlar ise üçer puan vermektedir (a.g.e.). en çok puan kazanan takım oyunu kazanmaktadır.

Filmlerin Analizi Yöntem

Bu çalışmada, nicel verilerden nitel sonuçlar alma imkanı sunan İçerik Analizi yöntemi uygulanarak Türkmen sinemasında geleneksel sporların yansıtılması tespit edilmiştir. Bu bakımdan belirli bir mesajın kapsadığı, taşıdığı enformasyonun işlenmesini temel alan (Bilgin, 2006:11) İçerik Analizi tekniklerinden olan en basit şekliyle birim veya öğelerin sayısal, yüzsüsel ve oransal sıklıklarını (Bilgin, 2006:18) tespit etmeye yarayan Frekans Analizi ve belirli bir mesajın ince birimlere bölünmesini ardından da bu birimlerin, belirli kriterlere göre kategorilendirmelerin ve gruplandırılmalarının yapıldığı Kategorisel Analiz tekniğine başvurulmuştur (Bilgin, 2006:19). Çalışma kapsamında ilgili literatüre bakılarak Türkmen

sinemasında yoğun olarak kullanılan oyunlar çıkarılmış, Türkmen geleneksel sporlarına ilişkin kategoriler oluşturulmuştur.

Evren olarak Türkmen Sineması alınırken, amaçlı örneklem seçme tekniği ile Uzaktaki Gelin, Benim Dostum Melekuş, Japbaklar, Sahat’ın Yazı adlı filmler örneklem olarak seçilmiştir.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması At Yarışı geleneksel sporu

Tablo 1: Uzaktaki Gelin filminde At Yarışı sahnesi

Oyunun başlama vakti: 01:15:42 Oyun süresi: 3 dakika 52 saniye	<i>Sahne tanımlaması:</i> Filmin sonunda baş kahraman Zahar ile arkadaşı Kerim bütün halkın katıldığı bayramdaki at yarışına katılmaktadırlar. <i>Karakterin oyunla ilişkisi:</i> Kahraman ve en yakın arkadaşının dostluklarına rağmen hayatta hep rekabet ettiklerini göstermektedir. <i>Sahnenin işlevi:</i> Doruğa Çıkarma işlevi. <i>Sahnenin sinematografik anlatıya katkısı:</i> Filmin baş kahramanı ve yakın arkadaşının gerçek hayatta olan rekabetinin sonucu bu sahne ile gösterilmektedir. Ayrıca, Sovyet ideolojisinin bir parçası olan Sovyet halklarının kardeşliğini vurgulamaktadır.
	

Tablo 2: Benim Dostum Melekuş filminde At Yarışı sahnesi

Oyunun başlama vakti: 00:00:07 (Oyun ikiye bölünerek ortasında filmin baş yazıları konulmuştur) Oyun süresi: 1 dakika 32 saniye	<i>Sahne tanımlaması:</i> Film at yarışı sahnesi ile başlamaktadır. Bu sahneden sonra filmin adı çıkmaktadır. <i>Karakterin oyunla ilişkisi:</i> Filmin kahramanını seyirciye tanıtmaktadır. <i>Sahnenin işlevi:</i> Bu at yarışı sahnesi hem anlatıyı başlatma, hem eğlendirme, hem de metafor işlevlerini taşımaktadır. <i>Sahnenin sinematografik anlatıya katkısı:</i> Film öyküsünün baş kahramanı açmaktadır.
	

Tablo 3: Japbaklar filminde At Yarışı sahnesi

Oyunun başlama vakti: 00:48:21 Oyun süresi: 3 dakika 50 saniye	<i>Sahne tanımlaması:</i> Filmde baş kahramanların biri Yapbak köy zengini Kelek-Bay’ın oğlu ile at yarışına çıkmaktadır. Yapbak bu yarışa kendi eşeği ile katılırken Bey oğlu kendi Ahal Teke atı ile katılmaktadır. <i>Karakterin oyunla ilişkisi:</i> Kahraman filmde düşmanı olan Kelek-Bay’ın oğlunu yenerek kendisinin daha akıllı olduğunu ve hayattaki rekabette de yine yeneceğini göstermektedir. <i>Sahnenin işlevi:</i> Çatışma noktası oluşturma ve Eğlendirme işlevi görür. <i>Sahnenin sinematografik anlatıya katkısı:</i> Filmin baş kahramanları Japbaklar kendi iyimserliğini, aklını ve gücünü kullanarak Kelek-Bay’ı ve diğer düşmanları hem at yarışında hem de hayattaki yarışta yendiklerini bu sahne vurgulamaktadır.
	
	

Güreş geleneksel sporu

Tablo 4: Uzaktaki Gelin filminde Güreş sahnesi

Oyunun başlama vakti: 00:42:13 Oyun süresi: 5 saniye	<i>Sahne tanımlaması:</i> Türkmen halkı bayram esnasında güreş oyunlarını gerçekleştirmektedir. <i>Karakterin oyunla ilişkisi:</i> Başrol oyuncusu Zahar ve arkadaşı Kerim güreşenlerin yanına gelip izlemektedirler. Sonra Kerim güreşe katılmak için kalır, Zahar ise kazandığı hediye Camal’a götürmek için gider. <i>Sahnenin işlevi:</i> Bilgilendirme ve Türkmen kültürünü tanıtmaya işlevi görür. <i>Sahnenin sinematografik anlatıya katkısı:</i> Bu etnospor yarışmalarında iki ana karakteri kıyaslayarak kimin daha güçlü olduğunu açıklamaktadır. Yani kimin kazanmaya daha çok hak kazandığını anlatmaktadır.
	

Okçuluk geleneksel sporu

Tablo 5: Sahat’ın Yazı filmindeki Okçuluk sahnesi

Oyunun başlama vakti: 00:10:53 Oyun süresi: 3 dakika 2 saniye	<i>Sahne tanımlaması:</i> Köyde çocuklar okçuluk oynayarak yarışmaktadırlar. <i>Karakterin oyunla ilişkisi:</i> Baş kahraman Sahat Aki adlı çocuğu arayarak çocuklara gelmekte ve onun kazandığını ilan etmektedir. <i>Sahnenin işlevi:</i> Bilgilendirme ve Türkmen kültürünü tanıtmaya, ayrıca Eğlendirme işlevleri. <i>Sahnenin sinematografik anlatıya katkısı:</i> Sahne bu oyun aracılığıyla karakteri kurmakta, kahraman ile arkadaşı ilişkilerini güçlendirmektedir.
	

Yarlıga Tovusmak geleneksel sporu

Tablo 6: Uzaktaki Gelin filminde Yarlıga Tovusmak sahnesi

Oyunun başlama vakti: 00:41:22. Oyun süresi: 30 saniye	<i>Sahne tanımlaması:</i> Türkmen halkı bayram esnasında Yarlıga Tovusmak oyunlarını gerçekleştirmektedir. <i>Karakterin oyunla ilişkisi:</i> Zahar ve arkadaşı Kerim bu oyuna katılmaktadırlar. Zahar bir tane güzel atkayı alabilmekte, Kerim ise en yüksek olanına ulaşmakta, ancak atkı yırtılmaktadır. <i>Sahnenin işlevi:</i> Çatışma noktası işlevi görür. <i>Sahnenin sinematografik anlatıya katkısı:</i> Bu yarışmada iki ana karakteri kıyaslayarak kimin neye ulaşacağını yönetmen seyirciye açıklamaktadır.
	

Sonuç

Genel olarak geleneksel spor oyunlarının Sovyet Türkmenistan Sinemasında çok az kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Uzaktaki Gelin, Benim Dostum Melekuş, Japbaklar ve Sahat'in Yazı olarak sadece dört filmde; At Yarışları, Güreş, Okçuluk ve Yarığa Tovusmak olarak dört geleneksel spor ve oyunların işlendiği tespit edilmiştir.

Türkmen'lerin en popüler geleneksel sporu olan At Yarışı üç filmde ve 9'14'' sürede kullanılmıştır. Diğer üç oyun tek filmin sahnesinde işlenmiş olup, Güreş 5'', Okçuluk 3' 02'' ve Yarığa Tovusmak ise 30'' süre tutmuştur. Dolayısıyla, Türkmenistan'da eskiden beri yaygın olarak gerçekleştirilen At Yarışları Sovyet Türkmen sinemasında en çok kullanılan geleneksel spor türü olarak tespit edilmiştir. Ancak, Türkmenlerdeki milli ata oyunlarının çeşitliliğine rağmen Sovyet dönemi Türkmen sinemasında bu oyunların sadece dört tanesinin kullanılması Türkmen kültürünün yeterli derecede filmlere aktarılmadığını göstermektedir.

Geleneksel spor türlerinin sinema diline olan katkısı veya bu spor türlerinin filmlerdeki işlevlerine bakacak olursak, Anlatıyı Başlatma, Bilgilendirme ve Türkmen kültürünü tanıtmaya, Karakteri Kurma, Çatışma Noktası Oluşturma, Doruğa Çıkarma, Eğlendirme veya Metafor Oluşturma gibi işlevleri taşıdığını görmekteyiz. Tabii ki bu spor türleri Türkmenlerin yaşam tarzını göstermekle birlikte milli kimliği oluşturmaya da katkı sağlamıştır. Sonuç olarak, Sovyet rejiminin sinemaya uyguladığı katı bir sansürü ve Sovyet iktidarının halka uyguladığı baskı ve kontrolü de göz önünde bulundurursak, Sovyet Türkmen Sinemasında geleneksel spor ve oyunların çok az bile olsa işlenmesi büyük bir başarı olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Арабова, Ш. (2018). Кинематограф В Странах Центральной Азии: Состояние, Тенденции И Потенциал Развития. Региональный Институт Центральной Азии.
- Игры народов СССР (1985). Сост. Былеева Л.В., Григорьев В.М., Москва: Физкультура и спорт.
- Малышев, В. С. (2019). Кинематограф Туркменистана и ВГИК, Москва: ВГИК.
- Степанская, Л. (2018). Туркменское кино в истории Советской многонациональной кинематографии// История национальных кинематографий в СССР и перспективы развития кино государств – участников СНГ, стран Балтии и Грузии: Коллективная монография (pp. 440-458). М.: Академический проспект.
- Юткевич, С. (1970). Кинословарь, М.: Советская энциклопедия.
- Artsanbekov, S., Azizbaev, S. (2023). The Horse Races and Their Categories in World Nomad Games, in book *Applications of Traditional Equestrian Sports in the World*, pp. 251-260, New York: Nova Science Publishers.
- Beşen Delice, T. (2015). Türkmen Kültüründe At, *International Journal of Science Culture and Sport Dergisi*, 4 (Özel Sayı), ss. 537-546.
- Bilgin N. (2006). SOSYAL BİLİMLERDE İÇERİK ANALİZİ: Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Dünya Göçebeler Oyunları sitesi, worldnomadgames.com, ulaşım tarihi 03.09.2023.
- Türkmen, Mehmet and Kaya, Adem (2021). Simplified Descriptions of the Most Common Traditional Wrestlings in the World, in book *Applications Of Traditional Wrestling In The World*, pp. 335-350, New York: Nova Science Publishers.
- Yazıcı, Y. Ve Altıntaş, Y.S. (2023). Asya Kıtasının Bazı Geleneksel Güreşlerinin Günümüzdeki Yansımaları/ Beden Eğitimi Spor Sağlık ve Efor Dergisi; C:2 (Ek Sayı), s. 1-24.

КЫРГЫЗ БАЛДАР ОЮНДАРЫНЫН ГЕНДЕРДИК РОЛДУК МАДАНИЯТКА ТАРБИЯЛОЧУ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ИЗИЛДӨӨ

Алимбеков А.*

*п. и. д., проф. Кыргыз-Түрк “Манас” университети, akmatali.alimbekov@manas.edu.kg

Билдирүүдө көчмөн кыргыз коомунда калыптанып доордон доорго өтүп келген балдар оюндарынын гендердик ролдук маданиятка тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрү талдоого алынат. Материалдарды топтоо жана анализдөө изилдөөдө сапаттык изилдөө моделине таанык документтерди талдоо техникалары аркылуу жүргүзүлдү. Макалада бир катар оюндардын сюжетин талдоонун негизинде кыргыздардын балдар оюндарынын маанилүү милдеттеринин бири балдарды эң кичине кезинен социалдык мамилелердин субъекти катары гендердик социалдаштыруу экендиги ачылып көрсөтүлдү. Биз тарабынан тандалган оюндар уул жана кыз балдардын улуттук гендердик нормаларга ылайык өз ара жүрүм –турум мамилелерин калыптандыруу аспектинен талдоого алынган.

Негизги сөздөр: кыргыз, балдар оюндары, гендер, роль, тарбия

Кыргыз Чоукларын Топлumsal Cinsiyet Rol Kültürüne Yönelik Oyunların Eğitim Olanaklarının İncelenmesi

Makalede göçebe Kırgız toplumunda oluşan ve kuşaktan kuşağa aktarılan çocuk oyunlarının toplumsal cinsiyet rolü kültürü eğitiminin olanakları analiz edilmektedir. Araştırmada materyallerin toplanması ve analizi nitel araştırma modeline ait doküman analizi teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Makalede, bir dizi oyunun olay örgüsünün analizine dayanarak, Kırgız çocuk oyunlarının önemli görevlerinden birinin, erken yaşlardan itibaren sosyal ilişkilerin öznesi olarak çocukların toplumsal cinsiyetle sosyalleştirilmesi olduğu ortaya çıktı. Tarafımızca seçilen oyunlar, ulusal cinsiyet normlarına göre kız ve erkek çocukların karşılıklı davranış ilişkilerinin oluşması açısından analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırgız, çocuk oyunları, cinsiyet, rol, eğitim

Киришүү

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болуу менен демократиялык реформалардын негизинде дүйнөлүк коомчулукка интеграциялануу багытын тандап алды. Бул процесстердин негизги шарттарынын бири экономикалык, социалдык жана маданий чөйрөлөрдө гендердик ролдук маданияттын гармониясына жетишүү болуп саналат. Бирок, соңку жылдарда жаштар арасында жубайлык социалдык мамилелерде байыртан башат алып, миң кылымдап бакубат үй бүлө модели болуп келген баалуулуктарды барк албай батыштан таңууланган гендердик ролдук нормаларга артыкчылык берүү тенденциясы улам күчөп барат. Мындай жагдай эң обол таалим –тарбия чөйрөсүндө улуттук баалуулуктардын жетишээрлик эске алынбай келе жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Алсак, азыркы билим берүү мекемелеринин гендердик –ролдук маданиятка тарбиялоо практикасында элдик рационалдуу тажрыйбаларга караганда жалпы адамзаттык тамыр башатсыз баалуулуктар басымдуулук кылат. Аталган маселе азыркы изилдөөлөрдө да татыктуу орун тапкан эмес.

Рухий маданият анын ичинде гендердик-ролдук маданият барыдан мурда элдин тарыхы менен шарттала тургандыгы шексиз. И.С.Кон белгилеп кеткендей, “эмгектин жыныстык бөлүнүшү түрдүү адам коомунда анчалык универсалдуу эмес, алар биологиядан эмес, маданияттан көз каранды жана тарыхый кубулуш болуп саналат” (Кон, 2003: 141) Гендердик маданияттын аялдар менен эркектерге болгон таасири үзгүлтүксүз аракетте жана ошону менен табигый инстинкт сыяктуу бирге сезилгис процесс. “Гендер” деген реалдуу жашоодо бар феномен жана анын негизинде курулган мамилелердин бардык системасына таандык.

Бул жагдай балдарды ролдук маданиятка тарбиялоодо элдик педагогикалык тажрыйбаларга таянуу зарылдыгын жаратат.

Кыргыз педагогикасында балдарды гендердик ролдук маданиятка тарбиялоонун айрым аспектери С.М. Абрамзон (1999), А.Алимбеков (2018), Р. Умарова (2021) жана Б. Койлубаевалардын (2023) эмгектеринде изилденген. Түрк элдеринде оюн балдар

турмушунун негизин түзгөн феномен экендиги жөнүндө Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө да белгиленет. Сөздүктөн балдардын оюн ойноп жатканда сүйүнүчтөрүн билдирген сүйлөм төмөндөгүдөй болгон: “оглан кутрушды” (“oglan kutruşdı”), башкача айтканда, “балдар оюн ойношуп сүйүнүштү” деген маалыматтар кездешет. Ал мезгилде үй-бүлө мүчөлөрүнүн балдар менен бирге ойногондугун билдирген сүйлөм төмөндөгүдөй болгон: “ол оглын бедхүтти” (“ol oglin bedhütti”) башкача айтканда, “ал уулун ойноотту” - деген түшүнүктөрдү жолуктурабыз (Махмуд Кашгари. 2017: 17) Демек, балдардын оюн ишмердүүлүгүн уюштуруу ата эселердин да милдети болгон.

Кыргыздар эзелтен эле "ат жалында эркин ойноп, көчүп-конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк-мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан", "ал оюндарда элдин ой тилеги, үмүтү, кубанычы, өкүнүчү, эрдиги, эркиндик-тендикке умтулуусу, адилеттик, акыйкаттык үчүн болгон күрөшү камтылган" [Анаркулов, 1991:3] Ал эми балдар оюндарынын социалдык педагогикалык функцияларына арналган С.М. Саипбаев (1979), А. Алимбеков (2019), Кушчубек К. Шириндердин (2021) эмгектери бар. Бирок, илимий адабияттар анализи азырынча, кыргыз элинин балдар оюндарынын гендердик ролдук маданиятка тарбиялоочу мүмкүнчүлүктөрү атайын изилдөө предмети катары колго алына элек.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз балдар оюндарынын гендердик ролдук маданиятка тарбиялоочу мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөтүү Макалада кыз балдар жана уул балдарга таандык оюндар гендердик тарбиялоонун максат милдеттерине карай өз өзүнчө талдоого алынат.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору.

Макаладагы кыргыз балдар оюндарынын гендердик ролдук маданиятка тарбиялоочу мүмкүнчүлүктөрүнө байланыштуу фактылык материалдар фольклордук, этнографиялык көркөм адабият ж.б. булактардан алынды. Бул изилдөө сапаттык изилдөө моделине б.а. тилдик, этнографиялык кубулуштарды чечмелөөгө жана түшүнүүгө багытталгандыктан илимий тексттерди анализдөөдө, структуралык семиотикалык, контент анализ *методдору* колдонулду.

Изилдөөнүн табылгалары жана аларды талдоо

Кыргыздар балдарды гендердик маданиятка тарбиялоодо оюндун ролуна өзгөчө маани беришкен. Элдик оюндардын социалдык –педагогикалык вазийпасы бала тарабынан конкреттүү социалдык топко таандык руханий–маданий баалуулуктарды, нормаларды өздөштүрүү, инсан катары жетилүү, теңтуштар жана улуулар коллективинин толук кандуу мүчөсү катары калыптандыруу сыяктуу көп кырдуу социалдык максат, милдеттер менен түшүндүрүлөт. Кыргыз балдар оюндарынын гендердик маданиятка тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрү тууралуу маалыматтар булактарынын катарында төмөндөгүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

- фольклордук чыгармалар;
- жазма эстеликтер;
- балдар этнографиясына таандык фактылар.

Балдарды тарбиялоо ишинде гендердик ролдук нормаларды эске алуу балдар төрөлгөндө эле башталган. Төрөлгөн наристе кыз болсо «Кырк жылкы» деп сүйүнчүлөшкөн. Бул маселе бир жагынан кыздын баркын көтөрүүгө байланышкан ниет, экинчи тараптан кызга берилүүчү калың менен байланыштуу болгон. Кыз балдар менен уул балдардан күткөн үмүт тилек айрым ритуалдарда да байкалат. Алсак, уул балдардын баш жагына “баатыр болсун” деп “бычак”, “камчы” ал эми кызбалдардын баш жагына “чебер уз болсун” же сымбаттуу, көрктүү болсун деп “күзгү”, “тарак”, кайчы”, “мончок” бекитип коюшкан. Элдик салттарга ылайык эркек балдарды «Сүннөткө олтургузуу» ал эми кыз балдардын «Кулагын көзөтүү» салттары балдар менен кыздарды

дифференциялоонун табигый көрүнүшү болгон. Сүннөт, же баланы отургузуу, баланы адалдоо, баланы мусулман катарына кошуу – эркек балдарга багышталган жөрөлгө. Сүннөттө баланын эти бошоп турган кезде, көбүнчө эрте жазда өткөрүлгөн. “Кыз балдардын кулагынын жумшак жерин тешүү, көзөө, сөйкө салуу үчүн ылайыктоо салты. Элдик билимдердин негизинде кыз баланын кулагын мүмкүн болушунча эртелеп көзөө керек. Турмуш фактылары тастыктагандай ушул куракта кыз жана уул балдарды жыныстык сегрегаация (лат. segregacio – бөлүнүү) стихиялык мүнөздө ишке аша баштаган.” (Умарова, 2016) Бул куракта балдар мал кайтарууда, багууда, кыздар ийне кармап, үй шыпырып, тамак даярдоодо ата-эселерине дилгирик менен жакындан жардам көрсөтө башташат. Эгерде үй бүлөдө кыздар да, балдар да болсо бөбөктөрүн уктатуу, терметүү, ойнотуу, сооротуу иштери кыз балдарга тапшырылган.

Улуу ойчул педагог К.Д. Ушинский «Ар кандай улут элдик ырларынан баштап, макал, жомокторунан азыркы роман, драмаларына чейин адам кандай болуш керектиги жөнүндөгү түшүнүктөрүн, ишенимдерин бекемдеп келет.» –деп жазган. (Ушинский, 1988:414) Бирок, инсан идеалы бардык маданияттарда гендердик нормаларга байланыштуу айрымалуу болгон. Мындай элдик тарбиянын прогрммалуу максаттарын жүзөгө ашырууда башка каражаттар менен бирдикте оюндар да өзгөчө мааниге ээ болгон. Кыргыз түшүнүгүндө эл оюндарды жашоо турмушка үйрөтүүнүн мектеби катары карап балдар турмушунда кеңири орун алышы үчүн атайын камкордук көрүшкөн.

Кыргыз элинин тарбия концепциясында уул балдар менен кыздардын идеалы алардын үй-бүлөлүк жана коомдук турмуштагы ордуна, функциясына карай өз алдынча, өзгөчө мерчемдер менен аныкталган. Атап айтсак, уул балдарды тарбиялоонун идеалы — байыркы доорлордон азыркы күнгө чейин «Эр жигит» «эр», «алп» деген түшүнүк менен - туюнтулуп келген. Алибетте, “Эр жигиттин” негизги белгиси кайраттуулук, тайманбастык Жигиттик, айрым жаштар жеңил балагандай, мырзачылык кылып жасанып, жорго минип, куш салып, оюн-тамаша куруп, үлпөт үстүндө жүрүү эмес. Жигиттик — адамдын коомчул нарк-сезиминин жетилгендиги. Ал өнөр билим, тажрыйбага ээ болуунун, атуулдук жетилүүнүн чен өлчөмү.

Элдик тарбиянын гендердик идеалы бир эле мезгилде уул балдардын гендердик маданиятын өнүктүрүү жана тарбиялоонун зарыл шарты болгон. Көчөмөн кыргыздардын балдары боору жерден көтөрүлөөр замат эле чоңдордон көргөн билгендеринин негизинде тал чыбыктан жаа, жыгачтан кылыч жасап алышып согуштук, өнөрдүн айрым жөрөлгөлөрүн оюн формасында туурап, кайталоого адат алышкан.

Төмөнкү элдик батада мындай оюн ишмердүүлүгү тушоосу кесилген учурдан эле башталаары маалымдалат:

Тай-тай балам, тай балам,
 Талпына кой, баса кой,
 Шилте дагы бир кадам,
 Бир кадамды аша кой.
 Тай-тай балам, тай балам,
 Тартынбагын жүрө бер.
 Бешигиң калды коштошуп,
 Чырпыктан атты мине бер.
 Көтөрүп улам бутунду,
 Татынакай баскының.
 Чыбык атың жорголоп,
 Чын ат болсун ойдолоп. (Түлөгабылов, 1991:5)

Балдар тестиер курактан баштап эмгекке аралашып эле тим болбостон эркектердин мекенди, эл журтту коргоо вазийпасын аткарууга атайылап даярдык мектебинен өтүшкөн.

Бул тарыхый –педагогикалык практика «Манас» эпосунда да таасын чагылдырылган. Даанышман элдик педагогдор Манасты жети жашынан баштап «улуттук таалим-тарбия мектебининин» мейкиндигинде жетилдиришкен. баштайт. Тестиер Манас айылынан өзү теңдүү кырк баланы жыйнап алып, аларды эки топко бөлүп, кадимки беттешүү – кагылыш оюндарын ойлоп таап, аларды согуш оюндарына чейин өнүктүрүшөт. Булар аркылуу согуш оюндарына бала кезден көнүгүп, Ата Журтту коргоого жаштайынан эле өздөрүн өздөрү тарбиялап жетилтүү максаты коюлган. Манас-бала ошол оюн процессинде да өзү.теңдүү балдардан айырмаланып турат, шок өсөт. Ушундай жол менен Манастын оюн дүйнөсү менен баамдап-туюуу сезими улам барган сайын курчуп, системдүү өнүгүү жолуна түшөт. Эгер мурда тестиер Манас өз айылынын гана балдарын согуш оюндарына машыктырса, эми беттешүүгө башка айылдын, башка уруунун балдарын чыкырып, атасы Жакып издеп тапкыс алыскы талаага барып алып, аркыл мазмундагы кыймылдуу, беттешүү аркылуу күч сынашуу оюндарын уюштурат, баатырлык эреже салттарга даярдоону көзөмөл туткан бул согуш оюндарынын мазмуну менен ыкмаларын күн санап кеңейте берет. Оюнда башкалардан туруктуулугу, жалтанбастыгы, айкөлдүгү менен даана айрымалана баштайт. «Манас» -эпосу маданияттын көптөгөн салаалары үчүн салттуулуктун башаты катары кызмат кылган деген пикир бар. Буга бала баатыр Манасты тарбиялоо салттарынын көчөмөн кыргыздардын турмушунда туруктуу өнүгүп келгендиги таасын мисал боло алат. Бул жөнүндө тарыхчы Б.Солтоноев: «Жылкычылар ак кар, көк музда кыраңга жолум үй тигип алып, бири Манас, бири Алмамбет, бир канчасы кырк чоро, калганы Коңурбай, көп кытай болуп, эки айрылыш согушканын нечен көрдүм» -деп жазган.(Солтоноев 2003: 98)

Күндөлүк турмушта балдар арасында ойнолгон оюндардын көпчүлүгү дал ошол уул балдарды согуштук стратегия жана тактикага үйрөтүүгө багытталган. Алсак, “Падышаны тактан кулатуу” оюнунда өлкө коопсуздугу мамлекет башчысынын гана эмес, катардагы коом мүчөлөрүнүн эркектердин монундагы социалдык парыз. Эгерде падыша адилетсиз болуп коомдун турмушуна коркунуч туудурса эр жигиттер аны алмаштырып адилеттикти орнотууга милдеткер болушкан. Бул оюн уул балдарда дал ушул гендердик социалдык жоопкечиликти аткарууга психологиялык жана дене күч жактан даярдоо милдетин аткарат. Оюндун шарты боюнча Шайланган «Падыша» тегеректин ортосуна отурат. Калгандары эки топко бөлүнүп бир топтун оюнчулары тегеректин ичинде, экинчилери анын сыртында турушат. Жетекчинин буйругу боюнча сызыктын сыртында турган оюнчулар, падышаны сызыктын (тактын) сыртына алып чыгууга, сызыктын ичиндеги оюнчулар болсо падышаны корууга аракеттенишет. Падышаны көп жолу тактан кулаткан оюнчулардын тобу жеңишет” (Анаркулов, 1991:140)

Уул балдардын оюнунун сюжеттери жалгыз эле согуштук өнөргө үйрөтүү мүнөзүндө болбостон, алардын акыл парасатын да өнүктүрүүнү көзөмөл туткан. Бул кабиледе айрыкча чүкө оюндары өзгөчө мааниге ээ болгон. Чүкө оюндары тууралуу маалыматтар Манастын балалык чагына байланыштуу эпизоддордо да көрүнөт. Кыргыздардын көөнө турмушунан алынган мындай кырдаалды Кыргыз эл жазуучусу Түгөлбай Сыдыкбеков «Көк асаба» төмөнкүчө сыпаттаган: «... Кызылга, көккө, сарыга бөөлгөн ашыктарды уул үймөктөп чачып салчу. Анан ал ашыктарын түскө бөлүп: сарысын «табгач», кызылын «түрк», көгүн «кыргыз» уулу деп, үч топту үч тарапка жайнатып кулжа, теке сакаларды кол башы деп алдыга жылдырып...«Чабыш» оюнун ойногон эрке талтаң уулдар азыр керегедө илинген тулубун карап, андагы чүкөсүн сагынып, ыйлагысы келет...» (Сыдыкбеков, 1989:114)

Бул куракта кыз балдар куурчактан оюнчук жасап, реалдуу турмуштагы ролдорду аткарууга алтыртан адат ала башташкан. Алардын ичинде эненин балдарды багуу кароого

байланыштуу иш аракеттердин айрым элементтери да камтылган [60]. Айрым биздин маалымат булактарыбызда тастыкталгандай, кыз балдар “Бешик ырын” да аткара алышкан. Г Орозова таамай белгилегендей: “Кыз бала куурчак ойногондон баштап, энелик милдетке даярдык көрүп, бөбөгүн терметип, бешик ырын ырдап, элдик салттын эрежелерин үйрөнө баштайт. Бул процесс турмуш ыргагынан бөлүнбөй эле, кошо жуурулушуп өз милдетин өтөй берет” (Орозова, 2003: 27)

Кыз балдардын эң сүйүктүү оюндарынын бири аял затынын үй тиричилигиндеги ролун аткарууга байланыштуу жомоктордун негизинде уюштурулуучу сюжеттик оюндар. Бул өнүттө "Карышкыр жана жети улак" жомогунун негизинде уюштурулуучу сюжеттик ролдук оюн өзгөчө популярдуу болгон. Мындагы борбордук педагогикалык сабак эненин боорукер жүрөгүн сезимден өткөрүү.

Теңтуштар тобундагы эң таасирдүү ишмердүүлүктөрдүн бири - бул ыр менен коштолгон оюндар болгон. Мындай оюн ырларында теңтуштар бири-биринин кылык жоруктарын сындап, өз ара тарбиялоо ишин жүзөгө ашырышкан. Алсак, “Чымчыкей”, “Акыйнек”, “Эликтөө” ырларынын сөздөрү шакаба, чымчуу, кемчилигин бетине айтуу сыяктуу таасирдүү жана курч мүнөздө болот. Алсак, чымчыкей ырларында балдар теңтуштарынын колу туткак, таарынчак, соргок, бечел качаак сыяктуу сапаттарын шакаба чын аралаштырып чымчып бетке айтат. Маселен, тигил же бул балада колу туткактыгы байкалса “ ууру, ууру, ууру. Уйдун богун жууру”, көк беттик кылып таарынса “Таарынчак, таарынчак, Тайдын жүгүн артынчаак”, жүүнү бош, көз жашы токтобогон балага “ Ыйлаак, ыйлаак, иттин жонун тырмаак” деген сөздөр менен чымчып кемчилигин ачык билдиришкен. Бирок, “Чымчыкей”, “Акыйнек”, “Эликтөө” оюн ырларынын мүнөзү баары тамашага юморго негизделгендигине карабастан түпкү максаты кыз балдарды нукура элдик наркты сактоого чакырууга багытталат.

Жалпылап айтканда гендердик мазмундагы оюндарда эркектерге тиешелүү “кайраттуулук” жана аялдарга тиешелүү “назиктик” (эркектик – аялды эркектен айырмалап турган сапаттардын жыйындысы) сыяктуу сапаттар программаланган.

жөнүндөгү социалдык түшүнүктөр менен шартталган деп болжойт.

Балдар оюндарынын арасында кыздар менен балдардын өз ара гендердик маданиятка тарбиялоону көзөмөл туткан оюндар да арбын болгон. Булардын катарына «Кыз оюн», «Жоолук таштамай» . «Шерик сурамай» сыяктуу оюндар кирген.

«Шерик, жолдош сурамай» оюнунун шарты боюнча айыл четинде көк чөптүн үстүндө бир кыз бир бала жуп болуп жуп болуп уй мүйүз тартып отурушат. Оюнду башкарган бала «Кимге жолдош керек?» - дегенде «мага» дешип кол көтөрүшөт. Шерик сураган бала ким керектигин ачык айта алат. Ал эми аты аталган бала же кыз суранган тарапка өз шартын билдирет. Суранган тарап каалаган адамынын шарттарын аткаруу аркылуу гана жанына отургузуп алуу укугуна ээ болот. Мындай шарт көбүнесе, бир өнөр көрсөтүү, ырдоо, бийлөө, табышмактын жообун табуу менен байланышкан. Мындай тариздеги оюндарда кыздар менен балдар бирин бири жакындан таанып, акыл парасатын, өнөрүн сыноо мүмкүнчүлүгүнө ээ болушкан.

Ушундай мүнөздөгү башка бир оюн “Кыз, келин көтөрүү”. Оюнга башчы шайлангандан кийин кыз, уландар бир бирине бетме бет карап турушуп оюндун эрежесин макулдашып алышат. Эгерде «Шерик, жолдош сурамай» оюнунда жуп тандоодо кыз жигиттин өзгөчө мамилесине маани берилбесе, “Кыз, келин көтөрүү” оюнунда катардагы катышуучу кыздан «Сен кимдин өмүр жолдошу болгун келет?» деп сурашат. Ал кыз жигиттин өз көңүлүнө баккан сапаттарын санап, бийик талаптарын билдирет. М.: Кырдач мурун, Кожомкулдай күчтүү, кызганчаак «Темирбекти» деп жооп бериши мүмкүн. Андан кийин кыз жана жигит оюн башталуучу сызыкка чыгышканда жигит кызды алдына баладай көтөрүп белгиленген аралыктан өтүшү керек. Эгерде жигит кызды жыгылтпай,

жерге койбой, кыйналбай аралыктан көтөрүп өтсө, кыз ырдап же бийлеп бериши керек. Тескерисинче жигит кызды көтөрүп өтө албай чабалдык кылса, өзү ырдап берген. Демек, мында кыз уландар ортосунда жубун тандоо жана сыноо ортого чыгат. Бул алибетте оюн. бирок турмуш менен туташ кыздар жана балдардын оросундагы гендердик ролдук маданиятты өнүктүрүүгө стимул жараткан педагогикалык функциясы терең оюн болгон.

Кыргыз коомунда, аял менен эркектердин ролдук маданиятындагы тең салмактуулук “Кыз куумай” аттуу оюнда да бекемделген. А. Акматалиевдин маалыматы боюнча, “Кыз куумайга 15-17 же андан жогорку жаштагы курбалдаш кыз-жигит улуттук кийимчен катышат. Оюнга минилчү аттар алдын ала суутулуп, үртүктөлөт. Ат чабууну аштоочу жер, маара белгиленет. Кыздын минген аты, жигиттин минген атына караганда күлүгүрөөк болот. Тагыраак айтканда, атты кыз өзү тандайт. Калыс, кыз-жигитти аттарына мингизип, ат чабууну баштоочу жерге алып келет. Кыз, жигиттен 20-25 метрдей алдыда турат. Белги берилээр замат аттардын оозу койо берилип, жигит кыздын артынан кууп жетүүгө киришет. Натыйжа ийгиликтүү болсо, же жигит кызды кууп жетсе жеңиш белгиси катары, кыздын жүзүнөн сүйүүгө аракет кылат” (Акматалиев, 1993: 224)

“Кыз куумай” оюнун уюштуруу күйөөнүн жана кыздын гендердик ролдук жүрүм-турумун сыноонун өзгөчө формасы катары да, кызмат кылган. Анткени, көчмөн турмушта ат үстүндө чапчандык бардык жыныстагы адамдарды баалоонун катарына кирген.

Ал эми турмуш тиричиликте жубайлардын өз ара гендердик социалдык ролдук функцияларын тикеден тике аткаруу менен байланышкан оюндар өзгөчө кенже курактагы балдар арасында популярдуу болгон. Мындай оюндар көбүнесе элдик жомоктордун сюжеттеринен алынып маани-маңызы боюнча балдарда үй бүлөдөгү аял эркектин социалдык нормаларга таандык функцияларын аткарууга негизделген. Мындай оюндарда уул балдар сырттагы иштер менен өзгөчө мал багып, отун жарып үй бүлөнү камсыздоочу камкор адамдын ролун аткаруу менен байланышса кыздар тамак бышырып, дасторкон жайып конок күтөт.

Жалпылап айтканда балдар оюндарында гендердик нормалар – бул эркектер мене аялдардын коомдун мүчөсү жана чоң социалдык тайпалардын өкүлү катары жүрүм-турум эрежелери, ишмердүүлүк стандарттары моделдештирилет.

Адабияттар

- Акматалиев (1993) Баба салты, эне адеби: Элдик салт Бишкек. 224 б.
Анаркулов Х. П. (1991) Кыргыз эл оюндары. Бишкек. 192 б.
Кон И.С. (1988) Ребенок и общество. Москва. 270 с.
Махмуд Кашгари. (2017) Түрк тилдеринин сөздүгү – Диван лугати ат-түрк: I-II-III том, / которгон: Т.Т. Токоев, К.С. Кошмоков. - Бишкек.
Орозова Г.Ж. (2003) Кыргыз балдар фольклорунун жанрдык составы жана поэтикасы. Бишкек.
Солтоноев Б. (2003) Кыргыз тарыхы. Бишкек.
Сыдыкбеков Т. (1989). Көк асаба. Фрунзе. 449 б.
Токторбай уулу, С. (1998) Манас ата акыл оюндары. Ош. 91 б.
Түлөгабылов, М. (1991) Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. Бишкек. 272 б.
Тыныбек уулу, А. (1991) Кыргыздын улуттук оюндары. Бишкек.
Умарова, Р.Н. (2016) Кыргыздардын салттуу педагогикалык маданияты аркылуу кыз балдарды социалдаштыруунун айрым жолдору. Известия ВУЗов Кыргызстана. (8) 80-82-бб.
Ушинский К.Д. (1988) Избранные сочинения – Москва. 727с

ҚАЗАҚ КҮРЕСІНДЕГІ СПОРТТЫҚ-ӘДІСТІК ДАЙЫНДЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Basics of Sports and Technical Training in Kazakh Wrestling

Маханбет Ержан^{1*} Рахымжанов А.^{2*} Исаев А.^{3*}

^{1*}п.ғ.к., доц. Есенов университеті, Ақтау, Қазақстан

^{2*}PhD (философия докторы), аға оқытушы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

^{3*}PhD (философия докторы), Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

Abstract

This article states that modern training and especially competitive activity is characterized by a large number of obstacle driving forces. Active opposition of opponents leading to fatigue, unaccustomed manner of the referee, unaccustomed conditions of the competition venue, sports facilities, contradictory behavior of fans are shown to them. The athlete's ability to perform rational methods and act correctly in difficult situations is the main indicator of his stability, and in most cases, the overall level of methodological preparation is determined. The main task of the athlete's methodical training is to teach him the basics of the methods of competitive activity or exercises that serve as a training tool, as well as to improve the forms of sports methods selected for the type of competition. In sports games, individual competitions, sports with complex coordination, an important indicator of efficiency is the athlete's ability to perform actions in a small amplitude necessary for their performance and in a very short time.

Key words: Kazakh wrestling, Sports and technical training, Sports training, sportsmanship.

Қазіргі заманғы жаттығу және әсіресе жарыстық қызмет кедергі қозғаушы күштердің көп санымен сипатталады. Оларға шаршауға әкелетін қарсыластардың белсенді қарсы әрекеті, төрешінің үйренбеген тәсілі, жарыс өтілетін орынның үйренбеген жағдайсыздығы, спорт қондырғылары, жанкүйерлердің кереғар мінез – құлықтары және т.б. жатады. Спортшының ұтымды әдістерді орындау қабілеті және күрделі жағдайда дұрыс әрекет етуі оның тұрақтылығының негізгі көрсеткіші болып табылады және көп жағдайда бүтіндей әдістік дайындық деңгейін анықтайды.

Спортшының әдістік дайындығының негізгі міндеті оны жарыстық қызметтің әдістерінің негізіне үйрету немесе жаттығу құралы қызметін атқаратын жаттығулар, сонымен бірге сайыс түрі үшін таңдап алынған спорттық әдіс формаларын жетілдіру болып табылады.

Спорттық-әдістік дайындық процесінде споршыдан оның әдісі келесі талаптарға сай болуын қамтамасыз ету қажет.

1. Әдістің нәтижелілігі оның тиімділігімен, жүйелілігімен, вариативтілігімен, үнемшілділігімен, қарсыласы үшін минималды тәсілқойлық хабардарлығымен қамтамасыз етіледі.

2. Әдістің тиімділігі шешілетін міндеттерге және соңғы көрсеткен жоғары нәтижесіне сәйкестігімен, дене күшіне, әдістік, психикалық дайындығының сәйкестілігімен анықталады.

3. Әдістің тұрақтылығы оның кедергіге орнықтылықтылығына, жағдайға тәуелді болмауына, спортшының функционалдық жағдайына тікелей байланысты.

4. Әдістердің вариативтілігі жарыстық сайыс жағдайына байланысты спортшының қозғалыс әректтерін жедел түзету қабілетімен анықталады. Тәжірбие көрсеткендей спортшылардың уақытша, динамикалық және кеңістік қозғалыс сипаттамасын жарыстық сайыстың кез-келген жағдайында табысқа әкелмейді. Мысалы, циклдік спорт түрлерінде ара қашықтық соңына дейін қозғалыстың тұрақты сипаттамасын сақтауға ұмтылу жылдамдықтың елеулі төмендеуіне әкеледі. Сонымен бірге спорттық әдістің алға басушылық шаршау әсерінен болған компенсаторлық өзгеріс спортшыларға жылдамдықты сақтауға немесе тіпті біршама сөре алдында арттыруға мүмкіндік жасайды.

Әдістің вариативтілігі үнемі ауысып отыратын жағдайдағы спорт түрлерінде үлкен

маңызға ие, яғни қозғалыс әрекетін орындау үшін өткір уақыт пен, қарсыластардың белсенді қарсылығымен және т.б.(жеке сайыс, ойындар, желкенді спорт және т.б.

Әдістің үнемділігі әдістер мен әрекеттерді орындау кезінде күш-қуатты, уақыт пен кеңістікті мақсатқа лайықты орынды пайдаланумен сипатталады. Осыған тең кез-келген жағдайда қозғалыс әрекетінің ең аз қуат жұмсаумен, спортшының барынша психикалық мүмкіндіктерінің аз күштенуімен орындалатын варианты жақсы вариант болып табылады [1].

Спорт ойындарында, жеке сайыстарда, күрделі үйлесімділіктегі спорт түрлерінде үнемділіктің маңызды көрсеткіші спортшының әрекетті олардың орындауға қажетті шамалы амплитудасында және өте аз уақытта орындау қабілеті болып табылады.

Әдістің ең аз тәсілдік алушылығы спорт ойындары мен жеке сайыста нәтижеге жетудің маңызды көрсеткіші болып табылады. Мұнда түпкі тәсілдік онды жасырып және күтпеген жағдайда әдіс қолдану үшін пайдаланылатын алдамшы әдістер пайдаланылады.

Сондықтан спортшының жоғары әдістік-тәсілдік дайындық деңгейі оған бірінші жағынан мақсатқа жету үшін жеткілікті дәрежеде тиімді, басқа жағынан спортшының тәсілдік түпкі ойын ашып қоятын ашық көрініп тұрған тәсілдерінен хабардар ететін түйіндерін болдырмайтын бар қабілеттілігін қажетті қозғалыс әрекетін орындауына мүмкіндік жасайды.

Шартты түрде жалпы әдістік және арнайы спорттық-тәсілдік дайындық болып айырмаланады. Жалпы әдістік дайындықтың міндеттері қозғалыс біліктілігі мен дағдыларының қорын ұлғайтумен сонымен бірге таңдап алған спорт түрінде әдістерінің жетілуіне жәрдемдесетін қозғалыс үйлесімділігін тәрбиелеумен қортындыланады.

Арнайы спорттық- әдістік дайындықтың негізгі міндеттері спортшыға жарыстарда өзінің мүмкіндіктерін барынша тиімді пайдалануға жағдай туғызатын және спортпен шұғылдану процесінде әдістерін меңгеру шеберлігін өсіруді қамтамасыз ететін қажетті жарыстық әдіс-тәсілдердің біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Әдістік дайындық құралына келесі мына талаптарға жауап беретін жалпы дайындық, арнайы дайындық жарыстық жаттығулар жатады:

1. Жарыстық жаттығулардың орындалатын әдістерінің бөліктерінің басты құрылымдық бөліктерінен айырмаланбайтын жарыстық әдіс-тәсілдерді қалыптастыруға бағытталған жаттығулар.

2. Жарыстық жаттығулардың фазасын қайта құру немесе қалыптастыру тәртібі, құрылым ерекшеліктерінен де, спортшының дайындалғандығына да, сонымен бірге оның бойындағы қозғалыс тәжірибесіне де тікелей тәуелді. Жарыстық әдіс-тәсілдер (комбинация) және оған кіретін жекелеген элементтері күрделі болған сайын, солғұрлым бөлшектелген жаттығуларды соңынан жинақтау және бүтіндей барлық жарыстық әрекеттердің қажетті ырғағын қалыптастыру қиын болады.

1. Орындалатын фазалардың шегінде қозғалыс міндеттерін, дененің тұру қалпын(бастапқы, соңғы), дене мүшелерінің өзара үйлестікте орналасуын, содан кейін бастапқы қалпынан соңғы қалпына ауысу жолдарын қалыптастыру және нақтылау қажет

3. Орындалатын әдіс бірден бүтіндей немесе бөліктермен үйретілгеніне қарамастан спортшы бірінші сатысында қозғалысын бақылауды және түзеуді үйренуі тиіс(басында көзбен, содан кейін көрмей-ақ), яғни бұл үшін әрбір фазадағы басты ”бақылау нүктесін” білу қажет (қозғалыс аппараты звеноларының қалпын және өзара орналасу қалпын)

4. Егер бөліктерді бүтінге біріктіру үшін күрделі кедергі кездеспесе жарыстық жаттығуларды бөліктерге бөліп орындау дағдыларын бекіту мақсатқа лайықты болады. Бұл олардың бір-бірімен қандай дәрежеде органикалық байланыста болуына байланысты.

Мысалы, гимнастикалық комбинацияларда салыстырмалы түрде жекелеген дағдылар ретінде бұл элементтерді тым бекітудің қауіптілігі үлкен емес, ал секіру

фазаларын, лақтыруды бөлшектеуде-елеулі қауіпті.

2.Жарыстық әрекеттердің жаңа әдістерін қалыптастыру бойынша міндеттерді табысты іске асыру және бірінші сатыда (бастапқы үйрету сатысында) ескі дағдыларды жаңадан өзгерту. Әдістемелік тәсілдер мен әдістерді пайдаланумен, яғни жаттығулардың әдістерін дұрыс орындауды жеңілдететін, әсіресе олар үйлестік күрделілігімен айырмаланса және жылдамдық-күш сипатындағы шегіне дейін күш салумен байланысты анықталады [2].

Жаттығуларды бөліктерге бөлшектеу әдістерінен және жаттықтырушының тікелей көмегінен басқа мыналар қолданылады:

1) Техникалық құралдар: а) шұғылданушылардың санасында қозғалыс туралы түсінікті нақтылау және қалыптастыру құралы; ә) оқытып, үйрету жағдайына келтіру(әртүрлі тектегі бағдарлар) б) орындалатын қозғалыстар жайлы жедел және аса жедел ақпараттар құралы; в) қозғалысты үйретуге арналған тренажерлар; г) қозғалыс әрекеттерін жетілдіруге және арнайы қозғалыс сатыларын дамытуға арналған тренажерлар; д) қауіпсіздікті қамтамасыз ететін құралдар.

2) Жеңілдетілген жаттығу снарядтары және арнайы қондырғылар: аспалы ложжылар, секіруге арналған секірткі көпірше, батуттар, көлбеу жолақтар (дорожка), жүгіру, есу, және жүзу тренбандары (тренбаны)

Спортшыны әдістік дайындау процесінде үлкен, еңбекті көп керек ететін білімді меңгеру, қозғалыс біліктілігі және дағдыларын қалыптастыру бойынша жүргізіледі.

Қозғалыс біліктілігі – бұл қозғалыс әрекетін орындауда тапсырылған қозғалыс үлгісін құруда шұғылданушының назарын елеулі шоғырландыру кезіндегі сәйкес келетін қозғалыс алғы шартына байланысты оның әдісі жайлы белгілі бір білім негізінде қозғалыс әрекетін орындау қабілеттілігі.

Қозғалыс біліктілігінің қалыптастыру процесінде сананың басты рөлімен қозғалыстың үйлесімді жолдарын іздеу пайда болады. Қозғалыс әрекетін көп рет қайталау нәтижесінде қозғалысты автоматты түрде орындауға біртіндеп әкеледі және қозғалыс біліктілігі оның кезінде қозғалыс автоматты түрде басқаратындай дәрежеде әдісті меңгерумен сипатталатын дағдыға айналады, ал бұл әрекет жоғары сенімділігімен айырмаланады.

Спорттық жаттығу процесінде қозғалыс біліктілігі жәрдемші қызмет атқарады.Ол мына екі жағдайда көрінуі мүмкін:

1) Барынша күрделі қозғалыс әрекеттерін алдағы уақытта үйрену үшін ұштастыру жаттығуларын меңгеру қажет болған жағдайда.

2) Сәйкес келетін қозғалыс әрекетінің әдістерін қарапайым меңгеруге қол жеткізу қажет болған жағдайда біліктілікті қалыптастыру – қозғалыс дағдыларының алдағы қалыптасуының алғы шарты болып табылады.

Егер қажетті әсер ету жүйесі жиі, дәл берілсе және шамамен стереотипті, яғни көшірмесі болса қалыптасқан қозғалыс дағдылары тұрақты болады.

Спорттық дағдылардың тұрақтылығының негізгі ережелері мыналар:

1. Дағдыны тұрақтандыру оның бекітілетін ерекшелік белгілерінің көрінуі әрекетті қайталап орындау процесінде стандарттыға қарағанда жеңіл орындалады. Осыдан келіп келесі ереже шығады: басында әрекетті бүтіндей орындау дағдыларын бекітуді қозғалыс әдістерінің ең жақсы үйлесімді параметрлерінен ауытқуды туғызуға қабілетті қозғаушы күштерді мүмкіндігінше болдырмау жағын ұйымдастыру қажет және мұндай ауытқуды болдырмау үшін жүктеме мен демалысты реттеу, дағдыларды бекітіп, қалыптастыруға жәрдемдесетін сабақтың құрылымындағы жаттығуларды дұрыс бөлу, сыртқы орта жағдайын қалыптастыратын сәйкес техникалық құралдарын, тренажерларды, осы заманғы озық қондырғыларды пайдалану.

2. Тұрақтандырудың оңды сипатын қамтамасыз ету, яғни дағдыны тұрақтандыруға бағытталған барлық күш салу мәнін жоймау үшін қателік болмауы шарт. Сондықтан, жаттығудың тұрақтылығы салыстырмалы: оны қатесіз және қозғалыстың бекітілген параметрлерінің дәлдігімен қайталау қажет. Тұрақтандыру кезеңінде және техникалық дайындықтың барлық сатыларында қабілетті дәл реттеуге және динамикалық параметрлерін анықтауға тәрбиелеуді үйлестіру, бүтіндей әрекеттердің ауыспалы сәттерін басқару қажет.

3. Жаттығудың үлкен циклының нақтылы сатысында жаттыққандығын дамытудың жалпы негізгі мақсатымен сәйкестендіріп көшірмеге(стереотип) айналдырмай оған қажетті тұрақтылық беретін жарыстық әрекеттердің дағдыларын бекіту мақсатқа лайықты болады.

4. Жарыстық әрекеттің қалыптасқан дағдыларын бекіту процесінде тұрақтандыруды қалыптастыратын жаттығулардың барлық параметрлері жаттығудың осы циклында белгіленген мақсатқа жетуге біртіндеп жақындауы тиіс.

Сонымен бірге, спортың жылдамдық-күш түрлерінде жылдамдық-күш сапалары біртіндеп барынша өсуі көрінетін жағдайда бірінші жоспарда дағдыларды тұрақтандыру проблемасы алға шығады. Мұнда зоналық қарқындылықты меңгеру әдісі қолданылады. Яғни, егер бірінші кезеңде жаттығулар негізіне ауырлықсыз 90 % аспайтын қарқындылықпен орындалса, тұрақтандыру кезеңінде бұл жаттығулардың елеулі бөлігінің қарқындылығы басында 90%-93%, ал содан кейін жарыстық әрекетке барынша жақындайды. Жылдамдық-күш қабілеттерінің аса көп көрінуін талап етпейтін спорт түрлерінде дағдыларды қалыптастырып, бекіту кезінде қозғалыс әдістерінің басты белгілерін тұрақтандыруды бірден қарқындылығы бойынша мақсатты деңгейдегі қолданыста қамтамасыз етуге болады.

Спорттық әдістің сенімділігі қалыптасқан дағдыларды сайыстың өзгермелі жағдайына сәйкестендіріп мүмкіндігіне қарай, атап айтқанда дағдының вариативтілігіне қарай (өзгермелілігі) өзгертуге болады. Алайда, дағдының тұрақтылығы мен динамикалығы тек (кереғар емес, сонымен бірге өзара себепші болады. Олардың байланысы әрекеттің берілген кинематикалық(дененің қозғалысын тексеретін механикалық бөлім) параметрлері оның әртүрлі жағдайда қолданылуы кезінде сол күйінше қалуы мүмкін.

Жарыстық әрекеттің әдістерінің мақсатқа лайық вариативтілігі олардың ақталған айнымалылығымен сипатталады, яғни олар жарыс жағдайында бірдей және әрекеттің нәтижелілігін сақтауға жәрдемдеседі. Ол бекітілген қозғалыс формасынан ауытқуға әкеледі, бірақ жарыстық мақсатқа жетуге қажеттіліктен артық емес мөлшерде жіберіледі. Әртүрлі спорт түрлерінде оның вариативтілік дәрежесі бірдей емес.

Спортшының бекітілген дағдыларды жетілдіру кезіндегі әдістік дайындығының негізгі міндеттерінің бірі спорт түрінің ерекшеліктеріне қарай сәйкес келетін вариативтілігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл жаттығудың жекелеген формаларының, фазаларының жекелеген сипаттамасын бағытты түрлендіру жолымен іске асырылады. Түрлендірудің әртүрлі әдістерінің бастапқы негізгі жарыстық әрекеттің және жаттығудағы мақсатқа сәйкес жедел нұсқаулардың өзгеруінен, нәтижелілігіне тұрақты тапсырманы үйлестікпен берумен қортындыланады. Жарыстық жағдайдың барысында үздіксіз өзгеріске ұшырайтын стандартты емес әрекет құрамы бар спорт түрлері үшін (спорт ойындары, жеке сайыстар) бағытталған түрлендіру диапазоны барынша кең. Мысалы, футболда жарыстық әрекеттің тиімділігі жаттығуда қаншалықты шапшаңдыққа, тұрақтылыққа, доптың ұшу траекториясының биіктігіне, дәлдігіне, соққының ұзақтығына және т.б. мақсат ету кең ауқымда пайдаланылуына тәуелді болады.

Дағдылардың вариативтілігі және тұрақтылығымен қатар олардың сенімділігі де қажет. Ол психикалық орнықтылығымен, арнайы төзімділігімен, жоғары дәрежелі

үйлестігіменен және спортшының басқа да қабілеттерімен анықталады. Спортшының жарыстағы әрекеті сенімділігі оның сыртқы және ішкі кедергі келтіретін қозғаушы күштерге қарамастан дағдыларын және қабілеттерін жетілдірудің кешенді нәтижесі болып табылады.

Кедергі жасайтын қозғаушы күштердің сипаты, және бұзылудың пайда болу себептері, олардың әсерінен пайда болатын процестер.

Кедергіге орнықтылыққа қалыптастырылған дағдыларды арттырудың негізгі жолдары мен жағдайлары мыналар болып табылады:

3.Жаттығуда дене сапаларының шегіне дейін көріну жағдайына дағдылардың бейімделуі.

Спортшының әдістік-тәсілдік дайындығы бұл жағдайда оның арнайы дене дайындығымен тікелей бірігіп кетеді. Мұнда бейімделу қозғаушы күші жарыстыққа жақын және одан артығырақ берілетін ерекше жаттығу жүктемесінің көлемі мен қарқындылығы болып табылады. Шегіне дейінгіге шамалас және шегіне дейінгі қарқындылықпен орындалатын жаттығу санының ара қатынасы біртіндеп арту жағына қарай өзгеруі тиіс. (әсіресе жылдамдық-күштік спорт түрлерінде).

Төзімділікті шегіне дейін көрсетуді талап ететін спорт түрлеріндегі сенімділік шаршап, шалдығу жағдайындағы дағдылар тұрақтылығына байланысты. Сондықтан жарыстық әрекеттерді орындау дағдыларын нығайтудың міндеті арнайы төзімділікті тәрбиелеу міндеттерімен бірлікте шешіледі. Мұндағы негізгі әдістемелік бағыттың бірі мақсатты қарқынмен және жұмыстың барысында шаршаудың өсуімен байланысты орындалатын жаттығу көлемін арттыру болып табылады. Ациклдік сипаттағы спорт түрлерінде сабақтың моторлы тығыздығы үшін жарыстық жаттығуларды қайталау саны арттырылады. Шаршау дәрежесін тапсырылған тиімді қозғалыс параметрлерінен елеулі ауытқымайтындай деңгейде шектеу қажет. Шаршау тым артық болмаса, онда берік қалыптасқан дағдыларды бұзбайды, керісінше қозғалыс үйлесімділігін жетілдіруге мүмкіндік жасауы мүмкін.

4.Жарыстың күштену жағдайын үлгілеу (өңдеу) және қосымша қиындықтарды енгізу.

Дағдылардың тұрақтылығы әдістік-тәсілдік және арнайы психикалық дайындықтардың өзара әрекеттестік жолымен қамтамасыз етіледі. Дағдының тұрақтала бастауы кезінде жеңіл орындалатын жаттығу әдістері алынып тасталады және қозғалысты басқару міндетін күрделілендіретін жекелеген қиындықтарды ендіру (ауырлықтарды қолдану, көзбен өзін-өзі бақылауды шектеу, кеңістіктің және уақытша жағдайларды күрделілендіру) қажет. Жарыстың жақын қалуына байланысты жаттығуда жоғары психикалық күштенумен айырмаланатын жарыстық жағдайды үлгілеу қажет, яғни бұл дағдылардың сенімділік дәрежесін арттыруға мүмкіндік туғызады, сол сияқты мұнда бақылау әдісін және пайда болатын қателерді түзету, сонымен бірге спортшыны қиындықты жеңуге жұмылдырып, арнайы психикалық дайындық әдістерін пайдалану қажет.

Спорттық әдістердің жаңа формаларын бекіту және жетілдірудің қозғаушы күші ретінде жаттығу жарыстарына жүйелі қатысуды қалыптасқан дағдыны бастапқы тұрақтандыруды қамтамасыз еткеннен кейін пайдаланған мақсатқа сәйкес болады.

Әдістің жаңа формалары мен түрлерін меңгеру, оларды бекіту және жетілдіру үлкен, жаттығу циклі шегінде (жылдық немесе жарты жылдық) спорттық бапты қалыптастыру, сақтау және одан әрі жетілдіру заңдылықтарына байланысты жүреді. Шеберлігі өсіп келе жатқан спортшының әрбір үлкен циклында әдістік дайындықтың мына үш сатысын бөліп қарауға болады:

1 – саты. Спортшының барлық дайындығы спорттық бапқа келу қажеттілігіне бағындырылған үлкен жаттығу циклының дайындық кезеңінің бірінші жартысына

тура келет. Бұл жарыстық қозғалыстың жаңа әдістер үлгісін жасау (оны жақсарту, іс жүзінде меңгеру, жарыс әрекеті құрамына кіретін жекелеген элементтерін үйрену) және олардың жалпы үйлесімділік негізін қалыптастыру сатысы;

2 – саты. Бұл сатыда әдістік дайындық спорттық бапқа келудің компоненті ретінде жарыстық әрекеттің бүтіндей дағдыларын қалыптастыру және тереңдетіп меңгеруге бағытталған. Ол үлкен жаттығу циклының жаттығу кезеңінің екінші жартысының елеулі бөлігін қамтиды (арнайы дайындық, жарыс алдындағы сатылары);

3 – саты. Әдістік дайындық тікелей жарыс алдындағы дайындық шегінде құрылады және қалыптасқан дағдыларын жетілдіруге, жарыстық бағдарламаны өңдеуге, олардың көлемін негізгі жарыс жағдайына қолдануға сенімділік дәрежесіне және мақсатқа лайықты түрленуіне бағытталған. Шаршау тым артық болмаса, онда ол берік қалаптасқан дағдыны бұзудың орнына қозғалыс үйлесімділігін жетілдіруге мүмкіндік жасайды. Бұл саты дайындық кезеңінің аяқталу бөлігінде басталады және жарыстық кезеңге тарайды [3].

Қозғалысты үйрету және оның орындау әдістерін жетілдіру процесінде үнемі қателік шығып отырады.

Бұл қателіктердің өз уақытында ашылуы және пайда болу себебін анықтау әдістерді жетілдіру процесінің тиімділігін елеулі дәрежеде қамтамасыз етеді.

С п о р т т ы қ – ә д і с т і к д а й ы н д ы қ. Әдістік дайындықты спортшының белгілі бір спорт түрінің ерекшеліктеріне сәйкес қозғалыс жүйесін (спорт түрінің әдісін) меңгеру дәрежесін және жоғары спорттық нәтижелерге жетуге бағытталған әрекеті болып табылады.

Әдістік-тәсілдік шеберліктің маңызды әдістемелік жағдайларының бірі қозғалыс құрылымы мен дене сапаларының даму деңгейінің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі болып табылады. Спортшының дене дайындығы деңгейінің спорттық әдісі мен меңгеру деңгейіне сәйкестігі спорттағы тәсілдік дайындық әдістемесінің маңызды ережесі болып саналады.

Спорттық әдістік – тәсілдік дайындықтың тиімділігіне спортшының алдын-ала дайындалғандық деңгейі, жеке ерекшелігі, тандап алған спорт түрінің ерекшеліктері, жаттығу циклының жалпы құрылымы және басқа да қозғаушы күштер әсер етеді.

Әдістік-тәсілдік дайындықты жекелей бөлектеп қарауға болмайды, өткені әдісті іске асыру спортшының дене, психикалық, тәсілдік мүмкіндіктерімен тығыз өзара байланыстығы бірегей бүтіннің құрамдас бөлігі болып табылады.

Әдебиеттер

1. К.Байдосов. Казахская национальная борьба, – Алматы “Мектеп” баспасы.1987ж.
2. Байдосов Қ. Қазақ ССР-іне еңбегі сіңген мәдени қызметкер, Мұхитдинов Е.Қазақ ССР-інің спорт шебері. Қазақша күрес. – Алматы-1993ж.
3. Халиллаев Абдысадық Нұрлақұлы. Спорттық күрес – Шымкент, -2006 ж.

ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАҚТАРЫНДА УЛУТТУК КҮЙМЫЛДУУ ОЮНДАРДЫН ТАРБИЯЛЫК МИЛДЕТТЕРИ

Касмалиева А.^{1*} Темирбаева А.^{2*} Сариева М.^{3*}

^{1*}п.и.к., доц. Кыргыз-Түрк «Манас» университети, спорт илимдери факультети
anarkan.kasmaliyeva@manas.edu.kg

^{2*}ОшМУ, дене тарбия факультети, аға оқутуучу

^{3*}ОшМУ, дене тарбия факультети, доценттин м.а.

Аннотация

Жалпы билим берүү жана кесиптик мектептерди реформалоонун негизги багыттарында ар тараптан өнүккөн, ден соолугу чын, физикалык даярдыгы жогору болгон жаш муунду тарбиялоо өтө маанилүү экендиги баса белгиленди. Дене тарбиянын ар түрдүү каражаттарынын арасында оқуучу балдарды тарбиялоо милдеттерин чечүүгө көмөк көрсөтүүчү каражаттар катары элдик кыймылдуу оюндары кеңири колдонулат. Дене тарбия сабактарында улуттук оюндар программанын талаптарына ылайык билим берүү, тарбиялоо жана ден соолукту чыңдоо милдеттерин комплекстүү чечүүгө өбөлгө түзөт. Оюн учурунда, балдар керектүү кыймыл-аракеттерди үйрөнүшөт жана көндүмдөгө ээ болот. Кыргыз элинин салттарын, адаттарын колдонуу менен балдарды адептүүлүккө, кайраттуулук жана эрктүүлүк сапаттарына тарбиялоо, акыл-эстүүлүккө тарбиялоо болот. Бул мезгилде оюн ыкмасы алдыңкы орунду ээлеп, универсалдуу дене тарбия методунун мүнөзүнө ээ болот.

Негизги сөздөр: билим берүү, дене тарбия, улуттук оюндар, тарбиялоо

Аннотация

В основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы подчеркнута, что очень важно воспитывать разносторонне развитое подрастающее поколение физически развитым, закаленным. Среди большого количества разнообразных средств физического воспитания широко используются подвижные игры, которые оказывают содействие решению оздоровительных задач, и являются подводящими в обучении спортивным играм. Народные подвижные игры на занятиях физической культурой используются для решения образовательных, воспитательных и оздоровительных задач в соответствии с требованиями программы. Играя, дети усваивают жизненно необходимые двигательные навыки и умения, в них вырабатывается смелость и воля, сообразительность. В этот возрастной период игровой метод занимает ведущее место, приобретает характер универсального метода физического воспитания.

Ключевые слова: образование, воспитание, народные игры, физическое воспитание

Бүгүнкү күндө балдар оюндардын маданий-социалдык жана окуу тарбиялык маанисин ачыктоодо, улуттук кыймылдуу оюндарынын тарбиялык жана методикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө проблемасы педагого-тарбиячылардын кызыгуусун жаратууда.

Кыймылдуу оюндар - мектеп жашындагы балдардын дене тарбиясынын негизги каражаттарынын бири. Кыймылга болгон жогорку муктаждыгын, адатта, балдар оюндарда канааттандырууга умтулушат. Алар үчүн ойноо – бул баарынан мурда кыймылдоо, аракет кылуу, кызматташуу. Кыймылдуу улуттук оюндар учурунда балдардын кыймылы жакшырат, демилгелүүлүккө жана көз карандысыздыкка, алдынча чечим кабыл алууга көндүрөт, ишенимдүү жана туруктуулук сыяктуу сапаттар өнүгөт. Алар өз аракеттерин координациялоого, аларды толук пайдаланууга жана белгилүү бир эрежелерди сактоо менен оюнга катышууга үйрөнүшөт.

Түрк элдеринин салттуу оюндарынын, анын ичинде балдардын оюндарын изилдөөлөрдү карап чыксак, көпчүлүк аткарылган илимий иштерде балдардын физикалык жана рухий өнүгүшүндөгү оюндардын орду жана салымы изилденип келген, анын ичинде Х. Ф. Анаркуловдун «Кыргыз эл оюндары» (Анаркулов, 1991: 192).

Элдик юнду адамдын башка ишмердүүлүгүнө салыштыра келсек, кайсы оюн болбосун, ал чеберчиликти, өзгөчө талантты, ар кандай адамдын бири бири менен кызматташтык мамилени түзүү жөндөмдүүлүктөрүн талап кылат. Ошол себептен, оюндарды балдарды өз учурунда социалдаштыруу максатында колдонуп келгенин кыргызстандык окуумуштуулар да (Анаркулов Х.Ф., Саралаев М.К., Акматалиев А.А., Асанова У.) өз эмгектеринде баса белгилеп кеткен.

Улуттук спорттук оюндардан алынган көнүгүүлөрдү дене тарбия окуу программаларына киргизүү, кыймылдуу оюндарды жана эстафеталарды сабак учурунда колдонуу, улуттук спорттун түрлөрүнүн көнүгүүлөрүн дене тарбия сапаттарынын өнүктүрүүгө максаттуу колдонуу - окуучулардын дене тарбия сабактагына кызыгуусун жогорулатат, программада кийинки кире турган спорт оюндарынын (волейбол, баскетбол) техникасын жана тактикасын тез жана сапаттуу өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт (Токторбаев, 1991, Явтушенко, 2014: 144).

Дене тарбия педагогу оюндун уюштуруу жана аны өткөрүү процессинде балдардын тарбиячысы болууга тийиш. Педагог оюндун методикалык өзгөчөлүктөрүн колдонуу менен төмөнкүдөй 3 топтуу милдеттерди аткарууга умтулат:

1. Окуучу балдардын ден соолугун чындоо, алардын туура физикалык өнүгүүсүнө көмөктөшүү.

2. Турмушта зарыл болгон кыймыл-аракет көндүмдөрүн өздөштүрүүгө көмөктөшүү.

3. Балдарды адеп-ахлактык, эрктүүлүк жана физикалык сапаттарын тарбиялоо.

1) Билим берүү милдеттери:

Окуучулардын турмушта керектүү кыймыл-аракеттердин фондун калыптандыруу жана кеңейтүү:

- басуу, чуркоо, секирүү, тосколдуктардан өтүү
- кыймыл-аракеттерди аткарганда статикалык абалдарды башкара билуу көндүмдөрүн калыптандыруу;

- ар кандай буюмдар, шаймандар менен кыймыл-аракеттерди аткаруу (топ, аркан, таякчалар ж.б.);

- кыймыл аракеттерди башкаруу жана координациялык көндүмдөрдү калыптандыруу, тоскоолдуктардан өтүү жана комплекстуу кыймыл аракеттерди аткаруу (таянып туруу, секирүү, сойлоп жүрүү, узундукка жана бийиктикке секирүүлөр ж.б.).

2) Ден соолукту чындоо милдеттери:

- Ден соолукту бекемдөө жана аны чындоо, баланын дене тулку боюн калыптандыруу, дененин ар кайсы булчун топтомдорун, организмдин баардык системаларын жана функцияларын өнүктүрүү.

- Окуучулардын жаш жана жыныстык өзгөчөлүгүнө жараша дене тарбия сапаттарын комплекстуу өнүктүрүү.

- Организмдин жалпы иш жөндөмдүүлүн жогорулатуу, гигиеналык көндүмдөрүн пайда кылуу жана аларды турукташтыруу.

- Сырткы климаттык факторлордун таасирине организмдин туруктуулугун жогорулатуу. Ошол себептен, дене тарбия сабактарында кыймылдуу оюндарын жана көнүгүүлөрдү мүмкүнчүлүк болушунча таза абада, ачык спорттук курулма жана аянтчаларды өткөрүү талап кылынат.

3) Окуучуларды тарбиялоо милдеттери:

- Дене тарбияга болгон балдардын кызыгуусун, оң мотивациясын калыптандыруу;

- окуучулардын инсандык сапаттарын калыптандыруу (интеллектуалдык, эстетикалык, адеп-ахлактык, эмгекке тарбиялоо);

- өз алдынча дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгуу көндүмдөрүн пайда кылуу, аларды ден соолукту чындоо максатында колдонуу;

- эмоционалдык жана психикалык абалын калыптандыруу жана турукташтыруу.

Дене тарбия жана спорт боюнча педагог өз ишмердүүлүгүндө көптөгөн тарбиялык маселелер чечип келет: окуучуларды өз алдынча жана өз ыктыяры менен көнүгүүлөрдү

аткарууга үйрөтүү керек. Оюндардын ырааттуулугу туура пландаштырылышы керек. Пландаштырууда белгилүү бир курактагы балдардын дене тарбиясынын милдеттерин, алардын дене тарбия даярдыгын, ошондой эле көндүмдөрдү жана билимдерди акырындык менен топтоону эске алуу зарыл.

Жаңы оюндарда алынган көндүмдөрдү өркүндөтүп, жаңыларын калыптандыруу маанилүү.

Кыймылдуу улуттук оюндарды ийгиликтүү өткөрүүнүн эң маанилүү шарттарынын бири – мугалим адистик чеберчиликке ээ болушу керек, оюндарды өткөрүү методикасы боюнча жакшы даярдыгы болушу керек. Оюндарды тандоо негизинен окуу планында коюлган милдеттерине көз каранды.

Дене тарбия сапаттарын өнүктүрүү, окуучулардын жалпы дене тарбиялык даярдыгынын жогорку деңгээлине жетишүү, дене тарбия сабактарында кыймылдуу оюндарды, эстафеталарды колдонуу жолу менен чечилет. Мындай класстар Монотондуу, демек, кызыксыз жана чарчатуучу, анткени мектеп окуучулары жана даярдоо көнүгүүлөрү жана жалпысынан мотор иш-аракеттерди аткаруу гана жетиштүү эмес окуучулардын ар тараптуу өнүгүүгө жетишүү үчүн. Жалпы физикалык даярдыктын ар кандай каражаттарын колдонуп, алардын сабактарын диверсификациялоо керек. Бул каражаттардын ичинен биз оюндарга өзгөчө орун бөлөбүз.

Кыймылдуу оюндарды жылдын убагында карата ачык абада, спорт залында, муз аянтчасында, бассейнде ж.б. өткөрсө болот. Оюндардын, эстафеталардын узактыгы окуучулардын дене тарбиялык даярдыгына түздөн-түз көз каранды болушу керек. Алардын физикалык даярдыгы канчалык төмөн болсо, ар бир оюн ошончолук кыска болот. Ал эми орточо 10-20 мүнөт болушу мүмкүн. Оюндардын мазмуну көбүнчө ар кандай шаймандарды колдонуу менен байланыштуу, аларды колдонуу белгилүү бир аракеттерди аткарууну женилдетет же татаалдаштырууга алып келет: шаймандар менен чуркоо, секирүү, тоскоолдуктардан өтүү, шайманды ыргытуу же тоголотуу, бутага ыргытуу ж.б.

Сыртта ар кандай кыймылдуу оюндарын ар кандай багытта чуркоо, топту аралыкка жана бутага ыргытуу, секирүү менен өткөрсө болот. Күз-кыш мезгилинде балдар чуркап, секирип, ыргытып жана тоголотуп ойногон оюндар эң жеткиликтүү. Жайында-чуркоо, секирүү, тоскоолдуктар бар оюндар көбүнчө колдолулат. Оюнду жакшы өздөштүрүү үчүн татаал жерлерин, кээ бир кыймылдарды көрсөтүү менен түшүндүрүү сунушталат.

Кыш мезгилинде кыймылдын чектелгендигин эске алганда, оюндагы кайталоонун ортосундагы тыныгуу убактысын азайтса болот. Ошондой эле жай мезгилинде абанын температурасы жогору болгонунда оюндун убактысын кыскартуу сунушталат.

Кыймылдуу оюндар - бул башталгыч класстын окуучуларын кыймыл-аракетке тартуунун өзгөчө баалуу ыкмасы. Түшүнүктүү, турмушка жакын сюжет менен байланышкан оң эмоциялардын жана кыймылдардын жеткиликтүүлүгүнүн негизинде окуучулар бара-бара оюндарга гана эмес, сабактарга жана өз алдынча иш-чаралардын учурунда көнүгүүлөргө да катышууну каалашат. Дене тарбиясынын каражаты жана ыкмасы катары кыймылдуу улуттук оюндар окуу-тарбия класстан тышкары иштеринде кеңири колдонууга сунушталат

Оюндун ийгиликтүү өтүшү үчүн мугалим сунуш кыла турган эрежелер чоң мааниге ээ, ошондой эле эрежени балдар өздөрү ойлоп таба алышат. Эрежени так сактоо үчүн оюндун катышуучулары кунт коюп аларды эстеп калып, ар кандай оюндагы жагдайларда эске алып оюнда пайдаланууга үйрөнүшөт. Ушуга байланыштуу оюндун эрежелерине жана калыстык жүргүзүүгө өзгөчө көңүл буруу керек.

Дене тарбия сабактарынын алдына коюлган милдеттеринин алкагында кыймылдуу оюндарды өткөрүүгө даярдануу катышуучулардын гендердик өзгөчөлүктөрүн, окуучулардын санын жана дене тарбия даярдыгын эске алуу зарыл. Кыймылдуу оюндарга

3төн 30гө чейин окуучу катыша алат. Оюндарды тандоодо ар кандай деңгээлде болгон дене тарбия даярдыкта болгон уландар жана кыздар катышаарын эске алуу керек.

Ошентип, изилдөөлөрдүн натыйжаларына байкоо жүргүзүүнүн негизинде башталгыч класстардын окууган балдарга өз алдынча ден соолукту чыңдоо иш-аракеттеринин пайда болушу да байкалды. Сабактардын жүрүшүндө балдар ден соолукту сактоонун жолдору тууралуу билимин толуктоо менен, эркек балдарга белгилүү булчуң тобун өнүктүрүүчү көнүгүүлөр сунушталса, кыз балдарда келбетин жакшыртууга багытталган, координациясын, ийилчектикти өнүктүрүүчү тапшырмалар берилип, алар өз алдынча балдардын сабакка болгон кызыгуусун арттырууга мүмкүн.

Балдардын ден соолугунун абалына болгон мамилеси өзгөрдү, окуучулардын мотордук сапаттарын өнүктүрүүдө кыймылдуу оюндарды, эстафеталарды колдонуунун, окуучулардын инсандык сапаттарын тарбиялоого өбөлгө түзүүчү өз ден соолугуна баалуу мамилени калыптандыруунун максатка ылайыктуулугун тастыктайт.

Жогоруда айтылгандай, түрк элдеринин салттуу оюндарын мектептерде колдонуу окуу-тарбия процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү түзөт, себеби окуучулар бала кезинен тааныган, ойноп жүргөн каражаттары, жөнөкөй кыймылдарды колдонуп, мугалимдин тапшырмасын аткаруу учурунда, өзүн эркин сезип, тартынбастан окуу процессине активдүү катыша алат. Дене тарбия сабактардын учурунда улуттук кыймылдуу оюндарды колдонуу баланы чыгармачылык менен иштөөгө түрткү берет, өз алдынча көнүгүүлөрү, баланын мүмкүнчүлүктөрүн, талантын толук ачылышына өбөлгө түзөт. Оюн аркылуу бала сырткы чөйрөнүү жана өзүн өзү эрте таанып билет, негизги оюндун максаты - баланы эмгекке даярдоо, оюн учурунда ар кандай турмуштагы шарттарды моделдештирүү жолу менен.

Адабияттар

- Алимбеков А. (2014) Кыргыз эл педагогикасында балдардын ден соолугун чыңдоо жана өнүктүрүү тажрыйбалары. (Известия КАО, 13).-Бишкек.
Аг-Оол Е. (2005) Национальные виды спорта и игры – основа физического образования школьников Республики Тыва. (/Физическая культура. № 2) – Москва.
Войтенко Т. (1997) Игра как метод обучения и личностного развития. - Калуга.
Кыргыздар. 1-2 том./С.Токторбаев. Өспүрүмдөр оюндары. Ала-Тоо журналы, №7, Б., 1991.
Явтушенко Т. (2014) Игра, как средство обучения, воспитания и развития школьников. - Санкт-Петербург.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН УЛУТТУК ОЮНДАРЫНЫН ТУРМУШТАГЫ ЖАНА АДАМДЫН ДЕН-СОЛУГУНУН ӨСҮП ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ МААНИСИ

Эсеналиева Г. О.^{1*} Ибраева Н. И.^{2*} Шаева Т. Н.^{3*} Мамытбеков Б. Т.^{4*}

^{1*}С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин педагогика факультетинин деканы т.и.к., доцент

^{2*}Табигый илимдик билим берүү жана дене тарбия кафедрасынын башчысы б.и.к., доцент

^{3*}С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети, ага окутуучу

^{4*}С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети nasgul123@mail.ru

Аннотация

Кыргыздар бала төрөлгөндө эле анын көрө билүүсүн, уга билүүсүн, аңдоосун, кабылдоосун, сезимдерин нукуралыкка каныктырып, табияттын тазалыгына жуурулуштуруп, жашоонун жаратылыштан алган мыйзамдарын так аткаруусун талап кылуу менен, таалим, тарбиянын башатын түптөшкөн. Бул жерөлгөнүн ишке ашырылышында оюндардын мааниси чоң болгон. Бул макалада элдик оюндардын бири болгон чүкө оюндарынын кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүктөрүнүн урунттуу уңгуларын өзүнө камтып, аларды оюндун эрежелери аркылуу чагылдырылышы берилди.

Кыргызы уже при рождении ребенка, насыщая его зрение, слух, понимание, восприятие, чувства подлинностью, приобщая к чистоте природы, требуя строгого соблюдения законов природы, заложили основы учения, воспитания. Большое значение в осуществлении этого обряда имели игры. В этой статье представлено описание одной из народных игр- чүкө (альчики), которая включает в себя основные корни национальных особенностей кыргызского народа и отражена в правилах игры.

At birth, the Kyrgyz established the beginning of education and upbringing, instilling in the child the ability to see, hear, understand, perceive and feel reliably, instilling in him the purity of nature, demanding from him strict adherence to the laws of life taken from nature. Games were of great importance in carrying out this ceremony. In this article, dice, which is one of the folk games, contains the main roots of the national characteristics of the Kyrgyz and is presented through the rules of the game.

Элдик оюндардын пайда болушу адамдын жашоо-тиричилиги үчүн зарыл болгон аңчылыкка, жер иштетүүгө, мал чарбачылыгына байланышкан. Башкача айтканда, адамдын турмуш көйгөйүнө карата оюндун түрлөрү да пайда болуп турган. Андыктан, азыркы учурда ойнолуп жаткан оюндардын мазмуну, мүнөзүнө карай анын жаралуу мезгилин болжолдуу аныктоого болот.

Кыргыздар байыртадан мал чарбачылыгы менен алектенип келген, жашоо шарты көчмөндүккө ыңгайлашкан. Көчмөн турмуш кыргыз элинин заттык жана руханий байлыгынын калыптануусунун өзөгүндө туруп, улуттук маданияттын, каада-салттын негизги аныктоочусу катары өз изин калтырган. Андыктан, алардын жасаган ишинде, алган билиминде, жашаган үйүндө (боз үй), кийген кийиминин ар биринде, жеген тамагында, колдонгон буюмунда, ойногон оюнунда жашоонун көчмөн образы көрүнүп турат. Көчмөндүк турмушта жаралган эмпирикалык көнүгүүлөр адегенде элдик, андан соң улуттук оюндар болуп сакталып калган.

Кыргыздын элдик оюндары атайын ойнолуучу жайды (имаратты, же атайын курулган аянтты), кымбат каражатты талап кылбайт, ыңгайлуу болгон бардык жерлерде ойноло берет, оюн каражаттары күнүмдүк турмушта дайыма колдонулуучу даяр табигый материал болгон.

Байыркы замандардан ойнолуп келген кыргыз элинин улуттук оюндары тууралуу бүгүнкү күндө так маалымат жок. «Тарыхый булактарда, кеңири белгилүү илимий адабияттарда, элдик фольклордо 400дөн ашуун оюндар жана оюн-зооктор бар», - деп айтылат [Касенов А., 2004, 137].

Элдик оюндардын бири болгон чүкө оюндар кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүктөрүнүн урунттуу уңгуларын өзүнө камтып, аларды оюндун эрежелери аркылуу чагылдырып турат.

Түрк көчмөн элдердин дээрлик бардыгында чүкө оюндарын кезиктирүүгө болот. Бүгүнкү күндө элибизде чүкө оюндарынын элүүдөн ашуун түрү бар экенин, ошондой эле

чүкөгө байланыштуу сөздөрдүн башка түрк элдерине салыштырмалуу арбын экендигин айтууга болот. Бирок, биз билген чүкө оюндарынын түрлөрү тууралуу маалыматтар чүкө оюндарынын санына биротоло чек койбойт.

Оюндар эң байыркы замандарда пайда болуу менен элдин турмушу менен тыгыз байланышта болгон. Б.а. элдин турмушун чагылдырып, урунттуу учурларын салтка, эрежеге салып, аны оюнга айландырып, улам кийинки муунга мурастап келген. Бул көрүнүштү чүкө оюндарынын мисалында карап көрүүгө болот. Тарыхта, археологиялык материалдардын негизинде маалым болгондой, алгачкы адам (таш доору, жез доору, коло доору, темир доору) аңчылык менен алектенген. Андан соң ал малчылыкты кесип тутуп, негизги ишмердүүлүгү мал чарбачылыгы менен байланыштуу болгон. Демек, малдын туягынан алынган сөөк (чүкө) адамдын турмушунда колдонгон эң алгачкы каражаттардын бири болгон десек болот. Ал эсептөөгө, жазуу үчүн ыңгайлашкан, ошондой эле оюн каражаты ар кыл функцияны аткарып, адамдардын турмуш-тиричилигинин ажырагыс компонентине айланган. “Мал менен алектенген тарыхта белгилүү болгон көптөгөн элдер болгон. Бирок, чүкө кыргыздардын жан дүйнөсүнө төп келген, аларга жакын, алардын күнүмдүк турмушунда колдонулган нерсе, ичкен ашы, андыктан, кыргыздар жакын, тааныш нерсени эле ыктай берген” деп айтылат [Рысмендева Н. Чүкө жана ордо оюндары, Бишкек 2023, 224].

Баланын ден соолугунун чың болушу, телегейи тегиз өнүгүүсү, анын кыймыл-аракетин ийкемдүүлүккө, чыдамкайлыкка, шамдагайлыкка машыктыруу, табияттын тактыкка тунган мыйзамдарын ыйык тутуу менен, эриш-аркак мамиледе болуусуна тарбиялоо – адам баласынын келечек үчүн көргөн камы, аракети болгон. Балдарды жана жаш өспүрүмдөрдү мындай тарбиялоонун негизги ыкмасы катары оюндардын мааниси баа жеткис болгон. «Оюн бир жагынан алганда, баланын өнүгүүсүнүн, экинчи жагынан, коомдун өнүгүшүнүн көрсөткүчү болуп эсептелет. Анын негизинде адамдын ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрү калыптанган» [Рысмендеева Н, 2023]. Башкача айтканда, “балдардын (чүкө) оюндарында коомдун саясий, социалдык структурасы, үй-бүлө мамилелери, ырым-жырымдар, ритуалдар оюн формасында калыбына келтирилген” [Айдарбек Көчкүнов. Көчмөн түрк элдериндеги оюндардын... 2015, 13-б.].

Кыргыз элинин улуттук оюндары окумуштуу илимпоздорубуз тарабынан ар кыл өңүттө изилдөөгө алынып, олуттуу эмгектер жазыла баштады. Д.Айтмамбетов, Д. Өмүрзаков, Х.Анаркулов, А.Касенов, А.Тыныбеков, А.Акматалиев, Т.Уметов, А.Казакбаев, Н. Рысмендеева ж.б. окумуштуу-илимпоздорубуз кыргыз элинин улуттук оюндарына арналган эмгектеринде оюндардын табияты, ойнолуш тартиптери, өзгөчөлүктөрү, кыргыз элинин дүйнө таанымынын калыптанышында маданияттын бир өңүрүн чоюп турган элдик оюндардын маңызы тууралуу жазышып, оюндардын табиятын ачып берүүгө аракет жасашкан.

Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан кийин улуттун жүзүн ачкан нарк-насил, каада-салтты жандандыруу, б.а. түбүнө, тегине кайрылып баруу өзгөчө колдоого алынып, аларды ар тараптуу иликтөө, эл арасында жайылтуу иштери кызуу жүргүзүлө баштады. Элдик оюндарга да экинчи өмүр берилди. [Абдалиева Г., Рысмендеева Н. Мурас (Кыргыз руханий дөөлөттөрүнүн жана каада-салттарынын негизинде). – Б., 2013. – 140-б.].

Чүкө оюндарынын келип чыгуу тарыхына токтоло кетсек. К.Юдахин түзгөн «Кыргызча-орусча сөздүктө» чүкө – *коленная косточка овцы или козы* [Юдахин К.К. 1965, 379] деп түшүндүрүлөт. «Чүкөдөй болгон кара кемпир», «чүкөдөй сары абышка» деп мисал келтирилет. Демек, чүкө – кичинекей, чымыр, бышык дегенди билдирет.

Оюндар тууралуу орто кылымдагы тарыхый маалыматтарда – Махмуд Кашгаринин “Түрк тилдеринин сөздүгүндө” да айтылат. Бул тууралуу Т. Чоротегин өзүнүн эмгегинде белгилеп кеткен: *селкинчек, чүкө, куурчак, чалыш (күрөш), жсаа атуу, сууда сүзүү, кочкор*

сүзүштүрүү, куш учуруу, чооган (човган), ат чабыш, мөңүз-мөңүз (мүйүз-мүйүз), ортого күң кызды, атты сайып атуу оюндарды атап кетсе болот [Чороев Т.К. Махмуд ибн ... 1990, 71-73-бб.].

Чүкө – көп функционалдуу. Бүгүнкү күндө чүкөнүн калдыктары Орто Азия, Чыгыш Азия, Урал, Сибирь, Кавказ, Чыгыш Европага чейин сакталып келгендиги белгилүү. Чүкөгө байланыштуу оюндар жана башка ырым-жырымдар Европа жана Азия континенттеринде коло доорунан тартып белгилүү болгон. Чүкө оюндары өзбектерде да белгилүү. Өзбек элдик жомоктордо Кожо Насредин, перилер, канзадалар чүкө ойношкон. Чүкө оюну Өзбекстанда XX кылымдын 30-50-жылдарына чейин кеңири ойнолуп келген [Табалдиев К. Археологиялык изилдөөлөрдөгү байыркы оюндар боюнча маалыматтар // Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары. Эл аралык симпозиумдун материалдары. Бишкек, 2015].

Көчмөндүк турмушта ар бир үйдө жүздөгөн, миндеген чүкө болгон. Чүкө чогултуу кыйынчылык туудурган эмес. Анткени, кыргыздын турмуш-тиричилиги малчылык менен байланыштуу болгон. Чүкөлөрдү ар кандай түскө боёп алып, алар менен түрдүү оюндарды ойношкон. Чүкөнүн көлөмүнө жараша ар кыл оюндар ойнолгон, ошого жараша аталыштары да ар кандай болгон: *чүкө, сака, чыймыт, томпой (домпой)* ж.б.

Чүкөлөр оюн каражаты болуу менен бирге эле, анын колдонуу чөйрөсү андан кеңири болгон. Чүкө менен ойнолуучу оюндар кыргыз элинин улуттук оюндарынын басымдуу бөлүгүн ээлейт. Азыркы учурда бизге элүүдөн ашуун чүкө оюндарынын түрлөрү белгилүү. Бул изилдөөдө библиографиялык булактардын, архивдик материалдардын жана этнографиялык иликтөөлөрдүн негизинде төмөнкүдөй чүкө оюндары белгилүү:

1. Абалак ордо	26. Опол
2. Айкүр	27. Өкчөм
3. Алжүдүм	28. Өлдү
4. Алты атар	29. Өндүү
5. Алчы	30. Панжир
6. Андөк	31. Сасыды
7. Ачакей-жумакей	32. Таа
8. Ашык	33. Таламай
9. Бүйрүмө же ууртка чертмей	34. Төр
10. Ган	35. Упай
11. Даттикем (Дарттикем)	36. Үч таман
12. Жалт	37. Үч тапан
13. Жедирмек (Сасымай)	38. Үчүм
14. Жеп кетти	39. Хан-вазирь
15. Калдым	40. Ханым, ханым, кул жазды
16. Кан оюн	41. Чакан атмай
17. Кан таламай	42. Чакмак
18. Канымдат (Каным, дат!)	43. Чүкө атмай
19. Келди	44. Чүкө бекитмей
20. Кен	45. Чүкө өкчөмөй
21. Котормо	46. Чүкө чертмей
22. Коюмтап	47. Ордо
23. Көтөрмө	48. Алп ордо
24. Куздум	49. Кичи ордо
25. Кыйыры	50. Чоң ордо
	51. Чурмуи ордо

Бул тизме толук деп айтуудан алыспыз. Анткени, кыргыз таануунун бир өңүтү болгон улуттук оюндар али да болсо толугу менен иликтенип бүтө элек (жаңыдан иликтөөгө алынууда десек да болот). Азыркы күндө жогорудагы саналып өткөн

оюндардын кээлери гана ойнолбосо, көпчүлүгү кагаз бетинде жазылып, архивдерде сакталган боюнча өткөндүн элеси катары калып келет.

Тизмедеги оюндардын кээ бирлеринин мазмуну бири-бирине окшошуп турганы менен, алардын ойноо эрежелеринде, ошондой эле оюндун өзүнүн аталышында да айырмачылыктар бар. Алсак, бир эле оюн республикабыздын түндүк аймагында “*Айкүр*” деп аталса, түштүк тарабында “*Алчы*” деген аталышта белгилүү. “*Ханым, ханым, кул жазды*” жана “*Канымдат*” (“*Каным дат*”) оюндары аталышында жана ойноо эрежелеринде айрым айырмачылыктар болгону менен, жалпысынан бири-бирине үндөшүп турат.

Чүкө оюндарынын ичинен кайсынысы алгачкы болгон деген суроого жооп бериш кыйынчылыкты туудурат. Ошентсе да, болжолдуу түрдө, чүкө оюндарынын алгачкылары жөнөкөй болгон деп айтсак жаңылышпайбыз. Үй ичинде ойнолгон оюндар бардык чүкө оюндарынын алгачкылары деп божомолдоого болот. Жалпы эле чүкө оюндарын эки топко бөлүп караса болот: *үй ичинде отуруп ойнолуучу* жана *сыртта ойнолуучу*, башкача айтканда, *туруп ойнолуучу* оюндар.

Чүкө оюндарынын арасында жаш балдар, жалпы үй-бүлө, жалаң эр-азаматтар, же улуу курактагы муундар ойногон оюндар болгон. «Чүкө эң байыркы көрүнүштөрдүн бири. Адамзат калыптанып, тарапты (түндүк-түштүк, батыш-чыгыш), жакты (оң жак, сол жак) ажырата баштаганда колдонула баштаган алгачкы түшүнүктөрдүн бири. Чүкөлөр оң жана сол деп бөлүнөт. Чүкө ошондой эле балдардын эс тутумун курчутуп сактоого, санап жүргүзүүгө жасаган алгачкы аракеттери десек да болот».

Тарых барактары тастыктап тургандай, кыргыздар байыркы түрк элдерден болгону, чүкө оюндарынын да байыркылыгын айгинелеп турат. *Ордо* оюну тууралуу белгилүү тарыхчы жана этнограф Б.Солтоноев мындай дейт: «Оюндардын ичинде кыргыздын эң биринчи жакшы көргөнү жана көп ойногону – *ордо оюну*» [Солтоноев Б., 2003, 13]. *Ордо* оюну аркылуу кыргыз эли хандын башка мамлекеттер менен, хандын эл менен, адамдардын табият менен болгон карым-катнашын көрсөткөн. Хандын тагы ордонун ортосуна коюлган, анын айланасында жан-жөкөрлөрү болуп, белгилүү бир аймакты ээлеп, бул мамлекеттин атайын белгиленген чеги болгон. *Ордо* оюну да хандын ордосу сымал: атайын чийин чийилип, ортосуна хан коюлуп, анын айланасына чүкөлөр тизилет. Чийини – ошол мамлекеттин чегин билдирсе, хандын тегерегиндеги чүкөлөр ал мамлекеттин букараларын элестеткен. Ал эми атуучу (оюнчу) чүкөнү чийинден атып чыгарганда гана утушка ээ болот. Муну менен, хан өз карамагындагы ар бир адамга жооп берет, чийинден чыкканы – башкаларга жеңилгени дегенди билдирет. *Ордо* оюну жигиттердин аралыктан атуу жөндөмүн, көзгө атар мергенчилигин, кеми жок чеберлигин көрсөтүү менен, алар турмушта көз карашынын багыты түз, күчкө толгондугунан кабар берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдалиева Г., Рысмендеева Н. Мурас (Кыргыз руханий дөөлөттөрүнүн жана каада-салттарынын негизинде). – Б., 2013. – 140-б. – ISBN 9789967-31-115-2.
2. Касенов А. Кыргызские игры и развлечения. – Б., 2004. – 143 с.
3. Табалдиев К. Археологиялык изилдөөлөрдөгү байыркы оюндар боюнча маалыматтар // Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары. Эл аралык симпозиумдун материалдары. Бишкек, 2015, - 250-253 бб
4. Солтоноев Б. Кыргыз тарыхы./Жоопт. Редак. А.Какеев. – Б., 2003.
5. Рысмендева Н. Чүкө жана ордо оюндары. Бишкек, 2023
6. Чороев Т.К. Махмуд ибн Хусейн ал-Кашгари жана анын “Түркий тилдер сөз жыйнагы”. – Ф.: Кыргызстан, 1990.
7. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь: В 2-х кн. / Редакторы: О.Т.Казакова, Б.Л.Харитон. – М.: Советская Энциклопедия, 1965.

ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУ ЭЛДИК ОЮНДАР АРКЫЛУУ ИШКЕ АШЫРУУ

Исакова Ж. Ж.* Турдубекова А. С.**

*п.и.к., доцент Б.Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы

**б.и.к., доцент И. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы

Аннотация. Бул макалада авторлор үй-бүлөдөгү баалуулуктар, элдик оюндар аркылуу балдарды тарбиялоо, элдик оюндарды жайылтуу жөнүндө кеп кылышты. Үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн биргелешкен ишмердүүлүгү деп ата-эненин моралдык позициясы, ата-эне менен баланын ортосундагы мамилени кеңири айтышкан.

Түйүндүү сөздөр: үй-бүлө, тарбия, ата-бабалар, ата-эне, балдар, оюндар, ишмердүүлүк, маданият, баалуулуктар, сезимдер.

Реализация семейного воспитания через народные игры

Аннотация. В данной статье авторы изложили свое мнение о распространении народных игр, о семейных ценностях, в том числе о народных играх, а также рассказали о воспитании детей посредством народных игр, нравственная позиция родителей и отношения между родителями и детьми в широком смысле определялись как совместная деятельность всех членов семьи.

Ключевые слова: семья, воспитание, предки, родители, дети, игры, деятельность, культура, ценности, чувства.

Оюндар – табияттагы адам баласы ойлоп тапкан улуу кереметтердин керемети. Алардын балдарды тарбиялоодо мааниси өтө чоң экендигин академик Г.Н.Волков өзүнүн эмгектеринде баса белгилеген. “Оюнда сөз, обон, кыймылдар тыгыз байланышта болушат. Оюндар – балдардын ишмердүүлүгүнүн бай жана ар тараптуу сферасы. Оюн менен бирге балдардын жашоосуна жаны искусство келет. Оюндар ыр, бий, жомок, табышмактар, жаңылмачтар ж.б. элдик педагогиканын каражаттары болгон элдик чыгармачылыктын түрлөрү менен байланыштуу болот. Алар турмуштун сабактары, балага башка балдар менен мамилелешүүнү үйрөтөт”, - дейт орустун белгилүү окумуштуу педагогу Г.Н.Волков.

Кыргыз эл оюндарын тактоо, кайра иштеп чыгуу, эрежелерин толуктоо, эл ичинен жыйноо, басып чыгаруу, илимий жактан изилдөө маселелери тиешелүү деңгээлде колго алынып, айрым атуулдар- З.Бектенов, Ю. Мусинов (“ Кыргыз эл оюндары”-Ф.,1978.) , С.Токторбаев (“ Өспүрүмдөр оюндары” –Б.,1991.), С.Саипбаев “ Кыргыз оюндарынын педагогикалык маанисин “чечмелеп, мугалимдерге сунуштаган. (Саипбаев С. Кыргыз оюндарынын педагогикалык мааниси .-Ф.,1976). Оюндар – балдардын сүйүктүү жана негизги иши. Оюндар аркылуу көп учурда татаал нерселер балдар үчүн жеткилөө, түшүнүктүү болуп калат.

Үй-бүлөдө ата-эненин негизги түйшүгү – балдарды тарбиялоо. Коомдун өнүгүшү менен бирге үй-бүлө да өзгөрүп, коом кандай болсо, ошол эле ооруларга чалдыгып, ийгиликтерге жетишүүдө. Бүгүнкү күндө үй-бүлөнүн кандай актуалдуу көйгөйлөрү бар? Бул биринчи кезекте ата-эненин моралдык позициясы, ата-эне менен баланын ортосундагы мамиле, үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн биргелешкен ишмердүүлүгү. Бул категориялар азыркы үй-бүлөдө кандай калыптанганына жараша болот: биздин балдар келечекте эмнени кабыл алат: кийим кечеге, акчага же ички руханий маданиятка сырттан суктануу. Тилекке каршы, бүгүнкү күндө баладагы эң негизгиси сезимдерди калыптандыруу, алуу гана эмес, берүү, жан аябастык, боорукердик, жакшылык кылгандан кубаныч алуу жөндөмүн өстүрүү экенин баары эле түшүнө бербейт.

Улуу педагог В.Сухомлинскийдин: «Адамдын кабылдоосунун кылдаттыгы, эмоционалдуу сезимталдыгы, таасир алуучулугу, сезимталдыгы, эмпатиялуулугу, башка адамдын руханий дүйнөсүнө кирүү – мунун баары биринчи кезекте үй-бүлөдө түшүндүрүлөт”. Үй-бүлө бала үчүн биринчи социалдык дүйнөгө айланат жана келечектеги адамдын башталышы ушул жерден түптөлөрү анык. Баланын эң жакыны

жана эң кымбаты – бул эне. Эне – бул жылуулук, жайлуулук, көңүл буруу гана эмес. Бул сүйүү, боорукердик, мээримдүүлүк дүйнөсү, бул биринчи жашоо сабактарынын дүйнөсү.

Ян Амос Коменский эне мектеби деп баланын үй-бүлөдөгү, өмүрүнүн биринчи жети жылында эненин колунан жана оозунан алган билимдин ырааттуулугу жана жыйындысы айткан. Бул түшүнүк менен бүтүндөй адамдын өмүрүн, үзгүлтүксүз окуу курсун белгилей алабыз, аны бизге ар дайым ишенген талыкпаган насаатчы устатыбыз – эненин жүрөгү, акылы, сөзү үйрөтөт. Апалардын сабактарынын жүгүртмөсү, тыныгуусу, дем алышы жана ошондой эле каникулу дагы жок. Эч бир программа, эч бир жаңы муундун стандарттары апабыздын бизге үйрөткөн нерселердин баарын камтыбайт жана сүрөттөбөйт. Эненин колунан жана оозунан алынган алгачкы сабактар, албетте, булар сүйүү, боорукердик, мээримдүүлүк, түшүнүү жана жоопкерчилик. Энелик иш-аракеттерди педагогикалык каражаттарга, методдорго жана формаларга сыйдыруу кыйын. Бирок окуган китептердин баары, ырдалган ырлар, айтылган сөздөр, үйрөнгөн оюндар – мунун баары эне педагогикасы, бардык жагынан турмуштун жана тарбиянын элдик илими. Ал эми материалдык жыргалчылык үчүн, баланы керектүү нерселердин бардыгы менен камсыз кылуу үчүн жарышта бул ар тараптуу педагогиканы көп учурда байкабай жатканыбыз өкүнүчтүү. Ата-энелерге балдарды кантип татыктуу адам кылып тарбиялоо керектиги боюнча көптөгөн көп кеп-кеңештер айтылып, лекциялар окулду.

Биз Оскар Уайлддин сөзүн унутпашыбыз керек: "Балдарга жакшылык кылуунун эң жакшы жолу - аларды бактылуу кылуу". Бул жагынан ата-энелерге элдик оюндар жакшы жардам бере алат. Балалыктагы оюндун ролун баалоо кыйын. Бул баланын табигый абалы. Көптөгөн оюндар көп кылымдык тарыхы бар болсо да, унутулуп калган. Алар муундан-муунга өтүп, улуттук мыкты салттарды өзүнө сиңирип келген, ошондуктан алар педагогикалык жактан баалуу, акыл-эсин, кулк-мүнөзүн, эркти тарбиялоого, адеп-ахлактык сезимдерин өнүктүрүүгө, баланы физикалык жактан чыңдоого, белгилүү бир руханий маанайды түзүп, ата-энелер менен балдардын ортосундагы жакшы мамилелерди калыптандырат. Ата-энелер балдары менен үйдө, сейилдөөдө, саякатта ойной алышат. Үй-бүлөдө канча бала бар экенине карабай, ата-эне бирге болуусу менен балдары менен ойноп, алардын инсандыгын тарбиялап жана калыптайт. Шаңдуу кыймылдуу оюндар – бул биздин балалык, ата-энебиздин, чоң ата, чоң энелерибиздин балалыгы. Ким жашынмак, орто топ, жоолук таштамай, ак терек-көк терек ж.б.у.с. оюндарын билбейт? Аларды ким ойлоп тапкан? Кандай жаралган? Бул суроого жооп бирөө эле: аларды ырлар, жомоктор сыяктуу эле эл ойлоп чыккан.

Элдик оюндардын тарыхы байыртадан бери сакталып, бүгүнкү күнгө чейин жетип, муундан муунга өтүп, мыкты салттарды камтыган. Балдар менен кыздар 100 жыл мурун чуркап жүргөндөй эле кечинде көчөгө чогулуп, чуркамай, жашынмак ойноп, өздөрүнүн күчүн, шамдагайлыгын жана ылдамдыгын сынашкан. Кышында тоодон чана тээп, кар менен ойношкон. Тилекке каршы биздин чоң апаларыбыз, чоң аталарыбыз ойногон топ таш, упай оюндары өзүнүн популярдуулугун жоготуп, ойнолбой унутулуп баратат. Азыркы балдар элдик оюндарды унутуп коюп эле, көбүнчө спорттук оюндарга кызыгып волейбол, баскетбол, футбол оюндарын ойношот. Айрыкча азыркы убакта балдар арасында компьютердик оюндар популярдуу. Алардын пайдасынан зыяны көп экенин билсе дагы ойношот. Бирок, ошого карабастан кээ бир балдар ата-бабадан калган оюндарга кызыгып, үйрөнгөнгө аракет кылышууда.

“Элдик кыймылдуу оюндар- коллективдүү оюндар болуп саналат, бүткүл коллективдин алдында жоопкерчилик сезимине тарбиялайт. Ошону менен бирге бул оюндарда балдардын өз алдынчалыгы жокко чыгарылбайт. Баладагы ар түрдүү пайдалуу сезимди ойготот”.

Оюндар балдардын күндөлүк турмушунда кеңири пайдаланылат. Ар түрдүү

оюндардын арасынан кыймылдуу оюндар өзгөчө мааниге ээ, анткени ойноочу балдардын бардыгы сөзсүз түрдө активдүү кыймыл-аракеттерге тартылат. Бул оюндардын сюжети эрежелер менен шартталган. Элдик оюндар баланын акылына, мүнөзүнө, эркине таасир тийгизип, адеп сезимин өстүрөт, денесин чыңдайт.

Ошол себептен дагы бул иштин негизги **максаты** ата-бабаларыбыз, ата-энелерибиз, чоң энелерибиз ойногон элдик оюндарды элге жайылтуу болуп саналат.

Оюндардын аталыштары жана эрежелери биздин өлкөнүн ар кайсы аймактарында жана өрөөндөрүндө ар кандай болгон, натыйжада биздин изилдөө көйгөйү үй-бүлөнүн чыккан аймагына мүнөздүү болгон оюндардын варианттарына айланат.

Иштин **методдору** анкета алуу, сурамжылоо жүргүзүү, адабият менен иштөө.

Бул иштин натыйжасында өткөн кылымдын 50-80-жылдарына таандык болгон кыргыз элдик оюндарынын оюн топтому түзүлдү.

Оюндардын кандай пайдасы бар? Биринчи жана эң маанилүү артыкчылыгы – балдардын бири-бири менен баарлашуусу, балдардын жана ата-энелердин баарлашуусу. Компьютердик оюндардан айырмаланып, бул оюндарды жалгыз ойной албайсыз. Эгер бала атасы жана апасы менен ойносо, анда ал эрежелерди түшүндүрүп, бир нерсеге кеңеш бере алат, башкача айтканда, аксакал жана чоң адам боло алат, ал жөнөкөй жашоодо өтө сейрек кездешет. Экинчи артыкчылыгы - сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү, анткени эрежелерди эстеп калуу, кезектерди белгилөө ж.б.у.с. Үчүнчү артыкчылыгы - чыр-чатакты чечүү мүмкүнчүлүгү. Балким, кимдир бирөө туура эмес кадам жасап же алдап кеткендир. Бала оюн ыркылуу эле оңой үйрөнө турган маанилүү илимди алат. Төртүнчү артыкчылыгы - татыктуу жеңилүү. Эреже катары, бир гана жеңүүчү бар, бирок калгандары ошол жеңилүүдөн олуттуу сабак алышат. Ошентип, ата-энелер менен балдардын биргелешкен оюндары балада азыркы коомдо абдан зарыл болгон маанилүү сапаттарды, инсандык аспектилери тарбиялайт.

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тиешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да айырмаланат. Ал эми кыргыз элинин улуттук оюндары болуп ордо, тогуз коргоол, оромпой, дүмпүлдөк, ак чөлмөк, аңгилдек, уюм тууду, селкинчек, упай жана башка ат оюндарынын түрлөрү эсептелет.

Ак чөлмөк. Айлуу түндө балдар эки тарап болуп бир жерди белгилеп, бир нерсе коёт: таш, чапан жана башка; андан бир тарап бир карыштай жыгачты (ак чөлмөк) алып, ыргытып жиберет. Аны издеп таап алып кайсы тарап болсо да, колунан тарттырбай алып келип таштаса, бир упай алган болуп эсептелет. Ошентип ойной берет. Ким паттеге (белгиленген жерге) алыс таштаса, ошол тарапты көп таштаганы эшек кылып минет. Ак чөлмөктөп ыргытып, ошого жеткиче айдай берет (минип барат).

Жоолук таштамай. Балдар канча болсо тегерете отурат. Ал балдардын арасынан кызбы, эркекпи жоолугун эшип алып олтурган балдардын аркасы менен кыдырата басып келе жатып, жоолугун бир баланын аркасына эч кимге билгизбей таштап коёт. Анын таштаганын билбей калса, дагы айланып басып келип жоолук ташталган баланы жоолукту ала коюп сабап калат. Эгерде артына жоолук таштаганын байкап калса, ал (бала, же кыз) тура калып, таштап кеткенди (бала, же кызды) кууп жөнөйт. Качкан бала ордуна отурганча кууп жетсе, жоолук менен чабат. Жетпей калса, тегерете айланып жоолукту таштап оюнду улантат.

Ак терек, көк терек -балдардын оюну. Чогулган балдар, кыздар акты-каралы болуп эки тарапка бөлүнүп, маңдай тескей эки бөлөк тизилип, бири-биринин колдорун бекем кармашат. Тутум боюнча оюн баштоого укук алган тарап жапырт үн менен:

- Ак терек, көк терек, бизден сизге ким керек, - дешет.

Экинчи тарап бир баланын же кыздын атын аташат. Аты аталган бала жүгүрүп келип, каршы тарапта кол кармашып тургандардын бош же алсыз деген жеринен үзүп

кетүүгө аракеттенет. Кол кармашып тургандардын колун бөлө албай калса, өзү ошол тарапка кошулат. Эгерде кармашып турган колду бөлүп кетсе, бөлүнгөн балдардын бир тобун өз тарабына кошуп алат.

Ушундай эле аракетти экинчи тарап жасайт. Белгиленген убакыт бүткөндө кайсы тараптын балдарынын саны көп болсо, ошол тарап уткан болот.

Биз жогоруда атап жаткан кыймылдуу оюндар унутулган жок, себеби алар кызыктуу, шайыр жана шамдагай оюндар. Өткөн кылымдын ортосунда жана аягында популярдуу болгон оюндардын кээ бирин гана атадык. Албетте, бул оюндардын баары ата-энеден балага өтүп, эзелтеден бери бар. Бул биздин тарыхыбыздын, маданиятыбыздын бир бөлүгү. Алар тапкычтыкты, шамдагайлыкты, ийилчээктикти, чеберчиликти өркүндөтөт.

Оюндар улам сайын жакшыртылып келе жатат. Жаңы варианттар дагы эле түзүлүүдө. Ошентсе да, бардык оюндардын мүнөздүү өзгөчөлүгү жарыктык, жеңил жаттоо жана эмоционалдуулук. Оюндардын эң мыкты таратуучулары балдар болуп эсептелет. Ал эми оюндар жашаш үчүн, алар жөнүндө ар дайым сөз кылуу керек. Аларды ойнош керек!

Колдонулган адабият:

Волков Н.Г. Этнопедагогика –М., 2000.

Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы). - Б.: 2004.

Саипбаев С. Кыргыз оюндарынын педагогикалык мааниси. –Ф.,1976.

Сатиев Т., Идаев Б . Кыймылдуу оюндар. Ош-2004.

Токоева Г.С. Үй бүлө: социалдык-философиялык талдоо / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. № 1, 2018.

АТУУЛДУК ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨ ЭЛДИК АТ ОЮНДАРЫНЫН ОРДУ

Осекова Т. К.*

*А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университети, ага окутуучу.

Аннотация

Бириккен Улуттар Уюмунун туруктуу өнүгүү боюнча программасынын негизги максаттарынын бири – Сергек жашоо образын камсыз кылуу жана бардык курактагы адамдардын жыргалчылыгына көмөктөшүү эсептелет. Дени сак жашоо образын камсыз кылуу жана ар кандай курактагы ар бир адам үчүн жыргалчылыкты жайылтуу туруктуу өнүгүүнүн маанилүү компоненттери болуп саналат.

Кыргыз эли көчмөн өмүр сүрүп, дени сак жашоо образын камсыздап, ат жалында эркин ойноп, көчүп-конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк-мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүктөрүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Элдик оюндарда элдин ой–тилеги, үмүт-мүдөөсү, кубанычы, өкүнүчү, эрдиги, адилеттик жана теңсиздик үчүн болгон күрөшү, эркиндик менен теңдикке болгон умтулуусу камтылган. Жаш муундарды аскердик атуулдук тарбиялоо да окуу-тарбия мекемелеринин көңүлүнүн борборунда болуп келген жана анын мааниси бүгүнкү күндө да төмөндөгөн жок. Аскердик – атуулдук тарбия кыргыздын ат спортуна байланыштуу улуттук оюндарына карым-катнаш катары каралууга тийиш. Себеби, байыркы убактарда эле башка элдер сыяктуу кыргыз эл да жаштарды күчтүү , кайраттуу, шамдагай, кылып согуш өнөрүнө тарбиялоого аракеттенишкен. Согуш өнөрүн кыргыздар балдарына оюн түрүндө жаш кезинен баштап үйрөтүшкөн.

Макалада улуттук оюндардын ичинен ат оюндарынын түрлөрү менен кеңири тааныштырылат жана бала тарбиялоодо, жаштарга атуулдук тарбия берүүдө элдик оюндардын орду жогору экендиги баса белгиленет.

Негизги сөздөр: оюн, кыраакы, көчмөндөр, элдик тарбия, ат оюну, шамдагай, тапкыч, эр жүрөк, атуул, кайраттуу, күчтүү.

Кыргыз эли жашоо тарыхында татаал жолдорду басып өтүп, эли -жерин, мал жанын, ал тургай коңшулаш тектеш тилдүү калктарды да сандаган жоодон, табигаттын катаал кырсыктарынан коргоп келген. Ошону менен катар өз үрп-адатын, салтын, кылымдар бою түзүлгөн маданиятын көөнөртпөй сактаган. Не бир ажайып ыр күүлөр, элдик кол өнөрчүлүктүн түмөн түрү, макал – лакаптар, жомоктор, залкар эпостор ал гана эмес элдик оюндарга чейин тилден дилге өткөрө аздектелип, эс - акылдын кудурети менен ушул күнгө жетти.

Ааламдашуунун шарттарында илим жана технологиянын жетишкендиктери менен кошо кайталангыс маданияттардын, үрп-адат, салттардын жоголуу коркунучу жаралып турган мезгилде ата-бабаларыбыздын мурасын сактоого жана кеңири жайылтууга багытталган кадам - бул «Көчмөндөр оюну» болду. 2014- жылы өткөн биринчи «Көчмөндөр оюнуна» дүйнөнүн 19 өлкөсүнөн өкүлдөр келишсе, 2016-жылы 4-сентябрда өткөн «Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарына» дүйнөнүн 62 өлкөсүнөн өкүлдөр келишинен эле бул оюндар кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, табиятын дүйнөгө даңазалап, биримдик менен ынтымагыбызды бекемделип жаткандыгынын далили болуп эсептелет. Мындай иш-чаралар жер жүзүндөгү бардык көчмөн элдердин өз ара түшүнүшүүсүнө түрткү берип, кызматташуусун арттырды. Көчмөндөр оюндары кулачын кенен жайып, дүйнө эли кызыгып көргөн, төгөрөктүн төрт бурчунан келген спортчулар катышкан, глобалдык масштабдагы уникалдуу иш-чара катары белгилүү болду. [4]

Көчмөндөр оюндарын өткөрүү менен ата-бабаларыбыздын баскан жолун даңазалап таазим этебиз. Көчмөндөрдүн рухун жүрөк түпкүрүнө сактоо менен урпактарга өткөрүп, муундардын байланышын улап, өткөнүбүзгө сыймыктанып, келечекке үмүт артабыз.

Маданияттын башаты, адам баласынын канаты болгон атка минип, ат жалында эркин ойноп, көчүп-конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк-мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүктөрүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Элдик оюндарда элдин ой –тилеги, үмүт- мүдөөсү, кубанычы, өкүнүчү, эрдиги, адилеттик жана теңсиздик үчүн болгон күрөшү, эркиндик менен теңдикке болгон умтулуусу камтылган.

[6:154-6]

Элдик оюндар элдин түбөлүктүү жашоосун улантуу менен бирге элдик маданияттын, дөөлөттүн ажырагыс бөлүгүнө айланган. Элдик оюндар – элдик тарбиянын ажырагыс бөлүгү. Баланы тарбиялоодо элдик оюндарды балдарга үйрөтүү, ойнотуу, ойноо шартын түшүндүрүү ата-энелердин да атуулдук милдети, ошондуктан ар бир ата-эне балдарына татыктуу тарбия берүүдө муну эске алуусу зарыл. Элдик оюндар көңүл ачууда, маданияттуу эс алууда, денени чыңдоодо эле чоң мааниге ээ болбостон, балдардын руханий дүйнөсүн калыптандырууда аларга патриоттук тарбия берүүнүн, улуттук маданияттарды жакындаштыруунун жана өз ара байланыштыруунун маанилүү каражаты болуп эсептелет.

Кыргыз элибиздин жакшы көрүп, баалаган оюндарынын ичинен күчтүү жана шамдагайлыкты сыноочу оюндар биринчи орунда турат. Элдик оюндарды мүнөзүнө карай төмөндөгүдөй топторго бөлүштүрүүгө болот:

1.Кыймылдуу оюндар: селкинчек, ак чөлмөк, шакек салмай, жоолук таштамай, жашынмак, оромпой, дүмпүлдөк, аркан тартыш, күрөш, чүкө атмай, ордо, ак терек- көк терек, эшек секиртмей, элден – элден эл чабар ж.б

2.Акыл оюндары: тогуз коргоол, алты коргоол, чатыра таш, чатыраш –киште, нартөө, катар, уюм тууду, бөрү таш, топ таш ж.б

3.Ат оюндары: ат секиртмей, көк бөрү, ат жарыш, кунан чабыш, улак тартыш, эр эңиш, эр сайыш, жамбы атыш, кыз куумай, тыйын эңмей, жорго салыш ж.б

Элдик оюндардын бул түрлөрү биринчиден элибиздин бийик маданиятын даңазаласа, экинчиден балдарга тарбия берүүдө тийгизген таасири жогору. Элдик оюндардын кайсы түрүн үйрөнүүгө аракеттенсек ошонун баарын «Манас» эпосунан табабыз.

Тарыхтан алсак, Орто Азия элдери алардын ичинен кыргыздар тарабынан ат биринчи жолу колго үйрөтүлгөн. Бул ойду профессор В.О. Витт “Байыркы Чыгыш жылкылары” деген эмгегинде баса белгиленген.

Аскердик – атуулдук тарбия кыргыздын ат спортуна байланыштуу улуттук оюндарына карым-катнаш катары каралууга тийиш. Себеби, байыркы убактарда эле башка элдер сыяктуу кыргыз эл да жаштарды күчтүү, кайраттуу, шамдагай, кылып согуш өнөрүнө тарбиялоого аракеттенишкен. Согуш өнөрүн кыргыздар балдарына оюн түрүндө жаш кезинен баштап үйрөтүшкөн .

Биз төмөндө Манас өзү баш болуп ойногон кыргыздын аскердик патриоттук «Жамбы атыш» , « Эр сайыш» , « Ат чабыш» , «Тыйын эңмей» , «Улак тартыш» , «Кыз куумай» ж.б спорттук ат оюндарын үйрөтүүнүн тартиби жана алардын таралыш мааниси тууралуу сөз кылмакбыз .

Жамбы атыш -оюну абдан чон аш , тойлордо болот. Жамбы атуунун тартиби : Узун карагайды жерге орнотуп , ага дагы бир шыргайды улап , ал шыргайдын башына туура бир кулачтай жыгачты байлап коет. Ал жыгачтын тогуз жерине , он беш жеринен көзөп бир кийизге таш салып тигип, туура жыгачтын көзөөлөрүнө байлайт. Он беш саржан алыстыктан чаап бара жатып, атып өтөт. Жамбыга ким тийгизе атса, байге ошонуку болот .[4.147-1486] Аскердик- патриоттуулуктун чон мааниси бар жамбы атыш оюну жогоркудай так эрежени сактоо менен бул оюнду Манас Көкөтөйдүн ашында өзү ойногонун ким билбейт [5]. Бул оюн аркылуу балдарды мекенди коргоого, эл-жердин тынчтыгын сактоого, чек ара бузган душмандарды жок кылууга тарбиялайт .

Эр сайыш – жоокерчилик замандан бери аш-тойлордо ойнолуучу оюн шоок, баатырлардын жекеме-жеке ат үстүндөгү эрөөлү. Эр сайыш оюнун ошол болуп жаткан тойдо кийинки боло турган аш-тойлордо белгиленгенин жарчылар элди кыдырып жар чакырат. Баатырлардын колунда бирден найза болот . Он же сегиз найзаны ыгын билген

эки киши эки жакта кармап турат . Найзалардын узундугу бирдей болот. Баатырлар бир-эки сайышуу менен бири-биринин ыкымын алат. Экөө тең келип, катуу коюшканда аттар темтеңдей түшүп , токтоп калат . Кээде найза аттын күчү менен катуу тийгендиктен сынып калат , аны өзү тарапта турган кишилер алмаштырып берет .[10] “Манас” эпосунда Көкөтөйдүн ашындагы Каркыра жайлоосунда болгон Манас менен Коңурбайдын сайышы күбө. [5]

Кыз куумай- кыргыз элинин эң байыркы оюндарынын бири . Башка элдерден айырмаланып кыргыз кыздары ат оюндарына шыктуу келет. Кыргыз эли оюнду күйөө кызга күйөөлөп келгенде, аш – тойдо , майрамдарда ойноп калың эл тамаша кылган . Оюндун шарты боюнча кыз тандаган атын минип, андан артканы гана жигитке тийген, атты чапкан кыз көзгө илешпей кетсе, намыстуу жигит артынан кууп жетип, кызды бетинен өпкөн, жетпей калса кыз атынын башын буруп, камчы менен жигитти кубалап сабаган [7.136-1376]. Кыз куумай азыр да элдик тойлордо , майрамдарда кеңири ойнолууда . Кыз куумайдын байыркы оюндардан экендеги “Манас “ эпосунда жолугат. Сейтек ата конушу Таласка көчүп келе жатканда , жолдо эригип , көңүл ачып кыраандар баары баш болуп , кыз куумай оюнун ойногондугу белгилүү. Демек оюндун максаты кыз дебей, жигит дебей ат үстүндө шамалдай учуп, кыргыз элинин эр жүрөк чыдамкай, шамдагай калк экенин башкаларга таанытышат [5].

Улак тартыш (көк бөрү) – кыргыз элинин ат үстүндө ойнолуучу спорт оюндарынын бири . “Манас” эпосундагы:

“Бөлүнүп ордо, чын мөөрөй ,

Атпай турган жер бекен?

Жатпай оюн көк бөрү,

Тартпай турган жер бекен?” -деген саптар көк бөрүнүн байыркы оюндардан экендигин баяндайт. Көк бөрү бүгүнкү күндө майрамдык мааракелерде, аш-тойлордо кеңири кулач жайды. Чоң байге коюлуп, жер-жерлерден улакчылар келишип, оюн жогорку деңгээлде өтүүдө. Тартылып жаткан улакты же торпокту белгилүү жерге маарага алып келип, оюндун ар кандай катышуучусу эле таштай албайт. Демек, ушул учурда күч менен кайраттуулук, шамдагайлык менен ынтымактуулук, эр жүрөктүүлүк сындан өтөт, Жолдон ар кандай тоскоолдуктарды жеңип өтүп, маарага улакты таштаган киши «чабандес»деп аталат. Бул оюн аркылуу аймактан келгендер таанышып, жакындашып, элибиздин улуттук маданиятын көкөлөтсө, экинчи жагынан күчтүүлүк, ыктуулук, шамдагайлык жана кайраттуулук сапаттар калыптанып, жаштарды эр жүрөк, патриот балууга үндөйт.

Эр эңиш- кыргыз элинин арасына кеңири таралып, азыр да маанисин жогото элек улуттук оюндун бир түрү. Эр эңиш – эки балбандын ат үстүндөгү алышуусу. Бул оюн шооктун келип чыгуусу ат үстүндөгү салгылашуусунда куралынан кандайдыр бир себеп менен ажырап калган жоокерлердин ат үстүндөгү кармашуусуна шартталган. Жоокерчилик заман үчүн бул алышуу өтө зарыл болгондуктан , бара-бара каршылаштардын бул алышуусу аскердик-прикладдык оюндардын катарына кирип, бүгүнкү күнгө чейин ойнолуп калган [10]. Эр эңишке бирдей жаштагы кишилер түшөт, оюндун эрежеси боюнча аттын үстүнөн кармашып, оодара тартып жерге түшүрүү менен жеңишке жетишет.»Манас» эпосунда Көкөтөйдүн ашындагы Чыноончу менен Шандөөгөрдүн эңиши мунун далили [5]. Бул оюн аркылуу күчтүү , шамдагай болуп, ден соолукту чыңдоого өбөлгө түзүлөт.

Тыйын эңмей- майда оюндардын бири. Тыйын эңүүгө элдин ар бир уруусунан экиден-үчтөн гана киши чыгат. Элдин ортосуна бир метр жерди такырайтып коюп, ошол жердин ортосунан он тыйын баткыдай жерди оюп, тыйынды ага салат. Тыйын эңүүчү кишилерди кезеги менен бирден атчан келип , эңүү үчүн эңкейткенде, ошол жерде турган

киши атты сорууга чаап тоскоолдук кылат. Кээ бир тыйын эңүүгө машыккан жигиттер, тоскоолдукту жеңип, тыйынды энип алышкан.[7.147Б]

Бул оюнду ойноо менен балдардын ат үстүндө чыйрак, шамдагай жүрүүгө үйрөтөбүз.

Ат чабыш – улуттук спорттун түрү. Мелдештер тегиз талаада, түз жолдо же туюк айлампада өткөрүлүп, күлүктөрдү атайын саяпкерлер таптап, чабандеске чаптырат. Ат чабыш илгертеден эле кыргыз элинин турмушунда өтө маанилүү орунду ээлеп, “аламан байге” деп аталган. [10] Ат азыр көбүнчө айлампада, кээде түз жолдо чабылат. Мелдешке 8-14 жаштагы уландар 3 жаштан жогорку бардык тукумдагы атты минип катыша алат. Ат 1200 метрден 50 километрге чейинки аралыкка чабылат. Ат чабышта жолду кыскартууга, башка бирөөнүн атын камчы менен чабууга, жолдон тороого болбойт. [8.22Б]

Күлүктөрдүн алдыга чыгып келгендерине жараша жеңүүчүлөр аныкталып, байге ыйгарылат. Кыргыз элинин өткөн турмушунда тулпар аттардын мааниси чоң болгондугун танууга болбойт. Кыргыздар байыркы эпосторундагы баатырларынын өмүрү алардын минген тулпарлары менен тыгыз байланыштуу экендиги бизге жакшы белгилүү. Ошондуктан, Кыргыз элинде: “Тулпар тушунда, күлүк-күнүндө. Ат, аттан кийин жат”- деген макалдар бекеринен айтылып калбаса керек.

Жорго салыш- улуттук ат оюндарынын бири. Жорго салыш боюнча мелдеш тегиз талаада, түз жолдо, ат майданда өткөрүлөт. Мелдеш аралыгы 2400м ден 1000м ге чейин болуп, 2 жаштан же кунандан жогорку бардык тукумдагы жорголор катышат. Мелдешке жорго салдыруунун ыгын жакшы билген 19 жаштан өткөн адамдар токулган жорго менен катышат. Жорго салышта жоргону бир гана адам алмашпай минүүгө жана бүт аралыкты жоргосунан жазбай өтүүгө тийиш. Чоң жорголор айрым учурларда саатына 80км аралыкты басып өтөт. Эрежени бузгандар оюндан четтетилет. [10]

Улуттук ат оюндары жаштарды күчтүү болууга, шамдагайлыкка, ыкчамдыкка, чыдамдуулукка даярдайт, ошондой эле турмушка, практикалык эмгектерге даярдоонун жана аскердик атуулдук тарбиянын мектеби болуп эсептелет.

Ат оюндарына жигиттер гана эмес, кыргыздын кыз-келиндери да катышып, өз күчтөрүн сынашкан. Эгерде азыр да «эр оодарыш», «улак тартыш» сыяктуу жана башка улуттук оюндар мектептерде балдарга үйрөтүлсө, кыздар да артта калбастан үйрөнүшөрү айдан ачык. Азыркы учурда уландар менен кыздар спорттун бул түрүнө карата аз кызыгышат. Себеби республикабызда спорттун бул түрлөрүнө көп көңүл бурулбай, колдоого алынбай айыл – кыштактарда, райондордо, ал гана эмес ипподромдордо ат үстүндөгү улуттук оюндар, мелдештер дайыма өткөрүлбөй, бул оюндар үчүн атайын машыгуулар болбой, болсо да тар чөйрөнү камтыганы менен чектелүүдө. Натыйжада, айыл мектептеринде тарбияланып, тоодо өскөн азоо минип, ат жалында ойногон кыргыздын улан – кыздары шаарга келип окушканда, ат эмес, ипподром кайда экенине да кызыгышпай жатышат. Азыркы кыз келиндери гана эмес, кыргыз жигиттеринин көпчүлүгү бул оюндарга жөндөмсүз болуп жаткандыгы кээде боло калуучу аш – тойлордо, майрамдык маарекелерде «улак тартыш», «эр оодарыш» оюндарына улгайып калган кишилер катышып, ал эми жаштар «күйөрмөн» болуп турушканы далил болот. Иштин ушул жагын эске алып, ат спортуна байланыштуу кыргыздын улуттук ат оюндары боюнча мектептерде спорттук кружокторду уюштурууга неге болбосун. Мындай болгон учурда балдардын көңүлдүү эс алуусун камсыз кылып, шамдагай жүрүүнү үйрөтүү менен бирге, улуттук оюндарды эл арасына жайылтууну кеңири үгүттөсөк болот. Элдик оюндардын жөнөкөй түрлөрүн тандап алып, сабакта да колдонуу балдар үчүн жеңил болот. Татаалдашкан теманы да оюн аркылуу кызыктуу өтө турган болсо, сабак да бири-бирине окшошпой улам кызыктуу болмок. Биз оюн аркылуу балдардын жан дүйнөсүн келечекке карай гана багыттабастан, алардын

жолунда жолуккан тоскоолдуктарга чыдамкай мамиле кылып, ат чабышып, ат жалында эркин ойноосуна дайыма билими менен күч сынашып, алдыга озуусуна, көздөгөн максатына жетүүсүнө, жоро-жолдошторунун ишенимине ээ болуусуна, жакшы жөрөлгөлөрдү жаратсак бул алардын келечегине кенен жол салуу болуп саналат [6;150-6]. Эгерде спорттун бул түрүнө чын дилибиз менен баа берип, мектеп окуучуларын тартсак, анда алардын ден соолуктары чың болуп өсүп, келечекте улуттук спорттун бул түрүн андан ары карай улантуучулардан болуп калышаар эле. Экинчиден, мындай жаштардын арасында келечекте спорттун башка категориялары боюнча дасыккан гимнастиктерди, балбандарды, боксер, жеңил атлетиктерди ж.б даярдоого ыңгайлуу шарт түзүлгөн болоор эле. Үчүнчүдөн, дүйнөлүк масштабда чоң мааниге ээ болгон «Көчмөндөр оюндары» сыяктуу иш-чараларда өлкөбүздүн желегин желбиретүүчүлөрдүн саны арбымак.

Кыргыз элине ар тараптан өнүккөн эрктүү, эл жерин сүйгөн, эли үчүн жанын аябаган, шамдагай, чыдамкай жана намыскөй балдарды элдик оюндар аркылуу гана делебесин козгоп, эл керегине жараган атуулдарды тарбиялап чыгаруу бүгүнкү күндө негизги милдеттердин бири экендигин түшүнүүбүз абзел. Чындыгында, улуттук ат оюндары жаштарды дене тарбия жактан даярдоодо чоң өбөлгө болуу менен бирге келечекте аларды аскердик атуулдук жактан тарбиялоого жол ачат.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы Б.: 1996-ж.
2. Анаркулов Х.Ф. Кыргыз эл оюндары Фрунзе, 1981.
3. Кыргыз туусу №70 6-сентябрь 2016-ж.
4. Максутов Т., Байымбетов М. «Манас» эпосу элдик тарбиянын кенчи Б.: 1999-ж.
5. Максутов Т., Байымбетов М. «Манас» эпосу элдик тарбиянын кенчи Б.: 1999-ж.
6. Максутов Т., Мырсабеков А. Улуттук педагогиканын негиздери Ош 1996-ж.
7. Саралаев М., Кыргыздын улуттук спортунун түрлөрү. Ош, 1993.
8. Токторбаев С. Манас ата акыл оюндары, Ош, 2001-ж.

ТОГУЗ КОРГООЛ ОЮНУ ЖАНА АДЕПТИК МАДАНИЯТ

Боркошев М. М.^{1*} Кочкорова Г. А.^{2*}

^{1*}Баткен мамлекеттик университети Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институту, Кызыл-Кыя, Кыргызстан borkoshev@mail.ru

^{2*}Баткен мамлекеттик университети Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институту, ага окутуучу, Кызыл-Кыя, Кыргызстан kochkорова73@bk

Аннотация. Бул макалабызда элдик оюндардын балдарды тарбиялоодогу мааниси жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө сөз кылабыз.

Ар бир эл өзүнүн каада – салты, үрп – адаты жана өздөрүнө тийешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да өзгөчөлөнүп турат.

Улуттук оюндар элдик тарбиянын ажырагыс бир бөлүгү. Оюндарды ойноо менен өспөрүмдөр практикалык ишмердүүлүккө көнүгүп ,ден-соолуктарын чындашып, өз алдынча аракет жасоого үйрүнүшөт, ошондой эле оюндар моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Оюндар оюнчуларды кеңири ой жүгүртө билүүгө, эсте тутуу билүүгө, байкагыч-баамчылдыкка, туруктуулукка, чечкиндүүлүккө, кыраакылыкка, тапкычтыкка, айлакердикке, эпчилдикке, ийкемдүүлүккө тарбиялайт. Айтор адамдын башка бардык жакшы сапаттарына көнүктүрөт. Ошентип, оюндар тарбия берүүнүн комплекстүү каражаттарынын бири болуп эсептелет.

Кыргызстанда 1972-жылдан баштап райондук, областык, республикалык спартакиадалар өткөрүлүп келе жатат, ошондой эле оюн экинчи көчмөндөр оюнунун программасында эл аралык денгээлде өткөрүлдү. Себеби тогуз коргоол оюну адамдан тунук сезимди жана тактикалык ой жүгүртүүнү талап кылат, анын ан сезимин, ойлоону жөндөмдүүлүгүн өстүрөт.

Игра тогуз коргоол и нравственная культура

Аннотация. В этой статье рассматриваются воспитательные возможности, значение национальных игр, а также их роль и место в педагогическом процессе.

Каждый народ имеет свои обряды, обычаи, в том числе и национальные игры, которые передаются из поколения в поколение. У кыргызского народа есть игра, которая называется «Тогуз коргоол». Она воспитывает молодежь правильно думать, принимать верное решение, дает духовное и эстетическое наслаждение.

По мнению ученых эта игра комплексно воспитывает молодежь. Улучшаются память и мышление. Она способствует развитию логического мышления. Было бы хорошо если игру включить в программу общеобразовательных школ.

Игра «Тогуз коргоол» часто встречается в произведениях устного народного творчества. В эпосе «Манас» ярко и четко показаны соревнования по всем видам национальных игр, в том числе и «Тогуз коргоол». В нее играли парами, группами, между селами. В настоящее время в нее играют не только кыргызы, но и представители разных национальностей ближнего и дальнего зарубежья. Растет количество играющих в «Тогуз коргоол» в таких странах как Америка, Филиппины, Монголия, Казахстан.

Игра «Тогуз коргоол» по словам Ч.Айтматова «прошла очень трудный путь и дошла до сегодняшнего дня». По мнению ученых игра «Тогуз коргоол» возникла намного раньше таких игр как шахматы и шашки.

Ежегодно с 1972 года в Кыргызстане проводятся соревнования в районном, областном и республиканском масштабе. Нужно отметить, что желающих участвовать в соревнованиях с каждым годом становится больше и больше.

Ключевые слова: национальные игры и культуры, народная творчества, комплексная воспитания, логика, решение.

Toguz Korgool Game and Moral Education

Each nation differs not only in its customs and traditions, but also in the national games that belong to them. National Games are an integral part of education. Games teach players to think broadly, to remember, to be resourceful. National games should focus on the use of educational opportunities, emphasizing the values of finding traditional ways of meeting the aesthetic needs of young people and finding ways to personal development by preserving and improving the traditional games and customs of their ancestors. This is to achieve the conditions of the game, through cooperation. The toguz korgool game is an important tool for 26 cultural recreation, the formation of the spiritual world, leisure and the rapprochement of national cultures. This game is one of the tools of comprehensive education.

Key words: toguz korgool games, are an integral, to remember, determined.

Ар бир эл өзүнүн каада – салты, үрп – адаты, өздөрүнө тийешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да өзгөчөлөнүп турат.

Улуттук оюндар элдик тарбиянын ажырагыс бир бөлүгү. Оюндарды ойноо менен

өспөрүмдөр практикалык ишмердүүлүккө көнүгүп ,ден-соолуктарын чындашып, өз алдынча аракет жасоого үйрүнүшөт, ошондой эле оюндар моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Оюндар оюнчуларды кеңири ой жүгүртө билүүгө, эсте тутуу билүүгө, байкагыч-баамчылдыкка, туруктуулукка, чечкиндүүлүккө, кыраакылыкка, тапкычтыкка, айлакердикке, эпчилдикке, ийкемдүүлүккө тарбиялайт. Айтор адамдын башка бардык жакшы сапаттарына көнүктүрөт. Ошентип, оюндар тарбия берүүнүн комплекстүү каражаттарынын бири болуп эсептелет.

Кыргыздын улуттук оюндарынын түрлөрүн мектепке чейинки жана жалпы орто билим берүү окуу жайларынын дене-тарбия сабагынын программаларына расмий түрдө киргизилиши азыркы учурдагы балдарды улуттук каада салттар аркылуу тарбиялоодогу жетишкендиктеринин бири болуп калды.

Учурда коомдо жүрүп жаткан өзгөрүүлөр, мейкиндешүү процесстери, илимий-техникалык жаңылануулар дене-тарбия жана спорт боюнча адистеринин даярдоо программасына тийгизген таасирлери аябагандай чоң жана көп багыттуу. Ошондуктан педагогдун негизги милдети окуучуларга тарбия берүү менен бирдикте, окуу-тарбия берүүдө улуттук оюндардын жана спорттук таймаштардын көнүгүүлөрүн жана каражаттарын колдонууну усулдук жактан негиздеп, алардын атуулдук милдеттерин терең түшүндүрүп берүү, окуучулардын активдүүлүгүн, өз кызматына жана милдеттерине чыгармачылык менен аракеттенүүсүн калыптандыруу

Улуттук спорт оюндарын педагогикалык процесстерде колдонууда жана аларды өнүктүрүүдө, кыргыз элинин ата-бабалардан калган салттуу оюндарын, үрп-адаттарын, оюн-зоокторун, салт-санаасын сактап калуу жана аларды өркүндөтүү жолу менен жаштардын эстетикалык талаптарын канааттандыруу, жаштарды жарандык жана инсандык тарбиялоо жолдорун таап, кыргыздын улуттук оюндарын ачыла элек терең философиялык негизин жана мазмунун аныктап, баалуулуктарын белгилеп, алардын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн багыттуу колдонуу керек. Кыргыз элинин салттуу оюндары тарбиялык олуттуу функцияны аткарып келген. Ошондуктан алардын усулдук мумкунчулуктарын эске алуу зарыл. Бул оюндун шартына, эрежелерине баш ийүү, ар бир оюнчу өзүнүн функциясын так аткаруу, белгиленген максатка атаандаштык жана кызматташтык аркылуу жетүү болуп саналат.

Дене маданияты адистеринин педагогикалык чеберчилигин калыптандырууда салттык оюндардын жана улуттук спорт таймаштарынын баалуулугун колдонуу процессинде эстетикалык категориялар жана мүнөздөмөлөр өтө маанилүү болуп эсептелинет. Мисалы: ордо оюнунда – оюнчулар чүкөнү таамай атышы үчүн эң ыңгайлуу абалды тандап алып, кыймылдын техникалык ыкмасын так туура, келишимдүү жана жыйынтыктуу аткаруусу керек. Ошол эле учурда спортчунун жүрүм-туруму, оюнга болгон мамилеси да оюндун шартына жооп бериши керек. Тогуз-коргоолдун жекече түрүндө оюнчулардын кыймыл-аракеттеринен, татыктуу таймашуусунан тышкары, тактиканын жасалгасы, анын көлөмү, коргоолдун өңү- түсү да мелдештин жобосуна ылайык болуусу зарыл.

Тогуз коргоол оюну, маданияттуу эс алууда, руханий дуйнону калыптандырууда, бош убакытты маңыздуу өткөрүүдө, улуттук маданияттарды жакындаштырууда маанилүү каражат болуп эсептелет. Оюн өз алдынча аракет жасоого үйрөтөт, ошондой эле эстетикалык жана моралдык рахат алышыт. Тогуз коргоол оюну кеңири ой жүгүртө билүүгө, эске тутуу билүүгө, чыгармачылык менен элестете билүүгө, чечкиндүүлүккө, тапкычтыкка, тез тыянак чыгара билүүгө көнүктүрөт. Оюн комплекстүү тарбия берүү каражаттарынын бири болуп эсептелет.

Тарыхый оозеки адабият булактарында, кыргыз элинин маданиятын даназалаган көптөгөн чыгармалардын ичинен эпостук чыгармалар орчундуу орунду ээлейт.

Кыргыздын сыймыгы болгон, коломдүү, тарыхый окуяларга бай жана маданиятыбыздын түгөнгүс кенчи болуп саналган оозеки чыгармасы Манас эпосу. Кыргыз элинин байыркы дене тарбиясын изилдөө Манас эпосунда кыргыздардын турмушунда кенири таралган ар түрдүү оюн-зооктор, мелдештер кызыктуу жана көркөм көрсөтүлгөн. Тогуз коргоол Манас эпосунда мындай суроттолгон:

Жалпак жыгач чаптырып,
Чараларын оюшуп
Бир жагына бир тогуз,
Бир жагына бир тогуз
Үй чыгарып коюшуп,
Ою менен олтуруп,
Ташын салып толтуруп,
Тогуз коргоол ойгону.
“Ордо”, “Тогуз коргоол”-деп,
Жаш Манас кылып койгону.

Тогуз коргоол – кыргыздын эн байыркы элдик акыл оюндарынын бири. Кыргыз элинин көчмөн шартына жараша тогуз коргоол оюнунун тактасы кийинчерээк эле пайда болгон, илгерирээк көбүнчө жерге эле чукурча казылып жасалган. Кийинчерээк таш, жыгачтан дасалып колдонула баштаган. Коргоолду койдун коргоолунан, чоподон, чөптөрдүн уругунан, жыгачтан жасаган. Кыргыз эли байыртадан эле акыл оюндарына, Бош убактыларында маданияттуу жана көңүлдүү эс алууга көңүл бөлүшкөн. Маданияттуу бош убакытты пайдалануунун бири ар түрдүү оюндар болгон. Айылдар жайлоодогу конуштар арасында тогуз коргоол оюну боюнча өз ара мелдештер уюштурулган. Женүүчүлөргө байге ыйгарылып башка конуштар менен мелдешке чыгышкан.

Тогуз коргоол оюну байыртадан кыргыздын улуттук акыл оюну болуп, кыргыз эли менен кылымдар бою жашап келе келет. Мындай оюнду кыргыз эле эмес бир тууган казак эли дагы ойноп келе жатат. Казактар бул оюнду «тогуз кумалак» деп аташат. Оюнду ойноп жаткан адамдардын математикалык жана тактикалык ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт. Оюнду эки оюнчу ойнойт. Катышуучулардын жашы чектелбейт. Оюндун максаты – мүмкүнчүлүк болушунча көп коргоол топтоого аракет жасоо. Оюндун жыйынтыгында кайсы оюнчунун упайлары көп болсо, ошол оюнчу жеңишке ээ болот.

Борбордук азияда эн байыркы элдердин бири кыргыз эли экендиги тарыхта белгилүү. Атактуу жазуучу Чынгыз Айтматов «Оюн өзүнүн узак тарыхый жолунда татаал кылымдарды башынан өткөргөн»- деп айткан. Ошондуктан эпикалык маданияттын эн бийик үлгүлөрүн жаратууга жетишкен. Тамыры тарыхтын түпкүрүнө кеткен кыргыз элинин оюн – зоокторунун да тамыры терең, географиясы кенен. Тогуз коргоол кыргыз элинин эн бир сүйүктүү оюндарынын бири болуп эсептелет.

Тогуз коргоол оюну кээ бир адабияттарда шахмат, шашки оюндарынан да илгери жаралгандыгы жөнүндө айтылып жүрөт. Ал эми түдүк Американын кээ жергиликтүү индеецтеринде тогуз коргоолго окшоп кеткен «Калах» деген ат менен биздин тогуз коргоолго окшогон оюндары белгилүү болсо, Африкадагы элдерде «Мангул» деген оюндары бар. Изилдөөчүлөрдүн айтуусунда тогуз коргоол сыяктуу оюн Филиппинде дагы кездешет, Мажаристанда жана Монголдордо дагы биздин оюнга окшош оюн ойнолуп жүргөндүгү белгилүү. Бул оюн акыркы мезгилде кыргыз. Казак жана өзбек элдеринин арасында кенири жайылтыла баштады.

Кыргызстанда 1972-жылдан баштап райондук, областык, республикалык спартакиадалар өткөрүлүп келе жатат, ошондой эле оюн экинчи көчмөндөр оюнунун программасында эл аралык денгээлде өткөрүлдү. Себеби тогуз коргоол оюну адамдан тунук сезимди жана тактикалык ой жүгүртүүнү талап кылат, анын ан сезимин, ойлоону

жөндөмдүүлүгүн өстүрөт.

Тогуз коргоол оюнунда чубатуу, ооз ачуу, таш талак деген терминдер дагы иштетилет. Тогуз коргоол оюну оюнчунун эсептоо, логикалык жана тактикалык ойлоону чеберчилигин өстүрүп, бош убакытты маданияттуу өткөрүү, эрмек эс алуу учун да ойнолот. Оюнду эки киши ойнойт, тогуз коргоолдун негизин эки тарабында он сегиз чункур үй, ортосунда жанаша эки казына жана 162 коргоол болот. Тогуз ар бир уянын аталышы төмөнкүдөй аталат: 1. Куйрук. 2. Ат өтпөс. 3. Жаман үй. 4. Текилдек. 5. Бел. 6. Далы. 7. Эки тишти. 8. Көк моюн. 9. Ооз

Ойноор алдында ар бир үйгө тогуздан коргоол салынат, ар бир оюнчуга тогуз үй, бир казына жана 81 коргоол таандык болот.

Оюн төмөнкү эреже менен ойнолот.

Оюнчулар тутум боюнча кезектешип жүрөт, ар бир жүрүштө оюнчу каалагандай уясындагы коргоолдорду бирөөнү ордуна калтырып, солдон онго карай ар бир үйгө бирден таратат. Жүрүштүн натыйжасында акыркы түшкөн үй саналат, эгерде коргоолдордун саны жуп болсо жүрүш жасаган оюнчу коргоолдорду алат. Андан кийин кезек-кезек менен жүрүшөт. Оюнчулар өздөрүнүн уясындагы коргоолдорду жуптап, атаандашынын коргоолдорун алууга аракеттенет. Утуп алган коргоол 81ден ашса ошол оюнчу жеңишке жетет, ал эми коргоолдордун саны барабар болсо, тен чыккан болот. Коргоолду алуу максатында оюнчу атаандашынын үйлөрүнөн бир туз күтүүгө укуктуу. Эки таштуу үйгө келип, акыркы коргоол түшсө, анда туз деп аталат, бирок андан албайт. Оюн бүткүндө тузга түшкөн коргоолдор казынага салынат, дагы бир шарты тогузунчу уяга туз коюуга болбойт.

Тогуз коргоол оюнун математика сабагында окуучуларга үйрөтүү – бул чон ийгиликке алып келет. Себеби окуучуларда математика сабагына болгон кызыгуу жаралат. Бул оюндун манызы математикалык амалдарды оозеки аткарып, көптөгөн сандарды эске тутуп, алдыга стратегиялык тактикалык пландарды коюп, аларды ишке ашыруу болуп саналат. Жыйынтыктап айтканда окуучулардын арифметикалык амалдарды так аткаруу, оозеки эсептөө, алдыда турган проблеманы чечүү жолдорун ойлоп табууга көнүгөт. Биз сабак өткөндө окуучулардын алдына проблема таштап, аларды ойлоноууга жана туура чечим кабыл алууга, билимдүү болууга түрткү берүүбүз зарыл. Келечек – жаштардын колунда! Жаштарды тарбиялоо бидин колубузда! Ар бир өтүлгөн сабак жугумдуу болушу шарт. Себеби сапаттуу билим – жаркын келечек – деп бекеринен айтылган эмес.

Адабияттар

Анаркулов.Х.Ф. «Кыргыз эл оюндары», «Кыргызстан». Бишкек1991-ж.

Анаркулов.Х.Ф. “Кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения”. Бишкек 2003-г.

Токторбаев.С. “Өспүрүмдөр оюндары”. Бишкек 1991-ж.

Уметова.Е.Э. “Игра в системе народной педагогики”. Бишкек 1998-ж.

Саралаев.М.К., Букуев.М.О. Мамбеталиев.С.М. “Манастан калган оюндар”.Бишкек.1995-ж.

Касмалиев. А.С. Кыргыздын улуттук спортунун түрлөрүнүн жаштарды эстетикалык жактан тарбиялоодо колдонулушу : Материалы научной конференции: ”Соврем. Состояние и перспективы развития национальной физической культуры”. Бишкек. 2005-ж.

Кыргыз элинин улуттук спорт түрлөрүнүн инсанды тарбиялоодогу ролу

Сарымсаков К. К.*

*И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Аннотация: Бул макалада кыргыз улуттук спорт түрлөрүнүн инсанды өнүктүрүү, калыптандыруу, тарбиялоо, физикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү, руханий баалуулуктарды өнүктүрүү маселелери каралат. Бул спорттун түрлөрү терең тарыхый тамырларга ээ жана Кыргызстандын бай маданий мурасын чагылдырат. жана маданий өзгөчөлүгүн калыптандырууда маанилүү ролду ойной бериши үчүн аларды сактап калуу жана колдоо маанилүү.

Негизги создор: Спорт, инсан, улуттук оюндар, руханий баалуулук, маданият, тарбия, өнүгүү, жөндөмдүүлүк.

Роль национальных видов спорта кыргызского народа в воспитании личности

Аннотация: В этой статье рассматривается развития личности, формирования, воспитания, развития физических кондиций, духовных ценностей кыргызских национальных видов спорта. Эти виды спорта имеют глубокие исторические корни и отражают богатое культурное наследие Кыргызстана и важно поддерживать их, чтобы они продолжали играть важную роль в формировании их культурной самобытности.

Ключевые слова: Спорт, личность, национальные игры, духовная ценность, культура, воспитание, развитие, мужество.

Kırgız Milli Spor Türlerinin İnsan Eğitimindeki Yeri

Özet: Bu makalede, Kırgız milli sporlarının insan eğitimindeki gelişimi, oluşumu, yetiştirilmesi, fiziksel koşulların gelişimi, manevi değerleri ele alınmaktadır. Bu sporlar derin tarihi köklere sahiptir. Kırgızistan'ın zengin kültürel mirasını yansıtmakta ve kültürel kimliklerini şekillendirmede önemli bir rol oynamaya devam etmeleri için onları desteklemek önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Spor, kişilik, ulusal oyunlar, manevi değer, kültür, yetiştirme, gelişme, cesaret.

Спорт дайыма адамзат маданиятынын жана коомдун ажырагыс бөлүгү болуп келген. Бул физикалык өнүгүүгө гана эмес, инсандын мүнөзүнүн, руханий баалуулуктарынын жана адеп-ахлактык принциптеринин калыптанышына да терең таасирин тийгизет. Бул процессте өз элинин каада-салттарын жана маданий баалуулуктарын сактоодо жана жеткирүүдө улуттук спорттун ролу өзгөчө. Бул макалада кыргыздын улуттук спорт түрлөрү инсанды тарбиялоодо, улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына кандай таасирин тийгизерин карайбыз.

Спорттун физикалык ден соолук үчүн пайдасы көп, бирок анын жеке өнүгүүсүндөгү ролу андан кем эмес. Спортко катышуу тартипке, өзүн өзү кармай билүүгө, өжөрлүккө жана командада иштөөгө үйрөтөт. Бул жөндөмдөр ийгиликтүү адамдын мүнөзүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Кыргызстандын улуттук спорт оюндары

Кыргызстанда жаштарды тарбиялоодо, улуттук инсандыкты калыптандырууда негизги ролду ойногон улуттук спорттун түрлөрү көп. Улуттук спорттун эң популярдуу түрлөрүнүн бири – “ат чабыш”. Бул спорттун ат үстүндөгү беттеши, мында катышуучулар ат үстүндө бири-бирин кармап, күч жана чеберчилик боюнча күч сынашат. “Ат Чабыш” кыргыз жаштарын жылкыны сыйлоого үйрөтүп, ат чабууга үйрөтөт.

Спорт аркылуу тарбиялоо

Кыргыз элинин улуттук спорт түрлөрүнө катышуу инсандын өнүгүүсүнө көптөгөн жакшы жактары бар

Салттарды жана маданиятты урматтоо:

Спорт маданий баалуулуктарды жана салттарды берүү жана сактоо үчүн аянтча болуп калат. Улуттук спорттун түрлөрү боюнча катышуучулар мелдештик чеберчиликти

гана үйрөнбөстөн, өздөрүнүн тарыхын, маданиятын урматтоого жана баалоого үйрөнүшөт.

Рухий баалуулуктарды өнүктүрүү:

Спорт чынчылдык, урматтоо жана тилектештик сыяктуу руханий баалуулуктарды жайылта алат. Улуттук спорттук мелдештерге катышуу жаштарды калыс оюнга, кызматташууга үйрөтөт.

Өзүн-өзү тарбиялоо жана туруктуулук:

Спортто ийгиликке жетүү жогорку дисциплинаны жана туруктуулукту талап кылат. Бул сапаттар күнүмдүк жашоого өтүп, мектепте жана карьерда ийгиликке өбөлгө түзөт.

Физикалык жана психикалык ден соолук:

Спорт инсандын өнүгүүсүнүн маанилүү аспектиси болгон физикалык өнүгүүгө жана ден соолукту чыңдоого көмөктөшөт. Мындан тышкары, физикалык иш стрессти башкаруу жана психикалык жыргалчылыгын жакшыртууга жардам берет.

Улуттук спорт маданий мурастын бир бөлүгү катары

Кыргызстанда эң популярдуу улуттук спорттун түрү – “ат чабыш”. Бул ат оюндарынын катышуучуларынан жогорку физикалык активдүүлүктү жана аттарды башкаруу чеберчилигин талап кылган ат оюндары. “Ат Чабыштын” тарыхый тамыры терең жана кыргыз элинин көчмөн жашоосу менен тыгыз байланышта. «Ат Чабыш» мелдештери майрамдык иш-чараларда, фестивалдарда өткөрүлүп, катышуучулар ат чабуунун чеберчилигин жана күчүн көрсөтүшөт. Бул спорт Кыргызстандын маданий мурасынын маанилүү бөлүгү болуп саналат жана бул өлкөнүн салттарын жана баалуулуктарын сактоого салым кошот.

Дагы бир популярдуу улуттук спорттун түрү – “орук барма”. Таяк күрөшү деп да белгилүү болгон бул оюн эки катышуучунун жыгач таяк үчүн күрөшкөн беттеши. Оюндун максаты - атаандашыңызды айланадан түртүп чыгаруу же анын тең салмактуулугун жоготуу. "Орук барма" күчтү, шамдагайлыкты жана кыймылдарды координациялоону өнүктүрөт, ошондой эле тактика менен стратегияны үйрөтөт. Бул спорттун да тарыхый тамыры терең, улуттук духтун, эрдиктин символу.

Улуттук спорттун социалдык-маданий мааниси

Кыргызстандын улуттук спорт түрлөрү физикалык гана мааниге ээ болбостон, социалдык-маданий мааниге да ээ. Алар коомдун биригишине, улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт.

Маселен, «Ат Чабыш» мелдештери Нооруз, кыргыздардын жаңы жылы сыяктуу майрамдык иш-чаралардын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Бул иш-чаралар ар кандай курактагы жана тектүү адамдарды чогултуп, маданий салттарды даңазалоо жана сактоо үчүн чогулушат. Чабышта ошондой эле комуз жана элдик ырлар сыяктуу салттуу музыкалык өнөрдүн өнүгүшүнө көмөктөшүп, спорт менен музыканын байланышын бекемдейт.

«Орук барма» да социалдык-маданий мааниге ээ. Спорттун бул түрү боюнча мелдештер Кыргызстандын көптөгөн аймактарында өтүп, көптөгөн күйөрмандарды тартууда. Бул коомчулуктун күчтүү сезимин жана алардын улуттук спортуна сыймыктанууну жаратат. «Орук барма» дагы кыргыз маданияты үчүн маанилүү болгон күрөш жана мелдештин байыркы салттарын чагылдырат.

Спорт аркылуу калыптандыруу

Кыргызстандын улуттук спорт түрлөрү жаштардын инсандыгын калыптандырууда чоң роль ойнойт. Алар ийгиликтүү жашоо үчүн зарыл болгон баалуулуктарды,

мүнөздөрдү жана көндүмдөрдү өнүктүрүүгө көмөктөшөт.

Салттарды жана маданиятты урматтоо:

Улуттук спорттун түрлөрүнө катышуу кыргызстандык жаштарды өз элинин каада-салтын, маданиятын урматтоого үйрөтөт. Бул алардын тарыхын жана инсандыгын тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

Өзүн-өзү тарбиялоо жана туруктуулук: Спорттун улуттук түрлөрүндө ийгиликтерге жетишүү өжөрлүктү жана өзүн өзү тарбиялоону талап кылат. Бул сапаттар жашоонун башка аспектилерине, анын ичинде мектепке жана жумушка өтөт.

Физикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү: Спортко катышуу физикалык өнүгүүгө жана ден соолукту чыңдайт. Бул жаштар физикалык ден-соолукка байланыштуу көйгөйлөргө көбүрөөк туш болуп жаткан заманбап дүйнөдө өзгөчө маанилүү.

Улуттук спорттун коомдук таасири: Кыргызстандын улуттук спорт түрлөрүнүн эң олуттуу социалдык таасири – анын коомду бириктирүүгө жана жалпы иденттүүлүктүн калыптанышына кошкон салымы. «Ат чабыш», «орук барма» көбүнчө үй-бүлөлүк майрамдарга, иш-чараларга айланган. Бул үй-бүлөлөргө чогуу убакыт өткөрүүгө, муундар аралык байланыштарды бекемдөөгө жана салттарды жана баалуулуктарды өткөрүп берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Корутунду

Кыргызстандын улуттук спорт түрлөрү жаштардын инсандыгын өнүктүрүүдө жана улуттук иденттүүлүктүн калыптанышында негизги ролду ойнойт. Алар баалуулуктарды, мүнөздү жана физикалык жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө көмөктөшөт жана коомду жалпы маданий баалуулуктардын айланасына бириктирет. Бул улуттук спорттун түрлөрү Кыргызстандын жаштарынын инсандыгын жана маданий өзгөчөлүгүн калыптандырууда маанилүү ролду ойной бериши үчүн аларды сактап калуу жана колдоо маанилүү.

Колдонулган булактар

Абдуллаев М. "Спорт и национальная идентичность: Кыргызстан и его национальные виды спорта".

Бердибаева А. "Особенности национальных видов спорта Кыргызстана в контексте идентичности".

Кыргызская национальная энциклопедия: разделы о национальных видах спорта.

Андрущишин И. “Комплексная система психолого-педагогической подготовки спортсменов”.

Джанузаков К. “Дене тарбия жана спорттун педагогикасы”.

Мамытов А. “Теория спорта”.

<http://mkit.gov.kg/>

<https://www.olympic.kg/>

<http://sport.gov.kg/>

ТОГУЗ КОРГООЛ УЛУТТУК ОЮНУНУН ИНТЕЛЛЕКТТИ ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ РОЛУ ЖАНА МААНИСИ

Мамбетова М. К.^{1*} Омурзаков К. Т.^{2*} Жумаев Р. А.^{3*}

^{1*}С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети mahamambetova.m73@mail.ru

^{2*}С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети kubanychbek640@gmail.com

^{3*}С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети rahatpochta@mail.ru

Аннотация. Тогуз коргоол оюну аң-сезимди, көңүл бурууну, математикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт, аналитикалык акыл-эсти чыңдап, интеллектуалдык потенциалын жогорулатат. Ойногонду үйрөнүү өжөрлүк жана уюшкандык сыяктуу зарыл сапаттарды калыптандырууну берет, адамдын ар тараптуу жана гармониялуу өнүгүшүнө шарт түзөт, адамдарды акылмандыкка, тартипке, чындыкка үйрөтөт, жалпылоого жана салыштырууга, жыйынтык чыгарууга үйрөтөт. Бул маанилүү жөндөмдөр адамдын физикалык жактан жакшыруусу үчүн да зарыл.

Негизги сөздөр: тогуз коргоол, оюн, шахмат, спорт, уюштуруу, интеллект.

Роль и значение национальных игр тогуз коргоол в развитии интеллекта

Аннотация. Игра тогуз коргоол развивает осознанность, внимательность, математическое мышление, укрепляет аналитический ум и повышает интеллектуальный потенциал. Обучение игре дает формирование таких нужных качеств, как усидчивость и организованность, дает возможность человеку всесторонне гармонично развиваться, учит людей мудрости, дисциплине, истине, обобщать и сравнивать, делать выводы. Эти важные умения и навыки необходимы и для физического совершенствования человека.

Ключевые слова: тогуз коргоол, игра, шахматы, спорт, организованность, сообразительность.

The Role and Significance of the Toguz Korgool National Games in the Development of Intelligence

Annotation. The game toguz korgool develops awareness, attentiveness, mathematical thinking, strengthens the analytical mind and increases intellectual potential. Learning to play gives the formation of such necessary qualities as perseverance and organization, allows a person to develop comprehensively and harmoniously, teaches people wisdom, discipline, truth, to generalize and compare, and draw conclusions. These important skills are also necessary for the physical improvement of a person.

Key words: toguz korgool, game, chess, sports, organization, intelligence.

XXI-кылымды, жаңы технологиялардын кылымын, интернетсиз элестетүү мүмкүн эмес. Ошол эле учурда анын зыяндуу жагын да эске алуу зарыл. Айрыкча, интеллекттин интенсивдүү өнүгүүсү жаңы технологияларды өздөштүрүп жатканы бир жагынан дем берип көңүлдү көтөрсө, экинчи жагынан кооптонууну жаратып көңүдү чөгөрөт.

Коомдогу позитивдүү жана жагымдуу өнүгүүлөрдүн аркасында спорт жана туризм, эс алуунун жана бош убакыттын маанилүү тармагы болуп саналат. Салттуу спортту коомдо өтө кеңири таралган жашоо образына айландыруу маанилүү.

Ар бир элдин маданиятына алар жараткан спорт түрлөрү кирет. Кылымдар бою алар балдардын жана чоңдордун күнүмдүк турмушун коштоп, турмуштук маанилүү сапаттарды: чыдамкайлыкты, күч-кубатты, шамдагайлыкты, ылдамдыкты өрчүтүп, чынчылдыкка, адилеттикке, ар-намыска тарбиялап келишкен.

Дене тарбия жана спортту башкаруу боюнча республикалык мамлекеттик орган тарабынан бекитилген Кыргыз Республикасынын бирдиктүү спорттук классификациясына: көк-бөрү, оодарыш, кыз куумай, тыйын эңмей, ат чабыш, жорго салыш, күрөш, ордо, тогуз коргоол, кулатуу, упай жана башка улуттук спорттун түрлөрү кирет. (3, 2003: 257)

Улуттук спорт элдик каада-салттарды сактоо менен бирге адамдын кулк-мүнөзүн, эрктүүлүгүн, элдик чыгармачылыкка болгон кызыгуусун арттырууга чоң таасирин тийгизет.

Акыркы жылдарда коомдо жана эл турмушунун ар кандай чөйрөлөрүндө рыноктук мамилелердин тез өнүгүшү эгемен Кыргызстандын саясий жана экономикалык

шарттарында, ошондой эле анын социалдык-маданий чөйрөсүндө болуп жаткан жалпы өзгөрүүлөргө шарт түздү. Мындай өзгөрүүлөр коомдук аң-сезимде, этномаданий нормаларда жана идеалдарда инсандык багытты, руханий өндүрүштү, ошондой эле анын бардык деңгээлдеринде чыгармачылык инсандык өнүгүүнү, өсүп келе жаткан муундун жарандык калыптануу маселелерин актуалдаштырууну талап кылган, муну менен бирге билим берүү системасын жана тарбия ишин реформалоо зарылдыгы келип чыккан.

Кылымдар бою келген кыргыздардын бир катар тарыхый баалуулуктары бар. Тактап айтканда, каада-салты, кол өнөрчүлүгү, спорттук жана интеллектуалдык оюндары муундан муунга өтүп келет. Бул тарыхый баалуулуктар көчмөн элибиздин турмушун, акыл - ой байлыгынын казынасын, жоокердик мамилелердин сырдуу түйүнүн чечмелеп берет. Учурда кыргыз элинин тарыхы болгон ыйык мурастын баасын толук түшүнбөгөндүктөн, бүгүнкү күндө бул баалуулуктардын айрымдары унутта калды. (1. Print Express, 2018: 278)

Тогуз коргоол оюну Сагымбай Орозбак уулунун «Манас» эпосунун биринчи бөлүгүндө негизги оюндардын бири катары айтылып келет:

Жалпак жыгач чаптырып,
Чараларын оюшуп,
Бир жагына бир тогуз.
Бир жагына бир тогуз,
Үй чыгарып коюшуп,
Ою менен олтуруп,
Ташын салып толтуруп,
Тогуз коргоол ойгону,
Ордо тогуз коргоол деп,
Жаш Манас кылып койгону. (2.1. 1995: 172).

Сагымбай Орозбак уулунун «Манас» эпосунун экинчи бөлүгүндө (Кыргызстан, 1978) тогуз коргоол оюну тууралуу тамаша да бар:

Кыркың кызык ойнотуп,
Чатыраш ойнун салыңар,
Тогуз, онуң биригип,
Тогуз коргоол алыңар. (2.1. 1995: 282 бет)

Эпостон келтирилген үзүндүлөрдөн кийин Чүй боорунан табылган тогуз коргоолдун таштан жасалган тактасына көңүл бурганыбызда таш такта жешилгендиктен анын жашы аз эмес экендиги көрүнүп турат. (Сүрөт 1)

1-сүрөт. Ташка чегилип жасалган тогуз коргоолдун тактасы.

Тогуз коргоол – кыргыз элинин улуттук оюну, интеллектуалдык байлыктын казынасы, көчмөн турмушунун сырдуу түйүнү, аскердик мамилелери жана көпчүлүк үчүн кызыктуу, интеллектуалдык оюн.

Көчмөн элибиздин тогуз коргоол оюнунун мааниси согушчан эл тынчтык мезгилде тогуз коргоол ойноп, аскердик-стратегиялык ой жүгүртүү жөндөмдөрүн өнүктүргөндүгүндө жана ар бир коргоол бирден жоокерди билдирет. Оюн душмандын аскерлерин, байлыгын жана мүлкүн басып алууга негизделген. Интеллектуалдык оюндар стратегиялык ой жүгүртүү жөндөмүн өнүктүрөт. Мангала жана тогуз коргоол – дүйнө жүзү боюнча ойнолуучу окшош оюндар, алар стратегияны жана узак мөөнөттүү ой жүгүртүүнү көрсөтөт деп ишенишет. Мангала түрк элинин интеллектуалдык жана стратегиялык оюну. (эл. булактар 2.1)

Тогуз коргоол оюнунун өзүнүн тарыхы, өзүнүн сыры бар жана акылды, сабырдуулукту, көрөгөчтүктү өнүктүрөт. Бул оюн кыргыз элинин турмушун, каада-салтын чагылдырат.

Тогуз коргоолду шахмат менен салыштырсак, анда, шахматта ар бир фигуранын белгилүү жүрүү шарттары болсо, тогуз коргоолдо таза арифметика пайдаланылат, коргоолдорду санай билүү керек.

Тогуз коргоолду бекеринен кыргыз шахматы деп атабайт: ал логиканы, ой жүгүртүүнү жана эсептөөнүн тактыгын өнүктүрөт, анткени оюн учурунда математикалык түрдө коргоолдорду санап кошуп, санап кемитип, көбөйтүп жана бөлүп ойноо керек.

Тогуз коргоолдун эрежеси шахматтагыдай тартипке салынып, такталбаганы көчмөн турмушунун тарыхын чагылдырат. Бул жагынан алып караганда, “Тогуз коргоол” оюну шахматтын кийинки мамлекеттик түзүлүштөгү ээлеген ордун, аскердик тартибин чагылдырып, өткөн көчмөндөрдүн жашоо образына ыңгайлашып, ошол доордун көрүнүшүн чагылдырат. Бул оюндун бүгүнкү күнгө чейин сакталып калышынын себеби, кыргыз элинин көчмөн турмушунда көп кылымдар бою бирден тогузга чейинки сандарды камтыган негизги математикалык ыкмаларды үйрөтүү максатында ойлоп табылган логикалык, спорттук оюн болгон.

Тогуз коргоол оюну шахмат оюну менен ойногондон алда канча кыйын. Тогуз коргоол оюнунда математикалык эсептөөлөр татаал болуп, татаалдыгы боюнча интеллектуалдык оюндардын ичинен биринчи орунда турат. (2.2015: 54)

Тогуз коргоол – так эсептөөнү, стратегиялык жана логикалык ой жүгүртүүнү, тапкычтыкты талап кылган оюндардын бири. Кыргыздардан тышкары тогуз коргоолду, казактар “Тогуз кумалак”, монголдор “Эсен коргоол” дешип, кытайлар, өзбектер, каракалпактар жана башка түрк элдери ойношот. Тогуз коргоол оюнуна тектеш оюндар бар, мисалы, кыргыздарда уюм туудуну эки оюнчу ойнойт, ар биринде бештен үй, ар бир үйгө бештен коргоол салынат, африка элдеринде оваре оюну бар, эки оюнчу ойнойт, ар биринде алтыдан үй, ар бир үйгө төрттөн коргоол салынат, 48 коргоол менен ойнойт, Сирияда, Африкада калах оюнун ойношот, эки оюнчу ойнойт ар биринде алтыдан үй, ар бир үйгө алтыдан коргоол салынат, жалпы коргоол 72 болот. (2, 2015: 54) (эл. булактар 2.1: 2.2: 2.3)(сүрөт 2)/

2-сүрөт. “Тогуз коргоол” жана «Калах оюнунун тактасы.

Тогуз коргоол оюнун математикалык көз карашта алып караганда - сандарды

кошуу, кемитүү, бөлүү, көбөйтүү, жуп жана так сандын айырмасын түшүндүрүү, табияттын (жаратылыштын) көз карашынан алып караганда - аралыктын, багыттын айырмасын түшүндүрүү, дене тарбия жана спорттун көз карашынан алып караганда - тогуз коргоол тактасында отурууга күч жана чыдамкайлыкка ээ болуу үчүн дене тарбияга убакыт бөлүүгө, тик отурууга, көп коргонууга, шамдагайлыкка, этияттыка, колдун учтары менен майда кыймыл жасоого тарбиялайт, психологиялык көз караштан алганда ойлоноууга, эстеп калууга, атаандашка болгон мамилени салыштырууга үйрөтөт жана эстутумду өнүктүрөт.

Эстетикалык көз караштан алганда, ички дүйнөсүн байытып, фантазиясын өстүрөт. Жеңишке болгон каалоону, токтоолукту, өзүн-өзү кармоону, логикалык ой жүгүртүү сыяктуу жеке сапаттарды камтыйт. Көчмөн кыргыздар оюн аркылуу жаш муундарга жашоонун сапатын жакшыртуу үчүн эң керектүү жөндөмдөргө ээ болууга аракет кылышкан.

Кыргыздын улуттук оюндарында элдин арманы, үмүтү, кубанычы, өкүнүүсү, кылган иштери, тендик менен эркиндикке умтулуусу, адилеттик үчүн күрөшүсү чагылдырылган. Бул оюн элдик педагогиканын мыкты үлгүлөрүн, элдин терең философиялык көз караштарын, улуттук өзгөчөлүгүн көрсөтөт. Күч, шамдагайлык, стратегиялык ой жүгүртүү, командада иштөө жана чыдамкайлык - бул жеңүү үчүн керектүү сапаттар жана талап кылынган жөндөмдөр.

Тогуз коргоол - акыл оюну. Бул оюн аң-сезимди, кунт коюуну, математикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт, аналитикалык акыл-эсти бекемдейт жана интеллектуалдык потенциалды жогорулатат. Тогуз коргоол ойноону үйрөнүү өжөрлүк жана уюштуруучулук сыяктуу зарыл сапаттарды калыптандырууга жардам берет. Анткени, уюшкан коллектив гана окуу жана тарбиялоо процессинде ийгиликке жетише алат. Акыл оюндары адамдын ар тараптуу жана гармониялуу өнүгүшүнө шарт түзөт жана акылмандыкка, тартипке, чындыкка үйрөтөт, жалпылоо жана салыштыруу, жыйынтык чыгарууга үйрөтөт. Бул маанилүү жөндөмдөр адамдын физикалык жактан жакшыруусу үчүн да зарыл.

Тогуз коргоол оюну боюнча атайын адабияттарды талдоо Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүк доорунда көбүрөөк изилденип, китептер, макалалар аркылуу кеңири жайыла баштаган деген тыянакка келдик. Тогуз коргоол оюну кыргыз элинин турмушун, каада-салтын чагылдырып, математикалык ой жүгүртүүнү кеңейтүүгө жардам берет, ойлоноууга, эстеп калууга, салыштырууга үйрөтөт, аң-сезимди өстүрөт, аналитикалык акыл-эсти бекемдейт, жана интеллектуалдык потенциалды жогорулатат. Тогуз коргоол оюну - таанып - билүү, майда кыймыл - аракет жана коомдук көндүмдөрдү өнүктүрүү каражаттары катары колдонулат.

Колдонулган булактар

1. Азизбаев С.С., Саралаев М.К. Көчмөн кыргыз элинин дене тарбиясы: тарыхы, өзгөчөлүктөрү жана заманбап мезгилдеги абалы : окуу курал. – Бишкек: Print Express, 2018. – 278 б.
2. Кийизбаев Муратбек, Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары [Текст] / Кийизбаев Муратбек // Кыргыздардын акыл оюну, «Уюм туудуну» жандандыруу маселелери. / (Эл аралык симпозиумдун материалдары). Бишкек. 2015 54-б.
3. О национальных видах спорта : закон Кыргызской Республики от 21 апреля 2003 года № 84 // Государственное агентство по делам молодежи, физической культуры и спорта при правительстве Кыргызской Республики . – URL : sport.gov.kg / contents / viewcontent / id / 258/pid/257.
4. Саралаев М.К., Букуев М.О. Роль кыргызских традиционных игр и состязаний в воспитании молодежи. – Бишкек, 2015. – 208 с.

5. Саралаев М.К. и др. Основы волевой подготовки спортсменов (спортчулардын эркин даярдоо негиздери). «Дене тарбия жана спорт жарчысы» деген журналда. – Бишкек. – №1. – 2018. – 48-52-бб.
6. Спортивные игры для институтов физической культуры/Под ред. Железняк Ю.Д., Портного Ю.Н. – М.: ФиС. – 2001
7. Токторбаев С. Манас ата акыл оюндары. – Ош, 2001;
8. Энциклопедия Манаса [Текст]: Книга 2 / под ред А.Карыпкулова. - Бишкек, Изд. “Мурас”, - 1995 - 431 с.

2. Электрондук булактар

- 2.1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldnomadgames.com/ru/sport/Toguz-korgool>
- 2.2. <http://www.toguzkorgool.com/ru/fakty-toguz-korgool>
- 2.3. <https://referatbank.ru/market/referat/i/241232/diplom-analiz-znacheniya-osobennosti-igry-togyzkumalak.html>

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА

Абдыбекова Н. А.^{1*} Арзыбаев К. А.^{2*} Таирбеков М. М.^{3*}

^{1*}к.п.н., и.о.доц. Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта им. Б.Т.Турусбекова, Бишкек, Кыргызстан abdybekova84@mail.ru

^{2*}магистрант Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта им. Б.Т.Турусбекова, arzybaevkydyrbek47@gmail.com

^{3*}магистрант Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта им. Б.Т.Турусбекова, mirzattaairbekov626@gmail.com

Аннотация

В деле духовно-нравственного воспитания молодежи через усвоение ими высоких моральных норм, традиций, общественных ценностей, здорового образа жизни важное место занимают физическая культура и спорт. Духовно-нравственное развитие молодежи является важнейшим аспектом социализации личности в условиях стремительного развития общества. Построение сильного государства зависит от потенциала сегодняшнего поколения, его устремлений, знаний и интеллектуальных способностей. Только физически крепкая, гармонично развитая, высокодуховная молодежь способна взять на себя ответственность за судьбу страны и будущее нашей нации. В Указе Президента Кыргызской Республики С.Н. Жапарова «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» в числе важнейших направлений внутренней политики определено воспитание граждан через усвоение высоких моральных норм и здорового образа жизни. В этой связи вопросы физического воспитания молодежи в системе образования нашей Республики приобретают особую значимость, требуют тщательного изучения и проведения исследований. Важную роль в воспитании развитой личности выполняет образование. Разработка реальных путей нравственного, трудового, военно-патриотического, физического воспитания и формирования знаний, умений и навыков здорового образа жизни магистрантов. В статье даётся обзор литературных источников, опубликованных в Кыргызской Республике и за рубежом по вопросам подготовки магистров на основе духовно-нравственного воспитания в условиях цифровизации.

Ключевые слова: духовно-нравственное развитие, роль традиционных игр, физическое воспитание личности, подготовка специалистов по направлению «Физическая культура и спорт», личностные качества.

Спорттун улуттук түрлөрүнүн негизинде жаштарды руханий-адеп-ахлактык жактан тарбиялоо

Аннотация

Жаштарды адеп-ахлак тарбиялоо жана аларды дене тарбия жана спорт менен үзгүлтүксүз машыгууга тартуу эң маанилүү маселелерден болуп саналат. Жаштардын рухий-адеп-ахлактык жактан өнүгүшү — коомдун тез өнүгүшүнүн шартында инсанды социалдаштыруунун эң маанилүү. Күчтүү мамлекетти куруу бүгүнкү муундун дараметине, умтулуусуна, билимине, интеллектуалдык жөндөмүнө жараша болот. Физикалык жактан күчтүү, гармониялуу, руханий жактан өнүккөн жаштар гана өлкөнүн тагдыры, улутубуздун келечеги үчүн жоопкерчиликти ала алат. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаровдун Жарлыгында “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” ички саясаттын маанилүү багыттарынын ичинен жарандарды жогорку адеп-ахлак нормаларын жана сергек жашоо образын өздөштүрүү аркылуу тарбиялоо белгиленген. Ушуга байланыштуу биздин республикабыздын билим берүү системасында жаштардын дене тарбия маселелери өзгөчө мааниге ээ болуп, кылдаттык менен үйрөнүүнү жана изилдөөнү талап кылат. Өнүккөн инсанды тарбиялоодо билим чоң роль ойнойт. Магистранттарды адеп-ахлактык, эмгектик, аскердик-патриоттук, дене тарбиялоонун реалдуу жолдорун иштеп чыгуу жана алардын билимин, көндүмдөрүн жана сергек жашоо мүнөзүн калыптандыруу каралган. Макалада жаштарды адеп-ахлактык жактан тарбиялоо маселелери боюнча Кыргыз Республикасында, чет өлкөлөрдө дене тарбия жана спорт тармагында басылып чыккан адабияттарды талдап, изилдеп, көйгөйлүү мамлекеттик бююртмалык теманы табуу максаты коюлган.

Негизги сөздөр: руханий-адептик өнүгүү, салттуу оюндардын ролу, инсандын дене тарбиясы, «Дене тарбия жана спорт» тармагындагы адистерди даярдоонун сапатын жогорулатуу, инсандык сапаттар.

Gençlerin Manevi ve Ahlak Eğitimi Ulusal Sporlara Dayalı

Özet

Gençlerin yüksek ahlaki standartları, gelenekleri, toplumsal değerleri ve sağlıklı yaşam tarzını özümseyerek aldıkları manevi ve ahlaki eğitimde beden kültürü ve spor önemli bir yer tutmaktadır. Gençliğin manevi ve ahlaki gelişimi, toplumun hızla gelişmesi bağlamında bireyin sosyalleşmesinin en önemli unsurudur. Güçlü bir devletin inşası, günümüz neslinin potansiyeline, özelliklerine, bilgisine ve entelektüel yeteneklerine bağlıdır. Yalnızca fiziksel olarak güçlü, uyumlu bir şekilde gelişmiş, maneviyatı yüksek gençler, ülkenin kaderinin ve milletimizin geleceğinin sorumluluğunu üstlenebilir. Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı S.N. Zhabarov “Bireyin manevi ve ahlaki gelişimi ve

beden eğitimi üzerine”, iç politikanın en önemli yönleri arasında, yüksek ahlaki standartların ve sağlıklı bir yaşam tarzının özümsemesi yoluyla vatandaşların eğitimi tanımlanmaktadır. Bu bakımdan Cumhuriyetimiz eğitim sisteminde gençlerin beden eğitimi konuları ayrı bir önem kazanmakta ve dikkatli bir çalışma ve araştırma gerektirmektedir. Eğitim, gelişmiş bir kişiliğin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Lisans öğrencilerinin ahlaki, emek, askeri-vatanseverlik, beden eğitiminin gerçek yollarının geliştirilmesi ve sağlıklı bir yaşam tarzına ilişkin bilgi, beceri ve alışkanlıklarının oluşturulması.

Makalede ayrıca dijitalleşme bağlamında manevi ve ahlaki eğitime dayalı ustaların yetiştirilmesi, sorunlu konuların tespiti ve ileri araştırma konusunun belirlenmesi konularında Kırgız Cumhuriyeti'nde ve yurt dışında yayınlanan edebi kaynaklara genel bir bakış sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Edebi kaynaklar, manevi ve ahlaki gelişim, geleneksel oyunların rolü, bireyin beden eğitimi, “Beden Kültürü ve Spor” alanında uzmanların eğitiminin kalitesinin artırılması.

Spiritual and Moral Education of Youth Based on National Kinds of Sports

Abstract

In the spiritual and moral education of young people through their assimilation of high moral standards, traditions, social values, and a healthy lifestyle, physical culture and sports occupy an important place. The spiritual and moral development of youth is the most important aspect of the socialization of the individual in the context of the rapid development of society. Building a strong state depends on the potential of today's generation, its aspirations, and knowledge and intellectual abilities. Only physically strong, harmoniously developed, highly spiritual youth are able to take responsibility for the fate of the country and the future of our nation. In the Decree of the President of the Kyrgyz Republic S.N. Zhabarov “On the spiritual and moral development and physical education of the individual”, among the most important directions of domestic policy, the education of citizens through the assimilation of high moral standards and a healthy lifestyle is identified. In this regard, the issues of physical education of youth in the education system of our Republic acquire special significance and require careful study and research. Education plays an important role in raising a developed personality. Development of real ways of moral, labour, military-patriotic, physical education of undergraduates and the formation of their knowledge, skills and habits of a healthy lifestyle. The article also provides an overview of literary sources published in the Kyrgyz Republic and abroad on the issues of training masters based on spiritual and moral education in the context of digitalization, carried out in identifying problematic issues and determining the topic of further research. The article provides an overview of the literary sources published in different years in the Kyrgyz Republic, the Russian Federation, England and Turkey on the spiritual and moral education of young people, the identification of problematic issues and the determination of the topic of further state-ordered research.

Key words: spiritual and moral development, the role of traditional games, physical education of the individual, training of specialists in the direction of “Physical Culture and Sports”, personal qualities.

Введение. Духовно-нравственное воспитание молодежи – это ключевой аспект развития общества, который направлен на формирование ценностных ориентиров, нравственных принципов и духовного развития у молодого поколения. Эта тема остается актуальной в современном мире, где молодежь сталкивается с множеством социокультурных вызовов и соблазнов. Рассмотрим значимость и некоторые подходы к духовно-нравственному воспитанию молодежи.

Духовно-нравственное воспитание молодежи: в первую очередь, формирование ценностей; этика и мораль; самопознание; поддержка здорового развития. К подходам к духовно-нравственному воспитанию относятся семья; образование; медиа и технологии.

Формирование ценностей: духовно-нравственное воспитание помогает молодежи определить свои ценности, которые являются основой для принятия решений и поведения. Этика и мораль: помогают молодежи развить навыки этического поведения и моральных принципов, что способствует созданию гармоничного общества.

Самопознание: духовное воспитание способствует лучшему самопониманию и поиску смысла жизни, что может помочь молодым людям обрести психологическую стабильность. Поддержка здорового развития: этот процесс помогает избежать негативных поведенческих паттернов, таких, как наркотики, алкоголь и преступность.

Подходы к духовно-нравственному воспитанию: семья играет важную роль в передаче ценностей и нравственных принципов. Родители должны быть образцом для своих детей. Образование: учебные заведения могут интегрировать духовно-нравственное воспитание в учебный процесс, проводя этические дискуссии и мероприятия

(Ямалетдинова Г.А., 2020:178).

Медиа и технологии: средства массовой информации и онлайн-ресурсы также могут оказывать влияние на молодежь, поэтому важно создавать контент, который поддерживает духовное развитие.

Духовно-нравственное воспитание молодежи – это комплексный и долгосрочный процесс, который требует совместных усилий общества, семьи, образования и религиозных институтов. Развивая нравственные ценности и духовное сознание у молодежи, мы строим более справедливое и гармоничное будущее.

Исследование данной темы является актуальной в свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики «**О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности**». Данная тема имеет также практическое значение для совершенствования и дополнения новым материалом преподавание в специализированном вузе таких предметов, как «Этнопедагогика», «Общая педагогика», «Педагогика физической культуры и спорта». Эта тема также имеет большое значение для воспитания студенческой молодежи в процессе обучения, тренировок, тренировочных сборов и спортивных соревнований (Указ Президента КР Жапарова С.Н., 2021,1).

Проблеме этнопедагогической и социально-педагогической компетентности в педагогической подготовке специалистов посвящены работы А. Асиповой, А. Алимбекова, А.Т. Калдыбаевой, М.Х.Манликовой и др. Профессиональная подготовка будущих специалистов по направлению “Физическая культура” рассматриваются в работах А.М. Мамытова, К.Ч. Джанузакова, Т.Т. Иманалиева.

Исследованиям научно-методических основ духовно-нравственного воспитания молодежи посвящены труды коллектива КГАФКиС им. Б.Т.Турусбекова. Научный и методический результаты использованы в учебных материалах для совершенствования учебно-воспитательного и тренировочного процессов и методов организации занятий с молодежью по вопросам здорового образа жизни. Весь материал изложен в виде методического материала по госзаказной НИР КГАФКиС им. Б.Т.Турусбекова в 2022г. Следует отметить, что целью исследования является изучение, анализ и обобщение различных материалов и элементов культуры как единой национальной системы физической культуры.

На основе изучения, научного анализа и обобщения были разработаны необходимые рекомендации по дальнейшей интерпретации и использованию материалов исследования, выводов и рекомендаций в учебно-воспитательном процессе.

Известно, что в период независимости Кыргызской Республики происходит возрождение этноспорта и дальнейшее развитие кыргызских национальных видов спорта и народных игр. Особенно важно возрождение кыргызской национальной физической культуры для детей, подростков и юношества. Традиционные кыргызские игры и состязания в своем арсенале хранят много игр и развлечений, которые тесно связаны с образом жизни кочевников, их хозяйственной жизнью, скотоводством, климатогеографическими условиями места обитания, нравами, обычаями и традициями этноса (М.К. Саралаев, 2022: 235).

Цель исследования: духовно-нравственное воспитание магистрантов и формирование у них знаний, умений и навыков здорового образа жизни.

Для достижения цели исследования следует решить **задачи**:

1.Разработать средства и методы нравственного воспитания на занятиях по физической культуре и спорту.

2.Исследовать сущность занятий спортом высших достижений как средства трудового воспитания.

3.Изучить проблемы военно-патриотического воспитания молодежи,

занимающейся физической культурой и спортом.

4.Изучить пути формирования у магистрантов знаний, умений и навыков здорового образа жизни.

Исследование данной темы обладает новизной в плане конкретизации вопросов патриотического, этического, эстетического, интеллектуального воспитания магистрантов через занятия национальными видами спорта.

Ожидаемый эффект связан с улучшением качества подготовки педагогических, тренерских, военно-физических специалистов, накопления у выпускников академии конкретных знаний и умений по проведению воспитательной работы в общеобразовательных школах, спортивных школах и секциях по видам спорта (М.К. Саралаев, 2022: 236).

Материалы и результаты исследований обогатят лекционный материал таких предметов, как «Этнопедагогика», «Общая педагогика», «Педагогика высшей школы», «Педагогика физической культуры и спорта».

В Указе Президента Кыргызской Республики С.Н. Жапарова «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности» особое внимание уделяется развитию физической культуры и спорта учащейся молодежи, как одного из приоритетных направлений государственной политики в развитии физической культуры и спорта в Кыргызстане. В этой связи вопросы физического воспитания молодежи в системе образования нашей Республики приобретают особую значимость, требуют тщательного изучения и принятия необходимых мер по их совершенствованию (Указ Президента КР Жапарова С.Н., 2021,1).

В наше время все чаще встает вопрос о духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения. Духовно-нравственные основы физической культуры и спорта определяются как единство духа и души, разума и воли. Это и бытие, пополненное духом, и красота поступков человека, и те ценности, на которые он ориентирован.

Есть целый ряд практических проблем в современном массовом развитии как классической, так и национальной физической культуры.

Прежде всего необходимо охватить широкие слои населения занятиями физической культурой и спортом для оздоровления, особенно детей и подростков .

Так, статистика, касающаяся состояния здоровья детей и молодежи вызывает особую тревогу. Например, по данным зам. министра здравоохранения Кыргызской Республики Б.И. Джангазиевой в ее официальном сообщении в 2019-году, среди детей и молодежи (с 6–17 лет) разными болезнями страдают 472816 человек. Министерство образования и науки и Кыргызской Республики в 2020 году представило сведения о том, что среди мальчиков и девочек, учащихся 1-4 классов, 2720 освобождены от уроков физкультуры, среди учащихся 5-8 классов освобождены от физкультуры по состоянию здоровья 4504, среди учащихся 9-11 классов освобождены 2716. Все они освобождены по состоянию здоровья. В 2021 году, объявленный в связи с пандемией коронавируса карантин, еще больше усложняет ситуацию.

В этой связи крайне важно создавать все условия для того, чтобы укреплять здоровье детей, создавать реальные условия по борьбе с болезнями.

Практическое значение возрождения и развития кыргызской национальной системы физической культуры существенно возрастает. Эти важные и проблемные вопросы требуют изучения, совершенствования и реализации на практике различных проектов, связанных с национальными видами спорта.

Результаты исследования. На основе системного подхода была разработана совокупность педагогических условий формирования духовно-нравственного воспитания магистрантов по направлению «Физическая культура и спорт» на основе онлайн обучения. Были внедрены в учебный процесс технологии обучения через цифровые

платформы Google classroom, ZOOM, Cisco Webex meetings; авторский канал YouTube Nurmira Abdybekova, Google meet для формирования общепрофессиональной компетенции (Абдыбекова Н.А, 2020: 10).

Представляем виды спорта и подробные текстовые и видеоматериалы про III Всемирные игры кочевников на авторском канале YouTube Nurmira Abdybekova:

<https://www.youtube.com/watch?v=9Dh1KRziHQA>

<https://www.youtube.com/watch?v=9dKccClBNN4&t=3s>

<https://www.youtube.com/watch?v=FArubMvw1Vs&list=PLcocSCsxxN3CDQJpy5OyAJTyGPBIUFejB&index=4>

<https://www.youtube.com/watch?v=FArubMvw1Vs&list=PLcocSCsxxN3CDQJpy5OyAJTyGPBIUFejB> (Абдыбекова Н.А, 2018: 113)

Национальные игры: 1. **Ордо** – национальная игра (Кыргызская Республика). **Конные скачки: Ат чабыш** – скачки на длинную дистанцию, **Кунан чабыш** – скачки двухлеток, **Жорго салыш** – забег иноходцев, **Бышты жорго** – забег трехлетних иноходцев, **Гладкие скачки, Дистанционный конный пробег.**

Состязания на лошадях: Көк бөрү – национальное состязание на лошадях (Кыргызская Республика) (Turkmen, M, 2021: 290). По итогам состязаний по көк бөрү будет определен «Великий игрок көк бөрү» и «Великая лошадь көк бөрү» **Эр эңиш** – национальная борьба верхом на лошадях (Кыргызская Республика).

Состязания по национальным видам борьбы: Алыш – национальная борьба на поясах (Кыргызская Республика), Ашыртмалы аба гюреши – национальная борьба на поясах (Турецкая Республика), Гореш – национальная борьба на поясах (Туркменистан), Гюлеш – национальная борьба (Азербайджанская Республика), Казах куресы – национальная борьба (Республика Казахстан), Кураш – национальная борьба (Республика Узбекистан), Кыргыз күрөш – национальная борьба на поясах (Кыргызская Республика), Монгол бох – национальная борьба (Монголия), Пахлавани – национальная борьба (Исламская Республика Иран), Самбо – национальная борьба (Российская Федерация), Ссирым – национальная борьба на поясах (Республика Корея), Сумо – национальная борьба (Япония), Великая борьба кочевников – объединенная свободная поясная борьба кочевников (Абдыбекова Н.А, 2018: 117).

По итогам Великой борьбы кочевников будет определен «Великий борец».

Соревнования по видам единоборств: Перетягивание каната – состязание народов мира, Мас-рестлинг – национальное состязание (Российская Федерация), Армрестлинг – состязание народов мира.

Традиционные интеллектуальные игры: Тогуз коргоол – интеллектуальная игра (Кыргызская Республика), Мангала – интеллектуальная игра (Турецкая Республика), Овари – интеллектуальная игра (страны Западной Африки).

Состязания по стрельбе из традиционного лука: Стрельба из традиционного лука (Кыргызская Республика), Стрельба из традиционного лука (Турецкая Республика), Стрельба из традиционного лука (Республика Корея), Стрельба из традиционного лука верхом на лошадях (Турецкая Республика и Кыргызская Республика), Стрельба из традиционного лука на дальность (Венгрия).

По итогам состязаний по стрельбе из традиционного лука будут определены «Великий лучник» и «Великая лучница».

Состязания по национальным видам охоты «Салбуурун»: Бүркүт салуу – охота с беркутом (Кыргызская Республика), Далба – охота с соколом (Кыргызская Республика), Тайган жарыш – собачьи бега породы борзых - Кыргызская Республика (Абдыбекова Н.А, 2018: 118).

Заключение. Духовно-нравственное развитие молодёжи является важнейшим

аспектом социализации личности в условиях стремительного развития общества. Построение сильного государства зависит от потенциала сегодняшнего поколения, его устремлений, знаний и интеллектуальных способностей. Только физически крепкая, гармонично развитая, высокодуховная молодежь способна взять на себя ответственность за судьбу страны и будущее нашей нации. Важную роль в воспитании развитой личности выполняет образование. Профессорско-преподавательскому составу следует формировать у наших магистрантов веру в будущее, воспитывать любовь к Родине, искусству, языку, человеколюбие, добросовестность, мужество и терпимость, чувство справедливости, стремление к знаниям и просвещению. Все это формирует национальное самосознание, любовь и уважение к собственной нации, заботу об ее процветании. Наше общество переживает в настоящее время духовно-нравственный кризис. Сложившееся положение является отражением перемен, произошедших в общественном сознании и государственной политике.

В свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики был организован Форум, (2021г. 5-6-апреля). В ходе работы форума было подчеркнuto, что существенные социально-экономические преобразования, произошедшие в стране, обострили ряд проблем в сфере духовно-нравственного развития и физического воспитания учащейся молодёжи. Это и отсутствие единой системы духовно-нравственного воспитания в школах и вузах, устаревшая материально-техническая база, недостаточная оснащенность образовательных организаций спортивным оборудованием и инвентарём; увеличение в общеобразовательных школах контингента занимающихся сверх нормы; уменьшение учебных занятий по дисциплине «Физическая культура», у студентов вузов; недостаточная работа по физической культуре и спорту во внеучебное время; отсутствие органа по управлению, координации и мониторинга работы по физической культуре в образовательных организациях; недостаточная обеспеченность образовательных учреждений квалифицированными специалистами по ФКиС; отсутствие системы работы с лицами с ограниченными возможностями здоровья (ЛОВЗ); необходимость увеличения заработной платы и др.

В работе Международной конференции, проходившей 17-19 июня 2022г. в КГАФКиС на Иссык-Куле, посвящённой современным проблемам физического воспитания учащейся молодёжи в свете реализации Указа Президента Кыргызской Республики «О духовно-нравственном развитии и физическом воспитании личности», организованной Кыргызской государственной академией физической культуры и спорта, приняли участие представители МОиН КР, Министерства культуры, информации, спорта и молодежной политики КР, спортивной и научно-педагогической общественности из общеобразовательных и высших учебных заведений Кыргызстана, России, Казахстана, Узбекистана, а также представители средств массовой информации.

В качестве практико-педагогической стороны исследования следует отметить апробацию и внедрение разработок в различных образовательных учреждениях спортивной направленности. Проведено анкетирование среди магистрантов в условиях цифровизации, для выявления проблемных вопросов и определения перспектив дальнейшего исследования.

Литература

1. Абдыбекова Н.А., Педагогические условия формирования навыков речевой деятельности студентов посредством всемирных игр кочевников. 2018. - № 3 (22). - С. 111-121. – Режим доступа: – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=35591956>
2. Ямалетдинова Г.А. Педагогика физической культуры и спорта. Учебное пособие / Г.А. Ямалетдинова. - Урал, 2020. - 230 с.

3. Абдыбекова Н.А., Кулгожаев А.Ж. Инновационные технологии формирования речевой деятельности студентов. [Электронный ресурс] / Н.А.Абдыбекова, А.Ж.Кулгожаев / Научные исследования в Кыргызской Республике Издательство: Высшая аттестационная комиссия при Правительстве Кыргызской Республики. № 4. - Б: 2019. - С.162-167. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44048255>
4. М.К. Саралаев, С.С. Азизбаев, Н.А. Абдыбекова, Т.Т.Иманалиев, М.И.Тагаев. Адеп-ахлактык тарбиялоо маселелерин чагылдырган адабияттарды талдоо. Дене тарбия жана спорт жарчысы. 2022. - № 1 (29). - 235-241б.
5. Абдыбекова Н.А., Инь Тянинь. Инструменты и ресурсы дистанционного обучения. // Инструменты И Ресурсы Открытого Образования И Дистанционного Обучения На Русском Языке. Материалы Международного педагогического Форума. Под редакцией М.М. Шалашовой, Н.Н. Шевелёвой. 2020. Издательство: Издательство ПАРАДИГМА (Москва)- №1. - 2020. – С. 5-13.– Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44638221>
6. Turkmen, M. “The National Entertainments and Games of the Kyrgyz People in the late 19th Century and Early 20th Century”, Int J Life SCI Pharma Res. ISSN 2250-0480; SP-14; Health and Sports Sciences-2021. 290-295 ss. <http://dx.doi.org/10.22376/ijpbs/ijlpr/SP14/jan/2021.1-295>.
7. Указ Президента Кыргызской Республики Садыра Жапарова «О Духовно-Нравственном Развитии и Физическом Воспитании Личности» Бишкек ш. 2021-жылдын 29-январы ПЖ№1 – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430336?cl=ru-ru>

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ НАРОДНЫХ ИГР В РАЗВИТИИ И ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Бектурганова Н. И.^{1*} Халиалдаева А. С.^{2*} Кыдыралиев А.^{3*}

^{123*} Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта

Аннотация Народные игры являются важным аспектом воспитательного процесса детей разного возраста. Они способствуют не только развитию физических качеств, но и нравственному воспитанию детей. В дошкольной педагогике применяется огромный арсенал игровых средств, и народные игры занимают в них ведущее положение. Народные игры в комплексе с другими воспитательными средствами представляют собой основу начального этапа формирования гармонически развитой личности, сочетающей в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство личности. От педагога ФВ требуется создание и реализация педагогических условий, которые помогут раскрыть внутренний мир ребенка, его индивидуальности и неповторимости посредством использования традиционных народных игр

Ключевые слова: народные подвижные игры, физическое воспитание, физическая культура, этнос, фольклор, дошкольное воспитание, нравственное воспитание, двигательный навык.

Салттык элдик оюндардын ролу жана мааниси мектепке чейинки балдарды өнүктүрүүдө жана тарбиялоодо

Аннотация. Элдик оюндар ар кандай курактагы балдардын окуу процессинин маанилүү аспекти болуп саналат. Алар физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө гана эмес, балдардын адеп-ахлактык тарбиясына да салым кошушат. Мектепке чейинки педагогикада оюн куралдарынын эбегейсиз арсеналы колдонулат жана аларда элдик оюндар алдыңкы орунду ээлейт. Элдик оюндар башка тарбиялык каражаттар менен айкалышып, инсандын руханий байлыгын, адеп-ахлактык тазалыгын жана физикалык жактан жеткилендигин айкалыштырып, гармониялуу өнүккөн инсандын калыптанышынын баштапкы этабынын негизин түзөт. Дене тарбия мугалими салттуу элдик оюндарды колдонуу аркылуу баланын ички дүйнөсүн, анын индивидуалдуулугун жана өзгөчөлүгүн ачууга жардам бере турган педагогикалык шарттарды түзүүгө жана ишке ашырууга милдеттүү.

Негизги сөздөр: элдик сырткы оюндар, дене тарбия, этнос, фольклор, мектепке чейинки тарбия, адеп-ахлактык тарбия, кыймыл-аракет.

Geleneksel Halk Oyunlarının Rolü ve Önemi Okul Öncesi Çocukların Gelişimi ve Eğitiminde

Özet. Halk oyunları, farklı yaşlardaki çocukların eğitim sürecinin önemli bir unsurudur. Çocukların sadece fiziksel niteliklerinin gelişmesine değil aynı zamanda ahlaki eğitimine de katkıda bulunurlar. Okul öncesi pedagojisinde büyük bir oyun araçları cephaneliği kullanılıyor ve halk oyunları bunlarda lider konumda. Halk oyunları, diğer eğitim araçlarıyla birlikte, bireyin ruhsal zenginliğini, ahlaki saflığını ve fiziksel mükemmelliğini birleştiren, uyumlu bir şekilde gelişmiş bir kişiliğin oluşumunun ilk aşamasının temelini temsil eder. Beden eğitimi öğretmeninin, geleneksel halk oyunlarını kullanarak çocuğun iç dünyasını, bireyselliğini ve benzersizliğini ortaya çıkarmaya yardımcı olacak pedagojik koşulları yaratması ve uygulaması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: halk açık hava oyunları, beden eğitimi, beden kültürü, etnik köken, folklor, okul öncesi eğitim, ahlak eğitimi, motor beceriler.

Role and Importance of Traditional Folk Games in The Development and Education of Preschool Children

Abstract. Folk games are an important aspect of the educational process of children of different ages. They contribute not only to the development of physical qualities, but also to the moral education of children. In preschool pedagogy, a huge arsenal of gaming tools is used, and folk games occupy a leading position in them. Folk games, in combination with other educational means, represent the basis of the initial stage of the formation of a harmoniously developed personality, combining spiritual wealth, moral purity and physical perfection of the individual. The physical education teacher is required to create and implement pedagogical conditions that will help reveal the child's inner world, his individuality and uniqueness through the use of traditional folk games

Key words: folk outdoor games, physical education, physical culture, ethnicity, folklore, preschool education, moral education, motor skills.

Важная роль в проведении подвижных игр отводится созданию педагогических условий для раскрытия внутреннего мира ребенка, его индивидуальности, неповторимости ребенка как яркой индивидуальности, тем самым повышая свою социальную компетентность

Существуют неисчерпаемые возможности успешного развития и воспитания подрастающего поколения народной мудрости, концентрирующей традиции физического воспитания народа. Материалы народной педагогики, основа которых заложена в произведениях устного народного творчества (эпические произведения, сказки и др.), в обрядах, обычаях, праздниках, играх, служат источником, где сохранены содержание, методы и формы физического воспитания.

На ранних этапах развития этноса наблюдается приоритет физического развития, неразрывно связанного с нравственными качествами героев, о чем свидетельствуют богатырские сказки и эпосы многих народов. В народных эпосах и сказках воспевался народный идеал физически закаленного, смелого и сильного героя.

Древние поэтические шедевры (эпос, сказки, и др.) народов, вне всякого сомнения, одновременно являются и педагогическими шедеврами. В них обстоятельно освещаются рождение и воспитание будущих героев народа, их борьба за свободу и независимость родины, воспеваются их высокие и моральные и духовные качества, расшифровывается сущность традиционных народных батыров. [1,2].

Историческим фактом существования 6000-летней истории поясной борьбы служат многие артефакты, среди которых несомненно особое место занимает бронзовая статуэтка двух борцов, найденная в Багдаде. Свидетельства о поясной борьбе встречаются и в литературе более чем 70 стран Европы и Азии. Впервые в рукописях элементы борьбы на поясах были описаны в шедевре кыргызского народного фольклора эпосе «Манас», в котором эпические герои Кошой и Жолой отстаивали честь борясь по правилам алыша. Данный эпизод противоборства двух героев очень ценен в историческом плане и является доказательством того, что алышу столько, сколько и народу кыргызов. В средние века Абу Али ибн Сина научно обосновал, насколько велико значение физических упражнений с точки зрения медицины.

Кыргызские народные игры, входящие в первый компонент, поделены на четыре раздела. Первый включает в себя игры, отражающие отношение человека к природе. Кыргызский народ всегда трепетно относился к природе, берег ее, прославлял. Игры первого раздела воспитывают доброе отношение к окружающему миру. Сюда относятся кыргызские народные игры: “Каз-өрдөк”, “Чолок тоок”, “Чыбык ат”, “Тооктор менен короз”, “Коен секириш”, “Мышык чычкан” и их различные варианты. С историческим наследием кыргызского народа знакомит второй раздел первого компонента – “Быт кыргызского народа”, в котором применяются народные игры, отражающие повседневные занятия наших предков. Во второй раздел входят народные игры: “Чана тартмай”, “Арыктан секирмей”, “Үн жаныртмай”, “Эрчишип жүрмөй”, “Аңкилдек атып кетмей”, а также различные их варианты. Возможность помериться силой и ловкостью появляется у ребят при изучении игр четвертого раздела, который отражает стремление детей стать сильнее, победить всех. Как тут не вспомнить о легендарных кыргызских богатырях, которые не уступали ранее в популярности современным киногероям.

В этом разделе применяются игры: “Единоборство” (в различных положениях, с различным инвентарем), “Чепти алуу”, “Бой петухов”, “Жөө оодарыш, жөө эниш”, “Жөө чабыш”, “Бука тартышмай”, “Аркан тартмай”, “Перетягивание прыжками”, “Защита укрепления”, “Сильный бросок”, “Каждый против каждого”, “Бои на бревне” и их различные варианты. Этот же компонент подразумевает знакомство детей с историей возникновения каждой из игр. Далее мы приводим ряд игр, которые с большим удовольствием и пользой можно использовать как в учебном процессе в детском саду, так и в свободное время в кругу семьи. [3]

К традициям физического воспитания относятся устоявшиеся в обществе нормы, обычаи, порядки и способы жизнедеятельности, обусловленные практическими

потребностями людей и их естественным стремлением к физическому совершенству. Традиции физического воспитания, как и любые народные традиции, связаны с историей, с условиями жизни и отражают прошлое и настоящее той или иной этнической группы.

До возникновения физической культуры и спорта, как специфических форм знания и деятельности, физическое развитие было лишь стихийным результатом индивидуальной, семейной и общественной трудовой деятельности и специфичных для данной нации способов организации досуга. Интеллектуальное воспитание тоже осуществлялось в русле трудового воспитания как анализ и синтез прошлого опыта и потенциальная возможность развития нового знания, выработки новых технологий. Раскрытию творческих возможностей способствовало и духовное развитие, т.к. идеал человека-личности вырабатывается духовной культурой народа.

Народные игры являются аспектом воспитательного процесса. Они способствуют не только развитию физических качеств, но и нравственному воспитанию. [4,14]

Особенность народных подвижных игр заключается в том, что они широко доступны детям самого разного возраста, и выражается в самостоятельности и относительной свободе действий, сочетающихся с выполнением добровольно принятых или установленных условностей при подчинении личных интересов общим, связана с ярким проявлением эмоций.

Народные игры, используемые как на занятиях, так и в самостоятельной игровой деятельности дошкольников способствуют формированию у детей устойчивого интереса к физкультурной деятельности, что проявляется в высокой активности дошкольников в процессе игровых действий, включении народных игр в повседневную деятельность.

В дошкольной педагогике применяется огромный арсенал игровых средств, и народные игры занимают в них ведущее положение.

Как средство физического воспитания дошкольников, народные игры выполняют следующую функциональную роль.

1. Народная игра – побудитель к действию. Она позволяет ребенку удовлетворить свои познавательные и эмоциональные потребности, реализовать свой физический потенциал, развить двигательные навыки.

2. Развитие физических качеств личности, необходимых дошкольнику определенной возрастной группы.

3. Физическое развитие напрямую связано с интеллектуальным развитием. Развиваясь физически ребенок совершенствует свой интеллект.

5. Разнообразие игровых действий воспитывает значимые психофизические качества выносливость, силу, ловкость, гибкость, координацию.

6. Народные подвижные игры вызывают активную работу мысли способствуют расширению кругозора, уточнению представлений об окружающем мире. Совершенствованию всех психических и физических процессов.

7. В народных играх много юмора, шуток, соревновательного задора; движения точны и образны часто сопровождаются неожиданными веселыми моментами. Заманчивыми и любимыми детьми считалками, жеребьевками, потешками. Они сохраняют свою художественную прелесть, эстетическое значение и составляют ценнейший, неоспоримый игровой фольклор.

Система проведения народной подвижной игры в целом ничем не отличается от проведения подвижной игры и включает в себя неограниченные возможности комплексного использования разнообразных приёмов, направленных на формирование личности ребёнка, умелое педагогическое руководство ею. Особое значение имеет профессиональная подготовка педагога, наблюдательность и предвидение. Стимулируя интерес ребёнка к игре, увлекая, его педагог замечает и выделяет существенные факторы

в развитии и поведении детей. Необходимо определить (подчас по отдельным штрихам) реальные изменения в знаниях, умениях, навыках. Важно помочь ребёнку закрепить положительные качества и постепенно преодолеть отрицательные. Наблюдательность и любовь к детям позволяет педагогу вдумчиво выбирать методы руководства детской деятельностью, корректировать поведение ребёнка и своё собственное, создавать радостную атмосферу в группе. Методика проведения игры направлена на воспитание эмоционального, сознательно действующего в меру своих возможностей ребёнка и владеющего разнообразными двигательными навыками.

В народных играх много юмора, шуток, соревновательного задора; движения точны и образны, часто сопровождаются неожиданными веселыми моментами, заманчивыми и любимыми детьми считалками, жеребьевками, потешками. Они сохраняют свою художественную прелесть, эстетическое значение и составляют ценнейший, неоспоримый игровой фольклор.

В практической деятельности подвижные игры организуются в двух основных формах: урочной и внеурочной. Урочная форма проведения подвижных игр предусматривает руководящую роль учителя, регулярные занятия в стабильном составе участников, регламент. Содержание игры взаимосвязано с темой и задачами урока. Во внеурочной форме выбор игры, организация и проведение происходит по инициативе самих детей [7,8].

Главную роль на уроках физкультуры в младших классах отводится игровому методу, а непосредственно к нему относятся подвижные игры как средство физического воспитания. Они отличаются рядом особенностей, характерные для них: это активность и самостоятельность играющих, коллективность действий и непрерывно меняющиеся условия деятельности. Деятельность играющих подчинена правилам игры, регламентирующие их поведение и взаимоотношения. Взаимоотношение играющих определяются прежде всего содержанием самой игры – это могут быть игры как командные и некомандные, имитационные (с подражательными движениями), с перебежками, с преодолением препятствий, с различными предметами, с сопротивлением, с ориентировкой (по слухам и зрительным сигналам). Каждая игра в целях физического воспитания обязательно должна обеспечивать решение максимально возможного числа образовательных задач. Для детей младшего школьного возраста при подборе игр надо помнить, что их организм не готов к выполнению длительных напряжений. [16].

Выводы

Подводя итоги вышесказанного, подвижные игры в учебном процессе начальной школы, будут способствовать не только развитию двигательных качеств, развитию двигательных способностей, высокой эмоциональности и социализации детей. Все эти задачи могут быть решены на уроке только в том случае, если будут народные игры объединены в специальную программу, учитывающую особенности развития детей младшего школьного возраста.

Важная роль в проведении подвижных игр отводится созданию педагогических условий для раскрытия внутреннего мира ребенка, его индивидуальности, неповторимости ребенка как яркой индивидуальности, тем самым повышая свою социальную компетентность [10,11,12].

Основным условием успешного внедрения народных подвижных игр в жизнь дошкольников всегда было и остается глубокое знание и свободное владение обширным игровым репертуаром, а также методикой педагогического руководства. Учитель, творчески используя игру как эмоционально-образное средство влияния на детей, пробуждает интерес, воображение, добиваясь активного выполнения игровых действий.

Итак, народные игры в комплексе с другими воспитательными средствами

представляют собой основу начального этапа формирования гармонически развитой личности, сочетающей в себе духовное богатство, моральную чистоту и физическое совершенство личности.

Литература:

1. Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1997. - № 6. – с. 61-64.
2. Баршай В.М. Физкультура в школе и дома. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 2001. – 256 с.
3. Боркошев М.М. Кудайкулов К.П, Приобщение дошкольников к здоровому образу жизни через кыргызские народные подвижные игры. Методическое пособие для воспитателей детских садов. – Ош: -Кызыл кия, 2013, 7-8стр
4. Былеева Л. В. [и др.]. – Подвижные игры: учебник. Гриф УМО. – Москва : Физическая культура, 2007. – 283 с.].
5. Гусарова Л. Развитие движений детей 3-4 лет / Дошкольное воспитание. – 1994. - № 1. – с. 19-22.
6. Доронина М.А. Роль подвижных игр в развитии детей дошкольного возраста // Дошкольная педагогика. – 2007. - № 4. – с. 10-14.
7. Пищикова Н. Занятия-игры по физической культуре в летнее время / Дошкольное воспитание. – 2004. - № 6. – с. 30-41.
8. Покровский Е.А. Русские детские подвижные игры. Спб.: Речь, 2011. – 184 с.
9. Степаненкова, Э.Я Теория и методика физического воспитания и развития ребенка: Учеб, пособие для студ. Высш, учеб. Заведений / Э. Я. Степаненкова. — 2-е изд., испр. — М.: Издательский центр «Академия», 2006. — 368 с.
10. Смойлов, А.А. Игровая деятельность и спорт в социальной рефлексии [Электронный ресурс]: монография / А.А. Смойлов, С.В. Желудкин. – Электрон. Дан. – Йошкар-Ола : ПГТУ, 2016. – 164 с].
11. Спатаева М. Х. Методика дифференцированного подхода в физическом воспитании детей старшего дошкольного возраста II и III групп здоро-вья. Автореферат дис. . канд. Пед. Наук : 13.00.04 / М. Х. Спатаева — Омск, 2006. – 21 с.
12. Кенеман А.В., Осокина Т.И. Детские народные подвижные игры: Кн. Для воспитателей дет. Сада и родителей / - 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение; Владос, 1995. – 224 с.,
13. Кузнецова, З.М. Народные игры на уроках физической культуры: факторы и перспективы развития / З.М. Кузнецова, И.Ш. Мутаева, А.С. Селиверстова // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. – 2021. – № 1. – С. 163-171.
14. Тимофеева Е.А. Подвижные игры с детьми младшего дошкольного возраста: пособие для воспитателя / . – М.: Просвещение, 1986. – 67 с.
15. Ушинский К.Д. Педагогика. Избранные работы – Москва, Издательство Юрист, 2019г – 258с.
16. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. Пособие для вузов. – 3-е изд. – М: Академия, 2004. – 48 с.

ТРАДИЦИОННЫЕ ИГРЫ И ВИДЫ СПОРТА ТЮРКСКИХ НАРОДОВ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Абдыкеримов Ш. А.^{1*} Токонова Г. Т.^{2*} Базакечев Т. М.^{3*}

^{1*}Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына, доцент

^{2*}Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына, старший преподаватель

^{3*}Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына, доцент

Аннотация: В статье рассматривается вопрос усиления социальной роли и значения традиционных игр и состязаний тюркских народов; а также имеющиеся проблема, решение которых обеспечит более эффективное использование в процессе формирования человека как личности.

Ключевые слова: традиционные игры и состязания, формирование человека, личность, ценностные ориентации, мотив поведения, духовно-нравственная и гуманистическая сущность.

Traditional Games and Sports of Turkic People as a Social Factor in the Formation of Personality in Modern Society

Annotation: The article discusses the issue of strengthening the social role and significance of traditional games and competitions of the Turkic peoples: as well as existing problems, the solution of which will ensure their more effective use in the process of forming a person individual.

Keywords: traditional games and competitions, human formation, personality, value orientations, motive of behavior, spiritual, moral and humanistic essence.

В последние 7-10 лет в тюркском мире придается огромное значение роли традиционных игр и видов спорта в решении ради социально-гуманистических задач:

а) в ознакомлении других дружественных и братских народов с культурой страны, организаторы таких игр и соревнований;

б) в укреплении культурно-политических и других связей между тюркскими народами;

в) получить мощную социально-общественную, педагогическую, психологическую и т.д. инерцию в собственной стране в сохранении и дальнейшем развитии самобытной национальной культуры среди детей и молодежи. Это наглядно демонстрируется в проведении «Игр кочевников» в Кыргызстане и Турции.

Однако традиционные игры и соревнования тюркских народов не на должном уровне получают свой социальный статус, если их не актуализировать в следующих направлениях работы;

1) Мы будем планировать лишь проведение определенного количества мероприятий (соревнований, информаций через СМИ, строительства спортсооружений, подготовка кадров, проведение конференций, выпуск книг и т.д.); и упускаем из виду главного «участника» данного мероприятия- человека, с его интересами, потребностями, ценностями, жизненными ориентирами, желаемым социальным обликом и т.д.

Значит, необходимо создавать также социальные условия и процессы, которые должны обеспечить реализацию человеком своих «собственных планов» в жизнедеятельности, посредством традиционных игр и соревнований; когда его приобщение к ним станет фактором формирования мотива его поведения в реальной жизни.

В таком случае традиционные игры и соревнования следует рассматривать концептуально в рамках не только физических характеристик человека, но и как сферу социально-общественного и развития личности, так как данная сфера, ее ценности связаны не только с реальными условиями жизни, сколько с идеей социально-общественного и духовно-нравственного назначения человека на земле.

2) Организационно-управленческие социальные процессы, происходящие в сфере

традиционных игр и состязаний- это результат взаимодействия многих общественных сил, а также конкретных людей, которые не всегда заканчиваются преимуществом в повседневной жизни. Это связано с тем, видимо, что человек действует иногда вопреки своим интересам и результаты работы не совпадают с начальными побуждениями. Например, когда человек понимает социальную роль и значение традиционных игр и соревнований в его формировании как личности, но в реальности не является активности субъектом участия в данном процессе. Решение данного противоречия между осознанностью социальной силы традиционных игр и соревнований, с одной стороны, а с другой- реальное его поведение, выходящее за рамки элементарной логики, является одной из важных проблем, которая ждет своего незамедлительного решения.

3) Проблем традиционных игр и состязаний, также, следует рассматривать с точки зрения научного их познания- в руслу, когда индивидуальное отношение людей к ним стремится обрести признанную обществом форму. В таком понимании процесс формирования человека лежит в основе самих людей, их поступков, мыслей и т.д. Потому что отчуждение человеком ценностей своей народной физической культуры- есть, в конечном итоге, отчуждение этого человека от своей социально-общественной сущности, когда он свое общественное предназначение видит за пределами собственной общественной жизни- только при выполнении своих биологических потребностей: в акте еды, питья, сна и т.д. При этом человек относиться к другому человеку не как к личности, а как средству обеспечения своего существования. А посему, человек, действуя только в личных интересах, наносит вред формированию своей личности.

Отношение общества к традиционным играм и состязаниям следует рассматривать в рамках тех социальных условий, которые были в конкретных ситуациях, взяв в основу принципы «историзма». Поэтому, когда имеющиеся проблемы по формированию личности средствами таких игр и состязаний получает свое отражение в сознании людей, только тогда «стимулирующая» роль к практическому действию этого человека к ним произойдет эффективно. Ибо, главное противоречие, которое имеется между производством ценностей традиционных игр и состязаний, с одной стороны, а с другой- с трудностями формирования личности, используя данные ценности на практике, может решиться при гармоничном представлении и развитии как физических, так и морально-нравственных условиях становления и развития человека. В данных противоречиях находятся побудительные стимулы для индивидуума к практическому действию людей в овладении ценностями народной физической культуры, так как если представленные социальные условия не совпадут с интересами и потребностями человека в реальной жизни, то наши усилия в развитии традиционных игр и состязаний окажутся неэффективными.

В этой связи отношение общества к традиционным средствам физического воспитания необходимо, как это отмечено выше, различать концептуально с позиции духовно-нравственной позиции в противовес от утилитарной трактовки, так как утилитарный подход сводится к «сумме» представлений отдельных людей, а желание конкретного человека к непосредственной материальной пользе. В то же время, указанное отношение к традиционным играм и состязаниям необходимо представлять, как общественное явление, когда индивидуальное отношение людей к ним стремится обрести признанную общественную форму. В таком понимании отношение общества к народной физической культуре лежит в основе деятельности самих людей их поступков, мыслей и т.д., и его содержание является действенным мотивом поведения в сфере функционирования традиционных игр и состязаний в обществе. Именно данное условие является «социальным механизмом» формирования человека самого-себя как личности.

Рассмотрение во взаимосвязи трех вышеотмеченных направлений дает более

полную характеристику гуманистической и духовно - нравственной сущности традиционных игр и состязаний тюркских народов; оценить их социальный потенциал в формировании человека в обществе.

Литература:

1. Барчуков И.С. Физическая культура и спорт: методология, теория, практика. - М.: Наука, 2006.
2. Бакшаев Н.А. Психология мотивации студентов.- М.: Фис, 2003.
3. Бектурганов О.Е. формирование мотивации как важный фактор организации занятий по физическому воспитанию в учебных заведениях «Современные проблемы теории и практики физической культуры и спорта»: сб.науч.тр.- Бишкек, 2010.
4. Мотукеев Б.Дж. Социализация физического развития человека.- Бишкек, 2013.
5. Столяров В.И. Спорт, культура, гуманизм // Философско- социологические исследования физической культуры и спорта. – М.: Фис.- 1988.
6. Храпинский Я.Л. Нравственность и традиции.- М.: РАН, 2001.

СЛОВАРЬ МАХМУДА КАШГАРИ “ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТУРК” КАК ИСТОЧНИК ПО ЭТНОГРАФИИ ТУВИНЦЕВ (НА ПРИМЕРЕ ТРАДИЦИОННЫХ ИГР)

Абдимиталип уулу Н.*

*PhD, преподаватель Ошский государственный университет, Высшая школа международных образовательных программ nabdimitalipuulu@oshsu.kg

Аннотация: В статье на примере этнографических сведений из труда караханидского ученого Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Турк” (XI в.) рассматриваются традиционные игры тюрков. Путем сравнительного анализа традиционных игр караханидов и современных тувинцев автор попытается проследить культурную преемственность игр древних тюрков и тувинцев.

Ключевые слова: кыргызы, тувинцы, Махмуд Кашгари, Диван Лугат ат-Турк, караханиды и т.д.

Махмуда Кашгаринин “Диван Лугат ат-Турк” сөздүгү тувалыктардын этнографиясы боюнча булак катары (Улуттук оюндардын мисалында)

Аннотация: Макалада карахандар доорунун даназалуу аалымы Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Турк” (XI кылым) эмгегинде кездешкен түрктөрдүн салттуу оюндарына басым жасалат. Карахандар менен азыркы тувалыктардын салттуу оюндарын салыштырып талдоо аркылуу автор байыркы түрктөр менен тувалыктардын салттуу оюндарындагы жалпылыктар каралат.

Ачык сөздөр: кыргыздар, тувалыктар, Махмуд Кашгари, Диван Лугат ат-Турк, карахандар ж.б.

Tuvahların Etnografik Kaynağı Olarak Kaşgarlı Mahmud'un “Divanü Lugatit Türk” Eseri (Geleneksel Oyunlar Örneğinde)

Özet: Makalede, Karahanlılar devrinin büyük alimi Kaşgarlı Mahmud'un “Divanü Lugatit Türk” (XI yüzyıl) adlı eserindeki etnografik bilgiler örneğinde Türklerin geleneksel oyunları incelenmektedir. Yazar, Karahanlıların ve modern Tuvanların geleneksel oyunlarının karşılaştırmalı bir analizi yoluyla, eski Türklerin ve Tuvanların oyunlarının kültürel bağları üzerine çalışacaktır.

Anahtar kelimeler: Kirgizlar, Tuvahlar, Kaşgarlı Mahmud, “Divanü Lugatit Türk” Karahanlılar vb.

Dictionary of Mahmud Kashgari to “Divanu Lugatit Turk” As a Source on Ethnography of the Tuvinian People (On the Example of Traditional Games)

Abstract: In this article, discusses the traditional games of the Middle Ages Turks. By comparing the traditional games of the modern Tuvinian people, the author will try to explain the essence of some games of the ancient Turks recorded in the dictionary of Mahmud Kashgari.

Keywords: Kyrgyz, Tuvinians, Mahmud Kashgari, Divanu Lugatit-Turk, Karakhanids, games, etc.

Игра – важная часть всей общечеловеческой культуры, оказывающая и продолжающая оказывать значительное влияние на деятельность человека во всех сферах его жизни. По мнению ученых игра старше самой культуры, так как она наблюдается и у животных (Хейзинга, 2011: 22). Феномен игры обращал на себя внимание ученых. О возникновении и функциях игры исследованы в таких областях как философия, антропология и психология. Являясь универсальной, игра, по пути развития становится народной. Иными словами, одна и та же игра у разных народов встречается под разными названиями и правилами со своими локальными особенностями.

Истоки народных игр тюркоязычных народов берут свое начало с самых древних времен. К сожалению, об играх древних тюрков нет достоверных и полных источников. Приходится довольствоваться скудной информацией об играх древних тюрков в различных исторических источниках, написанных на китайском, арабском и персидском языках. Игры и развлечения для древних тюрков выполняли всегда и общественные функции, такие как религиозно-ритуальные, эстетические, воспитательные, военно-спортивные, коммуникативные и др. Обычно национальные игры проводились на праздниках и торжествах религиозного и календарного характера.

Фрагментарные информации об играх предков современных тувинцев содержится в китайских исторических источниках. В “Тайпин Хуаньюй Цзи” говорится об играх

енисейских кыргызов. У енисейских кыргызов “на собраниях бывают еще и игры: бег верблюдов, львы, конские упражнения и прочее” (Материалы, 2003: 35). Кроме этих игр у енисейских кыргызов существовала “волтижирование на лошадях и балансирование по веревке” (Бичурин, 1950: 353). Это подтверждает персидский историк Гардизи. В своем знаменитом труде “Зайн ал-Ахбар” (“Украшение известий”) автор пишет, что у кыргызов есть люди, “которых называют **фагинунами** (?); каждый год они приходят в определенный день, проводят всех музыкантов и готовят все для веселого пира. Когда музыканты начинают играть, фагинун лишается сознания; после этого его спрашивают обо всем, что произойдет в этом году: о нужде и изобилии, о дожде и засухе, о страхе и безопасности, о нашествии врагов. Все он предсказывает, и большего частью бывает так, как он сказал” (Бартольд, 1973: 48).

Подробные этнографические информации содержатся также в словаре Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Турк” (далее – ДЛТ). Эта книга охватывает все стороны жизни и деятельности тюркских народов, поэтому ее можно с уверенностью назвать энциклопедическим трудом. Автор этого словаря жил и творил в XI веке в эпоху государства Караханидов (X – XIII вв.). Основу Караханидского каганата составляли карлукские племена *ягма* и *чигил*, и одна из тюркских племен – *тухси* (Кляшторный, Султанов, 2011: 136). Некоторые исследователи отождествляли упомянутые в орхонских надписях **чиков** с **чигилями**. По мнению Л.Р. Кызласова в 750 г. У реки Хем уйгурский каган разбил чиков. После разгрома от уйгуров чики продвинулись на юго-запад от реки Енисей и вошли в состав чигилей, которые жили в северной части современного Кыргызстана. Какая-то часть чиков осталась в Саяно-Алтайском нагорье и вошли в состав тувинцев, хакасов и алтайцев (Кызласов, 1964: 81). Кыргызский историк О. Караев тоже отождествляет чигилей с чиками, которые в древности входили в состав племенного союза *теле* и жили на западной части современной Тувы (Караев, 1983: 74).

В своем труде Махмуд Кашгари собрал свыше девяти тысяч тюркских слов, большей частью из языка племен Караханидского каганата. Сам автор пишет что “прошел города и степи, узнавая их наречия и стихи: тюрков, туркмен, огузов, чигилей, ягма и кыргызов. Наречия всех племен усвоены мной в совершенстве и изложены изящной чередой” (ДЛТ, 2005: 54). Это указывает на то, что автор “Дивана” был знатоком народной культуры средневековых тюрков. Поэтому трудно переоценить значение “Дивана”, написанный самим тюрком, который обладает важным преимуществом – аутентичностью. Из некоторых, казалось бы, на первый взгляд, простых значений слов, можно выявить ценные информации о традиционной культуре древних и средневековых тюрков, которая отсылает нас к проблеме культурогенезу современных тюркоязычных народов.

Только сравнивая данные материалы из “Дивана” Махмуда Кашгари с другими историческими источниками, этнографическими и фольклорными материалами современных тюркоязычных народов, можно собрать цельную картину о духовной жизни древних тюрков, т.к. те этнографические данные, зафиксированные Махмудом Кашгари, продолжают жить и в наше время в неизменном или малоизмененном виде. В этом плане вызывает большой интерес этнографические материалы тюркоязычных народов Южной Сибири, без которых невозможно выявить значения некоторых слов зафиксированные в “Диван Лугат ат-Турк”.

В энциклопедическом труде Махмуда Кашгари описаны несколько видов игр средневековых тюрков. Условно, их можно делить на спортивные, интеллектуальные, детские. Так же можно делить игры в “Диване” на повседневные и праздничные. Для удобства мы придерживались первую классификацию.

Спортивные игры. Спортивные игры средневековых тюрков были связаны с

военным положением кочевников и игры были направлены на воспитании воинов. В кочевой среде каждый мужчина считался воином и был обязан в случае войны защищать свое племя и землю. Автор словаря, будучи сыном своего времени, был обучен воинскому ремеслу. Махмуд Кашгари в предисловии “Дивана” пишет, что он “из числа один из самых красноречивых и ясных в изложении, образованнейший, благороднейший по происхождению и наиболее ловкий в метании копья” (ДЛТ, 2005: 54).

Конные скачки. Конь в культуре кочевников занимал особое место. Кони обладали выносливыми качествами, были способны находиться на естественных пастбищах в суровом климате степных и горно-степных зонах весь год. Наличие лошади позволяло номаду вести подвижное хозяйство, коммуникацию и военные кампании. Также лошадь давало хозяину калорийную пищу – мясо и кумыс, а в быту обеспечивало кожей для домашней утвари и одежды. Поэтому важная роль коня нашла отражение в верованиях, погребальных обрядах и фольклоре кочевых народов. Не зря автор “Дивана” приводит пример древнюю тюркскую поговорку: “**куш канатын, эр атын**” – *птица (долетает до желанного места) на крыльях, а человек (достигает цели) на коне* (ДЛТ, 2005: 74). В другом месте словаря Махмуд Кашгари пишсал “**эр канатланды**” – *(букв. Человек обрел крылья) – “у человека появился быстрый конь”* (ДЛТ, 2005: 664). Тувинцы говорили “*Аът – кижиниң буду*” т.е. “**Лошадь – нога человека**”. **Через эту поговорку можно понять, что конь в жизни средневековых караханидов и тувинцев занимал почетное место.**

В “Диван Лугат ат-Турк” упоминается конно-спортивная игра тюрков - *йарыш* т.е. “скачка”. Автор приводит пример “**ол ат йарышты**” – *он состязался на конных скачках* (ДЛТ, 2005: 748). Как и у древних тюрков, у тувинцев конные скачки являлись показателем богатства и успеха для тех, кто выставял лошадей на состязание. У тувинцев скачка называлась *аът чарыштары* (Самбу, 1978: 31).

У караханидов и тувинцев конные скачки проводились на короткие и дальние дистанции. На коротких дистанциях проводились скачки *рысью* (*йелмек-, атлыг йелди* – “всадник пустил лошадь рысью”), *иноходью* (*йорыга ат*). Для дальних скачек караханиды использовали *резвых скакунов* (*йугрук ат*) и “лошадей, рожденных от дикого жеребца и прирученных кобыл” – *аркун*. Такие лошади считались самыми быстрыми на скачках (ДЛТ, 2005). У тувинцев в конные соревнования состязались *иноходью челер* и *чыраа*, скакунов называли **чүгүрүк** (Самбу, 1978: 32-33).

Борьба. В словаре “Диван Лугат ат-Турк” упоминается борьба у караханидов. К примеру, в словаре упоминается “**күреши**” (*у тув. – хуреш*). Махмуд Кашгари дает интересную поговорку об игре *күреш*: “*кыз бирле күрешиме, кысрак бирле йарышма*” т.е. “не борись с девушкой (она сильна и одержит верх над тобой и не состязайся в скачках с молодой кобылой (она победит, так как сильнее и порывистее взрослой лошади)”. В этой поговорке Махмуд Кашгари упоминает распространенный анекдот среди караханидов, где якобы в брачной ночи караханидская девушка пнула и опрокинула газневидского султана Мас’уда (ДЛТ, 2005, с. 439). В другом месте ДЛТ описывается правила игры **күреш**. Махмуд Кашгари дает такой пример: **олар икки йенг салышды** – *два человека боролись и подхватывали друг друга сбоку и бросали налево и направо* (ДЛТ, 2005: 553).

Борьба является широко распространенной игрой среди всех тюркоязычных народов. В мировоззрении тувинцев *хуреш* являлся не просто игрой, но и считался искусством (Самбу, 1978: 35-42). В устном творчестве тувинцев эпизоды связанные с *хуреш* широко распространены.

Стрельба. У тюрко-монгольских народов было широко распространена стрельба из лука. Данная игра являлась не только видом состязаний, но и имела практическое значение в жизни, в быту, т.к. лук являлся основным средством на охоте.

Данная игра была популярна и у караханидов. В своем труде автор упоминает игру *атыш* – “состязание в стрельбе из лука” (ДЛТ, 2005: 202). В эпоху непрерывных войн такие игры как атыш – была своеобразной тренировкой для мужчин. Такими играми караханидские мужчины развивали свою меткость и точность. Другая название данной игры *карын атмак* (букв. *Стрелять в желудок*) – участники стреляли в желудок забитого животного. Тот, кто попадал в цель, получал кусок мяса (ДЛТ, 2005: 380). В стрельбе из лука состязались и тувинцы. Стрельбу из лука тувинцы называют *адар*. Обычно тувинские стрелки соревновались на меткость и на дальность. У этой игры были такие виды: *баг адары* (стрельба из лука в ремень), *кара адары* (стрельба из лука в мишень) (Самбу, 1978: 27-28). Стрельбу из лука играли даже дети. С.И. Вайнштейн отмечал, что дети тувинцев-тоджинцев во время игры-охоты использовали луки маленькие деревянные луки и учились попадать в цель, преследуя “животного”, которого изображал один из играющих (Вайнштейн, 1961: 157).

Интеллектуальные игры

Шахмат или шашки. Махмуд Кашгари фиксирует у тюрков игру под названием “*кочурме оюн* – (букв. *Переносная игра*) – “**четырнадцать**” – это название игры, для которой на земле чертят четыре линии, обозначающие крепость, затем ее оснащают десятью воротами. В нее играют орешками и другим” (ДЛТ, 2005: 454). Из вышесказанного описания нельзя сделать однозначный вывод, но с большой вероятностью можно сказать, что данная игра является локальной разновидностью всемирно распространенной игры *манкала*. Даже название *кочурме* (букв. *Переносить*) совпадает с этимологией манкалы (дословн. С араб. Naqala - نقلة – “перемешать”, “двигать”) (Подробнее см.: <https://en.wikipedia.org/wiki/Mancala> (дата обращения: 13.09.2023)). Тувинские виды шахмата в этнографии описан довольно подробно (Самбу, 1978).

Детские игры

Игра в кости или альчики. Игра в кости является самой распространенной игрой у тюркоязычных с древних времен. Бараньи астрагалы постоянно встречаются в древних захоронениях, курганах, начиная с эпохи бронзы. Они были найдены в погребениях I тыс. До н.э. – начала I тыс. Н.э. в Минусинской котловине, на Алтае (Пазырык) и в Туве. Бараньи астрагалы также найдены в средневековом караханидском городе в Кыргызстане (Кан-Дөбө, Иссык-Куль).

У средневековых караханидов игра в альчики называлась *ашык* – **ол мениг бирле ашык сүртүшди** – “он играл со мной в альчики” (ДЛТ, 2005: 624). Махмуд Кашгари пишет некоторые слова связанные с игрой альчики. Например, **чик** – “междометие, произносимое во время игры в бабки. Когда (кость) падает лицевой стороной вниз, говорят “**чик турды**” (ДЛТ, 2005: 624) и **бөк** – “положение игровой кости, когда она падает навзничь. Его называют (еще) **чик-бөк**” (ДЛТ, 2005: 838). Данная игра без изменений сохранился и в наши дни. У кыргызов данная игра называлась *ашык оюну*. В игре *ачакей жумакей*, цель которой набрать как можно больше очков, игрок брал в руки альчик и начинал метать. Если альчик падал **алчы** – 2 очка, **таа** – 1 очко, **чик (чиге)** и **бөк (бөгө)** – 0 очков (Касен, 2004, с. 122-123). У тувинцев также существовало игры в альчики или *кажык* (Самбу, 1978, с. 68). Особенно игра была популярна среди юношей и мальчиков, но, играли и взрослые. В игре использовали суставные кости (*кажык*) овцы, косули или коровы. У тувинцев было несколько видов игры в альчики, такие как, *дөрт берге* (четыре трудности), *чыттырып кагары* (игра в кости), *аът тудары* (ловить коня), *кажык биле бодалажыры* (устный счет), *кажык биле аът чарыштылары* (скачки коней в альчиках) и *кажык адары* (стрельба в кости) (Самбу, 1978).

Названия домашних животных в положениях альчика сохранилось только в тувинском языке. В тувинском выпуклую сторону альчика называлась – *кошкар* (баран),

обратной с ямочкой стороне – *ошкү* (коза), верхнюю ровную сторону – *аът* (лошадь) и обратную, менее ровную сторону – *инек* (корова) (Самбу, 1978: 71) (Подробнее о положениях альчиков см.: Rysbek Alimov *Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzere* // International Journal of Volga – Ural and Turkestan Studies (IJVUTS). Volume 1, Issue 2, p. 158-176.).

Зоська или тебек. В своем труде Махмуд Кашгари пишет интресную деталь игры *тепүк*. Автор говорит, что тепүк это “предмет из свинца в виде прясла веретена, обернутого козьей (или др.) шерстью. Дети играют, подбрасывая его ногой” (ДЛТ, 2005, с. 366). Это интересное наблюдение Махмуда Кашгари послужило поводом исследователям объявить тюрков родоначальниками футбола. Так, турецкий историк Решат Генч в своем фундаментальном труде “*Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*” (Тюркский мир в XI веке глазами Махмуда Кашгари) пишет, что игра *тепүк* возможно была одной из прототипов современного футбола (Genç, 1997: 157). Турецкий синолог Ахмет Ташагыл в телепередаче “*Tarihin Arka Odası*” (За кулисами истории) говорит, что по данным китайских исторических записей, тюркские женщины играли футбол (тепүк) (Ahmet Taşagıl. *Eski Türklerde Kadın Futbolu be Cenaze Merasimi* <https://www.youtube.com/watch?v=LARzEPTU0RU> (дата обращения: 13.09.2023)).

Подробнее изучение этнографии народов Южной Сибири, показывает что игра *тепүк*, никакой не футбол, а простая детская игра. Игра эта у тувинцев называется *тевек*, у хакасов *тибек*, у алтайцев *тебек*, а у казахов Монголии известно под названием *тебүк*. Зафиксировал эту игру у халха-монголов в своих записях российский востоковед, географ, этнограф Г.Н. Потанин. По словам Г. Потанина монголы называли эту игру *тэбэк*, а китайцы *чан-дзы*. Эта игра, по записям путешественника, была популярна у воспитанников Сибирского кадетского корпуса в Омске под названием “зоска” (Потанин, 1881: 120). У корейцев эта игра называлась *чеги чаги*. У русских эта игра известна как *зоська, почекучка*. Эта игра очень древняя и встречается во всех регионах Евразии.

Тувинские дети “**тевек**” изготавливали из свинцовой пластинки, через которую продевали пучки козьей шерсти. В этой игре могли участвовать сколько угодно желающих. Побеждал тот, кто ногой больше всех подбросит **тевек** (Вайнштейн, 1961: 158; Самбу, 1978: 97, Абдимиталип, 2017: 69-71). В тувинской богатырской сказке “Хыйыңдырыңмай Багай-оол” описывается, как два богатыря состязались в игре “тевек”:

*“Дээр оглу
 Демир-Мөгө
 Ийи хунан инек дег дажын
 Тевектеп чоруп-тур.
 Хыйыңдырыңмай Багай-оол
 Болчаттылыг бора тейин тура соккаш
 Тевектеп чоруп оруп-тур”.*

Перевод:

*“Сын Неба
 Демир-силач
 с камнем с пару двухлеток-телят
 стал в тебек играть.
 Хыйыңдырыңмай Багай-оол
 Вырвав Серый Холм Болчайты
 стал в тебек играть”* (Тувинские народные сказки, 1994: 170-171).

Дидактические игры

Ужар ушпас. Известно что дидактические игры способствует детям овладению родным языком и активизируют психические процессы, вызывает у детей живой интерес к процессу познания. Такие игры могут быть индивидуальной или коллективной. Махмуд Кашгари в своем труде упоминает один вид такой игры. Игра называлась **мүңүз мүңгүз** и была популярна среди детей. Правила игры простая. Дети встали на колени на берегу реки и засыпали песком проем между ногами влажным песком и хлопали по нему руками. Ведущий игру мальчик кричал **мүңүз, мүңүз** т.е. “рог, рог”. Его спрашивали: **не мүңүз?** Т.е. “Чей рог?” Ведущий называл одного за другим названия животных, имеющих рога, остальные мальчики повторяли за ним. Ведущий после перечисления этих животных неожиданно называл название безрогатого животного (например, верблюда или лошади). Того мальчика, который ошибочно повторял за ведущим, бросали в воду (ДЛТ, 2005: 1011).

Аналогичная игра, только под другим названием, существовала у тувинцев. У тувинцев такая игра называлась **ужар ушпас** (дослов. *Летит, не летит*). Только вместо рогатых животных ведущий игры скороговоркой спрашивал кто летает, кто не летает. Проигравший должен был исполнить песню, танец или горловую песню и т.д. (Самбу, 1978: 104).

В этой статье мы попытались сравнить игры древних тюрков зафиксированные в “Диване” с играми современных тувинцев. При изучении словаря Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Турк” этнографические данные народов Южной Сибири играет важную роль. Без привлечения этих данных понять духовную жизнь наших предков в полной мере невозможно. С другой стороны, в изучении истории культуры тюркоязычных народов России нельзя обойтись без тех информации Махмуда Кашгари. Только сравнивая информации исторических трудов о древних тюрков с этнографией современных тюркоязычных народов мы можем понять преемственности культурогенеза этих народов. В изучении словаря Махмуда Кашгари “Диван Лугат ат-Турк”, важность этнографии тюркоязычных народов Саяно-Алтая, делает этот регион очень важным в исследовании культуры тюрко-монгольских народов.

Литература

1. Абдимиталип уулу Н. Словарь Махмуда Кашгари “Дивани Лугатит Тюрк” как источник по этнографии хакасов (на примере традиционных игр) // Народы и культуры Южной Сибири и сопредельных территорий. – Абакан: Хакасское книжное издательство, 2017.
2. Бартольд В. Сочинения. Том VIII. Работы по источниковедению. – Москва: Наука, 1973. 721 с.
3. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 1. – Москва, Ленинград: Изд-во Акад.наук СССР, 1950. 381 с.
4. Вайнштейн С.И. Тувинцы-тоджинцы. Историко-этнографические очерки. – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. 218 с.
5. Караев О. История Караханидского государства (X-начало XIII вв.). – Фрунзе: Издательство “Илим”, 1983. 299 с.
6. Касен А. Кыргызские игры и развлечения. – Бишкек: Илим, 2004. 144 с.
7. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей: от древности к Новому времени. – СПб: Петербургское Востоковедение, 2009. 432 с.
8. Кызласов Л.Р. История Тувы. Том I. – Москва: Наука, 1964. 412 с.
9. Материалы по истории кыргызов и Кыргызстана: Т. 2. – Бишкек: Издания Кыргызско-Турецкого университета “Манас”, 2003. 260 с.

10. Махмуд аль-Кашгари Диван Лугат ат-Турк.// Перевод, предисловие и комментарии З.-А.М.Ауэзовой. Индексы составлены Р.Эрмерсом. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. 1288 с. + 2 с.
11. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Вып. II. Материалы этнографические. – С-Петербург: Типография В. Киршбаума, 1881. 305 с.
12. Самбу И. Тувинские народные игры. Историко-этнографический очерк. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1978. 136 с.
13. Тувинские народные сказки / Сост. З.Б. Самдан. – Новосибирск, ВО “Наука”, Сибирская издательская фирма, 1994. 460 с.
14. Хейзинга Йохан. Homo ludens; Статьи по истории культуры. – Москва: Прогресс – Традиция, 1997. 416 с.
15. Alimov R. Aşık Oyununda Kemik Yüzlerinin Adlarının Kökeni Üzere // International Journal of Volga – Ural and Turkestan Studies (IJVUTS). Volume 1, Issue 2.
16. Genç Reşat. Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası. – Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997. 412 с.

ТОГУЗ КОРГООЛ ОЮНУ АРКЫЛУУ СТУДЕНТТЕРДИН ЛОГИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨСТҮРҮҮ

Манашева К. П.*

*Спорттун улуттук түрлөрү кафедрасынын окутуучусу

Аннотация: Бул макалада жаштарды тогуз коргоол оюну аркылуу акыл жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу менен бирге, оюнчулардын алдын-ала ой жүгүртүүсүн, өзгөчө тапкычтыкка жана байкагычтыкка тарбиялайт.

Ачык сөздөр: интеллектуалдык оюн, логикалык ой жүгүртүү, манкала секциясы, көөнөрбөс эстелик, улуттук оюн.

The Edncabional Meaning and Definaifon of the Kyrgyz National Game “Togyz Korgool” in Epic “Manas”

Annotation : This article is about to educate to develope mentally ability especially observing of players though national game “Togys Korgool”.

Key words: intellectual game, logical thinking, special section, ethnic memory, national game.

Кыргыз элинин улуттук идеологиясынын жетилип бышкан даяр жемиши, гүлазыгы бул – Манас эпосу. Ал муундан-муунга берилип, аздектелип сактап келе жаткан сыймыктанар байлык, кут даарыган өнөр жана түгөнбөс акыл кенчибиз. «Манас» - бул эчендеген кылымдардан бери улутубуздун жан дуйнөсүн, руханий маданиятын, асыл нарктарын, дуйнө түшүнүгүн сактап, өз боюна сиңирип келген керемет аалам. Элибиз Орто Азияда жашаган элдердин эң байыркысы экендиги тарых барактарынан маалым. Ата бабаларыбыз кийинки муундар үчүн өз биримдигин, кылымдар бою түзүлгөн маданияттын көөнөртпөй сактап келген. Манас эпосунун ичинде кыргыз элине таандык каада-салт, үрп адат, мекенди сүйүү, эл-жерди коргоо, жаратылышка аяр мамиле кылуу, саяпкерлик, мүнүшкөрлүк, табыпчылык, жайчылык, айтыш өнөрү жана башка асыл касиеттер кеңири айтылып турат. Ошолордун катарынан эле элдин аң-сезимин өөрчүтүүдө пайда болгон оюндар, мелдештер да орун алган. Кыргызга өткөнүн эске салып тарыхты унутпоого, өзүн өзү андап түшүнүүдө кыргыздын улуттук оюндарынын мааниси чоң. Улуттук оюндардын пайда болуу мүнөзү баарынан мурда элдин тарыхый маданиятына, жашоо шарттарына байланыштуу болгон. Кыргыз элинин жашоо турмушунун түрлүү катмарын камтыган элдик оюндар жоокерчилик, тарбиялык жана үрп-адаттык мааниге ээ. Бир катар улуттук оюндар өзүнүн кызыктуулугу менен башка улуттардын өкүлдөрүн да өзүнө тартып келет. Азыркы күндө мамлекет шериктеш өлкөлөр менен спорттун ар кайсы түрү менен мелдештерди уюштуруп, ага катышып келет.

Кыргыз мамлекеттүүлүгүн көздүн карегиндей сактап, улуттун жоголуп кетүү коркунучуна калтырбай, келечек муундарга өткөрүп берүүчү маданий мурастарынын бири – улуттук оюндар. Ата-бабаларыбыз бул оюндарды унутка калтырбай сактап, алар жакшылык, жамандыктарында кыргыздардын басып өткөн жолуна тагдырлаш болуп келген. Дүйнөдө ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес ошол элге тиешелүү болгон улуттук оюндары менен да айырмаланат. «Манас» эпосунда да ушул күнгө чейин ойнолуп келе жаткан улуттук спорттук оюндары жөнүндө көп маалыматтар бар. Негизинен улуттук оюндардын 400дөн ашуун түрү бар, анын 100гө жакыны «Манас» эпосунда кеңири сүрөттөлгөн.

Элибиз маданий мурастарга, анын ичинде элдик оюндарга өтө бай болгон. Улуттук оюндарды адамзаттык көп кылымдык маданиятын сактап келе жаткан кенч катары бааласак болот. Оюндар көңүл ачууда, маданияттуу эс алууда, бош убакытты кызыктуу өткөрүүдө, денени чыңдоодо гана чоң мааниге ээ болбостон, руханий дүйнөнү калыптандыруунун маанилүү каражаты да болуп эсептелет.

Улуттук оюндар тууралуу сөз козгогондо шак эле көк бөрү, кыз куумай, ат чабыш, улак тартыш жана балбан күрөш көз алдыбызга элестейт. Дүйнөлүк деңгээлге ат оюндарынан көк бөрү чыккан болсо, интеллектуалдык оюндардан тогуз коргоол эл аралык масштабда ойнолуп келе жатат. Көпчүлүктүн кызыгуусун арттырган улуттук оюндун түрлөрү

мамалекет тарабынан колго алынган. Булар жаштардын акыл-эсин өстүрүүдө, алардын дүйнө таанымын кеңейтүүдө, ден соолугун чыңдоодо ишенимдүү курал катары колдонулуп келген. Кыргыздын элдик оюндары жалаң эле дене тарбиянын негизи катары кызмат өтөбөстөн, ошондой эле логикалык ой-жүгүртүүнү өстүрүүдө да пайдаланып келген.

Тогуз коргоол - кыргыз элинин байыртадан бери келе жаткан көөнөрбөс акыл-ой байлыгынын казынасы, көчмөн турмуштун, жоокердик мамилелердин сырдуу түйүнү жана көпчүлүктүн черин жазып эрмектөөчү ортолук оюну. Бул туурасында «Манас» эпосунун бир вариантында мындай саптары бар.

- 1.Чараларын оюшуп,
Бир жагына бир тогуз
Бир жагына бир тогуз
Үй чыгарып оюшуп,
Ою менен олтуруп,
Ташын салып толтуруп,
Тогуз коргоол ойгону
Жаш Манас кылып койгону
Тогуздап коргоол салганы
Бул Манастан калганы....
- 2.Кыркың кызык ойготуп,
Чатыраш оюн салыңар,
Тогуз, онуң биригип,
тогуз коргоол салыңар.
Жыйылып алып жыйырмаң,
Топ таш-чакмак алыңар³.

Жогоруда сүрөттөлгөндөй тогуз коргоол оюну тээ Манас жашап өткөн кылымдардан бери пайда болгон акыл оюну. Оюнда ар бир оюнчудан зиректик, тактикалык чеберчилик, шамдагайлык жана математикалык тактык талап кылынат. Тогуз коргоол оюну жоокерчилик турмуштун сырларына негизделинген, көчмөндөрдүн баш катырма кызыктуу оюну катары кароого болот.

Оюндун пайда болушу тууралуу ар түрдүү божомолдор бар. Бирден тогузга чейинки турмушта колдонулган сандардын баарын катыштырып, негизги эсептик амалдарды үйрөтүү максатында ойлоп чыгарылган логикалык спорттук оюн. Илимдердин падышасы болгон математика жагынан алып караганда – сандарды кошуу, кемитүү, көбөйтүү жана бөлүү, жуп сан менен так сандын айырмасын түшүндүрүү, жаратылыш жагынан аралыкты, багытты айырмалоо, дене тарбия тарабынан – түз олтуруу, көп коргоолдорду колго батыруу, ыкчамдуулук, шамдагайлык, психология жагын карасак – атаандашка болгон мамиле, жол тапкычтык, эске тутуу жөндөмдөрүн өөрчүтөт. Кыргыздар жаш муундарга жашоо-турмушта эң керектүү болгон сапаттарды ушул оюн аркылуу негиздегенге, таалим-тарбия берүүгө аракет кылган. Оюнду ойлоп чыкканда натуралдык сандардын бирден тогузга чейинкиси колдонулган. Тогуз саны кыргызда жөн гана бир эсепти эмес, көп сандардын жыйындысын түшүндүрөөрү бизге белгилүү. Ал так сан болгондуктан тактыкты билдирет. Мисалы: «тогуз токою таратып», «тогуздап мал айдап», «тогуздап торко кийип» деген сыяктуу сөздөр турмушта көп колдонулуп келген.

Тогуз коргоол кыргыз элинин ары кызыктуу, ары татаал, бабалардан бизге мураска калган логикалык акыл оюндарынын бири. Адамдын акыл жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу менен бирге, оюнчулардын алдын-ала ой жүгүртүүсүн, өзгөчө тапкычтыкты жана токтоолукту арттырууга шарт түзөт.

Кыргыз элинин көчмөн шартына жараша тогуз коргоол оюнунун тактасы көбүнчө жерге чункурга казылып жасалган. Кийин таш, жыгач колдонула баштаган. Коргоолдорду коргоолдон, чоподон, мөмө-жемиш бактарынын уругунан, жыгачтан жана башкалардан

жасалган. Оюнунун тактасынын узундугун, туурасын, калыңдыгын, үйлөрдү жана казандарын ар кандай чоңдукта турмуш-шартка, мелдешке ылайыкташтырып жасаса болот. Тактанын ойнолуучу бетинде ар бир оюнчунун тарабында тогуздан үй жана бирден казан болот (бардыгы 18 үй, 2 казан болот). Оюнга арналган тактайдагы «уялар» менен илгери аймактык бөлүнүштөр, элдердин же кээ бир топтордун ээлеген орду көрсөтүлгөн. Ушул максатта жөнөкөй тегерекчелерди, айлана сызыктарды байыркы географ-окумуштуулар да колдонушкандыгы белгилүү. Маселени ушул багытты алып караганда «уялардын» аталышы рельефтин, жердин, көчтүн талаптарына карата болуш керек. Ал оюндун жүрүшүндө да байкалат. Бирок «уялардын» чыныгы аттары унутулгандыктан, кийинки учурда мал чарбачылыктын таасири менен эч кандай маани бербеген жөн гана аталыштар айтылып калган (текилдек уй, жаман уй, бел уй, куйрук уй ж.б.). Ал эми тактайдагы «казына», «туз» деген аталыштар мурунтан бери сакталып калган. Ушуну менен бирге оюнду ойноо учурунда анын эрежелеринде көчмөн тиричилик, жоокерчилик турмуш чагылдырылып, журттун көчүп конууда, чабуулга өтүүдө, коргонууда «так» болуп бөлүнбөй, «жупташып» жамаатташып, биргелешип аракеттенүүнүн өзгөчөлүктөрү айкын көрсөтүлгөн. Айрыкча атаандаштардын «чабуулга» өтөр алдында бири-бирине берген суроо-жоопторунда жана ойноо ыкмаларында илгерки жоокерчилик замандагы каршылаштардын чалгын чалуу, бөгөт коюу, алаксытуу жана башка тактикалык сырлары чагылдырылган. Элибиздин улуулугун мындан бил, жөнөкөй акыл оюнуна ийкемдүүлүктү, тактыкты, жоокерчиликти жана сабырдуулукту ширелтип жаштарга таалим-тарбия теориясынан сабак ачып берген.

Тогуз коргоол оюну бүткүл дүйнөгө белгилүү интеллектуалдык акыл оюндарынын бири. Кыргызстандан тышкары Казакстанда жана Түркияда «тогуз кумалак» деген ат менен белгилүү. Андан сырткары бул оюн Орто Азия өлкөлөрүнөн башка түндүк-чыгыш Ооганстанда, Орусияда (Алтай, Хакасия, Якутия, Татарстан жана Тува), батыш Монголияда жана түндүк-батыш Кытайда (Үрүмчү, Жунгария) ойнолот⁴.

Кыргыз Республикасында тогуз коргоол оюну боюнча спартакиадасы 4 жылда 1 жолу өткөрүлүп турат. Ал эми тогуз коргоол федерациясы 1993-жылы түзүлгөн. Бүткүл Дүйнө боюнча интеллектуалдык оюндардын эл аралык олимпиадасынын манкала секциясында ойнутулуп келе жаткан Тогуз кумалак оюнуна Тогуз коргоол оюнун кошууну 2010-жылы Европадагы Тогуз коргоол клубу сунуштап киргизген.

Тогуз коргоол оюну – тез эсептөө, алдын ала көрө билүү жана логикалык ой жүгүртүүнү өстүрүүдө пайдасы чоң. Жаштарга, деги эле жалпыга бул оюндун эрежелери тууралуу жазып жүргөн агайыбыз Шербол Жапаралиевдин айтымында өзгөчө башталгыч класстардагы балдарга пайдалуу, анткени алардын кошуу жана кемитүү, бөлүү жана көбөйтүү сыяктуу математикалык эсептерди тез өздөштүрүүсүнө жардамчы боло алат. Кичинекей кезинде тогуз коргоол ойногон балдар табигый-так илимдерден мыкты болушат. Демек, мында баланын тарбиялоодо педагогикалык жактан таасири зор. Негизи Кыргыз Республикасынын Билим берүү министирлигинин буйругу менен «Мектептин бардык класстагы окуучуларына тогуз коргоол оюну ойнутулсун» деген буйругу киргизилген. Бирок азырынча ал аракет толук колго алына элек. Ааламдашуу алкагында көчмөн цивилизациясы өз баалуулугун сактап калышы албетте жаш муундардын кызыгуусуна, алардын жасаган аракетинде көз каранды. Азыркы күндө тогуз коргоол оюну ушул көрүнүшүндө элибиздин көөнөрбөс эстелиги болуп кала берет.

Пайдаланган адабияттар:

1. М. Абдуллаев, К. Кийизбаев, Ч. Акматов. Улуттук оюндар. – Б.: 2011
2. Манас энциклопедиясы. - Б.:1995-ж.
3. Сагынбай Орозбак уулу «Манас» эпосу. 2-китеп, 1978-ж
4. Х.Ф. Анаркулов. Кыргыз эл оюндары. - Ф.:1981-ж.

ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА В УЧЕБНИКАХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-СПОРТСМЕНОВ ПО НАПРАВЛЕНИЮ “ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ”

Манликова М. Х.*

*д. п. н. проф., Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта им. Б. Т. Турусбекова, Бишкек, Кыргызстан manlikova@bk.ru

Аннотация

В статье представлен опыт разработки этнокультуроведческого учебного пособия по развитию устной и письменной русской речи студентов-спортсменов по направлению “Физическая культура и спорт”.

Национальные виды спорта - это не только часть физической культуры и спорта, но и национальной культуры, и ее, бесспорно, нужно изучать и, бережно сохранив, передать потомкам. Вряд ли можно найти в мире такую страну, в которой не было бы своего излюбленного национального вида спорта. Национальные виды спорта и народные игры – это неотъемлемая часть национальной культуры, и здесь все достойно внимания и изучения. Это и национальная форма одежды участников соревнований, и старинные песни, и музыка с участием певцов-сказителей, акынов, ритуальные танцы перед началом состязаний, призы и награды, и участие в состязаниях национальных видов транспорта, и место проведения и многое другое.

Материалы учебного пособия по русскому языку “Спорт – посол мира” (Манликова М.Х., 2018) для студентов-спортсменов по направлению “Физическая культура и спорт” включают тексты по национальным видам спорта и народным играм, последовательно вводимые с учетом задач расширения и углубления этнокультуроведческих и страноведческих знаний, умений и навыков.

Из содержания текстов студенты узнают об истоках зарождения, развития и сохранения различных народных игр и национальных видов спорта: национальная борьба, кулачный бой, бег с оружием, гонки на колесницах, конные состязания, скачки, бег с препятствиями, метание чаута, метание камней, толкание камней, перетягивание каната, отбивание мяча ладонью и ногами, бег по горам, катание на досках, фехтование на палках, игра в тяжелый скатанный из шерсти мяч, стрельба из лука, хождение по канату, конные игры, джигитовка, джамбы атмай, игра в чиж, городки, лапта, жмурки, горелки, хоровод, гонки на ботах, гонки на оленьих упряжках, гонки на собачьих упряжках, якутская борьба «хапсагай», борьба «тутуш», куреш, ат чабыш, джорго салыш, оодарыш, джамбы атмай, көк бөрү, улак тартыш, сурханбан, тройной прыжок (прыжки через нарты), метание топора, гиревой спорт, бег с легким посохом-палкой, стрельба в тебетей, стрельба из луков, борьба на клинках, бестас и др., на территории Крайнего Севера, Северного Кавказа, Чукотского полуострова, Камчатского полуострова, России, Казахстана, Кыргызстана, Якутии, Тувы, Бурятии и др.

Учебная работа на занятиях по русскому языку по учебному пособию «Спорт - посол мира» по развитию русской речи студентов-спортсменов содействует формированию у обучаемых коммуникативной и этнокультуроведческой компетенции на основе педагогического сопряжения языков и культур на материале народных игр и национальных видов спорта.

Ключевые слова: методика преподавания русского языка, национальные виды спорта, учебное этнокультуроведческое пособие, лингвометодическая система, формирование коммуникативной и этнокультуроведческой компетенции.

Linguomethodical Aspects of National Kinds of Sports in Russian language Textbooks for Student-Athletes in the Field of “Physical Culture and Sports”

Abstract

The article presents the experience of developing an ethnocultural study guide for the development of oral and written Russian speech of student-athletes in the direction of “Physical Culture and Sports”.

National sports are not only part of physical culture and sports, but also of national culture, and it, undoubtedly, needs to be studied and, carefully preserved, passed on to descendants. It is hardly possible to find a country in the world that does not have its own favorite national sport. National sports and folk games are an integral part of the national culture, and everything here is worthy of attention and study. This includes the national uniform of the competition participants, ancient songs, music with the participation of singer-storytellers, akyns, ritual dances before the start of the competition, prizes and awards, and participation in competitions of national modes of transport, the venue and much more. Materials of the textbook in the Russian language “Sport - Ambassador of Peace” (Manlikova M.Kh., 2018) for student-athletes in the direction. “Physical culture and sports include texts on national sports and folk games, consistently introduced taking into account the tasks of expanding and deepening ethnocultural and regional knowledge, skills and abilities.

From the content of the texts, students will learn about the origins, development and preservation of various folk games and national sports: national wrestling, fist fighting, running with weapons, chariot racing, equestrian

разработки учебных пособий, где популярно, доступно были бы представлены методические пути реализации педагогического сопряжения языков и культур в области физической культуры и спорта при изучении русского языка для формирования этнокультуроведческой компетенции студентов-спортсменов. Как показывает практика обучения русскому языку студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт» в Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта имени Б.Т.Турусбекова, назрела острая необходимость специального исследования научно-методических основ разработки национально-культурно ориентированных учебных пособий по русскому языку на основе текстов по национальным видам спорта для развития устной и письменной профессиональной речи студентов-спортсменов. Обучающие возможности такого рода учебных пособий для прогнозирования и дальнейшего преодоления межкультурных коллизий и формирования толерантности и этнотолерантности при знакомстве студентов с культурой других стран, народов и этносов на языковых занятиях, трудно не оценить.

Особую трудность представляет разработка **лингвометодической системы комплексных заданий, включающих предтекстовые задания и упражнения, текст и послетекстовые задания и упражнения**, формы представления и описания опорных ключевых слов и олимпийских терминов, названий национальных видов спорта и народных игр, в соотнесении с родной для обучаемых национально-культурной традицией.

Цель исследования. Разработать лингвометодические аспекты представления национальных видов спорта в учебниках по русскому языку для студентов-спортсменов по направлению “Физическая культура и спорт”.

Для достижения поставленной цели предстояло решить следующие **задачи**: изучить научно-методическую и учебную литературу по созданию профессионально ориентированных учебных пособий по русскому языку для студентов-спортсменов; выявить проблемы разработки учебных пособий по русскому языку для студентов-спортсменов; разработать лингвометодическую систему обучения русскому профессиональному языку студентов-спортсменов на основе национальных видов спорта.

В качестве **методов исследования** используется обзор и изучение этнопедагогических направлений и средств этнопедагогики в использовании национальных видов спорта в образовательных практиках, в частности в методике преподавания русского языка студентам-спортсменам.

Научная новизна. Впервые разработана лингвометодическая система учебного этнокультуроведческого пособия по приобщению к национально-культурной специфике олимпийского спорта и национальных видов спорта, народных игр и состязаний разных народов и этносов при обучении русскому профессиональному языку студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт».

Результаты исследования и их обсуждение.

На основе научного определения содержания и структуры этнокультуроведческих пособий, направленных на решение охарактеризованных проблем, нами разработано учебное пособие по русскому языку «Спорт – посол мира» (Манликова М.Х., 2018), направленное на формирование этнокультуроведческой компетенции и развитие устной и письменной русской речи студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура» в курсе дисциплины «Русский язык в профессиональной деятельности». Оно призвано содействовать не только духовному и речевому развитию обучаемых, но и оптимизации межкультурных контактов, как в Кыргызстане, так и в СНГ, и за их пределами.

Материалы учебного пособия «Спорт – посол мира» представляют собой тематические разделы-комплексы, включающие в себя текст, предтекстовые и послетекстовые задания этнокультуроведческого (лингвострановедческого, страноведческого,

этнолингвистического) характера.

Во всех разделах предусмотрена работа над лексикой, афористикой и фразеологией из текстов, а также над группами семантически близких слов и выражений, трудных для иноязычных/инокультурных студентов. Система предтекстовых и послетекстовых заданий включает в себя работу с одноязычными и двуязычными словарями (словарями спортивных терминов, энциклопедий по физической культуре и спорту, толковыми, топонимическими, лингвострановедческими, фразеологическими, этимологическими, словарями имен и фамилий, пословиц и поговорок, со словарями синонимов, антонимов, омонимов, словообразовательными словарями и др.). Уделено внимание и словообразовательной работе со словом: подбор однокоренных слов, нахождение общего корня в словах, определению роли приставок и суффиксов в значении слов и др.

Таким образом, содержание учебного пособия, его практическая направленность обеспечивают развитие устной и письменной профессиональной русской речи, активное овладение языковым материалом, речевыми навыками, умениями, а также формирование этнокультуроведческой компетенции обучаемых на основе педагогического сопряжения языков и культур в курсе дисциплины «Русский язык в профессиональной деятельности».

Разработка лингвометодической системы учебного пособия включает **следующие этапы**:

1. Отбор текстов из научно-педагогических, этнопедагогических, литературных, энциклопедических, лексикографических источников (монографии, словари, энциклопедии, диссертационные исследования, материалы СМИ и интернета, радио и телевидения) по следующим национальным видам спорта: *национальная борьба, кулачный бой, бег с оружием, гонки на колесницах, конные состязания, скачки, бег с препятствиями, метание чаута, метание камней, метание топора, прыжки через нарты, перетягивание каната, отбивание мяча ладонью и ногами, бег по горам, катание на досках, фехтование на палках, игра в тяжелый скатанный из шерсти мяч, стрельба из лука, гонки на собачьей упряжке; гонки на оленьих упряжках; хождение по канату, конные игры, джигитовка, джамбы атмай, игра в чиж, городки, лапта, жмурки, горелки, хоровод, гонки на ботах, якутская борьба «хапсагай», борьба «тутуш», куреш, ат чабыш, джорго салыш, оодарыш, көк бөрү, улак тартыш, сурханбан, тройной прыжок (прыжки через нарты), , гиревой спорт, бег с легким посохом-палкой, стрельба в тебетей, стрельба по бутылке, борьба на клинках, бестас* и др.

Из содержания текстов студенты узнают об истоках зарождения, развития и сохранения различных видов национальной борьбы; о таких видах состязаний, культивируемых и по настоящее время на территориях Крайнего Севера, Северного Кавказа, Грузии, Азербайджана, Чукотского полуострова, Камчатского полуострова, России, Башкортостана, Татарстана, Якутии, Тувы, Бурятии, Казахстана, Кыргызстана и др.

2. Выявление и тематическая классификация спортивной лексики, афористики и фразеологии национальных видов спорта и народных игр из представленных в учебном пособии «Спорт – посол мира» текстов для лингвометодической работы преподавателя по формированию этнокультуроведческой компетенции студентов.

3. Разработка лингвометодической системы заданий по освоению текстов по национальным видам спорта и народным играм. Лингвометодическая система комплексов-заданий включает задания, направленные на: понимание лексики с национально-культурным компонентом; знакомство с традиционными национальными видами спорта; выявление национально-культурного компонента топонимов – географических названий; знакомство с традиционными национальными видами жилищ; знакомство с национальными видами транспорта; знакомство с национальными спортивными танцами; знакомство с музыкальными национальными инструментами; восприятие

национально-культурной специфики природы и растительного мира; знакомство с животным миром; знакомство с национальной спортивной одеждой; знакомство с национально-культурной спецификой речевого этикета; знакомство с национально-культурной спецификой невербального этикета; знакомство с национальными спортивными праздниками, обрядами, ритуалами; знакомство с национально-культурным компонентом антропонимов (имен собственных); выявление национально-культурного компонента афоризмов, фразеологизмов и крылатых выражений и др.

Комплексы-задания пособия (предтекстовые и послетекстовые) также включают в себя **тексты**, последовательно вводимые с учетом задач расширения и углубления страноведческих знаний, умений и навыков по национальным видам спорта и народным играм. Работа над комплексами-заданиями пособия расширяет также предметные компетенции, сформированные на занятиях по специальным дисциплинам («История физической культуры» и «Национальные виды спорта» и др.), обеспечивая тем самым реализацию межпредметных связей на занятиях по русскому языку.

В учебное пособие включены народные игры кыргызов, отраженные в национальной литературе, прежде всего в кыргызском эпосе «Манас»: «Эр сайыш», «Ат чабыш», «Жамбы атмай», «Куреш», «Ордо» и др., без которых не проходило ни одно торжество. В эпизоде «Поминки по Көкөтөю» в эпосе «Манас» описываются конные игры кочевников-кыргызов: *чоң ат чабыш*, или *аламан байге*, *жамбы атмай* (стрельба по жамбы), состязания: *сайыш* или *эр сайыш* (бой на пиках), *эр эңиш* (борьба всадников на конях), *күрөш* (пешая борьба), *улак тартыш* или *көк бөрү* (козлодранье) [Симаков Г.Н., 1984:28], а также в современной художественной литературе – в произведениях кыргызских писателей, в частности повести Чингиза Айтматова «Прощай, Гульсары!» (Айтматов Ч., 1966).

Приведем образец комплекса-задания из этнокультуроведческого учебного пособия по развитию русской речи студентов-спортсменов “Спорт – посол мира” (Манликова М.Х., 2018:246-255).

Комплекс-задание 1.

Предтекстовые задания:

Задание 1. 1. Объясните с помощью Словаря русского языка слова: *көк бөрү*, *джигит*, *той*, *юрта*, *бий*, *байге*, *улак тартыш*, *торпок тартыш*. 2. Переведите слова на русский язык с помощью Кыргызско-русского словаря К.К.Юдахина. 3. Укажите слова, являющиеся спортивными терминами. Определите вид национального спорта.

Задание 2. 1. Прочитайте текст-комментарий. 2. Обратите внимание на версии происхождения национальной спортивной игры *көк бөрү*.

Кыргызская народная игра «көк бөрү»

Борьба всадников за тушу козла - улак-тыртыш, или көк-бөрү - распространенная конная игра различных народов Азии, включающих в себя кыргызский, узбекский, казахский, таджикский народы. «Көк бөрү» переводится на русский как «синий волк». Происхождение этой своеобразной игры уходит своими корнями в далекое прошлое. Очевидно, что она возникла в ту пору, когда летом, в бескрайних степях Кыргызстана, пасся скот, он находился под открытым небом и риск нападения волков был очень высок и нес серьезные потери. Когда мужчины выезжали на охоту за добычей, чтобы прокормить свой род, скот оставался под присмотром старейшин и женщин. И в это время волки нередко нападали на скот и приносили народу много бедствий. По причине отсутствия огнестрельного оружия пастухи не могли должным образом оградить своих животных от опасности. Отважные джигиты на резвых и выносливых конях

устраивали преследование волчьей стаи, и оно продолжалось до тех пор, пока животное не загонялось до полусмерти. Догнав стаю, подхватывали удирающего волка с земли и бросали его друг другу.

Есть еще одна интересная версия. По этой версии во время празднования тоя (большого праздника) перед джигитами выпускали живого волка и предлагали отвезти его к юрте бия (главы рода). И только самому смелому из них удавалось взять волка голыми руками и, прижав его ногой к коню, привезти к месту назначения. Джигиты начинали отбирать друг у друга живого волка голыми руками. И тот, кто смог довести волка или его тушу к юрте бия, получал благословение и байге (приз).

Основная цель игры – военно-прикладная подготовка. Косвенная цель – развлечение. Во время игры в Көк-бөрү воспитывалось бесстрашие не только джигитов, но и их лошадей. Игра прививала мужчине смелость, доблесть, отвагу и другие качества воина. К примеру, кони, которые не могли перепрыгнуть через упавшего всадника или коня во время игры, считались негодными для войны и тем самым отбраковывались. Позже, когда образ жизни стал более оседлым, көк-бөрү заменили улак-тартышем, который перерос в национальный вид конной игры -- в борьбу всадников за тушу козла. На юге Кыргызстана распространены не *улак тартыш*, а *торпок тартыш* (там берут не козла, а теленка весом 70 кг).

Послетекстовые задания:

Задание 1. 1. Прочитайте вопросы. 2. Ответьте на вопросы. 3. Запишите вопросы и ответы в форме диалога. 4. Разыграйте диалог.

1.В культуре каких народов Азии распространена игра *улак-тыртыш, или көк-бөрү*? 2. Что означает название игры? Переведите на русский язык термины *улак-тыртыш и көк-бөрү*. 3. Когда в каких условиях возникла игра көк-бөрү? 4. Каким образом джигиты спасали свой скот от хищников? 5. Какова вторая версия происхождения народной игры? 6. Как награждали победителей игры на празднествах? 7. Какова основная цель игры *көк-бөрү*? 8. Какие физические качества развивались у джигитов и их коней при игре? 9. Какие нравственные качества формировались у играющих в *көк-бөрү*? 10. Когда в игре заменили *көк-бөрү* *улк тартышем*?

Задание 2. 1. Разделите текст на 2 части. 2. Перескажите текст по частям в соответствии с версиями происхождения игры *көк-бөрү*.

Комплекс-задание 2.

Предтекстовые задания:

Задание 1. 1. Расскажите, что вы знаете о творчестве кыргызского писателя Чынгыза Айтматова 2. Вспомните повесть Ч. Айтматова «Прощай, Гульсары!». Назовите главных героев повести. Кого в повести называли Гульсары?

Задание 2. 1. Найдите в «Кыргызско-русском словаре» К.К. Юдахина значение слов: *улак тартыш, аламан, аламан байга, джигит, батыр, иноходец, орда*. 2. Переведите термины на русский язык.

Задание 3. 1. Объясните слова *наперерез, наутек, вираж, седло* с помощью толкового Словаря русского языка. 2. Как вы понимаете смысл выражений: *звенели голоса, вышла наперерез, бросилась наутек, трудный вираж, орды всадников, вылететь из седла*? 3. Переведите словосочетания на кыргызский язык.

Задание 4. 1. Образуйте от данных существительных названия жителей поселений: *село, город, хутор, деревня, слобода, аил*. **Образец:** *село – сельчане...* 2. Поставьте ударения в словах. 3. Составьте с новыми словами предложения.

Задание 5. 1. Прочитайте текст «Улак тартыш» - отрывок из повести кыргызского

писателя Чингиза Ч.Айтматова «Прощай, Гульсары!»

Улак тартыш

Эта очень старинная игра киргизского народа называется еще *көк бөрү* (серый волк). *Көк бөрү*

- одна из самых любимых народных игр, требующая от участников отличного управления конем и большой физической силы.

Вот как Чингиз Айтматов описывает соревнования по улак тартыш в повести «Прощай, Гульсары!»:

«...И лишь когда пробежали по степи длинные пестрые тени, старики разрешили, наконец, аламан-байгу. Козел был брошен в круг. «Аламан...».

Со всех сторон кинулись к нему всадники, столпились, пытаясь подхватить тушу с земли. Но в давке сделать это было не так просто. Кони ошалело крутились, кусались, ощерив зубы.

... И вдруг раздался пронзительный голос: «Держи-и, казахи взяли!» Из конного круговорота вырвался молодой казах в разорванной гимнастерке на карем озверевшем жеребце. Он кинулся прочь, подтягивая под ногу, под стремя козла.

- Держи-и! Это карий! – закричали все, бросаясь в погоню. Скорей, Танабай! Только ты можешь догнать!

С болтающимся под стремям козленком казах на карем жеребце уходил прямо туда, где алело закатное солнце. Казалось, еще немного – и он влетит в это пламенеющее солнце и растает там красным дымом.

...Туша козла была теперь между ними, они держали на весу между скачущими конями. Приближалась развязка. Молча сцепив зубы, напрягая все силы, перетягивая тушу, каждый старался зажать ее под ногу с тем, чтобы потом оторваться и уйти в сторону... Танабай неожиданно высвободил правую ногу из стремени и уперся ею в бок карего жеребца. Подтягивая козла к себе, он одновременно отталкивал ногой коня соперника, и пальцы казаха медленно разжались.

- Держись! – успел предупредить его побежденный. От резкого толчка Танабай едва не вылетел из седла. Но все же удержался. Ликующий вопль вырывался из его груди. И, круто разворачивая иноходца, он бросился вперед, зажимая под стремям добытый в честном поединке трофей. А навстречу уже летела орда орущих всадников:

- Гульсары! Гульсары взял!

Казахи большой группой бросились на перехват.

- Ой-бай, лови, держи Танабая!

Теперь главное было избежать перехвата, и чтобы свои айльчане поскорей окружили его заслоном...

Почти припадая к земле, иноходец вышел из трудного виража и пошел напрямую. Тут подскочили айльчане Танабая, пристроились по сторонам, закрыли его с тыла, и все вместе, плотной кучей, бросились наутек. Однако погоня снова вышла наперерез. Опять пришлось разворачиваться и опять уходить. Как стая быстрокрылых птиц, падающих на лету с крыла на крыло, носились по широкой степи, убегающие и догоняющие их, орды всадников. В воздухе клубилась пыль, звенели голоса, кто-то падал вместе с конем, кто-то летел через голову, кто-то прихрамывал, догоняя свою лошадь, но все до единого были схвачены восторгом и страстью состязания...

Уже приближались к реке... За рекой – игре конец, там аил...

Он уже устал, очень устал – слишком трудный день выдался. Иноходец выбился из сил. Двое джигитов, скакавших по бокам, тянули его под уздцы, не давая упасть. Остальные прикрывали Танабая с тыла перед седлом. А он лежал грудью на туше козла, переброшенной перед седлом. Голова Танабая моталась, он едва держался в седле. Не

будь сейчас всадников, ни он сам, ни его иноходец уже не в состоянии были бы двигаться. Так, наверное, убежали прежде с добычей, так, наверное, спасали от плена раненого батыра...».

Послетекстовые задания:

Задание 1. 1. Прочитайте вопросы. 2. Ответьте на вопросы. 3. Запишите вопросы и ответы в форме диалога. 4. Разыграйте диалог.

1. В каком произведении Чингиза Айтматова описывается соревнование по улак тартыш? 2. В какое историческое время происходят события в повести «Прощай, Гульсары!»? Какие команды участвовали в соревновании по улак тартыш? 3. Кто участвовал в игре с кыргызской стороны? 4. Когда начались соревнования? 5. Кто был главным соперником Танабая? 6. Какие качества проявил Танабай в этой игре? 7. Как поддерживали Танабая его товарищи по команде и земляки? 8. Какие чувства переживал Танабай после победы? 9. Насколько точно удалось писателю передать те чувства, эмоции героев-участников состязания *улак тартыш*? 10. Что нового вы узнали об игре *улак тартыш*? 11. Приходилось ли вам бывать на таких соревнованиях?

Задание 2. 1. Прочитайте отрывок из текста. 2. Сравните правила проведения состязания с описанием соревнования по улак тартыш в повести Ч.Айтматова. 3. Расскажите, все ли правила соблюдены участниками игры. 4. Укажите применение запрещенных приемов в игре.

«Туша козла была теперь между ними, они держали на весу между скачущими конями. Приближалась развязка. Молча сцепив зубы, напрягая все силы, перетягивая тушу, каждый старался зажать ее под ногу с тем, чтобы потом оторваться и уйти в сторону... Танабай неожиданно высвободил правую ногу из стремени и уперся ею в бок карего жеребца. Подтягивая козла к себе, он одновременно отталкивал ногой коня соперника, и пальцы казаха медленно разжались.

- Держись! – успел предупредить его побежденный. От резкого толчка Танабай едва не вылетел из седла. Но все же удержался. Ликующий вопль вырывался из его груди. И, круто разворачивая иноходца, он бросился вперед, зажимая под стремям добытый в честном поединке трофей».

Задание 3. 1. Прочитайте предложения. 2. Замените в данных предложениях деепричастные обороты сложноподчиненными предложениями с придаточными цели. **Образец:** *Двое джигитов, скакавших по бокам, тянули его под уздцы, не давая иноходцу упасть.* - *Двое джигитов, скакавших по бокам, тянули его под уздцы, чтобы не дать иноходцу упасть.* 2. Составьте к ним вопросы, уточняющие цель. **Образец:** *Двое джигитов, скакавших по бокам, тянули его под уздцы, не давая иноходцу упасть.* – *Для чего двое джигитов, скакавших по бокам, тянули его под уздцы? - Чтобы не дать иноходцу упасть.*

1. Со всех сторон кинулись к нему всадники, столпились, пытаясь подхватить тушу с земли. 2. Молча, сцепив зубы, каждый старался, напрягая все свои силы, перетянуть тушу, стараясь зажать ее под ногу. 3. Танабай, круто развернув иноходца, бросился вперед, унося под стремям добытый в честном поединке трофей. 4. Двое джигитов, скакавших по бокам, тянули его под уздцы, не давая иноходцу упасть.

Задание 4. 1. Прочитайте пословицы, поговорки, сравнения об иноходце на русском и кыргызском языках. 2. Выучите их. 3. Составьте рассказ об иноходцах и об отношении кыргызов к ним, используя материалы интернета, повести Ч.Айтматова «Прощай, Гульсары» и других источников. Расскажите о соревнованиях по бегу иноходцев - *жорго-салыш*.

1. «Джорго мингендей» - *испытываю удовольствие, будто на иноходца сел.* 2. «Джорго суйлөйт» - *говорит гладко и сладко, будто иноходец скачет.* 3. «Не будь

попутчиком тому, кто едет на иноходце». 4. «Если у тебя есть день жизни - полдня поезди на иноходце». 5. «Кишинин джоргосу» - человек-иноходец.

Задание 5. 1. Познакомьтесь с описанием бега *иноходца* в повести Чингиза Айтматова «Прощай, Гульсары!». 2. Опишите отношение главного героя повести Танабая к своему иноходцу.

«...И вот наступил момент, когда скаковые лошади стали уже уставать и постепенно сдавать в беге, а иноходец только входил в разгар своих сил. «Чу, Гульсары, чу!» - услышал он голос хозяина, и солнце еще быстрее покатилося навстречу. И замелькали одно за другим настигнутые и оставленные позади искаженные яростью лица всадников, взмытые в воздух плетки, оскаленные, хрипящие морды коней. Исчезла вдруг власть удил и поводьев, не стало для Гульсары ни седла, ни всадников – в нем бушевал огненный дух бега...».

Самостоятельная работа студентов:

Задание 1. 1. Найдите в интернете художественные фильмы «Иноходец», «Бег иноходца», поставленные по повести Ч.Айтматова «Прощай, Гульсары» («Кыргызфильм»). 2. Сравните описание Ч.Айтматовым в повести «Прощай, Гульсары» состязания улак тартыш и сценой из фильма.

Задание 2. 1. Подготовьте компьютерную презентацию – спортивный репортаж с места соревнования по *джорго салыш*. 2. Включите информацию о правилах проведения соревнований. 3. Используйте в репортаже пословицы и поговорки, сравнения об иноходце.

Заключение. Лингвометодическая учебная работа на занятиях по русскому языку по материалам этнокультуроведческого пособия «Спорт - посол мира» по развитию русской речи студентов-спортсменов на материале национальных видов спорта и народных игр содействует, как показывает практика, формированию у обучаемых коммуникативной и этнокультуроведческой компетенций на основе педагогического сопряжения языков и культур.

В целом следует отметить, что лингвометодическая система работы по освоению национальных видов спорта в профессионально ориентированных текстах с целью развития русской профессиональной устной и письменной речи и формирования коммуникативной и этнокультуроведческой компетенций студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт» на занятиях по дисциплине «Русский язык в профессиональной деятельности» оказалась эффективной. В результате обучения у студентов-спортсменов отмечается: а) повышение уровня речевой культуры общекультурного уровня в целом; б) формирование опыта сознательной организации мыслительной и речевой деятельности студентов в процессе работы над профессионально ориентированными текстами; в) расширение словарно-фразеологического терминологического запаса (терминов национальных видов спорта), правильная постановка ударения в терминах; г) формирование навыков использования формул речевого этикета в различных ситуациях; д) улучшение качества выполнения самостоятельных работ (использование материалов интернета в подготовке компьютерных презентаций: сообщений, репортажей, комментариев с места спортивных соревнований, интервью со спортсменами, бесед и др.). Наиболее эффективными оказались активные методы обучения: использование деловых и ролевых ситуативных игр, диалогов. Также можно отметить повышение интереса к совершенствованию культуры речи и к изучению русского языка будущих специалистов в области физической культуры и спорта.

Задача преподавателя русского языка – реализовать обучающий и воспитательный потенциал национальных видов спорта в курсе дисциплины «Русский

язык в профессиональной деятельности» для формирования у студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт» коммуникативных качеств и развития устной и письменной профессиональной русской речи, а также повышения интереса к изучению русского языка.

Литература:

Айтматов Ч. «Прощай, Гульсары!». – Фрунзе, 1966.

«Игры народов СССР»/Сост. Былеева Л.В., Григорьев В.М. – М.: Физкультура и спорт, 1985. - 269с.

Манликова М.Х. «Спорт – посол мир». Этнокультуроведческое учебное пособие по русскому языку. – Б.: Айат, 2018. – 320с.

Симаков Г.Н. «Общественные функции киргизских народных развлечений в к. XIX –нач. XX вв». – М.: Наука, 1984. - С.28.

СВЕДЕДЕНИЯ ОБ ИГРАХ И РАЗВЛЕЧЕНИЯХ В ЭПОСЕ «МАНАС»

Бек Рахман Али* Улку Сена Бай** Илебаев А. К.***

*Ферганский государственный университет, Фергана, Узбекистан

**Университети Ахи Эвран, Кыршехир, Турция ulkusenabay@gmail.com

***к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

«Алда билер бу сөздү

Чыны канча, жалганы».

«Ведаёт один лишь Аллах

Сколько правды, сколько лжи в этих словах».

Эпос «Манас»[1. с. 32].

Аннотация

В данной статье рассмотрены игры, развлечения, забавы кыргызского народа приведённые в героическом эпосе «Манас». Статья подготовлена на записях сказителя эпоса Саякбая Каралаева, с переводом на русский язык, который состоит из 4 книг, вышедших в разное время, в Московском издательстве «Наука». Не разграничивая игры, развлечения, состязания приведены их названия, описаны формы и правила проведения. Выделены бытовые игры и развлечения. Развлечения и игры с альчи́ками. Конные богатырские состязания: оодарыш, эр сайыш, найза сайыш. Разнообразные конные скачки на разные дистанции, по разным возрастным категориям. Конная игра «Кыз куумай». В статье даются описания различных призов на конных скачках, перечисляются их виды и количество. Приведены разнообразные виды охоты, как группового характера, так и одиночного вида. С ловчими птицами, с тайганами, с луком и ружьём, копьём, с силками и капканами. В статье указано, что охота в данном случае выступает как развлечение, и «весёлое времяпровождение» богатыря Манаса и его сподвижников. Указаны молодёжные развлечения брачного характера. Детские игры и развлечения.

Ключевые слова: эпос, игра, развлечения, жомок, детские забавы, молодёжные брачные игры, альчики, эр сайыш, конные скачки, призы.

Information About Games and Entertainment in the Manas Epic

Abstract

This article deals with games, entertainment and amusements of Kyrgyz people in the heroic epic "Manas". The article is based on the records of Sayakbai Karalaev, the narrator of the epic, with a translation into Russian, which consists of 4 books published at different times in the Moscow publishing house "Nauka". Without differentiating games, entertainments, competitions their names are given, forms and rules of carrying out are described. Household games and entertainments are singled out. Entertainment and games with alchiks. Equestrian bogatyr competitions: oodarysh, er sayysh, nayza sayysh. Various horse races for different distances, for different age categories. Equestrian game "Kyz Kuumai". The article gives descriptions of various prizes at horse races, lists their types and number. Various types of hunting are given, both of a group character and of a single kind. With birds of prey, with taigans, with bow and gun, spear, with snares and traps. The article states that hunting in this case acts as an entertainment and "fun pastime" of the bogatyr Manas and his companions. Youthful amusements of marital nature are indicated. Children's games and entertainment.

Key words: epic, game, entertainment, zhomok, children's amusements, youth marriage games, alchiki, er sayysh, horse races, prizes.

Кыргызский героический эпос «Манас», который воплотил в себя быт и мировоззрение народа, по различным данным имеет более 200 тыс. строк и является одним из самых объёмных эпосов в мире.

Обращение к данному эпосу является актуальным для широкого круга исследователей. «Эпос «Манас», который вобрал в себя лучшие образцы народных легенд, сказов, пословиц и поговорок» (Петросян, 1988, с.3), является хорошим источником для корреляции исторических источников.

Уделяя большое внимание данному труду, всё же следует подчеркнуть, что эпос отражает лишь малую часть всей истории народа. В процессе своего генезиса, многочисленные данные эпоса могли утратиться, принять искажённый вид, не полностью отражать время, в котором жил сказитель. Многие события могли трансформироваться в силу мировоззрения и мироощущения рассказчика. Но, не смотря на это, эпос «Манас»

остаётся «выдающимся памятником культурного наследия кыргызского народа» (Петросян, 1988, с.5) и благодатным историческим источником.

Среди сюжетобразующих событий эпоса, выделяется категория игр, забав и развлечений, из них большое место занимают всевозможные скачки, перечисление скакунов, выделенные призы. Среди конных игр и развлечений упоминаются: кыз куумай – догони девушку, оодарыш – борьба на лошадях, тыйн энмей – доставание монеты с земли, укурук салмай – заарканивание коня, эр сайыш – битва на копьях, аялдар сайышы – женское состязание на копьях. Отражены игры с применением альчи́ков – бабки. Интеллектуальные игры: тогуз коргол, чатыраш, киште. Встречаются описание богатырской борьбы – курош.

Не оспаривая того факта, что одной из функций охоты являлась производственная деятельность, надо признать, что в эпосе всевозможные виды охоты приводятся как развлечения главного героя со своими сподвижниками.

С первых же строк повествования, где Жакып, отец главного героя эпоса, видит сон, мы встречаемся с одной из разновидностей соколиной охоты.

«Бозала туйгун боосу жез,
Бору кара, мойну кез.
Он колуна алыпсын,
Обону коздой салыпсын.
Сол колуна алыпсын
Сонону коздой салыпсын».

«Пёстрый ястреб, путлице из меди,
С чёрной грудью, с шеей в аршин.
На правую руку ты его посадил,
В небо его пустил.
На левую руку ты его посадил,
На селезня его пустил» (Манас. 1984, с. 24).

Упоминается в эпосе мюлюшкор – сокольниковый, специалист по выноске и тренировке ловчих птиц и охоты с ним. В 1-й книге, на стр. 169, в песне 7380 также упоминается охота с ловчими птицами:

«Уч-Аралда куш салып.
Уч-Аралдын аралы,
Уйрун жазбай жонкугон
Бугу менен маралды».

«В Уч-Арале ловчую птицу пускал.
В междуречье на Уч-Арале,
Не пуганными бродят в косяках
Множество оленей и маралов» (Манас 1984, с. 24, 185).

Там же на странице 185 в песне 8090 описана охота с помощью беркутов и тайганов.

«Азыктан арбын салышып,
Алгыр куштан алышып.
Отуздан-кырктан бастырып,
Очогор мылгык асынып,
Буркут алып шаншытып,
Тайгандарын каншытып».

«Много припасов уложив,
Взяв хватких ловчих птиц.
По 30-40 тронулись в путь,
Ружьями очогор через плечо,
С беркутами клекочущими,
С борзыми скулящими» (Манас. 1984, с. 185).

В этой песне можно проследить, что на охоту выходили с беркутами, с борзыми собаками. В общей сложности в эпосе упоминаются более 10 видов охоты.

Во 2-й книге, на с. 203, в песне 9150 упоминается, скорее всего чёрный сокол, кара куш так правильный перевод. Хотя в переводе на русский язык описан чибис. В источниках нет описаний приручения и использования чибиса в охоте.

«Ызгыч кара кашка куш
Канаттары курулдоп
Кату учуп куркуроп,
Бардашы кыйын канаты

«С чёрно-белой отметиной чибис,
Издающий крыльями шум,
Быстро, с шумом летит.
Сильные крылья у него,

Адамды корсо тайушуу
Баштатан бери адагы». Если увидит человека, нападает,
Таково обыкновение у него» (Манас. 1984, с. 203).

Помимо охотничьих ловчих птиц, в эпосе встречается сказочная птица Будаик, в кыргызском фольклоре она считается праматерью всех птиц, а также не менее мифическая птица Тугалык, которая «до самого края весть донесёт». В кыргызском поверье, потеря чего-либо дорогого, ценного сравнивают с улетевшей птицей.

В эпосе «Манас» приведены множество видов охоты с применением разных видов ружья, начиная с ружья – аккельте, которым владел главный герой повествования Манас.

«Асынган аккельте
Алыска – жуук айныбас
Браака – жакын ылгабас». «Аккельте на плече,
Что без промаху бьёт,
И близко, и далеко» (Манас 1984, с.178).

В 1-й книге, в песне 8090 встречается ружьё – очогор.

«Очогор мылтык асынып
Ондон-бештен бастырып». «На плечах ружья очогор,
Выезжали по пять-десять» (Манас. 1984, с.119).

Во 2-й книге упоминаются ружья – алмабаш, койчагыр, баран.

«Алмабаш мылтык жонунда» «Ружьё алмабаш за плечом» (Манас. 1988, с.30).

«Койчагыр уну чанырып,
Баран мылтык бадырап». «Ухают ружья – койчагыр,
Ружья – баран трещат» (Манас. 1988, с.114).

В эпосе приводятся развлечения Манаса охотой совместно со своими джигитами.

«Алтыммыш жигит кошчу алып
Манас ууга барыптыр.
Карлуу бийик тоо менен,
Ташы бийик аскада
Тамашаны баштаптыр». «Взяв шестьдесят стреленных
Выехал Манас на охоту.
По снежным, высоким горам,
На каменной, отвесной скале
Начали забаву свою» (Манас. 1988, с.116).

Здесь следует указать, что в литературе встречаются слова синонимы: учулулук и мергенчилик, где даются понятия этих слов. Учулулук – как облавная, групповая охота, а мергенчилик – как охота одиночек. Манас со своими сподвижниками устроили облавную, групповую охоту – уу.

«Аккельте атып туздошуп,
Адырдан архар издешип,
Мылтыктан тутун буратып,
Бугудан атып сулатып.
«Олжо» - дешти мунусун,
- Архардын коргун журушун.
Тамашага батышып». «Прицелившись, стреляли из аккельте,
Выслеживая архаров среди скал,
Из ружей пуская дым,
Оленей валили они.
«Добыча» - сказали они.
- Какая поступь у архара.
Так развлекались они» (Манас. 1988, с.131).

В этих песнях явно прослеживается развлекательный характер охоты. В песне 8870 описывается охота, как развлечение высокопоставленных предводителей. Выезд на охоту осуществляется со знамёнами, с грохотом барабанов, с «шумом» до небес, и слово «охота» встречается в значении групповой, облавной охоты – уу.

«Которгону туу болсун,
«Пусть будут подняты знамёна,

Кок жанырган чуу болсун.
Кой кашкалар аттанып,
Коп бир жакшы уу болсун,
Коруго сонун бу болсун». Пусть будет шум до небес,
Пусть все предводители верхом.
Пусть будет хорошая охота,
Пусть будет зрелищным она». «Сырлуу баран асышып,
Албарсын аса байланып». «Повесив на себя магический баран,
Опоясавшись булатным мечом» (Манас. 1990, с.26).

В 4-й книге в песне 6600, также можно проследить, что охота является весёлым времяпровождением, занятием от скуки.

«Кысылсан, кайып атарсын,
Кысталбасан – жатарсын.
Ачыксан архар атарсын,
Ашыкпастан жатарсын». «Скука одолеет, в оленей стреляй,
Если нет – почивай.
Невтерпёж тебе, в архаров стреляй,
Если нет, отдыхай» (Манас. 1990, с.167).

Как уже доказано исследователями, эпос «Манас» имеет наслоение различных исторических эпох. До появления ружья для охоты использовались копыя, лук, силки, рогатины.

«Жан-жагына караса,
Жаадан калган огу бар.
«Кутуруп кулан атыптыр,
Кубанычка минтип батыптыр,
Булугуп булан атыптыр»». «Осмотрелся по сторонам,
Стрелы от лука остались там.
«Раззадорившись куланов стрелял,
В радости пребывал,
От скуки буланов стрелял»» (Манас. 1989, с. 96).

В следующей песне приводится подготовка копыя для охоты.

«Камыш кыйып каптаган,
Тарамышка чаптаган.
Темирин сегиз кырдаган,
Он эки турдоп сырдаган.
Бору тил мизин чыгарып,
Учун ууга сугарып.
Шамалга тийсе ырдаган,
Тийген жери ырбаган». «Камышом срезанным обтянул,
На сухожилие натянул.
Восьмигранный наконечник,
Окрасил в двенадцать цветов.
Остриё – как волчий язык,
Пропитал ядом.
Если пустишь, на ветру поёт,
Где попадёт, воспаление даёт» (Манас. 1988, с.171).

В 3-й книге встречается выражение, «сыр найза алса босу жок», перевод в книге «копыё без петли», смысловой перевод скорее будет таким: «если возьмёт магическое копыё без петли». Исходя из этих данных, можно предположить, что некоторые виды копыя имели петли.

«Сыр найза алса босу жок». «Магическое копыё без петли возьмёт» (Манас. 1989, с.127).

Охота с применением копыя упоминается в песнях 6480, 12810 с.323, в 4-й книге. Изготовление копыя в песне 13880, с. 352, также в 4 книге.

В эпосе, с первой книги и до последней, описаны всевозможные скачки, подготовка к ней, сам ход скачек, выделенные призы, кто участвует, по какому случаю проводятся скачки, судейство на скачках. В кыргызском обществе бытовало до 20 разновидностей конных игр и развлечений. Нет надобности здесь приводить все описания скачек, для интересующихся можно отослать к эпосу «Манас», которая вышла в 4-х книгах, в различные годы.

В 1-й книге скачки описаны в песнях: 1020, 1030, 1040, 1050, 1900. Во второй книге, песни: 1360, 1390, 1410, 1860, 2030, 10210, 10410, 10420, 10430, 10830, 10910, 15000. В

третьей книге песни: 560, 720, 730, 1000 по 1030, 1380, 1870, 1940 по 2040, 2080, 2090, 2170 по 2300, 2810, 3180, 4030, 5470, 5870, 6000, 9670, 9910, 10060, 10210.

Широко описаны в эпосе различные виды конных состязаний, как эр сайыш – рыцарский турнир на пиках, аялдар сайышы – женский рыцарский турнир, оодарыш – борьба на лошадях, тыйын энмей – джигитовка, с подниманием монеты с коня, укурук салмай – заарканивание животных.

Интересны сообщения в эпосе о разновидностях эр сайыш, мы можем наряду с единоборством в эр сайыш, ознакомиться с групповым видом этого состязания, который в памяти народа сохранился плохо, и в настоящее время мало кто, о нём знает.

«Каар толуп бакырды,
 Бакай канды бет алды,
 Баатыр Кыргыз качырды
 Бакайдан найза жеткени,
 Эмчеке найза кеткени,
 Кыйынсынган Кыргыз чал
 Кырданып аттан кеткени.
 Бакай чалдын жолдошу
 Баары соо-саламат,
 Баары журтту тан калып
 Баттырын кылган аламат.
 Кыргыз чалдын жолдошу
 Кылайып баары калган жок
 Абан Бакай жолдошу,
 Аттан тайып алган жок».

«Преисполненный ярости, заорал,
 Прямо на хана Бакая
 Ринулся богатырь Кыргыз.
 Копьё Бакая достало его,
 Прямо в грудь попало оно,
 Возомнившийся старина Кыргыз,
 С одного удара свалился с коня.
 А сторонники старины Бакая,
 Целы и невредимы все.
 Весь народ дивился тому,
 Какие они богатыри.
 Сторонники старины Кыргызла
 Никто не усидел на коне,
 А сторонники Бакая, дяди твоего
 Ни один не упал с коня» (Манас. 1989, с.244).

Другой, более распространённый поединок на пиках, когда встречаются только два соперника, лицом к лицу описан в песнях с 8670 по 9420, в третьей книге, приведём лишь один эпизод.

«Найза колго алышсын,
 Арага сайыш салышсын!
 Сайышка кайын зардалган,
 Сайышкан жоосун алгандан,
 Билеги жоон балбандан,
 Кичи эмес, улуктан,
 Кир болбогон тунуктан
 Баатырдан сайыш салсын деп».

«Пусть копия в руки возьмут,
 Пусть состязания на копьях начнут!
 Те, кто в состязаниях искусен,
 Те, кто врагов своих побеждал.
 Силачей с могучими руками,
 Благородных, а не из низов.
 Лучших, незапятнанных ничем, -
 Пусть на состязания выставят» (Манас. 1989, с.193).

Как известно, помимо мужских состязаний на копьях, были и состязания женщин, которые были популярны до XX века.

«Он жети де жашы бар
 Сары буурул аты бар,
 Сайкал чыкты каркыбар,
 «Беттешкенди мерт кылып
 Кетсем!» - деген дарты бар.
 Жоого кийчу жарагын,
 Баарын кийди карагын.
 Карыпчы менен кыягы
 Кыз до болсо капырай
 Каармандай сыягы!».

«Семнадцать ей было всего,
 Саврасо-чалый конь у неё.
 Сайкал вышла на поединок,
 «С кем встречусь, того сразу!»
 Такие помыслы у неё.
 Боевые доспехи свои,
 Всё надела посмотри.
 Кольчуга и нарукавники на ней,
 Хоть и девушка, но ведь что -
 Богатырский вид у неё!» (Манас. 1988, с.39).

Встречается в эпосе и джигитовка на коне, поднимание монет с земли – тыйын энмей.

«Эртеси эниш салышып,
 Эки уч балбан чыгарып».

«Назавтра устроили джигитовку,
 Выставили пару-тройку силачей» (Манас. 1988, с.50).

Описаны в эпосе и силовые виды единоборства на конях, как оодарыш – сваливание с коня. В третьей книге, этому посвящены песни с 9560 по 9620.

«Алар эниш салсын деп,
 Чабендеси женсин деп,
 Кок бору кылган улактай
 Коруноо аттан энсин деп».

«Пусть состязаются на конях,
 Пусть самый ловкий из них победит,
 Словно козлёнка на козлодрание
 Пусть стащит у всех на виду» (Манас. 1988, с.212).

Существовало и женское единоборство на конях. Как известно, Манас женился на своей первой жене, поборов её в таком поединке.

В эпосе описывается ещё одно конное развлечение укурук салмай – заарканивание. Мы можем прочесть, об изготовлении укурука.

«Жаш кайынды кыйганы,
 Кайындан кыйып катырып
 Кабыгы менен жаткырып».
 (эпос Манас. 1984, с.87).

«Молодую берёзку срубил,
 Молодую берёзку просушил
 Вместе с корой уложил».

Встречается ещё один вид развлечения, который в источниках и в популярной литературе не встречается. В третьей книге, с песни 6260 по 6280.

«Мылтыктан тутун булады
 Жайсандардын баарысы...
 Аттарынан кулады...
 Ок тийгендей шалк этип...
 Ат менен Манас турганы,
 Жайнап калган коп батыр
 Ачып козду жумганча,
 Аттаныптыр таптакыр».

«Ружья загрохотали
 Все богатыри...
 Попадали со своих коней...
 Словно мёртвые лежали плашмя...
 Манас рядом на коне,
 Тысяча богатырей
 В одно мгновенье,
 Вскочили верхом на коней».

В эпосе встречается ещё одно интересное развлечение, которое корнями уходит в доисламский период и вообще не упоминается в источниках и популярной литературе. Это забава, когда участники стреляют по подкинутому вверх головному убору. В третьей книге, песни с 6280 по 6330, эпизод из эпоса.

«Кыйладан ашык дангыл чал
 Кары бою тебетей
 Кайыгып кокко ыргытты.
 Асмандай тушуп тебетей
 Кайра тартып калганы.
 Кайра келе жатканда,
 Кан Бакай тосуп атканда,
 Мергендик чыкты коркуно,
 Ок тийип ошо боркуно
 Которулуп кок жакка,
 Тушурбос болду копчакка».

«Дюжий многих старик,
 Шапку свою в половину сажений
 Подбросил вверх.
 Шапка его, к небу взлетев,
 Стала опускаться к земле,
 Когда падала она,
 Выстрелил в неё хан Бакай.
 Уверились в меткости его,
 Пуля в шапку угодив,
 Подбросила к небу её,
 Казалось, она долго не упадёт».

Так стреляя по шапке, держали его в воздухе приличное время. В эпосе приводится

время «эт бышым», т.е. время за которое сварится мясо взрослого барана, а это примерно – 2-2,5 часа. Также в этих песнях описывается разновидность этого развлечения, стрельба из лука по головному убору.

«Шарт этип саадак тартылды, Онору журттан артылды. Саадактын огу жеткени, Боркуно таккан чогуна Узгон бойдон кеткени. Саадактын корду огуна, Барын кыркып отуптур, Тебетейдин чогуна».	«Со свистом пущена стрела, Искусство народ оценил. Попали пущенные стрелы В кисточки, нацепленные на шапке, И сорвали их. Видали, как стрелы из луков, Срезали все до одной, Кисточки на шапках их».
---	---

В эпосе можно ознакомиться ещё с одним развлечением, сражением на мечех. В третьей книге, в песнях 6450 по 6490.

«Кылычты кындан чечишти Кызылдай жандан кечишти Кыйкырышып жетишти. Тан болду кылым ойнуна Чапканда кылыч мойнуну Тийгизбестен качышып Кылычка кылыч чагышып. Кылыч менен кырк катар Кыйкырышып чабышып Кызык оюн салышып».	«Выхватили из ножен мечи, Жизнь на кон поставив. С криком друг на друга бросаюсь. Удивлялись вековой игре, Когда от удара меча Искусно уходили они. Искры сыпались от удара булата, В сорок рядов выстроившись, С криком сражаясь Устроили интересную игру».
--	---

В эпосе также встречается, групповое сражение на секирах, об этом повествуют песни 6500 и 6510 из третьей книги.

«Ай балта колго алганы Айкырышып бир-бирин, Аркы-терки салганы, Шилтеген жакка калканы, Азыр болуп калганы Турдуу оюн салганы, Тумон журт аран калганы».	«Секиры в руки взял С криками, бросились Мутузить друг друга. От внезапных ударов - Щиты на руках. От захватывающих игр, Народ кое-как усидел».
--	---

Интересны описания состязания – жамбы атмай, стрельба из лука по подвешенному мешочку с призом, где призом являлся слиток золота или серебра. В отличие от распространённого состязания, когда участник состязания скачет на коне, и с этой позиции старается попасть в цель, в эпосе описывается ещё одна разновидность народной забавы. Жамбы, вешается высоко, на многочисленных шнурах, и стрельба ведётся на меткость, с земли. Песня 6110, в третьей книге.

«Белсенип жамбы атсын» - деп, Каркыранын карагай, Кыскасына карабай, Узунунан кыйдырды, Устунду бир мин жыйдырды. Тубуно туркук буратып, Алты жузун асмангаа, Чыгарып ийди улатып.	«Засучив рукава, стреляйте жамбы», Из лиственниц Каркыры, Низкорослые не беря, Высокие велел рубить. Велел подготовить тысячу столбов, Укрепить подпоркой основания. Велел шестьсот стоймя укрепить, Наставив одно над другим.
---	---

Жамбыга танап кылмакка, Болоттон боосун улатып «Ат менен чаап жоноп – деп,- Атып алсан оноп – деп...»- ...Кырк эки танап боо экен, Алтын жамбы жоо экен».	Чтобы подвесить жамбы, Стальную проволоку подготовил. «На скаку – сказал он, Если собьёте – это искусство». ...Из сорока двух привязь её, Золотая жамбы – приз его».
--	---

Встречается в эпосе описание также интересной, но мало распространённой забавы, а в наши дни уже позабытой, это конное групповое единоборство. В третьей книге об этом повествуют песни с 6380 по 6420.

«Алмамбет баатыр жеткени Кыргыз чалдын жолдошун Борк энгендей илишип Атына коюп кеткени. Кыргыз чалдын кишисин Акылына киргизип, Ачып козун жумганча Аттарына мингизип, Адамдардын баарына Адистигин билгизип. Аман коюп кеткени Кыргыздын баарын жыкканда, Алмамбет баатыр жеткени» Антара салып кеткени, Аркасынан Ажыбай Ат койгон бойдон жеткени, Алмамбетин баш кылып Алар сайып кеткени Бары аттан кулады, Узунунан сулады».	«Доскакал баатыр Алмамбет Спутника старины Кыргызла, Словно пушинку с земли подхватил, Поперёк седла уложил. Сторонника старины Кыргызла Быстро в чувство привёл. И глазом не успели моргнуть. На коней их усадил. Всему честному народу, Удаль свою показал. Коршуном напали они, Кыргызловцев всех завалили. Баатыр Алмамбет подскакал, И копьём заломал. А за ним Ажыбай На коне доскакал, Во главе с Алмамбетом Они завалили их, Все повалились с коней, Растянувшись во весь рост».
---	---

Встречаются в эпосе игры и интеллектуального характера как чатыраш. В песни 1700, 4410, 4450, в четвёртой книге.

«Чай кайнатып, кант салып Чатыраш ойноп данк салып, Дасторкону жыйылбай Тамашасы тыйылбай».	«Вскипятили крепкий чай, Чатырашом забавляясь, Дастарханы не убирая, Развлечения не прекращая».
--	--

В четвёртой книге, в песне 6630 нет прямого упоминания развлечения в жоро бозо, но в контексте можно понять, что речь идёт именно о таком развлечении среди мужчин.

«Кош тигинер жанаша, Ары бери жоо басып Кылабер кызык тамаша».	«Поставьте юрты рядом, Ходите пешком в гости, Развлекайтесь всю зиму».
--	--

Упомянуты в эпосе и детские развлечения, как сарымсак оюн. Здесь также нет прямого описания, но после зимы, луковичный мятлик был одним из любимых лакомств детей и взрослых. Отсюда возможно и пошла забава – сарымсак оюн. Описан он в песне 6650, в четвёртой книге.

«Кар кеткенде кок чыкты Кара шибер коп чыкты».	«Когда стаял снег, поднялась трава Густой луковичный мятлик взошёл».
---	---

Встречаются в эпосе описания различных развлечений в красноречии, как среди мужчин, так и среди женщин, которые сохранились до наших дней, об этом вскользь упоминается в песне 6890, в четвёртой книге.

«Белдешкен доого демдуу ким? «Кто же в спорах силён у тебя?,
Откур чечен тилдуу ким?» Красноречив и находчив у тебя?».

В эпосе во множестве вариантов описана богатырская борьба и подготовка к борьбе, в песни 2340, в первой книге, 1420 во второй книге, в 2590, с 6770 по 6810, 6860, 7470, 8210, 8340 в третьей книге.

Встречаются в эпосе игры с применением альчииков (бабки), но кроме игры в ордо, все другие игры не поясняются. В первой книге, в песне 3160 описывается общее название в игры альчиики.

«Алты бала чогулдук, «Вшестером здесь собрались,
Нак ушу жерге жатабыз Здесь и обоснуемся,
Ашык оюн атабыз». Затеём игру в альчиики».

Более шире представлена игра в ордо, в первой книге песни: 5050, 5210, 5220 во второй книге песни: 9530, 9610, 9700, в третьей книге песня – 5060.

В эпосе можно встретить описания бытующих до сих пор разнообразных и многочисленных развлечений и забав молодёжного характера, так называемых – кыз оюн (брачные игры). Во второй книге песни: 11260, с 11390 по 11500, 14250, 11390, 13020, 13340, 13430, 14090, с 14250 по 14280. Отдельно рассматривается игра – коз танмай (жмурки). Во второй книге песни: 14620, 14690, 14710, 14720, 1500.

Кыргызские игры и развлечения имели сезонный характер. В летнюю пору на джайлоо устраивались всевозможные шерне, улуш, где состязались в жугуртмо, акыйнеке, самердене устраивали игры и состязания. В зимний период на кыштоо (зимник), также бытовали свои развлечения.

Заключая данную статью можно сказать, эпос «Манас» является кладезем народных знаний. Он даёт обширный материал по различным аспектам жизни народа, в том числе по играм и развлечениям. Но следует признать, что эпос не отражает весь многовековой быт и культурный уклад жизни народа. Также многое зависит от субъекта – исполнителя эпоса, и не может являться достоверным источником. Материалы трилогии «Манаса» и других малых эпосов, следует коррелировать с документальными источниками.

Литература

- Манас. Кыргызский героический эпос. Кн.1. – Москва: Наука, 1984.
Манас. Кыргызский героический эпос. Кн.2. – Москва: Наука, 1988.
Манас. Кыргызский героический эпос. Кн.3. – Москва: Наука, 1990.
Манас. Кыргызский героический эпос. Кн.4. – Москва: Наука, 1995.
Петросян А.А. Манас – киргизский героический эпос. – Москва, 1988.

КЫРГЫЗ ТИЛИ САБАГЫНДА УЛУТТУК АТ ОЮНДАРЫ БОЮНЧА ТЕРМИНДЕРДИОКУТУУНУН ЖОЛДОРУ

Тажибасева У. К.* Карагозуева Г. Ж.**

* п.и.к. Б.Т.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы

** п.и.к. доц. И.Арабаев атындагы КМУ Бишкек ш. tasibayeva1969@mail.ru

Аннотация

Макалада жогорку окуу жайлардын дене тарбия адистигинде окуган студенттерди кыргыз тили жана адабияты сабагында улуттук спорттун ат оюндары боюнча кептик темада кесиптик терминдерди окутуу менен талдоо жүргүзүп үйрөтүүнүн көйгөйлөрү жөнүндө сөз болот. Кыргыз элинин улуттук спортту, оюн-шооктору элдик фольклордо: Манас, Семетей, Сейтек, Эр Төштүк, Кожожош, Эр Табылды, Эр Солтоной, Курманбек, Жаныш-Байыш, Жаңыл-Мырза, Олжобай менен Кишимжан ж.б. кыргыз жазуучуларынын чыгармаларында чагылдырганын көрөбүз. Кыргыз тили жана адабияты сабагындагы кептик-тилдик максатты көздөгөн пикир алышууда улуттук спорттун түрлөрү боюнча кесиптик терминдердин, лексика-фразеологиялык сөздүк корун түшүндүрүп окутуу аркылуу пикир алышуу менен карым-катнаш жасоо, кунт коюп уга билүү, айтып берүү жана жазуу ишмердүүлүгүнө ээ кылуу милдети чоң маанидеги маселе болуп саналат.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда жашаган ар бир кесиптин билимдүү, сабаттуу адиси өз тармагындагы кесиптик сөздөрдү, терминдерди мыкты билип өздөштүрүп колдонууну талап кылат. Ошондуктан, өтүлүп жаткан сабакта эң алды менен улуттук ат оюндарындагы негизги жана орчундуу терминдерине түшүнүк берилди.

Терминдерди жалаң эле адистик тармагындагы сабактарда эмес, жалпы маалымат берүүчү кыргыз тил жана адабияты сабактарында да үйрөтүүгө болоорун практикалоо менен аларды жакшы билип өздөштүрүү жана турмушта колдонуу аркылуу адистерди даярдоодо натыйжалуу болору жөнүндө сөз болду.

Ачык сөздөр: спорттук адис, улуттук спорт, кесипке багыттоо, ишмердүүлүк, өздөштүрүү, терминдер, жаңы түшүнүктөр, үйрөтүү, жөндөмдүү, көйгөйү.

Способы преподавания терминов о национальных конных играх на уроках кыргызского языка

Аннотация

В статье рассматривается о проблемах обучения профессиональных терминов на занятиях кыргызского языка и литературы по темам национальных спортивных конных игр. В народном фольклоре и в других произведениях кыргызском писателей описаны национальные виды спорта и развлечения кыргызов которые изучаются на наших занятиях. На уроках кыргызского языка и литературы важно формировать умения внимательно слушать, рассказывать и писать, объясняя профессиональных терминов и их лексическое значение.

Сегодня образованному и грамотному специалисту каждой профессии, живущему в Кыргызстане, необходимо знать и использовать профессиональные слова и термины в своей области. Поэтому на текущих уроках студентами даются основные и важные термины национальных конных игр.

Было сказано, что эти термины можно преподавать не только на специализированных уроках, но и на занятиях, это эффективно поможет при подготовке будущих.

Ключевые слова: спортивный специалист, профориентация, сленг, новомодные понятия, обучение, способности, проблемы.

Optimization of Teaching Professional Terminology in The Lessons of the Kyrgyz Language and Literature

Annotation

The article describes the problems of teaching professional terminology. It's time to practice that terminology can be taught not only in specialized disciplines, but also in general education classes of the Kyrgyz language and literature.

Keywords: sports specialist, career guidance, slang, newfangled concepts, training, abilities, problems

Кирешүү: Азыркы учурда спорт коомдук турмуштун ажырагыс бөлүгү болуу менен өзүнүн чектерин уламдан-улам кеңейтүүдө. Өзгөчө жалпы маданий чөйрөдө спорттун түрлөрү боюнча өткөрүлүп жаткан мелдештер, спартакиадалар, олимпиадалык оюндар жана эл аралык оюндардын жүрүшү боюнча маалыматтар массалык түрдө гезит-журналдарда, басылмаларда орун алып келе жатат. Ааламдашуудагы дүйнөлүк илимий-технологиянын укмуштуудай болуп көрбөгөндөй өсүшү турмушубузга спорттук жаңы атоолорду, түшүнүктөрдү алып келиши мыйзам-ченемдүү эле көрүнүшкө айланып бара

жатканы чындык. Бул спорттун терминологиялык сөздүгүнүн өсүшүнө, өнүгүшүнө алып баруучу көп багыттуу тенденциялары болуп саналат.

Спорттук терминологиялык сөздүктүн өсүп-өнүгүшүнө негиз болуп, анын ичинде синонимдик, омонимдик жана полисемиялык терминдерди пайда кылган көп багыттуу тенденциялар байкалат. Спорттук терминология кыргыз тилинин активдүү лингвистикалык маданият процессин тездетүүгө таасирин тийгизет.

Иштин максаты – азыркы кыргыз тили сабагында улуттук ат спортунун терминологиясын талдоого алуу.

Материалдар жана методдор: Бүгүнкү күндө спорттун ролу тынымсыз өсүп келе жатат. Учурдагы жаңы спортту өнүктүрүү менен спорттун дисциплиналарын кесиптик жактан адистештирүү зарыл. Ушуга байланыштуу, спортсмендер, машыктыруучулар, спорт кызматкерлери, студент-спортсмендердин кеңири чөйрөсүндө спорттук терминдерди өздөштүрүү талап кылат. Спорттук терминдер газеталардын жана журналдардын беттеринде, теле берүүлөрдө жана радио уктурууларда жана обзорлордо кеңири колдонулуп келе жатат. Спорттук терминдер көбүнчө адистештирилген чөйрөдө кездешкен адекваттуу тил көндүмдөрүн талап кылат.

Дене тарбия жана спорт тармагындагы билимге ээ болуп жаткан болочок педагогдорго, машыктыруучуларга кыргыз тили жана адабияты сабагында кесиптик терминдерди, лексика-фразеологиялык сөздүк корун окутуу аркылуу айтып берүү, пикир алмашуу, карым-катнаш жасоо ишмердүүлүгүнө ээ кылуу милдети чоң мааниге ээ.

Кыргыз тили жана адабият сабагы – белгилүү бир кептик-тилдин максатын көздөгөн, кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө багытталган жандуу пикир алышуунун, баарлашуунун сабагы. “Мамлекеттик тилдин өркүндөө келечеги” аттуу китебинде окумуштуу Б.Орузбаева “Бардык дидактикалык талаптар сүйлөшүүнүн бирдиги терминдер менен байланышта аткарылышы керек” – деп айтат [2].

Спорт ааламындагы терминдер негизинен кыргыз тилине орус тили жана англис тили аркылуу кирип, ар кандай лексикалык курамды байытып келе жатат.

Терминдердин пайда болушу жана өнүгүшү ар кандай тармактагы ачылыштарга жана өнүгүү жылыштарга байланыштуу өнүп-өсүп турат. Кыргыз тилинин терминологиясы Октябрь революциясынан кийинки мезгилинде калыптанган. 1926-жылы терминологиялык комиссия түзүлүп, ошондон бери ийгиликтүү иштеп келе жатат. Азыркы кезде кыргыз тилиндеги ар кандай тармактарда 80ден ашуун терминологиялык сөздүктөр жарыкка чыккан.

Спорт тармагында кесиптик терминдер боюнча Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын окутуучулары менен бирдикте А.М.Наралиев, М.К.Саралаев тарабынан уюштурулуп, ар бир спорттук оюндар боюнча терминдерди орусча-кыргызча аталышын алфавиттик тартип менен окутуучулардын автошлоштугунда жазышкан «Дене тарбия жана спорт боюнча орусча-кыргызча сөздүгүнө» 7220 сөздү камтып китеп кылып чыгарышкан. Ал эми А.Мамытовдун жетекчилиги астында «Физкультура жана спорт» энциклопедиясын дене тарбия жана спорт боюнча негизги терминдер. Спорт тарыхы. Кыргызстандык көрүнүктүү спортчулардын өмүр баяны жөнүндө камтылып, 2002-жылы жарыкка чыгып, ар бир термин кайсы тилден киргендигине жана анын маанисине токтолгон. Ошондой эле К.Макешовдун «Кыргызстан: Дене тарбия жана спорт» энциклопедиясы 2011-жылы жарыкка чыгып, анда Азия, Олимпиада оюндары, дене тарбия жана спорт тарыхы жөнүндө таржымал боюнча маалыматтар камтылган. Бул эмгектерди көңүлдүн борборунан алып, кыргыз тили жана адабияты сабагында кептик темаларды колдонуу менен адистик боюнча терминдерге окуп үйрөтүү маселеси каралды.

Кептин адистик мүнөзгө ээ болушу – анын субъективдүүлүгүн, варианттуулугун, кырдаалга жарашыктуулугун, убактылуулугун ж.б. жеке өзгөчөлүгүн айгинелөөчү

негизги касиети. [1]

Орус педагогу И.Харламов кесипке багыттоодо буларга көңүл буруу керектигин белгилейт: “Окуу жайды бүтүргөндө кесиптик багыт берүү үчүн коомдук пайдалуу эмгектин ар кандай түрлөрүн колдонуп, түрдүү тармагында өз күчтөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн сынап көрүүгө мүмкүнчүлүк берүү керек» [3.358.]

Ал эми кыргыздын улуттук оюндарынын 400 дөн ашык түрү бар, анын 100гө жакыны “Манас” эпосунда сүрөттөлгөн, улуттук оюндардын пайда болуу мүнөзү баарынан мурда элдин тарыхый жашоо шарттарына байланыштуу болгон. Кыргыз элинин жашоо турмушунун түрлүү жагын камтыган оюндары жоокерчилик, тарбиялык, үрп-адаттык мааниге ээ.

Улуттук оюндарды биз адамзаттык көп кылымдык маданиятын сактап келе жаткан кенч катары бааласак болот.

Кыргыз Республикасы эгемендүү өлкө болгондон тартып улуттук спорттун көптөгөн түрү өнүгүп келе жатат. Буларга: «Ат чабыш», «Жорго салыш», «Кыз куумай», «Улак тартыш», «Тыйын эңмей», «Оодарыш», “Салбуруун” оюндары кирет.

Азыркы мезгилде кыргыздын улуттук спортунун бардык эле түрлөрүнүн эрежеси негизинен калыптанган жана бекитилген. Жыл сайын ар кандай мелдештер өткөрүлүп турат. Өзгөчө эки жылда бир жолу өткөрүлүүчү улуттук спорттун түрлөрү жана элдик оюндар боюнча спартакиаданын ролу өтө чоң.

Биз кыргыз тили жана адабияты дисциплинасында студенттер менен термин сөздөрдүн маанисин ачып, лексикалык тарыхый жактан калыптанышына (төл же сырттан кирген сөздөр) тилдеги неологизм сөздөргө анализ жүргүзүп, аларга сөз айкаштарын, сүйлөм, текст түзүү жолдорун иштөө жолдору каралган.

Мисалы: улуттук ат оюндарында колдонулуп келе жаткан *аргымак, ат майданы, байге, бич, банкет, гандикап, гит, аттын жалы, мара, даекчи, манеж, жүгөн, ооздук, штрунг, чабандес, күлүк, жорго салыш, саянкер, буудан, ж.б. сөздөр*. Ушул сөздөргө фонетикалык талдоо жүргүзөбүз.

Банкет – 6 тамга, 6 тыбыш, 2-үндүү, 4-үнсүз.

Ушул эле сөзгө *лексикалык талдоо* жүргүзсөк, банкет – орус, француз тилдеринен кирген, мааниси – тосколдуктардын бир түрү,

Бул сөздүн синоними бар, - бир окуяга же бирөөгө арналып берилген сый тамак.

Морфологиялык талдоо жүргүзсөк – *баткет* зат атооч, жекелик сан, атооч жөндөмөсүндө турат.

Синтаксистик талдоо:

Чаап бара жаткан күлүк *банкеттен* жеңил секирип өттү (жөнөкөй сүйлөм).

Тилибиздеги эскирген спорттук терминдерди жоготуу процесси менен жаңыдан пайда болгон спорттук лексика көп багыттуу тенденциялар аркылуу жаңыдан толуктоолор менен камсыздалып турат.

Жалпысынан адистештирилген чөйрөдөгү уюмдарда спорттук аталыштар термин катары каралышы мыйзамдуу көрүнүш. Концепцияга негизделген аныктамаларга спорттук номинациялар шайкеш келет.

Илимий - технологиялык прогресстин тынымсыз өсүшү, илимий цивилизациянын учурдагы абалы студенттерди адистердин жаңылык табылгалары, ийгиликтери, инновациялык ачылыштардан артта калбоого шарттайт.

Жыйынтыктоо. Дене тарбия жана спорт жогорку окуу жайында улуттук спорттун кесиптик терминдерин үйрөтүүнүн көйгөйлөрү жөнүндө сөз болду. Кесиптик терминдерди жалаң эле адистик сабактарда эмес, жалпы маалымат берүүчү кыргыз тил жана адабияты сабактарында да үйрөтүүгө болоорун практикалоо, аларды жакшы билип өздөштүрүү адистерди даярдоодо натыйжалуулугу жогорулайт.

Адабияттар

- Аширбаев Т., Айтманбетов А. Кеп маданияты: жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу-методикалык колдонмо. – Б.: Бийиктик, 2004.
Орузбаева Б. Мамлекеттик тилди өркүндөө келечеги: - Б., 2004.
Харламов И.Ф. Педагогика.-М., 1997, 358-б.

ОБ ИГРАХ И РАЗВЛЕЧЕНИЯХ В ПРОИЗВЕДЕНИИ М. КАШГАРИ «ДИВАН ЛУГАТ-АТ ТЮРК»

Казым Кая^{1*} Улку Сена Бай^{2*} Илебаев А.^{3*}

^{1*} Доц. др., Университети Ахи Эвран, Кыршехир, Турция kkaaya@ahievran.edu.tr

^{2*} Университети Ахи Эвран, Кыршехир, Турция ulkusenabay@gmail.com

^{3*} к.и.н., доц. Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

*«Вершина добродетели – в языке»
Махмуд ал Кашгари.*

Аннотация

Данная статья рассматривает игры, развлечения и связанные с ними предметы бытового обихода, элементы хозяйственной деятельности, мировоззренческие взгляды средневекового общества, отражённые в работе Махмуда ал Кашгари «Диван лугат ат-Тюрк». По отдельным записям, выписаны сведения о непроизводительной деятельности средневекового общества. В произведение упоминаются несколько видов игр, с правилами их проведения, которые идентичны современным играм. Есть игры, у которых нет аналогов в современной историографии. Приводя игры в своём труде, автор указывает, кто в них играет: подростки, взрослые, мальчики, девочки. Упоминаются слова «уйун», «уйнаб», «уйнаги» и т.д., он не описывает их значение, и лексикографическое толкование. В статье приведены бытовые развлечения, выбранные из данной работы. Развлечения, связанные с охотой и его разновидностями. Также выписаны различные виды состязаний и забав с участием животных, в первую очередь лошадей, которые встречаются и в наши дни. Отдельно даются игры и состязания в стрельбе из лука. Упоминается игра «йуриш – состязание в ходьбе», у которого нет аналогов в современных играх. Также в статье приводятся многочисленные атрибуты бытовой жизни эпохи средневековья, непосредственно связанных с играми и забавами.

Ключевые слова: уйун, уйнаги, оюн, развлечения, забава, игра, кочевое хозяйство, быт и образ жизни эпохи средневековья, конные скачки, конные состязания, обычаи, празднества, богатырь, мужество, смелость, призы.

Abstract

His article examines games, entertainment and related household items, elements of economic activity, worldviews of medieval society reflected in the work of Mahmud al-Kashgari “Diwan lugat at-Turk”. According to separate records, information about non-productive activities of medieval society is written out. The work mentions several types of games, with rules for their conduct, which are identical to modern games. There are games that have no analogs in modern historiography. When citing games in his work, the author indicates who plays them: teenagers, adults, boys, girls. Mentioning the words “uyun”, “uynab”, “uynagi”, etc., he does not describe their meaning and lexicographic interpretation. The article summarizes the domestic entertainments selected from this work. Entertainment related to hunting and its varieties. Also prescribed are various types of competitions and amusements involving animals, primarily horses, which are found even today. Archery games and competitions are given separately. The game “yurish – walking competition” is mentioned, which has no analogues in modern games. Also in the article numerous attributes of everyday life of medieval times, directly connected with games and amusements are given.

Keywords: uyun, uynagi, oyun, entertainment, amusement, game, nomadic economy, life and lifestyle of the Middle Ages, horse races, horse competitions, customs, festivals, bogatyr, courage, courage, prizes.

Произведение Махмуда ал Кашгари, урождённого городища Барсхан, на южном берегу Иссык-Куля, «Диван лугат ат Тюрк», относится к началу XI в., по рукописи найденном в Стамбульской библиотеке «Миллет Геннель», она переписана в 1266 году. Данное произведение состоящая из 319 листов (638 с.) является первым произведением написанном на тюркском языке, и кладезем богатейшего наследия по изучению истории тюркских народов.

К сожалению исламская идеология, которая негативно относилась к играм и развлечениям в общественной жизни, считая их недостойным и греховным для мусульман: «Дела сего мира, забава, игра» (Баласагунский, 1990:555), а достойный муж, приверженец ислама должен быть далёк от этих проявлений, и готовиться к загробной жизни, почитая Всевышнего, не позволили автору произведения воспитанного на исламских традициях, осветить эту, неоспоримо важную сторону общественного бытия.

Следует признать, что не только ислам, но и вся мировая историография эпохи средневековья мало обращало внимание на игровую культуру. Но не смотря на это, в произведении мы находим упоминания об играх и развлечениях, а также этнические элементы связанные с ними.

Довлеющий в средние века, в Центральной Азии, кочевой тип хозяйствования, наложила свой отпечаток на все стороны общественной и личной жизни человека, что отражено в произведении: «Булук – стадо животных». (Кошгарий,1960:366). «Сурук – стадо домашних животных». (Кошгарий,1960:370). «Йилки – скот общее название для животных с 4 ногами». (Кошгарий,1960:767). Естественно это сказалось на его играх и развлечениях, которые устойчиво сохраняются на протяжении длительного времени. И следовательно мы можем говорить уже о традиционных игровых обрядах и обычаях: «укурук – обычай». (Кошгарий,1960:186), «туру – обычай» (Кошгарий,1960:909). «Ил калди, туру калмас; Село покинуто, но обычай не оставишь». (Кошгарий,1960:502), которые в последующие века пополнились новыми забавами, отражающие новый уровень развития общества. А в наши дни, некоторые виды традиционных народных игр, стали национальными видами спорта.

В «Диван лугат ат Тюрк», на 118 с., приведено слово «уйун – игра», без объяснений и лексикографических толкований. Далее на стр. 274: «уйнат – каузатив от “играть”. Ул ани уйнатти, - Он заставил его играть», на стр. 326: «уйнадим», на стр. 365 и 3336: «уйун», на стр. 613: «уйнагу», на стр. 1214: «уйнаб», на стр. 4012 и 4151 «уйнади». Эти записи говорят, что игра бытовала и имело своё место в общественной жизни, которым развлекались дети и взрослые, мужчины и женщины. Если дети и подростки могли играть в любом месте, и в любое время, если обстоятельства для этого созрели, то взрослое население играло лишь при определённых условиях. И основу взрослых игр составляли – различные празднества, торжества, сборища, тризны, что отражено в тексте произведения: «Базрам – радость и веселье в народе. Базрам йир – благодатная земля (когда земля покрывается цветами. Перс. Байрам – праздничный день, т.е. день веселья и радости. Огузск.)» (Кошгарий,1960:448). «Базрам – праздник, огузск. Базрам – радость, веселье». (Кошгарий,1960:875). «Кудан – пир». (Кошгарий,1960:382). «Кастам – пирушка, во время которой угощают напитками, происходит вечером без угощений». (Кошгарий,1960:449). «Шанбуй – пирушка, ночью для выпивших уже побывавших в другом месте». (Кошгарий,1960:922). «Сугдиж – название пиршества, устраиваемое по очереди зимой». (Кошгарий,1960:425), аналог этого развлечения встречается у кыргызов, под названием: «жоро бозо». (Касен А. 2004:144). Все эти празднества и пиршества приносили радость, и в этом состояла их суть, «Авинжу; авинжу наң – то, что доставляет развлечение и радость». (Кошгарий, 1960:162]. «Каниг – удовольствие, удовлетворение». (Кошгарий,1960:358). «Савинж – радость». (Кошгарий, 1960:1020). («Савун – радоваться, веселиться» (Кошгарий,1960:586]). «Кулунж – смех». (Кошгарий, 1960:1021]. «Кутур – веселиться, шалить, разрастаться». (Кошгарий, 1960:528). Хотя в кыргызском произношении слово «кутур» имеет негативное значение. (Юдахин 1965:453).

Взрослые игры сопровождалась под аккомпанемент музыкальных инструментов: «Кубзаш – играть (на лютне)». (Кошгарий,1960:632). «Туг – барабан, в который ударяют перед ханом». (Кошгарий, 1960:836). «Бургуй – рог в который трубят». (Кошгарий,1960:924). Игры дополняли певцы: «Йирагу – певец, музыкант». (Кошгарий,1960:769) («Кукла – петь»). (Кошгарий,1960:968), «Йирла-петь». (Кошгарий,1960:974).

В произведение встречаются несколько видов игр. На 96 стр. Упоминается игра под названием «утуш», в современном кыргызском языке (возможно, и в других тюркских языках), это слово объясняется как «выигрыш». Приводится описание игры: «дети садятся в кружок, затем один из них пинает своего соседа и говорит ему: *утуш утуш*, т.е. «передай

свой пинок тому, кто рядом», и так по кругу до конца» (Кошгарий,1960:96). Данная игра встречается у кыргызов, в классификации – *боз бала оюндары*, под названием «*муш кетти*», правила идентичны приведённой игре, только играющие не сидят, а опускаются на одно колено, и бьют не ногой, а руками, приговаривая при этом: «муш кетти» (Касен А., 2004:144).

В тексте встречается запись: «табук – предмет из свинца в виде прясла веретена, обёрнутого козьей (или др.) шерстью. Дети играют, подбрасывая его ногой». (Кошгарий,1960:367). В классификации кыргызских игр, это игра называется «*лянга*» (*жусан, пара*), основа (что и табук) также может заливаться из свинца, но не оборачивается шерстью, а состоит из конских волос (или волос др. Животных). (Касен А. 2004:144). Данная игра имеет исторические корни связанные с культурой Китая и народов Юго-Восточной Азии.

Следующее описание: «йалну – детская, девичья игра. Вокруг ствола или ветки дерева обвязывают концы верёвки, садится на середину и отталкивается ногой, раскачиваясь вверх и вниз» (Кошгарий,1960:1025). На стр. 1049, записано его глагольное упоминание: «йалнула – раскачиваться на качелях». (Кошгарий,1960:1049). Это детская забава широко популярна как у тюркских народов, так и во всём мире.

На стр. 1027 запись: «жаңли-маңли – детская игра, араб. Ад-давда (качание на доске). (Кошгарий,1960:1027). Данное развлечение встречается у кыргызов под названием «*омто-чомпо*» или «*опаң-чычаң*» и входит в категорию наристе оюндары. (Касен А. 2004:144). Далее в тексте описывается игра: «кужурма уйун – переносная игра. 14 – это название игры, для которой на земле чертят 4 линии, обозначающие крепость, затем её оснащают 10 воротами. В неё играют орешками и другим». (Кошгарий,1960:455). В настоящее время аналогов данной игры в кыргызских исследованиях не обнаружены, возможно имеются схожие сюжеты игры у других тюркских народов. Следующая запись: «карагуни – детская игра, играют по вечерам». (Кошгарий,1960:926), ставит много вопросов, в поисках аналогов этой древней игры у современных тюркских народов. Это широко популярное в мире подростковое развлечение. (Касен А. 2004:144). На стр. 464 приводится слово и её толкование: «кузружук – куклы, в которые играют девочки, они сделаны в виде людей». (Кошгарий,1960:464). «Ухшагу – кукла, прозвище женщин». (Кошгарий,1960:168). Зародившись из религиозных представлений первобытного человека, в последующем кукла стала игрушкой и символом десткой игры.

В произведение упоминаются взрослые игры: «Итиш – толкание друг друга руками (между двоими)». (Кошгарий,1960:96). «Итиш – обмениваться толчками, помогать в толкании, состязаться в толкании». (Кошгарий,1960:203). «Уруш – драка, битва». (Кошгарий,1960:97). «Жалиш – борьба». (Кошгарий,1960:351). Встречающиеся на стр. 633 слово: «кизлаш – состязаться ради девушки» (Кошгарий,1960:633), есть основа предбрачных и брачных игр, называемых «кыз-жигит оюн».

Интересное сообщение на стр. 796: «Йуриш – состязание в ходьбе». (Кошгарий,1960:796). В настоящее время данное состязание в кыргызских исследованиях не обнаружено. Но имеется мировой аналог, называемый – спортивной ходьбой, входящий в цикл олимпийских состязаний.

Упоминаются азартные игры, где игра ведётся на деньги. Ставка в игре, кон с. 1221, «Жаклаш – бросать жребий». (Кошгарий,1960:625), «Утуш – играть с кем-либо на деньги». (Кошгарий,1960:203). «Авлаш – ставить дом на кон в игре». (Кошгарий,1960:249). «Умлаш – состязаться, поставив что-либо на кон». (Кошгарий,1960:249). «Утсук – проигрывать. Ул йармакин утсукти – Он проиграл монеты в игре (или др.)». (Кошгарий,1960:251). Данные виды игр и развлечений с древних времён осуждаются обществом.

В статье приводятся развлечения и забавы, упомянутые в «Диван лугат ат-Тюрк». Как известно: «разница между игрой и забавой – заключается в отсутствии у последнего строгих правил и устойчивого игрового действия». (Морозов И.А., 2004:35). Записи на стр. 470 и 1024 описывают подростковые забавы: «туваклик – ветка пригодная для изготовления рогатки для стрельбы по птицам». (Кошгарий, 1960:470). «салңу (саңлу) – рогатка для камней». (Кошгарий, 1960:1024). «Йувуш (тубик) – катать (мяч)». (Кошгарий, 1960:797). «Туб – мяч, сокращённое от тубик». (Кошгарий, 1960:829). Среди развлечений встречаются: «Илиш – соперничать в подвешивании мяча. Ул маник бирла тубик илиши – Он соперничал со мной в подвешивании мяча (чтобы увидеть, кто из нас ловчее)». (Кошгарий, 1960:210). «Узиш – соперничать в продолжительности сна». (Кошгарий, 1960:204). «Уруш – помогать, соперничать в разжигании (огня, в прядении)». (Кошгарий, 1960:206). «Маник бирла, аник бирал – значение местоимения “со мной”, “с ним” – смысл соперничество, состязание, а не помощь. Маңа “мне”, это помощь. «Бандал – предмет из дерева в виде клюшки. Дети поджигают его ночью и сбивают с него тлеющие угольки. Ут бандал – огненная клюшка». (Кошгарий, 1960:447).

Следующая категория записей относится к вербальным развлечениям: «табзуг – загадка, которую предлагают разгадать». (Кошгарий, 1960:431) и «табузгук – загадка». (Кошгарий, 1960:465). В кыргызском варианте: «табышмак айту» (Касен А. 2004:144). В данную категорию можно включить: «кулут – шутка, известная среди людей». (Кошгарий, 1960:342), «кук – шутка среди жителей определённой местности». (Кошгарий, 1960:839) и «саб – черёд для ответа на чьи-либо слова». (Кошгарий, 1960:849). Возможно, корни кыргызского импровизированного песенного состязания «айгыш», кроются в «сабе»?

В своей работе М. Кашгари упоминает и пространство для игры: на 150 стр. Встречаются слова «уйнагу йир – место для игры». (Кошгарий, 1960:150). На стр. 179: «амажлик йир – место для мишени», и «атижлик – место, для ямы в игры орехи». (Кошгарий, 1960:179). Есть слова непосредственно связанных с игровой деятельностью. «Кариш – спор; противостояние в споре». (Кошгарий, 1960:353). «Ут – побеждать». (Кошгарий, 1960:194). «Уз – приходиться первым». (Кошгарий, 1960:197). «Ужаш – соперничать». (Кошгарий, 1960:204). «Ижиш – соперничать, помогать в питье». (Кошгарий, 1960:204). «Санжиш – ударять, бороться». (Кошгарий, 1960:630). «Тасгаш – бить, соперничать». (Кошгарий, 1960:633). «Йаран – тренироваться, упражняться». (Кошгарий, 1960:803). «Уруг – ссориться, воевать». (Кошгарий, 1960:205).

«Аран алби укиштилар, Киңир кузун бакиштилар, Камут тулмун тукиштилар, Килиж кинка кужун сигди. Богатыри вызвали друг друга на бой, обменивались косыми взглядами и начали бороться во всеоружии, их мечи не вмещались в ножны (из-за обилия засохшей на них крови)». (Кошгарий, 1960:205). «Тутуш – ссора». (Кошгарий, 1960:350). «Тукуш – битва». (Кошгарий, 1960:350). Эта категория записей, единобоства и поединки.

В записи: «Бук – положение игральной кости, когда она падает навзничь. Его ещё называют – жик бук». (Кошгарий, 1960:839), можно найти подтверждение о бытовании в средние века, игр и развлечений с применением альчиков (*чукө, ашык*), которых в настоящее время насчитывается более 20 видов. (Касен А. 2004:144).

Следующая категория записей приведённых в произведении, отражает всё что касается лука и стрел. Как известно лук и стрелы, изобретены ещё в первобытном обществе в эпоху. Возникнув из трудовой и военной необходимости, они стали популярным развлечением, и одним из видов спорта. В произведении упоминаются: «Йа – лук». (Кошгарий, 1960: 904). «Сугун – лук». (Кошгарий, 1960:386). «Йатан – деревянный лук для стрельбы стрелами». (Кошгарий, 1960:756). «Тайагу – стрела, стержень». (Кошгарий, 1960:872). «Кириш – тетива лука». (Кошгарий, 1960:353). «Башак – наконечник

стрелы, острие копьё». (Кошгарий, 1960:359). «Улун – древко стрелы». (Кошгарий, 1960:111). «Ужлуж – стрела для охоты на кроликов, она состоит из трёх прутьев, концы соединённых куском железа». (Кошгарий, 1960:127). «Азык ук – “шалнаая стрела”, неизвестно, кем она выпущена». (Кошгарий, 1960:101). «Суким – кусочек дерева, обструганный в виде конуса и приколотый с трёх сторон, его насаживают на стрелу, и он издаёт свист (при полёте стрелы)». (Кошгарий, 1960:376). «Уклук – колчан». (Кошгарий, 1960:132). «Карин атмак – желудок забитого животного, который становится мишенью для стрельбы. Тот, кто попадает в цель, получает кусок мяса». (Кошгарий, 1960:381). «Атум ар – человек, ловкий в стрельбе, меткий стрелок». (Кошгарий, 1960:108). «Ат – стрелять». (Кошгарий, 1960:194). «Танур – пускать ввысь (стрелу)». (Кошгарий, 1960:1035).

Следующая категория развлечений приведённых в тексте, связана с конными состязаниями и терминами объясняющие их.: «Аркун – конь рождённый от дикого жеребца и прирученной кобылы. Самый быстрый конь на скачках». (Кошгарий, 1960:138). «Арик йилки – красивое животное. Арик ат – прекрасный конь». (Кошгарий, 1960:105). «Алаг – лошадь для гонца». (Кошгарий, 1960:152). «Азиглиг ат – взрослая лошадь». (Кошгарий, 1960:176). «Кавал, кавал ат – породистый конь, рысак». (Кошгарий, 1960:375). «Йукрук ат – скаковая лошадь». (Кошгарий, 1960:776). «Йукуркан ат – скаковая лошадь». (Кошгарий, 1960:784). «Сиб – жеребёнок, достигший двухлетнего возраста». (Кошгарий, 1960:315). «Йурига ат – иноходец». (Кошгарий, 1960:873). «Мундуз йурига ат – лошадь, способная ходить лишь иноходью». (Кошгарий, 1960:429). «Тугзаг – кони, предоставляемые своему войску на время скачек или битва, царём, которых забирает по возвращении». (Кошгарий, 1960:432). «Атлиг ар – всадник». (Кошгарий, 1960:129). «Аркиш – гонец; послание, весть». (Кошгарий, 1960:129). «Йариш – конные скачки». (Кошгарий, 1960:749). «Йариш – состязание в скачках». (Кошгарий, 1960:796). «Йуртуш – состязаться в верховой езде». (Кошгарий, 1960:815). «Узук ат – конь, идущий впереди (на скачках или др.)». (Кошгарий, 1960:101). «Ашкин – быстрая верховая езда. Ашкинжи – гонец со срочным посланием». (Кошгарий, 1960:139). «Аш – пускать (лошадь) рысью». (Кошгарий, 1960:191). «Куй – скакать». (Кошгарий, 1960:928). «Сужи – скакать, прыгать». (Кошгарий, 1960:937). «Кали – скакать, вздыбиться». (Кошгарий, 1960:947). «Букра – нестись вскачь». (Кошгарий, 1960:952). «Йурт – гнать рысью». (Кошгарий, 1960:1066). «Бала – помощник». (Кошгарий, 1960:916), в настоящем термин «бала» означает: дитя, ребёнок, подросток. В конных скачках, жокеями обычно выступают подготовленные подростки, а всю дистанцию забега обслуживают многочисленные помощники, которых сегодня именуют даекчи.

В произведение упоминается широко популярная в мире конное состязание чавган (конное поло), упоминается площадка для игры, и его границы: «Талас – верёвка, которую протягивают по краям поля во время конных скачек и игр в конное поло». (Кошгарий, 1960:349). «Тасал – поле, граница, устанавливаемая для игры в поло. (Талас)». (Кошгарий, 1960:373). «Жукан – клюшка для игры в поло». (Кошгарий, 1960:380). «Танук – 2. Отрез парчи для победителя в забивании мяча клюшкой. 3. Кусок шёлка, флаг, к головке копьё во время битвы». (Кошгарий, 1960:1013). «Ул аник бирла жукан урди умлашу. – Он состязался с ним в конном поло, поставив на кон шаровары». (Кошгарий, 1960:250).

Текст: «Киз бирла курашма, кискрак била йаришма; Не борись с девушкой, не состязайся в скачках с молодой кобылой». (Кошгарий, 1960:441). Сообщает о бытовании в средние века, и дошедших до сегодняшних дней, конных состязаний: «оодарыш» и «байтал чабыш». (Касен А. 2004:144). Следующий текст: «Суңиш – нападение, поединок на копьях, битва». (Кошгарий, 1960:1013). «Суңу – копьё, пика». (Кошгарий, 1960:1015).

«Укрук – аркан». (Кошгарий,1960:132)., говорит о дошедших до нас современных состязаний: «эр сайыш» и «укрук салмай». (Касен А. 2004:144).

Текст произведения: «Табраш – скакать на верблюдах». (Кошгарий,1960:630), сообщает о бытовании в средние века верблюжьих скачках, в настоящее время аналогов этой скачки в кыргызской историографии не обнаружено.

Как известно охота для кочевого быта, где мясная пища была в избытке, помимо промысловой деятельности, являлась и забавой. В эпосе «Манас» охота, также упоминается как развлечение. (Манас,). Из произведения «Диван лугат ат-Тюрк» приведены слова и тексты, связанные с охотой. «Йикитларик ишлату, Йигаж йамиш иргату, Кулан кайик авлату, Базрам килиб авиалим. – (веселье). Мы заставим юношей стряхивать плоды с деревьев и охотиться на куланов и другую дичь. Мы будем забавляться и веселиться целыми днями». (Кошгарий,1960:267). «Ав – охота». (Кошгарий,1960:114). «Сагир – вид царской охоты, с облавой и загоном». (Кошгарий,1960:347). «Барак – лохматая собака. Поверье – орлица на старости, откладывает два яйца. Из одного выходит собака, быстрая в беге и лучшая для охоты». «Жагри алиб аркун мундуб аркар йатар; Авлар кайик тайган изиб тилку тутар. – Он сажает на руку сокола и верхом на скакуне догоняет горного козла; Он охотится на дичь и лис со злыми лохматыми собаками». (Кошгарий,1960:397). «Тайган йукуркани тилку савмас; Лиса не любит быстроногую собаку». (Кошгарий,1960:496). «Тайган – борзая». (Кошгарий,1960:873). Все виды бытовавшей охоты в средние века, сохранились и в наши дни, как мужское развлечение.

В тексте произведения можно встретить инструментарию применяемые в играх и развлечениях. «Жиб – тонкая веточка, хворостина, сокращённое – жибик. Мяч называют туб, сокращённое от тубук». (Кошгарий,1960:314). «Тубик – мяч, который ударяют тростью». (Кошгарий,1960:360). «Тавилгуж, тавилку – таволга». (Кошгарий,1960:452). Как известно таволга, или по научному «спирея», встречается в горных местностях, ценится своей прочностью и тяжестью. Его преподносили как дар. «Курт – дерево растущее в горах. Из него изготавливают луки, кнуты и посохи». (Кошгарий,1960:333]. Слово «курт», возможно есть синоним слову «тавылга». Из тавылги изготавливают луки, рукоятки для кнута, посохи. «Жавиг – плеть». (Кошгарий,1960:355). «Камжи – кнут. Ат камжи – кнут для лошадей. Килиж камжи – плеть, в которую вкладывается меч». (Кошгарий,1960:394). «Барка – бич, кнут, которым бьют вора или погоняют осла». (Кошгарий,1960:402). И все эти разновидности бытовой утвари, успешно применялись в играх и развлечениях. (Касен А. 2004:144).

В следующей категории упоминаются элементы одежды: ремень, пояс, кушак сделанные из различного материала. Они успешно использовались в обыденной жизни, в военных походах, в охотничьем промысле. «Йариндак – тюркский ремень из козьей шкуры». (Кошгарий,1960:781). «Кур – пояс, иж кур – кушак». (Кошгарий,1960:319). «Тув – пояс из шерстяной пряжи». (Кошгарий,1960:838). «Казыш – пояс из шкуры животного». (Кошгарий,1960:352). В играх и состязаниях также использовались: «Кисмак – аркан, петля». (Кошгарий,1960:441).

В играх и забавах применялись народные меры определения длины, расстояния, веса, объёма, которые во множестве приведены в произведении: «Аг – расстояние между двумя бёдрами». (Кошгарий,1960:114). «Йуз ат маник агдин кажти – Сотня коней прошла между моими бёдрами (равнозначно расстоянию между двумя пальцами)». (Кошгарий,1960:114). «Уктым, бир уктым йир – отрезок земли, равный дальности полёта стрелы». (Кошгарий,1960:138). «Бурун – расстояние полёта стрелы». (Кошгарий,1960:1016). Журам – расстояние полёта лёгкой стрелы, оно больше расстояния полёта обыкновенной стрелы, так как (ею) человек стреляет, лёжа на спине и

целясь в даль». (Журам уки – стрела для подобного вида стрельбы. (Кошгарий,1960:390). «Журам – расстояние полёта лёгкой стрелы, оно больше расстояния полёта обыкновенной стрелы, так как (ею) человек стреляет, лёжа на спине и целясь в даль». (Журам уки – стрела для подобного вида стрельбы. (Кошгарий,1960:390). «Батман – “манн” – (мера веса равная 2 ратлям т.е. 900 грамм), бир батман ат – 1 манн мяса». (Кошгарий,1960:416). «Кариш – пядь, бир кариш – одна пядь». (Кошгарий,1960:352). «Турум – рост человека. (Бир ар турум сув – (уровень) воды высотой с человеческий рост). (Кошгарий,1960:375). «Бут – бедро». (Кошгарий,1960:830). «Буз – рост человека». (Кошгарий,1960:831). «Бир айршим йир – отрезок земли длиной в пробег лошади на скачках». (Кошгарий,1960:777). «Бир йукурм йир – отрезок земли длиной в один пробег». (Кошгарий,1960:778). «Жиг – название тюркского локтя. Составляет одну треть обычного локтя и принят для измерения ткани среди кочевников». (Кошгарий,1960:837). «Син – размер, рост». (Кошгарий,1960:844). «Бута – частица, обозначающее много». (Кошгарий,1960:906). «Кари – локоть, рука». (Кошгарий,1960:910). «Турк – длина какого-либо тела». (Кошгарий,1960:336). «Сун алтун – слиток золота. Величина которого может превышать длину пальца и доходить до длины локтя». (Кошгарий,1960:844).

Также применялись народные меры определения времени: «Узлак – время». (Кошгарий,1960:134). «Ирта – раннее утро». (Кошгарий,1960:153). «Уйла – полдень». (Кошгарий,1960:143). «Ахшам – пора заката». (Кошгарий,1960:137). «Иңир – сумерки, смещение света и тьмы». (Кошгарий,1960:126). «Кирк йилка бай жигай тузлинур. – Через сорок лет богатый сравнивается с бедным. (из-за смерти или перемен в судьбе). (Кошгарий,1960:337).

Всекие большие игры и состязания требовали смелости и силы, что отражено в произведении: «Шат – смелость». (Кошгарий,1960:316). «Буң киши – огромный, мощный человек». (Кошгарий,1960:1005). «Алук ар – сильный человек, в огузском». (Кошгарий,1960:102). «Арлик – мужество; мужественность». (Кошгарий,1960:135). «Албагут – богатырь, силач». (Кошгарий,1960:173). «Кур; кур ар – выносливый, отважный, гордый человек». (Кошгарий,1960:319). «Батрак – копьё с шёлковой повязкой у наконечника, указывающее на отличившегося в день битвы». (Кошгарий,1960:434). «Бажкам – знак в виде шёлковой ленты или хвоста дикого быка, которые богатыри надевают в день битвы». (Кошгарий,1960:448). «Ку – слава среди людей». (Кошгарий,1960:902). «Улугла – даровать славу, считать достойным уважения, оказывать уважение». (Кошгарий,1960:302). «Курж; курж аран – сильные мужчины». (Кошгарий,1960:333). И в конце состязаний каждый участник получал свой приз: «Улуш – распределение, чего-либо, на доли между людьми». (Кошгарий,1960: 98).

Игра и игровая культура являются важной и необходимой частью развития общества, корни которого кроются в первобытном обществе. До настоящего времени, эта сторона жизни и быта человека, именуемая, как непроемительная деятельность, в тюркской литературе мало исследована. И произведение Махмуда ал Кашгари «Диван лугат ат-Тюрк», в какой-то мере поможет в исследовании данной темы. Здесь можно найти материал отражающий игровой быт народа, эпохи средневековья. Непосредственно встречаются игры с описаниями правил использования, и просто названия игр. Приводятся различные бытовые развлечения. Развлечения связанные с охотой. Конные скачки и состязания. В произведение можно увидеть инструментарию для игры связанные с повседневной кочевой жизнью. Определение меры дальности, высоты, объёма, времени. Следует признать, что классический труд эпохи средневековья, созданный Махмудом ал Кашгари, является ценным источником в изучении этнической жизни тюркских народов, в том числе игр и развлечений.

Литература

- Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л.: Наука, 1971. – 403с.
- Аристов Н.А. Усуни и киргизы или кара-киргизы. – Бишкек: Илим, 2001.– 576с.
- Баласагуни Юсуф. Благодатное знание.– Л.: Сов. Писатель, 1990.– 555с.
- Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк // Соч.– Т.2., ч.1. – М., 1963.– С. 471-543.
- Касен А. Кыргызские игры и развлечения. – Бишкек: Илим, 2004.– 144 с.
- Махмуд Кошгарий. Девону лугот-ит турк. Т.1.– Ташкент: УзССР фанлар Акад., 1960.– 499 б.
- Морозов И.А., Слепцова И.С. Круг игры. Праздник и игра в жизни севернорусского крестьянина (XIX-XX вв.) Москва: Индрик, 2004.– 920 с.
- Юдахин К.К. Киргизско-русский: В 2-х кн.– М.: Сов. Энцикл., 1965.– 973 с.

«БАБУР-НАМЕ» КАК ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Ахматова А.* Илебаев А.**

*аспирант КГУ им. И. Арабаева

**к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

«Всё это написано не ради того, чтобы возвеличить самого себя,
и истина заключается в том, что здесь изложено».
Захирдин Мухаммад Бабур

Аннотация

Мухаммад Бабур оставил свой след в истории не только как полководец и основатель государства. Его разносторонняя деятельность говорит о незаурядных способностях человека, получившего прекрасное образование и воспитание. Являясь автором многогранного характера, оставил после себя труды: военного дела, музыкальной культуры, законодательные акты, лирические произведения. Его автобиографическое сочинение «Бабур-наме» служит прекрасным материалом для исследователей этнографического профиля. При критическом подходе, и вдумчивом анализе, можно по крупницам собрать материал, касаемого одной из сторон жизни общества эпохи средневековья, о непроизводительной деятельности: о его забавах, развлечениях, играх. В данной статье приводятся народные забавы, упомянутые автором, как разведение и развлечение с голубями, которая популярно по всему миру, в произведение «Бабур-наме», переведённого на русский язык даётся, как “гоньба голубей”. Также упоминается популярная в мире игра “нарды”. Приводится конное состязание “чавган”, популярное в мире как конное поло, которое наводит на размышление об истоках и корнях этой забавы. Также в произведении упоминается игра или развлечение - “чехарда”, без описания правил проведения. По побочным описаниям можно привести забавы по перетягиванию, скачки на лошадях.

Ключевые слова «Бабур-наме», забава, развлечение, перетягивание, чехарда, скачки, нарды, чавган, гоньба голубей.

Abstract

Muhammad Babur left his mark in history not only as a military leader and founder of the state. His multifaceted activity speaks of uncommon abilities of a man who received excellent education and upbringing. Being an author of multifaceted character, he left behind his works: military affairs, musical culture, legislative acts, lyrical works. His autobiographical work "Babur-name" serves as an excellent material for ethnographic researchers. With a critical approach and thoughtful analysis, it is possible to gather material on one of the aspects of life of the society of the Middle Ages, on non-productive activities: its amusements, entertainments, games. This article contains folk amusements mentioned by the author as breeding and entertainment with pigeons, which is popular all over the world, in the work "Babur-name", translated into Russian is given as "race of pigeons". The game "backgammon", which is popular all over the world, is also mentioned. The equestrian competition "chavgan", popular in the world as horse polo, is given, which leads to a reflection on the origins and roots of this amusement. The work also mentions a game or amusement - "chekharda", without describing the rules of the game. By side descriptions one can cite tug-of-war amusements, horse races.

Key words: "Babur-name", amusement, entertainment, tugging, chekharda, horse racing, backgammon, chavgan, pigeon racing.

Как известно Захирдин Мухаммад Бабур является автором произведений разного жанра, он составил специальный алфавит «Хатт-и Бабури», написал несколько трактатов по военному делу, музыке, по мусульманскому законоведению «Мубайин», по поэтике «Аруз рисоласи». Являвшийся современником Алишера Навои, и общавшийся с ним, создал лирические газели и рубаи. Среди его творений выделяется автобиографический труд «Бабур-наме», который академик В.В. Бартольд назвал: «лучшим произведением тюркской прозы» (Бартольд В.В., 1964: 662). Данный труд отражает эпоху феодальных распрей в Средней Азии, становления и крушения империй, оставивших неизгладимый след в мировой истории.

Первый перевод «Бабур-наме» был осуществлён в 1586 г. на персидский язык. В 1705 г. переведён на голландский язык, в 1826 г. на английский язык, в 1871 г. на французский язык, в 1940 г. на турецкий язык. В 1942 г. по Хайдарабадскому тексту, кандидат филологических наук М.А. Салье перевёл его на русский язык. (Салье 1958:

534). В настоящее время произведение переведено на 31 языков мира.

Поэма являясь автобиографическим трудом, не избежала субъективного взгляда, но несмотря на это, при критическом подходе данное произведение служит хорошим подспорьем для учёных, как разнообразный источник, в том числе и этнографического характера, где приводятся материалы по топонимии, гидронимике, орографии, приводятся названия родов и племён.

Бабур как правоверный мусульманин, своё писание начинает с обращением к всевышнему создателю. Все произведения мусульманских авторов на протяжении многих веков начинались таким образом. «В месяце рамазана года восемьсот девяносто девятого я стал государем области Ферганы на двенадцатом году жизни». (Салье 1958: 11). Как известно, после скорострительной смерти отца – Омар Шейх Мирзы, он по закону наследства был посажен на трон. Как пишет сам автор 889 г., по хиджре. Зная, что он родился 14 февраля 1483 г., по григорианскому стилю, в 1495 г., в 12 лет от роду, он стал правителем Ферганы – «области в пятом климате». В средние века восточные учёные делили мир по широтам на семь климатов, Фергана входила в пятый климат. (Салье 1958: 437).

Ферганская долина, это оазис среди гор, занимающий примерно 20 000 км² [1: 437], тянувшийся с востока на запад почти на 300 км, и с севера на юг около 100 км. (Мушкетов И.В., 1915: Т.1). Регион с многовековой культурой, и одним из очагов зарождения цивилизации. По описанию самого Бабура, на востоке находится Кашгар, на западе Самарканд, юг ограничивается Бадахшанскими горами, а север современным городом Алмалык, Республики Узбекистан. Приводимые им города Алматы и Янги (Отрар), скорее всего это не современные города, Республики Казахстан, которые не подходят по географическому положению в текстах произведения.

Детально описывая свои сражения, неудачи и победы, мужество и трусость своих соратников, благородство и предательство, он также приводит колоритный автобиографический портрет окружавших его людей. Хорошо описывает природу и животный мир, по его трактатам, в нём видится человек государственного мышления: «Доходами с области Ферганы можно, если соблюдать справедливость, содержать три-четыре тысячи человек». (Салье 1958: 12).

В данной статье на материалах произведения, рассматриваются тексты из области народных забав и развлечений. Летописцы и историки мало обращают внимания на эту сторону общественной жизни, хотя игры и забавы выполняют важную роль в жизни, как для индивида, так и всего человеческого общества. И в этом отношении из произведения «Бабур-наме», можно собрать некоторые сведения, об этой стороне жизни, в Средней Азии, в эпоху средневековья. (Салье 1958: 15).

С первых страниц поэмы, мы сталкиваемся с неординарным развлечением жителей города Ош, которую красочно описывает автор: «У подошвы горы Бара-Кух... стоит мечеть... Джауза. Внешний двор мечети покатый... есть приятная, тенистая лужайка, поросшая трилистником... каждый путешественник и странник... отдыхает там. В Оше существует такая забава: на всякого, кто заснёт на лужайке, пускают воду из этого ручья». (Салье 1958: 10). Возможно шутки ради, а возможно блюстители порядка и отвечающие за состояния лужайки, чтобы не выгапывалась трава, таким образом сгоняли с лужайки нарушителей порядка. Бара-Кух, одно из первых названий горы, с несколькими вершинами, находящийся почти в центре киргизского города Ош.

Описывая город Маргинан (совр. Маргелан), находящийся к западу от его родного города «Андиджана» в «семи йигачах» пути. Из средневековых источников известно, что один йигач равен, примерно 6 км. (Салье 1958: 10). Маргелан находился на расстоянии 42 км, это дистанция Марафонского забега, который с первых афинских игр, до настоящего

времени, входит в программу Олимпийских игр. Далее Бабур пишет: «Обычай драться на кулаках распространён в Мавераннахре; большинство знаменитых кулачных бойцов в Самарканде и Бухаре – маргинанцы». (Салье 1958: 10). Как известно кулачные бои широко распространены в мире, который наряду с марафонским бегом, с первых дней олимпийского движения, входит в его программу. В настоящее время кулачные бои, по-другому, боксёры из Узбекистана, занимают передовые позиции в мировом рейтинге. Олимпиада в Рио-де-Жанейро 2016- года, яркое подтверждение этому. На призовые места пьедестала поднялись 8-м боксёров из Республики Узбекистан. Заняв в общекомандном зачёте почётное первое место. (Статистика на Sports-reference.com, от 28 апреля 2020: Wayback Machine).

В произведении читаем информацию: «Плодовых деревьев там много, но в садах преобладают миндальные деревья». (Салье 1958: 13). «Имеется ещё там сорт урюка, из которого вынимают косточки...». (Салье 1958: 13). В регионах Северной Африки, в Средней, Центральной и Юго-Восточной Азии распространена игра, называемая у тюркских народов – тогуз коргол (кырг.), тогуз кумалак (казах.), и т.д. Кочевники в игре использовали катышки овец (коргол). В регионах с земледельческим хозяйством, в игре использовали косточки плодовых деревьев, которые клали в лунки. (Салье 1958: 78). Данная игра с широкой географией, имеет свои разновидности, где используемая доска различается по количеству лунок. Если в тогуз коргол, помимо «казанов» – 2 лунки большего размера в середине доски имеются лунки по 9 с каждой стороны. То встречается доска, с каждой стороной по 6 лунок, по 7 лунок, по 8 лунок, по 10 лунок, по 12 лунок. Встречается доска, где имеются по 9 лунок с четырёх сторон. (The current situation of traditional games in Kyrgyzstan // The Ninth International Conference on Traditional Field Play and Games, 2005: 1– 8).

У кыргызов бытует ещё одна разновидность данной игры, приспособленная для кочевого быта. Отражающаяся и в названии игры – уюм туду (корова отелилась). (Касен2004: 88). Игра проходит на лужайке, где с каждой стороны выкапываются по 5 лунок, и две лунки чуть больше размера, в середине. Игра во всём мире проходит по одинаковым правилам. Но иногда имеются некоторые различия, которая лишь подтверждает тезис, что все игры имеют исторический и творческий характер. В особенности это ярко выражено в играх детей.

Другое развлечение с использованием косточек плодовых деревьев, кыргызского народа называется – «жарма данек» (двойная косточка). (Касен2004: 52). При раскалывании косточки плода, внутри него иногда оказываются две миндалины. Суть забавы, расколовший косточку достаёт миндалины, одну съедает сам, другую отдаёт близстоящему другу. Встретившись в любое суток время, они должны поприветствовать друг друга словами: «Ас-салом алейкум жарма данек!».

В следующей информации приведённой автором, есть строки: «Дыни там бывают хорошие; есть один сорт дынь, называемый миртимури; неизвестно, существуют ли ещё где-нибудь в мире такие дыни». (Салье 1958: 12). В произведении есть много описаний о достоинствах дыни, из разных регионов – Ахсьйские, Бухарские, Самаркандские и т.д. Древнейшая земледельческая цивилизация, именуемая историками, как – чустская, была местом культивирования не только зерновых, но и плодовых, и бахчевых культур. Наманганские яблоки, андижанский виноград, самаркандские персики, ахсьйские дыни. Все эти плоды своего труда, человечество использовало для игр и забав. Одно из развлечений, носящее название у кыргызского народа «коон үзмөй» (сбор дыни), «коон чапмай» (битъё дыни), бытовали и в кыргызском обществе. (Касен2004: 68). Суть забавы заключалась в умении координировать своё тело, и метко попасть по намеченной цели. На возвышенное место клали дыню, одному из желающих завязывали глаза, давали в руки

небольшую палку и раскручивали. После этого он должен был сориентироваться на месте, и ударить палкой по дыни.

Из произведения: «В горах, окружающих область Ферганы, есть хорошие летовки; на этих горах растёт дерево табулгу – больше его нигде нет. Табулгу – дерево с красной корой; из этого дерева вырезают посохи, выделывают ручки плёток, изготавливают клетки для птиц. Обстругав дерево, из него делают бесперые стрелы. Это очень хорошее дерево. Его привозят как подарок в далёкие места». (Салье 1958: 15). В этих строках для этнолога заложена большая информация. У киргизов данное дерево, также называется – табылга. Вырезанные из него посохи называются – *аса таяк*, их до сих пор используют бакшы и шаманы, для лечения и предсказания будущего. Изготовление бесперых стрел в настоящее время не встречается. Возможно из-за не надобности, а возможно из-за неинформированности исследователя. Изготовление ручек для кнута (камчы), широко популярно не только у киргизов по всему ареалу проживания, включая Кызыл-Суйскую область КНР, но и у других кочевых народов. Сам кнут из тавылги, которая обладает прочными свойствами и тонет в воде, также используют для забавы в перетягивании – *камчы тартыш*. (Касен2023: 105).

У киргизского народа, существуют несколько разновидностей забавы в перетягивании различных предметов домашнего обихода, которые непосредственно имеют трудовые корни происхождения. Перетягивание шкур животных – *тери тартыш*, перетягивание палки – *таяк тартыш*, перетягивание копья – *найза тартыш*. Ещё одна разновидность – *жыгач күрөш* (борьба на палках) (Касен2023: 38). Перетягивание *камчы тартыш*, на территории Кыргызской Республики в настоящее время пока не зафиксировано. Данное развлечение сохранилось у киргизов Кызыл-Суйской области, КНР. Двое желающих померяться силами, садились «по-монгольски», скрестив ноги. Брали один кнут в горизонтальном положении, другую зажимали в зубах. И по сигналу даекчи – секунданта, начинали его перетягивать. Побеждал тот, кто смог вырвать кнут из рук соперника. Перетянуть соперника вместе с кнутом на свою сторону. Победа засчитывалась и в случаях, когда соперник сдвинулся с места или упал. В настоящее время данная забава стала одним из видов спорта, проводятся чемпионаты республики, и международные турниры.

Описывая деятельность своего отца Омар Шейх мирзы, приводит выражение «чачские луки». (Салье 1958: 16). В средневековых документах, название современного города Ташкент, пишут как «Шаш» и «Чач». Известно, что эти луки сделанные из особого сорта дерева, не боялись влаги, и были незаменимыми в бою, особенно в дождливую и ненастную погоду. Стрельба из лука, одно из древнейших развлечений, который встречается повсеместно. Состязания могут проходить на меткость, на дальность. У киргизов с древности остались состязания в стрельбе из лука – жамбы атмай. (Касен2004: 51). В народном эпосе «Манас», имеет также название – тезек кыйу. (Касен2004: 15). Жамбы атмай с 1952 г., является национальным видом спорта. Из источников известно, расстояние полёта стрелы, которая равняется 100 м. (Касен2004: 5). В «Бабур-наме» есть также описания связанные с луком, и его применением. Например: «гушагир» (Салье 1958: 125), приспособление для надевания тетивы, на конечные зарубки лука. «Суфа-и тир андазан», площадка для стрельбы из лука. (Салье 1958: 223). Следует подчеркнуть слово «тир», которое встречается в произведении средневекового автора, в русскоязычной литературе место для стрельбы называют словом тир.

В произведении Бабура, где описываются природа и животный мир, встречается развлечение под названием «гоньба голубей» (Салье 1958: 16). Забава с голубями, широко распространена в мире. К сожалению автор не обратил внимания на петушинные бои, которые несомненно существовали в это время, и были одним из азартных развлечений в

обществе. Хотя в тексте произведения приводятся названия различных пород петухов. Петушинные бои проходили на ярмарках и базарах, при большом стечении народа. Ставились большие призы, были люди специально разводившие бойцовских петухов.

Описывая одного из эмиров Омара Шейха Мирзы, Хасан Якуб бека, Бабур пишет: «Он был смел, метко пускал стрелы, прекрасно играл чавганом и хорошо прыгал при игре в чехарду». (Салье 1958: 21). Здесь внимание привлекает игра в чехарду. К сожалению в данный момент идентифицировать, что это за развлечение невозможно, что понимал автор под игрой в чехарду, и какой смысл вложен в переводе этого слова.

В тексте поэмы приводится игра «нард», как пишет автор: «нард – игра, бросание костей и передвижение затем по особым ячейкам фигур, напоминающих шашечные» (Салье 1958: 17). Игра широко популярна, имеет и европейский аналог, которая называется – трик-трак. Хотя данная игра имеет мировое распространение, почему-то его тесно связывают только с Закавказьем и Ираном.

Интересна информация приводимая Бабуром, об «ишик-ага – господине (дворцовых) дверей, кармергере, высшей должности при дворе тимуридов». (Салье 1958: 32). В киргизском кочевом быту имелось мужское развлечение – жоро бозо. Один из участников развлечения исполнял роль эшик агасы. (Касен2004: 56).

В произведении можно встретить конные развлечения. Популярное во всём мире конное поло, имеет азиатские корни. Эта игра под названием чавган, упоминается Ж. Баласагыном в своих стихах:

«Иногда бек верхом на врага выезжает.

Иногда охотой, чавганом народ объезжает» (Баласагуни 1990: 228).

В поэме Бабура, даются определение чавгана, как: «деревянный молоток на очень длинной рукоятке, для игры в поло», здесь же добавляют, поло от тибетского пулу, т.е. мяч. (Салье 1958: 24). На 223 странице можно встретить термин «кахадстан – поле для скачек» (Салье 1958: 223). Кочевой образ жизни породил множество разновидностей скачек. (Касен2004: 7). Известно, что после осады Самарканда Шейбани ханом, Бабур был вынужден оставить город. Выехав за его пределы, он со своими близкими непреднамеренно устроили скачки. И не без удовольствия замечает, что никто не смог обогнать его лошадь.

Оглакчи, (кырг. улакчы) – «участник козлодрания». (Салье 1958: 32). У кочевых народов Средней Азии: таджиков, узбеков, казахов, киргизов - көк бөрү (др. названия - улак тартыш, чап улак, байге, аламан байге), был одним из зрелищных и массовых видов состязания. Количество участников, по фольклорным источникам доходило до 1000 человек (Касен 2004: 19).

В произведении «Бабур-наме», помимо непосредственного упоминания о видах развлечений и забав. Можно почерпнуть информацию о составляющих эти развлечения. Большинство забав и развлечений проходило во время торжеств – той, свадьба, пир и т.д. (Салье 1958: 249). Непосредственное участие принимал глашатай – мубашшир. (Салье 1958: 186). Он разъяснял зрителям и участникам, по поводу чего проходит мероприятия, кто является организатором и выделяет средства на празднество и на призы. Объявляет участников состязаний, их родословную, достигнутые успехи.

При определении количества участников, применялись военные термины кочевого быта: «даха – 10, сада – 100, хазара – 1000, туман – 10000». (Салье 1958: 20). При определении расстояния скачек, площадки для состязаний, также использовались народные термины, которых привёл в своём произведении Бабур. Например: шери – расстояние равное приблизительно 2 км. (Салье 1958: 13). Карух, также приблизительно 2 км. (Салье 1958: 54).

Встречаются в труде Бабура слова чарг-уланг – соколиная площадка. (Салье 1958:

223), аргамин мера длины в «шерстяную верёвку», длина конской привязи, равная приблизительно 3-4 м (Салье 1958: 394)], танап – мера длины и расстояния верёвки, равная примерно 24 м (Салье 1958: 416).

Подводя итог, хотелось бы выразить сожаление, что одна из составляющих народного быта, как земледельческого, так и кочевого образа жизни, деятельность не связанная с производством материальных благ, всевозможные игры и забавы, названные исследователями – непроизводственной деятельностью, остались вне поля зрения летописцев, и непосредственных свидетелей этих событий. Бабур красочно и колоритно описывая события своей эпохи, свою деятельность, окружающую природу и животный мир, давая портреты окружающих его людей, не вдаваясь в тему забав и развлечений, приводит некоторые данные, из которых по крупицам можно сложить небольшую мозаику из общественной жизни народа, заключающихся в его забавах и играх. Произведение является источником нескольких видов бытовых игр. Игры с голубями и их разведением. Нард, или распространённые сегодня нарды. Конная игра чавган. Приводится развлечение чехарда, к сожалению из описания невозможно выяснить, что за игра приведена в тексте. Из побочного описания мы можем привести, имеющие длительные корни бытования стрельбу из лука, в настоящее время ставшим одним из видов спорта входящих в программу международных Олимпийских игр. Бег на длинные дистанции. Различные виды перетягивания. «Бабур-наме» произведение переживший века, и сегодня является хорошей источниковой базой, для изучения различных сторон жизни эпохи средневековья.

Литература.

1. Бабур-наме. Записки Бабура / Пер. М. Салье. - Ташкент, 1958. – 534 с.
2. Баласагуни Ю. Благодатное знание.– Л.: Сов. Писатель, 1990.– 555с.
3. Бартольд В. В. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии // Сочинения: в 9 т. / Гафуров Б. Г. - М.: Наука, 1964. - Т. 2, кн. 2. - 661 с.
4. Касен А. Кыргызские игры и развлечения.– Бишкек: Илим, 2004. – 144 с.
5. Касен А. Традиционные игры кыргызов. – Бишкек: Илим, 2023.– 105 с.
6. Мушкетов И.В. Туркестан. Геологическое и орографическое описание по данным, собранным во время путешествий с 1874 г. по 1880 г. Т. 1. Петроград, 1915.
7. Статистика на Sports-reference.com Архивная копия от 28 апреля 2020 на Wayback Machine.
8. Фергана, по «Запискам» султана Бабура // Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии, Том VI. СПб. 1880. С.86-102.
9. The current situation of traditional games in Kyrgyzstan // The Ninth International Conference on Traditional Field Play and Games. – Tokyo, 2005.– С. 1– 8.

КАРАКАЛПАК ДАСТАНДАРЫНДА ЖЫЛКЫЛАРГА БОЛГОН СЫЙ-УРМАТТЫН СҮРӨТТӨЛҮШҮ

Анарбекова В. Э.* Анарбаева Г. А.**

*Борбор Азия эл аралык медициналык университетинин Табигый-гуманитардык дисциплиналар кафедрасынын башчысы, тарых илимдеринин кандидаты
**Ош мамлекеттик университетинин,индустриалдык-педагогикалык колледжинин гуманитардык-педагогикалык бөлүмүнүн башчысы,тарых илимдеринин кандидаты, доцент

Аннотация: Изилдөөгө алынган макалада каракалпак дастандарында жылкы баласына арналган ырым-жырымдар, калкты сырткы душмандардан коргоодо тулпарлардын ролу, алардын дүбүртүнүн дабышына чейин сүрөттөлгөн эпизоддор тууралуу айтылат. Ыйык деп эсептелген жаныбарга байланыштуу тотемдик көз караштар, ошондой эле баатырларга болгон сый-урмат элдик менталитетте кандай сакталып калгандыгы боюнча дагы тарыхый-этнографиялык салыштыруулар менен анализденет. Баатырдык эпостордогу тулпарлардын аталышынын мааниси, аскердик, чарбалык, экономикалык жагдайларда пайдаланылышы боюнча өтө кызыктуу материалдар берилди. Ат тууралуу эпитеттер, анын жабдыктары жана жоокердин согуштук курал-жарактарын сүрөттөш үчүн колдонулган учурлардын тексттердеги мааниси, тулпарлардын кожоюну менен курган диалогунун реалдуулугу жана апыртмалуулугуна салыштырмалуу андоолор берилди. Жөнөкөй эле мисал жылкынын тери ооруусун кантип дарылашкан? “Андыз” деген өсүмдүктүн тамырын, жердин түбүнөн казып алышып, анын жардамы менен дарылашкан. “Андуз болса ат олмес” (“Эгерде андуз болсо, анда ат өлбөйт”) деп айтышкан. Кыргыз элинде дагы “Андыз бар жерде, ат өлбөйт” дешкенин эл арасынан топтолгон материалдарда информаторлор далилдеген. Орто Азия элдеринде “жылкы культу” өтө кызыктуу изилдөөнү талап кылган маселелердин бири. Анын далили катары кыргыздарда өзүнүн жоого минген тулпарларына кошулган “кошокторду” айтууга болот.

Түйүндүү сөздөр: жылкы культу, тотемизм, саякерлер, ырым-жырымдар, макал-лакаптар, тулпарлардын сүрөттөлүшү, коомдук турмушта жылкылардын ролу.

Description of Respect to Horses in Karakalpak Epags

Annotation: The article discusses the rituals dedicated to foals in the Karakalpak epics, the role of horses in protecting the population from external enemies, and episodes described to the sounds of their hoots. Based on historical and ethnographic comparisons, the totemic views associated with the sacred animal are analyzed, as well as respect for heroes preserved in the national mentality. There were given very interesting materials on the meaning of horse names in heroic epics, their distribution in military, agricultural and economic situations. Epithets of the horse name, its equipment and the meaning of events used to describe the warrior’s fighting weapon, the distribution of reality and the exaggeration of the dialogue between the owner and the horse were analyzed. A simple example of how to treat a skin disease of a horse? The roots of the elecampane plant were dug out of the ground and they treated a horse skin with its help. They said “Anduz bosa at olmes” (“If there is elecampane, then the horse will not die”). The Kyrgyz people also say that “where there is elecampane, the horse does not die,” informants proved in materials collected from the people. The “worship for a horse” among the peoples of Central Asia is one of the issues that requires very interesting research. As evidence, the Kyrgyz tell lament songs devoted to their horses.

Key words: worship for a horse, totemism, hostlers, rituals, proverbs, description of horses, the role of horses in public life.

Көчмөн элдердин уникалдуулугунун бир көрүнүшү, алар мейкиндикте көчмөн үчүн «сыйкырдуу сандыктын» ролун аткарган жаныбарларды тандап алышкан. Андан жашоого керектүү нерселердин баарын: сүт жана эт тамакка колдонулат; жүндөн кийим үчүн жип гана эмес, боз үйдү жабуу үчүн колдонулган кийиз да жасалат. Ал ысыкта салкын, суук күнү жылуу, жаан-чачында суу өткөрбөйт. Дүйнө эпосторунда ат эң ишенимдүү дос экендиги белгилүү. Көчмөн элдерде жылкыны аскердик иштерде, коомдук турмушта, айыл-чарбасында пайдалып келишет. Алардын жашоосу тынымсыз кыймылга негизделгендиктен, каракалпак маданияты үчүн “ат” сөзү өзгөчө мааниге ээ. Маселени ушул таризде караганда жалпы журтту сырткы душмандардан коргогон элдик баатырлар болгон. Дал ошол баатыр менен тулпарларды каракалпак эпосторунда кандайча чагылдырылгандыгын изилдөөгө алдык.

Жалпы эле дастандардын мазмунунда негизги фигура – баатыр болгон. “Баатыр”

көп колдонулат дагы “*бахадыр*” кээде эле “*баатыр*” сөзүнөн башка дагы “*мэрт*”, “*палуан*”, “*ер*”, “*кайсар*”, “*султан*”, “*алп*” сөздөрү дагы кездешет. Бул өзбектерде дагы колдонулат (Жирмунский, Зарифов, 1947: 304). Бирок, булардын мааниси ар дайым эле бирдей боло бербейт. Мисалы, Алпамыста “*баатыр*”, “*султан*” деген сөздөрдү көп кездештирсек, “Кобланда” “*мэрт*” сөзүн кездештиребиз. “*Алп*” Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө баатыр (герой), алп (богатырь) (Кашгарий, 1960: 72). Каракалпак дастандарында “алп” байыртадан бери эле окшош мааниде колдонулуп келет. “*Алп анадан, ат бийеден тууады*” деген макал бар.

Каракалпактарда үй жаныбарларына байланыштуу ар кандай ишенимдердин калдыктары кеңири тараган. Ыйык жаныбарлар катары жылкы, ит, уй, бука, кой, төө эсептелген. Ошондой эле мал чарбасында – аттын ноктоосу, жуен (жүгөн), чабандын таягы жана чабандын өзү. Эң кызыктуучу койчунун таягын эч ким аттабаган. Ал магиялык күчкө ээ, аялдарды жана балдардын оорууларын айыктырган касиети болгон (Жданко, Камалов, 1980: 182).

Байыртадан бери келе жаткан күнүмдүк элдин турмушунда камтылган түрдүү каада-салттарга көңүл бурсак, бара-бара ырым-жырымга айланып кеткени байкалат. Мисалы, грек окумуштуусу Геродот “Тарых” китебинде байыркы массагеттер күнгө (күн кудайына) табынып, анын урматына жылкыларды курмандыкка чалганын жазган. Анткени адамдар Күн Кудайын асман мейкиндигинде арабада бараткан, асмандагы аттар көтөргөн деп элестеткен. Алардын түшүнүгүндө тез чуркаган күлүк атты курмандыкка чалыш керек деген (Кунгратбаев, 1987: 21). Демек, кудайга жагуу үчүн адамдар жыл сайын ага жылкыларды курмандыкка чалышып, ошондо Күн Кудайы дайыма жылуулук берип, жакшылык гана кылат деп чын жүрөктөн ишенишкен. Маселени ушул таризден караганда каракалпактар жылкылардын пири же колдоочусу Жылкышы-Ата дешкен (Бабаджанов, 1973: 228). Ал эми кыргыз жана өзбек элинде дагы Камбар-Ата дешет. Түркмөндөрдө Дул-дул баба деп аташкан. Элдик фольклордо:

Жылан жылы жылысарсанг,
Жылкы жылы жыласарсанг.
Хэттен корермединг
Койдың жылын (Талаа материалы,
1974; Жданко, Камалов, 1980: 182).

Жылан жылында сойлойсунар,
Жылкы жылында ыйлайсынар,
Кой (кочкор) жылын көрсөнөр экен

Жалпы эле малдарга көз тийүү ишеними дагы болгон. Мисалы, мал сарайга асыл тукум кочкордун баш сөөгүн же аттын баш сөөгүн таякка илип койгон. Эгерде жылкы ооруп калса, кожоюн айылдын сыртындагы жерди мүрзө сымал үймөк кылып тырмалап, ага мамы салып, аны Жылкышы Ата же Эдиге мазары деп атаган. Андан соң оорулуу атты ээрге чаап, ушул мазарды тегеректеп жүгүртүп, андан кийин мазарды талкалаган дагы, атты үйгө алып келишкен. Темирхан Отеков (79 жаш, кыпчак, Тахтакөпүрө районунун Калинин совхозу) аттын ичи көөп (ичи ооруп) ооруп калса, Жылкышы Атанын жалган мүрзөсүн жасап, оорусу мазарда калып кетсин деп анын үстүнөн секирткен. Бул мезгилде кимдир бирөө алыстан келиши керек, аттын ээси анын ким экенин, кайдан келе жатканын сурайт. Жолоочу аттардын пири Жылкышы Ата экендигин айтат. Аттын ээси жылкыны дарылап коюсун суранат. Пир бир канча жолу атты таягы менен сайып кетет (Талаа материалы, 1974; Жданко, Камалов, 1980: 184). Каракалпактар кээ бир үй жаныбарларын – ат үй бүлөгө кут алып келет, ал эми тактары жок кара түстүү киели ат– жаман, зыяндуу деп эсептешкен.

Эгиз тууган жылкы же уй үйгө бактысыздык алып келет деген ишеним болгон. Эгиздердин бирөөсү садагага молдо, эшендерге берилген, кээ бир учурларда гана колунда жокторго, жаман көргөн кишилерине берип койушкан. Ал берилген малдар дагы ийгилик

же жамандык алып келген (Талаа материалы, 1974; Жданко, Камалов, 1980: 180). Х.Аргынбаев казактарда эгиз тууган кой жакшылык алып келет, ал эми ири малдар – жылкы, уй, төө каракалпактардай эле жамандыкты алып келет жана алардын бирөөн кедейлерге, тентип жүргөн дербиштерге беришкен же өлтуруп салган (Аргынбаев, 1975: 198) дейт. Кыргыз элинде дагы дал ушундай деп айтылат. Ошондой эле 12 мүчөлгө байланышкан жоромолдордо дагы тоок, коён, жылан жана жылкы жылында катуу суук болуп, малдар өлүмгө дуушар болот дешкен (Талаа материалы, 1974; Жданко, Камалов, 1980: 182).

Дагы бир кызыктуу материалды Кабул Максетовдун 1976-жылы Өзбекстандан чыккан “Каракалпак эпосу” деген Курбанбай Тажибаев жыраунун дастандарынын негизинде жазылган китептин 43-бетинде “*андыздай*”, “*андыз*”, “*андызым*” деген сөздөр кездешет. “Андыз” Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө “андуз” – өсүмдүктүн тамыры, жердин түбүнөн казып алышат. Анын жардамы менен аттын оорусун дарылашкан. “Андуз болса ат олмес” (“Эгерде андуз болсо, анда ат өлбөйт”) (Кашгарий, 1960: 138; Максетов, 1976: 43). Ал эми кыргыз элинде дагы “*антыз*”, “*карандыз*” деп аталып жылкыларга пайдалангандыгын изидөөчү Айша Абдиева дагы өзүнүн Баткен областынан жыйнаган этнографиялык талаа материалдарында информаторлордон жаздырып алгандыгын белгилейт:

Чабар (күлүк) аттар улакта чапкандан кийин, күйүгүп, тери катпай суу ичип алса, чалыр болуп ооруп калышкан. Мындай учурда кыргыздар антыздын, карындызды (девясил) тамырын кайнатып ичишкен. Дары оттун тамырын (даамы ачуу болгондуктан) жылкынын жемине аралаштырып да берген. Кээде антызды кайнатып, атты жуунткан. Эл ичинде “Антыз бар жерде ат өлбөйт”, - деп айтылып келет. Түштүк-батыш чөлкөмүнүн элдери антызды көбүнчө жылкынын бир нече илдеттерине каршы пайдаланып келишкен. Жылкынын кычышкаак оорусу менен ооруганда да антызды сууга кошуп ичирген (Абдиева, 2022: 205). Демек, антыз, карандыз – Украина, Кавказ, Белоруссия, Батыш Сибирь жана Орто Азияда кездешет. Бадалдардын арасында, суунун, дарыялардын жээгинде жана башка нымдуу жерлерде өсөт.

Баатырлардын минген аттары негизги роль ойнойт. Гүлаимдин–Актамкер, Кобландын-Торыша ат, Алпамыстын-Байшубар, Маспатшанын-Манжун ат, Гороглуку-Гыйрат. Бул аттар адамдан дагы акылдуу, чымчык сыяктуу канаттары бар, кээде өзүнүн ээсине адамга окшоп кеңеш берет. Каракалпактарда ат ыйык деп эсептелген. Бул байыркы тотемизм менен байланышкан. Ат жөнүндө тотемди С.П.Толстов: чабандес менен ат – Скифиянын жана Чыгыш Жер Ортолук деңизинин улуу кудайынын өзгөрүлбөс атрибуту дейт (Толстов, 1948: 305). Байыркы доордон бери эле дүйнө жүзүндөгү элдердин турмуш-тиричилигинде жана аскердик иштеринде аттар негизги ролду ойногон. “*Чаап бараткан аттын деминен душман корксун*”, “*Жалын алтын топчулар менен кооздодум*”, “*Атымдын мойнун алтын тумар менен кооздойм*” (Максетов, 1976: 30) -деген сөздөрдө жылкынын баркы канчалык деңгээлде жогору экендигин айтууда. Жада калса “*Уул төрөдү – аттын башындай, берекелүү заман келди – күн чыкты*” деп, үй-бүлөнүн жашоосун жылкы менен байланыштырууда. Мисалы, аттын тез чуркаганы коёндой тез деп салыштырылат. Ал эми коркок адамдарды коён деп айтышкан. Баатырдын атынын чуркоосу – жапайы ак эчки менен, мылтыктан атылган окко, чагылгандай тез, толуп аккан дайра сыяктуу, ээриген кардын суусу сыяктуу көбүкчөлөргө, катуу шамалдай кишенейт деп салыштырылган.

Ат жабдыктары жана жоокердин согуштук курал-жарактары жөнүндө: “*жауга тийсе канатлы торт аягы полатлы*” (душманга кол салганда, төрт аягы болоттой болуп канат байлайт), “*тилла нокта*” (алтын ноктоо), “*тилла ер*” (алтын ээр), “*ак найза*” (ак найза), “*алмас кылыч*” (алмаз кылыч), “*сары жай*” (сары найза) ж.б.

Алпамыс дастанынын Байшубардын вариантында Огиз жырау жылкылардын чуркоосун мындайча сүрөттөйт:

Эки тулпар жарышты,
Табан жолга тарышты.
Дойнактан шыккан отларга,
Гауданлы жерлер алышты
(Максетов, 1976: 45).

Эки тулпар жарышты,
Бири-бирин кубалап.
Туяктан чыккан учкунга,
Өрттөндү талаа
чөптөрү

Ал эми Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө аттын дүбүртү төмөндөгүдөй сүрөттөлөт.

Југурди kawal ат,
Чакілди кізіл от.
Кўјурди орут от,
Сачраб анін ортанур (Кашгарий,
1960: 153; Максетов, 1976: 45).

Ат чуркаганда, анын
туяктарынан учкун
чачырап, чөптөр өрттөндү

Демек, каракалпак элдеринде жылкы баласынын элдик дастандарда калк үчүн зарыл жана керектүү жаныбар, ишенимдүү дос, коомдук турмуштагы орду, жылкы культууру тарахый-этнографиялык салыштырмалуу андоо жасалды.

Колдонулган адабияттар

- Аргынбаев Х. Народные обычаи и поверья казахов, связанные со скотоводством. – В кн.: хозяйственно-культурный традиции народов Средней Азии и Казахстана. М, 1975. С. 198.
- Абдиева А.М. Флора жана анын улуттук оюндарда колдонулушу (Түштүк-батыш кыргыздарынын талаа материалдарында) / Alatau Academic Studies. – 2022. №2. 205-б.
- Бабаджанов Р. К вопросу о скотоводческом хозяйстве туркмен Тедженского оазиса в конце XIX – начала XX в. // Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана. – М., Наука, 1973. – С. 228.
- Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. М, 1947. С. 304.
- Жданко Т.А., С.К.Камалов. Этнография каракалпаков. Ташкент.:Фан, 1980. С.182.
- Кунгратбаев А. Тюркология и казахский эпос. Алматы: Наука, 1987. С. 21.
- Махмуд Кашгарий. Девону лугатит турк. Тошкент, т.1. 1960. С. 72.
- Махмуд Кашгарий. Девону лугатит турк. Тошкент, т.2. 1960. С. 153/ Максетов Л.М. Каракалпакский эпос. Фан.:Узбекской ССР, 1976. С.45.
- Максетов Л.М. Каракалпакский эпос. Фан.:Узбекской ССР, 1976.
- Талаа материалы №16,20,21. 1974./Жданко Т.А., С.К.Камалов. Этнография каракалпаков. Ташкент.:Фан, 1980. С.182.
- Талаа материалы №50, 1973./Жданко Т.А., С.К.Камалов. Этнография каракалпаков. Ташкент.:Фан, 1980. С.184.
- Талаа материалы №7, 1974. Жданко Т.А., С.К.Камалов. Этнография каракалпаков. Ташкент.:Фан, 1980. 179-180-бб.
- Толстов С.П. Древний Хорезм. М, 1948. С. 305.

ОРДО ОЮНУНУН Т. КАСЫМБЕКОВДУН “СЫНГАН КЫЛЫЧ” РОМАНЫНДА СҮРӨТТӨЛҮШҮ

Исмаилов М. Г.^{1*} Асанбаев У. С.^{2*} Калыбаев К. А.^{3*}

^{1*,2,3*}Б. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек, Кыргызстан

Аннотация. Коомубузда барган сайын ордо оюну өркүндөп келе жатканы байкалып келе жатат. Жаңы эрежелер бекитилип, жер-жерлерде федерациялар түзүлүп, ар кандай деңгээлде мелдештер өтүп, ЖОЖларда кооу процессинде дене тарбия адистерин даярдоодо колдонулуп жатат. Учурда ордо оюнунун эрежелери такталып жазылып, кайрадан кабыл алуу талабы жаралып жатат.

Түйүндү сөздөр: ордо, эреже, байге, чийин, чүкө, томпой, кан, майдан, шербет, мусала, кымыз, атуу, тооруу, чертүү, эки тарап.

Отражение в романе Т. Касымбекова “Сломанный меч” игры “Ордо”

Аннотация. В нашем обществе становится заметно, что игра ордо все больше развивается. Утверждены новые правила. Образуются местные федерации, проводятся соревнования различного уровня, они используются при подготовке специалистов по физической культуре в учебном процессе в вузах. В настоящее время правила игры пересмотрены и есть требование о повторном принятии.

Ключевые слова: ордо, правило, приз, черта, альчик, томпой, хан, майдан, шербет, мусала, кумыс, выполнять удары, прием-торуу, чертуу, две стороны.

“Horde” Game T. Rubbing in Kasymbekov's novel “The Broken Sword”

Annotation. In our society, it becomes noticeable that the game of Ordo is developing more and more. New rules have been approved. Local federations are formed, competitions of various levels are held, they are used in the training of specialists in physical culture in the educational process at universities. Currently, the rules of the game in court have been revised and there is a requirement for re-admission.

Key words: ordo, rule, prize, cheyin, chukka, tompoy, blood, maidan, sherbet, mussala, koumiss, atu, toruu, chertuu, two sides.

Киришүү. Ордо оюну тарыхта терең орун алган, биз төмөндө Т. Касымбековдун “Сынган кылыч” романында ордо оюнунун ойнолушун толук жазып бердик.

Баягы эле ордо. Сыртынан караганга ынтымагы бүтүн болгонсуп калган ордо. Акылдуунун оозун кароо, сакалдуунун сакалын кадырлоо, баары такыба, баары сыпаа, баары сылык. А ичи дагы эле жылмайып отуруп андышкан, жанаша жүрүп жулук тиктешкен коркунучтуу ордо.

Көлөкөлүү кош чынар, бир жагы гулбак. Эки тарап болуп, байге сайылып, он беш тамандан чийин тегеретилип, чүкө ордо ойнолгону жаткан. Чийин борборуна ар бир өнөккө бештен чүкө салынып, ортосунда кызылга боёлгон «каны» жылтырайт.

Көлөкө көк майданга ар жерине килем, көлдөлөн салынган, үстүнө шайы төшөк төшөлгөн, четтерине дасторкон жайылган - дүйүм мөмө, дүйүм даам коюлган, каз моюн шише идиштерде кызгылт шербет, кымызы мусалла турат, кымызбы же бозобу килейген сары чаначтар ар бир дасторкондун капталында булкуюп-булкуюп жатат.

Өңкөй бек, эки тарап өнөк эки жерде топ, кимдир оюн башыны күтүшкөндөй, даамга бири да сугулбай, кымкап чепкендери желбегей, ар биринин колунда ар түркүн боёлгон бирден томпой, өз колуна өкчөп, зыңгырашып имериле басып турушат.

Бир убакта чүкө ордого келе жаткан кишилер көрүнөт. Эң алдында жаш хан Кудаяр, жанында теңтушу Абдырахман, алардын артында сылттыган Мусулманкул, дагы бир чоочун, узун бойлуу дөө адам.

Оюнчу бектер дүргүй тосо басып калышты.

Жаш хан:

-Ас-салоому алейку-ум!

Таазим кыла алик алышты баары:

-Ва-алейкума ассалам, азирети кан эгебиз...

Мусулманкул:

-Ортоңор толсу-ун, жаранлар!

-А-а, бирге болсу-ун...

- Айтканыңыз келси-ин, аталык...

Жаш ханды Мусулманкул чыканагынан асте ала коштоп, килемдердин эң төркүсүнө алып өтүп, саал бийиктетилген орунга отургузду да, жанындагы дөө адамды өтө урмат кылганын баарыга сездире:

-Бул адам биздин бир тууган агабыз... Алдөмөт-деди бектерге.

«А бар болсун...», «Сак-саломат болсунла-ар...» - деп калышты асте. А дөө адам тынч, момурап айланта тиктеп, өзүнөн майда адамдарга бирдей болгусу келгендей, көкүрөгүн ийип, үңкүйүп турат. Эки көзү кыпкызыл, кесе чалыш, ээгинде сакал-мурут дегидей эле биртке эрбейген суйдаң кылдары бар, кекиртек териси шалбыраган дөөгө оюнчу бектер асте-асте тымызын тиктеп коюшат. Тээ четте эки киши төбөлөрү бириге калыша шыбырашып турушат. Бири: «Охо-о, жомоктогу чоюн кулак алп ко бу?..» Бири: «А-а, мындай айбан сүмөл тоо арасында жүдө көп...» Акырын сагызган сыяк шакылыкташып күлүшөт.

Миңбашы акырын калкамандап кыдырып басып, ага тааныштырды бектерди. Каердин беги, ким деген баарын айтты, башында кере карыш кундуз бөрк, ак саргылт камзол кийген, чылк күмүштөн кемер курчанган, сары булгаары каңтарма өтүкчөн, жакасы өңүрүнө дейре саймал кызыл макмал чепкени желбегей, ар кандай кишини башынан ашыра тиктеп көнгөнсүгөн өтө дымактуу көрүнгөн Алымбектин сөөлөтү гана Алмамбеттин эсинде калгансыды.

-О-омийин, оюн олжолуу болсун, аллаху акбар!

Бул чүкө ордо те байыртан калган оюн, убагында Кара кан, Өгүз кан ойногон деген көөнө оюн. Эки тарап болуп ойнолот, кайсы тарабы чоң тегерек чийинден чүкөнү көп чыгарып алып кетсе, үч кайталанып, ошол тарабы уткан болуп эсептелет, коюлган байге ошолорго берилет.

Бир жагынын өнөк башчысы — жаш хан, дымактуу Алымбек, бир жагынын өнөк башчысы – миңбашынын эрке уулу Абдырахман, жанагы оюнга бата сураган узун бойлуу кара баатыр Касым паңсат экен. (паңсат-беш жүз кишини башкарган адам).

Оюнду биринчи «хан өнөгү» баштайт. Паңсат чийинди туура басып, өңкөйүп көпкө өңүп тиктеп, бир убакта томпой атып, чүкөлөр жайыла түшүп, бирок бир да чүкө чийинден чыкпай калды, чүкө чыкса оюнчу оюнун уланта бермек. Азыркы оюнда оюнду ат-калчоо менен башташат.

Оюн «бек өнөгүнө» өттү. Алымбек манчыркап:

-Ва-а, - деп, чийинди тегерене акмалап басты, мына эми биз тооруп көрөбүз. Эми биз... – Сол колун белине кайрып, оң бутун чийин басып турган сол бутунун согончок жагына имерип, оюн эрежеси ушундай, чийинге жакын жаткан чүкөнү имерип тооруду, чүкө кылт эте чийинден тышка чыгып, кызыл томпой чимирилип барып жайылган чүкөлөрдүн бир четине жатып калды, бек аны сайын манчыркап, тамшанып: — Мына эми биз... — деп, жүйүртө сыңар тизелей, өтө кылдат, томпоюн оң колдоп алып, чүкөлөрдү бир четинен чыкылдатып чертип чыгара баштады.

Көзү сүзүлө күлүндөгөн Нияз кушбеги:

- Жакшы, жакшы... Куп чертет экенсиз, бек. Бизге ям бирдеме калабы?!

Алымбек орун которуп, кайра сыңар тизелей баштай, кушбегини карабай:

-Өтө эле учка чыккандан эмеспиз... – деп, бир чүкөнү аны карай чертип жиберет, чүкө кушбегинин өтүгүнө барып тиет, бирок мелдешип калган соң, кушбеги... кантебиз,

аракет кылып көрөбүз да... – Черте берет.

Бул өнөктүн оюнчулары чыккан чүкөлөрдү терип жүрүшөт, тиги өнөктүн оюнчулары сустайыша унчукпай карап турушат.

Мусулманкул дөө чалыш «акеси» экөбү бир дасторкондо даам сызып, оюнду карап отурушкан.

-О-о, бу Ош беги эч кимге оюн бербей турган го бүгүн?! Акырын башын ийкеп койду Алдөмөт.

Каз моюн идиштин өзүнөбү, же ичиндеги суусунгабы, иши кылып, «акесинин» көзү ага улам имерилип турганын Мусулманкул байкап калды да: Мусалла... – деди акырын...

Мойнун созуп, оюнга кайра көз сала баштады эми Алдөмөт.

Эң акыры черткен чүкөсү чийинден чыкпай калып, Алымбек ордуна туруп, өзүнө өзү ыраазы, манчыркаганы манчыркаган, өнөктөштөрүнүн дуу- дуу сүрөгөн үндөрү коштоп, чийинден тышка басты.

Оюн кезеги тиги өнөккө өттү. Нияз кушбеги атышка ыктуу чүкө пайлап, чийин бойлоп басканда жаш хан анын томпоюн колунан алып койду. Кушбеги сүйүнүп кеткендей бажырая жылмайып:

- А... а... өзүңүз... өзүңүз... – деп башын ийкегилеп, артка тарта берди боюн.

Бу «элеттен келген дөөгө» жакпай калды. «Жашы улуу адамды мустарап кылып койду э?!» - деди ою. Жаш хан бутунун үзөңгүлүгүн чийинге таамай койбой эле, ичкери чүкөгө чукулдап, сол колун артына кайрыбай эле, сол бутун тогонок кыла-кылбай эле тоорумакчы боло баштады. Бирөө чеки дебейт! Тыякта элет адамы мойнун созуп, кабагы бүркөлүп, көзүн ымдалап тиктеп калды. Жаш хан тооруган чүкөсү чыкпай калып, кайра дагы бирин жанагыча «тооруй» баштады. Оюн да ушундай болмокпу?! Эми чыдабай элеттин адилет көңүл пендеси жулунган арстандай обдулуп тура жөнөдү.

«Кана, тоорун!», «Кана, чыр-р эткириң!» дешип, кошоматчылары кыйкырык салып жатышкан убакта:

- Э-эй... Токто... – деп күркүрөп барып, барганынча жаш ханды шыйрагынан сыга кармап силке тартып, чийинди бастырып койду. – Мына мындай басып тооруйт! Оюндун эрежесин билбеген оюнга кошулбайт, а бузган чоңдукка жатпайт, жиеним!

Жаш хан кыпкызыл болуп кетти. Карап тургандар бири кыйды күлүмсүрөп, бири өзү жаакка жегендей нес болуп, турган ордунда селейди баары. Ыза боло түшкөн хан томпойду силке таштап басып кетти. Мусулманкул алдынан чыгып:

-Тагаңыз да... — деп жубатты. — Булардын көңүлүндө асти кара зил болбойт, туура кебин аар-жүзгө карабай бетке айтып коё беришет. Кечиримдуу, кечиримдүү... Улана берсин оюн.

Жаш хан мөлтүрөгөн кирпичин араң эле ирмеп гана тим болду. «Ыя?! Сен чоңсуңбу?! Хан деген башкага да, өзүнө да калыс болушу ылазым! Сен эмне, кайдагы бир сасык байдын таркылдаган оосурак баласыңбы?! Ыя, деги айтканды кулагыңа илесинчи, же...» - деп, кечинде аталыктын кейий турганын, акыры аягында «...же...» деп коркутарын көз алдына келтирип, аны ой басып калды. Күбүр-шыбыр.

Көз-көрүнөө ара сууп, оюн кызыгы пастай калды. «Өй, көрбөй, укпай жүрдүк беле мындайды?! Кана, ойнойлубу, мелдеш бар, ортодо чоң байге коюлган?!» — деди бирөө. Кайра кирип кетишти оюнга.

Миңбашы өзүнчө эле мүлүндөп, тууганын калдайтып жанына жанаша бастырып, те гулбакка карай ыктады. Бир аз ээндей түшө Мусулманкул башын ийкеп, башын чайкап:

-Ой, акем ай... – деп күлдү, барып эле шыйрактан алып... Ыя, «хан эле» деп да ойлобойсуз а?!

Алдөмөт:

- И?! Чекиби?!

Мусулманкул:

- Башка бирөө болгондо «чеки» дешип отурмак бекенбиз?! «Ханга колу тийген» турган жеринде мууздалат болучу, о кокуй!

- Жо-о, - деди Алдөмөт, - оюн деген баарыга тең да!?

Мусулманкул:

- Не болсо да, аке, менин аброюму асманга көтөрүп эле салдыңыз!

Эми ормойду Алдөмөт:

- Качан?

А жанагы «хан баланы» мына минтип шыйрактап! – деп колун кудум тигинин өзүндөй кыла ызырына сермей көрсөттү Мусулманкул. – Кеп балада эмей эле, кеп баланын артына далдаланып, мени менен эрез талашкысы келе баштаган кишилер бар эле ошерде. Куп жакшы болду да ошолордун көзүнчө! Мына ошолорду шыйрактагандай эле болду — сел-лейип, сел-лейип калышпадыбы?!

А тиги өзүнчө корстон:

- Мен анысын кайдан билдим?! – деди күрөктөй кең алаканын шилтеп: — Бала кырам тооруватпайбы, оюн жыдыйт да, ошон үчүн... «А кокуй ай, - деди Мусулманкул өзүнчө, анын көңүлүндөгүгө акесинин анча маани койбогонуна ыраазы болбой, - чайнап берсең аш кылбайт...» Кабагы кайра үйрүлдү, дагы ой басты аны:

- Бала чүкө ордону жыды кылса кылар, а хан ордону жыды кылдыра койбоспуз! Эси анча эмес, ээрчиме, кошоматка бат жыгылат. Ушу жакындан бери анын кыял-жоругунан башка бирөөлөр байкалып калган. «Өзү бу болсо, тоодогу акеси ушу болсо, ханды көз көрүнөө шыйрактап отурса, бизди ондурабы бу?!» дешип калышты го бүгүн... – деди.

- Ата-Бабаларыбыз ордо оюнунун ойногон кезде чоң байгелер сайылып мелдештер жумалап уланган. Азыркы эрежеде ордо чийимине жакын 30-40 см.жайгашкан чүкө тоорумак деп айтылат. Тоорумак тооруу үч учурда аткарылбайт:

А) Оюн башталып бир дагы чүкө чыга электе тооруса;

Б) Чүкө чыгарып жүргөн оюнчу тооруса;

В) Команданын акыркы оюну тооруса;

Тоорумак – тооруганда ордо чийимин сол буттун согончогу менен басып, буттун башын быдымыкка туштап, чүкө менен сызык баскан буттун аралыгы он см.чейин коюлуп, он бут менен сол бутту согончоктон чалып, сол колду белге алып анан чүкөгө ылдый эңкейип тооруйт. Тоорумак тоорунун эки түрү бар:

А) Жөнөкөй тооруу.

Б) Татаал тооруу.

Жөнөкөй тоорууда ошол эле тоорулган чүкөнү алуу максатында тооруп алабыс, ал эми татаал тоорууда жогоруда айтылган эрежелерди сактап так аткарып, томпоубузду ичте жаткан чүкөлөргө багыттап жиберемиз. Тоорулган чүкө ортодогу чүкөлөрдү аралап чыкса, томпой ордо сызыгынан тышка чыгып кетсе, сызык баскан бут тооруп жатканда согончок же буттун башы сызыктан көтөрүлсө оюн жыдыйт. Тоорумак тооругандан кийин, оюнчу ичке кирип сол колун белден түшүрүп анан томпоюн алат. Тооруган жерден бир кадам онго же солго жылып, кадамак эмес чүкөлөрдү атышы керек.

Имериле басышты. Мусулманкул төнөрүп:

Чүкө ордо оюну бүткөн. Үч кайталанып туй тигилип ойнолуп, үчөбүндө тең туйга жетпей калышып, жаш хан баш болгон өнөк утулган. Миңбашынын эрке уулу Абдырахман баш болгон өнөк, Ош бегинин чертмечили менен уткан.

Байге сайган миңбашы эң оболу оюнчулардын ичинде нааразылык бары-жогун сурап, эч бирөө нааразы эмес экенин угуп, көңүлүн жайлап алган соң коюлган байгени бергизди. Байге башы миң дилде! Уткан өнөк он оюнчуга жүздөн бөлүп, колмо-кол таратып чыкты казынабашы. Ар бирине бирден токулуу жорго, камчылары ээрлеринин кашына илинип коюлганы, миракырдын колунан алышары айтылды. Уткан – утулганына каралбай жамы оюнчуларга бир жумалык үлпөт – күнүгө согум, күнүгө ыр-күү, күнүгө ар түркүн оюн! Бу дагы миңбашынын өз оозунан жария болунду. «Куп жакшы! — дешти баары. – Жоргого жолдон кезикмек, үлпөт кайдан табылмек?!»

Тыянак: Романда берилген ордо оюнунун эрежелери азыркы учурдагы эрежелерге, бир топ жакын болуп, учурдагы эрежелерге пайдаланса болчудай.

Адабияттар.

Касымбеков Т. “Сынган кылыч” романы.

“АК Ордо” федерациясы “Ордо оюнунун эрежеси.

ОТРАЖЕНИЕ ИГРОВОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭПОСЕ «МАНАС»

Йўлдошев С.* Илебаев А.**

*ф.и.к., доц. Ферганский государственный университет, Фергана, Узбекистан

**к.и.н., доцент Ошского государственного университета ilebaev@yandex.ru

*«Алда билер бу сөздү
Чыны канча, жалганы».
«Ведает один лишь Аллах
Сколько правды, сколько лжи в этих словах».
Эпос "Манас".*

Аннотация

В данной статье рассмотрены игры, развлечения, забавы кыргызского народа приведённые из 1 и 2 книги, героического эпоса «Манас». Являясь произведением субъективного характера, в тоже время, он наполнен этнографическим материалом, который описывает общественный быт народа, в том числе и игровую культуру. В работе приведены бытовые игры – чакмак, топ таш. Интеллектуальные игры чатыраш, киште. Брачные игры – көз таңмай (көз жуммай). Игры с альчиками – ордо. Всевозможные развлечения охотничьего характера. Большинство информации связанных с конными играми, состязаниями и скачками. Описаны виды скачек, подготовка к ним, правила и место проведения. Большой материал о выставленных призах, количество призов, кому предназначены, виды призов. Сопоставляя текст на киргизском языке, и его перевод на русский язык, в некоторых местах сделаны поправки в переводе.

Ключевые слова: эпос, игра, жомок, чавган, ордо, чатыраш, топ таш, чакмак, киште, конные скачки, брачные игры, охотничьи развлечения.

Reflection of Game Culture in The Manas Epic

Abstract

This article deals with games, entertainment, amusements of the Kyrgyz people from books 1 and 2 of the heroic epic "Manas". Being a work of subjective character, at the same time, it is filled with ethnographic material that describes the social life of the people, including game culture. The work contains household games – chakmak, top tash. Intellectual games chatyrash, kishite. Marriage games – көз tanmai (көз zhummai). Games with alchiks – ordo. All kinds of entertainment of hunting character. Most of the information related to horse games, competitions and races. Described types of races, preparation for them, rules and venue. Much material about the prizes on display, the number of prizes, to whom they are intended, types of prizes. Comparing the text in Kyrgyz and its translation into Russian, in some places corrections in translation are made.

Keywords: epic, game, zhomok, chavgan, ordo, chatyrash, top tash, chakmak, kishite, horse races, marriage games, hunting entertainment.

В исследовании игровой культуры кыргызского народа, который на протяжении всего своего исторического развития вёл бесконечные войны, связанные с кочевым образом жизни, и в связи с этим потерял многое в своём материальном и духовном достижении, в том числе свою письменность, героический эпос «Манас», который по определению Чокана Валиханова, является: «собрательным образом киргизских богатырей». (Валиханов Ч.), даёт некоторые сведения об этой стороне общественной жизни. По предположению исследователей: по дате и по содержанию сказание охватывает огромный период «эпохи военной демократии». (). В настоящее время имеется несколько вариантов эпоса, записанных у разных сказителей. Статья опирается на работы классических исполнителей «Манаса»: Саякбая Каралаева и Сагынбая Орозбакова, которые были собраны и записаны в 4 книгах. (). Приведённые записи из эпоса, и их переводы на русский язык, рассмотрены с критической точки зрения.

В 1-й части книги, на стр. 234 приведён текст:

*«Салкындын сууну бойлодум
Таң атканча ойнодум».
«Ходил по берегу реки Салкын
Всю ночь играл» [1. С. 234].*

В данном тексте хотелось сделать предположение и уточнение. По смыслу текст, возможно звучал, бы таким образом. «*Салкындап, сууну бойлодум...*», и перевод «*Прохлаждаясь, бродил по берегу реки...*», где слово «салкындап», означает «прохлаждаться», а не название гидронима. (Юдахин К.К.,). Во второй строке перевода на русский язык, желательно сделать уточнение, киргизский текст звучит так: «*До утра играл*», и если вставить текст, «*Ходил по берегу реки Салкын; И до утра пребывал в игре*», не нарушая смысла и ритмичности, вполне совпадает с киргизским вариантом.

*«Салкындын сууну бойлодум
Таң атканча ойнодум».*

*«Ходил по берегу реки Салкын,
И до утра пребывал в игре».*

Текст, со всеми исправлениями, возможно звучал бы таким образом:

*«Салкындап, сууну бойлодум
Таң атканча ойнодум».*

*«Прохлаждаясь, бродил по берегу реки,
И до утра пребывал в игре».*

Здесь нет информации, в какие виды играл герой, с кем играл, но уже с первых страниц, упоминается игра, как одно из проявлений общественной жизни.

*«Тамак ичип ойнойлу,
Тамак-ашка кел – деди».*

*«Давай поедим и будем играть,
Иди повеселимся».* [1. С. 840],

Также требует анализа и разбора. Первая строка: «*Тамак ичип ойнойлу*». Здесь можно понять, как поедим, а после займёмся играми, или будем развлекаться в процессе еды. У кыргызов много видов развлечений связанных с угощениями. (Касен А. 2004:). Данный текст, по смыслу можно перевести так:

«Тамак ичип ойнойлу

Тамак-ашка кел – деди».

*«Давайте развлечёмся едой,
На трапезу, прийти – сказали».*

Следующая запись обращает внимание на конные скачки, которые в разном виде бытовали с древних времён. (Касен А. 2004:).

«Атын чаап, эл кайтты».

«Скачки устроили, потом разъехался народ». [1.с.35].

Перевод текста на русский язык, вполне совпадает с киргизским оригиналом.

«Баркыраган дабыша

Тай чабым жерден угулду».

«Его оглушительный рёв,

Слышен на расстоянии скачки стригунка». [1. С.53].

Эта запись также отражает конные скачки, и информацию о дистанции на скачках, а также их возрастной вид. Среди разновидностей конных скачек, до сегодняшнего дня бытуют скачки по возрастным категориям: тай чабыш, кунан чабыш, бышты чабыш, аламан чабыш. Дистанции также определяются по возрастным категориям: тай чабым, бышты чабым, ат чабым. (Касен А. 2004:).

Приводя следующие строки, опираясь на русский перевод текста, где сообщается о дистанции конного пробега:

«Задыхались, падали кони,

Путь в длину аркана

Рысью пробежав».[1. С.144].

«Аркан бою жеменде».

Приходится констатировать, что перевод на русский язык не соответствует оригиналу, дистанция пробега лошадей в длину аркана не определяется. В древнем кыргызском быту, длина аркана соответствовало, примерно: 4-6 м, 7-8 м, 11-12 м.

В следующей записи упоминается игра в альчики, хотя русский перевод также требует доработки.

«Талашып чүкө аткамын». «С кем, играя в альчики, развлекались мы» [I. С. 146].

«Талашып чүкө аткамын». «В спорах, альчики метал».

Игры с применением надколенной косточки животных и зверей, которые назывались – чүкө, ашык, были широко популярны в обществе. Само строение этой кости, крепость, прыгучесть, приятная на ощупь и небольших размеров, с успехом использовались в ритуальных целях, в развлечениях, как игрушка и как сувенир. Кочевой тип хозяйства и охота на диких зверей, в избытке давали эти кости. Виды игр, и разновидности альчиков приведены в монографии: «Кыргызские игры и развлечения». (Касен А. 2004:)

Из первой части книги, косвенно можно привести охотничье развлечение.

«Бугу кумдай куюлуп,

Бугусу киши тааныбайт».

«Маралов там - что сыпучего песка,
Маралам неведом человек». [I. С.158].

Описания различных видов охоты, в эпосе даётся не как промысловая деятельность, а как «удовольствие и радость» для главного героя и его сподвижников.

В эпосе красочно, и в гиперболической форме описываются призы и награды выставляемые на больших играх и различных состязаниях.

«Баи байгеге саярым –
Беи жуз кызыл нарым бар,
Эки төөгө жүктөгөн
Эндей алтын зарым бар,
Беи жуз жылкы, бир миң кой
Баи байгеге дагы бар.

Аяк жагын сураса

Алты кара сексен кой,

Арзан десең келбей кой,

Катыным бала тапканга

Калкка берген бу бир той.

Ортосун өзүң ойлоп бил,

Отуз атка байге бар

Озуп келсе күлүгүң

Ойротто жок кайда бар».

«Главную награду определю

Пятьсот отменных наров есть у меня,

Навьюченное на двух верблюдах

Чистое золото есть у меня

Если спросят, какой будет самая последняя (награда) –

Это шесть (голов) крупного скота и восемьдесят овец.

Пусть не приезжают, если это за малое сочтут.

Из-за того, что жена сына родила,

Я устраиваю для народа этот той.

Подумаю, догадайтесь, какие между

(Главной и последней) награда есть.

Есть награды для тридцати коней,

Если твой скакун первым придёт,

Получишь дар, какого и не видел народ». [I. С. 59].

Данный текст даёт также информацию, об основе проведения игр: праздника, сборища, тризны. В данном случае конные скачки проводятся по случаю рождения сына, а призом является домашний скот. Если не считать упомянутое «чистое золота», на двух верблюдах.

Следующий текст, даёт материал об этносах, участвующих в приготовлении пиршества на торжестве или тризне, которые не обходились без игр и состязаний.

«Кызматын журттан арттырды

Жети жуз очок ойдуурду,

Жетимиш үйлүү кыргызын

Эт башкартын койдуурду.

Алты жуз аргын, найманды,

Эт тартуга жайлады.

Калмака казан астырды,

Эзетке этин бастырды,

Сартка сорпо сапыртты,

Жер очоктун баарысын,

Жеркендикке каздырды.

Отуз үйлүү нойгутту

Отун жарып керттишти».

«Заставив вырыть семисот очагов,

Семьдесят своих киргизских семейств,

Назначил мясо распределять

Шестьсот аргынов и найманов,

Назначил мясом (гостей) обносить

Калмаков назначил приладить котлы.

Эзей назначил за варкой мясо следить,

Сартов назначил помешивать суп,

Все очаги в земле

Джеркенцев заставил рыть.

Тридцать семей нойгутов

Кололи в щепки дрова». [I. С. 61].

Игры и состязания проходили на различных уровнях: аильном, родо-племенном и межэтническом. Приведённое описание отражает межэтнические связи различных племён.

Из второй книги эпоса «Манас», записанного из уст сказителя Сагымбая Орозбакова, состоящего из 687 стр., и содержащих 15019 строк, приведены следующие тексты отражающие игровой быт народа.

«Жарым бута жапжакын».

«На половину расстояния полёта стрелы...». [I. С. 353].

В источниках встречаются сведения об определении расстояния по дальности полёта стрелы, выпущенного из лука, равная примерно 100 м. (). Лук и стрелы изобретённые ещё в эпоху первобытного общества для добычи пропитания, с успехом использовались и в развлечениях и играх.

Следующие строки воспевают силу и мужество женщины.

«Ушу кызды көргөндө

Текестин журту “Тек!”- деген,
“Атасы даотой бек” – деген,
Кара чөктүү калмактын
Кандый кыйын баатыры
Кармашып алса жетпеген». *«При виде девушки той
Народ Текеса воцликнул: “Вот это Да!”
“Отец – её – даотай, бек,” – говорили.
С чёрной кисточкой калмаки –
Самые сильные богатыри –
Никто не мог её одолеть».* [1. С. 363].

Кочевой образ жизни наложил свой отпечаток на условия жизни народа. Непрестанная борьба за лучшие пастбища и водоёмы, вынуждали и женщин становиться в боевые ряды. В былинах и эпосах много сюжетов, о женском героизме.

В эпосе, во всех 4-х книгах, хорошо передаются конные скачки, и всё, что связано с ней: по какому случаю устраивают скачки, кто их проводит, кто участвует, подготовка лошадей, ход состязания и кто помогает, выставленные призы и подарки.

*«Ат чабар жерин караса
Текшигердин талаасы,
Базар кылып турганы
Темиркандын калаасы
Байгесинин башына
Төрт жүз жылкы, үч жүз уй,
Төөдөн жана жүз болду,
Байге сайды кеңешип
Как Төтөнүн белине.
«Если на место скачек взглянуть
Это равнина Текшигер,
Там, где сходятся на базар,
Темир-хана город стоит.
Главная награда на скачках –
Четыреста лошадей, триста коров,
Да ещё верблюдов сто,
Место для скачек – ровная местность».
«Посоветовавшись, скачки назначили
На самом перевале Тётё. [1. С. 359]. [1360]*

Из данного текста видно, для скачек готовилась многолюдная, «ровная местность». Упомянуты виды и количество животных выставленных для приза. Приведённое количество скота, в виде наград, скорее всего гипербола сказителя.

Следующее описание о правилах проведения скачки, нельзя болельщикам и зрителям перебежать дорогу, перед скачущей лошади. Далее из текста не совсем понятно, «самая последняя награда», это определение победителей, пришедших в первых рядах, или даже пришедшая к финишу последняя лошадь получает приз два коня и одного верблюда?

*“Ат алдына чыкпа”, – деп,
Жар салды жалпы элине
Эң аягы байгенин
Эки жылкы, бирден төө».
“Не перебегайте коням путь”, -*

*Всему своему народу (Тейиш) объявил
Самая последняя награда –
Два коня и один верблюд».* [1. С. 359]. [1370].

Следующие строки, также о правилах проведения скачек. При проведении скачек, представители родов всеми возможными средствами помогали жокею и уставшей лошади добраться до финиша.

*«Элигин барып бир адам
Болбосун деди, - атсүрөө».
«Пусть, разгорячившись, никто
Не погоняет своего коня, – сказал».* [1. С. 359]. [1380].

Одним из приёмов было подтягивание лошади, когда жокей на уставшей лошади выкрикивая ураан (девиз) своего рода видел своих сородичей, те также выкрикивая ураан, подсакивали к нему, и за узду, хвост, гриву помогали движению коня к финишу. Перевод текста на русский язык, по смыслу не соответствует оригиналу. *«Элигин барып бир адам
Болбосун деди, - атсүрөө».*

*«Разгорячившись человек,
Помощников отменил...».*

На больших скачках, аламан байге, где ставились большие призы, возникали различные споры, о правилах проведения состязания. Данный текст является отражением этих событий.

Следующий текст, также указывает на призы, выставленных на конных скачках.

*«Кырк атка байге сайылды,
Текес кандын Кызыл Туу
Кырга койду токтотуп,
Асабасы жайылды».
«Назначили награду для сорока коней
Алое знамя хана Текеса
Установили на хребте,
Знамя развернули они» [1. С. 359]. [1380].*

Здесь информация, сколько призовых мест могли быть на скачках, в данном тексте говорится о 40 наградах. Пришедшим на финиш первым 40 скакунам причитались призы и награды.

Следующий стих даёт информацию о месте старта, откуда должны пускать коней. Судя по приведённой топонимике, это большие скачки на большие расстояния, которые могли проводиться с ночёвкой в пути. *«Пусть проедут – Манкан, Кордой, и от Эчки-Ольбёса, начнут скачки»*[1. С. 359]. [1380]. *«И получают большой приз»*, сказано в киргизском тексте, который пропущен в русском переводе.

В следующем стихе, упоминается количество лошадей участвующих на состязании: *«оказалось ровно девятьсот»*[1. С. 360]. [1380]. 90 погоняльщиков, которые от старта до финиша следовали за жокеями, следили за порядком, чтобы не было подмены лошади, помогали и подгоняли отстающих. Здесь же говорится, что на скачках не должно быть помощников: *атсүрөөч, көтөрмөч*, которые подтягивали лошадь.

Следующая информация о скачках с ночёвкой в пути: *«пусть два дня гонят скакунов на старт»*[1. С. 37]. [1400]. Лошадей угнали на старт, а тем временем начинались всевозможные другие состязания. Об этом в следующих строках: *«Пусть силачи устроят борьбу».* [1. С. 360]. Далее идёт описание, кто вышел на схватку, и ход поединка. Здесь же описываются призы для победителя: *«девять голов крупного скота, во главе с верблюдом».* [1. С. 360].

Упомянуты в эпосе конные состязания на копьях. *«Пусть на копьях сраженья»*

начнут». [1. С. 361], где участвуют представитель казахов и калмыков, а также женщин: «Вышла Сайкал семнадцати лет». [1. С. 39]. Приведена конная борьба эниш: «Это не конная борьба, а сражение на пика»; «Назавтра устроили борьбу на лошадях»; «В играх и развлечениях проводили время». [1. С. 50. 372]. Перевод этих строк на русский язык страдает не точностями.

«Загудела толпа, - Кони скачут в финишу!». [1. С. 50.373]. «Закончили скачку сорок коней; - Награды по порядку всю раздал». [1. С. 51. 373]. Здесь даны описания больших конных скачек – аламан байге. Упоминаются количество призов – 40. Приводимое количество призов в 40 единиц, возможно, связано с религиозными воззрениями народа.

На 425 странице приводятся слова: «Забава и смех». [1. С. 425], непосредственно отражающие игровую культуру. Следующий стих о конном состязании «эр сайыш»: «На копытах сражаются двое богатырей, - Прогибаются хребты у лошадей, - Копьями (друг друга) кололи они, - Упираясь ногами в стремя». [1. С. 105.429]. Упоминаются сражения на мечях: «Взяли булатные мечи они, - Крест-накрест рубятся они». [1. С. 429]. Сражения на секирах (ай балта): «Секиры от пояса отвязав, - Распростившись со своей душой, - С криком друг к другу подскакав, - Ударили секирами по голове». [1. С. 107].

«Призвал их на сабылу. – От одной пятницы до другой, - Справляли большой той. – Устроили скачки трёхлеток и коней, - Состязание на копытах, козлодранье, борьбу, - Всякие игры устроили они, Веселились тридцать дней». [1. С. 182. 504]. В этих строках, и в следующем: «Через сорок дней пусть. – Придут на той» [1. С. 511], приведена информация об общественных основах проведения игры. Как упомянуто выше, основой взрослых игр были – празднества или тризны (той), проходившие и на жайлоо. «Наступил разгар поры джайлоо» – 8530, можно трактовать, как и пора игр и веселья.

«Замахивающиеся булавами. – Силачи прибыли на той». [1. С.180], здесь даётся информация ещё об одном виде состязания. Сражение на булавах. «Триста лошадей, тысяча овец, - Как награду (на скачках) выставил он. – Всех коней, что на скачках побегут, - В сторону Коканда погнажи они». [1. С. 180]. Данное сообщение о конных скачках, месте проведения и выставленных призах.

Следующие строки являются ярким подтверждением того, что охота была развлечением: «Шумно развлекались они, - Два дня охотились на зверей». [1. С. 552].

Виды игры, количество и место участников, кто играет в этих играх, описаны в следующих стихах. «Пусть двести (из вас) устроят ордо». [1. С. 534].

«Пусть сорок из вас с увлечением играют, - Устройте шахматную игру. - Пусть девять или десять из вас сойдутся, - И примутся играть в тогуз коргол, - Пусть двадцать из вас соберутся, - Играйте в топ таиш – чакмак». [1. С. 211].

«Двести (из них) очертив (круг) для ордо. – Все начали игру». [1. С. 9610].

«На холме раскинуто сорок шатров, - Около двухсот человек, - Громко крича, играли в ордо, - Оказывается, начали игру в чатыраш, - Сорок-пятьдесят человека, - Уже включились в киште, - Взяли камешки для (игры) в чакмак – топ таиш. – Пятьдесят (человек) собрались в круг, - Играют они в коргол». [1. С. 538].

«Сорок богатырей, встаньте подальше в ряд, - Пусть девушкам завяжут глаза, - Пусть девушки, двинувшись гурьбой, - Схватят каждая по одному. – Пусть нарочно суженного другой, - Не ловят, делая вид, что это случайно». [1. С. 644].

«Эти девушки – сорок одна, - что пришли, - Пусть в середину встанут, - А мужчины пусть подальше отойдут, - Пусть все завяжут глаза, - Пусть с закрытыми глазами подойдут, - Пусть каждый поймает по одной девушке, - Пусть останутся с той девушкой, которую поймают». [1. С. 644]. 14700.

Почти все упомянутые игры встречаются и в других источниках более позднего времени. Некоторые бытуют и в наше время. (Касен А. 2004:144).

Место подготовки конных скачек, подготовка жокеев, в чём они будут одеты, подготовка самих лошадей, правила проведения, выставленные призы, можно найти в следующих текстах эпоса.

«Велели гнать всех коней, - Ребятам, что на конях будут скакать, - Повязали крест-накрест платки, - Подвязали чёлки (у коней), - Глаза их, как свечи, горят, - Хвосты их к низу велели подвязать, - На всех ребят, - Велели надеть безрукавки из маишати». [1. С. 228].

«Не в силах поводьями удержать, - Двумя руками в них уцепившись, - Мальчик скакавший на нём, - Первым пришёл, говорят». [1. С.]. 10430.

«Трижды по девять с верблюдом во главе, - (Сүйнчу) поделите между вами четырьмя». [1. С. 232].

«Гостей, подготовивших к скачкам коней, - О том, что могут они могут вывести своих скакунов, - Велели оповестить». [1. С. 241].

«Пятьсот лошадей и тысяча овец, - Выделили как награду (на байге), - Для пятнадцати коней предназначили, - Двести лошадей, и триста овец, - Главную награду определили им. – Девять лошадей и тридцать овец, - Выделили для коня, что последним придёт. – Четыреста восемьдесят скакунов, - Столько пришлось киргизам выделить скота». [1. С. 241].

Следует заметить, что разные виды конных игр, скачек, состязаний, во множестве видов бытовали в древнем кыргызском обществе, что хорошо освещено в трилогии эпоса «Манас». Здесь хотелось бы выделить текст, сообщающий о призах. В стихах 10410, говорится:

«Семнадцать джигитов он взял, - Для первого (победившего) коня выставили семерик, - Для второго выставили троих, - Для третьего коня выставили двоих. – Для всех последующих коней, - Выставили по одному, говорят». [1. С.]. 10410.

По контексту можно понять, джигиты были «взяты» как награда победителю, что показывает о скрытом рабовладении в древнем кыргызском обществе.

Следующий текст, сообщающий о призах, скорее всего об отсутствии приза на скачках, говорит ещё об одном виде скачек, который в народе именовался «кара жарыш». «Говоря: “Какая же выгода победившему коню, - Что будет в награду ему? – Без награды устраивать скачки, - Что за уловки такие у Манаса?”. [1. С. 228].

В полевых материалах, встречаются скачки биз призов.

Игра, развлечение, забава: это радость и удовольствие. Основой их были многодневные празднества (той), торжества, тризны, о чём свидетельствуют следующие строки: «Получая удовольствие забавлялись они». [1. С. 232]. «Свадебный той шёл ровно сорок дней, - Весь народ развлечениями утомили они, - И коней, и трёхлеток заставили скакать». [1. С. 652].

Заключая данную работу, следует признать, что эпос «Манас», в первую очередь сказка (жомок), о чём упоминали многие исследователи. Вторым фактором является, его субъективный характер. Записанные тексты у многих сказителей разнятся, хотя сохраняется общая канва. К сожалению, безписьменный период развития народа, привёл к тому, что многие достижения в материальном и духовном развитии общества канули в Лету. Несмотря на это, эпос «Манас» уникальное устное творение. Многие топонимы, гидронимы произошедшие события подтверждаются документальными материалами. При скрупулёзном анализе, можно найти материалы по истории становления и развития кыргызского народа.

Опираясь на 1-2 книги, записанных у классических сказителей – Саякбая Каралаева и Сагынбая Орозбакова, рассмотрены тексты, где упоминаются разнообразные бытовые игры и развлечения: ордо, чатыраш, киште (шахматы), чакмак (топ таш). Упоминается

игра – коргол, не уточняя, какой из его видов. У киргизов существовали две его разновидности: тогуз коргол, уйум туду. Приведены развлечения брачного характера (кыз-жигит оюн): көз таңмай, көз жуммай. Большое количество текстов связанных с конными играми, состязаниями, в особенности конными скачками. Показаны виды скачек, дистанция, правила проведения, подготовка лошадей и жокеев, выставленные призы в виде различных голов скота. В качестве приза на скачках упоминаются люди. Охота в эпосе даётся как развлечение и забава, приведены различные виды охоты: с капканом, с луком, с ружьём, с ловчими птицами, с тайганами, облавная охота, на различных видов диких животных. Также в текстах эпоса даются игры и развлечения с альчиками (ашык, чүкө), надколенной косточкой домашних животных и диких зверей. Приведены основы проведения игр и развлечений, всевозможные торжества, праздники, сборища.

Формат требований к статьям, не позволил детально разобрать каждую строку текста, где упоминается всё связанное с играми и развлечениями и проанализировать русский перевод текста, который иногда не совпадает с оригиналом на киргизском языке. Представленный доклад, на суд общественности нуждается в предложениях и замечаниях, для дальнейшей работы.

Литература.

1. Валиханов Ч.Ч. Записки о киргизах // Соб. Соч. В 5-ти т. – Алма-Ата, 1985. – Т. 2. – С. 7-89.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х тт. – М.: Терра, 1995. – Т.1. – 669с.; Т.2. – 779 с.; Т.3. – 555 с.; Т.4. – 683 с.
3. Касен А. Кыргызские игры и развлечения. – Бишкек: Илим, 2004. – 144 с.
4. Манас: Эпос/Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. 1 китеп. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984. 247 б.
5. Манас: Эпос/Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. 2 китеп. – Бишкек: Кыргызстан, 1995. – 293 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. Яз., 1991. – 915 с.
7. Юдахин К.К. Юдахин К.К. Киргизско-русский: В 2-х кн. – М.: Сов. Энцикл., 1965. – 973 с.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДАГЫ УЛУТТУК ОЮНДАРЫНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Кайыпова К.^{1*} Машарапов А.^{2*} Төлөбаева А.^{3*}

^{1,2,3}Б. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек, Кыргызстан

Аннотация

Бул макалада 5000 жылдык тарыхы бар кыргыз элинин улуттук оюндарын изилдөөдө элдик оозеки чыгармалардын жана профессионал адабияттын мааниси чоң. 80ден ашуун варианты бар “Манас” эпосу кыргыз элинин каада-салтын, турмушун, оюндарын, мелдештерин баяндаган чыгарма катары билебиз. Демек, кыргыздын оюндары, мелдештери Манас баатырдын тушунда эле калыптанып, өнүп-өсүп келе жатканын баамдайбыз. Кийинки кенже эпостордон баштап кара сөздө, поэмаларда, поэзияларда, лирикалык ырларда кыргыз элинин жоокердик мелдештердин оюндардын эрежелерин окуп келе жатабыз. Бүгүн сөз кыла турган улуттук оюндун бир түрү, кыргыздын аңчылык өнөрү “Салбуурун”, илгерки ата-бабаларыбыз жашап өткөн доордон берки экенин “Манастын”, “Жети аке” жашаган учурдан улам келе жатканын баамдап олтурабыз. Убагында адамдарды суктандырып, эртең унутулуп калчу окуялар бар. Ошол убактагырунттуу окуялар дейбизби же “Салбуурун”, ордо ж.б.у. с. улуттук оюндарыбыз унутта калып кайра жанданган сымал турмушубузда учурабай койбойт. Ушундай баалуулуктарды адабиятка келген ар бир кыргыз акын-жазуучусу чыгармаларында жеткиликтүү чагылдырып келишкен. Мындай баалуулуктарды чыгармаларында жазып, келгенин өзү эле окурмандардын жүрөк түнөгүнөн орун алганынан уламбы “Салбуурун” улуттук оюну азыркы убакта өз ордун таап турган мезгил.

Негизги сөз: тарых, улуттук оюн, ата-бабалардын салты, салбуурун, бүркүт, баалуулук, адабият, эпос, доор.

Отражение национальных игр в кыргызской литературе

Аннотация: В изучении национальных игр кыргызов, имеющих 5000-летнюю историю, большое значение имеют народные произведения и профессиональная литература. Нам известен эпос «Манас» с более чем 80 вариантами, в котором описаны традиции, быт, игры и состязания кыргызского народа. Поэтому мы понимаем, что кыргызские игры и состязания сформировались и развивались во времена правления богатыря Манаса. Начиная со следующих малых эпосов, мы читали правила игр военных состязаний кыргызского народа в прозе, стихах, поэзии, лирических песнях. Мы сегодня поговорим о кыргызском охотничьем искусстве «Салбуурун», которое восходит к временам, когда жили наши предки, и происходит оно из тех времен, когда жили «Манас» и «Джети Аке». Есть истории, которые впечатляли людей в свое время и будут забыты завтра. Не редки случаи, когда важнейшие события того времени, или «Салбуурун», ордо и другие подобные национальные игры, которые словно были забыты, возродились в нашей жизни. Каждый кыргызский поэт-писатель, пришедший в литературу, точно отразил подобные ценности в своих произведениях. Благодаря тому, что кыргызские писатели в своих произведениях написали о таких ценностях, национальная игра «Салбуурун» в настоящее время обретает популярность.

Ключевые слова: история, национальная игра, традиции предков, салбуурун, орел, ценность, литература, эпос, век.

5000 жылдык тарыхы бар кыргыз элинин улуттук оюндарын изилдөөдө элдик оозеки чыгармалардын жана профессионал адабияттын мааниси чоң. 80ден ашуун варианты бар “Манас” эпосу кыргыз элинин каада-салтын, турмушун, оюндарын, мелдештерин баяндаган чыгарма катары билебиз. Демек, кыргыздын оюндары, мелдештери Манас баатырдын тушунда эле калыптанып, өнүп-өсүп келе жатканын баамдайбыз. Кийинки кенже эпостордон баштап кара сөздө, поэмаларда, поэзияларда, лирикалык ырларда кыргыз элинин жоокердик мелдештердин оюндардын эрежелерин окуп келе жатабыз. Эпос боюнча

Ит агытып, куш салып,

Салбуурундап жер чалып

Бабалардан калган иш. [Манастан 1.285-6].

Ошондой эле көл кылаасынан чыккан жети акенин бири Мойт аке санжырада айтылгандай ал чоң мүнүшкөр болгон экен. // Мүнүшкөр сынчы аталып, куш үндөп, бүркүт салыптыр. Таптаган шумкар бүркүтү, алыптыр калтар түлкүнү. Ардактап

андып тайганы артынан калбай күнү- түн. Адырлуу тоону аралап, мингени болуп казанат. Колуна бүркүт кондуруп, Мойт аке жүргөн салабат. // [А.Иманов “Мойт аке, Сарт аке, Тилекмат чечен” 35-б.]. Акеш Имановдун изилдөөсүндө “Мойт акенин сөз болуп жаткан бүркүтү акыйкат кыраан экен: алдынан кандай илбээсин чыкса да, томогосун алып агытканда эч айныбастан алчу экен Аны жыйырма жылдан ашык асырай жүргөн соң көзү көрбөй канат-куйругу түшүп калганда, тоого алып барып, жаныбарымды эркиндикке чыгарайын, карыса да тукум көрүп калсын деп, боосун чечип коё бериптир” [36-б.] Сөз улай “Салбуурун” сөзүнө түшүндүрмө бере кетсек, К. Юдахиндин “Түшүндүрмө сөздүгү” боюнча “*Жоокердик мүнөздөгү аңчылыктын түрү*” деп чечмеленет. Илгерки мүнүшкөрлөр кандай касиеттүү болушкан. Бүркүттү узак жылдар бою кармаштын өзүнүн эле сыры канча дейсиз. Бүгүн сөз кыла турган улуттук оюндун бир түрү, кыргыздын аңчылык өнөрү “Салбуурун”, илгерки ата-бабаларыбыз жашап өткөн доордон берки экенин “Манастын”, “Жети аке” жашаган учурдан улам келе жатканын баамдап олтурабыз. Убагында адамдарды суктандырып, эртең унутулуп калчу окуялар бар. Ошол убактагы урунттуу окуялар дейбизби же “Салбуурун” сыяктуу улуттук оюндарыбыз унутта калып кайра жанданган сымал турмушубузда учурабай койбойт. Ушундай баалуулуктарды адабиятка келген ар бир кыргыз акын- жазуучусу чыгармаларында жеткиликтүү чагылдырып келишкен. Мындай баалуулуктарды чыгармаларында жазып, келгенинин өзү эле окурмандардын жүрөк түнөгүнөн орун алганынан уламбы “ Салбуурун” улуттук оюну азыркы убакта өз ордун таап турган мезгил. Биз бүгүн сөз кыла турчу “ Салбуурун” оюну кыргыз элине белгилүү жазуучу Асан Жакшылыков да өз чыгармасы “Макмал төр” поэмасында сөз кылган. Поэма кыргыз элинин көл жергесиндеги илгерки турмушун, табият менен болгон окуяларын баяндайт. // *Ыйык жол: алмустактан бизге калган, асманга, чексиздикке багыт алган. Кармашып, ак кар, көк муз этегинен тоолуктар бийиктерде бүркүт салган, көндүрүп алгыр кушту жетегине бабалар Көктүн күчүн сезди беле? Сезилип өрнөк болоор терең жагы, - сөз кылам илгерки бир окуяны* // Акын кыргыз элинин жашоо – турмушун, асманга тик багыт алган улуу тоолорго байланыштырат. Көчмөн кыргыз элинин бийиктикке, көккө умтулусун акын ыйык баалайт. Ал асман жөнүндө сөз кылуу менен бирге эле, Кудайды айтып жатканы белгилүү. Кудай кыргыз элинин бешенесине берген кырка тоолордун этегине тайган агытып, жайдыр- кыштыр бүркүт салып келген, ошол учурдагы кыргыз тууралуу ойлорунун жыйындысы. “ Илгерки бир окуянын өрнөк болоор терең жагын” баяндап берээрдин алдында автор мүнүшкөрлүк өнөрдүн бийиктикке умтуулунун бир белгиси катары бергенин баамдайбыз. “Макмал төрдө” нукура кыргыз жериндеги жашап жаткан элдин турмушун, адам сапаттары, табият көрүнүштөрү, адамдын тагдырына берилген кыйынчылыктарды тайманбастан жеңүү, салт-санаа, адам-табият, адам-жаныбар байланыштары жеткиликтүү берилген. Адабиятчылардын ата-бабалардын нускалуу кептерин окурманга жеткирүүсүнүн өзү кыргыздын байыркы салтын туюнтат. Улуу сөздүн кумары окурманды кумарланып ышкысын козгойт. Бул улуу баян кийинки муунга сөзсүз өрнөк болот. Чыгарманын башкы каарманы Олжобай аттуу каармандын бөтөн жерде тентип жүрүп, көл жергесине кайтып келет. Ал жерде азап – тозокту көп көрүп такшалган каарман өз элине эмгекчилдиги, кичи пейилдиги көзү жетиктиги менен элдин колдоосуна ээ болот. Элди тез арада жакшынука буруп, жан багыштын айласын “ Салбуурунга” бурат. Поэманын ажары Макмал төргө болгон салбуурун менен ачылат, негизги мааниси ошол окуядан улам ачылат. // *Элүү атчан союшуна бээден алып, бөлүнүп, беш топ болуп, ууга барып, тайгандар түлкү тиштеп булаң эткен, тапталган бүркүт көктө канат жайып, айтылуу Макмал Төргө алар жеткен. Айлана- көргөн адам танат эстен: - күн тийсе миң түрлөнүп шаркыратма төмөнгө кулап турат туу бийиктен. Шаңкаят шаа жетпеген жалама аска, күүлдөп суу жанчылып тийсе ташка* // [3.227-б].

“Салбуурунга баруу” бөлүмүндө мыкты деңгээлде чагылдырып берген. Элинин жоголуп бараткан бардык көрүнүштөрү, айталы тайган менен бүркүттүн түрлөрүн көрсөтөт. // *Элүү атчан союшуна бээден алып, бөлүнүп, беш топ болуп, ууга барып, тайгандар түлкү тиштеп булаң эткен, тапталган бүркүт көктө канат жайып, айтылуу Макмал Төргө алар жеткен* // жогоруда айтылган мисалдардан улам тоолуктар салбуурунга чыгууда өзүнүн шааниси менен топ-топ болуп колдоруна бүркүттөрүн кондурушуп, тайгандарын ээрчителишип күз мезгилинде “Макмал төр” деген жерге келишет. Автор бул жердин табиятын, шаркырап аккан суусунан баштап, суур, эчки-теке, кулжа-аркар өңдүү жаныбарларын чоң чеберчилик менен сүрөттөйт. А түгүл, // *Бул төрдүн сак жаралган сагызганы, келаткан элди көрүп алыстагы тактады, жандай учуп, эсеп кылып, “ сак бол!” деп жаны калбай табыштады* // булардын туюмундасалбуурунга келген адамдардан эбак кабардар экени элестүү көрсөтүлөт. Бирок ал кезде кыргыздар табият менен таттуу мамиледе болушуп, жаратылышка ашыкча залал келтиришкен эмес. Төлдөй тургандарына жана улактарга кол салышкан эмес. Акындын урпактарга айтайын деген идеясы мына ушунда десек болот. Азыркыдай табиятка залал келтирбей “салбуурунду” өзүнүн эрежелери менен аздектесек бул спорттук өнөрдүн аңчылык түрү азыркы жана келечек муундун нукуралуулук тарбиясы десек болчудай. Эми чыгарманын өзөгүнөн кеп кылсак;

“Жайбаракат өрүүн болуп” “чоң өтөккө жата конуп”, “дүйнө капар, от жагып, казан аскан” салбуурунчулар аңчылыктан кайтып келишкендеги сөз канчадан бери колго тийбей жаткан калтар жөнүндө болот. Акыры топ-топ болуп жүргөн мүнүшкөрлөр акыры биригишип ууга чыгышат.

Такалап, үчтарабы туюк жарга,
 Куу калтар уялаптыр караганга.
 Зоокада жолу жатат бычак миздүү,
 Аны да кайгыпөтөт шаркыратма.
 Кылт этсең, бутуң тайса күнүң бүттү,
 Карасаң баш айланат төмөн, тикти,
 Дегеле жетээр эмес амал- арга
 Тим эле турса алат үштү.
 Көпчүлүк таппай койду эч бир айла,
 Бу калтар кантип өткөн туюк жарга? [3.228-б.]

Калтар артынан канча мүнүшкөрдү андытып, эң алды Акбай карынын Жезбилеги, Кумарланы баш болгон тайгандар, андан кийин Кара- баш, Омой – Соргок, Чатак- Сары, Карга –Жүн, Жамбоз, Молор куш, Келтебоз, Бака-Баш, Муз- Мурут өңдүү ар кимдин кастарлап баккан бүркүттөрү канчалык аракет кылса да, калтарды ала албай өлгөнү өлүп, биринин да азуусуна илинбейт. Акыркы үмүт Олжобайдын Аккөзүндө эле. Анын томогосун алып учургандан бир аз өтпөй калтардын артына түшпөстөн асманды бет алып, салбуурунчуларды таң калдырат. “ *А калтар ташка чыгып, кош аяктап, асмандан бүркүттү издеп турат карап.*”

Аккөз кайрадан пайда болуп, асманды көздөй көтөрүп калтарды көздөп тап берет. Күн кечтеп калган кезде калтардын көзү көрбөй калганда алып тынат. “таштады Олжобайга шыбаа кылып”

Карачы, канча бүркүт, тайган өлдү,
 сабырсыз көргүлүктү өзү көрдү,
 асманга атып чыгып Аккөз бүркүт
 кармашпай каршылашка- көңүл бөлдү,
 шыйкыны азгырыктын кетти үркүп,
 негизги сабырдуулук жанга түркүк [3.232-233бб.] Асан Жакшылыков жогорку оюн

сабырдуулук деген мыкты сапаттын үлгүсүн адам баласы аркылуу эмес, куштун мисалында берип, сапаттардын кайсынысы бийик, натыйжалуу экендигин эң кызык фактылар менен окурманга сүрөттөйт. Акын өзүнүн “ Салбуурун” жөнүндөгү билгендерин, ошондой эле элинин салт, ырым-жөрөлгөлөрүн кайдыгер карабастан, тескерисинче колдон келишинче изилдеп, чогултуп азыркы убакка чейин элге берип келе жатат. Ал эми Качкынбай Осмоналиевдин “Көчмөндөр кагылышы” романыда //Качыке баатыр ашында,Калың журтун кашында. Жаны балбан туулду. Көтөрүп намыс туунду. Буга тобо дегиле?! Эми чабылчу аттар чубалат. Көргөндүн көзү кубанат. Элтеңдешип, тууралап, эликтей мүчө суналат. Тулпары менен чобуру, Эртеңки күнү сыналат, 18-19-кылымдагы учурдагы оюн-зооктун жүрүшүн сүрөттөп жатат. Андан башка дагы оюндардын түрүнө күбө болобуз. Мисалы: Ормон хан менен Боромбайдын ордо оюну Ормон хандын Боромбайга уттуруп байгеге сайган жылкыларын айдаттып оюн кейиштүү аяктайт. Биз бул макалабызды кыргыз элинин илгертеден келе жаткан оюндардын чыгармаларда берилгенине токтолдук.Карт тарыхтан бери келе жаткан оюндардын эрежелерин бүгүнкү муун да, унутпай эстерине бекем тутуп, кийинки урпактарга узатса деген ниет менен жыйынтыктайбыз.

Колдонулган адабияттар:

1. Сагынбай Орозбаковдун варианты “ Манас эпосу” [285-б]. Кыргызстан Ф.1980-ж
2. Иманов. А. “Мойт аке,Сарт аке, Тилекмат чечен”[35-б.] Каракол.: 2009-ж.
3. Жакшылыков А. Тандалмалар I том.[3.232-233бб.] Б.:1999-ж.
4. Качкынбай Осмоналиев “ Көчмөндөр кагылышы” [198-198б.б.]. Б.:1993-ж.

Т. КАСЫМБЕКОВДУН “СЫНГАН КЫЛЫЧ” РОМАНЫНДА ЭЛДИК ОЮНДАРДЫ СҮРӨТТӨӨДӨГҮ КОННОТАЦИЯЛАР

Надырбаева К. О.*

*Билим берүүнүн мыктысы, улук окутуучу Борбор-Азия эл аралык медициналык университети, Жалал-Абад, Кыргызстан

Аннотация: Белгилүү жазуучу Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романындагы элдик оюндардын берилишин сүрөттөөдө жана ошол окуялардагы каармандардын мүнөздөрүн ачып берүүдө автор өзүнүн коммуникативдик ишмердүүлүгүн каармандардын пикир алышуусунда лексикалык коннотацияны кандайча пайдалангандыгын иликтөөгө алдык.

Коннотация-кандайдыр бир затты сүрөттөөдө жазуу кебинде пайдаланылган тил каражаттарынын кошумча компоненттерди алып жүрүүчү лингвистиканын бир тармагы. Ал көркөм тексттеги сөз маанилеринин эмоционалдык, же логикалык компоненти катары дүйнөгө болгон улуттук көз карашка багытталган прагматикалык тил функциясы.

Илимий баяндамада улуттук оюндардын таасирдүү сүрөттөлүшү үчүн пайдаланган лексикалык коннотациялардын өзгөчөлүгүн иликтөөгө алуу менен, бир катар мисалдар келтирип, кеп бирдиктерине анализ жасап, автордун тилдик өзгөчөлүгүнө токтолдук.

Чыгармада элдик оюндардан эсептей келгенде: эр эңиш, ордо, ат чабыш, эр сайыш, балбан күрөш берилген. Ошону менен катар мурун карапайым эл кесип кылгып, бирок ушул тапта улуттук оюн катары көрсөтүлүп жүргөн куш таптоо, күлкү таптоо, жаа тартуу, ит агытып, куш салуу да чыгармадагы Сарыбай мүнүшкөр, Бекназар баатыр аркылуу мыкты сүрөттөлгөн. Аталган улуттук оюндардын сүрөттөлүшүндөгү лексикалык коннотацияга токтолуп, анализ жүргүздүк.

Ачык сөздөр: лексикалык коннотация, элдик оюндар, тилдик каражаттар, эмоционалдуулук, экспрессивдүүлүк, логикалык компонент.

Annotation: In describing the performance of folk games in the novel “Broken Sword” by the famous writer T. Kasy

mbekov and revealing the characteristics of the characters in those stories, we investigated how the author used lexical connotation in the characters’ communication in his communicative activity.

Connotation is a branch of linguistics that carries additional components of language used in writing to describe something. It is a pragmatic language function focused on the national view of the world as an emotional or logical component of word meanings in artistic text.

In the scientific report, we investigated the peculiarities of the lexical connotations used for the effective description of national games, gave a number of examples, analyzed the speech units, and focused on the linguistic features of the author.

In the work, the following folk games are presented: er enish, ordo, horse racing, alysh, er saiysh. Along with that, eagle laying, runner stomping, horse archery, slippery race, which used to be practiced by ordinary people, but are now shown as a national game, are well described in the work by Sarybay munushker and Beknazar hero. We analyzed the lexical connotation in the description of the mentioned national games.

Key words: lexical connotation, folk games, linguistic means, emotionality, expressiveness, logical component.

Özet: Ünlü yazar T. Kasymbekov’un “Kırık Kılıç” adlı romanında halk oyunlarının icrasını anlatırken ve bu hikâyelerdeki karakterlerin özelliklerini ortaya koyarken, yazarın iletişiminde karakterlerin iletişiminde sözcüksel çağrışımları nasıl kullandığını araştırdık.

Yan anlam, bir şeyi tanımlamak için yazılı olarak kullanılan dilin ek bileşenlerini taşıyan bir dilbilim dalıdır. Sanatsal metinlerde sözcük anlamlarının duygusal ya da mantıksal bileşeni olarak ulusal dünya görüşüne odaklanan pragmatik bir dil işlevidir.

Bilimsel raporda, milli oyunların etkili bir şekilde anlatılması için kullanılan sözcüksel çağrışımların özelliklerini araştırdık, çeşitli örnekler verdik, konuşma birimlerini analiz etik ve yazarın dilsel özellikleri üzerinde durduk.

Eserde er eniş, ordo, at yarışı, er sayışı, balban güreşi gibi halk oyunları sunulmaktadır. Bununla birlikte, eskiden sıradan insanların uyguladığı, ancak artık milli bir oyun olarak gösterilen kuş tapto, at tapto, oçkuluk, köpek tapto ve kuş tapto, Sarıbay Munuşker ve Beknazar Kahraman’ın eserinde güzel bir şekilde anlatılmaktadır. Milli oyunların anlatımındaki sözcüksel çağrışımları inceledik.

Anahtar: kelimeler: sözcüksel çağrışım, halk oyunları, dilsel araçlar, duygusallık, ifade gücü, mantıksal bileşen.

Кыргыз эли көчүп-конуп жүрүүгө шайма-шай болгон кулк мүнөзүнө жараша ар кандай кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Улуттук оюндарыбыздын көпчүлүгү ат

үстүндө ойнотулуп келет. Мисалы: ат чабыш, эр эңиш, кыз куумай, эр сайыш, жорго салдырыш ж.б. Андан сырткары, ордо, тогуз коргоол, оромпой, дүмпүлдөк, ак чөлмөк, селкинчек сыяктуу оюндар да кылымдар бою көөнөрбөй сакталган.

Эл тагдырына көмөктөш кыргыз оюндары адам коомунун бардык мезгилдеринде өмүр сүрүп, доордун өнүгүшүнө, талабына жараша жаңыланып алымча-кошумчаланып, ар кандай сапаттарга, түрлөргө өтүп түбөлүктүү жашоосун улантып, Кыргызстанда ар эки жылда улуттук көчмөн оюндары уюштурулуп, элибиздин маданиятын, дөөлөтүн ачык көрсөтүп келүүдө.

Кыргыздар улуттук оюндардарында элдин тилеги, үмүтү, кубанычы, эрдиги, эркиндиги, адилеттиги, акыйкаттык үчүн болгон күрөшү камтылып, анда элдик педагогиканын кандайдыр бир үлгүсү, терең философиясы, көз карашы, улуттук өзгөчөлүгү көрсөтүлгөн.

Мындай көрүнүштөр алгач элдик оозеки чыгармаларда чагылдырылса, кийинчерээк профессионал адабиятыбыздын өкүлдөрүнүн калеминен жаралган роман, повесть, аңгемелеринен тааныша алабыз.

Көркөм текстте каармандардын образын ар тараптан сүрөттөп ачып берүүдө коннотацияланган лексикалык каражаттар колдонулат. Кайсы бир көркөм текстке иликтөө жүргүзгөндө чыгармадагы баштапкы каймана ойду(подтексти) түшүнүү, өздөштүрүү үчүн окурманга ырааттуу, логикалык, чыгармачыл ой жүгүрүү керек. Тексттин табиятын сезе, туя, логикалуу сүйлөй алуу көндүмдөрүнө ээ болгон адам гана тексттин ички маани-маңызын, автордун берейин деген оюн толук кандуу түшүнөт.

Жогорудагы оюбузду белгилүү окумуштуу Т.С.Маразыковдун: “Көркөм текст бөлүктөрдөн, көркөм деталдардан куралат. Анда каймана маани(подтекст) негизги көркөм деталдар аркылуу туюндурулат. Көркөм текстте көркөм чагылдырылган турмуш чындыгы андагы негизги деталдардын бири болуп саналат”,-деген аныктамасы менен бекемдөөгө болот. (Маразыков Т.С.,2020.134-б.)

Көркөм текстте колдонулуучу лексикалык коннотациялар тексттин образдуулугун өзгөчө арттырат. Коннотация-кандайдыр бир затты сүрөттөөдө же, кайсы бир адамдын жазуу кебиндеги пайдаланылган тил каражаттарындагы кошумча компоненттерди алып жүрүүчү лингвистиканын бир тармагы. Ал кошумча туруктуу сөз маанилеринин эмоционалдык, же логикалык компоненти катары дүйнөгө болгон улуттук көз карашына багытталган прагматикалык тил функциясы.

Бул макалада Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романындагы улуттук оюндардын сүрөттөлүшүн иликтөөгө алып, романдын лексикалык коннотациясынын өзгөчөлүктөрүн автор ачып берүүдө структуралык коннотативдик элементтерди кандайча пайдаланганын талдоого алдык.

Жазуучу чыгармасында тарыхый инсандардын кандай шартта элдик оюндарды ойногондугун, анын өзгөчө бир тарыхый мезгилге таяп, каармандардын аянычтуу окуялары менен байланыштырып, эмоционалдуу, элестүү чагылдырган. Мисалы:

Эки тарап болуп, байге сайылып, он беш тамандан чийин тегеретилип, чүкө ордо ойнолгону жаткан. Чийин борборуна ар бир өнөккө беш чүкө салынып, ортосунда кызылга боёлгон “каны” жалтырап жатат. (Т.Касымбеков, 1998. 133-б.)

Өңкөй бек эки тарап, өнөк эки жерде топ, кимдир оюнбашыны күтүшкөндөй, даамга бири да сугулбай, кымкап чепкендери желбегей, ар биринин колунда ар түрдүү боёлгон бирден томпой, өз колуна өкчөп, зыңгырашып имериле басып турушат.

Берилген мисалда **кызылга боёлгон кан жсалтырап жатат** деген кеп бирдиги аркылуу жазуучу ордо оюнундагы “томпой-кандын” өзгөчө сүрдүү ортодо оюнчулардын демин ичине тарттырып, калтааргытып, сүр пайда кылганын даана ачып бере алган. Ал эми экинчи абзацтагы **даамга сугулбай, зыңгырашып имериле басып турушат** деген кеп

бирдигинде оюнга катышуучу эки тараптын оюнчуларынын бири-бирине кыр көрсөтүп, ичинен канчалык сүрдөбөсүн, сыртынан өнөктөшүнө сыр алдырбай, өздөрүнө болгон ишенимди көрсөтүүгө аракет жасап жаткан абалын **зыңгырашып имериле басып** деп берген. Ал эми **даамга сугулбай** деген коннотативдик кеп бирдиги аркылуу оюнчулардын “ким жеңет” деген ички атаандаштыгынын, күдүк ойлорунун аркасында эч кимисинин тамагына даам өтпөгөнүн элестүү чагылдырган.

Ошол эле ордо оюнундагы кийинки көрүнүштү мисал кылсак:

Бир убакта чүкө ордого келе жаткан кишилер көрүнөт. Эң алдында жаш кан Кудаяр, жанында тентушу Абдрахман. (Касымбеков, 1998 133-б.)

Бул мисалда берилгендей, оюнчулар бир гана “жаш кан Кудаярдын” келишин чыдамсыздык менен күтүп турушту. Жазуучу **“жаш кан”** деген кеп бирдиги менен башчы канча жаш болбосун, ага элдин сыйынын күчтүүлүгүн так ушул лексикалык коннотация менен берип жатат. Оюнчулар бири-бири менен тирешип, жеңүүгө максат коюшпасын, карап турган эл канчалык дүрбөп күтүшпөсүн, баары бир эл башчысы келмейин оюн башталган жок. Болбосо ордо оюнун ойнойм деп тургандардын арасында аксакалдар да бар эле, бирок ушул **“жаш кан”** деген кеп бирдиги эле окурманга эл башынын жашына карабай улуу сыйга ээ экенин аңдатты.

Жазуучунун кийинки сүрөттөөсүнө көңүл бөлсөк:

Хан өнөгүнө чейин оюн өз эрежеси менен өтүп жаткан. Оюн хан өнөгүнө өттү. Жаш хан чийинди бутунун үзөңгүлүгүн чийинге таамай койбой эле, ичкери чүкөгө чукулдап, сол колун артына кайрыбай эле, сол бутун тогонок кылбай эле, тоорумакчы боло баштады. Бирөө эч ким чеки дебейт! Бир убакта:

-Э-эй... Токто...-деп күркүрөп барып, барганынча жаш ханды шыйрагынан сыга кармай силке тартып, чийинди бастырып койду. (Касымбеков, 1998 135-б.)

Бул мисалда жаш кандын оюн эрежесин сактабагандыгы аксакалдын ачуусун келтирди. Тайып бара жаткан акыйкаттыкты орнотуу үчүн **күркүрөп басып, шыйрагынан сыга кармап, силке тартып, чийинди бастырып койду** деген фразалар менен берген. Кыргыздын аксакалдары эч убакта акыйкатсыздыкка жол бербейт, анын кандыгына да карабайт. Антпесе тартип, эреже бузулуп, оюндун гана жүрүшүндө эмес, “жаш кандын” эмитеден акыйкатсыздыкка жол берип эс тарта баштаганы элдин ханга болгон ишеничин кетирет. Элибиздин канына сиңген өзгөчө касиети ушунда экенин автор жогорудагы үч кеп бирдиги менен ачык сүрөттөгөн.

Ыза боло түшкөн хан томпойду силке таштап басып кетти. Көз көрүнөө ара сууп, оюн кызыгы пастай баштады

-Өй, көрбөй, укпай жүрдүк беле мындайды?! Кана, ойнойлубу, мелдеш бар ортодо, чоң байге коюлган?!” деди бирөө. Кайра кирип кетишти оюнга. (Касымбеков, 1998 137-б.)

Берилген бул мисалда, жаш кан томпойду **силке таштап** басып кетиши менен, ортодо **ара сууй түшүтү**. Бирок оюн уланды, себеби канды оюнчулар өз баласындай эле кабыл алышып, таарынса эртең жазылат, али бала дегендей эле кабыл алгандыгы **көрбөй, укпай жүрдүк беле мындайды** деген оюнчулардын бири-бирине ынандыруу диалогунан соң, ордо оюну кайра улана берди.

Кандай гана көркөм текст болбосун, ал жазуучунун жеке чыгармачылыгына, ички табиятына жараша жазылгандыктан, ар бир текстте өзгөчө мүнөз-касиеттер болот. Көркөм текстте берилген сөздөр каймана, же жашырын, эмоционалдуу, экспрессивдүү мүнөздө болгондуктан, аны иликтегенибизде биздин ой жүгүртүүбүз кенен жана эпизоддордо окуяларды кабыл алууда эмоционалдуу болушубуз керек.

Чыгармадагы каармандардын жан дүйнөсүндөгү болуп жаткан абалын, ички кызыкчылыгын, максатын алардын сүйлөгөн сөзүнөн, сөздөрүндөгү ыргактан байкоого

болот. Буга жогорудагы оюнчулардын, **мелдеш бар, чоң байге коюлган** деген фразалары аркылуу далилдөөгө болот. Демек, бул жерде жаш кандын ызасы эмес, оюн биринчи орунга чыгып калганын байкайбыз.

Адам турмушунда колдонгон кандайдыр бир сөздөр алардын ой жүгүртүүсүнүн багыты менен жан дүйнөсүнүн абалын аныктаса, көркөм текстте да колдонулган сөздөр автордун жана ал жашаган турмуштун жандуу образын, көркөм элесин түзүү кызматын аткарат. Жазуучу колдонгон жогорудагы мисалдар аркылуу муну биз даана баамдай алдык.

Романдагы кийинки сүрөттөлгөн улуттук оюн-күрөш. Мында автордун гуманитардуулукка байланыштуу моралдык ынанымын, дүйнөгө болгон көз карашын оң тарапка калыптандырууда балбан күрөштү баяндаган эпизоду абдан мыкты мисал боло алат.

Жашоо чындыгын иликтөөдө окуучулардын адам жана анын турмушун жалпы жана жеке өзгөчөлүктөрү менен, көп кырдуу көркөм ой жүгүртүүгө таасирин тийгизип, сезимтал жан дүйнөнү бекемдеп, калыптанышына чоң өбөлгө боло алды.

Мисалы: Күрөш миңбашынын каалоосу боюнча сүрмө кылынды. Бул сүйлөмдөгү **миңбашынын каалоосу**-мыйзам сыяктуу. Ал айтса туура айтат, элге да жага турган чечим болот деген сыяктуу.

Андан соң: “Кана, өлөм дегениң бери чык!” дегендей айлананы акырын сыдыра каранып, кашы чимирилип, эки көзү канталаган кектүүдөй, адамды аяр түрү көрүнбөйт.

Күрөш башы:

-Кана, ким чыгат?! Барбы эне тууган бир азамат?!

Эл дым. Четте турушкан эки адам төбөлөрү бириге кала күбүрөшөт.

Бири: “О-о... Ким даап чыгат буга?..” Бири: “Бу ордонун баккан балбаны Таш-Палбан...” Дуу-дуу түйшөлдү көпчүлүк. Таш-Палбан тешиле тиктеп, эрини ачуулуу кымтыла карала кымкабын силкип таштап жулуна басты. Тиги да тайманбай тике келди.

-Ай... ай... палбандар, чарпышып кетпегиле, тиякта өкүмдарлар отурушат, ыйбаа кылгыла...-деп, күңкүлдөп, коюн-колтук алыштырды. (Касымбеков, 1998 144-б.)

Берилген мисалда ордо балбаны Таш-Палбандын болушунча эч кимди көзүнө илбей көпкөнүн **өлөм дегениң бери чык** деген көз карашынан эле байкоого болот. Жазуучу ага кошо дагы **акырын сыдыра каранып, кашы чимирилип, эки көзү канталаган кектүүдөй, адамды аяр түрү көрүнбөйт** деген кеп бирдиктери аркылуу окурманга ордо балбаны эмне кааласа ошону жасоого мүмкүн дегендей сезим калтырат. Анткени, анын басканы, канталаган эки көзүнүн жок жерден душман издеп кектүү тиктеши, баарын коркунучтуу көздөрү менен сыдыра кароосу эле күрөшкө чыкчу каршылашынан мурун, карап турган калктын мизин кайтарып, сестентип алганын байкайбыз.

Ага эки адам чыкты, бирок экөөн тең күрөш эрежеси менен эмес, өзүнүн үстөмдүгү аркылуу жеңгенине маашыр боло, эми эч ким даап чыга албайт деген терең ишеничи таш капты. Таш-Палбанга дагы бир балбан чыкты. Ошол замат каршы чыккан балбанга жинденип, эч ким чыкпашы керек эле деген түр менен каршылашын **тешиле тиктеп, эрини ачуулуу кымтыла карала кымкабын силкип таштап жулуна басты**.

Биз бул эпизодду окуп жатканда ушул коннотациялык бирдиктер аркылуу балбандын күчүнө караганда каары ташыган, зулумдугун байкайбыз. Чыныгы балбан мындай жорукка барбайт деген күдүк ойдо калабыз.

Күрөш башы беттештиришке үлгүрбөй тебелендиде калбас үчүн өзү ортодон чыга качты. Жаңы палбан бошоң эместей, эки жактан жер челишип, марашып, бирин-бири торуй тегерене басышып, бир убакта тикелеше бири-бирин силкип ыргытып, экөбү эки жакка жумаланып, тең тура калышты. Таш-Палбан кудум буурача бакырган бойдон бир нече жолу тегеретип, анан башынан ашыра алдын карай уруп жиберди, а тиги мышыктай

бутунан түшө жыгылып, барып оңолуп, кайра тажаалдана качырып келди да, килейген Таш-Палбанды белбактан ала өзү боюн качыра тегеретип ыргытып салды. Таш-Палбан аласалып, сыңар тизелей жер таянып, боюн токтотуп калды. (Касымбеков, 1998 145-б.)

Таш-Палбан тытылган чекенин канын аарчышка шайы жок, “чал” кармаган колунун бууну билегинен ажырап кеткенби, ооруксунуп, бети-көзү тырышып, бир жаман сөз айтчудай тоорулуп калды. (Касымбеков, 1998 147-б.)

Байкаганыбыздай эле, Таш-Палбан чыныгы балбан эмес, башындагы кылык жоругу көрсөткөндөй, көпкөлөңдүгү билинди. Каршысындагы балбан ага тең келип, **жер челишип, марашып, торуй тегерене басып, тикелеше силкип, жумаланып, тең тура калып**, өзүнүн мыктылыгын көрсөттү. Бул көрүнүштөгү **жер челишип** деген коннотациялык бирдик бири-бирин аябай, колдон келсе баса калуу аракетинде болгонун туюндурат. Ал эми **марашып** деген коннотация тең келүү, каршы туруу, жалтанбоо деген түшүнүккө ээ. **Торуй тегерене басып, тикелеше силкип, жумаланып, тең тура калып** деген кеп бирдиктери күч жагынан бирдей болуп, бири жыкса, экинчиси да жыгып, бири алдын тоссо, экинчиси да кем калбаган, балбан экени айгинеле болду. Ошол эле учурда Таш-Палбандын доору аяктап, күнү бүтүп калганын жогорудагы кеп бирдиги кандайдыр бир кыйыр түрдө кабарлап тургансыйт.

Таш-Палбан **буурача бакырып** тиги балбанды башынан ашыра ыргытса, ал ошол бойдон жеңилип берген жок, кайра **тажаалдана качырып** келди. Берилген фразада Таш-Палбан багы эле адатынча, каарын төгүп, буулуккан буурадай бакырып кириши тигини жалтанткан жок. Керек болсо башынан ашырып ыргыткан мезгилде да, кайра мышыктай илгир туруп, **тажаалдана качырды**. Бул эпизоддо чочун балбандын өжөрлүгү, беттегинен кайтпаган көк беттиги белгилүү болду, Таш-Палбанды белбактан ала **өзүнүн боюн качыра тегеретип** ыргытты. Бар күчүн топтоп тажаалданган балбан Таш-Палбандын алдында калбоо үчүн өзүнүн боюн качыра, бирок так көтөрө тегеретип туруп ыргытканга чамасы жетти. Таш-Палбан мындай абалга биринчи кабылышы, **ала салып, сыңар тизелеп, боюн араң токтотуп** калды. Бул тил каражаттары Таш-Палбандын күтүлбөгөн аракетке дуушар болушу, жыгыларга аз эле калганын, сыңар тизелеп, өзүнүн боюн араң карманганынан байкайбыз. Бирок, ошону менен эле күрөш бүтпөй, кийинки кармашта жыгылды. Ошондо анын каршылашын автор **“чал”** деп берди. Себеби Таш-Палбан жаш, күчкө толуп турса да тиги “чалга” жеңилип берди. Күрөштө күч, көлөм эмес, ыкма биринчи орунда турарын каршылашы Таш-Палбанга көргөздү. Ордунан турууга шайы келбей, чекеси тытылган, каны аккан, ооруксунган колун көтөрө албай жатса да, каршысындагы балбандын алдында алсыздыгын сездирдирбеске далалат жасаганын автор **бууну билегинен ажырап кеткенби, ооруксунуп, бети-көзү тырышып, бир жаман сөз айтчудай тоорулуп** деген кеп бирдиктери менен элестүү сүрөттөгөн.

Бул оюндагы эки балбандын күрөшүндөгү колдонулган лексикалык коннотациялар оюндун абдан курч, эл күтпөгөн бурулуш менен бүткөнүнөн кабар берип, окурмандын көз алдына күрөш даана тартылды десек болот.

Чыгармадагы кыргыз улутуна тиешелүү оюндардын сүрөттөлүшүн окуп, аны иликтөөгө алганыбызда көркөм текстте туюндурулган көркөм-эстетикалык мазмунду чыгармачылык менен кабыл алуубуз керек. Автор менен дидарлашуубуз, текстке эркин ой жүгүртүүбүз зарыл. Ошондо гана берилген улуттук оюндар элестүү, таасирдүү болуп, терең түшүнүүгө жол ачат.

“Жазуучу минтип сүрөттөсө болмок, же бул тарабын кенен ачып берүүгө мүмкүн эле деген жеке оюбузду айтып, чек коё албайбыз. Анткени көркөм текстти иликтөө-бул чыгармачылык,-” дейт белгилүү окумуштуу Т.С. Маразыков. Т.С. (Маразыков 2020,134-б.)

Кийинки улуттук оюнуубуз-Эр чабыш. Эр сайыш-ат үстүнөн найзалашып беттешкен уруш (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2001 406-б.)

Те байыркы көөнө замандан бери келе жаткан тамашанын эң кызыгы, жүрөк солкулдаткан, буун титиреткен кубанычы да, коркунучу да ушу. Ал күнү эрөөл майданды кылка-кылка тегеректеп, аттуу-жөө жардап, ким өлүмгө чыгарын күтүп турган эл көп. (Касымбеков, 1998 308-б.)

О-омийин, аллау акибар!.. –деп дуу-дуу бата берилип, кара кашка аргымак туягына чаң илээшпей каргып-каргып, эрөөл майданга жөнөлдү. (Т.Касымбеков, 1998. 308-б.)

Эр сайыш оюну байыркы заманда ойнотулуп, сөзсүз бир баатырдын өлүмү менен аяктаган. Ошондуктан да автор муну **көөнө заман** деп берип жатат. Көөнө деген сөз эскирип, колдонулуудан чыгып, жараксыз болгон буюмга карата айтылат. Жазуучу мындай оюн ойнолбосо болот эле, бул да эски буюм сыяктуу өткөн кылымдын катмарында калып, бизге тарых катары айтылып калса болмок дегендей таасир калтырат.

Үзүндүдөгү **жүрөк солкулдаткан, буун титиреткен** деген лексикалык коннотация аркылуу эки баатырдын бири мына азыр бул сайышта каза табат деген элдин жалпы коркунучун ушул кеп бирдиктери аркылуу бергенин баамдайбыз. Анткени бул оюнга өзүнө ишенген гана баатыр чыгат. Автор андан ары **эрөөл майдан** деп берди. Чын эле **майдан, согуш** оюну, бул **согуш оюнунда** бирөөсү сөзсүз өлөт. Берилген үзүндүдөгү **кылка-кылка тегеректеп** деген тил каражаты аркылуу бул кармашта ким каза тапса, туугандары дароо алып кетүүгө даяр болгон көпчүлүк элдин чогулганы **кылка-кылка** деген фраза аркылуу берилген.

Бул эрөөл майданда минген аты да мыкты болууга тийиш. Аны автор **туягына чаң илешпей, каргып-каргып** деген лексикалык коннотациялар аркылуу берген. Туягына **чаң илешпегени** өтө жеңил, чапчаң ат деген маани. Ал эми **каргып** турганы-бир жерде турбай, каршысындагы адамдын мээлегенине мүмкүнчүлүк бербеген, улам адаштырып, ойт берип, үстүндөгү ээсин аман алып калууга жасалган аракетин деп түшүнүүгө болот.

Чыгармадагы берилген чакан үзүндүнүн мазмунунда адам баласы ойлоп тапкан улуттук оюндун бул түрүн автор **эр чабыш** деп берип, келип чыгуу тарыхын да каймана түрдө көркөм туюндурган.

Ал эми кыргыз улуттук оюндарынын бири-ат чабыш. Ат чабыш-аттардын күлүктүгүн сыноочу жарыш. (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2001.156-б.)

“Сынган кылыч” романында абдан чоң эпизоддо берилип, каармандардын чыныгы жүзү мына ошол учурда ачылган. Бирок автор ат чабыш оюнуна терең токтолбогон. Ушул оюнду шылтоолоп уюштурушуп, каармандардын ич ара кектешүүсү сүрөттөлгөн.

О, калайык кулак сал...–деп жар айтып, алдындагы жоргосун зыргытып, эки-үч жолу көп элди аралай кыдырып өттү.

Саяпкерлер дүүлүктү. Кай бирөө күлүктөрүн четке тартып, өз жамагатын тегеректетип, айбан малдын бактысын кудайдан тилеп, жолу ачылсын деп, бата ала баштады. (Касымбеков, 1998 320-б.)

Берилген мисалдагы **алдындагы жоргосун зыргытып, көп элди аралай кыдырып** деген тилдик компоненттер аркылуу жарчынын атын ары-бери чапкылап жар салып, оюн мына-мына башталат деп жатканын түшүндүрөт. Жарчы канчалык атын **зыргытса-чапкыласа**, элдин буйуру ошончолук кызыйт. Ат чабышка чыкчу чабандестердин да каны дүрбөп, байгесин кошо айтканда ого бетер бир жерге тура албай, **саяпкерлер дүүлүктү** деген фраза ат таптаган ар бир саяпкердин жарышка койгон аты эми эмне болор экен деген күдүк ойлордон арыла албай турганынан байксак болот.

Ошондой эле **жамагатын тегеректетип, айбан малдын бактысын кудайдан тилеп, жолу ачылсын деп, бата ала баштады** деген кеп бирдигинен кыргызга таандык болгон ак батанын касиетин байкоого болот. Бата бир эле адамга эмес, адамдын жаны менен бир болгон асыл тукум малга да берилгендигин байкайбыз. Кээ бир адамда оң, кээ бир адамда терс энергетика бар, андан сактоо максатында, ар бир саяпкер өзүнүн

күлүктөрүн дароо эле ортого алып чыга калбай, өз жамаатына жашырып, аксакалдарынан бата тилеп, ырымын жасап жатканы да өзгөчө бир аракет. Автор ушул аракетти бир канча абзац, же бир канча сүйлөм менен эмес, жогорудагы гана келтирилген кыска коннотативдик кеп бирдиктери менен таасын сүрөттөгөн.

Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романында карапайым элдин жашоосу менен кошо алардын турмуш-тиричилигин мыкты сүрөттөп берген. Мисалы, аңчылык тууралуу айталы. Аңчылык –аң уулоо, мергенчилик кылуу кесиби. (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2001.124-б.)

Чыгармада төмөнкүдөй мисал аркылуу Сарыбай мүнүшкөрдүн эскерүүсүнөн: “Эмнени каабы бу?! Эмненин убалы бу?! Эс тарткандан баштап тоо жандыктарына аңчылык кылган. Ушунун убалы жеттиби?” (Касымбеков, 1998 436-б.) Сарыбай жеке керт башы үчүн аңчылыкта жандыктарга көп деле зыян келтирбеди, өзүнүн алакандай айылын ушу кесиби менен бакчу. Бирок, тигинтип, эч нерсе көрбөй, бирөөнүн колун карап калганда, өткөн күндөрүнө кайрылып, табиятка кесир кылдымбы деген ою кылт этти. **Эмненин каабы, эмненин убалы** деген кеп бирдиги аркылуу балким, эс тарткандан берки тоо жандыктарына аңчылык кылгандан бул кырсык башыма келип жүрбөсүн деген кыжалатчылыгы эле. Өткөн күнүн, аңчылыгын, мүнүшкөрлүгүн эстеп, кыялында ошол күндөргө барып келет.

Мында жан дүйнөсү бай адам жазмышында, тиричилик турмушунда канчалык жабыркап кыйналса да, руху бийик, ой санаасы терең жана кенен болорун автор эпизоддо кыйыр камтыган.

Мүнүшкөрлүк-мүнүшкөрдүн кесиби, куш таптоочулук, куш таптоо иши менен киришүүчүлүк. (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2001.266-б.) Аңчылык менен мүнүшкөрлүк ар дайым бир жүрөт. Азыр куш агытып, аңчылык кылган киши жок болгондуктан, ата-бабабыз мурастаган бул кесипти улуттук оюндардын катарына кошуп, үлгүсүн сактап калууга аракет жасалган.

Дагы бир улуттук оюн катары көрсөтүлүп калган –жаа атуу оюну салтка айланып калды. Чыгармада чакан эпизоддо Бекназардын эскерүүсү менен жаа деп гана берилген жери бар.

Сур жаа, күмүштөлгөн бир кучак саадак... Бүгүн жаңы көргөнсүп, бир сыйра көздөн өткөрүп, кош миз кылычты сөөмөйлөп сайып коюп, не касырет, не көтөрүңкү көңүл толкуну, көмөкөйүнөн дили купуя куу тартып, далысы дүңкүйүп, желбегей биязы чоң чепкени акырын чайпалып турду Бекназар. Дагы бу көөнө буюмдарга көңүлү имерилип, дагы тээ качан ырдалып кеткен ырдай өткөн көөнө өмүрлөргө ой-кыялы аралашып тургансыды. (Касымбеков, 1998 642-б.)

Берилген мисалдагы **күмүштөлгөн саадак, жаңы көргөнсүп, көздөн өткөрүп, кош миз кылычты сөөмөйлөп сайып, көмөкөйүнөн дили купуя куу тартып, далысы дүңкүйүп, биязы чепкени акырын чайпалып, көңүлү имерилип** деген коннотативдик бирдиктер аркылуу, Бекназардын өткөн мезгилин канчалык эңсеп, сагынганынан кабар берет. Ал күндөрү ушул жаа, саадактар аркылуу эсине кылт эте түштү. Ал мезгилде жаа жоокер жарагы болгондуктан, саадактын сабы күмүш менен сапталган. Бекназардын **көмөкөйүнөн купуя дили куу тартып турушун** автор эч качан эч кимден жалтанбаган курч учурун эстеп, баатыр ошого бир эсе каңырыгы түтөгөндөй, бир эсе окурмандарга маашырлангандай таасир берет. **Далысы дүңкүйүп, чепкени чайпалып турушу** да өзүнчө бир образды берип турат. Эч кимге көңүл бурбай, бир гана ошол көөнө буюмдар менен өткөн күнүн эстеп жаткан абалы. Ошол өткөн күндөн чыга албай жаткан абалын автор **көңүлү имерилип** деген кеп бирдиги менен абдан так сүрөттөп берген.

Ушул мезгилде элибиздин көөнө аскердик буюмдарына кайрадан жан киргизилип, улуттук оюн катары ар кандай сынактарда **салбуурун, эр эңиш, мүнүшкөрлүк,**

саяпкерлик деп аталып, көпчүлүктө ойнотулуп жатканы-улуу мураска болгон улуу сый, баа.

Мыкты жазылган текст адамдын ар тараптан өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Андай тексттер окурмандын жүрөгүнүн түпкүрүндө жашырынып жаткан мүмкүнчүлүктөрүн, рухун, өзүнө болгон ишенимин жандандырат. Ал турмуштук түшүнүккө болгон баамын, ой жүгүртүүсүн ар тараптан байытат.

Көркөм текстте автор өзгөчө маани сиңирген сөздөрдүн топтому болот. Алар адамды белгилүү бир ойлорго түртөт, аны толкундатып, эстетикалык ырахат тартуулайт.

Белгилүү жазуучу Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романы дал ошондой адам дилин тазарткан, лексикалык тил каражаттарына бай, укмуштуудай көркөм жазылган тарыхый роман. Чыгарма кыргыз тили илиминин өнүгүшүнө ар тараптан салым кошо алган, изилдөөгө мыкты мисал болуп бере турган чыныгы казына десек жаңылышпайбыз.

Колдонулган адабияттар

Анаркулов. Х. Н. Кыргыз эл оюндары, - Ф.: 1981.

Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика, Избр. Труды. – М., 1995.

Барт, Р. Основы семиологии, – М., 1975.

Касымбеков Т. Сынган кылыч, - Б. “Кыргызстан” 1998. 710 б.

Кыргыз тилинин сөздүгү, - Б. 2001. I,II т.

Леонтьев, А. Н. Потребности, мотивы, эмоции, – М., 1971.

Маразыков Т.С., Көркөм текст:иликтөө жана окутуу маселелери, - Б.,2020.134-б. 290 б.

Телия, В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц, - М., 1986.

“ИГРА” ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

Супатаева Э. А.*

*кандидат педагогических наук, ЧНС elvira-kg@yandex.ru

Аннотация. В данной публикации представлена этимология слова “игра” и виды игр при обучении языку. Значительная роль при обучении иностранным языкам, особенно английскому языку, принадлежит использованию учебных игр или игровых упражнений. Игровое начало призвано облегчить процесс самостоятельной познавательной деятельности школьников.

Ключевые слова: игра, язык, соревнование, обучение, учащийся.

Тил үйрөтүүдө “оюн”

Аннотация. Бул басылма "оюн" сөзүнүн этимологиясын жана тилди үйрөтүүдө оюндардын түрлөрүн сунуштайт. Чет тилдерди, айрыкча англис тилин үйрөтүүдө маанилүү роль окуу оюндарын же оюн көнүгүүлөрүн колдонууга таандык. Оюндун башталышы окуучулардын өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн процессин жеңилдетүүгө багытталган.

Ачык сөздөр: оюн, тил, атаандаштык, үйрөнүү, окуучу.

The “Game” When Teaching the Language

Annotation. This publication presents the etymology of the word “game” and the types of games in language teaching. A significant role in teaching foreign languages, especially English, belongs to the use of educational games or game exercises. The beginning of the game is designed to facilitate the process of independent cognitive activity of schoolchildren.

Keywords: game, language, competition, learning, student.

Dil Öğrenirken “Oyun”

Özet. Bu yayım, “oyun” kelimesinin etimolojisini ve dil öğrenirken oyun türlerini sunmaktadır. Yabancı dil öğrenmede, özellikle de İngilizce’de önemli bir rol, eğitim oyunlarının veya oyun alıştırmalarının kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Oyun başlangıcı, öğrencilerin bağımsız bilişsel faaliyetlerinin sürecini kolaylaştırmak için tasarlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: oyun, dil, rekabet, öğrenme, öğrenci.

«Вся наша жизнь – игра». Через игру мы учимся выполнять какие-то жизненно важные действия, запоминая правила поведения в различных бытовых ситуациях, осваиваем непреложные правила социального общения, «примеряем» на себя разные роли, в том числе и профессиональные, а главное, учимся взаимодействовать с партнерами по игре (Галяминская, 2018: 4)

Игра. Старославянское - *игрь, играти*. Существительное является общеславянским, образовавшимся на основе индоевропейского корня со значением «колебаться, двигаться». Исходное значение- «пение с пляской», современное значение — «развлекаться, забавляться». В русских письменных памятниках встречается с XI в. (Семёнов, 2003: 25)

Обращаясь к **этимологии этого слова**, мы встречаемся со старорусским термином – “ЯГРА”. Но “яг” на санскрите, значит – жертва. “Ра”, как мы выяснили ранее, обозначает понятие: Бог, закон, порядок. Причём, именно вселенский, космический порядок. Таким образом, **термин ИГРА. или точнее – “ягра”, означает буквально: жертвоприношение вселенскому закону.**

Лингвисты считают, что предки раннего праиндоевропейского языка в бореальном северном языке, “Ра” представляло собой понятие: Бог, ставить вешки, направлять, считать, группировать. В санскрите “рай” – изобилие, богатство. “Раждати” – направляет, управляет.

Термин “ягра” восходит к глубочайшей арийской древности. Первоначально, он означал культовое действие, соотносился с жертвоприношением, танцами и песнями, огнём, возлияниями и очищением.

Итак, ягра – жертва Свету, как начало всех начал, как форма жертвоприношения в индоевропейском праязыке имеются следующие понятия: не убивать кого-то, а петь, плясать, быстро двигаться, прыгать высоко, соревноваться, бороться. В гимнах говорится также, что огней Свет поддерживается руками, ногами, голосами. То есть, ритуальной пляской и пением.

Кроме состязаний поэтов, певцов, музыкантов, обрядовых плясок, в жертвоприношении “*игры*” входили и соревнования. из которых, пожалуй самым древним был – бег. Ведь не случайно гимны постоянно называют огни – самым стремительным. Действительно, бег огня и света ни с чем не сравним. Его называют страшным, как движущийся воин, ярый в сражениях. И побеждающим в соревновании. О бегунах в гимне говорится, что *поддержанный тобой, бывший позади первого, почитатель твой, о Свет, оказался впереди всех*. Таким образом, победитель в ритуальном беге всегда поддерживаем и озарён Светом.

Вспомним также, что единственным соревнованием первых олимпийских игр, был ритуальный бег на один стадий (*от 170 до 230 метров, разные величины у герков, в Вавилоне и др. У фараонов – 209.4 метра.*—(Жарникова, 2020: 1). Но первыми в древнегреческой традиции были всё-таки не Олимпийские, а – Дельфийские **игры**, включающие в себя соревнования певцов, музыкантов, поэтов, что – абсолютно идентично северной гиперборейской традиции, которая, кстати, согласно древнегреческим преданиям и легла в основу этих игр.

В древнеславянском языке это слово записывалось, как «игра», «игрь», «игра». Слово «игралице» означало «место для игры». Слово «играти» означало «играть». Слово «игрище» означало «забаву». Слово «игрушки» означало «средства для игр».

Слово «игра» древнее, на это нам указывает то, что оно имеется во всех славянских языках с минимальными различиями.

Слово «игра» на русском, болгарском, сербском, македонском языке записывается – «игра». На словенском языке – «igra». На украинском языке – «ігра» или «гра». На чешском и словацком языке – «hra». На польском языке – «igrzyska». Древность слова «игра» указывает нам на то, что оно было составлено согласно древнему смысловому правилу конструирования славянских слов. Давайте расшифруем слово «игра».

Транскрипция: # А Р Г і

Расшифровка: # – это; А – хранилище, набор предметов, расположенных в определённом порядке; Р – рубло (топор); Г – виселица; і – игла.

Общий смысл: Это набор предметов, состоящий из иглы, виселицы и рубла (топора). Такой набор предметов напоминает современную популярную игру: «Камень, ножницы, бумага» или «суефа». Это игра на руках известна во многих странах мира. Игра основана на замкнутом сценарии: «Камень разбивает ножницы – ножницы режут бумагу, а бумага обёртывает камень». Давайте сравним предметы, которые зашифрованы в славянском слове «игра»: игла, виселица, топор. Игла втыкается в деревянную виселицу, виселица вешает топор (петлю легко затянуть на стыке топора и топорика), топор перерубает иглу. Таким образом, слово «игра» означает аналог современной игры «Камень, ножницы, бумага». Как оказалось, история этой игры уходит вглубь тысячелетий в древнее славянское (арийское) прошлое.

Кыргызстанский исследователь Н.Б. Хасанов отмечает, что “игра - важнейший фактор и средство воспитания детей, а также одновременного эмоционального, интеллектуального и нравственного развития личности” (Хасанов, 2012: 3).

В современной философской, психологической, педагогической литературе нет однозначной классификации игр. Существует множество подходов к проблеме классификации игр. Психологи и педагоги по-разному рассматривают проблему.

Психологи дают их общую классификацию, выделяя подвижные, строительные, интеллектуальные, условные; педагоги же обращаются к дидактическим играм, подразделяя их на речевые и языковые.

Феномен игры всегда привлекал внимание представителей разных наук: философов, лингвистов, этнологов, психологов, педагогов и др. Разработка общей теории игры связана с работами Ф. Шиллера, К.Д. Ушинского, П.П. Блонского, Г.В. Плеханова, С.Л. Рубинштейна, Л.С. Выготского, А.Н. Леонтьева, Д.Б. Эльконина, А.С. Макаренко, М.М. Бахтина, Ф.И. Фрадкиной, Л.С. Славиной, Е.А. Флериной, Д.В. Менджерицкого, В.А. Сухомлинского, Ю.П. Азарова, В.С. Мухиной, О.С. Газмана, Г. Спенсера.

Ш.А. Амонашвили писал: «...без педагогической игры на уроке невозможно увлечь учеников в мир знаний и нравственных переживаний, сделать их активными участниками и творцами урока» (Амонашвили, 1984: 5).

Игровое начало призвано облегчить процесс самостоятельной познавательной деятельности школьников. Оно позволяет активно усваивать и закреплять новый материал, отпадает необходимость многократного повторения правил.

Игровое начало можно использовать:

- в качестве самостоятельной технологии для освоения темы, понятия, правила;
- как фрагменты урока, пятиминутки, игры-миниатюры и другие;
- как часть более глобальной технологии;
- в качестве целого урока для закрепления, повторения, упражнения, контроля.

Огромное значение при организации игры в любой учебной аудитории имеет позиция самого преподавателя. Он должен быть на 100% уверен в ее полезности, ему надо продумывать все необходимые детали ее подготовки, а также уверенно управлять ею. Простота или сложность организации и проведения игры зависит и от типа игры, и от аудитории, и от характера взаимоотношений учащихся между собой и с учителем, то есть от многих факторов. Игры в курсе иностранного языка могут быть очень полезны, но они должны учитывать целый ряд требований: быть экономными по времени и направленными на решение определенных учебных задач; быть «управляемыми»; не сбивать заданный ритм учебной работы на уроке и не допускать ситуации, когда игра выходит из-под контроля и срывает все занятие; снимать напряжение урока и стимулировать активность учащихся; оставлять учебный эффект на втором, часто не осознаваемом плане, а на первом, видимом месте всегда реализовывать игровой момент; не оставлять ни одного участника пассивным или равнодушным (Соловова, 2010: 8).

Обучение иностранным языкам — занятие очень увлекательное и очень ответственное. Новое время требует от учителей нового подхода к этой проблеме.

Значительная роль при обучении иностранным языкам, особенно английскому языку, принадлежит использованию учебных игр или игровых упражнений. Игра обостряет мыслительную деятельность учащихся; именно в игре дети усваивают общественные функции, нормы поведения, всесторонне развиваются. Развивающее значение игры заложено в самой ее природе, ибо игра — это всегда эмоции. А где эмоции, там активность, там внимание и воображение, там работает мышление.

По цели использования игры могут быть: *занимательные* (проводятся для снятия усталости); *учебные* (проводятся с целью формирования, углубления и совершенствования практических умений и навыков по языку, их проверки).

Можно использовать различные наглядные пособия, например: схемы, картины, таблицы, слайды, лото. Игры можно организовать индивидуальные, парные или групповые. Сила игры в ее всеобщности, универсальности, в способности легко и плодотворно, свободно добиваться значительных результатов в деле формирования личностных качеств ребенка.

Младшие школьники с удовольствием учат скороговорки, придумывают различные ситуации с использованием диалогической и монологической речи, играют в такие игры, как «Внимателен ли ты?», «Игра в мяч», «Найди предмет», «Угадай название», «Рассказ по рисунку», «Кто больше?», «Картинка» и т. д.

Учащиеся 5–6 классов предпочитают игры-соревнования. На уроках повышается интерес к новому материалу, появляется стимул для выполнения домашних заданий, потому что только глубокие знания дают учащимся возможность проявить себя, победить соперника. Дух соперничества, желание самоутвердиться — прекрасные мотивы для изучения языков.

Старшеклассники с удовольствием участвуют в дискуссиях на предложенные темы, высказывают свои мнения по просмотренным кинофильмам и спектаклям, составляют и решают кроссворды. В этом возрасте у учащихся возникает потребность к общению, к тесному контакту друг с другом, и игровые моменты разрушают барьеры между ними, создают условия равенства в речевом партнерстве.

Роль игры на уроках английского языка огромна. Она является хорошим средством активизации лексики, грамматики, отработки произношения, развития навыков устной речи. Таким образом, учебная игра — это такой вид деятельности учащихся на уроке, в процессе которого в игровой форме решаются учебные задачи. Игра вызывает интерес и активность детей и дает им возможность проявить себя в увлекательной для них деятельности, способствует более быстрому и прочному запоминанию иноязычных слов и предложений. Использование игр на уроках иностранного языка помогает учителю глубже раскрыть личностный потенциал каждого ученика, его положительные личные качества (трудолюбие, активность, самостоятельность, инициативность, умение работать в команде и т. д.), сохранить и укрепить учебную мотивацию.

Игры — это активный способ достичь многих образовательных целей.

Можно использовать игры, чтобы закрепить пройденный материал.

Игра — превосходный способ подстегнуть учеников, заставить их активно работать на уроке (или поблагодарить их за сотрудничество).

После трудного устного упражнения или другого утомительного занятия веселая игра — это идеальная возможность расслабиться.

Игры помогают снять скованность, особенно если исключить из них элемент соревнования или свести его к минимуму.

Быстрая спонтанная игра повышает внимание, оживляет, улучшает восприятие.

Игра позволяет учителю исправлять ошибки учеников быстро, не давая им глубоко закрепиться в памяти.

Игры делают процесс обучения веселым, а это усиливает мотивацию к обучению.

Игровая деятельность в процессе обучения выполняет следующие функции:

1) **Обучающая функция** заключается в развитии памяти, внимания, восприятия информации.

2) **Воспитательная функция** заключается в воспитании таких качеств, как вежливость, внимательное, гуманное отношение к партнеру по игре; также развивается чувство взаимовыручки.

3) **Развлекательная функция** состоит в создании благоприятной атмосферы на уроке, превращении урока в интересное и необычное событие, увлекательное приключение, а порой и сказочный мир.

4) **Коммуникативная функция** заключается в создании атмосферы иноязычного общения, объединении коллектива учащихся, установлении новых эмоционально-коммуникативных отношений, основанных на взаимодействии на английском языке.

5) **Релаксационная функция** — это снятие эмоционального напряжения,

вызванного нагрузкой на нервную систему при интенсивном обучении английскому языку.

6) **Психологическая функция** состоит в формировании навыков подготовки своего физиологического состояния для более эффективной деятельности, а также перестройки психики для усвоения больших объемов информации.

7) **Развивающая функция** направлена на гармоничное развитие личностных качеств учащихся.

В зависимости от целей и задач урока могут быть использованы различные игры. Они могут предлагаться в процессе закрепления учебного материала на этапе его активизации в речи учащихся.

Фонетические игры

Цели: тренировка учащихся в произношении английских звуков; формирование навыков фонетического слуха.

Среди фонетических игр, используемых на начальном этапе обучения, можно выделить игры-загадки, игры-имитации, игры-соревнования, игры с предметами, игры на внимательность.

Лексические игры

Цели: тренировать употребление лексики в ситуациях, приближенных к естественной обстановке; активизировать речемыслительную деятельность учащихся; развивать речевую реакцию учащихся.

При обучении лексике целесообразно использовать игры на карточках, картинках, загадки, кроссворды, чайнворды, игры типа «Найди слово».

Грамматические игры

Цели: научить употреблению речевых образцов, содержащих определенные грамматические трудности; создать естественную ситуацию для употребления данных речевых образцов; развить речевую активность и самостоятельность учащихся.

Орфографические игры

Цель: тренировать написание английских слов.

Учитель раздает карточки с буквами алфавита. Затем называет слово, например, book. Учащиеся, имеющие карточки с соответствующими буквами, должны выйти к доске и встать таким образом, чтобы получилось данное слово.

Игры для обучения чтению

Цели: быстро и точно устанавливать звуко-буквенные соответствия; правильно озвучивать графический образ слова и соотносить его со значением, т. е. понимать читаемое; читать по синтагмам, объединяя слова в определенные смысловые группы.

Игры для обучения аудированию

Цели: научить учащихся понимать смысл однократного высказывания; научить учащихся выделять главное в потоке информации; развить слуховую память и слуховую реакцию учащихся.

Игры для обучения говорению

Цели: научить умению выражать мысли в логической последовательности; научить практически и творчески применять полученные речевые навыки; обучить речевой реакции в процессе коммуникации.

Самый эффективный вид игры для обучения говорению — это сюжетно-ролевая игра. С ее помощью дети учатся переносить действия из одних условий в другие, создавать элементы нового. Так развиваются воображение, мышление, творческие способности, речь, воспитываются нравственно-волевые качества личности, интерес к личности другого.

У учащихся формируются когнитивные навыки и умения: аргументировать свою

точку зрения и учитывать мнения других людей; оценить информацию; уметь задавать вопросы; выражать свои мысли ясно, уверенно, корректно.

Игровые физкультминутки на уроках английского языка

Сохранение и укрепление здоровья детей на уроке невозможно без применения современных здоровьесберегающих технологий. Этому способствуют физкультминутки в игровой форме. Они предупреждают утомляемость детей и являются необходимым моментом на уроках иностранного языка.

Таким образом, игры способствуют выполнению важных методических задач: созданию психологической готовности детей к речевому общению; обеспечению естественной необходимости многократного повторения ими языкового материала; тренировке учащихся в выборе нужного речевого варианта, что является подготовкой к ситуативной спонтанности речи вообще.

В заключение хочется отметить, что учебные игры строятся на принципах коллективной работы, практической полезности, соревновательности, максимальной занятости каждого ученика и неограниченной перспективы творческой деятельности.

Используемые источники:

1. Амонашвили, Ш.А. Школа без отметок. – М., 1984. – 4 с.
2. Галяминская С.В. Игровые методы в обучении английскому языку в начальной школе. – 2018. – 29 с.
3. **Жарникова** С.В. Происхождение слов радость, игра. – 2020.
4. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка: Русский язык от А до Я. – М., 2003.
5. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс - М., 2010. - 272 с.
6. Хасанов Н.Б. Игровое начало в системе средств активизации речевой деятельности учащихся в среднем звене обучения (6 класс кыргызской школы. – автореф. 13.00.02. – Б., 2012. – 25 с.

КЫРГЫЗ КҮРӨШҮНҮН ТАМЫРЫ «МАНАС» ЭПОСУНДА

Үсөн уулу Ж.*

*Спорттук жана улуттук оюндар кафедрасынын окутуучусу, Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан zh.usonuulu@rambler.ru

Аннотация: Бул макалада «Манас» эпосундагы кыргыз күрөшү алардын балдарды тарбиялоодогу мааниси жана күрөштүн чечмелениши баяндалат. Кыргыз элдик педагогикасынын нукура үлгүлөрүн, жоболорун, кыргыздын улуттук педагогикалык таалим-тарбия берүүчү эрежелерин «Манас» эпосунан көрүүгө болот. Кыргыз эли үчүн «Манас» эпосунун тарыхый-фольклордук мааниси абдан зор. Кылымдар бою кыргыздар бул эпостон улуулуктун, биримдиктин, адамгерчиликтин, ынтымакчылыктын булактарын, элдик оюндардын түрлөрүн алып келишкендигин баса белгилеп, андагы кыргыз күрөшү жөнүндө сөз болот. «Манас» эпосу кыргыз элинин, анын ичинде ар бирибиздин улуттук сыймыгыбыз. Кыргыз эли өзүбүздү дүйнөгө «Манас» эпосунун таалим-тарбиялык жагын эпостогу бир эле инсандардын образдарынан гана албастан, ошол кездеги оюндардан да ала алабыз. Бабаларыбыз балдарын сезимтал, акыл-эстүү, күч-кубаттуу жана алды жагын көрө билген, татаал кырдаалда туюктан жол таап чыга билген амалкөй болуусуна өбөлгө түзүп, ар түрдүү элдик оюндарды пайдаланышкан. Кыргыз күрөшүнүн өзөгү «Манас» эпосунда экенин тарых дайым далилдеп келе жатат.

Ачык сөздөр: «Манас» эпосу, улуттук оюндар, тарбия, акыл-эс, кыргыз эл, салттык, адептүүлүк, кыргыз күрөш, балбан, көкөтөйдүн ашы, той-маараке, мелдештер.

Корни кыргызской борьбы в эпосе «Манас»

Аннотация: В данной статье описывается борьба кыргызов в эпосе «Манас», ее значение в воспитании детей и трактовка борьбы. Подлинные образцы кыргызской народной педагогики, уставы, национальные педагогические правила кыргызов можно увидеть в эпосе «Манас». Для кыргызского народа историческое и фольклорное значение эпоса «Манас» очень велико. Подчеркивая, что кыргызский народ привнес из этого эпоса величие, единство, человечность, согласие, виды народных игр, мы поговорим в нем о борьбе кыргызов. Эпос «Манас» – национальная гордость кыргызского народа, в том числе и каждого из нас. Воспитательную сторону эпоса «Манас» кыргызский народ может познать миру не только из образов тех же людей в эпосе, но и из игр того времени. Наши предки помогали своим детям быть чуткими, умными, сильными и способными видеть вперед, находить выход из тупика в трудных ситуациях, использовали различные народные игры. История всегда доказывала, что суть борьбы кыргызов лежит в эпосе «Манас».

Ключевые слова: эпос «Манас», национальные игры, воспитание, ум, кыргызский народ, традиция, этикет, кыргызская борьба, борец, ужин с кукушкой, свадьбы, состязания.

The Roots of the Kyrgyz Struggle in the Epic “Manas”

Abstract: This article describes the struggle of the Kyrgyz in the epic “Manas”, its significance in raising children and the interpretation of the struggle. Authentic examples of Kyrgyz folk pedagogy, statutes, and national pedagogical rules of the Kyrgyz can be seen in the epic “Manas.” For the Kyrgyz people, the historical and folklore significance of the Manas epic is very great. Emphasizing that the Kyrgyz people brought greatness, unity, humanity, harmony, and types of folk games from this epic, we will talk about the struggle of the Kyrgyz people in it. The epic “Manas” is the national pride of the Kyrgyz people, including each of us. The educational side of the Manas epic can be known to the world by the Kyrgyz people not only from the images of the same people in the epic, but also from the games of that time. Our ancestors helped their children to be sensitive, smart, strong and able to see ahead, find a way out of impasses in difficult situations, and used various folk games. History has always proven that the essence of the Kyrgyz struggle lies in the epic “Manas”.

Key words: epic “Manas”, national games, education, intelligence, Kyrgyz people, tradition, etiquette, Kyrgyz wrestling, wrestler, cuckoo dinner, weddings, competitions.

Kırgız Güreşinin “Manas” Destanındaki Kökleri

Özet: Bu makalede “Manas” destanında Kırgızların mücadelesi, çocuk yetiştirmedeki önemi ve mücadelenin yorumlanması anlatılmaktadır. Kırgız halk pedagojisinin, yönetmeliklerinin, Kırgız milli pedagojik kurallarının özgün örneklerini “Manas” destanında görmek mümkündür. Kırgız halkı için “Manas” destanının tarihi ve folklorik önemi çok büyüktür. Kırgız halkının bu destandan büyüklüğünü, birliğini, insanlığını, uyumunu, halk oyun türlerini getirdiğini vurgulayarak bu destanda Kırgız mücadelesinden bahsedeceğiz. “Manas” destanı, bizlerin de aralarında bulunduğu Kırgız halkının milli gururudur. Kırgız halkı “Manas” destanının dünyaya eğitici yönünü sadece aynı kişilerin destandaki görüntülerinden değil aynı zamanda o dönemin oyunlarından da öğrenebilir. Atalarımız çocuklarının duyarlı, zeki, güçlü ve ileriye görebilmesine, zor durumlarda çıkmazdan çıkışı yolu bulmasına yardımcı olmuş, çeşitli halk oyunlarından yararlanmışlardır. Tarih, Kırgız mücadelesinin özünde “Manas” destanının yattığını her zaman kanıtlamıştır.

Anahtar kelimeler: Manas destanı, milli oyunlar, eğitim, akıl, Kırgız halkı, gelenek, görgü kuralları, Kırgız güreşi, pehlivan, guguk yemeği, düğünler, yarışmalar.

Байыртан эле кыргыз эли уул-кыздарын согуш өнөрүн үйрөтүүгө жогорку денгээлде көңүл бөлүп келишкендигин биз тарыхыбыздан билебиз. Кыргыздар балдарын жаш чагынан ыкчам, чыдамкай болууга, согуш учурунда колу сынса, колун мойнуна таңып, буту сынса канжыгасына байлап алып урушууга даярдашкан. Согуш өнөрүн кыргыз эли балдарына оюн түрүндө жаш кезинен баштап үйрөтүшкөн. Манас өзү баш болуп ойногон кыргыздардын аскердик-патриоттук оюндары «Ордо», «Жамбы атыш», «Эр сайыш», «Эр эңиш», «Ат чабыш», «Жаа тартмай», «Көк бөрү», «Балбан күрөш», «Тогуз коргоол», «Кылыч чабышуу», «Чатыраш» оюндары жана алардын бирине тарбиялык мааниси тууралуу азыноолак токтоло кетсек.

Ал эми изилдөөчүлөрдүн байкоолоруна караганда кыргыз элинин бир миң жыл чамасындагы ойнолуп келе жаткан улуттук оюндары: «Балбан күрөш», «Эр сайыш», «Жамбы атыш», «Ат чабыш». Бул оюндар Манас баатырдын убагындагы Көкөтөй хандын ашында ойнотулгандыгы баарыбызга белгилүү. Семетейдин убагында улак тартуу дагы болгон. Кыргыз элинин оюндары түрдүү мезгилдерде болот. Чоң аш, тойлор боло турган болсо, ошол той өткөрүүчү кишилер өз айылындагы аттуу-баштуу кишилерге кеңеш куруп, кеңеш өткөрүү үчүн мал союп, даярданып туруп, көпчүлүк элди чакырып өткөзүшкөн [1].

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тиешелүү болгон улуттук оюндары менен да айырмаланат. Кыргыз күрөшүнүн тамыры «Манас» эпосунда деп айтып келебиз, эпостон «Көкөтөйдүн ашы» эпизодундагы оюндардын бири күрөшкө токтоло кетсек.

Калайыкка даңк кылып,
Азыр саям чоң байге.
Бул ашымдын ичинде
Багалектен алышат,
Балбандар күрөш салышат.
Шаар базарын ачамын,
Атакемдин сан дүйнө
Топуратып чачамын.
Көкөтөйдүн ашына,
Алып келип чабууга,
Күлүк атын байласын,
Келип күрөш салууга,
Балбандарын камдасын. [С.О.в.2].

Бокмурун атасы Көкөтөйдүн керээзи боюнча атасынын көзү өткөндөн кийин атайын камынып, элге кабар жиберип, чоң той кылып, Көкөтөйдүн ашына чакырат.

Күрөш – эзелтеден эле кыргыз элинин сүйүктүү мелдештеринин бир түрү болгон. Эч бир аш той күрөшсүз өткөн эмес. “Манас” эпосунда да “Көкөтөйдүн ашында” күрөш эң кызык көрсөтүлгөн. Эреже боюнча күрөшкө ар бир тараптан, элден, уруудан каалагандар чыга алчу. Кээ бир учурда намыс үчүн кайсы бир балбанды кыйнап түшүрүшкөн. Күрөштүн узактыгы убакыт менен чектелген эмес [3].

Көкөтөйдүн ашында
Каада мындай болду деп
Калкына айтып барышсын.
Күрөш кылган мөрөйгө
Миң карача төө саям,
Миң кара кашка бээ саям.
Кызыл алтын дилдеден
Бир дорбого толтуруп
Ичи менен дүң саям. [С.К. в.4].

Айтылган ашта жеңүүчүнүн сыйлыгы миң төө, миң бээ жана алтын дилде болгон деп айтылат эпосто. Күрөштө балбандардын негизги максаты байгени гана жеңип алуу болгон эмес- өз элинин намысын коргоо болуп эсептелген.

Эми андагы коюлган байгеге азыркы акча менен канча берилгенине да токтоло өтөлү. Эпостогу мал-мүлктөр азыркы эквивалент менен эсептелди.

№	Байгенин түрү	Саны	Орточо базар баасы	Жалпы суммасы сом менен
1	Жылкы	1000	80000	80 000 000
2	Төө	1000	130000	130 000 000
3	Алтын дилде 12 кг	2160	5	10800
Жалпы сумма				210 010 800

Көкөтөйдүн ашында балбан күрөштө Жолой менен күрөшүүгө эч ким чыкбай Манастын суранычы менен Кошой карыя чыгат. Күрөшкө чыгар алдында Манас Каныкей тиккен кандагай шымды алп мүчөлүү Кошойго берет. Балбан Кошой Манаска «Балалуу бол» деп ак бата берип, күрөшкө чыгат.

Күрөшүп жүрүп күн өтүп,
Калган Кошой эмеспи.
Күчтүүлөрүн кытайдын
Узунунан баарысын
Салган Кошой эмеспи. [С.К.в.5].

Нескара кабарды угуп, калкынан балбан карап, Жолойду чыгарат, Кошой Жолой менен күрөшүүгө, намысты бербөөгө чыгат.

Көнүк абаң Кошой дөө
Дегей чалма чалганы,
Имерилтип Жолойду
Ичине кирип алганы.
Жолойду Кошой чалганы,
Токтото албай чалмаңы
Сүрдүгүп Жолой кеткени,
Сары сойгок жерине
Бут токтобой кеткени. [С.К.в.5].

Эпосто Кошой күрөштүн алдында далысын жаштарга тебелетип денесин жибиткен. Кошой менен жолой алты күн боюу күрөшүшөт, бирок эч кимиси жеңе албайт. Күрөш жетинчи күнү да улантылат. Күрөштүн жыйынтыгы эпосто мындай айтылган:

“Абакеңиз эр Кошой
Артылып колун салыптыр,
Арт жагынан шымынын,
Кашаттан кармап алыптыр,
Көтөрмөккө дөө Жолой
Көңүлүнө алыптыр,
Жалпы журт карап туруптур.
Тоодой Жолой балбанды
Томкоруп жерге уруптур,
Көпчүлүк карап туруптур,
Эр Кошойдон жыгылып
Жолойду кудай уруптур” [3].

Балбан күрөштө эки балбан тартип боюнча жеке-жеке кармашып, күчтүүсү алсызын жыгып намысты алат. Балбан күрөш байыртадан белгилүү болгон элдик оюн,

чоң-чоң аш, тойлордо, азыркы кезде майрамдарда да ойнотулуп келет.

Убакыттын өтүшү менен Манастан калган оюндар кайрадан көл жээгинде орун алып, көчмөн элдердин ичинде алгыч ирет тектеш элдердин улуттук салттуу оюндарын эл аралык денгээлге көтөрүү тууралуу идеяны 2012-ж. Алмазбек Атамбаев көтөрүп чыккандыгы маалым. Бул саамалыкты оз учурунда Азербайжан, Казакстан жана Туркиянын мамлекет жетекчилери колдоп чыгышты. Касиеттүү Ысык-Көлдүн боюнда тарыхта биринчи жолу Дүйнөлүк көчмөндөрдүн оюндарын өтүшү өлкөбүздүн гана эмес, жалпы түрк дүйнөсүндө чоң окуяга айланды. Кыргыз жергесинде өткөрүлгөн оюндар көчмөн элдердин тарыхын, өнөрүн, маданиятын, табиятын дүйнөгө даңазалап, биримдигибизди чындап, ынтымагыбызды арттырууга кошумча дем берди.

Учурда “Көчмөндөрдүн бүткүл дүйнөлүк оюндары” глобалдык мүнөзгө ээ болуу менен дүйнөлүк ири спорт мелдештеринин катарына кирди. Салттуу элдик спорттук оюндарга Казакстан, Афганистан, Азербайжан, Туркия, Кыргызстан, Монголия, Россия Федерациясынын 10 аймагынын өкүлчүлүктөрү катышты. Анын ичинен Кавказда жашаган түрк тилдүү калктарынын өкүлдөрү, Татарстан, Башкортостан, Тува, Хакасия, Тоолуу Алтай ж.б. спорттук өкүлчүлүктөрү да катышышты. Алгачкы ирет өткөрүлгөн спорттук мелдештер жогорку денгээлде уюштурулуп, нагыз, келишпес спорттук таймашуулар катары өттү.

Дүйнөлүк көчмөндөрдүн оюндарындагы кыргыз күрөшүбүздүн жыйынтыктарына анализ кылып олтуруп, андагы биринчи орунду гана алган спортчуларга токтолдук. Анын жыйынтыгында балбан күрөш бир гана кыргыз элине таандык экенин дагы бир ирет дүйнө коомчулугуна далилдей алдык.

№1-таблица. Биринчи дүйнөлүк көчмөндөрдүн оюндарындагы “Кыргыз күрөшүнүн” жыйынтыктары. 2014-ж.

Салмак түркүмү	Ээлеген орундары	ФИО	Өлкө
55кг	1-орун	Сүйүнбеков Насипжан	Кыргызстан
60кг	1-орун	Төлөш у Бектурсун	Кыргызстан
66кг	1-орун	Эралиев Мирлан	Кыргызстан
74кг	1-орун	Момбеков Дулат	Кыргызстан
84кг	1-орун	Кожобеков Нурбек	Кыргызстан
96кг	1-орун	Барпыбеков Канимет	Кыргызстан
96кг +	1-орун	Кушубаков Бекболсун	Кыргызстан

№2-таблица. Экинчи дүйнөлүк көчмөндөрдүн оюндарындагы “Кыргыз күрөшүнүн” жыйынтыктары. 2016-ж.

Салмак түркүмү	Ээлеген орундары	ФИО	Өлкө
55кг	1-орун	Тынчтыкбек у Бекзат	Кыргызстан
60кг	1-орун	Алыбеков Сымбатбек	Кыргызстан
66кг	1-орун	Садыбеков Зиямидин	Кыргызстан
74кг	1-орун	Усенов Тариел	Кыргызстан
84кг	1-орун	Кожомуратов Бектурган	Кыргызстан
96кг	1-орун	Кожобеков Нурбек	Кыргызстан
96кг +	1-орун	Кушубаков Бекболсун	Кыргызстан

№3-таблица. Үчүнчү дүйнөлүк көчмөндөрдүн оюндарындагы “Кыргыз күрөшүнүн” жыйынтыктары. 2018-ж.

Салмак түркүмү	Ээлеген орундары	ФИО	Өлкө
55кг	1-орун	Бекболсун Сатканкулов	Кыргызстан
60кг	1-орун	Эсенбек уулу Амангелди	Кыргызстан
66кг	1-орун	Самат уулу Равиль	Кыргызстан
74кг	1-орун	Баястан Идирисов	Кыргызстан
84кг	1-орун	Чынгыз Чалабаев	Кыргызстан
96кг	1-орун	Кожобеков Нурбек	Кыргызстан
96кг +	1-орун	Тилек Куралов	Кыргызстан

№4-таблица. Төртүнчү дүйнөлүк көчмөндөрдүн оюндарындагы “Бел боо күрөшү – Алыш (вольный стиль)” жыйынтыктары. 2022-ж.

Салмак түркүмү	Ээлеген орундары	ФИО	Өлкө
55кг	1-орун	Элзада Момунжанова	Кыргызстан
60кг	1-орун	Калысбек Каимов	Кыргызстан
65кг	1-орун	Нурзада Мыктыбек кызы	Кыргызстан
70кг	1-орун 3-орун	Нурзат Бактыяр кызы Касымбек Анарбаев	Кыргызстан
75 кг	1-орун	Нагира Сарбашева	Кыргызстан
80кг	2-орун	Азизхан Мусабек уулу	Кыргызстан
90кг	3-орун	Нурсултан Бочонов	Кыргызстан
100кг	2-орун 3-орун	Кадыр Келсинбеков Исламбек Алик уулу	Кыргызстан

«Манас» эпосундагы оюн-зоок, мелдештер аркылуу кийинки муундарга патриоттуулук, Ата Мекенин, эли-жерин душмандардан коргоо ыйык милдет экендигин жеткирип келгендиги чындык. Улуттук оюндарыбызды өзүбүз баалап, ойноп жана эл аралык аренага алып чыгуу менен бирге, биз кыргыз элинин байыркы, түпкүлүктүү эл экендигин, өзүнүн баатырдык эпосторундагы көз карандысыздыгы үчүн жүргүзүп келген күрөшүн, улут катары жөн эле жашап келбей, андан ары өсүп- өнүгүү жөнүндөгү идеяларын дүйнөгө тааныта алабыз. Бала төрөлгөндөн баштап эле, элибиз улуттук оюндар аркылуу балдарга аскердик тарбия берип, руханий байлыгын өстүрүп, мекенине болгон сүйүүсүн арттырып келишкен. Балдар жаш кезинен баштап, аш-тойлордо өткөрүлгөн элдик, салттык оюндарга аралашып жүрүп, убагы келгенде ошол оюндар аркылуу баралына жетип, эли-жерин коргоочулардан болушкан.

Жыйынтыгында улуттук күрөш илгертеден кыргыз элинин канына сиңген салттык көрүнүш, жогоруда көрсөтүлгөндөй мелдештерге түшкөн адамдар жеке гана байге үчүн эмес, Ата Мекенинин намысын талашкан. Кыргыз күрөшүбүз атадан балага мурас катары берилип, мелдештер өткөрүлүп келгендиги, элибиздин тарыхынын бир бөлүгү болуп саналат. Мына ушундай даанышман идеяларды өзүнө камтыган, жаш муундарга таасирдүү таалим-тарбия берүүнүн эң сонун үлгүлөрүн баяндаган педагогикалык эстелик-ал «Манас» эпосу. Ал өзү эле бүгүнкү жаштар үчүн, биз үчүн өз алдынча тарбия берүүчү чоң мектеп.

Адабияттар:

1. Максүтов Т., Мырсабекова А. Улуттук педагогиканын негиздери- Ош-1996-ж.
2. С. Орозбаков. “Манас” Ф. Кыргызстан 1981, 273-бет.
3. Азизбаев С., Саралаев М. Көчмөн кыргыз элинин дене тарбиясы: тарыхы, өзгөчөлүктөрү жана заманбап мезгилдеги абалы. – Б.:2017
4. С.Каралаев. “Манас” эпосу 2-бөлүк. 80-б.
5. С.Каралаев «Манас» 2-том., Ф, Кыргызстан 1988. 93-б.
6. Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, «Манас» энциклопедиясы Б.-1995. 1-т. 440-б.
7. С.Орозбаков, Манас, 2-к., Ф. Кыргызстан, 1988.
8. Всемирные игры кочевников – <http://worldnomadgames.com/ru/>

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭТНОГРАФИЗМДЕР

Абдиев Т.*

*ф. и. к., доц. Кыргыз-Түрк «Манас» университети taalay.abдиев@manas.edu.kg

К. К. Юдахиндин 1965-жылы жарык көргөн «Кыргызча-орусча сөздүгү» жөн гана кош тилдүү котормо сөздүк эмес, кыргыз тилин, дүйнө таанымын, маданиятын, каада-салтын чагылдырган энциклопедиялык эмгек экени жалпыбызга маалым. Мезгил өткөн сайын сөздүктүн баасы артып, бүгүнкү күндө ал ар түрдүү илим тармактары үчүн маанилүү булакка айланды.

Буга чейин сөздүктөгү макал-лакаптар (Давлетбакова Д. (сост.) Пословицы и поговорки кыргызского народа: из собрания академика К.К. Юдахина. Бишкек: Илим, 1997), арабизмдер (К.К Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндөгү» арабизмдер. Түзгөн жана кириш сөзүн жазган Т. Абдиев. Бишкек, 2020. <https://new.bizdin.kg/kniga/arabizmy-v-kyrgyzsko-russkom-slovarе-k-k-yudakhina>), иранизмдер (К.К Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндөгү» иранизмдер. Түзгөн жана кириш сөзүн жазган Т. Абдиев. Бишкек, 2020. <https://new.bizdin.kg/kniga/iranizmy-v-kyrgyzsko-russkom-slovarе-yudakhina>) өзүнчө жарыяланган.

Бул жолу биз атактуу лексикографтын эмгегиндеги этнографиялык маалыматтарды камтыган сөздөрдү, башкача айтканда, этнографизмдерди өзүнчө жарыялоону эп көрдүк, анткени алар эл оозунан дээрлик бир кылымдай мурун жыйналгандыктан, бүгүнкү кыргыз элинин этнографиясын изилдөөчүлөр үчүн баа жеткис булак болуп берери шексиз. Албетте, биз К.К.Юдахин өзү сөздүгүндө *этно.* деп белгилеген гана сөздөрдү терип алдык. Сөздүктө 352 этнографизм бар.

Сөздүктө этнографиялык маалыматты туюндурган сөз өздөштүрүлгөн сөз болсо, анын кайсы тилден алынгандыгы (иран, арап, санскрит ж.б.) көрсөтүлгөн. Мисалы:

абжип *ир. этно.* знахарские средства, применявшиеся преимущественно женщинами для извода своих соперниц (*в пишу клались волосы, нитки, кусочки своего кала и др., отчего соперница якобы худела и медленно умирала*); абжип болгон немедей (*о человеке*) кожа да кости; приворот, привораживание; приворотные средства; порча (*от колдовства*).

аят *ар. этно.* амулет с изречением из Корана; аяттан ок жалтанат дечү эле поговаривали, что от аят'а пуля отскакивает; аят чылап ич- размочить аят (*бумажку с изречением*) и выпить (*часто изречение писалось на чашке; употреблялось как средство от болей в желудке*).

бакшы *санскр. этно.* шаман, бахши, знахарь, лечащий болезни якобы изгнанием духов. (*среди бахши различались два вида: ак бакшы* белый бахши *и кара бакшы*; чёрный бахши – *более сильный*); кара жиндүү бакшы шаман, неистовствующий во время сеансов (*лижущий раскалённое железо, колющий себя ножом и т. п.*); **беркен бакшы** или **дөөкөр бакшы** искусный бахши.

бул жайды *грек. сев. этно.* развешивание на верёвках приданого невесты накануне отправки её в аул жениха.

Сөздүктөн айрым этнографизмдердин омоним экендигин байкоого болот:

алка I *ар. этно.* 1. круг, образуемый дервишами при радении; 2. круговое радение дервишей; азаныңбы, алкаңбы, зикириңби, ырыңбы *фольк.* (*не поймёшь, что это у тебя*) азан, или круговое радение, или просто радение, или песня.

алка- II *этно.* приносить добрые пожелания молодой, когда она с поклоном впервые входит в юрту свёкра (*см. жүгүн*).

Сөздүктөгү этнографизмдердин арасында диний майрамдарга байланыштуу сөздөр

бир топ арбын. Мисалы:

ай башы этн. канун праздника рамазана (в этот день производятся расходы на приготовления к празднику); ай башы думанадан үмүт кылат (или үмүт этет) погов. канун рамазана (даже) на нищего рассчитывает; и голыш не без праздника (т. е. и нищий что-нибудь израсходует).

айтта- этн. (ср. майрамда-) праздновать, ходить, поздравляя с праздником и угощаясь; делать праздничный визит (в мусульманский праздник).

айттык этн. праздничный подарок (к мусульманскому празднику).

Мындан тышкары, элдик оюндар жана ага байланыштуу лексика да берилип, аларга түшүндүрмө берилген:

айдоочу этн. погоняльщик на конских скачках (при скачках на большие расстояния по пути следования на определённых дистанциях ставились специальные всадники, которые должны были, облегчая работу наездника, подбадривать его коня выкриками и плетью).

акыйнек этн. особый вид состязания девушек в пении (когда поющая старается унижить свою противницу; при этом поющая бьёт себя ребром ладони по горлу, отчего звук получается прерывистым и неприятным); акыйнек айтып кордоду фольк. она её в акыйнек'е посрамила; жалпы кырып биздерди, акыйнегин айтат го?! фольк. (враг) истребит нас всех и будет злорадствовать?!

Алардын арасында бүгүнкү күндө ойнолбой калгандары да бар:

атала баш сал- или **аталага баш сал-** сев. этн. совать голову в болтушку (одно из диких развлечений в старом быту: на дно большой чашки, наполненной болтушкой, бросали монету; нужно было, погрузив в болтушку лицо, ртом достать монету; за это выдавался приз).

аркан тартыш или **ит тартыш** этн. состязание в перетягивании верёвки (двое мужчин, головы которых обращены в противоположные стороны, стоят на четвереньках; они связаны верёвкой, захлестнутой за шею и проходящей между ног; каждый тянет в свою сторону).

көркана ир. этн. скачки во время погребения; ойроттун баарын чакырып, озгон күлүк кыйласын көрканага чаптырып фольк. созвал он (Бокмурун) всех ойратов, много скакунов пустив на погребальные скачки.

Сөздүктө ырым-жырымдарды туюндурган этнографизмдер көп, алардын айрымдары азыркы жаш муун үчүн түшүнүксүз болгондуктан, эмгек аларга маалымат булагы болуп берери шексиз. Мисалы:

ак чач- этн. брызгать молоком (что делали киргизы, завидя змею).

аласта- 1. этн. окуривать дымом арчи (знахарский способ лечения); суу менен аласта- обдавать (голову больного) паром; тиш ооруса да, аластап иймейи бар при зубной боли тоже применяют (букв. бывает) окуривание.

албын сев. этн. заклинание, состоящее из неприличной брани, которым якобы отгоняются злые девы (шайтан кыздар), причиняющие болезнь түтөк I (см.); албын-албын-албынтай зачин заклинания.

этек жыртыш этн. раздирание полы (если в юрту, где только-что родился ребёнок, случайно входил мужчина, то находящиеся в юрте женщины разрывали ему правую полу одежды, если родился мальчик, или левую — если девочка).

эрге отургузуу этн. сажание на седло (знахарский способ остановить начавшийся у женщины выкидыш: знахарка сажала беременную на седло задом наперёд и якобы делала усилия, чтобы стащить её с седла).

ит аяк кеч- или **ит аяк атта-** этн. перейти, перешагнуть через собачью чашку (чтобы сделать ребёнка непривлекательным для злых духов, его заставляли перешагнуть

через собачью чашку, чтобы показать, что он так плох, что его и кормят-то из собачьей чашки).

Каада-салттарды чагылдырган этнографизмдердин арасында байыркылары менен катар кийинчерээк жаңы пайда болгондору да бар экени байкалат:

көз акы этн. право за «погляд» (напр. видящий, как режут мясо, имеет право на кусочек); чеченде жалпынын сөз акысы бар, байда кедейдин көз акысы бар погов. мудрец обязан обществу словом, а богатый бедному — поглядом.

чач алдыр- этн. просить кого-л. постричь волосы ребёнку (через сорок дней после рождения; подстригающий должен поднести подарок);

тырмак алдыр- этн. просить кого-л. порезать ребёнку ногти (через год после рождения; подрезающий должен поднести подарок).

катынга ок аттат- этн. заставить (целомудренную) женщину прыгать через раненого (от этого, по поверью, пуля выпадает из раны); алып келгин Чүрөктү, ок аттатып калалык, аттаган огу түшпөсө, Чүрөктү мууздап салалык фольк. приведи сюда Чурек, велим ей перепрыгнуть (через раненого); если пуля не выпадет, мы её зарежем (значит, она не целомудренна);

кылычтын мизин аттат- этн. заставить (мальчика) перепрыгнуть через меч, обращённый остриём вверх (это, якобы, передаст мальчику качества меча).

күйөө баитык сев. этн. угощение (обычно мясо жирной овцы и спиртные напитки), которое сваты доставляют в дом родителей девушки перед сватовством (явление последних лет).

Жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү туюндурган этнографизмдердин кайсы диалектке таандык экендиги өзүнчө белгиленген. Мисалы:

ана: чоң ана южн. этн. старшая жена по отношению к детям мужа (старшая мама; ср. байбиче); **кичи ана** южн. этн. младшая жена по отношению к детям мужа (младшая мама; ср. токол 4).

бул жайды сев. этн. развешивание на верёвках приданого невесты накануне отправки её в аул жениха.

ашкана этн. 1. женская половина юрты (место в юрте с правой стороны от входа, огороженное чием, см. чий I); 2. южн. этн. циновка (которой огораживают правую сторону юрты — её хозяйственный комплекс).

дастаркан салыш синьцз. этн. свадебный обычай угощения в доме невесты прибывшего жениха и его спутников (угощают женщины).

Этнографизмдердин арасынан бүгүнкү күндө көп колдонулбай калган дарымдар, дубалар кездешет. Мисалы:

булак: булагыңды ал, кулагын бер этн. возьми свой родник, отдай его ухо (из заговора против золотухи, дающей осложнение на уши; обращение к луне, когда она имеет форму серпа, матери или кого-л. из женщин, подводящих больного ребёнка к роднику).

сырык: сырык-сырык этн. так приговаривают, окуривая горячей головней колыбель при укладывании в неё младенца;

быжы этн. слово, встречающееся в заговоре от укуса ядовитых змей или насекомых; быжы, быян, быямын, мен быжынын кенимин, алабата күлүмүн, ажыдаардын өзүмүн заговор я — быжы, быян, быя, я — клад быжы, я — зола лебеды, я — сам дракон.

келеңкер этн. иносказательно змея; алтымыш баштуу, жүз көздүү боору кызыл келеңкер, сырты чаар келеңкер, тыбыратпай, шыдыр чык! (из заговора против укуса змей) шестидесятиглавая краснобрюхая змея, внешнею пестрая змея, не трепыхайся, выходи без задержки!

дамбыр таш этн. женское заклинание при первом весеннем громе с целью вызвать

обилие трав и молока (*женщины с подойниками три раза обегали. юрту и кричали: жер айрылып, көк чык! желин айрылып, сүт чык! разверзлись, земля, и появись, трава! разверзлись, вымя, и появись, молоко!*).

Этнографиялык маалыматтарды камтыган сөздөрдүн ичинен эски буюмдардын аттары да кездешет. Мисалы:

кетчик этн. вышитый мешочек (*заменявший рабочую шкатулку европейских женщин*), который женщины носили на шее как украшение.

каркыт этн. бурдючок из верблюжьей кожи (*отверстие его обычно украшалось серебром*); кара каркытым, ичиндеги жаркыным *загадка* чёрный бурдючок, а внутри него светик мой (*отгадка* торсуктагы кымыз кумыс в бурдюке); **каркыттаган көөкөр** этн. украшенный бурдючок.

картык этн. (ср. оңко 2) небольшая банка (*из коровьего рога*) для отсасывания крови; аккан канды чорого картык менен соргузуп *фольк.* он приказал витязю отсосать банкой вытекающую кровь.

кисе ср. 1. этн. мешочек из кожи на поясе (*который служил для ношения кремня, огнива и т. п.*); 2. (*или кисе кур*) этн. ремённый пояс и нанизанные на него разного рода мешочки: ножны для ножа, мешочек для огнива *и т. п.*; төрөсү Манастан калган боз кисе кынап белге чалды эми *фольк.* вот она крепко стянула на поясице оставленный её господином (*мужем*) Манасом серый пояс с мешочком.

Сөздүктөгү этнографизмдерден кыргыз элинин байыркы ишенимдери ислам дини менен жуурулушуп кеткенин байкоого болот, тактап айтканда, байыркы ишенимге тиешелүү түшүнүктөр арап сөздөрү менен аталып калган:

мазар ар. этн. священное дерево, священный куст (*чаще облепиха, шиповник, которые обычно бываюу увешаны лоскутками материи*).

мазардык, мазарлык этн. место, где растёт священное дерево *или* священный куст.

малаам ар. этн. тряпочки *или* вата, вешаемые на ветви священного дерева; мазарга байлаган малаам сыяктанат по виду он похож на тряпочки, навешанные на священное дерево.

зыйнат ат (*или бурак ат*) этн. 1) конь покойника во всей сбруе и со всем дорожным снаряжением, который отдавался мулле за совершение обряда погребения; 2) конь, резавшийся на помин души; зыйнатына баатырга миң кара кашка бээ берем *фольк.* на помин души батыра (*Манаса*) я дам тысячу чёрно-лысых кобылиц.

Мында кыргыз элинин байыртан келаткан айрым жазалары да берилген:

сакал кырк- этн. обрезать бороду (*одно из позорных наказаний для мужчины; ср. чач кырк-, см. чач*).

чач кырк- ист. отрезать косу (*самое позорное наказание женщины; ср. сакал кырк, см. сакал*); аялынын чачын кыркып, байталга мингизип, төркүнүнө кубалап жиберди он отрезал жене своей косу, посадил (*её*) на кобылу и отправил к её родителям; чачы кыркылган аял женщина с обрезанной (*в наказание*) косой; чачы кыркылган аялдар адам катарынан чыгуучу женщины с отрезанной косой уже не считались за людей.

Чачка байланыштуу башка да этнографизмдер бар:

чач өрүү этн. заплетание косы (*свадебный обряд: молодой накануне её отъезда в аул жениха расплетали девичьи косички и заплетали две женские косы*).

чач жый- уст. заплетать волосы (*о вдове на седьмой или сороковой день после смерти мужа*).

Жыйынтыктап айтканда, К.К.Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндө» камтылган этнографиялык маалыматтар абдан баалуу жана аларды өзүнчө изилдөөгө зарыл. Бул чакан китепче изилдөөчүлөрдүн ишин жеңилдетип, аларга маалымат булагы болуп берет деген ойдобуз.

Адабияттар

Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. Фрунзе, 1985.

Давлетбакова Д. (сост.) Пословицы и поговорки кыргызского народа: из собрания академика К.К. Юдахина. Бишкек: Илим, 1997.

К.К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндөгү» арабизмдер. Түзгөн жана кириш сөзүн жазган Т. Абдиев. Бишкек, 2020. <https://new.bizdin.kg/kniga/arabizmy-v-kyrgyzsko-russkom-slovarе-k-k-yudakhina>.

К.К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндөгү» иранизмдер. Түзгөн жана кириш сөзүн жазган Т. Абдиев. Бишкек, 2020. <https://new.bizdin.kg/kniga/iranizmy-v-kyrgyzsko-russkom-slovarе-yudakhina>.

К.К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүндөгү» этнографизмдер. Түзгөн жана кириш сөзүн жазган Т. Абдиев. Бишкек, 2022. <https://new.bizdin.kg/kniga/k-k-yudakhindin-kyrgyzcha-oruscha-sozdugundogu-etnografizmdер>

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РУССКИХ НАРОДНЫХ ИГР В КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ-СПОРТСМЕНОВ

Манликова М. Х.* Тоялиева Э. Р.**

*д. п. н., проф. Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта им. Б. Т. Турусбекова,
Бишкек, Кыргызстан manlikova@bk.ru;

**преп., Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта им. Б. Т. Турусбекова,
Бишкек, Кыргызстан eliza0677@mail.ru

Аннотация

В статье представлен опыт использования русских народных игр при обучении русскому языку студентов-спортсменов по направлению "Физическая культура и спорт". Исследованием игр, в частности как одного из комплексных средств воспитания, направленного на всестороннюю физическую подготовленность (через непосредственное овладение основами движения и сложных действий в изменяющихся условиях коллективной деятельности), совершенствование функций организма, формирования нравственных качеств, черт характера, воспитанию личности в целом занимаются история, этнография, антропология, педагогика, теория и методика физического воспитания, этнопедагогика и др. Но в методике преподавания русского языка этнопедагогические аспекты народных игр рассматриваются впервые.

В народных играх на протяжении исторического развития проявляются конкретный для данного народа жизненный уклад, мировоззрение, степень культурного развития, межнациональные культурные связи и многое другое. В статье представлена методическая система тематических комплексных заданий (предтекстовые задания, текст, послетекстовые задания), разработанная на материале русских народных игр «Городки», «Лапта», «Жмурки», «Горелки», «Хоровод» и др., направленная на развитие русской устной и письменной профессиональной речи студентов-спортсменов, на освоение спортивной терминологии и фразеологии в ходе работы над текстом.

Студент-спортчулар үчүн орус тили курсунда орус элдик оюндарынын этнопедагогикалык аспектилери

Аннотация

Макалада "Дене тарбия жана спорт" багыты боюнча студент-спортчуларга орус тилин окутууда орус элдик оюндарын колдонуу тажрыйбасы берилген. Оюндарды иликтөө, тактап айтканда тарбиянын комплекстүү каражатынын бири катары ар тараптуу дене тарбия даярдыктарына багытталган (негизги кыймыл-аракеттерге ээ болуу жана жамааттык ишмердиктеги өзгөрүлүп турган шарттар аркылуу) дененин иштешин жакшыртуу, нравалык сапатты, мүнөздү калыптандыруу, жалпы алганда инсанды тарбиялоо менен тарых, этнография, антропология, педагогика, теория жана дене тарбиянын усулу, этнопедагогика ж.б. алектенет. Бирок орус тилин окутуунун усулуна элдик оюндардын этнопедагогикалык аспектилери биринчи жолу каралууда.

Тарыхый өнүгүүнүн мезгилиндеги элдик оюндарда ошол эле тиешелүү жашоо мүнөзү, дүйнө таанымы, маданий өнүгүүсүнүн деңгээли, улуттар аралык маданий байланыштар ж.б. пайда болот. Макалада текст үстүндө иштөөдө спорттук терминологияны жана фразеологияны өздөштүрүүдө студент-спортчулардын оозеки жана кесиптик орус тилин өнүктүрүүгө багытталган "Городки", "Лапта", "Жмурки", "Горелки", "Хоровод" жана башка орус элдик оюндарынын негизинде иштелип чыккан тематикалык комплекстүү тапшырмалардын (текст алдындагы тапшырма, текст, текстен кийинки тапшырма) усулдук тутуму берилген.

Негизги сөздөр: этнопедагогика, тарбиянын этнопедагогикалык каражаттары, орус элдик оюндары, орус тилин окутуунун методикасы, этнопедагогиканын лингвометодикалык аспектилери.

Rus Dili Dersinde Sporcu Öğrencileri için Rus Halk Oyunlarının Etnopedagogik Yönleri

Özet

Makale, Rus halk oyunlarını "Beden Kültürü ve Spor" yönünde öğrenci-sporcuların Rusça dilini öğretirken kullanma deneyimini sunmaktadır. Oyunların araştırılması, özellikle kapsamlı fiziksel hazırlığa (hareketin temellerinin doğrudan ele alınması ve kolektif faaliyetin değişen koşullarında karmaşık eylemlerin doğrudan ele alınması yoluyla) yönelik kapsamlı eğitim araçlarından biri olarak, organizmanın işlevlerinin iyileştirilmesi, ahlaki niteliklerin oluşumu, karakter özellikleri, bireyin genel olarak yetiştirilmesiyle ilgili tarih, etnografya, antropoloji, pedagoji, beden eğitimi teorisi ve metodolojisi, etnopedagoji vb. Fakat Rus dilinin öğretiminde, halk oyunlarının etnopedagogik yönleri ilk kez ele alınmaktadır.

Halk oyunlarında, tarihsel gelişim boyunca, bu insanlara özgü yaşam tarzı, dünya görüşü, kültürel gelişim derecesi, uluslar arası kültürel bağlantılar ve çok daha fazlası ortaya çıkmaktadır. Makale, Rus halk oyunlarının «Kasabalar», «Lapta», «Kaşıklar», «Brülörler», «Dans» ve diğerlerinin materyalinde geliştirilen tematik karmaşık görevlerin (metin öncesi görevler, metin, metin sonrası görevler) metodolojik bir sistemini sunmaktadır. Öğrenci sporcuların Rus sözlü ve yazılı mesleki konuşmalarını geliştirmeyi, metin üzerinde çalışırken spor terminolojisini ve

deyimlerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Ключевые слова: etnopedagoji, etnopedagogik eğitim araçları, Rus halk oyunları, Rus dilini öğretme yöntemleri, etnopedagojinin dilsel ve metodolojik yönleri.

Ethnopedagogical Aspects of the Russian Folk Games in the Russian Language Course for Student-Athletes

Abstract

The article presents the experience of using Russian folk games when teaching the Russian language to student-athletes in the direction of "Physical Culture and Sports". The study of games, in particular as one of the complex means of education aimed at comprehensive physical fitness (through direct mastery of the basics of movement and complex actions in changing conditions of collective activity), improvement of body functions, the formation of moral qualities, character traits, and personality education in general, is studied by history, ethnography, anthropology, pedagogy, theory and methods of physical education, ethnopedagogy etc. But in the methodology of teaching the Russian language, ethnopedagogical aspects of folk games are considered for the first time. In folk games, throughout historical development, a specific way of life for a given people, worldview, degree of cultural development, interethnic cultural ties and much more are manifested.

The article presents a methodological system of thematic complex tasks (pre-text tasks, text, post-text tasks), developed on the basis of Russian folk games "Gorodki", "Lapta", "Zhmurki", "Burners", "Round Dance", etc., aimed at the development Russian oral and written professional speech of student-athletes, to master sports terminology and phraseology while working on the text.

Keywords: ethnopedagogy, ethnopedagogical means of education, Russian folk games, teaching methods of the Russian language, linguistic and methodological aspects of ethnopedagogy.

Введение. Актуальность. Исследованию проблем этнопедагогики и национальных образовательных систем развития и воспитания посвящены труды педагогов-исследователей: А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинского, К.Д. Ушинского, С.Т. Шацкого, И.В. Шелгунова, Н.К. Крупской, К.Ш. Ахиярова, В.И. Баймурзиной, Г.И. Волкова, М.В. Григорьева, З.Г. Нигматова, Т.Г. Тайчинова, Асиповой Н.А., Панковой Т.Н., Алимбекова А.А., Манликовой М.Х. и др.

По определению основоположника этнопедагогики Г.Н. Волкова, «этнопедагогика – наука, не только изучающая народную педагогику как реальность, но и вскрывающая закономерности становления традиционных культур воспитания в связи с развитием экономических, духовных, социальных и других общественных явлений, а также показывающая способы, пути ее функционирования в современной учебно-воспитательной системе в качестве их органической системообразующей части» [Волков Г.Н., 1999: 465]. Этнопедагогика на основе исследования совокупности процессов социализации индивида собирает, систематизирует и объединяет национальные знания о воспитании и обучении детей, формирует, развивает и поддерживает существование культурных особенностей этнических единств. "Этнопедагогика выявляет педагогические возможности прошлых традиций в современных условиях и целесообразность ее применения, появления новых обычаев определяет для более успешного и гармоничного воспитания человека. Она делает достоянием педагогов воспитательный и образовательный опыт многих общностей и народов"(Волков Г.Н., 1999:168).

Поскольку этнопедагогика, имея свой предмет и область исследования, теснейшим образом связана с другими науками, изучающими человека, закономерности его физического и психического развития и его общественную деятельность, следовательно, этнопедагогика как отрасль научного педагогического знания сформировалась на стыке философии, педагогики, этнологии, культурологии и др. наук. По определению Ялалова Ф.Г., Нездемковской Г.В., Басаранович Е., этнопедагогика – междисциплинарная отрасль научного педагогического знания, изучающая народную традиционную культуру и народную педагогику с целью использования их прогрессивного воспитательного

потенциала в современном образовании (Ялалов, Ф.Г., 2002; Нездемковская Г.В., Басаранович Е., 2017)

Для того, чтобы образование стало профессиональным, необходимо рассматривать этническое самосознание в единстве с педагогической взаимосвязью культуры этноса. Как отмечает основоположник этнопедагогике Г.Н.Волков, «...без исторической памяти – нет традиции, без традиций – нет культуры, без культуры – нет воспитания, без воспитания – нет духовности, без духовности – нет личности, а без личности – нет народа» [Волков Г.Н., 1999:168]. Об этом свидетельствуют и этнопедагогические исследования (Г.Н. Волков, Х. Арсалиев, А.Э. Измайлов, Я.И. Ханбиков, В.А. Николаева, Г.Ю. Нагорная и др.). Традиционная педагогическая культура может стать надежным подспорьем в реконструкции и совершенствовании содержания высшего педагогического образования. Реализация духовно-педагогического потенциала любого из народов требует внесения коррективов в существующие теории и методики профессиональной подготовки будущих учителей.

Для решения задач нашего исследования представляют интерес труды этнопедагогов: А.А.Алимбекова, Ф.Т. Байтовой, Л.С. Магомадовой, Н.В. Кайсаровой, Б.Б. Муратбаева, М.Г. Харитоновой и др. Так, на основе результатов этнопедагогического анализа содержания образовательного процесса в высших педагогических заведениях Кыргызстана и анализа деятельности педагогов учений-этнопедагог Алимбеков А.А. приходит к выводу о том, что этнопедагогическая подготовка учителей пока еще не стала приоритетным направлением практической работы педвузов. Это отражается в учебных программах и учебниках педагогического образования, в изучении педагогических дисциплин вне традиционной культуры воспитания общества, в котором дети живут и растут. Большинство преподавателей приобщение детей к традиционным духовным ценностям понимает как само собой разумеющееся, протекающее в жизни без особых вмешательств образовательных организаций (Алимбеков А.А., 2020:105-109).

Поскольку этнопедагогическая подготовка будущего специалиста в области физической культуры и спорта также является структурной, инвариантной частью деятельности будущего учителя, то в ее основу должны быть положены прочные фундаментальные концептуальные положения теории высшего педагогического образования. В частности, определение критериев этнопедагогической подготовленности учителя, педагога, тренера в педагогической науке Алимбековым А.А. позволяет диагностировать готовность учителя к этнопедагогической деятельности. Теоретической базой этнопедагогической готовности Алимбеков А.А. считает совокупность следующих критериев: владение современными знаниями и умениями по организации воспитательной работы; морально-психологическое ценностное отношение к личности детей и их воспитанию; постоянная самоактуализация и саморазвитие профессиональных качеств воспитателя; способность к самостоятельности и творческому подходу в сфере воспитательной работы. Мы разделяем мнение ученого, что этнопедагогическая подготовка учителя должна быть направлена непосредственно на реализацию этнокультурного воспитания, под которым понимается «...введение индивида в духовную культуру, в историческую филиацию основных идейных стремлений, выразившихся в этносе данного народа или народов» (Волков Г.Н., 1999:28).

сте.

Объект исследования. Процесс этнопедагогизации методики обучения русскому языку студентов-спортсменов по направлению “Физическая культура и спорт” на основе национальных видов спорта.

Предмет исследования. Русские народные подвижные игры, этнопедагогический потенциал которых раскрывается при обучении русскому языку студентов-спортсменов.

Научная новизна исследования. Впервые в образовательной практике выявлен этнопедагогический потенциал народных подвижных игр при обучении русскому языку студентов-спортсменов в курсе дисциплины «Русский язык в профессиональной деятельности».

Цель исследования. Разработать лингвометодическую систему раскрытия этнопедагогического потенциала русских народных игр в курсе русского языка для студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт».

Задачи: 1) на основе анализа трудов по этнопедагогике выявить проблемы этнопедагогической подготовки специалистов; 2) определить критерии этнопедагогической подготовленности учителя, педагога, тренера в педагогической науке для диагностики готовности к этнопедагогической деятельности; 3) рассмотреть традиции описания и представления в этнопедагогической и методической литературе народных подвижных игр в современных образовательных практиках; 4) разработать лингвометодические основы раскрытия этнопедагогического потенциала русских народных подвижных игр в курсе русского языка для студентов-спортсменов.

Методы исследования: В качестве методов используется обзор и изучение этнопедагогических направлений и средств этнопедагогике в использовании национальных видов спорта в образовательной практике.

Результаты исследования и обсуждение.

На современном этапе, как отмечают Петренко М.А., Безбородова А.Д., Грызлова А.М., богатый потенциал этнопедагогике используется как средство воспитания духовно-нравственной личности в ряде самостоятельных образовательных методик: методике проведения в учреждениях народных традиционных праздников, народных игр, методике проведения празднично-игровых обрядов. Образование направлено на воспитание гармонично развитой и высоконравственной личности на основе культурных ценностей и своеобразия духовной жизни народа. Усвоение детьми культурного наследия своего народа, самобытности его традиций развивает у учащихся уважительное отношение к собственной культуре и культуре других народов и формирует активную жизненную позицию (Петренко М.А., Безбородова А.Д., Грызлова А.М., 2016: 24-28).

Этнопедагогика, исследуя педагогический опыт, выявляет возможности и эффективные пути реализации прогрессивных педагогических идей народа в современной науке и практике, анализирует педагогическое значение тех или иных явлений народной жизни и разбирает их соответствие или несоответствие современным задачам воспитания

Так, к примеру, Готовцев И.И. на основе результатов исследования этнопедагогических аспектов физического воспитания школьников на опыте детско-юношеской спортивной школы Республики Саха (Якутия) подтверждает, что включение в содержание учебных программ национальных двигательных действий, игр и физических упражнений значительно повышает эффективность физкультурного образования учащихся. Наполнение этнопедагогическим материалом учебной программы каждой ступени обучения создает оптимальные условия, которые способствуют совершенствованию не только физических, но и духовно-нравственных, интеллектуальных качеств подрастающего поколения (Готовцев И.И., 2003).

Педагогический потенциал народных подвижных игр раскрывается, по мнению Мурзиной И.Я. и Кучевасовой С.Н. при использовании этнопедагогического материала, в частности народных подвижных игр в современных образовательных практиках. На основе анализа традиции описания и представления в научной и методической литературе детских подвижных игр авторы выделяют два взаимодополняющих направления: этнографическое и методическое. (Мурзина И.Я., Кучевасова С.Н., 2017).

Для этнографического направления характерно описание игры внутри социально-

культурных практик — празднично-календарной обрядности, анализа гендерных ролей, половозрастных особенностей, семантики. Характерным примером могут служить описания «народных забав»: в каких областях бытовала игра, с какими праздниками была связана (Сахаров И.П., 2013:318–319). Эта традиция, свойственная этнографии XIX - начала XX в. В работах современных исследователей-этнологов преобладает семантический анализ мифологических верований, лежащих в основе народных игр, культурных стереотипов, воспроизводящихся в игровых действиях (Т.А. Бернштам, К.А. Богданова, М.П. Чередниковой и др.). В рамках данного направления приобщение к народным игровым практикам связано с формированием этнокультурной идентичности (знакомство — приобщение — освоение — присвоение на ценностном уровне). Для методического направления характерно включение народных игр непосредственно в педагогическую практику. Методикам организации подвижных народных игр с детьми разного возраста - от дошкольников до старших подростков посвящены работы Б.А.Ашмарина (1999); А.В. Кенеман (1995); М.Ф. Литвиновой (1986); Н.В. Анушкевич и И.С. Николаев (2006) и др., обобщивших требования к педагогу, использующему на своих занятиях народные подвижные игры.

Промежуточное место между «этнографическими» и «методическими» работами занимают работы педагогов, в которых делается попытка систематизировать научные материалы и использовать их для практических занятий (см., например, сборники, посвященные описанию подвижных игр народов СССР, национальным играм).

Народные подвижные игры можно рассматривать и в адаптивно-содержательном и культуроведческом аспектах. Адаптация народных игровых практик, собранных этнографами, к возможностям современной школы связана, прежде всего, с расширением игрового «репертуара». Культуроведческий аспект включает: знакомство с этнокультурными традициями (в какие празднично-обрядовые практики входила игра, какое значение имела, кто и когда играл в нее) и поликультурную составляющую, раскрывающую сходство игр у разных народов. Е.А. Покровский подчеркивал: «Многие из детских игр имеют так много сходства между собою, несмотря на различие национальностей, стоящих теперь иногда очень далеко друг от друга как по культурному развитию, так и по географическому положению. ... Вот эти-то стороны игр, в которых передается из рода в род, из века в век, от одного народа к другому что-то общее, свойственное, занимательное и поучительное для детей всех времен, всех рас и племен, всех религий и ступеней культурного развития, — и несет на себе признаки общечеловеческого, историко-образовательного значения детских игр» (Покровский Е. А., 1895: 21). Обращение к народным играм, знакомство с традициями разных народов при освоении правил игры, отражение в терминологии игры этнокультуроведческих аспектов культуры разных народов, разнообразие игр и схожесть игровых ситуаций - все эти факторы способствуют воспитанию толерантности и этнотолерантности.

Сочетание адаптивно-содержательных и культуроведческих и методических аспектов реализовано в учебном пособии для педагогов «Подвижные игры народов Урала» (Мурзина И.Я., Кучевасова С.Н., 2017), в котором описание сюжетных игр, состязательных игр (ловитки, ловишки, догонялки), игр с предметами, игр, ставших видами спорта (лапта, городки), правил проведения игр и рекомендаций по организации и проведению подвижных игр как поэтапного процесса, включающего подготовку, проведение и подведение результатов игры, направлено на знакомство с народными традициями, с окружающей природой, с элементами крестьянского быта и сопровождается культуроведческим материалом, связанным с традициями этносов, населявшими Урал. Историко-культурный материал (пословицы, загадки, краткие исторические справки) служат иллюстрацией повседневной жизни в игровом контексте.

Опыт педагогической работы показывает, что эффективность учебно-воспитательной работы в школе и вузе во многом зависит от использования педагогических традиций народа, в которых обучение и воспитание осуществляется в неразрывном единстве. Основными средствами народной педагогики являются: устное народное творчество; народные песни и музыка; народные танцы; народные промыслы и декоративно-прикладное творчество; народные игры и состязания; народный театр; национальная пища и технология ее приготовления; праздники.

Игры не только были направлены на развитие жизненно необходимых физических качеств и двигательных навыков, но и способствовали воспитанию решительности, смелости, находчивости, коллективизма, высокой нравственности, а также прекрасно подготавливали детей к хозяйственной деятельности. Народная педагогика выработала средства и параллельно с этим сформировала систему этнопедагогических условий эффективного использования народных игр в целях воспитания подрастающего поколения. Игры отражают все области материального и духовного творчества людей. Поэтому игры – предмет изучения многих отраслей знаний: история, этнография, антропология, педагогика, теория и методика физического воспитания и др.

Элашвили В.И., отмечая важную роль народной игры в воспитании, приводит в пример «Поучение» Владимира Мономаха детям (XII в.) и труды известных педагогов Епифаня Славинского (XVII в.), И. И. Бецкого (XVIII в.). Воспитывающую и развивающую функцию игры в педагогическом процессе отмечали А.Н. Радищев, Н.И. Новиков, А. И. Герцен, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин А.С. Макаренко, К.Ушинский, Л.Н.Толстой и др. Игра служит важным условием умственного, нравственного, физического воспитания детей, так как в игре дети включаются в практическую деятельность, развиваются физически, привыкают самостоятельно действовать, получают моральное и эстетическое удовлетворение от этой деятельности, углубляют познания окружающей их среды. Поскольку народные игры, как известно, имеют много общего, то включение в воспитательную деятельность игр разных народов, наряду с освоением детьми традиций и истории своего народа, его мудрости дает понимание единства всех народов. Таким образом, игры способствуют не только физическому развитию, но и духовно-нравственному совершенствованию подрастающего поколения (Элашвили В.И., 1985).

Мы рассматриваем в данной статье лингвометодические аспекты раскрытия этнопедагогического потенциала русских народных подвижных игр для развития русской устной и письменной речи студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт» в курсе дисциплины «Русский язык в профессиональной деятельности».

Л. В. Былеева, В.М. Григорьев в книге «Игры народов СССР» (Былеева Л.В., Григорьев В.М., 1985) отмечают свойственную русским народным играм гармоничность сочетания самобытного национального начала с интернациональным. Об этом свидетельствует многообразие видов, разновидностей, вариантов таких игр, как: «Бабки», «Лапта», «Чижик», «Жмурки», «Салки», «Горелки», «Хоровод», «Городки»).

Исследователями истории физической культуры установлено, что еще в период первобытнообщинного строя (VI - VIII вв.) у древних славян существовала целая система средств по развитию физических качеств и воинского искусства, в которую входили разнообразные игры и физические упражнения: «Стенка на стенку», «Палочные бои» (фехтование на палках), метание камня в цель и на дальность, метание копья, стрельба из лука, «конские ристания», бег, плавание, ходьба на лыжах, поднятие и переноска тяжестей, игры «Буй», «Чур», «Бабки», «Городки», «Свайка», «Взятие городка», «Игра с домашним быком», «Горелки», хороводные игры и др. О высоком для своего времени уровне этой системы свидетельствуют отзывы современников-иностранцев, писавших о силе, - выносливости, ловкости, боевой сноровке древнерусских воинов (Маврикий - VI

в., Иоанн Эфесский - 583 г., Ибн-Фадлан Ахмед - 921 г.). Об этом же говорят летописи («Поединок юного славянина с печенегом», «Поединок князя Мстислава с князем Редеею» - из Лаврентьевской летописи), «Слово о полку Игореве», былины об Илье Муромце и Добрыне Никитиче, о Микуле Селяниновиче и др., а также народные песни, сказки и другие произведения фольклора (Былеева Л.В., Григорьев В.М., 1985:10-11).

В учебном этнокультуроведческом пособии «Спорт – посол мира (Манликова М.Х., 2018) представлен первый опыт приобщения студентов-спортсменов к национально-культурной специфике олимпийского спорта и национальных видов спорта, народных игр и состязаний разных народов и этносов при обучении русскому языку. Материалы пособия направлены на формирование этнокультуроведческой компетенции студентов и магистров по направлению «Физическая культура и спорт». Учебное пособие по развитию русской речи и формированию этнокультуроведческой компетенции на занятиях Практического курса русского языка как родного и как неродного для студентов-спортсменов представляет собой тематические разделы-комплексы, включающие в себя текст, предтекстовые и послетекстовые задания этнокультуроведческого (лингвострановедческого, страноведческого, этнолингвистического) характера. Лингвометодическая работа по данному учебному пособию на занятиях по русскому языку способствует, как показывает практика обучения, не только духовно-нравственному и речевому развитию обучающихся, но и оптимизации межкультурных контактов, как в Кыргызстане, так и в СНГ, и за их пределами.

Особое значение для раскрытия этнопедагогического потенциала национальных видов спорта и народных игр в соотнесении с родной для обучающихся национально-культурной традицией имеет разработка методической системы предтекстовых и послетекстовых заданий и упражнений, формы представления и описания национальных видов спорта и народных игр.

Приведем образец комплекса-задания из Этнокультуроведческого учебного пособия по русскому языку для развития речи студентов-спортсменов «Спорт – посол мира» (Манликова М.Х., 2018:171-178).

Комплекс-задание 1.

Предтекстовые задания:

Задание 1. 1. Объясните с помощью Словаря русского языка и Словарей спортивных терминов значение слов: город, городок, городишко, городской, городошный, городошник, городошница, городошный спорт, городки, городничий, пригород, пригородный. 2. Поставьте ударение. 3. Все ли эти слова сохранились в современном русском языке? 4. Выделите общий корень в словах. 3. Какое значение имеют в этих словах приставка – при - и суффиксы - ишк -, - к -, - ок -, - ов, - ошн -, - ич - ? 5. Назовите спортивные термины и укажите вид спорта, к которым термины относятся. 6. Переведите термины на кыргызский язык с помощью энциклопедии “Физическая культура и спорт” (Бишкек. 2002). Удастся ли перевести полностью значение каждого слова? Если нет, то почему?

Задание 2. 1. Что означает термин городки? Посмотрите значение слова городки в «Словаре русского языка» О.И. Ожегова. 2. Переведите термин городки с помощью и «Русско-кыргызского словаря» К.К.Юдахина. 3. Знакома ли вам эта старинная русская игра? Если - да, то расскажите, как в нее играют. Известна ли эта игра в Кыргызстане?

Задание 3. 1. Объясните с помощью Словаря русского языка слова: полководец, критик, певец, писатель, городошник, преобразователь, экскурсовод, торговка, лавочник. 2. Поставьте ударение. 3. Подберите к существительным глаголы и составьте предложения. Образец: полководец – полководец командует армией и ведет сражения. 4. Расскажите, чем занимаются эти люди.

Задание 4. 1. Объясните с помощью толкового «Словаря русского языка» С.И. Ожегова значение слов: верста, вершок. 2. Найдите синонимы к слову верста. 3. Образуйте прилагательное от слова верста.

Задание 5. 1. Прочитайте текст «Городки - игра народная» из этнокультуроведческого учебного пособия «Спорт – посол мира» (Манликова М.Х., 2018).

Городки - игра народная

Городки́, -ов, только мн.ч.; городо́шник, -а, м. (городо́шница, -ы, ж.) - игрок в городки́; прил. городо́шный, -ая, -ое.

Русская старинная народная игра, в которой небольшие цилиндрические деревянные чурки (рюхи) выбиваются палкой из «города» – места, которое занимает каждая из партий (обычно обозначенного на земле чертами). Городки - поистине игра народная. Зародившись в далекой древности, она дошла до наших дней и не утратила своей популярности.

В чем же привлекательность этой игры, почему она так популярна среди широкого круга людей? «Игра в городки развивает глазомер, быстроту, натиск. Битой мечуть – это глазомер, битой бью – это быстрота, битой выбиваю - натиск», - так лаконично и исчерпывающе характеризовал русскую народную игру в городки русский полководец Александр Васильевич Суворов, который был отличным игроком. Действительно, лучше не скажешь. Городошный спорт – атлетическая игра, развивающая в человеке ряд ценных физических качеств; она имеет и прикладное значение. Не потому ли городошным спортом увлекался и другой замечательный полководец, преобразователь России – Петр I. И кто знает, возможно, названия таких фигур, как «пушка», «артиллерия», берут начало именно с тех времен.

Увлекался городками и великий русский писатель Алексей Максимович Горький. У писателя были свои биты, с которыми он не расставался, возле его дома была оборудована импровизированная площадка для игры в городки. Частыми партнерами по игре у Горького были музыкальный критик Владимир Стасов, певец Федор Шаляпин, писатель Леонид Андреев и др. При посещении усадьбы Льва Николаевича Толстого в Ясной поляне (Тульская область) экскурсовод непременно обратит внимание посетителей на то место, где великий писатель в часы отдыха играл в городки. Эта русская народная игра была особо любима писателем.

Сама же игра пришла к нам из глубины веков. О городках можно найти упоминание в сказках и в старинных исторических документах. Естественно, что игра дошла до нас далеко не в первоначальном виде. Менялись правила игры, форма и величина городов и городков, биты, изменялись наименования фигур. Существовало множество различных вариантов правил и названий этой игры: рюхи, чухи, чушки, городки. Свое название рюхи, чушки, игра получила, вероятно, из-за внешнего сходства деревянных чурок с поросятами.

Городками игра могла быть названа вследствие применявшейся в ней разметки в виде кругов и четырехугольников. Сущность игры заключается в борьбе – выбивании противника (чурок) из укрепленного (очерченного) города. Концовка в большинстве разновидностей игры представляла триумф победителя: проигравшие катали его от города до города на своих плечах.

Чурка (городок) была длиной около 4 вершков и диаметром 1-1,5 вершка. Делали ее из прочного дерева. Количество чурок, употребляемых в игре, колебалось от 8 до 50. Чурки помещались в городе, очерченном в виде круга или квадрата. Города располагались друг против друга на расстоянии 20-30 шагов. На расстоянии 10-15 шагов проводилась черта, которая называлась «полусалием». Играли на определенную фигуру, в каждой местности особую. В некоторых губерниях ставили по 4 чурки (фигура напоминает

пушку) и сверху устанавливали «чижа», «попа» (особую фигурку, напоминающую своей формой остроконечный шлем).

После того, как игроки «зажгут» город, то есть выбьют хотя бы одну чушку, чижа или попу, переходят на «полусалие», полукокон. Число игроков не ограничивалось, но обязательно должно быть равным в обеих командах. Количество бит (палок) на игрока колебалось от 1 до 6, но чаще всего играли двумя. Забои проводились по очереди; существовало правило отбоя. Чурку, выбитую на черту города, ставили на попу и считали не выбитой. Игру продолжали до тех пор, пока не выбивали всех городков.

Своеобразная «встреча городов» происходила на Нижегородской ярмарке. Состязание городошников привлекало всегда много народу. Завидев городошников, мальчишки неслись выбирать площадку, возвещая: «Городошники идут города зажигать!» Поднимались со своих мест торговки с корзинами, теснились лавочники, очищая место для игры в городки. На время торги прекращались, и вся ярмарка стекалась на центральную площадь посмотреть любимую забаву.

Игра в городки в своем развитии прошла большой путь: от народной забавы – игры на простых земляных площадях с использованием любой сучковатой палки вместо биты – до современной спортивной игры с точными правилами, разумной тактикой, высококачественным инвентарем (окованные и составленные биты) и хорошо оборудованными местами для соревнований (бетонные и металлические квадраты). Городки занимают видное место среди других видов спорта.

В настоящее время городошный спорт признан всюду. Русская народная игра стала популярной и в других странах СНГ, а также приобретает признание и в дальнем зарубежье.

Послетекстовые задания:

Задание 1. Прочитайте вопросы. 2. Ответьте на вопросы. 3. Запишите вопросы и ответы в форме диалога. 4. Разыграйте диалог.

1. Почему игра называлась городки? 2. Как характеризовал русскую народную игру в городки русский полководец Александр Васильевич Суворов? 2. Какие физические качества развивает эта игра в человеке? Перечислите физические качества, необходимые для того, чтобы играть в городки. 3. Кто из известных людей России увлекался городошным спортом? 4. В каких литературных и старинных исторических документах можно найти упоминание о городках? 5. Какие существовали варианты названий игры в городки? 6. Где проходили состязания городошников? 7. В чем заключалась сущность игры в городки? 8. Какую награду получал победитель в игре? 9. Какой это вид спорта: национальный, олимпийский, командный, одиночный, зимний, летний, экстремальный, традиционный? 10. Какие виды состязаний проводятся по этой игре? 11. Какие спортивные сооружения нужны для проведения соревнований в городки? 12. Какой инвентарь необходим для игры в городки? 13. Какова экипировка игрока в городки? 14. Как изменилась игра в городки? Менялись ли правила игры, форма и величина городов и городков, биты, изменялись наименования фигур? 15. Какие, на ваш взгляд, нравственные качества формирует игра в городки? 16. Как вы думаете: стоит ли включить эту русскую старинную игру в олимпийские игры? Если - да, то с какой целью это нужно сделать? 17. Какая информация вам была известна ранее? Что нового вы узнали об игре в городки?

Задание 2. 1. Назовите спортивный инвентарь, необходимый для игры в городки. Объясните с помощью Словаря русского языка С.И. Ожегова и Словарей спортивных терминов значение терминов: чухи, чурка, чушки, рюхи, городки, бита. Опишите, как выглядела чурка. 2. Подберите из текста к этим существительным глаголы. 3. Составьте предложения.

Задание 3. 1. Прочитайте фамилии, имена и отчества: Пётр I, А. Суворов, М.

Горький, В. Стасов, Ф. Шаляпин, Л. Андреев, Л. Толстой. 2. Поставьте ударение. 3. Просклоняйте фамилии и имена по падежам. 4. Используя содержание текста, ответьте на вопросы: 1. Что вы знаете об этих людях? 2. С какими историческими событиями в жизни России связаны эти имена? 3. Как они относились к русской народной игре в городки?

Задание 4. 1. Что вы помните из уроков русской литературы об имени Ясная поляна? Вспомните, кому оно принадлежит, где находится? Где вам встречалось это название? 2. Образуйте от этого топонима прилагательное. 3. Объясните правописание топонима Ясная поляна.

Задание 5. 1. Прочитайте отрывок из произведения М. Горького «В людях». 2. Выпишите из текста названия русских народных игр, в которые играли в России в начале 20-го века. 3. Перескажите текст.

«...Вечерами, по праздникам, все население улицы выходило «за ворота», парни и девушки отправлялись на кладбище водить хороводы, мужики расходились по трактирам, на улице оставались бабы и ребятишки. Бабы рассаживались у ворот прямо на песке или на лавочках и поднимали громкий галдеж, ссорясь и судача; ребятишки начинали играть в лапту, городки..., матери следили за играми, поощряя ловких, осмеивая плохих игроков. Было оглушительно шумно и незабвенно весело; присутствие и внимание «больших», возбуждая нас, вносило во все игры особенное оживление, страстное соперничество».

Задание 6. 1. Выпишите из текста информацию по пунктам: а) разметка и расположение города; б) размеры и количество инвентаря: чурок, бит, палок в игре; в) описание фигур; г) количество игроков; д) условия перехода на полусалие, полукокон; е) правила отбоя и забоя чурок; ё) окончание игры; ж) награда победителя; з) запрещенные и разрешенные правила игры. 2. Расскажите текст по пунктам.

Самостоятельная работа студентов:

Задание 1. 1. Запишите основную информацию текста в последовательной форме в виде инструкции «Как играть в городки». 2. Укажите в каждом пункте инструкции цель отдельного игрока и конечную цель игры в городки для команд. 3. Используйте в повелительном наклонении следующие глаголы: держать, набрать, бороться, водить, бить, определить, занимать, разбегаться, стараться, промахнуться, пытаться, вернуться, расположиться, перебежать, происходить, ориентироваться, суметь, преодолеть, пробить, уступить и др. Образец: держать - держи ... 2. Составьте словосочетания по типу глаг. в повелит. наклонении + сущ. Образец: держи - держи биты

Задание 2. Рассказывая и показывая, научите по этой инструкции своих товарищей играть в городки. Подробно перечислите все действия, которые необходимо сделать игрокам в каждой ситуации, чтобы достичь успеха. Укажите запрещенные и разрешенные правила игры в лапту. Используйте в комментариях целевые конструкции. Например: «Чтобы выбить чурку из городка, ты должен сделать ...» и т.п.

Заключение. Этнопедагогический подход в воспитании заключается в исследовании процесса социального взаимодействия и общественного воздействия, в ходе которого воспитывается, развивается личность, усваивающая социальные нормы, ценности, опыт; в отборе и систематизации народных знаний о воспитании и обучении детей, народной мудрости, отраженной в религиозных учениях, сказках, сказаниях, былинах, притчах, песнях, загадках, пословицах и поговорках, народных играх, игрушках и пр., в семейном и общинном укладе, быте, традициях, а также философско-этических, собственно педагогических воззрениях, т.е. всего педагогического потенциала, оказывающего влияние на процесс историко-культурного формирования личности. Она делает достоянием педагогов воспитательный опыт многих народов. Сравнительный анализ педагогических достижений позволяет выделять наиболее рациональное, наиболее объективное и ценное для педагогической теории и практики. В частности,

этнопедагогика вооружает педагогическими средствами, проверенными многовековой воспитательной практикой.

Народные игры – одно из комплексных средств воспитания, направленного на все-стороннюю физическую подготовленность (через непосредственное овладение основами движения и сложных действий в изменяющихся условиях коллективной деятельности), совершенствование функций организма, черт характера играющих. Состязательный характер народных подвижных игр, стремление быть «быстрее, выше, сильнее» в двигательных действиях, в физических качествах и т.д. стали основой формирования спортивных игр. Примером может служить русская народная игра «Городки».

Этнопедагогический потенциал русских народных подвижных игр на занятиях по русскому языку может быть раскрыт в лингвометодическом аспекте при выполнении комплексных заданий и упражнений, включающих и текст, направленный на знакомство с традициями, обычаями, культурой русского народа и. Использование таких этнопедагогических средств воспитания, как национальные виды спорта и народные игры при обучении русскому языку дает возможность для развития русской профессиональной устной и письменной речи студентов-спортсменов по направлению «Физическая культура и спорт» и – шире – повышения интереса к изучению русского языка.

Литература:

- Алимбеков А.А. «Ведущие цели и критериальные характеристики этнопедагогической подготовленности будущего учителя» // Современные наукоемкие технологии. – 2020. – № 11-1. – С. 105-109.
- Волков Г.Н. «Этнопедагогика»: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. –168 с.
- Готовцев И.И. «Этнопедагогические аспекты физического воспитания школьников (На опыте детско-юношеской спортивной школы Республики Саха (Якутия))»: Автореф. дисс. на канд. пед. наук. - Чебоксары – 2003.
- «Игры народов СССР»/Сост. Былеева Л.В., Григорьев В.М. – М.: Физкультура и спорт, 1985. - 269с.
- Манликова М.Х. «Спорт – посол мира». Этнокультуроведческое учебное пособие по русскому языку для развития речи студентов-спортсменов. – Бишкек: КГАФКиС, 2018. – 328 с.
- Мурзина И.Я., Кучевасова С.Н. «Подвижные игры народов Урала»: учебно-метод. пособие для педагогов. Екатеринбург, 2017. - 112 с.
- Нездёмковская Г.В., Басаранович Е. «Понятийно-терминологический аппарат этнопедагогике в контексте современного гуманитарного знания»// Евразийский союз ученых. -2015. 04(13).
- Петренко М.А., Безбородова А.Д., Грызлова А.М. «Этнопедагогика как средство воспитания духовно-нравственной личности»// Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 7. – С. 24-28.
- Покровский Е.А. «Детские игры, преимущественно русские». 2-е изд., испр. и доп. - М., 1895.-368 с.
- Сахаров И.П. «Сказания русского народа»/ Сост. и отв. ред. О. А. Платонов. - М., 2013. - Т. 1.-800 с.
- Ялалов, Ф.Г. «Этнодидактика» [Текст]: монография / Ф.Г. Ялалов. - М.: ГИЦ ВЛАДОС, 2002. - 151 с.

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ “ТОО -ЛЫЖА” ТЕРМИНИНИН ОРДУНА “ТОО ЧАНГЫ” ДЕГЕН ТЕРМИНДИН АТАЛЫШЫ ЖӨНҮНДӨ

Турдубекова С.*

*Кыргыз-Түрк “Манас” университети, sapargul.turdubekova@manas.edu.kg

Аннотация

Бул макалада салттуу маданий тажрыйбалардын контекстинде берилген этникалык чаңгы (лыжа) оюндарын изилдөө сунушталат. Макалада “тоо -лыжа” термининин колдонулушунун тарыхый жана лингвистикалык аспектилери талданып, заманбап тил тенденцияларын жана спорт коомчулугунун керектөөлөрүн эске алуу менен “ тоо чаңгы” альтернативдүү аталышы сунушталат. Изилдөөнүн натыйжалары кыргыз тилиндеги спорттук терминология жаатында бирдиктүү лексикалык стандарттарды иштеп чыгуу үчүн маанилүү практикалык мааниге ээ жана спорттук чөйрөдө маданий мурастарды жана тилдик тактыкты сактоого салым кошот.

Ачкыч сөздөр: «чаңгы тебүү этно оюндары», «тоо чаңгы», «этномаданий мурас», «салттуу спорттук машыгуулар».

To the Issue of Naming the Term “Too-Lyzha” in the Kyrgyz Language Instead of the Proper “Too-Changy”

Annotation

The scientific article “To the issue of naming the term “too-lyzha” in the Kyrgyz language instead of the proper “too-changy” is a study of lexical and semantic dynamics in the terminology related to winter sports in the territory of Kyrgyzstan. The article analyzes the historical and linguistic aspects of the use of the term “too-” and proposes an alternative name “too-changy”, taking into account modern linguistic trends and the needs of the sports community. The results of the study have important practical significance for the development of unified lexical standards in the field of sports terminology in the Kyrgyz language and contribute to the preservation of cultural heritage and linguistic accuracy in the sports environment.

Keywords: “skiing ethno-games”, “mountain skiing”, “ethno-cultural heritage”, “traditional sports training”.

Этникалык спорт-бул салттуу маданиятка аздыр-көптүр байланыштуу же белгилүү бир өлкөлөрдөгү, коомдордогу, этникалык топтордогу жана аларды аткарган аймактардагы адамдардын белгилүү бир маданий өзгөчөлүгүн калыптандырууга салым кошкон спорт түрлөрү үчүн жалпы түшүнүк (Т.Sogawa, 2006). Акыркы муз доорунан кийин таш доорундагы аңчылар узун жыгачтарды бутуна байлап, кардын үстүнөн ылдамыраак жана алысыраак саякаттап, Европа менен Азияда гүлдөгөн аңчылыкка умтула башташкан. Жердин түзүлүшүнө жана кардын шартына ылайыкташуу карда тез жүрчү узун жыгачтар ар кайсы аймактарда жасалышына таасир эткен. Этникалык спорттун көпчүлүк түрлөрү Евразия чөлкөмүнүн түпкү элдеринин аскердик, аңчылык жана балык уулоо салттарынан келип чыккан. Аскердик даярдык, аңчылык, балык уулоо Борбордук Азия элдеринин турмушунун ажырагыс бөлүгү болгон. Жаш муундарды мергенчилик жана согуш өнөрүнө ойун, машыгуу, мелдештер аркылуу керектүү көндүмдөрдү үйрөтүү, ошондой эле улуулардын тажрыйбасын кичүүлөргө өткөрүп берүү элдин жашоосу үчүн өтө маанилүү келип саналат (Днепров С.А., Красильников В.П., 2009). Ушундан улам, адамзат коомунун тарыхый-социалдык өнүгүүсү менен чаңгы мергенчилиги акырындык менен этникалык спортко айланып калды.

Бул изилдөөнүн максаты – кыргыздардын кышкы мезгилинде салттуу этникалык кар үстүндө жүрчү каражаттарды тактоо жана изилдөө көз караштарын талкуулоо.

Материалдар жана ыкмалар :Булак таануучулук база болуп тандалган тематиканы толук өлчөмдө ачууга мүмкүндүк берген этнографиялык жана лингвистикалык материалдар, салыштырма-тарыхый метод жана контен-талдоо методу колдонгон.

1.Кышкы салттуу этникалык кар үстүндө жүрчү каражатары

Борбордук Азия элдеринин кыш айларында, Алтай жана Сибирдин тайга токойлорунда багыш, бугу, кийиктерге аңчылык кылуу маанилүү азык булактарынын бири болуп келгендиги 4000-5250ж. мурун чийметаштарда көрсө болот (Paul SC Tacon; Tang

Huisheng; Maxime Aubert, 2016). Азыркы учурдагы археолог окумуштуулар тарабынан Орусиядагы Алтайдын 8000ж.петроглифтеринде (E.Jacobson-Tepfer, 2019) буттары бүгүлгөн, таманында узун таякчалары тагылган, колунда жаа кармап мергенчинин элеси жана жанында ири мүйүздүү жаныбарлардын элеси түшүрүлгөн чийметаш сүрөт табылган.

Кытайдын «Таңшу» жылнаамаларында (Бичурин, 1950) кыргыздар жана алардын чангы ажардамы менен булун уулаганы эскерилет: «..Бүткүл Чыгыштын бардык жеринде «жыгач аттарды» колдонгондор кездешет, бул жыгач аттарды бутуна коюп, жер кыртышында тез жылып турат; бул эки тактай, ал эми алардын ортосунда бутту ошол жерге коюу үчүн куту бар; капталдарында ыңгайлуулук үчүн жыгач таякчаларды колдонот; кадамдар бутту бир аз тебүү менен жасалат; күчтүү тебиш менен андан да тез кыймылдаса болот...”.

Кытай жылнамасында тайпинхуанюйци “(“Тайпиндин башкаруу жылдарынын дүйнө сыпаттамасы”) 976-983-жж., Сунь династиясы (960-1279) энесай кыргыздар тууралуу бөлүмдө мындай деп жазылган:”(Бул) адамдар жаныбарларга аңчылык кылууну жакшы көрүшөт. Баары жыгач аттарды колдонушат. Тоолордун түндүк капталына көтөрүлүп-түшкөндө, (ошентип) тездик менен жарышып, так учушат”(Кюнер, 1961).

Кыргыз тарыхчы Элери Битикчи айтымында (www.knews.kg, 2016) негизи эл таш доорунан бери эле кар жүрүүчү унааларды (кыргызча чангы) колдонушат. Ал эми кыргыздарга келсек, биздин ата-бабаларыбыз тагар доорунан бери (б.з.ч. VIII-III кылымдар) чангы тебүүнү башташкан. Муну байыркы кыргыздар жана азыркы хакастар үчүн ыйык болгон, бүгүнкү күндө Енисейдеги «Сандыктар» деп аталган жердеги петроглиф (Белый Июс дарыясындагы төртүнчү сандык – Енисейдин куймасы) тастыктап турат.

Демек, байыркы кыргыздар тагар доорунан бери кыш мезгилинде карда кийилүүчү бут кийим (Карасаев Х., 1983) чангы(арх) тээп келген. Жыгач чангы таманын май менен шыбап-майланышы нымдуу кардын жабышып калуусунан сактайт.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө чангы (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2015) эск. Калың кардын үстү менен басып жүрүү үчүн жасалган нерсе. Аны үч бурч кылып, сым менен чырмап жасаган. Бардык макулуктан адам баласы артыкча чыгыптыр. Кар бетинде чангы тээп, суу бетинде кайык айдап, өнөрү өсүптүр (Айтматов).

К.Юдахин кыргыз-орус сөздүгүндө (Юдахин К., 1940) чангы-плетёные лыжи (четырёхугольники из прутьев, употребляемые в горах вместо лыж, чтобы ноги не проваливались в снег). Лыжи- ;лыжа спорту-лыжный спорт;лыжа теп-или лыжа менен жүр- ходить или кататься на лыжах;лыжа тээп келбейлиби? А не походить ли нам на лыжах?лыжа тебүүчүлөр лыжники.

Лыжа этимологиясына карасак (Фасмер, 1984)-XII к. Łyża «лыжа», польск. Łyżwa «плоскодонная, длинная лодка». Связано с лызгать «скользить по льду», лызнуть, лызгонуть «улизнуть», болг. Лъзгав «гладкий», лъзгам се «катаюся на коньках, скольжу».

Ошондой эле, 13-кылымдын аягында 14-кылымдын башында перс тарыхчысы – Рашид-ад-Дин белгилеген (Рашид-ад-Дин, 1952):”алар чана деп аталган атайын тактайларды жасашат жана үстүнө турушат ; кайыш боодон тизгин жасап [тактайлардын алдыңкы учтарына бекитип] жана колдоруна таяк кармап жана, кар каптабын бойлой [сылып] сууда кеме айдагандай, ошол таяк менен жерге таянат. Алар тоодогу булактарды жана башка жаныбарларды кууп жетип, [аларды] өлтүргөндүктөн, талааны жана түздүктү, өйдө-ылдый боорлорду аралап, чане менен жарышат.Эгерде кимдир бирөө бул иште сабатсыз жана тажрыйбасыз болсо, анда ал чуркаганда, анын буттары бөлүнүп, айрылып кетет, айрыкча тоо этектеринде жана тез чуркаганда. Үйрөнүп алган адам болсо абдан жеңил чуркайт. Чана Түркстан жана Могулистандын көпчүлүк аймактарында белгилүү.

Айрыкча алар Баргуджин-Токум аймактарында, [урууларда]: кори, Кыргыз, урасут, теленгут жана туман деген түшүнүккө ээ, анткени бул аймактарда [өзгөчө] бул ыкма колдонулат” ((Кыржинаков А.А., 2020).

Биздин заманга чейинки 4000-жылдары Борбордук Азияда «Кар баскыч-чангы» ойлоп табылган.Бул одоно байламталуу катуу жыгач эле.

Беринг булуңу аркылуу чангыны Түндүк Америкага көчүп барган биринчи адамдар колдонушкан (www.fs.usda.gov, 2002).

Чангы таманындагы эң маанилүү элемент бул тор саналат. Бул тор болгондуктан чангы терең карга кирбейт, тайбайт. Ошондой эле тор карлуу боорлордон өйдө же ылдый кар тебүүгө мүмкүндүк берет. Майда тор болгондуктан, кар чангыга жабышпайт, ал эми сейрек токулган тор жабышчаак карга жана эңкейиштерде басууга ылайыктуу келет (Vikni, 2019).

Рашид ад-Дин XIII-XIV к. Кар үстүндө жүрчү каражатка урянхайча- (тува) “чана” аталышын берет, бул Алтай- Саяндагы дээрлик бардык элдериндеги лыжалардын жалпы чыныгы аталышына дал келет (Антропова, 1961).

Кыржинаковдун А.А. изилдөөсүндө (Кыржинаков А.А., 2020) Саян-Алтайдагы түрк элдеринин маданиятынын маанилүү параметрлеринин бири болгон салттуу транспорт каражаттарынын классификациясында чана,чангы түрлөрү белгиленет.

Чангылардын конструкциясы боюнча, Сибирдин элдерине белгилүү болгон бардык чангы эки чоң топко же категорияга бириктирилиши мүмкүн: 1) кыскасы болгон,таманы тордон тоодо кар баскыч – чангы жана 2)узуну болгон, таманы ат же башка жаныбардын териси менен капталган талаада жана түздүктөрдө сүйрөп тайыган -чана (Антропова, 1961). Узун жүк сүйрө алган лыжалар-чана хакастардын “сана”, шорчулардын “шана”, кумандиндердин, тубаларлардын, челкандардын “чана”, тывалардын “шана” жана кыска чангы-баскан хакастарда “халбырах”, шорчуларда “калбырак”, кумандиндерде, тубаларларда “кангай, калбракшанда”, челкандарда “каргай”, тываларда “шана” деп белгиленди (Кыржинаков А.А., 2020).

3.Изилдөөнүн натыйжалары

“Чангы” жана “чана” деген сөздөрдүн тарыхый бай өткөнүнө карабастан, азыркы кыргыз тилинде “тоо лыжа” деген сөз айкашы колдонулат;

Кыргыз тилинде спорттук терминология сөздүгү жоктугу;

Мамлекеттик сайттардын контент-анализи “тоо лыжа” деген сөз айкашы колдонуларын көрсөттү. Спорттук веб-баракчаларды талдоосунда “Кыргызстандын лыжа спорту федерациясы”(1994) коомдук бирикмесинин сайтынын жоктугу, жана бул аталган бирикменин альтернатива болгон дагы бир лыжа «Кыргыз лыжа спорту» (www.24.kg, 2023) федерациясы түзүлдүгүн, өлкөдөгү спорттук веб баракчалары кыргыз тилиндеги маалыматтын жана контенттин жоктугун көрсөттү.

4.Сунуштоо Кыргыз тилиндеги спорттук терминология жаатында “Чангы” жана “чана” “тоо- лыжа” сөз айкашында колдонууга киргизүү ;

Кыргыз тилиндеги спорттук терминология жаатында бирдиктүү лексикалык стандарттарды иштеп чыгуу

Колдонулган булактар:

- E.Jacobson-Tepfer. (2019). The life of two valleys in the bronze age.Rock Art in the Altai Mountains. LLC 6201 15th Avenue Brooklyn, NY 11219: Luminar Press.
Paul SC Tacon; Tang Huisheng; Maxime Aubert. (2016, 03 01). Naturalistic animals and hand stencils in the rock art of Xinjiang Uyghur autonomous region, Northwest China. The Journal of the Australian Rock Art Research Association (AURA), pp. 19-31.
T.Sogawa. (2006, May 26). Ethic sports,its concepts and research perspectives. Science Health

and Sport of Journal I, pp. 96-102.

Антропова, В. (1961, 01 01). Лыжи / Историко-этнографический атлас Сибири. Москва: Наука.

Бичурин, Н. Я. (1950, 01 01). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Retrieved from www.eurasica.ru: https://eurasica.ru/articles/kyrgyz/kitayskie_pismennye_istochniki_o_drevnih_kyrgyzah/

БНУ РА НИИ алтаистики. (2018, 01 01). Алтайско-русский словарь. Retrieved from www.niialt.ru: https://www.niialt.ru/attachments/article/300/250918-1_ars_2018.pdf

Днепров С.А., Красильников В.П. (2009, 28 07). Этнопедагогические полевые исследования малочисленных коренных народов западной Сибири. Физкультура и спорт, pp. 207-210.

Карасаев Х. (1983, 01 01). Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү. Retrieved from www.el-sozduk.kg: <https://el-sozduk.kg/changy/>

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. (2015, 01 01). <https://el-sozduk.kg/changy-3/>. Retrieved from www.el-sozduk.kg: <https://el-sozduk.kg/changy-3/>

Кыржинаков А.А. (2020, 6 1). Традиционные средства передвижения тюркских народов Саяно-Алтая. Мир большого Алтая, pp. 728-745.

Кюнгер, Н. (1961). Китайские известия о народах Южной Сибири,. Москва: Издательство восточной литературы. Retrieved from <http://kronk.spb.ru/library/kuner-nv-1961.htm>.

Рашид-ад-Дин. (1952). Сборник летописей, Пер. с персидского О.И. Смирновой, редакция проф. А.А.Семенова, том 1, кн.1, 220 стр. Москва: АН СССР.

Фасмер, М. (1984, 01 01). Этимологический словарь русского языка. Retrieved from www.ru.wiktionary.org: ru.wiktionary.org/лыжи

Юдахин К. (1940, 01 01). <https://el-sozduk.kg/чангы>. Retrieved from www.el-sozduk.kg: <https://el-sozduk.kg/чангы>

Интернет булактар :

Vikni. (2019, 01 22). Снегоступы: инструкция по применению. Retrieved from www.livejournal.com: <https://vikni.livejournal.com/162010.html>;

www.24.kg. (2023, 05 03); https://24.kg/sport/264745_vkyrgyzstane_sozdali_alternativnuyu_federatsiyu_lyijnogo_sporta/. Retrieved from www.24.kg: https://24.kg/sport/264745_vkyrgyzstane_sozdali_alternativnuyu_federatsiyu_lyijnogo_sporta/;

www.fs.usda.gov. (2002, 01 01). The History of Snow Shoes. Retrieved from www.fs.usda.gov: https://www.fs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/stelprdb5109544.pdf?utm_source=article&utm_medium=text_references&utm_campaign=historical_perspective_snowshoe;

www.knews.kg. (2016, 01 18). <http://www.knews.kg/culture/74230/>. Retrieved from www.knews.kg: <https://www.edu24.kg/ky/news/1175.html>

СӨЗ МЕНЕН КОШТОЛУУЧУ ОЮНДАР: ЖАҢЫЛМАЧ

Жылкычиева Ч.*

*Кыргыз-Түрк “Манас” университети, ага окутуучу cinar.cilkiciyeva@manas.edu.kg

Баш сөз

Жаңылмач кыргыз фольклорунун байыркы жанрларынын бирине кирет. Өзгөчө балдар үчүн кызыктуу, элдин катмарына кеңири тараган, кыска мазмундуу чакан ыр түрүндөгү жанр. Тилди көнүктүрүүдө, б.а. тыбышты жаңылбай тез айтуу менен шыр жана так сүйлөөнү өздөштүрүүдө чоң роль ойнойт. Сүйлөө речи аркылуу адамдын жалпы маданияты чагылат.

Ачкыч сөздөр: жаңылмач, оюн, тыбыш, үн, сүйлөө.

Özet

Zhanylmach, Kırgız folklorunun eski türlerinden birine aittir. İnsanlar arasında yaygın olan, özellikle çocukların ilgisini çeken, kısa şarkılar biçimindeki bir tür. Dil eğitiminde, yani seslerin telaffuzunun hızlı ve doğru bir şekilde öğrenilmesinde önemli bir rol oynar. Bir kişinin genel kültürü konuşma yoluyla yansıtılır.

Anahtar kelimeler: yanlış, oyun, ses, konuşma.

Abstract

Zhanylmach belongs to one of the ancient genres of Kyrgyz folklore. A genre in the form of short songs, interesting for children in particular, widespread among people. It plays an important role in language training, i.e. in mastering the pronunciation of sounds quickly and accurately. The general culture of a person is reflected through speech.

Key words: fallacy, game, sound, voice, speech

Киришүү

Өткөн кылымдарда кыргыз жергесине келген саякатчы-окумуштуулардын көбү өз эскерүүлөрүндө кыргыздар баласынан абышкаларына чейин жаратылышынан даярдыксыз ыр курууга жөндөмдүү экендигин белгилешкен. Мисалы, Вильгельм Фридрих (Василием Васильевичем) Радлов: «Казак-кыргыздар, ошондой эле кара-кыргыздар өздөрүнүн түрк уруулаштарынан сүйлөөнүн бөтөнчө ыкмасы менен айырмаланып турушат. Чынында кыргыздардын өз тилин пайдаланышына таң калбай коюга болбойт. Кыргыздар дайыма такалбай, токтолбой кырааты менен сүйлөйт. Өздөрүнүн оюн так жана түшүнүктүү жеткирип, сүйлөгөндө, белгилүү деңгээлде жагымдуу баяндоону билет, ал эмес кадимки маектешүүдө туруктуу фразаларды колдонгондуктан, көпчүлүк учурда ритмикалык касиет көрүнөт... Мындай элдин чечендик менен ырахаттанып, ыргактуу сүйлөөнү жогорку өнөр катары караганы түшүнүктүү. Ошондуктан кыргыздарда элдик поэзия жогорку деңгээлде өнүккөн. Ушундан улам төкмөлүк өнөр кулач жайып, жамакчы ырчы деле келген конокторго турган жеринде ыр курап жиберет» (Радлов, 1885:599) – дейт. Көрсө, өткөн доордо жашаган кыргыздардын сүйлөө маданиятынын калыптанышына, ыргактуу сүйлөөнү жогорку өнөрдүн деңгээлине жеткирүүдө жаңылмачтын орду чоң болгон экен. Кыргыздардын дайыма такалбай, токтолбой кырааты менен сүйлөп, өз оюн так жана түшүнүктүү жеткирип, сүйлөө үчүн “кеп аппараттарын (кекиртект жана үн түйүндөрү) тарбиялоонун ар кандай жолдорун жана ыкмаларын иштеп чыгышкан” экен. (Дулатова, 2004: 344)

Сөз менен коштолуучу оюндар: жаңылмач

Атактуу Тыныбек манасчы баласы Актан сүйлөп жатканда, башын төмөн салып сүйлөсө: “Э-эй, урган, башынды көтөр, кекиртегинди бош кой, көкүрөгүң, курсагың жыйылып турса, аба жок болуп, сүйлөгөндө үнүңдүн жарымы ичинде калат. Айтчу сөзүң уккандын кулагына жетпейт. Таасир, таалими азгын тартат,” – дечү экен. “... Муратбек залкар, араң үч класстык билими болсо да, сөздү, ар бир тыбышты даана айтууга, ички аппараттарын толук иштетүүгө өзгөчө маани берчү” – деп жазат Г. Дулатова (Дулатова,

2004:344) Ошондой эле ушул эле китепте орус театр өнөрүнүн улуу реформатору К. С. Станиславский өз окуучулары менен болгон сабактарында, үнсүздөр таасын айтылганда гана кеп шаңы менен чыгат; үндүүлөр бул суу, үнсүздөр болсо, жээк, ансыз дарыя сазга айланат, деген салыштыруусу таамай айтылган. Мисал катары ички, тышкы аллитерациядан (үнсүз тыбыштардын кайталанышы) турган жаңылмачты мисалга келтирели:

Топ тебелиби,
 Таш терелиби
 Ташты терип топ тебели.
 Топту тебип таш терелиби,
 Таш тербей топ тебели
 Топ теппей таш терели.

Эреже боюнча жаңылмачтар үч темпте (жай, орточо, тез) айтылат. Машыкпаган адамга абдан оор, ички аппаратты иштетүү (дем алуу, дем чыгаруу) белгилүү бир билимди, белгилүү бир даярдыкты талап кылат. Ал эми биздин байыркы ата бабаларыбыз сүйлөө жөндөмдүүлүгүнүн мүмкүнчүлүктөрүн арттыруу үчүн жогоруда берилген жаңылмачтарды ойлоп таап, сүйлөө маданиятынын өнүккөн формасы болгон чечендик өнөрдүн калыптануу этабындагы алгачкы башат болгон десек болот.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: “Жаңылмач - айтууга кыйын болгон уйкаш муундардын, сөздөрдүн туташ келиши негизинде түзүлүп, ылдам айтканда жаңылып, сөздү так айта албай кала турган сөз тизмектери”. (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2015:462) Оозеки кепте **жаңылмач** деп колдонулат, сөздүк боюнча туурасы: жаңылмач.

Оозеки кепте **жаңылмач** деп колдонулат, сөздүк боюнча туурасы: жаңылмач.

Ал эми адабият боюнча түшүндүрмө сөздүктө: “Жаңылмач – кыргыз оозеки чыгармачылыгында кеңири тараган чакан жанр. Ал бардык элдерде кездешет, бат сүйлөөгө, тилди өстүрүүгө жана жатыктырууга көмөктөшөт, чечендиктин өсүшүнө, сөздүн угумдуу болушуна жардам берет. Жаңылмачтар айрыкча балдардын сүйлөө речин жатыктыруучу, өстүрүүчү милдет өтөйт” – деп берилет. (Кыргыз адабияты, 1994:160) Кыргыз тилиндеги жаңылмачтарды алгачкылардан болуп Ж.Мукамбаев, Ж.Таштемировдор жыйнап чогулткан. Ошол жыйнактан мисал келтирсек:

Ак-Жардагы ак карга,
 Көк-Жардагы көк карга.
 Көк карга менен ак карга,
 Көмүлүштү көп карга.
 Ак-Жарда калды көк карга,
 Көк-Жарда калды ак карга.
 х х х
 Асан Үсөндөн үч мүнөт эрте төрөлдү,
 Үсөн Асандан үч мүнөт кеч төрөлдү,
 Асан чоңбу?
 Үсөн чоңбу?
 Чоңу Асанбы?
 Чоңу Үсөнбү?

Жаңылмачтарты жаттоо, кайталап айтуу балдар үчүн оюн болгон, үндүү, үнсүз тыбыштарды жаңылбай туура айта алса, оюндун жеңүүчүсү болот. Негизинен элдик оюндар баланын адам катары калыптануу этабында зарыл компоненттерден болуп саналат. Окумуштуу Г. Орозованын илимий эмгектеринде (Орозова, 2003:53) төмөндөгүдөй классификацияланган:

1. Сөз менен коштолуучу оюндар.
2. Кыймыл менен коштолуучу оюндар.

Оюндар бала үчүн көңүл ачып, бош убактысын өткөрүүдө же денени чыңдоо үчүн гана мааниге ээ болбостон, ал балдардын дүйнө таанымын байытуунун бир этабы. Эң алгач оюн аркылуу бала айлана-чөйрөнү тааныйт. Кандай гана оюн болбосун, белгилүү эрежеси болот. Оюнду ойноо менен өспүрүмдөр практикалык ишмердүүлүккө көнүгүшүп, ден-соолуктарын чыңдашып, өз алдынча аракет жасоого үйрөнүшөт. Ошондой эле, оюндан моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Оюндар оюнчуларды кеңири ой жүгүртө билүүгө, эске тута билүүгө, чыгармачылык менен элестете билүүгө, байкагыч баамчылдыкка, туруктуулукка, чечкиндүүлүккө, кыраакылыкка, тапкычтыкка, айлакердикке, эпчилдикке, ийкемдүүлүккө, шамдагай-шайырлыкка, тыянак чыгара билүүчүлүккө, коллективде чогуу иш алып барууга, жолдоштук мамиле түзүүгө жана башка жакшы сапаттарга үйрөтөт, кыймылын өнүктүрөт.

Аластаганга Арчалынын арчасынан ал,
 Ага анан Абдырахмандын адырашманын сал.
 Абдырахмандын адырашманы Арчалынын арчасындай болобу?
 Арчалынын арчасы
 Абдырахмандын адырашманынын орду толобу?

Фонетикалык жактан жогорудагы жаңылмач оор (ассонанс да, аллитерация да бар). Бул жаңылмачтын мазмунун камтыган нерселер (арча менен адырашман) кээ бир курактагы балдар үчүн жаңы маалымат болушу мүмкүн. Кандай айырмасы бар экендигине кызыгуу пайда болуп, изденүүгө жол ачат. Ошол эле учурда образдуу ой жүгүртүүгө көндүрүү менен берилген ойду системалаштырууга машыктыра алат.

Жогоруда сөз менен коштолуучу оюндар: табышмактар, жаңылмачтар, оюн ырлары, сөз оюндары болуп бөлүнөт. Жаңылмач табышмак сыяктуу эле кыргыз фольклорунун байыркы жанрларынын бирине кирет. Өзгөчө балдар үчүн кызыктуу, элдин катмарына кеңири тараган, кыска мазмундуу чакан ыр түрүндөгү жанр.

Чыгармачылыктын бул түрү коомчулугубузда жаш балдардын тилин, акыл-эсин, логикасын өстүрүүдө өзүнчө оригиналдуулугу менен кызыгуу туудурган. Өзгөчө баланын тилин көнүктүрүүдө, шыр жана так сүйлөөгө, тыбыштын жана тамгалардын айтылышын өздөштүрүүдө чоң роль ойногон. “Жаңылмач” деген сөздүн өзү эле бул оозеки поэзиянын жанрдык маңызын ачып берет, ал биринчи иретте сөздү жаңылбай, такалбай айтуу керек экендигин билдирет. Ал эми жаңылмачты жаңылбай айтуу балдар үчүн эмес, чоңдоргот да кыйынчылык туудурат. Көпчүлүк учурда чоңдор да, балдар да жаңылып калышат. Жаңылмач айталбай жаңылганда башкача, күлкүлүү сөздөр айтылып кетип, айланадагы адамдар үчүн чоң тамаша боло турган. Мындай тамаша, көңүл ачуу оюндары оболу жаңылмачтын маңызын жеткире түшүнүүгө көмөк берсе, экинчиден, баланын эске тутуусун, тилинин так болуусун, ар бир сөзгө жоопкерчилик менен мамиле кылууга тарбиялаган. Эч кимге таңуулап күч менен үйрөтпөстөн, жаңылмачты өз дили менен үйрөнүү, ага кызыгуу, тартылуу болгондугун байкоого болот. Жаңылмачка алгачкы жолу аныктаманы мектеп окуу куралынын авторлору Т.Байжиев жана З.Бектемировдор беришкен. Анда төмөндөгүдөй айтылат: ”Жаңылмач” - деп, ар бир сөзүндө окшош тыбыштар катышкан же айтууга татаал, көп муундуу сөздөрдөн түзүлгөн ыр түрүндөгү сүйлөмдөрдү айтабыз”.

“Жаңылмач поэтикалык ыр курулушунун өзөгүндө өнүгүп, сөз өнөрүнүн ширештирилген, уйкаштырылган касиеттерине баш ийип, жогорку сапаттагы ритмди, рифманы, ассонанс, аллитерация, метафора, метонимия кубулуштарын талап кылуучу жанр”. Аларда сүйлөө речтин артикуляцияланышы менен акустикалык ыргак кошулуп бат айтуу, тез сүйлөө, жаңылбоо процесстери жаткандыктан бул жанрды аткарууда тили

жаңыдан калыптанып келе жаткан баладан тартып, жашы улгайып калган кары-картандарга чейин колдонууга ийкемдүү, ары кызыгууну туудуруучу сөз өнөрүнүн бир түрүнө жатат. Кайсы гана жаңылмачты алып карабаңыз, сөз айкаштарынын синтаксистик, тилдик түзүлүшүнүн татаалдыгы аркылуу ар кимдин көңүлүн бурат.

Асан Үсөндөн үч мүнөт эрте төрөлдү,
Үсөн Асандан үч мүнөт кеч төрөлдү,
Асан чоңбу?
Үсөн чоңбу?
Чоңу Асанбы?
Чоңу Үсөнбү?
Асманда ак булут,
Асманда туруп,
Карарып-карарып барып,
Мөндүрүн төктү уруп,
Жамгырын төктү куюп.

Келтирилген жаңылмачтарда сөздөр опоной уйкашып, айтууга жеңил, ылдам темп менен аткарылып, фонетикалык конструкцияны туура сактап, жаңылбоого, так сүйлөөгө чакырат. Жаңылмачтардын тематикасы жашоонун ар кыл жагдайын камтыгандыктан, аларды белгилүү бир магистралга салып чыгуу мүмкүн эмес, мындай жолду бул жанр талап да кылбайт, болгону так, бат, туура, жаңылбай уйкаштуу сүйлөөнү талап кылат.

Структуралык жактан алганда жаңылмач 2-3-4 ыр саптарынан түзүлөт. Ыр саптары узун, кыска же көп мундуу да болушу мүмкүн. Мисал келтирип салыштырып көрөлү:

Кулаалы деген куш имиш,
Аны томоголомок кыйын иш имиш.
Же
Бул - булбул,
Булбул - бул.
Бул булбулдун булбулдугун кара,
Бул булбулдун булдурашын сана.

Ыр саптарынын башка бир структуралык белгилерине эки окшош сөздүн угулушу, алардын бири-бирине толук дал келбегени, маселен төмөндөгүдөй “арал-марал”, “Айдарбай-айдай бар”, “беш кашка-беш башка”, “картаябы-аркайы”, “кайтараабы” ж.б. мындай кайталануучулук окшош тыбыш, тамгалардан түзүлгөн сөздөрдүн комбинациясы шыдыр сүйлөөгө кыйынчылык туудурат. Мисалга. Кийинки жаңылмачта угулушу боюнча окшош, жакын сөздөр “көпөлөк” деген сөздөрдүн негизинде курулган. Кошумча сөздөр, мисалы “көп”, “өтөт”, “бөлөк”, адатта мындай сөздөрдү биринин артынан бирин тез кайталоо сүйлөөчүнү адаштырат.

Көп көпөлөк көкөлөп өтөт,
Көп көпөлөк көлөкөлөп өтөт,
Төрт көпөлөк бөлөк-бөлөк өтөт.

«Жаңылмач» дегендин өзү жаңылгандын маанисин көрсөтүп турат. Бул түрдүн сөздөрү татаал түзүлөт. Кайсы бир сөздөрдү айтуу кыйын. Тили кологой бала айта албай, көпчүлүктүн арасында шылдыңга кала турган. Ошон үчүн ар бир бала жаңылмачтын татаал сөздөрүн билип алууга, жаңылбастан так айтып берүүгө тырышчу. Жаңылмачтын шарты — сөздү ылдамдык менен тез айтуу керек. «Кой бешке чыкпай картайрбы, картайган койду картайган кончу кайтарарбы», же «атакем эт ашатат, эт ашатса, беш ашатат» деген жаңылмачтарды тез-тез айта турган болсо, машыкпаган адам жаңылбай койбойт. Мына ушундан эле баланын тилин жатыктырууда, сүйлөөгө көнүктүрүүдө жаңылмачтын зор роль ойногонун көрүүгө болот.

Корутунду

Орус окумуштуусу В.П. Морозов: "Сүйлөө жөндөмдүүлүгү - эн укмуштуу жана эн "адамдык" жөндөмдүүлүктөрдүн бири. Табияттын бул керемет тартуусун дайыма колдонуп көнүп калгандыктан, биз анын канчалык мыкты, татаал жана табышмактуу экендигин байкабай да калабыз. Адамда ой жаралат. Аны башкаларга бериш үчүн ал сөздөрдү айтат. Адамдын **үнүнөн** жаралган акустикалык толкундун (сөздүн) анын ой-сезимдерин толук сактаган бойдон башка адамдын кулагына жетиши, ошол замат угуучу анын жашыруун маанисин жана мазмунун билиши, бардык ойлор жана сезимдер ага түшүнүктүү болуп калышы таң калыштуу эмеспи?! ..." - деп суроо салат. (Морозов, 1987.)

Адамдын коомдогу орду, коомдун өнүгүүсүнө кошкон салымы анын башка адамдар менен **пикир алышуусунун** сапатына байланыштуу. Айрыкча, эл бийлеген, тактап айтканда, демократиялык коомдо элдин жашоосунун маанилүү маселелери жалпы талкууда, биргелешип чечилүүгө тийиш болгондуктан, **сүйлөө чеберчилигинин** мүмкүнчүлүктөрү белгилүү роль ойнойт десек болот. Бүгүнкү күндө **сүйлөө чеберчилиги**, чечендик өнөр коомдун жалпы өнүгүшүнө өз салымын кошо алат. Америкалык окумуштуулар: "Чечендик кеп коомдун өнүгүү багытын өзгөртө алат, чечендик кептин мыкты үлгүлөрү коомдун **рухий абалына** таасир тийгизип, коомдук жашоону туура өнүктүрүүгө түрткү берет," – деген ойго келишкен. (Залепо, 2001.)

Ошентип, пикир алышуунун натыйжасында адамдардын өз ара мамилеси түзүлөт: сыйлашып, дос болот же касташып, душман болот. Пикир алышуунун натыйжасында адамдын ички дүйнөсү ачылат, ага баа берилет. Гректин улуу ойчулу Сократ: "Сүйлө, анан мен сени тааныйын" деген накыл сөзүн эске алсак, сөз оюндарынын ичинен жаңылмач айтуу сүйлөө чеберчилигин өркүндөтүүнүн бир жолу экени тушүнүктүү болду.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки (1973), Фрунзе, Илим.
2. Залепо В. М. (2001) Деловая риторика. Бишкек.
3. Морозов В.П. (1987) Занимательная биоакустика. Изд.2. Москва.
4. Орозова Г. (2003) Кыргыз балдар фольклорунун жанрдык составы жана поэтикасы, Бишкек.
5. Кыргыз адабияты: Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү (2003) Мектеп окуучулары үчүн / башкы ред. А. Карыпкулов; Түз.: Ж. Шериев, А. Муратов. Бишкек.
6. Радлов В.В. (1885) Образцы народной литературы северных тюркских племен. Соб-раны, ч. V. Наречие дикокаменных кир-гизов. СПб.

TÜRKİYE' DE YAPILAN BAZI GELENEKSEL GÜREŞLER: YAĞLI GÜREŞ, KARAKUCAK GÜREŞİ VE ABA GÜREŞİ

S. H. Yılmaz^{1*} B. Demirhan^{2*} E. D. Yavuz^{3*} K. Dzhanuzakov^{4*} S. Geri^{5*}

^{1*}Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi handanyilmazz@hotmail.com

^{2*}Prof. Dr., Bartın Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi bilaldemirhan55@gmail.com

^{3*}Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

^{4*}Prof. Dr., Manas Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi kanat.dzhanuzakov@manas.edu.kg

^{5*}Prof. Dr., Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi serdar.geri@yalova.edu.tr

Özet

Güreş insanlık ile özdeş bir şekilde bugüne kadar gelmiş dünyadaki en eski spor branşlarından biridir. Güreş en eski uygarlıklar arasında olan Türk halklarında sosyal yaşantının her safhasında görülmüş, sanattan edebiyata, düğün ve bayramlardan milli törenlere tüm kültürel organizasyonlarda içinde önemli yer edinmiştir. Güreşin Türklerde bu denli önemli olmasının sebebi olarak Türk toplumunun gelenekleri ve askeri dehası gösterilebilmektedir. Buradan yola çıkılarak tasarlanan araştırma; betimsel bir alan araştırması olup literatüre dayalı kaynak taraması metoduyla gerçekleştirilmiştir. Güreşin geçmişten günümüze nasıl evrildiği ve bugün Türkiye' de yapılan geleneksel güreşlerden; Yağlı güreş, Karakucak güreşi ve Aba güreşinin incelenerek kapsamlı bir bütün halinde sunulması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda; yağlı güreş, aba güreşi ve kuşak güreşi atalarımızdan bugüne gelen kültürel değerleri bünyesinde barındıran en önemli kültürel faaliyetlerden biri olduğu Türklerin düğün, bayram, devlet adamlarını ağırlama törenleri gibi önemli günlerde sıklıkla bu güreşlere yer verdikleri, bu güreş türlerinin bugün halen ülkemizde yapılıyor oldukları belirlenmiştir. Buradan yola çıkılarak kültürel kodlarımızın yansıması olan geleneksel güreşlerimizin bizlere ata mirası olduğu bu nedenle nesilden nesile aktarılması görevinde de Türk gençlerinin de payı olduğu unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Güreş, geleneksel, spor

Abstract

Wrestling is one of the oldest sports branches in the world that has survived to this day, synonymous with humanity. Wrestling has been seen at every stage of social life among the Turkish people, one of the oldest civilizations, and has an important place in all cultural organizations from art to literature, from weddings and holidays to national ceremonies. The traditions and military genius of the Turkish society can be shown as the reason why wrestling is so important for Turks. The research designed based on this; It is a descriptive field research and was carried out with the literature-based source scanning method. How wrestling has evolved from past to present and the traditional wrestling performed in Turkey today; It is aimed to examine oil wrestling, Karakucak wrestling and Aba wrestling and present them as a comprehensive whole. As a result of the research; It has been determined that oil wrestling, aba wrestling and belt wrestling are one of the most important cultural activities that embody the cultural values inherited from our ancestors, and that Turks frequently include these wrestling activities on important occasions such as weddings, holidays, and ceremonies for hosting statesmen, and that these types of wrestling are still performed in our country today. Based on this, it should not be forgotten that our traditional wrestling, which is a reflection of our cultural codes, is our ancestral heritage, and therefore Turkish youth also have a share in the task of passing it on from generation to generation.

Keywords: Wrestling, traditional, spor

Giriş

Güreş insanlık ile özdeş bir şekilde bugüne kadar gelmiş dünyadaki en eski spor branşlarından biridir (İğrek, 2000). Hiçbir araç ve malzeme olmaksızın önceden belirlenmiş kurallar dahilinde, belirli bir alanda fizyolojik güç kullanarak üstünlük sağlamaya çalıştıkları bir mücadeledir (Açak, 2005). Tüm sportif aktivitelerde olduğu gibi güreşin var oluş serüveni de doğanın taklidine dayanmaktadır. Nitekim insanlar var oluştan bu yana hayvanlarla ve diğer insanlar ile mücadele etmek durumunda kalmış, bu sayede vücutlarını kullanarak güreşmeyi öğrenmiştir (Şahin, 2003). Her türden canlıya karşı mücadele etmek durumunda kalan insanın, içgüdüsel olarak kendini savunma gayreti içine girmiş olması da güreş sporunun temellerini oluşturmuştur (Tazegül, 2016). Dünyada bilinen atletizmle birlikte en eski spor dalı olan güreş (Pepe, 2006), Orta Asya' da doğup tarih boyunca göçlerle birlikte çeşitli uygarlıklar kurmuş olan Türkler' in en eski sporlarından biridir. Bu sebeptendir ki Türk' ün Ata Sporları olarak adlandırılır tarih sahnesinde (Atabeyoğlu, 2000).

Rakibi alt etmeye dayalı bir spor olan güreş, iki yiğidin yarışması anlamına gelen küreş kelime kökünden türemiştir. Küreş cesur ve kuvvetli iki bireyin yani kür vasfı taşıyan iki yiğidin

icra ettiği bir yarışma olup (Berbercan, 2009), farklı Türk toplumlarında da hemen hemen birbirine benzeyen ifadeler ile adlandırılmaktadır. Türkmenlerin güreş, Azer Türklerinin güleş, Tatarların küreş, Özbek ve Kırgızların ise kureş olarak adlandırdığı (Güven,1999), güreşin Türkler için güreşin bir spor branşından öte kültür simgesi olduğu söylenebilmektedir. Güreş en eski uygarlıklar arasında olan Türk halklarında sosyal yaşantının her safhasında görülmüş, sanattan edebiyata, düğün ve bayramlardan milli törenlere tüm kültürel organizasyonlarda içinde önemli yer edinmiştir (Dervişoğlu, 2012).

Güreşin Türklerde bu denli önemli olmasının sebebi olarak Türk toplumunun gelenekleri ve askeri dehası gösterilebilmektedir. Türk milleti kadın erkek ayrımı gözetmeksizin güreşi benimsemiş bu değerden ötürü de güreş yapanlara da saygı duymuştur. Şüphesiz ki bu sevginin özünün Türk'ün ruhunda yer alan kahramanlık ve savaşıllıktan geldiği söylenebilmektedir (Kahraman,1995). Türk' ün kahramanlık yapmaya meyilli karakteristik yapısını simgeleyen kelime olan Alp kelimesi Türk diline buradan yerleşmiştir. Alp; pehlivan anlamına gelmekte olup, iyi derecede güreş yapabilen yiğit olarak tanımlanmaktadır (Tamer, 2017).

Türkler için güreş hiçbir zaman bir spor müsabakası olmamış kültürel bir değer vazifesi görmüş bu yönü ile de destan ve masallarda da yerini almıştır. Manas destanında bahsi geçen Koşay Alp ile Yolay Han arasında geçen güreş Türk toplumunda güreşin değerini gösteren en önemli delillerden biridir (Koç, 2016). Oğuz Kaan Destanında da ise güreş "ey oğullar ben çok yaşadım. Çok savaşlar gördüm. Çok ok attım, ata bindim, güreştim. Düşmanlarımı ağlattım dostlarımı güldürdüm" ifadeleri ile yer almıştır (Dervişoğlu, 2012). Oğuzların Dede Korkut Destanında ise Bamsı Bayrek' in Banı Çiçek ile güreşinden detaylı bir biçimde bahsedilmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001). Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı üzere güreş Türklerde en önemli aksiyonlardan biri olmuştur. Orta Asya'dan göçen Türk boyları yaşantılarının vazgeçilmez bir parçası ahline gelen güreşi gittikleri yerlere de taşımıştır (Atabeyoğlu, 2000). Gerek savaşa hazırlık amacı ile gerekse yağlı merasimlerinde, pañşahınayır yerlerinde, her türlü kaynaşma ortamında güreş sıklıkla tercih edilen aktivitelerden olmuştur (Türkmen, 2001).

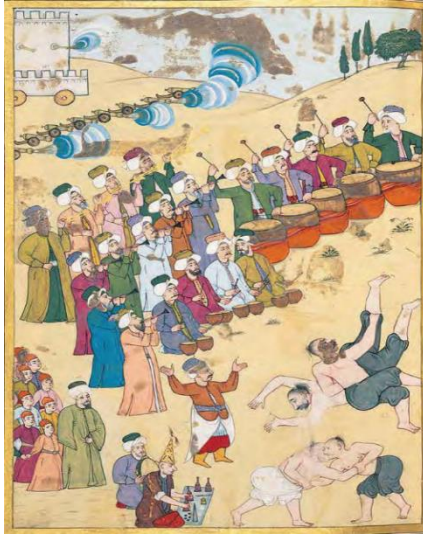
Türklerin güreşe yükledikleri bu anlam Anadolu'ya hakim olduktan sonra da devam etmiş güreş Türkler için önemini muhafaza etmiştir. Aşamalar kaydeden güreş Osmanlı İmparatorluğundan da binicilik, okçuluk, atıcılık gibi en önemli aktivitelerden biri olmuştur (Özen, 2012). Selçuklu ve Osmanlı zamanında devletin kurmuş olduğu güreş tekkeler yaygınlaşmıştır. Tekkelerin yanında padişahlar ve ağalar da güreşçi yetiştirmişlerdir. Osmanlı imparatorluğu döneminde gelişme kaydeden güreş tekkelerinin temelleri de bu şekilde atılmış bu sayede güreş tüm Osmanlı coğrafyasında yayılmıştır. İstanbul, Manisa, Edirne, Amasya ve Bursa' da çok sayıda güreş tekkesi kurulmuş ardından Balkanlara, Rumeli' den Arabistan'a dek uzanan geniş Osmanlı topraklarına böylece yayılmıştır. Osmanlı sarayı ve devlet adamlarının güreşlere olan ilgisi ve desteği de Osmanlı ülkesinde bu sporun gelişiminde önemli rol oynamıştır (Türkmen, 2014). Nitekim Osmanlı' da padişahların güreş ile fazlaca ilgilendikleri hatta padişahlıkları döneminde zaman zaman güreştikleri bilinmektedir (Kahraman, 2014).

Osmanlı imparatorluğu süresince büyük ilgi gören ve yaygınlaşan güreş Osmanlı' dan sonra güreş Cumhuriyet döneminde de önemini korumuş, bir gelenek olarak görülerek desteklenmiştir. Modern güreşler ve geleneksel güreşler olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmiş bu kapsamda sürdürülebilirliği için çeşitli fonlarla desteklenmiştir. Modern güreşler Grekoromen ve Serbest güreş stilini kapsarken geleneksel güreşler ise yağlı güreş, aba güreşi, karakucak güreşi, kuşak güreşi ve şalvar güreşi olarak sınıflandırılmaktadır.

Tüm bu bilgilerden anlaşılacağı üzere güreş Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Buradan yola çıkılarak tasarlanan araştırma; betimsel bir alan araştırması olup literatüre dayalı kaynak taraması metoduyla gerçekleştirilmiştir. Güreşin geçmişten günümüze nasıl evrildiği ve bugün Türkiye' de yapılan geleneksel güreşlerden; Yağlı güreş, Karakucak güreşi ve Aba güreşinin incelenerek kapsamlı bir bütün halinde sunulması amaçlanmıştır.

Yağlı Güreş

Yağlı güreş Türklerin yüzyıllardır yaptığı ve bugün hala ilgi gösterdikleri bir geleneksel spordur. Pehlivanların, beli ve paçaları iple bağlı meşin kispet giyerek, zeytinyağı ile yağlanıp güreş tuttıkları bir türdür. Yağlı güreş kuralları bakımından en önemli farklarından biri, iki omuzu yere değdirme şartının aranmamasıdır. Bunun yerine sırtı yere değdirmek ve rakibin giydiği kispeti yırtmak/çıkarmak, ayaklarını yukarı kaldırarak çivi gibi tutmak, ayakları yerden kesip bedeni havada tutmak, meydanı terk etmesini sağlamak galibiyet için yeterli sayılan hamlelerdendir. Ülkemizde güreşin en fazla bilinen ve izleyici toplayan türü olarak kabul edilmekte olan yağlı güreş mera gibi düzlük alanlarda yapılmaktadır ve türleri içinde en yaygın olanıdır (Dervişoğlu, 2012). Ancak bugün hala yağlı güreşin tarihine yönelik pek çok tartışmalı görüş mevcuttur. Eski Yunan güreşlerinde yağlanma adetinin var olduğu yağlı güreş kültürünün de buradan esinlendiği ileri sürülmektedir fakat Türklerin ve Yunanların yağlı güreş teknikleri arasında derin farklılıklar mevcuttur. Nitekim Türkler yağlanmayı Anadolu’ dan öğrenmişlerdir (Dervişoğlu, 2012) ve kökeni nereden gelmiş olursa olsun yağlı güreş bugün Türk tarihinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Karadoğan, 2020). Yağlı güreş, Türkler için ata sporu olmasının yanı sıra erkeğin zekasını, kuvvetini, fiziksel görünümünü ve efendiliğini simgeleyen bütünsel bir olgudur. Güreş seyreden kişi taraf tutmaktan önce güreşenlerden yiğitçe hareketler görmek ister 115. Nitekim bu durumu destekler nitelikte bir uygulama da pehlivanlıkta son derece önemli olan kispetin herkese giydirilmemesidir. Kispeti giyebilmek için cesaretli olmak, çalışkan olmak ve ahlaklı olmak şartları aranır ve kispet, ancak bu nitelikleri taşıyan pehlivanlara ustaları tarafından törenle giydirilirdi (Köse, 1990).

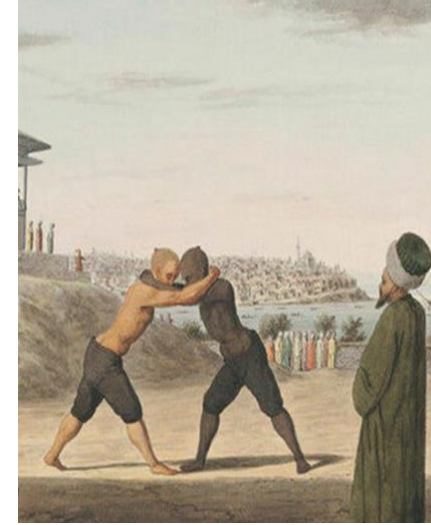
Ok Meydanı’nda güreş ve mehter.” Levni’nin minyatürü, 1720. Surname-i Vehbi

Yağlı güreş Türkler tarafından bu denli benimsenmiş Osmanlı topraklarında yaygınlaşmış, Cumhuriyet döneminde de korunması gereken bir gelenek olarak görülerek desteklenmiştir. Tarihçilerin verdiği bilgiler Osmanlı padişahı I. Murat tarafından 6 Mayıs 1361’de yapılmaya başlandığını göstermektedir ve bu tarihten itibaren de Kırkpınar yağlı güreşleri yapılmaya devam ettiği görülmektedir. Edirne’ nin fethedilmesiyle başlayan Kırkpınar yağlı güreş serüveni bugün Türk kültürünün en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir (Soygüden, 2018). Nitekim Kırkpınar güreşlerinin düzenlendiği tarihlerde Türkiye’ nin her yerinden seyirciler Edirne’ ye yağlı güreş izlemek için akın etmektedir. Ebetteki yağlı güreşe

yönelik ülkemizde Kırkpınar dışında da pek çok organizasyon vardır ancak Kırkpınar içlerinde en bilineni ve en kapsamlısıdır. Bu bağlamda Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesine girmeyi başarmış, Dünya’daki tek güreş organizasyonu olma niteliğini kazanmıştır (Özdemir ve Çalışkan, 2018), bu yönü ile ülkemizin en önemli kültürel miras değerlerinden biridir.

Karakucak Güreşi

Karakucak güreşi Türklerin öz milli güreşi olarak bilinmektedir. Harman güreşi olarak da adlandırılmakta olan Karakucak güreşi, Orta Asya’ dan günümüze Türkler tarafından sıklıkla yapılan, kuralları değişmeden günümüze ulaşmayı başarmış bir güreş türüdür. Yakut Türklerinde, Moğolistan’da, Azerbaycan’da, Doğu-Batı Türkistan’da, Kırım Türklerinde yapılmakta olan bir spor olup, günümüzde yağlı güreşin yapılmadığı yörelerde sıklıkla yapılmaktadır (Pehlivan, 2018). Osmanlı imparatorluğu süresince büyük ilgi görmüş ve dikkat çeken bir spor branşı olarak da organizasyonlar arasında yerini almıştır (Kahraman, 2014). Nitekim karakucak güreşi düğün ve bayramların, saray eğlencelerinin vazgeçilmez eğlencesiydi. Hatta güreşsiz, çalgısız düğünler düğünden sayılmazdı.

19. YY. Da Osmanlı Güreşçileri

Güreş, gelin baba evinden alınıp koca evine getirildikten sonra başlar eğer düğünü yapan kişi varlıklı ise güreş iki gün iki gece devam ederdi (Mezdeği, 2003). Güreşin bu türünde güreşçiler pırpıt olarak da adlandırılan uzun, şorta benzeyen bir giysi giyerler. Gelenekselleşmiş serbest biçimdeki bu Türk güreşi güreşçilerin pırpıt olarak adlandırdıkları giysilerden tutarak yapılmaktadır. Bu güreşin en has özelliği ise Türklerin öz güreşi olması ve kültürümüzden yansımalar taşımasıdır. Türk lehçelerinin tümünde kara siyah anlamını taşımaktadır ve karakucak kelimesinin özü bu kökten gelmektedir. Pırpıt genelde kalın bezden, keçi kılından ya da farklı olarak brandadan yapılabilmekte olup, ağırlıklı olarak siyah olmaklar beraber farklı renkleri tercih edilebilmektedir. Hiçbir şekilde bu güreşte yağ yoktur, yağlı güreş ile birbirine benzer ve farklı yanları mevcuttur. Örneğin karakucak güreşinde kasnağa deri dikilmesine, hiçbir bölgeye yağ sürülmesine kati suretle müsaade edilmez (Hüseyin, 2004; Doğan, 2010). Milli sınırları aşmış ve tüm milletler tarafından sıklıkla yapılan düğünlerin, bayramların, toplu organizasyonların en önemli sporlardan bir olan karakucak güreşi, bugün eskisi kadar olmasa da

ülkemizde halen yapılmaktadır (Şahin, 2004). Karakucak güreşinde farklı olarak deste boyu olmayıp ayak boyu vardır. Karakucak güreşinde güreşçiler yaş, güç, kuvvet ve ustalıklarına göre güreşmekte olup ve bu bölüme boy denir. En küçük boydan başlamak üzere karakucak güreşinde ön ayak, ayak, orta ve baş boyları bulunmaktadır (Şahin, 2004). Karakucak bir başka ifade ile de serbest güreş de tıpkı yağlı güreş gibi davul ve zurna eşliğinde yapılmaktadır. Karakucak güreşi çimen ya da toprak zeminde, çayır ya da harman yerlerinde yapılmaktadır ve bu yönü ile de yağlı güreşe benzerlik gösterir (Karahüseyinoğlu, 2007). Galip gelmenin yolu göbeğin yıldızı görmesinden, iki omuzun da yere değmesinden geçmektedir. Yağlı güreşten daha tempolu ve hızlı bir tür olduğundan güreşçileri yağlı güreşe nazaran daha kısa sürede yorabilmektedir 1. Karakucak güreşinin kendine öze oyunları ve isimleri mevcuttur bunlar “*Askıya alma, Budama, Topuktan budama, Dizden budama, Boyunduruk/Kara zelve, Bohçalama, Çangal, Çapraz, Tek çapraz, Çift çapraz, Arkadan çapraz, Çelme, Çırpma, Çivi yukarı, Dalma, Tek dalma, Çift dalma, Dana bağı, Deve yuları, Gıcırı bükme, Göğüs çaprazı, Kapma, Tekten kapma, Paça kapma, Kapan(Kle), Tek kapan(Tek kle), Çift kapan(Çift kle), Katur yuları, Kavak dikmek, Kazık, İç kazık, Dış kazık, Kazkanadı, Yerde kaz kanadı, Kelepçe, Kemane/Yaya alma, Kepeç, Ters kepeç, Kılçık, Yan kılçık, Kol kapma, Omuzdan kol kapma, Köpek kuyruğu, Köstek, Çoban kösteği, Kurt kapanı, Künde, ayak kündesi, Bel kündesi, Diz kündesi, Oturak Kündesi, Küçük yuvarlaması, Paça kapma, Paça-kasnak, Ters Paça, Sarma, Yarım/tek sarma, Bütün/çift sarma, Ters sarma, Tartma, Tirpan, İç turpan, Dış turpan, Tilki kuyruğu ve Yan baş*” (Güven, 1999). Avrupalılar ise Türklerin Karakucak olarak adlandırdığı güreşe serbest güreş adını vermiştir (Karahüseyinoğlu, 2007). Karakucak güreşi kültürümüzden doğmuş ve yüzyıllık mazisini günümüze taşımış olan bu güreş aslında tam anlamı ile bir temaşa sporudur. Bu güreşin yaşaması ve var olması kültürümüzün ve geleneksel sporların varlığını sürdürebilmesi, nesilden nesile aktarılması bakımından oldukça önemlidir (Gemci, 2003). Bu bağlamda ülkemizde güreş federasyonuna bağlı olarak karakucak ve yağlı güreş organizasyonları devam etmektedir. Ancak karakucak güreşi günümüzde eskisi kadar ilgi görmemektedir ve seyirci potansiyeli eski yıllara nazaran oldukça düşüktür. Bu nedenle de karakucak güreşine yönelik çalışmaların ve organizasyonların sayısının artırılması ve yeni planlamaların yapılması kültürel değerlerin korunması bakımından önem arz etmektedir (Türkmen, 2001).

Aba Güreşi

Aba güreşi tüm güreşlerinin atası olarak kabul edilmesinin yanı sıra Türklerin 5000 yıldır geleneksel olarak sürdürmeyi başardıkları ortak sporları arasındadır. Türklerin Orta Asya’ da çadır hayatını yaşadığı süreçte bu güreşi yapıyor oldukları daha sonra büyük göç ile Anadolu’ ya gelen Türk boylarının da bu güreş türünü devam ettirdikleri bilinmektedir. Aba güreşinin adı pehlivanların giymiş olduğu abadan gelmektedir. Kaban uzunluğundaki, yarım kollu, koltuk altı bölümü ise kol ucundan koltuk altına dek kesik keçeye benzer bir kıyafettir. Keçi kılı, deve tüyü veya dövme yününden yapılabilen olup (Kalça ve Akburu, 2017), muhakkak kalın kumaştan veya deriden dikilmektedir. Aba güreşinin otantik yapısı göz önünde bulundurulduğunda Türklerin çadır hayatı yaşadığı dönemlere dek uzandığı bu bağlamda hayvancılık ile uğraşan atalarımızın hayvanlardan edindikleri yün ve kılı işlediklerini ve el tezgahlarında dokuduklarını görmekteyiz. Genellikle aba güreşlerinin yapıldığı yerlerde herkesin en az iki adet abası bulunur. Pehlivan abayı giyer ardından da beline kuşağını bağlar. Güreşin yapıldığı yer tıpkı karakucak güreşi ve yağlı güreş gibi çim veya toprak olabilir. Güreş yerine saman serpilerek kayganlığı giderilmek sureti ile zemin hazırlanır. Güreş yapıldığı anda kesinlikle tezahürat yapılmaz. Güreş tarihine bakıldığında aba güreşinin en eski güreş türlerinden birisi olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki Türkler aba adını boylarına hatta hayvanlarına vererek önemli kılmıştır. Dügünlerde, devlet adamlarını ağırladıkları törenlerde, başka bir yere göçleri esnasında bir eğlence aracı olarak aba güreşinden faydalanmıştır. “*İskit, Saka, Uygur, Karahan, Moğol, Özbek, Kazak,*

Türkmenistan, Kırım, Çağatay, Gaziantep ve Antakya yörelerinde yaşayan Kızık Türklerince” yapılmaktadır. Aşırtmalı ya da kapişmalı aba güreşi olarak da farklı isimlerde adlandırılmakta olan aba güreşi ülkemizde Gaziantep ve Eskişehir civarında düzenlenmektedir. Aba güreşinin Asya, Avrupa ve Afrika’ da yer alan eski uygarlıkların yapmış olduğu geleneksel güreşler ile hiçbir şekilde benzerlik göstermediği ortak noktasının bulunmadığı görülmektedir. Ancak aba güreşi Türk toplumları tarafından yapılan güreşler ile benzerlik göstermektedir nitekim güreşçiler bu güreş türünde abanın yaka ve belinden tutarak güreş yapmaktadır. Galip gelmek için ise rakibini yere atması, yere indirmesi yeterli gelmektedir. Ancak güreşçi kazansa bile duruşunu bozamaz abayı gelişigüzel bir şekilde yere atamaz, sporcu ahlakına aykırı davranamaz (Kalça ve Akburu, 2017). Buradan da anlaşılacağı üzere kökeni Orta Asya’ ya dayanmakta olan aba güreşinde etik ve ahlaki kurallar son derece önemlidir. Bu durum da yine aba güreşinde de Türk toplumunun kültürel özelliklerinin yansımalarının olduğu söylenebilmektedir. Orta Asya ve Türk tarih sahnesinde önemli olan aba güreşi Osmanlı imparatorluğu döneminde de önemini korumayı başarmıştır. Nitekim başta İskenderun sancağı olmak üzere Halep ve Gaziantep arasında yer alan kültür bölgesinde yayılmaya devam etmiştir. Ardından ilerleyen süreçlerde siyasi sınırların değişimine bağlı olarak da birtakım kopmalara maruz kalmasına karşın kültürel yaşamda varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bugün hala kültürel halk organizasyonlarının aranan sportif aktivitelerinden bir olma özelliğini koruyan aba güreşi Türk dünyası için önemini korumaktadır. Aba güreşi atalarımızdan bugüne gelen kültürel değerleri bünyesinde barındıran en önemli faaliyetlerden biridir. Bu yönü ile de günümüzde yaşatılmasının sonraki nesillere aktarılması bakımından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma ile Türkler için güreş hiçbir zaman bir spor müsabakası olmadığı kültürel bire değer vazifesi gördüğü Orta Asya’dan göçen Türk boyları yaşantılarının vazgeçilmez bir parçası haline geldiği ve Türklerin güreşi gittikleri yerlere de taşıdıkları, gerek savaşa hazırlık amacı ile gerekse yuğ merasimlerinde, panayır yerlerinde, her türlü kaynaşma ortamında güreş sıklıkla tercih ettikleri görülmüştür. Bunların yanı sıra Türklerin güreşe yükledikleri bu anlamın Anadolu’ya hakim olduktan sonra da devam ettiği ve güreşin Türkler için önemini muhafaza ettiği ayrıca geleneksel güreşlerin yağlı güreş, aba güreşi, karakucak güreşi, kuşak güreşi ve şalvar güreşi olarak sınıflandırıldığı belirlenmiştir. Araştırma sonucunda; yağlı güreş, aba güreşi ve kuşak güreşi atalarımızdan bugüne gelen kültürel değerleri bünyesinde barındıran en önemli kültürel faaliyetlerden biri olduğu Türklerin düğün, bayram, devlet adamlarını ağırlama törenleri gibi önemli günlerde sıklıkla bu güreşlere yer verdikleri, bu güreş türlerinin bugün halen ülkemizde yapıyor oldukları belirlenmiştir. Buradan yola çıkılarak kültürel kodlarımızın yansımaları olan geleneksel güreşlerimizin bizlere ata mirası olduğu bu nedenle de nesilden nesile aktarılması görevinde de Türk gençlerinin de payı olduğu unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- Açak, M., 2005. Beden Eğitimi Öğretmeninin El Kitabı, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 352s.
Atabeyoğlu, C. (2000). Geleneksel Türk Güreşi ve Kırkpınar, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayınları, İstanbul.
Atabeyoğlu, C. (2000). Geleneksel Türk Güreşi ve Kırkpınar, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi Yayınları, İstanbul.
Berbercan, Mehmet Turgut, “Kür kelimesi üzerine yapı ve anlam bilgisi yönünden görüşler”, S.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, Bahar 2009
Dervişoğlu, M. (2012). Kırkpınar Güreşleri’nin halkbilimsel açıdan incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
Dervişoğlu, M. (2012). Kırkpınar Güreşlerinin Halk Bilimsel Açıdan İncelenmesi, Trakya

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 234-236 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). S. 171-72
- Doğan, Veli (2010).Kahramanmaraş Şalvar Güreşi Ve Dünyadaki Benzerleri ile Kıyaslanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Samsun
- Ğahğn, Hüseyin, (2004). Geleneksel Karakucak Güreşlerinin Tarihsel Kökenleri, Yayılma Alanları İle Organizasyon Biçimlerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Niğde.
- Gemci, F., 2003. “Güreşin Temeli Karakucak Güreşleri”, Kahramanmaraş Güreş İhtisas Kulübü 25. Geleneksel Kısa Şalvar Güreş Festivali Kültür Şenlikleri ve Geleneksel Spor Dalları Federasyonunun Şalvar Güreşi Gençler Türkiye Şampiyonası Dergisi, (25), s.29.
- Güven, Ö. (1999). Türklerde Spor Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları No:172, Alp Ofset, Ankara, s.373
- Güven, Ö. (1999). Türklerde Spor ve Kültür. Atatürk kültür merkezi başkanlığı yayınları (no:172), s: 55-63
- İğrek, M. M. Ve Karataş, A. (2000). Son Yüzyılda Türk Güreşi, Step Yayınları: İstanbul
- Kahraman, A. (2014). Osmanlı Devleti’nde Spor, Osmanlı Ansiklopedisi, 5. Cilt, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Atif. (1995). Osmanlı Devleti’nde Spor, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Kalça, A. Ve Akburu, H. (2017). Bireysel Sporlar Güreş, Milli Eğitim Bakanlığı: Ankara.
- Karadoğan, U.C. (2020) Geçmişten geleceğe uzanan kültürel miras: Kırkpınar Yağlı Güreşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Karahüseyinoğlu, M.F. (2007). Küreselleşme ve Geleneksel Türk Sporları, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Koç, A. (2016). Eşikteki mücadele: Anadolu düğünlerinde kaynana-kaynata güreşi. Journal of International Social Research, 9(42).
- Köse, M. (1990). Edirne- Kırkpınar ve Yağlı Güreş, Polat Ofset, İstanbul, s: 87.
- Mezdeği, Ş. (2003). “Eskiden Güreş Yapılmayan Düğüne Düğün Denmezdi”, Kahramanmaraş Güreş İhtisas Kulübü 25. Geleneksel Kısa Şalvar Güreş Festivali Kültür Şenlikleri ve Geleneksel Spor Dalları Federasyonunun Şalvar Güreşi Gençler Türkiye Şampiyonası Dergisi, (25), s.28.
- Özdemir, G. Ve Çalışkan, V. (2018) Geleneksel Bir Sporun Coğrafyası: Türkiye’de Yağlı Güreşler (Kırkpınar-Edirne ve Çardak-Çanakkale Güreşleri) TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM 3-6 Ekim 2018 /3-6 October 2018, Ankara
- Özen N. Türk kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman: Batman Üniversitesi, 2012.
- Pehlivan, (2018). Karakucak güreşleri, (<https://pehlivanblog.wordpress.com/2016/10/17/turklerin-yaptigigeleneksel-guresler/>) (11.09.2023)
- Soygüder, A. (2018). 656. Kırkpınar yağlı güreşlerine katılan seyircilerin sosyodemografik özellikleri ve katılım sebepleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 337 Aralık 2018, 20(2)
- Şahin, H. (2003). Türk Spor Kültüründe Aba Güreşi. (Birinci Basım). Ankara: Setma Matbaacılık, 1-155.
- Şahin, H., (2004). Geleneksel karakucak güreşlerinin tarihsel kökenleri, yayılma alanları ile organizasyon biçimlerinin incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Tamer, K. (2017). Üniversitelerde Geleneksel Sporların Yeri ve Önem, Uluslararası Türk

- Halkları Geleneksel Oyunlar Sporlar Sempozyum Kitapçığı: Kahramanmaraş.
- Tazegül, Ünsal, (2016). Güreş Anıları ile Atatürk, İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, S. Ve Boeschoten, H. (2006). Dede Korkut Oğuznameleri, Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Serisi, İstanbul.
- Türkmen, M., 2001. “Türk Güreşinin Bugünkü Durumu ve Sorunları”, I. Türk Güreş Kurultayı Kitabı, 6-7 Ocak Antalya, Cem Ofset, ss.1-6.
- Türkmen, Mehmet, “Osmanlı Güreş Tekkeleri ve Fonksiyonelliği”, Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2014.

ҚАЗАҚША КҮРЕСТЕ ПСИХИКАЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ ЖӘНЕ ЖАТТЫҒУЛАР МЕН ЖАРЫСТЫҚ ЖҮКТЕМЕЛЕР

Mental preparation and training and competitive loads in Kazakh wrestling

Маханбет Ержан^{1*} Исаев Абдінабі^{2*} Рахымжанов А.^{3*}

^{1*} п.ғ.к., доцент, Есенов университеті, Ақтау, Қазақстан

^{2*} PhD, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

^{3*} PhD, аға оқытушы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

Abstract

In Kazakh wrestling, the system of pedagogical and psychological influence used for the purpose of forming and improving mental qualities and mental qualities of the individual necessary for good performance is shown in Kazakh wrestling, including mental preparation during the competition. Mental preparation, on the one hand, means more use of physical and methodical training, and on the other hand, mental preparation that allows one to resist the driving forces before and during the competition (distrust in one's own strength, fear of possible defeat, inflexibility, overexertion, excitement, etc.) helps to create the situation. A division of general mental and mental preparation is used for the actual competition. The content of mental preparation, its structure, tools and methods are determined according to the specifics of the sport.

In the process of daily training, although mental preparation has its own goals and tasks, it seems to be included in other types of preparation (physical, methodical, methodological). If the goal of mental preparation is to realize the potential capabilities of a certain athlete, which ensures effective performance, then a variety of separate tasks is mentioned.

Key words: Kazakh wrestling, Mental preparation, physical and methodological preparation, Mental preparation of the athlete, Training load

Қазақша күресте оның ішінде жарыстық жүктеме барысында психикалық дайындық спортшылардың жаттығу қызметінде, жарысқа дайындалуда және онда жақсы көрсеткіш көрсетуге қажетті жеке тұлғаның қасиеті мен психикалық сапаларын қалыптастыру және жетілдіру мақсатында қолданылатын педагогикалық-психологиялық әсер ету жүйесі болып табылады.

Психикалық дайындық бірінші жағынан дене және әдістік дайындықты көбірек пайдалануды, басқа жағынан жарыс алдындағы және жарыс кезіндегі кедергі жасайтын қозғаушы күштерге қарсы тұруына мүмкіндік туғызатын (өз күшіне сенбеушілік, болуы мүмкін жеңіліс алдындағы қорқыныш, икемсіздік, артық күштену, қозу және т.б.) психикалық жағдайды жасауға жәрдемдеседі.

Нақтылы жарысқа жалпы психикалық және психикалық дайындықты бөлу қолданылады.

Жалпы дайындық екі жолмен іске асады:

1/ Спортшының қиын-қыстау (экстремальды) жағдайдағы қызметке психикалық дайындығын қамтамасыз ететін әмбебап әдістерге үйрету: сезім әрекетіне бой алдыру жағдайынан өзін-өзі белсенді қимылға (активтендіру) назарды шоғырландыруды бөлу жолымен реттеу; максимальды ерік-жігер және дене күш салуын өзін-өзі ұйымдастыру және жұмылдыру жолымен ұйымдастыру;

2/ Жарыстық күресте сөз бейнесіндегі және тікелей көрсету үлгісімен жарыстық қызмет жағдайындағы үлгілеу әдістерін үйрету. Нақтылы жарысқа дайындалуда жоспарланған нәтижеге жетудегі спортшының мүмкіндігін субъективті бағалау және мақсатқа жету қажеттілігінің мөлшеріне, дәлелдеуіне байланысты болжалданады. Сезімдік қозуды өзгертіп, қажеттілік мөлшерін, қоғамдық және жеке мақсат мәнін реттеп, сонымен бірге табысты субъективті мүмкіндігіне қарай спортшының алдағы болатын жарысқа қажетті психикалық дайындық жағдайын қалыптастыруға болады [1].

Психикалық дайындықтың мазмұны, оның құрылымы, құралы мен әдістері спорт түрінің ерекшелігіне қарай анықталады.

Күнделікті жаттығу процесінде психикалық дайындық өзінің мақсаттары мен міндеттері болғанымен басқа дайындық түрлеріне (дене, әдістік, тәсілдік) кіретін сияқты. Егер психикалық дайындықтың мақсаты белгілі бір спортшының тиімді қызметін қамтамасыз ететін потенциалдық мүмкіндіктерін іске асыру болса, онда жекелеген міндеттердің көптүрлілігі (мотивациялық қалыптастыруды орнату, ерік-жігер сапаларын тәрбиелеу, ақыл-ойды дамыту, жаттығу және жарыстық жүктемелерінде психикалық тұрақтылыққа жету), кез - келген жаттығу құралы белгілі бір шамада психикалық дайындықтың міндеттерін шешуге мүмкіндік туғызуына әкеледі.

Спортшының психикалық дайындығы процесінде нақтылы қолданылатын құралдары мен әдістерінің мазмұнын келесі топтастырып жіктеу ашады.

Қолданылу мақсатына қарай психикалық құралдары мен әдістері мына топтарға бөлінеді :

1/ жұмылдыратын (мобилизующие);

2/ түзететін (корректирующие);

3/ босаңсытатын (релаксирующие);

Спортшының психикалық дайындығының құралдары мен әдістері

1/ психологиялық-педагогикалық (көзін жеткізуші, бағыттаушы, қозғалыстың, мінез-құлық ұйымдастырушылық, әлеуметтік-ұйымдастырушылық, құрастыру);

2/ басымырақ психологиялық (суггестивті, яғни сендіру; ментальды-сөзбен және бейнелеу арқылы әсер етуді үйлестіру, құрастырылған);

3/ басымырақ психофизиологиялық (аппараттық, психо-фармокологиялық, тыныс алу, құрастырылған).

Әсер ету аясына (сферасына) қарай психикалық дайындықтың әдістері мен құралдары мыналарға бөлінеді:

1/ перцептивтік – психомоторлық сфераларды (яғни жағдайды және моторлық әрекеттерді қабылдауға байланысты сапаға әсер ету) түзетуге бағытталған құралдар;

2/ Ақыл-ой (интеллект) аясына (сферасына) әсер ету құралдары;

3/ Ерік-жігер аясына әсер ету құралдары;

4/ Сезім аясына әсер ету құралдары;

5/ Адамгершілік аясына (сферасына) әсер ету құралдары.

Адресат бойынша психикалық дайындық құралдары мен әдістері мыналарға бөлінеді:

1/ жаттықтырушының психикалық дайындығына бағытталған құралдар;

2/ спортшыны немесе команданы тікелей басқару құралы;

Қолданылу уақытына қарай бұл құралдар мен әдістер былай бөлінеді:

1/ ескерту (сақтандыру);

2/ жарыс алдындағы;

3/ жарыстық;

4/ жарыстан кейінгі (пост соревновательный).

Қолданылу сипатына қарай олар өзін-өзі реттеуші (аутовоздействие) және гетеро реттеуші (педагогикалық процеске қатысушы жаттықтырушы, психолог, дәрігер, массажшы және т.б. әсері) [2].

Нақтылы құралдар мен әдістерді таңдауға уақыт қозғаушы күштері (факторы), жарыс өтілетін орын, командадағы әлеуметтік-психологиялық климат, спортшының жеке ерекшелігі елеулі әсер етеді.

Жұмылдыратын құралдар мен әдістер психикалық күш-қуатты (тонусты) арттыруға, спортшының белсенді интеллектуалдық және моторлы қызметін қалыптастыруға бағытталған. Бұған өзіне-өзі бұйыру, сендіру сияқты сөзбен жеткізу құралдары жатады; "психологиялық реттеуші жаттығу" сияқты ("жұмылдыру" варианты)

психо реттеуші жаттығулар, шоғырландыру-топтастыруға жаттығулар; акупунктураның қоздырушы варианты сияқты қоздырушы массаж.

Реттеуші құралдар әдетте сөзбен түсіндіру әдісіне жатады және гетеро әсер ету (гетеродействие) түрінде болады. Оларға әртүрлі варианттағы сублимациялар (жарыстың немен аяқталу мүмкіндігі туралы спортшы ойының өзінің әдістік-тәсілдік әрекетін бағалау бағытына қарай ығысуы), мақсатты шамалауды өзгерту жолдары, "жетілдіру" ("рационализациялау") әдісі (спортшыға басталған стрестің тетігін түсіндіру арқылы қауіпсіз етеді), К.С. Станисловский жүйесі бойынша "сезім гимнастикасы" (спортшыға алдын-ала ойластырып ашу, долылық, көкбеттік, қуаныш, сенімсіздік және т.б. көрсетуін ұсынады) жатуы мүмкін.

Босаңсытатын (релаксирующие) құралдар қозу деңгейін төмендетуге бағытталған және психикалық және дене күш-қуатының қалпына келу процесін жеңілдетеді. Мысал ретінде, "тыныштандыру", "прогресті релакцияны" (бұлшық еттің жүйелі күштенуі және босаңсуы) психологиялық реттеу жаттығуларының варианттарын, "психологиялық реттеуші үзіліс", тыныштандыру массажын жатқызуға болады.

Психолого-педагогикалық құралдар тек психологтың ғана міндеті емес, сонымен бірге спортшының адамгершілік және өнегелілік өресіне жаттықтырушының сөз арқылы әсер етуіне негізделген және басымырақ бағытталған. Сөзді ұтымды пайдалану – психикалық дайындықтың маңызды құралы. Технологиялық жағынан физиологиялық, бірақ өзінше негізінен психикалық жанама әсер ететін құралдарды психофизиологиялық деп шартты түрде атауға болады. Мұндай құралдарға әсіресе олар психологиялық жағынан сауатты құрастырылған және спортшыға қажетті көңіл күйді қалыптастыру мақсаты көзделген болса акупунктура, массаж, қыздырыну жаттығулары жатады.

Психикалық дайындық құралының елеулі бөлігін еркін өзін-өзі реттеу әдістері құрайды. Қолданылу жолы жағынан мұндай әдістерге көзін жеткізу, өзін-өзі сендіру, өзіне-өзі бұйрық беру, кимылдық және тыныс алу жаттығулары, көзге елестету немесе қиялдау (мысалы, идеомоторлы жаттығу құралдарының жәрдемімен) механизмдерін пайдалану жатады.

Психикалық дайындық көпжылдық жаттығудың барлық кезеңдеріндегі жаттығу сабақтарында, оқу-жаттығу жиындарында, жарыстарда іске асырылады.

Жүктеме – бұл спортшының ағзасына әсер етуші, оның қызмет ету жүйелеріне белсенді реакция туындататын дене жаттығулары.

Жарыстық жүктеме – бұл жарыстық қызметті орындаумен байланысты қарқынды, жиі максимальды жүктеме.

Жаттығу жүктемесі өзінен-өзі пайда болмайды. Ол жаттығу және жарыстық қызметке тән бұлшық ет жұмысының қызметі болып табылады. Тікелей бұлшық ет жұмысының өзінде ағза тарапынан сәйкес қызметтік қайта құруды қоздыратын жаттығу потенциалы болады.

Өзінің сипаты жағынан спортта қолданылатын жүктемелер жаттығулық және жарыстық, ерекшелігі бар және ерекшелік болып бөлінеді;

Мөлшер шамасына қарай – кіші, орташа, елеулі (шегіне шамалас) және үлкен (шегіне дейін); бағыттылығына қарай – жекелеген қозғалыс сапаларын (жылдамдық, күш, үйлесімділік, төзімділік, икемділік) немесе оның компоненттерінің (мысалы, алақатты және лактатты анаэробты мүмкіндіктеріне, аэробты мүмкіндіктеріне), қозғалыстың үйлесімді құрылымын жетілдіретін психикалық дайындық компоненттері немесе тәсілдік шеберлікті және т.б. жетілдіруге мүмкіндік туғызатын; үйлесімділік күрделілігіне қарай – стереотипті орындау жағдайында үйлесімділік қабілетін айтарлықтай талап етпейтін және қозғалыстарды жоғары үйлесімділік күрделілігімен орындалуына байланысты; психикалық күштенуіне қарай – спортшының психикалық мүмкіндігіне байланысты талап

етілетін барынша күштену және азырақ күштену

Барлық жүктемелер спортшы ағзасына әсер ету шамасына қарай дамыту, қалыпты ұстау және қалпына келтіру болып бөлінеді.

Дамытатын жүктемеге ағзаның негізгі қызмет жүйелеріне жоғары әсерімен сипатталатын және елеулі шаршау деңгейі байқалатын үлкен және елеулі жүктемелер жатады. Мұндай жүктемелер ағзаға интегралды әсер ету жағынан 100 және 80% дейін көрінуі мүмкін. Мұндай жүктемеден кейін барынша әсерлі қызмет жүйелері үшін сәйкес келетін 48-96 және 24-48 сағаттық қалпына келтіру кезеңі талап етіледі.

Қалыпты ұстау жүктемесіне үлкен жүктемемен салыстырғанда спортшы ағзасына 50-60% деңгейінде әсер ететін және барынша шаршау жүйесінде спортшының қалпына келуіне 12-ден 24 сағатқа дейінгі уақыт талап етілетін орта жүктемелер жатады.

Қалпына келтіру жүктемелеріне үлкен жүктемемен салыстырғанда спортшы ағзасына 25-30% деңгейде және қалпына келуге 6 сағатқа дейінгі уақыт жететін аз жүктемелер жатады.

Қайсы бір жүктеме болмасын бәрінен бұрын тиімділігі жағынан дұрыс негізделіп таңдалуы тиіс. Барынша айқын белгілері санына қарай жаттығу жүктемелерінің тиімділігін былай таратуға болады (М.А.Годик, 1980 ж):

1/ маманданғандық, яғни жарыстық жаттығулармен ұқсастық шамасына қарай;

2/ белгілі бір қуат жұмсалуды қамтамасыз ету тетіктерінің (механизмдерін) әсер етуімен белгілі бір қозғалыс сапасына басымырақ әсер етуде көрінетін, күштену (зорлану);

3/ мөлшер шамасы спортшы ағзасына жаттығудың сандық әсер ету өлшемі ретінде.

Жүктеменің арнайы бағытқа түсірілуі (мамандануы) жарыстық жаттығулармен олардың ұқсастық дәрежесіне байланысты топқа бөлумен шамаланады. Осы белгісіне қарай жаттығу жүктемелері ерекшелігі бар және ерекшеліксіз болып бөлінеді. Ерекшелігі бар жүктемелерге жарыстық жаттығуларда көрінетін қабілеттер сипаты және қызметтік жүйе реакциялары бойынша ұқсас жүктемелер жатады [3].

Жаттығулық және жарыстық жүктемелердің осы заманғы топтастырылуы белгілі физиологиялық шектеуі және педагогикалық белгісі бар, жаттығу тәжірибесінде кең таралған бес зонаға бөлінеді:

Бұдан да басқа, жекелеген жағдайларда үшінші зона тағы да екі зонаға, ал төртінші зона жарыстық қызметтің созылу ұзақтығына және жұмыстың қуаттығына сәйкес үш топқа бөлінеді.

Әдебиеттер

1. Попов А.Л. Психология спорта. – М., 1998.
2. Халиллаев Абдысадық Нұрлақұлы Спорттық күрес – Шымкент, -2006 ж.
3. Харре Д. Учение о тренировке. – М., 1997.

ВЛИЯНИЕ КЫРГЫЗСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР НА УЛУЧШЕНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОГО НАВЫКА ВЗРОСЛЫХ ЛЮДЕЙ ВТОРОГО ЗРЕЛОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ СРЕДНЕГОРЬЯ

Абдырахманова Д.^{1*} Джанузакон К.^{2*} Туркчапар У.^{3*} Абдырахманов Б.^{4*}

^{1*}Кыргызско-Турецкий университет «Манас» jiparkul.abdyrahmanova@manas.edu.kg

^{2*}Кыргызско-Турецкий университет «Манас» kanat.dzhanuzakov@manas.edu.kg

^{3*}Кыргызско-Турецкий университет «Манас» unal.turkcapar@manas.edu.kg

^{4*}Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта им. Б.Т. Турусбекова
abdybekzhan@gmail.com

Аннотация

Данное исследование посвящено выявлению и оценке влияния кыргызских национальных игр на улучшение двигательного навыка, общую физическую подготовленность взрослых людей второго зрелого возраста, проживающих в условиях среднегорья. Исследования взрослых людей проводили с. Ананьево и с. Кең-Суу Иссык-Кульский р-на, Иссык-Кульской области. Всего было обследовано 45 взрослых людей второго зрелого возраста (мужчин и женщин 50-55 лет). Группы были подразделены: *основная группа* куда входило 16 человек, из них: 8 мужчин, 8 женщин, занимающихся кыргызскими национальными подвижными играми для людей второго зрелого возраста, и *контрольная группа* где участвовало 29 человек, из них: 12 мужчин и 17 женщин, занимающихся средствами современной физической культуры для взрослых людей второго зрелого возраста. Методы исследования: контрольные тесты для определения физической подготовленности взрослых людей (бег на 60 м, прыжок в длину с места, сгибание рук в упоре лежа, 12 мин ходьба).

В результате сравнительно-сопоставительного анализа результатов второго зрелого возраста выявлено, что использование комплекса кыргызских национальных игр и средств современной физической культуры оказывает положительное влияние на изменение и улучшение двигательных навыков, на развитие физических качеств (улучшение координации, гибкости, ловкости, выносливости, быстроты) в обеих группах. Результаты исследования могут применяться при разработке программ и мероприятий, направленных на улучшение здоровья взрослых людей второго зрелого возраста.

Ключевые слова: взрослые люди второго зрелого возраста, кыргызские национальные игры, среднегорье.

Орто тоонун шартында экинчи жетилген курактагы адамдардын кыймылдык көндүмдөрүн өркүндөтүүгө кыргыз эл оюндарынын таасири

Аннотация

Бул изилдөө орто тоонун шартында жашаган экинчи жетилген курактагы адамдардын кыймылдык көндүмдөрүн өркүндөтүүсүнө жана жалпы физикалык даярдыгын жогорулатууга кыргыздын улуттук оюндарынын таасирин аныктоо жана баалоо. Изилдөө Ыссык-Көл областы, Ыссык-Көл районун, Ананьево жана Кең-Суу а. Бардыгы 45 экинчи жетилген курактагы 50-55 жаштагы адамдар катышты. Топтор төмөндөгүдөй бөлүндү: негизги топ 16 адам: 8 эркек, 8 аял, кыргыздын улуттук кыймылдуу оюндары менен ойногондор жана контролдук топ 29 киши, алардын ичинен 12 эркек, 17 аял заманбап фене тарбия каражаттары менен машыккандар. Изилдөө методдору: экинчи жетилген курактагы адамдардын физикалык даярдыкты аныктоочу контролдук тесттер (60 м чуркоо, ордуна узундука секирүү, жатуу абалынан түртүнүү, 12 мин басуу). Экинчи жетилген курактагы адамдардын жыйынтыгын салыштырып талдоонун натыйжасында кыргыздын улуттук оюндарынын комплексин жана заманбап дене тарбия каражаттарын колдонуу эки топто тең кыймыл көндүмдөрүн, физикалык сапаттарды (координация онүгүүсүнө, ийкемдүүлүк, шамдагайлык, чыдамкайлык, ылдамдык) өзгөртүүгө жана өркүндөтүүгө, оң таасирин тийгизээри аныкталган. Изилдөөнүн натыйжалары экинчи жетилген курактагы адамдардын ден соолугун чыңдоого багытталган программаларды жана иш-чараларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Негизги сөздөр: экинчи жетилген курактагы адамдар, кыргыздын улуттук оюндары, орто тоо.

Kırgız Ulusal Oyunlarının Orta Dağlarda İkinci Olgun Yaş Arağındaki Yetişkinlerin Motor Becerileri Geliştirilmede Etkisi

Bu araştırma, Issık-Kölde yaşayan 50-55 yaş aralığında olan insanların motorik becerilerinin gelişimini ve genel olarak fiziksel hazırlıklarını iyileştirmek adına Kırgız ulusal oyunlarının etkisini incelemek ve değerlendirmektedir. Araştırma, il Issık-Köl bağılı Ananevo köyünde yapılmıştır. Araştırmaya 50-55 yaş aralığında toplam 45 kişi katılmıştır. Gruplar: asıl grup adı altında 16 kişi (8 erkek, 8 kadın) kırgız ulusal eğitimsel oyunlarını oynayanlar ve kontrol (deney) grubu 29 kişi (12 erkek, 17 kadın) modern fiziksel araçları kullanarak antrenman yapanlar olarak oluşturulmuştur. Araştırma metodu: ikinci olgun yaş aralığında insanların fiziksel hazırlıklarını ölçmek için kontrol testler (60 m koşu, uzun atlama, sınav çekme ve 12dk.lik yürüyüş) kullanılmıştır. 50-55 yaş aralığında katılımcıların sonucuna

kıyaslama yapılarak incelendiğinde Kırgız ulusal oyunların kompleksi ve modern fiziksel araçların kullanılmasının, fiziksel niteliklerin (koordinasyonların iyileştirilmesi, esneklik, çeviklik, dayanıklılık ve hız) değişimi ve gelişimi için olumlu etkiler gösterdiği ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucu, 50-55 yaş aralığında insanların sağlığını iyileştirmeye yönelik program ve faaliyetlerin geliştirilmesinde kullanılabilir.

Anahtar kelimeler: 50-55 yaş aralığında olan insanlar, kırgız ulusal oyunlar, orta dağ.

The Influence of the Kyrgyz National Games on The Improvement of the Second Mature Age Adults Motor Skills in the Conditions of the Middle Mountains

Annotation. To identify and assess the impact of the Kyrgyz national games on improving motor skills, general physical training of the second mature age adults living in the conditions of the middle mountains. Studies of adults were conducted on the basis of the Ananyevo and Ken-Suu village of Issyk-Kul district, Issyk-Kul region. A total of 45 adults of the second mature age (men and women 50-55 years old) were examined. The groups were divided into the main group, which included 16 people: 8 of which are men, 8 are women engaged in Kyrgyz national outdoor games for people of the second mature age. And the control group where 29 people participated: 17 of which are men and 12 are women engaged in means of modern physical culture for adults of the second mature age. Research methods: control tests to determine the physical training of adults (running at 60 m, long jump from a place, bending the arms in a prone position, 12min walking). As a result of a comparative analysis of the second mature age results, it was revealed that the use of Kyrgyz national games complex and means of modern physical culture has a positive effect on the change and improvement of motor skills, on the development of physical qualities (improved coordination, flexibility, agility, endurance, speed) in both groups. The results of the study can be used in the development of programs and activities aimed at improving the health of the second mature age adults.

Введение. В современном обществе вопросы физической активности и здоровья становятся все более приоритетными. В свете растущей осведомленности о важности активного образа жизни и заболеваний, связанных с недостаточной физической активностью, вопросы, касающиеся улучшения двигательных навыков взрослых людей второго зрелого возраста, приобретают все большее значение. В данном контексте, национальные культурные особенности и традиции могут представлять интерес, как потенциальное средство для улучшения физической активности.

В менталитете и культурных традициях кыргызов здоровье рассматривалось как одна из высших человеческих ценностей. Кыргызский этнос имеет опыт социального и духовного вклада в формирование и поддержание здоровья человека в условиях среднегорья. Научное исследование предполагает комплексное изучение феномена здоровья с позиций формирования баланса между затратой здоровья и восполнения его потенциала в условиях горного климата на протяжении полного жизненного цикла мужчин и женщин» (А.Х. Карасаева, 2013).

Х.Ф. Анаркулов на основе анализа этнографических, фольклорных и литературных источников, описывающих кыргызские игры и развлечения, в первую очередь, эпос «Манас», в котором упоминаются около 100 народных игр и развлечений, также и «Кутадгу Билиг» Ж. Баласагына приходит к выводу, что основой традиционного вклада в здоровье являются *национальные игры* как средства воспитания и оздоровления.

Х. Ф. Анаркулов (2003) приводит обоснование с точки зрения медицины и практики физического воспитания, особенностей национальной физической культуры тому, что благодаря систематическим занятиям верховой ездой (особенно «жорго салыш»), участию в традиционной охоте (мергенчилик, мүнүшкерлик, ит агытуу, аңчылык), в играх и состязаниях, судействе соревнований, обучении детей и молодежи, люди второго зрелого возраста довольно долго сохраняли ясность ума, физическую работоспособность. К людям второго зрелого возраста и старше, к аксакалам (старейшинам), сохранившим ясность ума и обладавшим опытом, и тактическим воображением, обращались за советом предводители и военачальники на курултаях, в процессе обсуждения важнейших проблем рода и племени (Х.Ф. Анаркулов, 2003). Так, А.Н. Свинобоева; А.В. Кыласов также подчеркивает существенное влияние на физическое развитие и двигательную подготовленность людей пожилого возраста национальных

особенностей, наследственных и социальных, бытовых привычек, уклада жизни [А.Н. Свинобоева, 2013].

Актуальность исследования. В наше время забота о здоровье и активном образе жизни становятся всё более актуальными. Взрослые люди второго зрелого возраста часто сталкиваются с проблемами, связанными с физической активностью и двигательными навыками, что влияет на их общее здоровье и качество жизни. Кыргызстан богат культурным наследием, включая национальные игры, которые имеют долгую историю и значимость в жизни местных жителей. Исследование влияния этих игр может способствовать сохранению и продвижению культурного богатства региона. Исследования показывают, что физическая активность в зрелом возрасте может значительно улучшить качество жизни, предотвращая возможные заболевания и долгосрочные осложнения. Изучение влияния кыргызских национальных игр может дать новый взгляд на способы поддержания активности в данной возрастной группе. Исследования в области физической активности и двигательных навыков взрослых людей второго зрелого возраста являются актуальной научной задачей, поскольку они могут привести к разработке эффективных программ по улучшению здоровья и жизненного качества этой категории населения. Повышение двигательных навыков и физической активности у взрослых людей может иметь положительное воздействие на их социальное взаимодействие и участие в обществе.

Возможности использования средств национальной физической культуры, в частности кыргызских национальных игр и состязаний достаточно подробно исследованы в трудах отечественных и зарубежных ученых: Д. Омурзаков, М.К. Саралаев (1981); М.К. Саралаев, Д.О. Омурзаков, Т.Ж. Калыбаев (1985), Х.Ф. Анаркулов (2003, А. Касен (2004); А.Х. Карасаева (2013) и др.; А.Н. Свинобоева (2013); С.В. Третьяков, Л.А. Шпагина (2006); Н.А. Винокурова (2019); Э.Э. Мендот, И.Э. Мендот (2010); А.О. Аспетуллаев, А.Е. Кошанов, Х.И. Абдикамалов (2014); К.М. Тулеганов (1982); Н.Н. Турсунов (1984); М.М. Боркошев, К.П. Кудайкулов (2013) и др.

В условиях среднегорья Кыргызстана, традиционные кыргызские национальные игры занимают особое место в культуре и жизни народа. Эти игры не только являются частью культурного богатства страны, но и могут иметь значительное воздействие на физическую активность и двигательные навыки взрослых людей второго зрелого возраста. Несмотря на это, исследования в области влияния кыргызских национальных игр на улучшение физической активности и двигательного навыка взрослых в условиях среднегорья остаются ограниченными и недостаточно исследованными. В данной исследовательской работе мы направляем свое внимание на выявление и оценку потенциала кыргызских национальных игр как средства для улучшения двигательных навыков и физического состояния взрослых людей второго зрелого возраста, в условиях среднегорья.

Цель исследования: выявление и оценка влияния кыргызских национальных игр на улучшение двигательного навыка, общую физическую подготовленность взрослых людей второго зрелого возраста, проживающих в условиях среднегорья.

Организация и объекты исследования

Исследования взрослых людей проводили на базе СШ. №1 им. Лященко с. Ананьево и с. Кен-Суу, Иссык-Кульский р-н, Иссык-Кульская обл. Группы занимались на стадионе и в спортивном зале данной школы

Всего было обследовано 45 взрослых людей второго зрелого возраста (мужчин и женщин 50-55 лет). Обследуемые были разделены на две группы: *основная группа* состояла из 16 человек, из них: 8 мужчин, 8 женщин, занимающихся кыргызскими

национальными подвижными играми для людей второго зрелого возраста под руководством инструктора по физической культуре 3 раза в неделю. *Контрольная группа* состояла из 29 человек, из них: 17 мужчин и 12 женщин, занимающихся средствами физической культуры для взрослых людей второго зрелого возраста 3 раза в неделю выполняли упражнения на все группы мышц (в том числе: ходьба, езда на велосипеде и др.). Продолжительность занятий 60 минут, в течении 6-ти месяцев. В обеих группах проводились два вида измерения: 1-е обследование – это измерения, направленные на определение исходного состояния физического развития, сердечно-сосудистой, дыхательной систем, показателей крови, физической подготовленности, физической работоспособности занимающихся кыргызскими национальными подвижными играми и средствами современной физической культуры; 2-е обследование – проводилось после 6 месяцев занятий кыргызскими национальными подвижными играми и средствами современной физической культуры, направленные на определение эффективности предложенной методики проведения кыргызских национальных подвижных игр.

Нами были определены параметры физической нагрузки в виде кыргызских национальных подвижных игр (16 игр), обуславливающие развитие кардиореспираторной системы, улучшение двигательных навыков и физической подготовленности.

Создана база данных кыргызских национальных игр: для мужчин и женщин. Игры для людей второго зрелого возраста, всего – 16 игр, из них непосредственно для мужчин 3 игры: Күрөш (борьба), Бел кармашып жерден көтөрүшмөй (отрывание друг друга от пола захватом за пояс), Дөңгөк жаруу – (раскалывание чурки). Остальные 13 игр подходят как для мужчин так и для женщин: Жаңырык чакыруу – (вызов эха), Баш айланма (кружение), Тоого чыгуу жана түшүү (подъем в гору и спуск с горы), (Ат минип алыс жерге бару (длительная верховая езда), Тез атка минуу жана түшүү (Быстрая посадка и высадка с коня), Кар менен уруу (удары фигур снежками), Кар менен уруу (удары фигур снежками), Кап менен уруу (бой мешками), Найза ыргытмай (метание копья), Ашкабак чапмай (удар по тыкве), Аркан тартыш или ит тартыш (перетягивание каната), Бука тартыш (перетягивание быка), Бел кармашып тартышуу (перетягивание друг друга, взявшись за пояс) [Х.Ф. Анаркулов, 2003].

Разработан цикл занятий (16 занятий) по кыргызским национальным подвижным играм для развития физической подготовленности.

Методы исследования: Тестирование физической подготовленности взрослых людей (бег на 60 м (с), прыжок в длину с места (см), сгибание рук в упоре лежа (раз), 12 мин ходьба (м)).

Результаты исследования и их обсуждение.

В результате анализа кыргызских национальных игр для людей второго зрелого возраста нами отобраны 16 игр для улучшения физических качеств (силы, быстроты, ловкости, выносливости, гибкости) и улучшению двигательного навыка взрослых людей. В процессе обучения в подготовительной части были предложены общеразвивающие упражнения, с целью подготовки организма для выполнения более сложных движений. В основной части занятий были предложены кыргызские национальные игры, которые будут способствовать улучшению двигательных навыков людей второго зрелого возраста основной группы, предложены следующие игры: Жаңырык чакыруу (вывоз эха) в данной игре необходимо добиться высокого отзвука, что способствует развитию мышц грудной клетки; Баш айланма (кружение) – точное попадание, развивается координация движений, ловкость, быстрота реакции; после получения навыка выполнения действий была предложена игра «Тоого чыгуу жана түшүү (подъем в гору и спуск с горы)», здесь

может быть пригорок, небольшой подъем. Варианты подъема: как в медленном, среднем и быстром темпе. Игра развивает выносливость, ловкость, физическую работоспособность, координация, ловкость. Далее предложены игры с использованием лошади, где развивается ловкость, координация движений «Ат минип алыс жерге бару (длительная верховая езда)», «Тез атка минүү жана түшүү (Быстрая посадка и высадка с коня)», затем предложены ряд игр на бросание, перетягивание и борьба развивающие силу, ловкость, быстроту, гибкость и выносливость «Кар атышмай (игра в снежки)», «Кар менен уруу (удары фигур снежками)», «Кап менен урушуу (бой мешками)», «Найза ыргытмай (метание копья)», «Ашкабак чапмай (удар по тылке)», «Дөңгөк жаруу – (раскалывание чурки)», «Аркан тартыш жээ ит тартыш (перетягивание каната)», «Бука тартыш (перетягивание быка)», «Бел кармашып тартышуу (перетягивание друг друга, взявшись за пояс)», «Бел кармашып жерден көтөрүшмөй (отрывание друг друга от пола захватом за пояс)», «Күрөш (борьба)» (Х.Ф. Анаркулов, 2003) кроме того в таблице более подробно приводятся двигательные навыки развивающиеся и совершенствующиеся в процессе игры (табл. 1).

Таблица 1. Кыргызские национальные игры и их влияние на улучшение двигательного навыка и физические качества

№ п/п	Название игры	Игровая единица	Двигательные навыки развивающиеся и совершенствующиеся в процессе игры	Развитие мышечных групп и суставов
1	Жаңырык чакыруу – (вывоз эха)	Добиться высокого отзвука	Быстрота реакции	Мышцы грудной клетки: межреберные мышцы, диафрагму.
2	Баш айланма (кружение)	Точное попадание в малый круг	Развивает координацию движений, ловкость, быстроту реакции	Мышцы туловища, шеи, спины, верхних и нижних конечностей.
3	Тоого чыгуу жана түшүү (подъем в гору и спуск с горы)	Точная ходьба за водящим по маршруту	Выносливость, ловкость, двигательные способности, физическая работоспособность	Мышцы тела, шеи, туловища, спины, верхних и нижних конечностей,
4	Ат минип алыс жерге бару (длительная верховая езда)	Пройти максимальное расстояние, не отрываясь от группы	Развивает выносливость, координацию движений	Мышцы тела: спины, верхних, нижних конечностей. Суставы: тазобедренные суставы и суставы верхнего пояса.
5	Тез атка минүү жана түшүү (Быстрая посадка и высадка с коня)	За минимальное время выполнить большее количество посадок и высадок с коня.	Ловкость, быстрота	Мышцы тела: туловища, шеи, спины, верхних и нижних конечностей.
6	Кар атышмай (игра в снежки)	Быть более точными, попасть снежками как можно большее количество раз в группу соперников	Развивает координацию движений, меткость, быстрота, ловкость, сила	Мышцы тела, туловища, шеи, спины, верхних и нижних конечностей.
7	Кар менен уруу (удары фигур снежками)	Стараться попасть по фигуре не сокращая дистанции броска	Развивает координацию движения, меткость, силу, ловкость	Мышцы тела, туловища, шеи, спины верхних и нижних конечностей.
8	Кап менен урушуу (бой мешками)	Держать удобно мешок и выбивать из круга	Развивает координацию движений, силу, стойкость, быстроту, ловкость	Мышцы рук, ног, туловища, шеи, спины, верхних и нижних конечностей.
9	Найза ыргытмай (метание копья)	Метнуть копье дальше всех	Развивает ловкость, силу	Мышцы туловища, спины, шеи, верхних и нижних конечностей.

10	Ашкабак чапмай (удар по тылке)	Точное попадание в тыкву	Сила, выносливость, ловкость	Мышцы тела, туловища, шеи, спины верхних и нижних конечностей.
11	Дөңгөк жаруу – (раскалывание чурки)	Точное раскалывание	Сила, выносливость, ловкость, быстрота реакции	Мышцы тела, туловища, шеи, спины мышцы верхних и нижних конечностей.
12	Аркан тартыш жээ ит тартыш (перетягивание каната) +конспект	Перетянуть больше соперников	Выносливость, сила, быстрота реакции, ловкость	Мышцы тела: туловища, спины, шеи, верхних и нижних конечностей.
13	Бука тартыш (перетягивание быка)	Перетянуть соперника за минимальное время.	Сила, ловкость, быстрота реакции, выносливость, координация движений	Мышцы туловища, шеи, спины, верхних и нижних конечностей.
14	Бел кармашып тартышуу (перетягивание друг друга, взявшись за пояс) +конспект	Перетянуть наибольшее число противников	Сила, гибкость, устойчивость, ловкость, координацию движений	Мышцы туловища, спины, шеи, верхних и нижних конечностей.
15	Бел кармашып жерден которушмой (отрывание друг друга от пола захватом за пояс)	Оторвать противника от земли.	Сила, развивает гибкость, ловкость, координацию движений, выносливость	Мышцы тела: туловища, спины, шеи, верхних и нижних конечностей.
16	Куреш (борьба)	Правильно осуществлять хват за пояс и перевалить соперника на лопатки	Развивает выносливость, силу, быстроту, ловкость, гибкость	Мышцы тела, туловища, шеи, спины, верхнего плечевого пояса, верхних и нижних конечностей.

В контрольной группе занимающихся современной физической культурой были предложены комплексы физических упражнений для развития физических качеств, ходьба, езда на велосипеде, также способствующие улучшению двигательного навыка.

В любом возрасте с помощью физических упражнений и тренировки можно повысить аэробные возможности и уровень выносливости – показатели биологического возраста организма и его жизнеспособности.

Об этом свидетельствуют данные физической подготовленности мужчин и женщин *основной и контрольной групп*, где практически между всеми результатами 1-го и 2-го обследований наблюдаются достоверные различия. В беге на 60 м между показателями 1-го и 2-го обследований основной группы *мужчин* разница составляет 1,4 сек, а в контрольной – 1,6 сек, что достоверно при (P<0,05). У женщин – 3 сек, 3,4 сек, соответственно, и достоверно при (P<0,001) в обеих группах (табл. 2; табл. 3).

Таблица 2. Результаты и показатели прироста физической подготовленности мужчин (M±m)

Виды тестов	Группы	Виды обследования	Результаты	Приросты	%	P
Бег на 60 м (сек)	Основная	1	14,6±0,4	1,4	9,6	0,05
		2	13,2±0,3			
	Контрольная	1	14,8±0,3	1,6	10,8	0,05
		2	13,2±0,5			
Наклон вперед из положения сидя (см)	Основная	1	+6±0,2	+2	33	0,001
		2	+8±0,3			
	Контрольная	1	+5±0,2	+3	60	0,001
		2	+8±0,1			
Поднимание туловища (раз)	Основная	1	12±0,3	6	33	0,001
		2	18±0,4			
	Контрольная	1	12±0,3	7	58	0,001
		2	19±0,9			

Сгибание рук в упоре лежа от пола (М)/ от гимн. Скам. (Ж) (раз)	Основная	1	6±0,4	4	66,7	0,001
		2	10±0,3			
	Контрольная	1	6±0,2	5	83	0,001
		2	11±0,2			
12мин ходьба (м)	Основная	1	1856±14,6	544	29	0,001
		2	2400±15,7			
	Контрольная	1	1900±15,4	550	29	0,001
		2	2450±16,1			

Примечание: 0,05, 0,001 – достоверно по отношению к 1-му обследованию обеих групп.

В результатах показателя гибкости в тесте «наклон вперед из положения сидя» наблюдается разница между показателями 1го и 2-го обследований обеих групп, как у мужчин, так и у женщин составляет + 2-3 см, что достоверно при (P<0,001) в обеих группах.

В тесте «поднимание туловища» между показателями 1-го и 2-го обследований в основной группе мужчин разница составила 6 раз, в контрольной – 7 раз. У женщин – 5 раз, 6 раз, соответственно, что достоверно (P<0,001) в обеих группах.

В упражнении «сгибание рук в упоре лежа» также между показателями 1-го и 2-го обследований обеих групп наблюдается разница в основной группе мужчин – 4 раза, в контрольной – 5 раз. У женщин – 3 раза, 4 раза, соответственно, что достоверно (P<0,001) в обеих группах.

Таблица 3. Результаты и показатели прироста физической подготовленности женщин (M±m)

Виды тестов	Группы	Виды обследовани я	Результаты	Приросты	%	P
Бег на 60 м (сек)	Основная	1	18,8±0,7	3	15,9	0,001
		2	15,8±0,2			
	Контрольная	1	18,2±0,4	3,4	18,7	0,001
		2	14,8±0,3			
Наклон вперед из положения сидя (см)	Основная	1	+7±0,3	+2	28,6	0,001
		2	+9±0,2			
	Контрольная	1	+7±0,2	+3	42,8	0,001
		2	+10±0,1			
Поднимание туловища (раз)	Основная	1	8±0,4	5	62,5	0,001
		2	13±0,5			
	Контрольная	1	8±0,3	6	75	0,001
		2	14±0,5			
Сгибание рук в упоре лежа от пола (М)/ от гимн. Скам. (Ж) (раз)	Основная	1	5±0,3	3	60	0,001
		2	8±0,46			
	Контрольная	1	4±0,1	4	100	0,001
		2	8±0,2			
12мин ходьба (м)	Основная	1	1680±23,4	250	14,9	0,001
		2	1930±16,7			
	Контрольная	1	1700±13,8	350	20,6	0,001 (0,001)
		2	2050±13,5			

Примечание: - достоверно по отношению к 1-му обследованию обеих групп; (P<0,001) достоверно между показателями 2-х этапов обследования основной и контрольной групп.

Результат 12-ти минутной ходьбы между показателями 1-го и 2-го обследований в основной группе мужчин разница составила 544 м, что достоверно при (P<0,001), в

контрольной – 550 м, достоверно при (P<0,001). У женщин основной группы разница составила 250 м, а в контрольной – 350 м и достоверно при (P<0,001) в обеих группах.

Между показателями результатов 2-х этапов обследований (табл. 2; 3) в основной и контрольной группе у мужчин в тестах бег на 60 м, наклон вперед из положения сидя между показателями не наблюдается разницы. В тестах поднимание туловища и сгибание рук в упоре лежа незначительно. В тесте 12-ти минутная ходьба разница составила 50 м, и достоверных различий не наблюдается. У женщин в тесте бег на 60 м показатель основной группы на 1 сек больше, чем в контрольной. В тестах наклон вперед из положения сидя и поднимание туловища больше на 1 раз в контрольной группе, в сгибании рук в упоре лежа разницы между группами не наблюдается. В тесте 12-ти минутная ходьба показатель контрольной группы больше на 120 м и достоверно при (P<0,001).

Таким образом, результаты данных тестов подтверждают положительную динамику изменения физической подготовленности взрослых людей второго зрелого возраста (50-55 лет). Занятия кыргызскими национальными играми и современными средствами физической культуры существенно повлияли на улучшение двигательных навыков и развитие физических качеств в основной и контрольной группах.

Выводы:

1. Исследование физической подготовленности взрослых людей (мужчин и женщин) второго зрелого возраста (50-55 лет) на начальном этапе выявило особенности физической активности в этой возрастной группе. Полученные данные позволили определить улучшения физической подготовленности на основе систематических занятий кыргызскими национальными играми и средствами физической культуры для данного возрастного контингента.

2. В результате сравнительно-сопоставительного анализа результатов исследования второго зрелого возраста (50-55 лет) выявлено, что использование комплекса кыргызских национальных игр и средств физической культуры оказывает положительное влияние на изменение и улучшение двигательных навыков, на развитие физических качеств (улучшению координации, гибкости, ловкости, выносливости, быстроты) в обеих группах.

Результаты исследования могут применяться при разработке программ и мероприятий, направленных на улучшение здоровья взрослых людей второго зрелого возраста, что важно для общественного здравоохранения.

Литература

- Карасаева, А.Х. Национальные игры кыргызов. [Текст]: Учебное пособие для студентов ВУЗов. / А.Х. Карасаева, Д.О. Абдырахманова, Ч.Н. Арыкова, К.Д. Джаманкулов. - ИП «Лапицкий» -Б.: 2013,-316с.
- Анаркулов, Х.Ф. Кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения [Текст] / Х.Ф. Анаркулов. – Бишкек: 2003. -205с.
- Свинобоева, А.Н. Введение якутских подвижных игр в календарно-тематический план по физической культуре для начальных классов [Текст] / А.Н. Свинобоева – Профессиональный стандарт. Формирование трудовых ресурсов высокой квалификации, 2013. – С. 783-788.
- Омурзаков, Д. Киргизские национальные виды спорта и народные игры. [Текст]: / Д. Омурзаков, М. Саралаев. - Фрунзе, 1981.
- Саралаев, М. К. Кыргызские подвижные игры [Текст]: / М. К. Саралаев, Д. О. Омурзаков, Т. Ж. Калыбаев. – Игры народов СССР». -М: -ФиС, - 1985. – С. 210-217.

6. Касен, А. Кыргызские игры и развлечения. [Текст] / А. Касен. – Бишкек: Илим, 2004. - 144с.
7. Третьяков, С. В. Структурно-функциональное состояние сердечно-сосудистой системы у лиц пожилого и старческого возраста [Текст]: / С. В. Третьяков, Л. А. Шпагина. – Клиническая геронтология, 2006. – Т. 12. – №. 10. – С. 23-28.
8. Винокурова, Н. А. Подвижные эвенкийские игры как традиционное средство физического воспитания детей старшего дошкольного возраста [Текст] / [Н. А. Винокурова, М. В. Данилов, А. Г. Барахсина, Л. Д. Назаренко.]. Теория и практика физической культуры, 2019. – №. 7. – С. 37-39.
9. Мендот, Э. Э. Подвижные игры как средство гармоничного развития детей [Текст] / Э. Э. Мендот. Вестник Тувинского государственного университета. Педагогические науки, 2011. – №. 4. – С. 116-120.
10. Аспетуллаев, А.О. К вопросам использования национальных игр каракалпакского народа на уроках физической культуры [Текст]: / А. Е. Кошанов, Х. И. Абдикамалов. – Апробация. 2014. – №. 8. – С. 47-49.
11. Тулеганов, К.М. Внедрение казахских народных форм и средств физического воспитания в современный педагогический процесс [Текст]: Автореф. Дисс.канд.пед.наук: / К.М. Тулеганов. -Алма-Ата, 1982. – 26с.
12. Турсунов, Н.Н. О значении таджикских национальных видов спорта и игр в развитии массовой физической культуры на селе /В кн.: Проблемы развития массовой физической культуры и спорта в Таджикской ССР. [Текст]: / Н.Н. Турсунов. – Душанбе: До-ниш, 1984. – 65с.
13. Боркошев М.М. Кудайкулов К.П, Приобщение дошкольников к здоровому образу жизни через кыргызские народные подвижные игры. Методическое пособие для воспитателей детских садов. – Ош: -Кызыл кия, 2013, 26 стр.

ФИЗИКАЛЫК МАШЫГУУГА ЧЕЙИН ЖАНА КИЙИН БАЛБАНДАРДЫН ЖҮРӨК-КАН ТАМЫР СИСТЕМАСЫНЫН ФУНКЦИОНАЛДЫК КӨРСӨТКҮЧТӨРҮН ИЗИЛДӨӨ

Кыдырова М.^{1*} Каниметова К.^{2*} Кырбашева М.^{3*}

^{1,2,3.} КМДТЖСА

Аннотация.

Спортчунун дене системаларынын функционалдык абалын изилдөө үчүн тынч абалда жана ар кандай функционалдык сыноолорду жүргүзүү шарттарында изилденилген. Макалада күрөшчүлөрдүн айрым гемодинамикалык көрсөткүчтөрү жана алардын физикалык жүктөмгө болгон реакцияларынын түрлөрү жөнүндөгү маалыматтар берилди. Текшерилген спортчулардын ичинен 71,8% функционалдык сыноого жүрөк кан тамыр системасынын реакциясынын нормотоникалык түрүн көрсөткөн. Бул реакция нормалдуу жүрөктүн кагышынын жогорулашында жүккө көнүү кан басымынын жогорулашынан келип чыгат, бул кыйыр түрдө жүрөктүн систолалык көлөмүнүн көбөйүшүн мүнөздөйт. Гипотоникалык реакция түрү балбандардын спортчуларынын 11,6% аныкталган. Жүктү адаптациялоо негизинен жүрөктүн кагышын жогорулатуу жана систолалык көлөмдүн азыраак өзгөрүүсү менен болот. Мындай реакция жүрөктүн функционалдык төмөндүгүн көрсөтөт. Функционалдык сыноого жүрөк кан тамыр системасынын гипертоникалык реакциясы балбандардын 16,6% аныкталган. Жүрөктүн кагышына жана кан басымына реакциянын бул түрү рационалдуу эмес, анткени ал жүрөктүн ишинин ашыкча көбөйүүсүн көрсөтөт.

Балбандардын жүрөк кан тамыр системасынын функционалдык абалына мониторинг жүргүзүү жана баалоо өз убагында дезадаптация учурларын, организмдин предпатологиялык абалын таанып, окутуу режимин коррекциялоо жана жеке жүктөрдү адекваттуу тандоого шарт түзөт. Мунун баары спортсмендердин жана дене тарбия менен алектенген адамдардын ден соолугун врачтык жана педагогикалык контролдоонун комплекстүү методикасынын өзгөчө маанисин шарттайт.

Түйүндү сөздөр: балбандар, функционалдык абал, жүрөк кан тамыр системасы, функционалдык тесттер, нормотония, гипертония, гипотония,

Study of Functional Parameters of the Cardiovascular System of Wrestlers Before and After Physical Exercises

Annotation

The functional state of the athletes' body systems has been studied at rest and under conditions of various functional tests. The article provides information about some hemodynamic parameters of wrestlers and the types of their reactions to physical activity. Among the examined athletes, 71.8% showed a normotonic form of the cardiovascular system's response to functional testing. This reaction occurs due to increased blood pressure, adaptation to stress with an increase in the normal heart rate, which indirectly characterizes an increase in the systolic volume of the heart. The type of hypotonic reaction was determined in 11.6% of athletes-wrestlers. Adaptation to the load occurs mainly due to an increase in heart rate and a smaller change in systolic volume. Such a reaction indicates functional heart failure. Hypertensive reaction of the cardiovascular system to the functional test was detected in 16.6% of wrestlers. This type of reaction to heart rate and blood pressure is irrational because it indicates an excessive increase in cardiac activity.

Monitoring and evaluation of the functional state of the cardiovascular system of wrestlers allow timely recognition of cases of maladaptation, the pre-pathological state of the body, adjust the training regime and adequately select individual loads. All this determines the special importance of the complex methodology of medical and pedagogical control of the health of athletes and persons engaged in physical culture.

Keywords: wrestlers, functional state, cardiovascular system, functional tests, normotonia, hypertension, hypotension,

Egzersiz Öncesi ve Sonrası Güreşçilerin Kardiyovasküler Sisteminin Fonksiyonel Göstergelerinin İncelenmesi

Özet.

Dinlenme halindeyken ve sporcunun vücut sistemlerinin fonksiyonel durumunu incelemek için çeşitli fonksiyonel testler yapma koşullarında çalışılmıştır. Makale, güreşçilerin bazı hemodinamik göstergeleri ve fiziksel aktiviteye tepkilerinin türleri hakkında bilgi vermektedir. Ankete katılan sporcular arasında yüzde 71,8'i fonksiyonel testlere kardiyovasküler sistemin normotonik yanıt biçimini gösterdi. Bu reaksiyon, artmış kan basıncından, normal kalp atış hızının artmasıyla yüke adaptasyondan kaynaklanır ve dolaylı olarak sistolik kalp hacmindeki artış karakterize eder. Güreşçi sporcuların% 11.6'sında hipotonik reaksiyon tipi belirlendi. Yüke adaptasyon esas olarak kalp atış hızının artması ve sistolik hacimdeki daha az değişiklik nedeniyle gerçekleşir. Bu reaksiyon fonksiyonel kalp yetmezliğine işaret eder. Fonksiyonel bir çalışmaya hipertansiyon kardiyovasküler sistem reaksiyonu, güreşçilerin% 16.6'sında tespit edildi. Kalp atış hızına ve kan basıncına bu tür bir tepki irrasyoneldir, çünkü kalp aktivitesinde aşırı bir artış olduğunu gösterir.

Savaşçıların kardiyovasküler sisteminin fonksiyonel durumunun izlenmesi ve değerlendirilmesi, uyumsuzluk

vakalarını, vücudun ön patolojik durumunu zamanında tanımanıza, eğitim rejimini ayarlamanıza ve bireysel yükleri yeterince seçmenize izin verir. Bütün bunlar, sporcuların ve fiziksel kültüre katılan kişilerin sağlığının kapsamlı tıbbi ve pedagojik kontrol tekniğinin özel önemine neden olmaktadır.

Anahtar kelimeler: savaşçılar, fonksiyonel durum, kardiyovasküler sistem, fonksiyonel testler, normotoni, hipertansiyon, hipotansiyon.

Исследование функциональных показателей сердечно-сосудистой системы борцов до и после физических упражнений

Функциональное состояние систем организма спортсменов изучен в состоянии покоя и в условиях проведения различных функциональных тестов. В статье представлена информация о некоторых гемодинамических показателях борцов и типах их реакций на физическую нагрузку. Среди обследованных спортсменов 71,8% показали нормотоническую форму реакции сердечно-сосудистой системы на функциональное тестирование. Эта реакция возникает из-за повышенного артериального давления, адаптации к нагрузке при повышении нормальной частоты сердечных сокращений, что косвенно характеризует увеличение систолического объема сердца. Тип гипотонической реакции был определен у 11,6% спортсменов-борцов. Адаптация к нагрузке происходит в основном за счет увеличения частоты сердечных сокращений и меньшего изменения систолического объема. Такая реакция указывает на функциональную сердечную недостаточность. Гипертоническая реакция сердечно-сосудистой системы на функциональное испытание была выявлена у 16,6% борцов. Этот тип реакции на частоту сердечных сокращений и артериальное давление нерационален, поскольку указывает на чрезмерное увеличение сердечной деятельности.

Мониторинг и оценка функционального состояния сердечно-сосудистой системы борцов позволяют своевременно распознавать случаи дезадаптации, предпатологическое состояние организма, корректировать режим тренировок и адекватно подбирать индивидуальные нагрузки. Все это обуславливает особую значимость комплексной методики врачебно-педагогического контроля здоровья спортсменов и лиц, занимающихся физической культурой.

Ключевые слова: борцы, функциональное состояние, сердечно-сосудистая система, функциональные тесты, нормотония, гипертония, гипотония.

Дене тарбиясынын натыйжалуулугун баалоонун негизги критерийи-бул жүктөмөгө жооп кайтаруу мүнөзү. Функционалдык тесттер аркылуу функционалдык өзгөчөлүктөрдү жана четтөөлөрдү, ошондой эле жашыруун предпатологиялык жана патологиялык өзгөрүүлөрдү аныктоого болот.

Мунун баары спортсмендердин жана дене тарбия менен алектенген адамдардын ден соолугун врачтык жана педагогикалык контролдоонун комплекстүү методикасынын өзгөчө маанисин шарттайт.

Изилдөө объектиси күрөшчү балбандар болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты - күрөшчүлөрдүн айрым гемодинамикалык көрсөткүчтөрүнүн функционалдык тесттерге реакциясын аныктоо.

Балбандардын жүрөк кан тамыр системасынын функционалдык абалына мониторинг жүргүзүү жана баалоо өз убагында дезадаптация учурларын, организмдин предпатологиялык абалын таанып, окутуу режимин коррекциялоо жана жеке жүктөрдү адекваттуу тандоого шарт түзөт.

Изилдөө милдеттери:

1. Балбандардын айрым гемодинамикалык көрсөткүчтөрүн аныктоо.
2. Балбандардын организмдин гемодинамикалык көрсөткүчтөрүнүн функционалдык тесттерге реакцияларынын түрлөрүн аныктоо.

Изилдөө методдору.

Белгиленген максатка жана аныкталган изилдөө максаттарына ылайык, биз төмөнкү методикаларды тандап алдык:

1. Адабий булактарды талдоо жана жалпылоо;
2. Функционалдык жүрөк-кан тамыр системасынын абалын баалоо ыкмалары;
3. Математикалык статистиканын методу.

Изилдөө уюштуруу

Изилдөө үч этапта жүргүзүлдү: изилдөөнүн биринчи этабында тема тандалды,

максат коюлду, изилдөөнүн милдеттери аныкталды, майдан сентябрга чейинки мезгилде жеткиликтүү булактарга теориялык талдоо жүргүзүлдү, изилдөө базасы тандалды, жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык абалын изилдөө ыкмалары тандалды.

Изилдөөнүн экинчи этабында жүрөк - кан тамыр системасынын функционалдык абалы диагнозу коюлуп, алынган маалыматтарды математикалык иштеп чыгуу жүргүзүлдү.

Изилдөө машыктыруучулар факультетинин 3-курсунун спортчуларында 18 адамдан жүргүзүлдү.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жана аларды талкуулоо.

Тынч абалда эркин күрөшчүлөрдүн жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык көрсөткүчтөрү.

Жүрөк-кан тамыр системасы айлана-чөйрөдөн иштеп жаткан булчуңдарга жана органдарга кычкылтек ташуу системасында өзгөчө орунду ээлейт. Кан айлануу аппараты спортчулардын кардио-дем алуу системасынын чектөөчү бөлүгү болуп саналат. Нервдик жана гуморалдык таасирлердин татаал комплекси иштеп жаткан органдарга кан менен камсыздоонун көбөйүшүн камсыз кылат.

1-таблицада. спортчулардын тынч абалындагы айрым гемодинамикалык көрсөткүчтөрүнүн жыйынтыктары келтирилген.

Таблица 1.

1. Балбандардын тынч абалда жүрөк-кан тамыр системасынын көрсөткүчтөрү

№	Ф.И.О.	жүрөктүн кагышы	Систолалык арт.басым	Диастолалык артериялык басым	Пульстук басым	Кандын систоладагы көлөмү	Кандын минуталык көлөмү
1.	А.Б.	69	128	70	58	67,28	4640,9
2.	У. Т.	69	126	75	51	72,9	4665
3.	Т.	64	110	76	34	52,8	3379
4.	Б. К.	57	89	56	33	70,05	3992
5.	К. уулу Д	108	112	64	48	67,6	7300
6.	У.Ж	86	117	75	42	58,09	4995
7.	М. А.	64	118	63	55	71,96	4605
8.	М. уулу	70	133	74	59	77,84	5448,8
9.	М.А.	77	118	73	45	86,05	6625
10.	К.уулу	57	95	57	38	34,25	1952
11.	К. А.	77	117	66	51	77,08	5935
12.	А. Н.	77	118	73	45	69,85	5378
13.	Т. У.	80	98	61	37	63,4	5072
14.	Т.А.	71	95	66	29	56,2	3990
15.	А уулу К.	77	96	66	30	58,73	4552
16.	Д. А.	69	121	73	48	51,8	3574
17.	А. Б.	66	110	76	34	53,15	3507
18.	Дуулу.	75	130	75	55	68,92	5119
	M± m	72,44± 2,82	112± 3,16	68,3± 1,57	44± 2,30	69,85± 5,36	4605± 100,25

Жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык көрсөткүчтөрүнүн функционалдык сыноого реакциясы.

Аныктоо үчүн спортсмендердин организмдин жүккө болгон реакциясы жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык жарактуулугун мүнөздөө үчүн кызмат кылган отуруп туруу менен сыноо жүргүзүлдү.

Методикасы:

1. Жүккө чейин жүрөктүн кагышы жана артериялык басым эки жолу эсептелет.

2. Спортчуларды 60 жолу отуруп туруу аткарат - 2 мүнөттө.

3. Жүктүн аягында пульс эсептелет жана артериялык басым өлчөнөт.

2-таблицада функционалдык сыноого гемодинамикалык көрсөткүчтөрдүн реакциясын изилдөө жыйынтыктары келтирилген.

Таблица 2

Күрөшчүлөрдүн жүрөк-кан тамыр системасынын функционалдык көрсөткүчтөрүнүн функционалдык сыноого реакциясы.

№	ФИО	жүрөктүн кагышы		Систолалык арт.басым		Диастолалык артериялык басым		Пульстук басым		Реакция
		Тынч абалда	Тесттен кийин	Тынч абалда	Тесттен кийин	Тынч абалда	Тесттен кийин	Тынч абалда	Тесттен кийин	
1.	А.Б.	69	140	128	182	70	83	58	99	Гиперт.
2.	У. Т.	69	110	126	157,5	75	80	51	77,5	Нормотон. тип
3.	Т.	64	118	110	137	76	73	34	64	нормотон
4.	Б. К.	57	114	89	115	56	58	33	57	нормотон
5.	К. уулу Д	108	126	112	143	64	58	48	85	нормотон
6.	У.Ж	86	138	117	180	75	80	42	100	Гипертон. тип
7.	М. А.	64	130	118	110	63	57	55	53	гипотон
8.	М. уулу	70	113	133	166	74	70	59	96	нормотон
9.	М.А.	77	128	118	149	73	69	45	80	нормотон
10.	К.уулу	57	118	95	119	57	52	38	67	нормотон
11.	К. А.	77	132	117	139	66	60	51	79	Нормотон.
12.	А. Н.	77	150	118	115	73	65	45	50	гипотон
13.	Т. У.	80	130	98	125	61	58	37	67	нормотон
14.	Т.А.	71	123	95	121	66	56	29	65	нормотон
15.	А уулу К.	77	120	96	133	66	99	30	34	Нормотон.
16.	Д. А.	69	116	121	140	73	90	48	50	нормотон
17.	А. Б.	66	125	110	138	76	98	34	40	Нормотон.
18.	Д.уулу.	75	143	130	180	75	80	55	100	Гипертон. тип

Изилдөө учурунда спорттук даярдыктын деңгээлине жана машыгуунун милдеттерине шайкеш функционалдык тестер тандалынып, өткөрүлүп жана тестирилөөнүн жыйынтыктары бааланды. Балбандардын жүрөк кан тамыр системасынын функционалдык абалына мониторинг жүргүзүү жана баалоо өз убагында дезадаптация учурларын, организмдин предпатологиялык абалын таанып, окутуу режимин коррекциялоо жана жеке жүктөрдү адекваттуу тандоого шарт түзөт.

Изилдөөнүн натыйжасында спортчулардын айрым гемодинамикалык көрсөткүчтөрү тынч абалда аныкталды. Текшерилген балбандардын гемодинамикалык көрсөткүчтөрү: жүрөктүн кагышы $72,44 \pm 2,82$, систолалык артериялык басым $112 \pm 3,16$ мм., диастолалык артериялык басым $68,3 \pm 1,57$ мм., пульстук басым $44 \pm 2,30$ мм., андын систоладагы көлөмү $69,85 \pm 5,36$ мл, кандын минуталык көлөмү $4605 \pm 100,25$ мл. Бардык көрсөткүчтөр физиологиялык норманын чегинде болгон.

Ошондой эле изилдөөнүн негизинде балбандарга функционалдык тестирилөө жүргүзүлдү жана организмдин гемодинамикалык көрсөткүчтөрүнүн физикалык жүктөмгө реакцияларынын түрлөрү аныкталды. Текшерилген спортчулардын ичинен 71,8% функционалдык сыноого жүрөк кан тамыр системасынын реакциясынын нормотоникалык түрүн көрсөткөн. Реакциянын нормотоникалык түрү рационалдуу деп эсептелет анткени, нормалдуу жүрөктүн кагышынын жогорулашында жүккө көнүү кан басымынын жогорулашынан келип чыгат, бул кыйыр түрдө жүрөктүн систолалык

көлөмүнүн көбөйүшүн мүнөздөйт.

Гипотоникалык реакция түрү балбандардын спортчуларынын 11,6% аныкталган. Жүктү адаптациялоо негизинен жүрөктүн кагышын жогорулатуу жана систолалык көлөмдүн азыраак өзгөрүүсү менен болот. Мындай реакция жүрөктүн функционалдык төмөндүгүн көрсөтөт.

Функционалдык сыноого жүрөк кан тамыр системасынын гипертоникалык реакциясы балбандардын 16,6% аныкталган. Жүрөктүн кагышына жана кан басымына реакциянын бул түрү рационалдуу эмес, анткени ал жүрөктүн ишинин ашыкча көбөйүүсүн көрсөтөт. Мындай изилдөөлөр, мониторинг жана балбандардын функционалдык абалын баалоо дезадаптация учурларын предпатологиялык абалдарды таанып өз убагында окутуу режимин коррекциялоо жана жеке жүктөрдү адекваттуу тандоо аркылуу организмдин коррекциялоого мүмкүндүк берет.

АДАБИЯТ ТИЗМЕСИ:

Даниярова Н.Н. Спортивный справочник по самостоятельному контролю здоровья. Бишкек- 2018.-154 с.

Даниярова Н.Н. Мониторинг физического развития и функциональной подготовленности спортсменов, студентов и школьников: учебно-методическое пособие в таблицах для студентов учреждений высш. физкультурного образования /Н.Н.Даниярова. - Б.: КГАФК и С, 2019.-28 с.

Ланда Б.Х. Методика комплексной оценки физического развития и физической подготовленности: учеб. пособие /Б.Х.Ланда. -2-е изд. –М: Советский спорт, 2005.-192 с.

КЫРГЫЗ УЛУТТУК КЫЙМЫЛДУУ ОЮНДАРДЫН 10-12 ЖАШТАГЫ БАЛДАРДЫН ФИЗИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Арстанбеков С.^{1*} Жанузаков К.^{2*} Абдырахманова Ж.^{3*} Болжирова Э.^{4*}

^{1*}Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, sportmastervoot@mail.ru

^{2*}Кыргыз-Түрк «Манас» Университети, kanat.canuzakov@manas.edu.kg

^{3*}Кыргыз-Түрк «Манас» Университети jiparkul.abdyrahmanova@manas.edu.kg

^{4*}К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академия emiliya0810@mail.ru

Аннотация. Изилдөө Бишкек шаарынын жалпы билим берүүчү № 93 орто мектебинде өткөрүлдү. Изилдөөгө 129 окуучу катышты, алардын 68 бала (42 кыз, 35 эркек бала) негизги топту, 61 бала контролдук топту (33 эркек бала, 19 кыз) түздү. Иште физикалык даярдыкты аныктоочу контролдук тесттер колдонулду.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндардын 10-12 жаштагы балдардын физикалык даярдыгына тийгизген таасирин аныктоо. Изилдөөнүн башында жана жыйынтыгында өлчөөлөрдүн ортосунда катышуучулардын жалпы физикалык даярдыктарынын көрсөткүчү салыштырмалуу айырмаланды, негизги группанын көрсөткүчтөрү кыйла жогору болгондугу байкалды, физикалык сапаттардын өнүгүүсү алда канча алдыда экендиги билинди. Маалыматтарды талдоо кыргыздын улуттук кыймылдуу оюндарына катышуу балдардын физикалык даярдыгына оң таасирин тийгизет, булчуңдарын чыңдоого, кыймылдын координациясын жана жалпы чыдамкайлыгын өнүктүрүүгө жардам берет деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Негизги жана контролдук группаларынын ортосунда айырмачылыктар анык болуп, өнүгүү темпи боюнча негизги группа бир аз алдыда. Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндарынын негизинде, дене тарбия сабагын натыйжалуулугуна тийгизген оң таасири байкалды. Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндардын дене тарбия каражаты катары колдонууга толук мүмкүн экени тастыкталды, себеби физикалык даярдык көрсөткүчтөрүндө анык айырмачылыгы табылды.

Негизги сөздөр: Кыргыз улуттук оюндар, физикалык сапаттар, физикалык даярдык.

Влияние кыргызских национальных подвижных игр на физическую подготовку детей 10-12 лет

Аннотация. Исследование проводилось в средней общеобразовательной школе № 93 города Бишкек. В исследовании приняли участие 129 студентов, из которых 68 детей (42 девочки, 35 мальчиков) составляли основную группу, а 61 ребенок составляли контрольную группу (33 мальчика, 19 девочек). В исследовании использовались контрольные тесты для определения физической подготовки.

Цель исследования: выявить влияние кыргызских национальных подвижных игр на физическую подготовку детей 10-12 лет.

Показатели общей физической подготовки участников относительно различались между измерениями в начале и в конце исследования, было замечено, что показатели в основной группе были значительно выше, было обнаружено, что развитие физических качеств намного опережает. Анализ данных позволяет сделать вывод, что участие в кыргызских национальных подвижных играх положительно влияет на физическую подготовку детей, способствует укреплению мышц, развитию координации движений и общей выносливости. Различия между основной и контрольной группами очевидны, и основная группа немного опережает по темпам развития. Положительное влияние на эффективность занятий физической культурой оказали кыргызские национальные подвижные игры. Было подтверждено, что кыргызские национальные подвижные игры вполне могут быть использованы в качестве средства физического воспитания, так как выявлена явная разница в показателях физической подготовленности.

Ключевые слова: кыргызские национальные игры, физические качества, физическая подготовка.

The Influence of Kyrgyz National Outdoor Games on the Physical Training of 10-12 Years Old Children

Annotation. The study was conducted at secondary school #93 in Bishkek. 129 students participated in the study, 68 children of which (42 girls, 35 boys) made up the main group, and 61 children made up the control group (33 boys, 19 girls). The study used control tests to determine physical training.

The purpose of the study: to identify the influence of Kyrgyz national outdoor games on the physical training of 10-12 years old children. The indicators of the overall physical training of the participants differed relatively between the measurements at the beginning and at the end of the study, it was noticed that the indicators in the main group were significantly higher, it was found that the development of physical qualities was much ahead. The analysis of the data allows us to conclude that participation in the Kyrgyz national outdoor games has a positive effect on the children physical training, promotes muscle strengthening and development of coordination of movements and general endurance. The differences between the main and control groups are obvious, and the main group is slightly ahead of the pace of development. Kyrgyz national outdoor games had a positive impact on the effectiveness of physical training classes. It was confirmed that the Kyrgyz national outdoor games may well be used as a means of physical education, as a clear difference in physical training indicators was revealed.

Keywords: Kyrgyz national games, physical qualities, physical training.

Киришүү. Балдарды физикалык тарбиялоо процесстеринде негизги кыймыл сапаттарынын жана жөндөмдөрүнүн калыптануусу натыйжалуу болушу учун улуттук кыймыл оюндары каражаттар катары колдонулушу керек [1]. Эгерде физикалык ыкмалар негизинен физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө багытталган болсо, ал эми этнопедагогикалык ыкмалар адамдын гармониялуу өнүгүүсүнө багытталат. Жаш баланын физикалык өнүгүү деңгээлинин бирден бир ишенимдүү көрсөткүчү болуп, алардын ден-соолугу эсептелинет [2]. Жаш баланын физикалык өнүгүү деңгээлин баалоодо төмөнкү көрсөткүчтөр колдонулат:

1.Морфологиялык көрсөткүчтөр: дененин узундугу жана салмагы, көкүрөк клеткасынын айланасы;

2.Мускулатуранын (булчуң эттеринин) жана булчуңдук тонустун өнүгүүсү, келбеттин, таяныч-кыймылдаткыч аппараттын абалы, теринин астындагы май катмарларынын жана ткандардын түрлөрүнүн өнүгүүсү.

Изилдөөчү Башкиров, В.В. жана Бунактын айтымында “Физикалык өнүгүү” термини организмдин физикалык күчүнүн запасын аныктаган морфо-функционалдык көрсөткүчтөрдүн комплексин түшүндүрөт [3]. Балдардын физикалык жактан өнүгүүсү алардын организмнин өсүү жана өнүгүү процесстеринин баалоосунун негизинде каралышы керек. Бул көз карашты В.Г Властовский тереңирээк изилдеп чыккан жана анын оюу боюнча жаш баланын биологиялык өнүгүүсүнүн жаш курагын мүнөздөгөн морфо-функционалдык белгилеринин комплекси анын физикалык өнүгүүсүн түшүндүрөт. Р.Н. Дорохов, И.М. Бахрахтын оюу боюнча физикалык өнүгүү индивидуумдун өнүгүүсүнүн бир бутагы болуп эсептелинет жана генетикалык факторлор менен детерминацияланган чөйрөлөрдү өз ичине камтыган биологиялык процессти түшүндүрөт. Бул багытта кенен аныктаманы Б.Т. Турусбеков берген. Ал физикалык өнүгүү термининин ордуна “физиологиялык абал” деген терминди колдонгон муну ден-соолуктун абалынын физиологиялык жана функционалдык көрсөткүчтөрүн комплекстүү баасы деп түшүндүргөн [4].

Кылымдар бою калыптанып аткарылып келген улуттук кыймыл оюндарын заманбап дене тарбия сабагында колдонуу натыйжалуу экени билинди. Эмнеге дегенде? Орто мектеп курагындагы өспүрүмдөрдүн организмине пайдалуу оң таасирин тийгизгенин аныктадык. Анткени физикалык сапаттардын калыптанышына, өнүгүүсүнө түрткү болоору тастыкталды. Аны менен бирге достук, топтук мамиле, адам керчиликтүүлүк, сыйчыл, жардамдашуу сыяктуу сапаттарын жакшыртууга чоң өбөлгө түзөөрү далилденди. Мектеп окуучуларынын кыймыл оюндарын кызыгуу менен ойногондуктарын себеби ар ким өздөрүнүн ролдорунда иш алпарышат жана максаттуу багытталган кыймылдардын негизинде оюн курулду [5]. **Актуалдуулугу** кыргыздардын этнопедагогикалык мектептери бир канча авторлор тарабынан жазылган, бирок аларды колдонгон учурда ден-соолук абалынын өзгөрүшүн жана физикалык даярдыктарына тийгизген таасиринин деңгээлин аныктаган изилдөөлөр өтө аздыгы. Кыргыз улуттук кыймыл оюндарынын дене тарбия сабагынын бөлүктөрүнө жараша илимий тастыкталган методикалык программанын жоктугу. **Максаты:** Кыргыздардын кыймыл оюндарынын негизинде өспүрүмдөрдүн физикалык сапаттарын жакшыртуу жана ден-соолук абалын баалоо. **Изилдөөнүн методдору:** спорттук-педагогикалык методдору (контролдук) тесттер, математико-статистикалык усулдар: ортоарифметикалык чондук; стандарттык кыйшайуу; вариациянын коэффициенти; орто арифметикалык чондуктун каталары. Негизги жана контролдук топтун бир тармактагы көрсөткүчтөрүнүн ортосундагы айырмачылыктарын ишенимдүүлүгүн баалоо Т-Студент критериясы боюнча жүргүзүлдү. Бул үчүн Т-факттык жана эркиндиктин даражаларынын саны SPSS эсептелди. **Уюштурулушу:** Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндарын дене тарбия сабагынын максатына жана милдетине ылайыктуу түзүүгө аракеттендик. *Даярдоочу* бөлүгүнүн

максатына ылайыктуу оюндар деп биз: аттамай, аркан тартыш, күн жана түн, орто топ, коон үзмөй, ак сандык көк сандык, жоолук таштамай тап орун, конгуроо кайда, коён секириш, тым тым, урмай топ, чабалекей, колго түшмөй, коюма карышкыр тийди деген оюндарды туура көрдүк. Биздин тизмеге алынган оюндардын көптүгү негизги бөлүмдүн максатына ылайыктуулугун туура көрдүк. Ал эми сабактын жыйынтыктоочу бөлүгүнө шакек жашырмай, тым тым, ак сандык көк сандык, ыр кесе, эшек секиртмей, аттамай, аркан тартыш, күн жана түн, учту учту, таяк менен узундука секирүү, үн чыгармай, так орун, колго түшмөй, чабалекей сыяктуу оюндар камтылган. Изилдөөгө жалпы 39 оюн тандалып алынган, 15 оюн даярдоо, 31 оюн негизги, 14 оюн жыйынтыктоочу бөлүктө аткарылды. Торчо №1 берилди. Дене тарбия сабагында колдонулган улуттук кыймыл оюндарын методикалык көрсөтмөлөрүнө жараша бөлүштүрүлдү.

1-торчо. Оюндардын сабактын бөлүктөрүнө жана физикалык сапаттарына жараша бөлүнүшү.

№	УЛУТТУК КЫЙМЫЛДУУ ОЮНДАРДЫН АТАЛЫШЫ	Дене тарбия сабагынын бөлүктөрү			Физикалык сапаттардын түрлөрү боюнча			
		Даярдоочу	Негизги	Жыйынтыктоочу	Күч	Чыдамкайлуулукка	Ылдамдык	Ийилчээктик
1	Ала күчүк		+		+		+	+
2	Ашбы же ташбы		+				+	+
3	Ак терек көк терек		+		+		+	+
4	Аттамай	+		+	+	+		
5	Аркан тартыш	+	+	+	+	+		+
6	Балыкчы		+				+	+
7	Күн жана түн	+		+		+		
8	Орто топ	+	+		+	+	+	+
9	Качмай топ		+		+			+
10	Учту учту		+	+			+	+
11	Кызыл байрак		+			+		+
12	Карышкыр жана койлор		+		+	+	+	+
13	Жан бермей же тирилтмей		+				+	+
14	Таяк менен узундука секирүү		+		+	+		
15	Үн чыгармай			+				
16	Коон үзмөй	+	+		+	+		+
17	Коюма карышкыр тийди	+					+	+
18	Так орун		+	+				+
19	Жоолук таштамай	+	+		+	+		+
20	Каз өрдөк		+		+	+	+	+
21	Көз таңмай		+					+
22	Колго түшмөй	+	+	+	+	+		+
23	Чабалекей	+		+				+
24	Жоон эңиш		+					
25	Ормпой тебүү		+		+			
26	Карышкыр кой (волки и овцы)		+		+			+
27	Ашкабак чапмай		+					
28	Коон бышты, дарбыз бышты		+					+
29	Урмай топ	+	+					
30	Шакек жашырмай, шакек салмай			+				
31	Тым-тым	+		+		+		+
32	Ак сандык – көк сандык	+	+	+			+	+
33	Жоолук таштамай, тап орун	+	+					
34	Эшек корумай		+		+		+	+
35	Ыр кесе			+				
36	Сууну төкпөй алып келүү		+					
37	Эшек секиртмей		+					
38	Конгуроо кайда	+		+				
39	Коен секириш	+	+		+	+		

Изилдөөгө катышкан негизги жана контролдук группадары кыздардын биринчи өлчөөдөгү физикалык даярдык көрсөткүчтөрү боюнча маалымат 2-торчодо берилди.

Кыздар	Группалар	N	Орточо көрсөткүчтөрү	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	p
Ордунан узундука секирүү (см)	Негизги группа	42	138,0714	15,60862	27,04	1135,50	232,500	-2,829	,005
	Контролдук группа	20	148,7500	12,20386	40,88	817,50			
60м/сек чуркоо (сек)	Негизги группа	42	12,9224	1,39722	30,37	1275,50	372,500	-,715	,474
	Контролдук группа	20	13,2310	1,41391	33,88	677,50			
4х9м/сек челночтук чуркоо (сек)	Негизги группа	41	11,9983	,71969	28,61	1173,00	312,000	-1,506	,132
	Контролдук группа	20	12,4100	,85599	35,90	718,00			
30секундада пресс жазоо (жолу)	Негизги группа	42	18,1667	3,28275	31,73	1332,50	410,500	-,144	,885
	Контролдук группа	20	18,4500	3,39466	31,03	620,50			
30секунд ичинде отуруп туруу (жолу)	Негизги группа	42	25,4524	3,80758	35,81	1504,00	239,000	-2,737	,006
	Контролдук группа	20	22,7000	3,48077	22,45	449,00			
Асылуу абалынан тизени бүгүп көтөрүү (жолу)	Негизги группа	42	73,6667	29,31383	32,86	1380,00	363,000	-,859	,391
	Контролдук группа	20	70,0000	32,84733	28,65	573,00			
500м/мин аралыка чуркоо	Негизги группа	42	2,6698	,44084	27,46	1153,50	250,500	-2,553	,011
	Контролдук группа	20	3,1095	,70527	39,98	799,50			

Эки группадары кыздардын биринчи өлчөөдөгү физикалык көрсөткүчтөрүнүн айырмачылык салыштырылмалуулугу анык эмес табылды. Ордунан узундукка секирүү боюнча 10,68см контролдук группа узун секиргендиги менен айырмаланды, кыска аралыкка чуркоо боюнча 0,31сек негизги группа айырмаланды контролдук группадан, челночтук чуркоодогу айырмачылык 0,42сек түзүп негизги группа айырмаланды, убакытка пресс жазоо боюнча 0,29жолу контролдук группа көп аткаргандыгы менен айырмаланды, 30сек ичинде отуруп туруу боюнча 2,75жолу негизги группа жогорку көсөткүчү менен айырмаланды, асылуу абалынан тизени бүгүп көтөрүү боюнча 3,66жолу негизги группа көп аткаргандыгы менен айырмаланды, ал эми орто аралыкка чуркоо боюнча эки группанын айырмачылыгы 0,44сек негизги группа айырмаланды.

Негизги жана контролдук группалардын ордуан узундука секирүү боюнча биринчи жана экинчи өлчөөлөрдөгү көрсөткүчтөрү

Группа	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	Узун секир (см)	115,00	198,00	138,07	15,608	120,00	185,00	146,90	14,832	-4,948	,000
Контролдук топ	Узун секир (см)	130,00	167,00	148,75	12,203	138	180	156,95	14,295	-3,811	,000
Балдар											
Негизги	Узун секир (см)	125,00	178,00	151,58	12,01	138,00	200,00	160,80	13,492	-5,220	,000
Контролдук топ	Узун секир (см)	135,00	180,00	154,12	12,238	142,00	200,00	164,83	13,510	-4,864	,000

Негизги группанын кыздарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү узундукка секирүүдөгү айырмачылыгы 8,83см өсүү болгондугу аныкталган P<0,05. Контролдук группанын эки жолку жүргүзүлгөн өлчөөдөгү айырмачылык 8,2см жакшырганы билинген P<0,05. Негизги группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 9,22см жогорулоо аныкталган P<0,05. Контролдук группанын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 10,71см жакшырганы билинди P<0,05.

Негизги жана контролдук группадагы кыздардын экинчи өлчөөдөгү физикалык даярдык көрсөткүчтөрү

Кыздар	Группалар	N	Орточо көрсөткүчтөр	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	P
Узундука секирүү (см)	Негизги группа	42	146,9048	14,83208	27,81	1168,00	265,000	-2,339	,019
	Контролдук группа	20	156,9500	14,29566	39,25	785,00			
60м/сек чуркоо (сек)	Негизги группа	42	11,5657	1,17685	31,29	1314,00	411,000	-,136	,892
	Контролдук группа	20	11,5345	1,00920	31,95	639,00			
4x9м/сек челночтук чуркоо (сек)	Негизги группа	42	11,0186	,67881	28,10	1180,00	277,000	-2,154	,031
	Контролдук группа	20	11,4845	,83353	38,65	773,00			
30секунд ичинде пресс жазоо (жолу)	Негизги группа	42	20,5952	3,87021	32,42	1361,50	381,500	-,586	,558
	Контролдук группа	20	20,3500	3,84263	29,58	591,50			
30секунд ичинде отуруп туруу (жолу)	Негизги группа	42	29,9762	5,16313	35,61	1495,50	247,500	-2,629	,009
	Контролдук группа	20	26,3000	5,46857	22,88	457,50			
Асылуу абалынан тизени бүгүп көтөрүү (жолу)	Негизги группа	42	92,5952	30,82370	32,92	1382,50	360,500	-,897	,370
	Контролдук группа	20	87,4500	41,20485	28,53	570,50			
500м/мин аралыка чуркоо (сек/мин)	Негизги группа	42	2,3852	,41583	28,63	1202,50	299,500	-1,818	,069
	Контролдук группа	20	2,6530	,68225	37,53	750,50			

Изилдөөгө алынган негизги жана контролдук эки группанын кыздарынын экинчи өлчөөдөгү физикалык көрсөткүчтөрүнүн салыштырмалуу мүнөздөөдө төмөндөгүдөй аныкталды, ордуан узундука секирүү боюнча 10,05мм контролдук группа натыйжалуу көрсөткүчү менен айырмаланган, кыска аралыкка чуркоодо 0,03сек контролдук группа айырмаланган, челночтук чуркоодо 0,47сек негизги группа жакшы жыйынтыгы менен айырмаланган, убакытка пресс аткаруу боюнча 0,24жолу негизги группа көп аткаргандыгы менен айырмаланган контролдук группадан, 30сек ичинде отуруп туруу боюнча 3,67жолу негизги группа натыйжалуу жыйынтыгы менен айырмаланганы аныкталды, асылуу абалынан тизени бүгүп көтөрүү боюнча 5,14жолу негизги группа ашыкча аткаргандыгы аныкталган контролдук группадан, орто аралыкка чуркоодо 0,27сек негизги группа айырмаланган. Негизги жана контролдук группанын кыздарынын физикалык көрсөткүчтөрү ортосунда айырмачылыктар бар, бирок анык эместиги билинди.

Биринчи өлчөөдөгү негизги жана контролдук группадагы эркек балдадын физикалык даярдык көрсөткүчтөрү

Эркек балдар	Группалар	N	Орточо көрсөткүч	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	P
Узундука секирүү (см)	Негизги группа	36	151,5833	12,01992	33,29	1198,50	532,500	-,321	,748
	Контролдук группа	31	154,1290	12,23858	34,82	1079,50			
60м/сек аралыка чуркоо	Негизги группа	36	11,7264	2,00146	27,04	973,50	307,500	-	,002
	Контролдук группа	31	12,7842	,91876	42,08	1304,50			
4x9м/сек челночтук чуркоо	Негизги группа	36	11,4831	,82930	30,92	1113,00	447,000	-,1396	,163
	Контролдук группа	31	11,5974	,67307	37,58	1165,00			
Трунике тартынуу (жолу)	Негизги группа	33	3,1515	2,13777	32,06	1058,00	497,000	-,197	,844
	Контролдук группа	31	3,5484	2,98707	32,97	1022,00			
30секунд ичинде пресс жазоо (жолу)	Негизги группа	36	18,6944	2,80631	32,19	1159,00	493,000	-,824	,410
	Контролдук группа	31	19,7742	3,35370	36,10	1119,00			
30секунд ичинде отуруп туруу	Негизги группа	36	25,2500	5,09552	38,51	1386,50	395,500	-	,040
	Контролдук группа	31	22,6774	3,39006	28,76	891,50			
800м/мин аралыка чуркоо	Негизги группа	36	4,5889	,58019	35,25	1269,00	513,000	-,566	,571
	Контролдук группа	31	4,5955	,69894	32,55	1009,00			

Биринчи өлчөөдөгү эки группанын көрсөткүчтөрүн салыштырмалуу айырмачылыктарын аныктоодо узундука секирүү боюнча 2,54см контролдук группа айырмаланган, 60м аралыгына чуркоодо 1,06сек негизги группа, челночтук чуркоодо 0,11сек негизги группа, ал эми 0,39жолу контролдук группа трунике тартынуу боюнча айырмаланган, убакытка пресс жазоо боюнча 1,08жолу контролдук группа көп аткаргандыгы, 30сек отуруп туруу боюнча 2,58жолу негизги группа айырмаланган.

Биринчи жана экинчи өлчөөдөгү негизги жана контролдук группалардын 60м аралыкка чуркоо боюнча көрсөткүчтөрү

Группа	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	60м/сек 1	11,00	15,66	12,92	1,397	9,87	15,66	11,56	1,176	-5,270	,000
	60м/сек 2										
Контролдук топ	60м/сек 1	11,00	16,00	13,23	1,413	9,88	13,78	11,53	1,009	-3,920	,000
	60м/сек 2										
Балдар											
Негизги	60м/сек 1	11,48	14,10	11,72	2,001	9,30	13,10	10,90	,95027	-4,666	,000
	60м/сек 2										
Контролдук топ	60м/сек 1	11,10	14,51	12,784	,91876	9,97	1174,0	11,86	208,81	-4,253	,000
	60м/сек 2										

Биринчи жана экинчи өлчөөдөгү негизги группанын кыздарынын айырмачылыгы 1,36сек жакшырганы аныкталды $P<0,05$. Контролдук группанын эки жолку өлчөөдөгү айырмачылыгы 1,7сек жакшырганы билинди $P<0,05$. Биринчи өлчөөдөгү негизги группанын, экинчи өлчөөдөн айырмачылыгы 0,82сек натыйжалуу болгон. Контролдук группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 0,92сек жакшырганы аныкталды $P<0,05$.

Экинчи өлчөөдөгү негизги жана контролдук группанын эркек балдарынын физикалык көрсөткүчтөрү

Эркек балдар	Группалар	N	ОРТОЧО көрсөткүчтөр	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	P
Ордуан узундука секирүү	Негизги группа	36	160,8056	13,49247	32,19	1159,00	493,000	-,819	,413
	Контролдук группа	31	164,8387	13,51073	36,10	1119,00			
60м/сек чуркоо	Негизги группа	36	10,9058	,95027	29,50	1062,00	396,000	-2,038	,042
	Контролдук группа	31	11,3761	,81173	39,23	1216,00			
4x9м/сек челночтук чуркоо	Негизги группа	36	10,5864	,70122	30,82	1109,50	443,500	-1,441	,150
	Контролдук группа	31	10,8219	,71206	37,69	1168,50			
Трунике максималдуу тартынуу	Негизги группа	36	5,8611	3,09056	36,26	1305,50	476,500	-1,031	,302
	Контролдук группа	31	5,5484	4,55952	31,37	972,50			
30 секунд ичинде пресс жазоо	Негизги группа	36	21,7500	3,50815	32,57	1172,50	506,500	-,655	,512
	Контролдук группа	31	23,0968	4,19011	35,66	1105,50			
30 секунд ичинде отуруп туруу	Негизги группа	36	30,0000	6,91169	40,35	1452,50	329,500	-2,884	,004
	Контролдук группа	31	25,5484	4,28827	26,63	825,50			
800м/мин аралыка чуркоо	Негизги группа	36	4,1339	,53173	33,35	1200,50	534,500	-,296	,767
	Контролдук группа	31	4,1523	,59928	34,76	1077,50			

Изилдөөгө алынган негизги жана контролдук эки группанын эркек балдардын экинчи өлчөөдөгү физикалык көрсөткүчтөрүнүн салыштырмалуу мүнөздөөдө төмөндөгүдөй аныкталды, ордуан узундука секирүү боюнча 4,03мм контролдук группа айырмаланган, 60м аралыкка чуркоо боюнча 0,44сек негизги группа айырмаланды, челночтук чуркоодо жогорку натыйжалуу болуп 0,24сек негизги группа аныкталды,

труникке тартынуу боюнча 0,32жолу негизги группа көп тартынгандыгы менен айырмаланды контролдук группадан, убакытка пресс жазоо боюнча 1,34жолу негизги группа айырмаланган, 30сек ичинде отуруп турууда 4,46жолу негизги группа айырмаланган, орто аралыкка чуркоо боюнча 0,02сек негизги группа натыйжалуу көрсөткүчү менен айырмаланганы аныкталган.

Негизги жана контролдук группадагы эркек балдардын экинчи физикалык өлчөөдө айырмачылыктары байкалды бирок, айырмачылыктар анык эместиги билинди.

Челноктук чуркоо боюнча негизги жана контролдук группаларынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү көрсөткүчтөрү

Группа	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	Чел бег (сек)	10,89	13,60	11,99	,71969	9,97	12,50	11,01	,678	-5,579	,000
Контролдук топ	Чельбег (сек)	11,10	14,64	12,41	,855	10,22	13,21	11,48	,833	-3,435	,001
Балдар											
Негизги	Чель бег (сек)	10,00	15,28	11,48	,8293	9,58	13,26	10,58	,7012	-5,232	,000
Контролдук топ	Чель бег (сек)	10,00	13,00	11,597	,67307	9,79	12,54	10,821	,71206	-4,821	,000

Негизги группанын кыздарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 0,98сек болуп, жакшырганы аныкталган P<0,05. Контролдук группанын айырмачылыгы 0,93сек өскөндүгүнүн негизинде айырмаланган P<0,05. Негизги группанын балдарынын биринчи менен экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 0,9сек жакшырганы менен айырмаланган P<0,05. Биринчи жана экинчи өлчөөдө челноктук чуркоо боюнча контролдук группанын айырмачылыгы 0,77сек жогорулоо менен айырмаланган P<0,05.

30сек ичинде максималдуу пресс аткаруу боюнча негизги жана контролдук группалардын биринчи жана экинчи өлчөөлөрдөгү көрсөткүчтөрү

Группа	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	Пресс (жолу)	10,00	27,00	18,16	3,282	11,00	30,00	20,59	3,870	-5,554	,000
Контролдук топ	Пресс (жолу)	15,00	28,00	18,450	3,394	16,00	30,00	20,35	3,842	-3,773	,000
Балдар											
Негизги	Пресс (жолу)	11,00	26,00	18,69	2,806	9,00	30,00	21,750	3,5081	-4,992	,000
Контролдук топ	Пресс (жолу)	15,00	29,00	19,774	3,3537	16,00	33,00	23,096	4,1901	-4,808	,000

Негизги группанын кыздарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү пресс жазоодогу айырмачылыгы 2,4жолу болгон анык деп табылды P<0,05. Контролдук группанын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 1,9жолу болуп аныктыгы билинди P<0,05. Биринчи жана экинчи өлчөөдөгү негизги группанын балдарынын айырмачылыгы 3,06 жолу жакшыргандыгы менен айырмаланган P<0,05. Контролдук группанын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 3,32 жолуга өскөндүгү менен айырмаланган P<0,05.

30сек ичинде максималдуу ылдамдыкта толук отуруп туруу боюнча, негизги жана контролдук группалардын көрсөткүчтөрү

Группа	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	Отуруп туруу (жолу)	17,00	33,00	25,45	3,807	20,00	46,00	29,97	5,163	-5,634	,000
Контролдук топ	Отуруп туруу (жолу)	16,00	30,00	22,70	3,480	19,00	38,00	26,30	5,468	-3,809	,000

Балдар											
Негизги	Отуруп туруу (жолу)	16,00	38,00	25,25	5,095	18,00	46,00	30,000	6,9116	-5,217	,000
Контролдук топ	Отуруп туруу (жолу)	17,00	29,00	22,677	3,3900	18,00	35,00	25,548	4,2882	-4,894	,000

Негизги группанын кыздарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 40,52жолу болгондугу аныкталды P<0,05. Контролдук группанын өлчөөлөрдөгү айырмачылыгы 3,6жолу болуп жакшырган аныкталды P<0,05. Негизги группанын балдарынын өлчөөдөгү айырмачылыгы 4,47жолуга болуп айырмаланды биринчи өлчөөдөн P<0,05. Биринчи жана экинчи өлчөөнүн контролдук группадагы айырмачылыгы 2,87жолуга жакшыргандыгы менен айырмаланган P<0,05.

500 м/мин орто аралыкка чуркоо боюнча негизги жана контролдук группалардын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү көрсөткүчтөрү

Группалар	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	500м (сек)	2,00	3,88	2,669	,4408	1,86	3,45	2,385	,4158	-5,252	,000
Контролдук топ	500м (сек)	2,00	4,79	3,109	,7052	1,46	4,12	2,653	,6822	-3,921	,000
Балдар											
Негизги	800м (сек)	3,50	6,55	4,5889	,58019	3,12	5,77	4,1339	,53173	-5,064	,000
Контролдук топ	800м (сек)	3,58	7,03	4,5955	,69894	3,00	6,13	4,1523	,59928	-4,576	,000

Негизги группанын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 0,284сек болуп жакшыруу аныкталды P<0,05. Контролдук группанын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 0,456сек болгон эки жолку өлчөөнүн ортосунда өсүү байкалган P<0,05.

Негизги группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү айырмачылыктары 0,45сек болуп экинчи өлчөөдө жакшыргандыгы аныкталган P<0,05. Контролдук группанын биринчи өлчөөдө көрсөткөн жыйынтыгы менен экинчи өлчөөдө алынган жыйынты ортосунда 0,44сек айырмаланып, натыйжалуу өсүү байкалган P<0,05.

Асылуу абалынан тизени бүгүү ыкмасын максималдуу аткаруу боюнча, негизги жана контролдук группалардын кыздарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү көрсөткүчтөрү, ал эми эркек балдардын труникке тартынуусу боюнча көрсөткүчтөрү.

Группалар	ПАРАМЕТР	Биринчи өлчөөлөр				Экинчи өлчөөлөр				Z	P
		Min	Max	X	S.S.	Min	Max	X	S.S.		
Кыздар											
Негизги	Тизени бүгүү (жолу)	16,00	157,00	73,66	29,313	45,00	200,00	92,59	30,823	-5,484	,000
Контролдук топ	Тизени бугуу (жолу)	35,00	156,00	70,00	32,847	30,00	200,00	87,45	41,204	-3,211	,001
Балдар											
Негизги	Труник (жолу)	,00	8,00	3,151	2,137	2,00	14,00	5,8611	3,0905	-4,493	,000
Контролдук топ	Труник (жолу)	,00	11,00	3,5484	2,9870	1,00	21,00	5,5484	4,559	-4,597	,000

Биринчи жана экинчи өлчөөдөгү негизги группанын кыздарынын айырмачылыгы 18,93жолу болуп, өлчөөлөрдүн ортосунда айырмачылык анык табылды P<0,05. Контролдук группанын эки жолу жүргүзүлгөн өлчөөдөгү айырмачылыгы 17,45жолу далилденип, өлчөөлөрдүн ортосунда жакшыруу аныкталган P<0,05. Негизги группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөнүн ортосундагы айырмачылыгы 2,71жолуга жогорулаганы менен айырмаланган P<0,05. Контролдук группанын биринчи менен экинчи өлчөөдөгү айырмачылыгы 2 жолуга өсүү менен айырмаланган P<0,05.

Корутунду

Биринчи жана экинчи өлчөөнүн ортосунда орто мектеп курагындагы өспүрүм балдардын физикалык өнүгүүсүнүн интенсивдүүлүгү байкалды:

- негизги группанын кыздарынын бой көрсөткүчү 4,31см, контролдук группанын эркек балдарыныкы 4 см өскөндүгү аныкталды (P<0,05),

- негизги группанын кыздарынын салмактык көрсөткүчү 1,7кг айырмачылык аныкталды, балдардыкы 1,83кг жогорулаган (P<0,05),

- көкүрөк көлөмү боюнча 2,48см ге негизги группанын кыздарынын көрсөткүчтөрү жакшырганы маалым, балдардын 2,38см өскөнү анык айырмачылыкка ээ (P<0,05),

- экскурсия боюнча негизги группанын көрсөткүчү бир канча жогору болгону байкалды.

- Контролдук группалардын салмак боюнча кыздар, көкүрөк көлөмү боюнча кыздар балдардыкыда жогору көрсөткүчкө ээ болду.

Мектеп курагындагы жаш балдардын жүрөк кан тамыр жана дем алуу системасынын эки жолу жүргүзүлгөн өлчөөлөрүнүн ортосунда натыйжалуу жакшыруу айырмачылыктары аныкталды: жүрөктүн жыйрылуу жыштыгы боюнча оң натыйжа бар, кычкылтек көрсөткүчү негизги группанын алдыда экендиги маалым, өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча жакшыруулар жогору деп белгилейбиз, артериалдык басым өзгөрүүлөр бир аз болду.

Жалпы физикалык даярдыктын көрсөткүчү биздин изилдөөнүн мөөнөтүнүн ичинде улуттук кыймылдуу оюндары менен заманбап дене тарбиясынын салыштырмалуу айырмаланды, негизги группанын көрсөткүчтөрү кыйла жогору болгондугу байкалды, физикалык сапаттардын өнүгүүсү алда канча алдыда экендиги билинди. Негизги жана контролдук группаларынын ортосунда айырмачылыктар байкалды, өнүгүү темпи боюнча негизги группа бир аз алдыда, физикалык даярдык көрсөткүчтөрү боюнча негизги группа айырмаланат. Кыймылдуу оюндар мектептердин ресурстарынын негизинде, сабактын эффективдүүлүгүндө бир аз жылыш болду. Кыймылдуу оюндар ыкмаларды дене тарбия каражаты катары колдонууга толук мүмкүн экени билинди, себеби тарбиялык мааниси жогорку деңгээлде экендигин байкалды.

Адабияттар:

Бунак В. В. Антропометрия. Практический курс: Пособие для институтов. М.: Учпедгиз, 1941. - 368с

Бычкова С.С. Современные программы по физическому воспитанию детей школьного возраста 2002, с 6-10

Дубровский В.И. Спортивная медицина. – М.: Гуманист. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. - 135с

Турусбеков Б.Т. Концепции и теории в возрастной физиологии спорта. Мат. Междунар. Науч. Конф., посвящ. 2200-летию Кырг. Государственности. – Б., 2003. – С.330-337

Кудрявцев В. Физическая культура и развитие здоровья ребенка Дошкольное воспитание. Издательский дом «Воспитание дошкольника» - М.: -2004. - №2. – С.89-92.

ЖОРГО САЛЫШ МЕЛДЕШТЕРИНИН ЭҢ БААЛУУ ЖАНА ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ ЖӨНҮНДӨ

About the Most Valuable and Successful Competitions

Базакечев Т.^{1*} Саралаев М.^{2*} Сабралиева Т.^{3*}

^{1*}КРнын эмгек сиңирген машыктыруучусу, Ж. Баласагын атындагы КУУнун доценти;

^{2*}п.и.к., доцент, Б.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы

^{3*}Кыргыз – Түрк Манас университетинин спорт илимдер факультетинин, доценти б.и.к.

Аннотация. Кыргыз элинде байыркы замандардан бери өнүгүп келген жорго салыш мелдешти жөнүндө, эң керектүү кесипчиликтеринин бири болгон жоргону таптоо жөнүндө даярдалган макала. Заманбап мезгилиндеги жорго салыштын мелдештеринин өзгөчөлүктөрүнүн бири – коммерциялык жактан өнүгүүсү да баяндалган. Макаланын фактылуу маалыматтары адабияттардан жана аңгемелешүүнүн негизинде топтолуп жана талданып берилген.

Түйүндү сөздөр: жорго салыш, мелдештин байгеси, саяпкер, чабандес.

Özet. Kırgız halkında antik çağlardan beri gelişen Geörgo Saliş hakkındaki yarışmalar hakkında hazırlanan makale, en çok aranan mesleklerden biri olan geörgo hakkında hazırlanmıştır. Modern çağda artistik patinaj yarışmalarının özelliklerinden biri de ticari gelişmeleridir. Makalenin gerçek verileri literatüre ve görsellere dayanarak toplanmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: aygır, yarışma ödülü, gezgin, atlı.

Аннотация. Подготовленная статья о состязаниях по жорго салыш, развивающихся в кыргызском народе с древних времен, о жорго, одном из самых востребованных занятий. Одной из особенностей соревнований по фигурному катанию в современную эпоху является также их коммерческое развитие. Фактические данные статьи были собраны и проанализированы на основе литературы и интервью.

Ключевые слова: жеребец, приз соревнований, путешественник, всадник

Abstract. An article prepared about the jockey competition, which has been developing in the Kyrgyz nation since ancient times, one of the most important professions, is the jockey tap. Commercial development of one of the features of jockey competitions in the modern period is also described. The factual data of the article is collected and analyzed based on literature and interviews.

Keywords: jockey, competition prize, visitor, rider.

Теманын актуалдуулугу: спорттун улуттук түрлөрү, анын ичинен «жорго салыш» мелдешти кайрадан жанданып, эл аралык деңгээлине чыгып өнүгүдө. Жорго салыштын дагы бир өзгөчөлүгү чоң тойлордо баалуу байгелери сайылып коммерциялык жактары да өнүгүдө. Ошол жактарын да баяндоо актуалдуу маселелерден болуп саналат. Ошондой эле ат спорттунун адистерин, саяпкерлерди жана күйөрмандарды өтө кызыктырат.

Изилдөөнүн максаты: байыркы замандардан бери өнүгүп келген жорго салыш мелдешинин азыркы мезгилдеги коммерциялык жактарынын изилденип каралышында.

Изилдөөнүн маселелери:

1. Жорго салышты жана жоргону таптоону адабияттардан жана практикалык тажрыйбадан да талдоону аткаруу;

2. Жоргону таптоонун байыркы ыкмаларын изилдеп жана заманбап мезгилинде топтолгон да тажрыйбасын пайдаланып кайрадан жандандыруу;

3. Изилдөөнүн маалыматтарына жана жыйынтыктарына таянып жоргону таптоо боюнча керектүү кеңештерин сунуштоо.

Изилдөөнүн илимий методдору:

1. Ат оюндары жана жоргот салыш мелдештери жөнүндөгү адабияттарды талдоо;

2. Атактуу саяпкер Токтосунов Мыктыбек менен аңгемелешүү.

Изилдөөнүн маалыматтары.

Теманы талдоонун негизинде жорго салыштын пайда болушу жана өнүгүшү элибиздин салт-санаасына, турмушуна байланыштуу болгон экени аныкталды. Негизи

жорго салыш чоң тойлордо, майрам болгондо өткөрүлүп келген жана учурда дагы уюштурулат. Жоргонун нечен өзгөчөлүктөрү бар. Тарыхый маалыматтарда бул жорго салдырууну айрыкча калктын белгилүү катмары болгон байлардын, манаптардын кызыкчылыгына тыгыз байланыштуу болгону маалым. Ошону менен бирге жоргону миңгендер элге белгилүү жана өтө сыйлуу инсандар болгон делет. Жорго салыш боюнча мелдеш белгилүү байлардын тойлорунда өткөрүлгөн.

Жоргону чон байгеси болгон мелдешке даярдоо өтө татаал жана жоопкерчиликтүү иш. Жорго баардык эле тукумдуу жылкылардан кездешет. Байге учурунда жоргосунан жазбай, бир калыпта жүргөнү өтө көп машыгуунун натыйжасында гана аткарылат. Мындай ийгиликке нечен жылдап таптоо керек болот. Ошондуктан жоргону таптаган саяпкерлер жоргону өздөрү минип чабышкан жана чабышат. Жорго башкаларга көнбөгөн жаныбар болуп эсептелет. Жоргону минүү бул өзүнчө эле чоң рахатка жетүүдөй бааланган. Байлар тойко келгенде мисалы, «Акмат бай Кара жоргосун минип келди». деп тергеп айтышкан. Жоргону минип жүрүү эркектердин ден соолугуна дагы көп таасир бергени белгилүү. Бул жорго салуу өнөрү, аны менен алек болгон адамдардын карыган мезгилде дагы физиологиялык денесине он таасирин тийгизип, мисалы, балалуу болушуна түздөн түз себепкер боло алат, деп айтылат.

Жалпысынан жорго жаныбарын классификациялаганда, кыргыз элинде эле жылкынын жоргосу беш түргө бөлүнгөнү айтылат. Мисалы: чапма жорго, төкмө жорго, бурма жорго (тынчы жок), кой жорго, жол жорго. Булардын ичинен чапма жорго менен төкмө жорго өтө жогору бааланып, майрам жана чоң той аштарда салдырылат.

Мисал катары бул жоргонун мелдештеги мүнөзүн, баркын, келбетин сүрөттөп «Гулсарат» повестинде Чынгыз Айтматов баяндаганын айтсак жанылыштык болбойт. «Ат айдаган адам баарын кайрып токтотту, оозунганы суурулуп жөнөшкө үлгүрө элек көз ирмемде заң этти: «Айт, жолуңар болсун!» Аттар атырылып жөнөп берди. Калыстын буйругу менен Гулсары кетти. Чулу тучктардын дүбүртүнөн жер титиреп, арттан асманга чаң көтөрүлдү. Чабандестер кулак тундура ач кыйкырык, куу сүрөөн салып, күлүктөр жерге жапырыла сызды. Жалгыз Гулсары гана кулач келип чаппады, кош аяктап каргып учпады, дүпүлдөтө жер муштап, жоргосуна кирди. Анын чабалдыгы да, күчү да ушунда эле...» [1]

Жорго салыш – өзгөчө аттардын ачык жол мелдешти, ошондой эле бул улуттук ат спортунун кеңири таралган түрлөрүнүн бири. Айта кетүүчү нерсе жорго жүрүшү «аллюр» аталган чуркоочу аттардын аяк шилтөөсү менен аныкталат. Жорго жылкысынын жүрүшү өзгөчөлөнүп, аяктары паралелдүү шилтенип аткарылат. Жоргонун ылдамдыгы талаа басыгына тең.

Жорго жылкысын чоң эмгек сиңиргендерге же абдан сыйлуу адамдарга белекке тартуулашкан. Жорго салышка чабендес катары 60 жаштан жана андан жогорку сыйлуу курактагы адамдар катышканын байкоого болот. Биздин пикирибизде мындай жагдай бир катар себептер менен түшүндүрүлөт. Жорго өзгөчө жылкы, аны ардактуу адамдар, сыйлуулар жана байлар, теги атактуу адамдар минишкен. Жорго салыш атактуу манаптардын мелдешти болгон. Жоргону мелдешке даярдоо өтө машакаттуу иши деп эсептелген. Жоргону тубаса «аллюру» менен жорголотуп жүргөн устат анын сырын, табына келтирген. Жоргону таптоо нечен жылдарды талап кылып, жорго жаныбары бир гана өзүнүн эсинин алдында гана өзүнүн жакшы сапатын көрсөтө алган. Жорго бастыруу ардактуу жана жагымдуу болуп, жогоруда белгиленгендей, адамдын ден соолугуна (ал-күч жана психикалык) жакшы таасир этет. Айтылгандай, кээ бир ооруларга, улгайган эркектерге, же алар үчүн профилактика (простатит болгондо) катары жорго миниш сунушталат.

Жоргонун чыдамдуулугун, күлүктүгүн касиеттерин даана көрсөтүп, Сардарбек

Рыскулов «Кашка ат, Карагер жорго» деген повестинде маалымдаган. Анда Кочкордун Сарала-Саз деген жеринен Токмок шаарына барып кайта келгени жөнүндө «Карагер жоргону» мактап баяндаган.

Ошондо Карагер жоргого мингизип Кокон деген Өзүкбайдын жан жөкөр жигитин жиберешет. Карагерди минип 12 сааттын чегинде Сарала-саздан Токмокко жетип арийимди алып, кайта Кочкорго чейин келип, Өзүкбайды аман алып калат. Жол жүргөндө бир аз гана Каракерди дем алдырып, оттотуп жана сугарып алганы болбосо Кокон ысмындагы жакын жигити тынымсыз жолдо болгон.

Жогоруда көрсөткөн мисал кыргыздын жоргосунун күлүк болгонун, чыдамдуу жаныбардан экенин далилдейт. Ошондуктан «жорго салыш» мелдешти бүгүнкү күнгө чейин өнүгүп келе жатат. Ошондой эле повестте Рыскулов С. Жоргону таптоо жөнүндө УУлтай деген саяпкер аялдын айтканын келтирет: «Жорго болчу мал быштысынан тартып арбытат. Ага чейин улам жаңылап, даана күүсүн таба албай, ооздугун тиштеп тоңкочуктап ала барман салып жүрө берет». [2]

1971-жылдан тартып жорголорду мелдештери бекитилген эреже боюнча 2ден 10 км чейин аралыкта өткөрүлөт. Жорголордун басыгына өзгөчө чектелүүлөр салынат. Мисалы 8 км дистанцияда жорго үч басык жасап – үч эсе эреже боюнча жорголоого өтөт. Эгерде жорго салышта чоң басык кылса анда ал жорго салышта чоң басык кылса, анда ал жорго салыштан чыгарылат. Жорго бул өзгөчө аллюр экенин белгилеп өтүш керек. Окумуштуулардын пикири боюнча жорголор тукум куушат. Бирок жоргону өмүрүндө бекемдеп, сонун жүрүшүнөн жаздырбай, жорго салыш убагында басыгын оңоо үчүн күрөшүш керек.

Ат оюндарынын жана спорттук мелдештеринин эрежесин итактап, толуктап жана спорттук классификациясын жаңыртып доцент Саралаев М.К. 1993-жылы иштеп чыккан, Оштогу «Шамдагай» типографиясында басылып жарыкка чыккан. Ошондон кийин көп жылдар бою улуттук ат спортунун практикасында (разряддарды, наамдарды берүүдө, мелдештерин уюштурганда) пайдаланып келген. Андай кийинки мезгилдерде эрежеси дагы жаңыртылып, толукталып жүрөт. «Ат Чабыш » жана «жорго салыш» заманбап мезгилинде дүйнөлүк көчмөндөр оюндарынын программасына кошулуп эл аралык деңгээлге чыгарылды.

Кыргыз республикасында эгемендүүлүк мезгилинде дагы башка өзгөрүүлөрү болгону белгилүү. Спорттун кээ бир түрлөрүндө коммерциялык жактары өнүгө баштаганы байкалат. Ошондо жорго салыш мелдештеринде баалуу белек- байгелер, акчалай сыйлыктар берилип жүрөт. Мисалга алсак «Манас» эпосунун 1000-жылдыгына карата өткөрүлгөн мелдештерде Кыргыз республикасынын биринчи президентинин ак волгасы ат чабышта биринчи келген атка арналганын айтсак болот.

Ошондой эле Феликс Кулов премьер-министр мезгилинде жорго салыш мелдешине акчалай байге бөлүп бергени да мисал боло алат. Булардан тышкары жер жерлерде, Кыргызстанда, Казакстанда чоң тойлордо орчундуу байгелери коюлганына күбө болуп жүрөбүз. Бул жөнүндө дагы бир маалыматтарын келтирип көрсөтсөк болот. №54 жылкы заводунун саяпкери Токтосунов Мыктыбек менен аңгемелешүүдө топтоп алган фактылуу маалыматтары менен тааныштырсак төмөнкүлөрдү көрсөтөөр элек. 1986-жылы 8 классты бүтүргөндөн баштап чабандестик кесибин Чолпон Атадагы №54 жылкы заводунда иштеп үйрөнгөм. 1996-жылдан тартып саяпкерлик кесибин үйрөнө баштадым. Ошол кезде эң атактуу саяпкер Петр Карабельниковдон көп ыкмаларын үйрөнүп саяпкерликти, жоргону таптоонун, мелдешке катыштыруунун ыкма методдорун үйрөнүп алдым. Ошол кезде «Патрон» деген жорго тулпар бар эле. Ошол жоргону кошо таптап жүрүп абдан такшалдым.

«Патрон» менин колума тийгенге чейин П. Карабельниковдун 15 автомашина

утушу бар эле, менин колумда жүрүп, 12 автомашина утук. Казакстанга барып, Кыргызстандын ичинен дагы көп байгелерди утуп жүрдүк. Казаксандын президентинин кубогун «Патрон» менен утканбыз. «Патрондон» кийин «Ган» деген жоргону кунан кезинен таптап 7 жолу мелдешке катышып, 6 жолу биринчи орунду ээлегенбиз. Алардан кийин «Вулкан» деген жоргонун карьерасы эң атактуу болуп чыкты:

- ✓ 43-жолу мелдешке катышкан;
- ✓ 27 – жолу 1 орунду ээлеген;
- ✓ 9-жолу 2 орунду ээлеген;
- ✓ 6-жолу 3 орунду ээлеген;
- ✓ 13 автомашина уткан;
- ✓ 2739000 сом акчалай байге уткан;
- ✓ 150 миң тенге уткан.

Вулкандын ээси Маткеримов Султан деген чабандеси Токтосунов Вулкандын атасы – Валдай, энеси Виктория. Мага бышты кезинен колума келген, 7 – жыл таптадым. Нечен жолу мелдештерге катыштырдым. Мисалы, Вулкан менен жетишкен ийгиликтерим 13 автомашина, эки миллион сомдук утуштар. «Жоргону өзүм таптап, өзүм салдырып жүрдүм», деп айтып берди.

Ошондой эле Токтосунов Мыктыбек «Вулкан» деген жоргосу менен мелдештерге катышып утуп алган байгелерин тизмелеп берген. Ошол тизменин ичинен негизги байгелери төмөнкүлөр:

- 14.09.2014 – жылы – 1 Көчмөндөр оюндарында 30 жоргодон 3-орун, байгеси 1000000 (бир миллион) сом;
- 12.09.2015 – жылы – Чолпон – Ата, Асанбек Кольбаевдин турнири, 1-орун, байге автомашина;
- 24.10.2015 – жылы – Казакстан, композитор Мусагасынын байгеси, 1-орун, байге автомашина;
- 21.03.2016 – жылы – Бишкек шаары, Ак Кула, Ат майданы, , Нооруз, 1-орун, байге 100000 (жүз миң) сом.
- 09.05.2016 – жылы – Бишкек шаары, Ак Кула, Ат майданы, Жеңиш күнү, 1-орун, байге автомашина.
- 04.06.2016 – жылы – Ат – Башы районунун 85-жылдыгы, 1-орун, байге автомашина.
- 16.07.2016 – жылы – Бишкек шаары, тандоо мелдешти, Дүйнөлүк көчмөндөр оюну, 1-орун, байге 25000 (жыйырма беш миң) сом.
- 30.07.2016 – жылы – Соң – Көл, Тайлак Баатырдын 220-жылдык мааракеси, 1-орун, байге 500000 (беш жүз миң) сом.
- 27.08.2016 – жылы – Казакстан, Назарбаев кубогу, 1-орун, байге автомашина.
- 08.09.2016 – жылы – 2-көчмөндөр оюну, 1-орун (22 жоргонун ичинен), байге 700000 (жети жүз миң) сом.
- 23.09.2017 – жылы – Жумгал району, Качике баатырдын байгеси 1-орун, байге автомашина.
- 07.09.2018 – жылы – Чолпон – Ата, 3 Дүйнөлүк көчмөндөр оюндары, 1-орун (27 жоргонун ичинен), байге 350000 (үч жүз элүү миң) сом.

Учурда беш жоргону таптап жатам. Өзүм чабандес, өзүм саяпкермин.

Жыйынтыктоо.

Жорго салыш мелдешти атам замандан бери өнүгүп, кыргыз элинде таралып жана бүгүнкү күнгө чейин сакталып келди. Заманбап мезгилинде жорго салыш мелдешини бир

нече өзгөчөлүктөрү болуп келди. Ошонун бири эл арасында кеңири таралып, кымбат баалуу байгелери менен айырмаланат. Жогоруда топтолгон, талданган фактылуу маалыматтардын негизинде төмөнкүдөй жыйынтыктай алабыз:

1. Кыргыз элинин ооз эки чыгармаларында жана адабияттарда жорго салыш мелдешинин тарыхы, өзгөчөлүктөрү, эрежеси чагылдырылган экен;

2. Жоргону таптоода байыркы ыкмалары жана заманбап мезгилиндеги ыкма методдору калыптанган экен. Андан тышкары ар бир саяпкердин өзүнчө көз карашы да болушу керек экен;

3. Жоргону таптоодо жана аны мелдешке катыштырууда бир кана саяпкер, ошол эле чабандес болгону талапка ылайык экен.

Адабияттар.

1. Айтматов Ч.Т. «Прощай Гульсары!» «В ккниге повести» - Фрунзе: Кыргызстан басмасы 1978 г. Стр 204-346
2. Рыскулов С. «Кашка ат, Карагер жорго». Повесттер, аңгемелер. – Бишкек «Турар» 2015 г. Стр 304
3. Саралаев М.К., Азизбаев С.С., КМДТЖСА, Бишкек ш. «Байыркы кыргыздардын кесиптик баалуулуктары: азоо атты минүүгө үйрөөтүү, саяпкерлик, мүнүшкөрлүк, тайганчылык. » «Дене тарбия жана спорт жарчысы» деген жыйнакта, -Б. 2019, -55-61 б.б.
4. Саралаев М.К., Букуев М.О., Мамбеталиев К.М. Манастан калган оюндар. Бишкек 1995 стр 126
5. Тагаев М.И., Азизбаев С.С. Кыргыз элинин ат оюндарыны жана мелдештеринин өзгөчөлүктөрү. Материалы международного конгресса «Спорт» за интеллектуальное и нравственное развитие общества (г. Чолпон Ата, 7-9 сентября 2012 года). – Б.: Мурас, 2012 стр 191-194
6. Чокотегин М. Кыргыз жылкысы, алгыр куштары жана тайгандары. – Бишкек: «Атин – Принт» 2013, 84 б.

ТОГУЗ КОРГООЛ ОЮНУНДА ОЮНЧУЛАРДЫН ТУЗУ ЖОК УЧУРДА ОЮНДУН АЯГЫ

Султанмуратова Н.* Николаева Л.**

*Ж. Баласагын атындагы КУУ доцент snsnuria@mail.ru
 **Ж. Баласагын атындагы КУУ ага окутуучу lorina15@mail.ru

Макалада оюндун этаптарына (жактарына) аныктама берилет. Тактикалык жана техникалык ыкмалардын мисалдары келтирилген. Тогуз коргоол оюнунда көп колдонулган терминдер чечмеленет.

Makalede oyunun aşamalarının tanımları verilmektedir. Taktik ve 448 tekniklere örnekler verilmiştir. Toguz Korgool oyununda sıklıkla kullanılan terimler deşifre oldu.

В статье даны определения стадиям игры. Приведены примеры тактических и технических приемов. Расшифрованы термины часто применяемые в игре тогуз коргоол.

The article gives definitions to the stages of the game. Examples of tactical and technical techniques are given. The terms often used in the game Toguz Korgool are deciphered.

Логикалык ой жүгүртүүнү талап кылган оюндардын көпчүлүгү үч негизги жактан тураары баарына эле белгилүү алар; оюндун баш жагы – дебют (debüt немис тилинен алынган), оюндун орто жагы – миттельшпиль (mittelspiel) жана оюндун аяк жагы – эндшпиль (endspiel), ошол оюндардын ичиндеги көчмөн элинин негизги оюну тогуз коргоол болгону талашсыз. Оюндун аяк жагын караардан мурун, биз тогуз коргоол оюнундагы негизги жактарына аныктама берүүнү туура көрдүк. **Оюндун баш жагы** – бул туз алмашып, же оюнду тобокелге салып тузду эки – үч байга алмашып, ошондой эле оюнга койгон стратегияга тандоо жазалган баштапкы жүрүштөр жазалган учур. **Оюндун орто жагы** – бул материал топтоо, же жүрүш болуп бере турган коргоолдорду сактап, байларды туура чачууга даярдоо жана оюнда алдыга коюлган стратегиясын ишке ашыруу жолундагы учур. **Оюндун аяк жагы** – бул эң көп техникалык, тактикалык ыкмаларды колдонуп, жүрүшкө же казанга коргоол топтоого багытталган жак.

Чеберчилиги бирдей деңгээлдеги оюнчулардын беттешүүсүндө, жеңүүчүнүн тагдырынын дээрлик сексен пайыздан кем эмес учуру оюндун аягында чечилет. Спортчуларга оюндун аягын ойногонду үйрөтүп, талдап, чеберчилигин бийик деңгээлге чыгаруу үчүн эндшпильди төмөнкү аналитикалык кесүүдөн караш абзел, тогуз коргоол оюнунда үч гана абал болоору мүмкүн, алар:

1. Эки оюнчуда тең тузу жок абал;
2. Бир оюнчунун тузу бар, экинчисинде туз жок абал;
3. Эки оюнчуда тең туз бар абал.

Оюндун аягына анализ жүргүзгөндө ар бир абалда техникалык жана тактикалык ыкмаларды колдонууну үйрөтүүгө машыгуу процессинде ойнолгон партияларды талдоо, этюддарды чечүү жана практика жүзүндө ойноо менен катары мелдештерге катышып, ойнолгон оюндарды кайрадан карап чыгуу үчүн көп убакыт талап кылынат.

Туз алмашуу абалында техникалык ыкмалардын түрү эң көп, себеби туз алмашкандын эле жыйырма сегиз варианты бар, тузду тобокелге салып берген мезгилинде сегиз туз, а туз жокто бир гана вариант бар, бирок эң татаалы оюндун аягында туз жок учур экенин көпчүлүк оюндун чеберлери баса белгилешет. Анын себеби туз алмашкан же тузду тобокелге салып бергенде канча жүрүшү бар же канча коргоол жасап жешти эсептегенди, баштапкы даярдоо тайпасында эле үйрөнүп отуздан алтымыш жүрүшкө чейин оңой эле эсептеп койсо болот, туз жок учурда болсо техникалык ыкмалар аздыгына карабастан эсептөө өтө кыйын, анткени бул абалда эсептөө геометриялык прогресс менен өсөт. Анын үстүнө Кыргыз Республикасынын тогуз коргоол федерациясынын туңгуч Президенти, Мамлекеттик сыйлыктын Лауреаты, техника илимдеринин кандидаты, спорт чебери А.Чылымовдун 1992-жылы дүйнөлүк ачылыш жасап, тогуз коргоол оюнуна таң

калаарлык жаңылык жазаган. Артка жүрүш жасаганга уруксат берилбеген ойнолуп жүргөн логикалык оюндардын арасында бир нече жүрүштөн кийин кайра жүрүштөрдүн кайталануу жайгашуусу болоору 1992-жылга чейин тарыхта болгон эмес. “Чылымовдун тең чыгуу абалы” аттуу ачылыш тогуз коргоолдогу өтө ири ачылыш десек жаңылбайбыз. Ал тузу жок учурда 73! – жүрүштөн кийин, эгер атаандаштар ката кетирбей ойносо, кайталанган жайгашуу улам болуп турат. № 1 менен № 2 диаграммаларда А.Чылымовдун ачылышы көрсөтүлгөн.

№1-диаграмма.

“Чылымовдун тең чыгуу абалы” (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
9	-	-	-	-	-	-	-	-
62-72 коргоол								
					62-72 коргоол			
-	-	-	-	-	-	-	-	19
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Катасы жок жүрүш жазагандан кийин 37 – жүрүштөн кийинки абал.

№2-диаграмма.

“Чылымовдун тең чыккан абалы” (жүрүш кара тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
18	-	-	-	-	-	-	-	-
62-72 коргоол								
					62-72			
-	-	-	-	-	-	-	-	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Эгерде бай тараткандан кийин 9:2 жүрүшү жасалып эки коргоол казанга алынса, анда ошол тарап утулуп калат, бирок, 9:2 көпчүлүк учурда алуу керек. Тузу жок абалында оюндун аягын үйрөткөндө бул ачылыштан баштоо туура деп эсептейбиз. Калган техникалык колдонмолорду атап жана карап кетсек. Бирден бир маанилисүү бул байды колдонуу. Негизинде ооздогу же көк моюндагы бай менен тузга чабуул коюп диаграмма № 3, же 6-8 коргоол жайгашкан үйлөрдү качырып диаграмма № 4 атаандаштын жүрүштөрүн кыскартып же калдыбай калтыруу аракеттерине көңүл бурулушу керек.

№ 3-диаграмма.

Бай менен туз байлоо (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
24	-	1	1	-	-	-	-	-
N – коргоол								
					N – коргоол			
-	-	-	2	-	-	-	-	4
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Ак тарабынын жүрүшү көбүрөөк, бирок далыдан жүрүш жазалса анда бай менен белден туз алынат, ооздогу төрт коргоолду жүрсө анда жүрүшү аз болуп утулуп калат.

№ 4-диаграмма.

Бай менен 6-8 коргоол байлоо (жүрүш кара тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
12	1	-	-	-	-	-	6	-
N – коргоол								
					62 коргоолдон кем эмес			
-	-	4	-	-	-	2	1	21
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Эгерде кара тарап алты коргоолду жүрүп кетсе анда ат өтпөстөн ак тарабы туз алып жеңишке ээ болот, эгерде көк моюндагы бир коргоолду жүрсө, анда бай менен ат

өтпөстөгү коргоолдорду алып, **жасап жеп** утушка ээ болот.

Эгер эки тарапта тең бай бар болсо анда атаандаш тарабы дагы ошол эле техникалык колдонмолорду колдонот, эгер экинчи тараптын байы жок болсо, анда байды тосуш керек, бир үй менен кайтаргып коюу № 5 диаграммада, же болбосо бай ооз үйдө жайгашпаса оордунан туз алуу аракетин кылуу № 6 диаграммада көрсөтүлгөн.

№ 5-диаграмма. Байды тосуу (кайтартуу) (жүрүш кара тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
10	1	1	-	-	-	-	-	-
N + - 2 коргоол								
				N + - 2 коргоол				
-	-	-	-	-	-	-	2	18
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Кара тарабы 7-8 жүргөндөн кийин ак тарабы айла жок бай таратат туура жүрүштөр жасалса тең чыккан оюн, эгер кара тарабы 7-8 ордуна 8-9 жүрсө анда байга 20 коргоол топтолот атаандаштын куйругун кесип сегиз жүрүшүн кыскартат, кара тарабы байга 20 коргоол топтогонуна карабастан ак жагы дагы кайрадан дагы бир жолу куйругун кесип утушка ээ болот.

№ 6-диаграмма.

Байдын ордунан туз алуу (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
2	1	1	-	-	-	-	3	-
N – коргоол								
				N – 2 коргоол				
-	22	-	-	-	-	-	-	5
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Бай жайгашкан үйдөн жүрүш жасалганда оозгу үйдө үч коргоол менен ат өтпөстөн (оордунан) кара тарабы туз алып утушка ээ болот.

Байлар жок учурда биринчи ирээт казанды санатыш керек, утууга жетиштүү коргоолдордун санын көрүп “**жасап жемей**” техникалык колдонмосун үйрөтүү керек. Жасап жемейдин негизги шарттарын эске тутуу абзел, алар:

1. Жасап жегенде өзү тараптагы баардык коргоолдорду колдонуу;

2. Ат өтпөстү кайтаргып коюу.

3. Коргоолдорду жайгаштырып жүрүштөрдү жасап баштаганда ат өтпөс үйдөн ашып кетпеси керек.

• Жасап жемей ыкмасын колдоноордун алдында туз бар же жок абалдары маанилүү роль ойнойт. Туздун бар же жогуна карабастан 5 же 6 коргоолдон эки коргоол жасап жегенге болот.

• 7 коргоолдон үч коргоол жасап жесе болот.

• Сегиз же анада көп коргоол болгондо так сандан беш коргоол кемитиш керек, жуп сандан төрт коргоол кемитиш керек. Мисалы, он эки жуп сан, андан төрттү кемитсек сегиз коргоол, а он беш так сан андан бешти кемитсек он коргоол жасап жесе болот. Он коргоолдон алты коргоол жасап жегенди үйрөтүүдөн баштаганда жогоруда айтылган негизги шарттарды ойго бекемирээк тутуу керек.

Беш коргоолдон эки коргоол жасап жегендин эки жайланышуусу бар, диаграмма №№ 7, 8.

№ 7-диаграмма.

5 коргоолдон 2 коргоол жасап жемей (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
1	1	-	-	1	-	-	-	-
74 – коргоол								

					80 коргоол			
-	-	-	-	-	-	-	3	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9

1. 8-1 1-2

2. 9:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

1. 8-1 8-9 же 5-6

2. 9-2 1-2 мажбур болгон жүрүш

3. 9:1 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

1. 9-1 1-2

2. 81 1-2

3. 8-9 2-3

4. 9:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады.

№ 8-диаграмма.

5 коргоолдон 2 коргоол жасап жемей (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
2	-	-	-	1	-	-	-	-
74 – коргоол								
				80 коргоол				
-	-	-	-	-	-	-	4	1
1	2	3	4	5	6	7	8	9

1. 8-2 1-2

2. 8-9 2-3

3. 9:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

1. 9-1 1-2

2. 8:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

1. 9-1 5-6

2. 8-2 1-2

3. 9:1 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады.

№ 9-диаграмма.

6 коргоолдон 2 коргоол жасап жемей (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
1	1	-	-	1	-	-	-	-
74 – коргоол								
				80 коргоол				
-	-	-	-	-	-	-	3	3
1	2	3	4	5	6	7	8	9

1. 9-2 1-2

2. 8-1 1-2

3. 8-9 2-4

4. 9:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

№ 10-диаграмма.

6 коргоолдон 2 коргоол жасап жемей (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
2	-	-	-	1	-	-	-	-
74 – коргоол								
				80 коргоол				
-	-	-	-	-	-	-	4	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9

1. 9-1 1-2

2. 8:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

Көпчүлүк учурда үйрөнчүктөр 7 коргоолдон жасап жегенде үч коргоолдун ордуна төрт коргоол берип алышат. Диаграмма № 11.

№ 11-диаграмма.

7 коргоолдон 3 коргоол жасап жемей (жүрүш ак тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
2	-	-	-	1	-	-	-	-
74 – коргоол								
					78 коргоол			
-	-	-	-	-	-	-	4	3

1 2 3 4 5 6 7 8 9
 9-2 2-3
 8-2 1-2
 8-9 2-3 ?? (өтө ката жүрүш)
 9:2 1-2

9:1 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады

Үчүнчү жүрүштө кара тарабы 2-3 жүрүш жасоо менен чоң ката кетирип алды, 2-3 ордуна 5-6 жүрүш жасалса, анда ак тарабы 9:2X жүрүп үч коргоол алып, андан башка коргоол ута албай 81 – 81 болуп оюн тең чыгат.

№ 12-диаграмма.

10 коргоолдон 6 коргоол жасап жемей (жүрүш ак тарапта, оюнчуларда туз жок абал).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
2	1	-	-	1	-	-	-	-
72 коргоол								
					76 коргоол			
-	-	-	-	-	-	5	3	2

Жасап жемейдин биринчи шарты он коргоолдун баардыгы колдонууда, ошондой эле экинчи шарты ат өтпөстү кайтаруу эки тишти үйдөгү беш коргоол аткарып жатат, эгер ал үйдөгү коргоолдорду жүрүүгө мажбур болсок, анда көк моюнга бир коргоол кошулуп ат өтпөс үйдү ал үй кайтарып калат.

1. 9-1 1-2 мажбур болгон жүрүш
 2. 7:2 1-2 же болбосо башка жүрүш, эгерде 1-2 болсо, анда
 3. 8:2 1-2 же болбосо башка жүрүш, эгерде 1-2 болсо, анда
 4. 9:2 казанда 82 коргоол болгонуна байланыштуу оюн аяктады.

№ 13-диаграмма.

Тартма туз (жүрүш кара тарапта).

9	8	7	6	5	4	3	2	1
3	-	-	-	1	-	-	1	2
72 коргоол								
					76 коргоол			
-	-	-	-	-	-	1	4	2

Жогорку диаграммада кара тарабы 1-2 жүрсө анда ак тарабы көк моюндагы төрт коргоол менен ат өтпөстөн туз алат 8:2X, же болбосо башка жүрүш жасалса, анда ооздогу коргоол менен жүрүп куйруктан туз алынат 9:1X. Тартма тузга түшүп калбастан, үйдөгү мажбур болгон жүрүштү кара тарабы жасашы керек. Тартма тузга оюндун аягында эле эмес, башында же болбосо ортосунда деле түшүп калуу коркунучу бар.

Жогорудагы абалдарды, ыкмаларды эске алып, оюнду жеңүү жолдорун туура тандоо ар бир спортчунун алдына коюлган чоң маселе.

Тогуз коргоол оюнунун сөз түшүндүрмөсү (терминология тогуз коргоола)

Сөз түшүндүрмөсү	Чечмелөө	Термин	Толкование
Ак жагы	- тактанын ак тарабы; - биринчи жүрүш жасоочу оюнчу	Ак жагы	- белая сторона доски; - игрок, которому предоставлено право первого хода
Ак колтук	6 – үйдүн аталышы	Ак колтук	название шестой лунки
Алмашуу	- байга бай алмашуу; - тузга туз алмашуу; - тузга бай алмашуу	Обмен	- обмен баями; - обмен тузами; - обмен туза на бай
Ат	жүрүлүүчү коргоолдун аталышы мисалы: үйдө 5 коргоол болсо, аттын саны 4 болот.	Ат	коргоолы, которые при ходе переключаются в последующие лунки. Например: в лунке 5 коргоолов-это 4 ат.
Атаандаш	Карама-каршы тараптагы оюнчу	Соперник	игрок противоположной стороны
Ат жетээр үй	акыркы коргоол түшкөн үй	Ат жетээр үй	лунка в которую попадет последний коргоол
Ат өтпөс	2 – үйдүн аталышы	Ат өтпөс	название второй лунки
Ат өткөрүү	- туздан коргоолду (коргоолдорду) алып өтүү; - атаандаш тараптагы коргоолдорун өзү тарапка (же каршы тарапка) өткөрүп алуу	Ат өткөрүү	- перевод коргоола (коргоолов) через туз; - перевод коргоола (коргоолов) на свою (или в противоположную) сторону
Атсыратуу (жыгуу)	жүрүшү жок калтыруу	Атсыратуу	оставить без ходов
Атсыроо (жыгылуу)	жүрүшү жок калуу	Атсыроо	отсутствие ходов
Атташ үй	аттары окшош үйлөр	Одноименная лунка	лунки, имеющие одинаковые названия
Ачык үй	так сандагы коргоолдору бар үй	Открытая лунка	лунка с нечетным количеством коргоолов
Бай	ичинде 10-дон көп коргоол жайгашкан үй	Бай	лунка в которой имеется более 10 коргоолов
Байлоо	байды утуш үчүн же туз алуу үчүн болгон аракет	Связка	действие, при котором берется туз или бай
Бел	5 – үйдүн аталышы	Бел	название пятой лунки
Бузуу	биринчи жүрүшкө кара жагынын атташ эмес үйдөн жасаган жүрүшү	Бузуу	ответный ход не с одноименной лунки на первый ход игрока
Бүктөлүү	үйгө экиден көп коргоол топтоо	Бүктөлүү	складывание более двух коргоолов в лунку
Далы	4 – үйдүн аталышы	Далы	название четвертой лунки
Жабык үй	жуп сандагы коргоолдору бар үй	Закрытая лунка	лунка в которой имеется четное количество коргоолов
Жак	оюндун баш жагы оюндун орто жагы оюндун аяк жагы	Стадия	начало игры середина игры концовка игры
Жаман үй	3 – үйдүн аталышы	Жаман үй	название третьей лунки
Жасап жемей	оюндун аягында өзү тарапта калган коргоолдорду өзгөчө жайгаштырып, коргоолдорду утуп алуу	Жасап жемей	Выигрыш коргоолов, посредством созданной особой комбинации в конце игры
Жемиштүү жүрүш	акыркы коргоол атаандаш тараптагы үйгө түшүп, ошол үйдөн туз алып, же коргоолдорду утуп алуу	Результативный ход	ход, при котором выигрываются коргоолы или туз
Жөнөкөй жүрүш	акыркы коргоол өз	Простой ход	ход, при котором коргоолы в казан не

	тарапка түшкөн, же атаандаш тарапка түшүп коргоолдорду утпай турган учур.		забираются
Жүрүш	өз тарабынан баштап, сааттын жебесине карама каршы, коргоолдорду алган үйдөн баштап, ар бир үйгө бирден коргоол салып, оозгу үйдөн өтүп кеткен учурда, атаандаштын куйрук үйүнөн баштап андан ары бирден коргоол салып өтүү	Ход	перекладывание корооголов по одному против часовой стрелки из любой лунки, начиная с той же лунки, после девятой лунки со своей стороны следует первая лунка со стороны соперника, затем вторая и так далее
Жүрүштөрдү кыскартуу	жүрүштөрдүн санын азайтуу	Сокращение ходов	уменьшение количества ходов
Жүрүш эсептөө	жүрүштөрдүн санын эсептөө	Подсчет ходов	Подсчет количества ходов
Жыгуу	жүрүшү жок калтыруу	Жыгуу	оставить без хода
Жыгылуу	жүрүшү жок калуу	Жыгылуу	остаться без хода
Казан	оюнчунун оң жагында жайгашкан 81ден көп коргоол бата турган тактадагы чара	Казан	расположенная на доске справа от игрока чаша, вмещающая более 81 коргоола
Калдыбай	оюндун аягында таратылбай калып калган бай	Калдыбай	по окончании игры оставшийся в лунке бай
Кара жагы	- тактанын кара тарабы; - экинчи жүрүш жасоочу оюнчу	Кара жагы	- черная сторона доски; - игрок, которому предоставлено право ответного хода
Коргоол	өлчөмү 12-13 мм. Топчо	Коргоол	сфера диаметром 12-13 мм.
Көк моюн	8 – үйдүн аталышы	Көк моюн	название восьмой лунки
Куйрук	1 – үйдүн аталышы	Куйрук	название первой лунки
Куйрук кесүү	атаандаш тараптын арт жагындагы коргоолдорду утуп алуу (туз жок учурда куйруктан, куйрукта туз бар учурда ат өтпөстөгү, ат өтпөстө туз бар учурда жаман үйдөгү коргоолдорду утуп алуу)	Куйрук кесүү	выигрыш коргоолов с первой лунки,(или если есть на первой лунке туз, то со второй лунки, или если есть туз на второй лунке, то с третьей лунки)
Курмандык кылуу	тузду же байды берип утууга аракет жасоо	Жертва	для достижения победы умышленная отдача туза или бая
Күлүк	көп жүрүш берүүчү коргоол (1-же 2-үйдөгү коргоолдор)	Күлүк	коргоол дающий большое количество ходов (коргоолы в 1-или 2-лунках)
Мажбур жүрүш	аргасыздан жасалган жүрүш (болбосо утулууга же утулуу абалына алып келет)	Вынужденный ход	обязательно выполняемый ход (иначе ход приведёт к проигрышу или к проигрышной позиции)
Ооз	9 – үйдүн аталышы	Ооз	название девятой лунки
Такта	эки түстүү, эки тараптуу ар бир тарабында тогуздан үй, ар бир үйдө тогуздан коргоол салынган ортосунда эки казан жайгашкан жабдуу	Доска для игры в тогуз коргоол	двухцветный, двусторонний инвентарь на каждой стороне расположены по девять лунок, в каждой лунке по девять коргоолов и по середине доски два казана
Тартма туз	эки жанаша турган үйлөрдүн бирөөсүнөн	Тартма туз	позиция при выполнении хода из одной из двух подряд стоящих лунок отдается

	кандай жүрүш жасалбасын айла жок туз берүү же алуу абалы		(берется) туз
Туз	атаандаш тараптан утуп алган үй; - ооз үйдөн такыр туз алынбайт; - атаандаштын тузу бар учурда атташ үйдөн туз алынбайт; - туз оюнда бир гана жолу алынат; - туздан баш тартууга мүмкүн эмес; - тузду алмаштырууга болбойт;	Туз	выигранная лунка у соперника - с лунки ооз туз брать нельзя; - при наличии туза у соперника, с одноименной лунки туз не берется; - в игре только один раз можно брать туз; - отказаться от взятия туза нельзя; - менять тузы запрещено;
Туз алуу	акыркы коргоол атаандаш тараптагы үйгө үчүнчү болуп түшсө, ошол үй туз деп жарыяланат жана ошол үйгө атайын белги коюлуп, үйдөгү үч коргоол казанга салынат	Взятие туза	при попадании последнего коргоола в одну из лунок на стороне соперника где было два коргоола, лунка объявляется тузом, устанавливается отличительный знак, а три коргоола из лунки забираются в казан
Тузду пайдалануу	туздун (туздардын) жайгашканына ылайык натыйжалуу, берекелүү, сарамжал пайдалануу	Использование туза	в зависимости расположения туза (тузов) его эффективное использование
Үй	тактадагы ойнолуп жаткан, коргоолдор жайгашкан чөйчөктөр	Үй	игровые лунки на доске
Чабуул	атаандашка коопту абал түзүү	Атака	создание угроз сопернику
Чийим	тактадагы үйлөр менен казандардагы жайгашкан коргоолдордун саны көрсөтүлгөн чийиме	Диаграмма	изображение доски в виде схемы с указанием количество коргоолов в лунках и казанах
Эки тишти	7 – үйдүн аталышы	Эки тишти	название седьмой лунки
Этюд	атайын чийиме түрүндө түзүлгөн, жалгыз гана туура жүрүштөр менен чечилүүчү маселе.	Этюд	схематическая задача, решение которой требует серию единственно верных ходов.

Колдонулган адабияттар:

Жумагулов М., Чылымов А. “Тогуз коргоол – ата мурастарынын көрүнүшү”. Сборник. Гуманитарные проблемы современности. Выпуск 10
Орозобаков Т., Чылымов А. “Тогуз коргоол”. Фрунзе, Кыргызстан 1990-ж.

УЛУТТУК САЛТТУУ ОЮНДАРДЫН УЛУУ ЖАШТАГЫ, ОРТО ЖАШТАГЫ ЖАНА ЖАШТАР АРАСЫНДА ТААНЫМАЛДУУЛУГУ.

Жанузакон К^{1*} Алимжанов Ш.^{2*} Муратбек уулу С.^{3*}

^{1*}Кыргыз-Түрк “Манас” университети kanat.dzhanuzakov@manas.edu.kg

^{2*}Кыргыз-Түрк “Манас” университети shamshar.alimjanov@manas.edu.kg

^{3*}Кыргыз-Түрк “Анадолу” лицейи suyun.kg@mail.ru

Аннотация

Бул макалада улуттук салттуу оюндардын ар кандай курактагы топтордун – карылар, орто жаштагылар жана жаштар арасында популярдуулугу изилденет. Макаала оюн тармагындагы учурдагы тенденцияларды жана изилдөөлөрдү талдоого, ошондой эле ар кандай курак категорияларынын артыкчылыктары боюнча маалыматтарга негизделген.

Орто жаштагы жана жаштар арасында да улуттук салттуу оюндарга кызыгуу бар. Бирок, технологиянын өнүгүшү жана видео оюндарынын, интернет оюндарынын жана мобилдик тиркемелердин пайда болушу менен бул кызыгуу көбүнчө санарип оюн форматтары менен айкалышат. Бул салттуу оюндардын урпактан урпага уланбай тескерисинче унутулуп кээ бир оюндар такыр ойнолбой жок болуп баратканын билдирет.

Макалада ошондой эле улуттук салттуу оюндардын ар кандай курактагы топтордун арасында популярдуулугуна таасир этүүчү факторлор талкууланат жана алар берген артыкчылыктар, анын ичинде чыгармачылыкты өнүктүрүү, стратегиялык көндүмдөрдү үйрөтүү жана үй-бүлө жана достук байланыштарын түзүү каралган.

Изилдөө ар бир топтун артыкчылыктарынын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын ачып берет, бул улуттук салттуу оюндардын ар кандай куракта эмне үчүн мынчалык популярдуу болуп жатканын жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Ачык сөздөр: улуттук салттуу оюндар, улуу жаш, орто жаш, жаштар.

Популярность национальных традиционных игр среди людей пожилого, среднего возраста и молодежи

Аннотация:

В этой статье исследуется популярность национальных традиционных игр среди разных возрастных групп: пожилых людей, людей среднего возраста и молодежи. Статья основана на анализе текущих тенденций и исследований в игровой индустрии, а также на данных о предпочтениях различных возрастных категорий.

Среди людей среднего возраста и молодежи есть интерес к национальным традиционным играм. Однако с развитием технологий и появлением видеоигр, интернет-игр и мобильных приложений этот интерес часто сочетается с форматами цифровых игр.

Это означает, что некоторые игры вообще исчезают, а традиционные игры забываются, а не передаются из поколения в поколение.

В статье также обсуждаются факторы, влияющие на популярность национальных традиционных игр среди различных возрастных групп, и рассматриваются преимущества, которые они предоставляют, включая развитие творческих способностей, обучение стратегическим навыкам и улучшение семейных и дружеских отношений. Исследование выявляет сходства и различия в предпочтениях каждой группы, что позволяет лучше понять, почему национальные традиционные игры становятся такими популярными в любом возрасте.

Ключевые слова: национальные традиционные игры, пожилые, люди среднего возраста, молодежь.

Popularity of National Traditional Games Among the Elderly, Middle-Aged People and Youth

Annotation:

This article examines the popularity of national traditional games among different age categories: elderly, middle-aged people and youth. The article is based on an analysis of current trends and research in the game industry, as well as data on the preferences of various age categories.

Among middle-aged people and youth, there is an interest in national traditional games. However, with the development of technology and the advent of video games, internet games and mobile applications, this interest is often combined with digital game formats.

This means that some games are disappearing altogether, and traditional ones are being forgotten rather than passed down from generation to generation.

The article also discusses the factors that influence the popularity of national traditional games among different age categories and examines the benefits they provide, including developing creativity, teaching strategic skills and improving relationships between family and friends. The study reveals similarities and differences in the preferences of each category, providing a better understanding of why national traditional games are becoming so popular at any age.

Key words: national traditional games, elderly, middle-aged people, youth.

Киришүү

Салттуу оюн белгилүү бир тарыхый шарттарда балдардын социалдык-маданий тажрыйбаны чыгармачылык менен өздөштүрүүнүн жалпы формасы катары иштейт, анткени баланы өзүнүн болгон мазмунун гана эмес, ошондой эле өнүгүүгө ачык болгон жаңы мазмунду – жаңы маданий маанилердин мейкиндигин өздөштүрүүсүнө багыт берет. Ошол эле учурда салттуу оюн баланын өнүгүүсүнүн «маданий кодун» алып жүргөн баланын жакынкы жана алыскы өнүгүү зонасынын уникалдуу үлгүсү катары кызмат кылат. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. 1994.,

Салттуу оюндун социалдык-маданий функциялары болуп төмөнкүлөр саналат: маданияттын өнүгүүсүндөгү улантууну да, прогрессти да камсыз кылуу, өсүп келе жаткан муундарды социалдаштыруу, алардын коомдук бүтүндөй өз тагдырын өзү аныктоосу үчүн шарттарды түзүү: балдардын жамаатын интеграциялоочу жамааттык субъект катары өзүн өзү ырастоо. чондордун дүйнөсүнө; балдардын этникалык өзүн-өзү идентификациясы; өсүп келе жаткан адамды анын маданий жана тарыхый маанилүү формаларында жекелештирүү. Т.И.Линго. Ярославль: 1998.,

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздүрүнө тиешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да айырмаланат. Ал эми кыргыз элинин улуттук оюндары болуп ордо, тогуз коргоол, оромпой, дүмпүлдөк, ак чөлмөк, ангилдек, уюм тууду, селкинчек, упай жана башка ат оюндарынын түрлөрү эсептелет.

Оюн руханий маданияттын формаларынын бири катары жана этномаданий жана социалдык-экономикалык факторлор менен аныкталуучу конкреттүү тарыхый кубулуш катары ар бир улут үчүн өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ. Бутанаев В.Я. Абакан, 1996.,

Кыргыз эли өз жашоо тарыхында татаал жолдорду басып өтүп, эли жерин, маланын ал тургай коңшулаш жашаган тектеш тилдүү калктарды да сандаган жоодон, табийгаттын катаал кырсыктарынан коргоп келген. Ошону менен катар өз биримдигин, үрп-адатын, салтын, кылымдар бою түзүлгөн маданиятын көөнөртпөй сактаган. Не бир ажайып ыр күүлөр, элдик кол өнөрчүлүктүн түмөн түрү, макал ылакаптар, жомоктор, ал эмес залкар эпосторго чейин тилден дилге өткөрө аздектелип эс акылдын кудурети менен ушул күнгө жетти.

Ат жалында эркин ойноп, көчүп конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Ал оюндар азыр биз жашап жаткан күндөргө да жетип, кай бирлери социалдык мазмунга жараша өзгөрүүлөргө дуушарланган.

Негизинен ал оюндарда элдин ой тилеги, үмүтү, кубанычы, өкүнүчү, эрдиги, эркиндик теңдикке умтулуусу, адилеттик, акыйкаттык үчүн болгон күрөшү камтылган. Ал оюндардан элдин педагогиканын мыкты үлгүлөрү, элдик терең философиялык көз караштар, улуттук өзгөчөлүк көрүнүп турган.

Эл тагдырына көмөктөш оюндар адам коомунун бардык мезгилдеринде өмүр сүрүп, доордун өнүгүшүнө, өзгөрүшүнө, талабына жараша жаңыланып алымча-кошумчаланып, ар кандай сапаттарга, түрлөргө өтүп түбөлүктүү жашоосун улантат берген. Элдик маданияттын, дөөлөттүн айныгыс бөлүгүнө айлантат. Ага умтулган адамзат доорунун өзгөргүс жолдошу болгон. Баарынан да калкты дене түзүлүш жактан жеткилең тарбиялоодо, кооздукка, сулуулукка умтулууда бирден бир курал — бул кыймылдуу оюндар, ыр күүлөр, санат-санжыралар, жаңылмачтар, табышмактар болгонун эч ким тана албас.

Кыргыздар да эл болуп жаралгандан өздөрүнө мүнөздүү ар кыл доорлорго, мезгилдерге, ошол көздүн социалдык шартына жараша ошого таандык оюндарды жаратышкан. Эл канчалык көчмөн өмүр сүрүп, сабатсыз болгонуна карабай калың калктын башынан өткөргөн өмүрдүн элесин унутулгус кылыш, оюн өнөрүндө калтырып, келечек урпактарга белек катары сактап келиптир. Ар бир оюнду өткөрүүдө ага катышууга

оюнчулардын жаш курактарын, даярдыктарын, жекече өзгөчөлүктөрүн, жынысын, оюнда колдонулуучу аспаптарды, оюн өткөрүлүүчү жайларды эсепке албай коюуга болбойт.

Сунуш кылынган оюндардан ар түрдүү шарттарда уюштуруп жана колдонуш үчүн каалаганын тандап алууга кыйынчылык түзүлбөйт. Маселен; аспаптар, оюн өткөрүү үчүн жай, элдик майрамдарда, айыл-чарба эмгекчилеринин күнү белгилеген шандуу күндөрдө, тойлордо, ноороз майрамын майрамдоодо, же болбосо жөн гана күндөлүк машыгууларда, ар кандай кружоктордо каалаган оюндарды тандап алып өткөрө берсе максатка ылайык болот.

Эл болгон соң ой-тилеги, умтулуусу, үмүтү, жакшылык-жамандыгы окшош эмеспи. Ошондуктан, кээ бир оюндардын аттары, аткарышыш башка калктын оюндарына окшош болушу да табигый нерсе. Осеева Т.К., 2021. Айрыкча, коңшулаш Орто Азия жана Казакстан жумур уяттарынан биздин эл дегидей түркүн оюндарды азбы, көпшү жолуктурууга мүмкүн. Элдик оюндардын мааниси канчалык зор экендиги ар бир жаранга белгилүү. Бул тууралу мына кечеге эле болуп өткөн эл депутаттардын курултайында олуттуу сөз болду. Айрыкча социалдык экономикалык түзүлүштү кайра курууну тездетүүдө чоң мааниге ээ экендиги баса белгиленди. Анткени, элдик оюндар дене тарбиясына гана колдонулуучу демейки гана көнүгүүлөр эмес советтик патриоттукка, интернационалдык тарбияда, негизги — гуманитардык умтулууну, улуттар арасындагы мамилелерди жакшыртууда жана жакындатууда берген таасири баасы. Х. Н. Анаркулов. Кыргыз эл оюндары. -Ф.: 1981.

Илгертен бери Кыргызстан эли балдар, жаштар жана чоңдор арасында элдик оюндарда маанилүү орунду ээлеп келген, бул сынчыл ой жүгүртүү жөндөмүн, стратегиясын, инновациялык чечимдерди издөө жөндөмүн, эмоционалдык, физикалык жана акыл-эс өнүгүүсүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө өбөлгө түзгөн. Элдик оюндарсыз майрамдар жана башка маанилүү иш-чаралар өткөрүлбөйт. Көптөгөн улуттук оюндардын мүнөзү элдин жашоо-турмушу, үрп-адаттары жана каада-салттары менен байланыштуу.

Биздин өлкөдө 80ден ашуун улуттун өкүлдөрү жашайт, ар бир улут өздөрү жараткан оюндарды камтыган маданиятка ээ. Бүгүнкү күндө бизге келген кээ бир оюндар эч кандай өзгөрүүлөрсүз өткөрүлүп, айрымдары заманбап коомдун муктаждыктарына жараша жаңыланган, бирок тилекке каршы, алар жалпы улуттук масштабдагы иш-чараларда гана колдонулат. Мунун себеби, жаштардын пайда болгон тарыхы, оюндун жаштардын рухий жана адеп-ахлактык тарбиясы үчүн мааниси жана бул оюндарды өткөрүү үчүн керектүү ресурстар жөнүндө маалыматы жок.

Кыргызстан элинин оюндарынын жаштар арасында жайылышы башка улуттун маданиятын, турмушун, үрп-адаттарын жана каада-салттарын изилдөөгө гана эмес, сынчыл ой жүгүртүүнү, башка улуттарды, каада-салттарды, үрп-адаттарды, сабырдуулукту жана адамгерчиликти урматтоого өбөлгө түзөт.

Теманын актуалдуулугу:

Биздин улуттук каада-салттарыбыз, маданий мурастарыбыз биздин өзгөчөлүктү калыптандырууда жана жашообузду байытууда маанилүү роль ойнойт. Бул маданий байлыкты сактоонун жана жайылтуунун бирден бир жолу улуттук салттуу оюндарды жайылтуу болуп саналат. Бул оюндар ырахат тартуулабастан, ар кандай муундарды бириктирүүгө, коомдук байланыштарды чыңдоого жана кайталангыс салттарды сактоого жардам берет. Кыргыз туусу. 2016

Акыркы бир нече жылда биздин өлкөдө салттуу маданиятынын жана руханияттын кайра жаралуусун активдештирүү процесси жүрүп жатат, бирок ошентсе да, бүгүнкү күндө биздин коомдо улуттук маданий каада-салттардын, маданий билим берүүнүн жана өлкөнүн маданий өнүгүүсүнүн үзгүлтүксүздүгүн бузуу көйгөйү сакталууда. Жаш

муундарынын рухий жана адеп-ахлактык билиминин жетишсиздиги, улутчулдук көрүнүштөрдүн жогорку деңгээлде өсүшү, улуттук жана маданий каада-салттардын жоюлушу, ошондой эле жаштардын патриоттук аң-сезиминин деңгээлинин төмөндөшү бүгүнкү күндүн актуалдуу көйгөйлөрү болуп саналат.

Улуттук салттуу оюндар бардык курактагы топтор үчүн маанилүү. Алар маданий баалуулуктарды сактоого, түрдүү муундардын ортосундагы байланышты чыңдоого жана ар бир адамдын жашоосун байытууга салым кошууда. Андыктан маданий мурастарыбызды сактап, келечек муундарга өткөрүп берүү үчүн улуттук салттуу оюндарды бардык курак категориялары арасында жайылтуу зарыл.

Изилдөөнүн максаты. Улуттук салттуу оюндар көңүл ачуунун гана жолу эмес, ар бир өлкөнүн маданий мурасынын маанилүү бөлүгү. Алар муундан муунга өтүп, маданий жана тарыхый өзгөчөлүктү сактоодо маанилүү роль ойнойт. Бул макалада кайсы улуттук салттуу оюндар ар кайсы курактагы адамдар – карылар, орто жаштагылар жана жаштар арасында кеңири жайылганын карайбыз.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Улуттук оюндардын түрлөрүн жана алардын таанымалдуулугун иликтөө
2. Улуттук салтуу оюндардын муундар арасындагы маданий жана тарыхый өзгөчөлүктү сактоодогу ролун изилдөө.
3. Улуттук салтуу оюндардын муундар арасындагы таанымалдуулугун иликтөө

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз элдеринин улуттук оюндары жөнүндө жаштарга маалымат чогултуу жана жеткирүү иш-чарасына өз элинин маданиятын, үрп-адаттарын, каада-салтын сактоого кызыккан жаштар, жергиликтүү жамааттардын өкүлдөрү, аксакалдар жана салттуу билимдердин камкорчулары тартылат.

Изилдөөнүн жыйынтыгы жана талкуулоо

Жалпысынан изилдөөгө 18 жашка чейинкилер жаш курак, 19-40 жашка чейинкилер орто курак, 41 жаштан жогоркулар улуу курак деп алынды. Изилдөө онлайн түрүндө жүргүзүлдү. Изилдөөгө 250 адам катышты анын ичинен 85 жаш курактагылар, 88 орто курактагылар ал эми 77 улуу курактагылар катышты.

Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча улуттук салтуу оюндарды улуу курактагылар, орто курактагылар жана жаш курактагылардын канчалык деңгээлде танып билиши каралды.

Торчо 1. Баардык курактагылар үчүн таанымал болгон оюндар

Оюн аталыштары	Улуу курак	Орто курак	Жаш курак
Алыш	100%	100%	50%
Аркан тартыш	100%	100%	100%
Ат чабыш	100%	100%	63%
Жаа тартмай	100%	100%	100%
Көк бөрү	100%	100%	100%
Кыз куумай	100%	100%	50%
Лейлек күрөшү	100%	80%	35%
Ордо	100%	100%	100%
Орто топ	100%	100%	100%
Тогуз коргоол	100%	100%	100%
Шакек салмай	100%	100%	70%
Жорго салыш	100%	100%	70%

Өткөрүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча азыркы күндө да унутулбай аз болсо да ойнолуп келе жаткан улуттук салттуу оюндардын арасынан жогоруда көрсөтүлгөн оюндар эл арасында ойнолуп келери аныкталды. Сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча улуу курактагылар жана орто курактагылар бул оюндарды ойноп көргөнүгүн жана кантип ойнолушун билээри аныкталды. Ал эми жаш курактагылар арасында кээ бирлери ойногонун ал эми кээ бирлери оюнду билишин бирок ойнобогонун айтышты.

Торчо 2. Көп ойнолбой калаган оюндар

Оюн аталыштары	Улуу курак	Орто курак	Жаш курак
Ак чөлмөк	100%	80%	0%
Акыйнек айтышуу	100%	80%	40%
Беш таш (топ таш)	100%	80%	30%
Жашынмак	100%	80%	30%
Кан таламай	100%	80%	10%
Кулатуу	100%	80%	5%
Күзгүбү, таракпы?	100%	80%	30%
Упай	100%	80%	30%
Үч тапан	100%	80%	30%

Бул торчодо көрсөтүлгөн оюндар улуу курактагылар менен орто курактагылар ойноп жүрүшкөнү аныкталып бирок кээ бир оюндарды орто курактагылар оюнду билишин бирок ойнобогонун белгилешти. Жаш курактагылар арасында кээ бир оюндарды аз сандагы балдар ойногонун жана оюндарды билиши аныкталып ошол эле учурда кээ бир оюндарды билбешин айтышты. Жыйынтыктап алганда бул оюндар эл арасында таанылып бирок ойнолбой унутта калатканы аныкталды.

Торчо 3. Унутулуп калган оюндар

Оюн аталыштары	Улуу курак	Орто курак	Жаш курак
Алты бакан	80%	40%	0%
Ачакей жумакей	74%	47%	0%
Жаңгак атмай	80%	30%	20%
Жамбы атыш	100%	80%	15%
Жыдымай	100%	85%	35%
Казык жыкмай	83%	50%	0%
Алтын казык	100%	100%	30%
хан жана вазир	100%	100%	0%
төө басты	100%	100%	20%
Кан таламай	100%	100%	10%
Токол эчки	86%	34%	0%
Урмай уруу	80%	60%	0%
Чүкө чертмей	100%	80%	25%
Эр эниш	100%	100%	15%

Бул торчодо унутулуп калган такыр ойнолбой да муундан муунга айтылбайда калган оюндар аныкталды. Улуу курактагылар башка курактагыларга караганда билишин ал эми калган курактагылар такыр билбешин аныкталды. Оюндар эл арасында такыр ойнолбой баратканын муундан муунга уланбай унутта калуу коркунучунда турганын белгилеп кетсек болот.

Корутунду

Улуттук салттуу оюндар бардык курактагы топтор үчүн маанилүү. Алар маданий баалуулуктарды сактоого, түрдүү муундардын ортосундагы байланышты чыңдоого жана ар бир адамдын жашоосун байытууга салым кошууда. Андыктан маданий мурастарыбызды сактап, келечек муундарга өткөрүп берүү үчүн улуттук салттуу оюндарды бардык курак категориялары арасында жайылтуу зарыл.

Дүйнөдө муундан муунга өтүп келе жаткан улуттук салттуу оюндардын бай мурасы бар. Бул оюндар ар түрдүү элдердин маданий өзгөчөлүктөрүн жана тарыхын чагылдырат. Заманбап оюн-зоок жана технологиянын өнүгүшүнө карабастан, улуттук салттуу оюндар бардык курактагы адамдардын арасында популярдуу бойдон калууда.

Улгайган адамдар үчүн улуттук салттуу оюндар өзгөчө мааниге ээ. Бул оюндар көп учурда аларга балалык жана жаштык кезин эске салат, ошондой эле үй-бүлөсү жана достору менен убакыт өткөрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Азыркы курагында көбүнчө стол үстүндө ойнолуучу оюндар улуу курак арасында эң көп ойнолуучу оюндар болуп саналат.

Орто жаштагылар да улуттук салттуу оюндардан ырахат алышат. Алар эс алуунун жана жумуш күнүнөн кийин эс алуунун жолу катары карашат. Бул оюндар физикалык көнүгүүлөрдү гана эмес, көз карашыңызды да байытат. Орто курактагылар азыркы курагында да достор арасында ар кандай майрамдар да жана эс алуу га чыкканда ойноп жүрүшөт.

Жаштардын арасында улуттук салттуу оюндардын да өз орду бар. Технологиянын өнүгүшү жана компьютер жана видео оюндарга жетүү менен айрымдар салттуу оюндар популярдуулугун жоготту да. Айрыкча алардын маданиятына, мурасына кызыккан жаштар улуттук салттуу оюндарды өз тарыхын, каада-салтын теренирээк таанып-билүүнүн бир жолу катары баалай баштагандар да бар. Алар ошондой эле бул оюндарды реалдуу жашоодо социалдашуу жана санариптик дүйнөдөн тыныгуу мүмкүнчүлүгү катары карашат.

Жыйынтыктап айтканда, улуттук салттуу оюндар ар кандай курактагы адамдардын арасында популярдуу бойдон калууда, анткени алар терең маданий тамырларга ээ, коомдук өз ара аракеттенүүгө жана дене тарбия активдүүлүгүнө өбөлгө түзөт, көңүл ачууну жана психикалык өнүгүүнү камсыз кылат. Алар маданий мурастын маанилүү бөлүгү болуп саналат жана ар бир муундун жашоосун байытууга салым кошууда.

Колдонулган адабияттар.

1. Бутанаев В.Я. Традиционная культура и быт хакасов. Абакан, 1996. Вайнштейн С.И. Мир кочевников Центра Азии. - М., 1991. - 294 с.
2. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. 1994
3. Игры детей мира / Сост. Т.И.Линго. Ярославль: Академия развития, 1998. 174с.
4. Кыргыз туусу. 2016 6 сен. №70
5. Осеева Т. К., Национальные игры- школа воспитания качественного народа 2021.
6. Саралаев М. Кыргыздын улуттук спорттунун түрлөрү. Ош,1993.-268 с.
7. Х. Н. Анаркулов. Кыргыз эл оюндары. -Ф.: 1981.

ATLI OKÇULUKTA AT EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

İrfan Gürdal*

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Öğretim Görevlisi irfan.gurdal@manas.edu.kg

Özet

Atlar öğrenme yetenekleri çok yüksek hayvanlardır. Bu özelliklerinden yararlanılarak tarih boyunca çok değişik alanlarda kullanılmıştır. Günümüzde yapılan atlı okçuluk sporu, atalarımızın bu savaşçılık yeteneğinin kültürel manada yaşatılması amacıyla ortaya çıkmıştır. Atlı okçuluk sporunda okçunun olduğu kadar atın eğitimi de önemlidir.

Atlı okçu ok atabilmek için her iki elini de kullanmak durumundadır. Bu sebeple atı parkur boyunca kamçı ve dizgin kullanmadan idare etmek mecburiyetindedir. Atın, dizgin kullanmadan binicinin istediği hızda koşabilmesi, yay, ok, kıyafet ve diğer teçhizata alıştırılması gerekir. Atlar gürültülü ortamlarda dahi sesleri ayırt etme yeteneğine sahiptir. Okçuluk için önemli olan hızlandırma ve yavaşlatma komutları ses ve beden komutları ile gerçekleştirilmelidir. Yarışma ortamlarındaki gürültüden etkilenerek paniklememesi için antrenmanlarda buna alıştırılmalıdır.

Atlar doğası gereği sürü hayvanlarıdır. Başka atlarla bir arada olduğu ortamlarda bu dürtüleri ile hareket etme eğilimleri baskın gelir. Böyle ortamlarda atın binicisiyle olan iletişiminin kopmaması sağlanmalıdır. Atların sürü içindeki dominant bireye itaat etme eğilimi doğru yönlendirilmeli, binicinin dominant sürü arkadaşı olduğu öğretilmelidir. Aksi takdirde at biniciden çıkar ve diğer atlara göre davranmaya başlar.

Diğer atlarla yarış ve rekabet duygusu baskın olan bir at parkura çok hızlı girme ve bir an önce tamamlama eğilimindedir. Eğitimle bunun önüne geçilmeli, binicisinin istediği hızla koşması öğretilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Atlı okçuluk, At eğitimi

The importance of horse training in horseback archery

Abstract

Horses have very high learning abilities. Due to this reason, they have been used in a wide variety of areas throughout history. Today's horseback archery sport emerged to keep the warrior skill of our ancestors alive in a cultural sense. In the horseback archery, the training of the horse is as important as the archer.

A horseback archer must use both hands to shoot the arrow. For this reason, the horse must be led throughout the track without using a whip or rein. The horse must be able to run at the speed desired by the unbridled rider and must be accustomed to bows, arrows, clothing and other equipment. Horses can distinguish sounds even in noisy environments. Acceleration and deceleration commands, which are important for archery, must be carried out with voice and body commands. Horses should be accustomed to this during training so that they will not be affected by the noise in the competition environment and panic.

Horses are herd animals. When they are together with other horses, they begin to act with herd instincts. It should be ensured that communication with the rider is not interrupted. The tendency of horses to obey the dominant individual in the herd should be guided correctly, therefore horses should be taught that the rider is the dominant herd mate. Otherwise, it leaves the rider's control and starts behaving like other horses.

A horse with a predominant sense of racing and competition has the tendency to enter the track very quickly and to complete it as soon as possible. This should be prevented through training, and the horse should be taught to run at the speed desired by the rider.

Keywords: Horseback archery, Equestrian training

Giriş

Yaklaşık 6000 yıldır insanla birlikte yaşayan atın öğrenme yeteneği çok yüksektir. İnsanoğlu atların bu kabiliyetinden yararlanılarak onları tarih boyunca çok değişik alanlarda kullanmıştır. Binicisiyle birlikte savaşlara katılmak ve üzerinde her türlü silahın kullanılmasına alışmak ta bunlardan biridir. Günümüzde yapılan atlı okçuluk sporu, atalarımızın bu savaşçılık yeteneğinin kültürel manada yaşatılması amacıyla ortaya çıkmıştır. Atla birlikte yapılan atlı okçuluk sporunda okçunun olduğu kadar atın eğitimi de önemlidir.

Günümüzde Türkiye'de rahvan dışındaki geleneksel spor atları genellikle yarışma hayatı biten yarış atlarından yararlanılarak yapılmaktadır. Sadece yarış için eğitilmiş bir atın bambaşka bir spora alıştırılması bir takım güçlükleri beraberinde getirmektedir. Türkiye şartlarında okçuluk atlarının bu spora uygun üretilmesi ve yetiştirilmesi pek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple okçuluk için kullanılacak atların seçimi ve eğitimi önem arz etmektedir.

Atlı okçu ok atabilmek için her iki elini de kullanmak durumundadır. Bu sebeple atı parkur boyunca kamçı ve dizgin kullanmadan idare etmelidir. Atın, dizgin kullanmadan binicinin istediği hızda koşabilmesi, yay, ok, kıyafet ve diğer teçhizata alıştırılması gerekir.

Bu sunumda atın kondisyonunu artırmak, kas gelişimini sağlıklı biçimde yönetmek, dayanıklılık vs gibi genel antrenmanlar konusuna girilmeyecek, sadece atlı okçulukla ilgili olan çalışmalara değinilecektir.

Dizginsiz sevk ve idare

Ses komutları: Atlar işitme yetenekleri çok yüksek hayvanlardır. Bu yeteneklerinden yararlanarak sesli komutlarla idare edilmesi kolay olmaktadır. Gürültülü ortamlarda dahi binicinin vereceği sesli komutları rahatlıkla duyabilmektedir. Okçuluk yarışmalarında seyirci tezahüratı, hakem komutları ve yüksek sesli müziklerin atın dikkatini dağıtması bu yeteneğinin olumsuz sonuçlarından biri olacağı göz önünde tutulmalıdır. Atın kulaklarının sürekli hareket etmesinden bunu anlayabiliriz. Bu problemi ortadan kaldırmak için antrenman esnasında da yarışma şartlarına benzer seslere maruz bırakılması yararlı olacaktır. Ses komutlarının biniciden biniciye değişken olması başkasının atına binen yarışmacılar için problem olabilmektedir. Yarışmalarda aynı atı kullanacak olan sporcuların ses komutları da aynı olmalıdır.

Beden Dili: Atlar insanın beden dilini anlama kabiliyeti çok yüksek olan hayvanlardır. Dizginlerin bırakıldığı süre içinde ses komutlarıyla birlikte beden hareketleri, baldır komutları, ağırlık merkezi değişiklikleri gibi beden komutları ile idare edilmesi mümkündür. Bunu uygulamaları bilmeyen binicilerin yanlış beden hareketleri yüzünden parkurda bazı kazalara sebebiyet verdiği sıkça karşılaşılan durumlardandır. Örneğin cirit atları küçük bir baldır uyarısı ile geriye dönerler. Böyle bir at üzerinde ok atan sporcular geriye dönerek ok atarken farkında olmadan baldır baskısı ile atın parkurdan çıkmasına sebep olabilirler.

Dizginlerin serbest bırakılması sadece parkurda yapılmamalı, parkur dışındaki günlük binişlerde at buna alıştırılmalıdır. Ses komutlarında olduğu gibi, vücut komutlarında da standart hareketlerin biliniyor olması gerekir. Bu hareketler bütün binicilik okullarında öğretilmektedir.

Sosyalleşme

Atlı okçuluk sporu birçok atın bir arada olduğu alanlarda yapılmaktadır. Sürü psikolojisi baskın olan atlar doğası gereği davranışlarını diğer atlara göre belirlemektedir. Bu davranışlar sürüye uyum sağlama, diğer atların yanında olma, rekabet ya da arkadaşlık kurma istekleri şeklinde kendini gösterir. Böyle ortamlarda atın binicisiyle olan iletişiminin kopmaması gerekir. Atların sürü içindeki dominant bireye itaat etme eğilimi doğru yönlendirilmeli, binicinin dominant sürü arkadaşı olduğu öğretilmelidir. Aksi takdirde at biniciden çıkar ve diğer atlara göre davranmaya başlar. Bu sebeple kendi atıyla yarışan biniciler her zaman daha avantajlıdır. Bir atlı okçu başkasının atı ile yarışacaksa öncesinde kendisinin dominant olduğu hiyerarşik bağı kurana kadar atla zaman geçirmelidir. Atlar parkur öncesinde ve parkur sonunda diğer atların arasında sakin kalabilmelidir. Bunu sağlamanın birinci şartı binicisine duyduğu güvenidir. Sporcular antrenmanlarını imkân oldukça birlikte yapmalı, atlarının diğer atlarla birlikteyken sakin kalmasını öğretmelidir. Birlikte koşan atlar genellikle yarış psikolojisi ile öne geçmeye çalışırlar. Atlı okçuluk yarışmalarında atlar parkurda yalnız koşuyor olsa da parkur başına dönüşlerde ve selamlama geçişlerinde genellikle bu tür sorunlar çıkmaktadır. Bunu önlemek için sporcular antrenman öncesi ve sonrasında atlarını yan yana ve arka arkaya düzenlerde koşturarak disipline etmelidir. Selamlamalarda seyirci karşısında yan yana düzende durmayı öğrenmeli, gerektiğinde yana ve geriye yürüyüşler yapabilmelidir.

Hız kontrolü

Yarış atı kökenli bir at sadece hıza odaklı çalıştırıldığı ve yarışa alıştırıldığı için okçuluk

parkurunda da hızlanma eğiliminde olacaktır. Dizgin kontrolünün de devre dışı olduğu düşünülürse bu durum birçok sporcu için panik sebebi olmaktadır. Bunun tersi olarak bazı atların parkurda yavaşlaması, zaman zaman tırıs düşmesi de mümkün olmakta, parkurun istenilen sürede tamamlanmasını riske atmaktadır. Yarışmalarda hız, artı puan sebebi olmakla birlikte yarışmacının ok yetiştirme yeteneğine bağlı olarak kontrol edilebilir olmalıdır. Bunun için atlar ses ve beden dili ile hızlandırılıp yavaşlatılacak şekilde çalıştırılmalıdır.

Gürültüye Ağıştırma

Atlı okçuluk yarışmalarının yapıldığı alanlar oldukça gürültülü alanlardır. Hakem anonları, müzik sesi, seyirci tezahüratları, yakından geçen araçlar gibi sesler alışkın olmayan atlar için oldukça korkutucudur. Bunun için atın önceden bu tür seslere alıştırılması gerekir. Başlangıçta atın hoşlandığı bir aktiviteyi yaparken (yem yerken, padokta dolaşırken vs) düşük volümlü bu seslere maruz bırakmak ve zamanla ses şiddetini artırmak yararlı olacaktır. At bu tür seslere tepki vermemeye alıştıktan sonra okçuluk antrenmanlarında da benzer gürültülere maruz bırakarak yarışma alanına hazır hale getirilebilir.

At bütün çalışmalara rağmen seslerden ürküyorsa ses engelleyici kulaklıklardan yararlanmak mümkündür.

Atın Teçhizata ve Ok Atışına Ağıştırılması

Atlar meraklı hayvanlardır ve yeni karşılaştıkları her şeyi incelerler. Bu özelliklerinden yararlanarak yay, ok, kıyafet gibi eşyaya alıştırılması kolaydır. Yeni bir nesne ile karşılaşan at ilk önce ondan uzaklaşmak isteyecektir. Bu korkma ve kaçma davranışının alışkanlığa dönüşmemesi için atın serbest bırakılması ve yeni gördüğü nesnelere kendi isteğiyle incelemesine izin verilmelidir. Bu aşamada aceleci olmamak gerekir.

Başlangıçta birçok at için üzerinde ok atılması onun hızlanmasına sebep olmaktadır. Çıkan ses ve fırlayan bir cisim atlarda genellikle kamçıya benzer bir uyarıcı olarak algılanmaktadır. Bunu önlemek için uzun süre yanında ok atışları yapılmalı, daha sonra binilerek hayvan iyice rahatlayana kadar adeta yürüyüşte ok atılmalıdır. Üzerinde ok atılmasını koşma teşviki olarak öğrenmiş bir atın bu huyunu düzeltmek oldukça zordur.

Atlar genellikle yarışma alanlarında strese girerler. Bunun sebebi alandaki birçok şeyi ilk defa görüyor olmalarıdır. Serbest bir dizginle alanı gezmesine ve etrafı incelemesine izin vermek bu stresi azaltacaktır. Ayrıca antrenman alanı mümkün olduğunca yarışma alanlarına benzer şekilde hazırlanmalıdır. İp, saman balyası, duba ya da bitki saksıları gibi farklı parkurlar atlar için stres sebebi olmaktadır. Parkuru sınırlandıran çitlerin hangi malzeme ile ve ne şekilde yapılacağı da yönetmelikle belirlenmeli, yer yarışmada aynı parkur kurulmalıdır.

Atların çalıştırılmalarında fiziki ve psikolojik yorgunluğa sebebiyet vermekten kaçınılmalıdır. Bir atı takatten düşene kadar çalıştırmak onu isteksiz ve itaatsiz yapar.

КЫРГЫЗ УЛУТТУК КЫЙМЫЛДУУ ОЮНДАРДЫН 10-12 ЖАШТАГЫ БАЛДАРДЫН ФУНКЦИОНАЛДЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮНӨ ТААСИРИ

Арстанбеков С.^{1*} Абдырахманова Ж.^{2*} Гери С.^{3*} Гери Р.^{4*} Болжирова Э.^{5*}

^{1*}Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, sportmastervoot@mail.ru

^{2*}Кыргыз-Түрк «Манас» Университети jiparkul.abdyrahmanova@manas.edu.kg

^{3*}Ялова университети, Спорт билимдери факультети serdar.geri@yalova.edu.tr

^{4*}Ялова университети, Спорт билимдери факультети refika.geri@yalova.edu.tr

^{5*}К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академия emiliya0810@mail.ru

Аннотация. Изилдөө Бишкек шаарынын жалпы билим берүүчү № 93 орто мектебинде өткөрүлдү. Изилдөөгө 129 бала катышты, алардын ичинен 68 бала (42 кыз, 35 эркек бала) негизги топту түзүшөт, 61 бала контролдук топто (33 эркек бала, 19 кыз) болуп толукталды.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз улуттук кыймылдуу оюндардын 10-12 жаштагы балдардын функционалдык өзгөчөлүгүнө тийгизген таасирин аныктоо.

Изилдөөнүн жүрүшүндө кыргыздардын улуттук кыймылдуу оюндарын ойногон балдардын функционалдык өзгөчөлүктөрүнө кеңири баа берилди, ошондой эле бул оюндарды ойнобогон контролдук тобу менен салыштырма талдоо жүргүзүлдү. Негизги жана контролдук топтордун, биринчи жана экинчи өлчөөнүн ортосунда балдардын функционалдык көрсөткүчтөрдүн ортосунда айырмачылыктар бар, өнүгүү темпи боюнча негизги группа бир аз алдыда. Кыргыздардын улуттук кыймылдуу оюндарын ойноо балдардын функционалдык өзгөчөлүктөрүнө, жүрөк кан тамыр жана дем алуу системасынын анын ичинде физикалык өнүгүүсүнө натыйжалуу жакшыруу айырмачылыктары аныкталды. Алынган жыйынтыктар балдардын дени сак физикалык жана социалдык-маданий өнүгүүсүн калыптандырууда кыймылдуу оюндардын жана салттардын маанисин көрсөтүп турат жана бул курактагы балдарга багытталган билим берүү жана ден соолукту чыңдоо программалары үчүн практикалык мааниге ээ болушу мүмкүн.

Негизги сөздөр: Кыргыз улуттук кыймыл оюндар, 10-12 жаш, функционалдык өзгөчөлүк.

The Influence of Kyrgyz National Outdoor Games on the Functional Characteristics Of 10-12 Years Old Children

Annotation. The study was conducted at secondary school #93 in Bishkek. 129 children participated in the study, 68 children of which (42 girls, 35 boys) made up the main group, and 61 children were supplemented in the control group (33 boys, 19 girls).

The purpose of the study: to identify the influence of Kyrgyz national outdoor games on the functional characteristics of 10-12 years old children.

The study gave a broad assessment of the functional characteristics of children playing Kyrgyz national outdoor games, as well as a comparative analysis with a control group that does not play these games. There are differences in the functional indicators of children between the main and control groups, between the first and second dimensions, and the main group is slightly ahead in terms of development rates. Playing Kyrgyz national outdoor games revealed differences in the effective improvement of the functional characteristics of children, including the physical development of the cardiovascular and respiratory systems. The obtained results demonstrate the importance of outdoor games and traditions in the formation of healthy physical and socio-cultural development of children and may have practical significance for educational and wellness programs aimed at children of this age.

Basic words: Kyrgyz national outdoor games, 10-12 years old, functional feature.

Влияние кыргызских национальных подвижных игр на функциональные особенности детей 10-12 лет

Аннотация. Исследование проводилось в средней общеобразовательной школе № 93 города Бишкек. В исследовании приняли участие 129 детей, из которых 68 детей (42 девочки, 35 мальчиков) составляли основную группу, а 61 ребенок были в контрольной группе (33 мальчика, 19 девочек).

Цель исследования: выявить влияние кыргызских национальных подвижных игр на функциональные особенности детей 10-12 лет.

В ходе исследования была дана широкая оценка функциональным особенностям детей, играющих в кыргызские национальные подвижные игры, а также проведен сравнительный анализ с контрольной группой, не играющих в эти игры. Существуют различия в функциональных показателях детей между основной и контрольной группами, между первым и вторым измерениями, по темпу прироста основная группа несколько опережает. Играя в кыргызские национальные подвижные игры выявлены различия в эффективном улучшении функциональных особенностей детей, в том числе физического развития сердечно-сосудистой и дыхательной систем. Полученные результаты демонстрируют важность подвижных игр и традиций в формировании здорового физического и социально-культурного развития детей и могут иметь практическое значение для образовательных и оздоровительных программ, ориентированных на детей этого возраста.

Ключевые слова: кыргызские национальные подвижные игры, 10-12 лет, функциональная особенность

Киришүү

Адамдын коомдун активдүү мүчөсү болуп калыптануусунда мектеп учуру маанилүү этап болуп саналат. Бул учурда физиологиялык системалар менен бирге кыймылдаткыч аппараттын өнүгүүсү аяктайт. Ошондуктан бул учурда адамдын физикалык жетишкендиги жана ден-соолугунун чын болушу үчүн бекем негиз түзүлүшү керек. Өспүрүмдөрдө жүрөк кан тамыр системасынын функционалдык жана морфологиялык жетилбөөсүнүн, ошондой эле борбордук нерв системасынын өнүгүүсүнүн узакка созулуусунун натыйжасында муундардын жана жүрөктүн ар түрдүү функцияларын координациялаган жана жөнгө салган механизмдер түзүлүп бүтпөй калат [1]. Ошондуктан 10 – 12 жаштагы балдарда булчундардын аракеттенүүсүндө кан айлануу системасынын адаптациялык мүмкүнчүлүктөрү жаштык куракка салыштырмалуу азыраак болот [2]. Алардын кан айлануу системасы жүктөмдөргө үнөмсүз. Жүрөк функционалдык жана морфологиялык жактан толук 20 жашта гана жетилет [3]. Балдарда да, кыздарда да дененин өсүүсү менен бир мезгилде эле салмагы да өсөт, орто эсеп менен жылына 3-5 кг. Өспүрүм куракта өпкөнүн бат өсүүсү байкалат, анын көлөмү бат чоңоёт, 12 жашка келгенде баланын өпкөсү жаңы төрөлгөн баланын өпкөсүнө салыштырмалуу 10 эсеге чоңоёт [1]. 10 жаштан баштап дем алуу тиби: балдар ич көндөйү, ал эми кыздардыкы көкүрөгү менен дем алышат [4]. Ошентип жыныстык жетилүү мезгилинде, айрыкча 2 жана 3 баскычында, эндокриналык жөнгө салуунун башкы звеносу – гипоталамо-гипофизардык системанын функцияларынын кайрадан курулуусунун натыйжасында, баардык физиологиялык функциялар олуттуу өзгөрүүлөргө учурайт [3].

Бүгүнкү күндө физиологиялык бышып жетилүүнүн үч көрсөткүчү бар: скелеттик бышып жетилүү, тиштик бышып жетилүү жана форманын бышып жетилүүсү. Өспүрүмдөрдүн жүрөк - тамыр системасынын морфологиялык жана функционалдык жетилбөөсү, ошондой эле борбордук нерв системасынын өсүүсүнүн улануусу, жүрөктүн жана тамырлардын ар кандай функцияларын координациялоочу жана жөнгө салуучу механизмдердин толук эмес калыптанышында өзгөчө байкалат. Ошондой эле өпкөнүн жашоо көлөмүнүн көрсөткүчү да өсөт: балдардыкы 12 жашта - 1970 мл, 15 жашта-2600 мл, ал эми кыздардыкы 12 жашта - 1900 мл, 15 жашта 2500 мл га өсөт. Өспүрүмдөрдүн дем алуу ситемасынын жогорку темпте өнүгүүсү жыныстык жактан жетилүү мезгилинде байкалат. 11 жаштан 14 жашка чейинки куракта өпкөнүн көлөмү эки эсеге чоңоет, ошондой эле өпкөнүн жашоо көлөмүнүн көрсөткүчү дагы өсөт. Балдардык 12 жашта 1970 мл, 15 жашта 2600 мл, ал эми кыздардыкы 12 жашта 1900 мл, 15 жашта 2500 мл га өсөт. Пубертаттык мезгилде өзгөчө көңүл буруу керек. **Актуалдуулугу:** кыргыз улуттук кыймылдуу оюндардын балдардын функционалдык өзгөчөлүгүнө тийгизген таасирине багытталган изилдөөлөрдүн аздыгы. **Максаты:** кыргыз улуттук кыймыл оюндарынын 10-12 жаш окуучулардын жүрөк кан тамыр, дем алуу системасына тийгизген таасирин гендердик аспектке баалоо. **Изилдөөнүн усулдары:** Методико-биологиялык изилдөө методдору; антропометрия; физиометрия (ӨЖК, АД, ЖЖЖ); колдун динамометриясы. Математико-статистикалык усулдар: ортоарифметикалык чоңдук; стандарттык кыйшайуу; вариациянын коэффициенти; орто арифметикалык чоңдуктун каталары. Негизги жана контролдук топтун бир тармактагы көрсөткүчтөрүнүн ортосундагы айырмачылыктарын ишенимдүүлүгүн баалоо Т-Стюдент критериясы боюнча жүргүзүлдү. Бул үчүн Т-факттык жана эркиндиктин даражаларынын саны SPSS эсептелди.

Негизги жана көзөмөл группадагы кыздардын биринчи өлчөөдөгү функционалдык көрсөткүчтөрү

Кыздар	Группалар	N	Орточо көрсөткүчтөр	Ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	p
ЖЖЖ	Негизги группа	42	103,57	12,576	33,15	1392,50	350,500	-1,054	,292

(согу/мин)	Көзөмөл группа	20	99,15	16,030	28,03	560,50			
ЖЖЖ	Негизги группа	42	96,14	4,206	33,26	1397,00	346,000	-1,170	,242
(согу/мин)	Көзөмөл группа	20	95,00	6,096	27,80	556,00			
Систолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	42	107,60	4,115	30,87	1296,50	393,500	-,476	,634
	Көзөмөл группа	20	107,90	4,898	32,83	656,50			
Диастолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	42	66,07	4,491	29,83	1253,00	350,000	-1,113	,266
	Көзөмөл группа	20	67,25	4,435	35,00	700,00			
O2 кычкылтекти кабыл алуусу (мл)	Негизги группа	42	107,10	21,667	29,94	1257,50	354,500	-,988	,323
	Көзөмөл группа	20	110,90	15,671	34,78	695,50			
Өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу (мл)	Негизги группа	42	1571,43	263,453	29,87	1254,50	351,500	-1,042	,298
	Көзөмөл группа	20	1615,00	243,386	34,92	698,50			

Эки группанын кыздарынын биринчи өлчөөдөгү функционалдык көрсөткүчтөрүн салыштырууда ЖЖЖ боюнча 4,42согу/мин көзөмөл группа төмөнкү көрсөткүчтү менен айырмаланды, жүрөк жыйрылуу жыштыгы боюнча 1,14согу/мин көзөмөл группа айырмаланды, систалдык кан басым боюнча 0,3мм.сым.мам негизги группа төмөнкү көрсөткүчү менен айырмаланган, ал эми диасталдык кан басымдагы айырмачылык 1,18мм.сым.мам болуп көзөмөл группа жогорку көрсөткүчү менен айырмаланган, O2 боюнча 3,8мл көзөмөл группаныкы жогору болгон, өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча 43,57мл көзөмөл группа жогорку жыйынтыгы менен айырмаланган. Биринчи өлчөөдө негизги жана көзөмөл группалардын ортосунда функционалдык айырмачылык анык эмес табылды.

Негизги жана көзөмөл группаларынын кыздарынын экинчи өлчөөдөгү функционалдык салыштырмалуу көрсөткүчтөрү

Кыздар	Группалар	N	Орточо көрсөткүчтөр	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	p
ЖЖЖ	Негизги группа	42	88,95	12,566	27,87	1170,50	267,500	-2,318	,020
(согу/мин)	Көзөмөл группа	20	96,55	11,283	39,13	782,50			
ЖЖЖ	Негизги группа	42	97,67	1,162	32,05	1346,00	397,000	-,378	,706
(согу/мин)	Көзөмөл группа	20	96,50	4,161	30,35	607,00			
Систолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	42	117,88	4,799	29,13	1223,50	320,500	-1,550	,121
	Көзөмөл группа	20	121,00	8,675	36,48	729,50			
Диастолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	42	85,74	17,614	32,57	1368,00	375,000	-,689	,491
	Көзөмөл группа	20	82,00	9,652	29,25	585,00			
O2 кычкылтек (мл)	Негизги группа	42	100,33	20,513	32,96	1384,50	358,500	-,926	,354
	Көзөмөл группа	20	95,95	23,730	28,43	568,50			
Өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу (мл)	Негизги группа	42	1816,67	273,118	30,25	1270,50	367,500	-,798	,425
	Көзөмөл группа	20	1850,00	283,772	34,13	682,50			

Эки группанын кыздарынын экинчи өлчөөдөгү функционалдык көрсөткүчтөрүн салыштырууда ЖЖЖ боюнча 7,6согу/мин негизги группа төмөнкү көрсөткүчтү менен айырмаланды, жүрөк жыйрылуу жыштыгы боюнча 1,17согу/мин көзөмөл группа айырмаланды, систалдык кан басым боюнча 3,12мм.сым.мам негизги группа төмөнкү көрсөткүчү менен айырмаланган, ал эми диасталдык кан басымдагы айырмачылык 3,74мм.сым.мам болуп көзөмөл группа төмөнкү көрсөткүчү менен айырмаланган, O2 боюнча 4,38мл негизги группаныкы жогору болгон, өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча 33,33мл көзөмөл группа жогорку жыйынтыгы менен айырмаланган. Биринчи

өлчөөдө негизги жана көзөмөл группалардын ортосунда функционалдык айырмачылык анык эмес табылды.

Негизги жана көзөмөл группадагы эркек балдардын биринчи өлчөөдөгү функционалдык көрсөткүчтөрү

Эркек балдар	Группалар	N	Орточо көрсөткүчтөр	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	p
Систолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	36	108,47	4,576	34,64	1247,00	535,000	-,318	,750
	Көзөмөл группа	31	108,23	5,875	33,26	1031,00			
Диастолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	36	68,42	6,011	34,10	1227,50	554,500	-,045	,964
	Көзөмөл группа	31	68,61	5,383	33,89	1050,50			
ЖЖЖ (согу/мин)	Негизги группа	36	99,03	16,265	36,75	1323,00	459,000	-1,255	,210
	Көзөмөл группа	31	94,00	14,189	30,81	955,00			
ЖЖЖ (согу/мин)	Негизги группа	36	96,94	4,119	34,00	1224,00	558,000	,000	,830
	Көзөмөл группа	31	97,81	,833	34,00	1054,00			
O2 кычкылтекти кабыл алуусу (мл)	Негизги группа	36	109,42	25,483	35,67	1284,00	498,000	-,755	,450
	Көзөмөл группа	31	104,61	19,143	32,06	994,00			
Өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу (мл)	Негизги группа	36	1719,44	304,086	38,94	1402,00	380,000	-2,252	,024
	Көзөмөл группа	31	1596,77	359,151	28,26	876,00			

Биринчи өлчөөдөгү негизги жана көзөмөл группанын функционалдык көрсөткүчтөрү боюнча айырмачылыктары, систолалык кан басым боюнча 0,24мм.сым.мам негизги группа жогорку көрсөткүчтөрү менен айырмаланган, ал эми диастолалык кан басым боюнча 0,19мм.сым.мам көзөмөл группанын көрсөткүчү жогору болгон, ЖЖЖ боюнча 5,03согу/мин көзөмөл группа айырмаланган, жүрөк жыйрылуу жыштыгы боюнча 0,87согу/мин негизги группа айырмаланган, O2 боюнча 4,81мл негизги группанын көрсөткүчү көп болгондугу менен айырмаланган, өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча 122,67мл негизги группа айырмаланган. Биринчи өлчөөдөгү функционалдык айырмачылык анык эмес табылды.

Негизги жана көзөмөл группаларынын эркек балдарынын экинчи өлчөөдөгү функционалдык көрсөткүчтөрү

Эркек балдар	Группалар	N	Орточо көрсөткүчтөр	ss	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	p
ЖЖЖ (согу/мин)	Негизги группа	36	92,89	14,322	34,72	1250,00	532,000	-,330	,741
	Көзөмөл группа	31	90,77	11,144	33,16	1028,00			
ЖЖЖ (согу/мин)	Негизги группа	36	97,47	3,676	34,07	1226,50	555,500	-,035	,972
	Көзөмөл группа	31	97,74	,999	33,92	1051,50			
Сиастолалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	36	114,39	8,486	30,04	1081,50	415,500	-1,879	,060
	Көзөмөл группа	31	116,65	5,800	38,60	1196,50			
Диасталалык кан басым (мм.сым.мам)	Негизги группа	36	75,28	10,951	28,81	1037,00	371,000	-2,385	,017
	Көзөмөл группа	31	81,26	10,139	40,03	1241,00			
O2 Кычкылтек (мл)	Негизги группа	36	98,89	13,634	33,21	1195,50	529,500	-,359	,720
	Көзөмөл группа	31	101,23	20,278	34,92	1082,50			
Өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу (мл)	Негизги группа	36	1922,22	365,756	35,00	1260,00	522,000	-,457	,648
	Көзөмөл группа	31	1874,19	298,851	32,84	1018,00			

Экинчи функционалдык өлчөөдөгү жыйынтыктардын салыштырмалуу айырмачылыктары, пульс боюнча 2,12согу/мин көзөмөл группа айырмаланган, жүрөк

жыйрылуу жыштыгы боюнча 0,27согу/мин негизги группа айырмаланган, систалдык кан басым 2,26мм.сым.мам негизги группа төмөнкү көрсөткүчү менен айырмаланды, диасталдык кан басым боюнча 5,98мм.сым.мам негизги группа төмөнкү көрсөткүчү менен айырмаланган, O2 боюнча 2,34мл көзөмөл группа көп болгону менен айырмаланды, өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча 48,03мл негизги группа жогорку көрсөткүчтөрү менен айырмаланды. Эки группанын ортосунда айырмачылык анык эмес табылды.

Корутунду

Мектеп курагындагы жаш өспүрүмдөр үчүн улуттук кыймылдуу оюндардын оорду чоң деп эсептесек болот. Анткени дене тарбия сабагынын максаты - бул дени сак улут, рационалдуу кыймылдарды колдонуу, жана ошону менен гармониялуу өнүгүүгө шарт түзүү болуп саналат. Жаштар биздин келечегибиз демекчи мектеп курагындагы балдардын ден соолугуна организмине көңүл буруубуз абзел. Негизги адамдын өсүп өнүгүүсү бир топ каршылыктар менен коштолгон өтө татаал процесс болуп саналат. Жаш балдардын өнүгүүсүнө көп деген ички жана тышкы факторлор таасир этет. Мектеп курагында эң чоң таасир берүүчү дене тарбия сабагы жана улуттук кыймылдуу оюндар жөнүндө сөз кылмакчыбыз. Мектептерде дене тарбия сабактары жоопкерчиликтүү көзөмөлдүн жана мугалимдин жетекчилиги менен системалуу уюштурулгандыкта өткөрүлүшү зарыл. Эгер окутуу процесси тийиштүү деңгээлде уюштурулбаса, дене тарбиясынын эң чоң тарбиялоочу жана билим берүүчү мүмкүнчүлүктөрү өзүнөн өзү жүзөгө ашырылбай калат.

Негизги группанын кыздарынын бой боюнча биринчи өлчөөдө көрсөткүчү 139,5см болгону аныкталган, бул курактык нормага дал келээри билинди, эки өлчөөнүн ортосунда 4,31см өсүү аныкталган. (P<0,05.) көзөмөл группа 143,3см көрсөткүчүн берген биринчи өлчөөдө, ал эми экинчи өлчөөдө бой көрсөткүчтөр 3,03см өсүү аныкталган. (P<0,05.) Негизги жана көзөмөл группадагы кыздардын ортосунда салыштырууда айырмачылык 1,28см, негизги группанын кыздарынын боюнун өсүүсү жогору болгонун далилдеди. Негизги группанын эркек балдарынын биринчи өлчөөдөгү бой боюнча көрсөткүчтөрү 139,54см болгон, бул курактык нормага дал келээри билинди, эки өлчөөнүн ортосунда 3,56см өсүү аныкталган (P<0,05.) Көзөмөл группанын биринчи өлчөөнүн кыйынтыктары 141,8см болгон эки өлчөөнүн ортосунда өнүгүү 4см барабар болгон (P<0,05) Бой боюнча балдар менен кыздардын ортосунда салыштырууда ойногон кыздардын өсүүсү 1,28см бир аз байкалып турат. Көзөмөлдөө мөөнтүнүн ичинде балдардын бой көрсөткүчүнүн өнүгүүсү байкалып турат. Негизги группанын айырмаланганы улуттук кыймылдуу оюндардын таасири чоң экендигин билгизет.

Көкүрөк көлөмү - адамдын өнүгүүсүнүн маанилүү көрсөткүчү болуп саналат, Көкүрөк көлөмүнүн негизги группанын кыздарынын биринчи өлчөөгө салыштырмалуу экинчи өлчөөдө 2,48см айырмаланганы анык (P<0,05). Ал эми бирдей эле шартта көзөмөл группанын кыздарынын көрсөткүчтөрү 2,24см болгон аныкталган (P<0,05). Негизги группанын балдарынын эки жолу жүргүзүлгөн өлчөөлөрдөн табылган айырмачылык 2,38см барабар болгон (P<0,05). Көзөмөл группанын балдарынын жыйынтыгы 1,36см жакшырганы аныкталган (P<0,05). Негизги группанын көрсөткүчтөрү бир аз жогору болгондугу менен айырмаланат көзөмөл группадан, анткени улуттук кыймыл оюндарынын таасири бир гана физикалык жактан таасир этпестен ар тараптуу оң натыйжаларды бергендиги маалым, мисалы: кыздар, балдар арасында достук мамиленин жакшырышы, дагыда мотивациянын, кызыгуунун жогорку деңгээлин себеп болот.

Көкүрөк көлөмүнүн экскурсиясы

Негизги группанын кыздарынын экскурсия боюнча биринчи жана экинчи өлчөөдөгү көрсөткүчтөрү 5,88см болгон, экинчи өлчөөдө 7,40см демек эки өлчөөнүн

ортосунда 1,52см жогорулагандыгы анык ($P<0,05$). Эки өлчөөнүн ортосунда натыйжалуу жыйынтык бар экендиги билинди. Көзөмөл группанын эки жолу жүргүзүлгөн өлчөөдө натыйжалуу жыйынтык 1,15см болуп анык ($P<0,05$). Негизги группанын балдарынын биринчи өлчөөдөгүгө салыштырмалуу экинчи өлчөөдө 0,68см жакшырганын көрө алдык ($P<0,05$). Көзөмөл группанын биринчи өлчөөгө салыштырмалуу экинчи өлчөөдө бир аз жогорулоо билинди. Эки группанын эки жолу жүргүзүлгөн өлчөөлөрдүн жыйынтыгы менен бул курактагы балдардын, физикалык өнүгүүсүн дагы да жогорулатууга мүмкүн экендигин байкадык, себеби дене тарбия сабагы боюнча жаңы сунуштарды, долбоорлорду кабыл алып жаңылануунун үстүндө иштесе натыйжалуу жыйынтык чыгары анык. Изилдөө мөөнөтүнүн учурунда оң таасирлерди кезиктире алдык, бууда болсо этнопедагогикалык ыкмалардын таасиринин негизинде ишке ашты.

ЖЖЖ боюнча негизги группанын кыздарынын биринчи жана экинчи өлчөөдө ЖЖЖ жакшыруусу 10,15согу болгону аныкталган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын эки өлчөөчөнүн ортосунда 13,8согууга жакшыруу айырмачылыгы аныкталган ($P<0,05$). Бул көрсөткүчтөр курактык нормадан кыйла жогору, себеби өлчөө мезгилиндеги шарттка жана балдардын кыймылдуулугунун өзгөчөлүгүнүн негизинде көрсөтүлдү. Негизги жана көзөмөл группадагы кыздардын ортосунда 3,65согу контролдук группа айырмаланган. ЖЖЖ боюнча негизги группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөдө 6,97согууга жакшыргандыгы аныкталган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын биринчи өлчөөдөгү жыйынтыгына салыштырмалуу экинчи өлчөөдө 1,54согууга жакшырганы аныкталган ($P<0,05$). Бул өлчөө учурундагы шартка байланыштуу жогорку көрсөткүчтү берген, себеби өлчөө учурунда балдардын эмоционалдуу, жана кыймылдуулугунун негизинде алынган көрсөткүчтөрдүн жыйындысы, ошондуктан көрсөткүчтөр курактык көрсөткүчтөрдөн бир аз жогору болгон. Изилдөө мөөнөтүндө ЖЖЖ согуу кыздар балдарда натыйжалуу ЖЖЖ жүрөк системасынын үнөмдү иштөөсүн көрсөтөт.

Негизги группадагы кыздардын ЖЖЖ боюнча биринчи өлчөөдөгү көрсөткүчүнө салыштырмалуу экинчи өлчөөдө 0,96согу кыйла жогорулагандыгы маалым. Көзөмөл группанын биринчи өлчөөдөгү менен экинчи өлчөөдө көрсөткүчүнүн ортосунда 0,94согууга жакшыргандыгын байкадык. Бул курактык нормадан бир аз жогору табылды. ЖЖЖ боюнча негизги группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөдөгү көрсөткүчтөрүнүн айырмачылыгы 2,31согууга жогорулаганы билинди. Көзөмөл группанын биринчи жана экинчи өлчөөлөрдүн ортосунда 0,33согууга жогорулаганы билинди, бул көрсөткүчтөр курактык нормадан кыйла жогору деп билинди.

O2 өпкөнүн кычкылтектеги кабыл алуусу боюнча негизги группанын кыздарынын биринчи өлчөөдөгү көрсөткүчүнө салыштырмалуу экинчи өлчөөдө 10,88мл төмөндөгөн. Көзөмөл группанын көрсөткүчү 6,1мл азайган. O2 кычкылтек кабыл алуусу боюнча негизги группанын балдарынын көрсөткүчтөрү 10,23мл экинчи өлчөөдө төмөндөгөнү маалым болгон. Көзөмөл группанын көрсөткүчтөрү экинчи өлчөөдө 4,1мл азайуу болгон. Бул өзгөрүүлөрдүн себеби кыш мезгилине экинчи өлчөө жүргүзүлгөн башка аба ырайы, жашоо шарттын өзгөрүшү таасирин тийгизүүсү мүмкүн.

Өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча негизги группанын кыздарынын биринчи өлчөөдөгү көрсөткүчүнө салыштырмалуу экинчи өлчөөдө 269,1мл жогорулагандыгы аныкталган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын көрсөткүчтөрү боюнча экинчи өлчөөдө 257,9мл жакшырганы аныкталган ($P<0,05$). Бул көрсөткүчтөр курактык нормага дал келээри далилденди, негизги жана көзөмөл группадагы кыздардын ортосунда салыштырууда 11,2мл негизги группанын кыздары айырмаланат ($P<0,05$). Өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу боюнча негизги группанын балдарынын биринчи өлчөөгө караганда экинчи өлчөөдө 202,8мл жыйынтыктыгынын өскөндүгү аныкталган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын биринчи өлчөөсүнө экинчи өлчөөнү салыштырууда 230,3мл жогорулаганы

байыккалган. Эки группанын ортосунда салыштырууда 27,5мл көзөмөл группа айырмаланган. Балдардын көрсөткүчтөрү курактык нормага жооп берет. Экинчи өлчөө боюнча салыштырууда эки группанын ортосунда айырмачылык анык ($P<0,05$), себеби ойногондордун көрсөткүчү жогору болгон. Изилдөө мезгилинин ичинде бир топ натыйжалуу жакшыруулар байкалды ($P<0,05$)

Артериалдык басым - бул адамдагы чоң артериалардагы кан басымы. Артериалык басым эки көрсөткүчтөргө бөлүнөт: Систолалык (үстүнкү) артериалдык басым - бул жүрөктүн максималдуу жыйрылуу учурундагы кан басымынын деңгээли. Диастолалык (ылдыйкы) артериалдык басымы - бул жүрөктүн максималдуу бошонгдогу кан басымынын деңгээли. Биздин өлчөөдө систалдык кан басым боюнча негизги группанын кыздарынын эки жолку өлчөөнүн ортосунда айырмачылык 12,75мм.сым.мам жакшырганы аныкталды ($P<0,05$). Көзөмөл группанын биринчи көрсөткүчү экинчи өлчөөдө 4,74мм.сым.мам жогорулаганы аныкталды ($P<0,05$). Негизги группанын балдарынын систалдык кан басым көрсөткүчү экинчи өлчөөдө 9,57мм.сым.мам жакшырган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын эки жолку жүргүзүлгөн өлчөөнүн көрсөткүчтөрү экинчи өлчөөдө 6,3мм.сым.мам болгону аныкталган ($P<0,05$).

Диастолалык кан басым боюнча негизги группанын кыздарынын биринчи өлчөөдөгү көрсөткүчтөрүнөн экинчи өлчөөдө 19,49мм.сым.мам жакшырганы аныкталган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын биринчи жана экинчи өлчөөдө 1,31мм.сым.мам болгону аныкталган ($P<0,05$). Диастолалык кан басым боюнча негизги группанын балдарынын биринчи жана экинчи өлчөөдө 15,57мм.сым.мам жыйынтыгы аныкталган ($P<0,05$). Көзөмөл группанын эки өлчөөнү салыштырууда 11,27мм.сым.мам аныкталган ($P<0,05$).

Адабияттар:

- Дубровский В.И. Спортивная медицина. - М.: Гуманист. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. -135 с.
Корниенко И.А., Сонькин В.Д., Тамбовцева Р.В. Рост и развитие скелетных мышц: периоды онтогенеза Физиология развития человека. - М., 2000. - С.232-234
Тихвинский, С. В. Хрущев, Детская спортивная медицина, 1991 Медицина, 1991. 560 с.

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТТАГЫ ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАКТАРЫНДА УЛУТТУК КЫЙМЫЛДУУ ОЮНДАРЫН КОЛДОНУУНУН МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Темирбаева А.^{1*} Касмалиева А.^{2*} Кудабаева Б.^{3*}

^{1*}ОшМУ, дене тарбия факультети, ага окутуучу, oshgu.sarieva@mail.ru

^{2*}п.и.к., доц. Кыргыз-Түрк «Манас» университети, anarkan.kasmaliyeva@manas.edu.kg

^{3*}КУАУ, дене тарбия жан спорт кафедрасынын ага окутуучусу sffkgz@mail.ru

Аннотация

Макалада башталгыч класстын окуучулары үчүн дене тарбия сабактарында улуттук кыймылдуу оюндарды уюштуруу жана өткөрүүдө оюндарды пайдалануунун илимий-методикалык негиздери ачыкталат. Кыймылдуу оюндарды пландоонун, алардын тарбиялык, билим берүүчү жана ден соолукту чыңдоочу жыйынтыктарга жетишүүгө багытталгандыгы жана тынымсыз педагогикалык башкаруунун зарылдыгы белгиленген.

Негизги сөздөр: билим берүү, дене тарбия, кыймылдуу оюндар, окуучулар, тарбия

Методические основы использования народных подвижных игр на уроках физкультуры в начальных классах

Аннотация

В статье раскрываются научно-методические основы использования народных подвижных игр, особенности организации и проведения подвижных игр на уроках физической культуры для учащихся начальных классов. Авторы отмечают, что необходимо учитывать направленность игр на достижение воспитательных, образовательных и оздоровительных результатов и постоянного педагогического управления при планировании народных подвижных игр.

Ключевые слова: образование, физическое воспитание, подвижные игры, учащиеся, воспитание

Акыркы мезгилде улуттук оюндар жана спорттун түрлөрү калк арасында, өзгөчө жаштардын кызыгуусун жаратууда. Оюн - жаш муунду тарбиялоонун калыптанган каражаты. Кыргызстанда гана эмес, эл аралык деңгээлде спорттун улуттук түрлөрүн, салттуу элдик оюндарды таанытуу, жайылтууда жана өнүктүрүүдө Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарына өзгөчө роль таандык, анын бул оюндардын миссиясы дүйнө элдеринин этномаданиятын жандандыруу жана сактоо болуп саналат. Бул оюндар түрк тилдүү жана бир катар мамлекеттердин лидерлери тарабынан жогору бааланып, дүйнөлүк маданият жана этносспорт аренасында Кыргыз Республикасынын аброюн жана таанылышын жогорулатууга жагымдуу таасирин тийгизди.

Түрк дүйнөсүндөгү балдар оюнчуктардын, улуттук кыймылдуу жана акыл оюндарынын, спорттун түрлөрүнүн тарыхы, баалуктары түрк элдеринин маданиятынын калыптануусундагы ролу абдан жогору болгондуктан, алардын окутуу процессинде тарбиялык каражат катары колдонуусу заманбап окумуштуу-педагогтордун тарабынан изилдөөгө алынып жатканы белгилүү. Оюндардын тарбиялык мазмунунун ачыкталып, методикалык сунуштар улуттук кыймылдуу оюндары, улуттук спорттун түрлөрүнөн окуу куралдарынын пайда болушуна себеп.

Кыймылдуу оюндардын тарыхы жана классификациясы, аларды мектеп жашындагы балдарды окутуу-тарбиялоо процессинде колдонуунун илимий-методикалык жактары негизделешти тууралуу Кыргызстан жана башка чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырыл келген (Анаркулов Х.Ф., Саралаев М.К., Алимбеков А.А, АГ-ООЛ Е., Дооранов У.С., Боркошев М., ж.б.).

Мектеп жашындагы окуучу балдарга улуттук оюндарын дене тарбия сабактарында, класстан сырткаркы ден-соолукту чыңдоочу жана спорттук иш чараларда колдонуп келген. Педагогикалык милдеттердин кеңири спектрин чечүү үчүн атайын уюштурулган улуттук кыймылдуу оюндары өспүрүм балдарды тарбиялоого, аларды эмгекке даярдоого, адептик жана инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө жардам берет. Улуттук кыймылдуу жана

спорт оюндарынын окуучуларды адеп-ахлактык жана физикалык жактан тарбиялоо мүмкүндүктөрү жогору болгону талашсыз.

Оюндун шарттарын аткаруу аркылуу балдарды тарбиялоонун өтө олуттуу маселелери жүзөгө ашат. Элдик оюндардын мазмунунда этностун үрп-адат, салттары жыш орун алган. Балдар оюндарында этно-маданий баалуулуктар чондордун турмушуна караганда бай жана нукура түп калыбында сакталгандыгын, элдик оюндар кыргыздардын жашоо образын, турмуш-тиричилигин, эмгек ишмердүүлүгү, абийир, намыс жөнүндөгү түшүнүктөрү, эр жүрөктүүлүгү, кайраттуулугу, чыдамкайлыгы, шайыр-шайдооттугу, чапчандыгы, тапкычтыгы, айла-амалдуулугу, эркиндикке, жеңишке умтулуусунун улам кийинки муундарда кайра жаралышын, ар бир урпакты улуулардын катарына кошулушун, коомдун татыктуу мүчөсү катары калыптанышын камсыз кылуучу этномаданий социалдаштыруунун эң күчтүү жана таасирдүү мектеби катары А.Алимбековдун көптөгөн эмгектеринде берилип келген (Алимбеков, 2014).

Себеби туруктуу педагогикалык жетекчилик менен уюштурган кыймылдуу оюн баланын улуттук адат-салттарды таанып-билүүгө, аң-сезимин, дүйнө таанымын өстүрүүгө, табият менен жылуу мамиледе болгонду үйрөтүп келет, жана физикалык сапаттарын өнүктүрүү жана тарбиялоо дене тарбия процессин максаттуу жана уюштурууда оюндарды пайдалануунун учурда керек, ар бир оюндун тарбиялык, билим берүүчү жана ден соолукту чыңдоочу жыйынтыктарга жетишүүгө багытталгандыгын эске алуу зарыл.

Башталгыч класстын окуучуларынын дене тарбия сабактарында кыймылдуу оюндарын колдонуу менен максаттуу жана туруктуу педагогикалык жетекчилик менен гана жакшы уюштуруу мүмкүн болот.

Дене тарбия сабактарында баланын окуу ишмердүүлүгүн туура уюштуруунун негизги максаты – бул окуучулардын жөндөмдүүлүгүн өстүрүү менен бирге баланын көмүскө мүмкүнчүлүктөрүнүн, тубаса талантынын ачылышына жакшы өбөлгө түзүү. Оюн учурунда балдардын коммуникативдик мүмкүнчүлүгүн өстүрүүгө мүмкүн, алар бири бири менен туура мамиле түзүүгө, кызматташууга, оюндун жыйынтыктарын туура кабыл алууну, эрежени сактоо менен жеңип же жеңилип чыгууга көндүрөт. Оюнда балдар чечкиндүү, эрктүү болууга, оюндун шартын жана талаптарын аткарууда жоопкерчиликке үйрөнөт.

Оюндар катышып жаткандардын даярдыгына дал келиши керек. Ар бир оюнда анын катышуучулары сабакта белгиленген максатка жетүү үчүн тоскоолдуктардан өтүп, ар кандай кыйынчылыкты жеңүү болушу керек. Ал окуучулардын эрктүүлүк сапаттарын жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрөт, анткени, оюн кыйынчылыктарына туруштук бере турган күч-аракети, балдардын кызыгуусу жана максаттуулугу педагогикалык мааниге ээ.

Кыймылдуу оюндар башталгыч дене тарбия сабактарында дайыма өткөрүлүп турушу керек. Оюн учурунда балдар жеке жүрүм-турумдун эрежелерин өздөштүрүп, уюшкандыкка үйрөнүшөт. Оюнду тандоо, баарынан мурда, сабактын алдында коюлган тапшырмага жараша болушу керек. Кыймылдуу оюндарды тандоо үчүн жарыш жана эстафета сыяктуу оюндарды, атаандаштык оюндарын, сюжеттик оюндарын колдонуу керек.

Ошондой эле көңүл буруу, эске тутумун, чечкиндүүлүктү, жалпы инсандык жана артыкчылык сапаттарын өнүктүрүү үчүн өз ара колдонгон оюндарды, кандайдыр бир физикалык сапаттарды жана кыймыл-аракеттерди өнүктүрүүгө багытталган оюндарды колдонуу зарыл. Улуттук кыймылдуу оюндардын артыкчылыгы - бардык физикалык сапаттарды комплекстүү өнүктүрөт.

Бирок, мүнөзүнө жана шартына, эрежелерине жараша, оюн негизинен кандайдыр бир-эки сапатты басымдуу өрчүтө алат. Бул учурда башка физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө өбөлгө түзүп окуучулардын оюнга активдүү катышуусун, тапшырмаларды

толук аткарылышын камсыздоо керек.

Дене тарбия сапаттарын өнүктүрүү, окуучулардын жалпы дене тарбия даярдыгынын жогорку деңгээлине жетишүү милдети башталгыч класстарда кыймылдуу оюндарды, эстафеталарды колдонуу жолу менен чечилет.

Кыймылдуу оюндар сабактардын мотордук тыгыздыгын жогорулатуу аракетинде уюштурулат, ошол эле учурда окуучулардын дене тарбия даярдыгынын деңгээлин оюндардын узактыгын эске алуу менен кыймыл аракеттердин татаалдыгын туура тандап алуусун талап кылат.

Жалпы физикалык даярдыктын ар кандай каражаттарын колдонуп, алардын сабактарын диверсификациялоо керек. Бул каражаттардын ичинен биз оюндарга өзгөчө көңүл бөлөбүз.

Мугалим кыймылдуу оюндарын уюштурууда кийинки методикалык талаптарды эске алуусу зарыл. Дене тарбия сабактарында пландаштырылган оюндан сөзсүз бир натыйжа болгонун каалаган мугалим ар бир оюнду талдап чыгышы керек. Биринчиден, оюн негизинен кайсы элементтерден тургандыгын билүү керек (чуркоо, секирүү, ыргытуу ж.б.).

Андан кийин оюнда аткарылган кыймылдардын жалпы мүнөзүн аныктоо (күч, ылдамдык, ж. б. физикалык сапаттар), кайсы булчуңдардын жардамы менен негизинен оюндагы кыймылдар аткарылат жана бул булчуңдардын иштөө мүнөзү, кандай жана болжол менен физикалык жана психикалык чарчоо белгилери качан пайда болот, кайсы учурлар эң кызыктуу жана кандай кызыксыз, оюнда кандай шаймандар колдонулат жана бул буюмдар менен иштөөнүн мүнөзү кандай; кайсы учурлар жаракат алуу мүмкүнчүлүгү жагынан эң коркунучтуу, кайсы учурларды тарбиялоо иши үчүн колдонсо болот.

Ар бир оюн бир катар ар кандай элементтерден турат: басуу, чуркоо, секирүү, топту ыргытып берүү жана тосуп алуу, тоскоолдуктардан өтүү жана башка көптөгөн кыймылдар. Оюн тез калыптанып жана өзгөрүп жаткан кырдаалда туура багыт алууну, көңүл бурууну жана адептик, эрктик сапаттарды талап кылат. Дээрлик ар дайым оюндардын бир бөлүгү ар кандай аралыкка чуркоо, чуркоонун узундугу жана интенсивдүүлүгү боюнча ар кандай бөлүнөт. Бул ылдамдануу менен жасалган чуркоо болушу мүмкүн, ал “майдалап” же кескин ылдамдануу, ыргытуу сыяктуу болушу мүмкүн.

Оюндун жүрүшүндө окуучулар техниканы өздөштүрүү үчүн атайын иштелип чыккандарга кошумча көп сандагы чуркоолорду аткара алышат. Секирүүлөр көпчүлүк оюндардын компоненти болуп саналат. Секирүүн ар түрүү өзгөчө жана ар кандай баштапкы позициялардан жасалат. Оюндарда колдонулган секирүүлөр башкача, анткени аларда атайын белгилүү багытта жана аралыктарга чуркоо жок жана секирүү каалаган ыкма менен аткарылат. Бул секирүүлөрдүн өзгөчө баалуулугу окуучулардын оюнга кызыгуусун колдонуу менен координациясын өнүктүрүү жана аткарылган кыймыл-аракеттердин ылдамдыгын өрчүтүү болуп саналат.

Оюндарда окуучулар көбүнчө тоскоолдуктарды жеңүүгө аргасыз болушат. Алар кыска убакыттын ичинде тоскоолдукту багынтып, андан кийин кыймылын улантат.

Отуруп жана жарым отурган абалында оюндарда аткарылган секирүүлөрдүн бардык түрлөрү тамандын муундарын жана буттун булчуңдарын бекемдетет. Кыймылдуу оюндарда, эстафеталарда колдонулуучу мындай секирүү көнүгүүлөрү окуучулардын таяныч-кыймыл аппаратын жеңил атлетикалык секирүүлөрдө күчтүү жүктү көтөрүүгө даярдайт, координацияны, ал эми ар кандай түртүүлөрдү өнүктүрөт, ошону менен жеңил атлетикалык секирүүлөрдүн татаал техникасын өздөштүрүү үчүн негиз болот.

Ыргытуу техникасын үйрөтүүгө багытталган оюндун жүрүшүндө көп сандагы ыргытууларды аткаруу окуучуларды кийинки жеңил атлетиканын ыргытуунун татаал техникасын өздөштүрүүгө жана алардын көрсөткүчтөрүн жогорулатууга өбөлгө жана

жогорку физикалык даярдыктын негизин түзөт.

Топ ыргытуу дагы көптөгөн оюндарга кирет, мисалы “Качма топ”, “Жаамый” ж.б. Ыргытуу баштын артынан, капталдан, ылдыйдан жана ушул сыяктуу абалдардан жасалат. Ыргытуу аралыкка же топту өнөктөшкө так берүү максатында же топту өнөктөшкө тийгизүү максатында жүргүзүлөт. Ачык оюндар ыргытуунун тактыгын жана булчун күчүн өрчүтөт.

Физикалык сапаттарды өрчүтүү үчүн кыймылда жана ордунда аткарыла турган бурулуулар жана атаандашынан тез кайрылып баш тартууда, топ үчүн күрөштө жана башка учурларда координациялык жана тең салмактуулукту сактоо үчүн тапшырмаларды аткарууну талап кылат.

Ар бир оюндун негизги бөлүгүндө кыймыл-аракет болуусу керек. Ал ар кандай мүнөзгө ээ болушу мүмкүн. Айрым учурларда аралыкты максималдуу ылдамдык менен басып өтүү, кээ бирлеринде атаандаштын каршылыгын жеңүү керек. Биринчи учурда кыймылдын ылдамдыгы негизинен өнүгөт, экинчисинде булчуң күчү өнүгөт.

Демек, сабакта оюн материалын колдонуу окуучулардын кыймылдык даярдыгын жогорулатууга өбөлгө түзөт. Оюндарда бардык көнүгүүлөрдү окуучулар өз каалоосу жана кызыгуу менен аткарышат. Дене тарбия сабактарында оюн каражаттарын колдонуу балдардын нерв системасына жакшы таасир этет. Нерв системасы, дененин бардык иш – аракеттерин башкаруу менен таяныч-кыймыл аппаратынын ишине да оң таасирин тийгизет. Кыймылдуу оюндарды колдонуу реакциянын ылдамдыгын өнүктүрөт.

Сабакка киргизилген оюндун мазмунун кылдат талдоо жүргүзүү менен, анын тарбиялык, билим берүүчүлүк мааниси жана баалуулугуна карата оюнду туура тандап алганда гана мугалим белгиленген натыйжаларга жетише алат.

Алынган жыйынтыктар кыймылдуу оюндарды, эстафеталарды колдонуу менен сабактар окуучулардын негизги физикалык сапаттарын өнүктүрүүдө чоң таасир берет деп ырастоого мүмкүндүк берерин тактыктайт.

Жогоруда айтылгандар төмөнкү тыянактар жана сунуштарга алып келет:

1. Элдик кыймылдуу оюндары башталгыч класстын окуучуларын окутуу – тарбиялоонун баалуу каражаты болуп саналат, муну биз жүргүзгөн изилдөөлөр тастыктайт.

2. Кыймылдуу оюндарды, эстафеталарды системалуу түрдө колдонуу сабакты жандандырууга, аларды эмоционалдуу жана натыйжалуугу кылууга, демек, окуучулардын физикалык сапаттарын толук жана ар тараптуу өнүктүрүүгө жетишүүгө мүмкүндүк берет.

3. Окуучулардын кээ бир физикалык сапаттарын өнүктүрүү деңгээли жетишсиз болгон учурларда, аларга бул сапаттарды өнүктүрүүгө багытталган атайын көнүгүүлөрдү аткарууну сунуштайбыз.

4. Практика көрсөткөндөй, окуучулар оюн көнүгүүлөрүн кызыгуу менен аткарышат, анткени алар өз натыйжаларын жана мүмкүнчүлүктөрүн оюнда даана көрүшөт, өз алдынча сапаттарды өнүктүрүү боюнча багыттуу тапшырмаларды аткаруунун натыйжасында окуучулардын дене тарбиялык даярдыгынын деңгээли жогорулашы байкалат жана дене тарбияга оң мотивациясы калыптанат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

АЛИМБЕКОВ А. (2014). Кыргыз эл педагогикасында балдардын ден соолугун чыңдоо жана өнүктүрүү тажрыйбалары. (Известия КАО, 13). -Бишкек.

АЛИМБЕКОВ А. (2015). Көчмөндөрдүн салттуу оюндарынын балдарды социалдаштыруучу функциялары. Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары. Эл аралык симпозиумдун материалдары. –Бишкек, –73-79-бб.

- АНАРКУЛОВ Х. (2003). Кыргызские народные подвижные игры, физические упражнения и современность. –Бишкек: КГИФК, 2003. -241с.
- ВОЙТЕНКО Т. (1997). Игра как метод обучения и личностного развития. - Калуга.
- ОМУРЗАКОВ Д. О., САРАЛАЕВ М. К. [1981]. Киргизские национальные виды спорта и народные игры.–Фрунзе: Кыргызстан.
- ЯВТУШЕНКО Т. (2014) .Игра, как средство обучения, воспитания и развития школьников. - Санкт-Петербург.

КЫРГЫЗСТАНДА ТАЙГАН ТАПТОО ӨНӨРҮН ӨРКҮНДӨТҮҮ ИШТЕРИ

Мураталиев Б. А.* Маматов Н. Э.**

*Кыргыз тайганы” долбоорунун жетекчиси. Кыргыз Республикасы. bolot_muratalliev@mail.ru

**PhD Кыргыз-Түрк Манас университети, nurlan.mamatov@manas.edu.kg

Аннотация

Макалa Кыргызстанда тайган таптоо өнөрүн өркүндөтүү иштери изилденген. Ата-бабаларыбыздын даанымандыгынын жана көрөгөчтүгүнүн аркасынан бизге мурас болуп калган баа жеткис дөөлөттөрдү, материалдык жана руханий байлыктарды сактап, келечек муундарга өткөрүп беришибиз өтө маанилүү. Алардын бири Тайган. Тайгандын аңчылык сапаттарына жалпы мүнөздөмө берилген. Илгери жазма булактары өтө сейрек болгондуктан, тайгандар жөнүндөгү билимдер, маалыматтар оозеки, элдик дастанчылардын, акындардын, мергенчилердин айтымында уламыштар, жомоктор аркылуу берилип келген. “Манас” эпосунда тайгандар жөнүндө көп маалыматтар бар. Мунун өзү эле бул иттер тууралуу тарыхый маалыматтардын тереңдигинен кабар берет. Биздин ата-бабаларыбыз тайганды абдан баалашкан, аларды асырап, багуу үчүн мыкты шарттарды түзүп беришкен. Тайганчылар деп тайгандарды аңчылыкта колдонуп, жапайы жаныбарларды алганга тайгандарды атайын үйрөтүп, асырап, баккан адамдарды айтышат. Тайганчылар аңчылыкка чыгаардын алдында аларды алдын ала даярдап, өзгөчө нукта тамактандырып, күчтөндүрүп алууга кам көрүшкөн. Азыркы учурда тайгандар менен иштөө боюнча билим жана көндүмдөр негизинен эл арасындагы салттуу билимдерди сактоочулар, тажрыйбалуу мергенчилер жана кинолордор аркылуу берилип жатат. “Кыргыз тайганы” долбоорунун иш-чаралары ачыкталган жана кыргыз тайганын жандандыруу боюнча приоритеттүү иш чаралар аныкталган.

Ачык сөздөр: Кыргыз тайганы, тайган таптоо, өнөрүн өркүндөтүү.

Kırgızistan’da Taygan Eğitimi ve Yetiştirme Sanatın Geliştirme Çalışmaları

Özet

Makale Kırgızistanda taygan yetiştirme sanatının gelişimini incelemektedir. Atalarımızın ferasetiyle bize miras kalan paha biçilmez zenginlikleri, maddi ve manevi zenginlikleri koruyup gelecek nesillere aktarmamız çok önemli. Bunlardan biri Taygan’dır. Tayganın avlanma niteliklerinin genel bir açıklaması verilmiştir. “Kırgız taygan projesinin faaliyetleri ortaya çıkarıldı ve Kırgız tayganın canlandırılması için öncelikli tedbirler belirlendi.

Bu makalede Kırgızistan’da tayganın avcılık sanatının niteliklerini geliştirme incelenmiştir. Atalarımızın bilgeliği ve öngörüsü sayesinde miras aldığımız paha biçilmez değerleri, maddi ve manevi değerleri korumamız ve gelecek nesillere aktarmamız çok önemlidir. Bunlardan biri de taygandır. Taygan’ın avcılık niteliklerinin genel karakteristiği verilmiştir. Eski zamanlarda yazılı kaynaklar son derece nadirdi, bu nedenle tayganlar hakkındaki bilgi ve bilgiler sözlü olarak, efsaneler, halk hikayecilerinin hikayeleri, şairler, avcılar aracılığıyla aktarıldı. “Manas” destanı tayganlar hakkında pek çok bilgi içerir. Bu bile başı başına bu köpeklerle ilgili tarihsel verilerin derinliğini kanıtlamaktadır. Atalarımız tayganlara çok değer vermiş, onların benimsenmesi ve bakımı için en iyi koşulları yaratmışlardır. Tayganlar, vahşi hayvanları avlamak için tayganları özel olarak eğiten, sahiplenen ve yetiştiren insanlarla akrabadır. Ava çıkmadan önce taylar önceden hazırlanır, özel bir şekilde beslenir ve güçlendirilmeleri için bakımları yapılırdı. Şu anda, tayganlarla çalışma bilgi ve becerileri, esas olarak halk arasındaki geleneksel bilginin koruyucuları, deneyimli avcılar ve köpek yetiştiricileri aracılığıyla aktarılmaktadır. Kırgız Taygan Projesi’nin faaliyetleri tanımlanmış ve Kırgız Taygan’ının yeniden canlandırılması için öncelikli faaliyetler belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırgız tayganı, taygan eğitimi, beceri geliştirme.

Аннотация

Статья посвящена совершенствованию искусства тайганчы по содержанию и разведению кыргызского тайгана. Очень важно, чтобы мы сохранили и передали будущим поколениям материальные и духовные ценности, которые мы унаследовали благодаря мудрости и дальновидности наших предков. Один из них – тайган. В статье дана общая характеристика охотничьих качеств тайгана. В древности письменные источники были крайне редки, поэтому знания и сведения о тайганах передавались устно, через легенды, сказания народных сказителей, поэтов, охотников. В эпосе “Манас” много сведений о тайганах. Это само по себе свидетельствует о глубине исторических данных об этих собаках. Наши предки очень ценили тайганов, чтобы создать лучшие условия для их разведения и содержания. Тайганчы специально обучают и выращивают тайганов для охоты на диких животных. Перед выходом на охоту тайганов заранее готовили их, кормили особым образом и заботились о том, чтобы они были в надлежащей физической форме. В настоящее время знания и навыки работы с тайганами передаются в основном через хранителей традиционных знаний среди населения, опытных охотников и собаководов. В рамках проекта “Кыргызский тайган” определены приоритетные мероприятия по возрождению Кыргызского тайгана.

Ключевые слова: Кыргызский тайган, выращивание тайгана, совершенствование навыков тайганчы.

Taigan Education and Development of the Art of Breeding in Kyrgyzstan

Abstract

The article is devoted to improving the art of hunting qualities of the taigan in Kyrgyzstan. It is very important that we preserve and pass on to future generations the priceless values, material and spiritual values that we inherited thanks to the wisdom and foresight of our ancestors. One of them is the taigan. The general characteristic of hunting qualities of taigan is given. In ancient times, written sources were extremely rare, so knowledge and information about taigans were transmitted orally, through legends, tales of folk storytellers, poets, hunters. The epic “Manas” contains a lot of information about taigans. This in itself testifies to the depth of historical data about these dogs. Our ancestors valued taigans very much to create the best conditions for their adoption and maintenance. Taigans are related to people who specifically train, adopt and raise taigans to hunt wild animals. Before going out to hunt, the taigans were prepared in advance, fed in a special way and taken care of so that they could be reinforced. At present, knowledge and skills of working with taigans are passed on mainly through keepers of traditional knowledge among the population, experienced hunters and dog breeders. The activities of the Kyrgyz Taigan Project have been identified and priority activities for the revitalisation of the Kyrgyz Taigan have been prioritised.

Key words: Kyrgyz taigan, taigan carving, skills improvement.

Кириш

Ата-бабаларыбыздын даанышмандыгынын жана көрөгөчтүгүнүн аркасынан бизге мурас болуп калган баа жеткис дөөлөттөрдү, материалдык жана руханий байлыктарды сактап, келечек муундарга өткөрүп беришибиз өтө маанилүү. Алардын бири Тайган болуп эсептелет. (Мураталиев.,Маматов.,2022.).

Тайган – аңчы иттердин тукумундагы үй жаныбары болуп эсептелет, ал өтө катаал, тоолуу жер шартында калыптанып, табигый чөйрөөдө такшалып жаралган. Ал Борбордук Азиянын тоолуу аймактарында, негизинен Кыргыз Республикасынын Тянь-Шань зонасында таралган.

Илгери жазма булактары өтө сейрек болгондуктан, тайгандар жөнүндөгү билимдер, маалыматтар оозеки, элдик дастанчылардын, акындардын, мергенчилердин айтымында уламыштар, жомоктор аркылуу берилип келген.

“Манас” эпосунда тайгандар жөнүндө көп маалыматтар бар. Мунун өзү эле бул иттер тууралуу тарыхый маалыматтардын тереңдигинен кабар берет.

Биздин ата-бабаларыбыз тайганды абдан баалашкан, аларды асырап, багуу үчүн мыкты шарттарды түзүп беришкен. Тайганчылар деп тайгандарды аңчылыкта колдонуп, жапайы жаныбарларды алганга тайгандарды атайын үйрөтүп, асырап, баккан адамдарды айтышат. Тайганчылар аңчылыкка чыгаардын алдында аларды алдын ала даярдап, өзгөчө нукта тамактандырып, күчтөндүрүп алууга кам көрүшкөн.

Тайган малчыларга да чоң жардамы тийген жаныбар. Табиятынан тайбас болгон тайгандар алардын малын жапайы жыркычтардан, карышкырлардан жана чөөлөрдөн коргоп келген. Бул жагдай бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жогото элек.

Азыркы учурда тайгандар менен иштөө боюнча билим жана көндүмдөр негизинен эл арасындагы салттуу билимдерди сактоочулар, тажрыйбалуу мергенчилер жана кинологдор аркылуу берилип жатат.

Жаштар «тайган жарыш» деп аталган оюндарга абдан кызыгышат. Тайган жарыш Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарына мелдештердин түрлөрүнүн бири катары киргизилген. Бул жагдай дагы анын популярдуулугуна өбөлгө түзөт. (Мураталиев.,2018.).

Тайган жөнүндө тарыхый маалымат.

Тайгандар жөнүндөгү маалыматтарды чагылдырган алгачкы жазма булактардын бири болуп кыргыз эл жазуучусу, агартуучу Б. Солтоноевдин чыгармалары саналат. 1850-жылдары жазылган «Кызыл кыргыз тарыхы» китебинде ал Тайганга кыскача мүнөздөмө калтырган.

Тарыхый маалыматтарды карасак иттер үй жаныбарларынын алгачкы түрлөрүнө

кирет. Буга таш доорунда (б.з. чейин 10-15 миң жыл мурда) табылган иттердин сөөктөрү далил болот. Илгерки адамдардын конуштарында табылган иттердин аталышы илимий чөйрөдө *саз иттери* деп кабыл алынган (*Canis familiaris palustris* Rutimeyer). Окумуштуулардын айтымында мына ошол иттердин тукумунан азыркы иттер тараган. Илимий булактарда аңчы иттердин (борзыйлар) келип чыгышы тууралуу маалыматтар тактала элек. Божомолдоп айтканда “чыгыш борзыйлары” (бул топко тайгандар кирет) алгачкы ит сымал жаныбарлардын эчен жылдар бою аргындашып олтуруп, илгерки адамдар тарабынан аңчылыкта колдонулуп келип, анан барып, азыркы учурдагы аңчы иттердин тукуму жаралса керек. Бул багыттагы маалыматтарды системалаштыруу аракеттери АКШдагы Калифорния университетинин профессору Wayne тарабынан жасалган. Анын маалыматтары 1-таблицада чагылдырылат. (Шишкина.,2005).

Бүгүнкү күндө тайгандар жөнүндө маалымат ар кайсы тилдерге которулуп, басма сөз каражаттары, массалык маалымат каражаттары жана социалдык тармактар аркылуу берилип жатат.

Тайгандардын өзгөчө табигый касиеттерин байкап, алардын өнөрүн өрчүтүп, сактап келген ата-бабаларыбыздын аракетин менен учурда тайган кыргыз элинин символдорунун бири болуп калды. Бүткүл дүйнөгө “кыргыз тайганы” деген ат менен белгилүү болуп калышы, бул жаныбардын кыргыздарга гана таандык экенинен кабар берет. (www.kgtaigan.com).

Тайган бийик тоо, аска-зоолорго, ак кар – көк музга, калың токой бадалдуу жерлерге жана талаа-түзгө анга чыгууга ылайыкташып, учкак күлүк, шамдагай, кыраан, айбаттуу, алгыр, жытчыл, из кубар келип алыс аралыкка чарчабай чуркайт жана тоодогу катаал шарттарга бышыккан чыдамдуу, чыйрак (деңиз деңгээлинен 2-4 миң бийиктиктеги аңчылыкта), сак кулак, кыраакы болот. Тайган менен аркар-кулжа, эчки-теке, элик, карышкыр, түлкү, чөө, доңуз, суур жана кашкулакка ууга чыгат. Тайганды бүркүт менен да кошо салат (Тайган тукумунун стандарты 1996)

Тайгандын жанданышы. Кыргыз элинин өзгөчөлүгүн чагылдырып турган мурастарынын, дөөлөттөрүнүн катарында көп элдин арасында таанылып, көп жерлерде белгилүү болуп калган биздин тайганыбызды сыймыктануу менен айтсак болот. Бул жаныбар өзүнүн табигый сапаттары, алгырлыгы менен эчактан бери эле «кыргыз тайганы» деген ат менен башка элдердин аң-сезиминде орун алып калган. Мына ошолордун сый-сыпаттоолорун көрүп олтуруп, алардын барктаганын байкап, ырас эле бизге Жараткандын буйруган насиби экен го деген жагымдуу сезим ойгонот. А бирок башка элдердин өз мурастарын, дөөлөттөрүн көрүнүктүү кылып, мисалы ошол эле түркмөндөрдүн «акылтекесин» кастарлап, даңазалап жатканындай мамиле эмне үчүн ушул кезге чейин биздин элде тегиз байкалбагандыгы абдан өкүнтөт. Тайгандын болгонун эле көрсөтүп коюп, буга чейинкисин эле айтып коюп жүрө бербей, аны азыркы замандын шарттарында жаңыча тартуулап, заманбап мүмкүнчүлүктөр аркылуу ого бетер жайылтып, таанытууга толук ыңгайлуу шарттар жетиштүү экенин билебиз. Ырас, колдон келишинче аракет жасап, атуулдук сезимдерге таянган күйөрмандар дагы деле болсо тиешелүү аракеттерди жасап, алгылыктуу иштерди аткарып жатканын да айтууга болот. Ошол аракеттердин катарында 2018-жылдын башынан бери өлкөбүздө «Тайган тукумун жандандыруу» долбоору иштеп келе жатат. (Мураталиев.,Маматов.,2022.).

Бүгүнкү күндө Тайгандын популярдуулугу абдан жогору жана көптөгөн өлкөлөрдө ал өзүнүн жарашыктуу сырткы көрүнүшү жана асыл мүнөзү менен жаныбарларды сүйүүчүлөрдүн сүймөнчүгү болуп калган. Бүгүн тайгандын күйөрмандарын, сүйүүчүлөрүн, ээлерин көптөгөн өлкөлөрдөн табууга болот: Өзбекстан, Кытай, Россия, Эстония, Латвия, Беларусь, Украина, Польша, Венгрия, Болгария, Австрия, Германия, Испания, Англия, Америка, Индия.

Жаштар, студенттер лекцияларды кызыгуу менен угушуп, тайгандар жана элдердин башка мурастары жөнүндөгү алардын касиеттери тууралуу ар кандай маалыматтарды кызыгуу менен кабыл алышат.

Бул маселенин маанилүүлүгүн эске алып, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2019-жылдын 29-августундагы тапшырмасы менен “Кыргыз элинин улуттук, маданий мурастарын коргоонун алкагында кыргыз тайганын жайылтуу боюнча иш-чаралар планы” бекитилген.

Аткарылган иштердин маанилүү натыйжасы болуп, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 16-апрелиндеги № 149 токтому кабыл алынган саналат. Анын негизинде Кыргыз Республикасынын Материалдык эмес маданий мурасынын элементтеринин Улуттук тизмеси «Тайгандарды багуунун билимдери жана көндүмдөрү» деген аталышта жаңы номинация менен толукталды.

Өткөн кылымга чейин көптөгөн маалыматтар оозеки түрдө айтылып келсе, азыркы учурда коммуникациялык технологиянын заманбап каражаттары аркылуу кеңири жайылтылууда. Тайган жөнүндө дагы көптөгөн макалалар, китептер, видеоматериалдар жаралып, которулуп, кеңири жайылтыла баштады. Окуу жайлардын окуучулары үчүн жетиштүү маалымат булактары жаралууда. Жогорку окуу жайлардын окуучулары үчүн кызыктуу лекциялар жана кыска мөөнөттү окуу курстары өткөрүлө баштады.

2022-жылдын июнь айынын 15-нөн 30-на чейин Кыргыз Республикасынын Улуттук тарых музейинде “Бабалардын баа жеткис мурастары: Тайган” көргөзмөсү өттү.

Республикада жыл сайын “Кара-Куштун мекени”, “Тайган Фест” эл аралык этнофестивалдары өткөрүлүп турат. Бул иш-чаралар тайгандын күйөрмандары үчүн өзүнчө маалыматтык аянтча болуп калмакчы жана акырындык менен күч алып, ага ышкыбоздор, жаратылышты жана ата-бабаларыбыздын мурасынын чыныгы коргоочулары көбүрөөк тартылып жатат.

Ошентип, бүгүнкү күндө бул уникалдуу, жергиликтүү иттин тукумун – Тайганды сактоо жана асыроо боюнча иш-чаралар системалуу түрдө ишке ашырылып жатат.

Белгиленген иштердин аткарылышы менен тайган кеңири таанылып, жаш муундардын арасында үй жандыктарын асырап багуунун маданияты, ага карата мамилеси өрчүп, тиешелүү билимдерге жана тажрыйбага ээ болушуна өбөлгөлөр жаралат. Иш-чаранын маанилүүлүгү эң алды менен бүтүндөй бир элдин мурастарынын катарын байытып, алардын маданий баалуулуктарын, салттуулугун жана нарктуулугун чагылдырып турганында жатат.

Жыйынтык

Жогоруда аталган “Кыргыз тайганы” долбоорунун алкагында мамлекеттик органдардын, коомдук уюмдардын, окуу жайлардын, тайганчылык менен алектенген практиктердин катышуусу менен тегерек столдор, кеңешмелер болуп өттү. Эл аралык деңгээлде маалыматтарды кеңири жайылтуу үчүн www.kgtaigan.com ишке киргизилди, англис, француз, орус, кыргыз тилдеринде массалык-маалымат каражаттары (ММКлар) аркылуу маалыматтар таратылып, китептер басылып чыгууда, тайган тукумунун стандарты талкууланып, такталууда, өлкөбүздөгү тайгандырдан санын аныктоо иштери аткарылууда. Ушул ортодо чет өлкөлөрдө да тайганга кызыккан көптөгөн күйөрмандар менен байланыштар түзүлүп, маалымат алышуулар күчөдү.

Элибиздин маданий, руханий дөөлөттөрүн системалуу түрдө колдоп туруучу мамлекеттик деңгээлдеги тиешелүү механизмдердин, заманбап технологиялардын, институционалдык түзүмдөрдүн ресурстары, мүмкүнчүлүктөрү колдонулбай жаткандыгы өкүнтөт. Ошол эле кинология жаатында биздин өлкөдө ар түрдүү тукумдагы иттерди багып, асырап өстүрүү иштери жолго салынып калган. Аларда

туруктуу түрдө селекциялык иштер жүргүзүлүп, жергиликтүү жана эл аралык деңгээлдеги көргөзмөлөр уюштурулуп турат.

Адабияттар:

1. А.К.Абетеков. О погребении собаки в Усунском кургане в Чуйской долине. Краткие сообщения. №154. Ранние кочевники. – Москва, 1978.
2. З.Карымшактегиен. Кыргыз тайганы. Илимий-популярдуу басылма.- Бишкек, 2007.
3. Б.А.Мураталиев. Менин жерим – Кыргызстан. Кыргыз элинин салттуу билимдеринин энциклопедиясы.- Бишкек, 2013 год;
4. Б.А.Мураталиев. «Kyrgyz greyhound». Популярдуу басылма англис тилинде. – Бишкек, 2018.
5. Б.А.Мураталиев. Хрестоматия тайганчи. Сборник материалов и публикаций. – Бишкек, 2019.
6. Б.А.Мураталиев.,Н.Маматов.,К.Чекиров.,Е.Шишкина. Кыргыз тайганы аңчы иттеринин тукумун жандандыруу. Бишкек, 2022.
7. Интернет сайттын материалдары: <http://kgtaigan.com>.
8. Л.П.Сабанев. Очерк истории борзых. Собаки охотничьи... Борзые и гончие. – Москва, 1987.
9. Е.Шишкина. Происхождение среднеазиатских борзых: Тазы и Тайган..-Москва, 2020.
10. Тайган тукумунун стандарты. (Утверждено Приказом главного управления охотничьего хозяйства и охотничьего надзора Кыргызской Республики №2 от 1 февраля 1996г.).<http://kgtaigan.com>.

ОК АТУУ СПОРТУНУН ЖАШТАРДЫ АСКЕРГЕ ЧАКЫРУУГА ЧЕЙИНКИ ДАЯРДОДОГУ МААНИСИ

Акматов Н. А.* Жумабек уулу К.**

*аспирант, ага окутуучу И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университети

**И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университети

Аннотация: Бул макалада «ок атуу» – спортунун жаштарды аскерге чейинки чакырууда, аскер кызматын отоп жаткан убагында таасири жана мааниси корсотулгон. Азыркы убакта – терроризм жана экстремизм менен курушуу дуйно жузундо эн курч маселе. Кыргыз мамлекетинин баардык аймагында ок атуу сабагын, спорт оюнун калыбына келтирип, жаштарды туруктуулукка, аскерге жана чемпион болууга даярдаш керектиги азыркы замандын талабы. Ошондуктан аскерге чейинки даярдоодо, ок атуу- негизги багыт экенин мугалимдер ар дайым эсине алыш керек.

Негизги сөздөр: аскердик оюндар, ок атуу, аскерге чейинки даярдоо, аскер кызматы.

Значение пулевой стрельбы в допризывной подготовке молодежи.

Аннотация: В этой статье показано влияние и значение «стрельбы» – спорта в допризывной подготовке молодежи, во время прохождения военной службы. В настоящее время-борьба с терроризмом и экстремизмом является самой острой проблемой в мире. Современное требование состоит в том, чтобы на всей территории кыргызского государства были восстановлены уроки стрельбы, спортивная игра, подготовлены люди к тому, чтобы стать стабильными, военными и чемпионами. Поэтому при довоенной подготовке учителя всегда должны помнить, что стрельба - основное направление.

The Importance of Bullet Shooting in the Pre-Conscription Training of Young People

Annotation: This article shows the influence and significance of "shooting" – a sport in pre-conscription training of young people during military service. Currently, the fight against terrorism and extremism is the most acute problem in the world. The modern requirement is that shooting lessons and sports games should be restored throughout the Kyrgyz state, and people should be prepared to become stable, military and champions. Therefore, during pre-war training, teachers should always remember that shooting is the main direction.

Keywords: war games, shooting, pre-war training, military service.

Кириш сөз: Азыркы убакта биз - күнүгө саясий, этникалык, социалдык жана улуттук өзгөчө курч маселелери өзгөрүлүп турган дүйнөдө жашап жатабыз. Ошого карабастан жаштарды интернет булактардан, чонток капчыктагы телефондон “чыгарып”, практикалык сабактарга конул бурдуруш женилдикке турбайт. Жаштар чыныгы дилин коюп окуучу сабактын бири – ок атуу сабагы. Жаштарды экстремизмден сактап калууда, ата-энелери менен биргеликте жалпы мугалимдер, мамлекеттик органдар салымын кошууга тийиш.[1]

Кыргыз элинде,жаа (ок) атуу спортунун туп тамыры – байыркы замандарга кийиртсек болот. Анын башаты жаа менен жамбы атуу мелдештерин койсок болот. Жоокердик (аскер-прикладдык) оюндары, аскер иши боюнча маалымат элдик чыгармаларда тарыхый жазма булакта кездешет.[2]

Дуйно жузундо ок атуу онуккондо кыргыз элинде бир канча жылдарга артта калган. Швейцарияда 1452 – жылы эле мерген – ок атуу майрамдык мелдеш отуп турган болсо, Германияда 1432 – жылы турнирлер болуп турганы катталган. Францияда 1449 – жылы - катталган, Ок атуу олимпиядалык оюндарга 1896 – 1897- жылдары франциянын тапанча атуу боюнча 7 жолку чемпиону Пьер де Кубертендин салымы менен кирген.[3]

Изилдоонун максаты: 1. Кыргыз Республикасында ок атуу спортунун аскерге чейинки жаштардын арасында онугуусу жана жарандардын аскер кызматын отоп жаткан убагында анын таасири.

Изилдоонун ыкмалары: атайы адабияттарды талдоо, жыйынтыктоо, анкета толтуруу, индукция жана дедукция.

Изилдоонун тапшырмалары: Мектепте откон ок атуу сабагынын – аскер

кызматы убагында жоокерлерге таасири.

Кыргыз элинин арасында ок атуу спорту XIX кылымдын башы десек болот. Анткени: 1918 – жылы “ Калкты дене – тарбия менен бирге аскердик уйронуу жана ок атуу даярдыгын онуктуруу ” декретине В. И. Ленин кол койгон. 1932 – жылы “ Ворошилов аткычы” тош белги чыккан . СССР 1935 – 1941 жылдары 6 миллионго жакын Ворошилов аткычын даярдаган.

Улуу Ата мекендик согушта коптогон спортсмендер, “Ворошилов аткычтары “ – мерген (снайпер) жана пулеметчик болушкан, Ата Мекенди коргоодо – Советтер Союзунун баатыры наамын алгандар аз эмес.[3]

Ок атуу –СССР убагында аябай суйуктуу жана массалык оюн болгон.Ошол кездеги жаштардын таамай атуу искусствосун уйронуу – совет элин патриоттуулукка жана оз мамлекетин коргоого даярдаган. [3,4] СССРдин курамы тарагандан кийин, Кыргыз Республикасында (КР) саясий жана экономикалык кыйынчылыктарды откоруп, коптогон тирлер жабылган (эл арасында популярдуулугун да жогото баштаган). 2005-2010 жылдагы революция убактарында мектептердеги, окуу жайлардагы мылтыктар чогултуп кетишкен. Аскерге чейинки даярдоо(АЧД) сабагында практика турундо отулуучу пневматикалык жана майдакалибрлуу мылтыктан ок атуу – жокко чыккан. Мугалимдердин маянасынын аздыгы, спорт мелдештерин откоруудо ок-дарынын сатылышы – жаштарга терс таасирин тийгизген. Азыркы убакта КР- ок атуу спорту ото эле жай онугуудо. Ал эми курал катышкан-биатлон, офицердик учатлон(троеборье) жок деп айтсак жанылбайбыз.

Ок атуу - коп тармактуулугу менен муноздолот.

1. Статистикалыгы жана узактыгы (5 саатка чейин) же ылдамдыгы (4 – 10 секундада 5 жолу атуу).

2. Куралдын туруктуулугун сактоого мээлегенде дем алууну кармоо, 3.Мелдештин тартиби боюнча регламенти менен атайын кийим менен аткаруу;

4. Салмагы 8 кг куралды, аба ырайына карабастан, 75 – 100 жолу атуу учун атууда белгилуу кучтун чыналуусу жана чыдамкайлык.

5.Аутагендик жана идеомотордук машыгуулар, жаштарды психикалык жактан озун-озу тарбиялоодо, ишенуудо кошкон салымы чон. Жогоруда корсотулгондун баардыгы, аскер кызматын отоп жатканда, жоокерлерди, чыдамкайлыкка, тартиптуулукко, психикалык туруктуулукка чакырат.

Биздин жердешибиз, Москвадагы хх Олимпиядалык чемпион А. Мелентьев же-ништен кийин: “ Мен, сыртымдан чыналуу жана ой басууну корсоткум келген жок ” – деп, ошол ийгиликке жетишкендиктин канчалык эмгек, уйронуу, окуу, озун – озу тарбия тураарын корсотту. [5]

КР куралдуу кучторундо ок атуу аскердик даярдыктын негизги туру. Аскер кызматынын кайсы туру болбосун, баардыгы -спорттун турлору менен тыгыз машыгат. Аба десант аскери –парашюттук спорт, женил атлетика, артиллерия – оор атлетика, Тоо аткычтар аскер болуктору – альпинизм ж.б. бирок баардык аскер болуктун турлору – ок атуунун ыкмаларын жана эрежелерин билуусу зарыл – ок атуу спорту.[6]

Кыргыз Республикасында аскерге чейинки даярдоо мыйзам менен бекитилген. «КР жалпы жарандардын аскердик милдеттери» мыйзамында:

2-глава, 6- берене:

1. Жарандарды аскер кызматына даярдоо:

- аскердик кызмат негиздерин уйронуу максатында аскерге чакырууга чейинки жа-на отоо курактагы жарандар менен откорулуучу милдеттуу иш чаралардын жыйындысы.

- Уюмдардын жетекчилери - менчигине карабастан аскердик кызматка даярдоону аскерге чакырууга чейинки жана отоо курактагы жарандар менен окутууга милдетуу. [7]

«Жаштарды аскерге чейинки даярдоо» жобосунда:

15- берене. Жаштарды аскерге чейинки даярдоо озуно томонку болумдорду камтыйт:

- Аскер ишинин милдеттери
- Аскер кызматынын негиздери
- Ок атуу даярдыгы ж /б. [7]

Изддоонун жыйынтыгы:

Ок атуу – спортунун, аскерге чейинки даярдоодо, ок атуу менен машыккандарга, аскерге чейинки даярдоодо жана аскер милдетин аткарууда таасири канча?

Суралган 60 жарандын: 30 жоокер – 72806 аскер болуктун жоокерлери, 30 студент Кыргыз мамлекеттик дене-тарбия жана спорт академиясынын 3 курсунун, аскерге чейинки даярдоо кафедрасынын студенттери:

Суруолор: Аскерге чейинки даярдоо (АЧД) сабагында ок атуу даярдыгы кандай? Аскерге чейин(студент болгонго чейин) колуна курал кармап кордун беле? Ок атууга АЧД мугалиминин(машыктыруучунун) кошкон салымы канча?

Суралгандардын жообу боюнча АЧД сабагында ок атуу сабагы теория менен отулот. 70% ти колуна курал кармап коргон эмес кармаса да, атып коргон эмес. Мектептерде АЧД сабагында ок атуу тирлери жок. Мылтыктар аскер комиссариатында эле кармалат. Алыскы райондордо АЧД сабагынын мугалимдери жетишсиз.

Суракта жарандарды эки группага болдук:

1. Ок атууну уйроткон, машыктыруучусу (мугалими) бар.
2. Эч ким уйроткон эмес, озу курал кармап коргон.

Биринчи группага болгону 20 % болсо, экинчиге 80 % - аскерге келгенде кана колуна курал кармап коргон. Суракка катышкандардын бири дагы ок атуу боюнча мелдештерге катышып коргон эмес(0%). Биринчи группадан тыгыз талкууда: «Майда калибрлуу мылтык аткан жаштар, аскер кызматына келгенде –автомат Калашниковага откондо коптогон даярдоо техникасы(коопсуздук чаралар, ок атууга даярдануунун эрежелери, машааны басуу) жана атуу тартиби (дем алуу, мээлоо ж.б.)окшош боюнча кала бермекчи». «Аскер кызматына келгенде ок атуу- бул автомат, тапанча эле эмес,гранатамёт, жана болок курал атканга да чон мааниге ээ экен».

Экинчи группа менен тыгыз талкууда: «Мурда мылтык кармабагандыктан, автомат кармоо сыймык болду. Автомат атканда, коркуу сезими пайда болду, копчулук учурда козду жумуп атып жаттым, эмки атканда козумду ачам деп ойлойм». «Курал боюнча коп маалыматты командирлерден угуп, жаттап, ката кетирбеин деп жатам».

АЧД мугалимдери теория аркылуу болсо да, жаштарга курал боюнча башталгыч маалыматты, спортту жана куралды суйуп, колдоно билууну жеткирип турганы, ок атуу боюнча олимпиада чемпиондорун айтып, спорт туру менен аскер кызматына даярдоо-туздон-туз милдети.

Аскерде кызмат кылып жургондо, аскер-прикладдык оюндар боюнча мелдештердин отуп туруусу-бул жаштарды ок атууну суйууго чакыруусу. Бир нече жылдан бери, Аскердик – СНГ достук армиясынын спорт оюндарында : “ Кыргызстан – 2017 ” табелдик жана штаттык куралдын ок атуу оюну да киргизилген.[8]

Ок атуу- олимпиадалык жана аскер-прикладдык спорттун туру болуп, жарандын жеке сапаттарын осушуну, эмгектенууго, патриотизмге, коллективизмге, чыгармачылык-ка, тырышчаактыкка, озун –озу башкарып гармонияда осууго он таасирин тийгизет.

Корутунду: Азыркы убакта – терроризм жана экстремизм менен курошуу дуйно жузундо эн курч маселе. Ошондуктан, жоокерлердин , ички иштер кызматкерлеринин профессионалдык даярдыгы анын ичинен ок атууну колдоно билуусу -биздин

мамлекеттин туруктуулугун жана элдин бейпилдигин сактайт. Аскерге чейинки даярдоодо, ок атуу- негизги багыт экенин мугалимдер ар дайым эсине алыш керек.

Кыргыз мамлекетинин баардык аймагында ок атуу сабагын, спорт оюнун калыбына келтирип, жашатарды туруктуулукка, аскерге жана чемпион болууга даярдаш керектиги азыркы заманбаптын талабы.

Адабият:

1. Акматов Н., Ниясалиев А., Дене-тарбия даярдыгы жана анын согуш тапшырмаларын аткарууда жоокерге тийгизген психикалык таасири. Дене-тарбия жарчысы.2017- №3, 13 б.
2. Казакбаев А., Акматов Н., Байыркы жана орто кылымдагы кыргыздардын жоокердик оюндары. Дене-тарбия жарчысы 2017-№4, 69 б.
3. Кинль В. А. Пулевая Стрельба. Москва Просвещение. 1989. С. 5
4. Жуковский, В. Психология стрельбы / В. Жуковский, С. Ковалев, И. Петров. -М.: Гелос, 2003. 159 с.
5. Итнис М. А. Специальная подготовка стрелка-спортсмена. Москва. ДОСААФ. 1982. С.43.
6. КР мыйзамы: «КР жалпы жарандардын аскердик милдеттери, аскердик жана альтернативдик кызмат жонундо» 09. 02. 2009ж, № 43.
7. КР окмотунун токтому. «Жаштарды аскерге чейинки даярдоо» жобосу, 11. 02. 2014. № 87
8. Журнал ВС КР: Мекен аскери. «II военно-спортивные игры дружественных армий СНГ «Кыргызстан 2017»». 2017- №4. 44,46 б.

ТОГУЗ КОРГООЛ ОЮНЧУЛАРЫНЫН ОКУУ-МАШЫГУУСУНУН БАШТАПКИ БАСКЫЧЫНДАГЫ ҮЙРӨТҮҮ ЫКМАЛАРЫ (ТЕХНОЛОГИЯСЫ)

Байсеркеев А. Э., Кийзбаев М. С., Маласва Г.

Корутунду

Тогуз коргоол – бул ата-бабаларыбыздын баа жеткис мурасы, калтырган белеги. Бүгүнкү күндө бул оюн, эң жеткиликтүү спорт түрүнө айланды. Жаш муундарды тарбиялоодо абдан таасирлүү оюндардын бири. Тогуз коргоол боюнча ар кандай мелдештер өткөрүлүп жатат. Азыркы учурда жаш балдарга тогуз коргоол оюнун үйрөтүүнүн технологиясы калыптана элек. Ар бир машыктыруучу өзүнүн гана жеке тажрыйбасынын негизинде балдарга сабак өтүп жатышат. Биздин изилдөөбүз тогуз коргоол оюнчуларынын окуу-машыгуусунун баштапкы баскычындагы үйрөтүү ыкмаларын (технологиясын) иштеп чыгууга багытталган. Атайын адабияттарда бул маселе жеткиликтүү иликтене элек. Жаш балдарды машыктыруунун өзгөчөлүктөрү каралган эмес. Машыгууда иреттүү колдонуу үчүн методдору, каражаттары жана программалары иштелип чыкса, балдардын мелдештеги ийгиликтери мындан да жогору болмок.

Негизги сөздөр: коргоол, ак жагы, кара жагы, машыктыруу, үйлөр, каражаттар, “Эки тишти”, “Ак колтук”.

Teaching Methods (Technology) at the Initial Stage of Education and Training of Nine Defenders

Annotation:

Toгуz khorool is a priceless legacy, a gift left by our ancestors. Today, this game has become the most accessible sport. It is one of the most influential games in educating young generations. Various competitions are held on nine defenses. Currently, the technology of teaching nine defense games to young children has not been developed. Each coach gives lessons to children based on his personal experience. Our research focuses on the development of teaching methods (technology) at the initial stage of training of nine defensive players. This issue has not been investigated in the specialized literature. The specifics of training young children are not provided. If methods, tools and programs are developed for regular use in training, children's success in competitions would be even higher.

Dokuz Savunma Oyuncusunun Eğitim ve Öğretiminin Başlangıç Aşamasında Öğretim Yöntemleri (Teknoloji)

Ek açıklama: Toгуz korgöl paha biçilmez bir mirastır, atalarımızın bize bıraktığı bir hediyedir. Bugün bu oyun en erişilebilir spor haline geldi. Genç nesillerin eğitiminde en etkili oyunlardan biridir. Dokuz savunmada çeşitli yarışmalar düzenleniyor. Henüz dokuz savunma oyununun küçük çocuklara öğretilmesine yönelik teknoloji geliştirilmemiştir. Her koç kişisel deneyimine dayanarak çocuklara ders verir. Araştırmamız dokuz savunma oyuncusunun antrenmanlarının başlangıç aşamasında öğretim yöntemlerinin (teknoloji) geliştirilmesine odaklanıyor. Bu konu özel literatürde araştırılmamıştır. Küçük çocukların eğitiminin ayrıntıları sağlanmamıştır. Antrenmanlarda düzenli kullanıma yönelik yöntem, araç ve programlar geliştirilirse çocukların yarışmalardaki başarıları daha da yüksek olacaktır.

Актүалдуулугу. Азыркы учурда адамдардын аң-сезимдеринин өсүшүнө жана жашоодогу аркандай кыйын кырдаалдардын көбөйүшүнө байланыштуу, интеллектуалдык жана өзүн –өзү таанып билүү, туура ой жүгүртүү жөндөмү өнүккөн адамдардын көбөйүшү цивилизациялуу коомдун жалпы өнүгүшү үчүн өтө маанилүү. Адамдар жетекчилик кызматтарда же жооптуу тармактарда татаал чечимдерди кабыл алуусу керек болгон учурларда. Жаш муундарды компьютердик оюндардан алаксытып, интеллектуалдык оюндарга – шахматка, шашки, тогуз коргоолго – акыл чыгармачылыгына тартуу биздин коомдогу орчундуу маселелердин бири.

Тогуз коргоол – бул ата-бабаларыбыздын баа жеткис мурасы, калтырган белеги. Бүгүнкү күндө бул оюн, эң жеткиликтүү спорт түрү катары, адамзаттын татыктуу инсандарынын бүтүндөй галактикасын жаратууга жөндөмдүү, аны өнүгүүнүн жаңы бийиктиктерине алып чыга турган куралы болуп калышы мүмкүн. Спорт искусство катары тандоону талап кылат. Бир түрү джене-кыймыл күчтү, экинчиси ылдамдыкты, үчүнчүсү чечкиндүүлүктү жана туруктуулукту талап кылат. Албетте, спорттун төртүнчү түрү адамда кыйын кырдаалда тез чечим кабыл алууга жана туура жыйынтык чыгарууга үйрөтөт. Мындай спорттун түрлөрүнө шахмат, шашки жана алар менен катар тогуз коргоол да кирет. Тогуз коргоол – инсандын ой жүгүртүүсүнүн, акыл-эс прогрессинин

жана мээнин иштешинин тутумдаштырылган булактарынын бири, ал эрктүүлүктү, чыдамкайлыкты тарбиялайт, ой-жүгүртүүнүн курчтугун, тапкычтыкты өрчүтөт, логикалык ой-жүгүртүүгө үйрөтөт. Тогуз коргоол башка көптөгөн улуттук спорттук оюндардай эле математикалык негизге ээ.

Ошондуктан, кыргыз элинин акыл оюндарынын бир болгон улуттук оюнубузду унуткарбай, муундан – муунга өткөрүп сактоо, биздин түздөн-түз милдеттибиз.

Тогуз коргоол оюнун жакшы ойнош үчүн оюн кырдаалдарын бат эсептеп турууну өздөштүрүү. Эсептөөлөрдү жүргүзүү үчүн ар кандай амалдар жана ыкмалар колдонулат. Тогуз коргоол оюну оюнчудан жогорку деңгээлдеги чыгармачылыкты талап кылат.

Тогуз коргоол, азыркы мезгилде эл арасында барган сайын өркүндөп, сүйүктүү оюндардын бирине айланып баратат. Буга чейин аксакалдарыбыз ойноп келсе, азыркы учурда окуучу жаш өспүрүмдөрүбүз мыкты жетишкендиктерге жетишүүдө. Өзгөчө, анын дүйнөлүк ааламга тарап баратышы, бизди кубандырбай койбойт. Азыркы мезгилде атаандаштык күчөп, оюндун ыкмалары, айла-амалдары жогорку деңгээлге көтөрүлдү.

Атайын кыргыздардын улуттук спорт түрлөрүнө жана оюндарына арналган адабияттарда кыргыздын акыл оюну тогуз коргоол тууралуу көптөгөн макалалар, илимий эмгектер жарыяланган Г.Загряжский (1874), Дж.Алмаши (1903), Д.Айтмамбетов (1967), Д.Омурзаков (1958,1963,1973), Д.Омурзаков, Ю.Мусин (1973), Бектенов, Мусин Ю. (1978), Омурзаков Д.О., Саралаев М.К. (1981), Мусин Ю., Аманкулов З., Байман, Садыков (1976), Айдаркулов К. (1986), Анаркулов Х. (1991), Орозбаков Т., Чылымов А. (1990). Жусуп Мамай (1991), Саралаев М. (1993), Кийзбаев М.С. (2005,2012), Кийзбаев М.С., Нурсейитов А.Ж. (2007), Кийзбаев М.С., Касымов К. (2008), Кийзбаев М.С., Чылымов А., Касымов К. (2011), Кийзбаев М.С., Султангазиева Ж.С. (2007), Кийзбаев М.С., Болжирова Р. (2011), Абдуллаев М., Кийзбаев М.С., Акматов Ч.А. (2011), Кийзбаев М.С. (2012), Касымов К. Султанмуратова Н., Букуев М. (2012) жана башкалар.

Бирок окуу-машыгууну илимий негизде жана натыйжалуу бирдиктүү ыкмалары иштелип чыккан эмес. Ар бир машыктыруучу өзүнүн тажрыйбасына таянып гана окуу-машыгуу сабактарын жүргүзүп келишет. Бул жагдай көпчүлүк оюнчуларыбыздын мелдештерде ийгиликке жетише албаганынын бирден бир себеби. Ошондуктан изилдөөнүн актуалдуулугу талашсыз жана азыркы мезгилдин талабына жооп берет.

Изилдөөнүн объектиси. Тогуз коргоол оюнунун окуу-машыгуу сабактары (КМДТЖСА нын жалпы курстар жана улуттук спорт мектептер).

Изилдөөнүн предмети. Тогуз коргоол оюндагы окуу-машыгуусунун баштапкы баскычындагы үйрөтүү ыкмалары (технологиясы).

Изилдөөнү божомолдоо: Эгерде тогуз коргоол оюнун үйрөтүүнүн жакшы ыкмалары талданып каралса, анда оюнду мыкты өркүндөтүү, оюнчулардын ийгиликке жетүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт.

Изилдөөнүн максаты: Тогуз коргоол оюнчуларынын окуу-машыгуусунун баштапкы баскычында натыйжалуу үйрөтүү ыкмаларын (технологиясын) иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Тогуз коргоол оюнун үйрөтүү ыкмаларын атайын адабияттарда берилишин изилдөө.

2. Тогуз коргоол оюнун үйрөткөн мыкты машыктыруучулардын колдонгон ыкмаларын изилдөө.

Изилдөөнүн илимий ыкмалары:

1. Адабияттагы маалыматтарды пайдалануу;

2. Сурамжылоо,

2. Окумуштуулардын эмгектерин окуу, талдоо жүргүзүү.

3. Окуу-машыгуунун баштапкы баскычында үйрөтүү ыкмаларын талдоо.

4. Ойнолгон партияларды талдоо.
5. Окуу-машыгуу иш кагаздарын талдоо.

Изилдөөнүн жыйынтыгы.

23-август 2005-ж. № 576/1 КР билим жана илим министиринин буйругу менен улуттук спорттун түрлөрү (тогуз коргоол) жалпы билим берүүчү мекемелерге жана жогорку окуу жайлардын окуу программаларына расмий түрдө киргизилгендигине байланыштуу, тогуз коргоолду окутуу процессинде тарбиялык, билим берүү, өнүктүрүү жана ден соолукту чыңдоо маселелери чечилет:

Тогуз коргоол сабактары төмөнкү формада өткөрүлөт:

- Окуу сабактары (практикалык, теориялык, жеке);

- Класстан тышкары иш-чаралар (өз алдынча машыгуу, массалык, ден-соолукту чыңдоо, дене тарбия жана спорт иш-чаралары). Тогуз коргоол менен машыгуу процессинде ар кандай формаларды колдонуу окуучуларга илимий негизделген көнүгүүлөрдү жасоого мүмкүнчүлүк берет.

Баштапкы класстын мектеп окуучуларына окуу программасы түзүлүшү керек. Программаны түзүүдө Республикалык тогуз коргоол федерациясы тарабынан бекитилген балдар спорт мектептерине жана тогуз коргоол ийримдерине түзүлгөн программанын негизинде түзүлөт.

Аны түзүүдө сөзсүз өзүнүн жеке тажрыйбасына таянып, жаш спортсмендерди окутуунун жолдорун изилденген илимий иштерге, спорт медицина, дене тарбия теориясы жана усулу, педагогика, физиология, гигиена, психология илимдеринин көрсөтмөлөрүн колдонуу зарыл.

Мугалим дене тарбия сабагынын баштапкы класстары үчүн жылдык план графигине тогуз коргоолду киргизип анын жылдык окуу планын түзүп, ар бир класс үчүн окуу планын түзөт. Анын негизинде ар бир сабакка конспект түзүлөт. Сабактарды сапаттуу өткөрүү үчүн мугалим конспекттерде көрсөтүлгөн тапшырмалар үчүн этюдтарды, торчолорду, чиймелерди, үй тапшырмаларын аткаруу үчүн этюдтарды ж.б. дардап коюшу зарыл.

Окутуу жана тарбиялоонун максаты, милдеттери, ыкмалары жана каражаттары.

Программанын негизги максаты – бүткүл окуу процессинин катуу ырааттуулугун жана үзгүлтүксүздүгүн, төмөнкү милдеттерди чечүүдө камсыз кылуу:

Окутуу - тогуз коргоол оюнунун ыкмаларын жана айла-амалдарынын негиздерине үйрөтүү, тогуз коргоол боюнча мелдештерге катышуу.

2. Өркүндөтүү - ой жүгүртүүнүн, эс тутумдун, көңүл буруунун, дене-кыймыл даярдыгынын өнүгүүсүн, ден соолукту чыңдоонун, дененин бардык мүчөлөрүнүн жана түзүмдөрүнүн ар тараптуу өнүгүшүнүн денгээлин жогорку натыйжаларга жетишүү, тарбиялык жана даярдык топтордогу кийинки тогуз коргоол тайпаларына келечектүү балдарды тандоо жана аныктоо.

3. Тарбиялоо - тогуз коргоол сабагына туруктуу кызыгууну, спорт, эмгекчилдик, адеп-ахлактык жана эрктүүлүк сапаттарга, патриоттуулукка, спорттук этикага, жаңы шарттарга жана талаптарга көнүү.

Сабактын структурасы 3 бөлүктөн турат:

- 1) Киришүү - 3-5 мүнөт
- 2) Негизги - 18-24 мүнөт
- 3) Аяктоочу – 3-5 мүнөт

Программанын мазмуну билим берүүнүн дидактикалык принциптерине ылайык келет. Алгачкы машыгууларда оюндун жөнөкөй ыкмалык жана айла-амаллык бөлүктөрүнө көңүл бурулат, андан кийин татаалдашат. Спорттук мелдештерди

пландаштырууда бул принцип сакталат. Мелдештерге катышуу башында класс ичиндеги, башка класстар менен, райондук, шаардык жана республикалык беттешүүлөргө катышуу менен жогорулайт.

Башталгыч мектеп жашындагы балдар менен иштөөдө алардын физиологиялык өнүгүү өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл. Бул курактык ыкма сөөктүн өсүшү булчуңдардын өнүгүүсүнөн басымдуулук кылган "биринчи өсүү" мезгили деп аталат. Таяныч-кыймыл аппаратынын өнүгүүсү али бүтө элек. Борбордук нерв системасынын тездетилген өнүгүүсү байкалат, тез дүйлүгү жана токтоолук процесстери жакшырат. Жүрөк-кан тамыр жана дем алуу системаларынын интенсивдүү өнүгүүсү байкалат.

Жогоруда айтылгандардын негизинде тогуз коргоол менен гана ойноодон тышкары, дене-кыймыл көнүгүүлөрүнө да көңүл буруу зарыл, машыгууда жеңил атлетика, гимнастика жана башка көнүгүүлөрдү, оюндарды, ар кандай эстафеталарды өткөрүү зарыл. Мунун баары туура дененин сымбаттуулугуна, өз иш-аракеттерин аңдап билүүгө, эс тутумдун жакшырышына жана окуучулардын чарчоосун азайтууга өбөлгө түзөт. Дене-кыймыл көнүгүүлөрү сабактан тышкары убактарда өтүлүп турганы жакшы болот.

Сабактын негизги бөлүгүндө тогуз коргоолдун ыкма, айла-амалдарын үйрөнүү башталат. Сабактын бул бөлүгүндө тогуз коргоолдун тарыхынан, азыркы абалынан маалымат берүү, тогуз коргоол ойноо үчүн тактанын, мелдештин жөнөкөйлөштүрүлгөн эрежелери, ар бир үйгө бирден коргоол коюу, жуп жана так экенин аныктоо керек. так сандагы коргоол, туз утуп алуу, “ат жетээр” үйдүү аныктоону санай билүү, б.а. акыркы коргоол кайсы үйгө түшөрүн, жүрүштөрдүн санын эсептеп, «атсыроо» абалын түзүү, оюндун аягы, «эки тишти», «ат отпес» оюн башталыштарында классикалык туз алмашуусунун жолдорун изилдөө. оюнду жазуу, оюндун ортосу, оюндун бүтүшү жөнүндө маалымат алуу.

Сабактын негизги формалары сабак жана өз алдынча болуп саналат. Тогуз коргоол оюнун үйрөтүүдө окуучуларды топтук жана жеке уюштуруу ыкмалары колдонулат. Тогуз коргоол боюнча атайын дептерлердин болушу сунушталат, анда үй тапшырмалары жана ойнолгон оюндун жүрүштөрү жазылат.

1-класстар үчүн тогуз коргоол оюнун окутуунун болжолдуу иш планы.

к/с №	Сабактардын мазмуну	Сабактардын саны										Баары	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
	Теориялык билим жана тажрыйбалык окуу												
1	Тогуз коргоол оюнунун тарыхы жана азыркы абалы	10	5	5	5	5							30 мүн.
2	Тогуз коргоол оюнунун тактасы	5	5										10'
3	Тогуз коргоол оюнунун эрежелери	10	10	5	5	5	5						40'
4	«Ат жетээр» үйдү аныктоо. (акыркы коргоол кайда барат)		10										10'
4	Жүрүштөрдүн санын эсептөө					10	5	5					1 саат
5	"Атсыроо" абалын түзүү					5	5	5	5				20'
6	Тузду пайдалануу жана ага каршы ойноо							10	5	5	5		25 мүн.
7	Оюндун башталышы (дебют)			10	10	10	10		5		5		50'
9	Оюндун аягы /эндшпиль/								15	10	10		35'
10	Негизги эрежелерди өздөштүрүү үчүн окуу оюндары	20	15	25	25	25	15	25	10	25	25		1.30'
11	Жалпы сааттар (мүн.)	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45		

Ушул эле тартипте 2-4-класстар үчүн иш планы түзүлөт.

Иш планынын негизинде сабактын түзүмү (конспектилер) жазылат.

САБАКТЫН ТҮЗҮМҮ (конспектиси)

Андан кийин сабактын конспектилери программанын негизинде түзүлөт. Сабактын түзүмү деген эмне? - бул мугалим менен окуучулардын биргелешкен ишмердүүлүгүн чагылдырган сабактын мазмунун жана жүрүшүн бөлүмдөрүн толук баяндоо. Эскертүү сабакка даярдануу үчүн керек, анткени анын үстүндө иштөө окуу материалын системалаштырууга, аны баяндоонун логикалык ырааттуулугун түзүүгө, формулировкаларды жана түшүнүктөрдү тактоого, сабактын байланыштарынын ортосундагы байланышты аныктоого жардам берет.

Кыскача сабактын негизги этаптарын чагылдырат:

1. сабактын максатын коюу;
2. үйдө берилген материал боюнча окуучулардан сурамжылоо;
3. жаңы материалды түшүндүрүү;
4. окуу материалын бышыктоо;
5. үй тапшырмасы берилет.

№1-ТОГУЗ КОРГООЛ БОЮНЧА САБАКТЫН ТҮЗҮМҮНҮН КЫСКАЧА ҮЛГҮСҮ.

1-КЛАСС ҮЧҮН

Тема: Оюндун өнүгүү тарыхы жана эрежелери.

Максаты: 1. Тогуз коргоол оюнунун тарыхы, тогуз коргоол оюнунун тактасы, тогуз коргоол оюнунун эрежелерин түшүндүрүү.

2. Адеп-ахлактык жана эрктүүлүк сапаттарга тарбиялоо: тез ой жүгүртүүгө, туруктуулукка, чечкиндүүлүккө жана мекенчилдикке.

к/с №	Окуу материалдарынын мазмуну	Убактысы	Усулдук-уюштуруу нускама
1.	Киришүү	3 мүн.	Сабактын максаты жана милдеттери менен тааныштыруу
2.	Негизги бөлүк	40 мүн.	
2.1.	Теория. Бүгүнкү күнгө чейинки оюндун өнүгүү тарыхы	10 мүн.	Ар ким өз столуна отурат.
2.2.	Такта менен таанышуу	5 мүн.	Көргөзмө тактасын колдонуу. Үйлөрдүн аттары менен тааныштыруу.
2.3.	Коргоолдорду үйлөрүнө жайгаштыруу.	5 мүн.	Коргоолдорду ар бир окуучу өз алдынча ар бир үйгө тогуздан тизишет.
2.4.	Эрежелерди өздөштүрүү үчүн окуу оюндары	20 мүн.	Атаандаштар оң тарапты көздөй кезектешип жүрүшөт, акыркы коргоол атаандашынын үйүнө түшсө, ал жерде жуп сан болсо, бардык коргоолдорду алып, казанына салышат. Эгерде сан жуп эмес так болсо, же акыркы коргоол өзүнүн үйүнө кайтып келсе, коргоол алынбайт, ордунда калат. Кезек кийинки оюнчуга берилет.
3.	Сабактарды жыйынтыктоо.	2 мүн.	Мыктыларын белгилеп, аларга үй тапшырмасын берүү. Оюндун эрежелерин жана үйлөрдүн аттарын жаттап келүү.

Тогуз коргоолдун тактасы ак (ачык) жана кара (кара) болуп экиге бөлүнөт. Заманбап такталардагы үйлөр ар бир оюнчу тарапта солдон оңго 1ден 9га чейин катар сан менен белгиленген. Үйлөрдүн салттуу аттары: 1 – Куйрук, 2 – Ат өпөс, 3 – Текилдек, 4 – Далы, 5 – Бел, 6 – Ак колтук, 7 – Эки тишти, 8 – Көк моюн, 9 – Ооз.

Мындан тышкары тактанын ортосуна утуп алган коргоолдорду чогултуу үчүн эки чоң казан орнотулган. Оюндун башында ар бир үйгө 9дан коргоол коюлат, казандары бош болот.

Чүчүкулак же макулдашуу боюнча ак тараптагы оюнчу өзүнүн каалаган үйүнөн баардык коргоолдорду колуна алып ошол үйдөн баштап оң тарапты көздөй (сааттын жебесине каршы) ар бир үйгө бирден коргоол салат. Мисалы, “Эки Тишти” (№7) үйүнөн

көчсө, бир коргоолду ошол үйгө калтырылат, кийинки коргоол сегизинчи үйгө, андан кийин 9-үйгө, андан кийин каршылашынын 1-үйүнө, анан атаандаштын 2-үйүндө ж.б.

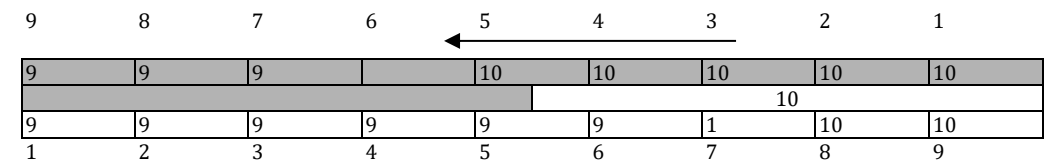

Диаграмма № 1

Үйлөрдүн бирине коргоол салбай, эки же андан көп коргоолду бир үйгө салса болбойт, ар бир үйгө бирден коргоол салынат. Акыркы коргоол атаандашынын үйүнүн бирине түшүп, ал жактагы коргоолдордун жалпы саны жуп болуп калганда, жүрүш жыйынтыктуу болду деп, оюнчу бардык коргоолдорду алып, өзүнүн казанына салат. 1-диаграммада акыркы коргоол “Ак колтук” (№6) үйүнө түшүп, ал жерде 10 коргоол болуп калды, б.а. эгерде акыркы коргоол түшкөн үйүндө жалпы саны жуп болсо, анда “ак жагынын” оюнчусу бардык коргоолдорду алып, казанына салат, азыр 10 уткан коргоол бар. Эми кезек «кара жагынын» оюнчусуна берилет.

Акыркы коргоол атаандашынын үйүнүн бирине түшүп ал жерде коргоолдордун жалпы саны так болсо, ошондой эле акыркы коргоол өз үйүнүн бирине түшсө коргоолдор алынбайт. Бир коргоолу бар үйдөн көчсө болот, ал кийинки үйгө жайгаштырылып, үй бош калат.

Оюндун негизги эрежелерин үйрөнүү үчүн окуу оюндары жүргүзүлөт. Окуучулар өз алдынча ойной башташат, мугалим кыймылдардын туура жасалгандыгын текшерит турат.

Жыйынтык: Тогуз коргоол оюну илгертеден эле көрсөтмө курал катары колдонулуп, балдарды санаганга, кошууга, кемиткенге, бөлүүгө үйрөтүүдө чоң ролду ойногон, ата-бабаларыбыз жаштарга математикадан алгачкы билимдерди берип, жөнөкөй чечимдерди үйрөткөн, канча болмок аларды кошуп же кемитип же бөлсөңүз.

Тогуз коргоол сабагынын мектеп программасына киргизилиши менен тогуз коргоол балдарын массалык түрдө окутуу, ошону менен окуучулардын билимин жогорулатуу, спорттун улуттук түрлөрүнө болгон көз-караштарын арттыруу жана аларга кызыгуусун арттыруу мүмкүн болду.

Тогуз коргоол боюнча сунушталган окуу планы жана сабак конспектилери башталгыч класстын балдарына оюндун ыкмаларын үйрөтүүнү жакшыртат.

Адабияттар

- Абдуллаев М., Кийзбаев М.С., Акматов Ч. «Улуттук оюндар», Бишкек-2011.147-299 б.
Айдаркулов К. "Тогуз коргоол" - байыркы көчмөндөрдүн көөнөрбөс эстелиги. Газета “Кыргызстан маданияты”. №50,. 11.12.1986, №50, 14 б.
Акшораев А. Молодость древней игры тогызкумалак. Тараз, 2000. стр.32-54.
Алмаша А. Путешествия в сердце Азии. 1903.
Анаркулов Х. Кыргыз эл оюндары. Бишкек, «Кыргызстан», 1993.
Кийзбаев М.С. «Тогуз коргоол», Методика проведения занятий. Учебное пособие. – Б.: 2012 – 210 с.
Маккей Э. Древнейшая культура долины Инда. Изд. инос. лит. 1957. стр.7.
Орозобаков Т., Чылымов А. Тогуз коргоол. Бишкек, 1999.стр. 88-89.
Омурзаков Д.О., Саралаев М.К. Киргизские национальные виды спорта и народные игры.

Ф.: Кыргызстан, 1981. – с. 64.

Пантусов Н. Киргизская игра тогыз кумалак. Известия Общества археологий, историй и этнографий при Казанском университете, Казан, Россия, 1906.

Сейтжанов А. «9 лет в тогызкумалак». - А.; Типография «Центр Элит» 2006.

Спортивные игры для институтов физической культуры / Под ред. Железняк Ю.Д., Портного Ю.Н. - М.: ФиС. – 2001.

Тогуз коргоол (оюндун кодекси, классификациясы, окуу программасы) /А.Чылымов, Ч.Тыныстанова, А.М.Кенжеев. Б.: 1992, 40 б.

Тогуз коргоол оюну боюнча балдардын спорттук жана дене тарбия жамааттарынын секциялары учун программасы (А.Чылымов, С.А.Раимбеков, К.Касымов, М.Кийзбаев) - Бишкек, 2000 ж. 20 б.

КЫРГЫЗ УЛУТТУК СПОРТТУК КҮРӨШ ЭРЕЖЕСИНЕ КАРАТА ТОЛУКТООЛОР

Джамангулов Д. К.^{1*} Дыйканов И.А.^{2*} Тукеев Э. М.^{3*}

^{1*}Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин спорт илимдер факультетинин окутуучусу, Б. Т. Турусбеков атындагы КМДТСАнын аспиранты dayir.dzhamangulov@mail.ru

^{2*}Ишеналы Арабаев атындагы КМУ доценттин милдетин аткаруучу.

^{3*}Б. Т. Турусбеков аты. Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын п.и.к. доценти

Аннотация. Бул макалада азыркы талаптарга ылайык, кыргыз улуттук спорттук күрөш эрежелерине толуктоолорду киргизип, кыргыз улуттук спорттук күрөштүн эл аралык деңгээлге чыгышына шарт түзүү, аны ийгиликтүү чечүү негизги маселеге – эреженин эффективдүүлүгү кыргыз улуттук спорттук күрөштү дүйнөлүк деңгээлге алып келиши керек. Эң маанилүү маселеге автор кыргыз улуттук спорттук күрөш эрежесине толуктоолорду камсыздап, дүйнөлүк деңгээлге чыгаруу маселелерин карайт.

Түйүндүү сөздөр: Кыргыз улуттук спорттук күрөшү, балбан, упай, эскертүү, кур, жаш курагы, салмак түркүмү, мелдеш, айып, беттешүү, жобо, табыштама.

Kırgız milli spor güreşinin kurallarına yapılan eklemeler

Özet. Bu makalede, mevcut gereksinimler doğrultusunda Kırgız milli spor güreşinin uluslararası düzeye ulaşması için koşulların yaratılması ve ana sorun olan güreşin etkinliğinin başarılı bir şekilde çözümü için Kırgız milli spor güreşinin kurallarında değişiklikler yapılması gerekmektedir. Kurallar Kırgız milli spor güreşini dünya seviyesine çıkarmalı. Yazar için en önemli mesele Kırgız milli spor güreşinin kurallarına eklemeler yaparak, bunun dünya düzeyine getirilmesi konularını ele almaktadır.

Anahtar kelimeler. Kırgız milli sporları güreş, pehlivan, skor, ikaz, kemer, yaş, sıklet, müsabaka, penalti, maç, yönetmelik, teklif.

Дополнения к правилам кыргызской национальной спортивной борьбы куреш

Аннотация. В данной статье, в соответствии с современными требованиями, путем внесения дополнений в правила кыргызской национальной спортивной борьбе куреш, создаются условия для выхода на международный уровень, ее успешного решения главного вопроса – эффективности правила должны вывести кыргызскую национальную спортивную борьбу куреш на мировой уровень. В самом важном выпуске автор вносит дополнения в правила, а также рассматривает вопросы вывода кыргызской национальной спортивной борьбы куреш на мировой уровень.

Ключевые слова. Кыргызская национальная спортивная борьба куреш, борец, оценка, предупреждение, пояс, возраст, весовая категория, соревнование, предупреждение, поединок, положение, заявка.

Additions to the Rules of Kyrgyz National Belt Wrestling

Annotation. In this article, we propose additions to the rules of Kyrgyz national sports belt wrestling, in line with modern requirements. These additions aim to elevate the sport to an international level, with a primary focus on enhancing the effectiveness of the rules. The objective is to bring Kyrgyz national belt wrestling – Kuresh to the world stage. The author addresses key aspects by introducing rule modifications and discussing the development of Kyrgyz national wrestling – Kuresh on a global scale.

Keywords. Kyrgyz national sports wrestling – Kuresh, wrestler, evaluation, warning, belt, age, weight category, competition, match, position, application.

Кыргыз күрөшү атайын стандарт 12x12м аянттындагы килемчинин үстүндө өткөрүлөт. Күрөш жүрүүчү айлананын диаметри 9м. Контролдук кызыл тилкенин туурасы 1 метр. Килемдин борборунда диаметри 1 м болгон айлампа болот, балбандардын беттешүүсү ошол жерден башталат. Күрөш 7м айлананын ичинде жүрүшү керек, эгерде балбандардын биринин буту кызыл тилкенин сыртына чыгып кетсе, күрөш токтогулат жана балбандар борбордук айланага алып келинет. Ыкма жасалып, балбан кызыл тилкенин үстүндө денесин көпчүлүк бөлүгү менен байланган куру кызыл тилкенин ичинде калып чалкасынан түшсө утулду деп эсептелинет.

Мелдештин түрлөрү: - Олимпиадалык (төрт жылда бир өткөрүлүүчү мелдеш); Чепионаттар (дүйнөнүн, азиянын жана мамлекеттин); Турнирлер (эл аралык, белгилүү

инсандардын атына, жаркын элесине); Тандап алуу (курама жаатты, салмак түркүмүндөгү күчтүүлөрдү); Квалификациялык (спорттук даражаларды ыйгаруу үчүн).

Мелдешти өткөрүүнүн түрлөрү: Олимпиадалык түрү (сүрмө күрөш бир утулуштан мелдештен четтетилет) финалга чыккан балбандарга утулгандар кайра 3-орунга беттешишет. Айлампа түрү (эгер бир салмак түркүмүндө 5 балбанга чейин болуп калса); а) жеке биринчилик (ар бир салмактын жеңүүчүлөрү белгиленет); б) жааттык (жааттардын жеңгендерин аныктайт); в) абсалюттук (чоң салмактагы балбандардын жеңүүчүлөрүн аныктоо).

Мелдешти өткөрүүчү уюмдар: Мелдешти уюштуруп жана өткөрүүчү уюмдардын негизгиси жаштар иштери боюнча дене тарбия жана спорт агенттиги, андан кийин шаардык, областтык, аймактык спорт агенттиктери жана федерациялар, спорттук клубтар жана секциялар. Мелдешти өткөрүү үчүн алдын ала “жобоо” жазылып катыша турган уюмдарга таркатылып берилет.

Курдун байланышы – Кур байлангандан кийин ортосуна бир муштум баткыдай болуш керек. Курлар киндик тушунда муштум өткүдөй абалда байланат.

Беттешүүнүн башталышы: а) Балбандар атайын күрөш килемчесинин ортосундагы аянты 1x1м болгон тегерекчеге эки буттарын тең абалда коюп, курун эки колдоп, (колдору каршылашынын кыр арка тушунан өтпөш керек) белгиленген жерден кармап, баштарын тийгизип, коюн-колтук алышып турган абалда калыстын белги берүүсү менен башталат; б) Балбандар белгиленген чектин ичинде турушат; в) Балбандар бири бири кармоодо тоскоолдук кылып качса, биринчи оозеки эскертүү, экинчи дагы качса, эскертүү айып берилип, каршылашына бир упай ыйгарылат.

Балбандардын жаш курагы: а) чоңдор 18 жаштан жогору; б) уландар 15-17 жаш; в) өспүрүмдөр 12-14 жаш (спорттук даражалары ылайык болсо машыктыруучунун жоопкерчилиги менен бир жаш төмөнкү балбандар катышса болот 17,14,11).

Салмак түркүмдөрү: *чоңдор* – 55кг. Чейин; 60 кг.; 66кг.; 74 кг.; 84 кг.; 96 кг.; 96 кг. *Жогору, уландар үчүн* – 40 кг. Чейин; 44 кг.; 48 кг.; 52 кг.; 57 кг.; 62 кг.; 69 кг.; 76 кг.; 96 кг., *өспүрүмдөр* – 27 кг.; 30 кг.; 33 кг.; 36 кг.; 40 кг.; 44 кг.; 48 кг.; 52 кг.; 57 кг.; 62 кг.; 69 кг.; 76 кг., *кыздар* – 55 кг.; 60 кг.; 66 кг.; 74 кг.; 84 кг.; +84 кг.

Балбандардын кийген формасы – Кенен ак түстөгү капталында оймосу бар, киндикти жапкан атайын күрөш үчүн тигилген шым, үстү жылаңач (торс). Көк жана кызыл түстөгү (узундугу 1,5-2метр туурасы 7см шырылган) курлар, булгаары бут кийим (борцовка) кийиши керек. Атайын бекитилген кийимсиз балбандар мелдешке киргизилбейт. Мелдештерге бардык командалар өздөрүнүн формалары жана курлары менен катыша алышат.

Балбандардын өздүк тазалыгы – Балбандар мелдешке ден соолугу чың, дене бою таза, жаратсыз, жаракатсыз, кийими таза, тырмактары алынган болууга тийиш.

Балбандарды таразага тартуу – Таразага тартуу мелдеш болоордон бир күн мурун мандаттык комиссиядан кийин жүргүзүлөт. Командалардын жана спорт клубдардын жетекчилери же машыктыруучулары балбандары тууралуу табыштаманы (заявка) башкы катчыга өткөрүүсү зарыл. Таразага тартылаардан мурун балбандар дарыгердин кароосунан өткөн соң таразага түшөт. Мелдештин жобосу боюнча көргөзүлгөн убакыттан кечиккендер таразага тартылууга киргизилбейт. Таразага тартуу башкы калыс, башкы катчы жана мелдештин доктрунун көзөмөлдөрүнүн астында өтөт. Таразага тартууну жыйынтыктоо команда жетекчилеринин катышуусу менен жүргүзүлөт.

Күрөштө колдонулуучу ыкмалар – буттарга бут менен торой аттоо (за шагивания); бут менен чалуу; илүү; бутун торой чабуу(алдынан, капталынан жана артынан); ичтен чалуу (токонек, тушоо); жамбашка алуу; белге алып чабуу; тизеге алып чабуу; төшкө алып чабуу; силкип жыгуу; салмак менен силкип жыгуу (отургузуу); кайтарып чабуу

(кайтарма); айлантып чабуу (батберек); өзүнөн ашырып артка ийилип чабуу; бурап жыгуу; белди кысып жыгуу; желкеден кармап ыкма жасоо (бир кол менен); колдон кармап ыкма жасоо; эңкейип чабуу; алага жоон саны менен кагып чабуу (подхват); колду каршылаштын үстүнөн ашырып кармап, ичтен чалуу; колду ашырып торой чалуу; колду ашырып, бутту бут менен илүү; тизе менен алага кагып жыкмай; желкеден кармап жыгуу; колтук астынан кирип көтөрүп чабуу; колтук астынан кирип олтуруп чабуу; бут менен бутун кагып чабуу; окшош бутун ичинен жана сыртынан илип жыгуу; окшош эмес бутун ичинен жана сыртынан илип жыгуу.

Кыргыз күрөштө колдонууга тыюу салынган аракеттер: Кур менен шымды кошо кармоого; Колду ашырып, шымдын аласын кошо тарта кармоого; Колду жана денени чымчый кармоого; Коргонуу максатында эки колун чыгарып жата калса; Колду жамбаштын алды жагынан (ичтен) такоого; Желкеден бир кол менен колтукка кысууга; Бел курчоодон ылдый (төмөн) кармоого; Буттан кармап ыкма жасоого; Коргонуу максатында баш менен такап алуу; Кокодон муунта кармоого; Коргонуу максатында чыканак менен тосуу; Колду ашырып, чыканак менен басуу; Жыгылбоо максатында эки колду курдан кое берүү; Эки колду курдан чыгарып ыкма жасоо; Башты жана бетти алакан менен түртүү; Каршылашты бутуна таман менен такап тебүү; Атаандашынын бутун басып,тебелеп ыкма жасоо; Башын каршылашынын көкүрөгүнө, бетине такоого; Кармоодон бошонуу максатында тизеси менен атаандашынын колуна тебүүгө.

Упай берүү шартары: *lynay* – а) ичине жыгылса; б) ыкма жасаган балбандын колу курдан чыкпай, каршылашы төрт аяктап калганда; в) ыкма жасаганда каршылашы жамбашына түшкөндө; г) килемдин сыртына 2 упайга жгылганда; д) каршылашы эскертүү алганда; е) балбандын өкүлү челлендж ыргытканда, ыкма жасаган балбандын пайдасына чечигленде, 2 *ynay* – а) каптал кырына жыгылса; б) денесинин көпчүлүк бөлүгү күрөш тилкесинен сырткары таза жыгылса. *Таза жеңиш*: - а) каршылашын аркасына жыкканда; б) упай артыкчылыгы 8 – 0 болгондо; в) каршылашы килемге чыкпай койгондо; г) врачтын чечими менен бири беттешүүдөн четтетилгенде (травма алганда); д) каршылашы 3 атайын эскертүү алганда; е) каршылашы өз ыктыяры менен жеңишти бергенде.

Айып берүү: - а) *Оозеки айыптар* – килемге 30 секундка чейин кечиксе; Эс алуу максатында курун жана кийимин шашылбай оңдосо; Беттеш башталгандан кийин 30 секундка чейин ыкма жасабай түртүшүп жүрсө; Беттешүү мезгилинде колун каршылашынын ичине такаса; Күрөш башталаарда эрежеге ылайык кармашуудан качканда. Б) *Атайын айыптар* – Килемге 30 секундтан 1 мүнөткө чейин кечиги чыкса; Каршылашы ыкма жасап жатканда эки колун курдан кое берип, коргонуу иретинде ичине жыгылса; Каршылашын чыканагы менен бетине, моюнуна, кыр аркасына такап басканда; Ыкма жасабай каршылашынын тизесине бутун такаганда; Күрөш башталаарда эрежеге ылайык кармашуудан баш тартканда; Калыстын уруксатысыз убакытты чоюп курун же боосун кайталап байласа; Каршылашы ыкма жасап жатканда коргонуу иретинде килемден экинчи жолу качып чыкса; Килемде калыстын айткан буйрутмаларын аткарбаса; Курун атайын бошотсо; Бир же эки колун жамбаш мүчөсүнүн алды жагынан такаса; Эрежеде уруксат берилбеген ыкмаларды колдонсо; Каршылашына тыюу салынган ыкмаларды колдонсо; Калыстын жана атаандашынын абройуна шек келтирсе. *Беттешүүдөн четтетүү*: - Бир мүнөттөн узак мелдешке кечигип калса; Үч мүнөттөн көбүрөөк дарыгерге кайрылса; Үчүнчү жолу атайын айып алганда; Калысты же атаандашына акарат келтирсе. *Мелдештен чыгаруу*: - Каршылашы же калыс менен чатакташса же мушташса (федерациянын жана калыстардын чечими менен 1 же 2 жылга мелдешке катышуу укугунан ажыратылат). *Жеңүүчүнү аныктоо*: а) таза жеңиш; б) упай артыкчылыгы менен; в) балбандардын упайлары тен аяктаса, акыркы упай алган утат; г) упай жок мезгилде акыркы эскертүү алган балбан жеңилет. *Командалык мелдештин жеңиштыгын чыгаруу*:

- Командалык мелдештин жыйынтыгын чыгаруудан мурда команданын курамын эсептеш керек. Команданын курамы 7 кишиден турат. Ар бир салмакта бирден балбан катышуусу керек. Эгерде 1 салмак түркүмүндө балбан жок болсо, анда бөлөк салмак түркүмүнө 2 балбан күрөшсө болот. Мындай мүмкүнүлүк 2 салмак түркүмүнө чейин уруксат берилет. Командалык мелдештин жыйынтыгын эсептөөдө командагы ар бир балбандын алган орудна упай берилет – 1-орун 10 упай; 2-орун 8 упай; 3-орун 6 упай; 5-орун 5 упай; 7-орун 3 упай; 8-орун 2 упай; 9-орун 1 упай; жана калгандарына ушул сыяктуу 1 упай берилет. Таразага түшүп, килемге чыкпай кечигип калса упай берилбейт, жана айып түрүндө бир упай кошулат, (бул эреже салмак түркүмүнө коюлбаган жаатка дагы тиешелүү).

Жааттык жыйынтыкты эсептөөдө эки жааттын упайлары бирдей болуп калса, ар бир салмактын беттешкен балбандардын элеген орундарын карайбыз. Кайсы жааттын байгелүү орундары көп болсо, ошол жаатка алдыңкы орун берилет. Байгелүү орундары бирдей болуп калган учурда ар бир салмакта күрөшкөн балбандардын ар бир беттешүүсүнүн таза жеңиши саналат. Таза жеңиши да бирдей чыгып калган учурда упайлары эсептелет. Упайлары да бирдей болуп калса, анда убактылары каралат (аз убакытта жеңишке ээ болгондор).

Саламактык түркүмдөрдө орундар төмөндөгүдөй аныкталат: Өздүк мелдеште баардык беттешүүлөрдүн жыйынтыгында утулуш упайлары жок балбан ошол саламактын түркүмүндө жеңүүчү болуп эсептелинет.

Андан кийинки орундар утулуш упайларынына ылайыктуу аныкталат.

Жааттык мелдеште салмак түркүмүндөгү упайлардын артыкчылыгы менен аныкталат, эки же андан көп жааттардын упайларынын саны тең болгон учурларда орундар жеңүүчүлөрдүн санына жараша ыйгарылат.

Эгер катышуучу ооруп же кокустап мелдештен чыгып калса, өткөрүлгөн кармашуунун санына карабастан, анын элеген орду белгиленет.

Таразага тартылууга келбеген же мелдештен кийинки күндөрүндө өзүнүн салмак түркүмүнөн салмагы 5 кгдан ашып кеткен жана ошондой эле калыстар тобунун чечими боюнча мелдештен чыгарылган катышуучуга орун белгиленбейт.

Эгер кандайдыр бир салмактык түркүмдө бир гана катышуучу болсо, анда ошол салмак боюнча биринчилик берилбейт, бирок бул катышуучуну койгон команда ошол салмактык түркүмү боюнча биринчи орунду алат.

Өздүк- жааттык мелдештерде орундарды аныктоо команданын ар бир катышуучусунун жекече натыйжаларын жыйынтыктоо жолу менен жүргүзүлөт. Бул учурда өздүк натыйжалар ар бир салмактык түркүмдөр боюнча аныкталат.

Түшүнүрмө: Кармашуунун жүрүшүндө атаандаштын кийми бузулса же куру чечилип кетсе, анда кармашуу 3 мүнөттөн ашык эмес убакытка токтотулат. Атаандаш 3 мүнөттүн ичинде өзүнүн киймин жөнгө келтирүүгө үлгүрбөсө анда ал жеңилди деп эсептелинет. Кармашуу килемдеги калыстын ышкырыгы боюнча башталат же дароо токтотулат жана кайрадан башталат. Килемдеги калыстын токтотуу ышкырыгынан кийин жасаган ыкма эсепке алынбайт. Кармашууга таза убакыт гана эсепке алынып, балбандар килемдеги калыстын уруксатсыз килемден чыгып кетүүгө укуксуз. Оозеки эскертуулөр, эскертүүлөр жана одоно мамиле кылгандыгы үчүн мелдештен четтетүү. Күрөштүн эрежесин бузгандыгы үчүн, ошондой эле күрөштү аракетсиз жүргүзгөндүгү үчүн атаандаштардын экөөнө тең эскертуу жасалышы мумкун, бирок эскертүүнү кармашуу башталгандан бир мүнөттөн эрте жасоого болбойт. Эгерде атаандаштардын бири же экөө биринчи эскертүүдөн кийин кайрадан эрежелерди бузса же күрөштү аракетсиз жүргүзсө, экинчи жолу эскертүү берилет. Эскертүү жарыялоо үчүн эки калыстын макулдугу зарыл. Кармашууну аракетсиз жүргүзгөндүгү үчүн бир балбанды же экөөнү тең мелдештен чыгарууда үч калыстын бир добуштуу чечим жана башкы калыстын макулдугу керек.

Эскертүүлөр: а) колду которуп кармоого калыстын күрөштү баштоого берген белгисинен (ышкырыктан) кийин уруксат берилет; б) ортодогу калыс балбандардын күрөшүнө көзөмөл жүргүзөт. Күрөшпөгөн балбанга биринчисинде оозеки эскертүү, дагы күрөш жүргүзбөсө күрөштү токтотуп экинчи эскертүү берилип каршылашына 1 упай берилет (экинчи эскертүүнү дагы бир калыстын колдоосу менен, үчүнчү эскертүү үч кабыстын чечими менен берилет); в) курдан бир колду чыгарып, үстүнөн ашырып кармап 10-15 секунд ичинде ыкма колдонбосо, күрөш токтотулуп, килем ортосунан кайра кармаштырат; г) эки балбан бирдей абалда жыгылса, упай берилбейт; д) күрөшүү тилкесинен качып чыккан балбанга күрөш токтотулат жана айып берилет, балбандар борбордук айланага алып келинет. Күрөш убагында балбандар кызыл тилкеден эки балбан тең сыртка жыгылса упай берилбейт, кайра ортодон кармашат. Ыкма жасалып балбан кызыл тилкенин үстүнө денесинин көпчүлүк бөлүгү эки далысы менен жыгылса, утулду деп эсептелинет; е) күрөшкөн балбандар күрөш убагында ортодогу калыстын уруксаты жок курларын, боолорун байлашпайт; ж) ыкма жасалганда талаш учуру пайда болсо, көк же кызыл аркан түйүлүп, капталдагы машыктыруучу тарабынан ортого ыргытылат; з) ыкма жазаганда жыгылган балбандын куру жана денесинин көпчүлүк бөлүгү килемдин кызыл тилкесинин сыртына түшсө анда упайдын жарым баасы берилет (4 упай босо 2, 2 упай болсо 1, 1 упай эсептелбейт).

Калыстардын милдети жана укугу;

Башкы калыс. 1. Башкы калыс жалпы мелдештин жүрүшүнө жана ийгиликтүү өтүшүнө жооптуу жана мелдеш өтүүчү имаратын талапка ылайыктуулугуна текшерүү жүргүзүп мелдеш өткөрүүчү уюмга кем карчтарын толуктоону сунуштайт.

2. Башкы калыс мелдешке калыстык кылуучу калыстар тобун жана мелдештин доктурларын федерацияга сунуштайт.

3. Башкы калыс мелдешке тыкандык менен калыстык кылып, калыстар тобунун аракетине баа берип, калыстар менен мелдешке катышуучуларды спорттук этиканы сактоолорун талап кылат. Эгерде спорттук талаптарды бузган калыстар, балбандар жана машыктыруучулар болсо мелдештен четтетүүгө, ошондой эле одоно тартип бузуулар болсо мелдешти токтотуп жаатты четтетүүгө укуктуу.

4. Мелдештин жүрүшүндө шартка байланыштуу башкы калыс (же килемдин жетекчисине табыштайт) калыстарды алмаштырып турат (дааратканага чыкса же күрөшүп жаткан балбандын жакыны болсо).

5. Эгерде машыктыруучу же насаатчы беттешүү мезгилинде талаш тартыш маселе пайда болуп чеченч ыргытылса. Башкы калыстын катышуусу жок жүргүзүлбөйт.

6. Мелдештин жүрүшүндө башкы калыстын ысымына жазылган протест (протест жазылган мүнөттөн бир саатка чейин, атайы бекитилген акча бирдиги менен башкы калыска берилүүсү керек) болсо, башкы калыс ошол протесте көрсөтүлгөн суроолорун өз учурунда чечип берүүгө милдеттүү.

7. Мелдештин жыйынтыгы боюнча жалпы отчет жазып, мелдешке тиешелүү иш кагаздарды толуктап мелдеш өткөргөн уюмга өткөзөт.

Башкы катчы:

1. Мелдешти уюштуруудан тартып мелдештин аягына чейинки кагаз иштерин жооп берет.

2. Мелдештин жүрүшүндөгү беттешүү жана мелдешти жүргүзүү протоколдорун толтуруп, убагында даярдап берип турат.

3. Мелдеш аяктаганда жалпы мелдештин өтүшү жөнүндө отчет жазат да, башкы калыска тапшырат.

4. Ар кандай кокустуктарга (свет өчүп, шаймандар бузулуп калса) жөнгө салууга

жана протоколдорду кол менен түзүүгө даяр болушу шарт.

5. Мелдештин башында калыстарды мелдешти жүрү программасы менен тааныштырат.

Килемдин жетекчиси:

1. Килемдин жетекчиси кармашуунун жүрүшүнө жетекчи болуп, ал беттешүүнү эрежеге ылайык өтүшүнө калыстык кылат жана көз салат.

2. Килемдин жетекчиси төмөндөгүдөй учурларда кармашууну токтотот:

а) кокустук болуп жарат алса;

б) тыюу салынган ыкмаларды колдонгондо;

в) балбандардын бири калыска же атаандашына одоно мамиле кылса;

3. Кармашуунун убагында килемдин жетекчиси атаандаштарга тыкандык менен калыстык кылып, алардын кыймыл аракетин баа берип, күрөштү кимиси чыныгы жүргүзүп жана кимиси аракеттенүүдөн баш тартып жаткандыгын, же болбосо кыймыл-аракеттүү күрөштү көрсөтүмүш болуп, көз боомолоп жаткандыгына көз салып турат жана аткарган ыкмаларга баа берет.

4. Кармашуунун жүрүшүндө балбандарга экинчи эскертүү берилсе, анда килемдин жетекчиси мелдешти токтотуп, балбандарды өзүнө чакырып күрөшүүлөрү жөнүндө айтып, эгерде даагы 1 (бир) мүнөт ичинде аракет жасап күрөшүшпөсө анда мелдештен четтетилери жөнүндө алдын ала эскертүү жасайт да, мелдешти улантуусуна уруксат берет. Эгерде алдыдагы көрүнүш кайталана турган болсо, - үчүнчү жолу эскертүү берилсе, анда мелдешти токтотуп, үчүнчү жолу эскертүү алган балбанды мелдештен четтетет.

5. Кармашуунун жүрүшүндө упай берүүдө же болбосо жеңүүчүнү аныктоодо калыстар ортосунда талаш учур болсо, килемдин жетекчиси ортодогу калысты жана капталдагы калысты өзөнө чакырып (кмисинин берген упайын же женишин өзү менен дагы бир калыс колдосо, көпчүлүк добуш менен чечишет.

6. Кармашуунун жүрүшүндө килемдин жетекчиси көрүүчүлөр менен күйөрмандарга тазалыкты жана тартипти, ошондой эле этиканы сактап отурууларын эскертип туруусу зарыл (эгерде тартип бузуулар байкалса).

7. Килемдин жетекчиси атаандаштардын кармашууларынын убагында, ортодогу калыстын жана капталдагы калыстын берген упайларына кунт коюу менен көз салып, эрежеге ылайыктуу баа берүүсүнө көз салат.

Ортодогу калыс:

1. Ортодогу калыс кармашуунун жүрүшүнө жооп берет жана ал мелдештин эрежеге ылайыктуу болуп өтүшүнө кылдаттык менен байкоо жүргүзөт. Ортодогу калыс ар убакта кыймылда болуп, көрүүчүлөргө ыңгайлуу шар түзүүсү керек (бир ордунда катып туруп албай).

2. Кармашуу башталаар алдында ортодогу калыс ар бир балбандын гигиенага ылайыктуу колдорун тырмактарын текшерип чыгып, эки балбандын кол алышып учурашууларын талап кылат.

3. Кармашуу ортодогу калыстын ышкырыгы боюнча башталат, улантылат же дароо токтотулат жана кайрадан башталат, Ортодогу калыстын баштоо ышкырыгына чейин жана токтотуу ышкырыгынан кийин жасалган ыкмалар эсепке алынбайт.

4. Ортодогу калыс төмөндөгүдөй учурларда кармашууну токтотот:

а) атаандаштардын бири жеңилгенде;

б) тыюу салынган ыкмаларды колдонгондо;

в) атаандаштарды килемдин ортосуна кайтаруу талап кылынган учурда (эгерде килемдин белгиленген аянтынан чыгып кетишишсе);

г) атаандаштардын бирөө кокустукка учураганда;

д) кармашуунун жүрүшүндө спорттук кийим бузулганда (килемдеги калыс

каалаган катышуучунун курун, эрежеге ылайыктуу мелдешти токтотуп, курларын кайрадан байлоого укуктуу.

5. Кармашуунун убагында килемдеги калыс атаандаштарга тыкандык менен калыстык кылып, алардын кыймыл аракетин баа берип, күрөштү кимиси чыныгы жүргүзүп жана кимиси аракеттенүүдөн баш тартып жаткандыгын, же болбосо кыймыл-аракеттүү күрөштү көрсөтүмүш болуп, көз боомолоп жаткандыгын аныктоого тийиш.

6. Ортодогу калыс атаандаштар чыныгы жана аракеттүү – күрөш жүргүзүү үчүн эрежелердин чегинде колунда болгон бардык укуктарды колдонуусу керек.

7. Ортодогу калыс балбандарды эскертүү жасоо менен таасир көрсөтүп, күрөштү жандандырууга милдеттүү.

8. Кармашуунун жүрүшүндө балбандар тарабынан эреже бузуулса же тыюу салынган ыкмалар колдонулса, килемдеги калыс кармашууну токтотпостон эреже бузган балбанга биринчи оозэки эскертүү жасоосу абзел. Кийинки эскертүүлөрдү калыстар тобу менен чечет.

9. Ортодогу калыс балбандардын кармашууларынын убагында, капталдагы калыстын берген белгисине кунт коюу менен көз салып, эрежеге ылайыктуу алдын ала эске салып турууга милдеттүү.

Капталдагы калыс:

1. Капталдагы калыс кармашуунун жүрүшүнө тыкандык менен көз салып, балбандардын кыймыл аракетин өз алдынча баа берүүгө укуктуу. Күрөштү кимиси чыныгы жүргүзүп жана кимиси аракеттенүүдөн баш тартып жаткандыгын, же болбосо кыймыл-аракеттүү күрөштү көрсөтүмүш болуп, көз боомолоп жаткандыгын аныктап (килем жетекчиси жана ортодогу калыс байкабай калган учурларына жардам берет), ортодогу калыска жардам берип эрежелердин бузулушуна жана кармашууну токтотууга себеп болгон дагы башка учурларга анын көңүлүн бурат.

2. Капталдагы калыстын карамагында жаңсап көргөзүүчү үч тегерек калканча болууга тийиш. Калканчалардын эки бети эки түстө болот: - бир жагы кызыл жана экинчи жагы көк, биринчи калканчада ак түс менен эки бетине тең – 1, экинчи калканчада ак түс менен эки бетине тең – 2 деген сандары жана үчүнчү калканчада ак түс менен эки бетине тең – Э деген жазылуу болот. Бул калканчаларды бийик көтөрүп, капталдагы калыс ортодогу балбандардын аракетин баалодо, курунун өңүнө жараша ошол түстөгү калканчанын бетин көргөзөт (алган упайына же эскертүүсүнө жараша).

3. Далынын килемге тийген же кармашууну токтотууну талап кылгандагы учурларда (дагы башка) капталдагы калыс калканчаны көтөрүп, ошону менен килемдин жетекчисинин жана ортодогу калыстын көңүлүн бурат.

4. Беттешүү мезгилинде жаракат алган балбанды мелдештин доктуруна алып барып, даарыгер жардам берип бүткүчө көзөмөлдөп турат.

Таблодогу (убакытты өлчөөчү) калыс:

1. Ортодогу калыстын ышкырыгынан кийин беттешүү убактысын жүргүзөт жана токтотот.

2. Утуш упайларын, атайын эскертүүлөрүн табло аркылуу көрсөтүп турат.

3. Балбандарды тааныштыруу учурда, салмак түркүмүн жана өлкөнүн желегин көрсөтүп турат.

4. Беттешүү учурунда ар бир минут сайын килем жетекчиге билдирүүсү абзел.

Жарчы калыс:

1. Жарчы калыс мелдеште балбандарды беттешүүгө чакырат, ошону менен бирге кийинки жупту даярдануусун жарыялайт.

2. Жуптардын беттешүү алдында кимиси кайсы өңдөгү курду тагындыгын, кандай спорттук наамга ээ экендигин, кайсыл өлкөдөн экендигин жана күрөшүп жүрүп

кандай жетишкендиктери бар экендигин жарыялап тааныштырат.

3. Жарчы калыс мелдештин жүрүшүндө шартка жараша көрүүчүлөрдүн жана күйөрмандардын кайрылуусу боюнча малымат берүүгө укуктуу.

4. Мелдештин башында өтүлүүчү программа менен таанышат.

5. Жеңишке ээ болгон балбанды жарыялайт.

Дарыгер:

1. Таразага тартуу учурунда мелдешке катышуучу балбандарды дарыгерлер кароодон өткөрүшүп (тери жана башка оорулары жок экендигин тастыкташат), текшерүүдөн кийин ар бир салмактагы таразага тартуу протоколунун этегине аты жөнүн жазып колун коет.

2. Мелдешти өткөргөн кезде катышуучулар жайгашкан жерлерде тазалыктын талаптарын сактоону, кокустуктар жана кырсыктар болгон учурда дарыгерлик жардамды көрсөтүүнү камсыз кылат.

3. Мелдеш уюштурган тараптын катышуучулар үчүн уюштурган тамак-ашынын сапатына көз салат.

4. Эгерде дарыгер мелдештин катышуучусу кармашуунун жүрүшүндө кокустукка учураган болсо, анын алган жаратына карата – балбанды, андан ары мелдешке катышуусуна мүмкүн эмес деп мелдештен четтетип коюуга укуктуу.

Мелдештин коменданты:

1. Мелдеш өткөрүүчү уюм тарабынан дайындалат.

2. Мелдештин жогорку деңгээлде өтүшү үчүн керектүү болгон баардык каражаттар (техникалык – микрофон, музыка, сый тепкич (педестал), күрөшүүчү килем, таблону, жаңсап көрсөтүүчү калакча, килем үстүн сүрүп туруучу сүлгү жана башка ушул сыяктуулар) менен камсыз кылат жана мелдештин аякташы менен керектүү болгон баардык каражаттарды өз ордуларына коюуп, жыйнаштырат.

3. Өрнөк жарнактарды убагында тагып даярдоого көз салат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

Келдибеков А. Күрөш. – Фрунзе: Кыргызстан, 1962. – 64 б.

Мамбеталиев К. У. Всемирные игры кочевников: формирование и социально-культурное значение. – В книге «Национальные виды спорта и всемирные игры кочевников: историческое наследие и будущее». – Чолпон-Ата, 2017. – С. 37-47.

Мехмет Туркмен, Саеид Чоккоифе, Адем Кайа. Иран тарыхындагы балбандардын уюму: сурнамалык маданияты жана түрк спортунун өнүгүү жолу. «Түрк элдеринин салттуу оюндары жака спорту» деген эл аралык симпозиумунун жыйнагында. – Кахраманмараш, 2017. – 431-474-бб.

Саралаев М. К. Күрөш. «Кыргыз улуттук спорттун түрлөрү боюнча бирдиктүү республикалык классификациясы жана эрежелери». – Ош: «Шамдагай», 1963. – 24-36-бб.

Тукеев Э. М., Джаманкулов К. Улуттук күрөш мелдеш эрежелерине толуктоолорду киргизүү жөнүндө. «Илимий-практикалык конференциясына таянуу менен». – Бишкек, 2005. – 110-115-беттеринде.

Тукеев Э. М. Кыргыз күрөшүнүн байыркы замандагы амалдары (методикалары) жөнүндө. В кн.: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Кааба уулу Кожомкула. – Бишкек: КГАФКиС, 2008. – С. 221-225.

БАШТАПКИ СПОРТТУК АДИСТЕШТИРҮҮ ЭТАБЫНДА КЫРГЫЗ УЛУТТУК СПОРТТУК КҮРӨШ БАЛБАНДАРЫНЫН ТЕХНИКАЛЫК ЖАНА ТАКТИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫ

Тукеев Э. М.^{1*} Уметалиев Э. Б.^{2*} Кушчубеков К. К.^{3*}

^{1*}Б. Т. Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын доценти, п.и.к.

^{2*}Б. Т. Турусбеков атындагы кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын изденүүчүсү.

^{3*}Б. Т. Турусбеков атындагы кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын магистранты

Анотация. Бул макалада азыркы талаптарга ылайык, кыргыз улуттук спорттук күрөш балбандарынын техникалык жана тактикалык даярдыгын жогорулатуу, аны ийгиликтүү чечүү негизги маселеге - окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга алып келиши керек. Эң маанилүү маселеге автор бул көрсөткүчтү камсыз кылууга мүмкүндүк берген, спорттук көрсөткүчтөрдүн белгиленген деңгээлин туура аткарууда баштапкы спорттук адистештирүүнүн этабындагы машыгуу процессин туура коюуну жакшыртуу маселелерин карайт.

Негизги сөздөр. Кыргыз улуттук спорттук күрөшү, балбан, окуу-машыгуу процесси.

Kırgız Milli Spor Güreşçilerinin Sporda İlk Uzmanlaşma Aşamasında Teknik ve Taktik eğitimi

Özet: Bu makalede, günümüzün gereksinimlerine uygun olarak Kırgız milli spor güreşçilerinin teknik ve taktiksel antrenmanlarının artırılması, bunun başarılı çözümü asıl meseleye, yani antrenman sürecinin etkinliğinin artırılmasına yol açmalıdır. Yazar, en önemli konuyu, belirtilen spor performansı seviyesinin doğru performansında bu göstergenin sağlanmasına olanak tanyan ilk spor uzmanlığı aşamasında eğitim sürecinin iyileştirilmesi konularını ele almaktadır.

Anahtar kelimeler. Kırgız milli sporları güreş, pehlivanlık, öğrenme ve yetiştirme süreci.

Технико-тактической подготовка занимающихся кыргызской национальной спортивной борьбой куреш на этапе начальной спортивной специализации

Анотация. В данной статье, современным предъявляемых требованиям по повышению технико-тактической подготовки борцов курешистов, успешное решение которых должно привести к главному вопросу – повышению эффективности учебно-тренировочного процесса. К особо важной проблемой автором рассматривается проблемы повышения надлежащего управления учебно-тренировочным процессом на этапе начальной спортивной специализации, заключающемся в правильной постановке предусмотренного уровня спортивных показателей, позволяющих обеспечить возможность этого показателя.

Ключевые слова. Борьба куреш, балбан, учебно-тренировочный процесс.

Technical and Tactical Training of Those Involved in the Kyrgyz National Wrestling Kuresh at the Stage of Initial Sports Specialization

Annotation. In this article, according to the modern requirements for improving the technical and tactical training of kuresh wrestlers, the successful solution of which should lead to the main issue - increasing the effectiveness of the training process. To the most important problem, the author considers the problems of improving the proper management of the training process at the stage of initial sports specialization, which consists in the correct setting of the prescribed level of sports indicators, which make it possible to provide this indicator.

Keywords. Kuresh wrestling, balban, educational and training process.

Достаточно быстро развивающийся спорт высших достижений, возрастающее соперничество на Международной спортивной арене, повышающемся уровне показателей спортсменов выдвигают новые требования перед педагогикой физического воспитания, правильное решение которых должно привести к главному на сегодня вопросу – повышению эффективности учебно-тренировочного процесса (УТП).

В этой связи особо важной является проблема повышения надлежащего управления УТП. К сожалению, важнейшая задача, непосредственно связанная с решением проблем целенаправленного управления – изменение системы априори (заранее) заданное положение находится на первоначальном этапе решения. Основной причиной такого положения является недостаточность объективного подхода к определению; содержания цели повышения технико-тактического мастерства (ТМ) курешистов, суть которых заключается в правильной постановке в перспективе достижения предусмотренного уровня спортивных показателей,

установления уровня развития комплекса слагаемых движущих сил, позволяющие обеспечить возможность этого показателя.

Естественно, это достаточно трудно выполнимая задача, требует разностороннего подхода с целью определения системы технико-тактической подготовки (ТТП).

Достаточно большое значение проблемы (цели) заключается в том, что методы, с помощью которых возможно определение цели, задачам установления фонового состояния, а также средствами изучения текущим состоянием, изменяющимся под влиянием тренировочных воздействий [5].

Такие общеустановленные положения, имеющие отношение с важнейшими вопросами УТП, распространяются на все составляющие подсистемы УТП, в нашем случае на совершенствование ТТМ курашистов.

Предпринимая попытки к изучению проблемы ТТМ курашистов, мы исходили из принципа единства и частного (при ведущей роли целого) и из структурно-функциональной теории управления УТП и двигательными действиями (ДД).

Центральное место в теории и практике технико-тактического совершенствования (ТТС) в плане решения вопросов построения технической модели будущего, оптимизация процесса овладения ею, и разработки механизма управления биомеханическими структурами ТД [3].

В решении этих проблем с точки зрения педагогики ФиС является проблема установки, ее различные формы, затрагивающие многообразие сторон ДД.

В ряде источников по физиологии спорта и психологии спорта решению этой проблемы уделено большое внимание. В них, с одной стороны, рассмотрены с позиции вработываемости [1], а с другой - «как готовность спортсмена к определенной ДД [6].

Общеизвестно, что установка не ограничивается бессознательными психическими процессами, и рассматривает ее как нечто большее, чем готовность к развитию активности определенного типа. В итоге исследования выдвинуты и сформулированы принципы организации управления процессом совершенствования ТТМ спортсмена.

В работах ряда ученых [2, 4] показали, что программами деятельности психики претерпевает значительные изменения в соответствии со стадиями развития ТТМ и в конечном итоге приобретает системный характер, выраженный в конкретно сформулированной «рабочей двигательной установке».

В профессионально-педагогической деятельности (ППД) преподавателя-тренера к данной проблеме следует уделять особое внимание, поскольку формирование у борца-курашиста функции более действенного управления с достаточно конкретной программой ТТД, являющегося непременным условием целеориентированного функционирования самоуправляемой системы [5].

Способ совершенствования ТТМ определяется прежде всего фоновым уровнем технической подготовленности и опытом ДД, являющееся поэтапным процессом, имеющим фазовый характер.

Здесь образовательный процесс переплетается с совершенствованием; в тоже время и в методическом, и в информационном; управленческом плане они значительно отличаются друг от друга в процессе обучения управление основывается на все усложняющейся упражнений, построенной по типу алгоритмов, то для процесса совершенствования характерны, как правило, частичная перестройка закрепления нового в системе ранее освоенных движений.

В практике работы с борцами-курашистами сложились две разновидности совершенствования технического мастерства:

- когда ТД курашистов в своей основе соответствует современной структуре движений и в месте с тем на основе индивидуальных особенностей его физической подготовленности;
- когда техника движений курашистов не в полной мере соответствует функциональным возможностям и содержит ряд отклонений от современной технической модели [4].

Поэтому процесс совершенствования двигательных умений и навыков предъявляют требования, первую очередь переосмысливания курашистом своего двигательной и большой алгоритмической последовательности в применении переделки и закрепления навыка на новом, более высоком, технико-тактическом уровне.

Для совершенствования ТТМ и повышения эффективности УТП исключительное значение имеет направляющая деятельность преподавателя-тренера, осуществляемая, с одной стороны с использованием специальной системы физических упражнений. А с другой – путем осведомительной и корректировочной информации. При всем этом обязательным условием является систематическое побуждение курашистов целенаправленному осуществлению самоконтроля.

Наряду с вышеуказанными, в переосмыслении управлением ДД имеется и автоматизированное управление ими. Кроме того, по мнению ряда исследователей [30, 40], процесс автоматизации действий квалифицированных курашистов достигает высокой степени, вместе с тем отмечается, что чем больше автоматизирован навык, тем в большей степени сознание может вмешиваться в его эффективное осуществление [3]. В тоже время такое положение справедливо только в том случае, когда успешное освоение ТД (ТД) и формирование двигательных умений и навыков осуществлялось на достаточно высоком уровне их осмысливания с постепенным и последовательным переводом в уровень автоматизированной регуляции [2]. В свою очередь отметим, что техническое мастерство совершенствуется в положении и в режиме, более близкие к соревновательным поединкам, при условии оптимального количества, проведенных кульминационных поединков. В процессе участия курашистов в соревнованиях должны завершаться формирование необходимых двигательных навыков, вырабатывается весь тот комплекс физических, психологических качеств и свойств, характеризующие подготовленность и ТТМ курашистов.

Итак, все это еще доказывает необходимость осуществления исследовательской деятельности по совершенствованию методики обучения ТТД юных курашистов, основанная на логической последовательности освоения ДД, позволяющая повысить эффективность УТП

Список использованной литературы:

1. Сабыралиева Т. М. Физиология спорта: курс лекции / Т. М. Сабыралиева. – Бишкек: КГАФКиС, 2011.-143 с.
2. Сыч В. Л. Современная система спортивной подготовки / В. Л. Сыч, Ф. П. Суслов, Б. Н. Шустин. – М.: Советской спор, 1995.-386 с.
3. Тукаев Э. М. Исследования методики обучения борьбы кураш / Э. М. Тукаев // Эл агартуу. – Бишкек, 2008.- №1-2.-С. 7-17.
4. Тукаев Э. М. Пути совершенствования содержания и методики освоения борьбы кураш студентами физкультурного вуза (общий курс) / Э. М. Тукаев: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Каба уулу Кожомкула. – Бишкек: КГАФКиС, 2008. - С. 110-116.
5. Тукаев Э. М. Своеобразие содержания и методики освоения борьбы кураш студентами физкультурного заведения (общий курс): дис...кан.пед.наук: 13.00.04 / Э. М. Тукаев. – Бишкек, 2022.-168 с.
6. Шулика, Ю. А. Многолетняя технико-тактическая подготовка борцов: автореф. дис..... докт.пед.наук: 13.00.04 / Ю. А. Шулика, 1993.-41 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ БЫСТРОТЫ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ КЫРГЫЗСКИХ НАРОДНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР

Каимов К. К.*

*Кыргызско-Узбекский Международный университета им.Б.Сыдыкова, Ош, Кыргызстан kaimov1973@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-педагогические аспекты развития быстроты у младших школьников посредством использования кыргызских народных подвижных игр. Автором проведен обзор научной литературы по исследуемой тематике, раскрывается сущность и понятие народных подвижных игр и его педагогические аспекты в развитии физических навыков у школьников. Особое внимание уделено роли кыргызских народных подвижных игр в развитии ребенка как личности, формирующее мышление, интуицию, эмоции и являющихся фундаментом для развития всех других сторон детской личности.

Ключевые слова: педагогика, народные игры, подвижные игры, быстрота, физические качества, детский организм, физическая культура, школьники.

Theoretical Foundations of the Pedagogical Development of Speed in Younger Schoolchildren by Means of Kyrgyz Folk Outdoor Games

Annotation. The article examines the theoretical and pedagogical aspects of the development of speed in young schoolchildren through the use of Kyrgyz folk outdoor games. The author reviewed the scientific literature on the subject under study, reveals the essence and concept of folk outdoor games and its pedagogical aspects in the development of physical skills in schoolchildren. Particular attention is paid to the role of Kyrgyz folk outdoor games in the development of a child as a person, forming thinking, intuition, emotions and being the foundation for the development of all other aspects of a child's personality.

Key words: pedagogy, folk games, outdoor games, speed, physical qualities, children's organism, physical culture, schoolchildren.

Народные подвижные игры вырабатывают почти все необходимые качества и навыки, их использование в любых условиях хорошо способствует выработке силы, выносливости, скорости, изобретательности, точности, ловкости. Народные подвижные игры – это особый пласт народной культуры, в котором содержится эстетический элемент, зрелищность, отражается народный, поэтический взгляд на мир. Изучение кыргызских народных подвижных игр как совокупности невербальных и вербальных фольклорных форм затрагивает глубочайшие вопросы этнопсихологии и позволяет исключительно тонко войти в психологию участвующего. Внесение традиционной игры в образовательное пространство, считает М.А. Ключева, имеет важное социальное значение для ее реабилитации и пропаганды в свете гипертрофированного, а иногда и опасного развития индустрии игры в современной массовой культуре, начиная от телевизионных, компьютерных игр и игровых автоматов до физических упражнений футбольного фанатизма, при несомненной психофизической потребности ребенка в живом общении, в том числе игровом. В менталитете и культурных традициях кыргызов здоровье рассматривалось как одна из высших человеческих ценностей. Кыргызский этнос имеет опыт социального и духовного вклада в формирование и поддержание здоровья человека в условиях высокогорья. Как отмечают ряд авторов Г.П. Юрко, С.Л. Новоселова, К.И. Адамбеков [2], Т.А. Умурбекова кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения, развивают ребенка как личность, формируют мышление, интуицию, эмоции, память, речь, эстетическую воспитанность, нравственные чувства, улучшают самочувствие прогрессивные преобразования в психике ребенка, и, прежде всего в его интеллектуальной сфере, являющихся фундаментом для развития всех других сторон детской личности. О том, насколько значимы эмоции, переживания игровых событий, возвышенные мотивы игры, говорят исследования психологов А.В. Запорожец, О.С. Жданович, Е.П. Ильин, З.А. Колидзе, А.Н. Леонтьев, Р.С. Немов, Н.В. Цзен, Д.Б.

Эльконин [1]. Эмоции цементируют игру, делают ее увлекательной, создают благоприятный климат для взаимоотношений, повышают тонус, который необходим каждому ребенку для его душевного комфорта, а это, в свою очередь, становится условием восприимчивости школьника к воспитательным воздействиям и совместной со сверстниками деятельности. Основные кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения, которых насчитывается более 500, имеют разные исторические корни, связанные с различными физическими упражнениями: военными, воспитательными, обрядовыми, отражают различные стороны жизни и быта народа. Их можно классифицировать по возрастным группам: взрослые, молодежные, детские, а также мужские и женские. Есть групповые и индивидуальные. Народные игры, имеющие многовековую историю, всегда были очень эффективны, так как способствовали развитию разнообразных двигательных навыков и умений, необходимых во всех видах двигательной деятельности. Важнейшее достоинство игр состоит в том, что в своей совокупности они исчерпывают все виды естественных движений человека: ходьбу, бег, прыжки, борьбу, лазанье, метание, бросание и ловлю, упражнения с предметами и, поэтому, являются самым универсальным и незаменимым средством физического воспитания детей. В основе игр лежат физические упражнения, в ходе выполнения которых занимающиеся, незаметно для себя, овладевают основными двигательными качествами: быстроты, силы, выносливости, ловкости, гибкости. Большое значение имеют народные подвижные игры и для разностороннего воспитания. Педагогически правильно организованная игра дарит ребенку радость, эмоциональное удовольствие от движения, чувство товарищества, дружбы, взаимопомощи и взаимопонимания, успеха в достижении общих игровых целей. Радость творчества дает неповторимое ощущение раскованности и свободы, уверенность в своих силах, чувство собственного достоинства, столь необходимого в будущей жизни. Используя в работе народные подвижные игры, учитель воспитывает в детях гражданственность, патриотизм, любовь к Родине. Игра способствует воспитанию самообладания, выдержки, решительности, лидерских качеств, ответственности за совершенные действия, в игре формируется честность, дисциплинированность, справедливость, дети учатся действовать в коллективе, подчиняться общим требованиям. Основными задачами физического воспитания являются: укрепление здоровья, содействие физическому развитию, обучение необходимым двигательным навыкам, воспитание физических и моральных качеств учащихся. Решению этих задач соответствует игра, выступая как средство и метод физического воспитания. Игра – эффективное средство освоения таких разделов, как легкая атлетика, лыжи, плавание, спортивные игры. Использование народных игр на уроках физической культуры позволяет повысить уровень физической подготовленности учащихся. Трудно переоценить значение народных игр. Применение народных подвижных игр в образовательно-воспитательном процессе – необходимое условие для эффективной, интересной, обеспечивающей высокую моторную плотность урока организации образовательно-воспитательного процесса. Роль игр в системе физического и спортивного воспитания огромна. Игры сопровождают человека в течение всей жизни. Народные подвижные игры не только укрепляют здоровье и развивают организм, но также являются средством культурно-нравственного воспитания и приобщения человека к обществу. Таким образом, народные подвижные игры выступают как эффективное средство, способствующее развитию физических качеств и сохранению здоровья школьников [8]. С помощью одних и тех же игр можно воспитывать различные нравственные и физические качества. Влияние игр на занимающихся зависит, во-первых, от содержания (сюжет, двигательная деятельность, правила), во-вторых, от методических приемов, с помощью которых школьник овладевает играми, в-третьих, от способов их

организации. В целях активизации двигательной активности школьников при использовании игр наиболее рациональными методами организации образовательно-воспитательного процесса являются: фронтальный, когда дается одно общее задание всему классу; групповой, когда класс делится на несколько групп, каждой из которых даются разные задания и индивидуальный, когда персональное задание получает каждый ученик. Это позволяет решить задачу овладения школьниками базовых основ двигательной деятельности, однако не всегда удается решить задачу расширения двигательного опыта учащихся, границ их двигательной активности [3]. При этом, следует получить общее представление о принципах физического воспитания, закономерностях, отражаемых в методических принципах сознательности и активности, наглядности, доступности и индивидуальности, систематичности и динамичности, выделить главные положения, конкретизирующие эти принципы в сфере физического воспитания. Все явления и процессы в природе и жизни подчинены определенным закономерностям и развиваются в соответствии с ними. Таким закономерностям, как показывают научные исследования и практический опыт, подчинен и образовательно-воспитательный процесс физического воспитания. Познание этих закономерностей, их изучение позволили выработать определенные позиции, согласно которым можно лучше управлять образовательно-воспитательным процессом физического воспитания учеников. Согласно теории деятельности [4] активность человека является фактором, зависящим от сознания. При этом сознание направляется и регулирует деятельность посредством таких категорий, как знание, мотивация, потребности, интересы и цели. Из данного принципа вытекают следующие требования:

- постановка цели и задач занятия и осознание их занимающимися;
- сознательное изучение и освоение двигательной деятельности в педагогическом процессе;
- сознание способов и возможностей применения приобретенных знаний, умений и навыков в практике жизни;
- воспитание инициативы, самостоятельности и творческого активного отношения к процессу физического совершенствования.

При обучении играм можно использовать наглядные пособия: инвентарь, чертежи, на которых показано размещение играющих и разметка площадки, фотосъемки отдельных моментов игры. Практическая наглядность в процессе физического воспитания осуществляется в таких формах, как зрительная, звуковая и двигательная. Следует отличить, что восприятие через зрительную систему идет на трех уровнях: ощущение, восприятие и представление, а через слуховую систему – только на уровне представления.

Критерии для определения доступных нагрузок и заданий являются:

- объективные показатели – показатели здоровья, тренированности;
- субъективные показатели – сон, аппетит, самочувствие, желание тренироваться и участвовать в соревнованиях и др.

Таким образом, задача реализации принципа доступности индивидуализации ставит учителя физического воспитания перед чрезвычайно сложной меняющейся картиной множества различных условий, которые нужно постоянно учитывать:

- особенности контингента занимающихся;
- индивидуальные особенности занимающегося;
- динамику общих и индивидуальных изменений в процессе физического воспитания;
- особенности задач, средств и методов физического воспитания.

При этом необходимо предвидеть дальнейшие изменения всех факторов для перспективного программирования воздействий. Понятие о принципе доступности

необходимо связывать с постепенностью, последовательностью и преемственностью в образовательном процессе. Принцип систематичности основан на ряде закономерностей формирования двигательных навыков и развитии физических качеств.

Педагог обязан подбирать полезные и интересные игры в воспитательных и образовательных целях и передавать свой опыт другим. Для этого необходимо [5]:

- постоянно изучать игры детей и использовать лучшие из них;
 - обогащать методические приемы, анализируя свою практику и практику других учителей;
 - изучить методическую литературу по игре
- Во время игры динамика физических нагрузок должна характеризоваться постепенностью. При этом возможны различные формы постепенного повышения нагрузок: прямолинейно-восходящая, ступенчатая, волнообразная.
- При организации кыргызских народных игр нагрузка может дозироваться следующими приемами:
- уменьшением или увеличением числа играющих;
 - сокращением длительности игры;
 - продолжительностью игры по времени;
 - уменьшением размеров игровой площадки;
 - количества повторений;
 - тяжести предметов;
 - изменение правил и сменной роли играющих;
 - учитывать данные врачебного контроля и особое внимание обратить на ослабленных школьников;
 - продолжительность игры, проводимые на открытом воздухе, зависит от температуры и погоды;
 - наличия перерывов для отдыха.

Народные игры на уроках физической культуре используются для решения образовательных, воспитательных и оздоровительных задач в соответствии с требованиями образовательной программы. К образовательным задачам относятся: совершенствование и закрепление навыков в беге, прыжках, метаниях, а также навыков, приобретенных на занятиях гимнастикой, легкой атлетикой, спортивными играми и лыжами. К воспитательным задачам относится воспитание физических (быстроты, ловкости, силы, меткости, выносливости) и морально-волевых качеств (смелости, честности, мужества и др.). К оздоровительным задачам относится содействие нормальному формированию и развитию организма учащихся, укреплению их здоровья. Воспитательные, образовательные и оздоровительные задачи тесно взаимосвязаны.

Методика проведения народных подвижных игр на уроках физической культуры специфична в связи с их кратковременностью и необходимостью сохранить соответствующую плотность урока. При рациональном использовании времени и подборе правильной методики проведения игр достигается необходимая плотность урока. Следует добиваться, чтобы все участники игры получали примерно одинаковую физическую и эмоциональную нагрузку. В связи с этим надо стремиться создавать равные условия для активного участия в игре всех занимающихся. Игры обычно проводят фронтальным методом: все играют в одну игру, по возможности разделяются на 2-3 группы, и в каждой группе игра проводится самостоятельно. Применяется и групповой метод: учитель, разделив играющих на 2 группы, дает им различные игры. Групповой метод обычно используется в 5-11-х классах для решения различных образовательных задач. Например, мальчикам дается игра для воспитания выносливости, а девочкам – игра, воспитывающая координационные способности. Необходимо установить определенное время на игру.

Изменить его можно в связи с утомлением, недостаточным усвоением игры и по другим причинам. Игры на уроках должны оказывать оздоровительное влияние на учеников. Поэтому лучше всего проводить их на площадке. Если же игры проводятся в помещении, то надо создать благоприятные гигиенические условия. Дети, отнесенные врачом к основной группе, могут участвовать во всех народных подвижных играх, предложенных в образовательной программе по физической культуре для их класса. Детей, включенных в специальную группу, необходимо ограничивать в двигательной деятельности, не считаясь с их желанием быть активным участником игр. Им можно поручать роли, не требующие большой подвижности, или сокращать время игры, не задевая их самолюбия, можно привлекать их в качестве помощников судей, счетчиков очков и т.п. В то же время ослабленных детей надо вовлекать в посильные для них игры, чтобы укреплять их здоровье. Народные подвижные игры на уроках физической культуры планируются на весь учебный год с учетом сезона и задач, поставленных учителем каждый четверти учебного года. При планировании следует руководствоваться перечнем игр, предложенных в программах по годам обучения. Учитель может изменить или дополнить этот перечень в зависимости от условий работы в школе: состава занимающихся, географических условий, подготовленности занимающихся, помещения для занятий, оборудования и др. Число часов на игры на уроках определено образовательной программой. Возможны некоторые отступления в зависимости от задач обучения и условий работы. Наметив игры на год, надо распределить их по четвертям с учетом планирования всего образовательного материала. В 1-й и 4-й четвертях в школах занятия проводятся на пришкольной площадке, поэтому в план включаются игры с метанием на дальность, с бегом на дистанции. Начиная с 5-го класса, в 1-й и 4-й четвертях основу образовательного материала составляют легкоатлетические упражнения, а игры лишь помогают совершенствовать и закреплять отдельные легкоатлетические навыки. С этой целью проводятся эстафеты с бегом на скорость, с преодолением препятствий, прыжками, метанием и др. При планировании образовательного материала по физической культуре учитываются материальное обеспечение школ и их географические условия. В школах, где имеется возможность проводить занятия на лыжах, рекомендуется в 4-11-х классах (когда учащиеся овладевают основными навыками ходьбы и бега на лыжах) проводить игры на лыжах. Во 2-й и 3-й четвертях, а также частично и 1-й и 4-й, когда уроки в школах проводятся в помещении, отбираются игры, не требующие много места. В связи с тем, что в это время основу образовательного материала составляют гимнастические упражнения, полезно проводить игры, в которых развиваются и закрепляются навыки равновесия, чувства ритма, ориентировки в пространстве, воспитывается координация и др. Игры распределяются по четвертям в зависимости от их задач и длительности. Новые игры в основном разучиваются в конце 1-й, во 2-й и 3-й четвертях. В начале 1-й четверти закрепляются и варьируются игры, освоенные в предыдущем учебном году. В 4-й четверти в основном закрепляются и усложняются игры, пройденные в данном учебном году. При планировании как по четвертям, так и поурочно надо предусматривать последовательность прохождения и повторность игр в начале учебного года в каждом классе проводят более легкие игры, а к концу их усложняют. В конце учебного года учитель учитывает качество усвоения материала и делает соответствующие выводы для планирования игр на следующий учебный год [7].

Таким образом, кыргызские народные подвижные игры представляют собой сознательную инициативную деятельность, направленную на достижение условной цели, установленной правилами игры, которая складывается на основе кыргызских национальных традиций и обычаев, учитывает культурные, социальные и духовные ценности казахского народа в физкультурном аспекте деятельности. Применение

кыргызских народных подвижных игр в образовательном процессе требует их специального отбора для решения разных педагогических задач. Для этого создаются рабочие группировки игр, сходных по определенным признакам.

Список использованной литературы

1. Степаненкова Э.Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребенка. – М.: Издательский центр «Академия» 2001. – 318с.
2. Ю. Анаркулов Х.Ф. Кыргызские народные подвижные игры, физические упражнения и современность: Автореф. Дис. Канд. Пед. Наук. Кыргыз. Гос. Институт физкультуры. Бишкек, 1993. – 38с.
3. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании (пособие для студентов, аспирантов и преподавателей институтов физ.культуры).- М.: Физическая культура и спорт,2008.- 223 с.
4. Жуков, М.Н. Подвижные игры [Текст] / М.Н.Жуков,–М.: «Академия», 2004 – 120 с
5. Лях В.И. Двигательные способности школьников: основы теории и методики развития. – М.: Терра-Спорт, 2000. – 172 с
6. Холодов, Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта [Текст] / Ж.К.Холодов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.
7. Антонова, Т. В. Особенности социального поведения детей в игре [Текст] / Т.В.Антонова. – М.: педагогика, 2006. – 250 с.
8. Аслаханов С.-А.М. Педагогические требования к использованию народных средств физического воспитания на уроках физической культуры // Теория и практика физической культуры. 1993. - №5-6. – С.76-77.

ДЕНЕ ТАРБИЯ ЖАНА СПОРТ БАКАЛАВРЛАРЫН ДАЯРДООДО ТОГУЗ КОРГООЛ ОЮНУН УЮШТУРУУНУН–МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Оруналиева Н. М.^{1*} Абдыкадыр кызы Н.^{2**}

^{1,2*} Б.Т.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын аспиранты

Аннотация: Макалада дене тарбия жана спорт сабагында бакалавр студенттерди кыргыз элинин акыл оюндарынын бири болгон тогуз коргоол оюну аркылуу тарбиялоонун мааниси жөнүндө маселе козголот. Акыл оюндары менен дене тарбия багытындагы бакалавр студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүн, тапкычтыгын, көрөгөчтүгүн, шамдагайлыгын, эркинин күчтүүлүгүн, көздөгөн максатка жетүү чеберчилигин тарбиялоого мүмкүн экендиги белгиленет.

Кыргыз элинин байыркы элдик акыл оюндарынын бири болгон тогуз коргоол оюнунун пайда болушу, эл арасында таралышы, эрежелеринин калыптанышы азыркы мезгилдеги абалы тууралуу, дене-тарбия жана спорт маселелеринде ар кандай жол менен өнүгүшү керектигин чечүү болуп эсептелинет. Дене тарбия жана спорт бакалаврларын даярдоодо тогуз коргоол оюнунун сабак учурунда уюштуруу маселелери, окуу программаларына кандай маселелер каралышы тууралуу берилет.

Негизги сөздөр: тогуз коргоол, акыл оюндары, дене тарбия жана спорт, окуу программаларында уюштуруу маселелери

Методические основы организации игры в тогуз коргоола при подготовке бакалавров физической культуры и спорта

Аннотация: В статье поднимается вопрос о значении воспитания студентов бакалавриата на уроках физической культуры и спорта посредством игры в тогуз коргооле-одной из интеллектуальных игр кыргызского народа. Отмечается, что с помощью интеллектуальных игр студенты бакалавриата в области физического воспитания могут развивать логическое мышление, находчивость, дальновидность, ловкость, силу воли, умение достигать поставленных целей.

Возникновение, распространение среди народа, формирование правил игры тогуз коргоол, одной из древнейших народных интеллектуальных игр кыргызского народа, является решением того, что в вопросах физической культуры и спорта должно развиваться по-разному. При подготовке бакалавров физической культуры и спорта на уроке игры в девятиборье будут рассмотрены организационные вопросы, какие вопросы будут рассмотрены в учебных программах.

Ключевые слова: тогуз коргоол, интеллектуальные игры, физкультура и спорт, организационные вопросы в учебных программах

Максатыбыз акыл оюндарын бири болгон тогуз коргоол оюнун дене тарбия жана спорт багытындагы бакалавр студенттерге кеңири үйрөтүү, уюштуруу эл арасына жайылтуу болуп саналат.

Кыргыз элинин акыл оюндары бизге ата-бабаларыбыздан мураска калган. Тогуз коргоол оюнун уюштуруу усулдук иштеринен мурда оюндун кыскача тарыхына токтолуп кетүүнү туура көрдүк. Тогуз коргоол оюну кыргыз элинин маданиятынын бир бөлүгү болуп, байыркы көчмөндөрдүн жашоого, айлана –чөйрөгө болгон көз каршынан келип чыккан баа жеткис эстелик. Тарбиялык мааниси – ал ар бир жаш муундардан чебер искусствону, логикалык ой жүгүртүүнү, так эсептөөнү, тапкычтыкты талап кылат. Азыркы илимий-техникалык өсүүнүн мезгилинде, теленин, компьютердин жана башка заманбап оюн-зооктордун пайда болушу менен жаштарыбыз байыртадан келе жаткан кыргыз элинин салт санааларынан алыстап, этнопедагогикалык тарбияга маани берилбей калды.

К.Айдаркулов [2] тогуз коргоол оюнуна төмөндөгүдөй мүнөздөмө берет: - “ушул кичинекей жалпак тактай үстүндө кумалактарды куюлтуп саноо жана кошуу, кемитүү, бөлүштүрүү жолдору менен илгерки ата-бабаларыбыз жаш жеткинчектерди эң алгачкы эсептин жөнөкөй амалдарына үйрөтүп, тогуз коргоол оюнун көрсөтмө курал катарындагы мааниси да чоң болгон. Көчмөн турмушта эсепти гана билүү жана аны өздөштүрүү сөзсүз түрдө жетишсиз болгон. Ошондуктан, бир жерден орун алып отурганда - конуш жайытын, көчкөндө көчтүн багытын билүү, жан жактагы коңшулаш эл-жерге карата жактардын бөлүнүштөрүн, аларга чейинки жана кыштоодон жайлоого, үйдөн жайытка чейинки аралыктарды болжолдуу түрдө болсо да билип, есте сактап жүрүүдө турмуштагы эң

керектүү зарыл нерсе болгон. Бул багыттагы маселелерди чечмелөөдө да тогуз коргоолдун кумалактарын «уяларга» бөлүштүрүп көчүү менен түшүндүрсө болот.

Жогорудагы сүрөттө азыркы тактага чейин көчмөн турмушта жайлоодо ташка чегилген тактаны көрүүгө болот.

Ошол эле убакта Д.Айтмамбетов [1] улуттук оюндардын ичинен акыл оюндарынан биринчи орунга тогуз коргоолду эсептесек болот дейт.

Белгилүү илимпоз Э.Черикбаев мындай деп жазат: «Адамзаттын ири жетишкендиктеринин бири болуп акыл менен айкалыштырып ойлоонуу өрчүтүүчү оюндардын пайда болушу. Мындай оюндар байыркы заманда эл арасында кенири таралып, ойнолуп келсе керек. Бирок жазма булактардын аздыгынан, археологиялык изилдөөлөрдүн чар жайыт болгондугуна байланыштуу Кыргызстандын аймагында үч гана оюнду түрүн тастыктоого болот. Алар «Тогуз коргоол», «Нарда» жана «Шатранж» (шахматтын бир түрү). [10]

1948-жылы кабыл алынган ВКП(б) БКнын дене тарбия жана спорт маселелери деген токтомунун негизинде Кыргызстандын спорткомитетинин №106 атайын буйругу жарыяланган. Бул буйрукта улуттук спорттун түрлөрүн мындан ары өнүктүрүү маселелери да баса көрсөтүлгөн. Аталган буйрукту аткаруу үчүн 1951- жылы спорткомитет тарабынан улуттук спорттун 8 түрү боюнча күрөш, оодарыш, улак тартыш, ат чабыш, жорго салмай, ордо, тогуз коргоол, тыйын эңмей мелдештерди өткөрүү үчүн эрежелери жана квалификациялык талаптары кабыл алынган. Ошол эле 1951-жылы II спартакиадасы өткөрүлгөн 8 түрү, 1952-жылы III спартакиада 10 түрү боюнча.

1975-жылы тогуз коргоол ийрими Ат башыда гана болгон. Өмөр Касмакунов жетектеген.

1980-1982-жылдары Фрунзе (Бишкек) шаарында тогуз коргоол ойногонду 3-4 эле киши билген. 1994-жылы Бишкек шаарында тогуз коргоол федерациясы түзүлүп, анын президенти А.Чылымов шайланган.

2005-жылы 23-августа Кыргыз Республикасынын билим жана илим министиринин № 576/1 буйругу менен улуттук спорттун түрлөрү (тогуз коргоол) жалпы билим берүүчү мекемелерге жана жогорку окуу жайлардын окуу программаларына киргизилди. Ушул эле жылы М.С.Кийзбаевдин тогуз коргоол оюнунун жаңы такталары чыгарыла баштады.

Азыркы кыргыз тактасы. (М.Кийзбаев.2005 ж.)

2005-жылдын август айынан баштап Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында улуттук спорт жана элдик оюндары боюнча факультет ачылган.

Азыркы мезгилде Б.Т.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында бакалаврларды даярдоодо “Педагогикалык жана улуттук спорттук түрлөрү” факультетинде тогуз коргоол спорттун түрү катары жана жалпы курста окутулуп келет. Мында спорттун түрү катары болочоктогу бакалавр тогуз коргоол адистигин даярдашат. Ал эми “Машыктыруу жана Аскерге чейинки даярдоо факультеттеринде” жалпы курс катары сабактар өтүлүп келет. Академияда жалпы курс катры 532000 “Дене тарбия мугалимдерин даярдоо” багыты боюнча окуу планына киргизилип, окуу планына ылайык лекциялар – 4 саат, усулдук тажрыйба сабактары – 28 саат, өз алдынча иштөө – 28 саат өтүлөт. Сабактын жыйынтыгы боюнча бакалавр адистери модуль, сынак тапшырышат.

Мындан сырткары бакалаврлар тандалган спорттун түрү адистиги боюнча окушат. Тогуз коргоол теориясы жана усулу боюнча адистикти бүткөндөн кийин тогуз коргоол адистигине ээ болуп чыгышат.

2007-жылдан баштап КР Билим берүү Академиясы мектептердеги дене тарбия мугалимдерине билимин жогорулатуу программасына тогуз коргоолду үйрөтүү жолдорун киргизишкен.

Тогуз коргоол боюнча Улуттук университетинде, И.Раззаков атындагы техникалык университетте, Кыргыз-Түрк Манас университетинде, ИИМ Академиясында, Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университетинде, Б.Т.Турусбеков атындагы дене тарбия жана спорт академиясында, И.Арабаев атындагы педагогикалык университетинде студенттер арасында ийгиликтүү иш чаралар өтүп келет.

Тогуз коргоол боюнча тогуз коргоол адистеринин жардамы менен ар кандай ийримдер ачылып, мелдештер өткөрүлүп, ар кандай усулдук программалар, окуу колдонмолору, жарыкка чыгып, интернет менен ойноо сайттары ачылып, өркүндөөнүн жаңы тепкичтерине көтөрүлүп келет.

Ошондуктан миңдеген жылдык тарыхы бар кыргыздын элдик акыл оюндарыбызды жандандырып дене тарбия жана спорт багытындагы бакалавр студенттерди тарбиялоодо терең билим берип, жаңы заманбап техникаларды колдонуу усулдук уюштуруу иштери менен окутсак, чоң натыйжа берет деген үмүттөбүз.

Адабияттар

1. Айтмамбетов Д. Культура кыргызского народа во второй половине XIX и начале XX века. / Спортивные игры и развлечения. / Спортивные игры и развлечения. Фрунзе 1967 с.173-174.
2. Айдаркулов К. "Тогуз коргоол" - байыркы көчмөндөрдүн көөнөрбөс эстелиги. “Кыргызстан маданияты” гезити, №50, 11 декабр 1986 ж. 14-б.
3. Анаркулов Х. Кыргыз эл оюндары. Бишкек, Кыргызстан, 1991. - с.262.
4. Касен А. Кыргызские игры и развлечения. / Отв.ред.проф. И.Б.Молдобаев. Бишкек: «Илим», 2004 - 144 с.
5. Кийзбаев М.С. Тогуз коргоол. Методика проведения занятий. Б. 2012. С.210.
6. Кийзбаев М.С. А.Ж. Нурсейитов Тогуз коргоол сабактары. Б.2016. С. 4-10.
7. Омурзаков Д., Мусин Ю. Киргизские народные игры. Изд-во «Кыргызстан» Фрунзе 1973 с.43-47.
8. Омурзаков Д. Спорт Киргизии. Кирг.гос.изд-во Фрунзе – 1963 с. 26-27.
9. Черикбаев Э. «Комбинаторно-мыслительные игры в средневековом Кыргызстане» В кн. Тезисы 1 междун. Научно-практич. конф. по проблемам национальных видов спорта и восточных единоборств, посвященный 1000-летию эпоса «Манас» Б.: 1993, с.92-94.

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИГРЫ В РАЗВИТИИ ШКОЛЬНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ

Каимов К. К.*

*Кыргызско-Узбекский Международный университета им.Б.Сыдыкова,
Ош, Кыргызстан kaimov1973@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается значение игры в развитии ребёнка младшего школьного возраста и его влияние на всестороннее гармоничное развитие и умение школьников. **Цель исследования** – изучить модели возможностей ребёнка, сформированных в процессе занятий игровой деятельностью. Предмет исследования – игровая деятельность в обучении младших школьников. **Задачи исследования:** Раскрыть понятие игры как метода педагогики; изучить значение игры в развитии ребёнка младшего школьного возраста. Исследование осуществлялось с использованием общенаучных методов – системности, логического анализа и синтеза, позволивших выявить основные проблемы и тенденции развития изучаемого объекта. **Результаты:** Сформулированы предложения и рекомендации, способствующие развитию ребёнка младшего школьного возраста посредством игровой деятельности. **Область применения результатов:** практическая значимость исследования состоит в возможности использования теоретических разработок и результатов исследования при разработке учебно-методических пособий при подготовке специалистов в области школьного образования.

Ключевые слова: педагогика, игры, общения, школьник, учитель, мотивация, эксперимент.

Башталгыч класстын окуучуларынын өнүгүшүндө оюндун теориялык жана педагогикалык өзгөчөлүктөрү

Аннотация. Макалада жаш баланын өнүгүшүндө оюндун маанилүүлүгүн жана анын мектеп окуучуларынын ар тараптуу гармониялуу өнүгүүсүнө жана чеберчилигине таасирин талкуулайт. **Изилдөөнүн максаты** – оюндун ишин ээлөө процессинде калыптанган баланын жөндөмдүүлүгүнүн моделдерин изилдөө. **Изилдөө темасы** – кенже окуучуларды үйрөнүүдөгү оюндар. **Изилдөө тапшырмалары:** Оюндун концепциясын педагогикалык ыкма катары ачып берүү; Оюндун баасын кенже курагынын баласынын өнүгүшүндө карап чыгыңыз. Изилдөө жалпы илимий ыкмаларды колдонуп – системалуу, логикалык анализдерди жана синтездерди колдонуп жүргүзүлүп, объекти иштеп чыгуунун негизги көйгөйлөрүн жана тенденцияларды колдонуп жүргүзүлдү. Натыйжалар: Оюн иш-чаралары аркылуу жаш мектептин жаш курагындагы баланын баласынын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн сунуштар жана сунуштар. **Натыйжалар чөйрөсү:** Изилдөөнүн практикалык мааниси теоретикалык өнүгүүлөрдү жана илимий-изилдөө иштерин жүргүзүү жана окуу жана методикалык артыкчылыктарды өнүктүрүүдө мектеп билимин даярдоодо билим берүү жана методикалык артыкчылыктарды иштеп чыгууда.

Ачкыч сөздөр: педагогика, оюндар, байланыш, мектеп окуучусу, мугалим, мотивация, эксперимент.

Theoretical and pedagogical features of the game in the development of primary schoolchildren

Annotation. The article examines the importance of play in the development of a child of primary school age and its influence on the comprehensive harmonious development and skill of schoolchildren. **The purpose of the research** is to study the models of the child's capabilities, formed in the process of playing games. **The subject of the research** is play activity in teaching younger schoolchildren. Research objectives: To reveal the concept of play as a **method of pedagogy:** to study the importance of play in the development of a child of primary school age. The study was carried out using general scientific methods – consistency, logical analysis and synthesis, which made it possible to identify the main problems and trends in the development of the object under study. **Results:** Suggestions and recommendations were formulated to promote the development of a child of primary school age through play. **Field of application of the results:** the practical significance of the research lies in the possibility of using theoretical developments and research results in the development of teaching aids in the preparation of specialists in the field of school education.

Key words: pedagogy, games, communication, student, teacher, motivation, experiment.

Одной из основных задач общеобразовательной школы является воспитание школьника как жизненно и социально компетентной личности, способной осуществлять самостоятельный выбор и принимать ответственные решения в различных жизненных ситуациях. Конечно, достичь этой цели путем использования только традиционных форм и методов организации учебной деятельности невозможно. Решению этой проблемы в значительной степени способствует внедрение в учебно-воспитательный процесс

активных методов обучения. Современность ежедневно требует от педагогов новых подходов к содержанию обучения. Выбрать свою учебную модель и разработать ее с учениками, внедряя современные образовательные технологии, не просто, но интересно. Игра сопровождает человека на протяжении всей жизни, в течение всего существования человечества. Ведь, в какой-то степени, вся наша жизнь – это игра. Даже становясь взрослыми, оказываясь в определенных жизненных ситуациях, мы примеряем на себя ту или иную роль. А для маленького ребенка игра – это основной вид деятельности, это способ взаимодействия с окружающим миром, средство его познания [1]. Недаром игру называют королевой детства. Поэтому, конечно, потенциал игры должен быть использован и в учебном процессе. Ведь при умелом использовании игра может стать незаменимым помощником педагога. Психологи утверждают, что игра может стать одновременно и средством самообновления, самосовершенствования, к тому же – и стимулятором хорошего настроения. С другой стороны, объективно огромные возможности игры как педагогического средства, увеличивает интеллектуальную напряженность, активизирует мыслительные процессы, повышает интерес к знаниям, тренирует память, умение рассуждать логически и тому подобное. Увлечшись игрой, дети даже не замечают, что учатся. Цель игры – обеспечение перехода от познавательной мотивации к профессиональной в связи с появлением потребности в знаниях и их практического применения в обстановке учебного процесса. **Тема исследования очень актуальна** в настоящее время, так как самостоятельность ума, интеллект – главный критерий оценки человека в обществе. От этого зависит удовлетворенность, радость и счастье человека в жизни. В свою очередь общество требует активности и высокого уровня знаний от учащихся. Это будет способствовать безболезненному входу младшего школьника в процесс общественных отношений. Потому что через игры, способствующие интеллектуальному развитию, расширяется словарный запас и раскрывается индивидуальный потенциал младшего школьника. **Цель исследования** – изучить модели возможностей ребёнка, сформированных в процессе занятий игровой деятельностью. **Предмет исследования** – игровая деятельность в обучении младших школьников. **Задачи исследования:** Раскрыть понятие игры как метода педагогики; изучить значение игры в развитии ребёнка младшего школьного возраста. Исследование осуществлялось с использованием **общенаучных методов** – системности, логического анализа и синтеза, позволивших выявить основные проблемы и тенденции развития изучаемого объекта. **Результаты:** Сформулированы предложения и рекомендации, способствующие развитию ребёнка младшего школьного возраста посредством игровой деятельности. **Область применения результатов:** практическая значимость исследования состоит в возможности использования теоретических разработок и результатов исследования при разработке учебно-методических пособий при подготовке специалистов в области школьного образования.

Игра как особая форма активности занимает в жизни ребенка центральное место. Этот тезис обычно относят к дошкольному возрасту, что с точки зрения игры как ведущей деятельности правомерно. Однако и в младшем школьном возрасте, играя, ребенок решает стоящую перед ним задачу развития, свойственную уже данному возрасту. Для младшего школьника меняются игровой репертуар и задача игры, но игра не уходит из жизни. Игра имеет огромное значение для развития воображения и фантазии младшего школьника, а также вырабатывает различные аспекты познавательной активности, социальные способности, произвольность деятельности. Конечно, репертуар игр и форм игровой деятельности для младшего школьника специфичен по сравнению с дошкольником или подростком.

Д. Б. Эльконин выделил несколько видов игры, которые постепенно осваиваются

ребенком в онтогенезе и выступают условием его психического развития: предметная игра (ребенок воспроизводит предметные действия взрослых, осуществляет игровое манипулирование с предметами); сюжетно-ролевая игра (ребенок воспроизводит отношения между взрослыми, осваивает сюжет через присвоение себе определенной роли); игра с правилами (в ней ребенок осуществляет переход от игры с открытой ролью и скрытыми правилами к игре с открытым правилом и скрытой ролью). Выделяют также режиссерские игры [2], когда ребенок разыгрывает сюжеты с помощью игрушек, выполняя одновременно роль сценариста, режиссера и актера. Существуют и другие классификации игровой деятельности. Например, С. Миллер выделяет исследовательские и подвижные игры, подражательные игры, фантазийные игры [3]. При этом в данную классификацию не включены игры, в которых ребенок не просто изучает те или иные нормы, осваивает роли и их проигрывает в заданных сюжетом рамках, но и выступает в полной мере «демиургом» самих рамок, условий, норм и правил разворачивания игровой деятельности. Хотя сам феномен подобной игровой деятельности известен и отражен в биографической и художественной литературе. Так, М. Н. Мельников выделил особый тип игры-импровизации, в которых в игровом плане детьми отражается современная жизнь в ее неустойчивости и текучести [4]. В примерах, правда, больше использовались случаи, отражающие способность детей к подражательности и перевоплощению. Игра, если следовать определению А. Н. Леонтьева, – это деятельность, мотив которой лежит в ней самой. «Игра не является продуктивной деятельностью, ее мотив лежит не в результате, а в содержании самого действия» [5]. Дидактические, развивающие, подвижные, режиссерские и иные виды игр могут выступать значимым элементом в работе с младшими школьниками для улучшения адаптации их к новой социальной ситуации, повышать познавательную и учебную мотивацию. При этом важно, чтобы игры, которые по инициативе взрослого предлагаются младшим школьникам, несли преимущественно познавательную нагрузку и функцию интеллектуального развития. Но не менее важно, чтобы они были интересны самим младшим школьникам. В последние десятилетия во всем мире активно развиваются учебные игротеки и экспериментариумы, где в игровой форме, через непосредственное манипулирование с предметами, знаками, материалами дети осваивают различные знания, физические и химические закономерности, сведения об окружающем мире, людях, своих возможностях и т.п. Современные научные музеи становятся интерактивными и в игровой форме доносят детям научную информацию. Это могут быть различные вариации лото, игры с загадками, конструкторы, различные варианты стратегий, математические и механические головоломки, ребусы, логические и ролевые игры. Для снятия напряжения или для физического развития младших школьников важны различные подвижные и спортивные игры. В ряде учебных ситуаций важна соревновательность как составляющая игровой деятельности.

По сути, большинство дидактических игр – это разновидность игр с правилами. Их особенность лишь в том, что они разворачиваются изначально по инициативе взрослого. И целевая установка взрослого в такого рода игровой инициативе – конкретные задачи развития и обучения детей. Феноменологическая сущность игры позволяет активно и результативно использовать ее развивающий потенциал в работе с младшими школьниками.

Игра в начальной школе может облегчить, а в некоторых случаях даже решать следующие задачи общей цели образования, воспитания, развития [6]:

- развивать мотивацию к учебной деятельности, общению, познанию;
- оптимизировать коммуникативное пространство образовательного учреждения;

- развивать ценностно-нормативные регулятивы межличностного, внутригруппового, межгруппового, межкультурного общения;
- содействовать развитию самопознания и самосознания учащихся;
- оптимизировать коммуникации в разно позиционных отношениях (учитель – ученик; ученик – ученик; ученик – класс; класс – учитель; учитель – учитель и др.);
- содействовать и сопровождать развитие общих и специальных способностей, в том числе в познании, учении, творчестве;
- содействовать развитию волевых процессов и способов саморегуляции;
- разрешать и регулировать конфликтные ситуации;
- развивать мировоззрение и расширять культурное поле личности;
- развивать физические возможности и телесные способности.

А. М. Новиковым были предложены следующие принципы организации игрового пространства в образовании:

1) *принцип отражения и преобразования*. Система отношений “игра и объективная реальность”. С. Л. Рубинштейн говорил о том, что игра начинается с мысленного преобразования реальной ситуации в воображаемую. Способность перейти в воображаемый план и в нем строить действие, будучи предпосылкой игры, является вместе с тем и ее результатом. Необходимая для развертывания игры, она в игре и формируется;

2) *принцип самовыражения*. Система отношений “игра и субъект игры”. В процессе игры ее субъект – игрок, актер и т.д. выражает свой субъективно-личностный мир – субъективную реальность как самого игрока, так и его изображаемого персонажа. Причем духовный мир игрока несет в себе наряду с личностной психологией и общественную психологию, выражая в игре в том числе общественные идеи, настроения, проблемы, потребности и идеалы, но опять же через призму личностного выражения. И в этом смысле деятельность игрока сродни деятельности художника, художественной деятельности;

3) *принцип развития игровой деятельности*. Система отношений “игра – предшествующий опыт игровой деятельности”. Развитие игровой деятельности следует рассматривать, очевидно, в двух плоскостях – филогенетическое развитие игры в русле исторического развития человечества и онтогенетическое развитие игры в русле индивидуального развития каждого отдельного человека;

4) *принцип нормы деятельности и нормотворчества*. Система отношений “игра и норма действия”. Любая игра существует и разворачивается тогда, когда существуют игровая норма, правила игры, выполняется игровая роль. В сложной игровой деятельности играющий должен выходить с уровня присвоения нормы и действия по норме на уровень порождения нормы, ее регуляции, ее творения;

5) *принцип общения*. Система отношений “игрок и игрок”. Игра, по сути, пространство коммуникативное, даже если это игра с интерактивными устройствами. Разворачивание игры, ее реализация происходят в коммуникации с другим, другими, с самим собой как другим. И в этом контексте присвоение нормы игры происходит именно посредством и в ситуации общения [7].

В рамках реализации программы “Разработка рекомендаций по формированию игрового пространства обучающего и воспитывающего учреждений общего образования” кафедры психологии образования Московского педагогического государственного университета разработала подходы к построению игрового пространства в школе. Указанное пространство в образовательном учреждении может охватывать различные уровни социальности как во внеурочном, так и в урочном времени:

- игры между командами образовательных учреждений (например, спортивные

игры, Клуб веселых и находчивых, интеллектуальные игры, геокешинг и др.);

- игровые мероприятия внутри образовательного учреждения, охватывающие весь коллектив (например, празднично-игровые мероприятия, неделя игры и игрушки, игры-инициации, такие как посвящение в лицеисты или гимназисты, исторические реконструкции и т.п.);
- игры в работе с классом (коммуникативные игры, игровые тренинги и др.);
- игры по микрогруппам (командные игры, дидактические игры, соревновательные игры и т.п.);
- игры на уроках (дидактические игры, развивающие игры, игры-метафоры, сюжетно-ролевые игры сценирования и т.п.);
- парные игры на уроках или во внеурочной деятельности (интеллектуальные игры, дидактические игры, ролевое проигрывание сюжетов и др.);
- индивидуальные игры (игры по правилам, интеллектуальные игры, игры с интерактивными устройствами и др.).

Функции игры в школе:

- *мотивационная* (создает мотив деятельности, который значим для игрока, не отодвигает во времени и позволяет включиться в деятельность с первых минут);
- *образовательная* (в период подготовки к ролевой игре и в ходе ее игрок получает ранее неизвестную информацию, знания, которые закрепляются значительно быстрее за счет практического использования в игровом процессе);
- *воспитательная* (развивает в участниках умение уважительно относиться к ценностям окружающих, корректно отстаивая собственные взгляды; прививает культуру поведения);
- *развивающая* (развивает быстроту реакции, гибкость ума и поведения, внимание, память, творческие способности, организаторские качества, актерские навыки);
- *коммуникативная* (развивает навыки культуры общения, учит поведению в социуме, стимулирует умение завязывать контакт, строить и поддерживать коммуникацию);
- *экспериментальная* (позволяет безболезненно экспериментировать, осуществлять опробование собственных возможностей, способствуя выработке собственной позиции и системы взглядов) [8].

Остановимся отдельно на дидактических играх, которые в работе с младшими школьниками обеспечивают эффективную адаптацию при смене игровой на учебную деятельность. Дидактически игры призваны решать конкретные учебные задачи на основе игровой мотивации. Использование дидактических игр в работе с младшими школьниками обеспечивает плавный переход от игры к учебной деятельности, является эффективным средством включения детей в учебу, сохраняя устойчивую познавательную мотивацию. У многих первоклассников наблюдаются недостаточная устойчивость и произвольность внимания, а впоследствии и произвольность памяти, преобладание наглядно-образного мышления. В дидактических играх за счет эмоциональной включенности в игру при решении учебных задач происходит развитие произвольности познавательных процессов. Правила большинства дидактических игр направлены на развитие логического мышления. При несформированности познавательной мотивации, когда мотивы и содержание учебной деятельности не совпадают, в дидактической игре они постепенно сближаются. Игровой мотив постепенно смещается собственно на познавательный. Также на основе игровой мотивации осваиваются многие правила и нормы реализации учебной деятельности.

Е. В. Карпова выделяет следующую структуру дидактической игры:

- 1) дидактическая задача (ставится педагогом);
- 2) правила игры (задаются педагогом как основа игры, реализуются учащимися);
- 3) игровые действия (реализуются учеником: чем они разнообразнее, тем увлекательнее игра для учащихся);
- 4) результат (рефлексия достижения прямых результатов – выигрыш, а косвенных – приращение развития) [9].

Развитие игровой деятельности младших школьников происходит не только под влиянием учителя. В пространстве детской субкультуры также существует множество игр, часть которых разворачивается ситуативно на перемене. Но некоторые могут длиться во времени. В последние годы детская субкультура сильно претерпела изменения, особенно в больших городах. Это связано с фактическим уходом “культуры двора” как фактора социализации для младших школьников и развитием огромной индустрии компьютерных игр.

Изучив и проанализировав социально-педагогическую, учебную литературу и учитывая результаты исследования можно сделать следующие выводы:

1. Игровая деятельность является незаменимым видом деятельности младших школьников. Поскольку, потребность в общении, эмоциональном поощрении требует от ребенка целенаправленной сосредоточенности и запоминания. Игра упорядочивает не только поведение ребенка, но и его внутреннюю жизнь, помогает понять себя, свое отношение к миру, помогает проявить инициативу и творческую активность. В игре ребенок учится контролировать и оценивать себя, понимать свои действия и правильность их исполнения. Именно самостоятельное регулирование действий превращает ребенка в сознательного субъекта жизни, делает его поведение осознанным и произвольной.

2. Социально педагогическое содержание игровой деятельности должен соответствовать развитием научно-технического прогресса. Обогащать содержание детской игры использованием различных методов и приемов таких как: наблюдение, экскурсии, встречи с людьми различных профессий, чтение художественной литературы, рассказ воспитателя о труде взрослых, использование иллюстраций, инсценировки литературных произведений, этические беседы, непосредственное участие воспитателя в игре, предложения, советы, разъяснения, вопросы направлены на подсказ детям возможной реализации замысла, общее выполнение с детьми заданий, показ приемов конструирования и др.

3) Игра – это своеобразная познавательная деятельность социально-культурного характера, которая позволяет ребенку присваивать социальный опыт и учиться превращать мир;

4) Игра – это такая форма жизнедеятельности ребенка, объективные свойства которой эквивалентны реализации и актуализации сущностных потребностей и возможностей личности; исследователи игры отметили ее многовекторное влияние на ребенка – связь с физическим развитием, совершенствованием психической сферы, воспитанием и обучением, подготовкой подрастающего поколения к будущей трудовой деятельности и т.д.; 5) универсальность, всеохватность игры способствует гармоничному развитию ребенка; коллективная игра – форма социальной жизни, естественный способ ориентации в нравственное отношение и усвоение норм нравственного поведения. Психологами неоднократно отмечена необходимость педагогического руководства игрой – под влиянием рационально организованной учебной игровой деятельности положительные изменения личности происходят эффективнее. Игровая деятельность обладает наибольшими возможностями для формирования детской личности, в ней полно активизируется общественная жизнь детей.

Литература:

1. Брунер, Д. Игра, мышление, речь // Перспективы: Вопросы образования. 2007. — № 1.
2. Выготский, Л. С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка // Вопросы психологии. — 2016. — № 6.
3. Карпов, А. В. Игра как вид деятельности. Общая психология [Электронный ресурс] URL: <http://psyera.ru/igra-kak-vid-deyatelnosti-2126.htm> (дата обращения 24.02.2018)
4. Максимова, Л. А. Значение игры в развитии младших школьников [Электронный ресурс] URL: <http://открытыйурок.рф/статьи/510459/> (дата обращения 24.02.2018)
5. Пожидаева, Т. Ф. Игра как технология личностного развития младшего школьника: автореф. Дис.... Канд. Пед. Наук: 13.00.01/ Пожидаева Татьяна Федоровна / Ростов-на-Дону, 2006.
6. Психологический словарь / Под ред. В. В. Давыдова и др. — М., 2013. — с. 117.
7. Селиванов, В. С. Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания: Учеб. Пособие для студ. Высш. Пед. Учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластенина. — М.: Издательский центр «Академия», 2016. — 336 с.
8. Советова, Е. В. Эффективные образовательные технологии / Е. В. Советова. — Ростов н/Д: Феникс, 2007. — 285 с.
9. Эльконин, Д. Б. «Психология игры». М.: «Владос» 2009. — 360 с.

ФОРМИРОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ИГРЫ «ТОГУЗ КОРГООЛ»

Баймуратов К. К.^{1*} Рахманов М. А.^{2*} Райымбердиев Ы. А.^{3*}

^{1*}к.п.н., старший препод. ОшГУ,

^{2*}преподаватель ФВ ОшГУ,

^{3*}декан физкультурного факультета ОшГУ

Аннотация. В данной статье приводятся множество примеров, учитывая изученные ранее исторические материалы кочевого образа жизни наших предков, их познания в естествознаниях, астрономии, зоологии, биологии, анатомии животных, наблюдений природных явлений и многих других направлений, где можно отметить тот факт, что использование математических знаний связанные с подсчетом календарных дней времени года, строительстве подсобных и жилых сооружений имели важное значение в кочевом образе жизни. Что играли большую роль в планируемых действиях, деталях и расчетах.

В статье также указывается тот факт, что, на протяжении многих лет и столетий Кыргызская логическая игра «Тогуз коргоол» ныне настольная игра имела большое значение в обучении и воспитании подрастающего поколения. Описывается и указывается как и каким образом можно влиять на формирование логического мышления, развития быстрого подсчета, сообразительности, памяти и предвидения ожидаемых ходов. Имея тесную связь игры «Тогуз коргоол» с королевой наук математикой ведется понимание, распознавание и сравнение чисел их расположения, последовательности, различия четных и нечетных чисел их прибавления и вычитания, а так же использование игры как таблицу умножения, что может являться как методическим пособием для учителей начальных классов.

Ключевые слова: Тогуз коргоол, лунки, шарики, игра, обучение и воспитание.

Прежде хотелось бы вкратце ознакомить с условиями и правилами игры «Тогуз коргоол» (Девять шариков):

Доска игры «Тогуз коргоол»

«Тогуз коргоол» состоит из игровой доски с девятью лунками с одной и другой части доски поровну, двух «Казанов» посередине доски и шариков. В начале игры в девять лунок кладутся по девять шариков что составляет $9 \times 9 = 81$, общее количество шариков в 18 лунках составляет 162 шарика, «Казаны» пустые, они служат для сбора выигранных шариков в ходе игры. [1]

С 2005 года введены новые доски «Тогуз коргоол» по предложению М.Кийизбаева, которые разделены на две равные части черного и белого цвета. Где каждый «Казан» находится на своей половине доски, с целью удобства. А прежде свой «Казан» находился на половине игровой доски соперника. [1]

А) Вид оригинальной доски

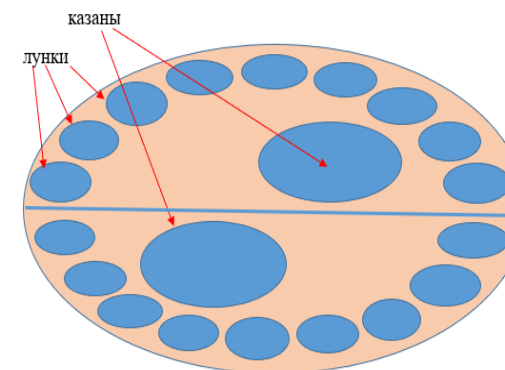
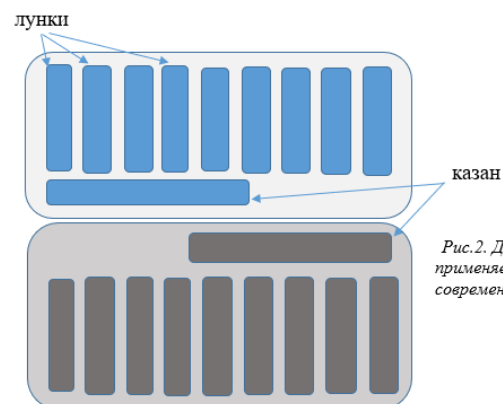

Рис. 1. Доска «Тогуз коргоол» применяемый на играх кочевников

Б) Вид доски введенного в 2005 году

Лунки пронумерованы слева направо от одного до девяти. У каждой лунки есть имена, это: 1 – «Куйрук» что означает Хвост, 2 – «Ат отпос» (Непроходимая лошадь), 3 – «Текилдек» (Шея), 4 – «Далы» (Плечо), 5 – «Бел» (Талия), 6 – «Ак колтук» (белое предплечье), 7 – «Эки тиш» (Два зуба), 8 – «Кок моюн» (Синяя шея), 9 – «Ооз» (Створ). Эти имена лунок имеют свое значение и силу в соответствии с его именем. [1]

Ход игры

Цель игры состоит в том, чтобы выиграть у оппонента 82 или более шариков в свой «Казан». Если выигрыш составляет по 81 шариков, то игра считается ничейной. Право на начало игры определяется соглашением или жеребьевкой. Игрок, которому дано право делать ход, берет шарики из любой лунки, на своей стороне доски и начинает класть по одному шарик с той же лунки и ходит с лева на вправо. Нельзя пропускать лунку и класть сразу два шарика в одну лунку. После девятой лунки переходит на территорию соперника. Если последний шарик попадает в лунку соперника и количество шариков в этой лунке четное, ход считается эффективным, и игрок забирает все шарики с этой лунки. Если ход совершается из лунки с одним шариком, шарик кладется в следующую лунку у та лунка из которой брался шарик т.е. началось шествие остается пустым. [1]

Взятие туза

Если последний шарик, попавший на лунку противника, равен трем, то эта лунка называется «Тузом» и по правилам принадлежит вам, то есть все шарики, попавшие в эту лунку, попадают в ваш котел (Казан). Для присвоения «Туза» есть два условия:

1. В одной игре «Туз» берется лишь один раз.

2. Если ваш соперник взял «Туз», вы не можете взять «Туз» из лунки с номером, который он взял. Например, если он взял «Туз» с вашей лунки под номером 5, вы не можете взять «Туз» в его лунке с номером 5. [1] «Тузовая» лунка метится кусочком бумажки, лоскута или другим предметом в согласовании с соперником.

Кыргызские ученые Бекбоев И.Б., Абдиев А. и др. В исследованиях рекомендуют рассматривать принципы обучения в преподавании данного предмета («Тогуз коргоол»), учитывать использование местных материалов, национальных традиций и региональных особенностей. [4].

Эти принципы обозначают основные направления деятельности по отбору содержания математических материалов образования. Согласно поставленной в нашем

исследовании задаче, в содержание математического образования должны входить использование местных материалов, традиций и особенностей. [5].

«Математика — это королева науки», — сказал знаменитый немецкий математик Карл Гаусс. Придуманная нашими предками логическая игра «Тогуз коргоол» имеет тесную и большую связь с королевой наук - математикой.

Причину преподавания математики младшим школьникам с помощью игры «Тогуз коргоол», можно объяснить цитатой Бенджамин Франклина: «Если ты мне скажешь, я забуду. Если ты мне покажешь, я запомню. Если ты сделаешь это со мной, то я научусь». При виде доски «Тогуз коргоол», ум и внимание учеников концентрируются в одном направлении, они заинтересовываются ожидаемыми действиями. Тем более в настоящее время многие не знают эту игру. И мы считаем, что для учителя важнее всего собрать мысли учеников в одном месте и сосредоточиться на себе и к предстоящей умственной работе. Здесь еще раз подтверждается цитата Бенджамин Франклина – учитель расскажет, покажет и создаст условия для работы. Ученикам будет легче, интересней и понятней делить шарики по лункам, складывать, вычитать, считать для начала руками, а затем мысленно. Самое главное, что повышается интерес учащихся к национальной культуре и истории своего народа, формируется нравственная ценность ученика.

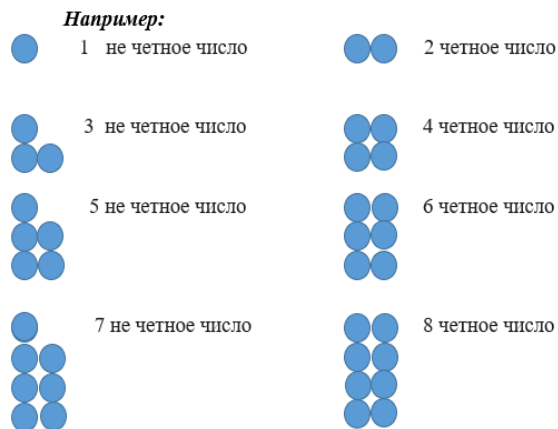
Объяснение

Учителя используют различные способы объяснения учащимся, например, устно, письменно, на доске, в картинках и т. д. Считаем, что объяснение игры «Тогуз коргоол» с использованием досок и шариков на практике будет интересным и понятным для учащихся. Можно заинтересовать учащихся тем, что доска «Тогуз коргоол» и шарики содержат геометрические фигуры. Например: если открыть доску, то это квадрат, если закрыть, то это прямоугольник, кроме этого можно увидеть круг, овал, прямую, параллельную прямую, шар и т. д., а также цифры которыми помечены лунки. В зависимости от возрастания и убывания шариков в лунках можно использовать разные варианты ходов для выполнения операций составления четных и нечетных чисел с использованием методов сложения, вычитания, умножения и деления.

Числа и понимание чисел

В математике есть всего лишь числа от 0 до 9. Но, с этими числами можно создавать числа - единицы, десятки, сотни, тысячи, миллионы, миллиарды и т.. Используя игру «Тогуз коргоол» вполне возможно объяснить и научить числам.

Число «0» означает пустую лунку, это значит, что в лунке нет шарика. Если в лунке один шарик то можно объяснить, как «1» и нечетное число, два шарика можно объяснить, как «2» и четное число. Тем самым учащимся становится легче различать нечетные и четные числа, потому что нечетные числа составляют минус единицу, а четные числа составляют пары.

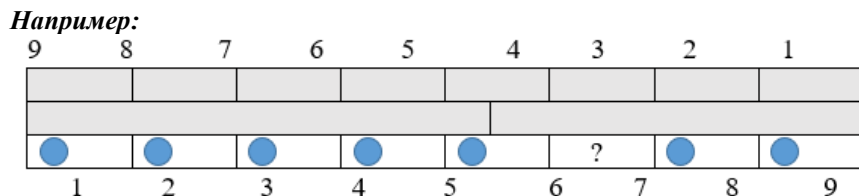
Узнавать и сравнивать числа

Умение учащихся узнавать числа развивается с помощью:

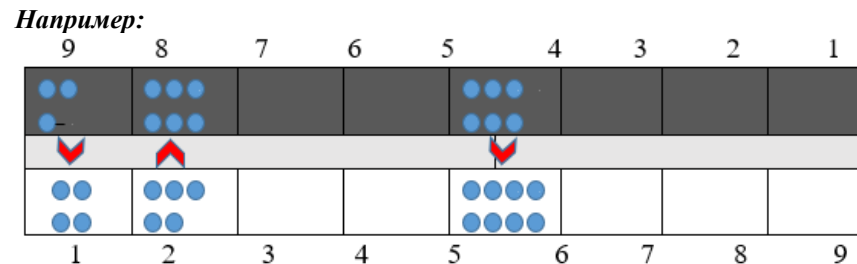
- мгновенно оценивать количество небольшой группы предметов и сопоставлять их с названием числа, чтобы визуально определять их количество «больше» или «меньше»;
- использовать взаимно-однозначное сопоставление для сопоставления объектов и определения их основного и второстепенного значений;
- зная, что последнее число в счете представляет собой общую сумму (количество элементов набора), подсчитать набор элементов, используя однозначное соответствие между элементами в последовательности натуральных чисел [3].

По мере того, как учащиеся учатся распознавать числа и понимают, что эти числа представляют количество объектов, они переходят к распознаванию последовательных числовых символов. Этот шаг является началом обучения порядковым номерам. Последовательность включает в себя сравнение чисел, чтобы расположить их по порядку [3].

Теперь учащиеся могут называть числа до 5, найти пропущенное число в последовательности 5, __, 7 и запомнить число после 7. Для этого мы кладем по 1 шарик в каждую лунку на своей половине доски и оставляем 6-ю лунку пустым.

Также с помощью доски «Тогуз коргоол» можно учить числам «больше» и «меньше». При этом можно использовать притивоположные лунки на белой и черной сторонах доски.

положив 4 шарика в первую лунку белой стороны доски, а на другую черную сторону доски напротив в лунку №9 можем объяснить, что четыре больше трех ($4 < 3$). И можно показать, что пять меньше шести ($5 > 6$), а восемь больше шести ($8 < 6$).

При изучении таблицы умножения, с помощью девяти лунок и девяти шариками в них также дает хороший результат при обучении учащихся начальных классов. Потому что учащимся будет легче считать в уме, потому что они будут пытаться сосчитать, на практике переключая шарик в лунки руками. Например: в 9 лунках (доме) есть по 9 шариков, где $9 \times 9 = 81$. Если вычесть по одному шарик из каждой лунки, то у нас останется по 8 шариков в каждой лунке, что составит 9 лунок с 8 шариками в каждой, это будет $9 \times 8 = 72$. Таким образом, при изучении таблицы умножения нами предлагается изучать на примере игры тогуз коргоол с вычитания из каждой лунки по одному шарик, что в итоге мы получаем таблицу связанную с цифрой 9, где в итоге получается $9 \times 9 = 81$, $9 \times 8 = 72$, $9 \times 7 = 63$, $9 \times 6 = 54$, $9 \times 5 = 45$, $9 \times 4 = 36$, $9 \times 3 = 27$, $9 \times 2 = 18$, $9 \times 1 = 9$.

Здесь важно отметить, что обучение идет по принципу «От легкого к трудному», то есть вычитая с каждой лунки по одному шарик, ну а затем можно приступить и с вычитанием двух шариков с каждой лунки. Ниже нарисунке показано, как в 9 лунок кладутся 9 шариков, если добавить еще по одному шарик в 9 лунок, то получится $9 \times 10 = 90$, что также соответствует таблице умножению.

На пример можно спросить у учащихся – «в девяти лунках есть по одному шарик, сколько всего шариков в лунках?» и конечно же мы получим ответ - $9 \times 1 = 9$.

•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••
•	••	•••	••	••	•••	••••	••••	••••

$9 \times 1 = 9$ $9 \times 2 = 18$ $9 \times 3 = 27$ $9 \times 4 = 36$ $9 \times 5 = 45$ $9 \times 6 = 54$ $9 \times 7 = 63$ $9 \times 8 = 72$ $9 \times 9 = 81$

ОЦЕНКА УРОВНЯ ПРОЯВЛЕНИЯ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Джамбаева А.* Световая И.**

*Старший преподаватель кафедры физической культуры, КНУ им. Ж. Баласагына,
 Бишкек, Кыргызстан

**Старший преподаватель кафедры физического воспитания и спорта, КРСУ им. Б. Ельсина,
 Бишкек, Кыргызстан

Аннотация: В статье поднимается проблема внедрения компетентностного подхода в учебный процесс по физкультуре, рассматривается вопрос оценки ключевых компетентностей по физической культуре учащихся 6 классов основной школы. Обозначены критерии компетентностного подхода на предметном уровне урока физической культуры. Представлены результаты тестирования учащихся 6 класса.

Ключевые слова: компетентностный подход, оценивание, ожидаемые результаты, компетенция, компетентность, ключевые компетентности, инструментарию оценивания, критерии оценки, матрица теста, тестирование.

Дене тарбия боюнча 6-класстын окуучуларынын түйүндүү компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышынын деңгээлини баалоо

Аннотация: макалада дене тарбия боюнча окуу процессине компетенттүүлүк мамилени киргизүү маселеси көтөрүлөт, негизги мектептин 6-классынын окуучуларынын дене тарбия боюнча негизги же түйүндүү компетенттүүлүктөрдүн калыптангандыгын баалоо маселеси каралат. Дене тарбия сабагынын предметтик деңгээлинде компетенттүүлүк мамиленин критерийлери белгиленген. 6-класстын окуучуларын тестирилөөнүн жыйынтыгы көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүүлүк мамиле, баалоо, күтүлүүчү натыйжалар, компетенттүүлүк, компетенция, негизги компетенттүүлүк, баалоо инструменттери, баалоо критерийлери, тест матрицасы, тестирилөө.

Assessment of the Level of Manifestation of Key Competencies of 6th Grade Students in Physical Culture

Annotation: The article raises the problem of introducing a competence-based approach to the educational process in physical education, examines the issue of assessing the key competencies in physical culture of students in grades 6 of primary school. The criteria of the competence approach at the subject level of the physical education lesson are outlined. The results of testing of 6th grade students are presented.

Key words: competence approach, assessment, expected results, competence, competence, key competencies, assessment tools, evaluation criteria, test matrix, testing.

Введение. Перед нами стоит очень сложная задача – как внедрить компетентностный подход в процесс уроков физической культуры. Нам импонирует мнение российского ученого В.А. Болотова, характеризующего компетентностный подход как действия в жизненных ситуациях, а это значит проявление компетенций не только на занятиях, но и в практической жизни.

Представим определение В.А. Болотова, что такое **компетентностный подход** – это способность человека эффективно действовать за пределами учебных сюжетов и учебных ситуаций [1].

Зимняя И.А. полагает, что разрабатываемая в мире и с 90-х годов в России концепция компетентностного подхода в образовании и направлена на формирование человека, который сможет, характеризуясь социально и личностно позитивной ценностно-смысловой мировоззренческой основой, в то же время адаптироваться к жизненным ситуациям [4, с.28].

О. Е. Лебедев [8, с.3] определяет компетентностный подход как «совокупность общих принципов определения целей образования, отбора содержания образования, организации образовательного процесса и оценки образовательных результатов».

Конкретно на уроках физической культуры формируются следующие компетенции: **ключевые:**

- информационная (умение работать с информацией),

- познавательная (знание видов спортивных игр и др.);
- социальная (адаптация к социуму через физкультуру и спорт);
- коммуникативная (умение общаться с друзьями, взрослыми);
- личностная (формирование воли к победе, компетентное отношение к собственному здоровью);

предметные: оздоровительно-адаптивная, организационная (режим дня), двигательльно-кондиционная, двигательльно-прикладная, спортивно-рекреативная.

Также мы придерживаемся мнения отечественных ученых-педагогов, которые определяют «компетенцию» и «компетентность» следующим образом:

Компетенция – заранее заданное социальное требование (норма) к образовательной подготовке ученика (обучаемого), необходимое для эффективной продуктивной деятельности в определенной сфере (КР) [5, с.27].

Компетентность – интегрированная способность человека самостоятельно применять различные элементы знаний и умений в определенной ситуации (учебной, личностной и профессиональной) [5, с.27].

В соответствии с новым государственным стандартом общего среднего школьного образования Кыргызской Республики ключевыми компетентностями являются:

- 1) Информационная (умение работать с информацией);
- 2) Социально-коммуникативная (умение вести себя в социуме, умение общаться, коммуницировать и др.);
- 3) Самопознание и разрешение проблем (умение идентифицировать себя, определять цели и задачи своих действий и своей деятельности, находить выход из сложившихся ситуаций, разрешать конфликты и т.д.) [2].

В нашем исследовании нами были разработаны и стандартизированы тесты по физической культуре для учащихся 6 класса, каждое тестовое задание которого проверяло сформированность и проявление ключевых компетентностей по предмету «Физическая культура» (табл. 1).

Таблица 1. – Распределение ключевых компетентностей учащихся 6-го класса по предмету «Физическая культура»

№	Информационная компетентность	Социально-коммуникативная компетентность	Компетентность самоорганизации и разрешения проблем
1	1. Понимают значение физических упражнений, способствующих развитию	2. Объясняют первую ступень закаливания организма	9. Умеют строить в различные виды строя: шеренгу, колонну, круг, а также перестраиваться в них
2	4. Знают, сколько часов в сутки человек должен отводить для сна	14. Понимают значение осанки	24. Умеют установить соответствие физических качеств с видами спорта
3	5. Называют одно из основных физических качеств	6. 8. Объясняют, что является результатом физической подготовки	25. Понимают значение картинки и объясняют, сколько фаз в прыжке в длину
4	15. Знают вид спорта, который обеспечивает наибольший эффект в развитии гибкости	12. Объясняют, когда лучше всего принимать солнечные ванны	
5	7. Знают лучшие условия для развития ловкости	15. Объясняют количество игроков в волейбольной команде, одновременно находящихся на площадке	
6	10. Называют приемы первой помощи, которые необходимо	11. 17. Объясняют значение термина «Королева спорта»	

	выполнить при наличии у пострадавшего сильного кровотечения		
7	11. Знают осуществление перехода игроков в волейболе из зоны в зону	10. 19. Объясняют значение основного физического качества, определяющего успех в беге на длинные дистанции в легкой атлетике	
8	13. Понимают начало игры в баскетбол	14. 22. Объясняют вид старта, применяемого в беге на короткие дистанции	
9	16. Знают, кто из членов баскетбольной команды имеет права просить перерыв		
10	17. Понимают безопасное нахождение во время землетрясения		
11	18. Понимают спринтерский бег в легкой атлетике		
12	20. Знают подводную игру «Пионербол»		
13	21. Называют оказание сильного влияния на состояние здоровья человека		
14	23. Знают вероятность снижения травм при занятиях физическими упражнениями		

Как видно на таблице 1.информационную компетентность покрывают 14 заданий (56%) из 25, социально-коммуникативную компетентность – 8 заданий (32 %) и компетентность самоорганизации и разрешения проблем – 3 задания (12 %).

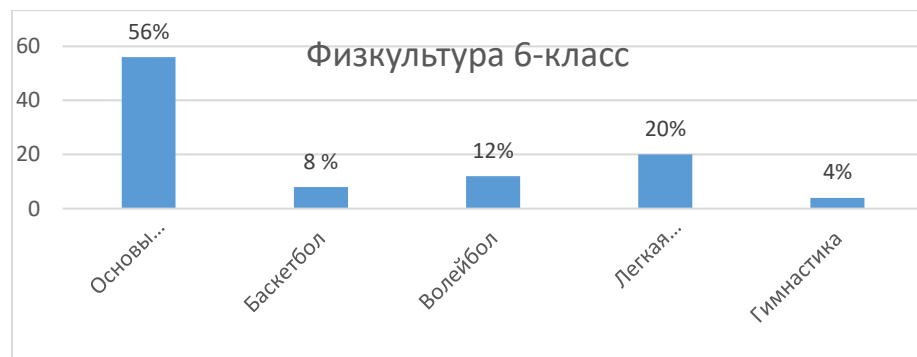

Диаграмма 1. Диаграмма формирования образовательных достижений учащихся 6-го класса по содержательным линиям предмета «Физическая культура»

Анализ полученных данных тестирования в 6-м классе по содержательным линиям предмета «Физическая культура» (диаграмма 4.9) показал следующее. Ожидаемые образовательные достижения учащихся по таким разделам, как «Основы знаний» сформированы у 56 %, «Легкая атлетика» у 20%, «Волейбол» у 12%, «Баскетбол» у 8% и «Гимнастика» у 4% занимающихся. Сравнительный анализ с образовательными достижениями учащихся 5-го класса показывает определенные улучшения по разделу «Основы знаний» (56% против 44%), «Легкая атлетика» (20% против 12%), «Волейбол» (12% против 8%) и, наоборот, снижение образовательных достижений по разделу

«Баскетбол» (8% против 20%) и «Гимнастика» (4% против 16%).
По предмету «Физическая культура».

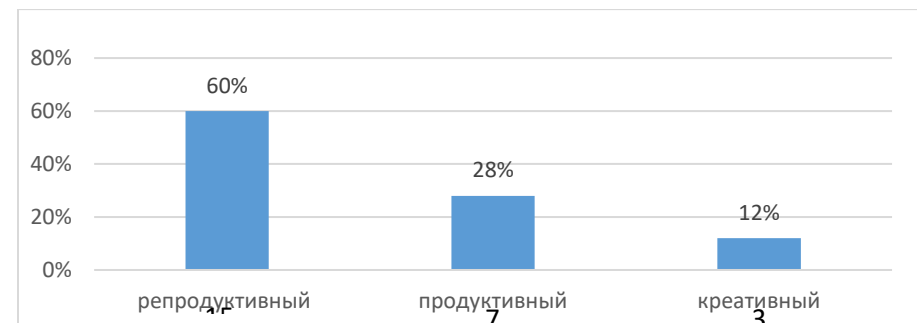

Диаграмма 2. Сравнительный анализ усвоения учебного материала предмета «Физическая культура» учащимися 6-го класса по уровням проявления ключевых компетентностей

Анализ отдельных ответов, имеющих отношение к репродуктивному уровню проявления ключевых компетентностей, позволяет отметить следующее. Например, задание № 6, требовало назвать вид спорта, который имеет наибольший эффект в развитии гибкости. Верные ответы дали 112 учеников (81,2%) из 138, указав в качестве такого вида спорта гимнастику. Вопрос № 1 использовался для выяснения образовательного результата на продуктивном уровне и требовалось оценить иерархию назначения физических упражнений относительно развития внимания, опорно-двигательного аппарата, самосовершенствования и красоты телосложения. Верные ответы дали 87 учеников из 138, что составляет 63% от общего количества участников тестирования (диаграмма 4.13). И, наконец, вопрос № 9 использовался для выявления образовательного результата креативного уровня. Он выяснял умение учащегося строиться и перестраиваться (диаграмма 2) и были получены правильные ответы от 63 (45,7%) учащихся из 138.

Укажите вид спорта, который обеспечивает наибольший эффект в развитии гибкости:

Верных ответов: 112 из 138

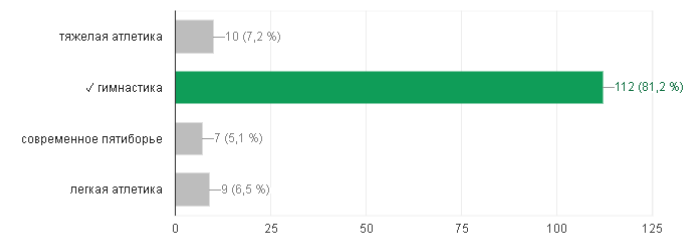

Диаграмма 3. Результаты тестирования по вопросу «Укажите вид спорта, который обеспечивает наибольший эффект в развитии гибкости: тяжелая атлетика, гимнастика, современное пятиборье и легкая атлетика»

Физические упражнения способствуют развитию:

Верных ответов: 87 из 138

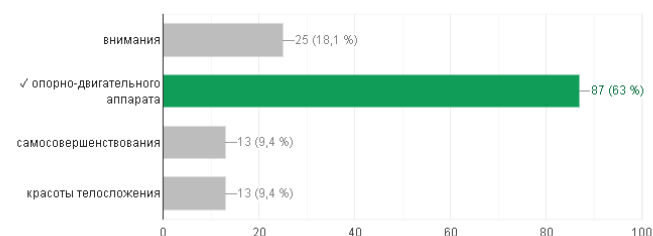

Диаграмма 4. Результаты тестирования по вопросу «Определите иерархию «Физические упражнения способствуют развитию внимания, опорно-двигательного аппарата, самосовершенствованию и красоты телосложения»

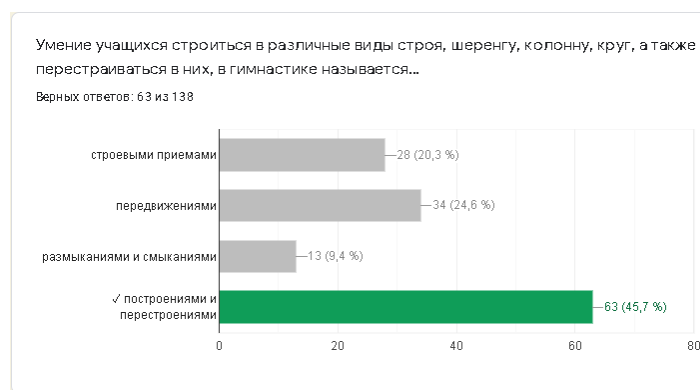

Диаграмма 5. Результаты тестирования по вопросу «Умения учащихся строиться в различные виды строя, шеренгу, колонну, круг, а также перестраиваться в них, в гимнастике называется строевыми приемами, передвижениями, размыкания и смыканиями или построениями или перестроениями».

Тестирование учащихся 6-го класса на предмет диагностики ключевых компетентностей на уроках физической культуры позволяет отметить, что обновленное содержание дало эффект следующего характера. Образовательные достижения учащихся имели тенденцию роста по таким разделам предмета как «Основы знаний», «Легкая атлетика» и «Волейбол», и, наоборот, – тенденцию снижения по разделам «Баскетбол» и «Гимнастика». По гендеру отставание девочек от мальчиков в вопросе формирования компетентностей к 6-му классу начинает выравниваться, однако, количество мальчиков и девочек, не ответивших на тестовые задания, остается без какого-либо изменения, т.е. на уровне 10-12%.

Относительно уровней проявления ключевых компетентностей установлено, что в 6-м классе ожидаемые образовательные результаты на репродуктивном уровне формируются на тех же уровнях, что имело место в 5-м классе (60% против 68,59%) и на продуктивном и креативном уровнях имеют тенденцию снижения, т.е. на продуктивном уровне 28% против 59,94% и на креативном уровне – у 12% против 28,9% учащихся.

Выводы: Установленные факты подтверждают уменьшение практики применения заданий продуктивного и творческого характера в практике осуществления физического воспитания учащихся 6-го класса.

Следовательно, необходимо продолжать внедрять компетентностный подход в

практику учебного процесса по предмету «Физическая культура» и повышать интерес учащихся к урокам физкультуры путем увеличения заданий и упражнений креативного уровня.

Литература

1. Болотов, В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. - № 10.
2. Государственный стандарт общего среднего школьного образования Кыргызской Республики. – Бишкек. – 2022.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования; - <http://quality.petsru.ru/file/>
4. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – Москва. – 2004.
5. Мамытов А. Основные понятия закона КР «Об образовании» в контексте законов государств-участников СНГ. – Б.: 2022. – 64 с.
6. Мамытов А. Методологические основы управления качеством образования / А. Мамытов // Модернизация системы образования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2014. – 296 с.
7. Хуторской А. Ключевые компетенции. – Журнал “Народное образование” № 2, 2003.
8. О.Е.Лебедев. Компетентностный подход в образовании. // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С.3 <http://www.nekrasovspb.ru/publication>
9. Л.О. Филатова. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования//Дополнительное образование. -2005.-№7.-С.9-11
10. А.В.Хуторской. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов”. – <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>

person, enable them to carry out their professional activities productively in natural professional conditions and fully use their acquired knowledge, experiences, and inner potential in their profession.

Keywords: competence attitude, professional competence, competence of future physical education teachers, physical education teacher, pedagogical conditions.

Ulusal Spor Türünün Materyalinde Bedensel Kültür ve Spor Alanında Mesleki Yeterlilik Geleceğin Öğretmeninin Oluşumu

Özet

Küreselleşme bağlamında Kırgızistan'ın yükseköğretim alanında değişiklikler yaşanıyor. Yükseköğretimde yeterlilik yaklaşımı, yalnızca modern topluma ilişkin tek yönlü bilgiye sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda mesleki sorunların çözümü için gerekli sorunları etkili bir şekilde çözmeye olanak tanıyan becerilere sahip, rekabetçi beden eğitimi ve spor uzmanlarının yetiştirilmesi sorunudur. Makale, gelecekteki beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki yeterlilik oluşumunun ana alanlarını ulusal spor temelinde tartışmaktadır. Geleceğin beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki yeterliliklerinin oluşmasının pedagojik koşulları sopa çekme temel alınarak ortaya çıkarılmış, yumuşak ve sert beceriler ise milli sporlardan biri olan sopa çekme örneği üzerinden sunulmuştur. Geleceğin beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki yeterliliği kavramı bilimsel çalışmalara yansımaktadır. Gelecekteki beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki yeterliliğinin, bir kişinin mesleki niteliklerini karakterize eden, mesleki faaliyetlerini doğal mesleki koşullarda verimli bir şekilde yürütmelerine ve edindikleri bilgi, deneyim ve becerileri tam olarak kullanmalarına olanak tanıyan entegre bir yeterlilikler dizisi olduğu açıklandı. Mesleklerindeki iç potansiyel.

Anahtar Kelimeler: yeterlilik tutumu, mesleki yeterlilik, geleceğin beden eğitimi öğretmenlerinin yeterliliği, beden eğitimi öğretmeni, pedagojik koşullar.

Киришүү. «Педагогдун кесиптик компетенттүүлүгү жана «Болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүктөрү» деген түшүнүктөр менен таанышабыз. Маселен, философияда кесиптүүлүктүн каражатты аркылуу адамдын дүйнөгө болгон көз карашы, кызыкчылыктары жана ынанымдыры калыптанат деген тыянактын негизинде кесиптик компетенттүүлүктөр ыңгайланышуунун каражаттары катары» каралат. Д.Л.Томпсондун жана Д.Пристилинин изилдөөлөрүндө «кесиптик компетенттүүлүктөр» моралдык стандарттарга ээ болгон, системалуулуктун жогорку денгээли менен айырмаланган билимдердин жыйындысы катары берилет [Болотов, В.А. 2004, 8]. Терминдер билим берүү стандарттарында пайда болгонго чейин эле «компетенттүүлүк», «компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрү адабий булактарда берилген. Билим, билгичтик тажырыйба, көндүм катары аныкталган. «Компетенттүүлүк» (лат. Competens-жөндөмдүү) түшүнүгү белгилүү бир социалдык- кесиптик макамга ээ инсандардын аткарган кызматынын, чечкен маселелеринин татаалдыгына алардын билиминин, талантынын жана тажырыйбасынын шайкеш келүүлөрүнүн ченем катары аныкталат. «Квалификация» термининен айырмаланып бул түшүнүк инсандын кесиптик билими, жөндөмдүүлүк сапаттарынын сырткары кесиптик милдеттерди, маселелерди (демилгелөө, кызматташуу, бардык нерселерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгү, ар кандай нерселерди үйрөнүү, маалыматтар менен иштөө ж.б.) жогорку деңгээлде аткарууга болгон сапатардын пайда болушуна түрткү берүүнү өзүнө камтыйт [Болотов, В.А. 2004, 8]. Д.Н. Ушаковдун сөздүгүндө «компетенция»: таанып билүүгө, тажырыйбага, абройлуулукка ээ болууну талап кылган маселелердин, кубулуштардын жыйындысы; ыйгарым укуктардын мерчем; кандайдыр бир нерсеге таандык болгон чөйрөнүн кубулуштарын, маселелерин таануу катары каралган. Албетте, компетенция – класскалык билим берүү маданиятынын контекстинде талашсыз жана ачык-айкын кубулуш эмес. Компетенциялардын жөндөмдүүлүктөргө, квалификацияларга, билимдерге карата «кошумча мааниси» эмнеде? Немес изилдөөчүсү Эрпенбек компетенция маанилүү теориялык ракурсту А.Н. Хомскийдин өзү уюшулган диспозиция деп аныкталган «тилдик компетенциялар» идеясында теориясында аларын белгилейт [Токтомамбетова Ж.С., 2014, 55].

Адабияттарда кесиптик (кесиптик багытталган), жалпы (негизги, базалык, универсалдуу, транспредметтик, матекесиптик, ташымалдануучу, кесиптин үстүндөгү, ядролук ж.б.) академиялык ж.б. компетенциялардын аныктамасын жолуктурууга болот.

БОЛОЧОК ДЕНЕ ТАРБИЯ МУГАЛИМИНИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯСЫН УЛУТТУК СПОРТТУН ТӨРЛӨРҮНҮН НЕГИЗИНДЕ КАЛАПТАНДЫРУУ

Алдашев А.* Токсонбаев Р.**

*Б.Т.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын 2-курсунун аспиранты

**п.и.д., проф. Б.Т.Турусбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек, Кыргызстан yryst60@gmail.com

Аннотация

Ааламдашуу шартында Кыргызстандын жогорку билим берүү чөйрөсүндө өзгөрүүлөр кездешет. Жогорку билим берүүдө компетенттүүлүк мамилесин заманбап коомдун бир жактуу билимге гана ээ эмес, кесиптик көйгөйлөрдү чечүү үчүн зарыл болуп саналган көйгөйлөрдү эффективдүү чечүүгө мүмкүндүк берген жөндөмдөргө да ээ болгон жана атаандаштыкка жөндөмдүү дене тарбия жана спорт адистерин даярдоо маселеси турат. Макалада улуттук спорттун түрлөрүнүн негизинде болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун негизги багыттары талкууланат. Болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары таяк тартыштын негизинде ачып берип, жумшак жана катуу көндүмдөр спорттун улуттук түрлөрүнүн бири болгон таяк тартыштын мисалында берилет. Болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүк түшүнүгүн аныктоодо илимий эмгектерде чагылдырылган. Болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгү инсандын кесиптик сапаттарын мүнөздөгөн, табигый кесиптик шарттарда кесиптик ишмердүүлүктү жемиштүү иш жүзүнө ашырууга жана өз кесибинде өзүнүн алган билимин, тажырыйбаларын, ички дареметин толук кандуу колдонууга мүмкүндүк берген компетенциялардын интеграцияланган жыйындысы экендиги түшүндүрүлдү.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк мамиле, кесиптик компетенттүүлүк, болочок дене тарбия мугалимдеринин компетенттүүлүгү, дене тарбия мугалими, педагогикалык шарттар.

Формирования профессиональной компетенции будущего учителя физической культуры на основе национальных видов спорта

Аннотация

В условиях глобализации происходят изменения в сфере высшего образования Кыргызстана. Компетентностный подход в высшей школе представляет собой проблему подготовки конкурентоспособных специалистов по физическому воспитанию и спорту, обладающих не только односторонними знаниями о современном обществе, но и обладающих навыками, позволяющими эффективно решать задачи, необходимые для решения профессиональных задач. В статье рассматриваются основные направления формирования профессиональной компетентности будущих учителей физического воспитания на основе национальных видов спорта. Раскрыты педагогические условия формирования профессиональной компетентности будущих учителей физической культуры на основе перетягивания палки, а также представлены мягкие и твердые навыки на примере перетягивания палки, одного из национальных видов спорта. Понятие профессиональной компетентности будущих учителей физического воспитания отражено в научных трудах. Разъяснено, что профессиональная компетентность будущих учителей физической культуры – это интегрированная совокупность компетенций, которые характеризуют профессиональные качества человека, позволяют ему продуктивно осуществлять свою профессиональную деятельность в естественных профессиональных условиях и в полной мере использовать приобретенные знания, опыт и внутренний потенциал в своей профессии.

Ключевые слова: компетентностный подход, профессиональная компетентность, компетентность будущих учителей физкультуры, учитель физкультуры, педагогические условия.

The Formation Professional Competence Future Teacher in The Field of Physical Culture And Sport on the Material of National Kinds Of Sport

Abstract

In the context of globalization, there are changes in the sphere of higher education of Kyrgyzstan. Competency approach in higher education is the problem of preparation of competitive physical education and sports specialists who not only have one-sided knowledge of modern society, but also have skills that allow to effectively solve problems necessary for solving professional problems. The article discusses the main areas of professional competence formation of future physical education teachers on the basis of national sports. Pedagogical conditions of formation of professional competence of future physical education teachers are revealed on the basis of stick pulling, and soft and hard skills are presented on the material of mass-wrestling, which is one of the national sports. The concept of professional competence of future physical education teachers is reflected in scientific works. It was explained that the professional competence of future physical education teachers is an integrated set of competences that characterize the professional qualities of a

«Компетенциялардын ландшафтынын» көп түрдүүлүгүнө мисал келтирели. Кесиптик компетенциялар төмөнкүдөй интерпретацияланат:

✓ Кесиптик проблемаларды чечүү жаатында бир эле мезгилде автономдуу жана ийкемдүү болгон кесип боюнча иштөө үчүн зарыл билимдерге билгичтиктерге жана жөндөмдүүлүктөргө ээ болуу; коллегалар жана кесиптик личносттор аралык чөйрө менен кеңири кызматташтык.

✓ «Компетенциянын элементи» болуп эсептелинген стандарттарды проектирлөөнүн конструктору. Аларга: - ишмердик критерийлери (сапаттын ченеми); - колдонуу областы; - талап кылынуучу билимдер кирет.

✓ Жумушчу орундун талаптарына ылайык кесиптик ишмердикти жемиштүү жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берген жөндөмдүүлүктөрдү эффективдүү пайдалануу [Токтомамбетова Ж.С., 2014, 56].

Кесиптик компетенттүүлүктүн калыптануу процесси «жашоо чөйрөсүнөн» түздөн-түз көз каранды экендигин айтат. «Жашоо чөйрөсүнө»: үй бүлө, бала бакча, мектеп, жогорку окуу жайы, жумушчу жамаат, микросоциум (достор, тааныштар ж.б.) кирет. Компетенттүүлүк адамдын тукумкуучулук, жөндөмдүүлүк ж.б., биологиялык сапаттары сыяктуу анын «ички дүйнөсүндө» пайда болот, бирок анын калыптануусу объективдүү шарттардан көз каранды. Мындай пикир инсандык ыкма деп аталган америкалык эмгек психологиясы мектебинин өкүлдөрүнүн көз караштары менен дал келет. Америкалык адистер компетенцияны түшүндүрүүдө KSAO аббревиатурасын колдонушат: билим (knowledge), көндүм, шык (skills), жөндөмдүүлүк (abilities), башка мүнөздөмөлөр (other), эффективдүү, ийгиликтүү ишмердүүлүк үчүн зарыл болгон инсандын маңызын ачып берүүдө кесиптик компетенттүүлүктү жүрүм-турумдук өнүктө кароого мүмкүнчүлүк берет.

А.А. Вербицкий белгилегендей компетенттүүлүктү билимге, тажырыйбага, жогорку деңгээлде аткарылуучу иш аракеттерге (жогорку деңгээлдеги даярдыкка, багыттуулукка, маалыматтуулукка, укуктуулукка, эффективдүүлүккө) ээ болуунун натыйжасында пайда болгон инсанды мүнөздөөчү (касиетти, инсандын сапаттары, анын компоненти), инсандын калыптануусуна таасир берүүчү сапаттуу билим, инсанга тиешелүү касиеттердин системасы, сапаттарды жөнгө салуучу система катары түшүнүүгө болот, көпчүлүк учурда компетенттүүлүктү жөн эле билим жана тажырыйба менен бир катарда карашат» [3]. Педагогдун кесиптик компетенттүүлүгү түшүнүгүн аныктоодо биз көптөгөн изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде чагылдырылган аныктамаларга таяндык. Мындай кадам бизге педагогдун кесиптик компетенттүүлүгү – инсандын кесиптик сапаттарын мүнөздөгөн, табигый кесиптик шарттарда кесиптик ишмердүүлүктү жемиштүү иш жүзүнө ашырууга жана өз кесибинде өзүнүн алган билимин, тажырыйбаларын, ички дареметин толук кандуу колдонууга мүмкүндүк берген компетенциялардын интеграцияланган жыйындысы болот деп түшүндүрөбүз. Универсалдык жана кесиптик компетенцияларды колдонуунун зарылдыктарын белгилөөдө кесиптик компетенциялар студенттерди кесиптик даярдоодо негизги жыйынтык болуп, алар педагогикалык кызмат көрсөтүү рыногунда адистердин атаандаштыкка туруштук берүү жөндөмдүүлүгүн аныктайт.

Изилдөөнүн максаты. Болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоодо кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу, негиздөө жана тажрыйбада эксперименталдык түрдө текшерүү. Дене тарбия жана спорт багытындагы адистерди даярдоонун сапатына, алардын профессионалдык компетенттүүлүгүнүн деңгээлине коомдон жана анын мүчөлөрүнөн талаптар жогорулап жатат.

Изилдөө методдору. Илимий адабияттарды теориялык жактан талдоо; сурамжылоо жана педагогикалык эксперимент.

Болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары таяк тартыштын негизинде ачып берип, жумшак

жана катуу көндүмдөр спорттун улуттук түрлөрүнүн бири болгон таяк тартыштын мисалында берилет. Мас-рестлинг (таяк тартышуу) – Якутиянын улуттук спортунун бири. Салттык элдик оюндар (таякты, сабоону, терини, тактаны, найзаны, арканды) дүйнөнүн көп элдеринде жашап келген. Мисалы, якуттарда – мас тартышуу, кыргыздарда – таяк тартыш, түрктөрдө – агач гүрөш, англиялык варианты – stick pull ж.б.

Мас-рестлингде атаандаштар бири-бирине карама-каршы отурушуп, кабыргага коюлган тактага буттары менен таянышып, эки колу менен таякты кармашат. Жеңиш үчүн спортчу атаандашынын колуна таякты тартып алышы керек же аны таягы менен кошо өзү жакка тартышы керек. Таймаш бир балбандын эки жолку жеңишине чейин созулат. Бир раунд – 2 мүнөткө чейин созулат. Мас-рестлинг боюнча мелдештин аянтчасы 600 кг/м² салмакты көтөрө алган, 12x10 метр болгон; 50-100 см бийиктиктеги түз болгон, быдыры жок көпүрөчө. Көпүрөчөнүн үстү 2x4 м болуп, жылмакай материал менен капталышы керек (оргалит, жыгач булалуу плита).

Таянуучу такта кийинкидей өлчөмдө болушу керек: ички жагы – 20 см (бекиткичтеринин ортосу); бийиктиги – 24 см; калыңдыгы – 4-6 см; жогорку жагы тоголок сымал, түз, кырлары да тоголок болушу керек.

Таянуучу такта контрасттык чыйин менен белгиленген, капталдарынан таянуучу такта 50 см ге ылдый жайгашкан старттык зонасы болушу керек. Такта эки жагынан бекем бекитилип, бекиткичтердин калыңдыгы 15-25 см, бийиктиги 22-24 см болушу керек. Бекиткичтер кыры жок жана түз болушу керек. Таяк кайыңдан же башка катуу бак-дарактан жасалып, цилиндр түрүндө болуп, өлчөмү: узундугу – 45-50 см, диаметри – 33 мм болушу керек [Абдыбекова, Н.А., 2018; 116]

Болочок дене тарбия мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу таяк тартыштын негизинде мугалимдердин ишбилгилиги төмөнкү багыттарды сунуштоого болот:

1. Таяк тартыштын негизинде педагогикалык кесиптик ишбилгилик
2. Окутуу-үйрөтүү процессин уюштура билгичтик.
3. Инсандык психологияга аяр мамиле жасай билгичтик.
4. Билим деңгээлинин жетиштүүлүгү, тармактык билимдин бекемдиги таяк тартыштын негизинде окутуу.
5. Мугалимдик кесипке берилгендик, педагогдук ишмердүүлүктү аркалоо.
6. Окуу программалары таяк тартыштын негизинде иштеп чыгуу.
7. Коммуникабелдүүлүк.
8. Билимди, билгичтикти жана көндүмдү баалай алуу, баалоо критерийлерди билүү.
9. Башка өзгөчөлүктөр (квалификацияны жогорулатуу, мыйзамдуулукту билүү ж.б.)

Мында мугалим адистерди даярдаган окуу жайларда үйрөтүү керек болгон компетенттүүлүк өзгөчөлүктөр тууралуу сөз болот. Мисалы, жогорку окуу жайдын мугалиминин болочок мугалимдерге үйрөткөн окутуу методдору тууралуу программадагы маалыматтардын тандалышы. Бул мугалимдердин тажрыйбасы, сапаты жана каалоосу, практика өткөрүлө турган мектептин сыпаты, педагогикалык шарттар, колдо болгон материалдар, аларды колдоно билүү, жетекчилик сапат, классты жетектөө, окуучулар менен болгон мамиле кандай болушу керектигин карап көрөлү.

- ✓ Кесиптик-педагогикалык ишбилгилик.
- ✓ Педагогикалык ишмердүүлүккө даярдык.
- ✓ Окутуу процессин уюштурууга карата ишбилгилик.
- ✓ Окутуу процесси.
- ✓ Өз предметин жана тиешелүү окуу программаларды билүү.
- ✓ Классты башкаруу.
- ✓ Коммуникабелдүүлүк.

- ✓ Окуучулардын үйрөнүү даражаларын байкоо, жазуу, баалоо.
- ✓ Инсандык психология боюнча компетенттүүлүк – окуучулардын ойлоруна маани берип, аларга урмат менен мамиле кылуу. Окуучулардын үйрөнө алаарына ишенүү; улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга маани берүү; Өзүн-өзү баалоо, сындoo; Жеке билим денгээлин үзгүлтүксүз көтөрүү; Кесипке байланыштуу жаңылыктардан артта калбай, ага кошумча киргизүү; Мектептин өнүгүшүнө салым кошуу.
- ✓ Мугалимдик кесиптин өзгөчөлүгүн жана жоопкерчилигин толук түшүнүп, башкаларга жардамдашуу – мектеп, үй-бүлө жана коомдун байланышы. Дидактикалык материалдарды даярдоо.
- ✓ Класстан тышкаркы иштерди уюштуруу.
- ✓ Убакытты туура колдонуу.
- ✓ Жогоруда айтылгандарга кошумча иретинде мугалимдин иш билгилиги же жеткиликтүүлүгү туурасында баяндалган критерийлерге кошумча улуттук спорттун бири болгон таяк тартышка токтолобуз.
- ✓ Кесиптик, дидактикалык-методикалык жеткиликтүүлүк, педагогикалык технология мугалимдин негизги иш билгилик сапатын аныктайт. Мугалимдин иш билгилиги анын бир теманын мазмуну талап кылган өзгөчөлүгүнө, максатына, принциптерине ылайык педагогикалык технологияны тандап, колдоно билүү көндүмү, машыккандыгы аркылуу аныкталат.

Корутунду. Мугалимдин дидактикалык-методикалык компетенттүүлүгү анын ишти так аткаруучулук кесипкөйлүгүнө байланыштуу аныкталат. Профессионализм – иш билгиликтин негизин түзөт. Студенттердин пикирине караганда, мугалимдин иш билгилиги анын педагогикалык ишмердүүлүгүнө тиешелүү баалуулуктарды, анын ичинде педагогикалык баалуулуктарды Ошону менен катар педагогикалык иш билгилиги мугалим өзү өнүктүрүүсү, билим берүү ишмердигин жогорулатуусу деп айтууга болот. Ал аркылуу мугалим кесиптик денгээлин жогорулата алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Болотов, В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – 2004. – № 10. – С. 8-14.
2. Браже, Т.Г. Профессиональная компетентность специалиста как многофакторное явление / Т.Г. Браже. – Л.: НИИ ОВ, 1990. – 237 -б.
3. Вербицкий, А.А. Инварианты профессионализма. Проблемы формирования: монография / А.А. Вербицкий, М.Д. Ильязова. – М.: Логос, 2011. – 288 с.
4. Запрудский, Н.И. Компетентностный подход и возможности его реализации на старшей ступени школы / Н.И. Запрудский // Столичное образование сегодня. – 2006. – № 2 – С. 13– 19.
5. Исаева, Т.Е., Рубаник, А.Н. Становление компетентностного подхода в ведущих зарубежных странах [Электронный ресурс] / Т.Е. Исаева, А.Н. Рубаник. / Ростовский государственный университет путей сообщения. – Режим доступа: <http://www.t21.rgups.ru/doc2011/1/04.doc>.
6. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 432-б.
7. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов. – Российская АН. – 3-е изд., стереотипное испр. И доп. – М.: 2005. – 928 с.
8. КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ КОМПЕТЕНЦИЯЛАР / Токтомамбетова Ж.С. ЖАМУУ Жарчысы. 2014-2. С.55-50.
9. Абдыбекова, Н.А. Педагогические условия формирования навыков речевой деятельности студентов посредством всемирных игр кочевников. 2018. - № 3 (22). – С. 111-121. – Режим доступа: – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=35591956>

КЫРГЫЗ КҮРӨШ МЕНЕН МАШЫККАН СПОРТЧУЛАРДЫН ФИЗИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮН ЖАНА ФИЗИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫН ИЗИЛДӨӨ

Сабралиева Т. М.* Сапарбаева У. Ч.**

*б.и.к., доцент Кыргызско-Турецкий Университет «Манас» tahmira.sabraliyeva@manas.edu.kg
**п.и.к., доц.м.а., Арабаева аты. Кыргыз мамлекеттик университет uulai_s@mail.ru

Аннотация. Изилдөөнүн максаты болуп кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык өнүгүүсүн жана даярдыгынын денгээлин изилдөө. Милдеттери: кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык өнүгүүсүн аныктоо, кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык даярдыгын баалоо. Изилдөөдө антропометрия методу колдонулду жана физикалык даярдыгын аныктоочу тестер: 60м чуркоо, челноктук чуркоо 4x9, ордунан узундукка секирүү. Изилдөөнүн негизинде кийинки жыйынтыктар алынды: физикалык өнүгүүсү кыргыз күрөш менен машыгуусунун натыйжасында бойдун узундугу 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө өсүшү байкалды, салмагы 1,5 кг төмөн, ал эми көкүрөк көндөйүнүн көрсөткүчү жогору болгону изилдөөнүн негизинде далилденди, кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын 60 м чуркоодо 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө “эң жакшы” деген бааларга бааланды, ал эми 17 жаштагы спортчуларда өзгөрү жок экени аныкталды. “Челнок” чуркоодо 16 жаштагы спортчулардын көрсөткүчтөрү 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө жогору болгону аныкталды ал эми 17-18 жаштарда эки өлчөмдө тен “жакшы” деген баага бааланды. Ордунан узундукка секирүүдө изилденген курактарда бул көрсөткүчтүн динамикасы байкалбады.

Ачык сөздөр: кыргыз күрөш, спортчу, салмак, бойдун узундугу, көкүрөк көндөйдүн айланасы, чуркоо, секирүү

Özet. Çalışmanın amacı, Kırgız güreşine katılan 16-18 yaşlarındaki sporcuların fiziksel gelişim ve eğitim düzeylerini incelemektir. Görevler: Kırgız güreşine katılan 16-18 yaşlarındaki sporcuların fiziksel gelişiminin belirlenmesi, Kırgız güreşine katılan 16-18 yaşlarındaki sporcuların fiziksel uygunluğunun değerlendirilmesi. Çalışma, fiziksel uygunluğu belirlemek için antropometri yöntemini ve test cihazını kullanmıştır: 60 m’de koşu, 4x9 mekikte koşu, yerden uzun atlama. Çalışmaya dayanarak aşağıdaki sonuçlar elde edildi: Kırgız güreş eğitimi sonucunda fiziksel gelişim, boyda 1 boyuta göre 2 boyut, ağırlık 1,5 kg daha düşük ve göğüs boşluğu değerleri daha yüksek, bu çalışma temelinde kanıtlandığı gibi, güreş eğitimi alan 16-18 yaşlarındaki Kırgız sporcularının 60 metrelik bir koşuda 1 boyuta kıyasla 2 boyut “daha iyi” olduğu tahmin edildi, ve 17 yaşındaki sporcuların hiçbir değişikliği olmadı. 16 yaşındaki sporcuların” makara “üzerinde koşarken, 1. Boyuta göre 2 boyutta daha yüksek puanlar aldıkları ve 17-18 yaşındaki her ikisinin de ”iyi” olarak değerlendirildiği tespit edildi. Yerden uzun atlamada incelenen yaş gruplarında bu göstergenin dinamikleri gözlenmedi.

Anahtar Kelimeler: Kırgız güreşi, sporcu, kilo, boy, göğüs çevresi, koşu, atlama

Аннотация. Целью исследования является изучение физического развития и уровня физической подготовки спортсменов 16-18 лет, занимающихся кыргыз курашом. Задачами являются: определение уровня физического развития спортсменов 16-18 лет, занимающихся кыргыз курашом, оценка физической подготовленности спортсменов 16-18 лет, занимающихся кыргыз курашом. В исследовании использовались метод антропометрии и тесты для определения физической подготовки: бег на 60 м, челночный бег 4x9, прыжки в длину с места. На основании исследования были получены следующие результаты: физическое развитие в результате занятий кыргыз курашом наблюдалось увеличение роста при 2 исследовании по сравнению с 1 исследованием, вес на 1,5 кг ниже, а показатели грудной клетки больше, при беге на 60 м. при 2 исследовании у спортсменов 16 и 18 лет результаты оценивались на “отлично” по сравнению первым исследованием, а у 17 летних спортсменов изменений не наблюдалось, у 16-летних спортсменов при челночном беге при первом исследовании показатели оценивались на “отлично” по сравнению с первым, а у 17-летних спортсменов при обоих исследованиях были оценены на “хорошо”. При исследовании прыжка в длину с места во втором исследовании динамика не наблюдалась.

Ключевые слова: кыргыз кураш, спортсмен, вес, рост, окружность грудной клетки, бег, прыжок

Annotation. The aim of the study is to study the physical development and level of physical fitness of athletes aged 16-18 years engaged in Kyrgyz quresh. The objectives are: to determine the level of physical development of athletes 16-18 years old engaged in Kyrgyz quresh, to assess the physical fitness of athletes 16-18 years old engaged in Kyrgyz quresh. The study used the method of anthropometry and tests to determine physical fitness: 60 m running, 4x9 shuttle running, long jump from a place. Based on the study, the following results were obtained: physical development as a result of Kyrgyz quresh classes, an increase in height was observed in 2 studies compared to 1 study, weight was 1.5 kg lower, and chest indicators were higher when running 60 m. In the 2nd study, athletes aged 16 and 18 had excellent results compared to the first study, and no changes were observed in 17-year-old athletes, in 16-year-old athletes with shuttle running at the first examination, the indicators were rated “excellent” compared with the first, and in 17-18-year-

old athletes in both studies were rated “good”. In the study of the long jump from a place in the second study, no dynamics were observed.

Keywords: kyrgyz kuresh, athlete, weight, height, chest circumference, running, jump

Изилдөөнүн актуалдуулугу.

Спортто жогорку натыйжага жетишүү үчүн, күрөштө жүктөмдүн тынымсыз жогорулашынан улам, кыргыз күрөш менен машыккан балбандардын физикалык даярдыгы барган сайын актуалдуу болууда. Кыргыз күрөшү эмиден гана өнүгүп бир системалуу жолго түшүп жатат, азыркы учурда бул спорт боюнча маалыматтардын жыйындысын табуу оор, ошол себептен биздин изилдөөбүз бул спорттун түрүн сүйүүчүлөр үчүн өтө маанилүү

Бул спорттун түрүн изилдөө менен бирге жаш спортчулардын ден соолугунун чыналышына жана спорттун түрүнүн өнүгүшүнө салым кошуу.

Балбандардын дене кыймыл даярдыктан өткөрүү процессинде эң чоң үч милдет аткарылат ден соолукту чыңдоо, дене түзүлүшүн калыптандыруу жана физикалык сапатарды мыкты өздөштүрүү (Абдырахманов Б.А., Иманалиев Т.Т., 2022)

Балдардын, өспүрүмдөрдүн жана жаштардын физикалык ден соолугунун абалы болжолдону камтыган маалыматтык-аналитикалык система (Авсеев Н. В., 2019)

Изилдөөнүн максаты:

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык өнүгүүсүн жана даярдыгынын денгээлин изилдөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1) Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык өнүгүүсүн аныктоо

2) Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык даярдыгын баалоо

Изилдөөнүн объектиси жана уюштурулушу

Изилдөөнүн уюштурулушу: биздин изилдөөдө жалпысынан “Кааба” спорт залында машыккан 16-18 жаштагы 30 күрөшчү катышты, ар бир жашта 10 спортчу алдында. Изилдөөлөр Бишкек ш. Жайгашкан Кара-Жыгач мектебинин спорт аянтчаларында жана спорт залында сентябрь 2021 жана март 2022 жж. Өткөрүлдү.

Изилдөөнүн методору

Спортчулардын физикалык өнүгүүсүн антропометрия ыкмасы менен аныктадык.

16-18 жаш күрөшчүлөрдүн физикалык даярдыгын атайын белгиленген тесттердин жардамында өлчөндү: 60м чуркоо (м/сек), челноктук чуркоо 4x9 (м/сек), ордуна узундукка секирүү (см).

Алынган илимий маалыматтарды математикалык-статистикалык метод менен эсептөө жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыгы

60. Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык өнүгүүсүн аныктоо

Физикалык өнүгүү, изилдөөчүлөр тарабынан адамдын физикалык ден соолугунун негизги компоненттеринин бири катары каралат (Колокольцев 2015)

Боюнун узундугу

Изилдөөнүн негизинде алынган кыргыз күрөшү менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын боюнун узундугунун көрсөткүчтөрү жашы жогорулаган сайын өсөт. 16 жаштагы спортчулардын биринчи өлчөмдө 169,0±1,9 см болду ал эми экинчи өлчөмдө 172,0±2,0 см чейин өстү, ортосундагы айрымачылык 3 см түздү. 17 жаштагы спортчулардын биринчи өлчөмдүн көрсөткүчү 173,7±2,2 см түздү ал эми экинчи өлчөмө 175,0±2,4см болгону аныкталды, ортосундагы айрымачылык 2,3 см болду, 18 жаштагы

спортчулардын бой көрсөткүчүн биринчи өлчөмү 176,1±1,9см барабар ал эми экинчи өлчөмдө 178,0±2,3см түздү, айрымачылык 1,9 см түздү. Орто эсеп менен 2,4 см чонойгону байкалды.

1 Торчо

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчуларды боюнун көрсөткүчтөрү (см)

Жашы	Бою	
	1 өлчөө	2 өлчөө
16 жаш (n=10)	169,0±1,9	172,0±2,0
17 жаш (n=10)	173,7±2,2	175,0±2,4
18 жаш (n=10)	176,1±1,9	178,0±2,3

Салмагы

Биздин изилдөөдө кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын салмагы биринчи өлчөмдө 68,4±2,8 кг дан 80,8±4,8 кг чейин болду, ал эми 2 өлчөмдө 16 жашта 1,9 кг, 17 жашта 1,2 кг, 18 жашта 1,5 кг, орто эсеп менен 1,5 кг төмөн болгону тактыкталды (2 торчо).

2 торчо

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын салмагынын көрсөткүчтөрү (кг)

Жашы	Салмагы	
	1 өлчө	2 өлчө
16 жаш (n=10)	68,4±2,8	66,5±2,3
17 жаш (n=10)	73,4 ±3,7	72,2±3,0
18 жаш (n=10)	80,8±4,8	79,3±4,2

Көкүрөк клеткасынын айланасы

Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган көрсөткүчтөргө таянсак анда 16-18 жаштагы кыргыз күрөш менен машыккан спортчулардын көкүрөк клеткасынын айланасынын тынч абалдагы көрсөткүчтөрү 93,1±2,0 см дан 99,9±3,3см чейин өсөт. 16 жашта биринчи өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө 0,4 см, 17,18 жаштарда 1 см жогору, орто эсеп менен 0,8 см болгону аныкталды. Дем алуу абалындагы көрсөткүчтөрү 16 жашта 2 өлчөмдө 1 өлчөгө салыштырмалуу 1,1 см жогору, 17 жана 18 жашта 2 өлчөмдө 1 см жогору экени аныкталды. Дем чыгаруу абалындагы 16-18 жаштагы спортчулардын көрсөткүчтөрү 2 өлчөмдө 1 см га гана жогору болгону аныкталды (3торчо)

3 торчо

16-18 жаштагы спортчулардын көкүрөк клеткасынын айланасынын көрсөткүчтөрү (см)

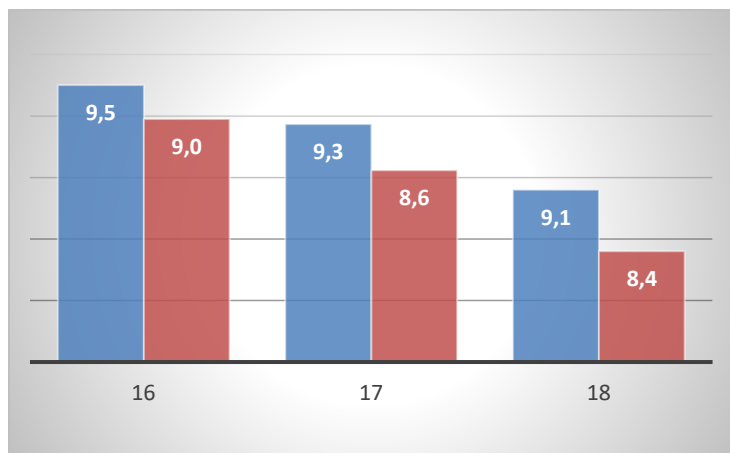
Жашы	Тынч абалда		Дем алуу		Дем чыгаруу		Экскурсия	
	1	2	1	2	1	2	1	2
16(n=10)	93,1±2,0	93,5±2,12	96,1±2,1	97,2±2,15	91,0±2,0	92,0±2,14	5±0,3	5,2
17(n=10)	95,0±2,8	96,0±2,9	97,6±2,9	98,6±3,0	92,7±2,7	93,7±2,8	5±0,4	4,9
18(n=10)	99,9±3,3	100,9±3,4	102,7±3,1	103,7±3,2	97,8±3,2	98,8±3,3	4,9±0,2	4,9

60.2. Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын физикалык даярдыгын баалоо

60 м. чуркоо

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын 60м аралыка чуркоосунун изилдөөнүн негизинде алынган көрсөткүчтөрүнө таянсак 16 жашагы

спортчулардын көрсөткүчү 1 өлчөдө $9,5 \pm 3,1$ м/сек барабар болду, ал эми 2 өлчөдө биринчи өлчөөгө салыштырмалуу 0,5 м/сек эртерээк болгону байкалды, анык айырмачылык байкалган жок ($P > 0,05$). 17 жаштагы спортчулардын көрсөткүчтөрү 1 өлчөмдө 9,3 м/сек ал эми 2 өлчөмдө 8,6 м/сек түздү, ортосундагы айырмачылык 0,7 м/сек, 18 жаштагы спортчулардын көрсөткүчтөрү 1 өлчөмдө 9,1 м/сек барабар ал эми 2 өлчөмдө 0,7 м/сек ылдам экенин торчо тастыктайт.

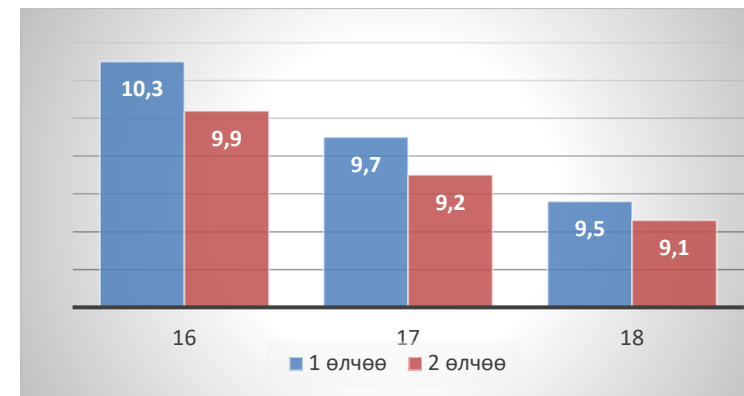

Сүрөт 1. Кыргыз күрөшү менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын 30 м чуркоосунун көрсөткүчтөрү

Күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын 60 м чуркоодогу көрсөткүчтөрүн нормативдер менен салыштырууда 1 өлчөмдө 17 жана 17 жаштагы балдардын көрсөткүчтөрү “4” деген баага бааланды ал эми 2 өлчөмдө 16 жаштагы балдардын көрсөткүчтөрү жогорулап “5” деген баага бааланды, 17 жаштагы спортчулардыкы 2 өлчөмдө өзгөрүү жүрбөгөнү байкалды. 18 жаштагы спортчулардын 1 өлчөмдөгү көрсөткүчү “3” деген баага бааланды, 2 өлчөмдө “5” деген баага татыктуу болгону изилдөөнүн негизинде тастыкталды.

“Чөлмөк” чуркоо

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын “Чөлмөк” чуркоо көрсөткүчтөрү жашы өйдөлөгөн сайын ылдамдыгы жогорулайт. 16 жаштагы спортчулардын 1 өлчөсүндө $10,3 \pm 3,0$ м/с барабар, ал эми 2 өлчөдө $9,0 \pm 3,1$ м/с, ортосундагы айырмачылык 1,3 м/с барабар болгону байкалды, 17 жашта 2 өлчөмдө спортчулардын көрсөткүчтөрү 1 өлчөмгө салыштырмалуу 0,5 м/с тезирээк ал эми 18 жаштагы спортчулардын көрсөткүчтөрү 0,4 м/с ылдам экенин торчо 4 тастыктайт. Анык айырмачылык байкалган жок ($P > 0,05$).

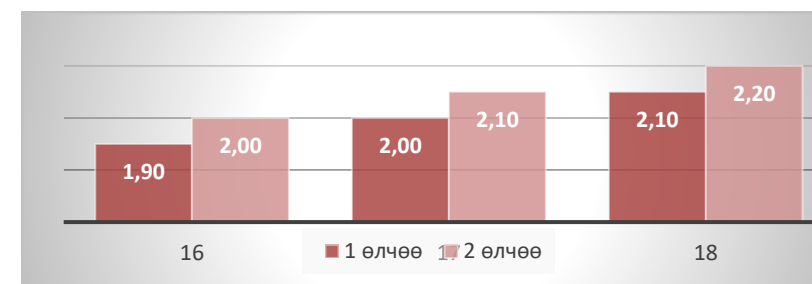

Сүрөт 2. Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын “Чөлмөк” чуркоосунун көрсөткүчтөрү

“Чөлмөк” чуркоосу боюнча алынган көрсөткүчтөрдү нормативдер менен салыштырууда 16 жашта 1 өлчөдө “канатандырарлык” ал эми 2 өлчөдө “жакшы” деген бааларга бааланды. 17 жана 18 жаштардын көрсөткүчтөрү 1 жана 2 өлчөмдө “жакшы” деген баага бааланды.

Оордуан туруп узундука секирүү

Изилдөөнүн негизинде алынган көрсөткүчтөргө таянсак кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын узундука секирүүсүнүн көрсөткүчтөрү жашы өйдөлөгөн сайын жогорулайт. 16,17 жана 18 жаштардагы спортчулардын 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө көрсөткүчтөрү 0,10 см жогору болгонун сүр. 3 тастыктайт. Анык айырмачылык байкалган жок ($P > 0,05$).

Сүрөт 3. Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын ордуан узундука секирүүнүн көрсөткүчтөрү (см)

Кыргыз күрөш менен машыккан спортчулардын ордуан узундука секирүүнүн көрсөткүчтөрүн, нормативдер менен салыштырууда бүт изилденген курактарда 1 жана 2 өлчөмдө өзгөрүүсүз “жакшы” деген бааларга бааланды.

Коргунду

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын спортчулардын физикалык өнүгүүсү кыргыз күрөш менен машыгуусунун натыйжасында бойдун узундугу 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө орто эсеп менен 2,4 см өсүшү байкалды, салмагы 1,5 кг төмөн, ал эми көкүрөк көңдөйүнүн көрсөткүчү орто эсеп менен 0,8 см жогору болгону изилдөөнүн негизинде далилденди.

Кыргыз күрөш менен машыккан 16-18 жаштагы спортчулардын 60 м чуркоодо 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө 16 жана 18 жаштагы балдардын көрсөткүчтөрү “эң жакшы” деген бааларга бааланды, ал эми 17 жаштагы спортчуларда өзгөрү жок экени аныкталды. “Чөлмөк” чуркоодо 16 жаштагы спортчулардын көрсөткүчтөрү 1 өлчөмгө салыштырмалуу 2 өлчөмдө жогору болгону аныкталды ал эми 17-18 жаштарда эки өлчөмдө тен “жакшы” деген баага бааланды. Ордунан узундука секирүүдө изилденген курактарда бул көрсөткүчтүн динамикасы байкалды.

Пайдаланган адабияттар

1. Абдырахманов Б.А., Иманалиев Т.Т., Улуттук кыргыз күрөшүнө машыктыруунун негиздери: Окуу куралы.-Б.: 2022 -70 б.
2. Авсеенко Н. В. Физическое развитие и физическая подготовленность студентов медицинского университета //Сборник избранных статей по материалам научных конференций ГНИИ” Нац.развитие”. – 2019. – С. 206-208.
3. Колокольцев М.М. Вестник ИрГТУ №10 (105) 2015, с.309-313
4. Программа по физическому воспитанию учащихся средних общеобразовательных учебных заведений (школы, гимназии, лицей) – Б.: «ТАС», 2004.- 64 с.

ТОГУЗ КОРГООЛ ЖАНА МАНГАЛА ОЮНДАРЫНЫН ОКШОШТУК, АЙЫРМАЧЫЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Нурсейитов А. Ж.*

*Кыргыз-Түрк “Манас” университети akim.nurseytov@manas.edu.kg

Аннотация: Бул макалада дүйнөнүн ар кайсы региондорунда өнүгүп, бай тарыхый жана маданий мураска ээ болгон стол үстүндө ойнолуучу улуттук Тогуз коргоол жана Мангала оюндарынын окшош жактары жана өзгөчөлүктөрү каралган.

В этой статье рассматриваются сходства и различия настольных игр Тогуз коргоол и Мангала, которые развиваются в разных регионах мира и имеют богатое историческое и культурное наследие.

Bu makale, dünyanın farklı bölgelerinde gelişen ve zengin bir tarihi ve kültürel mirasa sahip olan Toguz Corgool ve Mangala masa oyunlarının benzerliklerini ve farklılıklarını incelemektedir.

This article examines the similarities and differences of Toguz Korgool and Mangala board games, which are developing in different regions of the world and have a rich historical and cultural heritage.

Негизги сөздөр: “Коргоол”, “таштар”, “манкала”, “түркүм”, “үйлөр”, “казан”, “чучукулак”, “жуп”, “так”

Тогуз коргоол жана мангала оюндары жалпысынан "манкала" түркүмүндөгү оюндардын ичинен бири-бирине кандайдыр бир деңгээлде көбүрөөк окшош. Оюндун эрежеси боюнча алып карасак жүрүш багыты үйлөрдүн катар сандарынын өсүү тартибине жараша, тактап айтканда солдон оңду карай багытталган. Ошондой эле жүрүш жасап башталган үйгө бир коргоолду калтырып баштоо жана акыркы коргоолдун атаандаш тараптын үйлөрүнүн бирине түшкөндөн кийин ал үйдөгү коргоолдордун же мангала оюнунун тили менен айтканда таштардын жуп болгон учурунда, жүрүш жеңиштүү болуп, ал үйдөгү баардык "таштар" же "коргоолдор" жүрүш жасаган оюнчунун казанына алынган учуру.

Бул оюндардын ар биринин оюн эрежелерине өз-өзүнчө токтолуп карай кетелик. Айта кетүүчү нерсе тогуз коргоол менен мангала оюндарын жогоруда белгилегендей, "манкала" түркүмүндөгү оюндардын катарындагы башка оюндар менен бирдикте азыркы учурда стол үстүндө ойнолуучу акыл-интеллектуалдуу оюндары деп атасак да жаңылыш болбос. Ар бир оюндун көп жылдар, жада калса бир нече кылымдар аралыгында, балким өз эрежесинде өзгөрүүлөргө дуушар болгондур. Ошого карабай оюндун негизги маани-маңызы, жалпы түзүлүшү, аталышы толук сакталып, бүгүнкү күндө өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келет.

Ар бир инсандын жүрүм-туруму, кулк-мүнөзү, өнү-түсү жана сүйлөө манерасындагы башка инсандан айырмасы болгондой эле тогуз коргоол оюну менен мангала оюнунда да айырмачылыктар кездешет. Ар бир элдин өзүнө тиешелүү жашоо образы, каада-салты, жашаган жеринин өзгөчөлүктөрү жана маданияты да сөссүз өзүнүн таасирин тийгизбей койбойт.

Бул оюндардын өсүп-өнүгүүлөрү сөссүз түрдө өткөн күндөр, азыркы учур жана келечек менен тыгыз байланышта. Биргелешкен аракеттер менен ар бир элдин мыкты делген оюнчуларынын арасында өткөрүлгөн ар кандай деңгээлдеги мелдештер аркылуу достук мамилелер чыңдалып, оюндардын маани-маңызы, ички түзүлүшү, бири-биринин окшоштугу менен айырмачылыктары так, даана билинүүдө. Машыктыруучулар менен чебер оюнчулардын кызматташуусунун аркасында оюндардын тактикасын, техникасын терең өздөштүрүү боюнча көрүлгөн аракеттери өзүнүн жемишин берип келүүдө. Алар өсүп келе жаткан жаш-муундун кызыгуусун арттыруу үчүн үлгү жана алга сүрөөчү күч болуп саналышат.

Оюндардын жалпы түзүлүшү

Тогуз коргоол оюнунда ар бир оюнчунун 9 үйү жана уткан коргоолдорду сала турган бирден казаны бар. Оюн башталаар алдында эки оюнда тең, тогуз коргоол менен мангалада, оюнчулардын казандары бош болот.

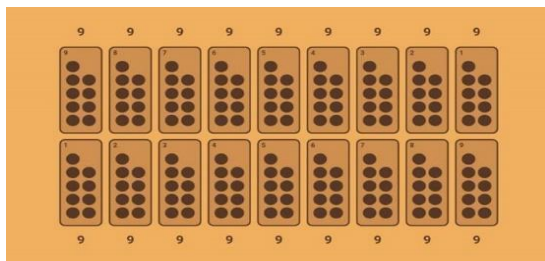

Диаграмма 1. Тогуз коргоол оюнунун башталаар абалы

Тогуз коргоол оюнунда ар бир үйдө 9 дан демек, ар бир оюнчунун 81 ден, жалпысынан оюнга 162 коргоол керек.

Мангала оюнунда ар бир оюнчунун үйлөрүндө оюн башталаар алдында 4 төн ташы болот, демек оюнга жалпысынан 48 таш керектелет.

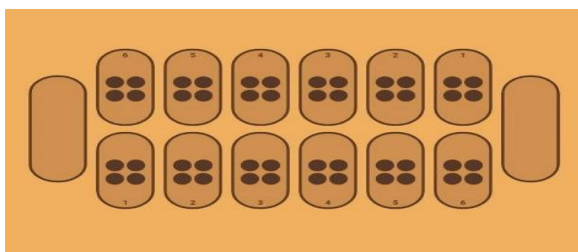

Диаграмма 2. Мангала оюнунун башталаар абалы.

Мангала оюнуна катышуу чу үйлөрдүн саны, алардын ичиндеги таштар, тогуз коргоол оюнундагы үйлөрдүн санынан жана ичиндеги коргоолдорду санынан канчага айырмаланаарын биле алдык.

Тогуз коргоол менен мангала оюндарында оюндун башталышын кайсы оюнчу биринчи жүрө турганын мелдеш учурунда калыстар тарабынан "чучукулактын" негизинде же рейтинг упайларынын санына жараша аныкталат.

Биринчи жүрүш баштаган оюнчу шарттуу түрдө ак, ал эми экинчи жүрүш жасаган оюнчу кара деп айтылат. Жүрүш баштаган оюнчу өз тарабындагы үйлөрдүн бирөөсүнөн коргоолдорду баарысын алып, ошол үйдөн баштап солдон онду карай сааттын жебесине каршы багытта бирден коргоолдорду ар бир үйгө салат. Акыркы коргоол атаандаш тараптын кайсы бир үйүнө түшүп, ал үйдөгү коргоолдорду саны жуп болгон учурда, мисалы: 10; 12; 8; 6 жана башка, ал үйдөгү коргоолдордун баарысын жүрүш жасаган оюнчу өз казанына салып алат. Эгерде ак тарабы биринчи жүрүшүн өзүнүн 5-үйүнөн жүрүш жасай турган болсо, акыркы жүрүлгөн коргоолу атаандаш тарабынын 4-үйүнө түшүп, ал үйдөгү коргоолдордун жалпы саны 10 болуп (жуп сан), ал үйдөгү коргоолдордун баарысын ак тарабынын казанына алынат.

9	8	7	6	5	4	3	2	1	казан(к)
9	9	9	9	9	-	10	10	10	
9	9	9	9	1	10	10	10	10	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	казан(ак)

3-диаграмма. Ак тарабы атаандашынын 4-үйүнөн 10 коргоолду уткан учур

Ал эми жүрүш жасаган оюнчунун акыркы коргоолу атаандаш тарапка түшүп, ал үйдөгү коргоолдордун саны так болгон учурда, мисалы: 9; 5; 3 жана башка, ал үйдөгү коргоолдор эч ким тарабынан казанга алынбайт.

Мисалы, кара тарабы ак тарабынын 1-жүрүшүнө жооп жүрүш кылып, өзү тарабынын 9-үйүндөгү 9 коргоолу менен жүрүш жасаган учурда акыркы жүрүлгөн коргоолу ак тарабынын 8-үйүнө түшүп, ал үйдөгү коргоолдордун жалпы саны 11 болот (так сан), демек ал үйдөгү 11 коргоол казанга алынбайт, жүрүш жөнөкөй жүрүш (жеңишсиз жүрүш).

9	8	7	6	5	4	3	2	1	казан(к)
1	9	9	9	9	-	10	10	10	
10	10	10	10	2	11	12	11	10	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	казан(ак)

4-диаграмма. Кара тарабынын 9-үйүнөн жүрүлгөн учурдагы жөнөкөй жүрүшү.

Ошондой эле жүрүш жасаган оюнчунун акыркы коргоолу өз тарабындагы үйлөрдүн бирөөсүнө түшкөн учурда, жуп жана так болгонуна карабай, эч ким тарабынан утуш болбойт, ал үйдөгү коргоолдор казанга алынбайт да жүрүш кезеги атаандаш тарапка өтөт. Мисалы, жогорудагы диаграмманы улантып карасак жүрүш кезеги ак тарабында, ал 4 -үйдөгү 2 коргоолдун бирөөсүн оюн эрежеси боюнча ордуна калтырып, 2-коргоолду кийинки үйүнө салганда ал үйдөгү коргоолдордун жалпы саны 12 (жуп сан) болгонуна карабай казанга алынбайт, өз тарабы болгондуктан.

9	8	7	6	5	4	3	2	1	казан(к)
1	9	9	9	9	9	-	10	10	
10	10	10	10	1	12	11	11	10	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	казан(ак)

5-диаграмма. Ак тарабынын 5-үйүнөн жүрүлгөн учурдагы жөнөкөй жүрүшү.

Мангала оюнунда жүрүш жасаган оюнчу өз тарабындагы үйлөрдүн бирөөсүнөн таштардын баарысын алып, ошол үйдөн баштап ар бир үйүнө сааттын жебесине каршы, солдон оң тарапты карай бирден ташын салат. Тогуз коргоолдон айырмаланып, мангалада жүрүш жасаган оюнчу үйлөрү менен катар эле өзүнүн казанына да таш салып ойнойт. Эгерде акыркы жүрүлгөн ташы өзүнүн казанына түшкөн учурда кайрадан дагы бир жолу жүрүш жасоо укугуна ээ болуп, дагы жүрүш жасайт. Төмөндөгү диаграмма аркылуу тагыраак түшүнө алабыз. Мисалы, биринчи жүрүш жасаган оюнчу өз тарабындагы 4-үйүнөн жүрүш жасаса, акыркы жүрүлгөн ташы өзүнүн казанына түшөт, демек, жогоруда айтылгандай мындай учурда жүрүш жасаган оюнчу дагы жүрүш жасоо укугуна ээ болот

	казан(кара)	6	5	4	3	2	1
	4	4	4	4	4	4	
	4	4	4	1	5	5	1
1	2	3	4	5	6	казан(ак)	

6-диаграмма. Алгачкы жүрүш ак тарабынын 4-үйүнөн жасалган учур.

Акыркы жүрүлгөн ташы атаандаш тарапка түшүп, ал үйдөгү таштардын жалпы саны жуп болгон учурда (4; 6; 8 ж.б) тогуз коргоолдогудай эле жеңиштүү жүрүш болуп, ал үйдөгү таштар жүрүш жасаган оюнчунун казанына алынып, жүрүш кезеги атаандаш тарапка өтөт.

		казан (кара)							
		6	5	4	3	2	1		
4	-	6	2	5	6	1	4		
	1	6	5	2	6				
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

6-диаграмма. Жүрүш кезеги ак тарапта.

		казан(кара)							
		6	5	4	3	2	1		
4	-	6	2	-	7	2	5+6		
	1	6	5	2	1	1			
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

7-диаграмма. Ак тарап 5-үйүндөгү 6 ташты жүрүү менен атаандаш тараптан 3-үйүндөгү 6 ташты утуп алган учур.

Ал эми акыркы жүрүлгөн таш атаандаш араптын үйлөрүнүн бирөөсүнө түшүп, ал үйдөгү таштардын жалпы саны так сан болгон учурда (3; 5; 9; 7 ж.б.) жүрүш жөнөкөй жүрүш болуп ал үйдөгү таштар казанга алынбайт.

		казан(кара)							
		6	5	4	3	2	1		
	4	4	4	4	4	4	1		
	4	4	4	1	5	5			
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

8-диаграмма. Жүрүш кезеги ак тарапта.

Эгерде ак тарап 6-үйүндөгү 5 ташын жүрө турган болсо, акыркы ташы атаандаш тараптын 3-үйүнө түшп, үйдөгү таштардын жалпы саны 5 болот да, (так сан) ал үйдөгү таштар казанга алынбайт. Жүрүштөн кийинки абал төмөндөгүдөй болот.

		казан(кара)							
		6	5	4	3	2	1		
	4	4	4	5	5	5	2		
	4	4	4	1	5	1			
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

9-диаграмма. Ак тараптын 6-үйүнөн жүрүлгөн учу

Тогуз коргоол оюну менен мангала оюнунун эрежесинде бири-биринен

айырмаланган өзгөчөлүгү болуп “туз” эрежеси менен мангала оюнундагы өз тарабынын “бош үйүнө”, тактап айтканда таш жок үйгө акыркы жүрүлгөн бир ташы түшкөндө ошол үйдүн каршысындагы үйдөгү таштардын баарысын өз тарабындагы үйдөгү бир ташка кошуп, казанына утуп алган учуру. Мисалы, төмөнкү диаграмманы карайлы: ак тарабы өзүнүн 2-үйүндөгү 1 ташын кийинки 3-үйүнө жүргөндө ошол 1 ташка кошуп 3-үйдүн каршысындагы атаандаш тараптын 4-үйүндөгү 3 ташты кошуп жалпы 4 ташты казанына утуп алат.

		казан(кара)							
		6	5	4	3	2	1		
10	9	3	3	1	4	-	14		
		1			3	-			
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

10-диаграмма. Ак тарабынын 2-үйүндөгү 1 ташы аркылуу атаандашынын 3-үйүндөгү 3 ташын утуп алууга мүмкүн болгон учур.

Ушул эле учурда кара тарап, атаандашынын жүрүшүнө жооп кылып, өз тарабынын 6-үйүндөгү 9 ташын жүрүп өз тарабынын бош жаткан 1-үйүнө түшкөн 1 ташына кошуп, атаандаш тараптын 6-үйүндөгү 1 ташын кошо утат.

		казан(кара)							
		6	5	4	3	2	1		
10+1+2	1	3	-	1	4	-	18		
	1	1	1	1	4	-			
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

11-диаграмма. Кара тараптын 6-үйүнөн жүрүлгөн жеңиштүү жүрүш.

Кийинки жүрүштөргө көңүл бура турган болсок, жүрүш кезеги ак тарабында. 3-үйүндөгү 1 ташын 4-үйүнө жүрүү менен коргоонуу аракетин кылса болот, ошондой эле 2-үйүндөгү 1 ташын 3-үйүнө жүрүү менен атаандаштын 5-үйүндөгү 3 ташына чабуул кое алат.

		казан(кара)							
		6	5	4	3	2	1		
13	1	3	-	1	4	-	18		
	1	-	2	1	4	-			
1	2	3	4	5	6	казан(ак)			

12-диаграмма. Ак тараптын 2-үйүнөн жүрүлгөн жөнөкөй жүрүш.

Кара тарап бул коркунучтан жеңил гана чыга алат. Катары менен жасалган 4 жүрүштөн кийин $6к = 5к = 6к = 5:6(1)$, төмөндөгүдөй позицияга келебиз:

	казан(кара)						
		6	5	4	3	2	1
18				1	4		18
			2	1	4		
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	казан(ак)

13-диаграмма. Кара тараптын катары менен жасалган 4 жүрүшүнөн кийинки түзүлгөн абал.

Кара тарап актардын 3-үйүндөгү 2 ташын 3-үйүндөгү 1 ташы менен утуп алуу мүмкүнчүлүгү бар. Ак тарап 2 ташынын бирөөсүн сактай алат, 3-үйүндөгү 2 таштын бирөөсүн 4-үйүнө жүрүп. Кара тарап, 3-үйүндөгү 1 ташын 4-үйүндөгү бош үйүнө жүрүү менен атаандашынын 3-үйүндөгү 1 ташын утат. Кара тараптын казандагы таштарынын саны 20 га жетип, атаандашыныкынан 2 ташка көп болгону менен түзүлгөн абалга көңүл бура турган болсок, ак тарап позициялык жактан өтө ыңгайлуу абалга жетишти. Себеби 4-үйүндөгү 2 ташын 2 жүрүштөн кийин 5 үйүндөгү төрт ташка кошуп, 6 ташын атаандаш тарабына өткөргөндөн кийин төмөндөгүдөй позицияга ээ болобуз, жүрүш кезеги кара тарапта:

	казан(кара)						
		6	5	4	3	2	1
20		1	1	1	1		18
					6		
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	казан(ак)

14-диаграмма. Ак тараптын 45 жүрүшүнөн кийинки абал.

Кара тарап жеңилгенин мойнуна алып багынсa да болот, ал эми болбой аягына чейин ойной турган болсо, эң көп дегенде казанына дагы 1 гана таш ута алат: $56=6:3(2)6к(1)-12$

	казан(кара)						
		6	5	4	3	2	1
21			1	-	3	-	21
					1	1	
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	казан(ак)

15-диаграмма. Жүрүш кезеги Ак тарапта.

Ак тараптын 2 жүрүшүнөн кийин төмөнкү соңку абалды көрөбүз, $6к(1)-56=56$:

	казан(кара)						
		6	5	4	3	2	1
21		1	-	-	3	-	22
					-	1	
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	казан(ак)

16-диаграмма. Жүрүш кезеги Ак тарапта.

Ак тарап 5-үйүндөгү 1 ташын казанына салгандан кийин, өз тарабынын үйлөрүндөгү ташы жок калат. Тогуз коргоол оюнунан айырмачылык болуп, эгерде бир оюнчунун тарабындагы таштар биринчи болуп түгөнсө, ал оюнчу атаандаш тарабынын үйлөрүндөгү калган таштардын баарысын автоматтык түрдө өз казанына салып алат да жалпы жыйынтыгында 27:21 эсебинде оюнду ута алат.

Тогуз коргоол оюнунун акырында, шахмат тили боюнча айтканда эндшпильде өз тарабындагы үйлөрдөгү коргоолдорду сактап калуу аракетин кылса, мангала оюнунда тескерисинче оюндун аягында өз тарабындагы таштарды атаандаштан биринчи болуп түгөтүү аракети көрүлөт. Демек, оюндун аягындагы тактикалык бул ыкмалардан 2 оюндун айырмачылыгын көрө алабыз.

Жыйынтыктап карап кетсек: үйлөрдүн жалпы сандары, алардын ичиндеги коргоолдордун жана таштардын жалпы сандарынын айырмачылыгы: тогуз коргоолдо 18 үй, 162 коргоол, ал эми мангала оюнунда 12 үй, 48 таш, каймана тил менен салыштырмалуу тогуз коргоол- шахмат десек, мангала- шашки деп айта алабыз. Кандай болгон учурда да 2 оюндун тең айырмачылык жактары болгону менен окшоштук жактары басымдуулук кылат. Эң негизгиси 2 оюн тең тактикалык ыкмалар менен стратегиялык пландарга бай келип, оюнчулардын ошол ыкмаларды туура колдонуулары аркылуу гана жеңишке жетише алышаары айкын.

Адабияттар тизмеси

Акшораев А. “Тогуз кумалак” Алма-Ата, 1978.

Анаркулов Х. Кыргыз эл оюндары. Бишкек, Кыргызстан, 1991.

Кийзбаев М.С., Нурсейитов А.Ж. Тогуз коргоол сабактары Бишкек, 2016.

<https://www.playok.com>

ТРАДИЦИОННЫЕ НАРОДНЫЕ ИГРЫ В СОДЕРЖАНИИ ЗАНЯТИЙ ЭЛЕКТИВНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛИ) ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОРТУ В ВУЗЕ

Кузнецова З.^{1*} Мутаева И.^{2*} Исагилова Л.^{3*} Шарифуллина С.^{4*}

^{1*} Чайковская государственная академия физической культуры и спорта - Набережночелнинский филиал Университета управления «ТИСБИ», г. Чайковский/Набережные Челны, Россия kzm_diss@mail.ru

^{2*} к. н., проф. Елабужский институт Казанского федерального Приволжского университета, г. Елабуга, Татарстан, Россия mutaeva-i@mail.ru

^{3*} стар. препод., Елабужский институт Казанского федерального Приволжского университета, г. Елабуга, Татарстан, Россия nastia2014ism@yandex.ru

^{4*} к. н., доц. Елабужский институт Казанского федерального Приволжского университета, г. Елабуга, Татарстан, Россия radlana@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются традиционные народные игры в содержании занятий элективных дисциплины (модули) по физической культуре и спорту в ВУЗе. В ходе исследовательской работы были описаны традиционные народные игры и их использование на занятиях по физической культуре. Был проведен анкетный опрос, с целью определения уровня двигательной активности студентов, их заинтересованности к ведению здорового образа жизни. Также в ходе исследовательской работы был определен уровень физического здоровья. На основании полученных данных были подготовлены обобщенные отчеты.

Ключевые слова: студенческая молодежь, традиционные народные игры, анкетный опрос, уровень физического здоровья, высшее учебное заведение.

Traditional Games in The Content of Elective Disciplines (Modules) in Physical Education and Sports Classes at the University

Annotation. The article discusses traditional games in the content of elective disciplines (modules) in physical education and sports at a university. During the research work, traditional games and their use in physical education classes were described. A questionnaire survey was conducted to determine the level of physical activity of students and their interest in leading a healthy lifestyle. Also, during the research work, the level of physical health was determined. Based on the data obtained, summarized reports were prepared.

Key words: student youth, traditional games, questionnaire survey, level of physical health, higher education institution.

Известно, что традиционная народная игра включает в себя игровые формы общения, жизнедеятельности и традиции народов и народностей, определяя их культуру и своеобразие этнической общности. Игровая культура в традиционном виде у народов складывалась веками и передавалась из поколения в поколение, обогащая культурное наследие стран и их народов. Актуальность исследования: использование традиционных народных игр в физическом воспитании студенческой молодежи подчеркивается необходимостью расширения содержания занятий, повышая их значимость для формирования двигательного потенциала обучающихся [2, 5].

Традиционные игры народов имеют многовековую историю и передаются из поколения в поколение. Реализация традиционных народных игр в условиях современных занятий сегодня востребовано необходимо для воспитания чувства к прекрасному, к умению понимать и ценить культурное наследие, воспитывать любовь к Родине. Использование народных игр на занятиях элективных дисциплины (модули) по физической культуре и спорту позволяет комплексно воздействовать на организм занимающихся. Реализация игр позволяет повысить физическую нагрузку без вреда для здоровья, развивать физические качества обучающихся и укреплять как их физическое, так и психическое здоровье.

Изучая и анализируя научно-методическую литературу по теме исследования, мы пришли к выводу, что на данный момент существует большое количество работ, раскрывающих проблемы формирования здорового образа жизни студенческой молодежи, но при этом мало исследований, связанных с реализацией традиционных народных игр на занятиях элективных дисциплины (модули) по физической культуре и спорту [1, 3, 4]. В

связи с этим в рамках выполнения проекта был составлен каталог народных игр, нами проведено исследование с целью выявления значимости и места традиционных народных игр в системе физического воспитания студенческой молодежи в условиях вуза.

Организация и методы исследования. Исследование проводилось на базе Елабужского института К(П)ФУ города Елабуга Республики Татарстан, Россия в период с 09.09.2022 по 09.06.2023 г.. В исследовании приняли участие студентки отделения иностранных языков 2 курса очной формы обучения, в количестве 30 человек. Студентки были поделены на 2 группы:

контрольная группа – студентки в количестве 25 человек, которые занимались по традиционной программе;

экспериментальная группа - студентки в количестве 25 человек, занимались по традиционной программе, но дополнительно на занятиях были реализованы традиционные народные игры, с учётом мнения и выбора самих студентов.

Результаты исследования и их обсуждение. Известно, что основная характеристика игр - это комплексное воздействие на организм обучающихся. Одни народные игры развивают смекалку, активность, другие - смелость, гибкость, выносливость, третьи - координацию, силу, правильную осанку, а также они могут быть направлены на повышение иммунитета к заболеваниям. Например, реализация традиционных игр на улице в зимнее время закаливает организм, развивает смелость, выносливость и противостояние к неблагоприятным погодным условиям.

В начале учебного года нами был проведён анкетный опрос студентов с целью выявления их отношения к традиционным народным играм Российской Федерации и стран содружества.

В анкетном опросе принимали участие студенты как контрольной, так экспериментальной групп. В анкету были включены вопросы, выявляющие отношение студентов к традиционным народным играм, знания народных игр и потребность включения народных игр на занятиях элективных дисциплины (модули) по физической культуре и спорту в условиях ВУЗа.

На рисунках 1 и 2 Вашему вниманию представлены полученные результаты ответов на вопросы, «Знакомы ли Вам традиционные народные игры?», «Как Вы относитесь к традиционным народным играм?», «Ваше отношение к использованию традиционных народных игр на занятиях?», «Какие традиционные народные игры Вы бы хотели попробовать на занятиях?».

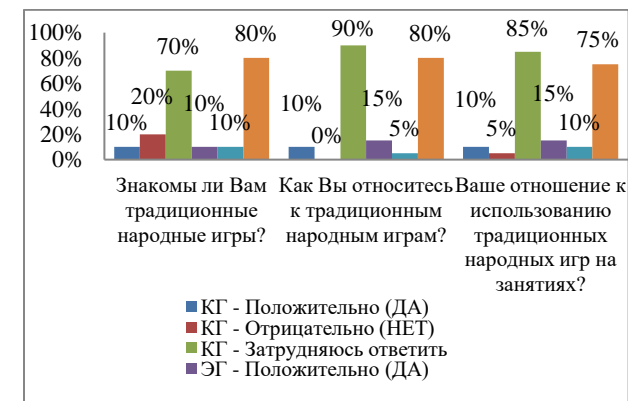

Рисунок 1 – Ответы на вопросы, «Знакомы ли Вам традиционные народные игры?», «Как Вы относитесь к традиционным народным играм?», «Ваше отношение к использованию традиционных народных игр на занятиях?»

Из полученных данных видно, что на первый вопрос «Знакомы ли Вам традиционные народные игры?» большинство респондентов обеих групп ответили «Затрудняюсь ответить», лишь 10% и 20% ответили «Да» и «Нет». На второй вопрос «Как Вы относитесь к традиционным народным играм?» большинство респондентов обеих групп ответили «Затрудняюсь ответить», лишь 5%, 10% и 15% ответили «Да» и «Нет». На третий вопрос «Ваше отношение к использованию традиционных народных игр на занятиях?» большинство респондентов обеих групп ответили «Затрудняюсь ответить», лишь 5%, 10% и 15% ответили «Да» и «Нет». Анализируя полученные данные можно отметить, что полученные данные обеих групп почти не отличаются. Отметим, что большинство респондентов не имеют представления о традиционных народных играх, приходим к выводу, что народные игры не использовались на занятиях по физической культуре на базах общеобразовательных школ. Лишь малая часть студентов в период обучения в школе ознакомились с традиционными народными играми.

Во время беседы студентки отметили, что для полного понимания и полноценного проведения анкетного опроса не хватало наглядных примеров проведения занятий с использованием традиционных народных игр.

Рисунок 2 – Ответы на вопрос «Какие традиционные народные игры вы бы хотели попробовать на занятиях?»

Из полученных данных видно, что на четвертый вопрос «Какие традиционные народные игры Вы бы хотели попробовать на занятиях?» 50% и 60% респондентов обеих групп ответили «Затрудняюсь ответить», а 20% и 25% ответили «Традиционные народные игры РФ» и «Традиционные народные игры стран содружеств».

В течение 2022/2023 учебного года в экспериментальной группе на занятиях элективные дисциплины (модули) по физической культуре и спорту были реализованы традиционные народные игры.

Нами разработаны варианты реализации традиционных народных игр с учётом основных задач занятия.

В таблице 1 представлена характеристика структурных компонентов двух занятий с использованием традиционных народных игр.

Таблица 1.

Характеристика структурных компонентов двух занятий с использованием традиционных народных игр

Части занятия	Основные разновидности направленности физических нагрузок	Направленность физических нагрузок	Наименование игр	Время на задание
Подготовительная	Аэробная, анаэробная, развитие физических качеств, исправление осанки. Подготовка организма к основной работе.	Воздействие на исходное состояние организма студентов. Повышение физической работоспособности и сопротивляемости организма к заболеваниям.	«От щита в поле», «Наперегонки с мячом».	25 мин
Основная	Интервальная работа (игра, направленная на комплексное развитие физических качеств).	Повышение общей и специальной физической работоспособности, развитие физических качеств.	«Гонка с выбыванием», «Прыжки на одной ноге», «Всадники».	55 мин
Заключительная	Восстановительная, оздоровительная.	Снижение физической нагрузки до восстановления ЧСС исходного уровня.	«Пролезь через мост», «Повтори за мной».	10 мин
Подготовительная	Подводящие упражнения.	Повышение работоспособности.	«Сильный бросок», «Петухи».	25 мин
Основная	Тренировочные задачи: скоростная работа; техническая подготовка; координация подготовка.	Управление совершенствованием физической и функциональной подготовленности, приобретение спортивной формы.	«Припечатай к столу», «Курьер», «Парная чехарда».	55 мин
Заключительная	Восстановление организма, ЧСС, снижение нагрузки.	Снижение физической нагрузки до восстановления ЧСС исходного уровня.	«Не слышно за мячом», «В дом бегом».	10 мин

Выделение значимости каждой части занятия позволяет повысить комплексность использования традиционных народных игр. Соединение нескольких игр различной направленности способствует расширению адаптационных возможностей организма студентов к нагрузкам различной направленности.

Подготовительная часть занятия студентов направлена на повышение физической работоспособности до уровня, необходимого для решения основных заданий занятия и снижения вероятности получения различных травм. С этой целью подготовительная часть удлинена до 25 мин, что позволяет подготовить организм студентов к предстоящим заданиям.

Основная часть занятия студентов включает сложные и разнонаправленные задания с включением разнонаправленных игр с учётом содержания предыдущего занятия.

Заключительная часть занятия студентов включает снижение как физической, так и функциональной активности организма, для этого обязательно включаем игры на внимание, на растяжку, гибкость и отвлечение от физических упражнений.

Построение занятий комплексно с использованием традиционных народных игр в нашем примере предполагает реализацию игр, направленных на решение нескольких задач.

Нами реализованы четыре варианта сочетания игр различной направленности в рамках одного занятия, что привело к повышению физической подготовленности и физического здоровья студентов.

На рисунках 1 и 2 представлены варианты сочетания игр различной направленности в рамках одного занятия.

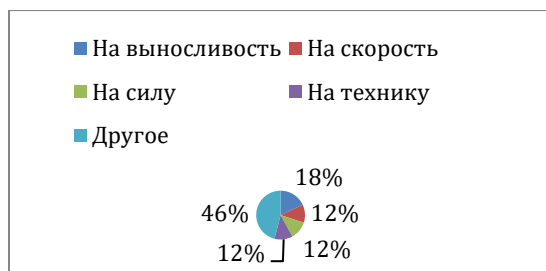

Рисунок 3 - Варианты сочетания игр комплексной направленности в рамках одного занятия

Из рисунка 3 видно, что на одном занятии можно решать одновременно несколько задач, где можно развивать физические качества последовательно, по значимости с мягким переходом друг к другу. Реализация разнонаправленных игр заканчивается выполнением игры силовой направленности. Например, «Парная чехарда» или «Всадники».

Развитие скоростных качеств последовательно переходит на развитие выносливости за счет повторной работы и заканчивается силовой подготовкой. Техническая подготовка двигательным действиям у студентов реализуется между играми с проведением анализа ошибок и повторением действий с учётом замечаний.

Важно в комплексных занятиях получение оздоровительного и тренировочного эффекта, что требует последовательного выполнения физической нагрузки анаэробной и анаэробно гликолитической направленности. Важно при этом получение аэробного тренировочного эффекта, который выступает основой повышения функциональной подготовленности студентов.

В начале и в конце учебного семестра у студенток снимали антропометрические показатели, с помощью которых определяли уровень физического здоровья по методике Г.Л. Апанасенко. На рисунке 4 представлены полученные данные студенток контрольной группы в начале и в конце учебного семестра.

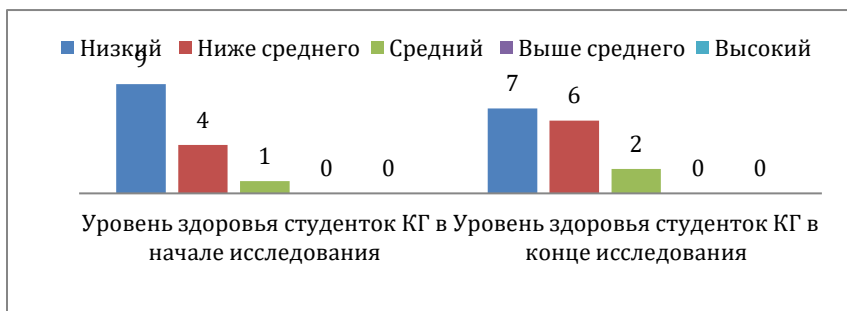

Рисунок 4 – Уровень физического здоровья студенток контрольной группы в начале и в конце исследования по методике Г.Л. Апанасенко

Из полученных данных видно, что данные у контрольной группы в начале исследования почти не отличаются от данных, полученных в конце исследования. Однако отметим небольшую положительную динамику уровня физического здоровья у студенток контрольной группы.

На рисунке 5 представлены полученные данные студенток экспериментальной группы в начале и в конце учебного семестра.

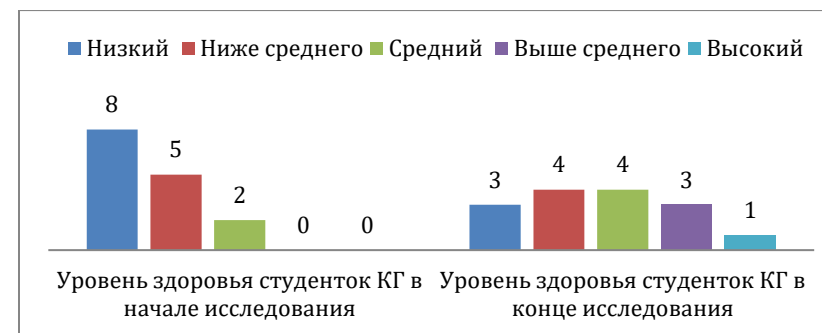

Рисунок 5 – Уровень физического здоровья студенток экспериментальной группы в начале и в конце исследования по методике Г.Л. Апанасенко

Из полученных данных видно, что в начале исследования у экспериментальной группы преобладали «низкий» и «ниже среднего» уровни здоровья, в конце исследования наблюдается положительная динамика. Анализируя полученные данные, хотели бы отметить положительное влияние традиционных народных игр на физическое здоровье студенческой молодёжи.

Заключение. Народные игры являются эффективным средством физического воспитания студентов на занятиях элективных дисциплин (модули) по физической культуре и спорту в условиях ВУЗа. С использованием традиционных народных игр занятия более эффективны и интересны. С использованием традиционных народных игр у студентов наблюдалась положительная динамика физического здоровья. Полученные результаты подтверждают перспективу дальнейших исследований данного направления.

Список литературы:

- Грязева Е.Д. «Физическое развитие студентов и совершенствование физического воспитания в вузе» / Е. Д. Грязева, М. В. Жукова, О. Ю. Кузнецов, Г. С. Петрова // Система воспитания в высшей школе: аналитические обзоры по основным направлениям развития высшего образования. – М.: Федеральный институт развития образования, 2012.
- Исмагилова Л.Ф. «Формирование здорового образа жизни студентов высших учебных заведений посредством народных игр» / Л.Ф. Исмагилова, И.Ш. Мутаева // Сборник научных статей X Международной научно-практической конференции: (Воронеж, 27-28 апреля 2021 г.). – Воронеж, 2021. – С. 94-98.
- Колпакова Е.М. «Двигательная активность и её влияние на здоровье человека» / Е. М. Колпакова // Научно-периодический журнал «Здоровье человека, теория и методика физической культуры и спорта». – 2018. - №1 (8). – С. 94-109.
- Лисицын Ю.П. «Образ жизни и здоровье населения» / Ю.П. Лисицын. - М.: Медицина, 1982.
- Мутаева И.Ш. «Изменение физической работоспособности студенток вуза с учетом реализации программы дополнительной двигательной активности» / И.Ш. Мутаева, З.М. Кузнецова, Л.Ф. Исмагилова, Г.З. Халиков // Человек. Спорт. Медицина. – 2023. – Т. 23, № 1. – С. 87–95.

САЛБУУРУН

Акунов А.*

*Салбуурун федерациясы

Байыркы кыргыздардын турмушунда мал чарбачылыктан кийинки жан сактоонун бир кесипчилиги аңчылык, ууга чыгуу болгон, кыргыздар бул өнөрдү өтө баалашып, муундан- муунга, атадан-балага өткөрүшүп салт катары калыптандырган, мындай салт көчмөн жашоодо жоокердик замандын талабынадагы шайкеш келип турган.

Кыргыз эли байыркы замандан бери эле, күзгү мезгилди күтүшүп ууга камданганда кадимкидей жоого даярдангандай болушуп, жай боюу аттарды семиртишип, жаа куралын жасашып, темир эритишип ок жасашып анан күз келгенде айылдын жигиттери топтолуп алышып колдоруна куш кондуруп, сандарына саадак байлап, жандарына тайган ээрчителишип алыска аң улоого чыгышкан, мындай аң улоонун түрүн кыргыздар Салбуурун деп аташкан.

Салбуурун жөнүндө маалымат Манас эпосунда кеңири айтылат:

Мээлей алып боо тагып

Ит агытып куш салып

Саадагын санга байланып

Салбуурундап жер чалган

Эр Манастан калган иш – дегендей Манас атабыз өзү баш болуп, кырк жигити менен “Ит агытып-Куш салып” алыска жер чалышып ууга чыгып турушканы жөнүндө кабар алсак болот.

Салбуурунда аттын күлүгү куланды кууганда, мергендин кыйыны жейрен атканда билинген, кыргызда ошондуктан “Жейрен атып, кулан кууп” деген ылакап сөз калган.

Салбуурун жөнүндө кыргыз тарыхчыларынын эмгеги аз болгондуктан, бул аңчылыктын маданияты жөнүндө жазма булактардан кеңири маалымат кезиктире албайсың, бир гана Абрамзон салбуурунду – кыргыздардын жоокердик мүнөздөгү практикалык искусствосу деп так кыска түшүндүрмө берип жазып кеткен.

- Кыргыздардын бул жоокердик мүнөздөгү искусствосунун көп мааниси болгон

- Эт азык жана баалуу аң терилерди камдашкан.

- Тоо түздө ууга чыгуу дене-тарбиясы менен машыгуу болуп эсептелинген.

- Айылдан алыс, жаратылыш шартында бир-нече күн конуп түнөп жүргөндүктөн, жоокерлер эрктүүлүккө, чыдамкайлыкка тарбияланышкан.

- Салбуурундап жүрүшүп жер шартын жакшы таанышып, чалгын чалып, жоонун жолун көзөмөлгө алышкан.

- Жаратылышты жакындан таанып, анын көп сырларын өздөштүрүшкөн.

Мына ушул өңдүү мааниси терең салт көчмөн турмушта муундан-муунга өтүп көп кылымдап жашап келген.

Дүйнөлүк окумуштуулар белгилегендей байыркы үңкүр доорундагы жашаган адамдардын тили жакшы өнүгө электе сөздөрдү кыска айтышып көбүнчөсүн жандашып сүйлөшкөн деген тыянак чыгарышкан.

Ошол кыска айтылган алгачкы адамдардын сөздөрү бүгүнкү күнгө чейин кыргыздарда аңчылыкка байланыштуу аталыштар менен сакталып калган, мисалы учун “Аң”, “Уу”(мергенчиликке чыгуу), “Ат”, “Ур”, (бир нерсени ат же согуп – ур), “Куу” (бир нерсени кубала).От, Эт, Ок, Ит, Куш, Жаа, ушул сымал сөздөрдү келтирсек болот.

Эгерде биз “Ууга” чыккан өнөрдү изилдеп көрсөк, алгачкы адамдар биринчи курал кылып ташты, союлду колдонушуп, кийин жааны ойлоп табышкан, алгачкы жааны адамдар таш доорунда эле пайдаланган деген божомолдорду келтиришет, себеби жебенин

таштан жасалган учтары көп жерлерде археологиялык казууларда табылган.

Ал эми ит жөнүндө сөз кылсак, адамдар иттерди өзүлөрүнө байыр алдырып аларды аңчылыкка колдонушканы белгисиз кылымдарга барып такалат.

Сөздү улай жылкы баласы менен алгыр куштарды көчмөндөр качан, кайсыл доорлордо колго үйрөтүшкөн деген суроого жооп издесек, көп окумуштуулардын божомолдосу боюнча мындан төрт миң жылдар мурун орто азия чөлкөмүндө жашаган калктарга таандык дешет, ошого тушташ доорлордо бул чөлкөмдө жашаган элдердин ичинде кыргыз деген байыркы эл болгонун дүйнө тарыхчылары тастыктайт, ошондуктан мындай маданияттын жаралышына кыргыз эли дагы салым кошкон десек жаңылышпайбыз.

Бүгүнкү күнү дагы деле болсо адам баласы аңчылык өнөрдү искусствого, спортко айлантып, өзүнчө бир жаңы формада өнүктүрүү жолун ойлоп табышып, күнүмдүк турмуштарында кеңири пайдаланып келе жатышат.

Ушундай жагдайды эске алсак Салбуурун ата мурасы Кыргызстанда 2006-жылы жанданып, баардык региондорго кеңири тарап 2012- жылы “Республикалык улуттук спорт дирекциясынын” алдында эрежелер бекип, Салбуурун кыргыз улуттук спорт оюну деген макам алып, мамлекеттин колдоосу менен өнүгүү жолуна түштү деп белгилегибиз келет.

Салбуурун оюнуна (жеңил атлетикадай болуп көп түрдүүлүктү камтыйт) төмөндөгүлөр кирет.

1.Бүркүт салуу

2.Куш салуу,

3.Ителги салуу

4.Жөө туруп жаа атуу (аялдар, эркектер өзүнчө)

5.Атчан жаа атуу (аялдар, эркектер өзүнчө)

6.Табак атуу (учкан табакты атуу)

7.Тайган жарыш

Бул деген көчмөн кыргыздардын байыркыдан калган мурасы бири-бирине өтө шайкеш келген өнөр болгондуктан, бир федерациянын алдында биригип, азыркы кезде улуттук оюндардын ичинен эң байыркылыгын, кооздугун, көп түрдүүлүгүн белгилеген алдыңкы федерациялардын бири болду десек жаңылбайбыз.

Салбуурун федерациясы жеке эле республика ичинде эмес, жакынкы, алыскы чет элдерде өткөрүлгөн ар кандай мелдештерге, фестивалдарга, конференцияларга катышып кызматташуу кеңири жүрүп жаткан мезгил.

Алып айтсак Голандия, Англия, Франция, Турция, Бразилия, Бутан, Америка, Корея, Монголия, Россия, Казакстан өлкөлөрүндө болуп салбуурундун бет ачары өткөзүлгөн.

Азыркы убакта “Республикалык улуттук спорттун түрлөрү боюнча дирекциясы” колдоосу менен салбуурун боюнча турнирлер байма-бай өткөрүлүп турат, ошондой эле мелдештин жеңүүчүлөрү акчалай сыйлыктар менен сыйланышып, денгээли жогорулаган, жакшы көрсөткүчтү камсыздаган спортчуларга атайын “ КР спорт чебери” деген наамдар ыйгарылып келет.

Мындан тышкары Салбуурун федерациясы “ Манас Турк университети” менен көп жылдан бери кызматташып келет, бул окуу жайдын жардамы тийип салтуу жаа атуу спорттун түрү жылдан жылга өнүгүп жакшы деңгээлге көтөрүлүп жаткан мезгил. Мисалы Кыргызстанда 2014-16-18 жылдарда өткөрүлгөн “Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюндарында” салбуурун оюнуна көп мамлекеттен катышуучулар камтылды, айрыкча салтуу жаа атуу спортуна көп өлкөнүн мергендери келишип күч сынашты, ошону менен бирге дүйнө элдер кыргызстанды жакындан таанышып, салбуурун федерациясынын

ишмердүүлүгүнөн кабар алышты. Ошондой эле 2021-жылы Турция мамлекетинде өткөрүлгөн “Бүткүл дүйнөлүк этноспорт” фестивалында биздин жаачыларыбыз катышып командалык эсепте биринчи орунду камсыздашты.

Баса белгилеп кетүүчү нерсе Турцияда жылда болуучу “Фетих купасы” аталыштагы дүйнөлүк биринчиликте Салбуурундун жаачылары күмүш, коло медалдарды камсыздашты, алар Асел Садырова, Мурадил уулу Ынтымак.

Ушуга эле удаа “Ислам мамлекеттеринин шериктештиги” оюндарында эркектер арасында жаа атуу боюнча Мурадил уулу Ынтымак алтын медалдын ээси болду, азыркы убакта Манас Турк университетинде жаа атуу боюнча машыктыруучулук кесипти аркалап Манас Турк университетинин студенттерин мыкты мергендерди тарбиялап жаткан мезгили.

Мындан тышкары Салбуурундун атын тааныткан ата мурас бул мүнүшкөрлүк өнөр алгыр куштарды таптоочулар менен кыргыз аңчы ити тайганды таптагандар болуп эсептелинет.

Салбуурундун ичиндеги бул өнөр менен кыргызстанда көптөгөн жаштар алектенип таптаган куштары, тайгандары менен мелдештерге катышып ошону менен бирге ата салтын унутушпай ууга дагы чыгып турушат.

Бул оюндун түрлөрү менен коңшу Казахстан өлкөсү катуу алектенишет, ошондой эле кытайдагы, монголиядагы кыргыздар менен казактар дагы унутушпай аны өркүндөтүп турган учуру.

Биздин федерация айрыкча бул өлкөлөрдүн ичинен казахстанда болгон мелдештерге дайыма катышып, кызматташууну улантып келебиз.

Эгерде бул жагынан дагы ийгиликтерди санасак биздин мактоого татырлык, мисалы үчүн 2016-18 жылдарда Кыргызстанда өткөрүлгөн “Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюндарында” жана ошондой эле “Кушбегилик” боюнча 2019-жылы Алматы шаарында өткөрүлгөн Азия чемпионатында “Бүркүт салуудан”, “Ителги салуудан” алтын медалдарды жеңгендерибизди сыймыктануу менен белгилесек болот.

Биздин Салбуурун федерациясы боюнча кыскача баяндаманы аяктап жатып, бул оюн байыркы көчмөндөрдүн ата мурасы орто азия элдеринин сүйүктүү орток оюнуна айланып, көз жаздымда калбай кеңири жайылып дүйнөгө даңазаланып турса деген тилекти билдиргибиз келет.

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КИТАЯ И КЫРГЫЗСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ)

Добаев К. Д.* Инь Тянинь**

*д.п.н., проф. Кыргызской академии образования kdobaev@yandex.ru,

**аспирант Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта 595248520@qq.com

Аннотация

В современный период происходит повышение интереса к проблемам образования. Это связано с тем, что XX век стал тем особым рубежом в эволюции человечества, когда все проблемы и противоречия, бывшие ранее либо частными, либо локальными, приобрели глобальный характер. Во всем мире происходят структурные изменения в образовании на протяжении нескольких десятилетий. Изменения связаны с информационным бумом и глобализацией мировых экономик, с образованием единой экономической зоны в Европе – Евросоюз, принятием Лиссабонской и Болонской Конвенций по образованию. Стремление вхождения в единое мировое образовательное пространство привело к широкомасштабной реформе всего образования на постсоветском пространстве. Имеются научные исследования, где изучается влияние цифровизации на образование и необходимость цифровой грамотности, цифровых компетенций как необходимое условие стабильного развития стран и обеспечения их стратегической конкурентоспособности. Растущая интернационализация всех аспектов жизни общества требует постоянного анализа процессов, происходящих в образовательной сфере за рубежом, их соотношения с тенденциями развития образования Китая и Кыргызстана. Эту задачу решает отрасль педагогической науки – сравнительная педагогика, изучающая состояние, закономерности и тенденции развития систем образования в сопоставлении в различных странах и регионах мира. В статье рассматривается научно-теоретическое обоснование образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации на примере подготовки бакалавров по направлению «Физическая культура и спорт».

Ключевые слова: подготовка специалистов по направлению «Физическая культура и спорт», образование, глобализация, бакалавр.

Comparative and Comparative Study of the Educational Systems of China and Kyrgyzstan in the Context of Globalization (Using the Example of Physical Education)

Abstract

In the modern period, there is an increase in interest in educational problems. This is due to the fact that the 20th century became that special milestone in the evolution of humanity when all problems and contradictions that were previously either private or local acquired a global character. Structural changes in education have been taking place around the world for several decades. The changes are associated with the information boom and the globalization of world economies, with the formation of a single economic zone in Europe - the European Union, and the adoption of the Lisbon and Bologna Conventions on education. The desire to enter a single world educational space led to a large-scale reform of all education in the post-Soviet space. There are scientific studies that study the impact of digitalization on education and the need for digital literacy and digital competencies as a necessary condition for the stable development of countries and ensuring their strategic competitiveness. The growing internationalization of all aspects of society requires constant analysis of the processes occurring in the educational sphere abroad, their correlation with the trends in the development of education in China and Kyrgyzstan. This problem is solved by the branch of pedagogical science - comparative pedagogy, which studies the state, patterns and trends in the development of education systems in comparison in different countries and regions of the world. The article examines the scientific and theoretical justification of the educational system of China and Kyrgyzstan in the context of globalization using the example of training bachelors in the field of “Physical Culture and Sports”.

Keywords: training of specialists in the field of “Physical Culture and Sports”, education, globalization, and bachelor’s degree.

Küreselleşme Bağlamında Çin ve Kırgızistan’ın Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (Beden Eğitimi Örneği)

Özet

Modern dönemde eğitim sorunlarına ilginç artış görülmektedir. Bunun nedeni, 20. yüzyılın, daha önce özel ya da yerel olan tüm sorun ve çelişkilerin küresel bir nitelik kazandığı, insanlığın evriminde özel bir dönüm noktası haline gelmesidir. Eğitimde yapısal değişiklikler onlarca yıldır dünya çapında gerçekleşmektedir. Değişiklikler, bilgi patlaması ve dünya ekonomilerinin küreselleşmesi, Avrupa’da tek bir ekonomik bölgenin (Avrupa Birliği) oluşması ve eğitime ilişkin Lizbon ve Bologna Sözleşmelerinin kabul edilmesiyle ilişkilidir. Tek bir dünya eğitim alanına girme arzusu, Sovyet sonrası alanda tüm eğitimde büyük ölçekli bir reforma yol açtı. Dijitalleşmenin eğitim üzerindeki etkisini ve ülkelerin istikrarlı kalkınması ve stratejik rekabet edebilirliklerinin sağlanması için gerekli bir koşul olarak dijital

okuryazarlık ve dijital yeterliliklere olan ihtiyacı inceleyen bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Toplumun tüm yönlerinin artan uluslararasılaşması, yurtdışındaki eğitim alanında meydana gelen süreçlerin sürekli analizini ve bunların Çin ve Kırgızistan'daki eğitimin gelişimindeki eğilimlerle korelasyonunu gerektirir. Bu sorun, dünyanın farklı ülke ve bölgeleriyle karşılaştırılmalı olarak eğitim sistemlerinin gelişimindeki durumu, kalıpları ve eğilimleri inceleyen pedagoji bilimi - karşılaştırmalı pedagoji dalı tarafından çözülmektedir. Makale, “Beden Kültürü ve Spor” alanında lisans eğitimi örneğini kullanarak Çin ve Kırgızistan'ın eğitim sisteminin küreselleşme bağlamında bilimsel ve teorik gereğini incelemektedir.

Anahtar kelimeler: “Beden Kültürü ve Spor” alanında uzman yetiştirme, eğitim, küreselleşme, lisans derecesi.

Актуальность исследования. Сегодня перед системой образования стоит ряд вопросов, реалии и проблемы образования в условиях цифровизации требующих действий, направленных на осуществление трансформации. [1].

Изучение возможностей сотрудничества в сфере образования и науки между Китаем и Кыргызстаном в контексте углубления всестороннего стратегического партнерства между странами актуальна. Конкретный путь реализации: посредством образования укреплять межличностные и культурные обмены между двумя странами.

Цель исследования: научно-теоретическое обоснование образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации на примере подготовки бакалавров по направлению «Физическая культура и спорт» и экспериментальное подтверждение их эффективности.

Указанная цель конкретизируется в **задачах исследования:**

1. Определить сущностную характеристику научно-педагогических основ образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации при подготовке бакалавров по направлению «Физическая культура и спорт»;

2. Провести сравнительно-сопоставительный анализ образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации;

3. Разработать технологию и методологию сравнительно-сопоставительного исследования образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации по подготовке студентов по направлению “Физическая культура и спорт”;

4. Экспериментально проверить эффективность педагогических условий при подготовке студентов по направлению “Физическая культура и спорт” в условиях глобализации и цифровизации.

Объект исследования: учебный процесс при подготовке студентов по направлению “Физическая культура и спорт”.

Предмет исследования: Занятие по физическим культурам.

Методы исследования: теоретические методы: изучение научно-педагогической, научно-теоретической литературы; анкетирование, беседа, интервью, педагогическое тестирование педагогический эксперимент.

Научная новизна результатов исследования: теоретическое обоснование анализа образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации на примере подготовки бакалавров по направлению «Физическая культура и спорт»; проведение сравнительно-сопоставительного анализа образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации; экспериментальным путем будут проверены педагогические условия профессионально-ориентированного обучения студентов и их эффективность.

Практическая значимость полученных результатов исследования: научно-педагогические основы внедрения инновационных технологий в систему образования в условиях глобализации, который внесет свой вклад в науку и образования по подготовке учителей физической культуры и тренеров нового поколения. Окажут помощь при подготовке кадров по развитию социальной компетентности государственного стандарта высшего профессионального образования.

Ожидаемый результат. Будет проведена сравнительно-сопоставительный анализ образовательной системы Китая и Кыргызстана в условиях глобализации, экспериментальным путем будут проверены педагогические условия профессионально-ориентированного обучения студентов, определена их эффективность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдыбекова Н.А., Тяньинь Инь Инструменты и ресурсы дистанционного обучения / Т. Инь // Инструменты и ресурсы открытого образования и дистанционного обучения на русском языке: Материалы Международного педагогического Форума, Улан-Батор, 04 декабря 2020 года / Под редакцией М.М. Шалашовой, Н.Н. Шевелёвой. – Улан-Батор: Издательство ПАРАДИГМА, 2020. – С. 5-13. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44638221>
2. Sema Kalaian Distance and Online Learning. *Eastern Michigan University, USA*. [Электронный ресурс] - URL: DOI: 10.4018/978-1-5225-2399-4.ch003.
3. Электрондук ресурс https://ky.wikipedia.org/wiki/COVID-19_%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B. 03.01.2022-ж. - Бишкек.
4. Мамытов А.М. Высшее физкультурное образование в Кыргызстане: Современное состояние и перспективы на будущее. – Б.: Технология, 1998. – 208 с.
5. Мамытов А.М. Проблемы подготовки педагогических кадров по физкультуре и спорту в условиях реформы системы образования в Кыргызстане // Проблемы и перспективы развития педагогического образования в современных условиях: Межд. науч. конф. – Б.: КГПУ имени И. Арабаева, 1997. – С.29-35.
6. О Программе цифровой трансформации Кыргызской Республики "Таза Коом" [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://tazakoom.kg>
7. Программа развития информационно-коммуникационных технологий в Кыргызской Республике (В редакции постановления Правительства КР от 11 августа 2006 года №573) / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/53393>.
8. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат. - М.: Издательский центр "Академия", 2003. - 224 с.
9. Кутпанова З.А. Информатизация системы образования - основа формирования информационного будущего / З.А. Кутпанова // Л.Н. Гумилев атындагы ЕҰУ Хабаршысы - Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. - Астана, 2012. - №6. - С. 295-301.
10. Калдыбаев С.К. Основные направления информатизации образования в Кыргызстане / С.К. Калдыбаев, А.А. Ахсүтова // Международный журнал экспериментального образования. - М., 2018. - №8. - С.18-23.

HISTORY AND PRACTICAL DEVELOPMENT PERIOD OF TRADITIONAL GAMES AND SPORTS IN HUNGARY

Zoltan Varga*

*Traditional sport competition organizing expert of Hungarian Association of Köböre and Traditional Sports.
info@magyar-turan.hu

Abstract:

The importance of traditional sports is being recognized in more and more countries, and different countries are building more and more newsystems to support and develop them. Traditional sports are of fundamental importance in preserving folk traditions and in educating young people about sports and patriotism. In Hungary, national traditions have been well preserved and the Hungarian traditions together with the traditions of the Turkic nations form a large common system of traditions.

For the first time in the world, the structure of the ancient nomadic reflexbow was reconstructed in a usable way in Hungary. The various composite bows based on the reconstructed one, enabled the creation and widespread distribution of traditional archery in Hungary. The Hungarian competition system of horseback archery sport was the first in the world in this respect. In Hungary, by bringing together traditional sports and science, traditionalists have established an event that points to the equestrian nomadic cultural heritage. This collaboration also created a traditional sports competition that is the best model of nomadic combat training.

Özet:

Gelenek sporlar bir çok ülkede her geçen gün daha fazla önem kazanarak hem desteklenmeleri, hemde geliştirilmeleri konusunda ciddi adımlar atılarak yeni sistemlerin oluşması için çaba gösterilmektedir.

Geleneksel sporlar sayesinde halkların geleneklerinin korunması, gençlerin vatanseverlik ve spor konularında eğitilmesi temel öneme sahiptir. Macaristan'da geleneksel sporlar çok iyi korunup, Türk halklarının gelenekleriyle beraber geniş ve ortak bir gelenekler sisteminin oluşması sağlanmıştır.

Dünyada ilk kez antik göçebe refleks yayının yapısı Macaristan'da kullanılabilir şekilde yeniden oluşturuldu. Yeniden inşa edilen çeşitli kompozit yaylar Macaristan'da geleneksel okçuluğun yaratılması ve yayılmasını mümkün kılmıştır.

Bu bakımdan macar at biniciliği ve müsabaka sistemi bir ilk olmuştur. Macaristan'da geleneksel sporlar ile bilimi birleştiren gelenekçiler bu sayede atlı göçebe kültürel mirasını gösteren bir etkinlik ortaya koymuşlardır.

Bu işbirliğiyle göçebe muharebe eğitiminin en iyi modeli olarak kabul gören geleneksel spor müsabakaları oluşturulmuştur.

Keywords: Hungarian reflex bow, Horseback archery, Kurultaj, Turán Rider Combat Track, Hungarian Turan Foundation

The importance of traditional sports is being recognized in more and more countries, and different countries are building more and more newsystems to support and develop them. Traditional sports play an extremely important role in preserving national traditions, also in educating the young generations for sports and patriotism. In Hungary, national traditions have been well preserved and there is also a developed sports life. Therefore, it can be said that in Europe, in Hungary, the traditional sports life is the most developed and the most extensive. In addition to all this, it can be said that the Hungarian traditions together with the traditions of the Turkic nations form a large common system of traditions.

The rebirth of ethnic sports games in Hungary

1. In Hungary, Dr. Károly Cs. Sebastyén published the structure of the ancient Hungarian (Turkish) bow in 1932. (Sebastyén 1932). From 1933, Kálmán Jakus worked on the creation of a sport bow based on traditional foundations, while Dr. Gyula Fábíán began to reconstruct the Hungarian horn-covered bow from the original materials and in an original way using experimental archaeological methods. He published a study on this in 1967. (Fábíán 1967).

For the first time in the world, the structure of the ancient Hungarian horn-covered reflex bow was reconstructed in a usable way in Hungary. This is a weapon of fundamental importance not only for the Hungarians, but also for the Turkic world. In 1980, Hungarian Television also made a film about bow-making.

ВЕБИНАР БАЯНДАМАЛАР / ÇEVİRİM İÇİ BİLDİRİLER

1. Pic.
1. Prof. Dr. Gyula Fábián in the film on traditional bow (1980)

The various composite bows, these later simplified versions of the reconstructed one, enabled the creation and widespread distribution of traditional archery in Hungary. The use of bows soon led to the revival of equestrian archery.

Lajos Kassai started making bows professionally in the mid-1980s. He made a traditional Hungarian bow using modern materials (based on the work of Károly Cs. Sebastyén and Gyula Dr. Fábián), and then began mass production of it. During the practice of horse archery, the Hungarian competition system of horse archery soon developed, which was the first in the world in this respect. In the late 1980s, Lajos Kassai began to develop the sport rules of horse archery, and in 1994 he organized the first horse archery competition, which created the modern horseback archery sport.

2. In Hungary, traditionalists have started to organize an event that points to the cultural and genetic connection with the Central Asian peoples who preserve the equestrian nomadic cultural heritage. It called Kurultaj [Kurultay] - and by 2012 it became the largest traditionalist event in Europe.

The Kurultaj is not a festival, but a tradition-preserving holiday, where the guardians of the Central Asian equestrian nomadic cultural heritage commemorate together their ancestors and common traditions with dignity.

The event is attended by hundreds of horseriders, thousands of traditionalists and hundreds of thousands of visitors every time. More than fifty independent programs are implemented, including traditional sports competitions. The exhibitions shown here are the most significant presentations of the equestrian nomadic civilization.

Pic. 2.
2. Kurultaj traditionalist event in Hungary

Over the years, Kurultaj has become the biggest tradition-preserving holiday in the Hun-Turkic world. Each time, representatives of 27 nations take part, from folk artists to wartime traditionalists and diplomats. The Kurultaj also inspired the creation of several Central Asian equestrian nomadic traditional events and ethnosports competitions. Among other things, the World Nomad Games initiated by the Kyrgyzs started from the idea of Kurultaj. But while the Kurultaj focuses on the cultural heritage of the nomadic peoples of Central Asia, including traditional sports, the World Nomad Games focuses on nomadic sports around the world. Thus, they are not rivals, but complement each other.

The event of Kurultaj is organized by the Hungarian Turán Foundation, which is Hungary's largest tradition preservation organization with more than 100 groups from Hungary and from the Hungarian-inhabited areas of the neighboring countries: Slovakia, Ukraine, Romania, Serbia. The Magyar Turán Foundation was the first to bring science and traditional sports together in Hungary. The specialists working in the scientific section (archaeologists, historians, anthropologists, ethnographers, engineers, doctors) write the programs of traditional holidays and develop the system of traditional sports. This was a great innovation not only in appearance (clothes, protective equipment) but also in the physical and mental preparation of the athletes.

3. Sports organization and innovation in traditional sports. In the increasingly high-quality traditional contests organized by the Magyar Turán Foundation, in addition to the traditional bow, the most important other weapons of the nomadic horseback fighting were also included in practical use, and then in the rule systems of the contests.

In a horseback-spear fight, two mounted warriors in nomadic weapons (with spears with a dull point) fight in a duel.

Pic.3.
3. Horseback-spear fight

During nomadic fencing, infantry warriors fight with sabers in full nomadic armor in a wooden corral.

Pic. 4.
4. Nomadic fencing

The most complex traditional armed sport called Turan Rider Combat Track. The competitors ride on horseback along a pre-built track. The track is 2.5 km long, natural ground with differences in level. Differences in ground level are part of the track as difficulty factors. Weapons used in the competition are: traditional reflex bow, saber, and spear.

The competition consists of 7 stages with different types of targets. You have to overcome 5 types of targets with a bow. These are stationary, moving and distant targets. The targets are placed on each side of the course so you have to shoot on both sides. With a spear and a saber, you have to hit 2 types of targets that move for an adequate force effect.

All weapons must be carried by the competitor and changed on the go. The number of hits and the completion time together give the result. In addition to riding skills, this competition requires a complex ability to use weapons. The best modeling of nomad combat training.

Pic.5.
5. Turan Rider Combat Track

Traditional sports have a positive effect on the processes of social life in many areas.

Playing sports also has a positive effect on the development of a healthy body and personality. By turning back to tradition, sport arouses interest in the traditional cultural values of society both in athletes and spectators. Sport promotes the creation of healthy individuals, families, and communities, which, in addition to a healthy lifestyle, also carry forward national culture and traditional social values, thereby strengthening society. The joint cultural and sports holidays strengthen the unity of related nations and the Turkic World. During the organization of various national traditional sports events, the creation of a common calendar of events would be a step forward for more effective cooperation.

BIBLIOGRAPHY:

- (Fábián 1967) Fábián, Gyula: Archaeologia experimentalis – in: Természettudományi Közlöny 1967/12. szám.
(Sebestyén 1932) Sebestyén, Károly: A magyarok íjja és nyíla = Bogen und Pfeil der Alten Ungarn in: Dolgozatok, Szeged, 1932).

TÜRK MİTOLOJİSİNDE OK VE YAY

S. Necati Metin* Fikret Soyer**

*Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi smetin@bandirma.edu.tr

**Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi fikretsoyer@gmail.com

Özet

Türklerin kültür ve yaşamlarının her alanında, her aşamasında ok ve yay büyük önem taşımaktadır. Öyle ki Türk kültüründe ok ve yay çeşitli anlamlar yüklenmiş ve bu durum kültürel bir miras olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Bu çalışmada ok ve yayın Türk kültürünün oluşmasının temeli olarak da kabul edilebilecek olan Türk mitolojisinde ok ve yayın öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada Türk Mitolojisinde ok ve yayın önemi çeşitli kaynaklar ışığında elde edilen tespitler ile beraber açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada ok ve yayın Türk mitolojisinde önem arz eden Oğuz Kağan destanı, Kuzey Türk destanları, Dede Korkut hikayeleri, Türk masalları, çeşitli şaman inanışları gibi birçok kültürel mirasta kendine yer edindiği anlaşılmıştır. Ayrıca Türk devletlerinin, toplantı, düğün, eğlence ve yarışmalarda da ok ve yay farkı anlamlar yükledikleri görülmüştür. Özellikle Türk hakanlarının hakimiyet ve tabilik sembolü olarak da ok ve yayı kullandıkları belirlenmiştir. Sonuç olarak Türklerin tarihsel süreç içerisinde Türk mitolojisinde ok ve yay yükledikleri anlamların hemen hemen kurulan bütün Türk devletlerinde devam ettiği ve günümüzde dahi bazı anlamlarda kullanımının görüldüğü söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Ok, Yay, Mitoloji

Bow and Arrow in Turkish Mythology

Abstract

The bow and arrow are of great importance in every aspect of Turkish culture and life. So much so that various meanings have been attributed to the bow and arrow in Turkish culture and this situation has been passed down from generation to generation as a cultural heritage. In this study, it is aimed to reveal the importance of the bow and arrow in Turkish mythology, which can also be considered as the basis of the formation of Turkish culture. In the study, the importance of the bow and arrow in Turkish mythology was tried to be explained together with the determinations obtained in the light of various sources. In the study, it was understood that the bow and arrow had a place in many cultural heritage such as the Oghuz Khan epic, Northern Turkish epics, Dede Korkut stories, Turkish tales, various shaman beliefs, which are important in Turkish mythology. In addition, it was observed that Turkish states attributed different meanings to the bow and arrow in meetings, weddings, entertainment and competitions. In particular, it was determined that the Turkish kings used the bow and arrow as a symbol of sovereignty and dominance. As a result, it can be said that the meanings that Turks attributed to the bow and arrow in Turkish mythology in the historical process have continued in almost all Turkish states established and are still used in some meanings even today.

Keywords: Turk, Arrow, Bow, Mythology

Giriş

“Mitoloji” kelimesinin Yunanca “mit” kelimesinden türediği düşünülmektedir. Genel anlamıyla gerçeklik payı taşıyamayacak şekilde olayların ve bu olaylar içerisindeki kahramanların anlatılması olarak tanımlanmaktadır (Kirk, 1974). Kısaca mitoloji bir nevi düşsel öğelerin nesilden nesile aktararak öyküleşmesi olarak belirtilebilir.

Başka bir görüşte ise mit kavramı, ilkel toplumlar için olay, fiction karşılığı olarak kullanılmaktadır. Mit’in asıl manasının ise gerçek hikaye ve bu hikayenin de ötesinde sahip olunan çok değerli, manalı ve hatta kutsal kabul edilen şeylerdir (Bekki, 1996). Tarihi ve din adamlarına göre ise mit kutsal gelenekler ve örnek modeller anlamını taşımaktadır. Yani mit bir bilimdir ve mitoloji olarak adlandırılmaktadır (Seydioğlu, 1990).

Günümüz dünyasında her mitolojinin toplumların ortak kültürel değerleri sonucunda oluştuğuna dair görüşler daha yoğunlukta olduğu söylenebilir. Ancak mitoloji sadece bir millete ait efsane ve masal anlatımları değil dünyadaki bütün efsane, masal ve inanışları ele almak suretiyle incelemeye çalışılan, bu konuda araştıran, derleyen ve çözümleyen bir bilim olarak kabul edilmektedir (Bultman, 1961). Mitolojide tarih yoktur ve bir milletin mitolojisinde kendisine yer bulan kahramanlar kutsaldır (Yılmaz, 2014).

Türk mitolojisi hümanist bir mitoloji olarak kabul edilebilir. Bunun sebebi Türk mitolojisinde tanrının insanları sevmesinden dolayıdır. Oysa Yunan mitolojisinde ise tanrı olarak

kabul gören Zeus insanların düşmanı olarak kabul görür (Aliyev, 2020).

Türk mitolojisinin başka bir özelliği ise vatan sevgisini merkeze almasıdır. Öyle ki Dede Korkut hikayelerinde, Köroğlu gibi destanlarda bu durum ortaya net bir şekilde konulmaktadır (Aliyev, 2020). Türk milletinin mitolojiden gelen bu vatan sevgisi, tarih boyunca yıkılan her Türk devleti ardından yeni bir Türk devletinin kurulmasına ve Türk devletlerinin varlığını günümüze kadar sürdürmesinden de anlaşılmaktadır.

Tarihte kurulan Türk devletleri farklı inanışlar çerçevesinde hayatlarını idame ettirselere, mitolojilerinden bu yana süre gelen kültürel aktarımlarına da devam ettirdikleri söylenebilir. Ok ve yay da bu kültürel miraslardan birisi olarak kabul görmektedir (Metin ve Ramazanoğlu, 2021). Öyle ki ok ve yay kurulan her Türk devletinde önem arz etmiş, destanlarda, masallarda, çeşitli inanışlarda, toylarda ve hatta ülke yönetiminde kendine yer edinmiştir (Ögel, 2014).

Türklerin yay ve oklarını kayın ağacından yapmaları da kayın ağacının Türk mitolojisinde ki önemini arttırdığı söylenebilir. Özellikle Altay ve Tanrı dağları bölgelerinde yetişen kayın ağacı en kıymetli olarak kabul edilirdi. Kayın ağacı o kadar önemli bir yere konulurdu ki Türkler için kutsal sayılırdı (Metin ve Ramazanoğlu, 2021). Ögel (2014), Türk mitolojisi I adlı önemli eserinde kayın ağacının önemini şu deyişle açıklamıştır;

Altın yapraklı kutsal kayın!

Sekiz gölgeli kutsal kayın!

Dokuz köklü, altın yapraklı, Bay Kayın.

Bu çalışmada Türk Mitolojisinde ok ve yayın önemi çeşitli kaynaklar ışığında elde edilen tespitler ile beraber açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Türk Destanlarında Ok ve Yay

Ok ve yay, Oğuz Kağan Destanı, Kuzey Türk Destanı ve Dede Korkut hikayeleri gibi hikayelerde de kendine yer edinmiş ve önemi vurgulanmıştır.

1.1. Oğuz Kağan Destanı'nda Ok ve Yay

Türklerin en önemli destanlarından birisi olarak kabul gören Oğuz Kağan destanında ok yayın önemi görülmektedir.

Oğuz Kağan Destanında;

Oğuz Kağan'ın altı oğlu vardır ve toydan sonra büyük bir ava çıkarlar. Bu avda Oğuz Kağan üç büyük oğluna (Gün-Han, Yıldız Han ve Ay-Han) doğu yönüne, üç küçük oğluna (Gök-Han, Dağ-Han ve Deniz-Han) batı yönüne gitmelerini buyurur. Doğu yönüne giden üç büyük oğlu altın bir yay bulup babaları Oğuz Kağan'ın huzuruna çıkar ve bu buldukları yayı babalarına verirler. Oğuz Kağan bu altın yayı üçe bölerek üç büyük oğluna pay ederek şöyle buyurur: “Büyük oğullarım bu yay sizin olsun, bu yay gibi olun ve göğe ok atın”. Üç küçük oğlu ise üç gümüş ok bularak babalarının huzuruna çıkar ve buldukları okları babalarına verirler. Oğuz Kağan bu üç gümüş oku küçük oğullarına dağıtarak şöyle buyurur: “Küçük oğullarım oklar sizin olsun, yay okları atsın ve sizde ok gibi olun”. Oğuz Kağan bu olaydan sonra üç büyük oğlunun soyundan gelenlere Bozok, üç küçük oğlunun soyundan gelenlere Üçok ismini vererek, küçük olan oğullarını büyük olan oğullarına tabi kıldı (Ögel, 2014:143). Oğuz Kağan destanında anlatılan bu olay nesiller boyunca aktarılmış ve yay hakimiyet, ok ise tabilik anlamı kazanmıştır. Ayrıca yay, devletin idaresi konumunda ki merkezin, ok ise bu merkez emrinde akınlar düzenleyen akıncılar ve uç beylerini simgelemiştir (Küçük, 2018).

1.2. Kuzey Türk Destanlarında Ok ve Yay

Kuzey Türk destanlarında da ok ve yay önem verilmiştir. Özellikle bey veya hakan seçimlerinde yay ve ok kullanılır ve bu kararın Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı.

Kuzey Türk destanlarında;

Bey veya hakan seçiminde üç kardeşe üç tane kara ok verilir, yere ise bir ak tabak konulurdu. Üç kardeş, oklarını göğe doğru atar, iki kardeş gökten düşen kendi attıkları kara ok

ile ölür, üçüncü kardeşin attığı ok ise yerde bulunan ak tabağı parçalar ve böylece hakan seçilmiş olurdu (Ögel, 2016).

1.3. Dede Korkut Hikayelerinde Ok ve Yay

Destan ve hikâye özelliğiyle sözlü gelenek içinde yoğrulmuş zengin folklorik malzeme içeren Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültürü içinde yer alan geleneklerin kültürel belleği olma işlevine sahip anlatılardır. Dede Korkut Hikayeleri destan ve hikaye özelliklerinin her ikisini de taşıyan, millet olma bilincini aktaran, kültürümüzün kıymetli bir eseridir (Alsaç, 2018).

Ok ve yayın Türk milletinin sosyal hayatı içerisinde yer aldığını gösteren Dede Korkut Hikayelerinde Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek hatunun hikayesi de ok ve yayın öneminin bir göstergesi niteliğindedir (Metin vd., 2018).

Hikayede;

Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek beşik kertmesidir. Ancak Banu Çiçek evlenmek için şart koşar. Bu şarta göre Banu Çiçek ile Bamsı Beyrek alpliklerini yarıştıracaklardır. Birlikte ok atar, güreş tutar ve at binerler. Sonunda mücadeleyi Bamsı Beyrek kazanır ve gerdek yerinin belirlenebilmesi için ok atar. Okun düştüğü yer ise gerdek yeri olur (Ögel, 2016).

2. Türk Masallarında Ok ve Yay

Masallar; adalet, iyilik-güzellik, doğruluk-dürüstlük, sabır gibi değerlerin öğretilmesinde, ait olduğu milletin örf-âdetlerin ve geleneklerin benimsenmesinde, sorumlulukların hatırlanmasında, ana dilin ve hayal gücünün gelişiminde önemli bir yere sahip olan edebi eserlerdir (Helimoğlu Yavuz, 2002). Türk masalları da kültürünün vazgeçilmez unsuru olan ok ve yayı çocuklara aktarmış ve kendi kültür öğelerini yaşatmayı başarmıştır. Bu bağlamda ok ve yay unsurunu işleyen bazı masallara bakıldığında;

Türk çocukları kara kazanları döverek kendilerine ok uçları yaparlardı. Yay yapmak için ise dağlara düşen çocuk yedi geyik tekesi yakalar ve bunların boynuzlarından da yayını hazırlardı. Tutkal ve sinir kullanarak ise yayını sağlamlaştırırdı (Ögel, 2014). Bu masalda Türklerin tarih boyunca kullandıkları kompozit yay yapımının incelikleri anlatılmış ve çocuklarda nakledilmiş oluyordu.

Bir diğer Kara Atlı Han isimli masalda ise; çocuk kendine “yay” yapmak için yedi dağı dolaşır ve yedi geyik tekesinin boynuzlarını toplar. Boynuzları yan yana getirir, yapıştırır ve bunlardan da çok büyük ve çok kuvvetli bir yay yapar. Yay kırılsız olmaz ama bu öyle bir yaydı ki, her kırış de buna uymazdı. Büyük denizin ta öbür ucunda, yaan (fil) adlı canavar bir hayvan yaşamış. Oğlan onu öldürür, derisini yüzerek yayına kırış yapar (Öngel, 2001).

3. Şaman İncasında Ok ve Yay

Hem yerli hem de yabancı kaynaklarda eski Türklerin Gök Tanrı ya da Tek Tengri dinini benimsediği bilinmektedir. Bu inanışta din adamlarının olmaması da dikkat çekmektedir. Ancak Sibirya ve Altay civarında yaşayan Türklerin kullandıkları şamanlık geleneğinin de olduğu bilinmektedir (Bayatt, 2004). İşte bu şaman inancına sahip Türkler için de ok ve yay önemli bir yere sahiptir.

Türk mitolojisinde şamanların yay ve ok ile göğe yükselerek burada kötü ruhları kovduklarına ve korkuttuklarına inanılırdı (Ögel, 2014b). Ayrıca ok Türk milleti için sihirli bir uçuşun simgesi olarak kabul edilirdi (Öngel, 1999).

Şaman inancında, şaman davulu bir nevi yay gibi görülmekteydi ve şamanın bir silahıydı. Bu yönüyle de yay Şamanizm inancında önemli bir yere sahipti (Ögel, 2014b). Bunun dışında yay, Altay şamanları için fâl aracı olarak da kullanılmaktaydı. Altay şamanlarının yay ile fâl baktığı ve yağmur yağdığını inanılırdı (Ögel, 2014).

Sonuç

Ok ve yayın önemi Türk kültürünün ve inanişinin her aşamasında vurgulanmıştır. Destanlar, masallar ve inanişlerin yanında ok ve yay farklı anlamlarında yüklendiği görülmüştür. Türklerin burç kavramında dahi yay ve okun kullanıldığı görülmüştür. Bir Altay Türk destanına göre bir avcı çok fazla geyik öldürdüğünde Tanrı tarafından göğe yükseltilir ve bu avcının yay ve oku terazi burcunu oluşturduğuna inanılmaktadır (Ögel, 2014b).

Ok ve yayın Türkler için kültürel olarak taşıdığı anlamlar dışında, siyasi olarak da anlamının olduğu görülmektedir. Eğer bir hakan rüyasında yayının kırıldığını görürse hakimiyetinin sona ereceği ve öleceğine inanılması da buna örnektir. Ayrıca Türk mitolojisinden sonra dahi hakanların ve beylerin yanlarında bulunan yay hakimiyeti sembolize ederken, toya çağırırken kendisine tabi olan beyleri ok ile davet etmesi de yayın hakimiyet okun ise tabilik anlamı taşıması yönünden önemlidir.

Sonuç olarak ok ve yay Türkler için tarih boyunca önem arz ettiği, kültürel aktarımlarda, inanişlerde ve siyasi yaşamda farklı anlamlar içerdiği görülmüştür. Türk mitolojisinin her alanında işlenen ok ve yay sonraki nesillere aktarılarak bu önemde devamlılık sağlandığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Aliyev, R. (2020). *Türk mitolojisi*. Astana Yayınları.
- Alsaç, F. (2018). Dede Kerkut Hikayelerinde Kültürel Bellek Bağlamında Gelenekler. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 17-35.
- Bayat, F. (2004). *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit Yayınları, Ankara.
- Bekki, S. (1996). Türk mitolojisinde kurban. *Akademik Araştırmalar*, 3, 16-28.
- Bultmann, R., (1961). *New Testament and Mythology, Kerygma and Myth: Theological Debate*, (ed. R. Bultmann), New York, s. 10.
- Helimoğlu Yavuz, M. (2002). *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kirk, G., S., (1974). *Myth: Its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, Cambridge, s. 8.
- Küçük, M. A. (2018). İslâm öncesinden sonrasına Türk geleneğinde bir yaşam stili:“Okçuluk”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 178-191.
- Metin, S. N., Ramazanoğlu, F., Dalkılıç, M., ve Dalbudak, İ. (2018). *Geleneksel Türk Okçuluğuna Genel Bakış*. ERPA 2018, 429.
- Metin, S., N. ve Ramazanoğlu, F., (2021). *Türk Okçuluğunun Gelişiminde Osmanlı Devleti Dönemi*. (ed. Özmaden., M). Duvar yayınları, İzmir.
- Ögel, B., (2014). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B., (2014). *Türk mitolojisi II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B., (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Öngel, H. B. (1999). Erken İç Asya Şaman Geleneklerinde Ok-Yay Simgeselliği ve Okçuluk. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4, 51-72.
- Öngel, H. B. (2001). Gelişim sürecinde erken iç Asya Türk okçuluğu. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(2).
- Seyidoğlu, B., (1990). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, Ata. Ü. Yay. Erzurum, s. 4
- Yılmaz, S., (2014). *Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı*. Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.231-249

İSLAMİYETİN TÜRK OKÇULUĞU ÜZERİNE ETKİSİ

S. Necati Metin* Fikret Soyer**

*Dr. Öğr. Üyesi Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi smetin@bandirma.edu.tr

**Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi fikretsoyer@gmail.com

Özet

Türkler tarihleri boyunca kutsal değerleri için mücadelelerde bulunmuş, vatanları için savaşmış bir millettir. Türkler bu mücadelelerinin birçoğundan üstünlük ile ayrılmış ve çoğu araştırmacı bu üstünlüklerinin ana sebebinin okçuluktaki marifetlerinden kaynaklandığını belirtmiştir. İskitlerini Hunların, Göktürklerin ve daha nice Türk devletlerinin savaşlarda ki üstünlüklerinin ana unsuru okçuluk olarak görülmüştür. İslamiyet'in kabulü, Türklerin yaşamlarında büyük bir etki etmiş ve bu etki okçulukta da kendisini göstermiştir. Bu çalışmada İslamiyet'in kabulünün Türk okçuluğu üzerinde ki etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaca yönelik öncelikle okçuluk kapsamında alan yazın taraması yapılmış ve elde edilen kaynaklar ışığında yapılan tespitler ve açıklamalarla İslamiyet'in Türk okçuluğuna etkisi izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucunda Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte okçuluğa dini anlamlar yükledikleri belirlenmiştir. Özellikle Hz. Muhammed'in hadisleri neticesinde okçuluk sünnet olarak görülmeye başlanmış hatta Kuran-ı Kerim de ki bazı ayetler ile farz-ı kifaye olarak da kabul edildiği görülmüştür. Bu durumun İslamiyet'in kabulünden sonra ki Türk devletlerinin okçuluğa bakış açısının sadece kültürel bir miras ya da savaşlarda kullanılan bir güç olmasının yanında dini bir sorumluluk olarak da kabul ettikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Okçuluk, İslamiyet

The Impact of Islam on Turkish Archery

Abstract

Throughout their history, Turks have fought for their sacred values and fought for their homeland. Turks have left many of these struggles with superiority and most researchers have stated that the main reason for this superiority is their skill in archery. Archery was seen as the main element of the superiority of the Scythians, Huns, Turks and many other Turkish states in wars. The acceptance of Islam had a great impact on the lives of the Turks and this effect also manifested itself in archery. In this study, the effect of the acceptance of Islam on Turkish archery was tried to be investigated. For this purpose, first of all, a literature review was conducted within the scope of archery and the effect of Islam on Turkish archery was tried to be explained with the determinations and explanations made in the light of the resources obtained. As a result of the research, it was determined that Turks attributed religious meanings to archery with their acceptance of Islam. Especially as a result of the hadiths of the Prophet Muhammad, archery began to be seen as a sunnah, and it was seen that it was accepted as an obligatory duty with some verses in the Qur'an. It can be said that the perspective of the Turkish states after the adoption of Islam on archery is not only a cultural heritage or a power used in wars, but also a religious responsibility.

Keywords: Archery, Islam, Turk

Giriş

Okçuluk, özellikle göçebe hayat sürdüren toplumlarda savaşçı bir yapıya olmalarının gerekliliğidir. Bu durum çeşitli arkeolojik kazılarda ve bulunan resimlerde de kendisini göstermektedir. Özellikle Türklerde yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan avcılık ve her zaman savaşa hazır olma anlayışı okçuluğun bir yaşam stili haline gelmesine sebebiyet vermiştir (Güven, 1999). Bu yönüyle okçuluk Türler için bir ata sporu olarak kabul görür (Ölmez ve Özdamar, 2017). Türklerin ok ve yay yapımı ve kullanımındaki maharetleri ile Orta Asya bozkır coğrafyasında üstünlüklerini diğer milletlere kabul ettirmiştir. Bunun dışında yay ve oka yükledikleri anlamlar ile birlikte de kendi kültürlerinin vazgeçilmez bir parçası haline getirmişlerdir (Metin ve Ramazanoğlu, 2021).

Okçulukta ki ustalıkları Türklerin savaş meydanlarında ki en önemli gücünü oluştururdu. Gök Tanrı inancının algılanan ve uygulanan en iyi emrinin savaşmak olması Türklerin her daim savaş meydanlarında yer almasına sebebiyet vermiştir. Türklerin savaş meydanlarında ki en önemli üstünlüğü at üzerinde her yöne ok atabilen okçularının olmasıydı (Roux, 2010). Eski Çin kaynaklarında dahi Türklerin savaş meydanlarında ki üstünlüklerinden bahsedilmiş ve bu üstünlüğün en önemli sebeplerinin iyi at kullanmaları ve kendilerine özgü kompozit yaylarının olması olarak belirtilmiştir (Özden ve Öz, 2015).

Asya bozkırlarında yaşamış atlı toplulukları olan Turanlılardan İskitlere, Perslere, Asurlulara, Partlar vasıtasıyla Sasanilere geçen ve İslam dünyasına da yayılan kompozit yay,

yayıldığı bütün milletlerin savaş meydanlarında ki başarılarında çok önemli bir yere sahip olmuştur (Yücel, 2015). Savaş dışında Türklerin okçuluk yarışmaları yaptıkları bu sayede toplumun birbirleriyle ilişkilerinin geliştiği, birlik ve beraberlik duygusunun artırıldığı, çocukların küçük yaşlardan itibaren ok atma üzerine eğitildiği bilinmektedir. Bunun dışında Kağan eşi olan hatunların iyi bir at kullanıcısı ve ok atıcısı oldukları düşünüldüğünde okçuluğun sadece Türklerin savaş meydanlarında kullandıkları bir savaş taktiği değil aynı zamanda kültür ve spor faaliyeti olarak da kullandıkları görülmektedir (Yıldırım, 1996).

Türkler tarihleri boyunca kutsal değerleri olan devletleri için savaşmış ve devamlılıkları için mücadele etmiştir. İslamiyet’in kabulünden sonra ise Türkler için savaş yeni bir şekil kazanmıştır. İslamiyet sonrasında gelen cihad ve Allah yolunda ölenler için şehadet inancı, Türklerin İslamiyet inancını benimsemelerini daha da hızlandırmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra ise İslam dünyasında şöhretleri artmış ve Türklerin savaşçılık özelliklerini konu almaya eserler yazılmaya başlanmıştır. Bunlardan en ünlü olan ise (El Cahiz, 1988) yazdığı “Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri” isimli Türkçeye çevrilmiş olan eserdir. Bu eserde “bin Türk atlı okçusu, bin düşmana ok atsa hepsini yere indirir” sözü Türklerin savaş meydanlarında ki maharetlerini göstermektedir (Göksu, 2018).

Türklerin, Müslüman Araplar ile ilk münasebeti Hz. Ömer zamanına dayanmaktadır. Türklerin okçuluktaki maharetlerini bilen Araplar bazı Türk okçularını kendi şehirlerinde şehri korumak için görevlendirmişlerdir. Buna örnek olarak ise Ubeydullah b. Ziyad’ın 674 yılında Buhara seferinden dönerken yanında getirdiği 2000 kişilik Türk okçu birliğini Basra’ya yerleştirmesi verilebilir (Özaydın, 2002).

İslamiyetin kabulünden sonra Türklerin Okçuluk ile ilgili inanışlarında da değişikliklerin ortaya çıktığı söylenebilir. Okçuluk ile ilgili olduğu düşünülen ve yorumlanan ayet ve hadisler okçuluğa farklı anlamlar katmıştır. İslamiyet inancında okçuluğun nereden geldiğine dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İmam Suyutinin rivayetine göre, oku Hz İbrahim’in icat ettiği ve oğulları Hz. İsmail ve Hz. İsak’a kavs yapıp onlara verdiği ve oku nasıl kullanacağını öğrettiğidir. Bu rivayete göre okçuluğun babası Hz. İbrahim’dir (Ayanoğlu, 1974).

İkincisi ise, ekinlerine zarar veren kuşlardan kurtulmak için Allah’a dua eden Hz. Adem’e dualarına karşılık olarak Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla ok ve yay gönderilir. Cebrail yayı Hz. Adem’e göstererek “Bu Allah’ın kuvvetidir”, oku göstererek “Bu Allah’ın şiddetidir” diyerek nasıl kullanması gerektiğini Hz. Adem’e göstermesidir. Bu yolla ok ve yay, Hz Adem’in oğullarına, oradan da günümüze kadar gelen kutsal birer emanettir (Kahraman, 1995).

1. Kuran-ı Kerim Ayetlerinde Okçuluk

Kuran-ı Kerim de okçuluk ile ilgili olduğu düşünülen ayetlerin varlığı, okçuluğun farz-ı kifaye olarak kabul görmesine sebebiyet vermiştir. Bu ayetler Enfal suresi 17. Ayet ve 60. Ayettir.

Enfal suresi 17. Ayette Allah şöyle buyurmuştur: “Onları siz öldürmediniz Allah öldürdü, attığın zaman sen atmadın Allah attı.” Bu ayette atma olarak aktarılan kısmın ok atmak olduğu yorumlanmıştır (Aktepe, 2012). Buna binaen de İslamiyet’in kabulünden sonraki Türk devletlerinde okçular ok atarken “Ya Hak” nidasını kullanmışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti’nde kemankeşler tarafından kullanılmışken, günümüzde de hala geleneksel okçuluk ile uğraşanlar tarafından kullanılmaktadır.

Enfal suresi 60. Ayette Allah şöyle buyurmuştur: “Savaştan önce, düşmanlarınıza karşı kuvvetinizi toplayıp hazır edin.” Bu ayette bulunan kuvvet sözünün Ukbe-bin Amirü’l Cehdi’nin rivayet ettiğine göre ok atmak olduğunu bunu da Hz. Muhammed (SAV) bir hutbesinde bu ayeti açıklarken öyle buyurduğunu söylemesindedir (Yücel, 2015).

Bu iki ayetin okçuluk üzerine yorumlanması zaten Türkler için önemli olan okçuluğu daha da önemli hale getirmiş ve okçuluğa dini anlamda yüklemiştir.

2. Hadislerde Okçuluk

Kuran-ı Kerim de bu iki ayettin dışında İslamiyet’in Türk okçuluğu üzerine dini olan etki

eden hadislerde bulunmaktadır. Bu hadislerin varlığı ve Hz. Muhammed’in okçuluğu övmesi okçuluğun Türkler için sünnet olarak da yapılmasını sağlamıştır. Mustafa Kani Bey’in “Telhis-i Resailat-ı Rumat” isimli kitabında 40 hadisten bahsedilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Bu benzerliklerin farklı kaynaklardan aktarıldığı ya da rivayet edildiği bu sebepten Mustafa Kani Bey’in kitabında benzerlik olanlar dahil tamamının yer aldığı düşünülmektedir.

Mustafa Kani Bey’in kitabında yer alan bazı hadisler (Mustafa Kani Bey, 2010):

İmam Müslim’den aktarıldığına göre Enfal süresi 60. Ayeti açıklayan Hz. Muhammed (SAV); “*Ey söz dinleme makamında bulunan ve yüce Allah’ın emirlerine riayet eden ashabım! Bu yüksek sözde alemlerin yaratıcısı olan yüce Tanrı’nın hazırlanma ve hazırlanmasını emrettikleri kuvvet ile kastettiği şey, oklar ile atmaktır; bunu iyice anlayınız. Hemen yaratanın emrine itaati gözetin yay çekip ok atma çalışmalarını başlasın*” diye buyurmuşlardır.

İmam Müslim’den aktarıldığına göre Hz. Muhammed (SAV); “*İhtiyatlı bulunup oklarınız ile harp oyunları yapıp atmayı öğreniniz*” diye buyurmuşlardır.

Ebu-ş-şeyh ile İbn Ebi’d-dünya’nın rivayetine göre Hz. Muhammed (SAV); “*Sizler derece derece ok ile atışlarda bulunup tatbikat yapın, ondan bıkmıyın usanmayın, asla bırakmayın. Çünkü atıcının okunu attığı yerden nişan yerine varıncaya kadar olan mesafe arasında cennet bahçelerinden bir büyük bahçe bulunmaktadır. Yani cennete girmeye vesile olan amellerden çok amele sebep olur*” diye buyurmuşlardır.

İmam Beyhaki Sünen’in aktardığına göre Hz. Muhammed (SAV); “*Çocuklarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Birincisi çocuklarınıza okuyup yazmayı öğretmektir. İkincisi suda yüzmeyi, üçüncüsü ok atmayı talim etmek, dördüncü olarak da helal ve temizinden miras mal bırakmaktır*” diye buyurmuştur.

Ebu Davud’un aktardığına göre Hz. Muhammed (SAV); “*Allah, gerçekten bir ok sebebi ile Allah’ın birliğine inanan üç kişiye cennetinde yer verir. Bunların bir ok yapan, biri ok atan, biri de atılan okların toplayan kimselerdir*” diye buyurmuşlardır.

Ebu-ş-Şeyh’in aktardığına göre Hz. Muhammed (SAV); “*Sizler ok koyduğunuz tirkeş veya sadak denen ok çantalarınızı zaman zaman, ara sıra gözden geçirip, noksan ok bulunmamasına dikkatle bakınız*” diye buyurmuşlardır.

İmam Deylemi’nin rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed (SAV); “*Bir kişinin ok ve ok atma ile oynaması ne güzeldir. Bir kimse ok atmayı öğrenip ustalaşsa, sonra bunu bıraksa bana isyan edip, karşı gelmiş olur*” diye buyurmuşlardır.

Ebu-ş-Şeyh’in rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed (SAV); “*Ok atmak haram olan oyunlardan değildir. Belki ok atmak sizin oyunlarınızın üstünü, beğenileni ve hayırlı olanıdır*” diye buyurmuşlardır.

Ebu-ş-Şeyh’in rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed (SAV); “*İnsan topluluğundan bir kimse yaydan daha üstün ve daha faydalı silahlar içinde bir silaha el uzatıp sahip olmamıştır*” diye söylemişlerdir.

İmam Nesai’nin rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed (SAV); “*Sizler oklarınızı düşmandan yana atınız. Kim okunu kafirlerden tarafa Allah yolunda atarsa, bu ok da gidip o kafirlerden birine ulaşırsa, yüce ve aziz olan Allah onun derecesini cennette bir derece yükseltir*” diye buyurmuşlardır.

Sa’d bin Ebi Vakkas’ın rivayetlerine göre Hz. Muhammed (SAV); “*Uhud savaşında okları birer birer bana vererek, anam babam sana feda olsun Sa’d dediklerini ve bu şekilde bin kadar ok verip, kendisinin emri ile bin ok attığını söylemiştir.*” Bu hadis üzerinde bütün alimler hem fikir olmuştur. Hemen hemen bütün okçuluk ile ilgili risalelerde bu olaydan bahsedilmektedir.

Ebu-ş-Şeyh Enes’in aktardığına göre Hz. Muhammed (SAV); “*Bir kimse Allah yolunda onun rızası için bir yay alıp saklasa Hak sübhanehu ve teala, o yayın bereket ve kutluluğu ile o kimseden fakirliği ve başkalarına muhtaç olmayı uzaklaştırır*” diye buyurmuşlardır.

Ebu-ş Şeyh Enes’in aktardığına göre yay ve ok atma işiyle uğraşanlar için Hz. Muhammed (SAV); “Onların ok ve yay talimleri, namazın vakti geçmediği müddetçe, namaz içinde gibidir” diye buyurmuşlardır.

Bu ve bunlar gibi hadislerin varlığı Türkler arasında okçuların sayısını da arttırmıştır. İslamiyet öncesi Türklerin önemli silahı olarak kabul gören okçu birliklerin sayısı İslamiyet ile daha artarak önem kazandığı söylenebilir (Kahraman, 1995).

Okçuların piri, oku icat etmesinden dolayı Hz. İsmail iken, yaycılarının piri Hz. İbrahim’dir. Ok ve yay düzenlerinin piri olarak ise Ebu Muhammed İmranu’l-Kavvas olduğu aktarılmıştır. Kemankeşlerin piri ise Hz. Muhammed’in övgüsüne mazhar olan Sa’d bin Ebu Vakkas olarak kabul edilmektedir (Güven, 2003).

Sonuç

Türklerin İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte ok ve yay dini anlamlarda eklendiği görülmüştür. Hz. Muhammed’in hadisleri neticesinde okçuluğun sünnet hatta Kuran-ı Kerim de Enfal süresinde ki ayetler ile farz-ı kifaye olarak kabul edilmiştir. Bunun İslamiyet’in kabulünden sonra ki Türk devletleri için okçuluğa sadece bir güç veya kültürel miras olarak bakılmasının yanında dini bir sorumluluk olarak da bakılmasına sebep olduğu söylenebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde kurulan Okçular Tekkesine abdestsiz girilmemesi, ahlaklı olunması ve menzil atanların dualarla karşılanması da İslamiyet’in Türk okçuluğu üzerinde ki etkisinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Kaynaklar

- Aktepe, K. (2012). *Okçuluk*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ayanoğlu, İ. F. (1974). *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- El Cahiz, B. (1988). *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Göksu, E. (2018). *Okla Yükselen Millet Türklerde Ok ve Okçuluk* (2nd ed.). İstanbul: Okçular Vakfı 1453.
- Güven, Ö. (1999). *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.
- Güven, Ö. (2003). Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 27, 1–31.
- Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devleti’nde Spor* (Birinci baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri.
- Metin, S., N. Ve Ramazanoğlu, F., (2021). *Türk Okçuluğunun Gelişiminde Osmanlı Devleti Dönemi*. (ed. Özmaden., M). İzmir: Duvar yayınları.
- Mustafa Kani Bey. (2010). *Telhis-i Resailat-ı Rumat*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti
- Ölmez, F. N., ve Özdamar, H. (2017). Bir Yüzüğün Öyküsü: Zihgir. *İdil Dergisi*, 6(33), 1555-1579.
- Özaydın, A. (2002). Türklerin İslamiyeti Kabulü. *Türkler Ansiklopedisi* (p. 429). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özden, H. Ve Öz, S. (2015). *Türk Okçuluk Tarihi*. İstanbul: Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği.
- Roux, J.P. (2010). *Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Yıldıran, İ. (1996). Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları Bakımından Türk Kültürünün Erken Devirlerinde Bazı Sportif Aktivitelerin Görünümü. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 47–57.
- Yücel, Ü. (2015). *Türk Okçuluğu* (2nd ed.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

TÜRKLERDE İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE OKÇULUK

Tayfun Kara* Ahmet Koyunlu*

*Öğr. Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi tayfunkara@ksu.edu.tr
**Öğr. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, koyunluahmet@gmail.com

Özet

Orta Asya topraklarından doğarak tarih sahnesine çıkan ve neredeyse tüm Dünyaya yayılan Türkler yerleşik hayata geçinceye kadar göçebe ve savaşçı bir yapıya sahiptiler. Göçebe hayatın getirdiği yaşam şartlarına bağlı olarak avcılık ve toplayıcılık konusunda oldukça gelişmiş bir toplum olmuşlardır. Okçuluğun, Türklerin yaşam tarzına uygun olarak İlk dönemlerde avcılık materyali daha sonra savaş silahı günümüzde sportif faaliyet olarak yapılmasında Türklerin katkısı ve desteği aşikârdır. Sporun da tarihsel olarak ortaya çıkışında mevcut yaşam şartlarında avlanma, hayatta kalma, savaş... vb gibi konular varsayıldığında Türkler yaşam biçimi olarak bir şekilde sporun içerisinde yer almışlardır. Günümüzde sportif ya da rekreatif olarak yapılan Okçuluk faaliyeti Türklerin sosyal ve kültürel yaşam biçimine paralel olarak geleneksel sporlarından birisi olduğunun göstergesidir. İlk Türk destanlarında da yer alan okçuluk hem maddesel hem de manevi anlamda birçok şekilde anımlanmıştır. Asya Hun devletinin başarılarında Hükümdarlarından Mete’nin Okçuluğa verdiği önem ve devletin gelişmesinde okçu savaşçıların önemli biliniyorken son dönemde sportif anlamda da Okçuluk branşında Olimpiyat şampiyonu olan milli sporcumuz Mete GAZOZ amaç farklı olsa da kullanılan materyalinin dededen toruna kadar binlerce yıllık başarısının göstergesidir.

Türklerde İslam Öncesi Dönemde okçuluk isimli bu çalışmamız çeşitli alan kaynaklarından yararlanılarak oluşturulan derleme bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Okçuluk, Ok-Yay, Türk Geleneği

Archery Among Turks in the Pre-Islamic Period

Abstract

Turks, who emerged from Central Asia, emerged on the stage of history and spread almost all over the world, had a nomadic and warrior nature until they settled down. Depending on the living conditions brought by nomadic life, they became a highly developed society in hunting and gathering. The contribution and support of the Turks is obvious in the production of hunting materials in the first period, and later as war weapons, in accordance with the lifestyle of the Turks, and today as a sporting activity. In the historical emergence of sports, considering issues such as hunting, survival, war, etc. in the current living conditions, Turks have somehow taken part in sports as a way of life. Archery, which is carried out as a sportive or recreational activity today, is an indication that it is one of the traditional sports of the Turks in parallel with their social and cultural lifestyle. Archery, which also takes place in the first Turkish epics, has been interpreted in many ways, both materially and spiritually. While it is known that Mete, one of the rulers, gave archery in the success of the Asian Hun State and the importance of archer warriors in the development of his state, our national athlete Mete GAZOZ, who recently became the Olympic champion in the sportive branch of Archery, is an indicator of the thousands of years of success of the material used, from Grandfather to Grandson.

This study, titled Archery in the Pre-Islamic Period of the Turks, is a compilation study created by using various field sources.

Key Words: Archery, Bow and Arrow, Turkish Tradition

Giriş

İnsanoğlu tarih boyunca yaşam mücadelesi içine girmiş; hayatta kalabilmek, topluluğunu, topraklarını ve kaynaklarını koruyabilmek ya da genişletebilmek için savaşlarda bulunmuştur. Bu savaşlarda üstünlük kurabilmek için çeşitli savaş ve materyalleri bulmuş ya da kullanım amaçlarına göre geliştirmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de Okçuluk olmuştur. (Kırımoğlu, ve ark., 2017: 324)

Türkler de okçuluk bir yaşam biçimidir. Bilinen ilk Türk devletlerinden günümüze kadar kullanım amaçları değişse de bir şekilde uygarlık tarihi içerisinde yer almıştır. “Okçuluk “ok-yay ile yapılan spor” veya “ok yapma ve pazarlama sanatı” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük: 893). Bu bağlamda okçulukta, ok ve yay olmak üzere iki vasıta ön plana çıkmaktadır. Buna göre “tir, sehm, nevak ve pertav” gibi isimlerle de zikredilen ok; yay ile atış yapılan, ahşap, alüminyum ve karbon gibi çeşitli yapılarda olan ince, uzun ve ucu sivri çubuklar; Yay (kavs, keman) ise ok atma amacıyla fiber veya çelikten yapılmış iki ucu arasına kiriş gerilen çubuk olarak tarif edilmektedir (Yücel, 1999: 413-427; Erdoğan, 2008: 17-97).”

“Türkçe “gelmek” fiilinden türeyen gelenek, “Bir toplumda/toplulukta eskiden kalmış

olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan her türlü kültürel kalımlar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1983: 434; Örnek, 1995: 126). Yazılı ve sözlü olmak üzere iki bölümden oluşan gelenek, belirli değer, norm ve eylemlerden oluşan süreç olarak da tarif edilmektedir (Örnek, 1995: 126; Düzgün, 2013: 260). Ayrıca geçmişten günümüze ulaşan, miras kalan manevî şeyler de gelenek kabul edilmektedir (Örnek, 1995:126; İlhan, 2015: 742).”

“Spor; Latince “eğlenmek, hoşça vakit geçirmek, oyalanmak” anlamlarını ihtiva eden “desportane” ve “isportus” kelimelerinden meydana gelmektedir. Ancak bu kavramlar, XI. Yüzyılda “zaman öldürme ve oyalanma” anlamında İngilizce “sport” şeklinde kullanılır olmuştur. Günümüzde de spor, vakit geçirme ve eğlenme amacıyla birlikte insanın hem beden ve ruh sağlığını geliştirme hem de iradesini güçlendirme amacını taşıyan sosyal bir aktivite olarak kabul edilmektedir (Bozkurt, 2009: 418; Selvi ve Altan, 2014:135). Diğer bir ifadeyle spor; insanın bedeni ve fikri yeteneklerini geliştirme amacıyla performansa ve yarışmaya dayalı haz verici biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel etkinlikleri kapsayan çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur (Güven, 1999:2; Demirhan, 2003: 96; Kaplan ve Akkaya, 2014: 117). Kişinin hem beden hem de ruh sağlığını geliştiren, bireysel veya toplu olarak belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen beden hareketleri de spor olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2009: 418). Türkler, spora büyük bir önem vermiş ve onu bir gelenek, ata yadigarı ve vatanî bir görev olarak algılamışlardır. Atatürk’ün “Bütün milletçe sporun mahiyeti, kıymeti anlaşılmalı ve ona kalben muhabbet etmek onu vatani vazife telakki etmek lazımdır” sözü de sporun Türk Milleti nazarındaki önemini açıkça göstermektedir (Türkmen ve ark., 1999: 205).”

Türklerde İslâm Öncesi Dönemde Okçuluk

“Okçuluk, özellikle göçebe hayat biçimine ve savaşçı bir yapıya sahip kültürlerde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durum, mağara resimlerinde de kendisini göstermiştir. Türkler de, hem yaşamlarını sürdürebilmek ve beslenebilmek için avcılık hem de savaş hazırlığı vasfında okçuluğu bir yaşam stili olarak benimsemişlerdir. Bu çerçevede Türklerde, ata binmek ve ok atmak “tabii bir aktivite” olarak kendisini göstermiştir (Kafesoğlu, 1998: 287; Farac, 1999: 321; Güven, 1999: 101-102; Yücel, 1999: 9-11; Aktepe, 2012: 3). “...Tipik Hun atlı kültürü tamamıyla meçhuldü. Geleceğin okçu Hun savaşçısı daha çocuk çağında eğitimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak, atıcılığa alışıyordu, büyüdüğü zaman mükemmel bir atlı muharip oluyordu...” ifadeleri de bu durumu teyit eder mahiyettedir (Kafesoğlu, 1998: 221). Okçuluğu bir yaşam biçimi olarak benimseyen ve “Okçu (Kemankeş) Millet/Kavim” olarak betimlenen Türklerin hem savaşlardaki hem de yaşam stili olarak okçuluktaki gücü ve başarısı Hz. Muhammed tarafından “Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız” şeklinde teyit edilmiştir (Turan, 1969: 138, 180; Yücel, 1999: 1-2; Göksu, 2016: 2471). Zaten Uygurların da çok iyi ok kullanan bir kavim olduğu belirtilmektedir.(Turan, 1969: 68) Çünkü Türkler göçebe olmakla birlikte savaşçı ruha sahip bir millettir. Dolayısıyla Türklerde binicilik ve avcılık ile birlikte okçuluk, erkek ve kız çocuğu şeklinde ayırt edilmeksizin askerî bir idman ve eğitim vasıtası olarak görülmüştür (Güven, 1999:105, 145; Kafesoğlu, 1998: 281, 288).

Türkler İslam öncesinde de sonrasında da askeri yapılanma ve silah kullanımında üstün başarılar göstermiş bir millettir. Bu başarıdaki en önemli pay biniciliğe ve okçuluğa aittir (Göksu, 2016: 2470). Çünkü Türkler; doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın her alanında güç, alplik/yiğitlik sembolü saydıkları “ok-yay” ı kullanmışlardır. Onlar, boş zamanlarını güreş ile birlikte ok atma aktiviteleri ile geçirmeye gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte Türklerde, gerdek gecesinde, evlenecek olan kimsenin, ok atarak okun düştüğü yere çadırın kurulması, güç ispatlama yolu olarak “oktaşmak” veya “ok atışmak” şeklinde isimlendirilen ok atma yarışlarının düzenlenmesi gibi okçuluk ile ilişkili çeşitli uygulamalar söz konusu olmuştur (Güven, 1999: 103, 105, 114;

Yücel, 1999: 19-20; Bozkurt, 2007: 333; Aktepe, 2012: 6). Zaten ok yarışları, destanlarda kahramanların Alplik ve yiğitlik sembolü olarak kazandıkları bir zafer şeklinde kendisini göstermektedir (Bkz. Ergun, 1997: 49-50, 55; Bayat, 2016: 77). Ayrıca Mete Han’ın, “Ok ve yay gerebilen kavimleri bir aile gibi birleştirdim şimdi onlar Hun oldular” şeklindeki beyanı ve ok atma amacıyla başparmağa takılan ve “zehgir, küştüvan, şast, şest” gibi isimlerle de anılan “zihgir”in parmaktan çıkarılmayışı da okçuluğun, Türk yaşamındaki yerini açıkça ortaya koymaktadır (Metin, 2014: 132-133, 145).

Türklerde okçuluk, özellikle atlı okçuluk söz konusu olduğunda, dolaylı olarak “at” da konu edilmektedir. Çünkü Türkler at üzerinde doğup büyüyen bir millet olarak okçulukta; atı kullanmış ve onu, Türkün kanadı şeklinde sembolize etmişlerdir (Yıldırım, 2016: 358; Dever ve İslam, 2015: 48). Türkler için “Ata yapışık bir Millete rastladık, bir türlü yenemiyoruz” ve “Türkler ok atmaya başladığında gökyüzünde güneş kaybolur!” şeklindeki ifadeler de Türklerin at ile iç içe olmasının, binicilikteki üstün meziyetlerinin ve at üzerinde iyi ok atmalarının açık bir göstergesini ifade etmektedir (Gazoz ve Şimşek, 2017: 16; İmamoğlu ve ark., 1999: 66). Türklerde İslam öncesi dönemde ok tabiri ile “kabile, boy, aşiret” anlamı da kastedilmiştir. “Oğuz” kavramı buna bir örnektir. Oğuz kelimesinin kökenin kabile, klan, aşiret, nehir ve genç boğa gibi çeşitli anlamlara geldiği ve bununla birlikte bu kavramın, “Oq(k)+uz” oklu/okçu anlamında kullanıldığı dile getirilmektedir (Kafesoğlu, 1998: 150). Hatta “ok+z” ifadesi ile “oklar” tabirinin kastedildiği dolayısıyla Oğuzlar kavramı ile “Oklar” tabirinin belirtilmek istendiği ifade edilmektedir.(Güven, 1999: 95) Ayrıca bir siyasi birliğe dâhil boya da “ok” denildiği ve böylece Üç Ok, On Ok gibi tabirler ile boyların vurgulanmak istendiği belirtilmektedir (Kafesoğlu, 1998:230).

Ziya Gökalp ise “ok” kelimesinin farklı yorumlanabildiğini söyleyerek bu kavrama, “akıl, fetanet, zekâ, boy/aşiret, âlim” gibi anlamlar yüklemektedir. O ayrıca Türklerde oka, akıl anlamının yüklenmesinin sebebi olarak savaşta çeteleli okların kullanılmasını göstermektedir (Bkz. Gökalp, 1977: 35-37). Roux da “ok”u, “okumak, öğrenmek” eylemleri ile ilişkilendirmekte ve bunu, okun kertikli, boyalı, ucuna tüy takılmış, badem goncaları, boynuz, ardıç veya altın ile süslenmesi hatta okun üzerine kazınmış kahramanların ismini taşıması böylece okun teşhis edilebilmesi veya okunabilmesi sebebine dayandırmaktadır. (Roux, 1994: 70) Roux ayrıca okun insanın belirgin bir işareti olduğunu ifade ederek “kan kardeşliğinin sağlanmasındaki vasıta olduğunu da dile getirmektedir (Roux, 1994: 70). Ok-yay kullanmada üstün bir beceriye sahip olan Türkler, çocuklarına isim verirken ve boyları oluştururken “ok” anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Buna göre Gün, Ay ve Yıldız, “Bozok” ve Gök, Dağ ve Deniz ise “Üçok” gibi şeklinde adlandırılmıştır (Turan, 1969: I/44; Güven, 1999: 95). Altından bir yayı ve okları olan Oğuz Kağan’ın üç oğluna “Yay, atan insanın elinde durur o yüzden siz merkezde yani Orta Asya’da duracaksınız devleti devam ettireceksiniz.” diyerek üç yay ve diğer üç oğluna “Ok gibi olacaksınız, menzil alacaksınız, dünyaya dağılacaksınız.” diyerek üç ok verdiğinden bahsedilmekte ve yay verilen Boz Okların doğuyu, merkezi; ok verilen Üç Okların ise batıyı, akıncıları temsil ettiği rivayet edilmektedir (Koca, 2017: 45)”. “Böylece Türklerde genel anlamda ok ve yay ile devlet düzeni arasında bir hiyerarşik ilişki de oluşturulmuştur. Buna göre yay, atıcı konumunda merkezin; ok ise atılan konumunda uç beyliklerin ve akıncıların simgesi olmuştur (Koca, 2017: 45-46).

Ok, Türklerin yazı anlayışında da kendisini göstermektedir. Orhun Yazıtlarında “ k, y” harflerinin, ok ve yay ile gösterildiğinin dile getirilmesi de bunun bir göstergesidir (Bkz. Turan, 1969: I/45; Güven, 1999: 95-96; Baykara, 2001: 24; Gazoz ve Şimşek, 2017: 16-17). Ayrıca Göktürk harflerinden “(o) k” okunan harf “ok” ve “(ya) y” okunan harf “yay” şeklinde betimlenmiştir (Bilgili, 2017: 41). Türklerde, okçuluğun bir haberleşme aracı olarak kullanıldığından da bahsedilmektedir. “Çavuş oku” adı verilen sesli okların çıkardığı ses biçimine göre haberleşmenin gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Güven, 1999: 96; Göksu, 2016:

2475). Merhum Turan bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır: “Yazının kullanılmasından önce Türk kağan ve beylerinin tabileri ile muhaberelelerinde bazı işaretlere sahip olduğu anlaşılıyor. X. asır Arap âlimi İbn’ül Nedim, Bağdat’ta bir Türk komutanından alarak verdiği kayda göre, büyük Türk hükümdarı tabilerine bir emir yazmak istediği zaman vezirini çağırır; oku yarmasını emreder. O da üzerinde birtakım işaretler yapar. Türk ileri gelenleri (beyleri) bunların manasını bilir ve hükümdarın maksadını anlar. Az işaret (nakış) ile çok şey ifade edilir. Dostluk ve sulh zamanlarında olduğu gibi harp esnasında da aynı şeyi yaparlar ve bu yazılı oku muhafaza ederler. İşaretli ok gönderme suretiyle emirlerin tebliği, Türkler arasında yazının kullanılışından sonra ve İslâm devrinde bile devam etmiştir” (Turan, 1969: I/44). Ok-yay, Türkler tarafından İslâm öncesinde üzerine yeminlerin edildiği ve bir davet/ çağrı aracı olarak kullanıldığı bir vasıta olmuştur. Bu durum, Türklerin ok ve okçuluğa yüklediği kutsiyetin açık bir göstergesini oluşturmaktadır (Turan, 1969: I/77; Güven, 1999: 96-97; İmamoğlu ve ark., 1999: 68).

Türkler ok ile yayı, hukuk (adalet) ve hâkimiyet sembolü olarak da kullanmışlardır. Hatta “yayı hakanlık, oku da hakana bağlılık” şeklinde anlamlandırmışlardır. Bu anlayış çerçevesinde Göktürklerin; oku, tabi olma ve esaret; yayı ise üstünlük alameti olarak kullandıkları belirtilmektedir. Oğuz Kağan’ın, “Oğullarım yay sizin olsun, yay gibi okları göğe atın” diyerek hâkimiyeti temsil eden yayı birincilere (Gün, Ay, Yıldız) ve “Ey küçük oğullarım oklar sizin olsun, yay oku attı siz de ok gibi olun” şeklinde tâbiyeti temsil eden oku İkincilere (Gök, Dağ, Deniz) vermesi, Üçokların, Bozoklara tabi olduğu anlamında yorumlanmıştır (Turan, 1969: I/XIX,44,77-79; Güven, 1999: 97; Yücel, 1999: 13; İmamoğlu ve ark., 1999: 68; Aktepe, 2012: 5). Türk hükümdarlar ve padişahlar, hem İslam öncesinde hem de İslam sonrasında kendilerine tabi olmanın ve hükümdarlık göstergesinin bir simgesi olarak ok ile yay göndermişlerdir. Hatta belli anlamlara sahip değişik okların yollanması vasıtasıyla komutanların bir araya geldiği de bilinmektedir (Bkz. Turan, 1969: I/96-98,103; Yücel, 1999: 4). Bu bağlamda Türklerde hakanlar ve sultanlar, ellerinde “ok-yay” tutar veya oturur biçimde betimlenmiştir. Bu betimlenme, ok-yaya yüklenen hâkimiyet ve hükümdarlık anlayışı ile yakından ilişkilidir (Yücel, 1999: 4,14). Tuğrul Bey’in de yüksek bir tahtta oturduğu ve önünde de bir yay ile iki okun olduğu rivayet edilmektedir (Farac, 1999: 299). Hatta Türklerde herkesin kendisine has bir oku ve yayı olduğu ölüm sonrasında da bu ok yayların kendisi ile birlikte gömüldüğü belirtilmektedir (Turan 1969: II/175).

Mezar taşlarındaki ok-yay motiflerinin, ölüm biçimlerini veya ölen kişinin önemine vurgu amacıyla yapılmış olabileceği üzerinde durulmaktadır (Berkli, 2007: 75). Ayrıca yayın, padişah ve okun da elçi şeklinde algılandığına dair rivayetler de vardır (Bkz. Bahadır Han, : 42). Ok; kadercilik anlayışı çerçevesinde bir kehanet sembolü olarak da dikkat çekmektedir. Bu husus, Altay Türklerinin Destanı Alıp Manaş’da şu şekilde zikredilmektedir: “...Alp Manaş Bahadır güzel sadağını açtı, dokuz köşeli bakır okunu ihtiyara verip şöyle dedi: ‘Benim ölü ölmediğimi bu oktandır anlayabilirsin. Ölüsem veya kıynanırsam (yaralanırsam) bakır okum paslanır. Yenersen, sağ olursam. O güneş gibi parlar...’” (Ergun, 1997: 103). Bir başka rivayette de “...O günden sonra Şahimerdan’ın işaretini ve duasını alan Hakimbek’e bir şey tesir etmez... ok batmaz biri olur...” denilmektedir (Ergun, 1997: 50). Ayrıca kağan/ hükümdar, en usta okçu kabul edilmekte ve dört yöne ok atarak kötü ruhları kovan bir kam olarak da görev yapmaktadır (Esin, 2001: 122). Moğolların Azrail’i korkutma amacıyla gökyüzüne ok atarak hastalıkların iyileşeceğine ve şamanların gökyüzüne ok ve yay aracılığıyla gittiklerine inanılması da bu husustaki benzer örneklerdendir (Yönel ve Türkmen, 2017: 525-526). “Kötü niyet besleyenin oku, dönüp kendisini vurur: kötü ok oku atana döner” şeklinde söz de okun iyilik ve kötülük noktasında bir unsur olarak dikkate alındığının bir göstergesidir (Metin, 2014: 139).

Türkler, İslamı kabul etmeden önce de kabul ettikten sonra da okçuluğu dini ve siyasi anlamda yorumlamış ve oku; hak, hukuk, hâkimiyet ile özdeşleştirmişlerdir. Bu bağlamda ok yay, İslam sonrasında da değerli armağan kabul edilmiş hatta yayı elden düşürmek veya oka

basamak affedilemez bir suç olarak telakki edilmiştir. Bu nedenle Türklerde yayın elde düşme/ çıkma korkusunun büyük bir korku olduğuna dikkat çekilmektedir (Yücel, 1999: 4-5). Türklerde ok yarışmalarına İslam öncesinde de sonrasında büyük bir önem verilmiştir. Bu yarışmalara erkeklerle birlikte kadınlar veya kızlar da katılabilmişlerdir. Yarışmalarda birinci olan erkek “başbuğ”, kadın ise “ece” olarak takdim edilmiştir (Yönel ve Türkmen, 2017: 526). Hatta Eyalet beyleri ve yüksek rütbeli askerler, okçuluk yarışmalarında kazananlar arasından seçilmiş ve yarışmada hedefi vurabilmek hem ustalık hem de terbiye, doğruluk ve kut nişanesi sayılmıştır. Bu bağlamda hükümdar da “en usta okçu” kabul edilmiştir (Esin, 2001: 122).

Tartışma ve Sonuç

İnsanlar, ilk çağlardan beri yaşam mücadelesi içerisinde hayatlarını kolaylaştırmak ve amaçlarına ulaşabilmek için birçok alet, silah, materyal icat etmiştir. Bunlardan bir tanesi de ok ve yay olmuştur. Güncel kaynaklarda ilk ok ve mızrakların 71000 yıl önce Güney Afrika da keşfedildiği bilgisi dâhilinde özellikle avcılık ve göçebe toplumlar için bu tür materyallerin önemi ortadadır. İlk dönemlerde avcılık daha sonra savaş silahı günümüzde ise daha çok spor ve hobi amaçlı kullanılmaktadır.

Türkler tarihleri boyunca okçuluğu bir yaşam şekli haline getirmiş, gelişmesine katkıda bulunmuş ve özellikle göçebe yaşam süreçlerinde farklı toplumlar tarafından tanınmasını sağlamışlardır. Türk topluluklarında ok ve yay sadece maddesel bir materyal olarak değil manevi değerlerin içerisinde de yer almıştır. Ok ve yay adaletin sembolü olarak kabul edilir, Bayram, tören ve cenaze merasimlerinde ok atışları yapılır, atasözü, deyim ve mecazi sözcüklerde de genişçe yer bulmaktadır. Türkler de İslam öncesi dönemde olduğu gibi İslamiyet sonrasında da okçuluğun popülerliği devam etmiş sonraki Türk devlerinde okçuluk Tekkeleri, meydanları, vakıfları kurulmuştur. Günümüzde, Etnospor, Geleneksel Spor Dalları Federasyonu, Türkiye Okçuluk federasyonu tarafından sportif olarak yapılan ve özellikle genç nesillere geçmişin kültürel bir mirası olarak devredilen ve yaşatılan organizasyonları olarak devam etmektedir.

Kaynakça

- Aktepe, K. (2012). Okçuluk, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
Bayat, AH. (2016). Tıp Tarihi, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi.
Baykara, T. (2001). Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Ankara, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayın: 252.
Berkli, Y. (2007). “Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay Ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları”, EKEV Akademi Dergisi, Yıl 11, S. 31, s. 67-80.
Bilgili, N. (2017). “Mehmetçiğin Mitolojisi”, Popüler Bilim, Yıl 24, S. 256, Ağustos-Eylül, s. 40-45.
Bozkurt, N. (2007). “Ok”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, C. 33, s. 333-335.
Demirhan, G. (2003). “Kültür, Eğitim, Felsefe ve Spor Eğitimi İlişkisi”, Spor Bilimleri Dergisi, 14 (2), s. 92-103.
Dever, A., İslam, A. (2015). “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kültüründe Spor Algısı”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 5, s. 46-61.
Düzgün, ŞA. (2013). “Gelenek”, İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü, C. 1, Ankara, s. 260-261.
Erdoğan, C. (2008). Spor Terimleri Sözlüğü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
Ergun, M. (1997). Alıp Manaş, Konya, Günay Ofset
Esin, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
Farac, AG. (1999). Abu’l Farac Tarihi, C. 1, Süryanice’den İngilizce’ye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe’ye Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi

- Gazoz, M., Şimşek, Y. (2017). Okçuluk Ders Kitabı, Ankara, MEB Yayınları.
- Gökalp, Z. (1977). Makaleler III, Haz. Orhan Durusoy, Ankara, Gündüz Matbaası.
- Göksu, E. (2016). “Okla Yükselen Millet”, Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli, s. 2469-2481.
- Güven, Ö. (1999). Türklerde Spor Kültürü, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İlhan, E. (2015). “Folklorik Bağlamda Anlatı: Gelenek, Dil ve Yorum”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 4/2, s. 738-747.
- İmamoğlu, O., Türkmen, M., Akdenk, M., Çebi, M. (1999). “Osmanlı Devleti’nin Spor Politikasını Etkileyen Unsurlar”, Osmanlı’da Spor Sempozyumu, Konya, s. 61-71.
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Nesriyat.
- Kaplan, Y., Akkaya, C. (2014). “Spor Kültürü ve Türkiye’de Spor”, International Journal of Science Culture and Sport, August, Special Issue 2, s.114-119.
- Kırımoğlu, H., Tekin, A., Genç, A. (2017). “Milli Spor Kavramı Nedir? Ne Değildir?”, Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Oyunlar-Sporlar Sempozyumu, Kahramanmaraş, s. 323-326.
- Koca, SK. (2017). “Geleneksel Türk Okçuluğu”, Tr Kültür Dergisi, Kasım-Aralık, s. 45-47.
- Metin, T. (2014). “Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış”, Tarih Okulu Dergisi, Mart, Yıl 7, Sayı XVII, s. 131-153.
- Örnek, SV. (1995). Türk Halkbilimi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roux, JP. (1994). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları.
- Selvi, Ö., Altan, S. (2014). “Popüler Kültür ve Spor İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, Erciyes İletişim Dergisi “akademia”, C. 3, S. 3, s. 132-143.
- Turan, O. (1969). Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, C. I-II, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu.
- Türkçe Sözlük. (1983). C.I-II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, M., Taşmektepligil, Y., Sanioğlu, A., Kabaayı, M. (1999). “Eski ve Yeni Asya Türk Toplulukları ile Osmanlılar Döneminde Yapılan Benzer Sporların Tarihi Tasvirleri”, Osmanlı’da Spor Sempozyumu, Konya, s.203-219.
- Yıldırım, T. (2016). “Abbasîler’de Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 26, S. 2, s. 351-367.
- Yönel, G., Türkmen, M. (2017). “Türk Kültür Yaşamında Okçuluk”, The Journal of Academic Social Science, Yıl 5, S. 55, Ekim, s. 523-533.
- Yücel, Ü. (1999). Türk Okçuluğu, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

ВОЕННО-СПОРТИВНЫЕ ИГРЫ У БАШКИР

Шагапова Г.*

*к. И. Н., Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы
г. Уфа, Республика Башкортостан shagapovanfbgu@mail.ru

Аннотация. В статье идет речь об играх башкир, а точнее о взрослых военно-спортивных играх башкирского этноса. Дана краткая справка о башкирах и традиционном укладе башкирского этноса до начала XX века. Приводятся сведения Ибн Фадлана 992 года, оставившего первые письменные свидетельства о башкирах. К военно-спортивным состязаниям башкир следует отнести соревнования по стрельбе из лука, борьба, скачки на лошадях, козлодрание. Приводятся примеры из фольклорных, археологических, исторических, литературных источников, подтверждающие существование мирных военно-спортивных состязаний у башкир в предыдущие столетия. Вызывает интерес экспонат из музея археологии и этнографии Уфимского научно-исследовательского центра РАН – берестяной колчан с костяными накладками, украшенный резьбой и цветом. Отмечается высокая вероятность участия в соревнованиях подобного рода и девушек-башкирок. Особо автор заостряет внимание на игре козлодрание, которое было известно юго-восточным башкирам, по-видимому, заимствованное от более южных соседей. Несмотря на это, игра в последние десятилетия набирает популярность и переживает второе рождение. У башкир соревнования не успели оформиться в самостоятельные виды спорта, так как исчезла необходимость в поддержании постоянной боевой готовности.

Abstract. The article is about Bashkir games, or rather about adult military sports games of the Bashkir ethnic group. A brief reference is given about Bashkirs and the traditional way of life of the Bashkir ethnos before the beginning of the twentieth century. The information of Ibn Fadlan of 992, who left the first written evidence about the Bashkirs, is given. Military sports competitions of Bashkirs should include archery competitions, wrestling, horse racing, goat-fighting. Examples from folklore, archaeological, historical, literary sources are given, confirming the existence of peaceful military sports competitions among the Bashkirs in previous centuries. An exhibit from the Museum of Archeology and Ethnography of the Ufa Research Center of the Russian Academy of Sciences is of interest – a birch bark quiver with bone overlays, decorated with carvings and color. There is a high probability of participation in competitions of this kind and Bashkir girls. The author especially focuses on the goat-fighting game, which was known to the southeastern Bashkirs, apparently borrowed from more southern neighbors. Despite this, the game has been gaining popularity in recent decades and is experiencing a rebirth. Bashkir competitions did not have time to form into independent sports, as the need to maintain constant combat readiness disappeared.

Military Sports Games In Bashkirs

1. Brief information about Bashkirs
2. Information of Ibn Fadlan 992 about the ancient Bashkirs.
3. Information about the economic structure of the Bashkir ethnic group before the beginning of the twentieth century.
4. Description of the types of military sports competitions in peacetime among the Bashkirs: archery, wrestling, horse racing, goat fighting.
5. Examples from various types of sources confirming the existence of competitions.
6. Exhibit from the Museum of Archeology and Ethnography: description of a birch bark quiver of the IX-X centuries. With bone overlays.
7. Mention of the possible participation of Bashkir girls in military sports competitions in peacetime.
8. The goat-picking game as an atypical game for the Bashkir ethnic group. The history and origin of the game in Bashkirs.
9. The revival of the popularity of the game at the present time.
10. Output. Military sports competitions among the Bashkirs did not have time to take shape into independent sports.

Başkurt’ta Askeri Spor Oyunları

1. Başkurtlar hakkında kısa bir referans
2. İbn Fadlan’ın 992 tarihli eski Başkurtlar hakkındaki bilgileri.

3. Yirminci yüzyılın başlarına kadar Başkurt etnik kökeninin ekonomik durumu hakkında bilgi.

4. Başkurt'ta barış zamanında askeri spor türlerinin tanımı: okçuluk, güreş, ata binme, keçi yetiştirme.

5. Yarışmaların varlığını doğrulayan çeşitli kaynaklardan örnekler.

6. Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nden sergi: 9.-X. Yüzyıllarda huş ağacı titremesinin tanımı. Kemik astarları ile.

7. Başörtülü kızların barış zamanı askeri sporlarına olası katılımından bahsediliyor.

8. Başkurt etnik grupları için atipik bir oyun olarak keçi yetiştirme oyunu. Oyunun tarihi ve kökeni Başkurt'tadır.

9. Şu anda oyunun popüleritesinin yeniden canlanması.

10. Sonuç. Başkurt'taki askeri spor müsabakalarının bağımsız spor dallarına dönüşme zamanı yoktu.

В центре Евразии, на Южном Урале в Республике Башкортостан Российской Федерации проживают башкиры, титульный народ тюркского происхождения. Само название этноса звучит как «башкорт», говорят они на одном из тюркских языков алтайской языковой семьи. Численность башкирского этноса в Российской Федерации по материалам переписи 2021 года составляет 1 571 879 человек.

Первые упоминания о башкирах относятся к X веку. Арабский путешественник Ибн Фадлан в 992 году пишет о башкирах, территорию которых проезжал, и, наряду с описанием их религии, образа жизни, называет их «худшими из тюрков». Подобное словосочетание означало воинственный этнос, и в нем можно видеть, отчасти, комплимент древнебашкирским воинам. Последнее не вызывает удивления, так как древнее кочевое общество было естественно милитаризованным обществом, где каждый мужчина был воином с рождения и всю жизнь проводил в седле. Вплоть до начала XX века была постоянным спутником башкир-скотоводов. Башкирский эпос «Акбузат» главным действующим лицом имеет волшебного коня с одноименным именем и его имя означает «белый конь». Любимому черному иноходцу безымянный башкир посвятил песню и наигрыши на курае «Караюрга», дошедший до нас через столетия. Видимо, тогда же появился и танец, в котором имитируется бег иноходца.

Жизнь башкира с самых первых ее дней была связана с лошастью. Впервые мальчика сажали на лошадь в возрасте 3-х лет, а уже к 5-6 годам из них получались отличные наездники. В возрасте 6-7 лет мальчики начинали тренироваться в стрельбе из лука, копия, овладевали саблей.

Военные навыки не прививаются в одночасье, за впечатляющими результатами стоят годы тренировок. Опираясь на исторические источники, фольклор и наши собственные полевые материалы, постараемся восстановить примеры военно-спортивных состязаний башкир в эпоху средневековья, характерные для мирного времени. Мужчины свои навыки могли демонстрировать не только на поле боя, в мирное время было достаточно возможностей померяться силами и показать свое мастерство.

Жизнь кочевника сопряжена с постоянной необходимостью защищать свои стада от набегов врагов и диких зверей. Выше мы писали о «худших из тюрков»; нам также известно, что древние башкиры Золотой Орде поставляли не только лошадей и меха, но и молодых юношей для военной службы. Заключая в середине XVI века договор с Русским царем о добровольном вхождении в состав России, башкирские племена, среди всего прочего, обязались нести военную службу. Уместно будет вспомнить вклад башкирских кавалерийских полков в победу над Наполеоном в 1812 — 1814 года. Список можно продолжать и везде речь будет идти о башкирах, не расстающихся с лошастью в боевом походе, отличных воинов и наездников. Ловкость воинов владения лошастью была выше

всяких похвал, но мы не найдем описания джигитовки у башкир. По-видимому, это более позднее явление, которое характерно для воинов кавказских народов. К тому же, коллеги-историки, серьезно занимающиеся военной реконструкцией, из собственной практики утверждают невозможность джигитовки в традиционном башкирском вооружении XIX века, когда пика, сабля, лук и колчан со стрелами препятствуют маневренности воина.

Основным вооружением средневекового воина были лук и стрелы. В МАЭ УФИЦ РАН имеется на постоянной экспозиции находится берестяной колчан с костяными накладками. Археологи атрибутируют его как древнебашкирский и датируют IX веком. Владение луком и стрелами у воинов было выше всяких похвал, ххрестоматийной является история о башкирской стреле на шпилье кирпичи церкви Святого Лауренция в коммуне Шварца на земле Тюрингии. В 1814 году, возвращаясь в Россию, они по приглашению принца Карла Гюнтера остановились в деревне Шварц. Принц усомнился в возможностях боевого лука, предложив попасть в шпиль церкви на высоте около ста метров. Цель была поражена с первого же выстрела. Известно, что долгое время стрела находилась там, но потом ее заменили на металлическую, покрытую сусальным золотом. Так немецкий народ сделал стрелу символом долгожданного мира, свободы и доблести башкирских воинов. Башкиры в том же году навещали великого И. Гёте и подарили ему лук и стрелы.

Обширное наследие башкирского устного народного творчества позволяет воссоздать военно-спортивные состязания и луком со стрелами.. Широко известный эпос «Куз-Курпач» (версия Т. Беляева) рассказывает о соревнованиях, которые проходили на ханском ййыбне. «Поставили мету для стрельня луков. То была деревянная трубка, длиною в половины стрелы, которой отверстие, величиной с конский глаз, слабо закрывалась с одной стороны деревянным гвоздем. Стрельцы, став рядом против меты на сто шагов, начали в оную по очереди пускать свои стрелы, метя в середину трубки, дабы стрела, пролетев в отверстие, вышибла гвоздь... Жилкичи... дождавшись очереди своей, вышел вперед, и, наложив на лук стрелу, пустил ее столь метко и сильно, что она, не пошевельнув трубки, понесла с собой гвоздь еще шагов на сто... ..Хан, любя Жилкичи, хотел видеть еще удалство и проворство его на коне и велел поставить доску толщиной в четыре пальца, с тем, что кто на всем скаку пробьет ее насквозь, тот получит в награду серебром оправленную калту в пятнадцать баранов... Все в доску стреляли, немногие могли попасть и редкие до половины пробивали. Но Жилкичи разгорячают коня, придает ему резвости ударами плети, и, не торопясь, на тугой лук накладывает стрелу длинную и пробивает доску толстую. Стрела, пролетев насквозь, уходит по уши в землю». Куз – Курпач (версия Т. Беляева) // Башкирское народное творчество. Эпос. – Уфа, 1987. – Т.1. – С. 326-327.

В начале XX века лук и стрелы отошли в прошлое, но существует одно любопытное свидетельство У. Газина. Он утверждает, что взрослые мужчины из соседних деревень развлекали друг друга стрельбой из лука, где проигравшие угощали выигравших бишбармаком (Газин, 1997: 36).

Зрелищной массовой была национальная борьба көрәш (куреш). По данным литературы конца XIX – начала XX веков известно, что для участия в борьбе приезжали борцы издалека. «Местами эти состязания в борьбе славились настолько, что батыры приезжали на хабантуй за много километров померяться силами и ловкостью с другими силачами и батырами» (Руденко, 1955:С. 280).

Особых правил по проведению борьбы не существовало. Борцы выходили на арену с обнаженным торсом или в рубашке, друг другу через спину перекидывали кушак или полотенце, на ногах были носки или легкая обувь. Задача борющихся – сломить сопротивление противника и положить его на обе лопатки. Историк, краевед, этнограф

народов Приуралья и казахских степей первой половины XIX века П.М. Кудряшов оставил нам красочное описание такой борьбы башкир в небольшой поэме «Воинские игры башкир».

Они друг к другу наклонились,
 Руками крепко обхватились...
 То шаг вперед, то шаг назад
 Друг друга побороть хотят;
 Противу силы силу ставят,
 Противу хитрости – обман;
 Друг друга жмут, друг друга давят...
 То оба выпрямляют стан...
 То вновь наклонятся, согнутся...
 То вдруг отступят, то сойдутся...
 Плечом в плечо друг друга прут,
 Друг друга с новой силой жмут,
 Друг друга с новой силой давят...
 Досада, дерзость ими правят!
 Трещат их кости, крупный пот
 По лицам каплет и течет.
 Довольно батыры трудились,
 И оба страшно утомились.» («Любезные вы мои...», 1992: 224).

Победитель в схватке в награду получал приз. Постепенно формировалась группа силачей, которая вела борьбу за призовое место. Самый сильный получал звание батыра, которое у башкир не было пустым звуком, а было наполнено реальным содержанием. По-видимому, уже в XIX веке борцы принимали участие в соревнованиях больше по моральным соображениям, чем материальным.

Конные состязания очень популярны у башкир, вызывают неизменный интерес и в наши дни. В жизни башкир лошадь играла важную роль, в народных эпосах лошадь выступает другом, спутником, советчиком героя. Одним из основных видов состязаний на празднике Сабантуй, третьим по счету, были скачки на лошадях.

К ним готовились заранее. С.И. Руденко сообщает, что скачки проводились на дистанцию 6–7 километров. Но были известны скачки на 15–20 километров. Как известно по сообщениям информаторов и из научной литературы лошадей на скачки готовили в течение месяца («атты бер ай тирәһе яратканнар»). Готовили также и наездников – мальчиков 6–8 лет. Состязания проводились на открытой местности, на заранее известном маршруте. В каждой деревне были свои маршруты, где ежегодно проводились соревнования. Когда лошади приближались к финишу, на время прекращалась борьба, и все шли смотреть окончание скачек. Пришедший первым получал подарок, причем подарок получал не наездник, а хозяин лошади. Подарок, судя по имеющимся материалам научной литературы и фольклора, был значительным. С.И. Руденко пишет «...первая лошадь получала жеребенка, чаще всего годовалого, вторая – рублей пять денег и третья – полотенце».

В эпосе «Алдар и Зухра» отец Зухры, устроивший праздник в честь дочери, на бейге выставил такие награды. «Первая – косяк кобыл с жеребцом-иноходцем. Как жеребец, так и кобылы были саврасые. Вторая – резвый конь с седлом и со всем прибором. Седло было убрано серебром и марьяном. Третья – панцирь, четвертая – лук с налучием и колчан стрел. Пятая – сабля. Шестая – кармазинный кафтан. Седьмая – черных лисиц летняя шапка. Восьмая – калта с серебряными бляхами. Девятая – копьё».

Богатые подарки на празднествах, устраиваемые знатными людьми в

средневековье, были не исключением, а скорее, правилом. Но, даже учитывая неизменную гиперболизацию, характерную для сказок, по аналогии с праздниками тюрков Средней Азии бесспорен факт: участники соревнований могли обеспечить себя и свою семью за счет победы на них. Например, А. Джикиев приводит сведения о скачках, организованные богатой киргизской вдовой в начале XX века по случаю женитьбы сына. На этих скачках главным призом были 9 верблюдов. Безусловно, уникальный случай, но он весьма показателен. У монголов и тюрков конноспортивные состязания проводились одинаково.

Как вариант конных состязаний необходимо рассматривать состязания иноходцев. Иноходцы высоко ценились у башкир, о них слагали песни и легенды, например, эпос «Кара юрга». Поступь иноходцев отличается легкостью и ровным шагом. По легенде, в древности ровную поступь иноходцев проверяли с чашей воды на руках. Если всадник верхом на таком скакуне не прольет ни капли, то лошадь заслуживает высшую похвалу. При езде на ней тряска почти не ощущается, вследствие чего и всадник устает значительно меньше, чем на обычной лошади. Потому на них ездили пожилые люди, а также богатые, желающие подчеркнуть свой социальный статус. Любопытно, И. Самбу сообщает, что в соревнованиях иноходцев у тувинцев наездниками выступали люди старшего возраста.

В начале XX века П.С. Никольский записал у южных башкир игру, известную как козлодрание. С его слов С.И. Руденко описывает игру «Һоро бүре» (серый волк), находит аналогии у многих среднеазиатских тюркских народов, а также у афганцев и таджиков. С.И. Руденко оставил, пожалуй, единственное полное описание данного развлечения у башкир. Приведем его полностью. «Подробное состязание (драть козла, собственно «серый волк» – һоро бүре) описывает у южных башкир и П.С. Назаров. Башкиры собирались верхами в известное место и один ихних вкз зарезанного козла. По данному знаку башкир с козлом на седле пускался вскачь, а остальные старались догнать его и отнять козла. Если кому-нибудь удавалось схватить козла, скажем, за ногу, то он, стараясь перетащить козла к себе на седло, отрывал ему ногу и продолжал скакать. Тогда башкиры разделялись на две партии: одна гонялась за козлом, другая за ногой; так продолжалось до тех пор, пока козел не был растерзан на клочки».

Можно предположить, что игра сразу шла между 2-я ко-мандами – жителями соседних деревень, а еще ранее, во время-на существования родовой общины, речь можно вести о родовых группах, соперничающих друг с другом. Здесь же упоминается о широком распространении такой игры среди казахов. Со ссылкой на Г.Н. Симакова подробно рассмотревшего функции игры козлодрания у киргизов, можно говорить о «типе развлечений, содержащих в себе пережитки обрядности». Игра требует обученных людей, тренированных лошадей, навыки борьбы и др., поскольку можно утверждать, что игра содержит в себе элементы джигитовки.

Но абсолютно не случайно козлодрание зафиксировано только в южных районах проживания башкир. Видимо, перед нами заимствование от южных соседей — казахов и киргизов, которые, в свою очередь, с ней познакомились через ираноязычных народов. В наши дни «козлодрание» переживает второе рождение, игру охотно включают в репертуары соревнований, проводятся отдельные соренования, на которых, кстати говоря, первые места занимают киргизские команды. Можно смело утверждать, что мы стали очевидцами любопытного явления: игра неожиданно стала «традиционной» для тюркских этносов, ее стали культивировать даже на Алтае, включена она в репертуар «Всемирных игр кочевников».

Справедливости ради надо сказать, что в военно-спортивных состязаниях могли принимать участие и женщины. В эпосе «Алдар и Зухра», в примечаниях, сделанных переводчиком, мы читаем следующее. «Игры девичьи – башкирские девки устраивают

скачки-соревнования в стелковании друг друга с лошадей, к чему пристаю также и молодые мужчины». Кудряшов оставил свидетельство о башкирской женщине, которая вместе с мужем в 1812-1814 годах принимала участие в Отечественной войне 1812 года. Следовательно, обучение воинским искусствам не было чуждо и башкирским девушкам. Невольно вспоминается легенда о дочери монгольского хана Айярук, рассказанная Марко Поло, которая была отличным воином, полководцем, а в джигитовке ей не было равных и среди мужчин (Куз – Курпяч. БНТ, 1987: 268, 327; Книга Марко Поло, 1990: 196-197).

Военные игры и военно-спортивные игры постепенно приходят в упадок по вполне объективным причинам. С середины XVIII века начинается процесс вынужденного оседания бывших кочевников на землю, активизируется интеграция Южного Урала в состав России, и, как следствие, государство стремительно наращивает свое присутствие в крае. И если в начале XVIII века богатый башкир мог иметь несколько сот, а то и тысячу голов лошадей, то к середине XIX века богатым был башкир со стадом в 40-50 голов. Процесс сопровождался изъятием земель у башкир, вести привычное хозяйство и образ жизни оказалось невозможным, исчезают и сопровождающие ее атрибуты.

Была и еще одна причина угасания военной выучки у башкир. К середине XIX века Южный Урал и Приуралье из окраин Российской империи превратились в ее внутренние области, границы отодвинулись далеко на юг, так как Казахстан оказался включен в состав России. Надобность в несении пограничной и военной службы постепенно исчезает, как исчезает и необходимость участия башкир в военных походах. Параллельно исчезает потребность в защите кочевий от набегов соседей. Невостребованные элементы культуры имеют тенденцию к отмиранию... Вот и отошли в прошлое военно-спортивное состязание.

Но, подводя итог, мы должны сказать, что стрельба из лука, скачки, борьба, козлодрание занимали достойное место в культуре башкирского народа. Профессионализм и мастерство в соответствующих видах состязаний мужчины могли показать в мирных военно-спортивных состязаниях. С исчезновением среды, которая питала и обогащала ее, исчезает и потребность в военно-спортивных навыках, именно поэтому у башкир они не успели сформироваться в самостоятельные виды спорта.

Литература

- Газин У.И. Фольклор башкирских детей Баймакского района Башкортостана.– Сибай, 1997.- 82с.
Книга Марко Поло. – Алма-Ата: Наука, 1990. 347с.
Куз – Курпяч (версия Т. Беляева) // Башкирское народное творчество. Эпос. – Уфа, 1987. – Т.1.
Любезные вы мои...». – Уфа: Китап, 1992. 236 с.
Руденко С.И. Башкиры. Историко-этнографические очерки. – М.- Л. 1955. 394 с.

GELENEKSEL OKÇULUKTA BRANŞA ÖZGÜ FAALİYETLER: ISINMA

B. Yılmaz^{1*} Y. Yasul^{2*} F. Sarısoy^{3*} Ü. Türkçapar^{4*} M. Günay^{5*}

^{1*}Doktorant, Gazi Üniversitesi, busra.yuce.87@windowslive.com

^{2*}Doktor, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, yavuzyasul@gmail.com

^{3*}Doktorant, Gazi Üniversitesi, fatihsarısoy08@gmail.com

^{4*}Profesör, Manas Üniversitesi, unal.turkcapar@manas.edu.kg

^{5*}Profesör, Gazi Üniversitesi, mgunay@gazi.edu.tr

Özet

Geleneksel okçuluk branşı eğitim, uygulama ve performans sürecinde en iyi kriterlere ulaşmak amacıyla, uzun süre odaklanma, yoğunlaşabilme, motivasyon ve doğru bir duruş ile teknik-taktik becerinin de komplike bir şekilde değerlendirildiği, geçmişten günümüze gelişerek aktarılan önemli eski bir Türk spor kültürüdür. Geçmişte bireylerin kendini savunma, temel ihtiyaçlarını karşılama, kendini koruma ve aynı zamanda çevresindekileri koruyabilme, savaş sanatı gibi farklı alanlarda geleneksel okçuluk yöntemlerini kullandığı görüldükçe, günümüzde teknolojinin de ilerlemesiyle birlikte bir spor branşı olarak kabul görmüş ve performans artırılması ile ilgili alanlarda spor bilimcilerin dikkatini çeken bir branş haline gelmiştir. Üst düzey performans yetisine ulaşabilmek amacıyla doğru bir ısınma yöntemi, esneklik, kuvvet ve dayanıklılık gibi gereksinimlere ihtiyaç duyulan bir branş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma yayın yılı kısıtlaması yapılmadan PubMed, Google Scholar ve Web of Science veri tabanlarında yayınlanan çalışmaların, anahtar kelimeler kısıtlaması (Geleneksel okçuluk, ısınma yöntemleri, egzersiz) ile gerçekleştirilen bir tarama sonucu ortaya çıkmıştır. Son tarama 19.09.2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında ısınma yöntemlerinin performansı etkilediği, fakat ısınma süresinin fazla olmasının performansı olumlu ya da olumsuz herhangi bir etkisinin olmadığı yönünde olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Geleneksel okçuluk, ısınma yöntemleri, egzersiz

Branch Specific Activities in Traditional Archery: Warm-Up

Abstract

Traditional archery branch is an important old Turkish porport culture that has been developed and transferred from the past to the present, where long-term focus, concentration, motivation, correct posture and technical-tactical skills are evaluated in a complicated way in order to reach the best criteria in the training, practice and performance process. While in the past it seemed that individuals used traditional archery methods in different areas such as self-defense, meeting their basic needs, self-protection and at the same time protecting those around them, and martial arts, today, with the advancement of technology, it has been accepted as a sports branch and has attracted the attention of sports scientists in areas related to performance enhancement. It has become a branch. It appears as a branch that requires requirements such as a correct warm-up method, flexibility, strength and endurance in order to achieve high level performance ability. This study emerged as a result of a search of studies published in the PubMed, Google Scholar and Web of Science databases without publication year restrictions, with keyword restrictions (Traditional archery, warm-up methods, exercise). The last scan took place on 19.09.2023. In the light of the findings, it was concluded that warm-up methods affected performance, but excessive warm-up time did not have any positive or negative effect on performance.

Keywords: Traditional archery, warm-up methods, exercise

Giriş

Tarih öncesinde gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde, okçuluk branşının çok eski zaman dilimine dayandığını söylemek mümkündür. Bu bilgiler okçuluk branşında kullanılan ok ve yayın, yeryüzünde çok yaygın bir şekilde kullanılan ve kullanılmış olan bir silah olma niteliğini destekler durumdadır. Çalışmalar esnasında mağara duvarlarında bulunan ok ve yayın hayvanların üzerine yöneltildiğini destekleyen resimler ve savaşan okçuların tasvir edildiği figürler, tarih öncesi dönemde yaşayan insanların farklı amaçlar doğrultusunda okçuluğun temellerini attığını bizlere aktarmaktadır. Başlangıç tarihinin tam olarak bilinmemesi ile birlikte kendini savunma, avlanma ve düşmanlara karşı korunma güdüsüyle ve sportif etkinlik amacıyla güç kazanma gibi genel sebepleri sıralamak mümkündür (Özkafa, 2018).

Türklerin geçmişinde, bugününde ve geleceğinde at, ok, çadır gibi kavramların yeri son derece büyük öneme sahiptir. Göçebe bir yaşam tarzına sahip olan Türkler at üstünde, Moğollar, İskitler, Tatarlar ve Avarlar ise ok ve yayı bir teçhizat malzemesi olarak kullanmış, avcılıklarını bu malzemeler ile gerçekleştirmiş, göç ederken ve yer tespiti yaparken de bir silah olarak

yanlarında daima taşımışlardır (Bir, Kaçar ve Acar, 2006). Ayrıca ok ve yayın Türkler tarafından icat edildiğine inanan görüşlerde mevcuttur (Bulut,2001).

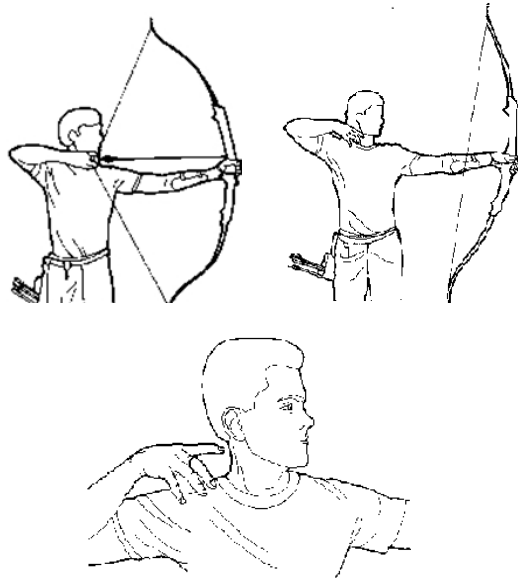
Ok, önünde sivri bir demir parçası (temren), orta kısmındaki malzemesi ahşaptan (şap) oluşan, arka kısmı ise tüyden yapılmış olan bir pusat olarak karşımıza çıkar. Oku atabilmek adına kullanılan aracın adı yaydır. Yay ise farklı malzemelerin bir araya geldiği (hayvan tendonu, hayvansal tutkal , ağaç , boynuz vb.) ve kullanım amacına uygun şekilde dizayn edilmiş bir malzeme olarak karşımıza çıkmaktadır (Kahraman, 1995).

Günümüz Türkiye’inde teknolojinin gelişmesi, farklı bakış açısı kazandırmasıyla birlikte toplumun bir çok alanında farklılık kazandırmış keza bu durum spor branşlarının da olumlu yapılanmasına sebep olmuştur. Her branş açısından, branşa özgü antrenman periyotlarının belirlenmesi , o alanda elde edilen verim ve başarının pozitif yönde ivmelenmesini sağlamakta, daha çok bilimsel araştırmaya konu olmaya devam etmektedir. Bu durum okçuluk branşı açısından da önemli katkılar sağlamıştır.

Okçuluk bizlerin tarihinde bu kadar uzun bir geçmişe ve öneme sahip bir branş olarak dikkat çekmektedir. Bu branş adına daha iyi sporcular yetiştirmek için kullanılan ısınma yöntemleri nelerdir? Bu bölümde bunu incelemeyi amaçlamaktayız.

Okçulukta Performansı Etkileyen Faktörler

Okçulukta isabetli atışın gerçekleştirilebilmesi, vücut kontrolünün yüksek düzeyde olması, odaklanma ve beceri ile birlikte atışı meydana getiren tüm ana birimlerin (duruş, çekiş, nişan alma, atışın gerçekleşmesi ve devam etmesi) senkronik bir biçimde tekrarlanabilmesi gerekmektedir. Atış esnasında gerçekleşen postural salınımın ne gibi değişiklikler sonucu meydana geldiği ve bu meydana gelen değişimlerin atış açısını ne derece etkilediğini tespit edebilmek, atış performansı açısından çok kıymetlidir (Şimşek,Cerrah ve Ertan,2013).

Şekil 1. Tam çekiş, nişan alma- serbestleme- serbestlemenin devam ettirilmesi
(Şimşek, 2013).

Seri ok atışlarında bir tek ok atışının ortalama zamanlaması 5-8 sn. şeklinde ölçülmektedir. Atışı gerçekleştiren sporcu bu zaman zarfı içerisinde yayını çekmeli, nişan almalı

ve okunu hedefe doğru göndermelidir. Komplike değilmiş gibi görünen bu sıralamada sporcunun performansını etkileyen bazı etkenler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1.İçsel faktörler:

- Hedefe konsantre olabilme,
- Reaksiyon zamanı,
- Yeterli derecede teknik, taktik ve kondisyon özelliklerine sahip olabilme,
- Yarışmaya hazır bulunuşluk ve psikolojik durum.

2.Dışsal faktörler:

- Kullanılan malzemenin branşa özgü olması, uygun ve yeterli nitelikte olması,
- Ortamın ses durumu ve hava şartlarının uygunluğu ve maddi olanaklar şeklinde sıralamak mümkündür (Kolayış,2000).

Okçulukta Isınma Periyotları

Isınmayı , yaralanma riskini en aza indirgeyerek kasların hareketini geliştirmek ve egzersiz ihtiyacını karşılamak amacıyla sporcu hazırlamak şeklinde iki temel amaç güden hareketler bütünü olarak tanımlamak mümkündür (Woods,Bishop ve Jones,2007).Bu amaçlar genelde antrenman sezonu ve yarışma sezonu boyunca devam eden bir süreçtir (Shellock ve Prentice, 1985). Isınma sporcu yormadan sadece bir ter atma biçimidir (Woods,Bishop ve Jones,2007). Bu hazırlık süreci psikolojik ve fizyolojik anlamda bir ön yüklenme olarak adlandırılır. Yüklenmedeki amaç; motorik denge, esneklik ve psikolojik uyumun daha rahat gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Isınma sonucunda vücut ısısında artış meydana gelir ve kalp atım hızı da eş değer olarak artar. Kısaca tüm organizma egzersize uyum sağlamak adına harekete geçer (Sevim,1995).

Isınma uygulanış biçimlerine göre;

-Genel ısınma

-Özel ısınma şeklinde iki ana başlıkta incelenebilir.

Genel ısınma; insan organizmasının fonksiyonel özelliklerini en üst seviyeye çıkarabilmek ve o seviye de kullanabilmek adına vücudu harekete geçiren ve büyük kas gruplarına yönelik çalışmalar olarak tanımlanabilir (Ünlü ,1992). Kendi arasında üç bölüme ayrılır. Birinci kısımda iç organlar uyarılarak kalp atım sayısında ve soluk alma vermede artış oluşması ve bağlı olarak da vücut ısısında artış gözlemlenmesi beklenir. İkinci aşamada kas çalışma açısını genişletmek hedefler arasındadır. Bu bölümü esneklik geliştirme aşaması ya da kültür-fizik aşaması olarak da tanımlamak mümkündür. Bu aşamada eklem açılarının en geniş noktaya yavaşça gelmesi sağlanmalıdır. Esneklik çalışmaları sporcu çok zorlamadan gerçekleşmelidir. Üçüncü aşama ise esas çalıştırma evresidir ve sporcular %80 lik bir güçle esas çalışmanın hareketlerini kıs süre dener (Renklikurt,1991).

Özel ısınma ise; spor branşına özgü tekno motorik gelişime uygun gerçekleşen ve aynı zamanda daha çok kas ve kas gruplarına yüklenmeye en iyi şekilde hazırlamayı hedef alan ısınma çeşididir (Sevim,1995).Bu süre. Genel ısınmayı takip eden bir zaman diliminde gerçekleşerek tamamen kişiye ve kişi eksikliğini belirleyerek branşa özgü gerçekleşir (Çetin,1999). Yarışma ve antrenman özelliklerine yönelik hem psikolojik hem de fizyolojik yönden sporcu hazırlamak bu ısınma bölümünün en önemli hedeflerinden birisidir. Özel ısınma kişisel özelliklere göre şekillenebilir ve sporcu ihtiyaçlarına yönelik çalışma şeklini deneme-yanılma ile öğrenerek benimser (Ünlü,1992).

Özel ısınma da kendi arasında iki bölüme ayrılır. İlk bölüm tüm sporcuların katılımı ile birlikte gerçekleşirken, ikinci bölümde ise sporcunun eksik olduğu ve ihtiyaca binaen gerçekleşecek hareketler bütünü kapsar (Renklikurt,1991).

Isınma uygulama biçimlerine göre de kendi arasında gruplara ayrılmaktadır:

-Aktif ısınma

-Pasif ısınma

- Düşünsel (mental) ısınma şeklinde sıralamak mümkündür.

Submaksimal şiddetle koşu ve jimnastik türü informal hareketler ile ısı arttırımı ile doğrudan ilişkili, yarışma ya da antrenman esnasında uygulanacak formal hareketleri kapsayan ve biçimsel olarak yorumlanan bu ısınma türü aktif ısınma olarak adlandırılmaktadır. Termal uygulama yöntemleri ile elde edilen pasif ısınma yöntemleri ile kıyaslandığında , aktif ısınmanın daha verimli olduğunu varsayan çalışmalar da bulunmaktadır (Koçyiğit,1993). Araştırma verileri kas gruplarının aktif olarak ısınması ile gerçekleşen ısınma yöntemlerinin en doğru ve faydalı yöntemler olduğunu öne sürmektedir (Taşkın,2002).

Pasif ısınma yöntemleri ise antrenman öncesi masaj , duş ve sauna gibi uygulamaları kapsayan, sporcu dışsal yöntemlerle ısıdirmayı hedefleyen ısınma uygulamalarıdır (Arınık,1995). Bu uygulama yönteminde sporcu aktif olarak hareket etmez fakat ısı verem pomatlar, masaj, sauna, diotermi gibi farklı uygulama yöntemleri ile vücudun ve kasların ısınması sağlanır. Bu mekanik ısınma yöntemi sayesinde vücudun dış yüzey ısısı arttırılmış olur ve bu sayede küçük arterler ile kılcal damarlar genişleyerek kan miktarında artış meydana gelir (Taşkın,2002).

Pasif ısınma yöntemleri her ne kadar aktif ısınmanın yerini tutmuyor gibi görünse de , bazı branşlarda bu yöntemin de etkili olduğunu öne süren çalışmalar mevcuttur. Aktif kas ısınması çalışmalarında kan dolaşımı ortalama altı kat artıyorken, pasif çalışmalarda bu durum en çok iki ya da üç kat arttığı yönündedir. Pasif ısınma ile gerçekleştirilen aktivitelerde hiç ısınma uygulaması olmadan gerçekleşen aktivitelere göre, ekonomik anlamda daha düşük ve performansın daha yüksek olduğu belirlenmiş ve %1 oranında daha yüksek performans çıktısı ortaya koyduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak ısınma uygulaması pasif şekilde de gerçekleşse, spor bilimciler aktif ısınmayı destekler nitelikte bir pasif ısınmanın daha doğru olacağını düşünmektedir (Taşkın,2002).

Düşünsel (mental) ısınma uygulamalarını ise; sporcunun zihinsel olarak kendisini antrenmana ya da müsabakaya hazırlaması şeklinde tanımlamak mümkündür. Müsabaka ve ya antrenman öncesi sporcunun hareket tekrarları ve stratejik davranış ve aynı zamanda hareket bütünleri ile zihinsel süreçleri sıkça tekrar ederek kendine telkinlerde bulunması , bu ısınma yöntemine verilecek en güzel örnekler arasındadır (Zubari,1994).

Isınmanın Süresi

Isınma süresi yapılacak antrenman ve müsabaka periyotlarına göre değişkenlik gösteren bir durumdur. Fakat bu durum fazla ısınma ile gerçekleştiğinde bile sonucu olumlu etkileyen herhangi bir durumun olmadığı yapılan çalışmalar ile tespit edilmiştir (Gündüz,1995). Değişik spor branşlarına göre 2-3 dk süreden 1,5 saatlik zaman dilimine kadar uzanan geniş bir aralığa yayılan ısınma zamanlaması ile karşılaşmak mümkündür. Branşa özgü gerçekleşen 15 dk 'lık bir ısınma periyodunu 30 dk'ya çıkarmanız, performans sonucunu olumlu yönde etkilemeyecektir (Karatosun,1993).

Yeterli ısınma süresi ile gerçekleşen ısınma periyotlarının sonucunda beklenen çıktıları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yumuşak doku zararlarını ve zedelenmelerini en aza indirgeyebilmek,
- Hareket açısında gelişim sağlamak
- Sporcunun sürat ve patlayıcı güç yetilerini geliştirebilmek,
- Psikolojik odakta gelişim sağlayabilmek,
- Maksimum oksijen kullanım kapasitesinde artış sağlamak,
- Oksijen gereksiniminde azalma sağlamak,
- Anaerobik metabolizma düzeyinde bağımlılığın azalmasını sağlamak (WEB2).

SONUÇ

Isınma egzersizleri branşa özgü süre ve hareket farklılaşması ile gerçekleşen ve sporcuların herhangi bir sakatlanma yaşamadan en uygun performansla en kısa sürede ulaşmalarını hedefleyen hareketler bütünü olarak tanımlanabilir.

Bazı araştırmalardan elde edilen verilere göre ; okçuluk branşına ait sporcularında bir birim antrenman sonunda el kavrama kuvveti ile ilgili yapılan bir çalışmada, pozitif anlamda bir artışın olduğunu ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde ettiklerini görebiliriz. Bu anlamlı sonucun sebebinin ise yukarıda bahsi geçen orta şiddet antrenman ve antrenman öncesi aktif ısınma ile birlikte doğru teknik ve hareket becerisi kazanımının kas içi ve kaslar arasında gerçekleşen fizyolojik koordinasyon sürecinin doğru yapılması ve yine bahsi geçen zihinsel ısınma becerileri ile odaklanmanın arttığı çalışmaların kombine bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür(Sezer ve arkadaşları,2017). Atalay ve arkadaşları (1997), tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise, baskın el olarak kabul edilen sağ el kavrama kuvvetinin sol ev kavrama kuvvetine göre daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir (Atalay ve arkadaşları, 1997). Bu sonuç cinsiyetler arasında farklılık göstermez. Okçuluk antrenmanları öncesi gerçekleşen ısınma periyotlarının aktif olarak gerçekleştirilmesi yalnızca yetişkinlerde değil, daha küçük yaş gruplarına ait sporcularda da bazı fiziksel ve fizyolojik değerleri üzerinde de farklılık gösterdiği ve bu farklılıkların olumlu olduğu yönünde çalışmalar bulunmaktadır (Baloğlu, 2019; Dal, 2015).

Kaynakça

1. Arınık, L. “Esnekliğin Geliştirilmesinde Kullanılan farklı Teknikler ve Bunlardan P.N.F Tekniğinin Etkileri” Atletizm Bilim ve Teknoloji Dergisi, 19(3), 34-37,1995
2. Atalay, N., Tamer, K. & Durmuş, O. “ Okçularda Tespit Edilen Postüral Deformitelerin Spor ile İlişkinin İncelenmesi “Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2(1), s. 23-32,1997
3. Baloğlu, R. “12-17 Adölesan Yaş Grubu Okçularda Eksentrik ve Konsentrik Egzersizlerin Fonksiyonel Açıdan Değerlendirilmesi “Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri,2019
4. Bir , A., Kaçar, M., & Acar, Ş. “ Türk menzil okçuluğu ve yay okları”Osmanlı Bilimi Araştırmaları , 8(1), 39-67,2006
5. Bulut, A.,” Rasih’in Okçulukla İlgili bir Manzumesi “Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 17, 95-104,2001
6. Çetin, E. “Masaj ve Isınmanın Eklem Hareket Genişliği Üzerine Etkisi “Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,1999
7. Dal, N.”El Tercihi Belirlenen 10-11 Yaş Grubu Çocukların Okçuluk Öğretiminde Psikomotor ve Bilişsel Yeteneklerinin Okçuluk Performansı ile Arasındaki İlişki” Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa,2015
8. Karatosun, H. “ Futbol- Fizyolojik Temeller “Ankara: Kokla Matbaası,1993
9. Kolayış, İ. E. “Okçuluk Milli Takımının Antrenman Ortamında Kalp Atım Hızı ve Nişan Alma Süresinin Atış Puanı Üzerindeki Etkisi “Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2000
10. Özkafa, F.,“Okçuluk ve Hat Sanatı”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,7(3), 1642-1672,2018
11. Renkikurt, T. “Futbol Kondisyon El Kitabı” Ankara: Eğitim Yayınları,1991
12. Sevim, Y. “ Antrenman Bilgisi”Ankara: Gazi Büro Kitabevi,1995
13. Shellock, F.G. ve Prentice, W. E.,Warming-Up and Stretching for Improved Physical Performance and Prevention of Sports-Related Injuries. Sports Med, 2(4), 267-278,1985

14. Sezer, Y. S., Çelikel, B. E., Gür, E. & Savucu, Y. ,’’ Okçuların El Kavrama Kuvvetine Birim Antrenmanın Etkisi. Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi. 24, s. 14-26.,2015
15. Şimşek, D. ‘’Okçularda Atış Tekniğinin Kinetik ve Kinematik Yöntemlerle İncelenmesi ‘’ Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,2013
16. Şimşek, D., Cerrah, A. ve Ertan, H. ‘’Olimpik, Makaralı ve Geleneksel Türk Okçuluğu Denge Yeteneklerinin Karşılaştırılması ‘’ Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7(2), 93-99,2013
17. Taşkın, H.,’’Aktif ve Pasif (masaj) Isınmanın Anaerobik Güce Etkisi’’Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,2002
18. Ünlü, N. K.,’’Isınmanın Fiziki Aktivite ve Bazı Fizyolojik Değerler Üzerine Etkisi ‘’ Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,1992
19. WEB2, <http://forum.bedenegitimi.gen.tr/voleybolda-isinmanin-ve-esnekligin-onemi-t469.html> E:T. 19.09.2023 .
20. Woods, K., Bishop, P. ve Jones, E., ‘’Warm-Up and Stretching in the Prevention of Muscular Injury ‘’Sports Med, 37(12), 1089-1099. DOI: 10.2165/00007256-200737120-00006,2007
21. Zubarı, İ.,Sporda Isınmanın, Isınma Öncesi ve Isınma Sonrası Vücut Esnekliğine Olan Etkisinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, DicleÜniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,1994

HALK OYUNLARINA YÖNELİK TUTUMUN İNCELENMESİ (KIRŞEHİR İLİ UYGULAMASI)

Hakkı Ulucan^{1*} Sevim Kır^{2*} M. Altun Ekiz^{3*}

^{1*}Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, hakkıulucan@gmail.com

^{2*}Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, ksevim38@outlook.com

^{3*}Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, mrymltn@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmada, 14-19 yaş grubunda yer alan bireylerin halk oyunları üzerine tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Kırşehir’de halk oyunları eğitimi alan ve almayan bireyler arasında rastgele yöntemle seçilmiş ve 82 kadın ve 32 erkek olmak üzere 114 birey gönüllü olarak katılım sağlamıştır. Değişkenler arası normallik dağılımları incelenmiş ve parametrik test uygulanmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda verilerin analizinde değişkenlere yönelik yüzde (%) ve frekans, cinsiyet değişkeni için t-testi, yaş, halk oyunlarına devam süresi ve akademik başarı durumu değişkenlerine yönelik tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Elde edilen farklılıkların belirlenmesi için Post-Hoc testlerinden LSD kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında hata düzeyi p<0,05 olarak alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda; yaş, halk oyunlarına devam süresi ve akademik başarı durumu değişkenlerinde istatistiksel olarak (p<0,05) anlamlı farklılıklar görülürken, cinsiyet değişkeninde herhangi bir farklılık (p>0,05) olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, halk oyunlarına yönelik tutum düzeylerinin farklı değişkenlere bağlı olarak değişebileceği görülmektedir. Diğer taraftan bireyler arasında halk oyunlarının ortak bir değer yargısı taşıdığı görülmektedir.

ABSTRACT

This research aimed to examine the attitudes of individuals in the 14-19 age group towards folk dances. 114 individuals, 82 women and 32 men, were randomly selected from among individuals who had or had not received folk dance training in Kırşehir and participated in the research voluntarily. Normality distributions between variables were examined and it was decided to apply a parametric test. In this context, percentage (%) and frequency for the variables, t-test for the gender variable, and one-way analysis of variance (ANOVA) for the variables of age, duration of attendance at folk dances and academic achievement were used in the analysis of the data. LSD from Post-Hoc tests was used to determine the obtained differences. In this study, the error level was taken as p<0.05. As a result of the analysis; While there were statistically significant differences (p<0.05) in the variables of age, duration of attendance at folk dances and academic success, it was determined that there was no difference (p>0.05) in the gender variable. As a result of the research, it is seen that attitude levels towards folk dances may vary depending on different variables. On the other hand, it seems that folk dances carry a common value judgment among individuals.

Giriş

Evrenin oluşum temelinde hareket olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple evreni harekete geçirebilecek bir ritim ihtiyacı da doğmaktadır. Evren nasıl oluşmuş olursa olsun bu oluşumun yanında mutlaka düzen ve uyumun sağlayıcısı ritim gerekmektedir. Hareketin ve ritmin doğuşu ile insanın varoluşu bir bütün olarak düşünülebilir. Hareket ve ritmin eski çağlardan beri geçirdiği değişim ve gelişim ile birlikte hem ortaya çıktığı çağın etkisiyle hem de bulunduğu toplumun gelenekleriyle şekillenen halk oyunları ortaya çıkmıştır. Halk oyunları, insanların yeryüzünde yaşadıkları coğrafyanın, tarihinin, kültürünün ve duygularının bir yansımasıdır. Her milletin kendine özgü halk oyunları vardır ve bu oyunlar, milletin kimliğini, değerlerini, geleneklerini ve yaşam tarzını ortaya koymaktadır. Halk oyunları, aynı zamanda bir eğitim aracıdır, insanların fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimine katkı sağlamasının yanı sıra insanları bir araya getirir, dayanışma ve işbirliği ruhunu geliştirir, milli bilinç ve aidiyet duygusunu pekiştirir. Halk oyunları, yöreden yöreye, ülkeden ülkeye değişiklik gösteren müzik, kıyafet, figür ve ritimlerle sergilenir. Bu da halk oyunlarının zenginliğini ve çeşitliliğini göstermektedir. Milletlerin kültürel mirasının önemli bir parçası olan halk oyunları gelecek nesillere aktarılması gereken bir değerdir (Yoncalık, 2004; Karacan Doğan ve Yetim, 2011; Dündar, 2015).

Halk oyunları, sanatın, iletişimin ve paylaşımın bir biçimidir. Estetik ve yaratıcı öğeler taşır, sanatsal anlatımlarla toplumsal ilişkileri kuvvetlendirir. Halk oyunları, toplumun ortak değerlerini yansıtan kültürel bir mirastır. Kültürümüzün yaşatılması ve geleceğe taşınmasında etkin bir rol oynar. Halk oyunlarına katılanlar, kültürel birlik ve çeşitliliği, birebir deneyimleyerek ve

uygulayarak pekiştirirler. (Uslu, 2013). Halk oyunları, dansın ritmi, hareketleri, müziği, kostümleri ve sembolizmi aracılığıyla bir toplumun tutumunu ortaya koyar. İnsan davranışlarını şekillendiren önemli faktörler arasında tutumlar yer almaktadır. Bireyin sevdiği, nefret ettiği, araştırdığı ve davrandığı şeyler, tutumlarıyla yakından ilgilidir. Tutum, bir kişinin çevresindeki nesne veya olaylara karşı nasıl davranacağını belirleyen bir eğilimdir. Başka bir deyişle, tutum, bir kişinin deneyim, bilgi, duygu ve motivasyonlarına dayanarak bir durum, olay veya nesne hakkında nasıl hissettiğini ve düşündüğünü gösteren bir davranış biçimidir (Demirutku, 2019).

Tutumlar, bireylerin çevrelerindeki nesne, olay veya kişilere karşı duygu ve düşüncelerini yansıtan psikolojik eğilimlerdir. Tutumlar, bireylerin davranışlarını hem yön hem de şiddet açısından etkileyebilir. Bireyler, tutumlarının uygunluğuna göre çevrelerindeki nesne, olay veya kişilere yaklaşabilir veya uzaklaşabilir. Bireylerin olumlu tutumları, sevgi, beğeni, ilgi, destek gibi davranışlarla ortaya çıkarken, olumsuz tutumları, nefret, antipati, kayıtsızlık, reddetme gibi davranışlarla ortaya çıkar (Keskin, Öncü, Kılıç, 2016).

Bireyler çevrelerindeki birçok etkene karşı olumlu veya olumsuz tutum gerçekleştirebilir. Aynı şekilde bireyler halk oyunlarına karşı olumlu veya olumsuz tutum sergileyebilirler. Buradan da yola çıkarak, bu çalışmada 14-19 yaş grubunda yer alan bireylerin halk oyunları üzerine tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan model; nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modelidir. Betimsel tarama modeli, araştırmacıların mevcut durumu gözlemleyip raporlamak için kullandıkları bir araştırma yöntemidir. Betimsel tarama, bir alanda veya grupta var olan bir olgu veya olayın özelliklerini, niteliklerini veya ilişkilerini belirlemeyi amaçlar (Karakaya, 2012).

Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu, Kırşehir’de halk oyunları eğitimi alan ve almayan bireyler arasından rastgele yöntemle seçilmiş ve 82 kadın ve 32 erkek olmak üzere 114 birey oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalamaları minimum 14, maksimum 19 yaş arasında değişmektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Grup	Frekans (n)	Yüzde (%)	Toplam
Cinsiyet	Kadın	82	71.9	
	Erkek	32	28.1	
Yaş	14-15	51	44.7	
	16-17	40	35.1	
	18-19	23	20.2	
Halkoyunlarına Devam Süresi	1-3	65	57.0	114
	4-6	33	28.9	
	7-10	16	14.0	
	Çok iyi	23	20.2	
Başarı Durumu	İyi	59	51.8	
	Orta	29	25.4	
	Düşük	3	2.6	

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %71.9’u (n:82) Kadın, %28.1’i (n:32) Erkek, katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaş gruplarına bakıldığında en yüksek katılımın %44.7’si (n:51) 14-15 yaş arasındaki bireylerin olduğu, en düşük katılımın ise %20.2 (n:23) 18-19 yaş arasındaki bireyler olduğu görülmektedir. Katılımcıların %57.0’ı (n:65) 1-3 yıl, %28.9’u (n:33) 4-6 yıl ve %14.0’ı (n:16) 7-10 yıllık süre ile halk oyunlarına devam ettikleri görülmektedir. Katılımcıların %20.2’si (n:23) akademik durumda, çok iyi başarıya sahipken, %2.6’sının (n:3) düşük başarıya sahip olduğu belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak katılımcıların demografik bilgilerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu (cinsiyet, yaş, halk oyunlarına devam süresi, akademik başarı durumu) ve Tekkurşun Demir, Özbek ve Gündüz, (2022) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılan Halk Oyunlarına Yönelik Tutum Ölçeği (HOYTÖ) kullanılmıştır.

Halk Oyunlarına Yönelik Tutum Ölçeği (HOYTÖ): Toplamda 23 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan alt boyutlar Bilişsel (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10), Duyuşsal (11, 12, 13) ve Davranışsal (14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23) şeklinde adlandırılmaktadır. Ayrıca duyuşsal alt boyutta yer alan 11, 12 ve 13. Maddeler ters kodlanmaktadır. 5’li likert tipi derecelendirme kullanılan ve en düşük 23 en yüksek 115 puan elde edilebilen ölçek “kesinlikle katılmıyorum-1”, “katılmıyorum-2”, “kararsızım-3”, “katılıyorum-4” ve “kesinlikle katılıyorum-5” şeklinde puanlanmaktadır. Ters maddeler ise “kesinlikle katılmıyorum-5”, “katılmıyorum-4”, “kararsızım-3”, “katılıyorum-2” ve “kesinlikle katılıyorum-1” biçiminde puanlanmaktadır. Ek olarak ölçeğin açıkladığı toplam varyans %63,85 olduğu saptanmıştır. Bilişsel alt boyutunun özdeğeri 3,46, açıkladığı varyans %15,06; Duyuşsal alt boyutunun özdeğeri 1,89, açıkladığı varyans %8,25; Davranışsal alt boyutunun özdeğeri 9,32, açıkladığı varyans %40,54’tür. Ölçeğin en düşük faktör yükünün 0,658 olduğu, en yüksek faktör yükünün ise 0,879 olduğu saptanmıştır (Tekkurşun Demir, Özbek ve Gündüz, 2022).

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 22 paket programından yararlanılarak çözümlenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde, değişkenler için normallik dağılımlarına bakılmış ve elde edilen sonuçlara göre parametrik test kararı alınmıştır. Bu bağlamda verilerin analizinde değişkenlere yönelik yüzde (%) ve frekans, cinsiyet değişkeni için t-testi, yaş, halk oyunlarına devam süresi ve akademik başarı durumu değişkenlerine yönelik tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Elde edilen farklılıkların belirlenmesi için Post-Hoc testlerinden LSD kullanılmıştır.

Tablo 2: Normal dağılım

Alt boyut	n	Min	Max	X±SS	Skewness	Kurtosis	n
Bilişsel	114	10.00	30.00	16.41±5.23	.355	-.751	114
Duyuşsal	114	7.00	15.00	11.32±1.63	.158	.863	114
Davranışsal	114	10.00	48.00	23.76±8.95	.348	-.632	114
Toplam	114	31.00	78.00	51.50±13.15	.144	-1.074	114

Tablo 2’de DSTDBÖ’nün alt ölçekleri ve toplam puanının basıklık ve çarpıklık değerleri ±2.0 sınırı içinde kaldığı görülmektedir. Basıklık çarpıklık değerleri -2.0 ile +2.0 arasında olan dağılım normal sayılmaktadır (George ve Mallery, 2010). Bu nedenle veriler normal dağılım sergilediği varsayılarak verilerin analiz aşamasında parametrik teknikler kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre Halk Oyunlarına Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Cinsiyet	n	X±SS	sd	t	p
Bilişsel	Kadın	82	16.30±5.03	112	-.349	0.72
	Erkek	32	16.68±5.78			
Duyuşsal	Kadın	82	11.26±1.49	112	-.588	0.55
	Erkek	32	11.46±1.95			
Davranışsal	Kadın	82	24.31±8.91	112	1.057	0.29
	Erkek	32	22.34±9.05			
Toplam	Kadın	82	51.89±12.75	112	.505	0.61
	Erkek	32	50.50±14.29			

Tablo 3’te halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği alt boyut puanları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarında ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık bulunmadığı ($p>0.05$) ancak numerik bir farklılığın olduğu görülmektedir.

Katılımcıların halk oyunlarına yönelik tutumlarında cinsiyet farklılığı olmaması, bireyler arasında halk oyunlarının ortak bir değer yargısı taşıdığını göstermektedir.

Tablo 4. Yaş Değişkenine Göre Halk Oyunlarına Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Yaş	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Bilişsel	14-15 ^a	51	17.27±5.47	4.121	0.01	a>b c>b
	16-17 ^b	40	14.55±4.64			
	18-19 ^c	23	17.73±4.97			
Duyuşsal	14-15 ^a	51	11.37±1.42	1.187	0.30	
	16-17 ^b	40	11.05±1.61			
	18-19 ^c	23	11.69±2.03			
Davranışsal	14-15 ^a	51	27.54±9.01	12.502	0.00	a>b c>b
	16-17 ^b	40	18.92±6.57			
	18-19 ^c	23	23.78±8.65			
Toplam	14-15 ^a	51	56.19±13.20	10.605	0.00	a>b c>b
	16-17 ^b	40	44.52±10.31			
	18-19 ^c	23	53.21±12.72			

Tablo 4’te halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği alt boyut puanları yaş değişkenine göre incelendiğinde; HOYTÖ, bilişsel, davranışsal alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği duyuşsal alt boyutunda ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Bilişsel alt boyutunda 14-15 ve 18-19 yaş grubu değişken ortalamalarının 16-17 yaş grubu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Davranışsal alt boyutunda 14-15 ve 18-19 yaş grubu değişken ortalamalarının 16-17 yaş grubu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bilişsel alt boyutunda 14-15 ve 18-19 yaş grubu değişken ortalamalarının 16-17 yaş grubu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği toplam puanında 14-15 ve 18-19 yaş grubu değişken ortalamalarının 16-17 yaş grubu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Halkoyunlarına Devam Süresi Değişkenine Göre Halk Oyunlarına Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Halkoyunlarına Devam Süresi	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Bilişsel	1-3 ^a	65	17.98±5.02	8.299	0.00	a>b
	4-6 ^b	33	13.78±4.31			
	7-10 ^c	16	15.43±5.70			
Duyuşsal	1-3 ^a	65	11.27±1.84	.646	0.52	
	4-6 ^b	33	11.21±1.19			
	7-10 ^c	16	11.75±1.52			
Davranışsal	1-3 ^a	65	27.50±8.94	16.975	0.00	a>b a>c
	4-6 ^b	33	18.60±6.02			
	7-10 ^c	16	19.18±6.67			
Toplam	1-3 ^a	65	56.76±12.82	15.547	0.00	a>b a>c
	4-6 ^b	33	43.60±9.01			
	7-10 ^c	16	46.37±12.00			

Tablo 5’te halk oyunlarına devam süresi değişkenine göre halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği bilişsel, davranışsal alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği duyuşsal alt boyutunda ise anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Bilişsel alt boyutunda 1-3 yıl halk oyunlarına devam etme durumu değişken ortalamalarının 4-6 yıl halk oyunlarına devam etme durumu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Davranışsal alt boyutunda 1-3 yıl halk oyunlarına devam etme durumu değişken ortalamalarının 4-6 ve 7-10 yıl halk oyunlarına devam etme durumu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği toplam puanında 1-3 yıl halk oyunlarına devam etme durumu değişken ortalamalarının 4-6 ve 7-10 yıl halk oyunlarına devam etme durumu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Akademik Başarı Durumu Değişkenine Göre Halk Oyunlarına Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Başarı Durumu	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Bilişsel	Çok iyi ^a	23	14.47±4.46	2.392	0.07	
	İyi ^b	59	16.40±5.54			
	Orta ^c	29	17.44±4.93			
	Düşük ^d	3	21.33±1.52			
Duyuşsal	Çok iyi ^a	23	12.21±1.67	3.310	0.02	a>b a>c
	İyi ^b	59	11.15±1.25			
	Orta ^c	29	10.93±1.98			
	Düşük ^d	3	11.66±2.51			
Davranışsal	Çok iyi ^a	23	22.04±9.96	.876	0.45	
	İyi ^b	59	23.33±8.94			
	Orta ^c	29	25.68±8.49			
	Düşük ^d	3	26.66±2.51			
Toplam	Çok iyi ^a	23	48.73±14.16	1.136	0.33	
	İyi ^b	59	50.89±13.62			
	Orta ^c	29	54.06±11.58			
	Düşük ^d	3	59.66±4.04			

Tablo 6’da akademik başarı durumu değişkenine göre halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği bilişsel, davranışsal alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık görülmezken, duyuşsal alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu görülmektedir.

Duyuşsal alt boyutunda akademik başarıda çok iyi olma durumu değişken ortalamalarının iyi ve orta olma durumu değişken ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Değişen ve gelişen yaşam koşullarıyla birlikte insanoğlu daha pratik fakat hareketsiz bir yaşamla karşı karşıya kalmaktadır. Hareketsiz yaşam bireylerde pek çok sağlık problemine sebep olurken daha aktif ve sağlıklı bir yaşam için hem eğlendiren hem de harekete teşvik eden halk oyunlarına yönelik bireylerin olumlu tutum geliştirmesi son derece önemlidir. Buradan da yola çıkarak bu çalışmada, 14-19 yaş grubunda yer alan bireylerin halk oyunlarına yönelik tutumları incelenmiş elde edilen bulgular diğer çalışmalar ile tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre HOYTÖ; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutlarında ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde; Turan, (2017)’in öğretmen adayları üzerine yaptığı çalışmasında cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel açıdan bir farka rastlanmadığı her iki grup bireylerinde olumlu tutum sergiledikleri

belirlenmiştir. Aslan, (2020) yaptığı çalışmada, cinsiyet değişkeni açısından halk oyunları dersine yönelik tutumlarında herhangi bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bozyiğit, (2021) yaptığı çalışmada, öğrencilerin cinsiyetleri ile halk oyunlarına yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucunu ortaya koymuştur. Genel olarak çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde, katılımcıların halk oyunlarına yönelik tutumlarında cinsiyet farklılığı olmaması, bireyler arasında halk oyunlarının ortak bir değer yargısı taşıdığını göstermektedir. İlgili literatür taramasında bu çalışma sonuçları ile çelişen çalışmalar olduğu görülmektedir. Yoncalık, (2007) dansa yönelik tutumları incelediği çalışmada, cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılıklar olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu farklılıkların kadınlar lehine olduğu görülmektedir. Demirel, (2012) beden eğitimi ve spor öğretmenleri üzerine yaptığı çalışmada, kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere oranla halk danslarına yönelik daha olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir. Karakaş, (2018) gerçekleştirdiği çalışmada, kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla halk oyunlarına yönelik daha olumlu bir tutum sergiledikleri, tespit edilmiştir. Ustaoglu Hoşver, Tiryaki ve Pehlivan, (2020) beden eğitimi ve spor öğretmen adaylarının halk oyunları dersine yönelik tutumlarını inceledikleri çalışmada cinsiyet değişkenine göre erkek öğretmen adaylarının halk oyunları dersine yönelik tutumlarının kadın öğretmen adaylarına oranla daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaş değişkenine göre HOYTÖ alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde; bilişsel, davranışsal alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu sonuca göre, yaş değiştikçe, halk oyunlarına ilişkin bilgi, inanç ve değerlerde, eylem, katılım ve destekte de değişiklikler görülebilmektedir. Yapılan alan taramasında, Demirel, (2012) yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının yaş değişkenine göre halk danslarına yönelik tutumlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Turan, (2017) yaptığı çalışmada yaş değişkeni açısından istatistiksel açıdan bir farka rastlanmadığı her yaşta katılımcının olumlu tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Ustaoglu Hoşver ve ark. (2020) yaptıkları çalışmada yaş değişkenine göre katılımcıların halk oyunları dersine yönelik tutumlarında herhangi bir farklılık olmadığı görülmektedir. Aslan, (2020) beden eğitimi ve spor öğretmen adayları üzerine yaptığı çalışmada, öğretmen adaylarının yaş değişkenine göre halk oyunları dersine yönelik tutumlarında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında, halk oyunlarına devam etme değişkenine göre halk oyunlarına yönelik tutum düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılık, 1-3 yıl süreli halk oyunlarına devam eden bireyler lehine olduğu görülmektedir. Halk oyunları, bireylerin kültürel mirasını, tarihini, coğrafyasını, değerlerini, geleneklerini ve yaşam biçimlerini öğrenmesine, tanınmasına ve sahiplenmesine yardımcı olur. Halk oyunları, bireylerin kendilerini ifade etme, yaratıcılık, estetik, özgüven, sorumluluk, işbirliği, uyum, saygı, hoşgörü, sosyal beceri, liderlik, grup aidiyeti, arkadaşlık, eğlence gibi duygu, düşünce ve davranışlarını olumlu yönde etkiler. Halk oyunlarına yeni başlayanlar, bu olumlu etkileri deneyimledikçe, halk oyunlarına karşı daha fazla ilgi, sevgi, zevk ve bağlılık duyarlar. Bu da, halk oyunlarına yönelik olumlu tutumlarının artmasına neden olur. Hacıcaferoğlu, ve ark. (2015) halk oyunları branşıyla ilgilenen katılımcıların kaygı düzeylerini incelediği çalışmada, sporcuların halk oyunları oynama sürelerine göre yarışma öncesi hissettikleri anlık kaygı durumlarının benzer olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Katılımcıların akademik başarı değişkenine göre halk oyunlarına yönelik tutumları incelendiğinde bilişsel, davranışsal alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık görülmezken, duyuşsal alt boyutunda yani halk oyunlarına ilişkin duygu, ilgi ve zevkte, akademik başarı değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılığı yönü ve büyüklüğü ise, akademik başarısı çok iyi olan grup lehine olduğu görülmektedir. Bireylerin ders dışı gerçekleştirdiği aktiviteler fiziksel, psikolojik ve sosyal iyi oluş açısından kişiyi olumlu etkilemektedir. Bu aktiviteler arasında önemli bir yer tutan hem eğlendiren hem hareket olanağı tanyan halk oyunlarıdır. Bu çalışmaya ek olarak ilgili alan

yazında yapılan taramalarda halk oyunlarının farklı boyutlarda ele alındığı birçok çalışma görülmektedir; (Pehlevan, 2010; Tohumat ve Arabacı, 2017; Korkmaz, Yoncalık ve Güçlüöver, 2018).

Öneriler

Araştırmada örneklem sayısının az olması ve çalışmaya katılan katılımcıların sadece tek bir ilden toplanmış olması, araştırma sonuçlarının genellemesini kısıtlamaktadır. Kişi sayısı artırılabilir, çalışma süresi daha uzun tutulabilir ve farklı yaş grupları karşılaştırılabilir. Daha geniş bir alanı kapsayacak bir çalışma yapılabilir ve halk oyunlarına yönelik tutumun farklı bölgelerde, farklı kültürlerde, farklı geleneklerde nasıl değiştiği araştırılabilir. Çalışmaya dâhil edilen değişkenler çeşitlendirilebilir. Bireylerin kendi kültürlerine hakimiyetleri ve sosyal aktivite olarak halk oyunlarını gündelik hayata entegre edebilecek girişimlere destek olunabilir.

Kaynakça

- Aslan, B. E. (2020). *Beden eğitimi ve spor öğretmen adaylarının halk oyunları dersine yönelik tutumlarının incelenmesi*. 3.Uluslararası Beden Eğitimi, Spor, Rekreasyon ve Dans Kongresi (pp.34-35). İstanbul.
- Bozyiğit, H. (2021). 10. Sınıf ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine ve halk oyunlarına yönelik tutumlarının incelenmesi (Hatay ili örneği). (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Mersin.
- Demirel, M. (2012). *Beden eğitimi öğretmenlerinin halk danslarına yönelik tutumları*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Kırıkkale.
- Demirutku, K. (2019). Beşeri değerler: kuramlar görgül çalışmalar ve değer eğitimi önerileri, karakter ve değerler eğitimi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dündar, C. (2015). *Belgesel kitaplar köy enstitüleri belgeseli* (4. Baskı). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- George, D. Ve Mallery, M. (2010). SPSS for windows step by step: a simple guide and reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson
- Hacıcaferoğlu, S., Hacıcaferoğlu, B. Ve Seçer, M. (2015). Halk oyunları branşına katılan sporcuların yarışma öncesi kaygı düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3 (Special Issue 4), 288-297.
- Karacan Doğan, P. Ve Yetim, A. (2011). Halk oyunlarının sosyal bütünleşmeye etkisi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 27-48.
- Karakaş, M. E. (2018). Spor bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin Türk halk oyunları hakkındaki görüşleri. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Karakaya, İ. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. A. Tanrıoğen (Edt.) Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Keskin, N., Öncü, E., Kılıç, S. K. (2016). Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutum ve öz-yeterlilikleri. Ankara üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, 14(1), 93-107.
- Tekkurşun Demir, G., Özbek, E. Ve Gündüz, N. (2022). Halk oyunlarına yönelik tutum ölçeği (HOYTÖ): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20 (2), 68-77. DOI: 10.33689/spormetre.1062690
- Turan A. (2017) Beden eğitimi öğretmen adaylarının halk oyunları dersine yönelik tutumları. (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Van.
- Uslu, M. (2013). Halk oyunları çalışmalarının üniversite öğrencilerinin psiko-sosyal gelişimlerine etkisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 1-15.
- Ustaoglu Hoşver, P., Tiryaki, K. Ve Pehlivan, M. (2020). Beden eğitimi ve spor öğretmen

adaylarının halk oyunları dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 15-23

Yoncalık, O. (2004). Millî eğitimde bir kültür aktarım alanı olarak halk oyunları (dansları) ve beden eğitimi öğretmenliği. *Millî Eğitim Dergisi*, 32(164), 81-92.

Tohumat, M. Ve Arabacı, R. (2017). Halk oyunları çalışmalarının çocukların fiziksel uygunluklarına etkisi. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 16-27.

Korkmaz, B., Yoncalık, O. Ve Güçlüöver, A. (2018). Gaziantep yöresi halk oyunları çalışmalarının üniversite öğrencilerinin vücut kompozisyonu ve fiziksel uygunlukları üzerine etkisi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 388-404.

Pehlevan, Ş. (2010). *Zihinsel engelli çocukların sosyalleşmelerinde Türk halk oyunlarının etkisinin araştırılması*. (Doktora Üniversitesi), Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

GÜREŞ ANTRENÖRLERİNİN PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Tamer Karademir* Cengizhan Pakyardım**

*Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye tamer.karademir@hotmail.com

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye cengizhanpakyardim@hotmail.com

Özet

Bu çalışma Güreş antrenörlerinin ele alınan bazı değişkenlere göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiş betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın örneklem grubunu, 2022-2023 sezonunda Türkiye Güreş Federasyonuna kayıtlı ve vizeli, yaşları 23 ile 37 arasında değişen, 37 kadın 76 erkek olmak üzere toplam 113 antrenör oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında kişisel bilgi formunun yanı sıra Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin kısa formu (online) kullanılmıştır. Verilerin analizinde normallik sınaması yapılmış ve parametrik testlerden (t-test ve ANOVA) kullanılmıştır. Güreş antrenörleri üzerinde yürütülen bu çalışma sonucunda; psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve kadınların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş değişkeninin psikolojik dayanıklılık düzeyini belirleme etkili olduğu ve 23-25 yaş grubunda yer alanların aldığı puan ortalamalarının daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada güreş antrenörlerinde antrenörlük kademesi ve mezuniyet değişkenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeyine etki etmediği ancak milli takım tecrübesine sahip antrenörlerin daha yüksek psikolojik dayanıklılık düzeylerine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Güreş, Antrenör, Psikolojik Dayanıklılık

Investigation the Psychological Resilience Levels of Wrestling Coaches

Abstract

This study was conducted to determine how the psychological resilience levels of wrestling coaches are shaped according to some variables. The research is a descriptive research conducted with the survey method. The sample group of the study consisted of a total of 113 coaches, 37 female and 76 male, aged between 23 and 37, registered with the Turkish Wrestling Federation in the 2022-2023 season. In addition to the personal information form, the short form of the Psychological Resilience Scale for Adults (online) was used to collect the data. In the analysis of the data, normality test was performed and parametric tests (t-test and ANOVA) were used. As a result of this study conducted on wrestling coaches, it was seen that psychological resilience levels differed according to gender and women had higher levels of psychological resilience. It was determined that the age variable was effective in determining the level of psychological resilience and the mean scores of those in the 23-25 age group were lower. In this study, it was concluded that coaching level and graduation variables did not affect the level of psychological resilience in wrestling coaches, but coaches with national team experience had higher levels of psychological resilience.

Key Words: Sport, Wrestling, Coach, Psychological Resilience

Giriş

Psikolojik dayanıklılık genel olarak bir başarı veya uyum sağlama sürecini ifade eder. Bu çerçevede bir travma, bir tehdit, bir trajedi veya ailesel ve ilişkisel sıkıntılar, ciddi sağlık problemleri, işyeri ve parasal sorunlar gibi önemli stres kaynaklarına karşı, psikolojik dayanıklılık kişinin uyum sağlama süreci olarak görülmektedir. Diğer açıdan psikolojik dayanıklılık, zor yaşamsal tecrübeler karşısında kişinin kendisini toparlama gücü veya değişimin ya da felâketlerin başarılı biçimde üstesinden gelme yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (Basım ve Çetin, 2011:105).

Psikolojik dayanıklılık ilk bakışta stresin olumsuz etkilerini azaltan ve uyumluluğu destekleyen bir kişilik özelliği olarak görülmektedir. Bu açıdan bazı araştırmalar genetik özelliklere odaklanarak bazı kişilerin dayanıklı olarak doğduklarını öne sürmektedir. Fakat yapılan çalışmalar psikolojik dayanıklılığın öğrenilebilir bir kişisel özellik olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Psikolojik dayanıklılık, karşı karşıya kalınan gerçekler karşısında algılanarak fark edilen, öğrenilen ve gelişimsel süreç içeren bir olgu olmaktadır (Basım ve Çetin, 2011:105).

Sosyokültürel bir varlık olan insan, gereksinimlerinin karşılandığı doğal çevresi ve kendine özgü kişiliğini geliştirdiği sosyal çevresi ile bütünleşerek yaşamını sürdürmektedir. Çevresine uyum sağlama çabası içinde olan insan, yaşamında sevdiği birini kaybetmesi, işinden atılması, ölümcül bir hastalığa yakalanması, ailesinin dağılması gibi bir takım sorunlarla

karşılaşmaktadır. Söz konusu bu olaylar karşısında eğer insan kendini koruyacak yeterli donanıma sahip değilse, sorunlar karşısında kendini güçsüz hissetmekte, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar yaşamaktadır. Öte yandan öyle insanlar da vardır ki, en büyük felaketler karşısında bile yaşamlarını sürdürmeye devam ederler ve kendileri için gerekli olan enerji ve gücü üretirler. Sahip oldukları yaşam becerileri ile yaşanan sorunlar karşısında ayakta kalabilmeyi başaran bu bireyler, sağlıklı olmaya yönelmiş, bireysel amaçlara sahip ve daha anlamlı yaşam geçirme hedefi olan bireylerdir (Terzi, 2008:2).

Bu çalışma Güreş antrenörlerinin ele alınan bazı değişkenlere göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma 2022-2023 sezonunda Türkiye Güreş Federasyonuna kayıtlı, vizeli yaşları 23 ile 37 arasında değişen 37 bayan 76 erkek olmak üzere toplam 113 güreş antrenörü üzerinde yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu ve Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin kısa formu kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formu: Literatür bilgileri doğrultusunda araştırmacı tarafından hazırlanan ve katılımcıların yaş, cinsiyet, antrenörlük kademesi, mezuniyet ve milli takım tecrübesi sorularını içeren 5 sorudan oluşmaktadır. Çalışmada ölçeğin Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Bernard (2008) tarafından geliştirilen Akın, Sahraç, Turan, Akın, Kaya ve Ercengiz (2014) ve daha sonra Doğan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan ve benzer sonuçlar bulunan Kısa psikolojik dayanıklılık ölçeği kullanılmıştır. Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği 6 maddeden oluşan 5'li (hiç katılmıyorum= 1, tamamen katılıyorum= 5) likert tipi ve tek boyutlu bir ölçektir. Ölçekte 2, 4, 6. maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçeğin ters kodlanan maddeleri ters kodlandıktan sonra tüm maddelerinden alınan puanlar toplanarak psikolojik dayanıklılık puanı elde edilmektedir ve ölçekten alınabilecek olası puan aralığı 6 ile 30 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar psikolojik dayanıklılığın yüksek olduğunu göstermektedir (Akın ve diğerleri, 2014).

Bulgular

Araştırma grubunun demografik bilgileri ve psikolojik dayanıklılık ölçeğinden elde veriler bağımsız değişkenlere bağlı olarak istatistiksel analizleri yapılarak aşağıda tablolarda halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunun demografik dağılımları

DEĞİŞKENLER	n	%
➤ <i>Cinsiyet</i>		
• Erkek	76	67,3
• Bayan	37	32,7
➤ <i>Yaş</i>		
• 23-25	38	33,6
• 26-29	43	38,1
• 30 ve üzeri	32	28,3
➤ <i>Mezuniyet</i>		
• BESYO/Spor bilimleri mezunuyum	45	39,8
• Diğer bölüm mezunuyum	68	60,2
➤ <i>Antrenörlük kademesi</i>		
• 1.kademe	19	16,8
• 2.kademe	26	23,0
• 3.kademe	51	45,1
• 4.kademe	17	15,1
➤ <i>Milli takım tecrübesi</i>		
➤ tecrübem yok	34	30,1
➤ tecrübem var	79	69,9
Toplam	113	100,0

Tablo 2. Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

➤ Cinsiyet	n	Mean	SD	t	p
Psikolojik Dayanıklılık	76	20,11	3,41	2,524	,013*
	37	23,12	3,45		

*p<0.05

Tablo 2'ye göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin kadınlar lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

Tablo 3. Araştırma grubunun yaş değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA)

➤ Yaş	n	Mean	SD	F	p	Fark LSD
Psikolojik Dayanıklılık	38	19,57	4,45	3,054	,022*	1<2,3
	43	22,48	3,79			
	32	22,30	3,15			

*p<0.05

Tablo 3'e göre araştırma grubunun yaş değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Farkın kaynağı bulmak için yapılan teste bu farkın 23-25 yaş grubundan kaynaklandığı belirlenmiştir.

Tablo 4. Araştırma grubunun mezuniyet değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

➤ Mezuniyet	n	Mean	SD	t	p
Psikolojik Dayanıklılık	45	21,44	3,04	1,142	,241
	68	22,01	3,77		

Tablo 4'e göre araştırma grubunun mezuniyet değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 5. Araştırma grubunun antrenörlük kademesi değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA)

Antrenörlük kademesi	N	Mean	SD	F	p
Psikolojik Dayanıklılık	19	21,16	3,07	,626	,721
	26	21,05	3,03		
	51	21,30	3,25		
	17	21,52	3,34		

Tablo 5'e göre araştırma grubunun antrenörlük kademesi değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Araştırma grubunun milli takım tecrübesi değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

Milli takım tecrübesi	N	Mean	SD	t	p
Psikolojik Dayanıklılık	34	22,53	3,05	2,105	,028*
	79	20,97	3,53		

*p<0.05

Tablo 6'ya göre araştırma grubunun milli takım tecrübesi değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde milli takım tecrübesi olanlar lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

Sonuçlar

Güreş antrenörleri üzerinde yürütülen bu çalışma sonucunda; psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve kadın antrenörlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş değişkeninin psikolojik dayanıklılık düzeyini belirleme etkili olduğu ve küçük yaş grubundaki antrenörlerin aldığı puan ortalamalarının daha düşük olduğu görülmüştür. Güreş antrenörlerinde mezuniyet ve antrenörlük kademesi değişkeninin psikolojik dayanıklılık düzeyine etki etmediği ancak milli takım tecrübesine sahip antrenörlerin daha yüksek psikolojik dayanıklılık düzeylerine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynaklar

- Akın, A., Sahraç, Ü., Turan, M. E., Akın, Ü., Kaya, M., ve Ercengiz, M. (2014). Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği Türkçe Formu'nun geçerlik ve güvenilirliği. III. Sakarya Eğitim Araştırmaları Kongresi, 12 Haziran 2014, Sakarya.
- Basım, N., ve Çetin, F. (2011), “Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması”, Türk Psikiyatri Dergisi, 22(2), ss.104-14.
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması, The Journal of Happiness & Well-Being, 3(1), 93-102
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. International Journal of Behavioral Medicine, 15, 194-200.
- Terzi, Ş. (2008). “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki”, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 29(3), ss.1-11.

OKÇULUK SPORU YAPAN SPORCULARDA PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK

Tamer Karademir* Cengizhan Pakyardım**

*Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye tamer.karademir@hotmail.com

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye cengizhanpakyardim@hotmail.com

Özet

Bu çalışma okçuluk sporu yapan sporcuların ele alınan bazı değişkenlere göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma 2023 yılında Kahramanmaraş'ta yaşları 18 ile 24 arasında değişen ve $22,14 \pm 2,02$ ortalama yaşa sahip 24 bayan 32 erkek olmak üzere toplam 56 sporcu üzerinde yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu ve Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin kısa formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde normallik sınaması yapmış ve parametrik testler (t-test ve ANOVA) kullanılmıştır. Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin erkekler lehine fark olduğu belirlenmiştir. Yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, bu farkın 18 yaşından küçük olanlarla 18 yaşından daha büyük olanlardan kaynaklandığı, başka spor türü ile uğraşanların başka spor türü ile uğraşmayanlar değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Okçuluk sporu yapan sporcular üzerinde yürütülen bu çalışma sonucunda; psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve erkeklerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş değişkeninin psikolojik dayanıklılık düzeyini belirleme etkili olduğu ve küçük yaş grubundakilerin aldığı puan ortalamalarının daha düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca okçuluktan başka spor türü ile uğraşanların psikolojik dayanıklılık düzeylerin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Okçuluk, Psikolojik Dayanıklılık, spor Psikolojisi,

Psychological Resilience in Athletes Doing Archery

Abstract

This study was conducted to determine how the psychological Resilience levels of archery athletes are shaped according to some variables considered. For this purpose, the study was conducted in Kahramanmaraş in 2023 on a total of 56 athletes, 24 women and 32 men, aged between 18 and 24, with an average age of 22.14 ± 2.02 . Personal Information Form and the short form of the Psychological Resilience Scale for Adults were used to collect data. Normality tests were performed and parametric tests (t-test and ANOVA) were used in the analysis of the data. According to the gender variable of the research group, it was determined that the psychological resilience levels were different in favor of men ($=21.21 \pm 4.52$). It has been determined that there is a statistically significant difference according to the age variable, that this difference arises from those who are younger than 18 years of age and those who are older than 18 years of age, and that there is a statistically significant difference in the psychological endurance levels of those who engage in other sports compared to those who do not engage in another type of sports. As a result of this study conducted on archery athletes; It has been observed that psychological resilience levels differ according to gender and that men's psychological resilience levels are higher. It has been observed that the age variable is effective in determining the level of psychological resilience and the average scores of those in the younger age group are lower. It was also concluded that those who engage in sports other than archery have higher levels of psychological resilience.

Key Words: Sport, Archery, Psychological Resilience, Sports Psychology

Giriş

Sosyokültürel bir varlık olan insan, gereksinimlerinin karşılandığı doğal çevresi ve kendine özgü kişiliğini geliştirdiği sosyal çevresi ile bütünleşerek yaşamını sürdürmektedir. Çevresine uyum sağlama çabası içinde olan insan, yaşamında sevdiği birini kaybetmesi, işinden atılması, ölümcül bir hastalığa yakalanması, ailesinin dağılması gibi bir takım sorunlarla karşılaşmaktadır. Söz konusu bu olaylar karşısında eğer insan kendini koruyacak yeterli donanıma sahip değilse, sorunlar karşısında kendini güçsüz hissetmekte, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar yaşamaktadır. Öte yandan öyle insanlar da vardır ki, en büyük felaketler karşısında bile yaşamlarını sürdürmeye devam ederler ve kendileri için gerekli olan enerji ve gücü üretirler. Sahip oldukları yaşam becerileri ile yaşanan sorunlar karşısında ayakta kalabilmeyi başaran bu bireyler, sağlıklı olmaya yönelmiş, bireysel amaçlara sahip ve daha anlamlı yaşam geçirme hedefi olan bireylerdir (Terzi, 2008:2).

İnsanın sosyal ilişki kurma gereksinimi olduğu için; içinde yaşadığı toplumda diğer insanlarla ilişki kurmaya, bu ilişkileri devam ettirmeye çalışır. Bu amaçla hayatında yeni düzenlemeler yapar ya da var olan düzenlemelere uyar (Kayacı, 2014:2).

Sporcular maruz kaldıkları stres ve zorlanmalar karşısında kendini koruyacak yeterli donanıma sahip değillerse, kendilerini güçsüz hissedebilirler, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar yaşayabilirler. Stres verici yaşam olayları karşısında öğrencilerin kendisini çabuk toparlanmasını sağlayan en önemli özelliklerinden birisi psikolojik dayanıklılıktır. Psikolojik dayanıklılık, kişinin engel, belirsizlik ve benzeri birçok olumsuz durumla baş etme ve başarılı olma yeteneğidir. Kişi psikolojik olarak dayanıklıysa, gelişim dönemi özelliklerine uygun olarak gelişimini sürdürecektir, kendisinden beklenen görevleri yerine getirecek, ilişkilerini sağlıklı bir biçimde devam ettirecek ve okul yaşamında başarılı bir birey olacaktır (Terzi, 2008:11).

Psikolojik dayanıklılık genel olarak bir başarı veya uyum sağlama sürecini ifade eder. Bu çerçevede bir travma, bir tehdit, bir trajedi veya ailesel ve ilişkisel sıkıntılar, ciddi sağlık problemleri, işyeri ve parasal sorunlar gibi önemli stres kaynaklarına karşı, psikolojik dayanıklılık kişinin uyum sağlama süreci olarak görülmektedir. Diğer açıdan psikolojik dayanıklılık, zor yaşamsal tecrübeler karşısında kişinin kendisini toparlama gücü veya değişimin ya da felâketlerin başarılı biçimde üstesinden gelme yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (Basım ve Çetin, 2011:105).

Psikolojik dayanıklılık ilk bakışta stresin olumsuz etkilerini azaltan ve uyumluluğu destekleyen bir kişilik özelliği olarak görülmektedir. Bu açıdan bazı araştırmalar genetik özelliklere odaklanarak bazı kişilerin dayanıklı olarak doğduklarını öne sürmektedir. Fakat yapılan çalışmalar psikolojik dayanıklılığın öğrenilebilir bir kişisel özellik olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Psikolojik dayanıklılık, karşı karşıya kalınan gerçekler karşısında algılanarak fark edilen, öğrenilen ve gelişimsel süreç içeren bir olgu olmaktadır (Basım ve Çetin, 2011:105).

İnsanların yaşama bakışları, yaşama ait beklentileri ve bunun karşılama düzeylerinin neden olduğu psikolojik bir özellik olan yaşam doyumunun, çalışanların örgütsel yaşamına etkileri bulunmaktadır. Yaşam doyumu, bir insanın ne istediği ve bunu sahip oldukları ile karşılaştırmasıyla elde edilen durum ve bu durumu algılamasıdır. Başka bir deyişle yaşam doyumu, bireyin yaşama dair beklentileri ve bunların karşılama düzeyi ile ortaya çıkan durumdur; mutluluk, moral vb. Gibi özelliklere bağlı iyi olma halini ifade eder (Özer ve Karabulut, 2003:73).

Bu çalışma okçuluk sporu ile uğraşan sporcuların ele alınan bazı değişkenlere göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma 2023 yılında Kahramanmaraş'ta yaşları 18 ile 24 arasında değişen ve 22,14 ± 2,02 ortalama yaşa sahip 24 bayan 32 erkek olmak üzere toplam 56 sporcu üzerinde yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu ve Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin kısa formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Literatür bilgileri doğrultusunda araştırmacı tarafından hazırlanan ve katılımcıların yaş, cinsiyet, uğraştığı başka spor türünü içeren 3 sorudan oluşmaktadır.

Çalışmada ölçeğin Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher ve Bernard (2008) tarafından geliştirilen Akın, Sahranç, Turan, Akın, Kaya ve Ercengiz (2014) ve daha sonra Doğan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan ve benzer sonuçlar bulunan Kısa psikolojik dayanıklılık ölçeği kullanılmıştır. Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği 6 maddeden oluşan 5'li (hiç katılmıyorum= 1, tamamen katılıyorum= 5) likert tipi ve tek boyutlu bir ölçektir. Ölçekte 2, 4, 6. Maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçeğin ters kodlanan maddeleri ters kodlandıktan sonra tüm maddelerinden alınan puanlar toplanarak psikolojik dayanıklılık puanı elde edilmektedir ve ölçekten alınabilecek olası puan aralığı 6 ile 30 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar psikolojik dayanıklılığın yüksek olduğunu göstermektedir (Akın ve diğerleri, 2014).

Bulgular

Araştırma grubunun demografik bilgileri ve psikolojik dayanıklılık ölçeğinden elde edilen veriler bağımsız değişkenlere bağlı olarak istatistiksel analizleri yapılarak aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunun demografik dağılımları

	n	%
Cinsiyet		
Erkek	32	57,2
Bayan	24	42,8
Yaş		
< 18	30	53,6
18-24	26	46,4
Uğraştığı başka spor türü		
Takım sporu	18	32,2
Bireysel spor	25	44,6
Yok	13	23,2
Toplam	56	100,0

Tablo 2. Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

Cinsiyet	n	Mean	SD	t	p	
Psikolojik Dayanıklılık	Erkek	32	21,41	4,35	2,685	,008*
	Bayan	24	19,72	4,66		

*p<0.05

Tablo 2'ye göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin erkekler lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Araştırma grubunun yaş değişkenine göre analiz sonuçları (t-test)

Yaş	n	Mean	SD	t	p	
Psikolojik Dayanıklılık	< 18	30	19,42	4,12	2,739	,012*
	18-24	26	21,34	4,20		

*p<0.05

Tablo ya göre araştırma grubunun yaş değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yaşı küçük olan sporcuların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin de daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Araştırma grubunun spor türü değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA)

Uğraştığı başka spor türü	N	Mean	SD	F	p	Fark LSD	
Psikolojik Dayanıklılık	Takım sporu	18	20,46	4,11	5,642	,006*	3<1,2
	Bireysel spor	25	21,79	4,34			
	Yok	13	18,77	5,85			

*p<0.05

Tablo ya göre araştırma grubunun spor türü değişkenine göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Farkın kaynağı bulmak için yapılan testte bu farkın spor türü olmayanlar ile (başka bir spor ile uğraşmayan) diğer gruplar arasındaki farktan kaynaklandığı belirlenmiştir.

Sonuçlar

Okçuluk sporu ile uğraşan sporcular üzerinde yürütülen bu çalışma sonucunda; psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve erkeklerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Yaş değişkeninin psikolojik dayanıklılık düzeyini belirleme etkili olduğu ve küçük yaş grubundakilerin aldığı puan ortalamalarının daha düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca yapmış oldukları okçuluk sporunun yanı sıra takım veya bireysel sporlarla uğraşan sporcuların herhangi bir spor branşına göre daha yüksek psikolojik

dayanıklılık düzeylerine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sporcuların gerek yaşam süreçleri içerisinde gerekse spor ortamı ve sosyal ilişkilerinde karşı karşıya kaldıkları sorunlar, problemler ve rahatsızlıkları aşmaya çalışırken çeşitli kaynaklardan gelen stres ve zorlanmalara maruz kalırlar. Sporcular maruz kaldıkları stres ve zorlanmalar karşısında kendini koruyacak yeterli donanıma sahip değilse, kendilerini güçsüz hissedebilirler, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar yaşayabilirler. Stres verici yaşam olayları karşısında sporcuların kendisini çabuk toparlanmasını sağlayan en önemli özelliklerinden birisi psikolojik dayanıklılıktır. Araştırmadan elde edilen verilerde yaş artıca bu zorlanmalara karşı dirençlerinin de arttığını göstermektedir. Olaylara karşı elde edilen tecrübeler bunu sağlamış olabilir.

Kaynaklar

- Akın, A., Sahraç, Ü., Turan, M. E., Akın, Ü., Kaya, M., ve Ercengiz, M. (2014). Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği Türkçe Formu'nun geçerlik ve güvenilirliği. III. Sakarya Eğitim Araştırmaları Kongresi, 12 Haziran 2014, Sakarya.
- Basım, N., ve Çetin, F. (2011), “Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması”, Türk Psikiyatri Dergisi, 22(2), ss.104-14.
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması, The Journal of Happiness & Well-Being, 3(1), 93-102.
- Kayacı, Ü. (2014). “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Doğum Sıraları ve Sosyal İlgü Düzeylerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerini Yordamadaki Rolünün İncelenmesi”, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, 2014, Ankara.
- Özer, M. Ve Karabulut, Ö.Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu, Geriatri, 6(2), 72-74.
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. Ve Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. International Journal of Behavioral Medicine, 15, 194-200.
- Terzi, Ş. (2008). “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki”, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 29(3), ss.1-11.

GELENEKSEL TÜRK OYUNLARI, OYUNLARIN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

İhsan Kuyulu^{1*} Mete Akyol^{2*} Ozan Pektaş^{3*}

^{1*}Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye, ikuyulu@bingol.edu.tr

^{2*}Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye

^{3*}Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye

Özet

Türkler tarih boyunca bedensel aktivitelere büyük önem vermişlerdir. Bunun başlıca sebepleri ise yaşadıkları coğrafya, savaşa hazır olma durumları ve yaşayış biçimleri olarak belirtilebilir. Türklerin Orta Asya'dan itibaren oynadıkları geleneksel oyunlar form ve biçim olarak değişmesi sonucunda bazı modern sporların atası olarak kabul edilmektedir. Bunlara örnek olarak çöğen verilebilir. Bugün polo oyununun atası olarak çöğen kabul edilmektedir. Bu çalışmada amaç geleneksel Türk oyunlarının tanıtılması ve Türklerin modern spora katkılarını incelemek ve bu değerlerin ülkemiz gençlerine aktarılmasını sağlamak için öneriler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Oyunlar, Modern Spor, Çöğen

Abstract

Turks have attached great importance to their activities throughout history. The reasons for this distribution can be stated as the geography they live in, their readiness for war and their way of life.

The traditional games played by Turks since Central Asia are considered the ancestors of some modern sports as a result of the game in terms of form and form. Çöğün can be given as an example. Today, soapwort is considered the ancestor of the polo game. For this purpose, it includes suggestions for introducing traditional Turkish games, evaluating the contributions of Turks to modern sports and transferring these values to young people.

Key Words: Traditional Games, Modern Sports, Çöğen

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde spor olarak tanımlanan aktiviteler günümüzdeki konuma pek çok değişim ve dönüşümden geçerek geldiği bilimsel verilerden anlaşılmaktadır. (Karahüseyinoğlu, 2008).

İlkel insanlardan itibaren var olan beslenme, barınma, korunma çabaları insanları ilk zamanlarda bazı bedensel hareketleri gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Beslenmek için avcılık yapmış, yırtıcı hayvanlardan kaçmak için koşmuş ve böylece atletizmin vb. spor branşlarının aslında temelini atmışlardır.

Teknolojinin gelişmesi, insanın kendisini ve çevresini tanıması ile birlikte bu faaliyetler bazı form ve biçime girerek sadece beslenme, güvenlik için yapılmamaya başlamış ve geleneksel oyunlar dediğimiz günlük hayatlarında vücut zindeliğini sağlamak için yaptıkları birer faaliyet haline almıştır.

Devam eden süreçte ise sanayi inkılabı gibi dünya düzenini değiştiren olguların oluşması ile dünya üzerindeki iletişim ve ulaşımın gelişmesine paralel olarak geleneksel oyunlar küreselleşmesinde etkisiyle Orta Asya'dan alınarak tüm dünyaya yayılmış ve geleneksel oyunlarımız bugün bazı modern sporların atası olmuştur.

Geleneksel Türk Oyunları

Çöğen-Çevgen

Kökleri Orta Asya'ya dayanan çöen oyunu Türk boylarında, devletlerinde, topluluklarında oynanan milli bir oyundur. Her yaş grubundan insanın oynayabildiği çöğen oyununu tasal veya talas denilen bir oyun alanı, topık denen topu çöğen denilen ve topıki sürmeye yarayan bir değneği bulunmaktadır.

Yaklaşık 200 metrekare genişliğinde düz bir alanda oynanan çevgen oyunu en az dört ve en fazla on kişilik takımlar ile takımların rakip kaleye gol amacı şeklinde oynanmaktadır. En çok gol atanın galip geldiği bu oyun, en az 15 dakikalık 3 veya 5 devreli şekilde oynanmaktadır (Kurt vd. 2016). Bu oyun 1.30 cm ucu eğri bir spor ile oynandığı belirtilebilir. Ayrıca oyuncuların ellerinde bulunan değneğin kısa olmasından dolayı sporcular topa vurmaya için yere doğru oldukça fazla eğilmektedirler (Türkmen, Shokoufeh ve Kaya, 2017).

Günümüzde çevgan oyunu (URL-1, 2023)

Çöğen oyunu İngilizlerin Hindistan ve çevre bölgelere yaptıkları faaliyet sonucunda bu bölgeden tüm dünyaya yayılarak Polo adını almıştır. Golf oyununun çevgen ve polo oyunlarından esinlenilerek üretildiği bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2008).

Mangala

Mangala oyunu (URL-2, 2023)

Mangala oyununun tarih sahnesindeki yerine farklı bir yönden bakıldığında Orta Asya'daki göçebe hayatın izlerini bünyesinde barındıran bu oyun Türk kültürüne özgü bir oyun olarak anılmaktadır (Küçük yıldız, 2015).

Türk dünyasında tokuz korgool, kale, altiev, meneli taş, evcik, merköçtü ve benzeri adlarla oynanmaktadır. Ayrıca oyunun isimleri “hareket ettirmek” anlamından türeyen “mankala” kelimesine dayandığı söylenebilir (Şahin, 2017; Küçük yıldız, 2015).

Bu oyunda oyun tahtasında ya da alanında bulunan 12 küçük kuyuya (6 kuyu bir sporcunun 6 kuyu bir sporcunun) toplamda 48 taşın 4'er şekilde dağıtılması gerekmektedir. Her oyuncunun taşları toplayabileceği bir hazinesi bulunmaktadır. Oyundaki asıl amaç ise kişilerin söz konusu hazineye taşları toplamasıdır (Dünya Etnospor Konfederasyonu [DEF], 2017; Gençlik ve Spor Bakanlığı [GSB], 2014). Tüm dünyada bilinen bu zeka oyunu Türklerin dünya oyunlarına önemli bir katkısı olarak görülmektedir.

Güreş

Aba güreşi (URL-3, 2023)

Türklerin spora ve dünyaya kazandırdığı güreş Orta Asya'dan itibaren çeşitli şekillerde yapılmıştır. Bunlara kısaca bakacak olursak karakucak güreşi, Türklerin öz, milli güreşidir. Karakucak güreşte pehlivanlar ayaklarına genelde siyah renkte olan “pırpıt” giyerler. Karakucak güreşte pehlivanları yaşlarına, güçlerine, kuvvetlerine ve ustalıklarına göre güreştikleri boylara ayrılır. Günümüzde serbest güreş diye bilinen minder güreşi, karakucak güreşinin formüle edilmiş şeklidir. Aba güreşleri, Hatay ve Gaziantep yöresinde oldukça yaygındır. Adını pehlivanların giydiği abadan alır. Ayrıca “don” veya “şalvar güreşi” denilen bir güreşte pehlivanlar alt bölümlerine geniş bir don ya da şalvar giyerler, üstleri çıplak olarak güreş tutarlardı. Huzur güreşi denen padişahın huzurunda yapılan güreşler, bayramda padişahın huzurunda yapılan bayram güreşi, düğün törenlerinde yapılan düğün güreşleri, panayirlarda düzenlenen panayır güreşleri de bulunmaktadır.

Tepük

Tepük oyunu (URL-4, 2023)

Kurşun eritilerek oval şeklinde kalıplara dökülür ve üzerine keçi kılı, keçe veya başka bir şey sarılır. Bu büyükçe topa ayakla teperek oynanır. Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lügati't-Türk adlı eserinde tepük oyunu bu sözlerle anlatılmaktadır. Futbolun temelini oluşturduğu savı ön planda olsada kurşunun eritilip keçi kılı sarılması bugün badmintonda kullanılan tüyede benzetilmiş ve badmintonun prototipi olarakta görülmelidir.

Seğirtme

Uzun mesafe koşusu olarak bilinen seğirtme doğum, ölüm gibi hayatın her alanında yapılan bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uzun koşular maraton veya uzun mesafe koşularına benzemektedir.

Avcılık

Türkler karakteristik özelliklerinin devamını sağlamak, var olan savaş durumlarına vücutlarını ve stratejilerini hazır tutmak amacıyla avcılığa önemli yer vermişlerdir. Bu doğrultuda Orta Asya'da sürekle avları düzenlemiş ve savaş disiplini içerisinde hareket ederek zinde kalmayı sağlamışlardır.

Sonuç ve Öneriler

Türklerin Orta Asya'dan başlayıp dünyaya yayılan ve bugün modern sporların temelini oluşturulan faaliyetleri ülkemizde yeterince bilinmemekte ve önem verilmemektedir. Türk tarihinde bulunan geleneksel oyunlarımız bizlere yüzyıllardan beri ata mirası olarak gelmiştir. Yapılan araştırmada belirtilen sporlarımızdan bir çoğu unutulmuş veya o dönemde yapılan göçler, savaş v.b durumlar ile başka milletlere örnek olmuş veyahut şekil değiştirerek başka milletler tarafından kendilerine has oyunlar ilan edilme seviyesine gelmiştir.

Günümüzde çocuklarımızın bu sporların birçoğundan habersiz olduğu apaçık ortadadır. Bu konuda geleneksel spor dalları federasyonu ve milli eğitim bakanlığı koordineli bir şekilde çalışmalar yaparak özellikle ve en önemli kaynak olan beden eğitimi öğretmenleri ve antrenörlere bu konularda ücretsiz kurslar düzenlemeli hatta bu kurslara katılımın teşvikleri ile artırılmalıdır.

Örnek vermek gerekirse: Okullarımızda öğrencilere uygulamalı gösterilebilecek geleneksel sporlarımızın il milli eğitim koordinesinde “Okulda Geleneksel Oyunlar Oynuyorum” projesi adı altında ortamlar oluşturulmalı ve bu yetiştirilen öğretmen ve antrenörlerin ilkökul kademesinden başlayarak bu geleneksel sporlarımızın tekrar hayat bulması ve yaygınlaşması sağlanmalıdır.

Ayrıca cirit, atlı ve okçuluk gibi okullarda uygulanması imkansız gözükken geleneksel sporlarımızı, Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri aracılığıyla alanlar oluşturulmalı her okuldan belirli sayıda istekli öğrenci ve veliler ile çocuklara ulaşımı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Çavuşoğlu, A. (2008). Çevgen/Çögen oyunu kültürü ve edebî; Tasavvufî metinlerde yansımaları. İslam, Sanat Tarih, Edebiyat ve Müzik Dergisi, 8(11), 159-174.
- Karahüseyinoğlu, M.F. (2008). "Geleneksel Türk Sporlarındaki Modern Spor Yansımaları" E-Journal of New World Sciences Academy, 3 (3), 130-137.
- Kurt, T., Kılıç, M., Kılıç, M.N., Özbayraktar, F., Yücel, E. ve Kıvanç, C. (2017). Türk Spor Tarihi, Devlet Kitapları Yayınları: Ankara
- Küçük yıldız, A. (2015). Türk Zekâ Oyunları 1: Köçürme (Mangala), Delta Kültür Yayınevi: Ankara.
- Şahin, B., Küçükbaş, F. H. ve Özkurt, B. (2017). Ana Hatlarıyla Geleneksel Türk Oyunları İçerisinde Dokuz Kumalak ve Mangala, Türk Halkları Geleneksel Oyunlar-Sporlar Sempozyumu: Kahramanmaraş.
- Türkmen, M., Shokoufeh, S. ve Kaya, A. (2017). İran'ın Tarihi Pehlevan Kurumu: Zuhane Kültürü ve Türk Spor Geleneğine Etkisi, Türk Halkları Geleneksel Oyunlar- Sporlar Sempozyum Kitapçığı: Kahramanmaraş
- URL-1. (2023). 10 25, 2023 tarihinde <https://i0.wp.com/www.akademiktarihtr.com/wp-content/uploads/2019/09/foto3-1.jpg?resize=768%2C467&ssl=1> adresinden alındı
- URL-2. (2023). 10 24, 2023 tarihinde <https://evrenpasakoyu.files.wordpress.com/2010/04/dokuz-tasl.jpg?w=150> adresinden alındı
- URL-3. (2023). 10 24, 2023 tarihinde https://sporubemiletani.org/wp-content/uploads/2019/09/c5eb59b80f686ac44634f77fdd0ef195_big_r.png adresinden alındı
- URL-4. (2023). <http://www.turkosfer.com/wp-content/uploads/2015/11/Tepuk.jpg> adresinden alındı

SPORCU EĞİTİM MERKEZİNDE YER ALAN GÜREŞÇİLERİN VÜCUT KOMPOZİSYONLARI İLE PERFORMANS DEĞERLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Kürşat Hazar* M. Said Yanar**

*Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BESYO kursathazar@osmaniye.edu.tr
**Arş. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BESYO muhammedsaidyanar@osmaniye.edu.tr

Özet

Bu araştırmanın amacı; Osmaniye Sporcu Eğitim Merkezinde yer alan güreşçilerin vücut kompozisyonları ile sportif performansları arasında ne tür bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır. Araştırmaya Osmaniye ili Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne bağlı Sporcu Eğitim merkezinde yer alan yaş ortalamaları 15,45 olan 11 erkek güreşçi dahil edildi. İl Müdürlüğü ve Sporcu Eğitim Merkezi müdürlüğünden araştırma izinleri alındı ve katılımcıların gönüllü olarak araştırmada yer almaları sağlandı. Elde edilen verilerin (Spor yılı, esneklik, el kavrama, sırt kuvveti, aerobik kapasite, dikey sıçrama, beden kitle endeksi, yağsız kütle, kas kg, kemik mineral yoğunluğu, yağ kütlesi) değerlerinin istatistiksel analizleri pearson korelasyon analizi ile test edilmiş olup anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Spor yılı ile yağ kütlesi, el kavrama ile yağ kütlesi, sırt kuvveti ile yağ kütlesi aerobik kapasite ile yağ kütlesi değerleri arasında negatif yönlü p<0,05, esneklik, el kavrama, sırt kuvveti, aerobik kapasite, dikey sıçrama, beden kitle endeksi, yağsız kütle, kas kg ve kemik mineral kg değerleri arasında ise pozitif yönlü ilişki bulunmuştur p<0,05, P<0,01. Sonuç olarak sporcuların yağ kütlesi azaldıkça performans değerlerinin arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sporcu eğitim merkezi, vücut kompozisyonu, performans

Investigation of the Body Compositions and Performance Values of Wrestlers in The Athlete Training Center

Abstract

The aim of this research is to reveal what kind of relationship there is between the body composition and sports performance of the Wrestlers at Osmaniye Athlete Training Center. The study included 11 male wrestlers with an average age of 15.45 years in the Athlete Training Center affiliated to the Provincial Directorate of Youth and Sports in Osmaniye province. Research permissions were obtained from the provincial directorate and the Athlete Training Center directorate, and participants were allowed to take part in the research voluntarily. The statistical analyses of the data obtained (sport year, flexibility, hand grip, back strength, aerobic capacity, vertical jump, body mass index, lean mass, muscle kg, bone mineral density, fat mass) were tested with Pearson correlation analysis and significant results were found. There was a negative correlation p<0.05 between year of sport and fat mass, hand grip and fat mass, back strength and fat mass, aerobic capacity and fat mass values, and a positive correlation between flexibility, hand grip, back strength, aerobic capacity, vertical jump, body mass index, lean mass, muscle kg and bone mineral kg values p<0.05, P<0.01. As a result, it was determined that the performance values increased as the fat mass of the athletes decreased.

Keywords: Athlete training center, body composition, performance

Giriş

Ülkemizde Sporcu eğitim merkezlerinin kuruluş amacı; çeşitli spor dallarına başlama yaşında bulunan çocukların üst düzey sporcu olarak yetişmelerini sağlamak için sporcu eğitim merkezleri kurulması ve yönetilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemektir” (Türkiye Cumhuriyeti, Resmî Gazete Tarihi: 28.01.2010 Resmî Gazete Sayısı: 27476). Bu yönetmeliğin adı 3/4/2012 tarihli ve 28253 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan değişiklik ile “Spor Genel Müdürlüğü Sporcu Eğitim Merkezleri Yönetmeliği” şeklinde değiştirilmiştir. Buna göre farklı spor dallarında yer alan yetenekli çocukların tespit edilerek üst düzey birer sporcu olarak yetişmeleri, buldukları spor dalları için hizmet vermelerini sağlamak ve ilgili hizmetleri yürütmek amacı ile ayrıca Sporcu Eğitim Merkezleri Şube Müdürlüğü kurulmuştur.

Bir spor dalı olarak Güreş ele alındığında performans etkili faktörlerin başında mükemmel bir vücut kompozisyonu ile kas kuvveti, sürat, dayanıklılık, reaksiyon zamanı, çabukluk, sinir ve kas koordinasyonu, statik ve dinamik denge, yüksek bir anaerobik ve aerobik kapasite başarıda rol oynayan faktörlerin başında gelmektedir. Bunun yanı sıra modern minder güreşinde enerji sistemi olarak (ATP-CP) ve Laktik Asit sistem yoğun olarak kullanılmaktadır (Otağ ve Otağ, 2011; Bayraktar ve ark., 2012). Güreş baskın olarak anaerobik enerji sistemi ile vücudun üst ve alt bölmelerinde en fazla kas gücü gerektiren bir spor dalıdır (Bali ve ark., 2018).

Ani hareketlerin olduğu bir spor branşı olan güreşte özellikle tüm vücudu dengede tutmak ve gerekli hareketleri uygularken hızlı pozisyon değişimlerinde sporcunun dengede olmasını gerektirir (Atılgan, 2013; Alpay ve Işık, 2017).

Bu araştırma Osmaniye il ölçeğinde ele alınmış olup Osmaniye Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne bağlı Sporcu Eğitim merkezinde eğitim gören güreşçilerin vücut kompozisyonlarının ve performans ölçümlerinin rutin olarak yapılmadığı anlaşılmıştır. Araştırma kapsamı geniş ve maliyetli olduğundan farklı güreş eğitim merkezlerine ulaşılammış ve literatürden faydalanılmıştır. Bu ölçümlerin en azından yılda bir defa yapılmasının sporcuların performansları açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı; Osmaniye Sporcu Eğitim Merkezinde yer alan Güreşçilerin vücut kompozisyonları ile sportif performansları arasında ne tür bir ilişki olduğunu ortaya koymaktır.

Yöntem

Veri Toplama Araçları Katılımcılar

Araştırmaya Osmaniye ili Gençlik ve Spor İl müdürlüğüne bağlı Sporcu Eğitim merkezinde yer alan yaş ortalamaları 15,45 olan 11 erkek güreşçi dahil edildi. İl müdürlüğü ve Sporcu Eğitim merkezi müdürlüğünden araştırma izinleri alındı ve katılımcıların gönüllü olarak araştırmada yer almaları sağlandı.

Beden Kitle İndeksi (BKİ)

Vücut analizleri Tanita MC-580 Segmental Vücut Analiz Tartısı (TANITA MC-580, Tanita, Japan) ile yapılmıştır. Testlerden önce aç olmaları, bir gün öncesinde egzersiz yapmamış olmaları, alkol ve kafein almamaları gerektiği katılımcılara bildirilmiştir (Bostan, 2022).

El Kavrama Kuvveti Ölçümü

Katılımcıların baskın el kavrama kuvvetleri (Takei, TKK-5401, Japan) el dinamometresi ile ölçülmüştür. Denek ayakta dik pozisyondayken dinamometre deneğin rahat kavrayabileceği şekilde ayarlandı. Deneğin kolu düz ve omuz ekleminden 10-15 derecelik bir açı olacak şekilde yana açık konumda iken el kavrama kuvvetleri ölçüldü. Ölçümler 3 dakika arayla iki kere yapıldı ve İki ölçümden en iyisi ağırlık (kg) cinsinden hesaplanarak kaydedildi (Temur ve Türker, 2023).

Esneklik Ölçümleri

Esneklik ölçümü için Otur-Eriş testi (Sit and Reach) kullanılmıştır. Katılımcı, kalçasının üzerinde oturur durumda, yalın ayak test sehпасına ayaklarını uzatmıştır. Elleri önde, dizlerini bükmeden gövdesini ileri doğru eğerek öne doğru uzanmıştır. En uzak noktada, öne ya da geriye esnemenen 1–2 saniye beklemiştir. İki kez yapılan ölçümlerde, en yüksek (cm) değer esneklik skoru olarak kaydedilmiştir (Güder ve ark., 2022).

Sırt Kuvveti Testi

Sırt kuvveti ölçümleri (Takei, TKK-5402, Japan) sırt ve bacak dinamometresi ile ölçülmüştür. Sporcular dizleri hafif bükük bir şekilde dinamometrenin üzerine ayaklarını yerleştirdikten sonra kolları gergin olacak şekilde sırtı düz ve gövdesini çok hafifçe öne eğerek elleri ile tuttuğu dinamometre barını dikey bir şekilde yukarı doğru en yüksek oranda gücü sırtından alarak çekmiştir. Sporculara bu çekiş 2 kez yaptırılıp her sporcunun en yüksek değeri kaydedilmiştir (Saygın ve ark., 2005).

Aerobik Kapasite Testi (20 Metre Mekik Koşu)

Katılımcılar birbirlerine 20 metre mesafe ile belirlenmiş dubalar arasına alındılar. Test için gerekli olan ses kaydı düdük sesiyle başlatıldı. Katılımcılardan bir sonraki sese kadar diğer çizgiye ulaşmış olmaları istendi (bir ayak çizgiyi geçmelidir). Ses kaydından gelen düdük seslerinin mesafeleri gittikçe kısalmaya başladı. Düdük seslerini iki kez çizgiye ulaşmadan kaçırarak katılımcıların testleri tamamlanmış oldu. Her katılımcının VO₂max değerleri (ml/kg/dk) bu teste özel hesaplama cetveliyle hesaplandı (Günay ve ark., 2006).

Anaerobik Güç Testi (Dikey Sıçrama)

Bir sporcunun en yüksek gücünü (kas gücü ve hızının bir ölçüsü) ve anaerobik kapasitesini veya her ikisini birden değerlendirebilen testler vardır. Bunlardan biri de dikey sıçrama testidir (Sands ve ark., 2004). Katılımcıların anaerobik güç kapasiteleri, vücut ağırlık ve dikey sıçrama değerleri, “Lewis Protokolü”nde bulunan formüle uygulanarak Watt (W) cinsinden hesaplanmıştır (Fox ve ark., 1988).

$$P = \sqrt{(4,9) * (Vücut Ağırlığı) * \sqrt{(Sıçrama Mesafesi)}}$$

Dikey sıçrama testi için sporcu duvara işaretlenmiş ölçü sisteminin altında durdu. Maksimum ayakta uzanma yüksekliğini belirlemek için baskın kollarını tam olarak uzatması istenildi ve mümkün olan en yüksek noktaya dokundu. Daha sonra sporcu çift ayakla mümkün olduğu kadar en yükseğe sıçraması istendi. Sporcunun kolla uzanma mesafesi ile sıçrama mesafesi arasındaki fark belirlendi ve kaydedildi. Çalışmaya katılan sporcuya test en az üç dakika dinlenme verilerek iki defa tekrar edildi, en iyi sonuç değerlendirmeye alındı (Martinez, 2017).

İstatistiksel Analiz

Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmış olup elde edilen veriler pearson korelasyon analizi ile test edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Katılımcılara ait tanımlayıcı bilgileri

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
Yaş (yıl)	11	14,00	17,00	15,45	,93
Boy (cm)	11	160,00	179,00	167,54	5,53
Ağırlık (kg)	11	50,00	83,00	66,09	9,15
Spor yaşı (yıl)	11	3,00	8,00	5,90	1,81
Esneklik (cm)	11	9,00	37,00	19,09	9,37
El kavrama (kg)	11	34,00	52,00	44,54	5,66
Sırt kuvveti (kg)	11	120,00	208,00	154,45	29,05
Aerobik kapasite (ml.kg/dk)	11	33,00	53,40	42,91	7,13
Dikey sıçrama (wat)	11	730,00	1048,00	915,90	122,75
BKE (kg/boy ²)	11	19,70	26,40	23,54	2,03
Yağ kütlesi (%)	11	5,40	16,40	10,21	3,55
Yağsız kitle (kg)	11	41,90	61,60	53,34	7,20
Kas (kg)	11	39,70	59,00	50,68	6,93
Kemik mineral yoğunluğu(kg)	11	2,20	3,10	2,70	,33

Tablo 2. Değişkenler arası korelasyon analizi

Değişkenler	Spor yaşı	Esneklik	El kavrama	Sırt Kuvveti	Aerobik kapasite	Dikey sıçrama	BKE	Yağsız kütle	Kas	KMY	Yağ kütleli	
Esneklik (cm)	r değeri	,195	1	,847*	,639*	,687*	,466	,006	,516	,508	,540	-,291
	Anlamlılık düzeyi	,566		,001	,034	,020	,149	,987	,104	,110	,086	,385
El kavrama (kg)	r değeri	,550	,847*	1	,873**	,615*	,593	-,190	,674*	,671*	,713*	-,643*
	Anlamlılık düzeyi	,079	,001		,000	,044	,054	,575	,023	,024	,014	,033
Sırt kuvveti (kg)	r değeri	,587	,639*	,873**	1	,525	,626*	-,283	,688*	,687*	,714*	-,717*
	Anlamlılık düzeyi	,058	,034	,000		,097	,039	,400	,019	,019	,014	,013
Aerobik kapasite (ml.kg/dk)	r değeri	,265	,687*	,615*	,525	1	,481	-,472	,350	,344	,362	-,615*
	Anlamlılık düzeyi	,430	,020	,044	,097		,134	,143	,291	,301	,275	,044
Dikey sıçrama (wat)	r değeri	,173	,466	,593	,626*	,481	1	,054	,837**	,836*	,856*	-,370
	Anlamlılık düzeyi	,610	,149	,054	,039	,134		,874	,001	,001	,001	,262
BKE (kg/boy ²)	r değeri	-,321	,006	-,190	-,283	-,472	,054	1	,277	,277	,241	,758**
	Anlamlılık düzeyi	,336	,987	,575	,400	,143	,874		,409	,410	,475	,007
Yağsız kütle (kg)	r değeri	,203	,516	,674*	,688*	,350	,837**	,277	1	1,000**	,996*	-,330
	Anlamlılık düzeyi	,549	,104	,023	,019	,291	,001	,409		,000	,000	,322
Kas (kg)	r değeri	,207	,508	,671*	,687*	,344	,836**	,277	1,000**	1	,996*	-,334
	Anlamlılık düzeyi	,541	,110	,024	,019	,301	,001	,410	,000		,000	,315
Kemik mineral yoğunluğu (kg)	r değeri	,233	,540	,713*	,714*	,362	,856**	,241	,996**	,996*	1	-,368
	Anlamlılık düzeyi	,491	,086	,014	,014	,275	,001	,475	,000	,000		,266
Yağ kütleli (%)	r değeri	-,651*	-,291	-	-,717*	-,615*	-,370	,758**	-,330	-,334	-,368	1
	Anlamlılık düzeyi	,030	,385	,033	,013	,044	,262	,007	,322	,315	,266	

Anlamlılık düzeyi 0,05*,0,01**

Tablo 2’de spor yılı ile yağ kütleli, el kavrama ile yağ kütleli, sırt kuvveti ile yağ kütleli, aerobik kapasite ile yağ kütleli değerleri arasında negatif yönlü $p<0,05$, esneklik, el kavrama, sırt kuvveti, aerobik kapasite, dikey sıçrama, beden kütle indeksi, yağsız kütle, kas kg ve kemik mineral yoğunluğu kg değerleri arasında ise pozitif yönlü ilişki vardır $p<0,05$. Sporcuların yağ kütleli düştükçe performans değerleri artmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı Sporcu Eğitim Merkezinde yer alan güreşçilerin vücut kompozisyonları ile sportif performansları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışma sonucunda sporcuların aerobik kapasiteleri ortalama $42,91 \pm 7,13$ ml/kg/dk bulunmuştur. Cicioğlu ve ark. (2007) 15-17 yaş güreşçiler için aerobik kapasite ortalama değerini $47,43 \pm 3,81$ ml/kg/dk, Mirzaei (2009) İranlı genç serbest güreşçilerde $50,5 \pm 4,7$ ml/kg/dk, Rahmani-Nia (2007) ise İranlı genç grekoromen güreşçilerde $50,0 \pm 4,75$ ml/kg/dk değerlerini ortaya koymuşlardır. Yoon (2002), 1988 Seul Olimpiyat Oyunlarına katılan güreşçilerin 60-70 ml/kg/dk değerlerinde VO2 max kapasitesi gösterdiklerini vurgulamıştır. Horswill (1992), araştırmasında güreşçiler için VO2 max değerini 52-63 ml/kg/dk aralığı olarak vermiştir. VO2 max için bildirilen bu değerler araştırma bulgularımızdan yüksektir.

Çalışma sonucunda, genç güreşçilerin vücut yağ kütleli (%) ortalama $10,21 \pm 3,55$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bayraktar (2017), aktif olarak lisanslı spor yapan genç güreşçilerin vücut yağ kütleli ortalamlarının $11,68 \pm 4,38$ olduğunu bildirmiştir. Kürkçü ve Hazar (2006) yıldız ve genç güreşçilerde vücut yağ kütleli $8,09 \pm 1,58$ olarak bildirmiştir. Mirzaei ve ark.

(2009) ise İranlı elit genç serbest stil güreşçilerdeki vücut yağ kütleli değerini $10,6 \pm 3,8$ olarak bildirmiştir. Araştırmadaki genç güreşçilerinin vücut yağ kütleli değerlerinin, bu çalışmalardaki sonuçlarla benzer olduğu görülmüştür. Sonuç olarak sporcuların yağ kütleli azaldıkça performans değerlerinin arttığı tespit edilmiştir.

Öneriler

Osmaniye Sporcu Eğitim Merkezindeki sporcuların performans ölçümlerinin belirli aralıklarla yapılması ve elde edilen sonuçlar göz önüne alınarak antrenman programları düzenlenmesi önerilir.

Kaynaklar

- Alpay CB., Işık Ö. Comparison of body components and balance levels among hearing-impaired wrestlers and healthy wrestlers. Acta Kinesiologica. (2017); 11(1), 79-84.
- Atılğan OE. Effects of Trampoline Training on Jump, Leg Strenght, Static and Dynamic Balance of Boys. Science of Gymnastics Journal. (2013); 5(2), 15– 25.
- Bali AS., Singh L., Singh G., Singh B. Norms And Grades Under Normal Distribution for Basic Movement Patterns of Freestyle Wrestling Player, European Journal of Physical Education and Sport Science. . (2018); 4(1), 100-108
- Bayraktar I., Deliceoğlu G., Kahraman E., Kamiloğlu D. (2012). A Investigation of Some Motoric Attributes Which Are Effecting the Endurance and the Velocity of Young Athletes and Wrestlers, Uluslararası Hakemli Akademik Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi. 2(2), 47-55.
- Bayraktar, I. Atlet ve Güreşçilerin Bazı Fiziksel ve Fizyolojik Parametrelerinin Normatif Çalışması (13-17 Yaş Grubu). (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık. (2017); Ankara.
- Bostan, G. Fitness ve EMS (Electromyostimulation) Antrenman tekniklerinin vücut kompozisyonu üzerine etkileri. Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi, (2022); 6(2), 149-158.
- Cicioğlu İ, Kürkçü R, Eroğlu H, Yüksek S. 15-17 Yaş Grubu Güreşçilerin Fiziksel ve Fizyolojik Özelliklerinin Sezonsal Değişimi. Spormetre Bed. Eğt. Spor Bil. Dergisi. (2007); 5 (4); 151-156.
- Fox, E. L, Bowers, R. W. And Foss, M. L. The Physiological Basis of Physical Education and Athletics, 4th Edition, Saunders Collage Publishing, (1988); Philadelphia
- Güder, F., Canbolat, B., ve Günay, M. 12-14 Yaş Tekvandocularında Vücut Kompozisyonu Kuvvet ve Esneklik İlişkisinin İncelenmesi. Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, (2022); 5(1), 166-175.
- Günay, M., Tamer, K., ve Cicioğlu, İ. Spor Fizyolojisi ve Performans Ölçümü (1. Baskı), Gazi Kitabevi, (2006); Ankara.
- Horswill C. Applied physiology of amateur wrestling. Sports Medicine. (1992); 14(2): 114-143.
- Kürkçü R, Hazar F. Yıldız Güreşçilerin Antropometrik ve Somatotip Özelliklerinin Belirlenmesi. 9. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı: (2006); 197-199, Muğla.
- Martinez, D. B. Consideration for power and capacity in volleyball vertical jump performance. Strength and Conditioning Journal, (2017); 39(4), 36-48.
- Mirzaei, B, Curby D G, Rahmani-Nia F, Moghadasi M. Physiological Profile of Elite Iranian Junior Freestyle Wrestlers. Journal of Strength and Conditioning Research. November. (2009); 23(8); 2339-2344.
- Otağ A, Otağ İ. 12-14 yaş grubu erkek çocuklarda güreşin kardiyak etkileri: Bir ekokardiyografi çalışması. Cumhuriyet Tıp Dergisi. (2011); 33, 160-163
- Rahmani-Nia F, Mirzaei B, Nuri R. Physiological Profile of Elite Iranian Junior GrecoRoman Wrestlers. International Journal of Fitness. (2007); 3(2): 49-54.
- Sands, W. A, McNeal, J. R, Ochi, M. T, Urbanek, T. L, Jemni, M. And Stone, M. H. Comparison

of the Wingate and Bosco anaerobic tests. Journal of strength and conditioning research, (2004); 18 (4), 810–815.

Saygın, Ö., Polat, Y., & Karacabey, K. Çocuklarda hareket eğitiminin fiziksel uygunluk özelliklerine etkisi. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi, (2005); 19(3), 205-212.

Temur, H. B., & Türker, Ü. Ergenlik Dönemindeki Bireylerin Anaerobik Zirve Güç ve Kuvvet Düzeylerinin Farklı Değişkenler Bağlamında İncelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, (2023); 12(1), 279-287.

Yoon J. Physiological Profiles of Elite Senior Wrestlers. Sports Medicine. (2002); 32(4): 225-233.

ULUSLARARASI TÜRK HALKLARI GELENEKSEL SPOR OYUNLARI SEMPOZYUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

İhsan Kuyulu* Bilge Kuyulu**

*Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Bingöl, Türkiye, ikuyulu@bingol.edu.tr

**Bingöl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bingöl

Özet

Bu çalışmanın amacı 2019 ve 2022 yılları arasında uluslararası Türk halkları geleneksel spor oyunları sempozyumunda yapılan çalışmaların incelenmesidir. Bu çalışmada çalışmaya katılan araştırmacılar genellikle hangi konuları çalışmışlar, hangi sonuçlar elde edilmiş ve hangi önerilerin ortaya konulduğu araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda sempozyum ile ilgili genel bir çerçeve çizilmeye ve sempozyum ve geleneksel Türk sporunu geliştirmeye yönelik öneriler verilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucuna göre genellikle yapılan çalışmalar geleneksel spor dallarının ortaya çıkışı ve tanıtılması ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel sporların nasıl geliştirilebileceği ile ilgili çalışmalar çok az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında geleneksel sporların faydaları ile ilgili çalışmalarında azlığı bir diğer unsur olarak görülmektedir. Geleneksel sporların ve sempozyumun daha da geliştirilmesi ve paydaşların bu konuda üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Sempozyuma katılımın artırılması adına sempozyumun akademik teşvik, görevde yükselme, doçentlik kriterleri gibi şartları sağlaması ve her üniversiteden bir temsilci seçilerek daha sonraki sempozyumlara, kongrelere ve geleneksel spor oyunları alanına katkı sağlaması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Geleneksel Sporlar, Oyun.

Abstract

The aim of this study is to examine the research conducted at the International Turkish Folk Games Symposium between 2019 and 2022. This study seeks to investigate the specific topics that the participating researchers have generally focused on, the results they have obtained, and the recommendations they have put forward. As a result of the study, an overall framework related to the symposium has been outlined, and recommendations have been provided to enhance the symposium and the development of traditional Turkish sports.

According to the research findings, it has been determined that the studies conducted generally revolve around the origins and promotion of traditional sports. There have been relatively few studies on how traditional sports can be further developed. Additionally, there is a noticeable scarcity of research on the benefits of traditional sports. It is essential to further enhance traditional sports and the symposium, and stakeholders should do their part in this regard. To increase participation in the symposium, it should meet certain requirements, such as academic incentives, promotion criteria, and the selection of a representative from each university to contribute to future symposiums, conferences, and the field of traditional sports games.

Key words: Turkish, Traditional Sports, Games.

Giriş

Bir toplumun yapısını ve toplum karakterini belirleyen önemli unsurların başında, o toplumun yaşam felsefesini oluşturan inanç ve değerleri, buna bağlı olarak gelenek ve görenekleri, aile yapısı, hukuk sistemi, devlet yönetim anlayışı ve biçimi, üretim ve tüketim tarzı, eğitim anlayışı ve sistemi, mimari yapılar ve diğer sanatlar gelmektedir. Bu alanlarla modernleşmeyle birlikte yakın dönemlere kadar fazla anılmayan ve revaçta olmayan bir başka unsur ise spordur (Orçan, 2021).

Türkler için spor bir araç değil hayat mücadelesine hazırlanabilmek için bir amaç olarak görülmekte ve uygulanmaktadır. Uygulanan sportif faaliyetler, savaş gibi durumlara hazırlık amaçlı olduğu kadar kimi zaman toy, kurultay, düğün gibi eğlenceli durumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu durumlarda toplumun birlik beraberlik duygusu pekiştirilmekte, beyler yemekler ve eşyalar vererek fakirleri ve açları doyurmakta, giydirmektedir (Gömeç, 2016).

Kadim toplumların zinde olması ve gelişmesi için belirli tarihsel koşulların bir ürünü olarak fiziksel kültür ve spor, insanın ruhsal faaliyetinin tarihsel olarak ortaya çıkan sonuçlarının toplamını oluşturur. Geleneksel Sporlar, bir toplumun kültürünü özetlemenin en mükemmel aracıdır. Geleneksel Oyunlar ise bir kültürün amblemidir, bu nedenle oyuna dayalı pratiklerin derin bilgisi, bir toplumu tanımak için önemli bir unsurdur (Soyer, 2021).

Ayrıca geleneksel sporlar bir tarihin, bir kültürün hem diğer diğer tarih ve kültürler ile hem de kendi nesilleri ile bağ kurmasındaki en önemli araç olduğunu söylemek mümkündür.

Tamda bu bağlamda Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları bu köprüyü canlandıran ve hayata geçiren en büyük organizasyonlardan biridir.

Bu çalışma Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları'nın da yapılan çalışmalara genel bir bakış ile yorumlamak ve gelecek çalışmalar ve kongre ile ilgili önerilerde bulunmak amacı ile yapılmıştır.

Materyal metot

Çalışmada veri toplama aracı olarak; doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi temelinde gözlem, görüşme ve doküman incelemesinin kullanıldığı olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül olarak ele alındığı bir araştırma sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bulgular

Tablo 1: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı.

Sempozyumlar	N	%
2019	55	18.8
2020	79	27
2021	64	21.8
2022	95	32.4
Toplam	293	%100

Tablo 1'e bakıldığında yıllara göre yapılmış olan çalışmaların toplam sayısı 302' dir. Bu sempozyumlarda 2019 yılında 55 (% 18.8), 2020 yılında 79 (% 27), 2021 yılında 64 (% 21.8) ve 2022 yılında 95 (% 32.4) çalışma yapıldığı görülmüştür.

Tablo 2: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda 2019 Yılında Yapılan Çalışmaların Branşlara Göre Dağılımı.

2019 Branşlar	N	%
Güreş	18	32.7
Çocuk Oyunları	4	7.3
Cirit	3	5.5
Diğer Branşlar	30	54.5
Toplam	55	%100

Tablo 2'ye bakıldığında 2019 yılında branşlara göre yapılmış olan Türkçe çalışmaların toplam sayısı 55' dir. Bu sempozyumlarda Güreş 18 (% 32.7), Çocuk oyunları 4 (% 7.3), Cirit 3 (% 5.5) ve diğer branşlardan (At yarışı, deve güreşleri, bocce, okçuluk, jimnastik, halk oyunları, atlı sporlar, aşık oyunları vb.) 30 (% 54.4) çalışma yapıldığı görülmüştür.

Tablo 3: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda 2020 Yılında Yapılan Çalışmaların Branşlara Göre Dağılımı.

2020 Branşlar	N	%
Güreş	7	8.9
Çocuk Oyunları	4	5.1
Atlı Sporlar	5	6.3
Diğer Branşlar	63	79.7
Toplam	79	%100

Tablo 3'e bakıldığında 2020 yılında branşlara göre yapılmış olan Türkçe çalışmaların toplam sayısı 79' dur. Bu sempozyumlarda Güreş 7 (% 8.9), Çocuk oyunları 4 (% 5.1), Atlı Sporlar 5 (% 6.3) ve diğer branşlardan 63 (% 79.7) çalışma yapıldığı görülmüştür.

Tablo 4: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda 2021 Yılında Yapılan Çalışmaların Branşlara Göre Dağılımı.

2021 Branşlar	N	%
Güreş	11	17.2
Sosyal Medya ve İnternet	4	6.3
Çocuk Oyunları	3	4.7
Diğer Branşlar	46	71.9
Toplam	64	%100

Tablo 4'e bakıldığında 2021 yılında branşlara göre yapılmış olan Türkçe çalışmaların toplam sayısı 64' dir. Bu sempozyumlarda Güreş 11 (% 6.3), Sosyal Medya ve İnternet 4 (% 6.3), Çocuk Oyunları 3 (% 4.7) ve diğer branşlardan 46 (% 71.9) çalışma yapıldığı görülmüştür.

Tablo 5: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda 2022 Yılında Yapılan Çalışmaların Branşlara Göre Dağılımı.

2022 Branşlar	N	%
Güreş	24	25.3
Sosyal Medya ve İnternet	5	5.3
Çocuk Oyunları	5	5.3
Diğer Branşlar	61	64.2
Toplam	95	%100

Tablo 5'e bakıldığında 2022 yılında branşlara göre yapılmış olan Türkçe çalışmaların toplam sayısı 93' dir. Bu sempozyumlarda Güreş 24 (% 25.3), Sosyal Medya ve İnternet 5 (% 5.3), Çocuk Oyunları 5 (% 5.3) ve diğer branşlardan 61 (% 64.2) çalışma yapıldığı görülmüştür.

Tablo 6: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda Yapılan Güreş Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı.

Yıllara Göre Güreş	N	%
2019	18	30.0
2020	7	11.7
2021	11	18.3
2022	24	40.0
Toplam	60	%100

Tablo 6'ya bakıldığında 2019 ve 2022 yılları arasında Güreş branşına göre yapılmış olan Türkçe çalışmaların toplam sayısı 60' dir. Bu sempozyumlarda 2019 yılında 18 (% 30), 2020 yılında 7 (% 11.7), 2021 yılında 11 (% 18.3) ve 2022 yılında 24 (% 40) güreş çalışmasının yapıldığı görülmüştür.

Tablo 7: Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı.

Diller	2019		2020		2021		2022	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Yabancı Dil	13	23.6	26	32.9	30	46.9	36	37.9
Türkçe	42	76.4	53	67.1	34	53.1	59	62.1
Toplam	55	%100	79	%100	64	%100	95	%100

Tablo 7’ye bakıldığında 2019 ve 2022 yıllarında yapılan çalışmaların başlıklarına göre hangi dillerde yapıldığı gösterilmiştir Bu sempozyumlarda Yabancı Dillerde 2019 yılında 13 (% 23.6), 2020 yılında 26 (% 32.9), 2021 yılında 30 (% 46.9) ve 2022 yılında 36 (% 37.9) çalışma yapıldığı Türkçe olarak ise, 2019 yılında 42 (% 76.4), 2020 yılında 53 (% 67.1), 2021 yılında 34 (% 3.1) ve 2022 yılında 59 (% 62.1) çalışma yapıldığı görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Sempozyumlar incelendiğinde en çok çalışma geleneksel sporlarımızdan güreş branşında olduğu görülmüştür. Sempozyumda yapılan çalışmaların çoğu literatür taraması olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar ya geleneksel sporlarımızı tanıtmak yada onlar ile diğer branşları karşılaştırmak üzere hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar alan yazına katkı sağlamıştır. Bazı geleneksel branşlarımız üzerine yapılan çalışmaların özellikle geleneksel sporlardan en önemlilerinden biri olan okçuluk üzerine yapılan çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların yanı sıra uygulama çalışmalarının yaygınlaştırılması hem alana hem de geleneksel sporlarımızın yaygınlaşmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Uygulamalar ile ilgili bazı örnek çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar;

- Genç Neslin Eğitiminde “Toguz Korgool” Oyununun Faydaları ve Oyuna Doğru Başlamanın Önemi (Nurzada Abdıkadir Kızı, 2019)
- Geleneksel Sporların Tanıtımında Spor Haberciliğinin Önemi (Yurdigül, 2020)
- Geleneksel Türk Sporlarının Kültür Mirasındaki Rolüne Farklı Bir Bakış, (Hazar 2020)
- Geleneksel Spor ve Oyunların Okul Ortamında Aktarımı: Geleneksel Çocuk Oyunları Dersi, (Arslan, 2020)
- Geleneksel Spor Oyunlarının Pratik ve Teorik Faaliyetinin Milli Kimliğe Katkıları (Soyer, 2021)
- Gökbörü Sporu Yapan Bireylerin Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi (Türkçapar ve Eroğlu, 2021)
- Geleneksel Erzurum Çocuk Oyunlarının Çocuk ve İletişim Bağlamında İncelenmesi (Yurdigül, 2022)
- Geleneksel Çocuk Oyunlarında Tasarım ve Uygulama (Nalcioğlu, 2022)
- Türkiye’deki Geleneksel Çocuk Oyunlarının Kültürel Aktarımdaki Rolü ve Teknolojinin Etkisi (Yoka, Turan ve Yoka, 2022)
- Karakucak Güreşçilerinde Psikolojik Dayanıklılık (Karademir ve Pakyardım, 2022)

Bu çalışmaların yanı sıra sempozyumun gelişmesi ile ilgili bazı öneriler verilebilir.

- Yapılan Sempozyuma ait bir sayfa açılması ve yapılan akademik çalışmaların ve sempozyumun özel belgelerinin kolay ulaşılabilmesi gerekmektedir.
- Sempozyuma katılımı artıracak çalışmalar yapılması, nitelik ve nicelik açısından daha fazla çalışmanın katılımına imkan sağlayacaktır.
- Geleneksel Spor federasyonlarının diğer federasyonlar gibi her ilde bir temsilci seçmesi ve temsilcilerin akademik çalışmalara destek vermesi sempozyumun geleceği açısından önemli olacağı söylenebilir.

Kaynakça

Abdykadyr Kyzy, N. (2019). Genç Neslin Eğitiminde “Toguz Korgool” Oyununun Faydaları ve Oyuna Doğru Başlamanın Önemi, 8. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 123-127, Kahramanmaraş.

Arslan, A. (2020). Geleneksel Spor ve Oyunların Okul Ortamında Aktarımı: Geleneksel Çocuk

Oyunları Dersi, 9. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, Bişkek.

- Gömeç, S. Y. (2016) “Divanü Lûgat-it Türk’teki Eğlence ve Oyun Geleneği Üzerine”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, , C.LIX, S. 352, s.52.
- Hazar, K. (2020). Geleneksel Türk Sporlarının Kültür Mirasındaki Rolüne Farklı Bir Bakış. 9. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, Bişkek.
- Karademir, K. ve Pakyardım, C. (2022). Karakucak Güreşlerinde Psikolojik Dayanıklılık. 11. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 541-544, Gaziantep.
- Nalcioğlu, Z. (2022). Geleneksel Çocuk Oyunlarında Tasarım ve Uygulama, 11. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 146-147, Gaziantep.
- Orçan, M. (2021). Modern Dünyada Geleneksel Spor Oyunları ve Toplumsal Kimlikler. 10. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 22-23, Bişkek.
- Soyer, F. (2021). Geleneksel Spor Oyunlarının Pratik ve Teorik Faaliyetinin Milli Kimliğe Katkıları, 10. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 33-34, Bişkek.
- Türkçapar, Ü ve Eroğlu, H. (2021). Gökbörü Sporu Yapan Bireylerin Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi, 10. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 310-315, Bişkek.
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoka, K., Turan, M. B. ve Yoka, O. (2022). Türkiye’deki Geleneksel Çocuk Oyunlarının Kültürel Aktarımdaki Rolü ve Teknolojinin Etkisi. 11. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 160-161, Gaziantep.
- Yurdigil, A. (2020). Geleneksel Sporların Tanıtımında Spor Haberciliğinin Önemi. 9. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, Bişkek.
- Yurdigil, Y. (2022). Geleneksel Erzurum Çocuk Oyunlarının Çocuk ve İletişim Bağlamında İncelenmesi, 11. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 117-126, Gaziantep.

REKREATİF ETKİNLİKLERE KATILAN BİREYLERİN GELENEKSEL SPORLARA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Ünal Türkçapar^{1*} Davut Atılğan^{2*} Onur Öztürk^{3*}

^{1*}Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
turkcaparunal@hotmail.com

^{2*}Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş, davutatilgan@ksu.edu.tr

^{3*}Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya. onurozturk44@hotmail.com

Özet

Geleneksel sporlara son yıllarda önem verilmekte ve geleneksel sporların daha fazla yaygınlaşması için çabalar harcanmaktadır. Bazı bölgelerde geleneksel spor yapan bireylerin sayılarında artışlar olduğu söylenebilir. Bu çalışmada, rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutumlarının bazı demografik değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nicel bir çalışma olup betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş ilinde rekreatif etkinliklere katılan 172 bireyden oluşturulmuştur. Örneklem grubuna yönelik olarak demografik sorulardan oluşan formun yanı sıra Evli, Koçak ve Evli (2021), tarafından geliştirilmiş "Geleneksel Sporlara Yönelik Tutum Ölçeği (GSYTÖ)" kullanılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasına 2023 yılı Temmuz ayında başlanmış 2023 yılı Eylül ayında tamamlanmıştır. Araştırmanın verileri istatistik yazılım paket programı JAMOVI 2.3.16.0 kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak testlerin belirlenmesi için elde edilen puanlarının normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık katsayısı yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan normalite testi sonucunda verilerin skewness değerlerinde dağılım normal olduğu için parametrik testler kullanılmıştır. Veri analizi için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiş, değişkenlere ilişkin alınan puanların farklılaşma durumlarını belirlemede t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi, anlamlı bulunan F değerinde farkın hangi gruplar arasında kaynaklandığını belirlemek için de Post-Hoc testlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutum puanlarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeğinde cinsiyet ve doğduğu yerleşim merkezi değişkenleri bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yaş ve geçmişte geleneksel spor yapma durumu değişkenleri bakımından ise istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rekreatif Etkinlik, Geleneksel Sporlar, Tutum

Investigation of the Attitudes of Individuals Participating in Recreative Activities Towards Traditional Sports

Abstract

Traditional sports have been given importance in recent years and efforts have been made to make traditional sports more widespread. It can be said that there is an increase in the number of individuals doing traditional sports in some regions. This study aimed to examine the attitudes of individuals participating in recreational activities towards traditional sports in terms of some demographic variables. The research is a quantitative study and was carried out in a descriptive survey model. The sample of the research consisted of 172 individuals participating in recreational activities in Kahramanmaraş province. In addition to the form consisting of demographic questions for the sample group, the "Attitude Scale Towards Traditional Sports (GSYTÖ)" developed by Evli, Koçak and Evli (2021) was used. The collection of research data started in July 2023 and was completed in September 2023. The data of the study were analyzed using the statistical software package JAMOVI 2.3.16.0. In order to determine the tests to be used in the research, whether the obtained scores showed a normal distribution was examined by the coefficient of skewness method. As a result of the normality test, parametric tests were used since the distribution of the skewness values of the data was normal. Arithmetic mean and standard deviation values were determined for data analysis, t-Test and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) tests were used to determine the differences in the scores obtained for the variables, and Post-Hoc tests were used to determine which groups the difference in the significant F value originated from. As a result of the research, it was determined that the attitude scores of individuals participating in recreational activities towards traditional sports were at a medium level. No statistically significant difference was found in the attitude scale of individuals participating in recreational activities towards traditional sports in terms of gender and place of birth variables. Statistically significant differences were found in terms of age and past traditional sports variables.

Keywords: Recreational Activity, Traditional Sports, Attitude

Giriş

Rekreasyon kelimesi anlam olarak, bireylerin günlük çalışma temposu içerisinde hem zihinsel hem de fiziksel olarak kendilerinin yenilemek, gündelik hayatın ve iş stresinin getirmiş olduğu yorgunluktan kurtulmak amaçlı olarak işlerinin dışında kalan zamanlarda dinlenmek ferahlama hissi oluşturmak amaçlı gönüllülük esasına dayanan faaliyetler bütünü olarak

karşımıza çıkmaktadır (Öztürk ve Aydoğdu, 2012: 613).

Rekreasyonel faaliyetler ise, açık ve kapalı alanda yapılan, yaygın olan basketbol futbol tenis gibi spor aktivitelerin yanında özellikle doğada yapılan yürüyüş piknik ve kamp vb. etkinliklerin genel adıdır. (Hazar, 2003: 23; Göker, 2014: 190). Birey rekreatif faaliyetlerde bulunurken bireysel olarak faaliyet gösterebilirken grup halinde de faaliyetlerde bulunabilmektedir.

Geleneksel sporlar incelendiğinde tarih boyunca Türkler tarafından çok sevilmiş olup avlanmak, savaşlarda kullanmak ve aynı zamanda yetenekli insanlar yetiştirmek boyutunda köklü bir kültüre hitap etmektedir. Dahası geleneksel sporlar yoluyla Türk kültürünün ulusal bilincinin yaygınlaşmasında önemli role sahip olmuştur (Gül, Uzun ve Çebi 2018).

Gül, Uzun ve Çebi, (2018) Türk kültüründeki geleneksel spor faaliyetleri üzerine yaptıkları çalışmalarında atlı cirit, çevgen, kök böri, mangala, âşık oyunları ve güreş (yağlı, şalvar ve aba güreşi) gibi sporların Türk kültürü üzerinde önemli bir yeri olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle ülkemizin yoğun turist çekmesinden kaynaklı olarak "turizm ülkesi" olarak nitelendirilmektedir. Geleneksel sporların bu yolla tanıtılması ve aynı zamanda rekreatif etkinlikler yolu ilde kullanılması geleneksel sporlar açısından farklı yönlerden olumlu gelişmeler doğuracağı düşünülmektedir.

Geleneksel sporlar temelinde atlı ve atsız oynatılan olmak üzere literatürde sınıflandırması yapılmaktadır. İmamoğlu, Taşmektepligil ve Türkmen, (1997) yaptıkları çalışmalarında 25 adet atlı oynanan sporun, 157 adet ise atsız oynanan sporun olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca dünyanın farklı yerlerinde gerek spor amaçlı gerekse de rekreatif amaçlı olsun farklı spor branşlarında Türk kültürünü görebilmek mümkündür (Türkmen, 1996).

Rekreatif etkinlikler, sosyal ekonomik ve eğitim farklılıkları olmaksızın farklı kesimlerden insanları bir araya getirerek hoş ve eğlenceli zaman geçirebilmelerini sağlaması yönünden önemli bir uğraştır. Aynı zamanda geleneksel sporlar yoluyla ise beceri yetenek ve yaratıcılık güçlerini ortaya çıkarmamasında önemli bir unsurdur (Koçan, 2007).

Türk kültürü içerisinde büyük öneme sahip olan aynı zamanda rekreatif anlamda bireylerin iyi ve kaliteli zaman geçirmesini sağlayan geleneksel sporlar, özellikle geleneksel sporların bilinirliğinin artması ve yaygınlaşması açısından önemli olduğu düşünülmektedir Bu çalışmada, rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutumlarının bazı demografik değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiş nicel bir çalışmadır. Bu araştırmada, rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutumlarının belirlenmesi ve katılımcıların sahip oldukları bazı demografik değişkenler bakımından farklılaşma durumlarının incelenmesi sağlanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini rekreatif etkinliklere katılan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Kahramanmaraş ilinde rekreatif etkinliklere katılan bireylerden oluşan 172 katılımcı oluşturulmuştur. Bu çalışmada tüm katılımcılardan "Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu" ile onay alınmıştır.

Tablo 1. Araştırma örneklemine dahil edilen katılımcı bilgileri

Demografik Değişkenlere Göre		N	%
Cinsiyet	Erkek	109	63.4
	Kadın	63	36.6
Yaş	18-25 yaş	82	47.7
	26 yaş ve üstü	90	52.3
Doğduğu Yerleşim Merkezi	Köy+ Kasaba	66	38.4
	İlçe Merkezi	41	23.8

	İl Merkezi	65	37.8
Geçmişte Geleneksel Spor	Evet	65	37.8
Yapma Durumu	Hayır	107	62.2

Veri Toplama Aracı

Geleneksel Sporlara Yönelik Tutum Ölçeği (GSYTÖ): Ölçek Evli, Koçak ve Evli (2021), tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 21 maddeden oluşmakta ve 1= Katılmıyorum, 2= Katılıyorum 3= Orta Düzeyde Katılıyorum 4= Çok Katılıyorum 5= Tamamen Katılıyorum şeklinde 5’li likert tipindedir. Ölçeğin Cronbach’s Alfa güvenilirlik katsayısı değeri .86’dır. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha katsayısı .98 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasına 2023 yılı Temmuz ayında başlanmış 2023 yılı Eylül ayında tamamlanmıştır. Ölçek formları yüz yüze ve çevrimiçi ortamda katılımcılara gönderilmiş ve 172 katılımcıdan kullanılabilir geri dönüş sağlanmıştır. Araştırmanın verileri istatistik yazılım paket programı JAMOVI 2.3.16.0 kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak testlerin belirlenmesi için elde edilen puanlarının normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık katsayısı yöntemiyle (Büyüköztürk, 2018) incelenmiştir. Yapılan normallik testi sonucunda verilerin skewness değeri “Geleneksel Sporlara Yönelik Tutum Ölçeği”nde .546 olarak bulunmuştur. Dağılım normal olduğu için parametrik testler kullanılmıştır. Veri analizlerini yapmak için standart sapma ve aritmetik ortalama değerleri belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki alınan puanlarda farklılık olup olmama durumlarını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve t-Testi, anlamlı bulunan F değerinde ise farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için de Post-Hoc testlerinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde araştırma kapsamında verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesi yapıldı ve değerlendirme sonuçları tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeği aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri.

Ölçek-Faktör	N	Min-Max	\bar{X}	SS
Geleneksel Sporlara Yönelik Tutum Ölçeği Genel	172	1-5	2.90	1.07

Tablo 2. incelendiğinde katılımcıların aritmetik ortalamada geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeği puanlarının orta düzeyde olduğu tabloda görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların cinsiyet, yaş ve geçmişte geleneksel spor yapma durumu değişkenlerine göre geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeği puanlarının faktör boyutlarında bağımsız grup t-Testi bulguları.

Değişkenler	\bar{X}	SS	t	p	
Cinsiyet	Erkek	2.93	1.13	.533	.595
	Kadın	2.84	.96		
Yaş	18-25 yaş	2.62	.99	-3.275	.001*
	26 yaş ve üstü	3.15	1.09		
Geçmişte Geleneksel Spor Yapma Durumu	Evet	3.13	1.08	2.228	.027*
	Hayır	2.76	1.05		

*(p<0.05)

Tablo 3'te görüldüğü gibi cinsiyet [t(170)= .533, p<.(05)] değişkeni açısından geleneksel

sporlara yönelik tutum ölçeği genelinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Yaş [t(170)= -3.275, p<.(05)] ve geçmişte geleneksel spor yapma durumu [t(259)= 2.228, p<.(05)] değişkenlerinde ise istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

18-25 yaş grubu katılımcıların geleneksel sporlara yönelik tutum puanlarının 26 yaş ve üstü katılımcılardan daha düşük olduğu tabloda görülmektedir.

Geçmişte geleneksel spor yapanların (evet) geleneksel sporlara yönelik tutum puanlarının geçmişte geleneksel spor yapmayanlara (hayır) göre daha yüksek puana sahip olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Doğduğu yerleşim merkezi değişkenine göre geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeği puanlarının faktör boyutlarında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulguları.

Değişkenler	\bar{X}	SS	F	p	
Doğduğu Yerleşim Merkezi	Köy+ Kasaba (a)	2.74	.95	1.237	.293
	İlçe Merkezi (b)	3.02	1.06		
	İl Merkezi (c)	2.98	1.18		

*(p<0.05)

Tablo 4’te görüldüğü üzere doğduğu yerleşim merkezi değişkenine göre geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutumlarının bazı demografik değişkenler bakımından incelenmesi bağlamında bulunan sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Katılımcıların aritmetik ortalamada geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeği puanlarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu açıdan geleneksel sporların medyada az yer alması bilinirliklerini etkileyici bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Cinsiyet değişkeni açısından geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeği puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu farklılık aynı zamanda hem erkeklerin hemde kadınların geleneksel sporlar içerisinde kendilerine yer bulabildikleri sonucuna varılmıştır.

Geçmişte geleneksel spor yapma durumu değişkenlerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuç geleneksel sporlarda her spor branşından bireylerin kendilerine uygun aktiviteleri geleneksel sporlar bünyesinde bulabildikleri düşünülmektedir.

18-25 yaş grubu katılımcıların geleneksel sporlara yönelik tutum puanlarının 26 yaş ve üstü katılımcılardan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Geçmişte geleneksel spor yapanların (evet) geleneksel sporlara yönelik tutum puanlarının geçmişte geleneksel spor yapmayanlara (hayır) göre daha yüksek puana sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç geleneksel sporların yapıldıkça daha fazla olumlu tutum bireylerde geliştirdiği sonucuna varılmıştır.

Doğduğu yerleşim merkezi değişkenine göre geleneksel sporlara yönelik tutum ölçeğinde anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Geçmişte daha çok kırsal kesimde ve köylerde yoğun olarak görülen geleneksel sporlar artık farklı mecralara (örneğin dijital ortam) taşınması ile şehir merkezlerinde yaşayan insanların ulaşılabilir hale gelmiştir.

Bu araştırma sonucuyla rekreatif etkinliklere katılan bireylerin geleneksel sporlara yönelik tutum puanları ile sahip oldukları bazı demografik değişkenler bakımından anlamlı farklılaşma durumlarının belirlenmesi sağlanmıştır.

Araştırmada sonuç olarak; Özellikle Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan geleneksel sporların rekreatif etkinlikler yoluyla benimsetilmesi ve yaygınlaştırılması geleneksel sporlara yönelik olumlu tutumun artırıcı yönde etki yapacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. 24. Basım. Ankara: Pegem Akademi.
- Evli, F. Koçak, Ç. V. & Evli, M. (2021). “Developing attitude scale towards traditional sports: a validity and reliability study”. International Journal of Physical Education Sport and Technologies 2(1), 29-39.
- Gül, M., Uzun, R. N., & Çebi, M. (2018). “Türk Kültürlerindeki geleneksel oyunlar ve sporlara yüzeysel bir bakış”. Social Sciences, 13(26), 655-671.
- Öztürk, S., Aydoğdu, A. (2012, 12-15 Nisan). Ilgaz Dağı Milli Parkı'nın Rekreatif Olanakları. I. Rekreatif Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuştur, Kemer, Antalya.
- Hazar, A. (2003). Rekreatif ve Animasyon. Ankara: Detay Yayıncılık, 23-24.
- Göker, G. (2014). Rekreatif Yeni Trendler, Yaylı, A., (Editör) Rekreatif Giriş, Ankara: Detay Yayıncılık, 190-195.
- Türkmen, M. (1996). Türklerde geleneksel atlı sporların yapılışı, kaynağı ve bilinmeyen yeni boyutları. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İmamoğlu, O., Taşmektepligil, M. Y. ve Türkmen, M. (1997). “Türk kültüründe spor”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(1), 145-150.
- Koçan, N. (2007). “Geleneksel sporlarımızdan ciritin rekreatif amacı ile günümüze uyarlanması”, Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri, 2(1), 31-39.

GELENEKSEL SPORLARIN SANAL GERÇEKLIK ORTAMINA TAŞINMASI (GELENEKSEL OKÇULUK ÖRNEĞİ)

Onur Öztürk^{1*} Davut Atılğan^{2*} Ünal Türkçapar^{3*}

^{1*}Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya, onur_ozturk_44@hotmail.com

^{2*}Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, davutatilgan@ksu.edu.tr

^{3*}Prof. Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi turkcaparunal@hotmail.com

Özet

Geleneksel ok kullanımına bakıldığında, insanların tarihin ilk dönemlerinde avlanmak veya vahşi hayvanlardan kendilerini korumak amacıyla ok kullandıkları bilgilerine ulaşılmaktadır. Daha sonraki süreçlerde ok, oyun ve yarışma formatına doğru evrilmiştir. Zaman içerisinde ateşli silahların icat edilmesi ile birlikte ok ve yay kullanımının tarihsel süreçte azalmaya başlamıştır. Günümüz dünyasında ok ve yay kullanımında avlanmak ve koruma amaçlı kullanımdan söz edebilmek zordur. Ancak sanal gerçeklik ile özel olarak dizayn edilmiş olan ortamlarda bu deneyimleri tekrar yaşayabilmek mümkündür. İnsanlara tekrardan bu deneyimleri sunulmaktadır. Bu araştırmanın amacı okçuluk sporunun sanal ortama taşınması ile uygulamalarının nasıl gerçekleştiğinin incelenmesidir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup desen olarak doküman incelemesi deseni kullanılmıştır. Araştırmada sonuç olarak geleneksel ok ve yayların, modern ok ve yaylara kıyasla hedefi isabetli vurabilmesi daha fazla beceri gerektirdiği için özellikle sanal okçulukta kullanımının daha yaygın olduğu ve aynı zamanda okçuluk deneyimini daha kolay ulaşılabilecek hale getirdiğinden dolayı bu deneyimi bireylerin yaşamalarını hem kolaylaştırıcı hem de daha cazip hale getirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Geleneksel, Okçuluk, Sanal Gerçeklik

Moving Traditional Sports to Virtual Reality Environment (Traditional Archery Example)

Abstract

When we look at the traditional use of arrows, we see that people used arrows to hunt or protect themselves from wild animals in the early periods of history. In later periods, it evolved into arrow game and competition format. Over time, with the invention of firearms, the use of bows and arrows began to decrease in the historical process. In today's world, it is difficult to talk about using bows and arrows for hunting and protection purposes. However, it is possible to relive these experiences in environments specially designed with virtual reality. These experiences are offered to people again. The aim of this research is to examine how the archery sport is implemented by moving it to the virtual environment. Qualitative research method was preferred in the research and document review pattern was used as the design. As a result of the research, traditional arrows and bows require more skill to hit the target accurately compared to modern arrows and bows, so their use is more common, especially in virtual archery, and at the same time, they make the archery experience more accessible, making this experience both easier and more attractive for individuals. It was concluded that it brought

Keywords: Traditional, Archery, Virtual Reality

Giriş

İnsanlık tarihinden yola çıkarak okçuluk incelendiğinden tam olarak ne zaman kullanılmaya başladığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak insanların avlanmak ve sportif etkinlik aracı olarak okçuluğun kullanıldığı bilinmektedir. Okçuluk insanlık tarihinde farklı amaçlar ile kullanılmasından dolayı oldukça önemli bir yere sahiptir. Birçok tarihin seyrini değiştiren savaşta ok ve yay kullanımı yine aynı şekilde görülmektedir (Özkafa, 2018).

Spor teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte zaman içerisinde ok ve yayların teknolojilerinin de farklılaşarak geliştiği görülmektedir. Özellikle “modern yaylar” olarak tabir edilen olimpiik yaylar, geleneksel yaylara kıyasla daha isabetli atışlar üretebilmek için tasarlanmış ekipmanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel oklar geleneksel yaylar ile kullanıma uygun oldukları için modern oklar ile kullanıma uygun değildir. Yine geleneksel yaylar ile modern yaylar arasındaki en büyük fark ise “nişangah” denilen parçanın geleneksel yaylarda bulunmamasıdır. Geleneksel oklarda isabetli bir atışın oluşabilmesi için mükemmel bir el-göz koordinasyonu olması gerekmektedir (Göbel vd., 2010). Bu yönleri ile incelendiğinde geleneksel oklar “olimpiik okçuluk” farklı olarak modern ok ve yaylar hala birçok insanın ilgisini

çekmektedir. Bu bağlamda insanların bu okçuluk deneyimini güncel olarak bir arayışı beraberinde getirdiği düşünülerek herkes tarafından ulaşılabilir olabilmesi açısından yaygınlaşmıştır.

Kayara, N., & Tong, T. (2011). Sanal gerçeklik ortam algısı üzerine yaptığı çalışmada;

- Model
- bilgisayar programları
- bilgisayar
- konum algılayıcı
- etkileşim aracı

Sanal gerçekliğin oluşabilmesi için 6 unsurun olması gerektiğini ortaya koymuştur.

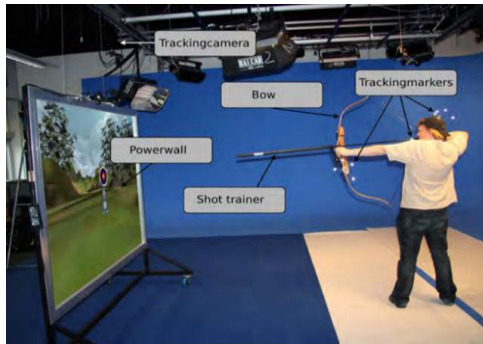
İnsanların geleneksel okçuluk deneyimini yaşayabilecekleri en kolay ve ulaşılabilir ortamlardan bir tanesi sanal okçuluktur. Geleneksel okçuluğun sanal ortama taşınması ise simülator yardımıyla okçuluk deneyimini dijital ortama aktarılmış olur. Günümüzde VR (Virtual Reality) gözlüklerin yaygınlaşması ile birlikte farklı spor branşlarında gerçek hayatta o sporu icra ediyormuşsunuz gibi deneyimler sunduğu görülmektedir.

Temelinde bir spor dalında ve okçulukta sanal ortamda deneyimin oluşabilmesi için;

- Multimodal geribildirim (Multimedial Feedback) insan-bilgisayar etkileşimi
- Uygun davranış simülasyonu
- Olumlu kullanıcı geribildirimi

VR simülatorünün farklı spor dallarında bireylere sunduğu deneyimlerin oluşmasındaki parametreler şeklinde sıralanmaktadır (Göbel vd., 2010).

Sanal gerçeklik sistemlerinin ilk olarak kullanıldığı sporlardan bir tanesi okçuluktur. Benzer şekilde Muton vd., (2007) yaptıkları çalışmalarında jimnastikte farklı hareketlerin simüle edildiği çalışmaları vardır. Zhang ve Liu, (2012) ise toplu sporlarda sporcuların sanal gerçeklik yolu ile antrene edilmesi üzerine çalışmaları vardır. Ayrıca Bideau vd., (2010) ise sanal gerçekliğin sporcularda performans analizinde kullanılmışlar ve geleneksel spor analizi yöntemlerinden daha etkili sonuçlar verdiğini tespit etmişlerdir.

Şekil 1. Sanal okçuluk similatörü (Göbel vd., 2010)

Butnariu vd., (2018) Geleneksel Okçulukta Deneyimlemeye Yönelik İnteraktif Dokunsal Sistemli uygulaması üzerine yaptıkları çalışmalarında, uygulamaya katılanlardan aldıkları geri dönüşleri çoğunlukla olumlu olduğu ve gerçek hayattakine benzer bir deneyim sunduğu sonucuna varmışlardır.

Thiele vd., (2013) Sanal okçuluk üzerine yaptıkları çalışma bize gösteriyor ki, gerçek hayattakine yakın bir deneyim sağlamanın yanında gerçek hayatta olmayan ancak rekabet ortamını sağlayıcı deneyimlerde sunduğu görülmektedir. özellikle online oyunlarda olduğu gibi sporunun dünyanın herhangi bir yerinde ve zamanda ortak olarak internet bağlantısı sayesinde birbiri ile rekabet edebileceği bir ortamı da yaratmış olmaktadır.

Şekil 2. Mobil cihazlar entegrasyonlu okçuluk similatörü (Drochtert vd., 2013)

Sanal okçuluk alanındaki son gelişmelere bakıldığında, Drochtert vd., (2013) yaptıkları çalışmalarında teknolojinin gelişmesi ile mobil oyunların akıllı telefonlar vasıtasıyla farklı bir okçuluk deneyimi ortaya koyduğunu göstermiştir. Bu çalışmada kullanılan mobil sanal okçuluk (Mobile Virtual Archery) simülator yardımıyla “sihirli bir pencere” olarak isimlendirilen bir pençe veya perpektif açısı sunarak kullanıcının 360 derecelik bir açı ile hareket ederek belirli hedefleri vurabilmesine yönelik olarak bir okçuluk deneyimi sunmaktadır. Ayrıca kullanımı VR gözlüklerinkinden daha kolay ve pratik olmasından dolayı tüketicilerin bu simülatorü benimseyecekleri düşünülmektedir. Farklı uygulama mağazalarında (app store) mobil cihazların kullanımı için geliştirilmiş olan farklı oyunlar mevcuttur. Ancak özellikle gerçek hayattaki deneyime benzer bir deneyimin yaşanabilmesi için sanal gerçeklik yönünden bir cihazın entegrasyonunun olması gerekmektedir. Özellikle oyun geliştirici şirketler bu alanda gerek VR destekli oyunlarda gerekse de mobil destekli oyunların geliştirilmesi üzerinde çalışmaktadırlar. Özellikle VR’a yönelik olarak oyun geliştiren şirketlerin bu alana yönelmesi ile birlikte deneyimi yaşayabileceğiniz ek ekipmanlarda piyasada kendilerine yer bulacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Geleneksel sporlar içerisinde önemli bir yere sahip olan aynı zamanda Türk spor kültürünün ayrılmaz bir parçası olan geleneksel okçuluğun modern okçuluğun yanında yaşatılması noktasında önemli olduğu düşünülmektedir.

Okçuluk sporu doğası gereği belirli alanlarda belirli alanlarda icra edilen bir spordur. Mevcut fiziki imkanları buna müsaade etmeyen özellikle şehir merkezlerinde yaşayan insanların sahip olmadıkları alanları VR simülasyonlar yoluyla onlara sağlayarak uygulaması kolay ve etkili bir yöntem sunmaktadır.

Okçuluk sporun ve geleneksel okçuluğun tanıtımı bilinirliğini artırmak amacıyla ülkemizin bir turizm ülkesi de okuduğunu hesaba katarak rekreatif etkinlikler içerisinde sanal okçuluk deneyimleri oluşturulabilir. Bunun yanında özellikle okullarda okçuluk sporunun öğrencilere sevdirelir benimsenmesi noktasında önemli görülmektedir.

Kaynaklar

- Multon, F., Hoyet, L., Komura, T., and Kulpa, R. “Interactive control of physically-valid aerial motion: application to vr training system for gymnasts”, VRST’2007, pp. 77–80.
- Zhang, L and Liu, Q. 2012. Application of simulation and virtual reality to physical education and athletic training. In: Trans. on Edutainment VII, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg 24-33.
- Bideau, B., Kulpa, R., Vignais, N., Brault, S., Multon, F., Craig, C. Using Virtual Reality to Analyze Sports Performance. IEEE Comput. Graph. Appl. 30, 2 (March 2010), 14-21.
- Göbel, S., Geiger, C., Heinze, C., & Marinos, D. (2010). Creating a virtual archery experience. Proceedings of the International Conference on Advanced Visual Interfaces - AVI '10.

doi:10.1145/1842993.1843056.

- Drochert, D., Owetschkin, K., Meyer, L., & Geiger, C. (2013, November). Demonstration of mobile virtual archery. In *SIGGRAPH Asia 2013 Symposium on Mobile Graphics and Interactive Applications* (pp. 1-1).
- Thiele, S., Meyer, L., Geiger, C., Drochert, D., & Wöldecke, B. (2013, March). Virtual archery with tangible interaction. In *2013 IEEE Symposium on 3D User Interfaces (3DUI)* (pp. 67-70). IEEE.
- Butnariu, S., Dugulean, M., Brondi, R., Postelnicu, C., & Carrozzino, M. (2018). An interactive haptic system for experiencing traditional archery. *Acta Polytechnica Hungarica*, 15(5), 185-208.
- Göbel, S., Geiger, C., Heinze, C., & Marinos, D. (2010, May). Creating a virtual archery experience. In *Proceedings of the International Conference on Advanced Visual Interfaces* (pp. 337-340).
- Özkafa, F., (2018). “Okçuluk ve Hat Sanatı”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(3), 1642-1672.
- Kayapa, N., & Tong, T. (2011). “Sanal Gerçeklik Ortamında Algı” Sigma, 3, 348-354.

ELİT DÜZEY ERKEK GÜREŞÇİLERİN ÖFKE İFADE BİÇİMLERİNİN İNCELENMESİ

Tamer Karademir* Cengizhan Pakyardım**

*Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye tamer.karademir@hotmail.com

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye cengizhanpakyardim@hotmail.com

Özet

Bu araştırma elit düzey erkek güreşçilerin öfke ifade biçimlerinin bazı değişkenlere göre nasıl şekillendiğini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Araştırma tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiş betimsel bir araştırmadır. Örneklem grubunu 2022-2023 yılında Kahramanmaraş Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne bağlı Güreş Eğitim merkezinde eğitime devam etmekte olan yaşları 18 ile 26 arasında değişen 110 erkek elit düzey serbest ve grekoromen güreşçiler oluşturmaktadır. Araştırmada veriler Spielberger (1983) tarafından geliştirilmiş, Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Özer (1994) tarafından yapılan sürekli öfke ve öfke tarz ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilmiş olan verilerin analizinde t test ve ANOVA testi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre örneklem grubunun spor geçmişi ve antrenör tutumları değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklar oluşturduğu bulunmuştur ($p<0.05$). Araştırma grubunun öfke ifade biçimlerinden dışa öfke düzeylerinin koruyucu tutuma sahip antrenörle çalışanlarda ve spor geçmişi 1-4 yıl olan sporcularda daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, Güreş sporunun özellikle erkeklerde saha içerisindeki ikili mücadele şekli ve çok fazla fiziksel temasın olması dışa öfke vurumunu ön plana çıkararak olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güreş, Öfke, Öfke İfade Biçimi, Spor

Investigation The Anger Expression Styles of Elite Level Male Wrestlers

Abstract

This research was conducted to determine how the anger expression styles of elite level male wrestlers are shaped according to some variables. The research is a descriptive research conducted with the survey method. The sample group consisted of 110 male elite level freestyle and grappling wrestlers aged between 18 and 26 years old who were continuing their education in the Wrestling Training Center affiliated to Kahramanmaraş Provincial Directorate of Youth and Sports in 2022-2023. The data were obtained by using the trait anger and anger style scale developed by Spielberger (1983) and validated in Turkish by Özer (1994). T test and ANOVA test were used to analyze the data obtained. According to the research findings, it was found that the sample group formed statistically significant differences according to the variables of sports history and coach attitudes ($p<0.05$). It was seen that the outward anger levels of the research group, one of the forms of anger expression, were higher in those who worked with coaches with a protective attitude and whose with 1-4 years of sports experience. As a result, it is thought that the dual combat style of wrestling sport, especially in men, and the fact that there is a lot of physical contact may have emphasized the expression of outward anger.

Key Words: Wrestling, Anger, Anger Expression, Sports

Giriş

Genellikle başarılı sporcular incelendiğinde teknik, taktik ve kondisyon antrenmanlarının yanında psikolojik antrenmanlara da önem vererek performanslarını arttırdıkları görülmektedir (Civan, 2001). Bütün bu araştırmalar göstermiştir ki bir sporcunun zirveye ulaşabilmesi için fiziksel kapasitenin mükemmelliği yeterli olmamaktadır (Özgül, 2003). Sporcular yarışma esnasında performanslarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen bir takım psikolojik faktörlerin etkisi altında kalabilirler. Bu faktörler bazen sporcunun kişilik yapısı ile ilgili olabileceği gibi, dışarıdan gelen bir uyarıcının etkisiyle de olabilir (Yücel, 2003).

Günlük hayatta sıkça yaşadığımız mutluluk, heyecan, korku, üzüntü, sevinç, endişe vb. Duygulardan biri de öfkedir. Öfke yaşanması sıradan olan ve günlük hayatımızda sıkça yaşadığımız en temel duygulardan birisidir (Öztürk, 2012). Öfkeyi insanlarda fiziksel, davranışsal ve sözel ifade biçimleri ile beklenti ve ihtiyaçların engellenmesine yönelik durumlarda, farklı derecelerde kendini gösteren duygusal bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür (Karademir ve ark., 2010). Spielberger ve ark., (1991) öfkeyi basit bir sinirlilik veya kızgınlık halinden yoğun hiddet durumuna kadar değişen dereceli bir duygusal durum olarak tanımlarken, Soykan (2003) göre; öfke, doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen, son derece doğal, evrensel ve insani bir duygusal tepkidir. Öfke insanın mutluluk, üzüntü, korku ve nefretten oluşan beş temel duygusundan biridir ve insan için doğal bir duygulanımdır (Alberti ve Emmons, 1998).

Öfke kişinin bilinçli farkındalığı içerisinde sözel ve vücut reaksiyonu yoluyla ifade ettiği duygudur (Eckhardt ve ark., 2004). Öfkenin doğal bir duygu olmanın yanında nasıl ifade edildiği önemlidir (Baltaş ve Baltaş, 2013). Öfkenin ifade biçimleri çeşitlilik gösterirken, öfke dışı vurumu; oluşan öfke duygusunun sözel olarak veya davranışa dökülerek dışarıya aktarılmasıdır ve öfkenin yol açtığı stresle başa çıkmada uyumsal bir tepkidir. Kassinove ve Toohey (2014) genelde öfkeli kişilerin yarattığı olumsuz sonuçları görmediklerinden, çoğu bunu kendi problemi olarak görmediklerini belirtmişlerdir. Ancak engellenmenin, öfkenin kaynağında en çok rastlanan bir durum olduğu bilinmektedir. Kiper (1984) göre, sosyal psikoloji alanında yapılan birçok araştırmalarda saldırgan davranışlar, deneysel bir ortamda gerçekleştirilirken; sportif ortam bu davranışların ortaya çıkarılmasında, doğal bir ortam olma özelliğine sahiptir. Çünkü öfke ve saldırganlığa neden olduğu düşünülen engelleme, spor içerisinde her zaman vardır.

Bu araştırma da mücadele gerektiren, ikili temas ve engellenmenin çok sık yaşandığı bir spor dalı olan güreş sporu yapan sporcuların öfke ifade biçimlerinin bazı değişkenlere göre nasıl şekillendiğini belirlemek amacı ile yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Bu araştırmaya 2022-2023 müsabaka sezonunda veya önceki sezonlarda Türkiye Güreş şampiyonalarında derece elde etmiş veya milli takım tecrübesi olan elit erkek güreşçiler katılmıştır. Bu kapsamda, yaşları 18 ile 26 arasında değişen ve çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen 110 erkek sporcu araştırmaya dahil edilmiştir. Sporculara araştırmanın anket formu antrenörleri aracılığıyla online olarak gönderilmiş ve katılım sağlanmıştır. Sporcuların öfke ifade biçimlerinin belirlenmesinde Spielberger (1983) tarafından geliştirilmiş, Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Özer (1994) tarafından yapılan sürekli öfke ve öfke tarz ölçeği kullanılmıştır. Ölçek; Öfke içe, Öfke Dışa, Öfke Kontrol ve Sürekli Öfke olmak üzere 4 alt ölçektir ve 34 maddeden oluşmaktadır. Öfke içe, Öfke Dışa ve Öfke Kontrol alt ölçeklerinden alınabilecek en düşük puan 8, en yüksek puan 32, Sürekli Öfke alt ölçeklerinden alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan 40 tır. Araştırma grubundan elde edilen veriler SPSS paket programı yardımı ile analiz edilmiştir. Veriler normal dağılım gösterdiği için çoklu karşılaştırmalarda tek yönlü varyans (ANOVA) testleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Araştırma grubundan elde edilen veriler analiz edilerek aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunun spor geçmişi değişkenine göre analiz sonuçları

Öfke İfade Biçimi	Spor geçmişi (yıl)	n	Mean	SD	F	p	Fark LSD
Sürekli öfke	a) 1-4	31	20,24	5,33	,191	,742	-
	b) 5-9	42	21,04	6,12			
	c) 10 ve üzeri	37	20,19	5,25			
Öfke kontrol	a) 1-4	31	22,24	5,81	,326	,874	-
	b) 5-9	42	23,12	4,25			
	c) 10 ve üzeri	37	22,29	4,18			
Dışa öfke	a) 1-4	31	12,05	5,41	6,921	,019*	a>b,c
	b) 5-9	42	14,21	4,32			
	c) 10 ve üzeri	37	16,36	3,26			
İçte tutulan öfke	a) 1-4	31	14,27	2,12	1,234	,162	-
	b) 5-9	42	14,14	2,28			
	c) 10 ve üzeri	37	14,33	3,43			

*p<0,05

Tablo 1'e göre araştırma grubunun spor geçmişi değişkenine göre 1-4 yıl spor geçmişi olanların dışa öfke düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

Tablo 2. Araştırma grubunun antrenör tutumu değişkenine göre analiz sonuçları

Öfke İfade Biçimi	Antrenör tutumu	n	Mean	SD	F	p	Fark LSD
Sürekli öfke	1. Demokratik	25	20,17	4,52	1,633	,321	-
	2. Otoriter	53	21,24	5,14			
	3. Koruyucu	32	20,16	5,03			
Öfke kontrol	1. Demokratik	25	23,59	3,25	1,515	,408	-
	2. Otoriter	53	22,48	3,26			
	3. Koruyucu	32	22,28	4,18			
Dışa öfke	1. Demokratik	25	17,25	4,24	5,542	,004*	3>1,2
	2. Otoriter	53	18,26	4,22			
	3. Koruyucu	32	21,29	4,21			
İçte tutulan öfke	1. Demokratik	25	15,15	3,01	1,996	,254	
	2. Otoriter	53	15,26	2,96			
	3. Koruyucu	32	15,14	3,23			

*p<0,05

Tablo 2' ye göre antrenör tutumu değişkenine göre dışa öfke puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre koruyucu tutuma sahip antrenörlerle çalıştığını belirtmiş olan sporcuların öfke dışı vurum düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuçlar

Araştırma grubundan elde edilen bulgular literatür bilgileri ışığında tartışılmıştır. Buna göre; Araştırma grubunun güreş spor geçmişi değişkenine göre dışa öfke düzeylerinin spor geçmişi daha az olanlarda diğer gruplara göre yüksek olduğu ve bununda istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1.). Bilişsel davranışçı yaklaşımlar öfkenin ifade edilme biçiminin öğrenilmiş bir davranış olduğunu belirtmektedir (Özmen, 2004). Bu anlamda spor geçmişi az olanlarda yaptıkları spora özgü davranış şekillerinin zamanla öğrenilmesiyle ve sporda deneyim tecrübe elde edilmesiyle doğru orantılı olarak dışa vurum şeklinde ifadeye yönlendirmenin değişebileceği düşünülmektedir. Ayrıca öfke duygusunun insan doğasında bir işlevi vardır ve öfke duygusu işlevsel olmayan bir duygu değildir. Öfke duygusunun işlevini yerine getirmesine engel olan durum onun içe atılması ve bireyin kendine yönelmesidir (Westermayer, 2001). Burada ortaya çıkan durum güreş sporcularının öfke ifade biçimini dışa vurum şeklinde benimsemesine yol açmış olduğu şeklinde görülmektedir.

Araştırma grubunun antrenör tutumu değişkenine göre koruyucu tutuma sahip antrenörlerle çalışan sporcuların öfke ifade biçimlerinde dışa vurum düzeylerinin daha yüksek olduğu, bunun da istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Öfke kontrolü kişinin başkalarıyla ilişkilerinde öfkesini ne ölçüde kontrol ettiği veya ne ölçüde sakinleşme eğiliminde olduğunu belirten durum, bireysel tepkilerde öfkeyi ifade eden kontrol deneyimleridir (Starnet ve Peters, 2004).

Literatür incelendiğinde araştırmaların ortak sonucu, baskıcı, otoriter tutumun; kişilerin kendini ispatlamalarına ve kendilerini gerçekleştirmelerine engel olduğu, özgüvenlerini zedelediği, endişeli bağlanmaya yol açtığı, sosyal kaygı düzeyini yükselttiği ve özellikle erkek çocuklarının saldırganlık düzeyini arttırdığı görülmektedir (Çeçen, 2008; Keskin ve ark., 2008). Sonuç olarak örneklem grubunun spor geçmişi ve antrenör tutumları değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Araştırma grubunun öfke ifade biçimlerinden dışa öfke düzeylerinin koruyucu tutuma sahip antrenörlerle çalışanlarda ve spor geçmişi 1-4 yıl olan sporcularda daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, Güreş sporunun özellikle erkeklerde saha içerisindeki ikili mücadele şekli ve çok fazla fiziksel temasın olmasıyla birlikte koruyucu antrenör tutumunun ve deneyim, tecrübe eksikliğinin dışa öfke vurumunu ön plana çıkarmış olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alberti, R., and Emmons, M. (1998). *Atılgnlık Hakınızı Kullanın*, Birinci Baskı, (Çeviren: Katlan, S.), Ankara, HYB Yayıncılık, s:107-123.
- Baltaş, Z. Ve Baltas, A. (2013). Stres ve başa çıkma yolları. (30. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Civan, A. (2001). *Bireysel ve Takım Sporlarında Yer Alan Sporcuların Müsabaka Öncesi ve Sonrası Durumluluk ve Sürekli Kaygılarının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Konya.
- Çeçen, R. (2008). Öğrencilerin Cinsiyetlerine ve Ana- Baba Tutum Algılarına Göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 415-431.
- Eckhardt, C., Norlander, B. And Deffenbacher, J. (2004). The assessment of anger and hostility: A critical review. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 17-43.
- Karademir, T., Çoban, B., and AÇak, M. (2010). The Evaluation of Trait Anger and Expressions of Anger in Elite Taekwondo Athletes, *11. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Poster Sunum*, 10-12 Kasım 2010, Antalya.
- Kassinove, H. And Toohey, M.J. (2014). *Dys functional adult anger: Basic issues and treatment strategies*. In L. Grossman and S. Walfish. *Translating Research into Practice: A Desk Reference for Practicing Mental Health Professionals*. Springer.
- Keskin, G. Ve Çam, O. (2008). Ergenlerin Ruhsal Durumları ve Anne- Baba Tutumları ile Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9 (83),139-147.
- Kiper, İ. (1984). *Saldırganlık Türlerinin Çeşitli Ekonomik, Sosyal ve Akademik Değişkenlerle İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özer, K. (1994). Sürekli Öfke (SL-Öfke) ve Öfke İfade Tarzı (Öfke- Tarz) Ölçekleri Ön Çalışması, *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31):26-3.
- Özgül, F. (2003). *State and trait anxiety of the students in Cumhuriyet University School of Physical Training and Sports*, Unpublished master’s thesis, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Sivas.
- Özmen, A. (2004). Öfke: Kuramsal Yaklaşımlar ve Bireylerde Öfkenin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etmenler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt:39, sayı:1, s.39-56.
- Öztürk, E. (2012). *Control management and causes of anger in trainers who work in primary school: Sample of Elazığ city*, Unpublished master’s thesis, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Soykan, Ç. (2003), Öfke ve Öfke Yönetimi, *Kriz Dergisi*, 11(2), ss19-27.
- Spielberger, C.D, Crane, R.S. and Kearns, W.D. (1991). Anger and anxiety in essential hypertension, *Stress and Emotion: Anxiety, Anger and Curiosity*, 265-279.
- Spielberger, C.D., Jacobs, G., Russell, S. And Crane, R.S. (1983). Assessment of Anger: The State-Trait Anger Scale, *Advances in Personality Assessment*, 161-186.
- Starner, T.M. and Peters, R.M. (2004). Anger expression and blood pressure in adolescents. *The Journal of School Nursing*, 20 (6): 335-342.
- Westermayer, J. (2001). *Alcoholism and Co-morbid Psychiatric Disorders Among American Indians*, A.B.D.: Denver.
- Yücel, E.O. (2003). *The state trait anxiety and its effects on success in championship for taekwondo players*, Master’s thesis, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.

KARAKUCAK GÜREŞİ YAPAN SPORCULARDA VÜCUT BENLİK ALGISI

Tamer Karademir* Cengizhan Pakyardım**

*Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye tamer.karademir@hotmail.com

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K. Maraş, Türkiye cengizhanpakyardim@hotmail.com

Özet

Bu çalışma karakucak güreşi sporu yapan sporcuların ele alınan bazı değişkenlere göre vücut benlik algı düzeylerinin nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma Kahramanmaraş'ta yaşları 18 ile 46 arasında değişen ve 25,17 ± 6,45 ortalama yaşa sahip toplam 62 sporcu üzerinde yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu ve Ölçeğin ülkemizdeki geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Hovardaoglu (1993) tarafından yapılmış vücut algısı ölçek formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde normallik sınaması yapılmış ve ikili karşılaştırmalarda t-test, çoklu karşılaştırmalarda Kruscal Wallis testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre karakucak güreşi yapan sporcuların memur olanlarının öğrenci olanlara göre göreceli olarak vücut benlik algıları düşük olsa da istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Sporcuların eğitim durumu ve medeni durumlarına göre yine vücut algı düzeylerinde fark bulunmazken, bu güreş çeşidini kilo vermek amaçlı yapanların vücut benlik algı düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Karakucak güreşi yapan sporcular üzerinde yürütülen bu çalışma sonucunda; vücut benlik algı düzeylerinin meslek, eğitim durumu ve medeni durum değişkenine göre vücut benlik algı düzeylerinde olumlu ya da olumsuz bir farklılık bulunmazken, bu sporu daha uzun süre yapanlarda vücut benlik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu ve karakucak güreşini kilo vermek amaçlı yapanlarda vücut algı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Güreş, Karakucak Güreşi, Vücut Benlik Algısı

Body Self-Percept in Karakucak Wrestling Athletes

Abstract

This study was carried out to determine how the body self-esteem of athletes performing karakucak wrestling is shaped according to some selected variables. For this purpose, the study was conducted on a total of 62 athletes in Kahramanmaraş, aged between 18 and 46, with an average age of 25.17 ± 6.45. A Personal Information Form and a body perception scale form, the validity and reliability study of which was conducted in our country by Hovardaoglu (1993), were used to collect the data. In the analysis of the data, normality test was performed and t-test was used for pairwise comparisons and Kruscal Wallis test was used for multiple comparisons. According to the results of the research, although the body self-perceptions of the athletes who were civil servants engaged in black lap wrestling were relatively lower than those who were students, no statistically significant difference was found. While there was no difference in the body perception levels of the athletes according to their educational level and marital status, it was found that the body self-perception levels of those who did this type of wrestling for the purpose of losing weight were lower. As a result of this study conducted on athletes doing Karakucak wrestling; While there is no positive or negative difference in body self-perception levels according to the variables of profession, educational status and marital status, body self-perception levels are higher in those who do this sport for a longer time and body self-perception levels are lower in those who do karakucak wrestling for the purpose of losing weight. It was concluded that .

Key Words: Sports, Wrestling, Karakucak Wrestling, Body Self-Perception

Giriş

Beden görünümü son yıllarda üzerinde sıklıkla durulan bir konu haline gelmiştir (Grogan, 2006). İnsanların bedenlerinden hoşnut olmalarının temeli bedenlerini nasıl algıladıklarına bağlıdır. Kişilerin bedenlerini algılama düzeyleri bazen bedenleri ile uyumlu iken, bazen çok farklı olabilmektedir. Araştırmalar spora katılımın beden algısını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Schuber vd., 2013).

Vücut algısı benlik oluşturmamızın temelidir ve bireyin vücutsal gelişimine ek olarak etkilendiği birçok faktör vardır. Bu faktörler arasında; cinsiyet, yaş, toplum ve medyanın değer yargıları, kişinin yaşadığı olaylar, bedenine karşı hassasiyet, vücut yapısı ve ağırlığı şeklinde sayılabilir. Bu faktörlerin dışında ve bu faktörlere benzer birçok faktörden etkilenen beden algısı hayatla beraber ve yaşayarak oluşabilen ve dinamik bir tanımlamadır (Uskun ve Şabaplı, 2013).

Vücut algısı, kişinin kendi görünümünü bilişsel, duygusal ve davranışsal açıdan etkileyebilen karmaşık bir öznel yapıdır (Kearney-Cooke, 1989). Ayrıca, beden imajı, depresyon, sosyal izolasyon, kaygı ve düşük benlik saygısı gibi çok sayıda psikolojik rahatsızlıkla ilişkilidir (Robertson vd., 2021).

Vücut algısı, bedenlerinin gerçekte nasıl görüldüğünden bağımsız olarak, bireylerin kendi bedenlerine dair algıları ve öznel çıkarımlarıdır (Alleva ve ark., 2015).

Vücut algısı, kişisel kimliğin bileşenlerinden biridir. Beden algısı, kişinin antropometrik ölçümleri ve vücudun şekline dair algısıdır ve ayrıca vücuttan veya vücudun belirli bölümlerinden memnuniyeti etkileyen duygu ve düşüncelerin bütünüdür. Bir diğer deyişle, beden algısı, bedenlerimizle ilgili nasıl düşündüğümüzü, hissettiğimizi, algıladığımızı ve davrandığımızı temsil etmektedir (Yamamoto ve ark., 2017).

Olumsuz Vücut algısı, karakteristik olarak vücuttan genel olarak ya da belirli bir bölgeye duyulan memnuniyetsizlik, dış görünümle yoğun zihinsel meşguliyet ve sık sık aynada kendini izleme, sık tartılma veya sosyal ortamlardan kaçınma gibi davranışlarla kendisini gösterebilir. Olumsuz beden algısı genellikle beden memnuniyetsizliğine işaret eder. Beden memnuniyetsizliği, beden algısı ile idealize edilen imaj arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır (Silva, Ferriani ve Viana, 2019).

Beden imajı, Vücut algısı ve beden imajı memnuniyeti gibi çeşitli açılardan birçok araştırmanın odak noktası olmuştur. Hem beden algısının bozulması hem de beden imajı memnuniyetsizliği küreseldir ve ilişkili olarak kabul edilmektedir. Beden memnuniyetsizliğinin yaygınlığına ilişkin bulgular, örneklem özellikleri, coğrafi konum, değerlendirme yöntemi gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak önemli ölçüde değişebilmektedir (Shoraka, Amirkafi ve Garrusi, 2019).

Literatürde farklı egzersiz türlerine ait Vücut algısı ve benlik saygısına etkisini gösteren çalışmalar olmasına rağmen, karakucak güreşi yapan bireylerde Vücut algısını değerlendiren sınırlı sayıda çalışma vardır.

Bu araştırma; karakucak güreşi yapan sporcuların vücut benlik algılarının ele alınan değişkenlere göre nasıl şekillendiğini belirlemek ve literatüre katkı sağlamak amacı ile yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Araştırmanın örneklem grubunu Kahramanmaraş İl merkezinde karakucak sporu yapan güreşçiler oluşturmaktadır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen sporculardan toplam 62 sporcu araştırmaya dahil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama iki aşamadan oluşmuştur. İlki araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ikincisi ise Secord ve Jourard (1953) tarafından geliştirilen vücut algısı ölçeğidir. Bu ölçek kişilerin bedenlerindeki çeşitli kısımlardan ve çeşitli beden işlevlerinden ne kadar memnun olduklarını ölçmeyi amaçlar. Ölçeğin ülkemizdeki geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Hovardaoğlu (1993) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 40 madde içermekte olup her bir madde bir organ ya da vücudun bir bölümü (kol, bacak, yüz gibi) ya da bir işlevi (cinsel faaliyet düzeyi gibi) ile ilgilidir. Ölçekten alınabilecek toplam puan 40 ile 200 arasında değişmekte olup, alınan puanın yüksekliği doyum düzeyinin yüksekliğini gösterir. Çalışmada sporcuların kendilerine uygun seçeneği işaretlemeleri istenmiş ve toplam puanları hesaplanmıştır. Toplanan puanların yükselmesi vücut algısının memnuniyetinin artması anlamına gelmektedir.

Verilerin Analizi

Veriler lisanslı SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Ölçekten elde edilen verilerin bağımsız değişkenlere bağlı farklılaşma düzeyini değerlendirmek için parametrik verilerde “independent sample t-testi” ve “Non-parametrik verilerde ise “Kruskal Wallis Testi” kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel anlamlılık derecesi $p < 0.05$ olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Araştırma grubunun meslek değişkenine göre analiz sonuçları

Meslek	N	Mean	SD	X ²	p	
Vücut Benlik Algısı	Öğrenci	36	141,45	26,24	,421	,824
	Esnaf	18	144,13	21,65		
	Memur	8	140,97	18,46		
	Total	62	142,30	22,43		

* $P < 0.0$

Tablo 1 e göre araştırma grubunun meslek değişkenine göre vücut benlik algısı düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Araştırma grubunun eğitim durumu değişkenine göre analiz sonuçları

Eğitim Durumu	N	Mean	SD	X ²	p	
Vücut Benlik Algısı	Ortaokul	4	140,47	31,11	,009	,951
	Lise	21	142,44	23,15		
	Üniversite	75	143,12	22,32		
	Total	62	142,30	22,43		

Tablo 2 ye göre araştırma grubunun eğitim durumu değişkenine göre vücut benlik algısı düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Araştırma grubunun medeni durum değişkenine göre analiz sonuçları

Medeni durum	N	Mean	SD	t	p	
Vücut Benlik Algısı	Evli	34	142,78	26,65	,402	,689
	Bekar	28	141,97	22,42		

Tablo 3 e göre araştırma grubunun medeni durum değişkenine göre vücut benlik algısı düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Araştırma grubunun spor yapma yılı değişkenine göre analiz sonuçları

Kaç yıldır spor yapıyorsunuz	N	Mean	SD	X ²	p	
Vücut Benlik Algısı	1-3 yıl	14	137,40	21,15	19,314	,002*
	4-6 yıl	18	162,22	18,10		
	7 ve üzeri yıl	30	155,00	20,32		

* $p < 0.05$

Tablo 4 e göre araştırma grubunun kaç yıldır spor yapıyorsunuz değişkenine göre vücut benlik algısı düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Araştırma grubunun spor yapma nedeni değişkenine göre analiz sonuçları

Karakucak güreşi yapma nedeni	N	Mean	SD	X ²	p	
Vücut Benlik Algısı	Kilo verme	6	133,75	20,30	16,235	,011*
	Sağlık	12	151,22	23,12		
	Sosyal çevre oluşturma	8	159,50	20,14		
	Başarılı olmak	24	158,66	15,43		
	Diğer	10	149,13	14,24		

* $p < 0.05$

Tablo 5 e göre araştırma grubunun Karakucak güreşi yapma nedeni değişkenine göre vücut benlik algısı düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı fark oluşturduğu tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuçlar

Bu araştırmada karakucak güreşi yapan sporcuların vücut benlik algıları incelenmiştir. Beden algısı, fiziksel bir nesne olarak neye benzediğimizi ve diğer insanların bizi dışarıdan nasıl gördüğünü gösteren 2 boyutlu bir fotoğrafa benzeyen, ağırlıklı olarak vücut şeklinin ve boyutunun görsel bir temsilini ifade etmektedir. Ancak bedeni dışarıdan bakar gibi değerlendirme becerisi dışında içeriden de algılayabilmek mümkündür. Beden imajını algılamının bu içsel yolu, diğer fiziksel nesnelere için söz konusu değildir ve dokunma, propriyosepsiyon ve içebakış dahil olmak üzere farklı beceri ve bilgiler sunmaktadır. Hem davranışsal hem de işlevsel nöro görüntüleme çalışmalarının çoğu, görsel alanla ilgili duyuşal olmayan bir kavram olarak öncelikle beden imajı memnuniyetsizliğine odaklanmış olsa da yapılan yeni araştırmalar, görsel ve 10 somatosensoryel vücut temsillerinin kombinasyonunun beden algısını etkilediğine işaret etmiştir (Sadibolova ve ark., 2019).

Araştırma sonuçlarına göre karakucak güreşi yapan sporcuların meslek, eğitim durumu ve medeni durumlarının vücut benlik algı düzeylerinde olumlu yada olumsuz bir farklılık oluşturmazken, bu sporu daha uzun süre yapanlarda vücut benlik algı düzeylerinin daha yüksek olduğu ve karakucak güreşini kilo vermek amaçlı yapanlarda vücut algı düzeylerinin daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Beden algısı, bireyin geçmiş deneyiminden oluşan bir varoluş ve genellikle bireyin birçok durum karşısında bedenini deneyimlediği ve diğer bireylerin kendi bedenine gösterdiği tepkileri fark ettiği öğrenme süreci sırasında gittikçe artan gelişme olarak tanımlanır.

Pickett ve ark. (2005) erkeklerde kas ve beden imajını incelemiş, elit ve amatör vücut geliştiricilerin diğer aktif bireylere oranla daha çok görünüş değerlendirme skoruna sahip olduklarını belirlemiştir.

Frederick ve ark. (2012) kadınların %20 ile %40'ının bedenlerinden memnun olmadığını, bununla birlikte, erkeklerin de %10 ile %30'unun beden memnuniyetsizliği gösterdiğini (Tiggemann ve Lacey, 2009) bildirmişlerdir.

Birçok batı toplumunda belirli vücut şekillerine özellikle değer verilmektedir. Kadınlar için bu incelik arzu edilen ve çekici bir vücut şekli iken, erkekler için istenilen beden imajı kash bir vücut şeklidir (Grogan, 1999). Bu vücut şekillerine uymamanın olumsuz sosyal sonuçları olduğu bilinmektedir (Bordo, 1993).

Kaynaklar

- Alleva, J.M., Sheeran, P., Webb, T.L., Martijn, C. ve Miles, E. (2015). A Meta-Analytic Review of Stand-Alone Interventions To Improve Body Image. *Plos One*, 10(9), 1-16.
- Bordo, S. (1993). *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and The Body*. Berkley, CA: University of California Press.
- Frederick DA, Jafary AM, Gruys K, Daniels EA. (2012). Surveys and the epidemiology of body image dissatisfaction. In: *Encyclopedia of body image and human appearance*. Amsterdam: Academic Press. p. 766–74.
- Grogan S. (2006). Body image and health. *J Health Psychol*. 11(4):523-30.
- Grogan, S. (1999). *Body Image: Understanding Body Dissatisfaction In Men, Women and Children*. London: Routledge.
- Hovardaoğlu, S. (1993). Vücut algısı ölçeği. *Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi*, 1, 26.
- Kearney-Cooke, A. ve Striegel-Moore, R. (1997). The Etiology and Treatment of Body Image Disturbance. In D.M. Garner ve P.E. Garfinkel (Eds.), *Handbook of Treatment For Eating*

Disorders, New York: Guilford Press.

- Pickett TC, Lewis RJ, Cash TF. (2005). Men, muscles and body image: comparisons of competitive bodybuilders, weight trainers, and athletically active controls. *Br J Sports Med*. 39(4):217-22.
- Robertson M., Duffy, F., Newman, E., Prieto Bravo, C., Ates, H. H. ve Sharpe, H. (2021). Exploring Changes In Body Image, Eating and Exercise During The COVID-19 Lockdown: A UK Survey. *Appetite*, 01, 159, 105062.
- Sadibolova, R., Ferrè, E. R, Linkenauger, S. A. ve Longo, M. R. (2019). Distortions Of Perceived Volume and Length of Body Parts. *Cortex*, 111, 74-86.
- Schubert A, Januário RS, Casonatto J, et al. (2013). Body image, nutritional status, abdominal strength, and cardiorespiratory fitness in children and adolescents practicing sports. *Rev Paul Pediatr*. 2013;31(1):71-6.
- Secord, P. F. ve Jourard, S. M. (1953). The Appraisal of Body Cathexis: Body Cathexis and The Self. *Journal of Consulting Psychology*, 15, 343-347.
- Shoraka, H., Amirkafi, A. ve Garrusi, B. (2019). Review of Body Image and Some of Contributing Factors In Iranian Population. *International Journal of Preventive Medicine*, 10, 19.
- Silva, D., Ferriani, L. ve Viana, M. C. (2019). Depression, Anthropometric Parameters, and Body Image In Adults: A Systematic Review. *Revista Da Associacao Medica Brasileira* (1992), 65(5), 731-738.
- Tiggemann M, Lacey C. (2009). Shopping for clothes: body satisfaction, appearance investment, and functions of clothing among female shoppers. *Body Image*, 6(4):285–91.
- Uskun E, Şabaplı A. (2013). Lise Öğrencilerinin Beden Algıları ile Yeme Tutumları Arasındaki İlişki. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 12(5): 519 - 528.
- Yamamotova, A., Bulant, J., Bocek, V. ve Papezova, H. (2017). Dissatisfaction With Own Body Makes Patients With Eating Disorders More Sensitive To Pain. *Journal of Pain Research*, 10, 1667-1675.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР В ВОСПИТАНИИ И РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ

Шарифов Х.* Гурбанов К.**

*к. п. н., доц. Азербайджанской государственной академии физической культуры и спорта

**Президент ассоциации национальных игр Азербайджана

Резюме

Результатом государственной заботы о развитии спорта в Азербайджанской Республике является то, что наша молодежь показывает высокие достижения во всех сферах. В докладе основное внимание уделяется тому, что в Азербайджане в нынешних условиях функционируют более 15 национальных видов спорта. Этим видом спорта, наряду с государственным сектором, занимаются национальные спортивные ассоциации Азербайджана. Сюда входят национальные сборные по таким видам спорта, как национальная борьба, национальная борьба на поясах, зорхана и пехлеванская борьба, нарды, национальные подвижные игры, конные национальные игры, канатный спорт, традиционные виды борьбы народов мира, традиционные интеллектуальные игры народов мира, традиционные виды стрельбы из лука народов мира, традиционные виды пехлеванства народов Азербайджана и других народов, масреслинг, альпагут спорт, команды по кабади спорту, галаганы го спорту и национальным видам спорта. Наблюдалась работа, проводимая в этой области, изучался передовой опыт, анализировались и разрабатывались предложения относительно будущей перспективы. Наша цель - сохранить национальный спорт тюркских народов и показать пути его влияния на воспитание и развитие молодежи.

Ключевые слова: Национальный вид спорта, воспитание, развитие, правила организации национального спорта, тюркские народы

История азербайджанских народных игр уходит корнями в глубокую древность. Так, в гобустанских наскальных памятниках, дошедших до нас с древнейших времен, в образцах Азербайджанской устной народной литературы (сказках, эпосах) можно встретить следы национальных игр. Из исследования Национальных игр известно, что народные игры развивались на основе определенных закономерностей. Данные эпоса” Китаби-Деде Горгуд " показывают, что народные игры служили укреплению здоровья, повышению деловой активности, военной подготовке. Чтобы одержать победу над врагом, храбрецы должны были обладать выносливостью, волей, быть здоровыми и сильными. Для того чтобы молодые люди росли здоровыми и бодрыми, им важно было заниматься спортом. Проведенные исследования показывают, что история соревнований по рыцарству, храбрости, пехлеванству, конному спорту, фехтованию, борьбе, стрельбе из лука в Азербайджане уходит в глубокую древность. Национальный спорт на протяжении веков был единственным критерием в борьбе людей за выживание.

Национальные спортивные игры готовили молодежь к бою. Так, при использовании копья, меча-щита, боевой цепи, стрел два противника, не сумевшие победить друг друга в ходе боя, в конечном итоге вынуждены переходить к рукопашному бою голыми руками. В конечном итоге побеждает рыцарь, обладающий силой рук, техникой борьбы, хитростью, ловкостью, выносливостью, верой и храбростью. Даже во время современных войн в окопах используется форма рукопашного боя.

Или борьба, занимавшая главное место в ряду национальных видов спорта, всегда сохраняет свою актуальность. Поэтому в научной литературе ее называют “спортивной борьбой”. Основная причина возникновения спортивной борьбы заключается в том, что каждый народ сам решает свою судьбу, господствует над своим пространством, природными ресурсами, наукой, культурой и искусством. Для этого каждый народ должен защищать свой родной город от иноземных захватчиков, добиваться своей независимости, суверенитета. Роль спортивной борьбы в этой защите незаменима. В единоборствах считается необходимым воспитывать физически сильных, здоровых, ловких, а также выносливых людей, которые также являются компонентами физического воспитания (Насиров Н. 2015)

Спортивная борьба также является одним из основных видов физической культуры. Историческое прошлое всех народов еще раз доказывает, что спортивная борьба возникла в первую очередь на базе национальной борьбы, народной борьбы каждого народа, приобрела все более официальный характер, перешла под контроль государства. У всех народов была своя национальная борьба, и в каждом из этих видов борьбы встречаются разные борцовские приемы, чем в другом. Давайте познакомимся с названиями некоторых из них. Например: “Чидаоба” грузин, (два вида борьбы азербайджанцев) “Борьба” и “Борьба зорхана и пехливан” “Гореш” туркменом, “Кураш” узбеком, “Курес” казахом, “Хапскай” якутов, “Куреш” тувинцев, “Барильда” монголов, “Куреш” киргизов, “Курес” казахом, “Джудо” японцев, “Сумо” и т.д. У турков существуют национальные названия борьбы, такие как “Жирная борьба”.

Сама национальная борьба неразрывно связана с общей культурой народа. Его распространение и развитие обусловлено потребностями общественной жизни, прежде всего общественного производства. Это древнейший вид спортивной борьбы. Национальная борьба - яркий пример принадлежности каждого народа к своей стране, его кровной памяти, его привязанности к своей земле. Это незаменимый инструмент в воспитании у молодежи таких качеств, как мужество, отвага, воля, выносливость, готовность к защите Родины.

Азербайджанская национальная борьба в силу своих специфических особенностей имеет более миролюбивый характер, чем национальная борьба других народов. Так, в Азербайджанской национальной борьбе не нашли отражения ни один из элементов насилия, жестокости, бесчеловечного воздействия. Другой отличительной чертой является то, что эта борьба проводится под звуки музыки. Вторая пища, которую таинственный воздух “Чанги” дает борцу в исполнении черной трубы, делает его еще сильнее. Это еще больше усиливает патриотизм борца. Звук черной трубы и аплодисменты публики придают борцу двойной дух, зовя его на победный бой.

Техническая и тактическая структура азербайджанской национальной борьбы также отличается от национальной борьбы других народов. В народе этот вид борьбы в основном называют "захват за пояс". Потому что основная цель этой борьбы - практиковать трюк с захватом пояса. При выполнении трюка в это время также разрешается хвататься за ноги и штаны, что является одним из отличительных аспектов. Главное место в этом виде противостояния занимает не сила (мощь), а ловкость и хитрость, которую еще называют в просторечии борцовской техникой.

Азербайджанская национальная борьба также отличается своей формой одежды. Участник, не соблюдающий эту форму одежды, к борьбе не допускается. К одежде предъявляются следующие требования: а) брюки особого покроя из льна или плотной ткани (нижняя часть брюк имеет окантовку из ткани другого цвета, которая называется бута); б) поясной ремень или пояс, сотканный из прочной ткани и отличающийся от цвета брюк; в) специальная пасленовая обувь из шести мягких кож или резины.

Интересна церемония открытия азербайджанской национальной борьбы и правила ее проведения. Начальная часть нашей национальной борьбы более характерна, что придает борьбе более торжественную картину. Так, перед началом поединка пехливаны стоят лицом в углах по диагонали борцовского ковра и ждут свистка судьи. Через 60 сек. после знака основного судьи они начинают ритуальные действия. В действие вступает черная труба. Звучит мелодия "Чанги". Пехливаны обязательно начинают движение, соблюдая следующие правила: а) пехливаны приветствуют друг друга под действием музыки; б) после этого под звуки музыки начинается открытие-марш по площади. То есть пехливаны ходят по ковру из одного угла в другой угол, покачивая одной рукой спереди

вверх и назад, а другой снизу и назад, игривыми шагами в соответствии с гармонией музыки; в) затем, положив руки на пол, пехлеваны ложатся на ковер и поочередно (2-3 раза) стгибают и разгибают руки в локтях (в народе это называют взломом кулака или сино-движением) г) после того, как все эти формальности были выполнены, по знаку главного судьи пехливаны подходят к середине ковра, пожимают друг другу руки, касаются друг друга правым и левым одноименными плечами и, в конце концов, толкаются грудью и начинают встречу. (это также называется применение силы); д) наконец, начинается основная часть - проникновение пехлеванов друг в друга.

Отметим один замечательный аспект этой борьбы, что в отличие от других видов борьбы, в этой церемонии царит свадебно-праздничное настроение, борются пехливаны, разыгрываются танцы, словно в борьбе участвуют все зрители. Кто-то напевает под музыку во время выступления, кто-то наигрывает или хлопает в ладоши в соответствии с гармонией музыки, а кто-то подбадривает пахлеванов, имитируя воздух танца ртом. Эта атмосфера, несомненно, вызывает в каждом пехливане такие чувства, как духовность, решимость к победе. А после соревнований проигравший и выигравший пехливаны танцуют вместе, что является одним из главных условий сохранения миролюбивых, дружеских, партнерских отношений.

В прошлые времена в Азербайджане на праздниках и церемониях борьбу использовали как демонстрацию силы, здоровья. Однако уроки истории подтверждают, что эта борьба в основном носила самозащитный характер

Как известно, в Греции и Риме были организованы школы военного характера “Спарта”, “Гладиатор” и “Олимпия”, готовившие опытных бойцов, а также проводились занятия по борьбе. В Азербайджане тоже была большая потребность в создании подобных школ. Азербайджан был путем, по которому путешествовали путешественники европейского и азиатского континентов. Поэтому любой путешественник или военный, проезжавший через эту страну, сообщал о богатстве Азербайджана своей стране. В связи с этим интерес государств-узурпаторов к этой стране еще больше возрос. Поэтому и Азербайджану нужны были подготовленные бойцы. Правда, такие храбрецы у нас были с незапамятных времен.

В таких эпосах, как "Китаби Деде-Горгуд, Кероглу", "Гачаг Наби", "Шах Исмаил", Низами Гянджеви "Хоров и Ширин", " Семь красавиц", "Искендернаме", "Приключения визиря-Хани Ленкораня" М.Ф.Ахундова, "В крови" Ю.В. Чеменземинли, И.В.В произведениях гутташенли “Рашид Бей и Саадат ханум” воспеты подвиги и героизм наших Пехливанов. В том числе рисунки на гобустанских скалах дают нам представление о национальной борьбе Азербайджана. В своей поэме "Хосров и Ширин" Н.Гянджеви говорит: " Природа наградила Хосрова и красотой, и высоким мастерством, и силой. Когда ему семь лет, его красота становится эпосом на устах. Он начинает свое образование, поражая всех своей подготовкой, остроумием, ораторским мастерством и острым суждением. Он способен быстро схватить все рыцарские уловки, ставя знаменитых пехотинцев на колени. Создателем широкого распространения древней борьбы на Востоке, главным образом, был правитель Азербайджана Шах Исмаил Хатаи. Впервые он открыл “зорханы” в Баку, Нахчыване, Гяндже, Шуше, Шамахе, Ленкорани, Барде, а также в Тебризе, Рашиде, Ардебиле, Урмии. "Зорхана" - это площадка, поле, зал и т. д., специально предназначенные для борьбы пехливанов, здесь также проводились тренировки по специальным борцовским приемам, здесь собирались опытные борцы, обучали молодежи своему мастерству.

В древней литературе еще раз подтверждается модность “опоясывания”. В знаменитом эпосе “Китаби-Деде Горгуд” рассказывается о борьбе Банши Бейра со своим женихом, держащим пояс, в эпосе “Кероглу” встречаются сотни примеров, связанных с

национальной борьбой. Неслучайно и по сей день в нашем лексиконе, на нашем языке, выражаются слова: "зарычал, сила пришла, схватил за талию, бросил через голову, от рычания ухо заглохнуло " - которые дошли до наших времен именно из былин, а также через классическую литературу.

Вернемся к эпосу “Кероглу”, относящемуся к XVII веку. Здесь описаны некоторые технические приемы азербайджанской борьбы на основе борьбы араба рейхи с Эйвазом, Кероглу с безумным Хасаном и Демичиоглу с Ахмедом.

В поэме “Искендернаме ” нашего великого мудрого поэта Низами, жившего и творившего в XII веке, встречаются выражения, связанные с борьбой.

В Азербайджане господствовало феодальное общество в этот период в произведениях многих выдающихся поэтов-мыслителей часто встречаются эпизоды, рассказывающие о важности физического воспитания. Например, у нас были такие поэты, как Хагани, Низами, Туси, Ахади, и так далее. Отметим также, что элементы борьбы, отраженные в наших исторических памятниках (в гобустанских скалах), дают возможность предположить, что национальная борьба в Азербайджане существует с незапамятных времен. Например, азербайджанские сказки в этом смысле также рассказывают нам о древности национальной борьбы. “Меликмамед”, “Хамбал Ахмед”, "Кел Хасан" и др. в сказках народная борьба изображается в различных формах. Находка, относящаяся к XVI-XVII векам, свидетельствует о существовании народной борьбы еще до эпохи художественных порядков (Львов г. 2013: 8) неизвестный европейский художник изобразил одну из “Зорхан”, действовавших в Азербайджане. Художник наглядно показал, что еще в XVI-XVII веках борьба сопровождалась музыкой. На рисунке показано, как шесть борцов выполняют элементы борьбы одновременно, и шесть из них также находятся в движении. Один из них выполняет движение, опираясь руками на землю, другой опирается на веретено на руки, третий опирается руками на ковер и телом на неизвестный инструмент, а четвертый лежит на спине и тренируется с инструментами. Остальные два человека держали "Кушту" (пояс), а музыканты занимались своими делами. Эта картина хранится в Музее истории Азербайджана Национальной Академии Наук Азербайджана.

В XII веке самым известным представителем династии Эльдагизов был очень могущественный Пехливан Кызыл Арслан (Талыбова М., 2013: 10) . Его племянник Нюсреддин и военачальник Фахреддин также были известными пехлеванами того времени. В то время имя 18-летнего бедного мальчика из Легенда гласит, что Золотой Арслан, правитель Тебриза еще до того, как стал королем, всегда устраивал соревнования по борьбе. Он хотел сделать наследным принцем своего племянника нюререддина, прославить его на поле борьбы, представить перед приехавшими из других городов, других краев. Говорят, что в одном из этих соревнований 18-летний черный Мелик побеждает наследного принца. Однако после этого поражения у наследного принца Нусреддина Кара Мали появляется враг, он начинает его преследовать. Поэтому его бедный сын, черный Мелик, впоследствии возглавил восстание протеста против сарая, с повязкой на голове. Короче говоря, в этом повествовании, которое мы приводим в пример, упоминаются несколько Пехлеви XII века. Вообще в Средние века в Азербайджане начала развиваться народная борьба. Мыслителями того времени были кагани, Низами, Туси, Увхад и др. в своих произведениях они уделяли особое внимание значению национальной борьбы. Они советовали быть сильными, умственно, морально здоровыми, чтобы положить конец выходкам того времени.

Древний Азербайджан мы часто называем “Страной огней”, что связано со святым Зороастром. Зороастр сказал: “Моя земля - это родина "Авесты", которая стремится сделать человека Верховным, призывает этого человека к миру, уверенности, доброте,

одним словом, к свету, красоте и мирному труду, к созданию страны, возделыванию земли, которая до сих пор поражает нас своей естественностью и человечностью в своих законах. Отсюда видно, что с незапамятных времен вопросам физического воспитания в Азербайджане уделялось особое внимание со стороны государства. Естественно, что национальная борьба также является одной из ее основных составляющих.

Пехлеванство Арабзанги в эпосе "Шах Исмаил", популярность Шушинского зорхана в романе "В крови" Чеменземенли, в произведениях Ахундова можно встретить такие фразы, как "приложить насилие", "потянуть пишлянг", "опоясать", "схватить", "испытать силу", "положить спину на пол" и др. информацию, связанную с элементами, терминами национальной борьбы.

В конце XVIII-начале XIX века одним из самых могущественных и наиболее известных народных пехлеванов в Азербайджане был Гусейнгулу Гаджи Мурсалгулу оглы. Он родился в крестьянской семье в селе Маштага. Он сопровождал караваны верблюдов, владел искусством сарванства. С 16 лет он начал бороться, держа пояс на праздниках, свадьбах и торжествах. Он держит пояс ровно сорок лет. Он умер в 1871 году в возрасте 82 лет. Помимо Гусейнгулу, многие известные в то время пехливаны держали пояс и пользовались особой славой. Например, Маштагали Пехливан Мешади Абдулалли Ахундов, известный в Азербайджане под прозвищем "шестимесячный". Также можно указать на Забратлы Пехливан Мирза Гашиг оглы Гусейнгулу, балаханлы сарпанджи, Сарайлы Атабала, Ахмедли Мамед, бакинцы Шону оглы Мамедгусейни и других.

Следует отметить один аспект, что до начала XX века в России господствовала буржуазная эпоха. В Азербайджане не было общепринятой системы правил борьбы. Люди занимались физкультурой занимались поодиночке. В этот период правительство никогда не оставляло упоминания о борьбе и подобных видах физической культуры.

В то время состязания проводились не только на площадях, но и в цирках, театрах, клубах, садах, парках, а в сельской местности, как правило, во время уборки урожая. Соревнования проводились на грунтовых кортах.

Начиная с 1920 года в нашей республике были созданы широкие возможности для развития физической культуры. Национальная борьба стала широко распространяться и развиваться среди населения. В отдельных районах удалось вырастить и обрести славу именитым борцам национальной борьбы.

После обретения независимости Азербайджанская Республика завладела собственным богатством, в том числе национальной борьбой. Были предприняты значительные меры для возрождения этой области.

Заклучение

Из проведенного исследования можно сделать вывод, что к национальным видам спорта относятся зорхана, пехлеванская борьба, посаживание на кол, чалаган чардагы, перекладина, човган, дедэбою, нарды и др. спортивные игры и сейчас сохраняют свою ценность. Большинство этих видов спорта с древней историей уже приобрели международный статус. Так, в настоящее время проводится чемпионат мира по зорхане.

Национальные виды спорта, которые в свое время были не столь популярны, стали стремительно развиваться после обретения независимости. В 1990 году была создана Национальная ассоциация видов спорта. Ассоциация представляет 6 национальных видов спорта (национальная борьба, конные национальные спортивные игры, нарды, подвижные игры, зорхана и серим борьба). С 1992 года Национальные виды спорта включены в программы физического воспитания.

Азербайджан является членом международных федераций спорта по зорхане и пехлеванской борьбе (БЗИФ) с 2007 года. В состав БЗИФ входят 52 государства. Во всех чемпионатах, проводимых международной федерацией спортивной борьбы, принимает

участие национальная сборная команда Азербайджана.

Таким образом, в результате государственной поддержки Национальные виды спорта сохраняются и играют важную роль в воспитании и развитии молодежи.

Литература

Единая спортивная классификация Азербайджанской Республики, Баку, 2017, 147 с.

Юридические документы по физической культуре и спорту. Баку, 2008, 251 с.

Участие библиотек в пропаганде спорта: методическое пособие /сост. М.Талыбова; спец. ред и выпуск. сов. К.Тахиров; ред. Г.Сафаралиева; Азербайджанская Национальная библиотека имени М. Ф. Ахундзаде.- Баку, 2013.- 42 с.

Асланлы Гюнелль Мобил кызы. “Государственная политика в развитии физической культуры и спорта в Азербайджанской Республике (2003-2013 годы). Автореферат кандидатской диссертации, Специальность: 5503.02 – Отечественная история, Баку, 2018

Насиров Натиг. Краткая информация о национальных спортивных играх. 16 сентября 2015 г. Estafet.az

YEREL YÖNETİMLERDE ÇALIŞMAKTA OLAN PERSONELİN SERBEST ZAMAN İLGİLENİMİ İLE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Alptuğ Soyer* Ersin Eskiler**

*Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, alptug.soyer1@gmail.com

**Doç. Dr. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, eeskiler@sakarya.edu.tr

Özet

Bu çalışmada belediyelerde çalışmakta olan personelin serbest zaman etkinliklerine katılım sıklıklarına göre serbest zaman ilgilenimleri ile örgütsel bağlılık düzeylerinin arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada katılımcıların bilgilerinin toplanabilmesi adına kişisel bilgi formunun yanı sıra örgütsel bağlılık ölçeği ile serbest zaman ilgilenimi ölçeği kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında çevrimiçi anket yöntemi kullanılmış olup örneklem oluşturulmasında kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırmaya 250 erkek, 73 kadın olmak üzere toplamda 323 personel gönüllü katılım esasına göre ilgili sorulara cevap vermiş olmasının yanı sıra verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, tek yönlü varyans analizi, bağımsız gruplar t-testi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, personellerin rekreatif faaliyetlere katılım düzeylerine göre örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan devam ve normatif bağlılık düzeylerinde anlamlı farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Rekreatif faaliyetlere katılım gösteren kişilerin duygusal bağlılık düzeyleri ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutları arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak personellerin serbest zaman ilgilenim düzeyleri arttıkça kişilerin kurum içerisindeki duygusal bağlılık düzeylerinin arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Zaman İlgilenimi, Örgütsel Bağlılık, Yerel Yönetimler.

Abstract

In this research, it was aimed to determine the relationship between the leisure interests of the personnel working in municipalities and their organizational commitment levels according to their frequency of participation in leisure activities. In order to collect the information of the participants in the research, in addition to the personal information form, the organizational commitment scale and the leisure time interest scale were used. Online survey method was used to collect data and convenience sampling method was applied to create the sample. A total of 323 personnel, 250 men and 73 women, answered the relevant questions on a voluntary basis and the SPSS package program was used to analyze the data. Descriptive statistics, one-way analysis of variance, independent groups t-test and correlation analysis were used to analyze the data. According to the data obtained as a result of the research, it was observed that there was a significant difference in the levels of continuation and normative commitment, which are sub-dimensions of organizational commitment, according to the staff's level of participation in recreational activities. It has been determined that there is a significant positive relationship between the emotional commitment levels of people participating in recreational activities and the sub-dimensions of leisure involvement. As a result, it has been determined that as the free time involvement levels of the staff increase, the emotional commitment levels of the people within the institution increase.

Keywords: Leisure Involvement, Organizational Commitment, Local Government.

**Bu çalışma 01.09.2020 tarihinde kabul edilen "Serbest Zaman İlgilenimi İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Yerel Yönetimlerde Bir Araştırma" tezinden üretilmiştir.*

Giriş

Küreselleşme ve sürdürülebilirlik gibi kavramların dünya genelinde yaygınlaşmasıyla, bireylerin isteklerinin arttığı ve bu isteklerin karşılanması yerel yönetim organlarının önemini günbegün fazlalaştığı görülmektedir. Yerinden yönetim birimleri, ülke genelinde belde sakinlerinin ortak ve temel ihtiyaç/isteklerini karşılamak amacı ile irili ufaklı köy, kasaba, şehir gibi teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip olan örgütlerdir (Nadaroğlu, 1994). Yerinden yönetim, halkın ihtiyaçlarını ve gereksinimlerini yerine getirme hususunda kanunlarla yükümlüdürler (5393 sayılı belediye kanunu). Yerinden yönetim kuruluşlarının bölgede yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılayarak onları memnun etmesi oldukça önemlidir. Nitekim belediyelerin başarısı sadece belediye başkanının ve belediye meclisinin dinamik bir şekilde çalışması ile değil topluma hizmet eden belediye personelinin de etkin çalışmasına bağlıdır. Bu nedenle personelin örgüte bağlılığının sağlanması gerekmektedir (Bölükbaşı, Yıldıztan, 2010). Örgütsel bağlılığı yüksek çalışanlara sahip olmak, kurumlar için rekabetçi bir ortamda başarı ve bu başarının sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir stratejidir. Diğer bir ifade ile belediye hizmetlerinde ön

safalarda rol alan ve belde sakinleri ile ilgilenen yetişmiş işgücünü/profesyonelleri elde tutmak önem arz etmektedir (Brien, Anthonisz ve Suhartanto, 2019).

Örgütsel bağlılık, personellerin çalıştıkları kuruma karşı hissettiği psikolojik bağlılık olarak tanımlanmaktadır (Çekmecelioğlu, 2006). Başka bir deyişle örgütsel bağlılık, insanların kuruma olan bağlılığı ve çalışanların çalışmakta olduğu örgüte duydukları bağın kuvvetini ifade etmektedir (Bayram, 2005). Allen ve Meyer (1991) tarafından örgütsel bağlılık, normatif (normative), devam (continuance) ve duygusal (affective) olmak üzere üç ana başlıkta sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilki olan normatif (kuralcı) bağlılık, kurumun çalışanına yaptığı harcamaların sonucu (belediyeler, çalışmakta olan personellerini çeşitli eğitim seminerlerine göndererek bireylerin gelişimini sağlamayı hedeflemesinin yanı sıra onlara senet imzalatılarak belirli bir süre zarfı boyunca hizmetlerini zorunlu hale getirmektedir) çalışanların kurumlarına karşı borçlu hissetmesini ifade etmektedir. Bu sayede kurum çalışanın örgütte kalmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu normatif bağlılık düşüncesi, çalışan kişinin kuruma olan borucunu ödediği hissiyatıyla bitecektir. İkincisi devam bağlılığıdır ve çalışanların, çalışmakta olduğu kurumdan ayrılmasının bedelini göz önünde bulundurmasıdır. Bireyler, işten ayrıldıklarında daha iyi bir iş veya çalıştıkları işle aynı seviyede iş bulamama kaygısı içerisinde olabilirler. Örneğin, belediyelerde çalışmakta olan personelin önemli bir kısmı sözleşmeli olarak çalışmaktadır. Bu durum bireylerin çalışma performansını etkileyeceği gibi bir başka belediyede iş bulma imkanının kısıtlı olduğu anlamına gelmektedir (Meyer & Allen, 1991). Bir başka ifadeyle devam bağlılığı; çalışan bireylerin kuruma emeğini ve zamanını vererek kurumdan elde ettiği statü, maaş ve yetki gücü gibi unsurları çalıştığı yerden ayrıldığında kaybedeceğine inanmasıdır (Tutar, 2016). Son olarak duygusal bağlılık, çalışanların kuruma pasif bir şekilde bağlı olmasından ziyade, işgörenlerin kurumun daha iyi bir noktaya gelebilmesi için kendinden tavizler vermeye razı olma durumunu kapsayan ve örgütle, bireyler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır (Cengiz, 2002). Diğer bir ifade ile duygusal bağlılık, personelin teşkilat vizyon ve misyonunu benimseyerek kurumun faydasına tutumlar geliştirme durumu olarak da tanımlanabilir (Baş & Ersarı, 2022). Ayrıca duygusal bağlılık; teşkilatlanmanın değerlerini ve kurallarını özümseyerek bağlı olduğu kuruma bireylerin kendini adanması durumudur. Duygusal bağlılık, belediyelerde çalışmakta olan personel ile yöneticilerin (başkan, başkan yardımcıları vb.) arasında oluşturulması kurumun lehine olmaktadır (Tutar, 2016).

Profesyonel ve kurum aidiyeti olan çalışanlara sahip olmak, rekabetçi bir sektördeki her başarılı kurum için yadsınmaz bir gerekliliktir. Son yıllardaki değişimlere bağlı olarak, hem özel hem de kamu sektöründeki etkin ve verimli işgücü talebindeki artış, günümüzde kurumlar için örgütsel bağlılık kavramının önemini de arttırmaktadır. Dahası, işletmeler etkin ve verimli işgücünü kurumlarında tutabilmek için çalışanlarının kuruma karşı hissettiği psikolojik bağlılığı korumaya ve/veya arttırmaya yönelik önemli düzeyde zaman, para ve emek harcamaktadırlar (Ulusoy & Kılınç, 2019).

Günümüzde bütün çağdaş toplumlar tarafından en değerli sermaye olan insan gücünün korunması ve sağlıklı bir şekilde geliştirilmesi hususunda sporun ve serbest zaman etkinliklerinin önemli bir rol oynadığı ifade edilmektedir (Yetim, 2000). Serbest zaman bireylerin hayatlarını idame ettirebilmek ve günlük zorunlu olarak yaptığı işlerin dışında kalan zaman dilimi olarak ifade edilmektedir (Karaküçük & Gürbüz, 2007). Ayrıca serbest zaman, bireylerin ilgi ve istekleri yönünde dinlenebilmesi, eğlenebilmesi, vakit geçirmesi ve/veya kendini tatmin edebilmesi maksadıyla doğuştan kazandığı zaman dilimidir (Kocayörük, 2000). Bu bağlamda, bireylerin serbest zaman etkinliklerine yönelik geliştirmiş oldukları bireysel önem duygusu ve ilgi düzeyi (Havitz & Dimanche, 1997), davranış odaklı bir özelliktir ve serbest zaman ilgilenimi olarak adlandırılmaktadır (Seviç & Eskiler, 2020). İlgili çalışmalar, serbest zaman ilgilenimi ile davranışsal ve tutumsal bağlılık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Gahwiler & Havitz, 1998; Kyle & Mowen, 2005; Iwasaki & Havitz, 2004). Benzer şekilde serbest zaman

İlgileniminin/etkinliklerinin bireylerin yaşam kalitesi, çalışma hayatı ve refahı ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Shin & You, 2017; Siddiquee, Sixsmith, Lawthom & Haworth, 2016; Emir, Kılıç, Gürbüz & Öncü, 2022). Bireylerin, serbest zaman etkinliklerine çalışma ve günlük yaşam stresinden uzaklaşıp yenilenmek, fiziksel ve psikolojik açıdan rahatlatmak amacıyla katıldıkları görülmektedir (Balci, 2003). Ayrıca, serbest zamanlarını verimli şekilde geçiren ve serbest zaman etkinliklerinden hoşlanan bir çalışanın, hayatının diğer yönlerinde motivasyon, eğlence ve tatmin duygusu kazanma eğiliminde olduğu çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır (Sirgy, Kruger, Lee & Yu, 2011; Aydın, 2022; Çuhadar & Gönül, 2022). Öyle ki, serbest zaman etkinlikleri vasıtasıyla kendilerini ispatlama ve ifade etme durumunu hayatları için önemli bir fırsat olarak gören insanlar, sadakat seviyesi oldukça yüksek bireyler olabilirler (Alexandris, & vd., 2012). Bu bağlamda araştırmanın amacı, belediye çalışanlarının serbest zaman etkinliklerine katılım durumlarına bağlı olarak serbest zaman ilgilenimleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir.

Yöntem

Bu çalışma hakiki bilgiyi araştırmacıdan bağımsız tutan nicel yöntemleri esas olarak hazırlanmıştır (Yıldırım, 1999, s.9). Araştırmada mevcut durumu ortaya koymayı sağlayan tarama yöntemlerinde ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır.

Araştırma Grubu

Bu araştırmanın evreni Türkiye genelindeki belediyelerdir. Örneklemi ise Ankara, Balıkesir, Niğde, Sakarya ve Kahramanmaraş belediyelerinde çalışmakta olan 323 personel ile sınırlandırılmıştır. Araştırmaya toplamda 323 kişi katılmış olup %22.6 kadın, %77.4'ünün erkek olduğu saptanmıştır. Araştırmaya dahil olan katılımcıların yaş ortalamalarının 36,59 ve aylık kişisel gelirlerinin ortalaması 4856,68 TL olduğu gözlemlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı; Örgütsel Bağlılık Ölçeği, Serbest Zaman İlgilenim Ölçeği ve demografik bilgiler olmak üzere toplam 3 bölümden oluşmaktadır.

Örgütsel bağlılık ölçeği, çalışanların örgütsel bağlılığını ölçmeye yönelik Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen ve Gündoğan (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanan, sonrasında Yılmaz (2012) tarafından yerel yönetimlerde çalışmakta olan personele uygulanmış geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçektir. Bu ölçüm aracı duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere 3 boyut ve 15 ifadeden oluşmaktadır. Çalışanların serbest zaman aktivitelerine yönelik ilgilenim düzeylerini belirlemek amacıyla McIntyre ve Pigram (1992) ve Suhartanto ve diğerleri (2019) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği sınanan serbest zaman ilgilenim ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek serbest zaman etkinliklerine ilgilenimi orijinaline uygun olarak çekicilik/cazibe, merkeziyet ve kendini ifade etme olmak üzere 3 boyut ve 12 ifade içermektedir. İlgili ölçekler 1: Kesinlikle Katılmıyorum, ölçek 2: Katılmıyorum, ölçek 3: Kararsızım, ölçek 4: Katılıyorum ve ölçek 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde derecelendirilmiş beşli Likert tipi ölçüm düzeyine sahiptir. Veri toplama aracının son bölümünde, araştırmaya katılan belediye personellerinin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, refah düzeyi vb.) ile serbest zaman etkinliklerine katılım sıklıkları, çeşitleri gibi unsurların belirlenebilmesi amacıyla kişisel bilgiler formuna yer verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Veri toplama araçları Türkiye genelinde 5 farklı belediyede aktif olarak çalışan personellere uygulanmıştır. Anketlerin uygulanması için gerekli izinler alınarak, anketlerin doldurulmasında gönüllülük esası temel alınmıştır. Veriler çevrimiçi anket tekniği ile 01.03-2020- 01.07.2020 tarihleri arasında toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler olası hataların engellenmesi ve analize hazır duruma getirilmesi amacıyla; birer birer kontrol edilip hatalı ve birbirinden tutarsız yanıtların verildiği 10 anket elenmiştir. Verilerin parametrik testler için uygunluğu, çarpıklık-basıklık değerlerinin +2 ile -2 aralığında olma kriteri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, ilişkisiz grupların ortalamaları arasında farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar t testi (Independent Sample t-testi) ve tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi (Pearson Correlation) uygulanmıştır. Değişkenler arası iki korelasyon katsayısı arasındaki farkın önemini belirlemek amacıyla Fisher r için z dönüşümü kullanılarak, iki bağımsız örnekte bulunan iki korelasyon katsayısı (r^a ve r^b) arasındaki farkın önemini değerlendirmek için z değeri kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1: Araştırma değişkenlerinin cinsiyete göre farklılık analizi.

Değişkenler	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss.	T	p
Duygusal Bağlılık	Erkek	250	3.51	.58	-.633	.527
	Kadın	73	3.56	.45		
Devam Bağlılığı	Erkek	250	3.05	.77	-.621	.535
	Kadın	73	3.12	.93		
Normatif Bağlılık	Erkek	250	3.28	.69	-.345	.730
	Kadın	73	3.31	.73		
Cazibe/Çekicilik	Erkek	250	3.81	.79	-.180	.857
	Kadın	73	3.82	.68		
Merkeziyet	Erkek	250	2.97	.94	.637	.524
	Kadın	73	2.89	.97		
Kendini İfade	Erkek	250	3.34	.81	-.847	.398
	Kadın	73	3.43	.84		

Analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre örgütsel bağlılık ve serbest zaman ilgilenimi tüm alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$).

Tablo 2: Araştırma değişkenlerinin medeni duruma göre farklılık analizi.

Değişkenler	Medeni Durum	N	\bar{X}	Ss.	T	p
Duygusal Bağlılık	Evli	235	3.55	.57	1.649	.100
	Bekar	88	3.44	.50		
Devam Bağlılığı	Evli	235	3.04	.79	-.860	.390
	Bekar	88	3.13	.83		
Normatif Bağlılık	Evli	235	3.33	.68	1.670	.096
	Bekar	88	3.18	.74		
Cazibe/Çekicilik	Evli	235	3.77	.80	-1.490	.137
	Bekar	88	3.91	.67		
Merkeziyet	Evli	235	2.92	.92	-.828	.409
	Bekar	88	3.02	1.01		
Kendini İfade	Evli	235	3.28	.83	-2.901	.004
	Bekar	88	3.57	.76		

Analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre örgütsel bağlılığın tüm alt boyutlarında ve serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik, merkeziyet alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$). Diğer yandan katılımcıların medeni durumlarına göre serbest zaman ilgileniminin kendini ifade etme alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir ($p<.05$).

Tablo 3: Araştırma değişkenlerinin eğitim durumuna göre farklılık analizi.

Eğitim Durumu		N	\bar{X}	Sd.	F	p
Duygusal Bağlılık	İlköğretim-Ortaöğretim	23	3.63	.91	2.034	.089
	Lise	80	3.60	.53		
	Ön Lisans	61	3.52	.54		
	Lisans	123	3.51	.52		
	Lisansüstü	36	3.31	.44		
Devam Bağlılığı	İlköğretim-Ortaöğretim	23	3.12	.92	.102	.982
	Lise	80	3.10	.71		
	Ön Lisans	61	3.05	.89		
	Lisans	123	3.06	.82		
	Lisansüstü	36	3.01	.73		
Normatif Bağlılık	İlköğretim-Ortaöğretim	23	3.49	.85	.904	.462
	Lise	80	3.32	.63		
	Ön Lisans	61	3.27	.74		
	Lisans	123	3.29	.68		
	Lisansüstü	36	3.15	.71		
Cazibe/Çekicilik	İlköğretim-Ortaöğretim ^a	23	3.09	.93	7.763	.000
	Lise ^a	80	3.76	.83		
	Ön Lisans ^a	61	3.83	.66		
	Lisans ^a	123	3.87	.70		
	Lisansüstü ^a	36	4.15	.59		
Merkeziyet	İlköğretim-Ortaöğretim	23	3.10	.89	.821	.512
	Lise	80	3.05	.91		
	Ön Lisans	61	2.99	.86		
	Lisans	123	2.84	.99		
	Lisansüstü	36	2.93	1.03		
Kendini İfade	İlköğretim-Ortaöğretim	23	3.26	.88	.164	.957
	Lise	80	3.40	.80		
	Ön Lisans	61	3.38	.72		
	Lisans	123	3.35	.90		
	Lisansüstü	36	3.32	.74		

Analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre örgütsel bağlılığın tüm alt boyutlarında ve serbest zaman ilgileniminin kendini ifade ve merkeziyet alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>.05). Diğer yandan katılımcıların eğitim durumlarına göre serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir (p<.05). Buna göre, katılımcıların eğitim durumları arttıkça cazibe/çekicilik alt boyutuna ilişkin puan ortalamalarının artış gösterdiği görülmüştür.

Tablo 4: Araştırma değişkenleri ile yaş, çalışma süresi ve kişisel gelir arası ilişki analizi.

		Yaş	Kurumda çalışma süresi	Aylık kişisel gelir
Duygusal Bağlılık	r	-.012	.071	.066
	p	.828	.209	.239
Devam Bağlılığı	r	-.065	-.006	-.042
	p	.247	.911	.450
Normatif Bağlılık	r	-.017	.065	.060
	p	.755	.251	.284
Cazibe/Çekicilik	r	-.102	-.018	.061
	p	.066	.753	.273
Merkeziyet	r	-.114*	-.063	-.089
	p	.040	.264	.112
Kendini İfade	r	-.156**	-.012	-.120*
	p	.005	.832	.032

Analiz sonuçları incelendiğinde, yaş ile örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları ve serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik alt boyutu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (p>.05). Diğer yandan yaş ile serbest zaman ilgileniminin merkeziyet ve kendini ifade etme alt boyutlarında istatistiksel açıdan negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir (p<.05).

Kurumda çalışma ile örgütsel bağlılık ve serbest zaman ilgileniminin tüm alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (p>.05).

Aylık kişisel gelir ile örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları ve serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik, merkeziyet alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (p>.05). Diğer yandan, aylık kişisel gelir ile serbest zaman ilgileniminin kendini ifade etme alt boyutu arasında istatistiksel açıdan negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir (p<.05).

Tablo 5: Araştırma değişkenlerinin rekreasyonel etkinliklere katılıma göre farklılık analizi.

Değişkenler	Katılım	N	\bar{X}	Ss.	T	p
Duygusal Bağlılık	Hayır	121	3.47	.50	-1.291	.198
	Evet	202	3.55	.59		
Devam Bağlılığı	Hayır	121	3.19	.85	2.216	.027
	Evet	202	2.99	.77		
Normatif Bağlılık	Hayır	121	3.15	.72	-2.810	.005
	Evet	202	3.37	.67		
Cazibe/Çekicilik	Hayır	121	3.52	.78	-5.424	.000
	Evet	202	3.98	.70		
Merkeziyet	Hayır	121	2.85	.97	-1.444	.150
	Evet	202	3.01	.93		
Kendini İfade	Hayır	121	3.16	.89	-3.499	.001
	Evet	202	3.48	.75		

Analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların rekreasyonel etkinliklerine katılma durumlarına göre örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık alt boyutunda ve serbest zaman ilgileniminin merkeziyet alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p>.05). Diğer yandan katılımcıların rekreasyonel etkinliklerine katılma durumlarına göre örgütsel bağlılığın devam bağlılığı ve normatif bağlılık alt boyutlarında ve serbest zaman ilgileniminin kendini ifade etme ve cazibe/çekicilik alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir (p<.05).

Tablo 6: Rekreasyonel etkinliklere katılıma bağlı olarak serbest zaman ilgilenimi ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki.

Kontrol Değişkenleri	Cazibe/ Çekicilik		Merkeziyet	Kendini İfade
	r ^a	-1.103	.028	.010
Duygusal Bağlılık	r ^a	.282	.770	.918
	r ^b	.150*	.152*	.175*
Farkın Önemi	p	.037*	.034*	.014*
	p	.028	.280	.149
Devam Bağlılığı	r ^a	.162	.200*	.291**
	r ^b	.090	.035*	.002**
Farkın Önemi	p	.017	-.025	-.025
	p	.815	.731	.730
Normatif Bağlılık	r ^a	-.176	.237*	.114
	r ^b	.064	.012*	.233
Farkın Önemi	p	-.035	.031	.123
	p	.630	.666	.088
Farkın Önemi	p	.219	.07	.936

Not: Rekreasyonel Etkinliklere Katılım ^a = hayır (n=121), ^b = evet (n=202); *p<.05, **p<.01; Farkın Önemi = İki Korelasyon Katsayısı Arasındaki Farkın Önemi

Katılımcılar kurumları tarafından düzenlenen rekreasyonel etkinliklere katılım durumlarına göre iki ayrı grupta toplanarak, serbest zaman ilgilenim düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemek üzere kısmi korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz kapsamında, değişkenler arası ilişkilere etki edebileceği öngörülen bağımsız değişkenler kontrol altında tutulmuştur. Bulgular, rekreasyonel etkinliklere katılan bireylerin duygusal bağlılık düzeyleri ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde ve düşük seviyede ilişkili olduğunu göstermektedir (Sırasıyla; $r=.150$, $r=.152$, $r=.175$; $p<.05$). Rekreasyonel etkinliklere katılmayan bireylerin duygusal bağlılık alt boyutu puanları ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p>.05$). Diğer yandan rekreasyonel etkinliklere katılmayan bireylerin örgütsel bağlılık alt boyutlarından devam bağlılığı ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutlarından merkezîyet ve kendini ifade alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı, düşük düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir (Sırasıyla; $r=.200$, $p<.05$, $r=.291$; $p<.01$). Rekreasyonel etkinliklere katılan ve katılmayan bireylerde, devam bağlılığı ile cazibe alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı, ek olarak rekreasyonel etkinliklere katılan bireylerin örgütsel bağlılık ölçeği alt boyutu olan devam bağlılığı ile serbest zaman ilgileniminin tüm alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($p>.05$). Rekreasyonel etkinliklere katılmayan bireylerin örgütsel bağlılık ölçeği alt boyutlarından normatif bağlılık ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutlarından merkezîyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı, düşük düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=.237$, $p<.05$). Diğer yandan rekreasyonel etkinliklere katılan ve katılmayan bireylerin normatif bağlılık düzeyleri ile serbest zaman ilgilenim düzeyleri alt boyutlarından cazibe ve kendini ifade alt boyutları arasında ve rekreasyonel etkinliklere katılan bireylerde normatif bağlılık ile merkezîyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı gözlemlenmiştir ($p>.05$). Değişkenler arası iki korelasyon katsayısı arasındaki farkın önemini belirlemek amacıyla Fisher r için z dönüşümü kullanılarak, iki bağımsız örnekte bulunan iki korelasyon katsayısı (r^a ve r^b) arasındaki farkın önemini değerlendirmek için z değeri kullanılmıştır. Hesaplamayı yapmak için, <http://vassarstats.net/rdiff.html> adresinde yer alan hesaplama aracı kullanılmıştır (URL-6). Duygusal bağlılık ve cazibe alt boyutları arasında her iki grup için ayrı ayrı elde edilen korelasyon değerleri arasındaki farkın istatistiksel olarak da anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p=.028$). Benzer şekilde devam bağlılığı ile merkezîyet ve kendini ifade alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri arasındaki farkında istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Sırasıyla; $p<.05$ ve $p<.005$). son olarak diğer örgütsel bağlılık ve serbest zaman ilgilenimi alt boyutları arasındaki ikili korelasyon değerleri arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p>.05$).

Tartışma ve Sonuç

Kurum içi rekreatif etkinliklere katılan çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada, çalışanların örgütsel bağlılık ve serbest zaman ilgilenim düzeyleri çeşitli kişisel ve yapısal özellikler açısından bu bölümde incelenmiş ve tartışılmıştır.

Analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların rekreasyonel etkinliklere katılım durumuna göre devam bağlılığı ve normatif bağlılık alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre rekreasyonel etkinliklere katılım sağlayan bireylerin normatif bağlılık düzeylerinin arttığı devam bağlılığı düzeylerinin azaldığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan devam bağlılığı yüksek olan bireylerin kurumları tarafından düzenlenen serbest zaman etkinliklerine daha az katılım gösterme eğiliminde oldukları ifade edilebilir. Katılımcıların normatif bağlılık düzeylerinin yüksek olması, kurumun çalışanların gelişimi açısından yapmış olduğu etkinliklerden dolayı çalışanların kendilerini örgüte karşı

borçlu hissettiklerinden kaynaklı olarak bağlılık düzeylerinin artış göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Katılımcıların devam bağlılığı düzeylerinin düşük olması, kurumun çalışanları için düzenlemiş olduğu etkinliklerden dolayı, çalışanların kurumda maddi kaygıdan ziyade kuruma olan aidiyet duygusunun artışından kaynaklanabileceği ifade edilebilir.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre serbest zaman ilgilenimi ve örgütsel bağlılık düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Cinsiyet fark etmeksizin her bireyin talep etmesi durumunda bir yerde çalışabilecek olması, farklı örgütlerin farklı imkânlar sunması bireylerin herhangi bir iş yerine veya örgüte bağlı kalmasına engel teşkil edebilmektedir. Buna ek olarak araştırmanın örnekleme göz önünde bulundurulduğunda söz konusu örgütlerde yapılan veya yapılacak işlerin neredeyse tamamının cinsiyet açısından herhangi bir farklılık yaratmayacağı yani neredeyse tüm işleri hem kadınların hem de erkeklerin yapabileceği bir örgütsel yapıya sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumlar istatistiksel olarak cinsiyet açısından bir fark olmamasının sebebi olarak düşünülmektedir. Örgütsel bağlılığa ilişkin ilgili alanyazın incelendiğinde mevcut çalışma sonuçlarını destekler nitelikte çalışmalar yer alırken (Akova ve Bayhan, 2015, s.802; Arslan ve Önce 2014, s.585), zıt sonuçlar gösteren çalışmalarında olduğu görülmektedir (Çilesiz, 2014, s.54; Dixon ve diğ, 2005 s.178; Düz, 2012, s.90; Kaya, 2012, s.131; Loscosco, 1990, s.175; Kurşunoğlu ve diğ, 2010, s. 112; Samadov, 2006, s.167). Serbest zaman ilgilenimi açısından mevcut araştırma bulgularına zıt sonuçlar tespit edilmiştir (Gürbüz ve diğ, 2019, 156). Bu durumun ilgili çalışmaların örneklem grupları ve uygulanan yöntemsel farklılıklardan kaynaklanabileceği öngörülmektedir.

Katılımcıların medeni durumlarına göre örgütsel bağlılık düzeylerinin tüm alt boyutlarında ve serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik ve merkezîyet alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Diğer yandan, medeni duruma göre serbest zaman ilgileniminin kendini ifade etme alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bekar katılımcıların kendini ifade etme düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu farklılık, bekar katılımcıların serbest zaman aktivite seçimlerinde evli katılımcılara oranla daha özgür hareket edebilecek olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Daha geniş bir ifadeyle evlilik olgusunun insanlara yüklediği daha farklı sorumluluklar vardır. Bu sorumluluklar gereği birey bekar yaşantısına oranla kararlar alırken daha düşünceli, riskten uzak, sınırları daha belirgin kararlar almak durumundadır. Örneğin bireyin risk barındıran serbest zaman aktiviteleri ile ilgilenmesi, bu aktivitelerle karşı ilgili olması, bu tür aktivitelerde kendisini gerçekleştirdiğini düşünmesi ve katılması bekar bir bireyde çoğu zaman tek kişilik ve hızlı bir karar olabılırken evli bir bireyin seçimleri arasında bile olmayabilir. Bu durumun bireylerin serbest zaman ilgilenimlerinde kendilerini ifade eden tercihlerde medeni durum açısından farklılık yaratmasında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Örgütsel bağlılık alan yazınında, bu araştırma bulguları ile örtüşmeyen sonuçlara sahip çalışmalardan söz etmek mümkündür (Tama, 2019, s.98; Samadov, 2006, s.167). Bu durumun zaman geçtikçe kurumların, personellerinin daha iyi yaşam standartlarına kavuşmasını sağlamaya yönelik çaba göstermelerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Öte yandan örgütsel bağlılıkla ilgili literatür incelendiğinde bu çalışmanın bulgularını destekler nitelikte sonuçlarına da ulaşmak mümkündür (Köseoğlu, 2020, s.116; Arslan ve Önce 2014 s.585). Serbest zaman ilgilenimiyle ilgili literatür araştırması yapılması sonucunda zıttına bulgular bulunmuştur (Kocaer, 2018, s. 69). Bu çalışmada, serbest zaman ilgileniminin alt boyutlarından olan kendini ifade etme unsurunda farklılık bulunmasına karşılık, Kocaer (2018, s.69), araştırmasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını rapor etmiştir. Bulgular arası farklılıkların, araştırmaların farklı meslek gruplarını kapsıyor olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin, beden eğitimi öğretmenleri diğer meslek gruplarına nazaran daha düzenli olarak spor aktivitelerine katılım gösterme imkanına sahip olabilirler ve bu imkanlar onların özgüven seviyelerinin daha yüksek olmasına neden olabilir (Atılğan, 2018, s.13).

Analiz sonuçları incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre örgütsel bağlılığın tüm alt boyutlarında ve serbest zaman ilgileniminin merkezîyet ve kendini ifade etme alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, eğitim durumuna göre cazibe/çekicilik alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, katılımcıların eğitim durumları arttıkça katılımcıların cazibe/çekicilik düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu durumun eğitim düzeyi arttıkça bireylerin katılım gösterdikleri etkinliklere ilişkin çeşitliliğin arttığı ve bu bağlamda etkinliklerin daha fazla anlam ve önem arz etmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Örgütsel bağlılıkla ilgili literatür taraması yapıldığında eğitim durumlarına göre bu araştırmada saptanan bulguları destekleyen (Çöl ve Gül, 2005, s.304) ve aksine bulguların elde edildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Arslan ve Önce 2014, s.585 Samadov, 2006, s.167; Güneş ve diğ., 2009, s.494). Ayrıca bireylerin serbest zaman aktivitelerinde ilgi duydukları, yapmak istedikleri, yaptıklarında mutluluk duyacakları cazip ve ilgilerini çeken aktiviteleri bilinçli olarak tercih etmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Söz konusu farkın eğitimi düzeyi ile ortalama puanların artışının doğru orantılı olmasının sebebinin ise eğitim düzeyi arttıkça birey gerek sosyal çevre gerekse öğrenim sürecinde diğer alanlarda almış olduğu eğitimin gereği bulunduğu etkileşiminden kaynaklı olarak farklı etkinlikler ve alanlar tanımaktadır. Bu durum serbest zamanlarında tercih edebileceği veya ilgisini çekebilecek etkinlik veya aktivite çeşitliliğini arttıracaktır. Dolayısıyla bireylerin bu geniş yelpaze içerisinde ilgilendikleri, onlara cazip gelen çekici aktiviteleri severek ve isteyerek yapması, belki de her seferinde yeni bir etkinlik yapması ilgilenim düzeyindeki çekicilik/cazibe düzeyinin artmasına sebep olabilmektedir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu olarak, yaş ile örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları ve serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik alt boyutu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan yaş ile serbest zaman ilgileniminin merkezîyet ve kendini ifade etme alt boyutlarında istatistiksel açıdan negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Bireylerin yaşlarının artışı hayatlarındaki önceliklerinin zamanla farklılaşmasında etkili olabilmektedir. Çünkü toplumsal olarak düşünüldüğünde yaş arttıkça görünmeyen kurallar gereği evlilik, çocuk, ev ve araba sahibi olmak gibi ihtiyaçlarda veya tercihlerde değişimler gerçekleşir. Serbest zaman ilgilenimleri açısından değerlendirildiğinde yaş ile birlikte bireyde farklılaşan bu ihtiyaç ve tercihler bu alanda da değişmektedir. Yaş arttıkça bireyde meydana gelen diğer ihtiyaçların karşılanabilmesi için sarf edilecek ilginin diğer alanlardan eksilmesi ile gerçekleşebilmektedir. Bu ilgi eksikliğinin etkisini gösterdiği alanlardan bir tanesi de serbest zaman aktiviteleri olabilmektedir. Yeni ihtiyaçlar serbest zaman aktivitelerinin bireyin merkezinden çıkmasına öncelik sırasının gerilemesine ve bireyin kendisini ifade ettiğini düşündüğü ilgilenimlerin başka alanlarda olduğunu düşünmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla bireylerdeki yaş artışının, serbest zaman ilgilenimlerinin merkezîyetçi ve bireyin kendisini ifade edici özelliğinde negatif yönlü bir hareketlenmeye neden olduğunu söylemek yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı mümkün olabilmektedir. Örgütsel bağlılıkla ilgili alanyazını incelendiğinde çalışmanın bu bulgusunun zıttına bulgular bulunmaktadır (Arslan ve Önce 2014, s.585; Kurşunoğlu ve diğ., 2010, s. 112; Samadov, 2006, s.167). Öte yandan bu çalışmada tespit edilen unsurları destekler nitelikte de araştırmalar bulunmaktadır (Çöl ve Gül, 2005, s.304). Örneğin Kurşunoğlu ve diğerleri (2010, s.112) bu araştırmanın aksine bulguların bulunmasının sebebi örneklem grubunun uzun yıllar boyunca bir kurumda çalışmasından dolayı örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan duygusal bağlılığın ortaya çıkmasından dolayı kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Serbest zaman ilgilenimle ilgili alanyazını incelendiğinde, bu çalışmanın zıttı olan bulgular tespit edilmiştir (Kocaer, 2018, s.69). Bunun sebebi ise araştırma evrenini oluşturan meslek gruplarının birbirinden farklı olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu araştırmada örneklem grubu belediye de çalışmakta olan personel iken diğer araştırmada ki meslek grubu beden eğitimi öğretmenleridir. Bu durum bireylerin farklı

yaşam tarzı ve farklı mesleki getirilerden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Aylık kişisel gelir ile örgütsel bağlılığın tüm alt boyutları ve serbest zaman ilgileniminin cazibe/çekicilik, merkezîyet alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, aylık kişisel gelir ile serbest zaman ilgileniminin kendini ifade etme alt boyutu arasında istatistiksel açıdan negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Aylık gelir düzeyi arttıkça bireyin ilgi duyduğu serbest zaman etkinliklerinin bireyin kendisini yansıtmadığı ve/veya ifade etmediği anlamına gelen bu bulgunun sebebi, bireyin gelir düzeyinin artış göstermesi ile serbest zaman ilgilenimlerinin değil, farklı alanlarda gerçekleştirilebileceği eylemlere maddi olarak erişebilme olasılığının artışından dolayı kendisini gerçekten ifade edebileceğine inandığı alanların o alanlar olduğuna inanması, artık serbest zamanlarında ilgi duyduğu aktivitelerde kendisini bulamaması olduğu düşünülmektedir. Örgütsel bağlılıkla ilgili alanyazını incelendiğinde bu çalışmaya zıt ifadeler bulunmaktadır (Köseoğlu, 2020, s.116). Bunun sebebi ilgili araştırmada örneklem grubunun meslek grubunun örgütsel bağlılık anlayışının bu araştırmadakilerden farklı olmasından dolayı kaynaklandığı söylenebilir (Köseoğlu, 2020, s.116). Öte yandan örgütsel bağlılık alanyazını incelendiğinde bu araştırmayı destekleyen bulgulara ulaşılmıştır (Kaçay, 2015, s.92).

Analiz sonuçları incelendiğinde, rekreasyonel etkinliklere katılan bireylerin duygusal bağlılık düzeyleri ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların serbest zaman ilgilenim düzeyleri arttıkça duygusal bağlılık düzeylerinin de artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Söz konusu değişim dikkate alındığında örgütlerin çalışanları için rekreatif etkinlikler düzenlemesi, çalışanlarına değer vermesi, çalışanlar için fedakarlık yapması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak örgütler bir rekreatif etkinlik düzenlemek için günümüzde en değerli üç olgudan (zaman, para ve çaba) fedakarlık yapmaktadırlar. Bu üç kriter örgütler için her atılacak adımda olmazsa olmazdır. Örgütler bu etkinlikleri sadece bir aktivite olsun diye değil, çalışanlarının da eğlenebileceği, onlara cazip gelen, onların kendilerini ifade edebilecekleri ve hemen hemen herkesin önceliklerine yani hayat merkezlerinde yer alabilecek etkinlikler düzenlemeye özen göstermeleri gerektiği ifade edilebilir. Bu fedakarlıklar örgüte, hem çalışanların kendi aralarında hem de çalışanlar ile örgüt arasında bir takım çıkarsız ilişkiler kurma avantajını sağlamaktadır. Bu durum sosyal bir varlık olan insanın ve dolayısıyla çalışanların duygusal anlamda örgütlerine bağlılıklarını geliştirmektedir.

Rekreasyonel etkinliklere katılmayan bireylerin duygusal bağlılık alt boyutu puanları ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum serbest zaman etkinliklerine katılımın çalışanlarda önemli düzeyde pozitif duygular yaratacağı görüşünü destekler niteliktedir.

Diğer yandan rekreasyonel etkinliklere katılmayan bireylerin örgütsel bağlılık alt boyutlarından devam bağlılığı ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutlarından merkezîyet ve kendini ifade alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı, düşük düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Örgütler tarafından çalışanları için düzenlenen etkinliklere katılım eğer zorunlu değil ise katılımlar genel olarak önceliği örgüt olmayan bireylerde gerçekleşmeyebilmektedir. Bireyin tamamen mantığı ile duygusal olmayan ve kar zarar analizine dayalı duyduğu bir bağlılık türünde, bireyin kurumu tarafından düzenlenen rekreasyonel etkinliklere katılmaması, eğer bir etkinliğe katılacaksa kendi hayatında öncelikli olarak belirlediği etkinliklerle ilgilenmesi, bu etkinliklerde kendisini daha rahat hissetmesi çok daha güçlü bir ihtimaldir.

Rekreasyonel etkinliklere katılan ve katılmayan bireylerde, devam bağlılığı ile cazibe alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı, ek olarak rekreasyonel etkinliklere katılan bireylerin devam bağlılığı ile serbest zaman ilgilenimi tüm alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Rekreasyonel etkinliklere katılmayan bireylerin örgütsel bağlılık ölçeği alt boyutlarından normatif bağlılık ile serbest zaman ilgilenimi alt boyutlarından merkezîyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı, düşük düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan rekreasyonel etkinliklere katılan ve katılmayan bireylerin normatif bağlılık düzeyleri ile serbest zaman ilgilenim düzeyleri alt boyutlarından cazibe ve kendini ifade alt boyutları arasında ve rekreasyonel etkinliklere katılan bireylerde normatif bağlılık ile merkezîyet arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak günümüzde çalışma hayatının baskısından ve süreklilik gösteren döngüsünden bunalan personeller için serbest zaman etkinliklerine katılım sağlamak, kendileri için bedensel ve ruhsal anlamda yenilenme/toparlanma anlamına gelmektedir. Bu faydaların yerine getirilmesiyle beraber personeller günlük yaşantısında veya iş hayatında daha güçlü kişiler haline dönüşecekleri için bu tür faaliyetler çalışmakta olan personeller için oldukça kritik bir öneme sahiptir (Tezcan,1994, s.57). Serbest zaman etkinliklerinin, belediyelere katkıda bulunduğu önemli noktalardan birisi de örgüt kültürünün yaratılmasında ve sürekli bir şekilde geliştirmesinde rol oynamasıdır. Belediyelerin, tüzel kişiliğini temsil etme şekillerinin tamamı olarak nitelendirilen kurum kimliği, kurum içindeki iletişimin iyi olmasını sağlayarak gerçekleşmektedir. Kuruluş içindeki iletişimin ve kurumun kimliğini kazanması noktasında serbest zaman etkinlikleri oldukça önemlidir (Chelladurai, 1999, s.16). Ayrıca kurum içerisindeki duygusal bağlılık düzeylerini arttırmak, belediyeler için önem arz etmektedir. Bu bağlamda, belediyelerin kurum içi serbest zaman etkinliklerini etkin ve verimli bir şekilde organize etmesi, personellerinin bu aktivitelere katılımlarını sağlaması ve serbest zaman etkinliklerinin bireylere olan faydalarıyla ilgili bilinçlendirici seminerler düzenlenmesi personellerin kuruma olan duygusal bağlılık düzeylerini de arttırabilmektedir.

Kaynakça

- Akova, O., & Bayhan, İ. (2015). Örgütsel bağlılık ve rekreasyonel imkanlar arasındaki ilişki: antalya’da konaklama işletmelerinde çalışanlar üzerine bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 8(38).
- Alexandris, K., Douka, S., & Balaska, P. (2012). Involvement with active leisure participation: does service quality have a role?. *Managing Leisure*, 17(1), 54- 66.
- Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of occupational psychology*, 63(1), 1-18.
- Arslan, H., & Önce, M. (2014). Yerel yönetimlerde çalışanların örgütsel bağlılığı üzerine bir inceleme: Çankırı Belediyesi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 571-587.
- Atılğan, D. (2018). Beden eğitimi öğretmenleri ve Antrenörlerin özgüven düzeyleri ile karar verme stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 20(4), 8-22.
- Aydın, İ. (2022). Serbest Zaman İlgilenimi Ve Yaşam Doyum İlişkisinde Etkinlik Doyumunun Kısmi Aracılık Etkisi: Rekreasyonel Koşucular Örneği. *Spor Ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 53-72.
- Balcı, V., Demirtaş, M., Gürbüz, P., İlhan, A., & Ersöz, V. (2003). Ankara’daki üniversite öğrencilerinin boş zaman etkinliklerine katılımlarının araştırılması. *Milli Eğitim Dergisi*, 158(1).
- Baş, M.& Ersarı, G. (2022). Duygusal Bağlılık Ve Bireysel Yaratıcılık Arasındaki İlişkide Bilgi Paylaşımının Aracı Rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 12(2), 1134-1144.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, Sayı, 59,

- 125-139.
- Bölükbaşı, A. G., & Yıldıztan, D. Ç. (2010). Yerel yönetimlerde belediyenin başarısını ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine bir alan araştırması. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Hakemli Dergisi*, 9, 217-225.
- Cengiz, A. A. (2002). Örgüt yaşamında örgütsel bağlılığın belirleyicileri ve eskişehir bölgesinde doktor ve hemşire meslek grupları arasında karşılaştırmalı bir çalışma. 10. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, (4), 23- 25.
- Chelladurai P. (1999) Human resource management in sport and recreation. *Human Kinetic*.
- Çekmecelioglu, H. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumlarının işten ayrılma niyeti ve verimlilik üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: Bir araştırma. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(2), 153-168.
- Çilesiz, E. (2014). İş gören yabancılaşması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Ankara’daki beş yıldızlı oteller üzerine bir uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Çöl, G., & Gül, H. (2005). Kişisel özelliklerin örgütsel bağlılık üzerine etkileri ve kamu üniversitelerinde bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 291-306.
- Çuhadar, A., & Gönül, K. (2022). Serbest Zaman Ve Rekreasyon Kavramları. *Asad-2021: Spor-Eğitim-Sağlık*, 321.
- Dixon, M. A., Cunningham, G. B., Sagas, M., Turner, B. A., & Kent, A. (2005). Challenge is key: An investigation of affective organizational commitment in undergraduate interns. *Journal of Education for Business*, 80(3), 172-180.
- Doğan, M., Gürkan, E. L. Ç. İ., & Gürbüz, B. (2019). Serbest Zaman Doyumu, Serbest Zamanda Sıkılma Algısı Ve İş Tatmini İlişkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(1), 154-164.
- Düz, S. (2012). Konaklama işletmelerinde nepotizm le örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Eren, E. (1991). Yönetim ve organizasyon. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını*, 236, 94-96.
- Güneş, İ., Bayraktaroğlu, S., & Kutanis, R. Ö. (2009). Çalışanların örgütsel bağlılık ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki: Bir devlet üniversitesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 481- 497.
- Kaçay, Z. (2015). Beden eğitimi öğretmenlerine göre okul yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık ve yaşam doyumuna etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karaküçük, S., & Gürbüz, B. (2007). Rekreasyon ve kent (li)leşme. Ankara: Gazi Kitabevi, 107.
- Kaya, İ. (2012). Otel işletmelerinde çalışma yaşamını etkileyen faktörlerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Marmaris örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.
- Kocayörük, A. (2000). İlköğretim öğrencilerinin sosyal becerilerini geliştirmede dramının etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kozak, M.A., Yılmaz, E.G. ve Çakır, O. (2017). Rekreasyonel liderlik ve turist rehberliği. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köseoğlu, G. (2020). Mali müşavirler ve muhasebecilerin örgütsel bağlılık düzeylerinin demografik faktörler ile ilişkisi: İstanbul’da bir uygulama. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 107-119.
- Kurşunoğlu A., Bakay E., & Tanrıoğen A. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel

- bağlılık düzeyleri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28, 101-115.
- McIntyre, N., & Pigram, J. J. (1992). Recreation specialization reexamined: The case of vehicle-based campers. *Leisure Sciences*, 14(1), 3-15.
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human resource management review*, 1(1), 61-89.
- Nadaroğlu, H. (1994). Mahalli idareler: teorisi, ekonomisi, uygulaması. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Sirgy, M. J., Kruger, P. S., Lee, D. J., & Yu, G. B. (2011). How does a travel trip affect tourists' life satisfaction? *Journal of Travel Research*, 50(3), 261–275.
- Suhartanto, D., Dean, D., Sumarjan, N., Kartika, O. S., & Setiawati, L. (2019). Leisure Involvement, Job Satisfaction, and Service Performance among Frontline Restaurant Employees. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 20(4), 387-404.
- Tama, R. (2019). İnsan kaynakları yönetiminde rekreasyon faaliyetlerinin tükenmişlik ve örgütsel bağlılık ile ilişkilerinin araştırılması (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tezcan, M. (1994). Boş zamanların değerlendirilmesi sosyolojisi. Atilla.
- Tutar, H. (2016). Örgütsel Davranış, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ulusoy, H., & Kılınç, Ö. Ü. E. (2019). Sağlık kurumlarında örgütsel bağlılık (Teoriden uygulamaya bir bakış). Eğitim Yayınevi.
- Yetim, A. A. (2000). Sosyoloji ve spor. Ankara: Topkar Matbaacılık.
- Yıldırım, A. (1999) Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112)
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu. (2005). T.C. Resmi Gazete, 25874, 13 Temmuz 2005.

SPORDA İNSAN HAKLARI

Alptuğ Soyer^{1*} Serkan İbiş^{2*} Nuri B. Güngör^{3*}

^{1*}Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, alptug.soyer1@gmail.com

^{2*}Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, serkanibis@gmail.com

^{3*}Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, nuriberkgungor@gmail.com

Özet

İnsanlık tarihi boyunca dünyada savaşlar olmuştur. Bu savaşların sonunda milyonlarca insan ölmüş, ikamet etmiş oldukları bölgeleri değiştirmek zorunda kalmıştır. Sanayileşme ile birlikte ülkeler arasındaki silahlanma çalışmaları artmış, ulus-devlet kavramı yaşanan devrimlerden sonra ortaya çıkmış hatta bu kavram yerini faşizme bırakmıştır. Bu yüzden savaşlarda görülen insanlık suçları artmıştır. Ayrıca teknolojinin gelişmesi ile bireylerin serbest zaman dilimleri artmış ve insanlar boş zamanlarını amatör veya profesyonel anlamda spor yaparak değerlendirmiştir. Bu bağlamda uluslararası toplumda insanlar arasındaki temel hakların belirlenerek bu kurallara tüm üye devletler tarafından uyulması zaruri bir hale gelerek zaman içerisinde “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi” doğmuştur.

Bu çalışmanın amacı, ulusal ve uluslararası anlamda sporcuların haklarının incelenmesidir. Araştırmada, sporcuların hatta insanlık tarihinden beri bireylerin zaman içerisinde elde ettiği haklar ve bu hakların zaman içerisinde gelişimi araştırmada araştırılmıştır.

Bu çerçevede konu iki temel bakış açısıyla ele alınmıştır. Bunlardan birincisi insan haklarının doğuşu ikincisi ise sporcuların doğuştan insan haklarını elde etmesine rağmen spor alanındaki karşılaştıkları uyumsuzluklar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Sporcu Hakları, Spor.

Human Rights in Sports

Abstract

Throughout human history, there have been wars in the world. At the end of these wars, millions of people died, and they had to change their regions of residence. With industrialization, armament studies between countries increased, and the concept of nation-state emerged after the revolutions and even this concept left its place to fascism. Therefore, crimes against humanity in wars have increased. In addition, with the development of technology, the free time of individuals has increased and people have spent their free time by doing sports in an amateur or professional sense. In this context, the "Universal Declaration of Human Rights" was born in the course of time, by determining the fundamental rights among people in the international community and complying with these rules by all member states.

The aim of this study is to examine the rights of athletes in national and international terms. In the research, the rights of athletes and even individuals since the history of humanity and the development of these rights over time were investigated in the research.

In this context, the subject has been discussed from two basic perspectives. The first of these is the emergence of human rights, and the second is the conflicts that athletes face in the field of sports despite having acquired human rights from birth.

Key Words: Human Rights, Athlete's Rights, Sport.

Giriş

21. yüzyılın getirmiş olduğu teknoloji ve birey gücüne dayalı üretim sistemlerinin zaman içerisinde kendini otomasyon sistemlerine bırakmasıyla, insanlar doğasına aykırı bir yaşam tarzına sahip olmuştur. Bu nedenle bireylerin iş yaşamları içerisinde maruz kaldığı stres ve stresin yol açtığı hastalıklar, insanların yaşam kalitesini düşürmektedir. Spor, hem insanların yaşam kalitesini arttıran hem de bireylere stresle başa çıkma yollarını öğreten bir faaliyettir. Farklı bir ifadeyle spor; bedeni veya zihni geliştirmek amacıyla kişisel veya toplu olarak gerçekleştirilen, bazı kurallara göre uygulanan hareketlerin tümü olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021; Aydoğan vd., 2015). Ayrıca spor; iç ve dış etkenler ile isteklendirilmiş insanların temel fiziksel özelliklerinin eşgüdümlü çalışmasını ve bireylerin fazladan çalışmasını gerektiren yarışa dayalı resmi bir şekilde örgütlenmiş faaliyetlerdir (Coakley, 1986).

Spor, bedeni veya zihni geliştirme maksadıyla yapılacak olan toplu veya bireysel olarak gerçekleştirilen, bazı kurallara göre uygulanan hareketlerin tümüdür. Aynı zamanda spor; amatör veya profesyonel anlamda yapılabilmesi için belirli ölçütlerde kurallara ve bireylerin statüsünün korunması gayesiyle çeşitli haklara gereksinim duymaktadır. Bu bağlamda; sporcuların ve dünya üzerindeki bütün bireylerin haklarının korunması ve bu hakların devamlılığının sağlanması

maksadıyla 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni ilan etmiştir. Bu beyanname ayrıca ülkemizde 27 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilerek Resmi Gazete’de yayınlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1949).

Beyannamenin imzalanmasından sonra Eleanor Roosevelt, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi için şu sözleri söylemiştir; “dünyanın her yerindeki tüm insanlar bakımından uluslararası bir Magna Carta olabilir” (70. Yıldönümünde Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, t.y.).

Magna Carta (Büyük Özgürlük Fermanı)

Magna Carta, 15 Haziran 1215 günü dönemin kralı John tarafından onaylanmıştır. Bunun sebebi olarak Cermen asıllı toplulukların Britanya Ada’sına göçtükleri vakte kadar götürülebilir. Bu toplumlar yaşadıkları dönemde Roma Hukuku’nun etkisinde kalmasının yanı sıra kendi kültürleriyle İngiliz topraklarına yerleştikleri için hukukun üstünlüğü ilkesi düşüncesini, o bölgede yaşayan insanlara aşlamışlardır (İlal, 1968). Evrensel hukuk düzeninin modern anlamda anayasal düzene ulaşana kadar geçirdiği evrimleşmelerin içerisinde en önemli adımlar arasında yer alan Magna Carta; tarihte ilk kez dönemin yöneticilerinin haklarının sınırlandırıldığı, ülke de yaşayan bireylerin çeşitli hakları ve özgürlükleri elde ettiği dönemin İngiliz Monarşi’si tarafından onaylanmış belgedir (Dereköy, 2018). Magna Carta’nın ilk maddesinde bireylerin ihtiyaç duyduğu tüm hak ve hürriyetlerin kral ve kraldan sonra gelecek varisler tarafından bütün özgür bireylere ve onların çocuğa sahip olmalarının yanı sıra onların korunması açısından sonsuza dek bu hakın verildiği belirtilmiştir. Lakin bu maddeden de anlaşılacağı üzere, hak ve hürriyetler toplumun bütün kesimine değil sadece belirli bir zümreye verilmiştir. Magna Carta, köylüleri, çalışan bireyleri, kadınları ve ülkeye gelmiş olan yabancıları kapsamamaktadır (Ünal, 2021).

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin oluşumunda bir diğer yapı taşı ise Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’dir. Bu bildiri, İngiliz sömürsünden ve sürekli yeni vergilerin getirdiği ağır yaşam koşullarının ortadan kaldırılması maksadıyla Amerika’nın bağımsızlığını ilan etmesiyle ortaya çıkmıştır. Özetle bu bildiri; ülkenin yönetim yapısı, seçimler, oy hakkı, vergiler ve benzeri bir ülkenin ihtiyaç duyacağı birçok madde yer almaktadır. Bildiri ayrıca ülke toprakları üzerinde yaşayan herkese vatandaşlık hakkı vermiş olmasının yanı sıra vatandaşlarının iç unsurlar ve diğer ülkelerden korunması bakımından bağlayıcı maddeler içererek vatandaşlarının sosyal yaşam haklarını güvence altına almıştır (Birecikli, 2011; Akbay, 1950).

Fransız İhtilali

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin doğmasında ki bir diğer etken ise Fransız İhtilali’dir. Fransız İhtilali’nin meydana gelmesini iki unsur da incelenebilir. Bunlar iç ve dış etkenlerdir. İç etkenler; siyasal nedenler, aydınlanma felsefesinin etkisi, toplumsal yapı ve ekonomik sebeplerdir. Dış etkenler incelendiğinde ise; Aydınlanma Çağı ve ABD’nin bağımsızlığına kavuşarak Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’nin yayınlanmasıyla Fransız halkının bildirideki bireylerin doğuştan elde ettiği hakların genişliği ve benzeri birçok maddeden etkilenmesi Fransız İhtilali’nin meydana gelmesindeki etkileyen unsurlardır (Yakut, 1999). 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi’nin 2. Maddesinde belirtilen hak ve hürriyetler sonsuza kadar devam edecek, değiştirilemez ve bireyler bu kazanımları insan olduğu için elde etmektedir (Arslan, 2018).

1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi, Amerikan (Amerikan Bağımsızlık Bildirisi) ve İngiliz (Magna Carta) bildirilerinin de ötesine geçerek, insanların sadece birey anlamında elde edeceği hakları ile birlikte, yurttaş veya vatandaş olarak toplum içerisinde organize bir şekilde elde edeceği hak ve hürriyetlerin önemini ortaya koyarak bu iki etkeni

değerlendirmiştir. İnsanların birey olarak elde ettiği hakları fiziki anlamda hürriyetini, yurttaş olarak elde ettiği haklar ise siyasa ve siyasi hürriyetini ifade etmektedir (Civelek, 1989). Ayrıca Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı yeni bir kavramı ortaya çıkarmıştır; millet. Siyasi bir birlik şeklinde yaşayan, ortak, mazi ve kültüre sahip, devlet şeklinde teşkilatlanmış fert ve zümrelerin toplamına millet denmektedir. Fransız İhtilali ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın etkisiyle millet bilincin ortaya çıktığı çoğu sosyolog tarafından kabul edilmektedir (Kızılçelik & Erjem, 2006). Ortaya çıkan bu millet bilinci beraberinde yeni bir ideolojiyi getirmiştir; milliyetçilik. Türk Dil Kurumu’na göre milliyetçilik: “Maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık ve nasyonalizm.” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021). Son iki yüzyıla teorik anlamda düşünüldüğünde etkisi az gibi görünen milliyetçilik, modern anlamda dünya üzerindeki ulus-devletlerin ideolojisi haline gelerek hem savaşlara hem de yeni ülkelerin bağımsızlığını elde etme noktasındaki itici güç olmuştur (Altınay & Bora, 2002; Tok, 2014).

Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Sırbistan arasındaki yaşanan (Sırp bir milliyetçinin Avusturya veliahdını öldürmesi) gerginlik yüzünden ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre içerisinde dünyada yaşanan en büyük zayıfların verildiği savaşa dönüşmüştür (Akgül, 2019). Birinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkışındaki en önemli etkenlerden birisi 1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik akımı olmasının yanı sıra bir diğer etken ise dünya genelindeki ülkelerin sanayileşme çabaları ile birlikte sömürgecilik anlayışının meydana gelmesi savaşın çıkmasına sebep olmuştur (1. Dünya Savaşı Sonuçları ve Nedenleri, t.y.). Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçları:

- Yaklaşık kırk milyon birey, savaşta öldü veya yaralandı.
- İmparatorluklar dağıldı. Birden çok devlet kuruldu ve dünyadaki siyasi harita değişti.
- Dünyadaki güç dengeleri değişime uğradı.
- Yeni yönetim sistemleri ile birlikte ideolojiler ortaya çıktı.
- 10 Ocak 1920’de Milletler Cemiyeti kuruldu.
- İkinci Dünya Savaşı’nın zemini hazırlanmış oldu. (Birinci Dünya Savaşının Sonuçları, t.y.).

İkinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesini sağlayan milletlerarası antlaşmalar, yenilen ülkelerde ciddi bir ekonomik bunalıma sebep olmasının yanı sıra Almanya barış antlaşmasının etkilerini yaşamış ve yaşamış oldukları olumsuz koşulları diğer ülkelere nazaran daha fazla seslendirmişlerdir. Savaşta yenilen ülkeler, Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği hezimetten kurtulmak, ABD’nin Milletler Cemiyeti’ne girmemesi, İngiltere’nin denge politikasını kuramaması ve benzeri birçok sebepten ötürü İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir (Yıldız, 2019).

Neredeyse kırk milyon bireyin canına mal olan bu savaş müttefik devletlerin zaferiyle son bulmuş ve Birinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan Milletler Cemiyeti savaşı engelleyemediği için kapatılmıştır. Milletler Cemiyeti’nin yerine dünyada savaşların getirmiş olduğu negatif etkileri yok etmek ve daimi barışı sağlayabilmek adına “Birleşmiş Milletler” (BM) kurulmuştur (Yıldız, 2019).

BM, insan haklarının güvence altına alınması, uluslararası ilişkilerde barışın ve güvenliğin sağlanması maksadıyla kurucu ülkelerden birisi olan Türkiye ile birlikte 50 ülkeyle 24 Ekim 1945 tarihinde kuruldu (BM Türkiye, t.y.). Günümüzde BM, 193 üye devlete sahip olmasının yanı sıra bu milletler üstü teşkilatın asli görevi ise insan haklarının güvence altına alınmasıdır (Aral,2013). Bu sebeple BM Genel Kurulu, 10 Aralık 1948 tarihinde “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ilan etmiştir (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, t.y.).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İnsan haklarının ihlali hususunda İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş gerçekleşirken ki meydana gelen olaylar, yalın bir ifadeyle Hitler’in 1933 senesinde kendi fikir ve düşüncelerini yoğun bir şekilde yaymasından sonra iktidarı ele geçirmesiyle birlikte dünya tarihinde görülmemiş katliam meydana gelmiştir. Bireylerin tabiatından gelen yaşama haklarının ihlali, BM Genel Kurulu’nda bu konunun ele alınması elzem olmuştur (Hekimler, 2009).

BM Genel Kurulu, bireylerin daima göz önünde bulundurarak eğitim ve öğretim vasıtasıyla beyanname ile verilen hak ve hürriyetleri geliştirmeye ve sürekli hale getirmeye, gün geçtikçe artan ulusal ve uluslararası önlemlerle gerek üye devletler sakinleri gerekse bu devletlerin himayesi altındaki devletlerin sakinleri arasında bu hakların tanınmasını ve uygulamasını sağlamak amacıyla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ilan etmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1949).

Beyannamenin birinci maddesi: “Bütün insanlar hür, haysiyet ve hakini bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.”. Beyanname birinci maddesiyle insanların doğuştan özgür olduğunu ve bütün bireylerin eşit olduğunu vurgulamaktadır (T.C. Resmi Gazete, 1949).

İkinci maddede ise: “ Herkes ırk, renk, cins, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, millî veya içtimai menşee, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu beyanname ile ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir. Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayrimuhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukuki veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrılık gözetilmeyecektir.” Bireylerin ırkı, toplumda sahip olduğu statülerin, hangi dine mensup olduğu ve benzeri birçok insanları birbirinden ayıran unsurun, beyanname insanlara verilen hak ve hürriyetler hiçbir şekilde bireylere ulaştırılırken ayırım yapılmayacağına altını çizmektedir (T.C. Resmi Gazete, 1949).

Bir diğer önemli olan 23. madde ise: “Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, âdil ve elverişli çalışma şartların a ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır. Herkesin, hiç bir fark gözetilmeksizin, eşit çalışma karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla de tamamlanan âdil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Herkesin, menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.” Bu madde de ise beyanname, bireylerin iş hayatındaki karşılaşılabileceği her türlü çalışma koşulları, çalışma şartları ve benzeri birçok önemli zorluğu ön görerek, insanların çalışma hayatındaki fırsat eşitliğini sağlamıştır (T.C. Resmi Gazete, 1949).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini özetleyecek olursak:

- İnsan, doğuştan hür ve özgürdür.
- Bütün bireyler eşittir.
- Bütün bireylerin yaşamaya, seyahat etmeye ve can güvenliği hakkı bulunmaktadır.
- Hiçbir birey sebepsiz yere alıkonamaz, sınır dışı edilemez.
- Bireyler, aile edinmeye ve gayrimenkul sahibi olmaya hakkı vardır.

Taraf olarak imzalayan bütün üye devletler bu kurallara uymakla hükümlü olmasının yanı sıra hiçbir kimse, ülke ve toplum tarafından beyannamenin herhangi bir maddesinin değiştirilmesi söz konusu değildir (T.C. Resmi Gazete, 1949).

Sporda İnsan Hakları

Küreselleşen dünyada, spor bir endüstri haline gelerek hızlıca yaygınlaşmış olup, sporcuların haklarının korunması ve denetim mekanizmalarına ihtiyaç duymuştur (Bozkurt, 2010). Bu bağlamda ilgili literatür incelendiğinde uluslararası ve ulusal anlamda sporcu

haklarının ele alındığı tespit edilmiştir. Örneğin bütün bireyler için serbest zaman değerlendirme, fiziksel aktivite ve beden eğitimi doğuştan gelen bir haktır (UNESCO, 2015).

Türk Hukukunda ise sporcuların hukuki durumlarının düzenlenmesi bakımından, amatör ve profesyonel sporcular arasında hiçbir ayırım yapılmadığı gözlenmektedir. Sporcuların hukuki durumları düzenlenmiş olan mevzuat gereğince Türkiye Futbol Federasyonu ve Spor Genel Müdürlüğü tarafından belirlenmektedir (Küçükgüngör, 1998).

Türkiye Futbol Federasyonu 5894 sayılı kanunu ve Spor Genel Müdürlüğü’nün çıkarmış olduğu yönetmelik ile sporcuların hukuki durumları tam olarak ele alınmamaktadır. Sporcuların hukuki olarak kulüpleriyle olan ilişkilerinin düzenlenmesinde;

- a) Borçlar Hukuku,
- b) İş Kanunu,
- c) Sosyal Sigortalar Kanunu,
- d) Toplu İş Sözleşmesi,
- e) Lokavt Kanunu,

oldukça etkilidir. Bu esaslar üzerinden sporcuların mevcut durumlarının değerlendirilmesi gerekmektedir (Küçükgüngör, 1998).

Bir başka örnek ise sporun yaygınlaştırılması ve herkes tarafından benimsenmesi amacıyla uluslararası anlamda ülkeler arasında işbirliğinin sağlanması koşul olmasının yanı sıra bu işbirliğinin getireceği her türlü müsabakanın, iç ve dış koşullarını oluşturarak bunun sürdürülebilir bir şekilde devam ettirilmesini sağlamalıdır (UNESCO, 2015).

Sonuç

Ulusal ve uluslararası anlamda sporun gelişmesi ve sporcu haklarının muhafaza edilmesi anlamında ilgili alan yazını incelendiğinde birçok bağlayıcı ve caydırıcı kurallar bulunmaktadır. Geçtiğimiz günlerde ülkemiz takımlarından olan Galatasaray Spor Kulübü, yeni sezon hazırlıkları amacıyla Olympiakos ile yapmak istediği dostluk maçı için Yunanistan’ın başkenti olan Atina’ya gitti (Yunanistan’da Galatasaray’a Çirkin Tavır!, t.y.). Covid-19’un getirmiş olduğu kısıtlamalardan ötürü uluslararası yolculuklardan önce bireylerin yapması gerekenler bulunmaktadır. Bunlar; aşı olmak, PCR testi yaptırmak ve benzeri birden fazla tedbir bulunmaktadır. Türkiye ile Yunanistan hükümetleri, bu tedbirleri hem yaygınlaştırarak pandeminin yayılma hızını düşürmek hem de sınırdan geçişlerde yaşanabilecek aksaklıkları önleyebilmek adına 20 Mart 2021 tarihinde bu tedbirlerin ne olduğu ile ilgili antlaşma yapmışlardır (Yunanistan’ın Uygulamakta Olduğu Seyahat Kısıtlamaları, t.y.). Yapılan bu antlaşma çerçevesinde iki ülke vatandaşları sınırdan geçişlerde istenilen tedbirleri yerine getirerek belgelediğinde sınırdan geçişlerinde bir sorun olmayacağını taraf ülkeler yapılan antlaşma ile onaylamışlardır. Lakin Galatasaray Spor Kulübü’nün yapmış olduğu açıklama şu şekildedir: “Dostluk havasında bir hazırlık maçı oynamak için gittiğimiz Atina’da, bugün yaşanan olayla birlikte bir Türk takımına karşı net bir ayrımcılık yapılmıştır. Uluslararası alanda 72 saat geçerli PCR testleri kabul edilmemiş, yeni test istenmiş, teknik direktörümüz Sayın Fatih Terim ve bazı oyuncularımızın test için yapıcı davranışları ve ilgili işlemleri yapmalarına rağmen son derece yakışsız, hatta küstahça bir üslupla davranılmış, çıkarılan zorluklar artarak devam etmiştir. Yunan gümrük personeli ve emniyet güçlerinin bu tavır, uygulama ve davranışını asla kabul etmiyoruz. Yapılan bu insan haklarına aykırı muamele için Yunan makam ve yetkililerinden ülkemiz adına özür bekliyoruz.” (Kamuoyuna duyuru, t.y.).

Yukarıda ki örnekten ve dünyada sürekli bu tarz yaşanan olaylardan anlaşılacağı üzere iki ülke arasındaki siyasi olaylar, sporun evrenselliği kavramının önüne geçmiş ve takımlar arasındaki düzenlenecek olan dostluk maçının gerçekleştirilememesine sonuç vermiştir. Uluslararası insan haklarına aykırı davranışlar tespit edilmesinin yanı sıra Donnelly (2008)’ e göre sporda insan haklarının sorunları üç ana başlıkta oluşmaktadır. Bunlar;

- Bireylerin spora katılma hakkı.
- Spor vasıtasıyla bireylerin hak ve özgürlüklerine kavuşması.
- Spor faaliyetleri belirli zümredeki insanların arasında değil, tüm bireyler arasında gerçekleştirilebilmelidir.

Sporun toplumda tabana indirilmesinde ve bireylerin spora ulaşılabilirliğinin arttırılması oldukça önem arz etmektedir. Kişilerin spora katılımlarının anayasanın haricinde spor açısından da ele alınarak spor kurumunun bireylerin haklarının koruması gerektiği düşünülmektedir. Kişilerin spor aracılığıyla özgüven seviyelerini yükselterek kendilerini gerçekleştirmesi günümüz küreselleşen dünyasında da önemli bir yer teşkil ederken ulusal ve uluslararası anlamda bireylerin kişisel gelişimlerini gerçekleştirebilmesi adına amatör/profesyonel anlamda spor yapmakta olan sporcuların hepsini kapsayacak ölçüde hak ve tanımlamaların yapılması gerekmektedir. Bireylerin spora katılım hakkı, insan hakları evrensel beyannamesinde olduğu gibi doğduğu andan itibaren geçerli olması ve bu hakkın bütün bireylere eşit düzeyde uygulanabilirliğinin olması gerekmektedir. İnsanların sporu icra ederken gereksinim duyabileceği saha, tesis, malzeme ve benzeri unsurların karşılanarak kişilerin spora katılım göstereceği zaman dilimlerinde karşılaşılabileceği problemlerin çözümünde destek unsurunun oluşturulmasının haricinde bireylerin spor yaparken sakatlanmasının önlenmesi, spordan soğuma/uzaklaşma durumlarının yaşanmaması adına antrenör eşliğinde spor yapması gerekmektedir. Antrenörlerin ise spora katılım göstermekte olan bütün bireylerin irkına bakmaksızın, cinsiyet unsurunu göz önüne almadan davranması gerekmekte olup, antrenörlerin farkındalık seviyelerinin arttırılması anlamında sporda çocuk koruma, sporda insan hakları ve bireylerin doğuştan gelmekte olan insan hakları çerçevesinde gerekli olan seminer ve eğitimlerin verilerek antrenörlerden en yüksek düzeyde beklenebilmektedir. Ülkeler arasındaki sınırların kalkması ve devletler arasındaki problemlerin çözümünde, kültürel anlamda alışverişin yapılması da ve toplumlar arası barışın sağlanmasında birleştirici unsur olan spor, ulusal ve uluslararası anlamda önemli bir yer arz etmektedir. Sporun birleştirici unsurunun devamının sağlanmasında ve korunmasında spor kurumları aracılık yapmaktadır. Sonuç olarak, uluslararası düzeyde sporcu haklarının korunması için, insan hakları evrensel beyannamesinin temel ilkelerini esas alan ve sporcuların tüm kişilik haklarını ele alan “uluslararası bir spor antlaşmasının” düzenlenmesi gerekli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akbay, M. (1950). Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri.
- Akgül, Ö. (2019). Dünya Savaşı Nasıl Çıkar? İkili Kriz İlişkilerinin (Aktör Çiftleri) Yayılması Üzerinden Dünya Savaşı Olgusunun Uluslararası İlişkilerin Ampirik Bulgularıyla Açıklanması. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 215-237.
- Altınay, A. G., & Bora, T. (2002). Ordu, militarizm ve milliyetçilik.
- Aral, B., & Vakfı, T. A. (2013, September). Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik. SETA.
- Arslan, A. (2018). Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, 4(1), 19.
- Aydoğan, Y., Özyürek, A., & Akduman, G. G. (2015). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Spora İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 3(Special Issue 4), 595-607.
- Birecikli, İ. B. (2011). Amerika'nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri (1776-1876)'. *ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 81-103.
- Bozkurt M. N. (2010), Spor Hukuku Uyuşmazlıklarının Çözümünde Milletlerarası Spor Tahkim Mahkemesi, Ankara Barosu Dergisi, 160-195.
- Coakley, J. (1986). Sport in Society, Issues and Controversies, College Publishing, Santa Clara.
- Dereköy, S. (2018). Magna Carta (Büyük Ferman) Bir Magna Sancta (Büyük Kutsal)

- mı?. *Journal Of International Social Research*, 11(56).
- Donnelly, P. (2008). Sport and human rights. *Sport in society*, 11(4), 381-394.
- Hekimler, A. (2009). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabul Edilişinin 60. Yıldönümünde Taşındığı Anlam ve Önemi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2009(1), 1-24.
- İlal, E. (1968). Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34(1-4), 210-242.
- Kızılcılık, S., Erjem, Y. (1996). Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Küçükgüngör E. (2004), “Spor Hukuku Uyuşmazlıklarında Milletlerarası Tahkim”, AÜHFD, 2.S., 53.C.
- Tok, N. (2014). Siyasal İdeolojiler, H. Çetin (Ed.). *Siyaset Bilimi*. (2. Baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO). (2015). International charter of physical education, physical activity and sport.
- Ünal, S. (2021). Magna Carta’da Monarşinin Sınırlanması Öz. *Journal Of History School (JOHS)*.
- Yakut, K. (1999). Fransız İhtilali. *Çağdaş Dünya Tarihi*, 68-84.
- Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış. *Journal of International Management and Social Researches*, 6(12).
1. Dünya Savaşı Sonuçları ve Nedenleri, Erişim adresi: <https://www.cnnurk.com/ajanda/1-dunya-savasi-sonuclari-ve-nedenleri-1-dunya-savasi-kimler-arasinda-yapildi-kisaca-onemi-nelerdir>
70. Yıldönümünde Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, Erişim adresi: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/news/none-70-yilinda-evrensel-insan-haklari-beyannamesi/>
- Birinci Dünya Savaşının Sonuçları, Erişim adresi: <https://www.wikitarhi.com/birinci-dunya-savasinin-sonuclari/>
- BM Türkiye, Erişim adresi: <https://turkey.un.org/tr/about/about-the-un>
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Erişim adresi: <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/Insan-Haklari-Beyannamesi-1.pdf>
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Yunanistan’da Galatasaray’a Çirkin Tavır!, Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/son-dakika-galatasaray-haberi-yunanistanda-galatasaray-a-cirkin-tavir-fatih-terim-ve-galatasaraydan-aciklama-41851928>
- Yunanistan’ın Uygulamakta Olduğu Seyahat Kısıtlamaları, Erişim adresi: <http://atina.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/384429>

BEDEN EĞİTİMİ VE ETNOSPOR

Ünal Türkçapar^{1*} İhsan Kuyulu^{2*} Ömer Yıldız^{3*} Adnan Semih Dağ^{4*}

^{1*}Prof. Dr. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi turkcaparunal@hotmail.com

^{2*}Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye ikuyulu@bingol.edu.tr

^{3*}Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye omeryaldz22@gmail.com

^{4*}Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye adnansemihdag@gmail.com

Özet

Beden eğitimi dersi, özellikle 19. yüzyıl içerisinde okullarda gelişim göstermeye başlamış ve genel olarak devletlerin ayrı bir önem verdiği derslerden birisi olagelmıştır. Beden eğitimi dersi; Osmanlı Devleti'nde terbiye-i bedeniye, cimmastik, beden terbiyesi şeklinde adlandırılırken; Cumhuriyet Türkiye'sinde ise jimnastik ve beden eğitimi olarak isimlendirilmiştir. Gelişen ve değişen dünya düzeninde beden eğitimi de hem gelişip hem de milli değerlerimizi aktarmada aracı olmuştur.

Etnospor ve yeni branşların müfredatta yer alması geçmiş ve gelecekle bağ kurduğunu göstermektedir. Etnospor bir milletin geleneksel kültürünün korunduğu, bir topluma özgü öğeleri bünyesinde barındığı spor aktiviteleri olarak büyük önem taşımaktadır. Son dönemlerde önemi daha da artan etnospor beden eğitimi ile ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada amaç beden eğitimi ile etnospor hakkında bilgi vermek ve beden eğitimi derslerinde etnosporların ne derece etkili olduğunu saptamaktır. Çalışmada, bir durumu ortaya koyma amacı güdüldüğünden tarama modeli kullanılmıştır. Bu nedenle beden eğitimi ve etnospor ile ilgili kaynaklar kütüphanelerden ve internet üzerinden elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Beden Eğitimi, Etnospor

Physical Education and Ethnosport

Abstract

Physical education began to develop in schools, especially in the 19th century, and has generally become one of the courses that states attach particular importance to. Physical education lesson; In the Ottoman Empire, physical training was called gymnastics and physical training; In Republican Turkey, it was called gymnastics and physical education. In the developing and changing world order, physical education has become a tool in both developing and transferring our national values.

The inclusion of ethnosports and new branches in the curriculum shows that it establishes a connection with the past and the future. Ethnosport is of great importance as sports activities in which the traditional culture of a nation is preserved and elements specific to a society are incorporated. Ethnosport, whose importance has increased recently, has an important place in its relationship with physical education.

The aim of this study is to provide information about physical education and ethnosport and to determine how effective ethnosports are in physical education lessons. In the study, the scanning model was used because it aimed to reveal a situation. For this reason, resources related to physical education and ethnosport were obtained from libraries and the internet.

Keywords: Physical education, Ethnosport

GİRİŞ

Literatür baktığımızda beden eğitimi tanımı ile ilgili farklı açıklamalar görmekteyiz. Tamer (1987)'e göre beden eğitiminin tanımı ; “fiziksel hareketlerin planlı bir gelişme doğrultusunda yaşanmaya dönüştürülmesidir” şeklinde tanımlamıştır. Bir başka tanım da beden eğitimi; Vücudun fonksiyonlarını en etkili ve verimli şekilde kılınmayı sağlayan, fiziksel gücü ekonomik tarzda kullanabilmeyi amaçlayan, serbest zamanı değerlendirmeyi öğreten sistemli bir şekilde hareket etmeyi öğreten bir sistemdir (Alçak, Ilgaz ve Erhan, 1997). Kısaca beden eğitimi; bireylerin beden ve ruhen sağlıklı olabilmelerini amaçlayan, fiziksel becerilerini geliştirmeyi hedefleyen, çevre koşullarını dikkate alıp katılımcıların özelliklerine göre değiştirebilen esnek kurallara dayalı spora yönelik alıştırmaya, çalışma ve oyunları kapsayan geniş yelpazeli fiziksel aktiviteler bütünüdür (İnal, 2003).

Türk tarihi boyunca beden eğitimi türklerde önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü türkler çocuklarının iyi bir asker olmalarını ve güçlü bir bedene sahip olmalarını isterlerdi. Osmanlılar da atalarında olduğu gibi beden eğitimini savaş eğitimi almak amacıyla talim şeklinde yapmıştır. Osmanlı devletinde beden eğitimi halk için tekkelerde, askerler için askeri teşkilatta (kışlada) ve saraydaki okullarda yapılırdı. Beden eğitimi dersi İlk kez 1864 yılında Harbiye ve Askeri

İdadi'lerde öğretim programında yer almıştır (Abalı, 1974). Saray mektebi olan Enderun'da talim olarak yapıldı II. Mahmut döneminde müzik ve beden eğitimi akademi şekline gelerek güreş, binicilik, atlama, okçuluk, cirit gibi talimler yapılmıştır (Akkutay, 1984). Tanzimat döneminde de önemli yenilikler olmuştur. 1863'den itibaren geçmiş sistem atılarak yerine tamamen yeni olan lüzumlu alet ve tesisler inşa edilerek 1868'de Galatasaray Sultanisi'nde eğitime geçilmiştir (Bilge, 1989).

Cumhuriyet dönemiyle beraber beden eğitimi dersi, devlet okullarının neredeyse genelinde verilmeye başlamıştır. 1924 yılında yayımlanan 56 maddelik bir nizamname ile birlikte İmam – Hatip Liseleri'nin idareleri bir nizam altına alınmış ve okutulacak olan dersler arasına terbiye-i bedeniye dersi de konulmuştur. (Ergin, 1977)

Beden Eğitimi dersi cumhuriyetin ilk yıllarında okullarda jimnastik ağırlıklı verilmeye başlanmıştır. Çünkü savaştan yeni çıkmış ve güçsüzleşen, zayıflayan bireylere bedenen daha sağlam bir hale getirebilmek amacıyla özellikle bedensel gelişime önem verilmiştir.

Gelişen ve değişen toplumumuzda beden eğitimi dersinde de gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan spor branşları sayısı artmış ve müfredat programı içerisine dahil edilmiştir. 2018 yılında Talim ve Terbiye Kurulu'nun yayınlamış olduğu beden eğitimi öğretim programında bahsedilen branşlardan söz edilmiştir. Hareket yetkinliği öğrenme alanında yer verilen seçili sporla ilgili kazanımlardaki branşlar; atletizm, badminton, basketbol, bisiklet, bocce, boks, dama, dağcılık, dart, eskrim, futbol, futsal, güreş, halter, halk dansları, hentbol, jimnastik, judo, karate, kayak, masa tenisi, modern danslar, oryantiring, okçuluk, satranç, su doku, su sporları, tenis, trekking, voleybol, yüzme, etnospor branşları vb. olarak belirlenebilir (Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 2018).

Bu gelişim ve değişimler ile birlikte milli değerlerimiz ve kültürümüzde önemli bir yer tutmaktadır. Talim ve terbiye kurulunun Etnospor branşlarının da programa dahil edilmesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Etnospor, geleneksel fiziksel aktivite türlerini ulusal sporlar dahil olmak üzere birleştiren ve geleneksel oyunları tarihsel rekonstrüksiyonları olarak yeniden canlandırılan yeni bir kurumsal form olarak karşımıza çıkmaktadır (Кыласов, 2011a). Etnospor, halkların geçmişten gelen kültürel mirasın önemli bir unsuru ve bir tür etnokültürel kimlik olarakta işlev görmektedir. Toplumun ulusal yaşam tarzı ve örf-adet ilişkilerini, geleneksel oyunlarını ve etnokültürel fiziksel aktivitelerini içinde barındırır (Кыласов, 2011b).

Türklerde Etnospor oyunları; aba güreşi, mas güreşi, kemer güreşi, şalvar güreşi, yağlı güreş, menzil okçuluğu, dövüş sanatları, mangala, aşık oyunu, kökbörü gibi çok fazla sayıda geleneksel oyunlar vardır. Özellikle son zamanlarda etnosporlara yönelik ilgi ve istek ülkemizde giderek arttığı görülmektedir. Şüphesiz en önemli etken ülkemizin Dünya Etnospor Konfederasyonu'nun ülkemizde bulunması kamuoyunun ilgisinin çekilmesinde önemli yer tutmaktadır. 2015 yılında kurulan Dünya Etnospor Federasyonu'nun merkezi İstanbul'dadır.

Beden eğitimi müfredatına baktığımız zaman beden eğitimi öğretim programı, okullarda uygulanan ders dışı egzersiz programı, okul sporları müsabakaları gibi birçok programda güreş, okçuluk, dövüş sanatları gibi geleneksel oyunlarımızın yer verildiği görülmektedir. Talim ve Terbiye Kurulunun beden eğitimi öğretim programı sayesinde müfredatta etnosporlar yer almakta, ders dışı egzersiz programı çerçevesinde haftalık 6 saat üzerinden seçilen oyunlar öğretilmekte ve okul sporları müsabakalarında öğrencilerin yeteneklerini göstermelerine fırsat verilmektedir.

Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programının Uygulanması Öğretim Programının Özel Amaçları

Günümüzde beden eğitimi ve spor, yetişmekte olan nesillere fikren ve bedenen sağlık kazandıran bir faaliyet alanı olarak kabul edilmektedir. Beden eğitimi ve spor; eğitim programlarının bütünleyici bir parçası olması nedeniyle öğrencilerin fiziksel aktiviteler aracılığıyla psikomotor, bilişsel, duyuşsal ve sosyal alanda gelişimine, sosyal yaşantısının içinde

sporu hayat tarzı hâline getirmesine, okul dışı serbest zamanlarını kültürel ve sportif etkinliklerle değerlendirmesine katkıda bulunur.

Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programı ile öğrencinin;

1. Dünyada ve Türkiye’de sporun tarihsel gelişimi hakkında bilgi sahibi olması,
2. Fiziksel etkinliklere katılım yoluyla hareket, bilgi ve becerilerini geliştirmesi ve bu becerileri alışkanlık hâline getirmesi,
3. Türk spor tarihinde başarılı olmuş sporcuları tanınması,
4. Sportif etkinlikler yoluyla spor kültürü edinmesi, spora özgü kuralları, bilgi ve becerileri uygulayabilmesi ve bu becerileri yaşantısında olumlu olarak kullanabilmesi,
5. Engellilerin ve özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin bedensel, sosyal ve ruhsal olarak gelişmesinde sportif etkinliklerin rolünü ve önemini kavraması,
6. Millî bayramların ve kurtuluş günlerinin anlamını, önemini kavraması ve bu kutlamalara katılmaya gönüllü olması,
7. Atatürk’ün ve Türk düşünürlerinin beden eğitimi ve spor ile ilgili düşüncelerini özümsemesi,
8. Spor organizasyonlarına katılım yoluyla spor bilinci gelişmiş sosyal bireyler olarak yetişmesi,
9. Düzenli etkin katılım ile sağlığı güçlendirici bilgi ve becerileri hayatında ve kişisel gelişiminde kullanabilmesi,
10. Beden ve ruh sağlığını olumsuz etkileyen alışkanlık ve bağımlılıklardan uzak durması,
11. Başkalarının varlığını da kabul ederek onlara karşı her zaman dürüst, saygılı “adil oyun (fair play)” davranışta bulunması ve bunu alışkanlık hâline getirmesi,
12. Spor alanında faaliyet gösteren meslek grupları hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), 2018).

Öğretim Programının Alana Özgü Becerileri

Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programı ile öğrencilere kazandırılması hedeflenen beceriler aşağıda sunulmuştur. • Dayanıklılık • Çabukluk • Esneklik • Hareketlilik • Koordinasyon • Kuvvet • Ritim (Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), 2018).

Öğretim Programının Uygulanmasında Dikkat Edilecek Hususlar

1- Hareket yetkinliği öğrenme alanında yer verilen seçili sporla ilgili kazanımlardaki branşlar; atletizm, badminton, basketbol, bisiklet, bocce, boks, dama, dağcılık, dart, eskrim, futbol, futsal, güreş, halter, halk dansları, hentbol, jimnastik, judo, karate, kayak, masa tenisi, modern danslar, oryantiring, okçuluk, satranç, su doku, su sporları, tenis, trekking, voleybol, yüzme, etnospor branşları vb. olarak belirlenebilir.

2- Her sınıf düzeyinde birden fazla branş seçilmeli; öğrencilerin ilgi ve istekleri, öğrencilerin maksimum seviyede katılımının sağlanması gerekliliği de dikkate alınarak yıllık plan yapılmalıdır.

3- Yapılacak çalışmanın türü ne olursa olsun çalışmaya aktif katılacak eklem ve kas gruplarına yönelik yeterli ısınma (aktif ısınma ağırlıklı olmak üzere) yaptırılmalı, ısınma hareketleri alışkanlık hâline getirilmeli ve asla ihmal edilmemelidir. Çalışmaların sonunda mutlaka soğuma egzersizleri yapılmalıdır.

4- Okul türüne ve okul şartlarına göre zümre öğretmenleri tarafından kazanımların seçilmesinde ve işleniş sıralamasında değişiklik yapılabilir.

5- Öğrencilerin, öğretim yılı başında okul yönetimi tarafından okul hekimi veya sağlık merkezleri ile iş birliği yapılarak sağlık kontrolünden geçirilmesi önerilir.

6- Öğretmenler, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu gereği okullarda kurulan İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları ile iş birliği yapılmalıdır (Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), 2018).

Yöntem

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, bir durumu ortaya koyma amacı güdüldüğünden tarama modeli kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek literatür taraması yapılmıştır.

Bulgular

İlköğretim ve Ortaöğretim Programının Kazanım Sayısı ve Süre Tabloları

Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
1. Hareket Yetkinliği	Hareket becerileri	7	8	8	5
	Hareket kavramları, ilkeleri ve ilgili hayat becerileri	9	9	10	12
	Hareket strateji ve taktikleri	2	2	1	1
2. Aktif ve Sağlıklı Hayat	Düzenli fiziksel etkinlik	1	1	2	2
	Fiziksel etkinlik kavramları, ilkeleri ve ilgili hayat becerileri	7	6	5	6
	Kültürel birikimlerimiz ve değerlerimiz	5	5	4	4
Toplam		31	31	30	30

Tablo 1. Öğrenme alanları ve sınıf düzeylerine göre kazanım dağılımları

(İlköğretim programının kazanım sayısı ve süre tablosu (meb.gov.tr))

9. SINIF

Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oran (%)
HAREKET YETKİNLİĞİ	HAREKET BECERİLERİ	8	22	31
	HAREKET KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	12	26	36
	HAREKET STRATEJİLERİ VE TAKTİKLERİ	2	4	5
AKTİF VE SAĞLIKLI HAYAT	DÜZENLİ FİZİKSEL ETKİNLİK	2	3	4
	FİZİKSEL ETKİNLİK KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	6	7	10
	KÜLTÜREL BİRİKİMLERİMİZ VE DEĞERLERİMİZ SPOR BİLİNCİ VE ORGANİZASYONLARI	5	5	7
TOPLAM		41	72	100

10. SINIF

Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oran (%)
HAREKET YETKİNLİĞİ	HAREKET BECERİLERİ	9	20	28
	HAREKET KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	11	25	35
	HAREKET STRATEJİLERİ VE TAKTİKLERİ	2	4	5
AKTİF VE SAĞLIKLI HAYAT	DÜZENLİ FİZİKSEL ETKİNLİK	2	3	4
	FİZİKSEL ETKİNLİK KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	5	8	11
	KÜLTÜREL BİRİKİMLERİMİZ VE DEĞERLERİMİZ SPOR BİLİNCİ VE ORGANİZASYONLARI	4	6	8
TOPLAM		39	72	100

11. SINIF

Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oran (%)
HAREKET YETKİNLİĞİ	HAREKET BECERİLERİ	4	16	22
	HAREKET KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	11	24	34
	HAREKET STRATEJİLERİ VE TAKTİKLERİ	2	4	5
AKTİF VE SAĞLIKLI HAYAT	DÜZENLİ FİZİKSEL ETKİNLİK	1	4	5
	FİZİKSEL ETKİNLİK KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	6	10	14
	KÜLTÜREL BİRİKİMLERİMİZ VE DEĞERLERİMİZ SPOR BİLİNCİ VE ORGANİZASYONLARI	2	6	8
TOPLAM		33	72	100

12. SINIF

Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı	Süre/Ders Saati	Oran (%)
HAREKET YETKİNLİĞİ	HAREKET BECERİLERİ	4	16	23
	HAREKET KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	11	23	32
	HAREKET STRATEJİLERİ VE TAKTİKLERİ	2	4	5
AKTİF VE SAĞLIKLI HAYAT	DÜZENLİ FİZİKSEL ETKİNLİK	2	5	7
	FİZİKSEL ETKİNLİK KAVRAMLARI, İLKELERİ VE İLGİLİ HAYAT BECERİLERİ	5	10	13
	KÜLTÜREL BİRİKİMLERİMİZ VE DEĞERLERİMİZ SPOR BİLİNCİ VE ORGANİZASYONLARI	2	6	9
TOPLAM		31	72	100

(Ortaöğretim programının kazanım sayısı ve süre tablosu (meb.gov.tr))

DERS DIŐI EĐİTİM ÇALIŐMALARINA DAİR ESASLAR

SIRA NO	ETKİNLİK ALANI	EN AZ ÖĐRENCİ SAYISI	NİTELİKLER
1	IZCİLİK	12	Milli Eğitim Bakanlığınca verilmiş “İzci Liderliği Sertifikası” bulunan öğretmenler tarafından yürütülür.
2	BEDEN EĐİTİMİ VE SPOR ÇALIŐMALARI a) Futbol b) Hentbol c) Basketbol ç) Voleybol d) Atletizm e) Güreş f) Badminton g) Kros ğ) Judo h) Karate ı) Tekvando i) Tenis-Masa Tenisi j) Jimnastik k) Yüzme l) Satranç m) Boks n) Eskrim o) Kayak ö) Oryantiring	18 14 12 12 12 10 8 8 7 7 7 6 6 6 6 6 6 6 6	Beden eğitimi öğretmenleri tarafından yürütülür. Beden eğitimi öğretmeni bulunmaması veya yetersiz olması halinde, yan alanı beden eğitimi olan veya yürütülecek etkinliklerle ilgili olarak; kamu kurum ve kuruluşlarınca düzenlenen kurslara katılarak belge alan ya da ulusal veya uluslar arası düzeydeki yarışmalara sporcu, antrenör, hakem olarak katıldıklarını belgelendiren diğer alan öğretmenleri tarafından da yürütülebilir.
3	HALK OYUNLARI	12	Türk halk oyunları öğretmenleri tarafından yürütür. Türk halk oyunları öğretmeni bulunmaması veya yetersiz olması halinde, yan alanı halk oyunları olan veya bu alanda beceri, deneyim ve çalışmaları bulunan ve bu durumunu belgelendiren diğer alan öğretmenleri tarafından da yürütülebilir.
4	GÜZEL SANATLAR a) Plastik Sanatlar 1) Resim 2) Heykel 3) Mimari b) Fonetik Sanatlar (*) 1) Müzik 2) Edebiyat c) Dramatik Sanatlar (*) 1) Tiyatro 2) Opera 3) Bale 4) Drama 5) Sinema ç) Havacılık (**) 1) Model Uçak 2) Model Roket 3) R/C Model Uçak	8 8	Alanın öğretmenleri tarafından yürütülür. Alanın öğretmeni bulunmaması veya yetersiz olması halinde, yan alanı yürütülecek etkinliğe uygun olan ya da ilgili alanda beceri, deneyim ve çalışmaları bulunan ve bu durumunu belgelendiren diğer alan öğretmenleri tarafından da yürütülebilir.
5	BİLİM OLİMPİYATLARI VE PROJE ÇALIŐMALARI (*) (***)	-	İlgili alan öğretmenleri tarafından yürütülür.

(Resim 1 Ders Dışı Eğitim Çalışmalarına Dair Esaslar 2010 (Bakanlık Genelgesi (meb.gov.tr))

Ders dışı eğitim çalışmalarını yürüten öğretmenlere bu çalışmaları karşılığında ödenecek ek ders ücreti, haftalık 6 saati ve ilgili okulda bir ders yılında okutulacak toplam ders saati sayısının %5'ini geçemeyeceğinden, hazırlanacak eğitim programlarının bu sınırlılığa olmasına dikkat edilecektir (Bakanlık Genelgesi (meb.gov.tr)).

Diğer yandan okul sporları branşlarına baktığımız zaman Geleneksel Güreşler, Geleneksel Türk Okçuluğu, Halk Oyunları, Atıcılık gibi birçok oyunları görebilmekteyiz.

ATICILIK	ATLETİZM	BADMİNTON
BASKETBOL	BEYZBOL	BİLARDO
BİLEK GÜREŐİ	BİNİCİLİK	BİŐİKLET
BOCCE	BOKS	BOWLING
BUZ HOKEYİ	BUZ PATENİ	CİMNASTİK
CURLİNG	DAĐCILIK	DART
ESKRİM	E-SPOR	FUTBOL
GELENEKSEL GÜREŐLER	GELENEKSEL TÜRK OKÇULUK	GOLF
		GÜREŐ

(Resim 2 Okul Sporları Branşları <https://spor.gsb.gov.tr/okulsportal/SpordaliListesi.aspx?btid=9>)

HALK OYUNLARI	HALTER	HAVA SPORLARI
HENTBOL	HOKEY	JUDO
KANO	KARATE	KAYAK
KAYKAY	KİCK BOKS	KORFBOL
KRİKET	KÜREK	MASA TENİŐİ
MODERN PENTATLON	MUAY THAİ	OKÇULUK
ORYANTİRİNG	RAGBİ	SATRANÇ
SOFTBOL	SUALTI SPORLARI	SUTOPI
TAEKWONDO	TENİŐ	TRİATLON
VOLEYBOL	WUSHU	YELKEN
YÜZME		

(Resim 3 Okul Sporları Branşları <https://spor.gsb.gov.tr/okulsportal/SpordaliListesi.aspx?btid=9>)

Nitekim mangala, kökbörü, aşık oyunu vb. geleneksel oyunların pek tercih edilmemesi ders dışı egzersiz ve okul sporları gibi faaliyetlerde olmaması aynı zamanda okullarda yıllık planlarda bu oyunların tercih edilmediği de görülmektedir. Etnospor adı altında Ders dışı egzersiz planları ve okul sporları bünyesinde çalışmalar bulunmamaktadır. Daha çok Etnospor oyunlarımızdan olan güreş, halk oyunları ve okçuluk yarışmalarının tercih edildiği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda özellikle etnospora olan ilgi beden eğitimi derslerinde de yer aldığı görülmüştür. Ancak geleneksel oyunlarımız olan halk oyunları, güreş, okçuluk ağırlıklı olarak verilmekte olup mangala, aşık oyunu, kökbörü, tuluk, tomak vb. oyunlarımızın tercih edilmediği ve okullarda yapılan etkinliklerde kullanılmadığı görülmektedir. Etnosporun okullarda yaygın olmama sebepleri arasında maddi olanaksızlıklardan dolayı malzeme eksikliği ve spor alanlarının yetersiz olması ve futbol harici diğer branşlara fazla önem verilmemesi olarak sayabiliriz. Okullarda yürütülen çalışmalarda etnosporlarımızın daha fazla yer alması ve milli kültürümüzün yaşatılması büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Gençlik spor il müdürlükleri ile ve okullarda rehberlik servisi ile iş birliği içerisinde etnosporlarla ilgili seminerler verilebilir ve spor branşları tanıtılabilir. Aynı zamanda etnospor faaliyetleri yapıp öğrencilerle aşık, mangala gibi oyunlar oynatılabilir. Okul sporları kapsamında bu oyunlar müfredata dahil edilebilir.

Kaynakça

- Abalı A. *Gençlik ve Spor*. Ankara: GSB Yayını 1974.
Akkutay, Ü. (1984). *Enderun mektebi* (No. 4). Gazi Üniversitesi.
Alçak, M., Ilgaz, A., & Erhan, S. (1997). *Beden eğitimi öğretmenin el kitabı*, 1. baskı. *Malatya, Dünya matbaa tesisleri*, 3-7.
Bakanlık Genelgesi (meb.gov.tr). (Erişim Tarihi 15.09.2023)
Bilge N. *Türkiye’de Beden Eğitimi Öğretmenin Yetiştirilmesi*, 1.baskı, Ankara: Kültür bakanlığı.
Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul.
<https://spor.gsb.gov.tr/okulsportal/SpordaliListesi.aspx?btid=9>. (Erişim Tarihi 15.09.2023)
İnal, A. N. (2003). *Beden eğitimi ve spor bilimleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
Кыласов, А. (2011a). Методология и Терминология Этноспорта. *Массовая физическая культура и оздоровление населения*.
Кыласов, А. В. (2011b). Этнокультурное многообразие спорта. *Наука о спорте*, 462–491.
Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), (2018).
<http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=334>.
Tamer, K. (1987). *Beden eğitimi ve oyun öğretimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

GELENEKSEL KIRKPINAR YAĞLI GÜREŞLERİNİN EKONOMİK BOYUTU

Enes Beltekin* Osman Orman**

*Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ebeltekin@bingol.edu.tr
**Yüksek Lisans, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, osman.orman@gsb.gov.tr

Özet

Güreş sporu, Türk tarihinin önemli sporlarından biridir. Türkiye’nin farklı bölgelerinde yağlı güreş, karakucak, şalvar vb. Güreşler organize edilmektedir. Güreş; iki insanın birbiri ile yaptıkları herhangi bir alet ve benzeri elemanları kullanmadan birbirlerine üstünlük sağlamaya çalıştıkları er gibi yapılan fiziksel ve zihinsel aktivitelerin bütünüdür (Toksöz, 2011). Kırkpınar yağlı güreşleri 2023’de 662’cisi yapılmış tarihi Türk miraslarındandır. Geçmişten bugüne kadar gelen ve hala devam eden bu etkinlik, 16 Kasım 2010 tarihinde UNESCO tarafından “İnsanlığın Somut olmayan Kültürel Miras Listesi” ne girmiştir. Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin yapıldığı dönemde Türkiye’nin her yerinden seyirciler Edirne’ye 677agm etmekteydiler (Edirne Kırkpınar, 2018).

Bu geniş kapsamlı hareketlilik, birçok alanda organizasyonun yapıldığı şehir olan Edirne’yi etkilemektedir. Bu etkinin en somut olanı ekonomik açıdan olmaktadır. Organizasyona gerek seyirci gerekse katılımcı olarak gelen kişilerin yaptıkları harcamalar şehrin ekonomik dinamizmini olumlu etkilemektedir. Bu bağlamda araştırmamızın amacı Geleneksel Kırkpınar Yağlı Güreşini ekonomik boyutuyla son 5 yılı temel alınarak incelemektir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 1999). Araştırmaya dair 677agm toplama yöntemi olarak da doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Elde edilen veriler sistematik olarak sınıflandırılmış olup raporlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yağlıgüreş, Kırkpınar, Ekonomi

Abstract

Wrestling is one of the important sports in Turkish history. Oil wrestling, karakucak, shalwar etc. are performed in different regions of Turkey. Wrestling is organized. Wrestling; It is the whole of the physical and mental activities that two people do with each other, trying to gain superiority over each other without using any tools or similar elements (Toksöz, 2011). Kırkpınar oil wrestling is one of the historical Turkish heritages, the 662nd of which was held in 2023. This event, which has survived from the past to the present and still continues, was included in the “List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity” by UNESCO on 16 November 2010. During the period when the historical Kırkpınar Oil Wrestling was held, spectators from all over Turkey flocked to Edirne (Edirne Kırkpınar, 2018).

This comprehensive mobility affects Edirne, the city where many organizations are held. The most concrete effect of this effect is economic. The expenses made by people who come to the organization, both as spectators and participants, positively affect the economic dynamics of the city. In this context, the aim of our research is to examine the Traditional Kırkpınar Oil Wrestling with its economic dimension based on the last 5 years. Survey model was used in the research. The survey model is a research approach that aims to describe the past or present situation as it exists. The event, individual or object that is the subject of the research is tried to be defined as it is within its own conditions (Karasar, 1999). Document analysis method was used as the data collection method for the research. Document analysis includes the analysis of written materials containing information about the phenomenon or phenomena that are targeted to be investigated. The data obtained were systematically classified and reported.

Key words: Wrestling, Kırkpınar, Economy

Giriş

İnsan topluluklarını millet yapan kültürün başlıca parçalarından biriside spordur (Kahraman, 1989). Güreş; nesilden nesile aktarılan atalarımızın yadigarıdır, emanetidir. Güreş gelecek nesillere aktaracağımız ata yadigarımızdır. Türk kültürünün anlatabilecek geleneksel sporlarımız içerisinde en önemlilerinden bir tanesidir (Bayraktar ve Tozoğlu, 2015). Ülkemizde “ata sporu” olarak kabul edilen ve olimpiyatlardan sonra en eski spor branşı olarak bilinen “yağlı güreş” gerek ulusal gerekse son zamanlarda uluslararası alanda da yoğun ilgi ile izlenmekte ve takip edilmektedir (Gümüş, 2005). Güreş, Türk’ ün milli sporu olarak tarihin ilk devrinden bu yana devam ederek gelmiştir. Eski dönemlerde Türk şölenlerinde güreş tutmak bir töre olarak kabul görmekteydi (Gümüş,1998). Güreş insanlık tarihinin en eski sporlarından birisidir. İlkel insanlar yaşama ile arasındaki kavgasını sürdürebilmek için her türlü canlıya karşı mücadele vermek zorunda kalınca savunmalarını ancak güreşten kaynaklanan boğuşlar, tutuşlar ve

vuruşlarla gerçekleştirmiştir (Tazegül, 2018).

Güreş sporu; Modern güreş, Grekoromen ve Serbest Güreş stillerini kapsar. Geleneksel güreş biçimleri ise yağlı güreş, aba güreşi, karakucak güreşi, kuşak güreşi ve şalvar güreşidir. Türk kültürünün farklı coğrafi çevrelerde kendini gösteren zenginliği, geleneksel güreş türlerindeki çeşitlilik ile de dikkatleri çeker. Yağlı güreşin belirli kurallar altında yapılabilmesi için uygun yönetmelik çalışmaları 1931 yılında başlamış ve 1996 yılına kadar Güreş Federasyonu bünyesinde yer alan yağlı güreşlerin, Geleneksel Spor Dalları Federasyonu'na bağlanması kararlaştırılmıştır. Yağlı güreşler 1999 yılından itibaren Güreş Federasyonu'nun yağlı güreşler komitesi tarafından düzenlenmiş ve 2022 yılından itibaren Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonunun bünyesinde yer almaya başlamıştır. Kırkpınar yağlı güreşlerinde pehlivanlara verilen yolluk ve ödüller ise Edirne Belediyesi Encümenlerince ve her yıl güreş organizasyonları başlamadan önce resmi karara bağlı olarak belirlenmektedir (Yıldıran, 2000).

Kültür ve medeniyetlerin bulunduğu yer olan Edirne, Osmanlı İmparatorluğu'na 92 yıl başkentlik yapmıştır. Osmanlı döneminde padişahların en gözde saraylarından biri olan “Edirne Sarayı”, Sarayıcı Mesiresi'nde yer almakta olup, padişah ve aileleri ile diğer konuklarını ağırlarken birçok olayı tarihin yapraklarından günümüze taşımıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte 1924 yılından itibaren bu tarihi mekan, 1361 yılında Samona'da doğan, Virantekke'den Sarayıcı'ne gelen Kırkpınar Panayırı'na ev sahipliği yapmış, bu bağlamda Er Meydanı, Sarayıcı Mesiresinde yer alan, bir yıl boyunca Türkiye'nin Başpehlivanı olmak için çalışan ve ülkemizin dört bir köşesinden başarılı olmayı hedefleyen pehlivanlar için hem kendini gösterme hem de toplum içinde iyi bir yere sahip olma mücadelesinin gerçekleştirildiği yerdir. Edirne Belediyesi, Edirne halkı başta olmak üzere kurum ve sivil toplum kuruluşları ile elele vererek kentin tarihi ve kültürel değerlerini korumuş, 662 yıllık süregelen tarihi spor geleneğini günümüze taşımıştır (Erişim,2023).

Kırkpınar Yağlı Güreşleri tarihçiler tarafından belirtilen bilgilere göre Osmanlı padişahı I. Murat tarafından 6 Mayıs 1361'de yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten bu tarafa Kırkpınar güreşlerinin yapılması geleneksel olarak devam etmektedir (Erdem, 2007). Kırkpınar adı; Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa komutasındaki kırk yiğitten Ali ve Selim adlı pehlivanların şehit olup gömüldükleri yerden kırk pınarın fışkırması şeklindeki rivayetten gelmektedir. Halk arasında “Rumeli Güreşi” olarak bilinen Kırkpınar Yağlı Güreşleri de ata yadigarı olarak milli ve dini ritüelleri ile Türk örf, adet ve geleneklerini bünyesinde barındıran ve yardımseverlik, misafirperverlik örneklerinin sergilendiği yarışma esasına dayalı bir güreş biçimi olarak tanımlanmaktadır (Küçük ve Silik, 2018).

Spor takımı veya sporcu ile ilgilenen tuttuğu takım ya da sporcuların kazanmalarını arzu eden topluluğa taraftar denilmektedir. Spor olayını o anda izleyen ya da dinleyen, serbest zaman aktivitesi olarak değerlendiren kitleye seyirci denilmektedir (Wann ve Branscombe, 1995). Kırkpınar yağlı güreşlerinde seyircilerin bir bölümünün başpehlivanların taraftarı oldukları görülmektedir.

Kırkpınar Güreşleri 7 gün sürecek şekilde planlanmaktadır. Bu güreşler için festivaller düzenlenerek Edirne ili ve güreşlerin tanıtımları yapılmaktadır. Organizasyonlar; Edirne Belediyesince oluşturulan Kırkpınar Yağlı Güreşleri Festivali Bilgi ve Dokümantasyon Merkezi ve ilgili kurullar tarafından yürütülmektedir. Yarışma kayıtları Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu tarafından oluşturulan müsabaka talimatlarına göre yapılmaktadır. Yarışmaların yapıldığı tarihi Kırkpınar tesisi 12 bin seyirci kapasiteli, yoğun ilgi ile takip edilen ve bilet ücretleri ilgili kurullarca belirlenen bir yapıya sahiptir. Bunun yanında organizasyona Zeytinyağı şirketleri, önemli bankalar, belediyeler ve iş adamları dernekleri gibi birçok oluşum sponsorluk desteği sağlamaktadır. Organizasyonların gelirleri için çeşitli yöntemler izlenmektedir. Bunlar; Ağalık sistemi ile elde edilen gelirler, belediye tarafından ayrılan paylar, sponsor gelirleri, yayın gelirleri ve bilet satışları olarak sıralanabilir.

Kırkpınar Ağası

Kırkpınar güreşleri bir festival içerisinde birçok tarihi ve kültürel değerleri besleyerek devam eden milli ve manevi kültürümüze yön veren önemli bir kültürel varlıktır (Sazak ve Erşen, 2009).

Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşleri Ağası her sene haziran-temmuz aylarında Edirne'de düzenlenen Kırkpınar Yağlı Güreş Turnuvasının manevi hamisi ve ev sahibi. Ağa, Kırkpınar Organizasyon Kurulunun tabii bir üyesidir ve organizasyonla ilgili konularda görüşü alınır.

Tarihi çok eskilere dayanan Kırkpınar Ağaları günümüzde, Türkiye vatandaşları arasından ihale ile seçilir. Seçim, “baş” boyunun final karşılaşmasından hemen önce, bir sonraki turnuva için yapılır. İhale, Edirne Belediyesince, ilgili yasalara uygun şekilde gerçekleştirilir. Kırkpınar Ağası, turnuva boyunca geleneksel ağa kıyafetlerini giymek zorundadır. Ağalık yaptığı yıl boyunca, gerekli gördüğü durumlarda, turnuvanın tanıtımını yapmak için de ağa kıyafetlerini giyebilir. Bu kişiler; Organizasyona pehlivan davet etme, konukları ağırlama, yemek ve konaklama dahil birçok konudaki belirleyiciler olarak yer alırlar. Kırkpınar Ağası, bir sene boyunca “Kırkpınar Ağası altın kemeri”nin sahibi olur. Bir sonraki turnuvada kemeri yeni ağaya devreder. Üç sene boyunca ağalık yapan kişi kemere sürekli sahip olma hakkını kazanır ve hayatı boyunca tüm Kırkpınar organizasyonlarına “onur konuğu” olarak katılır (Edirne Belediye Başkanlığı, 2023).

Kırkpınar Yağlı Güreşleri tarihinde son 5 yılda düzenlenen organizasyonlarda ağalık bedelleri şu şekildedir.

ORGANİZASYON	KIRKPINAR AĞASI	AĞALIK BEDELİ
657. KIRKPINAR (2018)	Seyfettin SELİM	722.000,00 TL
658. KIRKPINAR (2019)	Seyfettin SELİM	661.000,00 TL
659. KIRKPINAR (2020)	Pandemi Nedeniyle Düzenlenmemiştir.	
660. KIRKPINAR (2021)	Seyfettin SELİM	1.022.000,00 TL
661. KIRKPINAR (2022)	Seyfettin SELİM	4.022.000,00 TL
662. KIRKPINAR (2023)	Seyfettin SELİM	22.222.000,00 TL

Altın Kemer

Kırkpınar başpehlivanına verilen, Kırkpınar'ın en büyük ödülüdür. Kırkpınar'da başpehlivan olan güreşçi 1 yıl süreyle altın kemerin sahibi olur. Ancak aralıksız üç yıl arka arkaya başpehlivan olan güreşçi altın kemerin sürekli sahibi olur. Zamanımızda Altın Kemer'ler Belediyelerce yaptırılmaktadır ve **1.400 gr.** Altından üretilmektedir. Kırkpınar güreşlerinde en fazla altın kemer kazanan güreşçi **Ahmet TAŞCI**'dir.

657. Kırkpınar Yağlı Güreşleri (2018)

Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşlerine tüm boylarda **2228 pehlivan, 57 baş pehlivan** katılmıştır. Organizasyonu Antalya bölgesi güreşçilerinden **Orhan Okulu** şampiyon olarak tamamladı. İkinciliği Samsun bölgesinden **Şaban Yıldız** elde ederken üçüncülüğü ise Antalya bölgesinden **Ali Gürbüz** ile Samsun bölgesinden Serhat bakı paylaştı.

657. Kırkpınar Yağlı Güreşlerini şampiyon tamamlayan baş pehlivana **46 bin TL**, baş pehlivanlık güreşlerinde ikinci olan pehlivana **28 bin TL**, üçüncülüğü paylaşan pehlivanlara da **13'er bin TL** para ödülü verilmiştir. Toplam 14 kategoride düzenlenen güreşlerde derece elde eden sporculara **260 bin 400 TL** para ödülü verilmiştir. Bunun yanında sporculara yolluk ve kazandıkları her tur için bir takım tur bedelleri ödenmiştir. Organizasyona yerel bir yağ firması tarafından 2 ton zeytinyağı ve derece elde eden sporculara yağ hediyesinde bulunulmuştur. 657. Kırkpınar Yağlı Güreşleri **3 milyon 881 bin 249 TL** maliyetle düzenlenmiş olup organizasyondan elde edilen toplam gelir **1 milyon 231 bin 311 TL**'dir. Bu gelirlerin içinde ağalık bedeli, sponsorluk gelirleri, yayın ve bilet gelirleri bulunmaktadır (Erişim, 2023).

658. Kırkpınar Yağlı Güreşleri (2019)

658. Kırkpınar yağlı Güreşlerine tüm boylarda **2380 pehlivan, 53 baş pehlivan** katıldı. Organizasyonda şampiyonluğu Antalya bölgesinden **Ali Gürbüz** kazanarak **51 bin TL** ödülün ve baş pehlivanlık ünvanının sahibi oldu. İkinciliği yine Antalya bölgesinden **Orhan okulu** elde ederek **28 bin TL** ödül kazandı. Üçüncülüğü ise Erzurum bölgesinden **Hamza Köseoğlu** ile Antalya Bölgesinden **Mehmet Yeşil Yeşil** paylaşarak **14'er bin TL**'lik ödülü paylaştı. Bunun yanında tüm boylarda derece elde eden sporculara toplam **248 bin 050 TL** ödül, ayrıca yolluk ve tur ücretleri ödendi. 658. Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin toplam gelirleri **1 milyon 414 bin 224 TL** iken toplam giderleri **4 milyon 272 bin 207 TL**'dir (Anadolu Ajansı, (2019b).

2020 yılında tüm dünyayı ve ülkemizi etkileyen Covid-19 Pandemisi dolayısıyla düzenlenmemiştir.

660. Kırkpınar Yağlı Güreşleri (2021)

660. Kırkpınar Yağlı Güreşlerine pandemi dolayısıyla katılımcı pehlivan ve seyirci kısıtlaması getirildi. Toplam **54 baş pehlivan** katıldı. 12 bin kişilik olan tarihi Sarayı Er Meydanına 4 bin 300 seyirci alındı. Buna 680agmen **423 bin 050 TL** bilet geliri, **60 bin TL** yayın geliri, ağalık, sponsorluk vb. Gelirler ile birlikte toplam **1 milyon 505 bin 050 TL** gelir elde edildi. Organizasyonu şampiyon tamamlayan ve baş pehlivan ünvanı kazanan Antalya bölgesinden **Ali Gürbüz 60 bin TL**'lik büyük ödülün sahibi oldu. Yağlı güreşleri ikinci tamamlayan Konya bölgesinden **İsmail Koç 38 bin TL**, üçüncülüğü paylaşan Kocaeli bölgesinden **Faruk Akkoyun** ile Antalya bölgesinden **Orhan Okulu 20'şer bin TL**'lik ödül kazandı. Organizasyon giderleri toplam gelirin 4 katıl olarak hesaplandı (Edirne Belediye Başkanlığı, 2023).

661. Kırkpınar Yağlı Güreşleri (2022)

Tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşlerine tüm boylarda **2475 pehlivan** ile **54 baş pehlivan** katıldı. Organizasyonu Sinop bölgesinden **Mustafa Taş** kazandı ve baş pehlivanlık ünvanının yanında **75 bin TL**'lik büyük ödülün de sahibi oldu. İkinciliği Antalya bölgesinden **İsmail Balaban** elde etti ve **48 bin TL** ödüle ulaştı. Üçüncülüğü ise Samsun bölgesinden **Tanju Gemici** ile Balıkesir bölgesinden **Ertuğrul Dağdeviren** paylaştı ve **25'er bin TL** ile ödüllendirildi. Tüm kategorilerde derece elde eden pehivanlara toplamda **442 bin 300 TL** ödül dağıtıldı. Bu organizasyondan elde edilen toplam bilet gelirleri **1 milyon 407 bin TL** iken yayın gelirlerinden **120 bin TL** gelir elde edildi. Ağalık sistemi, sponsorluk ve diğer gelirlerle birlikte toplam **5 milyon 852 bin 084 TL** gelir elde edildi. Organizasyon giderleri diğer organizasyonlara benzer bir şekilde toplam gelirlerin çok üstünde seyretti (Edirne Belediye Başkanlığı, 2023).

662. Kırkpınar Yağlı Güreşleri (2023)

Cumhuriyetin 100. Yılı dolayısıyla düzenlenen son organizasyona toplamda tüm boylarda **2142 pehlivan ve 53 baş pehlivan** katılım sağladı. Ödüllerin de cumhuriyetin 100 yılı vurgusuyla iyileştirildiği organizasyonu kazanan Antalya bölgesinden **Yusuf Can Zeybek** oldu **1 milyon TL** değerindeki büyük ödülü kazanarak Cumhuriyetin 100. Yılında baş pehlivan ünvanına kavuştu. İkinciliği Antalya bölgesinden **İsmail Balaban** elde etti ve **250 bin TL** değerindeki ödülün sahibi oldu. Üçüncülük kürsüsünü paylaşan Kocaeli bölgesinden **Hüseyin Gümüşalan** ile Antalya bölgesinden **Mehmet Yeşil Yeşil 125'şer bin TL** ödül kazandı. Tüm boylarda derece sporculara 3 milyon TL ödül verildi (Edirne Belediye Başkanlığı, 2023).

Sonuç

Türk toplumunda 662 yıldan beridir süregelen bir kültürel değer olan tarihi Kırkpınar Yağlı Güreşlerinin son 5 sezondaki ekonomik boyutlarının incelendiği araştırmaya göre

organizasyona katılım; sporcu ve seyirci – taraftar açısından oldukça yüksektir. Bu organizasyonlara katılan sporcu sayıları 2021 yılında pandemiden dolayı uygulanan katılım kısıtlaması olması sebebiyle 54 iken diğer yıllarda 2000 üzerindedir ve son 5 yılda toplam 9496 sporcu katılım sağlamıştır. Organizasyon sonuçlarına ve başarı değerlerine bakıldığında özellikle Antalya bölgesinin bu organizasyonları daha çok önemseydiği ve birçok başarı elde ettiği görülmektedir. Ağalık sisteminin organizasyonu mali açıdan desteklediği, bu sistemle seçilen Kırkpınar Ağalarının belli geleneklere göre seçildiği ve birçok ekonomik katkıda buldukları ortaya çıkmıştır. Ancak; son dönemlerde ağalık sisteminden elde edilen gelirlerin düşmesi ve artan organizasyon maliyetlerinden dolayı bu sisteme daha fazla ağanın dâhil edilmesine ve belediyenin daha çok gelir aktarmasına neden olmuştur. Son 5 yıla bakıldığında organizasyonlar için elde edilen toplam ağalık gelirlerinin **28 milyon 649 bin TL** olduğu diğer gelirlerle birlikte **40 milyon 2 bin 669 TL** gelir elde edilmiştir. Buna karşın her organizasyonda gelir ve gider arasında farklılık olması, gelirlerin giderleri karşılayamaması ve toplam giderlerin gelirlerin çok üstünde olması sonucu ortaya çıkmıştır. Sporculara ödenen yolluk ve tur bedelleri belli mevzuatlar çerçevesinde ödenmiş ve oldukça düşük ücretler ödenmiştir. Bunun yanında baş pehlivanlara ödenen ödül miktarları iyi düzeyde iken başaltı ve diğer boylarda dereceye giren pehlivanlara verilen ödül miktarları düşüktür. Son 5 organizasyonda ödenen ödül miktarlarına bakıldığında **10 milyon TL** tutarında ödül, yolluk ve tur bedeli verilmiştir. Cumhuriyetin 100. Yılı dolayısıyla düzenlenen 662. Kırkpınar Yağlı Güreşlerinde ödül miktarlarında iyileştirmeler yapılmış ve derece elde eden sporculara büyük ödüller dağıtılmıştır. Yağlı güreşler büyük organizasyonlardır ve sağlıklı bir şekilde düzenlenebilmesi için birçok etmenin bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu güreşler; Güreş Federasyonundan ayrılarak Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kaynaklar

- Anadolu Ajansı, (2019b). <https://www.aa.com.tr/tr/spor/kirkpinara-rekor-pehlivan-katilimi/1523469> Erişim Tarihi: 03.10.2023
- Bayraktar, G. Tozoğlu, E. (2015). “Güreş Sporuna Küreselleşme Sürecinin Etkileri”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2).
- Edirne Belediye Başkanlığı, (2019). *Edirne Belediye Başkanlığı yayınları no:21* Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Edirne Belediye Başkanlığı, (2020). *Edirne Belediye Başkanlığı yayınları no:21* Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Edirne Belediye Başkanlığı, (2022). *Edirne Belediye Başkanlığı yayınları no:21* Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Edirne Belediye Başkanlığı, (2023). *Edirne Belediye Başkanlığı yayınları no:21* Erişim Tarihi: 28.09.2023.
- Erdem, Halis (2007). “Kırkpınar Güreşlerinin Tarihi”, Uluslararası .3. Tarihi Kırkpınar Sempozyumu, Edirne, 2007
- Erişim A, (2023). *Wikipedia.org/wiki/657. _kirkpinar_yagli_guresleri* Erişim Tarihi: 02.10.2023.
- Gümüş, A. (1998). Güreş Tarihi. Türk Spor Vakfı. Başkent Yayınları, Ankara.
- Gümüş, M. (2005). Geleneksel Yağlı Güreş Yapan Sporcuların Antropometrik Profillerinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Anatomi Anabilim Dalı, Zonguldak.
- Kahraman, A. (1989). Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi, Ankara Kültür Eserleri Dizisi, C. I-II.
- Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 9. Basım. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Küçük, MA., Silik, CE. (2018). Hıdırellez Kültüründen Dinî Ritüelli Bir Spora:“Kırkpınar Yağlı Güreşleri”. *Uluslar arası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* , 4 (1), 83-96.

- Sazak, Ş. Ve Eyüboğlu Erşen, A. (2009). “Bir Kültür Endüstrisi Olarak Kırkpınar Güreş Festivali”, 5. Tarihi Kırkpınar Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, Kırklareli Üniversitesi, 2009, Açık erişim, <http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11857/362>
- Tazegül, Ü. (2018). Farklı Toplumlardaki Geleneksel Güreşler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 267-289.
- Toksöz, İ. (2011). “Bati Trakya Türk Topluluğunun Rodoplardaki Buluşma Noktası”, Seçek Yaylasi Tarihi Seçek Yağlı Güreşleri ss:551-567 Karşılaştırılması”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:163, 2006, s.77-89. Ve Kültür Etkinlikleri. Millî Folklor, 2011, 23(91).
- Wann, D.L. Branscombe, N.R. (1995). “Influence of Identification With a Sports Team on Objective Knowledge and Subjective Beliefs”, *International Journal of Sport Psychology*, s:26, ss:551-567
- Yıldıran, İ. (2000). “Geleneksel Yağlı Güreşlerin, Kültürel, Yapısal ve Bilimsel Açından Modern Minder Güreşiyle Farklılıklarının Değerlendirilmesi”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1):53-62.

GELENEKSEL TÜRK SPORLARI VE GENÇLİK SPOR BAKANLIĞI

İhsan Kuyulu^{1*} Enes Beltekin^{2*} Bilge Kuyulu^{3*} Evgin Kaya^{4*}

^{1*}Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Bingöl, Türkiye, ikuyulu@bingol.edu.tr

^{2*}Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ebeltekin@bingol.edu.tr

^{3*}Bingöl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bingöl, Türkiye

^{4*}Bingöl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bingöl, Türkiye

Özet

Geleneksel türk sporları türk toplumları ve ülkemiz için büyük öneme sahiptir. Tarihimiz yaşatmak ve sonraki kuşaklara aktarmanın en iyi yollarından bir tanesi de bu sporlardan geçmektedir. Bu spor branşlarının tanıtımı ve uygulanması bütün devlet kurumlarının ve araştırmacıların görevlerindedir. Burada en büyük görev düşen kurumlardan bir tanesinde tabiki gençlik spor bakanlığıdır. Yapılan bu çalışma gençlik spor bakanlığının geleneksel türk sporlarına nasıl bir destek sağladığının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışma tarama yönteminde hazırlanmıştır. Gençlik spor bakanlığının hangi branşlarda faaliyet gösterdiği hangi branşlara destek verdiği ve hangi branşlarda bu desteğin geliştirilmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda gençlik spor bakanlığı geleneksel spor dallarından bazılarında direkt bir federasyonu bulunurken diğer geleneksel spor dallarında ise geleneksel spor dalları federasyonu adı altında faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle geleneksel spor dallarında faaliyet gösterilen federasyonlarımızda bilgiye ulaşmada zorluk yaşanmış ve geleneksel spor dallarında yapılan faaliyetlerin tanıtımında eksiklikler tespit edilmiştir. Gençlik spor bakanlığının yada federasyonların diğer kurumlar ile ortak bir şekilde hareket edip geleneksel sporları geliştirecek faaliyet yada protokollerin çoğaltılması ve kitlesel iletişim araçları kullanarak tanıtımların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Geleneksel Sporlar, Gençlik Spor

Ministry of Traditional Turkish Sports and Youth Sports

Abstract

Traditional Turkish sports hold significant importance for Turkish communities and our country. Preserving our history and passing it on to future generations is one of the most effective ways to achieve this, with these sports serving as a key avenue. The promotion and practice of these sports are the responsibilities of all government institutions and researchers. One of the institutions with a crucial role in this regard is, of course, the Ministry of Youth and Sports. This study was conducted to examine the support provided by the Ministry of Youth and Sports to traditional Turkish sports. The study was prepared using a survey method. The focus was on identifying which sports branches the Ministry of Youth and Sports is active in, the branches it supports, and which branches require further support and development. As a result of the research, it was determined that the Ministry of Youth and Sports directly oversees federations for some traditional sports branches, while for others, it operates under the name of the Traditional Sports Branches Federation. Particularly, there were challenges in accessing information from federations involved in traditional sports, and shortcomings were identified in the promotion of activities in traditional sports branches. It has become apparent that the Ministry of Youth and Sports, along with the federations, should collaborate with other institutions to increase activities and protocols aimed at developing traditional sports. Utilizing mass media channels for promotion has also been identified as a necessity.

Key words: Turkish, Traditional Sports, Youth Sports.

Giriş

Bir toplumun yapısını ve toplum karakterini belirleyen önemli unsurların başında, o toplumun yaşam felsefesini oluşturan inanç ve değerleri, buna bağlı olarak gelenek ve görenekleri, aile yapısı, hukuk sistemi, devlet yönetim anlayışı ve biçimi, üretim ve tüketim tarzı, eğitim anlayışı ve sistemi, mimari yapılar ve diğer sanatlar gelmektedir. Bu alanlarla modernleşmeyle birlikte yakın dönemlere kadar fazla anılmayan ve revaçta olmayan bir başka unsur ise spordur (Orçan, 2021).

Geleneksel spor oyunları, toplum tarafından kabul edilen, geçmişle bugün arasında bağ kuran, süreklilik arz eden, usta-çırak ilişkisine dayanan, nesiller boyu sözlü olarak aktarılan, deneyim yoluyla öğrenilen sporlar ve oyunlar şeklinde belirtilmektedir. Geleneksel spor oyunlarının kurallarının yanı sıra oyunların yapılacağı alan, kullanılacak malzemeler, oyunların başlangıç ve bitiş ritüelleriyle beraber sözlü kültürel ürünleri de önemlidir. Ayrıca eğlenmek ve yarışmak amacıyla yapılan geleneksel spor oyunları bireylerin bir arada bulunmasını ve iletişim

kurmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla geleneksel spor oyunları kişinin sosyalleşmesini sağlayarak bireylere aidiyet duygusu vermekle birlikte kendilerini ait oldukları kültürün bir parçası olarak hissetmelerini sağlamaktadır. Kısaca geleneksel spor oyunları heyecan ve hareketi buluşturan, başlangıç ve bitişte uygulanan kendine özgü ritüelleri ile kültürel bir süreçtir (Nalcioglu, 2019).

Geleneksel spor oyunları, ritüel bir karaktere sahip olabilen boş zaman ve eğlence amaçlı etkinliklerdir. Bu oyunlar küresel miras çeşitliliğinin bir parçası olmakla birlikte bölgesel veya yerel kimlikten meydana gelmekte ve bireysel veya toplu bir şekilde uygulanmaktadır. Geleneksel spor oyunları, uygulamalarında ve organizasyonlarında popüler bir karaktere sahiptir, ancak spora dönüştürüldüğünde tek tip ve kurumsal olma eğilimindedir (Bronikowska ve Groll, 2015).

Ayrıca geleneksel sporlar bir tarihin, bir kültürün hem diğer tarih ve kültürler ile hem de kendi nesilleri ile bağ kurmasındaki en önemli araç olduğunu söylemek mümkündür. Tamda bu bağlamda Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları bu köprüyü canlandıran ve hayata geçiren en büyük organizasyonlardan biridir. Diğer yandan Türk sporunda faaliyet yürütülmesinde ve gelişmesinde en önemli kurum Gençlik Spor bakanlığıdır. Gençlik spor bakanlığı Türk sporunun tüm unsurlarını desteklemenin yanında Geleneksel spor dallarına da destek vermekte ve çeşitli federasyonlar ile gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Spor Bakanlığın Misyonu Ülkemiz gençliğini ve sporunu günümüz gerekleriyle uyumlu, geleceğin meydan okumalarına karşı hazırlıklı, yerli değerlere duyarlı, dünya kültürünü reddetmeyen, yenilikçi ve rekabetçi bir düzeye ulaştırmak; sportif olarak, Türkiye'nin uluslararası alanda başarılı ve nitelikli temsil edilmesini sağlamak (Gsb, 2023).

Bu çalışma Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları ile gençlik spor bakanlığını ilişikisinin incelenmesi amacı ile yapılmıştır ve çalışma sonucunda bu ilişikinin hangi boyutta olduğu ve nasıl geliştirilebileceği ile ilgili önerilere yer verilmesi planlanmaktadır.

Materyal metot

Çalışmada veri toplama aracı olarak; doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yöntemi temelinde gözlem, görüşme ve doküman incelemesinin kullanıldığı olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül olarak ele alındığı bir araştırma sürecidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bulgular

Araştırmalar neticesinde geleneksel spor dallarını ile ilgili gençlik spor bakanlığına bağlı spor federasyonlarının olduğu tespit edilmiştir. Bu spor federasyonları:

Geleneksel Spor Dalları Federasyonu

Federasyonumuz, Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü çatısı altında faaliyetlerini sürdüren bağımsız bir federasyondur ve 1996 yılında kurulmuştur. Kurulduğundan bu güne kadar da Türk Kültürü'nün önemli parçalarından olan geleneksel spor dallarında faaliyetlerine büyük bir azim ve istekle devam etmektedir. Federasyon geleneksel spor dalları ile ilgili diğer federasyonlar kurulana kadar bünyesinde 64 ilde, 247 kulüp, 20.000'i aşan sporcu, 351 antrenör, 1.700 hakem ile Atlı Cirit, Rahvan Binicilik, Atlı Okçuluk, Aba Güreşi, Şalvar Güreşi, Kuşak Güreşi, Geleneksel Kızak, Atlı Kızak ve Kökbörü olmak üzere 9 spor dalında faaliyet göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu 2023 Yılı Maliyetlendirilmiş Tahmini Faaliyet Programı ve Bütçesi

YURTİÇİ / YURTDIŞI ULUSAL ve ULUSLARARASI DİĞER ORGANİZASYONLAR-FAALİYETLER				
NO	FAALİYETİN ADI	TARİHİ	YERİ	TAHMINİ MALİYET
1	Uluslararası Türk Şöleni - Geleneksel Spor Şöleni	Belirlenecek	ERZURUM	300,000.00
2	GSDF Gösteri, Festival ve Tanıtım Faaliyeti Müsabakaları (15 İl)	Belirlenecek	Belirlenecek	150,000.00
3	İstanbul Gençlik Festivali ve Geleneksel Sporlar Göst. Müsabakaları	Belirlenecek	İSTANBUL	70,000.00
4	Dünya Etnospor ve Geleneksel Sporlar Gösteri Müsabakaları	Belirlenecek	İSTANBUL	70,000.00
5	Fuar ve Tanıtım vb. Faaliyetleri	Belirlenecek	İSTANBUL	30,000.00
6	Çıldır Gölü Altın At Kış Şöleni Geleneksel Spor Müsabakaları	Şubat	Çıldır/ARDAHAN	70,000.00
7	Uluslararası Geleneksel Türk Spor Oyunları Festivali	Belirlenecek	Denizli	100,000.00
8	Festivaller Geleneksel Spor Dalları Gösteri Müsabakaları (10 il)	Belirlenecek	Belirlenecek	100,000.00
9	İl Temsilcileri Çalıştayı (5 il)	Belirlenecek	Belirlenecek	100,000.00
10	Kulüp Başkanları İstişare Toplantısı	Belirlenecek	ANTALYA	100,000.00
11	Yurtdışı Uluslararası Fest., Tnt. ve Göst. Müs. (5 ülke)	Belirlenecek	Belirlenecek	70,000.00
12	Yurtdışı Uluslararası Fest., Tnt. ve Göst. Müs. (10 İl)	Belirlenecek	Belirlenecek	50,000.00

Kaynak: (Gsdf, 2023).

Türkiye Geleneksel Atlı Spor Dalları Federasyonu

Misyonu Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu olarak ” *Gelenekten, Geleceğe Politikamızla* ” Sporuna ilgi duyan insanları bir araya getirerek, disipline ederek, yarışmacı sporcular çıkarmak, dezavantajlı çocuklarımızın enerjilerini spordan yana kullanmalarına yardımcı olmak, toplumsal barışa katkı sunmak, herkes için spor felsefesini yaygınlaştırarak, yaşanılabilir bir dünyaya katkı sunmak en büyük arzumuzdur. Url: 3

Faaliyet Gösterdiği Branşlar:

- ▶ Atlı Cirit
- ▶ Atlı Okçuluk
- ▶ Rahvan Binicilik
- ▶ Atlı kızak
- ▶ Kökbörü

Tablo 2: Türkiye Geleneksel Atlı Spor Dalları Federasyonunun Faaliyet Tablosu

FAALİYETİN ADI	TARİHİ	YER
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	23 – 29 OCAK 2023	İSTANBUL
BÜYÜKLER SALON TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	17 – 19 MART 2023	SAMSUN
MASA HAKEMLİĞİ GELİŞİM SEMİNERİ	28 – 30 NİSAN 2023	ANKARA
G.S.B. OKUL SPORLARI MİNİKLER, KÜÇÜKLER, YILDIZLAR VE GENÇLER TÜRKİYE ŞAMPİYONASI	22 – 24 MAYIS 2023	AFYON
11. FETİH KUPASI	27 – 29 MAYIS 2023	İSTANBUL
YILDIZLAR HEZAR DİNARI AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	16 – 18 HAZİRAN 2023	KÜTAHYA
MİNİKLER AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	07 – 09 TEMMUZ 2023	ANKARA
CELALEDDİN KARATAY KUPASI HAVA KOŞUSU (TÜM KATEGORİLER)	21 – 23 TEMMUZ 2023	KONYA
GENÇLER AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	04 – 06 AĞUSTOS 2023	SİVAS
MENGÜCEK GAZİ HAVA KOŞUSU TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (TÜM KATEGORİLER)	25 – 27 AĞUSTOS 2023	ERZİNCAN
BÜYÜKLER AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	08 – 10 EYLÜL 2023	BURSA
MİNİKLER SALON 100. YIL TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	20 – 22 EKİM 2023	ANKARA
YILDIZLAR VE GENÇLER 100. YIL SALON TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	03 – 05 KASIM 2023	ANKARA
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	KASIM 2023	ANKARA
2.KADEME TEMEL ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	KASIM 2023	İSTANBUL
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	ARALIK 2023	ANKARA
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	MUHTELİF	MUHTELİF
ETNOSPOR KÜLTÜR FESTİVALİ	MUHTELİF	MUHTELİF
GELENEKSEL TÜRK YAY YAPIMI ÇALIŞTAYI	MUHTELİF	MUHTELİF

Kaynak: (Tgasdf, 2023).

Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu

Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu, 5841 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararıyla 3 Haziran 2022 tarihli ve 31855 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanması ile özel hukuk hükümlerine tabi, tüzel kişiliğe sahip ve bağımsız statüde kurulmuştur. url : 4

Federasyon Başkanı İbrahim TÜRKİŞ’ dir.

Faaliyet gösterdiği branşlar: Yağlı Güreş, Aba güreşi, Şalvar güreşi, Karakucak güreşi, Kuşak güreşi

Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu Ekim ayı sonuna kadar 97 faaliyet sadece yağlı güreşlerde göstermiş olup bunlardan en önemlilerinden biride 40. Faaliyet olan 662. Kırkpınar yağlı güreşleridir.

Tablo 3: Türkiye Geleneksel Güreş Federasyonu Faaliyet Listesi

78	02 Eylül 2023 Cumartesi	63.GELENEKSEL KURTDERELİ MEHMET PEHLİVAN YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	KARESİ	BALIKESİR
	03 Eylül 2023 Pazar			
	08 Eylül 2023 Cuma			
79	09 Eylül 2023 Cumartesi	671. TARİHİ ELMALI YEŞİLYAYLA YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	ELMALI	ANTALYA
	10 Eylül 2023 Pazar			
79	12 Eylül 2023 Salı	SINDIRGI YAĞLI GÜREŞLERİ	SINDIRGI	BALIKESİR
80	14 Eylül 2023 Perşembe	MUSTAFA KEMAL PAŞA BELEDİYESİ YAĞLI GÜREŞLERİ	M.KEMALPAŞA	BURSA
81	14 Eylül 2023 Perşembe	HAVRAN BELEDİYESİ YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	HAVRAN	BALIKESİR
82	15 Eylül 2023 Cuma	BİĞALİ MEHMET ÇAVUŞ YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	BİGA	ÇANAKKALE
83	16 Eylül 2023 Cumartesi	İSTANBUL BAHÇELİEVLER BELEDİYE BAŞKANLIĞI KOCASINAN YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	BAHÇELİEVLER	İSTANBUL
84	17 Eylül 2023 Pazar	12. GELENEKSEL HÜSEYİN ÇOKAL YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	BEYAĞAÇ	DENİZLİ
85	17 Eylül 2023 Pazar	3. GELENEKSEL ULUGAZI YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	MERKEZ	İSTANBUL
86	21 Eylül 2023 Perşembe	BALIKESİR EDREMIT ORTAÖBAŞENLİK GÜREŞLERİ	EDREMIT	BALIKESİR
87	23 Eylül 2023 Cumartesi	YOZGAT BELEDİYESİ YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	MERKEZ	YOZGAT
88	23 Eylül 2023 Cumartesi	OSMANCIK YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	OSMANCIK	ÇORUM
89	24 Eylül 2023 Pazar	ALMANYA MARL YAĞLI GÜREŞLERİ		
90	24 Eylül 2023 Pazar	DENİZLİ YAĞLI GÜREŞLERİ	MERKEZ	DENİZLİ
91	29 Eylül 2023 Cuma	39. GELENEKSEL KARAMÜRSEL ALTINKEMER YAĞLI PEHLİVAN GÜREŞLERİ	KARAMÜRSEL	KOCAELİ

Kaynak: (Tggf, 2023).

Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonu

Misyonu Geleneksel Türk Okçuluğunu milli ve manevi değerleri ile ulusal ve uluslararası seviyede tanıtmak, Türk Milletleri arasında ortak bağ kurmak, Geleneksel Türk Okçuluğunu yaygınlaştırmak, yeni nesillere aktarmak ve gelecekteki okçuluk faaliyetlerini güvence altına almak, toplumumuzun daha sağlıklı ve aktif olarak sportif faaliyetlere katılmasını sağlamak ve uluslararası yarışmalara başarılı sporcular yetiştirmek olan Türkiye geleneksel türk okçuluk federasyonunun başkanı Cengiz Toksözdür. Federasyon bünyesindeki kulüp sayısı 547 dir. Federasyon 21Şubat 2019 tarihinde kurulmuştur.

Tablo 4: Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonu Faaliyet Listesi

FALİYETİN ADI	TARİH	YER
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	23 – 29 OCAK 2023	İSTANBUL
BÜYÜKLER SALON TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	17 – 19 MART 2023	SAMSUN
MASA HAKEMLİĞİ GELİŞİM SEMİNERİ	28 – 30 NİSAN 2023	ANKARA
G.S.B. OKUL SPORLARI MİNİKLER, KÜÇÜKLER, YILDIZLAR VE GENÇLER TÜRKİYE ŞAMPİYONASI	22 – 24 MAYIS 2023	AFYON
11. FETİH KUPASI	27 – 29 MAYIS 2023	İSTANBUL
YILDIZLAR HEZAR DİNARİ AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	16 – 18 HAZİRAN 2023	KÜTAHYA
MİNİKLER AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	07 – 09 TEMMUZ 2023	ANKARA
CELALEDDİN KARATAY KUPASI HAVA KOŞUSU (TÜM KATEGORİLER)	21 – 23 TEMMUZ 2023	KONYA
GENÇLER AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	04 – 06 AĞUSTOS 2023	SİVAS
MENGÜCEK GAZİ HAVA KOŞUSU TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (TÜM KATEGORİLER)	25 – 27 AĞUSTOS 2023	ERZİNCAN
BÜYÜKLER AÇIK HAVA PUTA TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	08 – 10 EYLÜL 2023	BURSA
MİNİKLER SALON 100. YIL TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	20 – 22 EKİM 2023	ANKARA
YILDIZLAR VE GENÇLER 100. YIL SALON TÜRKİYE ŞAMPİYONASI (BİREYSEL – TAKIM)	03 – 05 KASIM 2023	ANKARA
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	KASIM 2023	ANKARA
2.KADEME TEMEL ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	KASIM 2023	İSTANBUL
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	ARALIK 2023	ANKARA
1.KADEME YARDIMCI ANTRENÖR YETİŞTİRME KURSU	MUHTELİF	MUHTELİF
ETNOSPOR KÜLTÜR FESTİVALİ	MUHTELİF	MUHTELİF
GELENEKSEL TÜRK YAY YAPIMI ÇALIŞTAYI	MUHTELİF	MUHTELİF

Kaynak: (Tgtof, 2023).

Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışma sonucunda, geleneksel spor dalları ile ilgili 4 bağımsız spor federasyonunun kurulduğu tespit edilmiştir. Bu spor federasyonları yurt içinde ve yurt dışında onlarca hatta yüzlerce organizasyona imza attığı görülmektedir. Yine bu spor dallarında binlerce lisanslı sporcu ve yüzlerce antrenör, hakem ve temsilci olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma neticesinde mevcut spor dallarının en büyük eksikliği olarak bu spor dalları ile ilgili çalışmaların reklam ve tanıtımında eksiklik olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu spor müsabakaları daha geniş kitlelere ulaştırılması hem spor dalının tanınmasına hem de gelişimine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yukarıda bahsedilen konu ile ilgili yapılabilecek çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür;

- Spor federasyonlarının yerel ve ulusal basın ve sosyal medya kullanılarak tanıtımın artırılması.
- Spor federasyonlarının sporcu, antrenör, hakem ve temsilci sayısının artırılması ile ilgili çalışmalar yapması.
- Spor federasyonlarının resmi internet sayfalarını güncel tutması
- Spor federasyonlarının güncel konferans ve sempozyumları takip edip yapılan önerileri dikkate alması vb.
- Yapılan bu önerilerin uygulanması hem geleneksel sporlarımız hem de federasyonlarımız ve bunlara ek olarak da sporcularımızı geliştireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bronikowska, M. ve Groll, M. (2015). Definition, classification, preservation and dissemination of traditional sports & games in Europe. TAFISA Recall, 1-10.
- Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2023). <https://gsb.gov.tr/misyon-vizyon.html> Erişim Tarihi: 26.10.2023.
- Nalcioğlu, Z. S. (2019). Geleneksel sporların ve oyunların müzelenmesi. C. Buyar, M. Türkmen, ve N. Useev içinde, Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII Bildiri Kitabı (s. 127-140). Kahramanmaraş: Kırızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kahramanmaraş Belediyesi Yayını.
- Orçan, M. (2021). Modern Dünyada Geleneksel Spor Oyunları ve Toplumsal Kimlikler. 10. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, 22-23, Bişkek.
- Türkiye Geleneksel Athl Spor Dalları Federasyonu. (2023). <http://www.tgasdf.gov.tr/> Erişim Tarihi: 26.10.2023.
- Türkiye Geleneksel Güreşler Federasyonu. (2023). <https://tggf.gov.tr/> Erişim Tarihi: 26.10.2023.
- Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu. (2023). <https://www.gsdf.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 26.10.2023.
- Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonu. (2023). <https://tgtof.org.tr/> Erişim Tarihi: 26.10.2023.
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

GÜREŞ VE İYİ OLUŞ (WELL-BEING): BU KADİM SPORA BÜTÜNCÜL BİR YAKLAŞIM

Kürşat Hazar* Merve R. Alpay**

*Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BESYO kursathazar@osmaniye.edu.tr

**Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BESYO

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı güreş, güreşçi ve iyi oluş kavramları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların derlenmesidir.

Yöntem: Bu çalışmada güreş yapan sporcuların iyi oluş seviyelerinin ve farklı değişkenlere bağlılığının, ulusal ve uluslararası literatürde incelendiği 'doküman incelemesi' yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular: Güreşçilerin zihinsel ve fiziksel sağlıkları, yaşam doyumları ve olumlu duyguları arttıkça öznel ve psikolojik iyi oluş seviyeleri de artmaktadır. Bu durum performans artışını da beraberinde getirmektedir. Uygulanan antrenman yüklerinin artması ise nöromusküler yorgunluğa sebep olarak iyi oluş seviyelerini azaltmaktadır. Bu durum da güreşçilerde tükenmişlik, uyku kalitesi, stres ve kas ağrıları ile ilişkilendirilmiştir.

Sonuç: Güreşçilerin performans artışlarının sağlanması ve antrenman yüklerinden kaynaklı tükenmişlik durumlarının önlenmesi için öznel ve psikolojik iyi oluş seviyeleri takip edilmelidir. Bu alanda ölçek çalışmaları yapılarak, güreşçilerin öznel ve psikolojik iyi oluş seviyelerinin ilişkili olduğu kavramlar üzerinde çalışılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Güreş, Öznel iyi oluş, Psikolojik iyi oluş

Wrestling and Well-Being: A Holistic Approach to this Ancient Sport

Abstract

Aim: The aim of this study is to review the studies examining the relationship between wrestling, wrestler and well-being concepts.

Method: In this study, 'document review' method was used to examine the well-being levels of wrestling athletes and their dependence on different variables in national and international literature.

Findings: As wrestlers' mental and physical health, life satisfaction and positive emotions increase, their subjective and psychological well-being levels also increase. This situation also leads to an increase in performance. Increased training loads, on the other hand, cause neuromuscular fatigue and reduce well-being levels. This has been associated with burnout, sleep quality, stress and muscle aches in wrestlers.

Result: Subjective and psychological well-being levels of wrestlers should be monitored in order to increase their performance and prevent burnout due to training loads. Scale studies should be conducted in this field and the concepts related to the subjective and psychological well-being levels of wrestlers should be studied.

Key Words: Wrestling, Subjective well-being, Psychological well-being

Giriş

İyi oluş, literatürde ilk kez Bradburn (1969) tarafından pozitif ve negatif duygulanım arasında denge olarak tanımlanmış ve mutlulukla ilişkilendirilmiştir. Dünya sağlık örgütü ise iyi oluş (well-being)'u; 'kişinin günlük hayattaki stresi yönetebilmesi, kendi potansiyelini en iyi şekilde kullanabilmesi ve topluma üretmek fayda sağlayabilmesi' olarak tanımlamaktadır (WHO, 2014, p.1). Seligman (2011), iyi oluş kavramını 'öznel iyi oluş' ve 'psikolojik iyi oluş' olmak üzere iki boyutta incelemiştir. Öznel iyi oluş için kişinin olumlu duygularının yarattığı ruh hali ile mutlu olması ve yaşamından aldığı doyum göz önünde bulundurulurken; psikolojik iyi oluş, kişinin bir yaşam amacı edinebilmesi ve bu doğrultuda amaçlı aktiviteler gerçekleştirip çevresiyle uyumlu ilişkiler kurabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Diener, 2000; Dodge vd., 2012)

İyi oluş kavramı, Seligman (2011)'a göre öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluş olmak üzere ikiye ayrılabilir. Keyes (2002)'e göre duygusal iyi oluş, psikolojik iyi oluş ve sosyal iyi oluş bileşenlerinden oluşmaktadır. Duygusal iyi oluşun araştırılması, performansın kalitesini yordama açısından önemlidir (Emmons, 2003).

Fiziksel aktivite ve sporun, bireylerin iyi oluş seviyelerini artırdığı Zhang ve Chen (2019) 'in yapmış oldukları 53 çalışma sonucunda sistematik olarak öne sürülmüştür. Wilson ve arkadaşlarının (2022), yaşları 11-17 arasında değişen ergenlerle Yeni Zellenda'da yapmış oldukları çalışmada organize sporun, rekreasyonel yapılan fiziksel aktivitelerden daha fazla iyi

oluş seviyesi sunduğu tespit edilmiştir. Sporcunun iyilik durumunun (well-being) takip edilmesi, sporcunun uyku kalitesi, tükenmişlik seviyesi, stres ve kas ağrıları hakkında bilgi sağlamaktadır (Govus vd., 2018; Sawczuk vd., 2018). Ayrıca sporcuların fiziksel ve duygusal tepkilerinin izlenmesine de olanak tanımaktadır (Clemente vd., 2017, 2020; Govus vd., 2018; Hills & Rogerson, 2018; Nobari vd., 2020; Sawczuk vd., 2018). Sporcular için geliştirilen iyi oluş ölçekleri, sporcuların uyku kalitelerini, stres seviyelerini ve tükenmişlik seviyelerini ölçmek için de kullanılmaktadır (Halson, 2014). Birçok spor dalında sporcuların iyilik hali ,nöromusküler yorgunluk ve antrenman yükleri ile birlikte incelenmiştir(Clemente vd., 2017; Hills & Rogerson, 2018; Nobari vd., 2020; Sawczuk vd., 2018). Sporcuların, kendilerine dair iyi oluş algılarındaki düşüşün, antrenman yüklerinde de bir azalmaya yol açtığı tespit edilmiştir(Malone vd., 2018).

Spor ve iyi oluş kavramına ilişkin pek çok çalışma yapılmış olsa da güreş bazında çalışmalara ulusal ve uluslararası literatürde oldukça az yer verilmiştir. Sporda rekreasyonel alanda iyi oluş ölçek geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış olmasına rağmen, henüz güreş özelinde kullanılan bir ölçek çalışması mevcut değildir (Pi vd., 2022)

Güreş sporu M.Ö 708 yılına dayanan dünyanın en eski sporlarından biridir. Bu yıl aynı zamanda güreşin Antik Yunan olimpiyat Oyunlarının da bir parçası olduğu yıldır (Chaabene vd., 2017; Khalili-Borna & Honsik, 2005; Zaccagni, 2012). Güreşçilerin, antrenman yükleri nedeniyle iyi oluş seviyelerinin incelenmesi kritik bir öneme sahiptir (Bourdon vd., 2017; Eckard vd., 2018).

Zorlu rekabet içeren mücadele sporlarından biri olan güreş, yalnızca fiziksel bir hazırlık değil, aynı zamanda yoğun bir zihinsel hazırlık da gerektirmektedir. Purcell ve arkadaşları (2022), elit sporcularla yapmış olduğu çalışmada, sporcularda iyi oluşun önemli bir bileşeni olarak zihinsel sağlığı göstermişlerdir. Baskı altında performanslarını iyileştirmekte zorlanan güreşçiler, sıklıkla stres faktörü ile mücadele etmek ve iyi oluşlarını korumak zorundadırlar(Sterkowicz-Przybycień vd., 2011)..

Uluslararası literatürde sporda iyi oluş kavramının, 'fiziksel ve zihinsel sağlık'(VanderWeele, 2017), 'yaşam memnuniyeti'(Ryan & Deci, 2001; VanderWeele, 2017), 'aile gelişimi'(Seligman, 2011) ve 'olumlu duygu'(Diener, 1984; Keyes & Waterman, 2003) faktörleri ile pozitif bir korelasyon gösterdiği tespit edilmiştir (Pi vd., 2022).

Bu çalışma kadim sporlarımızdan olan güreşin, iyi oluş kavramı ile ilişkisini inceleyen araştırmaları ortaya koymak amacıyla tasarlanmıştır. Çalışmanın, sporcularda iyi oluş seviyelerini takip etmek açısından bir farkındalık yaratacağı, bu bağlamda güreşçilere yönelik yeni ölçme araçları geliştirerek, güreşçilerin iyi oluş ve performanslarını artıracacağı düşünülmektedir.

Materyal Metot

Bu çalışma, güreş sporu ve bu sporun iyi oluş ile ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası düzeydeki çalışmaları ortaya koymaktadır. Çalışmada 'doküman incelemesi' metodu kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırma sorusuna ilişkin kaynakların bulunması, okunması ve değerlendirilmesi ve raporlaştırılması aşamalarını içeren bilimsel araştırma yöntemidir (Karasar,2005).

Bulgular

Solberg ve Halvari (2009), 4 farklı bireysel spor dalında yarışan Norveçli 105 elit sporcudan veri toplamışlardır. Toplamda sporcuların, %17,9'u (n= 17, 8 kadın, 9 erkek; E= 17,5 yıl) Tekvando, %27,4'ü (n=26, 10 kadın, 16 erkek; E=18,7 yıl) Grekoromen Güreş, %28,4 (n=27, 11 kadın, 16 erkek; E=23,1 yıl) Atletizm ve %26,3'ü (n=25, 10 kadın, 15 erkek; E=25,8 yıl) halter sporcularından oluşmuştur. Araştırma, antrenörlerini özerklik destekleyici olarak algılayan sporcuların, iyi oluş seviyelerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Sporcuların iyi oluş seviyeleri 10 pozitif madde ve 10 negatif madde olmak üzere toplamda 20

maddelik ‘Pozitif ve Negatif Duygulanım Tablosu ’nu içeren bir anketle ölçülmüştür (Watson vd., 1988).

Bir diğer noktada, sporcuların hedef yönelimlerinin iyi oluş seviyelerini etkileyeceği yönündedir. Sporcuların hedeflerine yönelik özerk nedenler bulmaları, daha yüksek duygusal iyi oluşla ilişkilendirilmiştir. Özerk nedenler, sporcuların hedeflerini zevk ve ilgiyle takip edebilmesine yardım ederek iyi oluşu olumlu etkilemektedir. Ayrıca sporcu tükenmişlikten koruyarak, aşırı baskı ile mücadele etmesini engellemektedir (Lemyre vd., 2007). Kontrollü bir hedefe otonom olmayan bir nedenle ulaşmaya çalışan sporcular, suçluluk ve utanç gibi duygularla performans hedeflerinin peşinde çalışırlar. Bu durum da sporcuların temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılamadığı için daha düşük iyi oluş hissine neden olmaktadır (Deci & Ryan, 2000).

Polikanova ve arkadaşlarının (2020), çalışmasına Moskova Üniversitesi serbest stil güreş takımından 9 Öğrenci katılmıştır (ortalama yaş :22 ; aralık: 19–32, %100 erkek). Uygulanan müdahale programından önce ve sonra güreşçiler WAM (Doskin vd., 1973), Spielberger-Hanin (Spielberger vd.,1980) ve Leongard anketlerini (Leongard,2001) doldurmuşlardır. Ayrıca antrenmandan önce ve sonra güreşçilerin EEG ölçümleri alınmıştır. Sporculara yaklaşık olarak 25-30 dakikadan oluşan güreş egzersizleri uygulanmıştır. Her bir egzersizin 15 saniye sürdüğü programda 6 tur gerçekleştirilmiştir. 3 tur sonunda 30 saniye mola verilmiştir. Deney antrenmanın bir parçası olmasına rağmen, uygulanan fiziksel yük, yüksek yoğunlukta gerçekleştirilmiştir. Sporcuların iyi oluş seviyeleri üç alt boyuttan oluşan (iyilik hali, aktivite, ruh hali) 30 maddelik WAM testi ile ölçülmüştür (Doskin vd., 1973). Çalışma sonuçlarına göre, yoğun fiziksel yükün, güreşçilerin öznel iyi oluş ve aktivite seviyelerinde önemli ölçüde azalma meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada sporun iyi oluş üzerinde etkilerini inceleyen çalışma sonuçları sunularak güreşçilerin öznel ve psikolojik iyi oluşları hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu sonuçlara göre güreşçilerin antrenman yükleri(Conte vd., 2018; Hills & Rogerson, 2018), tükenmişlik(Govus vd., 2018) ve stres (Sawczuk vd., 2018) seviyeleri ile iyi oluşları arasında negatif, öz yeterlik(Deci & Ryan, 2000), hedef yönelimi(Lemyre vd., 2007), zihinsel sağlık(VanderWeele, 2017), yaşam memnuniyeti (Ryan & Deci, 2001; VanderWeele, 2017) ve olumlu duygulanım (Diener, 1984; Keyes & Waterman, 2003) ile pozitif ilişkide olduğu ulusal ve uluslararası çalışmalarca ortaya konmuştur. İncelenen çalışma sonuçlarına göre;

- Güreşçilerin iyi oluşlarını olumlu yönde etkileyecek serbest zaman faaliyetleri bulunmalıdır.
- Güreşçilerin öznel ve psikolojik iyi oluşlarını ölçebilmek adına ölçek çalışmaları yapılmalıdır.
- Antrenörler, sporcuların iyi oluşlarını destekleyecek psikososyal çalışmalar hakkında eğitim almalıdırlar.
- Antrenör ve sporcularla çalışan diğer kişilerin baskı ve dışsal değerlerden uzak hedef belirleme sürecinde sporculara destek olmaları ilişkisellik, yeterlik ve özerklik psikolojik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.
- Yüksek performans gerektiren rekabet sporlarında özellikle mental sağlığı tehlikeye atacak ve sporcuların iyi oluşlarını etkileyerek performanslarını düşürecek etmenler bulunduğu için antrenörün, sporcunun ve personelin uyum içinde çalışabilecekleri olumlu bir ortamın oluşturulması sağlanmalıdır.
- Antrenörler, sporcularının iyi oluşları ile ilgilendiğini ve bu konuya ne kadar önem verdiklerini açıkça belirtmeli, sporcularının karşılaştığı ruh sağlığı problemleri ile onları etiketlemeden doğru uzman yönlendirmesi yapmalıdırlar.

Kaynaklar

- Bourdon, P. C., Cardinale, M., Murray, A., Gastin, P., Kellmann, M., Varley, M. C., Gabbett, T. J., Coutts, A. J., Burgess, D. J., Gregson, W., & Cable, N. T. (2017). Monitoring Athlete Training Loads: Consensus Statement. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 12(s2), S2-170. <https://doi.org/10.1123/IJSPP.2017-0208>
- Chaabene, H., Negra, Y., Bouguezzi, R., Mkaouer, B., Franchini, E., Julio, U., & Hachana, Y. (2017). Physical and Physiological Attributes of Wrestlers: An Update. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 31(5), 1411. <https://doi.org/10.1519/JSC.0000000000001738>
- Clemente, F. M., Mendes, B., Nikolaidis, P. T., Calvete, F., Carriço, S., & Owen, A. L. (2017). Internal training load and its longitudinal relationship with seasonal player wellness in elite professional soccer. *Physiology & Behavior*, 179, 262-267. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2017.06.021>
- Clemente, F. M., Silva, A. F., Clark, C. C. T., Conte, D., Ribeiro, J., Mendes, B., & Lima, R. (2020). Analyzing the Seasonal Changes and Relationships in Training Load and Wellness in Elite Volleyball Players. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 15(5), 731-740. <https://doi.org/10.1123/ijssp.2019-0251>
- Conte, D., Kolb, N., Scanlan, A. T., & Santolamazza, F. (2018). Monitoring Training Load and Well-Being During the In-Season Phase in National Collegiate Athletic Association Division I Men’s Basketball. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 13(8), 1067-1074. <https://doi.org/10.1123/ijssp.2017-0689>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. (2000). Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index. *The American Psychologist*, 55(1), 34-43.
- Dodge, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 2. <https://doi.org/10.5502/ijw.v2i3.4>
- Eckard, T. G., Padua, D. A., Hearn, D. W., Pexa, B. S., & Frank, B. S. (2018). The Relationship Between Training Load and Injury in Athletes: A Systematic Review. *Sports Medicine*, 48(8), 1929-1961. <https://doi.org/10.1007/s40279-018-0951-z>
- Emmons, R. A. (2003). *The Psychology of Ultimate Concerns: Motivation and Spirituality in Personality*. Guilford Press.
- Govus, A. D., Coutts, A., Duffield, R., Murray, A., & Fullagar, H. (2018). Relationship Between Pretraining Subjective Wellness Measures, Player Load, and Rating-of-Perceived-Exertion Training Load in American College Football. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 13(1), 95-101. <https://doi.org/10.1123/ijssp.2016-0714>
- Halson, S. L. (2014). Monitoring training load to understand fatigue in athletes. *Sports Medicine (Auckland, N.Z.)*, 44 Suppl 2(Suppl 2), S139-147. <https://doi.org/10.1007/s40279-014-0253-z>
- Hills, S. P., & Rogerson, D. J. (2018). Associations Between Self-Reported Well-being and Neuromuscular Performance During a Professional Rugby Union Season. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 32(9), 2498. <https://doi.org/10.1519/JSC.0000000000002531>
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Keyes, C. L. M., & Waterman, M. B. (2003). Dimensions of well-being and mental health in adulthood. İçinde *Well-being: Positive development across the life course* (ss. 477-497).

- Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781410607171>
- Khalili-Borna, D., & Honsik, K. (2005). Wrestling and Sports Medicine. *Current Sports Medicine Reports*, 4(3), 144. <https://doi.org/10.1097/01.CSMR.0000306197.51994.16>
- Lemyre, P.-N., Roberts, G. C., & Stray-Gundersen, J. (2007). Motivation, overtraining, and burnout: Can self-determined motivation predict overtraining and burnout in elite athletes? *European Journal of Sport Science*, 7(2), 115-126. <https://doi.org/10.1080/17461390701302607>
- Malone, S., Owen, A., Newton, M., Mendes, B., Tiernan, L., Hughes, B., & Collins, K. (2018). Wellbeing perception and the impact on external training output among elite soccer players. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 21(1), 29-34. <https://doi.org/10.1016/j.jsams.2017.03.019>
- Nobari, H., Aquino, R., Clemente, F. M., Khalafi, M., Adsuar, J. C., & Pérez-Gómez, J. (2020). Description of acute and chronic load, training monotony and strain over a season and its relationships with well-being status: A study in elite under-16 soccer players. *Physiology & Behavior*, 225, 113117. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2020.113117>
- Pi, L.-L., Chang, C.-M., & Lin, H.-H. (2022). Development and Validation of Recreational Sport Well-Being Scale. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14), 8764. <https://doi.org/10.3390/ijerph19148764>
- Purcell, R., Pilkington, V., Carberry, S., Reid, D., Gwyther, K., Hall, K., Deacon, A., Manon, R., Walton, C. C., & Rice, S. (2022). An Evidence-Informed Framework to Promote Mental Wellbeing in Elite Sport. *Frontiers in Psychology*, 13, 780359. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.780359>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
- Sawczuk, T., Jones, B., Scantlebury, S., & Till, K. (2018). The influence of training load, exposure to match play and sleep duration on daily wellbeing measures in youth athletes. *Journal of Sports Sciences*, 36(21), 2431-2437. <https://doi.org/10.1080/02640414.2018.1461337>
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. Simon and Schuster.
- Sterkowicz-Przybycień, K. L., Sterkowicz, S., & Zarów, R. T. (2011). Somatotype, body composition and proportionality in polish top greco-roman wrestlers. *Journal of Human Kinetics*, 28, 141-154. <https://doi.org/10.2478/v10078-011-0031-z>
- VanderWeele, T. J. (2017). On the promotion of human flourishing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(31), 8148-8156. <https://doi.org/10.1073/pnas.1702996114>
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063>
- Zaccagni, L. (2012). Anthropometric characteristics and body composition of Italian national wrestlers. *European Journal of Sport Science*, 12(2), 145-151. <https://doi.org/10.1080/17461391.2010.545838>

GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARININ VE EĞİTSEL OYUNLARIN ÇOCUKLARIN ÖZGÜVEN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Meryem A. Ekiz^{1*} Sevim Kır^{2*} Murat Atasoy^{3*} Ünal Türkçapar^{4*}

^{1*}Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, mrymltn@hotmail.com

^{2*}Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, ksevim38@outlook.com

^{3*}Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, muratatasoy40@gmail.com

^{4*}Prof. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, unal.turkcapar@manas.edu.kg

Özet

Bu çalışmada okulöncesi öğrencilerine uygulanan geleneksel ve eğitimsel oyunların özgüven duygularının gelişimine etkisi incelenmiştir. Hatay/İskenderun ilçesinde bulunan Milli Eğitime bağlı özel bir okulöncesi eğitim kurumunda 21 öğrenci üzerinde yapılan bu çalışmada nitel ve nicel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Nitel yöntemlerden gözlem, nicel yöntemlerden ise deneysel desenlerden tek grup ön-son test yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak Günelp (2007) tarafından geliştirilen Özgüven Gözlem Listesi kullanılmış ve oyun eğitimcisinin kendi gözlemlerine de yer verilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 22.0 paket programından faydalanılmıştır. Özgüven gözlem listesinden alınan puanların normal dağılım göstermemesi nedeniyle nonparametrik testlerden Wilcoxon İşaretili Sıralar testi ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda okulöncesi öğrencilerinin geleneksel ve eğitimsel oyunlar sonucunda özgüven gelişimlerinde son test lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Yapılan gözlemlerle ulaşılan bulgulara göre görülmüştür ki oyun uygulamaları öğrencilerin özgüven gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir. Çocuklarda gözle görülür bir özgüven artışı oluşmuş ve ailelerden de olumlu dönütler alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel çocuk oyunları, eğitimsel oyunlar, okulöncesi, özgüven

The Effect of Traditional Children's Games and Educational Games on The Development of Children's Self-Confidence

Abstract

In this study, the effect of traditional and educational games applied to preschool students on the development of their feelings of self-confidence was examined. Qualitative and quantitative methods were used together in this research conducted on 21 students at a private pre-school education institution affiliated with National Education in Hatay/İskenderun district. Observation, one of the qualitative methods, and single group pre-post test method, one of the experimental designs, were used among the quantitative methods. The Self-Confidence Observation List developed by Günelp (2007) was used as a data collection tool and the game educator's own observations were also included. SPSS 22.0 package program was used to analyze the data. Since the scores obtained from the self-confidence observation list did not show a normal distribution, the Wilcoxon Signed Rank test and Mann Whitney U test one of the non-parametric tests, was used. As a result of the research, it was seen that there was a significant difference in the self-confidence development of preschool students as a result of traditional and educational games in favor of the post-test. According to the findings obtained through observations, it has been seen that game applications positively affect students' self-confidence development. There was a visible increase in self-confidence in the children and positive feedback was received from the families.

Key Words: Traditional children's games, educational games, preschool, self-confidence

Giriş

c. yy ve 20. Yy'ın ilk yılları boyunca halka açık parklarda çocuklar için oyun alanları, halk kütüphanelerinde ve sergilerinde çocuk köşeleri bulunmaktaydı. Ayrıca giderek artan sayıda oyuncak, oyun ve bulmaca çeşitleri çocukların pratik becerilerini geliştirmek ve duygusal gelişimlerini desteklemek için ortaya çıkmıştı. En görünür değişiklik, çocukların ve gençlerin gündelik yaşamlarında varlığını sürekli olarak hissettiren internetin kuruluşu ve çok kanallı televizyonun gelmesiyle birlikte yeni medya anlayışının oluşmaya başlamasıdır. Bir çalışmada ebeveynlere maceralı ve zorlu bir oyunu nerede oynadıkları sorulduğunda, %70'i açık hava alanlarında ve %45'i yaşadıkları mahallenin civarında oynadıklarını söylemişlerdir. Aynı soru çocuklarına sorulduğunda ise yalnızca %29'u açık hava alanlarından söz etmiş, %24'ü yaşadıkları sokaklarda ve %44'ü markalı ürünler etrafında tasarlanmış gezme, oyun araçlarına binme ve göze hitap eden görüntülerin yer aldığı Disney modelini örnek alan eğlence parklarından bahsetmiştir. Oyun kavramı giderek evcilleşmiş, boş zamanı evde geçirmeyi öne çıkararak ticari medya giderek artmıştır. Son yirmi yıl içerisinde çevrim içi veya oyun konsolları aracılığıyla oynanan video oyunlarının hızla yayılması, akıllı telefonlar ve tabletler sayesinde her

yerde mevcut olan internet bağlantısı çoğu çocuğun odasında yerini almıştır (Murdock, 2015).

Geçmiş yıllarda Türkiye'nin farklı bölgelerinde oynanan geleneksel oyunların çoğunun evin dışında, bahçede, sokakta veya boş bir alanda oynanan çocuk oyunları oldukları görülmüştür. Ayrıca, geçmiş yıllarda Türkiye'de oynanan bu oyunların bireysel oyunlar olmayıp, oynayan çocuk sayılarının fazla olduğu grup oyunları olduğu da görülmüştür. Günümüzde ise çocuklar tarafından oynanan oyunların gittikçe bireyselleştiği ve dolayısıyla geleneksel oyunların olduğu kadar geleneksel çocukluğunda gittikçe ortadan kalktığı görülmektedir (Başal, 2007).

Geleneksel Çocuk Oyunları, 2003'te UNESCO tarafından kabul edilen “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde” korunması gereğine işaret edilen ve somut olmayan kültürel miras tanımı içinde yer alan halk kültürü ürünleridir. Çağdaş kent yaşantısı, ne yazık ki bu oyunlarımızın neredeyse unutulmasına neden olmaktadır (Toksoy, 2010). Binlerce yıldır insan toplumunun bir parçası olan geleneksel oyunlar, her yaşta insan için hem eğlence hem de eğitim fırsatları sunmaktadır. Bu oyunlar, geçmişin kültürlerini ve topluluklarını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır ve bugün toplumu çeşitli şekillerde etkilemeye devam etmektedir. Geleneksel oyunların toplumu etkilemesinin temel yollarından biri, sosyalleşmedeki rolleridir. Geleneksel oyunlar genellikle işbirliği, rekabet ve iletişimi içerir ve bireylere başkalarıyla etkileşim kurma, ilişki kurma ve sosyal beceriler geliştirme fırsatları sunar (Brown, 2014).

Çocuk oyun aracılığı ile kendine güven, kendini denetleme, işbirliği yapma, doğruluk ve disiplin gibi kişisel ve toplumsal alışkanlıkları kazanmaktadır. Çocuklar oyun oynarken diğer insanlarla iletişim kurmayı, gözlem yapmayı ve yardımlaşma duygularını geliştirebilmektedir. Ayrıca başkalarına saygı gösterme, başkalarının hakkını ve kendi hakkını koruma, verilen görevleri üstlenme, herhangi bir konuda karar verip uygulayabilme ve işbirliği sağlayabilme gibi toplumsal kuralları da öğrenmektedir (Anılan, vd., 2004).

Özgüven kişinin kendini kendi zihninde olumlu ve yeterli algılaması veya kendisi hakkında olumlu iç tasarımlara sahip olması olarak kabul edilir. Yani bir nevi iç barış olan özgüven, kişinin yeteneklerini, sınırlarını, kapasitesini bilmesi ve bu bilgiyi eyleme geçirebilme yetisi olarak da kabul edilir. Özgüven, kendimize yönelik iyi duygular geliştirmemiz sonucu, kendimizi iyi hissetmemiz, kendimizi tanımamız demektir. Başka bir deyişle kendimiz olmaktan memnun olmak ve bunun sonucu olarak kendimiz ve çevremizle barışık olabilmektir (TDK, 2012).

Çocukta özgüven gelişimi doğumla başlar ve 9-10 yaşına kadar gelişmeye devam eder. Özgüven hayat boyu gelişmeye devam eden bir olgudur. Çocuklar ergenlikle beraber özgüvenlerini değerlendirmeye ve şekillendirmeye başlar. İlk yıllarda ailenin çocuğa verdiği mesajlar doğrultusunda gelişen özgüven, çocuğun okula başlamasıyla ailenin yanı sıra öğretmen ve arkadaşları gibi diğer kaynaklardan beslenir (Özbey, 2004).

Özgüven, insanlar için çok önemli bir duygusal gerekliliktir. Kendimize biçtiğimiz “öz değerimiz” oranında “özgüvenimiz” vardır. Yani özgüvenimiz bir anlamda kendimize ne kadar değer verdiğimiz bir göstergesidir. Kendimizi değerli bulmadığımız durumlarda temel gereksinimlerimizden biri olan güven duygumuz karşılanmadığı zaman sıkıntı yaşanılmaktadır. Böyle bir sıkıntı da bireyin hayatının tamamını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle okullarda verilecek olan oyun faaliyetleri ile öğrencilerin belli düzeyde olumlu özgüven geliştirmelerinin sağlanması oldukça önem arz etmektedir. “Özgüvenli kişi yeteneklerinin farkındadır. Neyi yapabileceğini, neyi yapamayacağını bilir. Yani güçlü ve zayıf yanlarını bilir kendini tanıır” (Günalp, 2007). Özgüveni gelişmiş olan kişi yeteneklerini kullanır, yeni şeyler denemekten korkmaz, kaçınmaz. Özgüveni gelişmemiş olan kişi ise kendini tanımamaktadır, yeteneklerinin farkında değildir. Bu nedenle neyi yapıp neyi yapamayacağını bilemez. Bu korku ve başaramayacağı duygusu ile yeni şeyler denemekten kaçınır. İçine kapanık, depresyona, sıkıntıya, yalnızlığa yakın ve yatkın olarak hayatını sürdürür (Paylan, 2013). Eğitimin amaçlarından biri bireyin kendini tanımasını sağlamaktır. Bireyin kendini tanımasını sağlayabilmesi için de oyun ortamları düzenlenmelidir. Oyun esnasında her çocuk etkinliklere aktif olarak katılır

ve bu yaşantılar sonucunda doğrudan, yaparak yaşayarak öğrenmeler gerçekleşir. Böylece öğrenciler pasif konumdan çıkıp aktif öğrenme yaşantısı içine girerek kendilerinin farkına varırlar. Oyunlar sayesinde öğrenciler yapmaktan veya yapmayı denemekten zevk alabilecekleri aktiviteler belirleyebilecekler ve böylece de kendilerine güven duymaya başlayabileceklerdir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı okulöncesi öğrencilerine uygulanan geleneksel ve eğitsel oyunların özgüven duygularının gelişimine etkisini incelemektir. Bu amaçla yanıt aranan sorular şunlardır:

- 1.Öğrencilerin geleneksel ve eğitsel oyunlar etkinlikleri öncesinde öz güven düzeyleri nasıldır?
- 2.Öğrencilerin geleneksel ve eğitsel oyunlar etkinlikleri sonrasında öz güven düzeyleri nasıldır?
- 3.Geleneksel ve eğitsel oyunlar etkinliklerine katılan öğrencilerin öz güven düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel ve nicel yöntemler bir arada kullanılmıştır. Nitel yöntemlerden gözlem, nicel yöntemlerden ise deneysel desenlerden tek grup ön-son test yöntemi kullanılmıştır. Gözlem, verilerin bir başkasının rapor etmesinden ziyade doğrudan elde edilmesine dönüktür (Karasar, 2014). Bütün bilimler başlangıçta gözleme dayanır. Bilimsel yollarla varılan sonuçların geçerliliğini sınamak için de gözleme başvurulur (Madge, 1965). Tek grup ön-son test modelinde, bir gruba bağımsız değişken uygulanır ve deney öncesinde ve sonrasında ölçümler yapılır (Karasar, 2014).

Modelin simgesel görünümü			
G ₁	O _{1,1}	X	O _{1,2}
G: Grup	O: Ölçme/Gözlem	X: Bağımsız değişken	

Çalışma Grubu

Çalışma grubu kolay ulaşılabilen örneklem yöntemi ile oluşturulmuştur. Hatay/İskenderun ilçesinde bulunan Milli Eğitime bağlı özel bir okulöncesi eğitim kurumunda 21 öğrenci üzerinde uygulamalar yapılmıştır.

Tablo 1. Öğrencilerin demografik durumu

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	10	47.6
	Erkek	11	52.4
Yaş	4 yaş	13	61.9
	5 yaş	8	38.1
Toplam		21	100.0

Veri Toplama Aracı

Veriler Günalp (2007) tarafından geliştirilen, 52 sorudan oluşan Özgüven Gözlem Listesi ile toplanmıştır. Oyunlardan önce ve sonrasında bu form oyun eğitmeni tarafından doldurulmuş ve daha sonra elde edilen sonuçlar araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Gözlem listesini cevaplandırmada evet ve hayır olmak üzere iki seçenek kullanılmıştır. Verilerin puanlanmasında özgüven duygusunu belirlemeye yönelik olumlu ifadeler (2), olumsuz ifadeler (1) puan verilerek değerlendirme yapılmıştır. Buna göre gözlem listesinden alınacak en yüksek puan 104 en düşük puan ise 52'dir. Ölçek puan varyansı 8,93 madde toplam puan varyansı 8,94 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı erkek öğrenciler için 0,963, kız öğrenciler için 0,857 olarak bulunmuştur.

Deneysel Süreç

Araştırmada Özgüven Gözlem Listesi Hatay/İskenderun ilçesinde MEB’e bağlı özel bir okulöncesi eğitim kurumunda eğitim gören öğrencilerin özgüven durumlarını belirlemek amacıyla oyun eğitmeni tarafından oyunlara başlamadan önce sınıfta bulunan 21 öğrenci üzerinde gözlemler yapılarak doldurulmuştur. Bu sayede öğrencilerin uygulama öncesi özgüven durumları belirlenmiştir. Daha sonra 8 hafta boyunca bu öğrencilere çeşitli oyun etkinlikleri yaptırılmış 8 haftalık uygulama süresinde uygulayıcı gözlemlerini kaydetmiş ve özgüven gözlem listesi tekrar doldurulmuştur. Aşağıda oyun örneklerinden ve uygulama sırasında çekilen bazı fotoğraflar yer almaktadır.

Uygulanan geleneksel oyunlar	Uygulanan eğitsel oyunlar
1. Sek sek	1. Çemberle işbirliği oyunu
2. Mendil kapmaca	2. Çift ayak atlama oyunu
3. Yağ satarım bal satarım	3. Top yuvarlama oyunu
4. Saklambaç	4. Sırt sırta top taşıma
5. İp atlama	5. Göz, kulak, burun, dudak veeee top.....
6. Köşe kapmaca	6. El-ayak oyunu

Bknz: <https://gelenekselcocukoyunlari.com/oyun2.aspx?id=1&idkat=1>.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 22.0 paket programından faydalanılarak öğrencilerin oyun etkinliklerinden önceki ve sonraki özgüven durumları tespit edilmiştir. Özgüven gözlem listesinden alınan puanların normal dağılım göstermemesi nedeniyle nonparametrik testlerden Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır. Ön-son test sonuçlarında cinsiyet değişkenine göre farklılık olup olmadığını tespit etmek için Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Ortalama puanların karşılaştırılmasında 0.05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Ayrıca frekans, yüzde değerlerinden faydalanılmıştır. Araştırmada oyun eğitmeninin etkinlikler sırasındaki gözlemlerine de yer verilmiştir.

Bulgular

Tablo2. Öğrencilerin geleneksel ve eğitsel oyunlar etkinlikleri öncesinde ve sonrasında özgüven düzeyleri nasıldır? Araştırma sorularına ilişkin bulgular

Öğrenci	Ön Test Puanı	Son Test Puanı
Öğrenci1	78	84
Öğrenci2	77	84
Öğrenci3	72	84
Öğrenci4	78	84
Öğrenci5	75	84
Öğrenci6	78	84
Öğrenci7	76	84
Öğrenci8	70	82
Öğrenci9	71	83
Öğrenci10	76	84
Öğrenci11	75	84
Öğrenci12	74	84
Öğrenci13	73	84

Öğrenci14	76	84
Öğrenci15	69	83
Öğrenci16	76	84
Öğrenci17	71	82
Öğrenci18	64	83
Öğrenci19	75	84
Öğrenci20	75	84
Öğrenci21	71	82

Tablo 2’de öğrencilerin özgüven gözlem listesinden deney öncesi aldıkları puanlar 64-78 ve deney sonrasında aldıkları puanlar 82-84 arasında değişmektedir. Gözlem listesinden alınabilecek en düşük puan 52, en yüksek puan 104’tür. Buna göre öğrencilerin özgüven düzeyleri deney öncesinde çok düşük olmadığı görülürken, deney sonrasında özgüven düzeylerinin deney öncesine göre yükseldiği görülmektedir.

Tablo 3. Öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası özgüven puan ortalamaları

Özgüven Ön Test Toplam	n	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	X	Ss
Özgüven Ön Test Toplam		64	78	73.80	3.53
Özgüven Son Test Toplam	21	82	84	83.57	.74642

Tablo 3’te görüldüğü gibi çalışmaya katılan öğrencilerin deney öncesi özgüven puan ortalaması $X=73.80$ ’dir. Bu sonuca göre çalışmaya katılan öğrencilerin özgüvenlerinin düşük olmadığı söylenebilir. Öğrencilerin deney sonrası özgüven puan ortalaması $X=83.57$ ’dir. Bu bulguya göre öğrencilerin son test puanları ön test puanlarından yüksektir. Buna göre oyun etkinliklerinin öğrencilerin özgüven gelişimine olumlu katkı yaptığı söylenebilir.

Tablo 4. Özgüven gelişiminin cinsiyete göre Mann Whitney U testi sonuçları

	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	Z	p
Özgüven Ön Test	Kadın	10	11.10	111.00	54.000	-.071	.943
Özgüven Ön Test	Erkek	11	10.91	120.00			
Özgüven Son Test	Kadın	10	12.20	122.00	43.000	-1.064	.287
Özgüven Son Test	Erkek	11	9.91	109.00			

Tablo 4 incelendiğinde 8 haftalık uygulama sonucunda kadın ve erkek öğrencilerin özgüven gelişimlerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu bulgu özgüven gelişiminin cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir.

Tablo 5. Özgüven gelişimi öntest-sontest puanları için Wilcoxon İşaretili Sıralar testi sonuçları

Son-Ön Test	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	Z	P
Negatif Sıra	0 ^a	.00	.00	-4.024	.000
Pozitif Sıra	21 ^b	11.00	231.00		
Eşit Toplam	0 ^c				

a. sontest<öntest

b. sontest>öntest

c. öntest=sontest

Tablo 5’te görülen verilere göre çalışmaya katılan öğrencilerin özgüven gelişiminde deney öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir $Z=-4.024$, $p<.05$. Fark puanlarının sıra ortalaması ve toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehinde olduğu görülmektedir. Buna göre, uygulanan oyun

etkinliklerinin çocukların özgüven gelişimlerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Gözlemler sonucundaki bulgulara bakıldığında; öğrenciler artık başkalarının yardımına ihtiyaç duymadan parkurları tamamlayabilmişler, kendi hatalarını arkadaşlarının üzerine atmak-tan vazgeçmişler ve hatalarını telafi etmek için mücadele etmişler, Fraklı oyun uygulamalarında isteklilik göstermişler, paylaşma ve birlikte hareket edebilme becerileri gelişmiş, çekingen ve pasif davranışlardan uzaklaşmışlar ve öğrenmeye karşı meraklı hale gelmişlerdir.

Yapılan gözlemlerle ulaşılan bulgulara göre görülmüştür ki oyun uygulamaları bütün öğrencilerin özgüven gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir. Çocuklarda gözle görülür bir özgüven artışı oluşmuş ve aileler de bu durumun farkında olup olumlu dönütler sağlamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada oyun uygulamalarının okulöncesi öğrencilerinin özgüven duygularına etkileri araştırılmıştır. Yapılan gözlemler sonucunda oyun etkinliklerinin cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm öğrencilerin özgüven duygularını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Yapılan 8 haftalık oyun etkinlikleri sonucunda görülmüştür ki uygulanan oyunlar esnasında öğrenciler daha istekli, mutlu, rahat ve daha öz güvenli şekilde kendilerini ifade etmişlerdir. Bu özgüven duygusu sayesinde öğrenciler artık başkalarının yardımına ihtiyaç duymadan parkurları tamamlayabilmişler, kendi hatalarını arkadaşlarının üzerine atılmaktan vazgeçmişler ve hatalarını telafi etmek için mücadele etmişler, Fraklı oyun uygulamalarında isteklilik göstermişler, paylaşma ve birlikte hareket edebilme becerileri gelişmiş, çekingen ve pasif davranışlardan uzaklaşmışlar ve öğrenmeye karşı meraklı hale gelmişlerdir.

Öğrencilerin özgüven gözlem listesinden deney öncesi aldıkları puanlar 64-78 ve deney sonrasında aldıkları puanlar 82-84 arasında değişmektedir. Gözlem listesinden alınabilecek en düşük puan 52, en yüksek puan 104’tür. Buna göre öğrencilerin özgüven düzeyleri deney öncesinde çok düşük olmadığı görülürken, deney sonrasında özgüven düzeylerinin deney öncesine göre yükseldiği görülmüştür.

Öğrencilerin deney öncesi özgüven puan ortalaması $X=73.80$ ’dir. Bu sonuca göre çalışmaya katılan öğrencilerin özgüvenlerinin düşük olmadığı söylenebilir. Öğrencilerin deney sonrası özgüven puan ortalaması $X=83.57$ ’dir. Bu bulguya göre öğrencilerin son test puanları ön test puanlarından yüksektir. Buna göre oyun etkinliklerinin öğrencilerin özgüven gelişimine olumlu katkı yaptığı görülmüştür.

Öğrencilerin özgüven gelişiminde deney öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir $Z=-4.024$, $p<.05$. Fark puanlarının sıra ortalaması ve toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani son test puanı lehinde olduğu görülmektedir. Buna göre, uygulanan oyun etkinliklerinin çocukların özgüven gelişimlerinde önemli bir etkisi olduğu görülmüştür.

Literatüre bakıldığında okulöncesi yaş gurubunda daha önce yapılan oyun ve özgüven çalışmasına rastlanılmamıştır. Bu yüzden oyunların farklı yaş gruplarında ve farklı değişkenlere etkisinin araştırıldığı çalışmalardan örnekler verilmiştir. Bayeck (2017) çalışmasında, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa ülkelerinde etkin olarak kullanılan geleneksel çocuk oyunlarının, eğitim potansiyeli üzerinde durmuş, Afrika’daki eğitim sistemlerinde de kendi kültürlerine ait geleneksel oyunların kullanılmasının önemli bir eğitsel araç olacağına vurgu yapmıştır. Turan vd. (2020)’nin çalışmalarında geleneksel çocuk oyunlarının öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişime ve etkileşime olumlu katkılar sağladığı, öğrencilerin farklı gelişim alanlarına katkı sağladığı ve öğrencilerin kurallara uymak konusunda duyarlılığını artırarak sosyal becerilerine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Sari vd. (2018) “geleneksel çocuk oyunlarına dayalı çocuk dostu eğitimi belirlemeyi amaçladıkları” çalışmalarında, geleneksel çocuk oyunlarının, öğrencilerin potansiyellerini ortaya çıkarırken elverişli bir eğitim ortamı oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Iwandana vd. (2018) geleneksel çocuk oyunlarının fiziksel

ve zihinsel eğitim için tercih edilebilecek iyi bir yol olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmalarının devamında geleneksel oyunlar aracılığıyla çocukların yaratıcılık, çeviklik, zeka ve iç görülerinin eşgüdümüne katkı sunulacağı belirtilmiştir.

Yıldız, vd. (2016)'nin çalışmalarında eğitsel oyun yöntemi uygulanan öğrencilerin akademik başarılarının programa dayalı öğretim uygulanan öğrencilerin akademik başarılarından anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Göl-Güven (2017) ‘İşbirliği ve Katılımcılığı Destekleyici Oyun ve Etkinlik Programı (İKDOP)’ nı uyguladığı çalışmasında sınıf ortamı üzerinde istatistiksel anlamda bir fark yaratmadığı fakat olumlu öğrenci davranışlarının artması, olumsuz öğrenci davranışlarının azalmasına katkıda bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmayla, çocukların okulda işbirliği ve katılımcılığı destekleyen oyun temelli deneyimler yaşamasının olumlu çıktılarının ileriki çalışmalara kaynak olması vurgulanmıştır.

Gürpınar (2017)'in çalışma sonuçlarına göre öğretmen adayları, eğitsel oyun uygulamalarının öğrencinin akademik başarısını artırdığı görüşü ile birlikte öğrencilerde öğrenmeyi kolaylaştırdığı, aktif katılımı artırdığını ve akademik özgüveni oluşturduğunu belirtmişlerdir. Chuang ve Chen (2007), Divjak ve Tomic (2011), Milner vd. (2011), Yien vd. (2011) ve Holms (2012)'un yapmış olduğu çalışmalar bu sonucu desteklemektedir. Oyun ile çocuğun kendine olan özgüveni artar, sorumluluk almayı öğrenir (Dönmez, 2000). Demirel'de (2007), eğitsel oyun etkinlikler dersi ortasında veya sonunda yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Gülhan (2012) sosyal becerilerin; Gedik (2012) konuşma ve anlatım becerisini; Güler (2011) bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerin eğitsel oyun uygulamaları ile geliştiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak günümüz öğretim yöntemleri arasında önemli bir yeri olan eğitsel oyunlar; öğrenmeye karşı merakı artırmada, başarısızlık ve yanlış yapma korkularıyla yüzleştirmede, haksızlığa karşı hakkını arayan bireyler yetiştirmede, tek başına sorumluluk almada, grup faaliyetlerinde işbirliği kurmada etkili yöntemlerden biridir.

Öneriler

Bu çalışma ile okulöncesi öğrencilerine geleneksel ve eğitsel oyun etkinliklerinin özgüven duygularının gelişimine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Hayatımızda bu kadar önemli olan özgüven duygusunun ne olduğu, nasıl oluşup geliştiğini anlatmaya çalışılan bu çalışmanın sınıf öğretmenlerine, eğitim programcılara, öğrencilere, ailelere ve eğitime katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda şunlar önerilmektedir:

Küçük yaşlardan itibaren çocukların sosyal ortamlara (oyun, spor kulübü, tiyatro v.s.) girmesini ve sosyal becerilerini geliştirme fırsatı bulmasını sağlayınız. Her insan yapabildiğini düşündüğü bir hobiye sahip olduğunda örneğin “Ben bir atletim”, “Ben küçükken halkoyunları takımındaydım” gibi söyleyebileceği gerçek etkinlikleri varsa kendini daha değerli görür.

Şehirlerimizde geleneksel ve eğitsel oyunların oynanabileceği alanlar yaratılmalıdır. Eğitim kurumları da bu oyunları “kültür eğitiminin bir parçası” görerek gereken önem ve değeri vermelidir. Bununla ilgili gerekli öğretmen eğitimleri sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Anılan, H., Girmen, P., Öztürk, A., Koçkar, M. T. (2004). “Geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri.” OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferans. İstanbul: Kelebek Matbaası.
- Başal, H. A. (2007). Geçmiş yıllarda Türkiye’de çocuklar tarafından oynanan çocuk oyunları. *Eğitim Fakültesi Dergisi XX* (2), 243-266.
- Bayeck, R. Y. (2017). A review of five African board games: is there any educational potential? *Cambridge Journal of Education*, 1–20. Doi:10.1080/0305764x.2017.1371671
- Brown, R. (2014). The cultural significance of traditional children’s games. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(2), 239-255.

- Chaug, T. Y., Chen, W. F. (2007). Effect of digital games on children’s cognitive achievement. *Journal of Multimedia*, 2(5). 2007.
- Demirel, Ö. (2007). *Öğretme sanatı, öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayınevi.
- Divjak, B., Tomic, D. (2011). The impact of game-based learning on the achievement of learning goals and motivation for learning mathematics – literature review. *JIOS*, 35 (1).
- Dönmez, N. B. (2000). *Oyun kitabı*. İstanbul: Esin Yayınevi.
- Gedik, M. (2012). Ortaokul ikinci sınıf öğrencilerinin temel dil becerilerinin geliştirilmesinde eğitsel oyunların başarı ve kalıcılığa etkisi. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Göl-Güven, M. (2017). Oyun temelli deneyimlerin sınıf ortamı, öğrencilerin davranışları, okul algıları ve çatışma dönüştürme becerilerine etkisi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 6 (3), 1345-136. DOI: 10.14686/buefad.336299
- Güler, T. D. (2011). 6. Sınıf fen ve teknoloji dersindeki ‘hücre ve organelleri’ konusunun eğitsel oyun yöntemiyle öğretilmesinin öğrencilerin akademik başarısına etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Gülhan, G. (2012). 10-12 Yaş grubu ilköğretim öğrencilerinin sosyal beceri düzeyleri üzerine eğitsel oyunların etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Günalp, A. (2007). Farklı anne baba tutumlarının okul öncesi eğitim çağındaki çocukların duygusal gelişimine etkisi (Aksaray ili örneği). Yüksek Lisans Tez. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gürpınar, C. (2017). Fen bilimleri öğretiminde eğitsel oyun destekli öğretim uygulamalarının öğrenme ürünlerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Holmes, V. (2017). New digital energy game, the use of games to influence attitudes, interests, and student achievement in science, <https://eric.ed.gov/?id=ED536550>
- Iwandana, D., Sugiyanto, S., Hidayatullah, F. (2018). Traditional games to form children’s characters in dieng plateau banjarnegara central java Indonesia. *Journal of Education, Health and Sport*, 8(11), 407-415. Doi:<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.1613528>
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Madge, J. (1965). The tool of science. An analytical description of social science techniques. Anchor Books Doubleday and Comp.
- Milner, M. L., Chang, I. C., Beier, E. M., Klisch, Y. (2011). Learning and motivation alimpacts of a multimedia science game. *Computers&Education*, 57,1425- 1433.
- Murdock, G. (2015). İmgesel kuşatmalar: Dijital çağda oyun oynayan maddeci çocuk. Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi Bildiriler Kitabı. ISBN: 978-975-442-678-6
- Özbey, Ç. (2004). *Çocuk sorunlarına yapıcı çözümler*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Paylan, N. (2013). İlkokulda yapılan yaratıcı drama etkinliklerinin öğrencilerin özgüven gelişimine etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Sari, M. K., Sayuti, S. A., Pardjono, P. (2018). Children’s friendly education based on traditional games in taman muda ibu pawiyata elementary school. *1 st National Seminar on Elementary Education: Conference Series*, 1(1). 495-500.
- TDK. (2012). Türk dil kurumu büyük Türkçe sözlüğü. <http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=beceri&kategori=terim&hng=md>
- Toksoy, A. C. (2010). “Yarışma niteliği taşıyan geleneksel çocuk oyunları.” *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II (1).
- Turan, B. N. , Gözler, A. , Turan, M., İncetürkmen, M., Meydani, A. (2020). Geleneksel çocuk oyunlarına yönelik öğretmen görüşleri. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*,

5(3), 231-241. DOI: 10.31680/gaunjss.757332

Yıldız, E. , Şimşek, Ü., Araz, H. (2016). Dolaşım sistemi konusunda eğitsel oyun yönteminin kullanılmasının öğrencilerin akademik başarı ve fen öğrenimi motivasyonu üzerine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(36). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/44301/547052>.

Yien, J.M., Hung, C.M, Hwang, J. G, Lin, Y. C. (2011). A game-based learning approach to improving students' learning achievements in a nutrition course. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(2).

GELENEKSEL VE OLİMPİK (MODERN) STİL OKÇULUK ANTRENÖRLERİNİN LİDERLİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Tamer Karademir* Cengizhan Pakyardım**

*Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K.Maraş, Türkiye tamer.karademir@hotmail.com

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, K.Maraş, Türkiye cengizhanpakyardim@hotmail.com

Özet

Bu araştırma geleneksel okçuluk ve modern okçuluk antrenörlerinin liderlik özelliklerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonuna kayıtlı olup, geleneksel okçuluk stilinde eğitim veren 52 antrenör, Türkiye Okçuluk Federasyonuna kayıtlı modern okçuluk stilinde eğitim veren 75 antrenör olmak üzere toplamda 127 antrenör gönüllü olarak katılmıştır. Antrenörlerin yaşları 22 ile 28 arasında değişmekte olup, 76'sı erkek 51'i kadındır. Araştırmada veriler Chelladurai ve Saleh (1980)'in geliştirdiği Spor İçin Liderlik Ölçek formu (The Leadership Scale For Sports-LSS) ile toplanmıştır. Araştırma bulgularına göre, örneklem grubunun % 35,4'ü (45 kişi) 0-2 yıl, %44,9'u (57 kişi) 3-5 yıl ve % 19,7'si (25 kişi) 6 ve üzeri yıldır antrenörlük yapmaktadır. Örneklem grubunun % 33,1'i (42 kişi) 1. kademe, % 42,5'i (54 kişi) 2. kademe, % 24,4'ü (31 kişi) 3. kademe antrenörlük belgesine sahiptir. İstatistiksel analiz sonuçları, örneklem grubunun antrenörlük çalışma süresi ve antrenörlük yapılan okçuluk stiline göre liderlik tarzlarında farklılık olduğunu, cinsiyet ve antrenörlük kademesi değişkenlerine göre ise farklılık olmadığını göstermiştir. Araştırmada, 6 ve üzeri yıl antrenörlük tecrübesine sahip antrenörlerin pozitif geri bildirim düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Geleneksel okçuluk antrenörlerinin ise otoriter davranış ve sosyal destek özelliklerinin modern okçuluk antrenörlerine kıyasla daha fazla ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okçuluk, Geleneksel Okçuluk, Modern Okçuluk, Antrenör, Liderlik

Investigation the Leadership Characteristics of Traditional and Olympic (Modern) Style Archery Coaches

Abstract

This research was conducted to examine the leadership characteristics of traditional archery and modern archery coaches. A total of 127 coaches, including 52 coaches who are registered with the Traditional Turkish Archery Federation of Turkey and who provide training in traditional archery style and 75 coaches who provide training in modern archery style registered with the Archery Federation of Turkey, participated in the study voluntarily. The ages of the coaches ranged between 22 and 28 and 76 of them were male and 51 of them were female. The data were collected using The Leadership Scale For Sports (LSS) developed by Chelladurai and Saleh (1980). According to the research findings, 35,4% (45 people) of the sample group have been coaching for 0-2 years, 44,9% (57 people) for 3-5 years and 19,7% (25 people) for 6 and more years. Of the sample group, 33,1% (42 people) have 1st level, 42,5% (54 people) have 2nd level and 24,4% (31 people) have 3rd level coaching certificates. The results of the statistical analysis showed that there was a difference in the leadership styles of the sample group according to the duration of coaching and the archery style coached, while there was no difference according to the gender and coaching level variables. In the study, it was determined that coaches with 6 or more years of coaching experience had higher positive feedback levels. It was concluded that authoritarian behavior and social support characteristics of traditional archery coaches were more prominent compared to modern archery coaches.

Keywords: Archery, Traditional Archery, Modern Archery, Coach, Leadership

Giriş

Ok ve Okçuluk pek çok ulusun tarih sahnesine çıkışından itibaren rağbet ettikleri, avlanmanın yanı sıra bir harp sporu olarak önem verdikleri bir faaliyettir. Okçuluk, İslamiyet de önemsenmiş, Osmanlı Türklerinde çok büyük önem kazanmış, amaç ve uygulamaya yenilik ve genişlik kazandırmıştır. Okçuluk Cumhuriyet döneminde de yaşatılan ve geliştirilen geleneksel Türk sporlarından biri haline gelmiştir. Günümüzde ise yüksek teknolojinin ürettiği malzemelere bağımlı, bilimsel metotlarla çalışan bir spor dalı haline gelmiştir. Geleneksel okçuluk, modern makaralı yaylar kullanılmadan yaya takılan nişangâhlar ve diğer ekipmanlar olmaksızın yapılan okçuluk; Modern (olimpik) okçuluk ise yayın atış hassasiyetini arttırmak amacıyla yaya monte edilen araç, gereç ve aksesuarlarla yapılan okçuluk olarak tanımlanmaktadır (Döşyılmaz ve ark., 2017).

Lider, cesareti, bilgisi, deneyimi ile yerinde ve zamanında kesin kararlar alabilen, mükemmel bir takımı, stratejisi ve taktik planları olan; değişimi yaratan ve buna uyan kişidir.

Aynı süreçte lider, grup içi uzlaşmayı sağlamak için yeni stratejiler uygulayan, fırsatlara açık olan, yaratıcı düşüncelerle kaynaşan bir grup oluşturabilen; tüm bunları en iyi düzeyde uygulayabilmek için güçlü bir grup içi değerler sistemi kültürü oluşturarak sürekliliğini sağlayabilen kişidir (Akat ve Budak, 1997).

Lider, insanları harekete geçirici, onlarla iki yönlü bir iletişim kurabilen ve her zaman onların yanında olduğu inancını yaratan kişidir. Günümüzde lider, modern yönetim paradigmasının örgüt içi değerlere dayandırılması ile hedef belirleme, teşvik etme ve karar verme şeklindeki geleneksel rollerini terk ederek, bunların yerine “sürekli olarak gelişen performansın etkin bir şekilde uygulanabilmesi amacıyla öğrenimi teşvik edecek yöntemler tasarlamaları için insanlara yardımcı olmaya odaklanma” olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Ay, 1997).

Liderlik, sosyal bilimlerin ortak inceleme konularından biri olmasına rağmen liderliğin ne ifade ettiği konusunda ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Liderlik farklı bakış açılarından bakıldığında değişik şekillerde analiz edilebilen ve tanımlanabilen bir olgudur. Buna göre liderlik yönetim biliminin bir konusu, iş yaşamıyla ilgili bir kavram olduğu kadar psikolojik, sosyolojik, politik, askeri, felsefi, tarihsel açılardan ele alınıp analiz edilebilen bir olgu olmaktadır (Şişman, 2002).

Antrenör genel anlamda; sporcuların fiziksel-fizyolojik, zihinsel, duygusal (psikolojik) ve sosyal kapasitelerinin amaçlı davranışlarla geliştirilmesine yardımcı olan ve bunun için antrenmanın bilimsel amaçlarını yerine getiren, özel eğitim-öğretim almış bir kişidir (Konter, 1996). Antrenörlerin davranış ve görevleri spordan spora, sporcudan sporcuya bazı değişiklikler gösterebilir. Ancak antrenörlük özelliklerinin hepsi antrenörün başarısında önemli olmaktadır. Antrenör istediği kadar motorik, teknik, taktik konularda bilgili olabilir ancak sporculara bunları öğretebilme yeteneği yoksa ve onlarla etkili iletişime sahip değilse sporcuların motive olarak başarılı olmaları mümkün olmaz. Antrenörlükte başarı çok bilgili olmakla değil, bilgiyi öğretebilme ve pratiğe dönüştürmekle ortaya çıkar (Ulukan, 2006).

Bir kulüpte göreve başlayan antrenör, o kulübün sporcularının ve takımın hedeflerine ulaşması için bir anlamda takıma liderlik yapar. Bu görevi yerine getirirken bilgi, beceri ve tecrübelerini kendi programlarını oluşturarak takımına ve sporcusuna yansıtır. Antrenörlerin sporcularına karşı görevleri; antrenmanların planlanması, antrenmanların uygulanması, performans gelişimlerinin denetlenmesi, müsabaka hazırlıklarının yapılması, sporcuların korunmaları, sporculara danışmanlık yapmaktır (Toklu, 2010).

Amaç

Bu araştırma geleneksel okçuluk ve modern okçuluk antrenörlerinin liderlik özelliklerinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Materyal ve Yöntem

Araştırmaya Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonuna kayıtlı olup, geleneksel okçuluk stiline eğitim veren 52 antrenör ile Türkiye Okçuluk Federasyonuna kayıtlı olimpik (modern) okçuluk stiline eğitim veren 75 antrenör olmak üzere toplamda 127 antrenör gönüllü olarak online anket formu kanalıyla katılmıştır. Antrenörlerin yaşları 22 ile 28 arasında değişmekte olup, 76’sı erkek 51’i kadındır. Araştırmada veriler Chelladurai ve Saleh (1980)’in geliştirdiği Spor İçin Liderlik Ölçek formunun (The Leadership Scale For Sports-LSS) Tiryaki ve Toros (2001) tarafından Türkçeye çevrilip güvenilirlik çalışması yapılmış formu kullanılarak elde edilmiştir. Spor İçin Liderlik Ölçeği 40 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin liderin davranışlarını betimleyen 5 alt boyutu vardır. Bunlar; eğitim ve öğretim, demokratik davranış, otoriter davranış, sosyal destek ve pozitif geri bildirim boyutlarıdır. Veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermediği belirlendiğinden non-parametrik test yöntemlerinden ikili karşılaştırmalarda Mann Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalarda Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırma grubundan elde edilen veriler doğrultusunda gerekli analizler yapılarak tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları

Spor İçin Liderlik Ölçeği Boyutları	Cinsiyet	N	Mean	SD	Z	p
Eğitim Öğretim	Erkek	76	27,54	4,17	-,753	,477
	Bayan	51	26,54	5,26		
Demokratik Davranış	Erkek	76	15,36	2,72	-,074	,846
	Bayan	51	15,24	2,14		
Otoriter Davranış	Erkek	76	7,47	1,52	-,876	,391
	Bayan	51	6,98	1,45		
Sosyal Destek	Erkek	76	15,27	2,94	-,065	,943
	Bayan	51	15,20	2,73		
Pozitif Geribildirim	Erkek	76	11,64	2,68	-,423	,605
	Bayan	51	11,09	1,92		

Tablo 1’e göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre liderlik özellikleri alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).

Tablo 2. Araştırma grubunun antrenörlük yapılan okçuluk stili değişkenine göre analiz sonuçları

Spor İçin Liderlik Ölçeği Boyutları	Antrenörlük Yapılan Okçuluk Stili	N	Ort.	SD	Z	p
Eğitim Öğretim	Geleneksel	52	25,95	5,55	-,746	,493
	Modern	75	26,93	5,39		
Demokratik Davranış	Geleneksel	52	14,70	4,92	-,889	,371
	Modern	75	15,70	4,65		
Otoriter Davranış	Geleneksel	52	8,52	1,11	-2,902	,009*
	Modern	75	6,07	2,70		
Sosyal Destek	Geleneksel	52	16,35	2,12	-2,541	,017*
	Modern	75	14,38	2,85		
Pozitif Geribildirim	Geleneksel	52	11,75	2,12	-2,105	,035*
	Modern	75	13,64	1,36		

*(p<0,05)

Tablo 2’ye göre araştırma grubunun antrenörlük yapılan okçuluk stili değişkenine göre liderlik özelliklerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Buna göre otoriter davranış ve sosyal destek alt boyutlarında geleneksel okçuluk antrenörleri lehine, pozitif geribildirim alt boyutunda modern okçuluk antrenörleri lehine anlamlı fark olduğu belirlenmiştir (p<0,05).

Tablo 3. Antrenörlük çalışma süresi değişkenine göre analiz sonuçları

Spor İçin Liderlik Ölçeği Boyutları	Kaç yıldır antrenörlük yapıyorsunuz?	N	Mean	SD	X ²	p	Fark
Eğitim Öğretim	0-2 yıl	45	28,02	5,52	1,862	,464	-
	3-5 yıl	57	26,20	4,93			
	6 ve üzeri yıl	25	26,78	6,32			
Demokratik Davranış	0-2 yıl	45	14,99	3,97	2,327	,323	-
	3-5 yıl	57	14,49	3,07			
	6 ve üzeri yıl	25	14,54	3,62			
Otoriter Davranış	0-2 yıl	45	8,10	1,62	2,543	,274	-
	3-5 yıl	57	7,64	1,39			
	6 ve üzeri yıl	25	7,10	1,90			

Sosyal Destek	0-2 yıl	45	15,52	3,10	,322	,957	-
	3-5 yıl	57	15,10	2,71			
	6 ve üzeri yıl	25	14,67	1,96			
Pozitif Geribildirim	0-2 yıl	45	12,37	2,03	5,923	,045*	3>1
	3-5 yıl	57	14,10	1,69			
	6 ve üzeri yıl	25	15,78	1,63			

*(p<0,05)

Tablo 3' e göre araştırma grubunun antrenörlük yılı değişkenine göre liderlik özellikleri pozitif geribildirim alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre 6 ve üzeri yıldır antrenörlük yapanların 0-2 yıldır antrenörlük yapanlara göre pozitif geri bildirim düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 4. Antrenörlük kademesi değişkenine göre analiz sonuçları

Spor İçin Liderlik Ölçeği Boyutları	Kaç yıldır antrenörlük yapıyorsunuz?	N	Mean	SD	X ²	p
Eğitim Öğretim	1.kademe	42	27,12	5,41	1,753	,503
	2.kademe	54	26,95	4,82		
	3.kademe	31	26,78	4,32		
Demokratik Davranış	1.kademe	42	14,98	2,95	2,307	,354
	2.kademe	54	14,46	2,05		
	3.kademe	31	14,52	2,60		
Otoriter Davranış	1.kademe	42	7,25	1,50	2,538	,293
	2.kademe	54	7,53	1,41		
	3.kademe	31	7,23	1,70		
Sosyal Destek	1.kademe	42	15,36	1,20	,363	,969
	2.kademe	54	15,24	1,51		
	3.kademe	31	15,55	1,96		
Pozitif Geribildirim	1.kademe	42	13,26	1,33	,312	,923
	2.kademe	54	13,34	1,49		
	3.kademe	31	13,57	1,54		

Tablo göre araştırma grubunun antrenörlük kademesi değişkenine göre liderlik özelliklerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).

Sonuçlar

Geleneksel okçuluk ve modern okçuluk antrenörlerinin liderlik özelliklerinin incelenmesi amacıyla yapılmış olan bu araştırmaya Türkiye Geleneksel Türk Okçuluk Federasyonuna kayıtlı olup, geleneksel okçuluk stiline eğitim veren 52 antrenör, Türkiye Okçuluk Federasyonuna kayıtlı modern okçuluk stiline eğitim veren 75 antrenör olmak üzere toplamda 127 antrenör gönüllü olarak katılmıştır. Antrenörlerin yaşları 22 ile 28 arasında değişmekte olup, 76'sı erkek 51'i kadındır. Araştırma bulgularına göre, örneklem grubunun % 35,4'ü (45 kişi) 0-2 yıl, %44,9'u (57 kişi) 3-5 yıl ve % 19,7'si (25 kişi) 6 ve üzeri yıldır antrenörlük yapmaktadır. Örneklem grubunun % 33,1'i (42 kişi) 1. kademe, % 42,5'i (54 kişi) 2. kademe, % 24,4'ü (31 kişi) 3. kademe antrenörlük belgesine sahiptir. İstatistiksel analiz sonuçları, örneklem grubunun antrenörlük çalışma süresi ve antrenörlük yapılan okçuluk stiline göre liderlik tarzlarında farklılık olduğunu, cinsiyet ve antrenörlük kademesi değişkenlerine göre ise farklılık olmadığını göstermiştir. Araştırmada, 6 ve üzeri yıl antrenörlük tecrübesine sahip antrenörlerin pozitif geri bildirim düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Geleneksel okçuluk antrenörlerinin ise otoriter davranış ve sosyal destek özelliklerinin modern okçuluk antrenörlerine kıyasla daha fazla ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada, 6 ve üzeri yıldır antrenörlük yapanların pozitif geri bildirim düzeylerinin, daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu tür liderlik tiplerinde antrenörler sporcuların iyi performans sergilemeleri, iyi bir iş başarımları sonucunda onları

övmeleri ve takdir etmeleri söz konusudur. Geleneksel okçuluk antrenörlerinin sosyal destek özelliklerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu antrenör tiplerinin liderlik özellikleri arasında sporcuların kişisel problemlerine yardımcı olma, grup üyeleri arasındaki çatışmalara çözüm bulma, çabalarının birbirine bağlı olduğu konusuna önem verme gibi özelliklerin ön plana çıkması söz konusudur. Geleneksel okçuluk antrenörlerinin otoriter liderlik davranış özelliklerine daha fazla sahip oldukları belirlenmiştir. Bu antrenör tiplerinde karar verme, plan yapma, süreci yönetme gibi durumlarda otorite korunmak istenir ve antrenör süreci tek başına yönetmek isteyebilir. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde antrenörlükte mesleki deneyim arttıkça pozitif geribildirimlerde gelişme görüldüğü varsayımına ulaşılmıştır. Okçuluk stiline göre elde edilmiş olan sonuçlarda ise geleneksel okçuluk antrenörlerinde otoriter ve sosyal destek anlayışın egemen olduğu görülürken, modern okçuluk antrenörlerinde pozitif geribildirim özelliğinin ön planda olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Akat İ., Budak G., (1997), “İşletme Yönetimi”, Beta Yayınları, İstanbul.
- Ay C. (1997), “Liderlik ve Örgüt Kültürü”, 21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu, İstanbul.
- Chelladurai, P., Saleh, S.D. (1980). Dimensions of Leader Behavior in Sports: Development a Leadership Scale, Journal of Sport Psychology, 2, 34-45.
- Döşyılmaz E., Şirin Y., Kötüğ M. Geleneksel Okçuluğun Olimpik (Modern) Okçuluk İle Farklılıklarının Değerlendirilmesi. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Oyunlar - Sporlar Sempozyumu, Kahramanmaraş, Türkiye, 8 - 10 Aralık 2017.
- Konter E., (1996), “Bir Lider Olarak Antrenör”, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Şişman M., (2002), “Öğretim Liderliği”, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Tiryaki Ş, Toros Z. (2001). Spor için liderlik ölçeği, koçun kendi lider davranışını algılaması formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması, II Uluslararası Spor Psikolojisi Sempozyumu, İzmir.
- Toklu O., (2010), “Tenis Antrenörlerinde Liderlik Özellikleri Ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi”, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı Yüksek lisans Tezi, Konya.
- Ulukan M., (2006), “Futbolcuların Kulübe Bağlılıklarında Antrenörlerin Liderlik Özelliklerinin Rolü”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

UZBEK NATIONAL GAMES AS A KEY FACTOR IN THE MECHANISM OF STATE GOVERNANCE: HISTORY AND TODAY

Kamolova N.*

*Associate Professor of the History Department Mamun University,
Uzbekistan. kamolovanargiza2018@gmail.com

Since ancient times, the question of fighting in people and achieving strong mental vitality has always been important as the main factor in the lifestyle of a human society, economic traditions, as well as in the mechanism of state administration. After all, a nation that has achieved strong military training and a strong spiritual will formed the main foundation of a strong mechanism of state management at every stage of development of society.

In the first stages of primitive society, humanity had to fight and protect itself by adapting to nature in order to survive in cruel natural conditions. This required humanity to constantly observe, study, and protect the environment as a team and strengthen the necessary experiences. Humans have developed themselves both spiritually and physically, always imitating the forces of nature in order to find food or to protect themselves from external dangers. Over time, these imitative actions, games turned into physical fitness exercises, and the first national sports with a certain system based on the forces of nature: imitative actions of cruel animals before hunting or natural disasters led to the creation of games. The formation of these national healing games is also a natural process that created the ground for the emergence of the first shoots of Zoroastrianism in Central Asia. After all, these national sports games are performed in the open air, around the fire in a team style (Kilichev, 1988:18). In particular, we can say that "Lazgi" (a type of dance), which is considered the national dance of the Khorazm Oasis, has both physical and mental healing properties. ("Lazgi" is a type of game played among the residents of Khiva, Urganch region, i.e. tune). (Abdullaev, 1961:64). We can evaluate the movements of fingers, hands, feet, body, and strong gaze performed by the dancer in this dance in the same way as the physical and mental states of a person when attacking and defeating an enemy on the battlefield. Among the peoples of Central Asia, the horse has been recognized as a sacred totem since ancient times. In particular, among the Khorazm people, the horse totem was considered an integral part of the economic and cultural lifestyle, that is, the horse was considered the main labor force in farming (Shkapsky, 1900:19). Also, the horse is mentioned in the Avesta as a sacred totem (Kamalova, 2022:111). In addition to the representation of the horse as a sacred totem in these regions, there have been many national games related to it among the people. After all, the horse is not only a totem or the main labor force in the economic cultural lifestyle, but it is also considered a sign of courage. In particular, among the Uzbeks who lived in the Khorazm oasis, the national game called "Gok Bori" (meaning "a blue wolf" (Kilichev, 1988:22), Karakalpak and Kazakhs "Uloq" and Turkmens "Gok Bori" is a national sport related to horses. It is one of the games, and this national game has been preserved to this day.

So, another game in early Spring – is the ceremony of girls having fun flying in the gardens. Arg'imchak flying game is one of the ancient traditions of all Turkic peoples (Kashgari, 1963:390).

In conclusion, it should be noted that such national games of the people appear in the process of today's information globalization as a means of further strengthening the unity between peoples as well as an important occupation in the spiritual lifestyle of people.

Key words: Lazgi (dancing), Uloq (horse-sports game), arg'imchoq uchish (traditional Asian flying game)

References:

- Abdullaev F.A. Khorazm Dialects of the Uzbek language. – Tashkent: 1961. – P. 64
Kamalova N. History of Farming Traditions in the Khorazm Oasis (XIX Century – Beginning of XX Century). – Bukhara: Durdona publishing house, 2022. – P. 111.
Kashgari, Mahmud. Devonu Lug'at ut-Turk (Turkic Dictionary. –Tashkent: 1963. Volume 3. – P. 390.
Kilichev T. Khorazm People's Theater. – Tashkent: Literary and Art Publishing House named after Gafur Ghulam, 1988.
Shkapsky O. Kak Khivintsy Vedut' Polevoe Hozyaystvo. – Moscow: Typography Tovarishchestva I.D.Sytina (in Russian), 1900. – P.19.

GELENEKSEL OKÇULUK YAPAN BİREYLERİN BOŞ ZAMAN FAALİYETLERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Tayfun Kara* Ahmet Koyunlu**

*Öğr. Gör. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi tayfunkara@ksu.edu.tr

**Öğr. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, koyunluahmet@gmail.com

Özet

Yapmış olduğumuz çalışmanın amacı, geleneksel okçuluk sporu yapan bireylerin boş zaman faaliyetlerine yönelik tutumlarının incelenmesidir. Araştırma nicel bir çalışma olup betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada "Boş Zaman Tutum Ölçeği" (BZTÖ) kullanılmıştır. Araştırmaya Kahramanmaraş ilinde geleneksel okçuluk sporu yapan 226 birey dâhil edilmiştir. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 programından yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda; geleneksel okçuluk sporu yapan bireylerin "boş zaman tutum ölçeği" puanları yaş, boy, eğitim durumu ve spor geçmişi açısından istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Kilo değişkeni açısından ise istatistiksel anlamlılık tespit edilmemiştir. Sonuç olarak; 26 yaş ve üzeri yaş grubu bireylerin 15-25 yaş grubuna göre, 165 cm ve altında boy uzunluğuna sahip olan bireylerin 166 cm ve üzerinde boy uzunluğuna sahip bireylere göre, lisans ve üstü eğitim almış bireylerin lise ve öncesi eğitim almış bireylere göre ve spor geçmişi 4 yıl ve üzerinde olan bireylerin ise 3 yıl ve altında olan bireylere göre boş zaman tutum ölçek puanlarının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Boş zaman, geleneksel okçuluk, tutum

Investigation of the Attitudes of Individuals Who Play Traditional Archery Towards Leisure Time Activities

Abstract

The purpose of our study is to examine the attitudes of individuals who do traditional archery sports towards leisure activities. The research is a quantitative study and was carried out in a descriptive survey model. The "Leisure Time Attitude Scale" (LCTS) was used in the research. 226 individuals doing traditional archery sports in Kahramanmaraş province were included in the research. SPSS 21.0 program was used to evaluate the research data. As a result of the analysis of the data obtained; It was determined that the "leisure time attitude scale" scores of individuals doing traditional archery sports were statistically significant in terms of age, height, educational status and sports history ($p < 0.05$). No statistical significance was detected in terms of the weight variable. In conclusion; Individuals aged 26 years and above compared to those aged 15-25, individuals with a height of 165 cm and below compared to individuals with a height of 166 cm and above, individuals with a bachelor's degree or above compared to individuals with a high school education or less, and individuals with a sports background of 4 It has been revealed that individuals who have been 3 years or more have higher leisure time attitude scale scores than individuals who have been 3 years or less.

Key words: Leisure, traditional archery, attitude

Giriş

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireylerin çalışma hayatı ve sosyal oldukça yoğun olması bireylerin gerek kendisi gerekse ailesine yeteri kadar zaman ayıramamasına neden olmaktadır. Özellikle bireylerin yaşamlarında boş zaman oluşturma ve oluşturmuş olduğu boş zamanı verimli geçirme konusunda eksiklikleri ortaya çıkmaktadır. Bu eksiklikler sonucunda ise bireysel ve ailevi olarak bireylerde olumsuz etkilenmeler ortaya çıkmaktadır. Boş zaman kavramı eski Yunanlılarda kültürün temeli olarak görülmüştür. Bu kavramın özgürlük, tefekkür ve ruhsal gelişim yoluyla anlam kazanmak veya çeşitli idealleri aramak şeklinde düşünüldüğü gözlemlenmektedir (De Grazia, 1962: 35). Boş zaman, sosyal yapı içerisinde bireyin kendi isteğiyle şekillenen, kendi kendine başlatılan ve içerisinde eğlenme amacı taşıyan aktiviteleri barındıran bir zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır (Overs, 1970: 37). Boş zaman faaliyetleri, aile bireylerinin birbirleri arasında bağ kurmasına, problemlerini çözmesine ve ilişkilerinin güçlenmesine yardımcı olmaktadır (Agate ve ark., 2009: 206). Ayrıca bu kavram aile bağlarını pekiştirmek, doğa ile temasa geçmek, bireyleri risk veya rekabet ortamında test etmek gibi durumlarla karşı karşıya getirebilmektedir (Kelly, 1996: 62). Boş zaman faaliyetleri her kesimden insan için fayda sağlayan bir olgu olmasının yanı sıra bireylerin sahip oldukları çeşitli psikolojik ihtiyaçları karşılaması açısından önemli bir yaşam deneyimi olarak görülebilir (Tinsley ve Eldredge, 1995: 123). Boş zaman etkinlikleri kişisel fayda (psikolojik, psiko-

fiziksel), sosyal ve kültürel fayda (toplum memnuniyeti, sosyal destek, aile bağları), ekonomik ve çevresel fayda olmak üzere çeşitli faktörlerle ilişkilidir (Driver ve ark., 1991: 61). Ayrıca, sportif boş zaman aktivitelerinin depresyon, umutsuzluk ve intihar riskini azalttığı anlaşılmıştır (Taliaferro ve ark., 2009: 430). Buna göre, daha önce yapılan araştırmaların ortaya koyduğu bulgulardan hareketle boş zaman kavramının bireyin kendi isteği doğrultusunda kullanabildiği ve bu anlamda bireye fayda sağlayan bir zaman dilimi olarak tanımlanması mümkün görülmektedir.

Tutum sosyal psikolojinin temel konularından biri haline gelmiş, sosyal algıları ve davranışları etkileyen tutumlar farklı kuramsal yaklaşımlardan hareket eden bilim insanları tarafından değişik şekillerde anlamlandırılmaya çalışılmıştır (Kirel, 2004: 73). Cüceloğlu (2005) tutumu; bir kişi, bir nesne ya da herhangi bir olay hakkında organize olmuş uzun süreli inanç ve duygu durumu olarak tanımlarken, Smith'in, birçok sosyal psikolog tarafından kabul edilebilecek, "bir bireye atfedilen ve onun psikolojik bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir." şeklindeki tutum tanımını çözümlenmeye çalışan Kağıtçıbaşı (1988: 84-85), "bir tutumun meydana getirdiği sadece bir davranış eğilimi ya da sadece bir duygu değil, düşünce-duygu-davranış eğilimi bütünleşmesidir." kaydını düşmüştür. Öte yandan tutum kavramı Bruvold (1980)'a göre, soyutlanabilir bir somut nesneye veya önermeye karşı pozitif veya negatif bir duygusal tepki olarak tanımlanmaktadır. Zimbardo (1998) ise tutumu, belirli insanlara veya konulara yönelik eylemler hakkında öğrenilmiş yargılar olarak açıklamaktadır.

Boş zamana yönelik oluşan tutumların, üç ögesi bulunmaktadır. Bunlar (Ragheb ve Beard, 1982: 158).

1. Bilişsel öge: Bireylerin boş zaman aktiviteleri hakkında edindikleri genel bilgi ve inançtan oluşmaktadır.

2. Duyuşsal öge: Boş zaman kavramının sağlık, mutluluk, iş hayatı gibi bu alanla ilgili diğer kavramlarla olan ilişkileri içermektedir.

3. Davranışsal öge: Boş zamanın nitelikleri, karakteristik özelliklerinin bilinmesi ve boş zamanın bireye kazandırdığı faydalarının farkında olunmasından (arkadaşlık kurma, rahatlama, kişisel gelişim sağlama, mutluluk verme vb.) oluşmaktadır.

Okçuluk geçmişten günümüze insanlar için oldukça önemli etkinlik olarak kabul görmektedir. Yaşamını devam ettirmek, avlanmak ve düşmanlara karşı koyabilmek için okçuluk ile nesillerini devam ettiren insanoğlu birçok insan topluluğunu da bu ok ve yay kullanarak geri püskürtmüşlerdir (Özkafa, 2018: 1645). Okçuluk dayanıklılık, üst vücutun ince motor kontrolünü, kuvvet ve dengesini gerektiren durağan bir spor branşıdır (Şimşek ve ark., 2013: 93). Tarih öncesine ait olduğu düşünülen malzemelerin yapılan arkeolojik kazılarda gün yüzüne çıkmıştır. Ortaya çıkan bulgular okçuluğun insanlar tarafından eskiden beri kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Okçuluk ilk kullanıldığı zamandan günümüze kadar popülerliğini koruyan en ilkel sportif faaliyetleri arasında yer almaktadır (Öngel, 2001: 191). Günümüzde son zamanlarda geleneksel Türk okçuluğuna olan ilgi artmış ve bilhassa gençler bu spor kültürünü araştırmakta ve uygulamaktadır. Ok uç kısmı sivri demir arkası ise tüyden oluşan olan bir silahtır. Yay ise oku atmak için kullanılan bir araçtır. Yay iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım, ağaç ve boynuzdan yapılmış gövde kısmı, ikinci kısım ise (sinir, deri, ip ve ibrişim vb.) gibi çeşitli nesnelere yapılabilen kiriş kısmıdır (Kahraman, 1995: 361). Okçuluk sporunda yayı tutma, çekiş, tam çekiş, nişan alma, bırakış ve izleme sıralamalarının her biri hareketin değişmez bir akışıdır. Bir adet ok atışı kişiden kişiye değişse de ortalama 5 ile 8 saniye içerisinde gerçekleşmektedir. Sporcunun bu zaman içinde yayını çekmek, hedefe nişan almak ve atışını tamamlamak durumundadır. Oldukça basit gibi görünen bu sıralamaya etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörleri içsel ve dışsal faktörler olarak ayırmamız mümkündür. İçsel faktörler okçuluk için yeterli kondisyona ve koordinasyona sahip olmak, hedefe ve atışa konsantrasyon olabilmek, sağlam bir psikolojik durum içerisinde olmak şeklinde sıralayabiliriz. Dışsal faktörleri ise kullanılan

materyallerin düzgün, yeterli ve uygun olması, ortamın hava şartlarının iyi olması ve sessiz bir ortamda bulunulması gibi sıralayabiliriz (Koloyiş ve Mimaroglu, 2008: 15).

Materyal ve Metot

Çalışmaya, farklı yaş gruplarında geleneksel okçuluk sporu yapan sağlıklı n=226 erkek sporcu gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmaya katılan sporculara, veri toplama aracı olarak Akgül ve Gürbüz tarafından geliştirilmiş olan 36 sorudan oluşan ‘Boş Zaman Tutum Ölçeği’ anket formu uygulanmıştır (Akgül ve Gürbüz, 2010: 55).

İstatistiksel Analiz

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 paket programından faydalanılmıştır. Sporcuların tanımlayıcı verilerinin değerlendirilmesinde tanımlayıcı (yüzde ve ortalama) istatistikler kullanılmıştır. Sorulara verilen yanıtların analizinde Independent t testi kullanılmıştır. Anlamlılık değeri (p<0.05) olarak alınmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Çalışmaya katılan bireylerin (N=226) tanımlayıcı özellikleri

Demografik değişkenlere göre	N	%
Yaş	15-25 yaş	76.2
	26 yaş ve üzeri	23.3
Boy	165 cm ve altı	45.4
	165 cm ve üzeri	54.2
Kilo	70 kg ve altı	26.9
	71 kg ve üzeri	72.7
Eğitim Durumu	Lise ve öncesi	80.6
	Lisans ve üzeri	18.9
Spor Geçmişi	3 yıl ve altı	26.4
	4 yıl ve üzeri	73.1

Tablo 2. Boş zaman tutum ölçeğinin yaş değişkeni açısından puanlarının bağımsız grup t-Testi bulguları

Ölçek	Yaş	N	Mean	SS	t	p
Boş Zaman Tutum Ölçeği	15-25 yaş	173	3.82	.82	-5.651	.000*
	26 yaş ve üzeri	53	4.48	.41		

Tablo 2 incelendiğinde yapılan analiz sonucunda yaş değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05). 26 yaş ve üzeri geleneksel okçuluk yapan bireylerin boş zaman tutum ölçek puanları 15-25 yaş bireylere göre daha yüksek olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Boş zaman tutum ölçeğinin boy değişkeni açısından puanlarının bağımsız grup t-Testi bulguları

Ölçek	Boy	N	Mean	SS	t	p
Boş Zaman Tutum Ölçeği	165 cm ve altı	103	4.19	.51	3.781	.000*
	166 cm ve üzeri	123	3.80	.93		

Tablo 3 incelendiğinde yapılan analiz sonucunda boy değişkeni açısından istatistiksel anlamlılık bulunmuştur (p<0.05). 165 cm ve altı geleneksel okçuluk yapan bireylerin boş zaman tutum ölçek puanları 166 cm ve üzeri boy uzunluğuna sahip bireylere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Boş zaman tutum ölçeğinin kilo değişkeni açısından puanlarının bağımsız grup t-Testi bulguları

Ölçek	Kilo	N	Mean	SS	t	p
Boş Zaman Tutum Ölçeği	70 kg ve altı	61	4.05	.53	.903	.367
	71 kg ve üzeri	165	3.94	.87		

Tablo 4 incelendiğinde yapılan analiz sonucunda kilo değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlılık bulunmamıştır (p<0.05). Ancak 70 kg ve altı geleneksel okçuluk yapan bireylerin boş zaman tutum ölçek puanları 71 kg ve üzeri bireylerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Boş zaman tutum ölçeğinin eğitim durumu değişkeni açısından puanlarının bağımsız grup t-Testi bulguları

Ölçek	Eğitim Durumu	N	Mean	SS	t	p
Boş Zaman Tutum Ölçeği	Lise ve öncesi	183	3.84	.81	-5.749	.000*
	Lisans ve üstü	43	4.56	.26		

Tablo 5 incelendiğinde yapılan analiz sonucunda eğitim durumu değişkeni açısından istatistiksel anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p<0.05). Lisans ve üstü eğitim almış geleneksel okçuluk yapan bireylerin boş zaman tutum ölçek puanları lise ve öncesi eğitim almış bireylere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Boş zaman tutum ölçeğinin spor geçmişi değişkeni açısından puanlarının bağımsız grup t-Testi bulguları

Ölçek	Spor Geçmişi	N	Mean	SS	t	p
Boş Zaman Tutum Ölçeği	3 yıl ve altı	60	3.31	.96	-8.705	.000*
	4 yıl ve üzeri	166	4.21	.55		

Tablo 6 incelendiğinde yapılan analiz sonucunda spor geçmişi değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05). 4 yıl ve üzerinde spor geçmişine sahip geleneksel okçuluk yapan bireylerin boş zaman tutum ölçek puanları 3 yıl ve altı spor geçmişine sahip bireylerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada geleneksel okçuluk yapan bireylerin boş zamanlara karşı olan tutumlarının incelenmesi için bazı demografik değişkenler açısından değerlendirilmesi sağlanmıştır. Araştırmanın bulgularından hareketle BZTÖ yaş değişkeni açısından anlamlılık olduğu tespit edilmiştir. Yaş ortalaması 26 yaş üzerinde olan sporcuların BZTÖ puanları 26 yaştan daha küçük olan sporculara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. BZTÖ boy değişkeni açısından anlamlılık olduğu, boy ortalamaları 165 cm den daha kısa olan sporcuların 166 cm boy uzunluğundan daha uzun sporculara göre daha yüksek BZTÖ puana sahip olduğu bulunmuştur. Kilo değişkeni açısından ise farklı gruptaki sporcular arasında anlamlılık bulunmamıştır. Eğitim durumu değişkeni açısından anlamlılık tespit edilmiş, lisan ve üstü eğitim almış sporcuların lise ve öncesi eğitim almış sporculara göre daha yüksek BZTÖ puanı elde ettiği tespit edilmiştir. Spor geçmişi değişkeni arasında da anlamlılık bulunmuş, 4 yıl ve üzeri spor geçmişine sahip sporcuların 3 yıl ve daha düşük spor geçmişine sahip bireylere göre daha yüksek BZTÖ puanına sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Yaş ile beraber gelen bilinç, farkındalık, duyarlılık gibi faktörler rekreatif etkinliklere ve serbest zaman değerlendirmeye yönelik tutumlarının daha pozitif etkilenim ile gerçekleştirdikleri düşünülebilir. Bu sonuç literatürde de desteklenmektedir (Çelik 2014: 8). Bilgi ve deneyim

kaynaklı boş zamandan durulan doyumun artması ve zaman yönetiminin daha efektif düşünülebilir olması da çalışmanın sonuçlarında değerlendirilebilmektedir (Murathan ve ark., 2019: 164). Benzer şekilde Buyuruk (2021) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada da daha ikili kategorizasyonda 23 yaş üzerinin 23 yaş altına göre boş zaman tutum ortalamalarının daha yüksek olduğunu bulmuştur. Ardahan ve ark. (2016) rekreasyon davranışın demografik parametreler ile ilişkisini açıklarken yaş değişkeninin birey yaşamında farklı dönemlerde farklı etkilediğini, bazı yaş dönemlerinde tutum ve davranışlar açısından farklılıklar gösterebileceğini ifade etmiştir. Kelly’e göre üniversite eğitim döneminin ifade eden süreçte aile rollerinin tanımlanması ve inisiyatif alabilme becerisi bakımından boş zaman aktivitelerine yönelik tutumlarında farklılaşabileceği ifade edilmiştir (İbrahim ve Cordes 1999: 41).

Güngörmüş vd. (2014), yaptığı bir çalışmada sağlıklı yaşam bilincini kazanmada eğitim düzeyinin etkili olduğu, eğitim düzeyinin arttıkça yaşam bilinci kazanımının da arttığı sonucuna ulaşmıştır. Çuhadar vd. (2019)’ne göre lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireyler ile lise mezunu bireylerin kıyaslanmasında, lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireylerin sağlıklı olmak için rekreasyonel etkinliklere yönelme düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Üniversite öğrencilerinin boş zaman tutumlarının incelendiği Bartın Üniversitesi çalışmasında öğrenim durumu değişkeni ile boş zaman tutumu arasında duyuşsal boyutta anlamlı farklılık gözlenmemişken, bilişsel ve davranışsal alt boyutunda anlamlı farklılık görülmüştür (Akyüz ve Türkmen, 2016: 345). Çelik (2014) “Ankara Polis Koleji Öğrencilerinin Boş Zaman Aktivitelerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi” adlı çalışmasında polis koleji öğrencilerinin boş zaman sürelerine göre boş zaman tutumlarına ilişkin bulguları incelediğinde, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alt boyutta anlamlı farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Çelik (2014) ayrıca polis koleji öğrencilerinin %13,3’ünün 0-2 saat, %41,6’sının 3-5 saat, %45,2’sinin ise 6 saat ve üzeri boş zamana sahip olduğunu bulmuştur. Yapılan bir araştırmada boş zaman değerlendirmenin akademik başarıya ne yönde etkisinin olduğuna baktığında “başarıyı artırır” 332 kişi ile en yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir (Öksüz, 2012: 61). Yapılan başka bir araştırmada ise, boş zaman faaliyetlerinin başarıyı artırır %91,4 ile en yüksek oranda olduğunu bulmuştur (Özmaden, 1997: 68).

Sonuç olarak; yaşın belirli bir düzeye gelmesiyle, eğitim durumunun artmasıyla ve spor geçmişinin fazlalığıyla birlikte bireylerin boş zamanlara karşı olan tutumları artmaktadır. Bireylerin boş zamanlara olan tutumların artmasıyla toplum içerisinde bireysel ve sosyal olarak gelişmelerin olabileceği, günümüzde ortaya çıkan modern yaşam olumsuzluklarının bir nebze de olsa ortadan kalkabileceği düşünülmektedir. Geleneksel okçuluk sporunu 4 yıl ve üzeri yapmanın boş zamanı değerlendirme konusunda faydalı olabileceği düşünülmektedir. Sporcular arasında eğitim durumu lisans ve üstü olmanın yine boş zaman tutumunun olumlu yönde etkilenmesine yardımcı olabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Agate, Joel R.; Zabırskie, Ramon B.; Agate, Sarah Taylor; Poff, Raymond (2009), “Family Leisure Satisfaction and Satisfaction with Family Life”, Journal of Leisure Research, Cilt: 41, Sayı: 2, ss. 205-223.
- Akgül, B. M. & Gürbüz, B. (2010). “Leisure Attitude Scale: The Study of Reliability and Validity”, 11th International Sports Sciences Congress, 55, 10-12 November, Antalya, Turkey.
- Akyüz, H., Türkmen, M. (2016). Üniversite öğrencilerinin boş zaman faaliyetlerine yönelik tutumlarının incelenmesi: Bartın üniversitesi örneği. International Journal of Sport Culture and Science, 4(Special Issue 1), 340-357.
- Ardahan F, Turgut T, Kaplan Kalkan A, (2016). Her yönüyle rekreasyon. Ankara: Detay Yayıncılık

- Bruvold, W.H. (1980). Are beliefs and behaviour consistent with attitudes? A preliminary restatement and some evidence from a survey research project. Paper presented at the meeting of the Western Psychological Association, Los Angeles.
- Buyuruk M, (2021). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Tutumları ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının İncelenmesi. Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor ABD. Yüksek Lisans Tezi, Muş.
- Cordes KA, İbrahim HM, (1999). Applications in Recreation and Leisure: For Today and Future. (2nd Edition) Mc Graw Hill Companies
- Cüceloğlu, D. (2005). İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları (14. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çelik Z, (2014). Ankara Polis Koleji Öğrencilerinin Boş Zaman Aktivitelerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. (Yüksek lisans tezi), Ankara Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çuhadar, A., Yusuf, E., Demirel, M., Demirel, D. H. (2019). Bireyleri rekreasyonel amaçlı egzersize motive eden faktörlerin incelenmesi. Spor metre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 17(3), 153-161.
- De Grazia, S. (1962). Of time, work and leisure. New York: The 20th Century Fund.
- Driver, B. L., Brown, P. J., & Peterson, G. L. (1991). Benefits of leisure. In Preliminary drafts of the chapters in this volume presented at a workshop of the authors in Snowbird, Utah, May 1989. Venture Publishing.
- Güngörmüş, H., Yenel, İ., Gürbüz, B. (2014). Bireyleri Rekreasyonel Egzersize Gütüleyen Faktörlerin Belirlenmesi Demografik Farklılıklar. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 11(1).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1988). İnsan ve İnsanlar (7. Baskı). İstanbul: Evrim.
- Kahraman, A., (1995). Osmanlı’da Spor, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 361.
- Kelly, J. R. (1996). Leisure. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Kıral, Ç. (2004). Tutum ve tutum değişimi. S. Ünlü, (Ed.), Sosyal Psikoloji içinde (s. 69-82). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Koloyiş, İ., ve Mimaroglu E., (2008). “Okçuluk Milli Takımının Antrenman Ortamında Kalp Atım Hızı ve Nişan Alma Süresinin Atış Puanı Üzerindeki Etkileri”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi Cilt:5(1)1-19.
- Murathan T, Türker A, Murathan, F, (2019). Investigation of University Students Attitudes toward Leisure Time Activities (Ardahan University Sample). Turkish Journal of Sport and Exercise. 21 (2): 162-169.
- Overs, R. P. (1970). A model for vocational counseling. Journal of Health, Physical Education and Recreation. 41(21), 36-38.
- Öksüz E (2012). Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu İle Özel Yurtlarda İkamet Eden Öğrencilerin Boş Zaman Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (Balıkesir İli Örneği). (Yüksek lisans tezi), Balıkesir Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Öngel, H.B., (2001). “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(2), 189-215.
- Özkafa, F., (2018). “Okçuluk ve Hat Sanatı”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(3), 1642-1672.
- Özmaden M (1997). Yüksek öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumunda İkamet Eden Öğrencilerin Boş Zaman Faaliyetlerini Değerlendirme Sorunları Üzerine Bir Araştırma (Çanakkale İli Örneği). (Yüksek lisans tezi), Ankara Gazi Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ragheb, M.G. & Beard, J.G. (1982). Measuring Leisure Attitude. Journal of Leisure Research, 14(2): 155-167. Doi.org/10.1080/00222216.1982.11969512

- Şimşek, D., Cerrah, A., ve Ertan H., (2013). “Olimpik, Makaralı ve Geleneksel Türk Okçuluğu Denge Yeteneklerinin Karşılaştırılması”. Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7, 93-99.
- Taliaferro, L. A., Rienzo, B. A., Pigg, R., Miller, M., & Dodd, V. J. (2009). Associations between physical activity and reduced rates of hopelessness, depression, and suicidal behavior among college students. *Journal of American College Health*, 57(4), 427-436.
- Tinsley, H. E., & Eldredge, B. D. (1995). Psychological benefits of leisure participation: A taxonomy of leisure activities based on their need-gratifying properties. *Journal of Counseling Psychology*, 42(2), 123.
- Zimbardo, P.G. (1998). *Psychology and life*. (2nd. Ed.) Illinois: Forestman and Company.

GELENEKSEL TÜRK OYUNLARI, OYUNLARIN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Mete Akyol* Ozan Pektaş**

*Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye

**Bingöl Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi. Bingöl, Türkiye

Özet

Türkler tarih boyunca bedensel aktivitelere büyük önem vermişlerdir. Bunun başlıca sebepleri ise yaşadıkları coğrafya, savaşa hazır olma durumları ve yaşayış biçimleri olarak belirtilebilir.

Türklerin Orta Asya'dan itibaren oynadıkları geleneksel oyunlar form ve biçim olarak değişmesi sonucunda bazı modern sporların atası olarak kabul edilmektedir. Bunlara örnek olarak çöğen verilebilir. Bugün polo oyununun atası olarak çöğen kabul edilmektedir.

Bu çalışmada amaç geleneksel Türk oyunlarının tanıtılması ve Türklerin modern spora katkılarını incelemek ve bu değerlerin ülkemiz gençlerine aktarılmasını sağlamak için öneriler içermektedir.

Anahtar Kelimeler : Geleneksel Oyunlar, Modern Spor, Çöğen

Traditional Turkish Games, Reflections of Games to Day

Abstract

Turks have attached great importance to their activities throughout history. The reasons for this distribution can be stated as the geography they live in, their readiness for war and their way of life.

The traditional games played by Turks since Central Asia are considered the ancestors of some modern sports as a result of the game in terms of form and form. Çöğün can be given as an example. Today, soapwort is considered the ancestor of the polo game.

For this purpose, it includes suggestions for introducing traditional Turkish games, evaluating the contributions of Turks to modern sports and transferring these values to young people.

Key Words: Traditional Games, Modern Sports, Cogen

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde spor olarak tanımlanan aktiviteler günümüzdeki konuma pek çok değişim ve dönüşümden geçerek geldiği bilimsel verilerden anlaşılmaktadır. (Karahüseyinoğlu, 2008).

İlkel insanlardan itibaren var olan beslenme, barınma, korunma çabaları insanları ilk zamanlarda bazı bedensel hareketleri gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Beslenmek için avcılık yapmış, yırtıcı hayvanlardan kaçmak için koşmuş ve böylece atletizmin vb. spor branşlarının aslında temelini atmışlardır.

Teknolojinin gelişmesi, insanın kendisini ve çevresini tanıması ile birlikte bu faaliyetler bazı form ve biçime girerek sadece beslenme, güvenlik için yapılmamaya başlamış ve geleneksel oyunlar dediğimiz günlük hayatlarında vücut zindeliğini sağlamak için yaptıkları birer faaliyet halini almıştır.

Devam eden süreçte ise sanayi inkılabı gibi dünya düzenini değiştiren olguların oluşması ile dünya üzerindeki iletişim ve ulaşımın gelişmesine paralel olarak geleneksel oyunlar küreselleşmesinde etkisiyle Orta Asya'dan alınarak tüm dünyaya yayılmış ve geleneksel oyunlarımız bugün bazı modern sporların atası olmuştur.

Geleneksel Türk Oyunları

Çöğen-Çevgen

Kökleri Orta Asya'ya dayanan çöğen oyunu Türk boylarında, devletlerinde, topluluklarında oynanan milli bir oyundur.

Her yaş grubundan insanın oynayabildiği çöğen oyununu tasal veya talas denilen bir oyun alanı, topık denen topu çöğen denilen ve topıki sürmeye yarayan bir değneği bulunmaktadır.

Yaklaşık 200 metrekare genişliğinde düz bir alanda oynanan çevgen oyunu en az dört ve en fazla on kişilik takımlar ile takımların rakip kaleye gol amacı şeklinde oynanmaktadır. En çok

gol atanın galip geldiği bu oyun, en az 15 dakikalık 3 veya 5 devreli şekilde oynanmaktadır (Kurt vd. 2016). Bu oyun 1.30 cm ucu eğri bir spor ile oynandığı belirtilebilir. Ayrıca oyuncuların ellerinde bulunan değneğin kısa olmasından dolayı sporcular topa vurmak için yere doğru oldukça fazla eğilmektedirler (Türkmen, Shokoufeh ve Kaya, 2017).

Çöğen oyunu İngilizlerin Hindistan ve çevre bölgelere yaptıkları faaliyet sonucunda bu bölgeden tüm dünyaya yayılarak Polo adını almıştır. Golf oyununun çevgen ve polo oyunlarından esinlenilerek üretildiği bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2008).

Mangala

Mangala oyununun tarih sahnesindeki yerine farklı bir yönden bakıldığında Orta Asya’daki göçebe hayatın izlerini bünyesinde barındıran bu oyun Türk kültürüne özgü bir oyun olarak anılmaktadır (Küçük yıldız, 2015).

Türk dünyasında tokuz korgool, eson korgol, kale, altiev, meneli taş, evcik, merköçtü ve benzeri adlarla oynanmaktadır. Ayrıca oyunun isimleri “hareket ettirmek” anlamından türeyen “mankala” kelimesine dayandığı söylenebilir (Şahin, 2017; Küçük yıldız, 2015).

Bu oyunda oyun tahtasında ya da alanında bulunan 12 küçük kuyuya (6 kuyu bir sporcunun 6 kuyu bir sporcunun) toplamda 48 taşın 4’er şekilde dağıtılması gerekmektedir. Her oyuncunun taşları toplayabileceği bir hazinesi bulunmaktadır. Oyundaki asıl amaç ise kişilerin söz konusu hazineye taşları toplamasıdır (Dünya Etnospor Konfederasyonu [DEF], 2017; Gençlik ve Spor Bakanlığı [GSB], 2014).

Tüm dünyada bilinen bu zeka oyunu Türklerin dünya oyunlarına önemli bir katkısı olarak görülmektedir.

Güreş

Türklerin spora ve dünyaya kazandırdığı güreş Orta Asya'dan itibaren çeşitli şekillerde yapılmıştır. Bunlara kısaca bakacak olursak karakucak güreşi, Türklerin öz, milli güreşidir. Karakucak güreşte pehlivanlar ayaklarına genelde siyah renkte olan “pırpıt” giyerler. Karakucak güreşte pehlivanları yaşlarına, güçlerine, kuvvetlerine ve ustalıklarına göre güreştikleri boylara ayrılır. Günümüzde serbest güreş diye bilinen minder güreşi, karakucak güreşinin formüle edilmiş şeklidir. Aba güreşleri, Hatay ve Gaziantep yöresinde oldukça yaygındır. Adını pehlivanların giydiği abadan alır. Ayrıca “don” veya “şalvar güreşi” denilen bir güreşte pehlivanlar alt bölümlerine geniş bir don ya da şalvar giyerler, üstleri çıplak olarak güreş tutarlardı. Huzur güreşi denen padişahın huzurunda yapılan güreşler, bayramda padişahın huzurunda yapılan bayram güreşi, düğün törenlerinde yapılan düğün güreşleri, panayirlarda düzenlenen panayır güreşleri de bulunmaktadır.

Tepük

Kurşun eritilerek oval şeklinde kalıplara dökülür ve üzerine keçi kılı, keçe veya başka bir şey sarılır. Bu büyükçe topla ayakla teperek oynanır. Kaşgarlı Mahmut’un Divânü Lügati’t-Türk adlı eserinde tepük oyunu bu sözlerle anlatılmaktadır. Futbolun temelini oluşturduğu savı ön planda olsada kurşunun eritilip keçi kılı sarılması bugün badmintonda kullanılan tüyede benzetilmiş ve badmintonun prototipi olarakta görülmelidir.

Seğirtme

Uzun mesafe koşusu olarak bilinen seğirtme doğum, ölüm gibi hayatın her alanında yapılan bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uzun koşular maraton veya uzun mesafe koşularına benzemektedir.

Avcılık

Türkler karakteristik özelliklerinin devamını sağlamak, var olan savaş durumlarına vücutlarını ve stratejilerini hazır tutmak amacıyla avcılığa önemli yer vermişlerdir. Bu doğrultuda Orta Asya’da süreklilik avları düzenlemiş ve savaş disiplini içerisinde hareket ederek zinde kalmayı sağlamışlardır.

Sonuç ve Öneriler

Türklerin Orta Asya'dan başlayıp dünyaya yayılan ve bugün modern sporların temelini oluşturulan faaliyetleri ülkemizce yeterince bilinmemekte ve önem verilmemektedir. Türk tarihinde bulunan geleneksel oyunlarımız bizlere yüzyıllardan beri ata mirası olarak gelmiştir. Yapılan araştırmada belirtilen sporlarımızdan bir çoğu unutulmuş veya o dönemde yapılan göçler, savaş v.b durumlar ile başka milletlere örnek olmuş veyahut şekil değiştirerek başka milletler tarafından kendilerine has oyunlar ilan edilme seviyesine gelmiştir.

Günümüzde çocuklarımızın bu sporların birçoğundan habersiz olduğu apaçık ortadadır. Bu konuda geleneksel spor dalları federasyonu ve milli eğitim bakanlığı koordineli bir şekilde çalışmalar yaparak özellikle ve en önemli kaynak olan beden eğitimi öğretmenleri ve antrenörlere bu konularda ücretsiz kurslar düzenlemeli hatta bu kurslara katılımın teşvikleri ile artırılmalıdır.

Örnek vermek gerekirse:

Okullarımızda öğrencilere uygulamalı gösterilebilecek geleneksel sporlarımızın il milli eğitim koordinesinde “Okulumda Geleneksel Oyunlar Oynuyorum” projesi adı altında ortamlar oluşturulmalı ve bu yetiştirilen öğretmen ve antrenörlerin ilköğretim kademesinden başlayarak bu geleneksel sporlarımızın tekrar hayat bulması ve yaygınlaşması sağlanmalıdır.

Ayrıca cirit, atlı ve okçuluk gibi okullarda uygulanması imkansız gözükken geleneksel sporlarımızı, Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri aracılığıyla alanlar oluşturulmalı her okuldan belirli sayıda istekli öğrenci ve veliler ile çocuklara ulaşımı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- KARAHÜSEYİNOĞLU, M.Fatih “Geleneksel Türk Sporlarındaki Modern Spor Yansımaları”. Elazığ 2008).
- Kurt, T., Kılıç, M., Kılıç, M.N., Özbayraktar, F., Yücel, E. ve Kıvanç, C. (2017). Türk Spor Tarihi, Devlet Kitapları Yayınları: Ankara
- Türkmen, M., Shokoufeh, S. ve Kaya, A. (2017). İran’ın Tarihi Pehlivan Kurumu: Zurhane Kültürü ve Türk Spor Geleneğine Etkisi, Türk Halkları Geleneksel Oyunlar- Sporlar Sempozyum Kitapçığı: Kahramanmaraş
- Çavuşoğlu, A. (2008). Çevgen/Çöğen oyunu kültürü ve edebî; Tasavvufi metinlerde yansıması. İslam, Sanat Tarih, Edebiyat ve Müzik Dergisi, 8(11), 159-174.
- Küçük yıldız, A. (2015). Türk Zekâ Oyunları 1: Köçürme (Mangala), Delta Kültür Yayınevi: Ankara.
- Şahin, B., Küçükbaş, F. H. ve Özkurt, B. (2017). Ana Hatlarıyla Geleneksel Türk Oyunları İçerisinde Dokuz Kumalak ve Mangala, Türk Halkları Geleneksel Oyunlar-Sporlar Sempozyumu: Kahramanmaraş.

KÖK-BÖRÜ OYUNUNDAKİ KURALLARIN GELİŞİMİ ÜZERİNE

Alimov U.*

*Öğr . Gör. Dr. Kırgızistan Türkye Manas Üniversitesi, Turizm Fakültesi, GOSAE

Özet

Her oyunda olduğu gibi Kök-Börü oyunun da kuralları mevcut. Ortak kurallar olmasına rağmen yöresel ve bölgesel farklılıklarla asırlardır devam ettirilmektedir. Kuralların işleyişini yerel ve bölgesel otoriteler (herkes tarafından saygı gösterilen aksakallar veya pehlivanlar) takip ederek oyun yönetmektedir. Günümüzde ise federasyonlar tarafından eğitilen sertifikalı hakemler oyunun yönetmektedirler. Geleneksel kuralların da günümüz kuralların da takip edilmesi öncelikle oyuncuların, atların ve seyircilerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik gelişmiştir. Daha sonra gençlerin sağlıklı, güçlü, cesaretli, çevik ve zeki olmasına önem verilmiştir. Oyunun daha gösterişli, eğlenceli olması ise sonraki sıralarda yer aldığını görmekteyiz. Bu çalışmamızda oyunun geleneksel ve günümüz kurallarının gelişimini karşılaştırmalı analizini yapmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Kök-Börü, Oyun, Kural, Hakem, Ulakçı

ТЕЗИСТЕР / ÖZETLER / ABSTRACTS

KAHRAMANMARAŞ HELETE KASABASINDA OYNANAN SEYİRLİK OYUN: KARACA

Ekrem Arıkoğlu*

*Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ekrem.arikoglu@hbv.edu.tr

ÖZET

Helete, Kahramanmaraş'ın Çağlayancerit ilçesine bağlı beş bin kadar nüfusu bulunan büyük bir kasabadır. Kasabada son yıllara kadar karakeçi besleyiciliği ve konar-göçer yaylacılık kültürü hâkimdi. Son 20-30 yılda Almanya başta olmak üzere yurt dışına ve yurt içinde şehre göçle birlikte yaşayan yerel kültür unsurları yok olmaya yüz tutmuştur. Geçim kaynaklarının değişmesiyle birlikte halkın eğlence kültüründe de tabii değişimler olmuştur.

Helete'de; düğün, sünnet düğünü, asker uğurlama gibi eğlence ortamlarında çeşitli seyirlik oyunlar oynanırdı. Bu oyunların başında tura, karaca, at yarışı ve güreş gelmekteydi. Son yıllarda güreş tamamıyla terk edilmiş, tura ve karaca oyunları ise az da olsa oynanmaya devam edilmektedir.

Karaca eğlence zamanı davul zurna eşliğinde, köy meydanında veya eğlence yerinde sadece erkeklerin oynadığı bir oyundur. Esasen Türkiye'nin başka yerlerinde daha çok "kız kaçırma" olarak adlandırılan oyunun Helete'de "karaca" adını alması, oyuna katılan bazı kişilerin tanınmayacak şekilde yüzlerini ve vücutlarının açıkta kalan kısımlarını siyaha boyamalarıyla ilgilidir. Bu boyama işi eskiden kömürle yapılırdı.

Karaca oyunun temel amacı düğün dernek sırasında katılanların daha keyifli zaman geçirmelerini sağlamaktır. Düğüne katılan gençlerden 3-4 tanesi gelinlik çağa gelmiş kız kıyafetleri giyerler. Çekilen halayın içine girerek halay çekmeye başlarlar. Yine üç dört genç yüzlerini karaya boyar ve ellerinde uzun sopalarla kızlara bekçilik yaparlar. Çoğunluk yırtık giyimler giyen bu gençler acıması olmayan "deli" rolü oynayan bekçilerdir. Kız kıyafeti giymiş olan halaydaki gençleri halay çeken veya halayın dışındaki gençler kaçırmak için fırsat kollarlar. Birkaç kişi bekçilerin dikkatini dağıtırken başkaları kızlardan birini kolundan tutarak kaçırmaya çalışır. Bu sırada bekçilere yakalanırsa sopayla kendisine vurularak kaçırıldığı kız elinden alınır. Bu durum eğlence sonlanıncaya kadar devam eder. Eskiden belli bir mekânda oynanan karaca oyunu son yıllarda kasabanın sokaklarında halay çekilerek dolaşma şeklinde uygulanmaktadır.

Bu oyunun amacı köyde yaşayan insanların bir araya gelerek keyifli zaman geçirmeleri, geleneğin yaşatılması ve sonraki nesillere aktarımı şeklinde özetlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Karaca oyunu, Helete kasabası, düğün eğlencesi, seyirlik, oyun.

The spectacle game played in helete town of Kahramanmaraş: Karaca

Abstract

Helete is a large town with a population of about five thousand in the Çağlayancerit district of Kahramanmaraş. Until recent years, goat breeding and nomadic sheep transhumance culture were dominant in the town. In the last 20-30 years, local cultural elements that have lived with the migration to the city, especially in Germany, abroad and in the country, are on the verge of disappearing. With the change of livelihoods, there have been natural changes in the entertainment culture of the people.

in Helete; Various spectacle games were played in entertainment environments such as weddings, circumcision weddings, and soldier farewells. Heads, karaca, tura and wrestling were at the beginning of these games. In recent years, wrestling has been completely abandoned, and tura and karaca continue to be played, albeit to a lesser extent.

Karaca is a game played only by men, in the village square or at the entertainment venue, accompanied by drums and clarinet. The fact that the game, which is more called "kidnapping" in other parts of Turkey, took the name "karaca" in Helete is related to the fact that some people who participated in the game painted their faces and exposed parts of their bodies black beyond recognition. This painting job used to be done with charcoal.

The main purpose of the Karaca game is to ensure that the participants have a more enjoyable time during the wedding association. 3-4 of the young people attending the wedding wear girls' clothes who have reached the age of wedding dress. They start to pull the halay by entering into the rope. Again, three or four young people paint their faces black and guard the girls with long sticks in their hands. These young people, mostly wearing torn clothes, are watchdogs who play the "crazy" role without mercy. The young people in the dance, dressed as girls, who are dancing or outside the dance, look for opportunities to miss it. While a few people distract the guards, others try to kidnap one of the girls by the arm. In the meantime, if he is caught by the guards, the girl he kidnapped will be taken from him by hitting him with a stick. This continues until the fun ends. The karaca, which was played in a certain place in the past, has been practiced in the form of walking around the streets of the town in recent years.

The purpose of this game can be summarized as the people living in the village coming together and having a pleasant time, keeping the tradition alive and transferring it to the next generations.

Key words: Karaca game, Helete town, wedding fun, spectacle games

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВИДЫ СПОРТА В УЗБЕКИСТАНЕ: ОТ ДОСУГА – К МЕЖДУНАРОДНОМУ ПРИЗНАНИЮ

Асатова Г. Р.*

*Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

Аннотация

В современных условиях изменений жизни, вследствие глобализационных процессов, национальные виды спорта выполняют ответственную задачу сохранения уникального исторического и культурного опыта предыдущих поколений. Национальные виды спорта – это часть культуры народа, уходящая своими корнями в историю, и их изучение, теоретическое осмысление, сохранение и развитие – залог ещё большего расцвета самобытной национальной культуры. Статья посвящена вопросу истории развития и современного состояния национальных игр и видов спорта в Республике Узбекистан. Рассмотрены традиции народной физической активности как социокультурного явления на территории современного Узбекистана. Проанализированы характерные особенности национальных видов спорта. Представленные фактические данные позволяют пополнить сведения о тенденциях развития национальных игр и видов спорта в данном регионе.

Подчеркивается, насколько значимо продвижение развития национальных видов спорта и народных игр (этноспорта) как в масштабах республики, так и на международной арене. Государственная поддержка и культивирование национальных видов спорта служат приумножению культурного потенциала мирового спорта. Несомненно значимость национальных видов спорта при позитивном влиянии на молодежь, в укреплении духовного и физического здоровья нации.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, этноспорт, принципы олимпизма, национальные игры, национальные виды спорта, традиционные игры, самобытность.

National Sports in Uzbekistan: From Leisure to International Recognition

Abstract

In modern conditions of life changes, due to globalization processes, national sports perform the responsible task of preserving the unique historical and cultural experience of previous generations. National sports are part of the culture of the people, rooted in history, and their study, theoretical understanding, preservation and development are the key to an even greater flourishing of the original national culture. The article is devoted to the history of the development and current state of national games and sports in the Republic of Uzbekistan. The traditions of folk physical activity as a sociocultural phenomenon on the territory of modern Uzbekistan are considered. The characteristic features of national sports are analyzed. The presented factual data allows us to supplement information about trends in the development of national games and sports in Uzbekistan.

It is emphasized how significant it is to promote the development of national sports and folk games (ethnic sports) both within the republic and in the international arena. State support and cultivation of national sports serve to enhance the cultural potential of world sports. The importance of national sports in having a positive impact on young people and in strengthening the spiritual and physical health of the nation is undoubted.

Keywords:

Physical culture, sports, ethnic sports, principles of Olympism, national games, national sports, traditional games, identity

SPOR FELSEFESİ BAĞLAMINDA GELENEKSEL TÜRK SPOR OYUNLARI

Barış Mutlu* A. Babataev**

*Doç. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

**Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Görevlisi

Özet. Spor, felsefe literatürü içerisinde bir soruşturma alanı olarak gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedenleri olarak sporun toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutta önemli yönlerinin sayılabilir. Bu bağlamda spor söz konusu yönleriyle tarihsel olarak kadim dönemlerde felsefe içerisinde incelenmiştir. Örneğin; Platon adalet (*dikaosune*) erdemini merkeze alarak yazdığı *Devlet* diyalogunda iyi bir yurttaş olmak ve iyi bir yaşam yani mutlu (*eudaimon*) bir yaşam sürmek için gerekli olan eğitim aşamalarında spora özel bir önem verir. Hem de böylesi bir öneme sahip spor sıradan bir eğitimin bir parçası değildir; aksine doğru, adil ve iyi bir yaşam sürme yolunda gerekli görülen eğitim sürecinin bir parçasıdır. Platon için bu eğitimin en üst noktası, hakikati gören filozofun; ölçülü, cesur, bilge ve adil olan filozofun bulunduğu aşamadır. Tüm bunlar ışığında Platon’un felsefe içerisinde spor üzerine ilk felsefi değerlendirmeyi yaptığını söyleyebiliriz. Aslında sporun bu felsefi değerlendirmesi hiç tesadüf değildir. Antik Yunan bildiğimiz gibi Olimpiyatların başlangıç yeridir. Antik Yunanlılar belli dönemlerde bir araya gelerek spor yarışmaları yapmaktaydılar. Bu yarışmaların başlıca nedeni, Antik Yunanlıların kültürel anlamda “eylem”e verdikleri önem olarak kabul edilebilir. Her insan kendi becerisini, hünerini iyi bir şekilde kanıtlamak zorundadır. İyi biri olmak ise iyi bir karaktere sahip olarak iyi eylemde bulunmayı zorunlu kılar. Kültürel olarak bu dönemde beden-akıl, duygu-akıl, doğa-akıl, pratik-teorik, eylem-düşünce, otonomi/kendine yeter olma-bağımlılık gibi bugün sıklıkla karşılaştığımız ayrımları onlarda göremeyiz.

Tüm bu açıklamalar bağlamında sunumumuzda, klasik olarak nitelendirilebileceğimiz bu dönemi, geleneksel Türk sporuyla ilişkilendirmeye çalışacağız. Çünkü Türk kültürü/ekini ve töresi için spor müsabakaları; eğlencenin bir mekanı, bir anı olmanın yanında töresel olarak tecrübeyle inşa ettiği kurallarıyla temelde Platon’un dört başlıca erdem olarak kabul ettiği cesaretin, ölçülülüğün, bilgeliğin, ve adaletin pratikte tecrübe edildiği bir mekan ve andır da. Çalışmamızda Türk kültürünün etkileyici bir parçası olan geleneksel Türk spor oyunlarını, sözünü ettiğimiz felsefi yönleriyle değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Spor Felsefesi, Türk Spor Oyunları, İyi yaşam, Eylem.

Traditional Turkish Sports Games in the Context of Philosophy of Sport

Abstract. Sport has started to gain more and more importance as a field of inquiry in the philosophical literature. The main reasons for this are that sports have important social, cultural, and economic aspects. In this context, sport has been historically analyzed in philosophy in ancient times. For example, Plato, in his dialogue *The Republic*, which he wrote centering on the virtue of justice (*dikaosune*), gives special importance to sports in the stages of education necessary to be a good citizen and to lead a good life, that is, a happy (*eudaimon*) life. Sport, which has such an importance, is not a part of ordinary education; on the contrary, it is a part of the education process deemed necessary for leading a right, just and good life. For Plato, the highest point of this education is the stage where the philosopher who sees the truth; the philosopher who is temperate, brave, wise, and just. In the light of all this, we can say that Plato made the first philosophical evaluation of sport in philosophy. In fact, this philosophical evaluation of sports is no coincidence. Ancient Greece, as we know, is the starting place of the Olympics. Ancient Greeks came together in certain periods and organized sports competitions. The main reason for these competitions can be considered as the importance the Ancient Greeks attached to “action” in the cultural sense. Every person has to prove his or her skill and ability in a good way. To be a good person, on the other hand, necessitates good character and good action. Culturally, in this period, we do not see the distinctions we often encounter today such as body-reason, emotion-reason, nature-reason, practical-theoretical, action-thought, autonomy/self-sufficiency-dependency.

In the context of all these explanations, in our presentation, we will try to associate this period, which we can characterize as classical, with traditional Turkish sports. Because for Turkish culture and tradition, sports competitions are not only a place and a memory of entertainment, but also a place and a moment where Plato’s virtues of courage, temperance, wisdom, and justice, which he considered to be the four cardinal virtues, are experienced in practice. In our study, we will try to evaluate traditional Turkish sports games, which are an impressive part of Turkish culture, within the philosophical aspects we have mentioned.

Keywords: Philosophy of Sport, Turkish Sports Games, Good Life, Action.

**Түркия Республикасынын 100 жылдык маарекесине арналган
Түрк элдеринин салттуу спорт оюндарынын XII эл аралык симпозиумунун
Резолюциясы**

2023-жылдын 11-октябры; Бишкек, Кыргызстан

РЕЗОЛЮЦИЯ / SONUÇ BİLDİRİSİ

Кезеги менен өткөрүлүп келген Эл аралык салттуу спорт оюндарынын симпозиуму, окумуштууларды Салттуу спорт оюндары менен жакын тааныштырып, келечектеги кызматташууну өнүктүрүш үчүн маанилүү роль ойнойт. Бул жолу кезектеги Салттуу спорт оюндары Кыргызстандын борбору Бишкек шаарындагы Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин ректору проф. Докт. Алпаслан Жейландын жетекчилиги менен Түрк мамлекеттеринин уюму, Дүйнөлүк этноспорт конфедерациясы, Кахраманмараш шаардык мэриясы, Газиантеп шаардык мэриясы, Түрк мамлекеттери уюмунун университеттер биримдиги жана КТМУ Салттуу оюн жана спорт изилдөө институту тарабынан өткөрүлдү.

Симпозиумга катышкан окумуштуулар катары салттуу спорт оюндары боюнча өткөрүлгөн XII эл аралык симпозиумду уюштурган мекемелерге өзгөчө Кыргыз-Түрк «Манас» университетине терең ыраазычылык билдиребиз.

Түрк элдеринин салттуу спорт оюндары боюнча эл аралык симпозиумда дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнөн келген педагогдор, тарыхчылар, фольклорчулар жана тил илими, дене тарбия жана спорт тармагында иштеген көптөгөн адистер чогулуп, өздөрүнүн ой-пикирлерин ортого салышып, жаңы көз караштар жана маалыматтар менен бөлүшүштү. Симпозиумдун жүрүшүндө окулган докладдар, талкууланган темалар менен билдирүү маалыматтарда симпозиумдун темасы болгон түрк элинин салттуу спорттук оюндары маселесине илимий изилдөө жүргүзүү, алардын тарыхый жана алардын этнопедагогикалык баалуулуктарын иликтөө, учурдагы кырдаалга көңүл буруп, түрк элдеринин ортосундагы жалпы байланыштардын жана маданий, илимий иштердин бекемделүүсү, анын кеңири аймакка таралышы, натыйжалардын орток пикирге айланышына байланышкан пикирлер айтылды. Бул биздин идеалдуу жана келечекке багытталган максаттарды бекемдөөнүн маанилүү экенибизди көрсөтөт. Ошондуктан жакынкы жылдар аралыгында бул маселени илимий деңгээлде системалуу, үзгүлтүксүз жана өжөрлүк менен чечип, изилдөөлөрдү жана иликтөөлөрдү тереңдетүүнү улантуу зарыл деген ой айтылды. Улуттук маданий баалуулугубуз болгон спорттун салттуу тармактарын (тогуз коргоол, мангала, алыш күрөш, күрөш, кыргыз күрөш, жаа атуу, көк бөрү) сактап, улуттук спорттун түрлөрүнүн тарыхый өнүгүшүн, ордун, маанисин, окутуу-үйрөтүү методикасын жана улуттук спорт теориясын, техникасын, тактикасын, түрлөрүнүн илимий жактан изилдеп, аларды улантуу биздин доордун шартына ылайык өнүгүүсүнө байланыштуу көйгөйлөр талкууланды.

Бул симпозиумга чакырылган баяндамачылардан-3, ачылуу отурумунда-7 баяндама; Салттуу спорт оюндарынын тарыхы жана улуттук спорт оюндарын жандандыруу боюнча секцияда 58 баяндама; Евразия элдеринин салттуу спорт оюндары фольклор, спорт түрлөрүнүн этимологиясы жана терминологиясы боюнча секцияда 31 баяндама; Салттуу спорт оюндарынын ыкмалары, тактикасы жана эрежелери боюнча секцияда 26 баяндама; жалпы 125 баяндама окулду. Секцияларда кабыл алынган чечимдердин коомчулукка жеткирилиш маселеси симпозиум катышуучулары тарабынан бир добуштан кабыл алынды.

Түрк элдеринин салттуу спорт оюндарынын симпозиуму тарабынан даярдалып, жыйынтыктоо отурумунда талкууланып, кабыл алынган Резолюциянын коомчулукка жеткирилиши туурасында:

1) Түрк элдеринин салттуу спорт оюндарына байланыштуу түрк дүйнөсүндө жүргүзүлүп жаткан изилдөөлөрдү азыркы академиялык дүйнө үчүн жарыялоонун зарылдыгын баса белгилеп, бардык академиялык изилдөөлөрдү, өзгөчө тезистерди бирдиктүү маалымат базасына чогултуу керек. Анын жалпы коомчулукка кызмат өтөшү үчүн «Түрк дүйнөсүнүн салттуу спорт оюндарынын» базасын түзүү зарылдыгы баса белгиленди.

2) Салттуу спорт оюндарын изилдөөдө конкреттүү темаларды тандап алуу жана аларды салыштырмалуу тереңдетип изилдөө жана илимий басылмаларда салттуу спорт оюндарына тиешелүү терминдерди сактоо, жалпылыктарды аныктоо жана илимди алга өнүктүрүү маанилүү экени аныкталды. Бул изилдөөлөрдү жүргүзүшү үчүн биргелешкен долбоорлордун алкагында изилдөөлөрдү өнүктүрүү, эки тараптуу же көп тараптуу биргелешкен долбоорлорду колдоо аркылуу биргелешкен басылмаларды, анын ичинде котормолорду шыктандыруу жана аларды илимий дүйнөгө тартуулоо зарыл экендиги баса белгиленди.

3) Түрк элдеринин салттуу спорт оюндарын изилдей турган мекеменин колдоосу аркылуу изилдөө борборлорун түзүү маселеси кабыл алынды. Бул изилдөөлөр боюнча жол карталары белгиленип, ал муктаждыктарга жараша түзүлүп, эксперттик илимпоздор башчылык кыла турган мекемелер өзгөчө түрк дүйнөсү боюнча изилдөө жүргүзүүгө багытталыш керек экендиги баса белгиленди;

4) Салттуу спорт оюндары боюнча магистратура жана докторантура багытында билим берүү жана изилдөө жүргүзүүчү адистерди даярдоого колдоо көрсөтүүнү камсыздоо;

5) Түрк элдеринин маданиятына, орток маданиятыбызга жана тарыхыбызга тиешелүү жана бүгүнкү күнгө чейин сакталып келген салттуу улуттук спорт оюндарынын бардык аспектилери изилдөө жана аныктоо аркылуу орток баалуулуктарды өнүктүрүү багытындагы долбоорлорду ишке ашыруу;

6) Элдик оюндардын жана салттуу спорттун түрлөрүнүн теориясын, методикасын, техникалык, тактикалык жана атаандаштык өзгөчөлүктөрүн жана аларды өнүктүрүү ыкмаларын изилдөө;

7) Түрк элдеринин салттуу спорт оюндарынын фольклору, адабияты, археологиялык табылгалары жана тарыхый булактары боюнча изилдөөлөрдү жасоону улантуу жана активдештирүү;

8) Салттуу оюндардын жана спорттун этимологиясы, терминологиясы, өнүгүү этаптары жана өзгөчөлүктөрү боюнча ар тараптуу терең изилдөөлөрдү жүргүзүү;

9) КТМУнун Салттуу оюн жана спорт изилдөө институтун Түрк дүйнөсүнүн илимий-методикалык изилдөө борбору катары таануу жана жарыялоо сунушталсын;

10) Салттуу оюн жана спорт изилдөө институтуна 1 илимий кызматкер жана 1 илимий изилдөөчү ассистент адистик кадрдын бөлүп берүү КТМУ ректорлугуна сунушталсын.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Dönümü Münasebetiyle

XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu

Sonuç Bildirisi

11 Ekim 2023; Bişkek, Kırgızistan

Düzenli olarak düzenlenen Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu, akademisyenlerin geleneksel spor alanına yakınlaşmasında ve gelecekte kurulabilecek iş birliklerini geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Sempozyum bu yıl Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN'ın ev sahipliğinde ve Dünya Etnospor Konfederasyonu, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği, KTMÜ Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsü'nün (GOSAE) iş birliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümü münasebetiyle düzenlenmiştir.

Bilim insanlarını bir araya getiren başta Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olmak üzere sempozyumun düzenlenmesi için katkı sağlayan ilgili tüm kurum ve kuruluşlarımıza akademisyenler olarak teşekkür ediyoruz.

XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumunda dünyanın değişik ülkelerine mensup pedagoji, tarih, halk bilimi, dil bilimi, beden eğitimi ve spor alanlarında çalışmalar yürüten çok sayıda uzmanın bir araya gelmesine, gün boyu sempozyum bildiri konularıyla ilgili bilgi üretimine, mevcut bilgilerin yeni bakış açılarıyla değerlendirilmesine vesile olmuştur. Sempozyum süresince sunulan tebliğler, tartışılan konular ve verilen bilgiler, sempozyuma konu olan Türk halklarının geleneksel spor oyunları meselesinin bilimsel açıdan incelenmesi, tarihi ve etnopedagojik değerlerinin araştırılması, bugünkü durumlarının tespiti, ulaşılan sonuçların geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan Türk topluluklarının arasındaki ortak bağların ve kültürel, bilimsel faaliyetlerin pekiştirilmesi, ortak duygu, ideal ve geleceğe yönelik amaçların güçlendirilmesi noktasında henüz başlangıç safhasında bulunduğumuzu göstermektedir. Bu bakımdan, meselenin ileriki yıllarda daha sistematik, düzenli ve sağlam bir şekilde bilimsel seviyede ele alınması, araştırmaların ve incelemelerin derinleştirilerek sürdürülmesi gerekli görülmektedir. Milli kültür değerimiz olan geleneksel oyun ve spor dallarının (Dokuz Korgol, Mangala, Alış [Kemer] Güreşi, Ağaç Güreşi, Kırgız güreşi, Geleneksel Okçuluk, Kökbörü) korunması, milli spor branşlarının tarihsel gelişiminin, rolünün, anlamının, eğitim-öğretim yönteminin ve milli sporların teorisinin, tekniğinin, taktiğinin, türlerinin bilimsel olarak incelenmesi; çağımızın şartları doğrultusunda varlıklarının devam ettirilebilmesi ile ilgili meseleler ele alınmıştır.

Sempozyumda davetli konuşmacı bölümünde 3; açılış oturumunda 7; geleneksel spor oyunlarının tarihi ve milli oyunların canlandırılması oturumunda 58; Avrasya halklarının geleneksel spor oyunlarının folkloru, spor türlerinin etimolojisi, terminolojisi oturumunda 31 ve geleneksel spor oyunlarının teknik, takti kuralları oturumunda 26 olmak üzere toplamda 125 tebliğ sunulmuştur. Oturumlarda alınan kararların ivedilikle ilgili makamlara iletilmesine ve kamuoyuna açıklanmasına oy birliğiyle karar verilmiştir.

XII. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Spor Oyunları Sempozyumu Bilim Kurulu tarafından hazırlanan ve kapanış oturumunda müzakere edilerek kabul edilen ve kamuoyuna açıklanmasına karar verilen hususlar aşağıda açıklanmıştır:

1) Türk halklarının geleneksel oyun ve sporları araştırmaları ile ilgili olarak Türk dünyasında yapılan araştırmaların yaygınlaşması ve tezler başta olmak üzere tüm akademik araştırmaların tek bir veri tabanında toplanması gerektiğinin vurgulanması gerekmektedir. Kamuoyunun hizmetine sunulabilmesi için “Türk Dünyası Geleneksel Spor Oyunları” adlı veri

tabanının oluşturulmasının gerekliliği vurgulandı;

2) Türk halklarının geleneksel oyun ve sporları ile ilgili araştırmalarda belirli konuların seçilerek karşılaştırmalı bir şekilde derinlemesine incelenmesinin, geleneksel spor oyunları ile ilgili terimlerin bilimsel yayınlarda korunmasının, ortaklıkların tespiti ve bu bilimin ilerlemesi bakımından önemli olduğu tespit edildi. Bu araştırmaların yapılabilmesi için öncelikle ortak projeler çerçevesinde çalışmaların ilerletilmesi, ikili veya çok taraflı ortak projelere verilecek desteklerle, tercüme de dâhil, ortak yayınların teşvik edilmesi ve bunların bilim dünyasına sunulması gerekliliği vurgulandı;

3) Türk topluluklarının geleneksel oyun ve sporlarını araştırarak bir kurumun çatısı altında uzmanlık alan masalarının oluşturulması kararlaştırıldı. Bu araştırmalara yönelik yol haritalarının ihtiyaçlara göre oluşturulup, uzman bilim adamlarının başkanlığındaki bu kurumların, özellikle Türk Dünyası araştırmalarına yönelik olması üzerinde duruldu;

4) Geleneksel spor oyunları konusunda yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapan uzmanların yetiştirilmesine destek sağlanması;

5) Türk halklarının kültürü içindeki ortak kültür ve tarihimize ilgili olan günümüze kadar intikal etmiş geleneksel milli spor oyunlarının tüm yönlerinin araştırılıp tespit edilerek ortak değerlerimizin geleceğe taşınması yönünde projelerin yürütülmesi;

6) Türk halklarının geleneksel spor oyunlarının türlerinin teorik, yöntem, teknik, taktik ve rekabet özellikleri ile bunların geliştirilme metodığının araştırılması;

7) Türk halklarının geleneksel spor oyunlarının folkloru, edebiyatı, arkeolojik bulguları ve tarihi kaynakları üzerine araştırmalar yapılmasının devam ettirilmesi ve daha aktif hâle getirilmesi;

8) Türk halklarının geleneksel oyun ve sporlarının etimolojisi, terminolojisi, gelişim aşamaları ve özellikleri konusunda çok yönlü, kapsamlı ve derinlemesine araştırmalar yapılması;

9) KTMÜ Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsünün (GOSAE), Türk dünyasının bilimsel araştırma merkezi olarak tanınması ve ilan edilmesi;

10) Geleneksel Oyun ve Spor Araştırma Enstitüsüne (GOSAE) 1 akademik görevli ve 1 araştırma görevlisi kadrosunun tahsis edilmesi hususu KTMÜ Rektörlüğüne tavsiye olarak sunulsun.